ISSN 1318-9069
9 771318 906001

kamniški zbornik XXI 2012

kamniški zbornik XXI 2012

KAMNIŠKI ZBORNIK

XXI/2012

Cip - kataloški zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana

Kamniški zbornik XXI

ISSN 1318-9069

Kamniški zbornik 2012

Uvodnik

Živimo v času hitrih sprememb, ki so pozitivne in negativne. Življenje nasploh je precej drugačno, kot je bilo ob osamosvojitvi in v letih po njej. Večino državljanov Slovenije je prizadela gospodarska kriza, marsikdo je izgubil službo in težko živi. Če poslušate radio in gledate televizijo, se zdi, kot da je vse brezizhodno. Zagotovo tako, kot je bilo, ne bo nikoli več. Prepričana sem, da to, kar doživljamo, ni kriza, ampak znamenje drugačnega življenja, ki se mu bomo morali prilagoditi.

Tudi v Kamniku se je marsikaj spremenilo. Med drugim imamo novega župana, ki mu v teh časih, ko je toliko problemov, denarja pa malo, ne bo lahko. Tudi on bo moral zastaviti vodenje občine drugače kot v času obilja. Pa je bilo v Kamniku res kdaj materialno bogato življenje? Mislim, da ne. Sploh pa ne, če pomislimo, kaj vse nam življenje danes nudi, če imamo denar. Vprašanje pa je, ali vse to potrebujemo. Mislim, da ne. Za Kamnik je bilo značilno bogato kulturno življenje. Tako je še danes.

Med kulturno bogastvo sodi tudi *Kamniški zbornik*. Zdaj izdajamo 21. knjigo. Ker izhaja na dve leti, bi bil, če bi redno izhajal, med nami 42 let. Pa ni tako. Prva knjiga je izšla leta 1955. Nekaj časa ni izhajal. Od leta 1996, ko je bila s podporo takratnega župana Antona Toneta Smolnikarja izdana XIII. knjiga, izhaja redno na dve leti. Tako ima zbornik že dolgo življenjsko pot. Bliža se svoji šestdesetletnici.

Prvi zvezki *Kamniškega zbornika* so redki in iskani. Lažje je najti novejše. Če bomo hoteli, da ostane vsebina zbornikov na voljo vsem, ki jih zanima, bo treba zbornike objaviti na svetovnem spletu. O tem že razmišljamo.

Zbornik sodi med knjige, ki ne zastarajo. Namenjen je raziskovalcem kamniške preteklosti in je ena od maloštevilnih knjig, kjer so na voljo raznovrstni podatki o kamniški občini in njenih ljudeh. Da je pomemben vir znanja, kažejo navedki v različnih delih.

Vsaka knjiga *Kamniškega zbornika* je nekaj posebnega. V vsakem s prispevki sodelujejo ljudje različnih izobrazb in generacij. Zbornik je na eni strani zakladnica znanja, na drugi pa stalna spodbuda ljudem, da kaj raziščejo in potem objavijo. Morda tega brez *Kamniškega zbornika* ne bi storili.

Vsega tega se je zavedal tudi novi župan Marjan Šarec, ki je moralno in finančno podprl nadaljevanje *Kamniškega zbornika.*

Da bi bil zbornik bolj povezan s kamniškimi ustanovami, ki se ukvarjajo s kulturo in znanjem, je bil uredniški odbor nekoliko spremenjen. Vanj je župan imenoval ravnateljico Medobčinskega muzeja Kamnik Zoro Torkar, dve predstavnici Šolskega centra Rudolfa Maistra Tatjano Novak in Tinkaro Grilc, ravnateljico Matične knjižnice Kamnik Bredo Podbrežnik Vukmir, sodelavca Javnega sklada RS za kulturo, Območna izpostava Kamnik, Toneta Ftičarja, slavista Milana Šuštarja in Marjeto Humar, etnologinjo in novinarko Jasno Paladin in biologa Božidarja Drovenika. Član uredniškega odbora je seveda tudi župan. Člani uredniškega odbora so strokovnjaki različnih področij. Prebrali so vse prispevke in svetovali glavni urednici, kar je olajšalo odločanje, kaj objaviti in česa ne.

Prispevkov je bilo dovolj. Zbornik ima približno tak obseg kot prejšnja leta. Nekaj prispevkov je bilo predstavljenih na simpoziju o Perovem, ki je potekal v novembru 2011 v počastitev 770-letnice prve omembe imena Perovo.

Kaj prinaša *Kamniški zbornik* 2012? Na začetku delavci občinske uprave predstavljajo, kaj je bilo narejenega v obdobju 2010–2011, katere probleme bo treba intenzivno reševati. Ob prostorskem načrtovanju, cestah, oskrbi z vodo in energijo, skrbi za okolje, varstvu pred nesrečami so v ospredju šole in vrtci, ki jih bo treba zgraditi. Staranju prebivalstva občina sledi z novimi zamislimi, kako pomagati starejšim, da bi kvalitetneje živeli.

Naravoslovne razprave prinašajo prispevke o kamniških rastlinskih zanimivostih, o jamah Mokrice in Kalc, paleontologi pa predstavljajo najdbo ostankov morske zvezde v miocenskih plasteh pri Komendi in dozdajšnje raziskave o vretenčarjih iz paleogenskih plasti pri Motniku. Članek postavlja vprašanje, ali ostanki, najdeni v Motniku, res pričajo o tem, da je tam v davni preteklosti živel nosorog. Strokovna literatura se bolj nagiba k negativnemu odgovoru.

Oddelek o družbeni zgodovini prinaša več člankov. O preteklosti Perovega razmišlja zgodovinar Ožbej Vresnik. Sledita dve obsežnejši razpravi. Andrej Kotnik na podlagi zgodovinskih virov predstavlja nov pogled na

delovanje Komunistične partije na Kamniškem v prvih povojnih letih. Igor Podbrežnik temeljito analizira občinske volitve v letih 1994–2010 kot odraz ravni demokracije v občini Kamnik. Zora Torkar pa je predstavila 50-letno delovanje Medobčinskega muzeja Kamnik.

V oddelku o literarni zgodovini je objavljen članek Tinkare Grilc o Josipu Suchyju, njegovem znamenitem Krištofovem Pepčku in drugih delih.

Članek s področja jezikoslovja je bil prav tako predstavljen na simpoziju o Perovem. Ivana Učakar razpravlja o razširjenosti in izvoru imena Perovo, o poimenovanju prebivalcev.

V oddelku o bibliotekarstvu sta objavljena dva prispevka. Janja Pavlič je za diplomsko delo pod vodstvom profesorja Jožeta Urbanije raziskala knjižnico Rudolfa Maistra, ki ponuja nov pogled na tega slavnega Kamničana. Breda Podbrežnik v obširnejši razpravi z naslovom Dodana vrednost knjižničnih storitev utemeljuje pomen knjižnic in opozarja na problem zmanjševanja sredstev za nakup novih knjig.

V oddelku o pedagogiki objavlja Tatjana Novak zaključke svoje večletne raziskave o pomenu telesne vadbe za starejše. Ta vpliva na zadovoljstvo in zdravje starostnikov. Raziskava je bila opravljena na skupini Kamničank.

Marsikaj zanimivega in novega prinašajo etnološke razprave. Marija Klobčar obravnava kamniško izročilo o pesmi Pegam in Lambergar ter o divji jagi pod Krvavo gričo. Razprava, tudi na podlagi slikovnega gradiva, odpira vprašanja, ki si jih do zdaj nismo zastavljali: ali je bila cerkev pri Svetem Primožu res od začetka samo romarska cerkev ali tudi del večjega obrambnega sistema. Na ta vprašanja bo morala odgovoriti arheologija. Teja Hlačer piše o obnovi Korenove domačije na Perovem kot primeru nove rabe kulturne dediščine. Zelo pomemben je članek Bruna Ravnikarja. V njem so z opisi in grafično prvič predstavljeni ljudski plesi, ki so se ohranili v kamniški občini.

Sledijo oddelki, ki jih imenujemo gradivo. Motničan Jože Semprimožnik kot gradivo za etnologijo objavlja še ne zapisano Križnikovo zgodbo o treh bratih. V gradivu za zgodovino Matjaž Brojan in France Malešič, tudi v počastitev 95-letnice gospoda Nika Sadnikarja, objavljata pregled najpomembnejših vpisov v t. i. Zlato knjigo Kamnika, v katero so se vpisovali pomembni obiskovalci Sadnikarjevega muzeja. Prepričani smo, da take knjige nima nobeno mesto.

V oddelku Pesniki, likovni ustvarjalci in oblikovalci predstavljamo pesnici Mojco Luštrek in Nino Osredkar ter likovne ustvarjalce Milana Goloba, Miha Kača in Braneta Uršiča.

Objavljamo štiri pogovore. Vsak prinaša svojo tematiko: o kamniškem meščanstvu govori Božena Možina, o legendarnem preboju z Menine planine Franc Sever, o problemih kamniške folklore Franci Poljanšek, o svojem glasbenem ustvarjanju Emil Spruk, o svojih plavalskih uspehih pa Aleš Sečnik.

V oddelku Ljudje in čas so objavljeni različni prispevki. Primož Hieng obuja spomin na Aparnikovo fotografsko družino, Janez Majcenovič na svojih trideset let s kamniško Liro. France Malešič predstavlja Ivana Zika in njegovo knjigo, Helena Plahuta zanimivo druščino bajtarjev na Veliki planini, Marinka Mošnik pa Ivanko Smolnikar, sorodnico pesnika Franceta Prešerna. Milan Trbižan razmišlja o tem, kaj storiti, da bi Kamnik dobil kip mamuta.

Kot jubilanti so v tem zborniku predstavljeni: devetdesetletnika Janez Šmidovnik in Stane Gabrovec in osemdesetletnik Milan Šuštar.

Spominske članke posvečamo Božu Matičiču, Mirku Juteršku, Anici Gladek, Ivi Šubelj Kramar in Francetu Tomšiču, o katerem pišejo njegovi prijatelji in politični sodelavci.

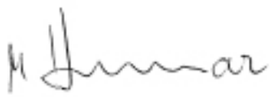
Na koncu objavljamo oceno Japljevega zbornika.

Še o urejanju člankov: Avtorji izhajajo iz različnih strok, vajeni so navajanja literature po svoje. Glede na to, da je člankov veliko, časa pa malo, navajanje literature ni popolnoma usklajeno. Problem so tudi osebna in druga imena, ki jih ni mogoče preveriti na svetovnem spletu. Takrat smo se zanesli na to, da jih avtorji pravilno navajajo.

Vesela sem, da je Kamniški zbornik spet ugledal luč sveta. Prepričana sem, da prinaša marsikaj novega.

Zahvaljujem se županu Marjanu Šarcu, da je delo podprl, Liljani Juhart Mastikosa, ki je skrbela za dobro zvezo med občino in člani uredniškega odbora, uredniškemu odboru za odlično sodelovanje, še posebej pa Milanu Šuštarju za jezikovni pregled in pomoč pri reševanju marsikaterih dilem, Tatjani Novak za pomoč pri prevajanju povzetkov in Andrei Jadrzyk, profesorici na ŠCRM, za prevode v angleščino. To ni lahko delo, saj je treba poznati strokovno izrazje različnih strok. Zbornik je nastajal v prijetnem okolju Matičičevega Studia Dataprint. Hvala Sašu in njegovi ženi Tatjani za postavitev besedila in korekture. Naslovnico in celotno knjigo je oblikoval Dušan Sterle kot vedno tako, da je zbornik prepoznavno kamniški. Hvala ti, Dušan.

Glavna urednica
Marjeta Humar, prof.

Kamnik, marec 2012

Pravica do kulture

Kamnik je občina, ki se lahko upravičeno istoveti s kulturo. Ta izraža njegovo podobo, korenine, sodobnost in željo po razvoju, zato mora biti kamniška kultura preplet tradicije in inovativnosti, ohranjanja materialne in nesnovne kulturne dediščine ter raziskovanja novih izraznih možnosti in podpore mlademu ustvarjanju.

Kulturne vsebine, dogodki, programi in projekti vnašajo v življenje lokalne skupnosti ne samo umetniško kvaliteto, pač pa tudi dvig življenjske kvalitete, socialno vključenost, nova spoznanja.

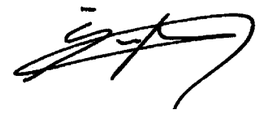
Osrednja naloga kulturne politike je in naj bo tudi v bodoče podpora ustvarjalnosti. Umetnina v trenutku, ko je izročena javnosti, ne glede na avtorstvo, zaživi svoje samostojno življenje. Zagotavljanje svobode medijskega prostora, skrb za jezik in komunikacije, ohranjanje dediščine in razvoj kulturnega okolja ter prispevek kulture k razvojni rasti morajo biti strateški cilji kulturne politike.

Slovensko kulturo opredeljuje bogata vsebinska in oblikovna raznolikost. Nastajala je od pradavnine do danes na naših tleh in vsebuje prvine evropske civilizacije. Od svojih začetkov, ki med drugim zajemajo arheološke najdbe, prve zapise v slovenščini, glasbo, slikarstvo, gledališče, kiparstvo in arhitekturo, je prav gotovo najvidnejši pojav prva slovenska tiskana knjiga Trubarjev katekizem, ki je doživela izreden razvoj in opravljala dvojno funkcijo: bila je trdna podlaga za duhovni in materialni napredek Slovencev ter ustvarjala je samosvojost in odpornost znotraj tujih sistemov.

S kulturo v njenih različnih oblikah se danes ukvarja vedno več ljudi, bodisi da so njeni ustvarjalci ali zainteresirani sprejemniki in posredniki. Kultura ni dejavnost, ki bi bila ločena od okolja, v katerem živi. Njeni ustvarjalci so povezani z vsemi segmenti življenja. Tovrstno življenje opisujejo zgodbe, zbrane v knjigah *Kamniškega zbornika*, na katerega smo zelo ponosni in ohranjamo tradicijo njegovega izdajanja. Knjigo je potrebno razumeti tako v njeni tržni kot kulturni razsežnosti. Izdajanje knjige moramo razumeti kot vrednoto. In teh vrednot se Občina Kamnik zaveda, kot se zaveda svojih danosti, prednosti in posebnosti v primerjavi s širšim kulturno-geografskim kontekstom, med katere sodijo 100 let javnega knjižničarstva, bogata in raznolika kulturna dediščina Kamnika (premična in nepremična), bogata preteklost, razvejano ljubiteljstvo, veliko število likovnih ustvarjalcev in še bi lahko našteval.

Hvala urednici, ge. Marjeti Humar, in hvala vsem, ki ste prispevali svoj kulturni opus.

Župan Marjan Šarec

Marjan Šarec, župan občine Kamnik,
s sodelavci
Občina Kamnik, Glavni trg 24, Kamnik

Občina Kamnik 2010–2011

Poraba proračunskih sredstev občine Kamnik v preteklih letih

Proračun občine Kamnik je akt, s katerim so predvideni prihodki in drugi prejemki ter odhodki in drugi izdatki občine za eno leto. Skladno z zakonom, ki ureja javne finance, morajo biti v proračunu občine vključeni tudi prihodki in odhodki krajevnih skupnosti.

Realizacija prihodkov in drugih prejemkov ter odhodkov in drugih izdatkov proračuna občine Kamnik v posameznih letih je prikazana v spodnji tabeli:

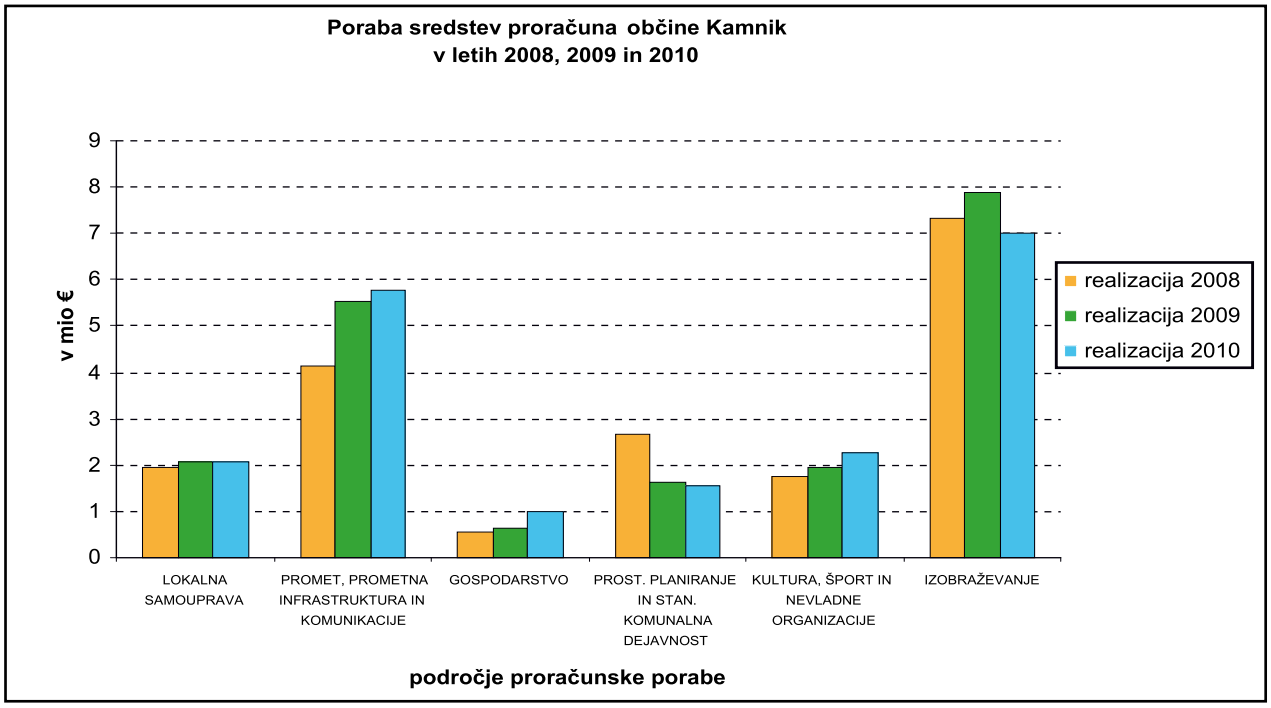
	2008	2009	2010
Prihodki in drugi prejemki	18,252.410,74	23,235.034,43	22,872.922,92
Odhodki in drugi izdatki	21,219.938,46	22,424.497,89	22,718.577,65
Razlika	**–2,967.527,72**	**810.536,54**	**154.345,27**

Negativna razlika med prihodki in drugimi prejemki ter odhodki in drugimi izdatki v letu 2008 je bila pokrita s prenesenimi sredstvi iz preteklih let.

Občina Kamnik ima odhodke in druge izdatke proračuna razvrščene v 19 različnih področij, in sicer: politični sistem, ekonomska in fiskalna administracija, zunanja politika in mednarodna pomoč, skupne administrativne službe in splošne javne storitve, lokalna samouprava, obramba in ukrepi ob izrednih dogodkih, notranje zadeve in varnost, trg dela in delovni pogoji, kmetijstvo, gozdarstvo in ribištvo, pridobivanje in distribucija energetskih surovin, promet, prometna infrastruktura in komunikacije, gospodarstvo, varovanje okolja in naravne dediščine, prostorsko planiranje in stanovanjsko-komunalna dejavnost, zdravstveno varstvo, kultura, šport in nevladne organizacije, izobraževanje, socialno varstvo ter intervencijski programi in obveznosti.

Med navedenimi področji proračunske porabe v strukturi proračuna predstavlja največji delež izobraževanje (preko 30 %).

Spodnji graf prikazuje gibanje proračunske porabe v letih 2008, 2009 in 2010 na področjih z najvišjo porabo (več kot 1 mio evrov v letu 2010):

Poraba sredstev je pri nekaterih področjih proračunske porabe po posameznih letih nihala iz različnih vzrokov:

- povečanje sredstev na področju prometa, prometne infrastrukture in komunikacij v letih 2009 in 2010 je bilo posledica investicije v gradnjo lokalne povezovalne ceste B31;
- na področju gospodarstva je bilo povečanje porabe v letu 2010 posledica višjih sredstev za dokapitalizacijo družbe Velika planina, d. o. o.;
- na znižanje porabe sredstev na področju prostorskega planiranja in stanovanjsko-komunalne dejavnosti je imela največji vpliv nižja poraba sredstev za komunalno opremljanje stavbnih zemljišč;
- za področje kulture, športa in nevladnih organizacij je bilo iz leta v leto namenjenih več sredstev, kar je v strukturi proračuna pomenilo povečanje z 8 % na skoraj 10 % celotne proračunske porabe;
- na področju izobraževanja je na nihanje porabe vplivala predvsem različna višina sredstev, ki so bila izločena v posebni proračunski sklad za šole.

Prostorsko načrtovanje

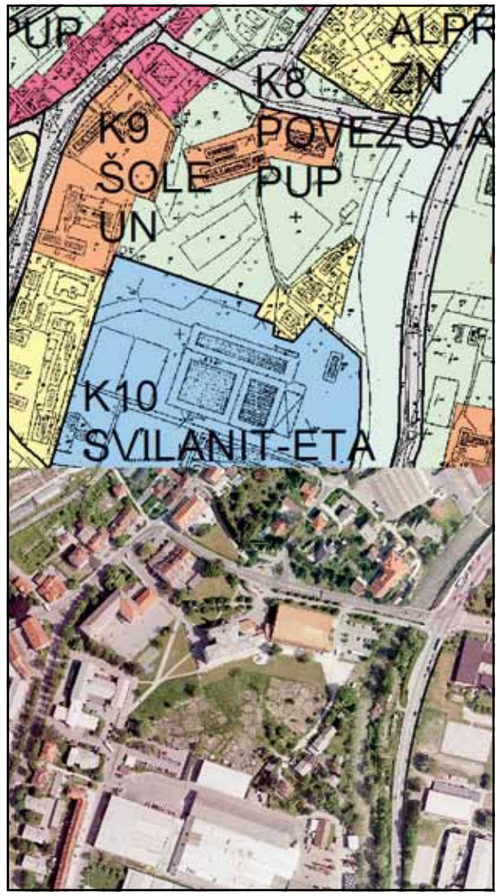
Prostorsko načrtovanje je ena izmed najbolj pomembnih izvirnih pristojnosti samoupravnih lokalnih skupnosti. V okviru te pristojnosti je prostorsko načrtovanje dejavnost, ki je temelj razvoja vsake samoupravne lokalne skupnosti, saj na eni strani zagotavlja prebivalcem normalno bivanje v urejenem okolju, na drugi strani pa tudi gospodarski razvoj ter razvoj lokalnih javnih služb. Oddelek za urejanje prostora je pristojen za prostorsko načrtovanje in izvajanje strokovnih in upravnih nalog na področju urejanja in revitalizacije prostora.

Načrtovanje območij z občinskimi podrobnimi prostorskimi načrti

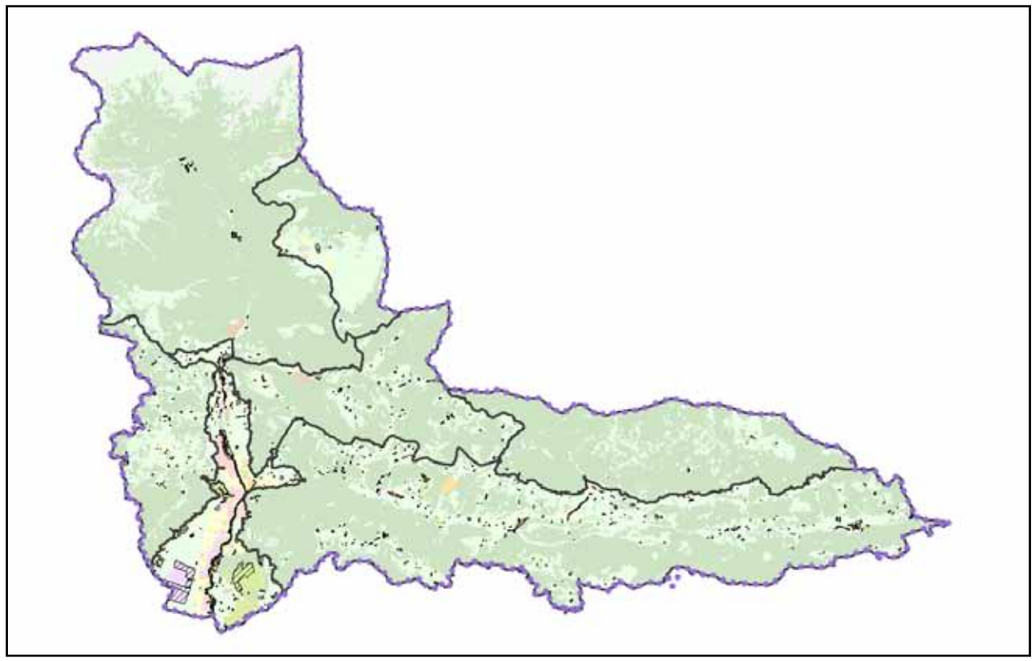
Oddelek za urejanje prostora vodi več postopkov priprave občinskih prostorskih načrtov (OPPN-jev). V proračunu se vsako leto namenijo sredstva za izdelavo posameznih strokovnih podlag, ki so osnova za načrtovanje v prostoru.

Spremembe in dopolnitve UN K9 Šole

Občina Kamnik je v letu 2011 naročila izdelavo demografske študije in analizo izdelanih projektov. Na podlagi izdelanih strokovnih analiz in študij je sprejela sklep, da je potrebna sprememba obstoječih projektov, ki bodo omogočali povečanje števila oddelkov v obeh šolah. Predvidena je tudi rekonstrukcija obstoječe športne dvorane pri šoli Frana Albrehta, kjer je potrebno prilagajanje dimenzij zaradi izpolnjevanja normativov za izvedbo evropskih ligaških tekmovanj. Na novo se predvidi povezovalni hodnik Osnovne šole Frana Albrehta s športno dvorano s spremljajočimi prostori. V projektih se predvidi možnost povezave med Osnovno šolo Toma Brejca ter telovadnico v sklopu starega zdravstvenega doma. Predvidene so tudi nekatere druge spremembe objektov v ureditvenem območju in manjše spremembe oz. dopolnitve programskih vsebin, kar pomeni odstopanje od predpisanih oziroma dopustnih toleranc. Glede na rezultate izdelanih analiz je občinski svet občine Kamnik sprejel sklep, da je treba pričeti s postopki za spremembo prostorskega akta, ki bo omogočal na eni strani povečanje števila oddelkov, po drugi strani pa bo finančno pocenil projekt. Oddelek za urejanje prostora od jeseni 2011 vodi postopek sprememb in dopolnitev UN K9 Šole, ki bo omogočal racionalizacijo izvedbe projekta.

Območje prostorskega akta z oznako sprememb in dopolnitev UN K9 Šole

Simbolični prikaz občinskega prostorskega načrta

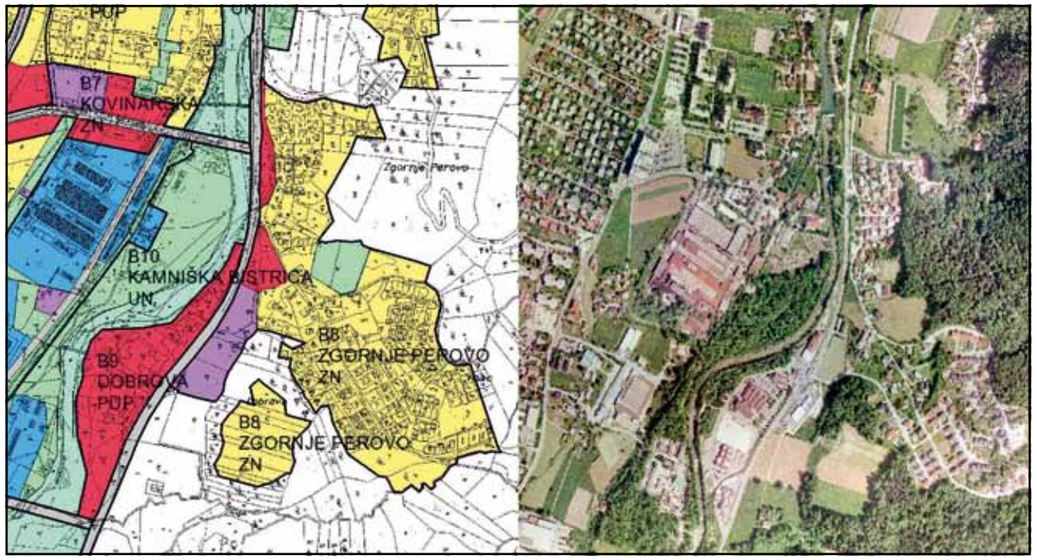
Spremembe in dopolnitve ZN B8 Zgornje Perovo

Oddelek za urejanje prostora vodi na pobudo lastnikov zemljišč postopke za sprejem sprememb in dopolnitev prostorskega akta z oznako ZN B8 Zg. Perovo.

Del območja B8 Zgornje Perovo veljavni ZN ne zajema, zato je potrebno izdelati podrobnejše usmeritve za urejanje prostora in oblikovanje objektov. V urbanistični zasnovi je območje opredeljeno kot površina, namenjena pretežno stanovanjem in spremljajočim dejavnostim. Prostorski akt financirajo pobudniki sprememb prostorskega akta in je v fazi pred javno razgrnitvijo.

V osrednjem delu območja so na osnovi pobud lastnikov zemljišč predvidene manjše spremembe, npr. zapolnjevanje že zgrajenih območij. Južni del območja je nepozidano stavbno zemljišče in ni pokrito z veljavnim zazidalnim načrtom, zato so predvidene podrobnejše usmeritve za urejanje prostora in oblikovanje objektov. V urbanistični zasnovi je območje opredeljeno kot površina, namenjena pretežno stanovanjem in spremljajočim dejavnostim. Na območju ob kamniški obvoznici je predvidena širitev obstoječe veterinarske klinike.

Z izdelavo in sprejemom sprememb in dopolnitev ZN bodo omogočene gradnja objektov, ureditev zunanjih površin in prometna ter komunalna ureditev.

Območje sprememb in dopolnitev prostorskega akta z oznako B8 Zgornje Perovo

Občina Kamnik

OPPN B24 Spodnji Stol in B26 Polje

Občina Kamnik od leta 2006 vodi postopek priprave prostorskega akta z oznako OPPN B24 Spodnji Stol in B26 Polje. Postopki za pripravo in sprejem prostorskega akta so se ustavili v letu 2007 zaradi neurejenih lastniških razmerij in številnih tožb, ki so botrovale zapletom pri pripravi prostorskega akta. Družbe FERMENT, d. o. o., SGP GRADITELJ, d. d., FILC, d. d., so v maju 2009 posredovale predlog, da se njihova zemljišča izločijo iz postopka OPPN B26 Polje in nato prične postopek priprave in sprejema samostojnega prostorskega akta. Zaradi vsega navedenega je občina prekinila postopek za celotno območje OPPN B26 Polje in pričela z novim postopkom izdelave prostorskega akta z oznako B26-1 Polje SZ. Prostorski akt financirajo pobudniki prostorskega akta. Prostorski akt z oznako B26-1 Polje SZ je v fazi priprave gradiva za smernice. Za prostorski akt z oznako OPPN B24 Spodnji Stol se izdelujejo strokovne podlage, ki bodo osnova za pričetek postopka.

Prostorski informacijski sistem občine

Občina Kamnik svojim občanom omogoča pregled prostorskih podatkov s pomočjo Prostorskega informacijskega sistema občin. Ta omogoča občanom in zaposlenim na občini ter gospodarskim družbam učinkovit vpogled v državne in občinske prostorske evidence. Po sprejemu prostorskega akta na občinskem svetu občine Kamnik se vsak prostorski akt vsebinsko vključi in prikaže v prostorskem informacijskem sistemu občine.

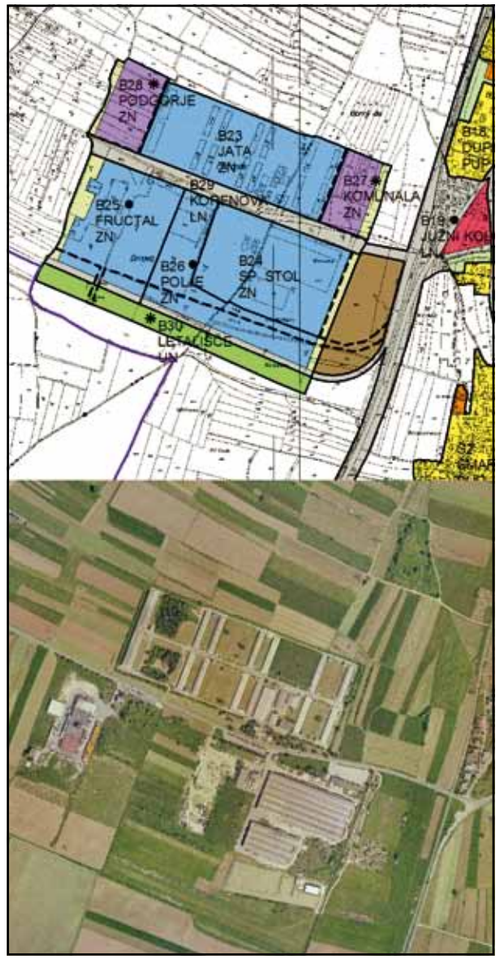
Občinski prostorski načrt občine Kamnik

Po sprejetju obeh državnih prostorskih dokumentov so s pripravo občinskih strategij in prostorskih redov začele tudi občine, v letu 2006 tudi občina Kamnik. Postopek je bil izveden do faze pridobivanja smernic. Pridobljena je bila odločba, da ni potrebno izvesti postopka celovite presoje vplivov na okolje, ter izdelane strokovne podlage in analize.

V tem času je država izvedla spremembo prostorske zakonodaje in drugih podzakonskih predpisov, ki so temeljito posegli v postopke, roke in vsebino priprave prostorskih dokumentov občin. Postopki priprave prostorskih aktov občin so se iz teh razlogov vrnili praktično na začetek, dokument pa se je skladno z novim Zakonom o prostorskem načrtovanju preimenoval v Občinski prostorski načrt.

Opisani proces je torej pomemben razlog, zakaj postopki priprave prostorskih planov oziroma OPN trajajo tako dolgo.

Občina Kamnik je, tako kot vrsta drugih občin, pričela postopek na novo in 26. februarja 2008 sprejela sklep o začetku priprave OPN. V začetku leta 2009 je občina k osnutku OPN pridobila smernice nosilcev urejanja prostora in hkrati prejela tudi odločbo, da je potrebno izvesti celovito presojo vplivov na okolje ter posledično izdelati okoljsko poročilo.

Območje prostorskega akta z oznako OPPN B24 Spodnji Stol in OPPN B26 Polje

Občina mora pred javno razgrnitvijo izdelati okoljsko poročilo in k temu pridobiti mnenje o ustreznosti okoljskega poročila ter vplivov OPN na okolje.

Glede na dosedanjo dolgotrajnost postopka in nekoliko drugačne razvojne in prostorske trende, saj zaradi obširne stanovanjske gradnje v preteklih letih primanjkuje družbene infrastrukture, je v bodoče potrebno planirati usklajeno namensko rabo ter izboljšati bivalno okolje z ustrezno opremljenostjo, potrebno je prestrukturiranje nekdanjih proizvodnih območij oziroma njihovo novo formiranje, izboljšanje prometnega omrežja. Iz naštetih razlogov je občina Kamnik konec junija 2011 organizirala strokovne prostorske delavnice, katerih namen je bil ugotoviti, ali je začrtana prostorska razvojna usmeritev v občinskem prostorskem načrtu prava oziroma ali bodo potrebne korekcije določenih usmeritev. Rezultat delavnic je bila potrditev trajnostnega koncepta prostorskega razvoja.

V začetku novembra je občina pristojnemu ministrstvu za okolje podala vlogo za pridobitev mnenja o ustreznosti okoljskega poročila ter o sprejemljivosti vplivov izvedbe OPN občine Kamnik na okolje. Po pridobitvi mnenja, če ne bodo potrebne dodatne dopolnitve ter usklajevanja, lahko občina prične s pripravo gradiva za javno razgrnitev.

Občina Kamnik sodi med poplavne in erozijsko ogrožene občine, zato predpisi v takem primeru za potrebe OPN zahtevajo izdelavo hidrološko-hidravlične študije, ki je še v pripravi in jo je potrebno poslati v revizijo na Agencijo RS za okolje.

Ob analizi smernic s področja kmetijstva se je izkazalo, da se vrsta posegov nanaša na najboljša kmetijska zemljišča, zato je v takem primeru potrebno izdelati utemeljitveni elaborat. Iz strokovne ocene izhaja, da je določene posege smiselno utemeljevati, zato je bil v novembru izdelan elaborat posegov na najboljša kmetijska zemljišča. Na podlagi ugotovitev elaborata se namreč ministrstvo, pristojno za kmetijstvo, opredeljuje o sprejemljivosti posegov z vidika varstva najboljših kmetijskih zemljišč. Na podlagi dopolnitev OPN po javni razgrnitvi pa bo potrebno elaborat ponovno revidirati, saj je ta podlaga za usklajevanje na državni ravni.

Hkrati med oddelki znotraj občinske uprave poteka usklajevanje različnih vsebin, ki se nanašajo na področje urejanja prostora, področje varstva pred naravnimi in drugimi nesrečami ter področje zaščite in reševanja, področje komunalnega opremljanja, gradnje omrežij in naprav gospodarske javne infrastrukture v pristojnosti občin, področje gospodarskega razvoja ter družbenih dejavnosti, posebna pozornost je bila posvečena tudi implementaciji sprejetega Lokalnega energetskega koncepta v OPN.

Proces priprave OPN je izrazito večplasten. Vzporedno z izdelavo občinskega prostorskega načrta namreč poteka izdelava okoljskega poročila ter vrste drugih strokovnih podlag, ki so po predpisih obvezne, oba procesa pa sta med seboj soodvisna in pogojujeta drug drugega.

Javna razgrnitev je za javnost ta hip najpomembnejša faza, kjer si lahko zainteresirani občani in druga javnost ogledajo dopolnjeni osnutek občinskega prostorskega načrta in nanj podajo pripombe. V sklopu razgrnitev občinskega prostorskega načrta pa je potrebno razgrniti tudi okoljsko poročilo, h kateremu pa mora občina najprej pridobiti mnenje pristojnega ministrstva, da je ustrezno. Brez mnenja o ustreznosti okoljskega poročila namreč občinskega prostorskega načrta skupaj z okoljskim poročilom ni mogoče javno razgrniti.

V naslednjih fazah po javni razgrnitvi bo potrebno dopolniti dopolnjeni osnutek na podlagi stališč do pripomb iz javne razgrnitve, hkrati pa z vsemi nosilci urejanja prostora uskladiti tako tekst kot grafični del OPN ter tega uskladiti tudi z okoljskim poročilom, saj se bodo po javni razgrnitvi zagotovo pojavile nove vsebine, ki še niso bile predmet okoljske presoje.

Sledi faza pridobitve mnenj k OPN, odločbe ministrstva za okolje, da so vplivi OPN na okolje sprejemljivi ob upoštevanju omilitvenih ukrepov, ter sklepa ministra za prostor o usklajenosti OPN, ki ga zatem sprejme občinski svet.

Investicije v cestno infrastrukturo

Leto 2010

3,529.440 evrov ali 2.230 metrov novoasfaltiranih cest in dva nova mosta, 1.100 metrov novoasfaltiranih kolesarskih stez, 2.900 metrov novih hodnikov za pešce. Večji posegi: v avgustu 2010 je bila zaključena gradnja lokalne povezovalne ceste B-31, ki povezuje Ljubljansko cesto z obvozno cesto mesta Kamnik, med objektoma »Metuljček« ob Ljubljanski cesti in črpalko OMW na obvozni cesti. Objekt dvopasovne ceste s tremi priključki, hodnikoma za pešce in kolesarje na vsaki strani in z dvema mostovoma, križiščem na obvozni cesti, semaforiziranim križiščem na Ljubljanski cesti ter priključki na kolesarsko stezo ob Kamniški Bistrici je bil uradno dan v uporabo 1. septembra 2010, za to investicijo se je v letu 2010 porabilo 2,515.881 evrov. Za urejanje varnih poti je proračun občine Kamnik namenil 635.461 evrov (ureditev lokalne ceste št. 160011 Podgorje z gradnjo hodnika za pešce, rekonstrukcija para avtobusnih postajališč in hodnika za pešce Špitalič, rekonstrukcija lokalne ceste št. 160081 Kregarjevo z gradnjo hodnika za pešce, ureditev ukrepov za umirjanje prometa v naselju Sp. Stranje ob regionalni cesti R1-225/1083). Asfaltiranih in saniranih je bilo več lokalnih cest in javnih poti, in sicer rekonstrukcija dela lokalne ceste Motnik–Vrhe–Srobotno z oznako LC 161101, rekonstrukcija Kersnikove ulice št. LK 160971 in asfaltiranje Jakopičeve ulice čez progo, rekonstrukcija dela lokalne ceste LC 039721 Cerkljanska Dobrava–Tunjice in rekonstrukcija lokalne ceste v KS Vranja Peč z oznako LC 161141 Velika Lašna–Obrše na meji z občino Lukovica. Postavljene so bile varovalne ograje ob lokalnih cestah in javnih poteh na devetih različnih lokacijah: Motnik, Gozd, Volčji Potok, Mali Hrib, Zg. Tuhinj, Markovo, Studenca, Poreber in Šmartno. Zaključena je bila tudi gradnja treh cestnih prepustov na lokalni cesti Palovče–Kolovec, svoj delež pa je primaknila tudi država z ureditvijo dela struge hudournika. V okviru komunalnega opremljanja stavbnih zemljišč je bila rekonstruirana tudi javna pot z oznako JP 660657 na območju M1 Pod skalco proti Domu starejših občanov v Mekinjah.

Leto 2011

779.740[1] evrov ali 1.040 metrov novoasfaltiranih cest, 400 metrov novih hodnikov za pešce v Spodnjih Stranjah in v Šmarci. Večji posegi: za urejanje varnih poti je proračun občine Kamnik namenil 230.000 evrov[2] za izvedbo brvi »Stolnišnica« čez Stranjski potok in pločnika ob regionalni cesti R1-225/1083 v naselju Spodnje Stranje, asfaltiranih in saniranih je bilo več lokalnih cest in javnih poti, in sicer nadaljevanje re-

1 Vrednosti na podlagi sprejetega rebalansa proračuna občine Kamnik 2011.

2 Vrednosti na podlagi sprejetega rebalansa proračuna občine Kamnik 2011.

15. 12. 2010 je kamniški župan Marjan Šarec skupaj z višjim svetovalcem vodje za investicije pri Direkciji RS za ceste Tomažem Willenpartom slavnostno razrezal trak in uradno odprl novo dvopasovno krožišče na Duplici pri Kamniku.

konstrukcije dela lokalne ceste LC 039721 Cerkljanska Dobrava–Tunjice, rekonstrukcija dela javne poti JP 661281 Vaseno–Sidol, rekonstrukcija ceste Srednja vas–Zaplečje v podaljšku javne poti JP 661088, rekonstrukcija dela lokalne zbirne ceste skozi vas Podgorje z oznako LZ 160511 in rekonstrukcija dela javne poti JP 660521 do lovskega doma na Vegradu. Postavljeno je bilo 646 metrov varovalnih ograj ob lokalnih cestah in javnih poteh, in sicer v KS Šmartno, KS Pšajnovica, KS Tuhinj, KS Godič, KS Motnik, KS Sela in na Zavrhu pri Črnivcu.

Lokalni energetski koncept

Občina Kamnik je v skladu z določili veljavnega Energetskega zakona v letu 2009 pristopila k izdelavi novega lokalnega energetskega koncepta. To je temeljni dokument za energetsko strategijo, povezano z okoljsko politiko občine, in osnova za delovanje na energetskem področju.

Zaradi zahtevnosti je izvajalec Gradbeni inštitut ZRMK, d. o. o., projekt izdelal v dveh letih; v letu 2009 1. fazo, ki predstavlja posnetek oz. popis dejanskega stanja energetske oskrbe v občini Kamnik, v letu 2010 pa 2. fazo, ki predstavlja strateški del celotnega dokumenta. Pripravo lokalnega energetskega koncepta je spremljala šestčlanska komisija, ki jo je župan občine Kamnik imenoval v skladu z določili republiškega Pravilnika o metodologiji in obveznih vsebinah lokalnih energetskih konceptov. Na zadnji seji 29. junija 2010 je komisija obravnavala celoten dokument in dala pozitivno mnenje h Končnemu poročilu Lokalnega energetskega koncepta občine Kamnik. Lokalni energetski koncept občine Kamnik je aprila 2011 sprejel Občinski svet občine Kamnik.

Pomembno poglavje energetskega koncepta je analiza obstoječega stanja na področju energetske rabe in oskrbe z energijo ter analiza in ugotavljanje šibkih točk. Na osnovi te analize so predlagani možni bodoči koncepti energetske oskrbe z upoštevanjem čim večje učinkovitosti rabe energije pri vseh porabnikih (gospodinjstva, industrija, obrt, javni sektor, ...). Glede na obstoječe možnosti se lahko poveča izraba lokalnih obnovljivih virov energije, s čimer se poveča zanesljivost oskrbe s toploto in električno energijo v občini. Predlagani ukrepi sočasno prispevajo k zmanjšanju emisij toplogrednih plinov in onesnaženosti okolja, kar je še eden od ciljev lokalnega energetskega koncepta. Energetski koncept vsebuje tudi akcijski program, v katerem so opredeljene aktivnosti z oceno stroškov, terminski plan izvedbe ukrepov in potencialni nosilci posameznih projektov oz. aktivnosti.

Energetski koncept je pomemben pripomoček pri načrtovanju strategije občinske kratkoročne in srednjeročne energetske politike. V njem so zajeti načini, s pomočjo katerih se lahko uresničijo občini prilagojene rešitve za učinkovite, gospodarne in okolju prijazne energetske storitve v gospodinjstvih, podjetjih in javnih ustanovah. V dokumentu so navedeni tudi konkretni učinki, ki jih lahko doseže občina.

Občina Kamnik bo na osnovi sprejetega lokalnega energetskega koncepta in v skladu z zagotovljenimi finančnimi sredstvi v vsakoletnem proračunu v naslednjih letih izvajala aktivnosti za doseganje ciljev na naslednjih področjih:

- učinkovita raba energije pri vseh skupinah odjemalcev,
- trajnostna energetska oskrba,
- povečanje in hitrejše uvajanje lokalnih obnovljivih virov energije (lesna biomasa, sončna energija itd.),
- spodbujanje uvajanja soproizvodnje toplote in električne energije,
- zmanjšanje obremenitev okolja,
- uvedba energetskih pregledov stanovanjskih in javnih stavb,
- uvedba energetskega knjigovodstva in energetskega menedžmenta za javne stavbe,
- zmanjšanje stroškov energije v občinskih javnih stavbah,
- uvedba učinkovitega energetskega svetovanja, informiranja in izobraževanja.

Ureditev in vzdrževanje otroških igrišč

V letu 2010 je bilo urejeno novo otroško igrišče v soseski B8 Zgornje Perovo. To je na območju KS Novi trg prvo otroško igrišče odprtega tipa. Na igrišču so nameščena različna igrala, klopi, koši za odpadke in stojalo za kolesa. Igrišče je ograjeno, ponoči zaklenjeno in redno vzdrževano.

V letu 2011 je krajevna skupnost Duplica uredila in ustrezno ogradila zemljišče za otroško igrišče zraven športnega igrišča na Jakopičevi. S sredstvi občinskega proračuna pa so bila kupljena in montirana različna igrala. Tako je poleg otroškega igrišča na Klavčičevi v krajevni skupnosti Duplica urejeno igrišče odprtega tipa tudi v južnem delu krajevne skupnosti.

Investicije na področju javne razsvetljave (JR)

Leto	Redno vzdrževanje in tokovina (evrov)	Vrednost investicij (evrov)	Večje in pomembnejše investicije
2010	290.000	20.000	JR Stranje – proti OŠ (dokončanje)
2011	290.000	28.500	Osvetlitev grbin v Volčjem Potoku, JR v Habjanovi ulici v Šmarci

Investicije na področju vodooskrbe

Leto	Vrednost investicij (EUR)	Večje in pomembnejše investicije
2010	229.600	Usposabljanje odgovornih za »vaške vodovode«, prevezava vodovoda Rudnik na kamniški sistem – začetek, vodovod Studenca – nadaljevanje, stroški dokumentacije in drugih aktivnosti za pridobitev kohezijskih sredstev
2011	460.200	Naročilo in pridobitev dela projektne dokumentacije za kohezijo (IDP, PGD, PIZ), dokončanje sanacije vodovoda v Rudniku, usposobitev črpališča za vodovod Gozd, gradnja sekundarnega dela vodovoda Vodice, obnova vodovoda na gmajno v Godiču, ureditev priključka za Stari grad, pričetek obnove vodovoda v Lanišah in na Usnjarski ulici

Komunalna infrastruktura, izvedena s pogodbami o opremljanju

Leto 2010

Občina Kamnik je januarja 2010 podpisala pogodbo o opremljanju zemljišč s komunalno infrastrukturo s podjetjema Hofer trgovina in HTC Ena (Qlandia), ki sta na območju nekdanje deponije lesa pri Stolu zgradili trgovska centra Hofer in Qlandia. Gradnja krožišča se je pričela maja 2010, investitor pa se je s pogodbo, vredno 2,4 milijona evrov, zavezal, da bo poskrbel tudi za vso komunalno infrastrukturo. Sem sodi poleg novega dvopasovnega krožišča rekonstrukcija cestnega kraka v smeri vzhod (obvoznica), zgrajeni so bili: dvosmerna kolesarska steza, pločnik za pešce, protihrupna ograja ter podhod pod regionalno cesto, ki je prispeval k varnejšemu prečkanju državne ceste. Hkrati so investitorja in izvajalec Cestno podjetje Ljubljana, d. d., poskrbeli za novo zasajeno vegetacijo. Rekonstruirano je bilo tudi javno vodovodno omrežje na trasi od Povezovalne ceste B31 do krožišča v Šmarci. Z gradnjo dvopasovnega krožišča na Duplici je bila odpravljena ena izmed kritičnih točk v občini Kamnik s stališča prometne varnosti. Prav pretočnost prometa in prometna varnost sta narekovali gradnjo sodobnega krožišča, ki predstavlja vrata v občino Kamnik in obiskovalcu ponuja prvi vtis o kraju.

V februarju 2010 je občina Kamnik z investitorjem Dolenjgrad, d. o. o., podpisala pogodbo o opremljanju za gradnjo oskrbovanih stanovanj Pod Skalco in ustrezne komunalne infrastrukture na tem območju. Vrednost nove komunalne infrastrukture je znašala;

- 97.546 evrov – javno vodovodno omrežje,
- 196.415 evrov – javno kanalizacijsko omrežje,
- 103.911 evrov – občinske ceste, kolesarska steza in pešpot,
- 22.128 evrov – javna razsvetljava.

Uporabno dovoljenje za I. fazo objektov oskrbovanih stanovanj Pod Skalco in celotno komunalno infrastrukturo je bilo pridobljeno v spomladanskih mesecih 2011.

Odprava posledic elementarnih nesreč

Leto	Stroški sanacij (evrov)	Večje in pomembnejše sanacije ter aktivnosti
2006	250.370	sanacija plazu Žale, ki je prvenstveno zaščitila kanalizacijo pred porušitvijo, sanacija brežine pod javno potjo v Podbregu, prva faza izvedbe odvodnjavanja plazovitega pobočja v Podstudencu, odvodnjavanje in sanacija posedanja terena na lokalni cesti Rakitovec, sanacija plazu pod javno potjo v Motniku, raziskave plazovitih terenov
2007	365.780	sanacija brežine nad lokalno cesto v Palovčah, plaz pod lokalno cesto Hruševka–Ravne, načrti, plaz pod lokalno cesto Hruševka–Ravne, sanacija, sanacija plazovitega območja v Podstudencu, nadaljevanje, odstranitev nevarnega previsa v Podstudencu, plaz pod cesto za Stolnik 14, raziskave, plaz pod cesto za Stolnik 14, ureditev začasnega dostopa, sanacija dostopne ceste za Stolnik 12, gradnja novega prepusta Žebljarska–Medvedova, plaz na lokalni cesti za Belo Peč, načrti, drenaža na lokalni cesti v Studencih, plaz pri stanovanjski hiši Studenca 27 b, načrti, sanacija plazu pod javno potjo Hruševka–Podbreg, sanacija plazu na lokalni cesti pri hiši Stolnik 13, izvedba še več manjših posegov po neurju septembra 2007
2008	502.000	gradnja mostu Stebljevek, sanacija plazu pod javno cesto pri hiši Stolnik 14 (276.000 evrov – od tega je država financirala 121.000 evrov), izvajanje nadzora pri sanaciji plazu Stolnik, interventna sanacija ceste Stolnik, sanacija dela komunalne infrastrukture po poletnih neurjih, raziskave, izdelava poročil in načrtov za sanacije, izvedba drenaže ob lokalni cesti v Studencih, sanacija brežine nad hišo v Prapročah, sofinanciranje gradnje mostu v Podbregu (preostala sredstva v višini 75.968 evrov so bila prenesena v leto 2009, ker so bile že podpisane pogodbe in pričeta dela na naslednjih objektih: sanacija usada na igrišču pri OŠ Tunjice, sanacija plazu pod lokalno cesto v Košišah, sanacija brežine nad lokalno cesto Hruševka–Prapreče)
2009	255.000	sanacija usada na igrišču pri OŠ Tunjice – 31.000 evrov, sanacija plazu pod lokalno cesto v Košišah – 30.000 evrov, sanacija brežine nad lokalno cesto Hruševka–Prapreče – 20.700 evrov, sanacija pod lokalno cesto Godič–Brezje – 48.000 evrov, sanacija plazovitega območja v Podstudencu – odvodni jarki – dokončanje – 31.000 evrov, sanacija plazu pri hiši Stolnik 12 b – 26.600 evrov, sanacija plazu v območju Petek, Tunjice – 67.700 evrov, še nekaj manjših posegov, izdelava nekaj načrtov za sanacije
2010	392.000	geotehnični ukrep in sanacija plazu pod hišo Hrib 8/a, sanacija plazu pod stan. hišo Studenca 27/b, geotehnični ukrep in sanacija plazu nad JP Stolnik–Cerar (Stolnik 12/a), geotehnični ukrep in sanacija plazu nad LC Kamnik–Palovče–Velika Lašna (Velika Lašna 15) in geotehnični ukrep in sanacija plazu nad hišo Soteska 50/a; poleg navedenih del je bilo v letu 2010 izvedenih nekaj manjših sanacij plazu (Kregarjevo 11/a, nabrežje vodotoka Motnišnica in obrežje zidu v Motniku); del sredstev porabljen za izdelavo projektov, varnostnih načrtov in strokovnega nadzora
2011	287.000	sanacija plazu Poreber pod JP 661102 – I. in II. faza, sanacija plazu pod LC 160111 Tunjice–Sveta Ana–Zdravilni gaj, sanacija plazu Sela pri Kamniku 1, sanacija plazu pod cesto JP 661132 Markovo–Rožično, sanacija plazu pod cesto LC 235031 Gabrovnica–Krašnja, sanacija plazu pod cesto JP 661371 Mali Rakitovec–Veliki Rakitovec, sanacija plazu pod cesto Sovinja Peč–Podlom, sanacija plazu Špitalič–Učakar, sanacija plazu Šmartno–Pšajnovica

Ravnanje z odpadno vodo

V obdobju 2010–2011 je občina dogradila velik del kanalizacijskega sistema v Godiču in nekaj odsekov v Stranjah in Bistričici. Zgradila je tudi črpališča na kanalizaciji, ki bodo povezovala kanalizacijo Stranje z Godičem in Stahovico. Pri vzdrževanju kanalizacije se srečujemo z veliko problemov, saj je del kanalizacije, predvsem v starem delu mesta, zelo star in poškodovan. Sproti poskušamo sanirati in odpravljati večje napake na sistemu. Problem imamo tudi z zalednimi vodami, saj je del sistema še vedno mešan. V prihodnosti bo potrebno zgraditi vsaj dva zadrževalna bazena, saj je sanitarna odpadna voda, ki doteka na CČN Domžale-Kamnik, preobremenjena z njimi.

Na CČN Domžale-Kamnik stalno skrbimo za redno in investicijsko vzdrževanje delujočih objektov v skladu z vsakoletnim programom dela. V letu 2011 se je v celoti saniral objekt gnilišča.

V skladu z evropskimi direktivami in zakonodajo bo potrebno do leta 2015 s kanalizacijo opremiti območja Godiča, Stranj, Županjih Njiv, Stahovice, Bistričice in Tunjic. V načrtu imamo tudi gradnjo povezovalnega kanala od Vrhpolj do Šmartnega v Tuhinju. Z gradnjo manjkajočega dela sistema v skupni vrednosti ok. 15,5 mio evrov in dograditvijo 3. stopnje čiščenja na CČN Domžale-Kamnik, kjer je delež Kamnika od skupne investicije ok. 4,8 mio evrov. S tem projektom se skupaj s šestimi občinami potegujemo za nepovratna kohezijska sredstva, ki bi nam finančno omogočila realizacijo tako velikega projekta. Vsekakor pa se bo morala občina poleg lastnih sredstev tudi zadolžiti, da bo lahko izpolnila zakonske dolžnosti glede odvajanja odpadnih voda.

Pregled vloženih sredstev in dejavnosti na področju odvajanja in čiščenja odpadnih voda v letih 2010 in 2011

Investicije na kanalizaciji in ČN Šmartno

Leto	Aktivnosti	Vrednost v evrih
2010	gradnja manjkajočega dela kanalizacije v Godiču, stroški kohezijskega projekta	87.000
2011	gradnja novih odsekov kanalizacije v območju Godiča, Stranj in Bistričice, stroški kohezijskega projekta za pridobitev nepovratnih sredstev	603.570
SKUPAJ	46.060,00 m + ČN + črpališča + odvodnavanje LC in JP	690.570

Vzdrževanje kanalizacije in ČN Šmartno

Leto	Aktivnosti	Vrednost v evrih
2010	redna in večja vzdrževalna dela na celotni infrastrukturi v upravljanju KPK	585.353
2011	redna in večja vzdrževalna dela na celotni infrastrukturi v upravljanju KPK	537.840
SKUPAJ		1,123.193

CČN Domžale-Kamnik

Leto		Vrednost v evrih
2010	opravljena nujna redna in večja vzdrževalna dela na CČN Domžale-Kamnik	127.089
2011	opravljena nujna redna in večja vzdrževalna dela na CČN Domžale-Kamnik	241.796
SKUPAJ		368.885

V letu 2011 smo po zakonu, ki ureja financiranje občin, pridobili slabih 0,5 mio evrov nepovratnih sredstev za investicije v kanalizacijo.

Pokopališka dejavnost

V letu 2010 in 2011 smo razširili pokopališče v Podgorju in pripravili del poslovilnega platoja.

V letu 2011 pa smo razširili tudi del pokopališča na Žalah z žarnimi terasami. Na pokopališču na Žalah še niso rešeni denacionalizacijski postopki, ki nam onemogočajo gradnjo v skladu z že izdelanimi projekti širitve pokopališča. Upamo, da se bo problematika kmalu rešila, sicer bomo imeli v Kamniku kmalu veliko stisko s pokopališkim prostorom.

V letu 2010 in 2011 smo brezuspešno poskušali zaključiti investicijo mrliške vežice Češnjice, saj nikoli nismo dobili sredstev za izpeljavo projekta. Morali bi prodati še skupni objekt šolskega poslopja, vendar očitno zaradi recesije in finančnih tokov ni nobenega zanimanja za odkup dela tega objekta. V letu 2012 imamo na razpolago spet nekaj sredstev in načrtujemo, da se bo vsaj del gradnje zaključil in da se bo objekt lahko začel uporabljati, čeprav še ne bo čisto dokončan.

V letu 2011 so se s sodelovanjem KS Zg. Tuhinj začele aktivnosti za gradnjo mrliške vežice v Zg. Tuhinju. Tam je KS pridobila tudi lokalnega soinvestitorja, ki je pripravljen založiti za investicijo. Tako občina načrtuje do leta 2014 povrniti investicijo, ki naj bi se realizirala do konca leta 2013.

Opravljanje pokopališke dejavnosti je sicer v pristojnosti krajevnih skupnosti, razen na območju Kamnika, Podgorja, Mekinj in Nevelj, kjer ima koncesijo za opravljanje te dejavnosti Komunalno podjetje Kamnik.

Področje predšolske vzgoje v letih 2010–2011

Kljub intenzivnim aktivnostim občine, ki se odražajo v dodatno zagotovljenih mestih v vrtcih v zadnjih letih, se še vedno soočamo s pomanjkanjem vzgojno-varstvenih kapacitet.

Po letu 2007 k povečanemu pritisku na kamniške vrtce in zavračanju otrok dodatno prispeva intenzivnejše priseljevanje mladih družin in posledično večje število rojstev.

Najizrazitejše povpraševanje po prostih kapacitetah v vrtcu je v mestu Kamnik in neposredni okolici. Prav tako kažejo podatki o prošnjah za vpis, da je največje povpraševanje po prostih mestih v jasličnih skupinah I. starostnega obdobja (0–3 let).

V šolskem letu 2010/11 je bilo nanovo odprtih 17 oddelkov, kar pomeni 261 vključenih otrok.

V šolskem letu 2010/11 je do marca 2011 redna dejavnost v enotah VVZ Antona Medveda potekala v 51 oddelkih (19 skupin prvega starostnega obdobja, 29 skupin drugega starostnega obdobja ter 3 kombinirane skupine). Vanje je bilo vključno z oktobra 2011 odprtima 2 oddelkoma na Trdinovi ulici vključenih 898 otrok.

V marcu 2011 je bilo v 5 oddelkov v nanovo zgrajeni enoti VVZ A. Medveda Kamenček (prizidek k OŠ 27. julij) vključenih še 78 otrok.

V šolskem letu 2011/12 je v enote javnega zavoda vključenih 973 otrok.

Koncesijski vrtec Peter Pan je v šolskem letu 2010/11 organiziral vzgojno-izobraževalno delo v 2 skupinah prvega starostnega obdobja in 4 skupinah drugega starostnega obdobja. Vanje se je vključevalo 117 otrok. V šolskem letu 2011/12 poteka redna dejavnost v okviru 6 celodnevnih oddelkov predšolske vzgoje in varstva (2 homogena oddelka prvega starostnega obdobja, 2 homogena oddelka in 1 heterogeni oddelek drugega starostnega obdobja ter 1 kombinirani oddelek), v katere je vključenih 116 otrok.

Ker zakon o vrtcih predvideva, da mora občina v primeru večjega števila otrok za vključitev v vrtec, kot pa je na razpolago mest, zagotoviti zadostne kapacitete ali pa razpisati koncesijo, je občina v letu 2010 ponovno razpisala koncesijo.

Tako je na podlagi podeljene koncesije za izvajanje programa predšolske vzgoje v občini Kamnik konec oktobra 2010 pričel z redno dejavnostjo na Perovem zasebni vrtec Zarja. V šolskem letu 2010/11 je javno službo na področju predšolske vzgoje organiziral v 6 oddelkih prvega starostnega obdobja, 1 oddelku drugega starostnega obdobja in 3 kombiniranih oddelkih. Vanje se je vključilo 155 otrok.

V šolskem letu 2011/12 bo v okviru zasebnega vrtca Zarja oblikovanih 10 celodnevnih oddelkov predšolske vzgoje in varstva (4 homogeni oddelki prvega starostnega obdobja, 5 homogenih oddelkov drugega starostnega obdobja ter 1 heterogeni oddelek drugega starostnega obdobja), v katere bo vključenih 177 otrok.

V oddelke predšolske vzgoje v občini Kamnik je v letih 2010 in 2011 v skladu z zakonom o vrtcih vključenih najvišje še dopustno število otrok.

V letu 2010 je bila adaptirana igralnica v VVE Tinkara. Občina je namenila sredstva še za stroške projektne dokumentacije (PGD, PZI), nadzora in kompletne prenove kuhinje z vsemi gradbeno-obrtniškimi deli in opremo za potrebe OŠ 27. julij in nove enote VVZ A. Medveda – Kamenček pri OŠ 27. julija. Občina je namenila sredstva tudi za stroške zagona in delno opreme v oktobru 2010 odprte enote Oblaček.

Izveden je bil nakup interaktivne hiške za potrebe VVE Pestrna, v letu 2011 pa nakup kombiniranega igrala za igrišče pri VVE Rožle ter prenosnega peskovnika za VVE Pestrna, ki ga je sofinancirala KS Duplica. V letu 2011 je bilo potrebno dokupiti opremo za VVE Kamenček (senčila in manjkajoča notranja oprema) ter urediti igrišče te enote za postavitev otroških igral, pri enoti Palček v Šmartnem pa je bila zamenjana dotrajana lesena ograja. Izvedena so bila še manjša vzdrževalna dela po ostalih VVE, med drugim klimatizacija strešnih prostorov pri VVE Sonček v Šmarci.

V letu 2010 in 2011 je občina Kamnik iz proračuna namenila sredstva za poletne rezervacije za otroke, za katere je po veljavnih predpisih pristojna kriti del cene programa vrtca. Za omenjene otroke se v času med 15. junijem in 15. septembrom tekočega leta pod pogojem, da je otrok 30 dni neprekinjeno odsoten iz vrtca, za čas vnaprej javljene odsotnosti obračuna polovičen znesek sicer določenega plačilnega razreda.

Od septembra 2010 občina Kamnik namenja tudi sredstva za subvencije v skladu s Pravilnikom o merilih in postopku za dodeljevanje mesečnih subvencij za otroke, ki ne obiskujejo organizirane predšolske vzgoje in varstva. S to potezo je občina nedvomno ublažila pritisk na vrtce, vendar pa se je obenem zabrisala jasna potreba po vrtcih.

Od začetka leta 2010 občina Kamnik na podlagi sklenjene pogodbe z varuhi predšolskih otrok, registriranimi pri Ministrstvu za šolstvo in šport, tem nakazuje sredstva za varstvo otrok, starih od 1 do 3 let, v višini 20 % cene programa na otroka prvega starostnega obdobja, ki velja za vrtce v občini. S tem pomaga staršem pri znižanju stroškov varstva pri varuhu. V letu 2010 je bilo varuhov, s katerimi je občina sklenila pogodbo, 6, v letu 2011 pa 5. Sprva je bilo pri varuhih skupaj 17 otrok, glede na povečevanje kapacitet vrtcev je število varovancev konec leta 2010 padlo na 10, v letu 2011 jih je 13.

V letu 2010 in 2011 se iz proračuna občine Kamnik namenja tudi enkratna pomoč ob rojstvu v višini 180 evrov na otroka.

Področje osnovnošolskega izobraževanja v letih 2010–2011

Občina Kamnik še nadalje kot nadstandard namenja sredstva za logopedsko dejavnost, ki se izvaja v osnovnih šolah, v javnem in obeh koncesijskih vrtcih. Sredstva v ta namen se od šolskega leta 2011/12 povečujejo, saj testiranje govora prvošolcev ter petletnikov v vrtcih kaže, da je potreb po logopedskih storitvah vedno več, kar 45,2 % populacije pet- in šestletnikov ima namreč govorno-jezikovne motnje.

Občina s sredstvi iz proračuna vzpodbuja tudi udeležbo v zimski šoli v naravi za učence iz naše občine ter prispeva za varstvo vozačev OŠ Šmartno v Tuhinju, od koder se vozi velika večina otrok. Dodatno – kot nadstandard – zagotavlja tudi sredstva za plačo učitelja citer in diatonične harmonike v Glasbeni šoli, kot zakonsko obveznost pa sredstva za materialne stroške šol, tekoče vzdrževanje in nakup osnovnih sredstev kot tudi za računalniško opremo, tekmovanja in prireditve ter mednarodno sodelovanje kamniških šol. Od leta 2010 namenja sredstva tudi za sofinanciranje dnevov dejavnosti učencev v višini 9,93 v letu 2010 in 9,99 evra v letu 2011 na učenca, s čimer staršem olajša breme dodatnih stroškov. V skladu z Zakonom o osnovni šoli občina zagotavlja tudi sredstva za redne prevoze šoloobveznih otrok, pogodbeno na podlagi občinskega pravilnika sofinancira študentske in dijaške vozovnice ter namenja enkratne pomoči za študij (v zadnjih dveh letih skoraj izključno za študij v tujini).

V letih 2010 in 2011 je občina Kamnik že četrtič oziroma petič sofinancirala počitniško varstvo otrok za prvo triado kamniških osnovnih šol. Program je bil izveden pod okriljem Mladinskega centra Kotlovnica Kamnik v prostorih OŠ Toma Brejca.

Osrednji projekt na področju šolstva v zadnjih letih zagotovo predstavlja projekt gradnje obeh mestnih šol, OŠ Toma Brejca in OŠ Frana Albrehta. Analiza demografskih gibanj je nazorno pokazala, da se prostorska utesnjenost mestnih šol glede na porast števila otrok veča, kar govori v prid utemeljenosti načrtovanih ukrepov za povečanje kapacitet na območju mestnih šol. Izdelana je bila analiza variantnih rešitev, na podlagi katere se je izkazalo, da je potrebna sprememba projektov, tako ureditvenega načrta kot tudi projektov za pridobitev gradbenega dovoljenja. Potrebno je povečanje števila oddelkov v obeh šolah, posledično pa so potrebne tudi spremembe zunanje ureditve.

V okviru investicijsko-vzdrževalnih del pri šolah sodi v letu 2010 med večje projekte sanacija POŠ Mekinje. Pri tej šoli so bile sanirane vse učilnice, vsa stopnišča, avle, ene sanitarije in del dvorišča. V okvir manjših posegov v tem letu sodi preureditev gospodinjske učilnice in sanacija tlakov v naravoslovni učilnici OŠ Marije Vere ter priprava terena za postavitev igrala pri POŠ Zg. Tuhinj. Pri POŠ Tunjice je bila postavljena ograja, v OŠ 27. julij pa je bilo potrebno zagotoviti sredstva za predelavo obstoječe toplotne podpostaje, zamenjani so bili radiatorji in zaradi zmanjšanja toplotne izgube

odstranjena klasično vzidana okna in notranja dvokrilna vrata ter nameščena nova. Pri dveh podružničnih osnovnih šolah je bilo montirano novo kombinirano igralo (POŠ Nevlje in POŠ Zg. Tuhinj).

V letu 2011 sta bili sanirani POŠ Nevlje in POŠ Sela. Sanacijska dela v okviru POŠ Nevlje so obsegala ureditev jedilnice za šolarje, gradnjo lastnega vhoda v jedilnico, prilagoditev potrebnih instalacij ter zamenjavo stavbnega pohištva in ureditev učilnice v prej neizkoriščenem delu podstrešja. Na POŠ Sela pa so bili zamenjana streha, okna in urejen vhod v objekt kot tudi fasada. Med ostalimi investicijsko-vzdrževalnimi deli v letu 2011 gre omeniti še ureditev zunanjih površin pri OŠ 27. julij, sanacijo cisterne z dodatnim plaščem pri OŠ Stranje, s čimer se bo uredil problem ekološke oporečnosti oziroma nevarnosti najmanj za dvajset let, in zamenjavo kotla in gorilca pri POŠ Mekinje kot tudi nakup novega krmilnika klimatske naprave in centralnega ogrevanja OŠ Šmartno.

Sistem za reševanje potreb starejših oseb v občini Kamnik

Odnos do staranja se v naši družbi vse bolj spreminja. V občini Kamnik se zavedamo rasti deleža starejšega prebivalstva, ki prinaša številne spremembe in izzive ter nalaga razvijanje novih oblik podpore in pomoči.

Novi koncepti v državah EU gredo v smeri deinstitucionalizacije oskrbe za starejše in prehoda na splošno oskrbo na načelih lokalne oskrbne dejavnosti. Temelj medgeneracijskega sodelovanja je visoka stopnja prostovoljnosti, delitev dela in medsebojna pomoč ter pomoč širše skupnosti (država, občina, prebivalci). V občini Kamnik vzpostavljamo sistem za pomoč starejšim, ki vključuje informacijsko točko s podpornimi moduli, svetovalno pisarno, razvoj skupin za samopomoč in prostovoljno delo, razvoj alternativnih oblik bivanja, uporabo novih informacijsko-komunikacijskih tehnologij (IKT), razvoj novih storitev, vzpostavitev sistema izobraževanja ter ozaveščanja o lastni skrbi za preživljanje aktivne in kvalitetne starosti.

Staranje prebivalstva in posledice

V naslednjih 50 letih se bo zelo pomembno spremenila starostna sestava prebivalstva Slovenije. Leta 2010 so starejši (stari 65 ali več let) predstavljali 16,5 % prebivalstva, leta 2060 pa bo v tej starostni skupini skoraj vsak tretji prebivalec Slovenije. Delež otrok (mlajši od 15 let) se bo dobrih 10 let še nekoliko zviševal, nato pa bo začel upadati. Leta 2060 bo od 100 delovno sposobnih prebivalcev (stari 15 do 64 let) odvisnih skoraj 58 starejših in 25 otrok (2010: 24 oz. 20). (Vir podatki SURS: objava 17. junij, 2011)

Primer: V tabeli spodaj so navedeni statistični podatki za občino Kamnik, junij 2009 in avgust 2011, za prebivalce stare 60+.

Vzpostavitev modela za pomoč starejšim v občini Kamnik

Dejstvo je, da samo ukrepi na ravni države ne bodo v celoti rešili problemov, predvsem pa ne operativnih problemov, s katerimi se starejši občani srečujejo vsakodnevno. Pomembno je, da je občina Kamnik pravočasno pristopila k razvoju svojega lokalnega sistema. Model za reševanje potreb starejših temelji na postopni modularni gradnji mreže in vključitvi vseh akterjev na območju občine Kamnik na področju starejših v koordinirano delovanje, razvoju novih vsebinskih podpornih aktivnosti, uporabi novih IKT-rešitev ter razvoju novih servisnih storitev. Na vzpostavitev sistema je potrebno gledati dolgoročno kot na podporo aktivnemu staranju in vzpostavitvi medgeneracijskega sožitja. Sistem je s svojimi vsebinami usmerjen v generacije, stare 50 let in več. Ozaveščanje za preživljanje aktivne in kvalitetne starosti pa je potrebno ponuditi vsem generacijam. Za dokončno vzpostavitev modela je potrebnih 3–5 let, odvisno od intenzivnosti izvajanja nalog in možnosti financiranja.

Število ljudi po starostnih pragovih nad 60 let						
OBČINA KAMNIK	**60–64 let**	**65–69 let**	**70–74 let**	**75–79 let**	**80–84 let**	**85 let in več**
junij 2009	**1248**	**1219**	**1088**	**966**	**595**	**347**
avgust 2011	**1481**	**1100**	**1140**	**939**	**647**	**432**

Primerjava kaže povečanje deleža starejših 60+ za 272 oseb ali 5 % glede na junij 2009. Poudariti velja, da se starost prebivalcev vsako leto povečuje, in sicer zadnja leta v povprečju 3 mesece na leto.

Informacijska točka za starejše v kamniški občini – dostop: www.pid.si/oreli

Razvoj prostovoljskih skupin in skupin za samopomoč

Razvoj prostovoljskih skupin in skupin poteka permanentno v več smereh:

- ohranjanje delovanja obstoječih skupin za prostovoljstvo in samopomoč,
- koordinacija njihovega delovanja na terenu,
- izvajanje izobraževanj voditeljev in izvajanje supervizije,
- vzpostavitev novih skupin za prostovoljstvo in samopomoč.

Za kvalitetno delo na področju prostovoljstva je bilo prostovoljski skupini iz Stranj podeljeno najvišje priznanje za najboljši prostovoljski projekt v letu 2009 (podelil ga je predsednik države dr. Türk junija 2010 na Brdu).

Skupinska slika predstavnikov Kamnika s predsednikom države in njegovo soprogo na Brdu pri Kranju po podelitvi priznanj, junija 2011

Odprtje Svetovalne pisarne (v prvi vrsti od leve proti desni: Tomaž Banovec, Zveza društev upokojencev Slovenije; Marjeta Benkovič, namestnica vodje oddelka za družbene dejavnosti; Julijana Bizjak Mlakar, podžupanja; Marjan Šarec, župan; Ivan Kenda, direktor občinske uprave; Vinko Polak, predsednik Društva upokojencev Kamnik z ženo)

Varstvo pred naravnimi in drugimi nesrečami v občini Kamnik med leti 2010 in 2011

Sistem varstva pred naravnimi in drugimi nesrečami v naši občini temelji v večji meri na dejavnosti prostovoljcev, saj pripadniki posameznih enot vse naloge zaščite, reševanja in pomoči opravljajo prostovoljno. V sistemu tako glavno breme reševanja nosijo pripadniki prostovoljnih operativnih sestavov, ki se vključujejo v sistem zaščite in reševanja (prostovoljna gasilska društva, društvo Gorska reševalna služba Kamnik, Kinološko društvo z enoto reševalnih psov, Območno združenje Rdečega križa Kamnik, skavti in taborniki).

Po zadnjih podatkih šteje občina nekaj več kot 29.100 prebivalcev, samo mesto Kamnik z okolico pa preko 12.000. Razgibanost terena občine obsega višinsko razliko ok. 2200 m (od 350 m nadmorske višine pa vse do 2558 m), na severu je visokogorje, na vzhodu in zahodu pa hribovito in ravninsko območje. Glede na sistem zaščite, reševanja in pomoči bi lahko rekli, da občino v zadnjih desetih oz. dvajsetih letih niso obšle večje nesreče, ki so prizadele tudi širša območja v naši državi (poplave 1990, 1998, 2005, 2007 in 2010), neurja z močnim vetrom in točo, požari v naravnem okolju in visokogorju (1992, 2003), večji požari v poslovnih in industrijskih objektih, prometne nesreče itd.

Telekomunikacijski in informacijski sistem

V sistemu zaščite, reševanja in pomoči se uporablja enoten sistem radijskih zvez (ZARE) in sistem osebnega pozivanja (t. i. tiho alarmiranje), ki ga uporabljajo vse reševalne službe (operativni gasilci, gorski reševalci in reševalci ZD Kamnik). V letu 2011 smo dopolnili opremljenost operativnih gasilskih enot na področju tihega alarmiranja ter na področju opremljanja operativnih dežurnih sob pri vseh 13 gasilskih društvih. Za podporo pri vodenju smo komunikacijsko opremo dopolnili tudi z ustreznimi kartografskimi podlagami v tiskani in elektronski obliki. Komunikacijsko središče sistema obveščanja enot zaščite, reševanja in pomoči za območje občine Kamnik je v Regijskem centru za obveščanje Ljubljana (ReCO 112), preko njega se zagotavlja povezovanje uporabnikov. Na sedežu osrednje gasilske enote v občini Kamnik (PGD Kamnik) je organizirana stalna 24-urna dežurna služba, ki jo opravljajo dežurni gasilci, ki so jim bili v letu 1983 zagotovljeni stanovanjski prostori v gasilskem domu. Ob večjih naravnih in drugih nesrečah se v dežurni sobi v gasilskem domu Kamnik takoj vzpostavi dežurna služba v okrepljenem sestavu in t. i. območni center za obveščanje.

Finančni viri

Za področje varstva pred naravnimi in drugimi nesrečami je bilo v naši občini za obdobje 2007–2011 zagotovljenih nekaj več kot 1,2 mio evrov. Finančna sredstva, ki jih je občina porabila za financiranje varstva pred nesrečami v obdobju 2010–2011, so prikazana v preglednici 1.

Preglednica 1: Finančni viri

Leto	Sredstva za varstvo pred požarom (proračun občine Kamnik)	Sredstva požarne takse (državna sredstva)	Sredstva za zaščito in reševanje (proračun občine Kamnik)	Vsa sredstva skupaj
2007	197.186	54.968	36.304	288.458
2008	141.122	61.721	38.287	241.130
2009	280.052	66.395	35.877	382.324
2010	311.000	59.230	35.091	405.321
2011	248.000	57.000	36.000	341.000
Skupaj	**1,172.360**	**299.314**	**215.356**	**1,658.233**

Opremljenost gasilskih enot še ni popolna glede na zahteve Meril o minimalni opremljenosti, vendar se je reševanje te problematike z novimi Merili podaljšalo na obdobje do 1. 1. 2014. Vozni park in opremljenost gasilskih društev zagotavljata uspešno izvajanje tudi najzahtevnejših intervencij. Z leti pa se vozni park stara, zato si prizadevamo za pomlajevanje vozil in opremljanje s sodobno gasilsko zaščitno in reševalno opremo, ki je nujno potrebna za izvajanje zahtevnih intervencij. V skladu s sprejetim dolgoročnim planom nabave gasilskih vozil in vrstnim redom nabave posameznih vozil smo v letih 2010 in 2011 kupili tri gasilska vozila. V letu 2010 je bila kupljena avtocisterna GVC 16/25 za PGD Zg. Tuhinj. V drugi polovici leta 2010 smo pričeli z javnim razpisom za gasilsko vozilo za PGD Šmarca. Tako je bilo v letu 2011 nabavljeno vozilo avtocisterna GVC 16/25 za Prostovoljno gasilsko društvo Šmarca in gasilsko vozilo GVV2 za PGD Špitalič. Skupna vrednost nakupa omenjenih treh gasilskih vozil je znašala okoli 250.000 evrov.

V mestu Kamnik in bližnji okolici imamo večstanovanjske in poslovno-stanovanjske objekte tudi s sedmimi nadstropji. Pri tem je potrebno povedati, da imamo na območju občine okoli 120 večstanovanjskih objektov. Za vse bloke, ki so bili zgrajeni pred letom 2000, je predvideno reševanje skozi okna, za kar je nujna uporaba avtolestve. Ker je bila obstoječa avtolestev stara 24 let, je občina v oktobru 2011 kupila novo, čeprav je bila po potrjenem načrtu nabave vozil na vrsti kot zadnje vozilo (predvidoma šele leta 2028). V letu 2011 je bila konec oktobra realizirana tudi nabava specialnega vozila z gasilsko avtolestvijo, ki ga je občina Kamnik kupila pri nemškem podjetju Metz. Vozilo je izdelano na Mercedesovem podvozju, dolžina lestve je 32 m. Neto cena vozila je znašala 285.000 evrov.

Prevzem gasilskega specialnega vozila – avtolestve 19. 11. 2011

Avtolestev je dolga 32 metrov, nameščena je na podvozju Mercedes, nosilnosti 15 t. Podvozje vozila je v celoti generalno obnovljeno in prelakirano in ima zamenjane vse obrabljene dele. Sama nadgradnja je izdelana skoraj v celoti na novo ali pa so deli generalno obnovljeni. Lestev krmilijo in nadzirajo trije računalniški sistemi, tako da praktično pri normalni uporabi voznik ne more izvesti kakršnih koli nepredvidenih potez, ki bi lahko povzročile poškodbe vozila ali reševalca. Na podvozju ima vozilo štiri hidravlične podporne noge, ki se lahko poljubno izvlečejo in stabilizirajo vozilo. Glede na dolžino izvlečenja nadzorni računalnik izračuna možnost horizontalne uporabe vozila in posreduje podatke centralni računalniški enoti, ki nato oblikuje potrebne omejitve delovanja. Sama lestev ima vgrajena vsa varovanja proti preobremenitvam in tudi takojšnje avtomatske izklope v primeru, da košara ali lestev zadene v oviro.

Računalniška enota v lestvi glede na obremenitev (število gasilcev v košari) prilagaja zahteve in omejitve delovanja. Lestev ima vgrajene tudi vse elemente za hitro postavitev in popravilo stanja v primeru nagnjenosti ali neravnega terena. Na koncu lestve je stoječa košara z nosilnostjo 270 kg za prevoz treh gasilcev in s pritrdišči za namestitev vodnega topa s pretokom 1400 l/minuto, izpihovalnika, reflektorjev za razsvetljavo moči 2000 W in reševalnih nosil za ponesrečenca teže do 150 kg. Električno energijo za delovanje teh naprav pridobiva iz prevoznega agregata moči 7 kW.

V košari je nameščena vsa oprema za upravljanje lestve. Ob reševanju večjega števila ljudi se lestev lahko prisloni na okno ali balkon in se lahko preko lestve nika istočasno evakuira več kot 12 ljudi.

Centralni računalnik v vozilu beleži vse morebitne nepravilnosti in napake, ki jih shranjuje v spominski enoti in prikazuje na ekranu poleg komandnega mesta. S pomočjo tega prikazovalnika gasilec lahko samostojno ali preko kontakta s servisno službo podjetja odpravi napako. Serviser in uporabnik pa lahko v vsakem trenutku pregleda zgodovino delovanja avtolestve. Lestev je opremljena z opremo za gašenje in reševanje.

Nesreče v zadnjih letih

V zadnjih letih so nas poleg požarov na objektih, prometnih sredstvih, v naravi in visokogorju, prometnih nesreč, nesreč z nevarnimi snovmi ter drugih tehničnih nesreč doletele tudi večje naravne nesreče. Našo občino so prizadele katastrofalne poplave 18. septembra 2007, vodna ujma med 17. in 20. 9. 2010 ter neurja z močnim vetrom in točo julija in avgusta 2008, ki so povzročila veliko materialno škodo. Če na hitro pregledamo samo poplave, ki so od katastrofalnih poplav leta 1990 prizadele našo občino (poplave 1990, 1998, 2005, 2007, 2010), lahko ugotovimo, da ne moremo več govoriti o stoletnih poplavah, ampak so poplave sedaj vse pogostejše – praktično vsakih nekaj let.

K sreči na objektih ni bilo večje škode zaradi visoke vode in poplav septembra 2010, smo pa ocenili večjo škodo na občinski infrastrukturi (ceste, vodovodi, kanalizacija) ter zaradi plazenja tal in erozije. Močno večdnevno deževje je poškodovalo tudi vodne objekte (mostove, pragove, brane) in struge. Namočenost terena je povzročila tudi številne usade ter zemeljske plazove na kmetijskih površinah, v gozdovih, poškodbe gozdnih cest, kolovozov ter drugih javnih poti.

Preglednica 2:
Pregled intervencij v obdobju 2007–2010

Vrsta intervencije / leto	2007	2008	2009	2010	Skupaj
Požari na objektih	22	25	35	18	100
Požari na prometnih sredstvih	2	6	2	2	12
Požari v naravnem okolju	21	18	20	8	67
Nesreče v cestnem prometu	18	21	27	18	84
Nesreče z nevarnimi snovmi (onesnaženje okolja, sproščanje nevarnih plinov)	21	20	9	7	57
Nesreče, pri katerih je potrebna tehnična in druga pomoč, ter delovne nesreče	26	32	34	58	150
Naravne in druge nesreče (neurja, poplave, visok sneg, močan veter, ...)	9	9	1	31	50
Zemeljski plazovi	22	2	4	45	73
Iskanje pogrešanih oseb	1	1	0	0	2
Skupaj št. intervencij	**142**	**134**	**132**	**187**	**595**

Skupaj smo v obdobju 2007–2010 zabeležili 595 intervencij.

Poplavljena regionalna cesta v naselju Šmartno v Tuhinju

Pri velikih požarih na stanovanjskih in gospodarskih objektih, zaradi katerih so naši občani ostali brez strehe nad glavo, sta občina Kamnik in župan s svojimi službami in v sodelovanju z območnim združenjem Rdečega križa Kamnik in Centrom za socialno delo z denarnimi sredstvi pomagala čim prej vzpostaviti osnovne življenjske pogoje za bivanje.

V zadnjih letih so večji požari v večini primerov zajeli objekte z lesenimi konstrukcijami, ki so ostali zaradi hitrega, kvalitetnega in učinkovitega pristopa skoraj nepoškodovani.

Operativne gasilske enote znotraj prostovoljnih gasilskih društev v naši občini so danes osnovne reševalne enote v sistemu zaščite, reševanja in pomoči, ki svoje aktivnosti usmerjajo predvsem v operativno delo ter želijo doseči primerno organiziranost lokalne javne gasilske službe pri zagotavljanju ne samo varstva pred požari, temveč tudi varstva pred naravnimi in drugimi nesrečami. V zadnjem desetletju smo zabeležili tudi večje število požarov na objektih, v industriji itd. Prav zaradi pogostejših naravnih in drugih nesreč bo potrebno v bodoče še naprej vlagati v strokovno izobraževanje ter posodabljanje opreme za hitro in učinkovito posredovanje ter reševanje ob nesrečah.

V zadnjih letih se je gradnja poslovno-industrijskih con preselila na obrobje mesta, s tem se je povečala tudi stopnja požarne ogroženosti. V naši občini se je močno povečalo število poslovno-stanovanjskih in drugih objektov, ki v delovnem procesu uporabljajo, proizvajajo in skladiščijo nevarne snovi ali se kako drugače ukvarjajo z njimi. Pri analizah požarov ugotavljamo, da se njihovo število povečuje v stanovanjskih soseskah in v podjetjih, kar pomeni, da se dejansko uresničujejo dejstva, na katera so gasilci opozarjali že nekaj časa. Požari v podjetjih so zaradi neurejene požarne varnosti vedno večji in od nas terjajo vedno višje stroške. Potrebno jih je gasiti večinoma s specialnimi gasilnimi sredstvi, ki so precej draga. Če te vrednosti primerjamo s številom akcij v zadnjih nekaj letih, lahko ugotovimo, da v primeru povečevanja takšnih intervencij gasilci ne bodo imeli zadosti finančnih sredstev niti za gasilna sredstva.

Največja naravna nesreča, ki je v letu 2010 prizadela tudi dobršen del naše občine

Vodna ujma v občini Kamnik, 17.–20. september 2010

Kar nekaj dni, natančneje od 17. do 20. septembra 2010, je večji del Slovenije trepetal med spremljanjem vremenskih napovedi, ki zaradi napovedane količine padavin niso bile obetajoče. Močno večdnevno deževje je zajelo tudi območje občine Kamnik, ki spada v območje z zmerno kontinentalno klimo, močna deževja so značilna spomladi in jeseni. Med 17. 9. in 20. 9. 2010 je na območju občine Kamnik padlo okoli 250 l vode na kvadratni meter. Po količini padavin je bila ob poplavah septembra 2010 naša občina na tretjem mestu, takoj za občino Ajdovščina in mestno občino Ljubljana. Vodstvo štaba CZ Kamnik je po prvem obvestilu Uprave RS za zaščito in reševanje, ki se je nanašalo tudi na območje vodotoka Kamniške Bistrice, takoj pričelo spremljati vremenske napovedi Agencije RS za okolje in s preventivnimi aktivnostmi, ki pa so se, kot se je pokazalo kasneje, dobro obrestovale. Močno deževje je v petek popoldne 17. 9. ponovno povzročilo velike težave na območju občine. Močne padavine, narasli vodotoki in hudourniki so povzročili največ škode na občinski infrastrukturi (poškodovane ceste, vodovodi, kanalizacijska infrastruktura) ter poplavljenih stanovanjskih in poslovnih objektih. Zaradi namočenosti in povečane vodnatosti vseh vodotokov se je povečalo število zemeljskih zdrsov na reliefno razgibanem terenu vzhodnega dela občine (območje Tuhinjske doline, pa tudi območja KS Tunjice, Godič, Kamniška Bistrica, Nevlje, Vranja Peč).

Zemeljski plaz je zasul edino dovozno cesto do stanovanjskih objektov v Stolniku.

Hudourniška voda odnesla cesto v Špitaliču.

Zaradi namočenosti tal se je sprožilo okoli 130 zemeljskih plazov, usadov ter zdrsov zemljin. Narasle vode in zemeljski plazovi so ponekod zaradi neprevoznih ali odtrganih delov cest onemogočali dostop do objektov. Vzpostavljenih je bilo skupaj preko deset popolnih in delnih cestnih zapor. Potrebno je povedati, da smo bili na poplave septembra 2010 pripravljeni, saj je Regijski center za obveščanje (112) vodstvo občinskega štaba Civilne zaščite pravočasno obvestil in opozoril. Poplave 2010 so bile napovedane, poplave leta 2007 pa nenadne. Občanom smo na ogroženih območjih pravočasno razdelili dodatnih 1.800 napolnjenih protipoplavnih vreč ter na najbolj ogroženih območjih že v zgodnjih popoldanskih urah 17. 9. zgradili protipoplavne nasipe in s tem preprečili večjo gmotno škodo predvsem na objektih ter infrastrukturi. Izkušnje iz preteklih nesreč ob visokih vodah so nas naučile, da moramo biti glede na to, da imamo v občini hudourniški tip poplav, na poplave dobro pripravljeni in zelo hitro reagirati z gradnjo varovalnih nasipov in zaščito objektov s protipoplavnimi vrečami.

Občina Kamnik je začela sanacijo oziroma odpravo posledic naravne nesreče že med intervencijo. Sprejeli smo ukrepe za ureditev prometnih povezav, vzpostavitev začasnih prometnih povezav do stanovanjskih objektov ter druge ukrepe za zmanjšanje ogroženosti. V dneh po nesreči smo na podlagi interventnih ukrepov in s sodelovanjem strokovnjakov s področja prometa, gradbeništva in vodnega gospodarstva začeli z odpravljanjem posledic na najbolj poškodovanih cestnih odsekih. Najprej smo odstranili zemljine s cest, ki še niso bile poškodovane. Zaradi zemeljskih plazov in usadov cestnih odsekov smo postavili skupaj devet popolnih in delnih zapor.

Takoj po prvih prijavah dogodkov je bila v dežurni sobi PGD Kamnik vzpostavljena dežurna ekipa, ki je beležila vse prejete prijave in informacije ter stanje na terenu. Gasilske enote so sproti javljale stanje na posameznih operativnih območjih. Pripravljala so se kratka poročila za javnost. Občinske komisije za ocenjevanje škode so takoj v ponedeljek, 20. 9., pričele s popisom škode. Pri ogledu in popisu škode so sodelovali tudi zunanji strokovnjaki gradbene stroke.

Vodna ujma med 17. in 20. 9. 2010 je v občini Kamnik povzročila za približno 6,5 mio evrov škode, od tega največ zaradi zemeljskih plazov (2,6 mio evrov), na cestni in komunalni infrastrukturi (120.000 evrov).

Skupaj je bilo v evidenco poplav 2010 vpisanih 277 dogodkov, občinska komisija pa je do konca leta zabeležila še dodatnih 8 zemeljskih plazov, ki smo jih ocenili ter vpisali v spletno aplikacijo za vnos škode.

Preglednica 3: Število evidentiranih dogodkov ob poplavah septembra 2010

Vrste dogodkov / število dogodkov	Poplave 17. 9.–19. 9. 2010
Poplavljeni objekti (stanovanjski, gospodarski, poslovni)	19
Poplavljena regionalna cesta	1
Poškodovane občinske ceste	42
Poškodovane gozdne ceste	7
Poškodovani mostovi	2
Poškodbe na vodovodnem omrežju	5
Škoda na elektro- in telefonskem omrežju	8
Zemeljski plazovi na občinski cestni infrastrukturi	130
Zemeljski plazovi, ki so ogrozili objekte	10
Zemeljski plazovi na kmetijskih površinah	27
Poplavljene in poškodovane kmetijske površine	18
Naknadne prijave (zemeljski plazovi)	8
Skupaj	**277**

Največ poškodovanih objektov v poplavah septembra 2010 je bilo zaradi zemeljskih plazov. Ker so stanovanjske objekte ogrožali plazovi, je bila potrebna evakuacija petih družin.

Stalna dežurna služba, ki je bila okrepljena že po prvih prijavah, je bila vzpostavljena v dežurni sobi PGD Kamnik vse do 20. 9. 2010. Od petka, 17. 9., od 13. ure pa vse do nedelje, 19. 9., je vodila evidenco poškodovanih in nepokritih objektov, evidenco prihoda kamniških gasilcev in pripadnikov drugih prostovoljnih ekip.

Skupaj je v času od 17. 9. do 20. 9. na intervenciji in pri odpravljanju posledic poplav v naši občini sodelovalo 535 gasilcev, ki so opravili 3.435 delovnih ur.

Franc Miš
Društvo gorska reševalna služba Kamnik

Sodelovanje z Društvom gorska reševalna služba Kamnik

Člani Društva gorska reševalna služba (GRS) Kamnik od ustanovitve pred 90 leti uspešno sodelujemo z različnimi reševalnimi enotami in društvi iz kamniške občine, zlasti pa s Planinskim društvom, od koder dobimo večino kadra, s Policijsko postajo, čeprav ni več potrebe, da bi za sklic reševalne ekipe skrbela policija, kot je svoj čas milica, s kamniškimi in okoliškimi gasilskimi društvi, z družbo Velika planina, d. o. o., z osnovnimi šolami – skratka, močno smo vpeti v lokalno okolje in odprti za sodelovanje z vsemi. Odlično je sodelovanje z Občino Kamnik, s katero imamo podpisano tudi pogodbo o sofinanciranju. Zavedamo se, da sodelovanje prispeva k boljši kakovosti našega delovanja, ne nazadnje je to potrebno tudi zaradi preventivnega delovanja.

Preglednica 1: Pregled intervencij Društva GRS Kamnik v obdobju 2006–2011

	Leto						Skupaj
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	
Št. reševalnih akcij	26	17	18	17	14	18	110
Št. iskalnih akcij	6	5	0	7	8	7	33
Skupaj vse intervencije	32	22	18	24	22	25	143
Št. ponesrečenih	36	25	21	25	24	22	153

Preglednica 2: Pregled števila reševalcev in reševalnih ur v obdobju zadnjih 6 let

Leto	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Ure reševalnih intervencij	330	296	332	214	315	476
Ure iskalnih intervencij	96	584	0	420	318	193
Skupaj vse ure reševalcev	426	880	332	634	633	670
Št. sodelujočih reševalcev	136	173	96	148	133	159

Če je mogoče, rešujemo s pomočjo helikopterja. Foto: Franc Miš.

Intervencija GRS Kamnik s helikoptersko enoto Slovenske policije. Foto: Arhiv CZ Kamnik.

Reševanje v zimskih razmerah. Foto: Franc Miš.

Usposabljanje drugih – pomemben prispevek k preprečitvi nesreč. Foto: Franc Miš.

Reševalne intervencije in usposabljanja – osnovna dejavnost društva

V povprečju v zadnjih letih opravimo po 24 različno zahtevnih intervencij letno in oskrbimo 26 ponesrečencev. Ker »običajnih« intervencij ni in je vsaka po svoje »unikat«, moramo biti reševalci ves čas vrhunsko usposobljeni ter fizično in psihično pripravljeni. Da to zagotovimo, se moramo stalno usposabljati in skrbeti za svojo psihofizično kondicijo, za kar žrtvujemo ogromno truda in prostega časa.

Inštruktorji Društva GRS Kamnik vsako leto organizirajo po dve usposabljanji iz letne in zimske tehnike reševanja. Na njih se ponovi vsa tehnika reševanja v gorah in na drugem zahtevnem terenu ter prikažejo novosti in izboljšave. Precej časa je treba nameniti tudi usposabljanju in obnavljanju veščin prve pomoči, pri čemer aktivno sodelujejo zdravniki našega in sosednjih društev. Vsa usposabljanja so pogoj za podaljšanje delovne licence gorskega reševalca.

Reševalci se po osnovnem usposabljanju lahko vključijo v specialistična usposabljanja in pridobijo nazive: gorski reševalec inštruktor, gorski reševalec letalec, zdravnik letalec in gorski reševalec vodnik lavinskega psa. Inštruktorji skrbijo za usposabljanje članov, reševalci letalci in zdravniki reševalci letalci izvajajo reševanje s pomočjo helikopterja, vodniki lavinskih psov in njihovi štirinožni prijatelji pa so dodatno usposobljeni za reševanje zasutih v plazu in za iskanje pogrešanih oseb.

Aktivni reševalci društva, ki so opravili specialistična usposabljanja:

- inštruktorji: Janez Ažman, Boštjan Grilc, Jernej Lanišek, Vilko Rifelj in Genadij Štupar; Janez Kosec je v društvu že več kot 40 let in je še vedno aktiven inštruktor;
- reševalci letalci: Damjan Kočar in Matjaž Ravnikar, ki se jima bosta letos pridružila še Matej Bizjak in Jernej Lanišek;
- zdravnik reševalec letalec: dr. Primož Trunk;
- vodniki reševalnih psov: Matjaž Ravnikar, Boris in Genadij Štupar ter Marko Petek, ki se je za to začel usposabljati.

Med redna letna usposabljanja spadajo tudi usposabljanja za reševanje iz gondole in sedežnice. V tem sklopu smo imeli leta 2010 prikazno vajo reševanja s pomočjo nove naprave za spuščanje potnikov iz kabine, ki so si jo ogledali predstavniki Občine Kamnik, predvsem pa je bila zanimiva za medije. POP TV je o vaji pripravil prispevek, tako da smo s tem člani Društva GRS Kamnik posredno prispevali tudi k promociji Velike planine.

Zaradi vse večjega števila iskalnih intervencij in zaradi nove tehnologije se zadnja leta posveča veliko pozornosti usposobljenosti članov za iskanje pogrešanih oseb s pomočjo GPS. V ta namen sta bili v letu 2010 izvedeni usposabljanji skupaj s pripadniki Policijske postaje Kamnik in Domžale, v letu 2011 pa smo k usposabljanju povabili še člane PGD Kamnik, Nevlje in Kamniška Bistrica.

Ker postajajo intervencije vse zahtevnejše, v njih velikokrat sodeluje več enot, za uspešno izvedbo pa je treba poznati vedno več nove tehnologije, so se leta 2010 Damjan Kočar, Franc Miš in Genadij Štupar udeležili usposabljanja za vodje intervencij, ki ga organizira URSZR v izobraževalnem centru na Igu.

Preventivna dejavnost

Člani Društva GRS Kamnik že več desetletij zagotavljamo spremljevalno ekipo na Rokovnjaškem pohodu, ki ga organizira Planinsko društvo Kamnik. Leta 2006 smo skupaj s člani Planinskega društva Kamnik obudili nekdanji Štuparjev memorial z imenom Kamniški memorial za smučko in cepin, kjer vsako leto sodelujemo in poskušamo obiskovalcem zagotoviti čim večjo varnost.

Skrb za pomlajevanje moštva

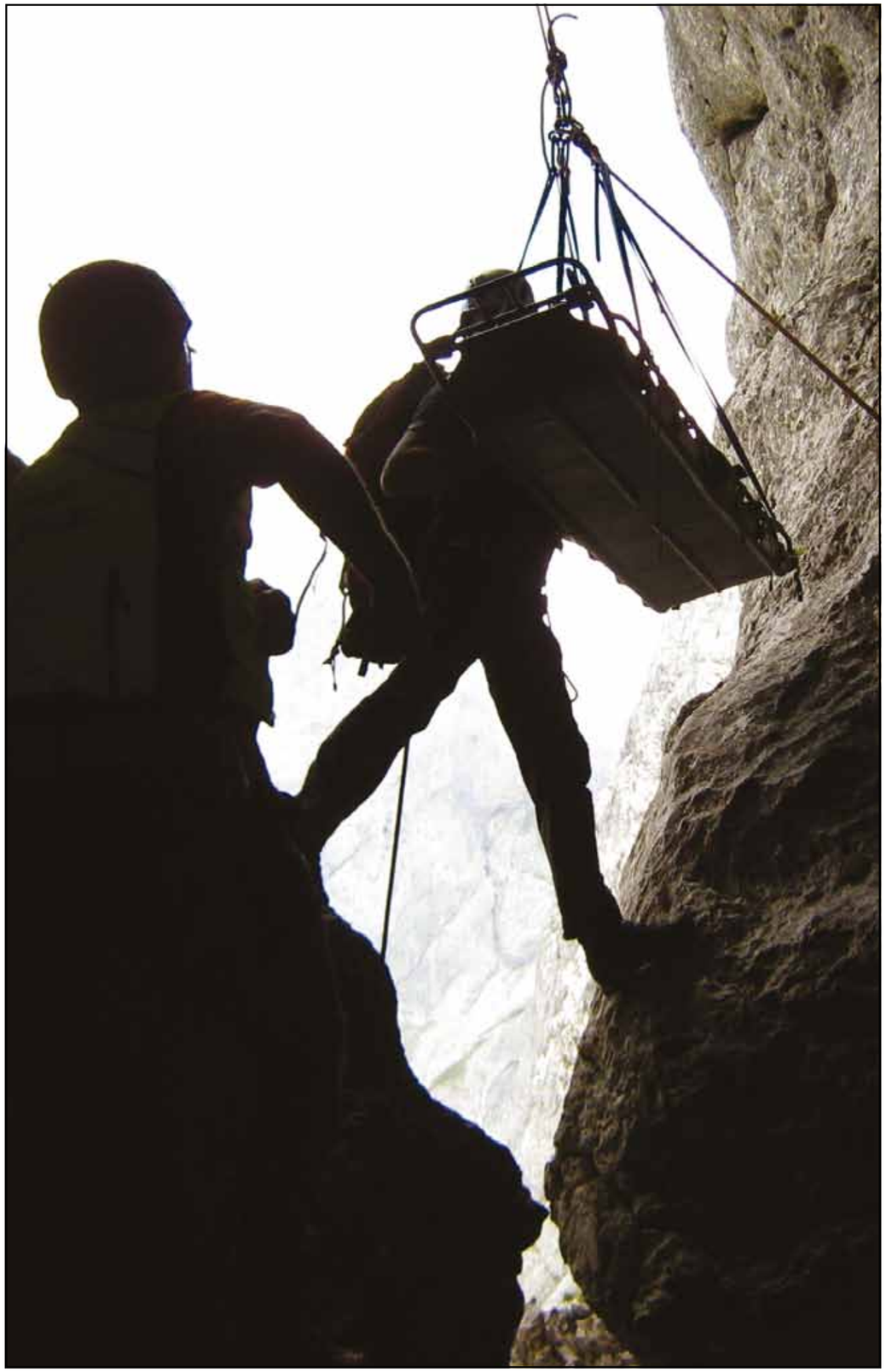
Zavedajoč se, da je nenehno treba skrbeti za nove člane in s tem zagotoviti kontinuiteto našega dela, smo v zadnjih treh letih v svoje vrste sprejeli 8 kamniških alpinistov, ki kot pripravniki za gorskega reševalca že uspešno sodelujejo pri vseh naših aktivnostih. Trije pripravniki so letos opravili vse potrebne izpite in postali gorski reševalci z licenco. Štirje člani se bodo letos udeležili usposabljanja za inštruktorje.

Sodelovanje v Gorski reševalni zvezi Slovenije (GRZS)

Člani Društva GRS Kamnik smo aktivno udeleženi pri vseh tečajih in seminarjih, ki jih za posebna usposabljanja organizira GRZS. Udeležujemo se tekmovanj iz prve pomoči ob Dnevu reševalcev in ostalih prireditev, ki jih organizirajo društva GRS v Sloveniji.

V mandatnem obdobju 2010–2014 smo aktivni tudi pri delu in vodenju GRZS. Naši člani so:

- Vladimir Habjan – predsednik in član uredniškega odbora za pripravo zbornika GRZS;
- Janez Podjed – član upravnega odbora Ustanove sklad Okrešelj,
- Genadij Štupar – član Izpitne komisije,
- Damjan Kočar – član Komisije za letalsko reševanje,
- dr. Primož Trunk – član Komisije za medicino,
- Janez Kosec – član Komisije za informiranje,
- Alojz Jerman – član Nadzornega odbora GRZS,
- Franc Miš – podpredsednik GRZS.

Zahtevno stensko reševanje. Foto: Franc Miš.

Poročilo o delu v letu 2010

1. Pregled članstva

Podatki o članih (december 2010):
- število članov 51
- častni člani 6
- reševalci z licenco 31
- pripravniki 6

2. Reševalna dejavnost

Kot vsako leto je bila tudi v letu 2010 glavna dejavnost Društva GRS Kamnik, ustanovljenega pred 89 leti kot Rešilna postaja Kamnik, prostovoljno pomagati ljudem pri nesrečah v gorah in na težko dostopnih terenih.

V letu 2010 smo imeli skupaj 22 intervencij, od tega 14 reševalnih in 8 iskalnih. Skupaj smo reševali 24 oseb, žal smo od teh z gora prinesli 4 mrtve. V intervencijah je bilo udeleženih 133 reševalcev, ki so opravili 633 ur reševalnega dela.

3. Usposabljanje

Pogoj, da čim uspešneje in čim bolj varno izvajamo reševalno dejavnost, je seveda nenehno usposabljanje.

V letu 2010 smo izvedli naslednja usposabljanja:
- zimsko usposabljanje – 2-krat,
- letno usposabljanje na balvanu Sivnica,
- prikazna vaja reševanja potnikov iz gondole Velika planina,
- uporaba jeklenice v soteski Predaselj – 3-krat,
- uporaba statičnih vrvi na poligonu Perovo,
- iskanje pogrešanih oseb – Kranjski Rak,
- obnavljalno usposabljanje iz prve pomoči.

Skupaj je bilo opravljenih več kot 1300 ur usposabljanja.

4. Ostale dejavnosti

Ob tradicionalnih dejavnostih
- udeležba na usposabljanju Društva GRS Železna Kapla,
- organizacija prireditve Kamniški memorial za smučko in cepin,
- dežurstvo pri Rokovnjaškem pohodu,
- prikaz dejavnosti Društva GRS Kamnik v Arboretumu,
- dežurstva v poletni sezoni – julij, avgust,
- dežurstvo na Dnevu kamniških planin,
- dežurstvo pri gorskem teku – državno in svetovno prvenstvo,
- dežurstvo na pastirskem prazniku na Veliki planini,
- novoletno srečanje članov Društva GRS Kamnik,

smo v letu 2010
- pripravili prireditev ob odprtju novega bivaka,
- izvedli tabor v Dolomitih in
- uredili helidrom v Kamniški Bistrici na jasi pri Jurju.

Kot vedno je bilo tudi letos opravljenega veliko dela na področju preventivnih dejavnosti, in sicer:
- obhodi terenov in pregledi planinskih poti,
- predavanja po šolah,
- predstavitev služb za zaščito in reševanje skupaj s Policijsko postajo Kamnik in z gasilskim društvom.

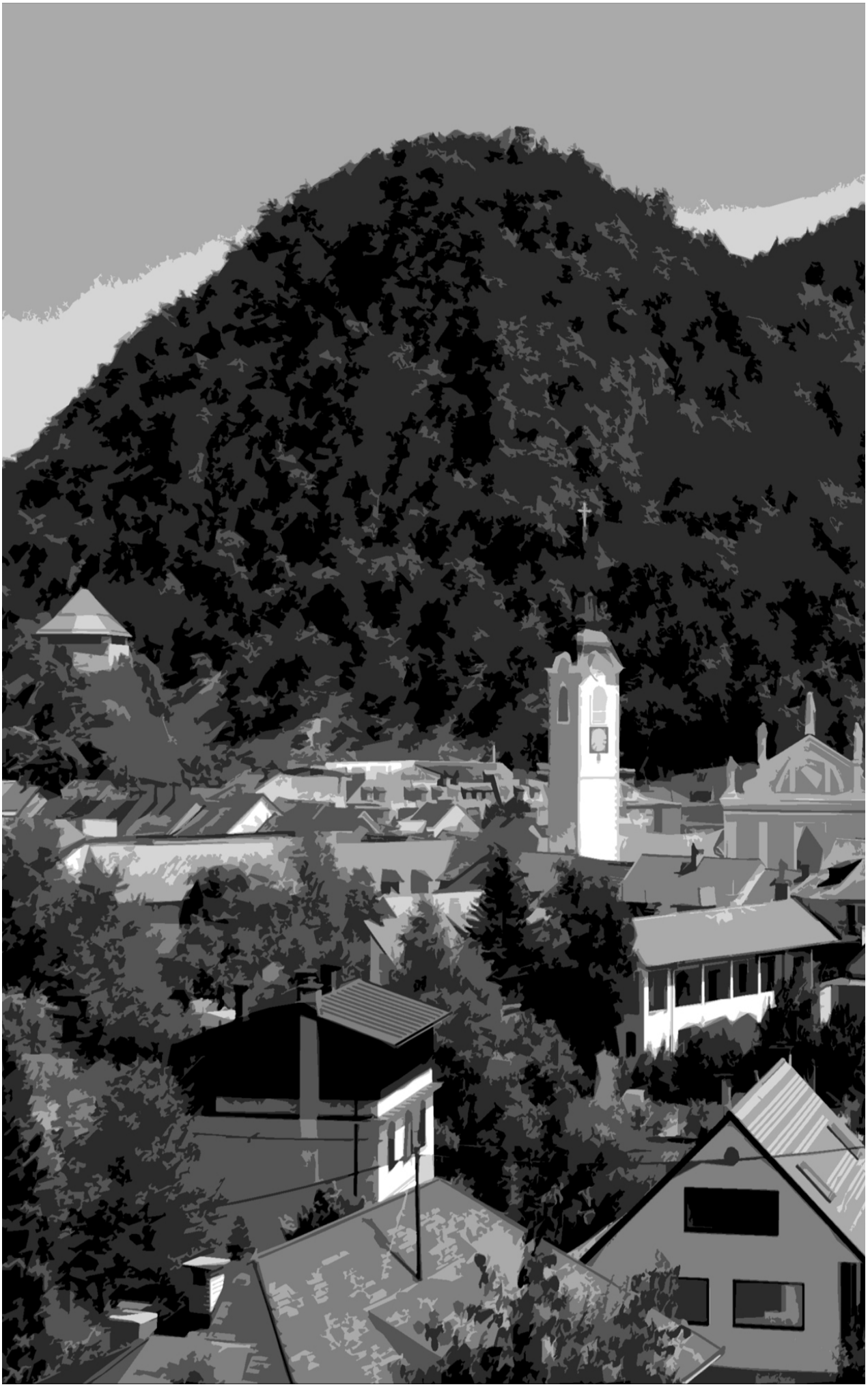
Za te dejavnosti je bilo opravljenih več kot 1800 ur dela.

V naslednjem letu društvo praznuje 90-letnico ustanovitve. Že v letu 2010 so stekla vsa dela za pripravo koledarja, zbornika Društva GRS Kamnik in proslave ob obletnici.

Primarna dejavnost članov društva je reševanje in usposabljanje, vemo pa, da je potrebno opraviti tudi veliko organizacijskega dela. Vodenje evidenc je reševalcem nujno zlo, zato je marsikaj narejenega ostalo nezabeleženo in marsikatera opravljena ura ni evidentirana.

Člani nenehno skrbimo tudi za svojo psihofizično pripravljenost in v ta namen redno izvajamo individualne treninge, zato z gotovostjo lahko trdimo, da smo člani društva v letu 2010 opravili precej več kot 5000 ur prostovoljnega dela.

Nemalokrat nas gorske reševalce sprašujejo, koliko zaslužimo za svoje delo. Naj ponovno povemo, da smo prostovoljci in vso svojo dejavnost opravimo brezplačno, povrnjeni so nam samo materialni stroški. Največje plačilo nam je rešeno življenje in iskreno izrečen ali zapisan hvala.

Dr. Branko Vreš, dr. Tatjana Čelik
Ljubljanska 3D, Kamnik

Rastlinske zanimivosti Kamnika

Območje mesta Kamnik, ki smo ga upoštevali pri popisovanju rastlinstva. Vir: Atlas Slovenije, 3. izdaja, MK, Ljubljana, 1996.

Uvod

Ko vzamemo v roke publikacije, ki nas seznanjajo z zgodovino kraja, tokrat imamo v mislih naš Kamnik, lahko spoznamo, da zgodovino predstavljajo predvsem zgradbe in ljudje. Kje v zgodovinskih virih pa se skriva narava, katere značilnosti posameznega območja se odražajo v obliki, velikosti, časovnem sosledju in arhitekturnih posebnostih zgradb, jeziku, šegah in navadah, kulturi, zgodovinskih dogodkih, »pomembnih« in ostalih, »navadnih« ljudi? Pred kratkim (12. novembra 2011) smo imeli priliko prisostvovati izjemno doživeti predstavitvi knjige *750 let Kamnika* profesorja Zike, ki jo je po avtorjevih objavah v *Kamniškem občanu* izpred treh desetletij uredil in izčrpno predstavil France Malešič, upokojeni zdravnik. V knjigi smo želeli poiskati tudi zapise o spreminjanju naravnega okolja. Zapisi o naravi, kaj podobnega, kot je v svojih delih med drugim zapisal ali v obliki slikovnega gradiva predstavil naš polihistor Valvasor (1865), bi nam bili zelo dobrodošli pri ugotavljanju sprememb v rastlinstvu in živalstvu Kamnika, na katere je v svoji bližnji preteklosti močno vplival človek. Prebirali smo tudi nekoliko starejšo publikacijo Ljudevita Stiasnyja (1894) o zemljepisno-zgodovinskem opisu Kamnika ter z zanimanjem pregledali tovrstne prispevke v starejših letnikih *Kamniškega zbornika* (Malešič 1996, Sagadin 1996, Eržen 2000, Štular 2006 idr.). Želenih podatkov nismo veliko zasledili ali pa smo jih morda prezrli. V *Kamniškem zborniku* je iz novejšega obdobja objavljenih kar nekaj naravoslovnih razprav, ki obravnavajo rastlinstvo in živalstvo okolice Kamnika, kot npr. območja Kamniških Alp (Slapnik 1996a, 2000, 2004, Drovenik 2006, Jenko 2006), Menine planine (Drovenik 2004, Marinček 2004, Vreš s sod. 2008), Velike planine (Kregar s sod. 2006), doline in soteske Nevljice (B. & D. Bezek 1998, Drovenik 2002, Vreš s sod. 2002), Tunjiškega gričevja (Žalohar 2004, Križnar 2006, Žalohar & Hitij 2008), med njimi pa se le redke nanašajo neposredno tudi na mesto Kamnik (Drovenik 2000, 2008, Bezek 2008). Posamični podatki o prisotnosti rastlinskih in živalskih vrst v Kamniku in njegovi okolici so objavljeni tudi v drugih naravoslovnih študijah, bodisi v starejših (Hayek & Paulin 1907, Hafner 1908–1912, Wraber 1966) ali novejših (Wraber & Skoberne 1989, Slapnik 1996b, Praprotnik 1998, Brelih s sod. 2006, Čelik s sod. 2005).

Mesto Kamnik je še nekaj desetletij nazaj obsegalo bistveno manjše ozemlje kot ga sedaj, njegova hitra »rast« pa botruje tudi spremembam v naravi, ki jih bomo lahko prikazali na nekaterih primerih (npr. izginjanje nekaterih domačih vrst rastlin in živali ter pojavljanje nekaterih novih, tujerodnih). Ker je sedanji Kamnik po površini bistveno večji kot nekoč in ker imamo le nekaj naravoslovnih podatkov iz bližnje preteklosti, ki so težko točno opredeljivi glede na njihovo objavljeno nahajališče, bomo pri obravnavi upoštevali širše območje mesta Kamnika, kakršno poznamo danes. Da bi se izognili ponavljanju že mnogokrat natančno opisanih zemljepisnih značilnosti Kamnika z okolico (Melik 1959, Lah 1990, Perko & Orožen Adamič 1998), si na tem mestu dovoliva povzeti kratek opis kraja (raziskovanega območja) iz izjemno slikovitega besedila Ljudevita Stiasnyja (1894: 4): »Na severu 'v dnu zad stoje snežnikov velikani': Grintovec, Rinka, Brana, Skuta, Planjava, Ostrica itd., ki mogočno dvigajo gole glave proti višnjevemu nebu; spredaj na jug se širi plodna raván tje do bele Ljubljane in do starega Kranja, porastena z bujno travo in zlatim žitom. Na vshodu je zavarovano mesto s strmo gorostasno pečino, iznad katere gleda v dolino siva razvalina 'Starega Gradú'; na zahodni strani pa se dviga nizek holm, porasten čez in čez s krasnim zelenjem. Iz srede mesta, itak tesno omejenega, kipi v zrak kamenit hribček, na čegar vrhu se beli prijazna, starodavna cerkvica. V tesni strugi tik mesta pa skaklja izpod belih snežnikov planinska hči Bistrica, bistra kakor ribje oko, ter napaja, združivši se uprav pri mestu z Nevljico, polja in livade tje do deroče Save.«

Metodologija

Floristične popise smo naredili po standardni srednjeevropski metodi florističnega popisovanja (Haeupler 1976). Pri navajanju rastlinskih imen smo uporabili določevalni ključ *Mala flora Slovenije* (Martinčič s sod. 2007). Zbrani herbarijski primerki rastlin so shranjeni v herbariju LJS Biološkega inštituta Jovana Hadžija ZRC SAZU; fotografski material je shranjen v fototekah avtorjev. Popise smo vnesli v podatkovno zbirko FloVegSi (Seliškar T. s sod. 2003). Mesto Kamnik se v celoti nahaja v kvadrantu 9753/4 po srednjeevropski metodi florističnega kartiranja oziroma v kvadrantu UTM 33T VM71 evropske metode florističnega kartiranja.

Rezultati

Rastlinstvu Kamnika se (avtorja) posvečava od leta 2000 dalje, potem ko smo se z družino priselili v Kamnik. V 12 letih sva opravila več kot 50 bolj ali manj naključnih popisovanj rastlin na območju, ki ga danes obsega mesto Kamnik (vključno z območji Novi trg, Stari grad, Perovo, Bakovnik in Duplica). Kljub najinemu nenačrtnemu zbiranju podatkov o kamniških rastlinah se nama jih je zdelo vredno vsaj na kratko predstaviti, saj med njimi najdemo nekaj prav zares zanimivih posebnosti ali redkosti. Hkrati želiva opozoriti tudi na tujerodne rastline, ki so v mestnih okoljih vse bolj prisotne, ponekod postajajo celo prevladujoče, in med njimi izpostaviti nekaj tako imenovanih invazivnih vrst, to je tistih tujih vrst, ki so se v domačem okolju razširile predvsem zaradi neprimernega delovanja človeka in so tako prodorne, da ponekod v celoti izpodrinejo domače rastlinstvo.

V obdobju 2000–2011 sva v 60 floristični in vegetacijskih popisih zbrala podatke o pojavljanju 300 vrst rastlin oziroma 305 skupno z navedbami iz literature (Hayek & Paulin 1907, Wraber 1966, Wraber & Skoberne 1989, Praprotnik 1998). Število vrst je nekoliko večje, ker sva v seznamu upoštevala tudi gozdne vrste, popisane na območju gozdov v Spodnjem Perovem in na pobočjih Starega gradu.

Zavarovane in ogrožene rastlinske vrste

Med vsemi 305 zabeleženimi vrstami je 8 zavarovanih (Skoberne 2007). Med njimi orhidej, enolistne plevke (*Malaxis monophyllos*), ki jo za Kamnik (»bei Stein«) navajata Hayek & Paulin (1907: 90), in purpurne močvirnice (*Epipactis purpurata*), ki jo je v zbirki *Flora exsiccata Carniolica* pod zaporedno številko 1871, z nahajališčem Stari grad nad Kamnikom, izdal znameniti slovenski botanik Alfonz Paulin (Wraber 1966: 141), nisva uspela potrditi. Med najdenimi pa so navadna ciklama (*Cyclamen purpurascens*), blagodišeči teloh (*Helleborus odorus*), pomladanski veliki zvonček (*Leucojum vernum*), hermelika (*Sedum maximum*), turška lilija (*Lilium martagon*) in tisa (*Taxus baccata*). Slednja in obe našteti orhideji so zavedene tudi na rdečem seznamu slovenskih ogroženih rastlin (*Uradni list RS*, 82/2002). Nanj sta uvrščeni še Shutleworthov rogoz (*Typha shuttleworthii*) in navadna vrelka (*Blysmus compressus*), katere prisotnost »pri Kamniku« sta objavila Hayek in Paulin (1907: 84), midva pa njene prisotnosti nisva uspela potrditi.

Znamenite rastlinske vrste

Na območju Kamnika sva našla tudi tri znamenite slovenske rastline (Wraber T. 1990): beli šaš (*Carex alba*), tevje (*Hacquetia epipactis*) in širokolistno grašico (*Vicia oroboides*). Vse so gozdne vrste, najdene na pobočjih Starega gradu in Zapric.

Tujerodne rastlinske vrste

Med tujerodnimi vrstami najprej omenimo podivjane okrasne rastline, ki se v Kamniku pojavljajo posamič, le na nekaj mestih in zaenkrat še nimajo vpliva na domače rastlinstvo. Balfourova nedotika (*Impatiens balfourii*) in navadno volčje jabolko (*Physalis alkekengi*) sta ušli z vrtov in se zaenkrat skrivata še med grmički kaline v živih mejah (mejicah) vrtov na Bakovniku. Še dve okrasni rastlini, ubežnici z vrtov, lepi slak (*Ipomoea purpurea*) in modrocvetna komelina (*Commelina communis*) se pojavljata na železniški postaji Kamnik že dobrih pet let. Med železniškimi tiri se razraščata med drugimi ruderalnimi vrstami, kot so npr. navadni repnjakovec (*Arabidopsis thaliana*), mala kosmatka (*Eragrostis minor*), spomladanska kokošnica (*Erophila verna*), trilistni kamnokreč (*Saxifraga tridactylites*) in škrlatnordeča krvomočnica (*Geranium purpureum*). Tem se v nekoliko večji množini pridružujeta še dve invazivni vrsti, virginijska draguša (*Lepidium virginicum*) in enoletna suholetnica (*Erigeron annuus*). Invazivne vrste imenujemo tiste tujerodne vrste, ki se na nekem območju tako razširijo, da (skoraj) v celoti preraščajo domorodno rastlinstvo. Poleg obeh že omenjenih smo jih v Kamniku zabeležili še šest. Pelinolistna žvrklja (*Ambrosia artemisiifolia*) je alergena rastlina, katere pelodni prah v obdobju cvetenja v poznem poletju in jeseni povzroča nevšečne alergije na človekovih dihalnih poteh; prerašča obpotja ter železniške nasipe in je v Kamniku na srečo še dokaj redka. Zaskrbljujoča pa je njena vse večja številčnost ob cesti med Kamnikom in Mengšem, kjer se je v zadnjem desetletju iz nekaj rastočih primerkov (opaženih v letu 2000) razmnožila v tisoče rastlin, ki prekrivajo ozko brežino med cesto in njivami. Domnevamo, da tako množičnemu širjenju botruje uporaba strojev za košnjo cestnih brežin, ki rastline ob cesti razcefrajo, njihovo seme pa se raztrese daleč naokrog. Cestarji tako nehote pomagajo hitremu širjenju ene najbolj alergenih rastlin pri nas.

Ob obrežju Kamniške Bistrice se razširjajo predvsem sladko dišeče belocvetno drevo robinija (*Robinia pseudacacia*), grmičasti invazivki japonski dresnik (*Fallopia japonica*) in kalinolistni pokalec (*Physocarpus opulifolius*) ter okrasni vrsti topinambur ali laška repa (*Helianthus tuberosus*) in žlezava nedotika (*Impatiens glandulifera*). Njihova zastopanost v obrežnem rastlinstvu za sedaj še ni zaskrbljujoča, kljub vsemu pa je v zadnjem desetletju opaženo postopno povečevanje njihove številčnosti vzdolž toka Kamniške Bistrice skozi Kamnik.

Soška smiljka, endemit jugovzhodnih Apneniških Alp, raste na zidovih in skalah pobočja Malega gradu pri kavarni Veronika.

Pregled in kratek opis kamniških rastlinskih zanimivosti

Soška smiljka

O soški smiljki (*Cerastium subtriflorum*) smo v *Kamniškem zborniku* že pisali (Vreš s sod. 2002), ko smo opisovali rastlinstvo soteske Nevljice. Rastlina je dvoletnica ali trajnica. Cveti od maja do julija. Raste na vlažnem apnenčastem grušču, alpskih tratah, vlažnih skalah, prodiščih in med grmovjem, redkeje v bukovih gozdovih, na nekoliko hladnejših mestih v montanskem in subalpinskem pasu (do 2200 m) ter pogosto v alpskih dolinah. Je endemična vrsta Julijskih Alp ter zgornjega in srednjega Posočja (Mayer 1960: 34). V Sloveniji jo izven območja sklenjene razširjenosti najdemo še v Zasavju (Gartner 1939, Mayer 1960, Vreš 1996, Jogan s sod. 2001), na Lubniku pri Škofji Loki ter v soteski Nevljice (Vreš s sod. 2002). Soška smiljka je bila opisana z Mangarta (Reichenbach 1841), zanimiv pa je Fritschev komentar k tej vrsti na herbarijski poli št. 3245 v zbirki Flora Exsiccata Austro-Hungarica, kjer omenja, da je Reichenbach rastlino poznal tudi s Storžiča v Kamniških Alpah (»und von der Alpe Storshez in Oberkrain«). Tam naj bi jo namreč nabral vrtnar ljubljanskega botaničnega vrta Andrej Fleischmann, vendar velja njegova najdba za nezanesljivo, saj je (kasneje) na tej gori noben naravoslovec (vključno z avtorjema tega prispevka) doslej še ni našel, kljub večkratnim namenskim iskanjem. Domnevamo, da je Fleischmann to vrsto morda zamenjal s koroško smiljko (*Cerastium carinthiacum* subsp. *carinthiacum*), ki je v Kamniških Alpah dokaj pogosta in je prvi na videz nekoliko podobna. Da soška smiljka na Storžiču ne raste, sta menila tudi že Beck (1908: 8), ki ob pregledu Reichenbachovega herbarija ni našel nobenih Fleischmannovih nabirkov te vrste s Storžiča, in kasneje Mayer (1954: 28), ki soške smiljke kljub večletnemu natančnemu pregledovanju pogorja Storžičeve skupine prav tako ni našel, je pa med tremi tam rastočimi smiljkami zabeležil tudi koroško smiljko. Še bolj nenavadno je torej izolirano rastišče te smiljke v soteski reke Nevljice med Vrhpoljem in Podhruško ter njeno nahajališče na skalnatih in travnatih pobočjih Malega gradu v Kamniku, kjer v bližini kavarne Veronika uspeva tudi na starem zidu. Le tam ji delajo družbo še pozidna rutica (*Asplenium ruta-muraria*), rjavi sršaj (*Asplenium trichomanes*), koprivasta zvončica (*Campanula trachelium*), peskovni penušnjek (*Cardaminopsis arenosa*), zidni poponec (*Cymbalaria muralis*), krhka priščanica (*Cystopteris fragilis*), gorska rumenka (*Galeobdolon montanum*), hermelika (*Sedum maximum*), triprsti kamnokreč (*Saxifraga tridactylites*) in druge. Naše domneve, da so semena soške smiljke na pobočja Malega gradu morda pripeljali ob njegovi gradnji skupaj s kamenjem iz soteske Nevljice, nismo uspeli potrditi, saj v starih virih (Stiasny 1894, Zika 2011) nismo našli podatka, od kod so graditelji dobivali kamen za gradnjo gradu. Če je ta podatek kje zabeležen, ga bodo zgodovinarji gotovo našli, s čimer bi morda odstrli del uganke o izvoru soške smiljke na Malem gradu. Ob vsakoletnem spremljanju tega rastišča smo ugotovili, da se vrsta z nekaj deset primerki uspešno ohranja, kljub človeškim posegom ob čiščenju okolice ter zaraščajočega grmovja. Zato je spomladi prav posebno doživetje posedeti ob skodelici opojno dišeče kave pri kavarni Veronika in opazovati bele cvetoče šopke (edine) endemične cvetice sredi

starega mesta Kamnika. Vendar nas je ta drobno cvetoča posebnica našega kraja pred kratkim še enkrat presenetila. V maju leta 2011 so morda mimoidoči ali mimo vozeči posamezniki na pobočjih Starega gradu, tik ob cesti, med grmovjem in skalovjem, na predelu pobočja nasproti avtobusne postaje Kamnik, kjer je bil v preteklem obdobju opravljen večji golosek (čiščenje drevja), opazili velike bele zaplate neke cvetoče rastline. Izkazalo se je, da je ta cvetica prav soška smiljka, ki je izkoristila poseg gozdarjev v svoj prid in naselila odprta gruščnata mesta med skalovjem in grmovjem. Podobne cvetoče zaplate smo v letu 2010 opazili na prav takih mestih pri izhodu reke Nevljice iz Soteske, kjer jih prej ni bilo. Kot kaže, se rastlina na Kamniškem v zadnjih letih širi, mi pa smo spet pri uganki o izvoru rastline na novih rastiščih. Biologija vrste nam je nasploh slabo poznana, o načinu razširjanja rastline tako na žalost ne vemo še nič. Njena semena so jajčasto-kroglaste oblike in 0,7–1,1 mm velika, malo verjetno pa je, da bi se z njimi hranile ptice in jih prenašale naokrog.

Turška lilija, redkocvetna spominčica in krilata krčnica

Turško lilijo ali zlati klobuk, zavarovano vrsto, smo našli na gozdnem robu v bližini gradu Zaprice 6. maja 2000. Rasla je skupaj s podlesno vetrnico (*Anemone nemorosa*), gozdnim šašem (*Carex sylvatica*), dlakavo bekico (*Luzula pilosa*), navadnim kokoševcem (*Vincetoxicum hirundinaria*) in redkocvetno spominčico (*Myosotis sparsiflora*). Slednja je ena redkejših vrst spominčic v Sloveniji, saj pretežno uspeva le v vzhodni Sloveniji, v Prekmurju (Bakan 2006: 143) v vlažnih grmiščih in gozdovih (logih) vzdolž reke Mure, na Koroškem (Vreš 1984, 1987) in Štajerskem (Jogan s sod. 2001: 252) pa večinoma le mestoma v gozdovih vzdolž reke Drave. Najbližje našemu rastišču je bila doslej znana z območja Menine planine (Vreš s sod. 2008); v zahodnem delu Slovenije njeno pojavljanje ni znano. V bližini našega rastišča turške lilije na Zapricah, na nekoliko vlažnejših, povirnih tleh, pa raste tudi krilata krčnica (*Hypericum tetrapterum*). Slednja je v Sloveniji sicer nekoliko pogostejša od redkocvetne spominčice in je značilna rastlina vlažnih rastišč, travišč, grmišč in gozdov ter močvirij. Po značilnem krilatem štiririobem steblu se dobro razlikuje od znamenitejše sestre šentjanževke (*Hypericum perforatum*), ki je poznana zdravilna rastlina.

Shuttleworthov rogoz

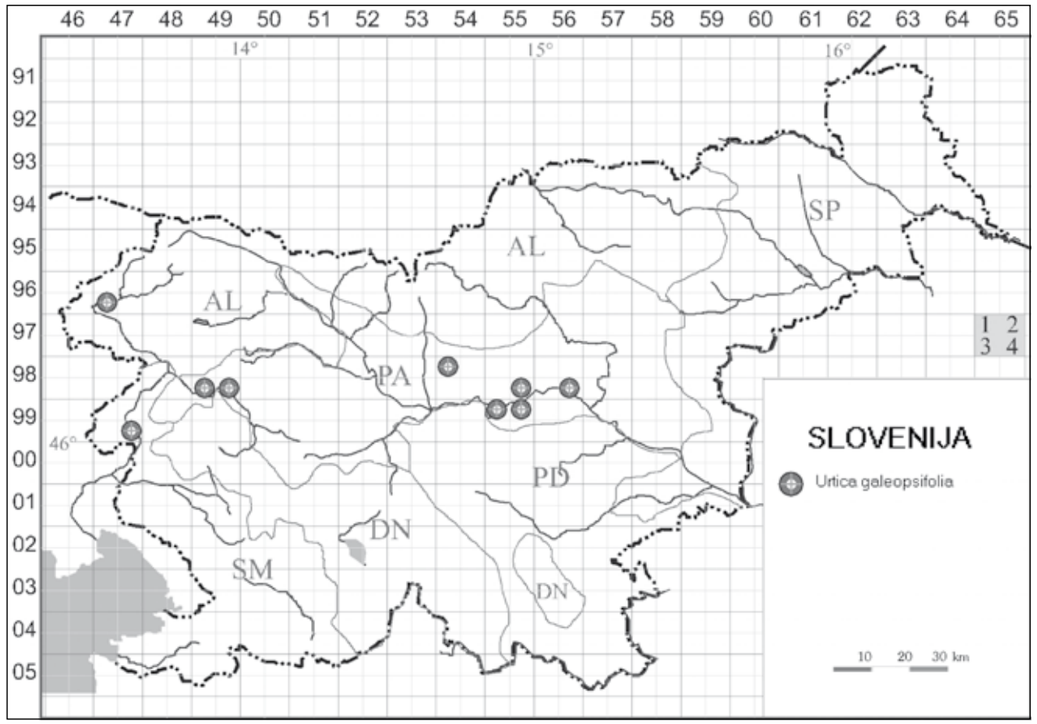
Shuttleworthov rogoz (*Typha shuttleworthii*) je na rdečem seznamu slovenskih ogroženih rastlin obravnavan kot ranljiva (V) vrsta slovenske flore zaradi ogroženosti njenih habitatov, to je vodnih jarkov, obrežij mlak in močvirij. Njegovo razširjenost, ekologijo in ogroženost smo javnosti podrobneje že predstavili (Vreš s sod. 2001), na tem mestu pa želimo opozoriti še na en vidik ogroženosti, ki postaja aktualen v zadnjih letih. Vrsta pogosto uspeva v vodnih jarkih ob cestah, kot so na primer nahajališča v obcestnih jarkih pri Vinski gori, Trzinu, ob ljubljanski avtocestni obvoznici pri Podutiku ter ne nazadnje tudi ob kamniški obvoznici pri Perovem, kjer smo jo prvič ugledali 24. septembra 2003 in je na tem mestu vztrajala do lanskega leta. Tovrstna rastišča Shuttleworthovega rogoza so ogrožena zaradi strojne košnje obcestnih jarkov. Strojno čiščenje cestnih brežin in obcestnih jarkov v času rasti in cvetenja, preden rastlina plodi, predstavlja popolno grožnjo preživetju rastline, saj se ne more več ohranjati s spolnim razmnoževanjem. Njeni podzemni deli prav tako počasi propadajo zaradi uničenja nadzemnega dela, ki ne more več dovajati hrane iz zelenih delov rastline v koreniko, ta sčasoma odmre in rastlina v celoti propade. Tako sta v zadnjem desetletju že izginili nahajališči rogoza pri Trzinu in Podutiku, kakšna bo usoda rastlin s Perovega, pa je neznanka.

Zebratovolistna kopriva

Med zanimivejšimi rastlinskimi vrstami Kamnika je bila prav gotovo na videz običajna kopriva, a kljub vsemu od velike (*Urtica dioica*) nekoliko različna žametna ali zebratovolistna kopriva (*Urtica galeopsifolia*). Od bolj znane pekoče sorodnice se razlikuje predvsem po dlakavosti rastline, ki je značilno kratkodlakava in (skoraj) brez žgalnih laskov, ter po obliki listov, ki so ozki in dolgi, vsaj 3-krat tako dolgi kot široki, in na otip žametni. Je rastlina vlažnih do mokrotnih rastišč, najpogosteje močvirnih gozdov (logov). Jogan (2007: 232) v *Mali flori Slovenije* navaja le njeno nahajališče v dolini Drtijščice (kvadrant 9854/1, Jogan s sod. 2001). Na navedeni lokaciji smo žametno koprivo pri pregledu doline Drtijščice pred njeno potopitvijo opazili tudi sami (24. maja 1996) v družbi s predalpskim šašem (*Carex randalpina*) in navadno perušo (*Matteuccia struthiopteris*). Najbližje temu nahajališču raste tudi v močvirnem gozdu med ribniki pri Prevojah. Še pogosteje smo nanjo naleteli v Zasavju (Vreš s sod. 2010), našli pa smo jo tudi v Posočju ob rekah Soči in Idrijci (Dakskobler s sod. 2011) in na Notranjskem, ob reki Nanoščici (pri Malem Otoku). Njena razširjenost v Sloveniji (slika 4) je še zelo slabo poznana, vzroki pa so med drugimi verjetno predvsem njena velika podobnost s pekočo veliko koprivo in morda tudi križanje s slednjo, kar se kaže v vmesnih znakih med obema vrstama. Zakaj smo njeno pojavljanje v Kamniku na začetku tega odstavka označili v preteklem času? V Kamniku smo jo namreč našli 8. oktobra 2004, na za njo neobičajnem, ruderalnem rastišču, za opuščeno bencinsko črpalko ob Ljubljanski cesti na Šutni. Danes tam stoji novo blokovsko naselje, o pojavljanju zebratovolistne koprive v našem mestu pa pričajo le še njeni posušeni primerki v herbarijski zbirki (LJS) Biološkega inštituta ZRC SAZU v Ljubljani.

Zebratovolistna ali žametna kopriva (Urtica galeopsifolia) – socvetje in značilni ozki in dolgi listi v zgornjem delu stebla.

Razširjenost zebratovolistne koprive v Sloveniji

Navadna ognjica

Med objavljene najdbe zanimivih rastlinskih vrst za območje Kamnika spada navadna ognjica (*Telekia speciosa*), ki jo je 30. oktobra 1995 našla Nada Praprotnik (1998: 56) na Malem gradu v Kamniku. Rastline v zadnjem desetletju na območju Malega gradu nismo več opazili.

Navadna peruša

Za konec prispevka naj omenimo še razmeroma redko in po videzu zelo atraktivno praprot navadno perušo (*Matteuccia struthiopteris*), ki svoje zelene (jalove) liste oblikuje v značilen lijak, medtem ko ima trosovnike nameščene na rjavih trosonosnih listih, ki poženejo običajno iz sredine lijaka. O rastlini smo že pisali v prispevku o soteski Nevljice (Vreš s sod. 2002). V tistem prispevku je pri slovenskem imenu praproti ponagajal tiskarski škrat in je iz imena peruša nastala streluša. Slednja je namreč vodna vrsta, ki raste večinoma v stoječih in počasi tekočih vodah, navedba, ki se je zapisala za sotesko Nevljice, pa je napačna. Kot že rečeno, je navadna peruša iz kamniške okolice že poznana, našli pa smo jo tudi skoraj na pragu mesta, ob Kamniški obvoznici na Perovem, v bližini novo zgrajenega mostu čez Kamniško Bistrico. Na tem mestu raste na nekoliko vlažnem robu gozda na obeh straneh ceste, njeno rastišče pa spremljamo že od leta 2003. Populacija peruše je na obeh rastiščih stabilna, obsega več deset primerkov rastlin, ki se vsako leto bujno razrastejo in uspešno razvijejo tudi trosonosne liste.

Zaključki

V obdobju 2000–2011 sva avtorja bolj ali manj naključno popisovala in zbirala podatke o rastlinstvu v Kamniku. Na območju našega mesta je bilo doslej najdenih 305 rastlinskih vrst cvetnic in praprotnic. Med njimi je več rastlinskih zanimivosti: osem vrst je zavarovanih, pet je ogroženih, tri so slovenske znamenite rastline in ena je endemična vrsta jugovzhodnih Apneniških Alp. V zadnjih desetletjih se v Kamniku vedno bolj razširjajo tujerodne invazivne vrste, ki v naravi izpodrivajo domače rastline. Takih smo doslej opazili osem. Večino tujerodnih vrst predstavljajo gojene rastline, ki so pobegnile iz vrtov.

Posvetilo

Prispevek posvečava spoštovanemu učitelju in sodelavcu, botaniku, akademiku, profesorju dr. Ernestu Mayerju (1920–2009), rojenemu v Tuhinjski dolini, ki mu ni bilo več dano, da bi se odzval najinemu povabilu na občudovanje endemične cvetlice (soške smiljke) ob skodelici dišeče opojne tekočine (kave) pri kavarni Veronika, dveh, njemu v življenju tako dragih stvari.

Summary

In the period from 2000–2011, we, the authors, more or less randomly catalogued and gathered information about the flora in Kamnik. In the area of our town 305 varieties of flowers and ferns have been found. Among them are several curiosities: eight species are protected, five are endangered, three are renowned Slovene plants and one is an endemic species of the South Eastern Limestone Alps. In the last few decades, foreign invasive species have spread throughout Kamnik ousting local plants from gardens. To this day we have discovered eight. Most of the foreign species seem to have been cultivated locally before escaping from their gardens.

Literatura

Branko BAKAN, 2006: *Slikovni pregled višjih rastlin Prekmurja. Prispevek k poznavanju flore Prekmurja*. Lendava: Razvojni center Lendava. 247 str.

Günther von Mannagetta BECK, 1908: Bemerkungen über *Cerastium subtriflorum* Reich. und *C. sonticum* n. sp. aus dem Isonzotale. *Österr. Bot. Zeitschr.* 58. 1–9.

Benjamin BEZEK & Danijel BEZEK, 1998: 60 let od odkritja mamuta v Nevljah. *Kamniški zbornik* 14. 200–204.

Danijel BEZEK, 2008: O življenju, ki ga ni več. *Kamniški zbornik* 19. 311–314.

Savo BRELIH, Božidar DROVENIK & Aljoša PIRNAT, 2006: Gradivo za favno hroščev (Coleoptera) Slovenije. 2. prispevek: Polyphaga: Chrysomeloidea (= Phytophaga): Cerambycidae. *Scopolia* 58. 1–442.

Tatjana ČELIK, Rudi VEROVNIK, Stane GOMBOC & Mojmir LASAN, 2005: *Natura 2000 in Slovenia: Lepidoptera*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, ZRC SAZU. 288 str.

Božidar DROVENIK, 2000: Novosti v favni hroščev rilčkarjev (Curculionidae, Coleoptera) na Kamniškem. *Kamniški zbornik* 15. 123–128.

Božidar DROVENIK, 2002: Hrošči v soteski Nevljice. *Kamniški zbornik* 16. 203–211.

Božidar DROVENIK, 2004: Hrošči (Coleoptera) Menine planine. *Kamniški zbornik* 17. 241–264.

Božidar DROVENIK, 2006: Hrošči rilčkarji (Coleoptera, Curculionidea) Kamniško-Savinjskih Alp. *Kamniški zbornik* 18. 239–253.

Božidar DROVENIK, 2008: Hrošči kozlički (Cerambicidae) na Kamniškem. *Kamniški zbornik* 19. 301–310.

Andreja ERŽEN, 2000: Grofje Andeški – kamniški del evropske zgodovine. *Kamniški zbornik* 15. 107–112.

Hans GARTNER, 1939: Zur systematischen Anordnung einiger Arten der Gattung *Cerastium* L. Fed. Rep. spec. nov. 53. 1–96.

Ivan HAFNER, 1908–1912: Verzeichnis der bisher in Krain beobachteten Grossschmetterlinge. *Carniola*. Ljubljana. 237.

Henning HAEUPLER, 1976: Grundlagen und Arbeitsmetoden für die Kartierung der Flora Mitteleuropas. Zentralstelle für die floristische Kartierung Westdeutschland.

Darja JENKO, 2006: Obnovljena Koželjeva pot vabi na sprehod v vseh letnih časih. *Kamniški zbornik* 18. 283–287.

Nejc JOGAN, Tinka BAČIČ, Božo FRAJMAN, Ivana LESKOVAR, Dušan NAGLIČ, Andrej PODOBNIK, Boštjan ROZMAN, Simona STRGULC - KRAJŠEK & Branka TRČAK, 2001: *Gradivo za Atlas flore Slovenije*. Miklavž na Dravskem polju: Center za kartografijo favne in flore. 443.

Nejc JOGAN, 2007: 46. Družina: *Urticaceae* – koprivovke. V: Martinčič s sod.: *Mala flora Slovenije*. Ljubljana: Tehniška založba Slovenije. 231–233.

Ambrož KREGAR, Vido KREGAR, Gašper SLAPNIK & Tadej URŠIČ, 2006: Jame na Veliki Planini. *Kamniški zbornik* 18. 263–282.

Matija KRIŽNAR, 2006: Poškodbe fosilnih listov (ihnofosili) iz miocenskih plasti pri Kamniku. *Kamniški zbornik* 18. 303–307.

Avguštin LAH, 1990: Kamnik. *Enciklopedija Slovenije* 4. Hac–Kare. Ljubljana: Mladinska knjiga. 377–378.

France MALEŠIČ, 1996: Franc Hohenwart iz Zoisovega kroga. *Kamniški zbornik* 13. 73–78.

Lojze MARINČEK, 2004: Gozdna vegetacija Menine planine. *Kamniški zbornik* 17. 225–240.

Andrej MARTINČIČ, Tone WRABER, Nejc JOGAN, Andrej PODOBNIK, Boris TURK, Branko VREŠ, Vlado RAVNIK, Božo FRAJMAN, Simona STRGULC KRAJŠEK, Branka TRČAK, Tinka BAČIČ, Manfred A. FISCHER, Klemen ELER & Boštjan SURINA, 2007: *Mala flora Slovenije. Ključ za določanje praprotnic in semenk*. Četrta, dopolnjena in spremenjena izdaja. Ljubljana: Tehniška založba Slovenije. 967.

Ernest MAYER, 1954: Kritični prispevki k flori slovenskega ozemlja II. *Razprave IV. razr. SAZU* 2. 5–44.

Ernest MAYER, 1960: Endemične cvetnice območja jugovzhodnih apneniških Alp, njihovega predgorja in ilirskega prehodnega ozemlja. Separat. Ljubljana.

Anton MELIK, 1959: *Posavska Slovenija*. Ljubljana: Slovenska matica. 135–138.

Drago PERKO & Milan OROŽEN ADAMIČ (urednika), 1998: *Slovenija. Pokrajine in ljudje*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 735 str.

Nada PRAPROTNIK, 1998: 42. *Telekia speciosa* (Schreber) Baumg. Nova nahajališča v Sloveniji. Notulae ad floram Sloveniae. *Hladnikia* 10. 55–57.

Heinrich Gottlieb Ludwig REICHENBACH, 1842: Icones Florae Germanicae et Helveticae 5–6. 38.

Milan SAGADIN, 1996: Prazgodovinske najdbe z Malega gradu v Kamniku. *Kamniški zbornik* 13. 110–115.

Tomaž SELIŠKAR, Branko VREŠ & Andrej SELIŠKAR, 2003: FloVegSi 2.0. Računalniški program za urejanje in analizo bioloških podatkov. Biološki inštitut ZRC SAZU, Ljubljana.

Peter SKOBERNE, 2007: *Zavarovane rastline Slovenije. Narava na dlani. Žepni vodnik*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 116 str.

Rajko SLAPNIK, 1996a: Kronološki pregled bioloških raziskovanj v jamah Kamniško-Savinjskih Alp v okviru Jamarskega kluba Kamnik. *Kamniški zbornik* 13. 106–109.

Rajko SLAPNIK 1996b: Speleobiološke raziskave članov JK Kamnik v jamah Kamniško-Savinjskih Alp. *Naše jame* 37. 76–85.

Rajko SLAPNIK 2000: Endemične in redke podzemeljske in izvirske vrste polžev v Kamniško-Savinjskih Alpah. *Kamniški zbornik* 15. 129–134.

Rajko SLAPNIK 2004: Kamniška jama – zibelka jamarstva in speleo(bio)logije na Kamniškem. *Kamniški zbornik* 17. 285–290.

Ljudevit STIASNY, 1894: Kamnik. *Zemljepisno-zgodovinski opis*. Samozaložba, Ljubljana. 175 str.

Benjamin ŠTULAR, 2006: Mali grad večji in starejši. *Kamniški zbornik* 18. 223–233.

Uradni list RS, 82/2002: Pravilnik o uvrstitvi ogroženih rastlinskih in živalskih vrst v rdeči seznam. Priloga 1: Rdeči seznam praprotnic in semenk (*Pterydophyta & Spermatophyta*).

Janez Vajkard VALVASOR, 1865 (2004): *Rastline in živali na Kranjskem*. Poseben dotis 18. zvezka zbirke Iconotheca Valvasoriana. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti (SAZU).

Branko VREŠ, 1984: Flora Košenjaka nad Dravogradom (osnovni polji 9356/3,4 in 9456/1). Diplomska naloga. Dravograd - Ljubljana.

Branko VREŠ, 1987: Floristični pregled Košenjaka z okolico (severna Slovenija). *Biol. vestn.* 35(2). 135–150.

Branko VREŠ, 1996: Agregata *Cerastium subtriflorum* in *C. sylvaticum* na jugovzhodnem obrobju Alp. Disertacija. Ljubljana, Zagreb. 149 str.

Branko VREŠ, Andrej SELIŠKAR, Valerija BABIJ, Darinka TRPIN & Martina KAČIČNIK, 2001: Typha shuttleworthii Koch & Sonder v Sloveniji. Ljubljana: *Razprave 4. razreda SAZU* 42–2. 255–273.

Branko VREŠ, Ernest MAYER & Darinka TRPIN 2002: Rastlinstvo soteske Nevljice. *Kamniški zbornik* 16. 213–224.

Branko VREŠ, Brane ANDERLE, Tatjana ČELIK, Božidar DROVENIK & Andrej SELIŠKAR, 2008: Rastlinstvo Menine planine. *Kamniški zbornik*. 19. 279–300.

Branko VREŠ, Andrej SELIŠKAR, Igor DAKSKOBLER & Boško ČUŠIN, 2010: Inventarizacija rastlinskih vrst na območju reke Save s pritoki med Litijo in Zidanim Mostom : končno poročilo. V: *Pregled živalskih in rastlinskih vrst, njihovih habitatov ter kartiranje habitatnih tipov s posebnim ozirom na evropsko pomembne vrste, ekološko pomembna območja, posebna varstvena območja in naravne vrednote za območje srednje Save (za območje od HE Medvode do HE Vrhovo) : končno poročilo : Faza 2: Pregled živalskih in rastlinskih vrst, njihovih habitatov ter kartiranje habitatnih tipov s posebnim ozirom na evropsko pomembne vrste, ekološko pomembna območja, posebna varstvena območja in naravne vrednote za območje med Litijo in Zidanim Mostom*. Miklavž na Dravskem polju: Center za kartografijo favne in flore. 101–171.

Tone WRABER, 1966: Paulinova »Flora exsiccata Carniolica«. XIX. in XX. centurija. *Razprave IV. razreda SAZU* IX/3. Ljubljana. 125–164.

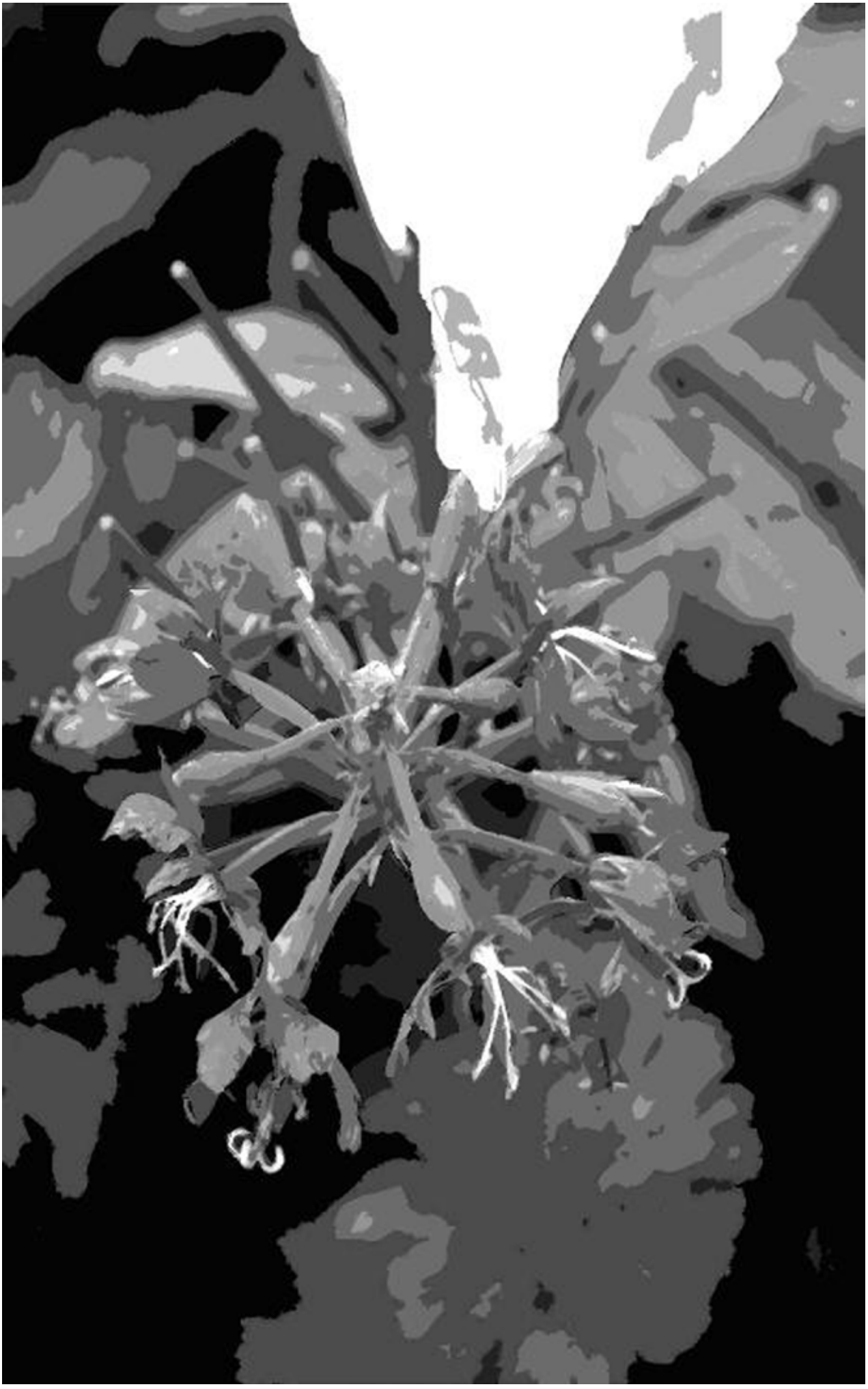
Tone WRABER & Peter Skoberne 1989: Rdeči seznam ogroženih praprotnic in semenk SR Slovenije. *Varstvo narave* 14–15. 1–429.

Tone WRABER, 1990: Sto znamenitih rastlin. Ljubljana: Prešernova družba.

Ivan ZIKA, 2011: *750 let mesta Kamnika. Iz kamniške zgodovine*. Zbral, uredil in dopolnil France Malešič. Kamnik: Studio Dataprint. 240.

Jure ŽALOHAR, 2004: Najdbe fosilnih žuželk v Tunjiškem gričevju. *Kamniški zbornik* 17. 265–268.

Jure ŽALOHAR & Tomaž HITIJ 2008: Kako smo v Tunjicah odkrili najstarejše fosile morskih konjičkov na svetu. *Kamniški zbornik* 19. 319–330.

Ambrož Kregar
Jamarski klub Kamnik

Klemen Kregar
Jamarski klub Kamnik

Vido Kregar
Jamarski klub Kamnik

Tadej Uršič
Jamarski klub Kamnik

Jame Mokrice in Kalc

Jermanov turn v megli. Foto: Ambrož Kregar.

Vhod v K12 poleti. Foto: Ambrož Kregar.

Predstavitev ozemlja

Omejitev ozemlja

Kraška območja v kamniški občini smo jamarji generalno razdelili na:

- *osameli kras Tuhinjske doline,*
- *gorski kras planote Menina,*
- *gorski kras planote Velika planina,*
- *visokogorski kras med Presedlajem in Kamniškim sedlom,*
- *visokogorski kras osrednjega območja med Kamniškim in Kokrskim sedlom ter*
- *visokogorski kras na zahodnem bregu Kamniške Bistrice.*

S slednjim se ukvarjamo v tem prispevku. Na severu smo to območje omejili s Kokrsko dolino, na vzhodu z grabnom Črnevka in južneje z reko Kamniško Bistrico, na jugu s potokom Bistričica in na zahodu z občinsko mejo, ki poteka načeloma po orografski, ne pa po hidrološki razvodnici. Naše območje smo iz praktičnih razlogov razdelili na tri masive. Prvi in najbolj severni je masiv Kalc. To je območje od severne meje do črte Kurja dolina–Dolga njiva. Drugi masiv je Mokrica, ki je južno od Kalc in sega na jugu do potoka Korošice. Tretji masiv je Hudi konec, lahko bi ga imenovali tudi Kamniški vrh, vendar v zahodnem delu masiva ni nobene znane jame.

Prvi masiv sestavlja Kalška gora s Kalškim grebenom, ki je z 2223 m najvišji vrh našega območja. Pod njima ležijo Kalca, ki so neke vrste planota, nagnjena proti vzhodu z izrazitimi ledeniškimi grbinami. Na vzhodu se konča s tremi turni, ki se strmo spuščajo v Črnevko. Na jugu jih omejuje Kurja dolina, v katero se tudi spuščajo dokaj strmo.

Masiv Mokrice se proti Kurji dolini spušča s prepadnimi stenami, ki imajo tudi zgovorna imena: Udiranje in Veliki Krvavški graben. Tudi Jermanov turn strmo pada proti Kurji dolini. Na vrhu Korena se naše območje odpre proti jugozahodu, saj gre meja po Ježah (grebenu Zvohov) proti Krvavcu. Na jugovzhodno stran je med vrhom Korena, Kompotelo in Košutno večja uravnava, ki se na vzhod spusti v krnico, na zahod pa v Korensko dolino. Na jugu se strma pobočja Mokrice, Kompotele in Košutne spuščajo v dolino Korošice. Na vzhod gre strmo pobočje Mokrice, ki se spušča brez uravnav, prav do struge Kamniške Bistrice.

Južno od potoka Korošice je greben, ki se na zahodu začne s Pokovšem (Kržišče) in se vleče prek Planjave in Kamniškega vrha, kjer se razdeli v Hudi konec in Grohat. Med njima je dolina Grohatega potoka, ki ga imenujejo tudi samo Potok (v *Atlasu Slovenije* samo Grohat).

Panorama Kalc s Čmaževskega turna. Foto: Ambrož Kregar.

Geologija

Nastanek

Kamniško-Savinjske Alpe so del južnih apneniških, ki so mlado nagubano gorovje. Nastale so v terciarju med alpidskim gubanjem. Dviganje se je nadaljevalo še skozi novejše geološke dobe v neotektonskih dogajanjih. Neotektonske faze so se po Premruju začele v srednjem pliocenu pred približno petimi milijoni let in so se bolj ali manj aktivno nadaljevale do sedaj.

Kamnine

Prevladujoče kamnine so iz obdobja triasa. To je predvsem grebenski apnenec in deloma dolomitizirani debeloskladovni apnenec. Pripadajo srednjemu in zgornjemu triasu. Meja med tema dobama je na našem območju zabrisana. Na posameznih mestih se pojavijo tudi pole laporja. V večjih globinah je, glede na izdanke na pobočjih, tankoploščati temni apnenec karnijske stopnje. Oligocenske plasti se pojavijo šele v dolini, tik ob Kamniški Bistrici, nekaj pa bi jih lahko bilo še na južnih pobočjih Mokrice. Ker je triasni apnenec dobro topen in ker je piezometrični nivo od 500 do 1000 metrov pod površino, so tod ugodni pogoji za razvoj jam, predvsem brezen. V masivu Hudega konca so razmere precej drugačne, saj je tu med apnencem in dolomitom precej vulkanskih kamnin, predvsem keratofirja in porfiridov. V tem delu je tudi kamnolom kalcita, to je prekristaliziranega apnenca.

V dolini Kamniške Bistrice je površje iz ledeniške morene, vmes pa so posamezne krpe oligocenskih kamnin, ki predstavljajo talnino, pobočja pa so pretežno sestavljena iz pobočnega grušča, v katerem se končujejo plazovi, ki segajo visoko v pobočja. (Rakovec 1958)

Vodovje

Padavine so za kras pomembnejše kot za ostale vrste površja, saj prav deževnica, v visokogorskem krasu pa tudi snežnica in voda iz ledenikov, s svojimi kemičnimi učinki povzročajo nastanek podzemeljskih votlin. Po knjigi *Vodno bogastvo Slovenije* (Bat 2003) smo ugotovili, da je območje med najbolj namočenimi v Slovenji in ima Kamniška Bistrica prek 2000 mm registriranih padavin letno, izkušnje pa nam kažejo, da Mokrica še nekaj več. Kamniška Bistrica je tudi v vrhu lestvice krajev z deževnimi dnevi. To je bilo še posebej opazno na raziskovalnem taboru, ko je bilo na splošno lepo vreme, nas pa je na Kalcah preganjal dež. Tudi vegetacija takrat na planoti ni kazala kakšne suše (glej sliko). Nekaj te vode izhlapi, večina vode, ki pade na planote s skromnim rastlinstvom, pa zaradi kraških pogojev podzemno odteče in pri tem s korozijo raztaplja in odnaša apnenec ter izdeluje votline. Zaradi hitrega odtekanja se korozija prenaša še globoko v kraški masiv. Le veliki nalivi povzročijo potoke na površju po grabnih in sicer suhih strugah. Dolina Kamniške Bistrice je vrezana tako globoko, da predstavlja najnižjo osnovo, po kateri teče ta reka s hudourniškim vodnim režimom. V južnem delu našega območja je fluviokras, na katerem so v apnencih in dolomitih, ki so mešani z vulkanskimi kamninami (keratofir), razviti površinski tokovi. To so Bistričica, Grohati potok in Korošica.

Krvava lokev, vkovana v led. Foto: Ambrož Kregar.

Bistričica odvaja vodo izpod planine Osredek, od koder priteka Korošak s svojimi znamenitimi slapovi, in izpod Blat, od koder teče Blatnica. Pod Klemenčevim v Zakalu se združita in tečeta dalje kot Bistričica. Napaja jo še nekaj pritokov s severa izpod Okrogla in Ciclja.

Grohati potok ob normalnem vodostaju večkrat ponikne, ob suši pa ga sploh ni. Morda tudi zato, ker so izviri zajeti za vodovod.

Prva izvira potoka Korošice sta studenca v Korenu in za Vratom, ki ponikneta. Korošica teče neprekinjeno od izvira pod Markovo ravnjo do Bistrice in dobi nekaj pritokov s severa in juga. Na Gornjih Brsnikih je studenec, ki se pod Spodnjimi Brsniki izliva v Bistrico.

V severnem delu pa je pravi visokogorski kras in tod vodotokov ni, so pa posamezni izviri v dnu doline. V obravnavano območje spadajo Studenci, to je skupina izvirov pod Mokrico, z ljudskim imenom Kralov studenec. Tam je skupina izvirov, od katerih ima eden stabilen režim, drugim pa pretoki močno nihajo. Severno od tod občasno teče hudournik po Kurji dolini, po grabnu Črnevka teče voda spomladi in po večjih deževjih. Po Kokrski dolini teče hudournik le ob izjemno močnem deževju.

Stoječe vode na raziskanem območju so le luže in lokve za napajanje živine na Korenu in Košutni ter Krvava lokev in Gregorjeva korita na Kalcah. Vse so verjetno delo človekovega udejstvovanja. (Cevc 1997)

Za nas jamarje so bolj kot površinski potoki zanimive podzemske vodne poti.

Pred desetimi leti so kamniški jamarji sodelovali v projektu ugotavljanja podzemskih vodnih poti v Kamniško-Savinjskih Alpah. Za naše območje je bilo ugotovljeno, da voda odteka na vzhod v dolino Kamniške Bistrice, bodisi v Kralov studenec, Črnevko in Korošico. Zaledje sega na zahod prek orografske razvodnice na območju planine Dolga njiva in Suhega dola pod Kokrskim sedlom. (Novak 1995)

Zgodovina raziskovanja jam in krasa na tem območju

Na tem območju je bila najprej obiskana Medvedja jama v Ovčariji pod Mokrico, saj so jo praljudje obiskovali in gotovo v njej tudi živeli že pred 35.000 leti. O tem govorijo najdbe, ki jih je leta 1839 odkopal Henrik Freyer in dobrih sto let pozneje Srečko Brodar in Mitja Brodar. Te so bile, skupaj z najdbami v Potočki zijalki, osnova za postavitev teze o posebni gorski kulturi mlajše kamene dobe, imenovani olševien. Tedaj si je pračlovek prostor delil z jamskim medvedom. Tod odkopano okostje jamskega medveda je sedaj v Prirodoslovnem muzeju Slovenije, kjer dela družbo neveljskemu mamutu, kar kaže na dokaj bogato poselitev našega prostora v tistem času. (Brodar 1959)

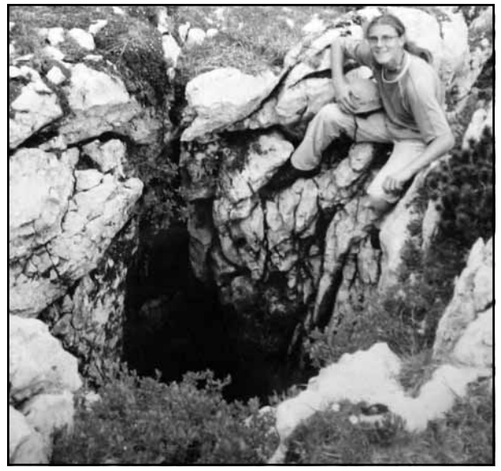
Jame v raziskovanem območju so potem približno v začetnih letih po Kr., morda pa tudi že prej, obiskovali pastirji, ki so pasli živino in drobnico na planinah na gozdni meji in nad njo. Dokaz za to so najdeni ostanki lončenih posod v Jami v Ovčariji in amfora iz rimske dobe, najdena v jami na Dolgi njivi. Ostanki iz rimskih časov so bili najdeni tudi v Ovčariji na Kalcah. Tam smo v breznu v okolici našli pasje in ovčje kosti, pa tudi bruno v breznu S1, ki leži na gozdni meji, kar verjetno pomeni, da so se vanj spuščali po sneg na suhi planoti. Dobro ohranjena lestev kaže na prav tako uporabo Snežnice (vetrnice) pod Korenom še v novejšem času. V jami v Ovčariji pod Mokrico smo našli ostanke lončenih posod, ki so srednjeveške starosti. Torej so bili jame in brezna obiskani že pred vsaj 2000 leti. (Cevc 1997) Simon Robič leta 1877 prav tako piše, da je pred Medvedjo jamo na Mokrici ograda, v kateri prenočuje drobnica, ki se pase tam gori. (Robič 1877)

Da so bile te jame ljudem že davno znane, priča tudi zgodba Lovčeve sanje pod Mokrico, v kateri je legendo o podzemeljski turistovski vojski, ki živi v jami pod Mokrico, pripovedoval prav tako legendarni Luka Kos – Keber. (Zika 1957)

Stane Gabrovec piše, da so v Mokriški jami že leta 1837 odkrili medvedje kosti. (Gabrovec 1965) Mitja Brodar navaja, da je v Mokriški jami nabiral kosti kustos ljubljanskega muzeja H. Freyer. (Brodar 1959) Franc Cimerman piše v *Proteusu,* da je bil Henrik Freyer v Mokriški jami 16. oktobra 1837. V jami je izkopaval leta 1839, kar je dokumentirano v *Beitrage zur Naturgeschihte, Landwirtschaft und Topographie des Herzogtums Krain* leta 1839. V njih ta dogodek

Okostje jamskega medveda. Vir: splet.

Klemen na vhodu v K5. Foto: Ambrož Kregar.

opisuje tudi Franz Hohenwart. To je prvi opisani obisk kake jame na našem območju. Takrat so izkopali okostje jamskega medveda, ki je razstavljeno v Prirodoslovnem muzeju v Ljubljani.

Drugi dokumentirani obisk je napravil Simon Robič, župnik na Šenturški gori, leta 1877, ko je obiskal Medvedjo jamo v Mokrici in o tem objavil članek v časopisu *Novice* v slovenščini, kar za znanstvene članke takrat ni bilo ravno običajno. Veliko se je ukvarjal z biologijo in v tem članku je tudi opis jamskih pajkov, ki jih je nalovil na roko, in jamskih hroščev, ki jih je nalovil v steklenice, kar je prva omemba bioloških raziskav na našem območju. Pred jamo je bila ograjena lopa, kamor je pastir zvečer zaganjal ovce. Lopa je bila vhod v jamo, ograjo pa so naredili pastirji. (Robič 1877) To kaže navezavo na prejšnji odstavek.

Tudi prvi obisk z zapisnikom po jamarski maniri je bil v Medvedji jami. Opravil ga je Egon Pretner leta 1935. Narisal je tudi načrt, pravzaprav skico, ki je prva narisana jama tega območja. (Kataster JZS, 1935) V letih 1954–1956 so paleontologi pod vodstvom Mitje Brodarja jamo temeljito razkopali, tako da je vhod sedaj povsem drugačen. Po njegovih podatkih so odkopali 400 m^3 talnega sedimenta. (Brodar 1959)

Leta 1956 je Snežnico pod Korenom obiskal član DZRJ Ljubljana Tomaž Planina. Napisal je zapisnik in jamo narisal.

Leta 1971 je Predor pod Košutno obiskal Marko Vogrič, prav tako iz DZRJ Ljubljana. Naslednje leto je Franci Stare, član DZRJ Kranj, raziskal to jamo, poleg nje pa še Brezno na Gradišču, ki je zunaj naše občine in ga zaradi potreb smučišča ni več, ter Brezno pod Korenskim vrhom (osebni razgovor).

Ko je bil leta 1977 ustanovljen Jamarski klub Kamnik, se je intenzivnost raziskovanja precej povečala. Jamarji so prenočevali v stari lovski koči na Debelem hribu in od tam prečesali južna pobočja Mokrice. Leta 1980 so organizirali medklubsko akcijo z DZRJ Kranj na Kalcah, kjer so izmerili 12 jam in brezen, na žalost pa so jih kar nekaj nepopolno dokumentirali, saj so za nekatere narisali le načrte. Jeseni leta 1981 so odkrili vhod v Jesensko jamo, ki je po dveh letih raziskovanja

Bujna vegetacija na Kalcah. Foto: Ambrož Kregar.

postala najgloblja jama naše občine, pa tudi zahodnega dela Kamniško-Savinjskih Alp.

Raziskave so se nadaljevale še dokaj intenzivno do začetka 90. let, potem je sledilo nekaj let premora, zdaj pa je raziskovanje zopet intenzivno. Na tem območju je raziskanih in dokumentiranih 62 jam. Pri delu za izdelavo te raziskovalne naloge pa smo ugotovili, da je, za sedaj, količina odkritih jam odvisna samo od pridnosti raziskovalcev, vhodov pa je veliko še neodkritih. Nekatere jame so znane, ne pa še dokumentirane, vendar so težko dostopne, tako da jih nismo mogli obiskati. To so jama na severni strani Mokrice in jama nad Farjevim plazom. Prav tako nismo obiskali legendarne Kalške kapele, ki pa je po zapisniku JKK dolga le 7 metrov, morda pa so jamarji obiskali le napačni spodmol. To jamo omenja tudi Pavel Kunaver leta 1959, vendar z imenom Kapelica. Prav tako zaradi pomanjkanja časa nismo raziskali nekaterih vhodov, ki smo jih sicer opazili.

O krasu in jamah v Kamniških Alpah je kar veliko literature, nekaj bolj splošne, precej pa tudi zelo strokovne. Pri tem je bila območju, ki smo ga tokrat raziskovali mi, navadno posvečena manjša pozornost, saj leži izven množičnih poti in je prepredeno pretežno le z lovskimi in gamsjimi stezami, največji del pa je težavno brezpotje.

Gorske kraške oblike

Visokogorski kras je po Ivanu Gamsu kras visokogorstev Julijskih, Kamniško-Savinjskih Alp in Karavank. V njem poleg korozije deževnice vidno sodeluje tudi korozija snežnice, to je vode, ki nastane ob topitvi snega. Med poledenitvami so na ta kras močno vplivali ledeniki. (Gams 2003)

Za razumevanje naših najdb je najbolje, da citiramo definicije iz knjige Ivana Gamsa *Kras v Sloveniji v prostoru in času* (IZRK ZRC SAZU Postojna, Ljubljana 2003).

V tej knjigi je visokogorski kras razdeljen na štiri tipe:

- PODI IN PLANOTE NAD GOZDNO MEJO. To je glavno območje globokih brezen, nastalih v zasnovi v pleistocenskih hladnih dobah, ko so pode in planote pokrivali ledeniki. Na koncu ledenikov in skozi ledeniške razpoke so skoncentrirani padajoči potoki izdolbli vertikale svetovnih razsežnosti. Ob napredovanju in nazadovanju ledenikov so se mesta nastajanja brezen premeščala. Proces izvotljevanja so v holocenu nadaljevali snežnica in tokovi dežnice. Ker so ledenodobne ledene gmote postrgale drobne skalne kraške oblike, jih smemo pripisati v glavnem holocenski klimi.
- PLANOTE POD GOZDNO MEJO. Pleostocenski ledeniki so preplavili le redke od njih, in to za krajši čas, pri umikanju pa so odložili morenski drobir, ki je zamaskiral kraško površje. Globokih brezen je manj, več je dolov in suhih dolin.
- POBOČJA DOLIN, GREBENOV IN SLEMEN. Zavzemajo večino visokogorskega površja. Večina ljudi jih ne šteje za kraška, četudi so iz apnenca, saj drobno oblikovanost povzroča mehanično razpadanje kamnine in po njih, če so strma, po nalivih odtekajo vode. Mnoge jame, ki jih vidimo v pobočju, so navadno kratki spodmoli, nastali zaradi selektivnega razpadanja skale. Tipični so izviri na pobočju, malo nad dnom doline, nastali na litološki meji ali zato, ker dolinskemu dnu še ni sledilo znižanje vodnega pretakanja.
- DNA DOLIN IN KOTLIN. V znatnem delu jih prekrivajo kvartarni klastični sedimenti, skozi katere se ob nižjem vodnem stanju pretaka kraška voda. Značilne so vodne jame pod naplavino na dnu doline ali v njenem boku v višini dna ali malo višje v pobočju.

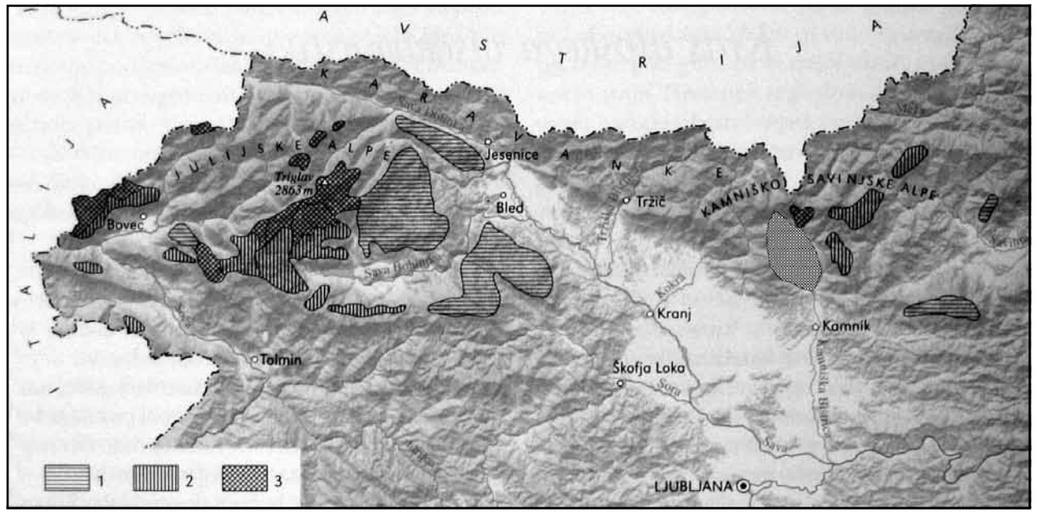
Jurij Kunaver je visokogorski kras v Sloveniji razdelil na tri tipe, ki pa se pretežno ujemajo s tipizacijo Ivana Gamsa. Prilagamo zemljevid z legendo. (Gams 2003)

V speleološki karti Slovenije, list Ljubljana 1, je France Šušteršič napisal: »Kras visokih Kamniških Alp pa je zelo značilen, do neke mere celo ekstremen. Poleg popolne zbirke površinskih kraških pojavov najdemo tu tudi vse bistvene tipe podzemeljskega zakrasevanja. Prevladujejo brezna ali kombinirane votline s poudarjeno navpičnico. V njih se rada zadržujeta sneg in led. Votline so povsem jasno nanizane vzdolž geoloških črt, ki so razvidne tudi v podzemlju, brezna se v globini združujejo v večje jaške, ti pa prehajajo v strme meandraste rove.«

Menimo da rezultati naših raziskav vse gornje trditve potrjujejo, pač na večjem številu jamskih objektov, kot pa je bilo prej znanih.

Na raziskovanem območju smo našli značilne površinske oblike visokogorskega krasa:

- VRTAČE, predvsem na uravnanem površju med Kompotelo in vrhom Korena. Tu prevladujejo udorne vrtače.
- KONTE samo na Kalcah. Zaradi ledeniškega delovanja je prag depresije na spodnji strani navadno precej nizek.
- KOTLIČI predstavljajo kar velik del najdenih jam in brezen, pravzaprav vse plitvejše vertikalne objekte.
- LAŠTI. Našli smo jih na Kalcah zahodno od Ovčarije in na pobočju ledeniške krnice med Kompotelo in vrhom Korena.
- ŠKRAPLJE so raztresene po vsem golem površju nad gozdno mejo. Kaže pa upoštevati, da je mnogo sveta poraščenega z rušjem, ki te oblike dobro prekriva.
- ŽLEBIČI se pojavljajo na odkritih skalah, kjer je kamnina kompaktna na vsem območju.
- ŠKAVNICO smo opazili samo eno, in to ob poti na Kalško goro blizu jame KG1 – jame raziskovalnega tabora.
- NARAVNI MOSTOVI. Našli smo le dva, enega v grebenu nasproti Ovčarije na Kalcah, drugega, večjega, pod Jermanovim turnom.
- LEDENIŠKE GRBINE predstavljajo večji del razvejane površine Kalc, najbolj značilne pa so nad Ovčarijo v Kalcah, mednje pa sodita tudi Čmaževski in Kalški turn.
- ŽLEBOVI se pojavljajo na laštih, kjer je nagnjenost skladov vzporedna s pobočjem.
- STENSKI ŽLEBOVI so najizrazitejši nad markirano potjo, ki se nad Krvavo lokvijo dvigne na Dolgo njivo. Nastali so v debeloplastnih skladih triasnega apnenca.
- PONOR. Našli smo samo enega, pa še ta je občasen, ko se ob večjem deževju voda preliva iz Krvave lokve in teče 15 m po površju do požiralnika.

Slovenski visokogorski kras po Kunaverju (Gams 2003):
1 – gorski (subalpski) kras pod drevesno mejo, delno pokrit s peistocenskimi sedimenti, 100–1500 m, 2 – visokogorski kras ob drevesni meji, 1500–1800 m, delno v dolomitiziranem apnencu, 3 – goli visokogorski kras, 1800–2600 m

Še bolj so za visokogorski kras značilne podzemeljske kraške oblike, to so jame in brezna.

Za jame smo opredelili tiste votline, ki se dvigujejo ali spuščajo pod povprečno manjšim kotom od 30 stopinj in jih v glavnem lahko obiščemo brez specialnih tehnik. Brezna so votline, ki se spuščajo pod kotom, večjim od 30 stopinj. Za njihovo raziskovanje je potrebna uporaba vrvne tehnike.

Na raziskovanem območju smo našli in evidentirali 62 kraških votlin. Brezen je 45 in jam 17.

Škavnica pod Kalško goro. Foto: Ambrož Kregar.

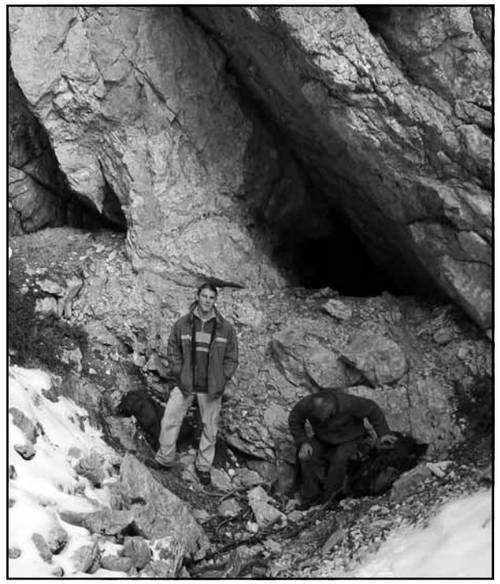
Zaradi omejenega obsega tega članka smo opisali le najbolj zanimive.

Jame in brezna na tem območju

1. Jesenska jama

Tip: Brezno
Dolžina rovov: 516 m
Lega: X = 5465000 Y = 5132000 1679 m n. v.
Dostop: Iz Kamniške Bistrice po markirani poti do Žagane peči. Tu zavijemo levo in se po neoznačeni lovski poti vzpnemo na Kalca. Od koče na Kalcah nadaljuje-

Razprave – naravoslovje

Vhod v Jesensko jamo decembra 2003. Foto: Ambrož Kregar.

mo po stezi proti Ovčariji na Kalcah. Od tod se spustimo po grabnu proti jugovzhodu, kjer gre lovska steza. Ko se spustimo na ravnico, poiščemo odcep steze, ki se prek kont rahlo vzpenja proti zahodu. Po približno 200 m pridemo do vhoda. Dostop je možen tudi od Čmaževskega turna ali od Vetrnic mimo brezna Tinsulanonda, pa tudi mimo Jame pod smreko. Orientacija na planoti je težavna, zato za nepoznavalce Kalc priporočamo vodnika.

Opis: Vhod v jamo je vodoraven in se po nekaj metrih prevesi v približno 10 m globoko brezno. Na dnu so podorne skale in grušč, rov se obrne nazaj in na levi strani je med bloki odprtina, ki vodi v precej visok in širok meander, od 0,5 do 2 m. Ko se zoži, dospemo do naslednje 10 m globoke stopnje. Na dnu se meander nadaljuje, dno so grušč in bloki. Čez nizke stopnje pridemo do ožine s prepihom. Za njo se meander razširi in strmo spusti 20 m do običajno z ledom zasute stopnje. Pod njo je še 10 m previsa, nato pa dospemo v večji, skoraj okrogel prostor 10 x 10 m. Od tod ena odprtina nasproti meandra vodi v globoko brezno, druga odprtina pod meandrom pa v večji prostor, katerega dno je iz velikih blokov. Na desni strani je brezno, v katero se odpira tudi prvi rov. V odprtini nasproti meandra se pritrdi vrv, s katero se spustimo v to 100 m globoko brezno. Na začetku ima več polic, v spodnjem pa vrv prosto visi. Dno je okrogle oblike, pokrito z bloki in peskom. Oblika dna kaže na občasne velike pretoke. Jama se nadaljuje proti severovzhodu s petmetrsko stopnjo prek blokov. Tu smo morali v razpoki odkopati prehod, ki nas pripelje v večji prostor z zanimivim odmevom. Prehod iz ožine v vertikalo je nekoliko zahteven. Pod ožino je na 10 m globine polica. Pod njo pridemo v curek pršeče vode. Po 40 m se spustimo na tla iz podornih blokov, ki so izpostavljeni razjedanju korozivne vode. Brezno se nadaljuje s pol metra široko razpoko, po kateri se spustimo do potočka, ki teče na dnu. V nadaljevanju se ta rov toliko zoži, da človeku ni več možen prehod. Tu je nekaj kopuč kalcitnih kristalov skalenoedrov. 10 metrov nad potočkom se jama nadaljuje v začetku z vodoravnim rovom, ki pa se hitro prevesi v vertikalo, globoko okrog 50 m. Na njenem dnu smo prišli na izprano polico, na kateri se zopet pojavi voda, ki smo jo višje zapustili v ožini. Teče v ozko razpoko, stopnja je globoka le 8 m, vendar zaradi tuša neprijetna. Dno te stopnje je zanimiv dolomitni hrbet, s katerega odteka voda v neprehodno ožino, ki jo je zaradi vode težko oceniti. Nadaljevanje je ozka odkopana špranja nad hrbtom, ki nas pripelje v 40 m globoko ozko razpoko, kjer nas na najnižji točki jame ustavi zagozdena luska.

Zgodovina raziskav: Jamo so kamniški jamarji raziskali in izmerili že med serijo terenskih akcij v letih 1981 in 1983, vendar pa takrat niso napisali A-zapisnika, zato smo morali to storiti letos. To je najgloblja raziskana jama v kamniški občini. Raziskovanja so bila objavljena v *Naših jamah* 27.

Obisk jame: Jesensko jamo smo obiskali med raziskovalno ekskurzijo na Kalca 15. decembra 2003. Ogledali smo si le vhodnih nekaj metrov, saj za spust v globino nismo imeli opreme za izdelavo sidrišč in zadosti vrvi. Obisk jame zahteva dvodnevno akcijo s 400 metri vrvi. Na vhodu v jamo smo se le slikali in s sistemom GPS določili lego vhoda.

Biološki podatki: Jamo so po biološki strani raziskali člani JKK že leta 1983. V jami so našli novo vrsto hrošča *Anophthalmus sp. n.* Takrat so isto vrsto zasledili tudi v Kamniški jami, vendar so tam našli le enega samca.

Smeti: Smeti v jami ni, saj je težko dostopna in jo obiskujejo le jamarji.

2. Kavkna jama

Tip: Brezno
Dolžina rovov: 43 m
Lega: X = 5466000 Y = 5130000 1876 m n. v.
Dostop: Od parkirišča na Kriški planini po eni od poti do sedla med Vrhom Korena in Kompotelo. Tu zavijemo proti severu po brezpotju in ko se pobočje začne strmeje spuščati, se po neizrazitem grabnu spustimo do melišča in po njem do konca, do uravnave z bloki. Od tod vidimo proti severu izrazit vrh Jermanovega turna. V steni, ki je obrnjena proti nam, opazimo temno odprtino. Ta nam potem služi za orientacijo. Proti njej gremo počez prek s travo in rušjem poraslih pobočij, približno 400 m daleč. Naletimo na nekakšno stezo, ki je označena z možici. Ko pridemo v zadnji graben pred steno, opazimo naravni most. Po grabnu se dvignemo približno 20 m nad most, nato pa prečimo proti steni in najdemo vhod v jamo. Če se vzpnemo višje, dosežemo gornji vhod.

Opis: Jama se začne z impozantno, nekoliko nagnjeno odprtino v steni. Po grušču se nekoliko spustimo in pridemo do brezna. Strop jame je 10 m nad vhodnim delom. V njem je še en vhod. Brezno je veliko okoli 30 m krat 10 m in globoko 31 m. Na eni strani se dno po grušču rahlo dvigne, nato pa pridemo do stene brezna, naprej pa ni mogoče. Pod vhodom je manjši rov, ki se najprej še nekoliko spusti, nato pa po melišču dvigne

Klemen v Kavkni jami. Foto: Rastko Zabrič.

Klemen v prvih metrih Tinsulanonde. Foto: Ambrož Kregar.

nekaj metrov. Zgleda, kot bi se grušč skozi ožino vsul v prostor in s tem zaprl nadaljevanje.

Zgodovina raziskav: Jama je bila doslej obiskana samo enkrat. O tem priča zapisnik iz leta 1988. Jamo sta opazila člana JKK Rajko Slapnik in Vido Kregar med biološkimi raziskavami drugih jam. Tja sta odnesla opremo in jamo raziskala. Napisala sta le B-zapisnik z opisom dostopa.

Obisk jame: Jamo smo obiskali lani jeseni med drugo ekskurzijo na območje vrha Korena. V jamo se je spustil en jamar. Nekoliko problematičen je spust v brezno, saj nismo imeli ploščic za sidrišče, zato se je vrv drgnila po grušču, preden se je spustila v brezno. Na dnu jame so bila pregledana vsa možna nadaljevanja. Drugi člani odprave so zunaj z GPS družno merili lego vhoda.

Biološki podatki: Jama je dobila ime po kavkah, ki prebivajo v njej. Na dnu je precej iztrebkov teh živali. Tudi stene so ponečedene z njimi. Sicer v jami ni opaženih kakšnih posebnih oblik življenja.

3. Tinsulanonda

Tip: Brezno
Dolžina rovov: 81 m
Vhodno brezno: 71 m
Lega: X = 1466000 Y = 5132000 1574 m n. v.
Dostop: Iz Kamniške Bistrice do Žagane peči, od tam levo po lovski poti za Kalca. Mimo lovske koče gremo naprej, skoraj do gozdne meje. Ko zagledamo nasproti poti Čmaževski turn, zavijemo levo v pobočje pod Kalškim turnom. Tu poiščemo komaj opazno stezico, ki vodi proti jugu, in po kakih 200 m pridemo do širokega grabna, ki je poraščen s travo. Po njem se vzpnemo do rušja, ki prerašča malo manj strmo uleknino v pobočju. Tu je vhod v več brezen, najgloblje pa je Tinsulanonda.

Opis: Jama je najgloblje enostavno brezno Kalc. Začne se z velikim lijakastim vhodom, velikim 4 m krat 6 m. Brezno je stopničasto. To pomeni, da so v njem police. Globoko je 71,3 m. Na dnu sta grušč in sneg.

Obisk jame: Jamo smo obiskali v sklopu raziskovalnega tabora v Kamniški Bistrici. V jamo sta se spustila dva jamarja. Pri spustu sta imela probleme s komunikacijo, saj je brezno tako globoko, da je težko slišati človeka, ki iz dna vpije: »Pejd... lohk greš...!« Na dnu sta se dogovorila, da bo pri vzponu prvi počakal na eni od polic, nato bo drugi mimo njega izplezal, potem pa bo prvi izplezal še sam. S to taktiko sta brez problemov izplezala iz jame. Jama je bila precej ledena, na dnu pa je bil sneg.

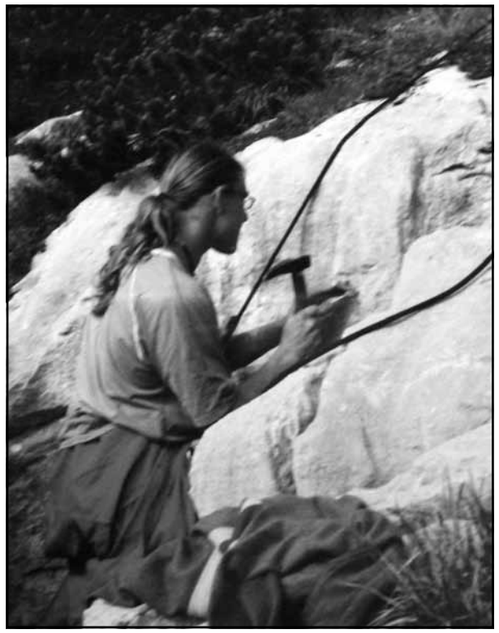
4. KG1 Jama raziskovalnega tabora

Tip: Brezno
Dolžina rovov: 21 m
Vhodno brezno: 20 m
Lega: X = 5465000 Y = 5132000 1785 m n. v.
Dostop: Iz Kamniške Bistrice do Žagane peči, od tam levo na lovsko pot na Kalca, mimo lovske koče po nemarkirani poti proti Kalški gori. Ko se vzpnemo po stezi na rob nad Čmaževskim turnom, sledi rahel spust v odprto kotanjo. Nato se steza začne rahlo vzpenjati proti pobočju Kalške gore. Ko dospemo v višino zadnjih macesnov na vzhodni strani od poti, je vhod v jamo pet metrov na levo nad stezo.

Opis: Jama je tipično visokogorsko brezno. Globoko je 21 m. Na dnu je grušč, na vhodu pa žlebiči.

Obisk jame: Jamo smo obiskali v sklopu raziskovalnega tabora v Kamniški Bistrici. V jamo sta se spustila dva jamarja. Na vhodu sta zabila svedrovec in naredila sidrišče. Najprej se je spustil v jamo en jamar, nato pa še drugi. V jami ni nič posebnega.

Razprave – naravoslovje

Pripravljanje sidrišča za KG1. Foto: Ambrož Kregar.

Kapniki iz jamskega mleka. Foto: Vido Kregar.

5. Jama na Gornjih Brsnikih

Tip: Jama
Dolžina rovov: 52 m
Lega: X = 5468000 Y = 5129000 1002 m n. v.
Dostop: Od žičnice za Veliko planino po cesti mimo Brsnikov na Gornje Brsnike. Na poseki po desnem grabnu do mesta, kjer graben zavija levo, na desni pa se začno med drevjem skalne stene. Nadaljujemo pod stenami na desni proti vzhodu, dokler ne pridemo do precej visokega vhoda.
Opis: Velik vhod je zasut s podornimi bloki in je neprehoden. Na levi strani je ožji prehod, ki nas pripelje v glavno dvorano. Ta se konča s stožcem materiala, ki ga je voda prinesla iz stranske razpoke, tako da pravega nadaljevanja ni. Le del tega prostora je raven, ostalo pa je pobočje. S stropa vise kapniki, ki so iz jamskega mleka, torej precej mehki. Presenetljivo je, da jamsko mleko nastaja tako nizko v dolini.

Jama je največja v izvirni coni, kjer je nekdaj izvirala voda iz Mokrice, ko so bili med ledeno dobo izviri v dolini (Studenci) zaradi ledu blokirani. Nižje pod jamo izvira studenček.

V jami so iskali tudi sledove pračloveka, vendar so našli samo recentne (sodobne) srnine kosti. Na vhodu so izkopali sondo v grušč, vendar tudi tu niso nič našli. Sondiranja sta vodila Mitja Brodar in Ivan Turk.
Obisk jame: Jamo smo obiskali nekega nedeljskega popoldneva na družinskem izletu. Potrebovali smo le natančno lego, ki smo jo izmerili z GPS. Vhod v jamo je zaprt z železnimi vrati, saj v njej potekajo biološke raziskave in bi bilo moteče, če bi vanjo lahko vstopal kdorkoli.
Biologija: Biološke raziskave v jami izvaja dr. Rajko Slapnik, sicer član JKK. Raziskuje življenje jamskih polžev vrste *Zospeum alpestre* in njihovo obnašanje.

Prvi obiskovalci leta 1979. Foto: Vido Kregar.

6. Kalca 4 – Ledena jama

Tip: Ledena jama
Dolžina rovov: 37 m
Lega: X = 5465000 Y = 5132000 1813 m n. v.
Dostop: Iz Kamniške Bistrice po markirani poti do Žagane peči. Tu zavijemo levo in se po nemarkirani lovski poti vzpnemo na Kalca. Od koče na Kalcah nadaljujemo po stezi proti Ovčariji na Kalcah. Od Ovčarije nadaljujemo pot po grabnu proti zahodu še 10 minut. Po krajšem vzponu po slabo vidni stezi po grušču pridemo na prevoj, kjer se pot izravna in nadaljuje po škrapljah. Po stezi gremo še približno 40 m, da pridemo do snežišča. Vhod v jamo je trikotna razpoka na severni strani snežišča. To pred jamo jeseni najbrž izgine, vendar pa je vhod kljub temu enostavno najti.

Pogled iz jame K4. Foto: Ambrož Kregar.

Previsna stopnja v Beli jami. Foto: Vido Kregar.

Opis: Skozi preduh med steno in snegom se spustimo po rovu 8 m ter dospemo v manjšo dvoranico. Sneg na robovih je precej leden. Proti zahodu vodi dalje ozek in nizek rov, ki se najbrž nadaljuje precej daleč, vendar pa je zaradi zaledenelih sten težko prehoden brez vrvi za varovanje pred zdrsom. Proti vzhodu se nadaljuje večji rov, ki pripelje do nizkega prehoda, ki naj bi po pričevanjih starejših članov JKK in načrtu vodil po ledenem toboganu do ledenega jezera, vendar pa je bil rov med našim obiskom zalit z ledom vse do prehoda v tobogan.
Zgodovina raziskav: Jamo so prvi raziskali člani Jamarskega kluba Kamnik, jo izmerili, narisali načrt in napisali A-zapisnik. V času njihovega obiska je bilo v jami precej snega, gladina ledenega jezera pa je bila nižja kot v času našega drugega obiska.
Obisk jame: Jamo smo obiskali dvakrat, prvič poleti 2003 v okviru raziskovalnega tabora v Kamniški Bistrici. Takrat se je v jamo spustil Luka Pogačar, vendar pa je prišel le do prve dvoranice, saj je bila jama takrat skoraj povsem zasuta s snegom. Med drugim obiskom, decembra 2003, smo jamo obiskali Rastko Zabrič ter Vido, Klemen in Ambrož Kregar. Tokrat so bili pogoji boljši in odšli smo lahko do začetka ledenega tobogana, naprej pa je bila zalita z ledom. V zahodnem rovu sva se s Klemenom skušala prebiti v nove dele jame, vendar pa sva to misel zaradi nevarnosti zdrsa raje opustila. Ker je vse kamenje primrznjeno na tla, smo tudi težko našli primerne kamne, da bi izmerili globino rova. V jami smo z digitalnim fotoaparatom naredili nekaj posnetkov, na vhodu pa s sistemom GPS določili lokacijo.

7. Bela jama

Tip: Vodoravna jama
Dolžina rovov: 57 m
Lega: X = 5467000 Y = 5132000 1183 m n. v.
Dostop: Od doma v Kamniški Bistrici po markirani poti proti Kokrskemu sedlu do Žagane peči. Tu zavijemo levo na lovsko pot za Kalca. Po 20 minutah normalne hoje pridemo do prve grape. Vhod v jamo je na levi strani grebena, 20 m nad potjo. Vhod je viden s poti.
Opis: Jama se začne z vhodom velikosti ok. 1,5 m x 1,5 m. Nadaljuje se po približno 12 m dolgem rovu, ki se po zožitvi odpre v manjšo dvoranico. Pri vstopu vanjo potrebujemo tri metre vrvi ali lestvic, da premagamo stopnjo, ki nas loči od dna dvorane. Dvoranica je dolga približno 3 m, visoka pa 8 m. Na drugi strani moramo spet premagati stopnjo, nato pa po 14 m rova z dvema zožitvama prispemo v končno dvoranico, dolgo 12 m, visoko 4,5 m in široko 5 m. Tu se jama konča.
Zgodovina raziskav: Jamo so kamniški jamarji raziskali že leta 1977, kmalu po ustanovitvi kluba. O tem priča tudi zapisnik, ki so ga napisali, žal pa so nekatere rubrike pomanjkljivo izpolnjene. Jamo so tudi izmerili in narisali načrt. Jamo so poimenovali BELA zato, ker je na stenah precej jamskega mleka, kar daje stenam in jamarjem, ki se obnje drgnejo, značilno belo barvo.
Obisk jame: Jamo smo obiskali v okviru raziskovalnega tabora, ki ga je poleti organizirala kamniška gimnazija v Kamniški Bistrici. V jamo smo šli Luka Pogačar in Klemen, Vido, Julij ter Ambrož Kregar. Prišli smo le do stopnje pri vhodu v dvoranico, naprej pa brez lestvic oz. vrvi nismo mogli. Pred vhodom smo s sistemom GPS izmerili natančno lokacijo, nato pa odšli naprej proti Kalcam.

Vhod v brezno Svizci 1. Foto: Ambrož Kregar.

Klemen in Ambrož na vhodu v brezno pod Korenskim vrhom. Foto: Vido Kregar.

8. Svizci 1 – Kalško brezno

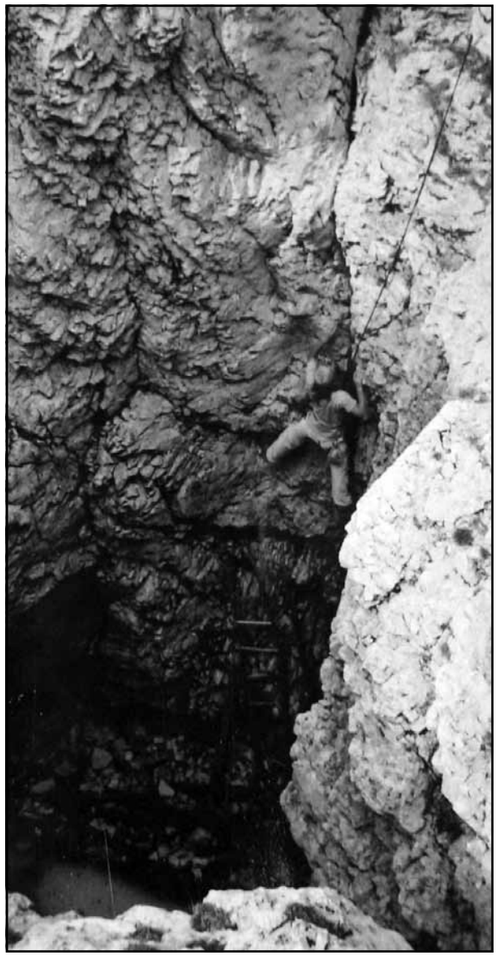
Tip: Stopnjasto brezno
Dolžina rovov: 50 m
Lega: X = 5465000 Y = 5132000 1762 m n. v.
Dostop: Iz Kamniške Bistrice po markirani poti do Žagane peči. Tu zavijemo levo in se po nemarkirani lovski poti vzpnemo na Kalca. Od lovske koče na Kalcah nadaljujemo po stezi proti Ovčariji na Kalcah. Od Ovčarije prek grabna na nasprotni breg, kjer je vhod nekaj višje in pod skalo, deloma zakrit z rušjem. Za obisk jame zaradi težavnega dostopa svetujemo spremstvo vodiča iz Jamarskega kluba Kamnik.
Opis: Skozi 2,5 m dolg in manj kot meter širok vhod se spustimo v brezno. Po 14 m prispemo na polico, ki je prekrita s snegom in se 4 m strmo spušča do naslednje navpične stopnje, globoke 20 m. Na dnu je zopet sneg, ki je na vrhu trd, globlje v robni zevi pa mehkejši. Na dnu robne zevi smo opazili grušč.
Zgodovina raziskav: Jamo so prvi raziskali kamniški jamarji, za vhod v jamo pa so izvedeli od gozdarjev. Jamo so izmerili, narisali načrt in napisali A-zapisnik.
Obisk jame: Jamo smo obiskali med odpravo na Kalca decembra 2003. Vanjo se ni spustil nihče, saj za to nismo imeli časa in potrebne opreme. S sistemom GPS smo določili točne koordinate vhoda, z digitalnim fotoaparatom pa smo naredili tudi nekaj posnetkov vhoda.

9. Brezno pod Korenskim vrhom

Tip: Brezno
Dolžina rovov: 40 m
Lega: X = 5466000 Y = 5130000 1934 m n. v.
Dostop: Brezno leži neposredno ob markirani poti, ki vodi proti vrhu Korena (1999 m n. v.). Vhod je obdan z bodečo žico.
Opis: Vhod v brezno je tik ob markirani poti, zato ga je razmeroma lahko najti, če veš, da je tam jama. Vhod je obdan z bodečo žico. Za obisk je potrebna jamarska oprema. V brezno se moramo spustiti po vrvi, saj je začetni del globok 34 m. Na dnu je brezno razmeroma ravno. Na koncu je še manjša špranja, v katero lahko zlezemo, a nadaljevanja na žalost ni. Kadar ni prehude suše, je v niši 1 m nad dnom kotanja sveže vode.
Zgodovina raziskav: Leta 1972 je jamo prvi obiskal Franci Stare - Starček.
Obisk: Brezno smo obiskali med označevanjem jam pod Korenom. Vanj sta se spustila Klemen in Tadej, da bi preverila globino po podoru, ki je nastal na vrhu in razširil vhod. Prvi se je v brezno spustil Klemen, za njim pa še Tadej. Ker je na vhodu v brezno kamenje in je zaradi podora krušljivo, je Tadej po nesreči sprožil majhno skalo (do 10 kg) v brezno. A Klemen je bil dovolj pazljiv in se je že pred tem takoj umaknil globlje v brezno. Tako se na srečo ni nič zgodilo. V jami sta vzela tudi vzorce sedimenta za biološko raziskavo.
Biologija: V jami sta leta 1985 jamarja JKK dr. Rajko Slapnik in Vido Kregar lovila polže.

10. Snežnica pod Korenom

Tip: Brezno
Dolžina rovov: 15 m
Lega: X = 5466000 Y = 5129000 1881 m n. v.
Dostop: Do vhoda v jamo pridemo po markirani poti, ki vodi po Korenski dolini na vrh Korena (1999 m n. v.). Vhod je desno (južno) od poti.
Opis: Brezno je nastalo ob navpični razpoki. Žlebiči na južni steni pričajo o delovanju deževnice. Vhod je razmeroma široka podorna luknja, na dnu vse leto leži sneg.
Zgodovina raziskav: Prvi zapisnik obiska tega brezna je že iz leta 1958. Raziskal in registriral ga je Tomaž Planina iz DZRJ Ljubljana. Že pred tem pa so brezno izkoriščali pastirji, ki so vanj hodili po sneg. Tako je bila v brezno speljana lestev, ki pa je sedaj zaradi časa razpadla in ni več uporabna.
Obisk: Brezno smo obiskali, da bi preverili lego z aparatom GPS. Vanj se je spustil Klemen, da bi izmeril njegovo globino. Poletje je bilo sušno, debelina ledu se je stanjšala, vendar je globina brezna glede na prejšnje izmere ostala nespremenjena. V jami je nabral

Lestev je že stara, zato je treba prosto plezati. Foto: Franc Holzer.

tudi vzorec za biološko analizo. V brezno in iz njega je izplezal prosto, le z vrvnim varovanjem. Saj je že izkušen jamar.
Biologija: V jami so jamarji v sodelovanju z dr. Božem Drovenikom našli jamske hrošče rodu *Anophthalmus sp.*

11. Medvedja jama v Mokrici

Tip: Vodoravna jama
Dolžina rovov: 85 m
Lega: X = 5467000 Y = 5129000 1524 m n. v.
Dostop: Po gozdni cesti po dolini Korošice na Markovo raven (možno z vozilom). Od tod po lovski stezi, ki se začne pri »štantu« proti vzhodu. Steza se vzpenja tudi v serpentinah do razcepa, vendar obe poti vodita do lovske koče na Debelem hribu. Od nje na drugi serpentini zavijemo proti vzhodu in po malo uhojeni stezi dospemo do jame. Zdaj je vhod mogočen in ga ni težko najti.
Opis: Vhod v jamo je velik, širok 13 m in visok do 3 m. Ta velikost je posledica izkopavanja, saj zapisnik iz leta 1935 govori o vhodu, v katerem se moramo skloniti. Nato pridemo v notranjost oziroma večji prostor, ki meri 40 m po dolžini in 10 m po širini. Na desni strani je še rov, ki se kasneje priključi nazaj glavnemu prostoru. Jama je ravna in prostorna, dosti visoka in zato je najbolj obiskana jama preučevanega območja. Za obisk ni potrebna posebna oprema, le svetilka. Prav zato so tla precej razkopana, saj je mnogo obiskovalcev prekopavalo, da bi našli ostanke medveda. V jami je še vedno možno najti kosti.
Zgodovina raziskav: Skoraj gotovo so jamo odkrili že v sivi davnini, ko so se vanjo zatekali praljudje. To je bilo v mlajšem paleolitiku, pred približno 35.000 leti. Nato so jamo obiskovali domačini, verjetno pastirji in lovci. Stane Gabrovec (1965) piše, da so v tej jami kosti jamskega medveda znane že od leta 1837. Žal ne navaja vira. O istem dogodku piše tudi Mitja Brodar, ki pravi, da je kosti v jami leta 1837 nabiral kustos ljubljanskega muzeja H. Freyer, ki je poleg tega poznal še nahajališče v postojnski jami. (Brodar 1959) Franc Cimerman piše v *Proteusu* 1966, da je Henrik Freyer zvedel za jamo v Kamniških planinah, v kateri so že dobili živalske kosti. 16. oktobra 1837 je jamo obiskal. Kosti je našel že pred vhodom, kar pomeni, da so jamo obiskovali in kosti iskali že pred njim. Leta 1939 je opravil izkopavanje, ki je prineslo skelet jamskega medveda, ki je razstavljen v Prirodoslovnem muzeju v Ljubljani. (Cimerman 1966) Simon Robič, župnik na Šenturški Gori, jo je obiskal leta 1877 in o tem objavil članek v *Novicah*. Imenoval jo je Mokriška jama oziroma Jama v Mokriški planini. (Robič 1877) Prvi jamarski zapisnik o Medvedji jami je iz leta 1935, izdelal ga je Egon Pretner. Leta 1957 jamo omenja v opisu krasa Kamniških planin tudi Pavel Kunaver. Imenuje jo enkrat Zijalka nad Kamniško Bistrico, drugič pa Zijalka na Mokrici. (Kunaver 1957) Luka Kos - Keber jo je imenoval Medvedja jazbina na Mokrici. (Zika 1957) Med domačini sta bili v rabi še dve imeni, in sicer nemško Knohenhel ter Mokriška zijavka (Kunaver 1959), čeprav zijavka ni ravno običajno ime za jame na Kamniškem. Število imen priča o tem, da je bila jama že davno znana, organizirane evidence pa ni bilo in tako jo je vsak imenoval, kot se mu je zdelo, zapisovalci pa so zapisali, kar jim je kdo od domačinov povedal. Prvo zapisano ime je Mokriška jama (Freyer 1839), vendar jamarji uporabljamo ime Medvedja jama na Mokrici, kot je napisano na prvem izdelanem jamarskem zapisniku.
Obisk: Jamo smo obiskali predvsem zato, da bi narisali nov načrt, saj je bil dosedanji iz leta 1935 bolj skica kot načrt. Na novo smo jo izmerili in določili lego vhoda. Ugotovili smo, da v jamo zaide veliko planincev in koplje po tleh za kostmi. Saj so tla zelo prekopana. Zato smo sklenili, da bomo dali na ustrezne inštitucije pobudo, da se jama zapre s kovinsko ograjo, s čimer bi jo zaščitili pred obiskovalci, ki si želijo le trofeje in jim ni mar, da s tem uničujejo jamske sedimente in kulturno dediščino.
Arheologija: Da so tu kosti jamskega medveda, je znano že od leta 1837. Jama je od tedaj naprej neprestano vzbujala pozornost raziskovalcev. V letih 1954–1956 jo je sistematično raziskovala Arheološka sekcija Sazu pod vodstvom Mitje Brodarja. Izkopavanja so dokazala, da je jamo kot zatočišče uporabljal paleolitski človek. Odkrili so tri kulturne plasti, ki pripadajo mlajše-

Merjenje jamarjev na vhodu. Foto: Raje Slapnik.

Po lestvicah iz brezna. Foto: Vido Kregar.

mu paleolitiku, in sicer *kulturi orignacien*, od katere so tu tri kulturne stopnje. (Brodar 1959) Ta kultura je bila skupaj s kulturo iz Potočke zijalke deklarirana kot olševien. Med temi raziskavami je bilo odkopanih okrog 400 m³ talnih sedimentov, iz katerih je sedaj nasuta ploščad pred jamo.

Zdaj je jama delovišče izjemno prizadevnih amaterskih arheologov, lahko bi dejali uničevalcev kulturne dediščine, saj so s svojim ritjem po jamskih tleh že dodobra uničili kulturne plasti, ki jih je Mitja Brodar pustil nedotaknjene, da bi zanamci s sodobnejšimi metodami izkopavanja in analiziranja najdb izvedeli kaj več o naših daljnih prednikih.

Jama je nujno potrebna zaščite in verjetno bi bila edina rešitev, da bi jo zaprli z močno mrežo in tako onemogočili dejavnost nepoklicanih.

Ta jama ima zelo žalostno usodo. Leta 2000 so jo občina in druge državne ustanove ob sodelovanju planincev in jamarjev zaprle za obiskovalce s kovinsko ograjo, ker je zaradi prepovedanih posegov v arheološke plasti grozilo uničenje tega arheološkega spomenika. Na žalost pa se vandali pred vrati niso ustavili, pač pa so najprej podrli vrata, potem pa še celotno ograjo, široko okrog 13 metrov. Tako se ropanje arheološke dediščine nadaljuje, vsi po zakonu o varstvu podzemnih jam pristojni organi pa so odpovedali, saj kljub večkratnim urgencam krivca niso našli niti niso jame ponovno zaprli. Upamo samo, da se tak brezbrižni odnos do zavarovane arheološke dediščine ne bo nadaljeval.

12. Brezno po meri

Tip: Brezno
Dolžina rovov: 20 m
Lega: X = 5470000 Y = 5127000 605 m n. v.
Dostop: Po cesti, ki pelje proti izviru Kamniške Bistrice, do levega odcepa na Ivereh (zgornja cesta za kamnolom Kalcit), čez most in potem ob Kamniški Bistrici po zahodnem bregu proti severu po gozdni poti. Držimo se najširše ceste, ki se v dveh ovinkih vzpne visoko nad Kamniško Bistrico. Za drugim ovinkom prečkamo grapo s potokom in se vzpnemo na sleme. S slemena s ceste navzdol 30 metrov.
Opis: Vhod v brezno je širok približno en meter in se kasneje nekoliko razširi. Približno na polovici je ožina in nato se nadaljuje do dna. Na dnu je brezno nekoliko širše, na levi in desni strani sta manjši špranji, ki pa se hitro končata. Globoko je približno 20 m. V zadnjih letih je jamo moralo obiskati nekaj neznancev, saj je na polovici v ožini zagozdena večja skala, ki je ni mogoče premakniti.
Zgodovina raziskav: Prvi zapisnik je bil narejen leta 1977. Kasneje je bilo v jami še mnogo obiskov. Predvsem so bile nastavljene pasti, s katerimi so ugotavljali prisotnost življenja.
Obisk: Brezno smo obiskali, da bi narisali načrt, ki še ni obstajal. V jamo se je kot ponavadi prvi spustil Klemen. Ko je prišel do polovice, je ugotovil, da je v ožini zagozdena skala. Nato sta se spustila še Tadej in Ambrož. Skupaj so poskušali odstraniti skalo, a je bila preveč zagozdena. Zato tudi niso izmerili brezna. Verjetno bo treba brezno obiskati še enkrat, nekako odstraniti skalo in končno narisati načrt.

Ugotovitve

Po predhodno navedeni tipizaciji visokogorskega krasa smo ugotovili, da smo raziskovali le pode in planote nad gozdno mejo in pobočja dolin, grebenov in slemen. To se ujema s Kunaverjevo razporeditvijo. (Gams 2003) Na našem terenu je včasih delitev med njima težka, saj je vhod v brezno lahko le malo pod robom planote. V takem primeru smo votline uvrstili v kras planot. Ugotovili smo tudi, da masiv Kalc obsega tako kras podov in planot nad gozdno mejo kot tudi kras pobočij. Enako velja za masiv Mokrice. Masiv Hudega konca pa obsega samo pobočja dolin, grebenov in slemen. Očitno je, da na obravnavanem območju ni planot pod 1500 m nad morjem.

Po tej razpredelnici lahko ugotovimo delež jam in brezen v posameznem tipu krasa:

Tip	Jame	Brezna	Skupaj
Podi in planote nad gozdno mejo	6	40	46
Pobočja dolin, grebenov in slemen	14	2	16

Podi in planote nad gozdno mejo sestavljajo Kalca in planota med Kompotelo in vrhom Korena. V ta tip smo razporedili vsa Kalca, ker smo po značilnih površinskih oblikah sklepali, da so bila v glacialu pod stalnim snežiščem oziroma pobočnim ledenikom. Razen pobočnih gruščev nismo opazili odkladnin, ki bi spominjale na morene. Tako je Kalca opredelil tudi Milan Šifrer v razpravi o pleistocenskem razvoju Kamniške Bistrice. (Šifrer 1957)

Morene smo videli le na planini Koren. (Cevc 1997)

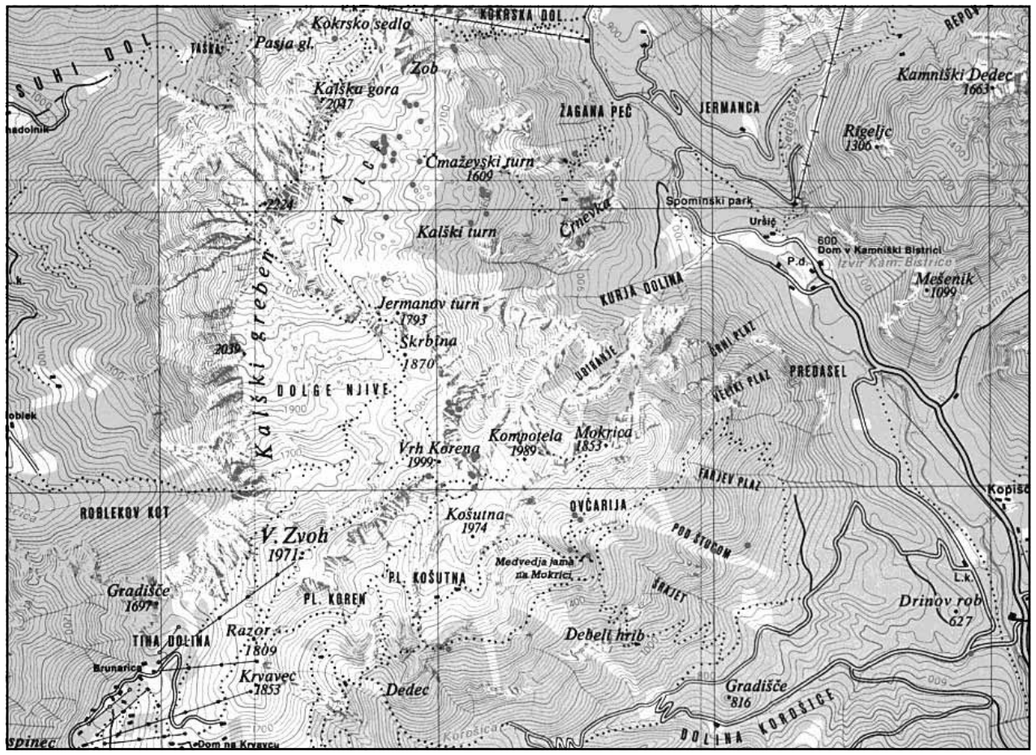
Pobočja dolin, grebenov in slemen sestavljajo vse drugo površje.

Tabela vseh jam, razporejenih po dolžini

Ime jame	Dolžina	Globina
Jesenska jama	516	338
Jama pod Pasjo glavo	94	15
Medvedja jama	85	4
Tinsulanonda	81	71
Bela jama	57	8
Jama na Gornjih Brsnikih	52	17
Koren 4	50	11
Svizci 1	50	42
Kavkna jama	43	32
Brezno pod Korenskim vrhom	40	36
Jama 1 v Kalški gori	40	10
Kalca 4	37	15
Koren 2	37	24
Kalca 3	34	17
Jama pod Mokrico	32	4
Koren 5	31	10
Kalca 8, Androtova jama	30	12
Koren 3	30	26
Brezno upanja	28	19
Ime jame	Dolžina	Globina
Kalca 1	24	13
KG 4 Tunel	22	4
Svizci 3	22	18
Vetrnica na Kalcah	22	14
Kalca 7	21	21
KG 1	21	20
Brezno po meri	20	20
Jama mareline kljuke	20	20
Jama pod Zobom	20	5
Kalca 12	20	10
Krvava lokev 1	20	8
Brezno dveh Alenk	19	14
Luknja nad Potokom	19	6
Svizci 4	18	8
Jama pod Mokrico 2 M	17	1
KT 1 Jama pod smreko	17	11
Svizci 2	17	12
KG 5 Kozlova jama	16	10
Alenkina jama	15	15
Jama pod planinko	15	6
Kalca 2	15	7
Kavkova jama	15	15
KT 2 Jama na jasi	15	11
Jama nad Štucom	14	2
Kalca 5	13	13
KG 2 Jama pod skalo	12	11
Koren 6	12	6
Koren 7	12	10
Snežnica pod Korenom	12	16
Zavetišče nad Dedcem	12	1
Ta douga Wukna	11	2
Jama poleg Alenkine	10	8
JT 1	10	5
Kalca 6	10	10
Jama v Ovčariji	9	2
Brezno Viktorja iz Luzerna	8	6
Jama ob potoku Korošici	8	6
Jama 2 v Kalški gori	7	2
Kalca 9	7	7
Kalška kapela	7	2
KG 3	7	4
Kalca 10	6	6
Kalca 11	6	6
Most pod Jermanovim turnom	5	5

Jame po masivih

Masiv	Jame	Brezna	Skupaj
Hudi konec	3	1	4
Mokrica	9	11	20
Kalca	8	30	38

Zemljevid območja z vrisanimi legami vhodov. Vir: Kataster JKK.

Gostota jam na preiskanem ozemlju: 1,95 jam na km².

Rovnatost je 62,39 m na km².

Bolj zgovorni so podatki, razporejeni po masivih. Na Kalcah je gostota jam 8,94 vhodov na km². V masivu Mokrice je gostota jam mnogo manjša, saj je le še 0,65 jam na km². Najmanjša pa je gostota jam v masivu Hudi konec, kjer znaša 0,27 jame na km².

Rovnatost po masivih je naslednja:

- Kalca 320 m/km²,
- Mokrica 43 m/km²,
- Hudi konec 4 m/km².

Ti rezultati potrebujejo nekaj komentarja.

Vse kaže, da imamo na obravnavanem območju opraviti predvsem z relativno mladim krasom, saj so vertikalne votline šele v nastajanju in jih malo seže v večje globine. Tudi površinskih oblik, ki bi kazale na zreli kras, ni, še vrtače so pretežno podorne, s strmimi stenami, kar kaže mlajši nastanek. Vzroke za to gre gotovo iskati v mlajši geološki zgodovini, saj so ledeniki pretežno uničili starejše kraške oblike ali pa jih vsaj zasuli, jamarjem pa razen v enem primeru še ni uspelo prodreti pod te uničene cone, pod katerimi so prav gotovo stari rovi večjih dimenzij, ki jih dajo slutiti količine vode, ki izvirajo v Studencih pod Mokrico. Barvanja so pokazala, da se večji del raziskovanega območja odmaka tja. (Novak 1995)

V pobočnem tipu krasa prevladujejo bolj ali manj vodoravne jame. Predstavljajo 88 % vseh votlin. Vse ležijo v povprečju nižje na pobočjih. Verjetno so ostanek nekdanjih vodnih tokov, ko je bila erozijska baza v približni višini njihovega nastanka. Razen tistih, ki so izrazito podorne, jih lahko štejemo za zelo stare ostanke nekdanjih horizontalnih vodnih tokov v eni od prejšnjih faz zakrasevanja. 12 % predstavljajo brezna, pravzaprav dve brezni, ki pa sta obe podornega značaja in predstavljata zadnji ostanek votline, ki se je z rušenjem stropa odprla do površja. Vprašanje je, koliko časa bosta še ostali, saj ju grušč, ki se zaradi erozije sprošča na pobočjih, počasi zasipa, je pa to problem praznjenja vreče spodaj in vsipanja zgoraj, torej specifičen dinamični proces. Ob zadnjem obisku Brezna po meri poleti 2003 smo ugotovili, da je v ožini na polovici jame zagozdena skala. Če bi jamo raziskovali zdaj, bi je bilo le še pol.

Na planotah je stvar obrnjena. Našli smo 39 brezen, ki predstavljajo 87 % votlin in 6 jam, kar pomeni 13 %. Še v teh jamah ni nikjer videti profila, ki bi ga izdelal vodni tok, pač pa je kombinacija korozije in erozije naredila votline pretežno vodoravne. Nobena od vodoravnih jam nima vodnega toka. Tudi brezna so vsa, razen enega, suha, vendar se v njih pozimi večinoma nabira sneg, ki se potem topi celo poletje in ga je najmanj jeseni, ko zapade nov sneg. S tem imajo določeno hidrološko funkcijo. Na svoj način skrbijo, da se čez poletje iz planin izceja nekaj več vode, kot bi se je iz nižinskega krasa. Na akcijah poleti so bila nekatera brezna še zelo polna snega, na jesen pa se je to spremenilo. Že v septembru smo opazili v Snežnici v Korenu izjemno malo snega. Decembra pa so bila

Vhod v Jamo nad Štucem (pobočni kras). Foto: Ambrož Kregar.

posamezna brezna in kotliči popolnoma prazni, le na dnu je bil vodni led. Vido Kregar je dejal, da tako malo snega na posameznih vhodih še ni videl. Ta stvar ima seveda tudi slabo stran. Če so vhodi predolgo odprti, potem jesenski in zimski mrzli zrak vdirata v brezna, ki se potem bolj ohladijo in zamrznejo, kar pomeni, da je pot v globino zaprta. Ta pojav smo še posebno opazili v breznu Tinsulanonda in v K4 Ledena jama. Brezno Tinsulanonda je imelo poledenele stene skoraj do dna. K4 Ledena jama pa je imela zamrznjen prehod na vzhodno stran preko skoka do ledenega jezera. Verjetno je cela vzhodna dvorana polna ledu, ki je nastal iz vode, ki se je s površine stekala vanjo in zmrzovala.

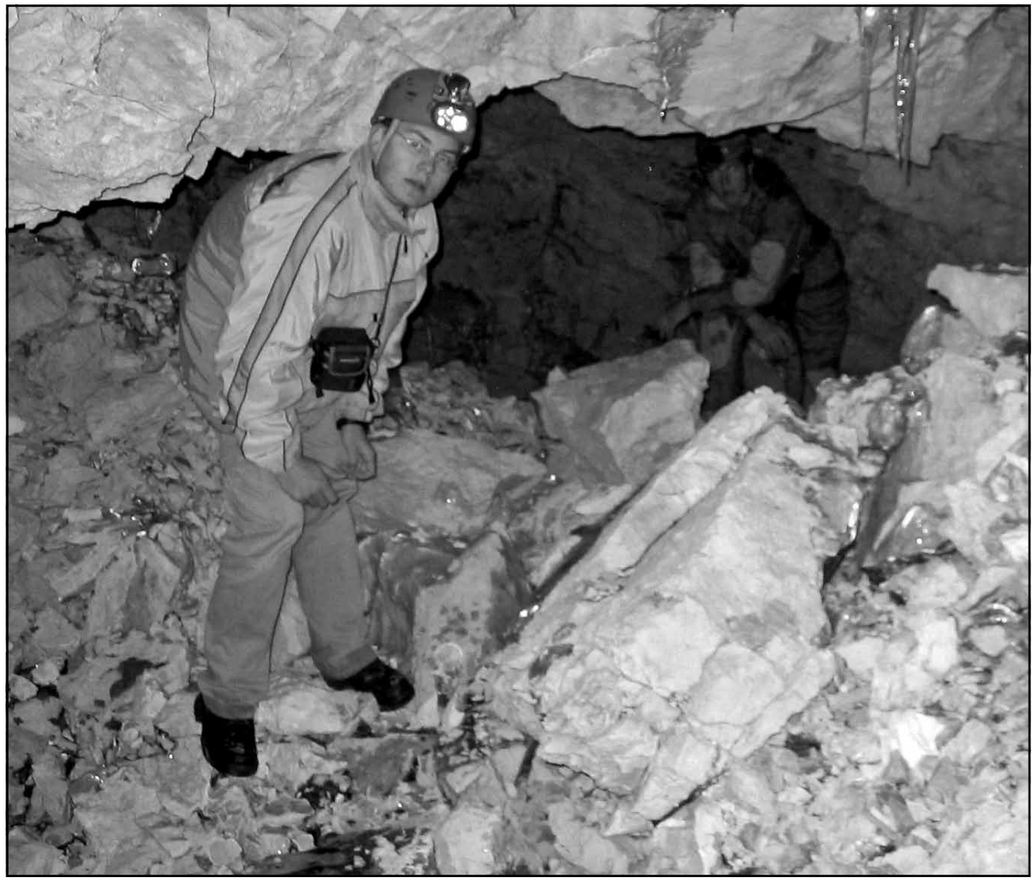
Tabela vhodov v votline po nadmorski višini, tipu krasa in vrsti votline

Nadmorska višina	Podi in planote nad gozdno mejo			Pobočja dolin, grebenov in slemen		
	Jama	Brezno	Skupaj	Jama	Brezno	Skupaj
500–600				2		2
600–700				1	1	1
700–800						
800–900						
900–1000				1		1
1000–1100				2		2
1100–1200				2		2
1200–1300						
1300–1400						
1400–1500						
1500–1600		5	5	4		4
1600–1700		4	4	4		4
1700–1800	3	11	14	1	1	2
1800–1900	2	14	16			
1900–2000	1	4	5			

Vidimo, da je večina jam na planotah. Opažamo določene koncentracije vhodov na posameznih nadmorskih višinah. To je na neki način logično za planote, saj so vhodi na nadmorskih višinah planotastega površja. To je posebno lepo vidno na masivu Mokrica. Prav tako velja za Kalca, da so vhodi v pasu od spodnjega roba planote do začetka gornjega dela planote, nad tem pa je pobočni grušč votline, ki so mu bile dosegljive, zasul. Nad tem so samo še izjeme, ki so se obdržale zaradi konfiguracije terena. Na pobočjih so jame koncentrirane na nivojih, ki so nekdaj prevajali vodo in v taki pretočni coni je navadno več jam. Posebno pri tem izstopa masiv Mokrice, na kateri smo opa-

Število jam po nadmorski višini. Avtor: Klemen Kregar.

Ambrož in Klemen v K4 Ledeni jami. Foto: Vido Kregar.

zili dva pretočna nivoja, enega na višini okrog 1000 m in drugega okrog 1600 m nad morjem.

Poleg tega smo opazili tudi koncentracije jam ob posameznih geoloških linijah, kot je to definiral France Šušteršič. Kamniški jamarji so take zgostitve imenovali gnezda. Eno tako gnezdo v masivu Mokrice je na zahodnem pobočju krnice med Kompotelo in vrhom Korena, drugo pa v Jermanovem turnu. Na Kalcah sta taki gnezdi okrog brezna Tinsulanonda in skupina votlin od K4 do K12.

Sige v jamah na obravnavanem območju skoraj ni opaziti. Očitno v preteklosti zaradi poledenitve ni bilo pogojev za nastajanje sige. Edina izjema je Jama na Gornjih Brsnikih, ki je lepo zasigana, le da so v njej kapniki, pretežno stalagmiti, iz jamskega mleka. To je nekoliko presenetljivo za nadmorsko višino, v kateri je jama. Nekaj kapnikov je tudi v Kalški kapeli. To utegne biti Cerkev nad Žagano pečjo, ki jo v svojih spisih omenja Pavel Kunaver. Glede na legendarno slavo te votline je dokaj verjetno, da jamarji niso raziskali pravega vhoda. Jamskega mleka je tudi nekaj v Beli jami in v Medvedji jami, kjer ga omenja že Simon Robič, ki pravi, da so ga pastirji imenovali Marijino mleko in ga uporabljali kot zdravilo.

Zanimiva najdba so kopuče do 5 cm velikih kalcitnih kristalov skalenoedrov v globini Jesenske jame. To kaže na nekdanjo zalito cono, v kateri so se lahko izločali iz vode, podobno kot v jamah na Jelovici. Jamarji pravijo, da je blizu Krvave lokve še ena jama s takimi kristali. V jami K8 Androtova jama smo na blokih, ki so v njej, opazili zanimive koncentrične barvne kroge. Njih izvor nam je neznan. Zato se jih nismo dotikali, pač pa smo jih le slikali. Potrebno bo angažirati kakega strokovnjaka, da bo stvar raziskal in pojasnil.

Nekateri statistični podatki

Povprečna nadmorska višina	1616,571429
Povprečna dolžina jame	31,41269841
Povprečna globina jame	17,61904762
Povprečna koordinata X	5466400,556
Povprečna koordinata Y	5131226,524
Skupna dolžina rovov	1979
Skupna globina rovov	1110

Summary

The region of Kamnik's municipality is composed largely of a karst surface. In our paper, we have described the caves, which lie in the hills west of the river of Kamniška Bistrica in the Kamnik-Savinja Alps. They are classified among the high mountain karst. At work in the field, we have also recorded the surface karstic forms. Research of the caves in this area, began fairly early on as evidence of visits to the caves in Roman times has been discovered along with the oldest documented visit to the caves in 1837. The cavers began to research this area in 1936, when the first minutes were recorded. We collected the data during our work on a research thesis upon invitation by Gibanje Znanost mladini (The Science Youth Movement) and with the support of the Rudolf Maister High School.

We have decided to visit all of the known caves in this area and, with a modern GPS method, determine the position and record the minutes according to the rules of JZS (The Speleological Association of Slovenia). Besides this, we have discovered many new entrances to the caves during our field work, which we have also investigated. We have noted even more entrances, which will be investigated by the cavers in the future. As such we have visited 62 caves, of which 23 have been documented. We have also uncovered two natural bridges, which were not mentioned in earlier descriptions of the caves. The records, made for all of the visited caves, will be submitted to the JKK (Kamnik Caving Club) and JZS catastre. Most of the caves were photographed in electronic form as a form of permanent documentation. We also conducted an analysis of the entrances according to altitude and the type of high mountain karst (The Julian Alps, Karavanke and the Kamnik-Savinja Alps), which has also unearthed some interesting results.

Viri in literatura

Marjan BAT in dr., 2003: *Vodno bogastvo Slovenije*. Ljubljana: Ministrstvo za okolje, prostor in energijo, Agencija Republike Slovenije za okolje. 131.

Mitja BRODAR, 1959: Ledenodobni človek v Mokriški jami. *Kamniški zbornik* 5. 161–164.

Tone CEVC, 1997: D*avne sledi človeka v Kamniških Alpah*. Ljubljana: Inštitut za slovensko narodopisje, Inštitut za arheologijo, ZRC SAZU.

Stane GABROVEC, 1965: Kamniško ozemlje v prazgodovini. *Kamniški zbornik* 10. 89–134.

Ivan GAMS, 2003: *Kras v Sloveniji v prostoru in času*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Peter HABIČ, 1975: Razlike med alpskim in dinarskim krasom. *Naše jame* 17. 77–84

Peter HABIČ in dr., 1978: Osnovna speleološka karta Slovenije, nadaljevanje. *Naše jame* 19. 43–57.

Dane HOLCAR, 1981: Akcija Kalca 80. *Globine Gorenjske*. Kranj: Društvo za raziskovanje jam. 53–54.

Vido KREGAR, 1983: Pastirske kulture v jamah. *Naše jame* 25. 47–48.

Vido KREGAR, 1984: Raziskave jam v Kamniških Alpah. Deveti jugoslavenski speleološki kongres. Zagreb.

Vido KREGAR, 1985: Raziskave v Jesenski jami na Kalcah. *Naše jame.* 28–31.

Pavel KUNAVER, 1956: Kamniška Bistrica. *Kamniški zbornik* 2. 120–136.

Pavel KUNAVER, 1957: Kras v Kamniških planinah. *Kamniški zbornik* 3. 272–286.

Pavel KUNAVER, 1959: V Kamniški Bistrici nekdaj. *Kamniški zbornik* 5. 194–205.

Dušan NOVAK, 1995: Podzemeljske vode v Kamniških in Savinjskih Alpah. *Geologija* 37. 415–435.

Dušan NOVAK in dr., 1989: *Jamarstvo*. Ljubljana: Zveza organizacij za tehnišno kulturo Slovenije.

Bojan POLLAK, 1995: *Naravne znamenitosti Kamniško-Savinjskih Alp na kamniškem območju*. Kamnik: Občina Kamnik.

Uroš PREMRU, 1974: Geološka zgradba Julijskih in Savinjskih Alp. *Naše jame* 17. 67–75.

Uroš PREMRU, 1976: Neotektonika vzhodne Slovenije. *Geologija*. 211–249.

Ivan RAKOVEC, 1958: Geološki razvoj kamniške pokrajine. *Kamniški zbornik* 4. 5–31.

Simon ROBIČ, 1877: Hoja v Mokriško jamo. Kopija članka v katastru JKK.

Ferdinand SEIDL, 1907–1908: Kamniške ali Savinjske Alpe, njih zgradba in njih lice. Ljubljana: Slovenska matica.

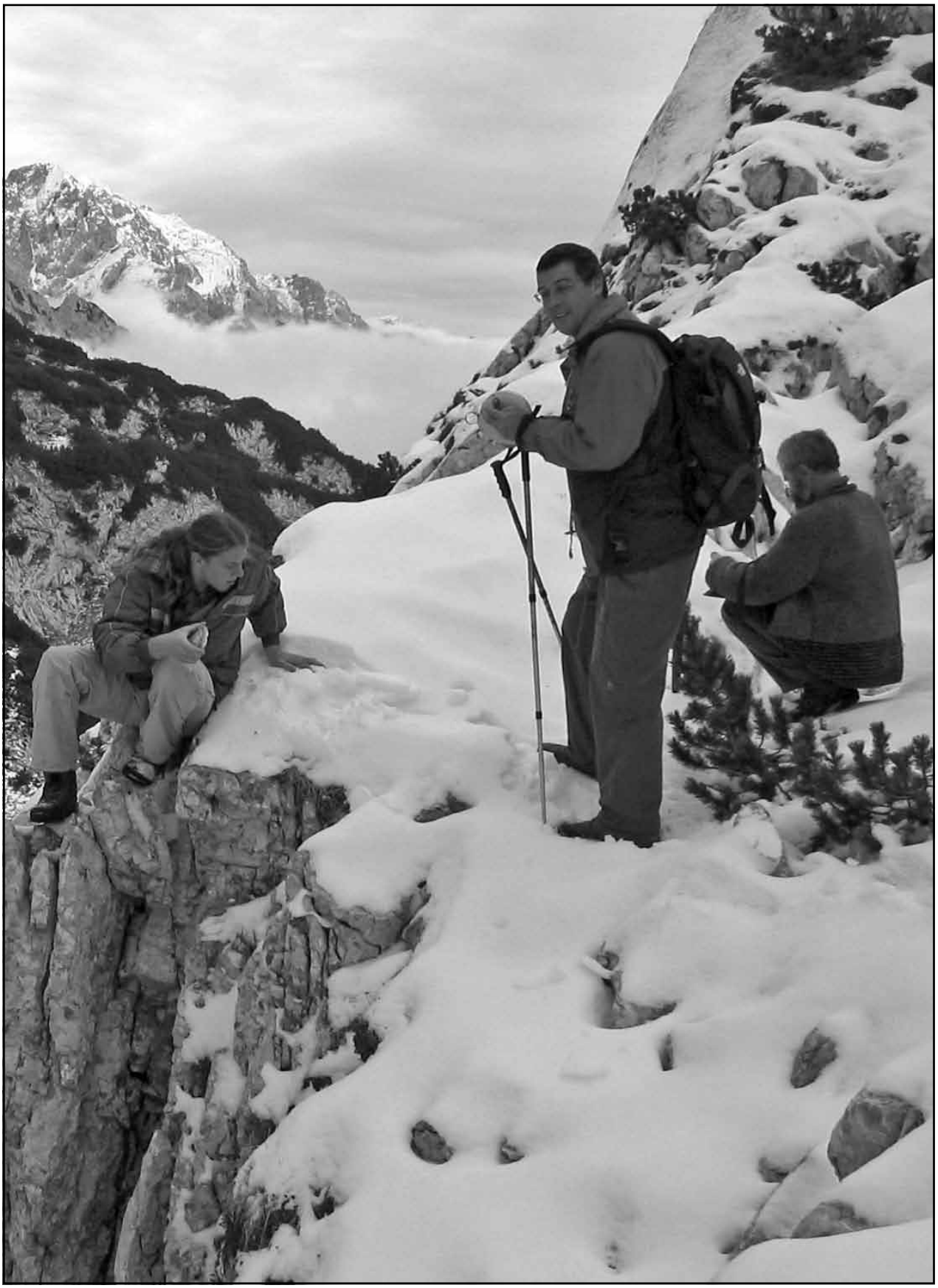
Milan ŠIFRER, 1957: Pleistocenski razvoj Kamniške Bistrice in pritokov. *Kamniški zbornik* 3. 256–271.

Ivan ZIKA, 1957: Lovčeve sanje pod Mokrico. *Kamniški zbornik* 3. 104–106.

Osnovna geološka karta, Ljubljana 1 : 100.000.

Kratice

A-zapisnik – osnovni zapisnik, ki naj bi ga imela vsaka raziskana jama (Zapisniki se hranijo v katastrih jamarskih klubov, ki so jamo dokumentirali, in v katastru JZS.)
B-dopolnilni zapisnik – po vsakem obisku jame se napiše zapisnik o odpravi (Zapišejo se vse posebnosti, ki so bile opažene v jami.)
DZRJ – Društvo za raziskovanje jam
GPS – global position system
IZRK ZRC SAZU – Inštitut za raziskovanje krasa Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti
JKK – Jamarski klub Kamnik
JZS – Jamarska zveza Slovenije
Kataster – zbirka zapisnikov in načrtov o jamah
ODK – osnovna državna karta
SAZU – Slovenska akademija znanosti in umetnosti
UIS – Union internationale de Spéléologie
ZOTK – Zveza organizacij za tehnično kulturo Slovenije

Ekipa nad breznom Kalca 6. Foto: Ambrož Kregar.

Mag. Matija Križnar
Prirodoslovni muzej Slovenije
Ljubljana

Vretenčarji iz paleogenskih plasti pri Motniku

Uvod

V zelo pestri zgodovini premogovništva v Sloveniji ima Motnik v Tuhinjski dolini še poseben pečat. Izkopavanje premoga v okolici Motnika je potekalo le krajše obdobje, vendar je pustilo mnogo zanimivih paleontoloških najdb in še več ugank o geološki zgradbi in natančnejši starosti plasti s premogom. Fosilni ostanki, ki so jih našli pri izkoriščanju premoga, večji del pripadajo fosilnim sesalcem. Nekaj ostankov je shranjenih v slovenskih muzejih, več jih hranita muzeja v Avstriji in Nemčiji. Vse od prvih objav motniških fosilnih sesalcev pred več kot sto leti je temu sledilo še nekaj manjših raziskav, ki pa so bile vse objavljene v tuji literaturi. Namen tega prispevka je bil zbrati in predstaviti čim več podatkov (razprave, članki, časopisni prispevki, ...) o motniških paleogenskih vretenčarjih, saj predstavljajo pomembno slovensko (če ne tudi svetovno) paleontološko dediščino.

Prvi zapisi o fosilnih vretenčarjih iz Motnika

Zgodovina premogovnika pri Motniku sega v obdobje okoli leta 1855, ko naj bi bili pričeli v nekaj rovih izkoriščati premog. Verjetno je bil prvi zapis, ki omenja motniške fosilne vretenčarje, objavljen leta 1869 v 45. številki dnevnika *Laibacher Zeitung*. Obsežnejši zapis v istem časopisu, ki je datiran s 3. marcem 1869, pa bolj natančno opisuje novo pridobitev muzeja (takrat Kranjskega deželnega muzeja). Zapis omenja ostanke motniških vretenčarjev kot »Antilopenarte«, proti koncu pa že navaja podobnost zob z nosorogovimi. Ostanke vretenčarjev iz Motnika naj bi bil podaril gospod Trinker, ki je bil takrat upravnik rudnika (»Berghauptmann«).

Iz dokumentacije Prirodoslovnega muzeja Slovenije lahko razberemo, da je bil eden izmed primerkov res zapisan v inventarni knjigi. Ostanek je določen kot »*Rhinoceros* sp.?«, kot nahajališče je naveden Motnik (napisano Möttnig), kot darovalec pa J. Trinker. Očitno je Trinker zbiral in podarjal fosile tudi drugim muzejem, predvsem na Dunaj.

Einladung

Zur nächsten Monatsversammlung des Musealvereins am Freitag, den 26. Februar, um 5 Uhr Abends im Locale des historischen Vereins, im Schulgebäude ebenerdig links.

Tagesordnung:

1. Berghauptmann Trinker: Ueber den neuesten Fund von Knochenresten eines vorweltlichen Säugethieres in dem Kohlenbergbaue zu Möttnig.
2. Kustos Deschmann: Neue Beiträge zur Flora Krains.
3. Moriz Schenk: Mittheilungen aus dem Gebiete der Entomologie.

Der Zutritt ist außer den Mitgliedern des Vereins auch jedem Freunde der Naturwissenschaft gestattet.

Laibach, 24. Februar 1869.

Von der Geschäftsleitung des Musealvereins.

In der Musealversammlung am 26. Februar, an der sich Vereinsmitglieder und Gäste betheiligten, übergab Berghauptmann Trinker ein von der Möttniger Kohlengewerkschaft der Berghauptmannschaft überschicktes, für das Museum bestimmtes Stück eines anfänglich einer urweltlichen Antilopenart zugeschriebenen Unterkiefers mit einem ganz wohlerhaltenen Backenzahn nicht ganz ¹/₄ Quadratzoll im Durchschnitte.

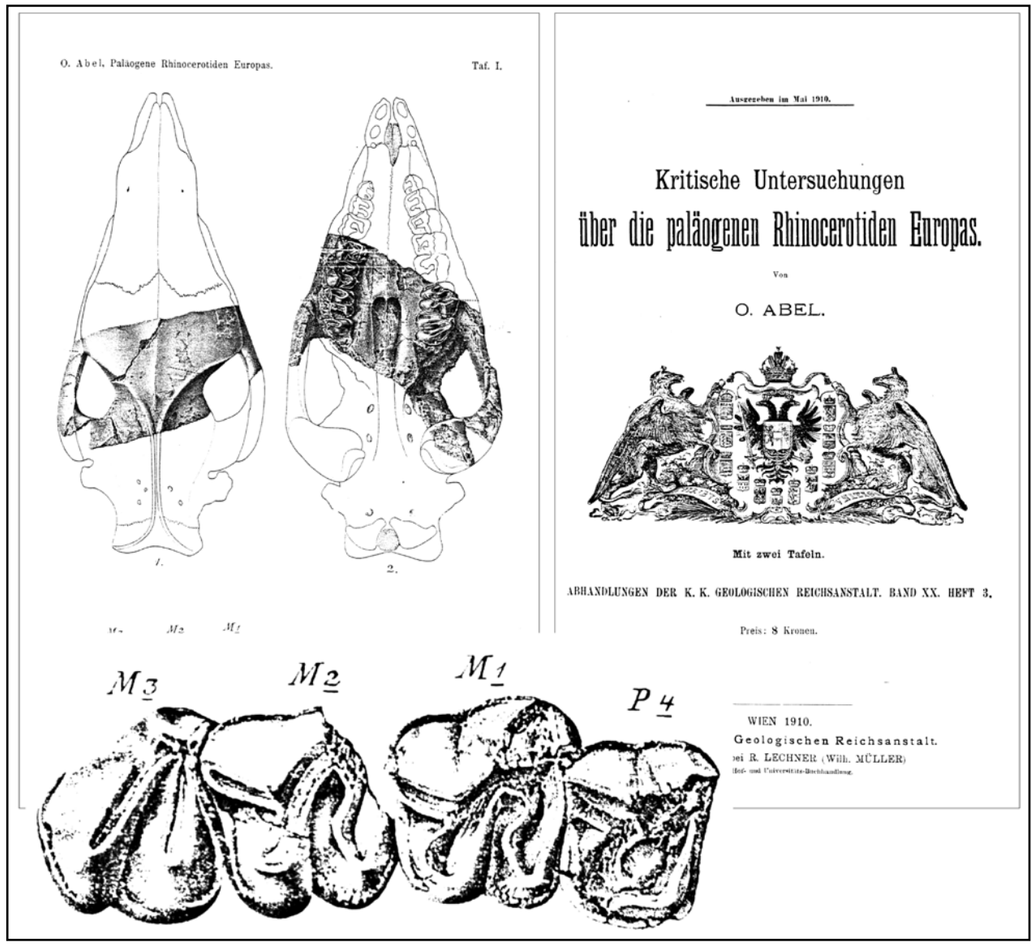
Laut Schreiben der Möttniger Werksdirection wurde dieser Fund im vorigen Monate zwischen dem Hangend und Liegendflötze des Möttniger Bergbaues gemacht, wo bisher derartige Thierreste nicht vorgekommen sind. Da bei genauerer Untersuchung es sich zeigte, daß die Form des fossilen Zahnes wesentlich von jener der Wiederkäuer abweiche und vielmehr einem mit dem Nashorn verwandten Geschlechte anzugehören schien, so wurden zwei Abbildungen angefertigt und der Direction der k. k. geologischen Reichsanstalt überschickt, welche die Gefälligkeit hatte, ohne Verzug mitzutheilen, daß das fragliche Fossil ein Stück der linken Unterkieferhälfte mit dem letzten Zahn eines der Gattung Rhinoceros angehörigen Säugethieres sei. Was die Species betrifft, so dürfte dieselbe wahrscheinlich identisch sein mit einer noch nicht benannten Art, die in der Braunkohle von Leyding bei Pitten vorkommt. Es wurde nach Verlesung dieser interessanten Mittheilung von Herrn Custos Deschmann ein Zahn eines Rhinoceros unbestimmten Fundortes, wahrscheinlich des Rhin. tichorhinus vorgezeigt und mit jenem von Möttnig verglichen, wobei sich im Bau des Zahnes die frappanteste Aehnlichkeit ergab, nur daß das frag"

Slika 1: Prvi zapisi o najdbah fosilnih sesalcev pri Motniku so bili objavljeni v časopisu Laibacher Zeitung.

Tellerjeva zver z Menine

Leta 1910 je takratni dunajski profesor paleontologije in eden najboljših poznavalcev fosilnih sesalcev Othenio Abel opisal prve ostanke vretenčarjev iz Motnika v razpravi o paleogenskih nosorogih Evrope. Ker ni našel primerne primerjave z drugimi rodovi, je ostanek poimenoval po bližnji planini Menina, torej kot rod *Meninatherium*. Vrstno ime pa je posvetil geologu in dobremu poznavalcu takratne Kranjske Friedrichu Tellerju. Prav on mu je tudi prinesel ostanke motniških vretenčarjev. Abel je tako na osnovi slabo ohranjene lobanje z nekaj zobmi določil *Meninatherium telleri.* Vse skupaj je lepo prikazal tudi v enostranski tabli s povečavo bolje ohranjenih zob. Danes ti prvi ostanki meninaterija veljajo za izgubljene.

Prvim ostankom meninaterija so se leta 1914 pridružili še drugi. Shranjeni so bili v graškem muzeju, kjer jih je opisal Wilfried Teppner. Med opisanimi ostanki sta bila dobro ohranjena spodnja čeljustnica in del lobanje z zobmi. Teppner je ostanke graških primerkov prav tako pripisal vrsti *Meninatherium telleri.* Na žalost pa iz dokumentacije ni mogoče razbrati, kako so motniški ostanki prišli v Gradec. Danes so shranjeni v graškem muzeju Joanneum.

O. Abel, Paläogene Rhinocerotiden Europas. Taf. I.

1. 2.

M_3 M_2 M_1 P_4

Ausgegeben im Mai 1910.

Kritische Untersuchungen

über die paläogenen Rhinocerotiden Europas.

Von

O. ABEL.

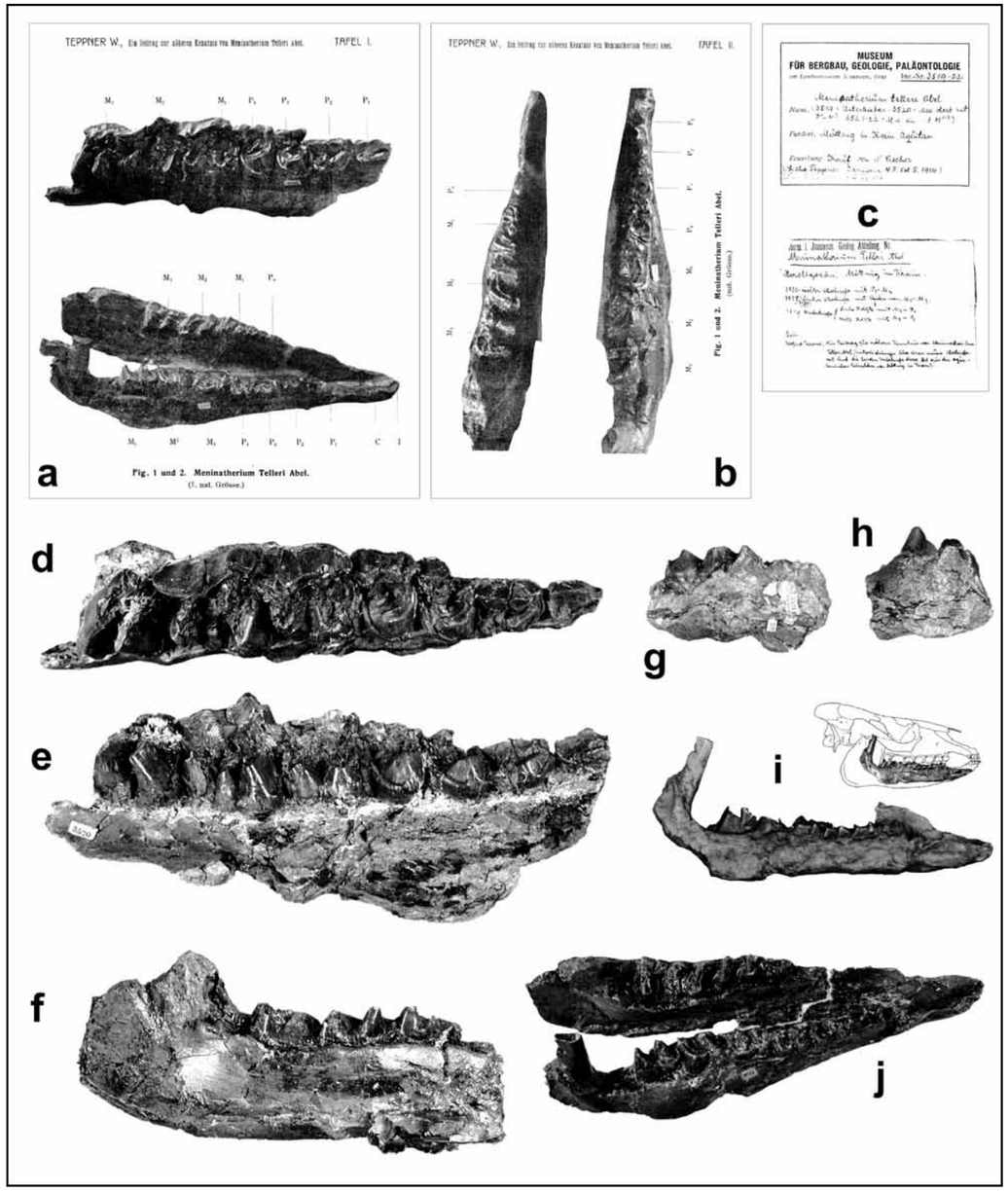
Mit zwei Tafeln.

ABHANDLUNGEN DER K. K. GEOLOGISCHEN REICHSANSTALT. BAND XX. HEFT 3.

Preis: 8 Kronen.

WIEN 1910.
Geologischen Reichsanstalt.
bei R. LECHNER (Wilh. MÜLLER)
Hof- und Universitäts-Buchhandlung.

Slika 2: Tabla, naslovnica in zobje iz razprave o opisu rodu Meninatherium telleri iz leta 1910 (po Abel 1910)

TEPPNER W., Ein Beitrag zur näheren Kenntnis von Meninatherium Telleri Abel. TAFEL I.

a

Fig. 1 und 2. Meninatherium Telleri Abel. (1. nat. Grösse.)

TEPPNER W., Ein Beitrag zur näheren Kenntnis von Meninatherium Telleri Abel. TAFEL II.

b

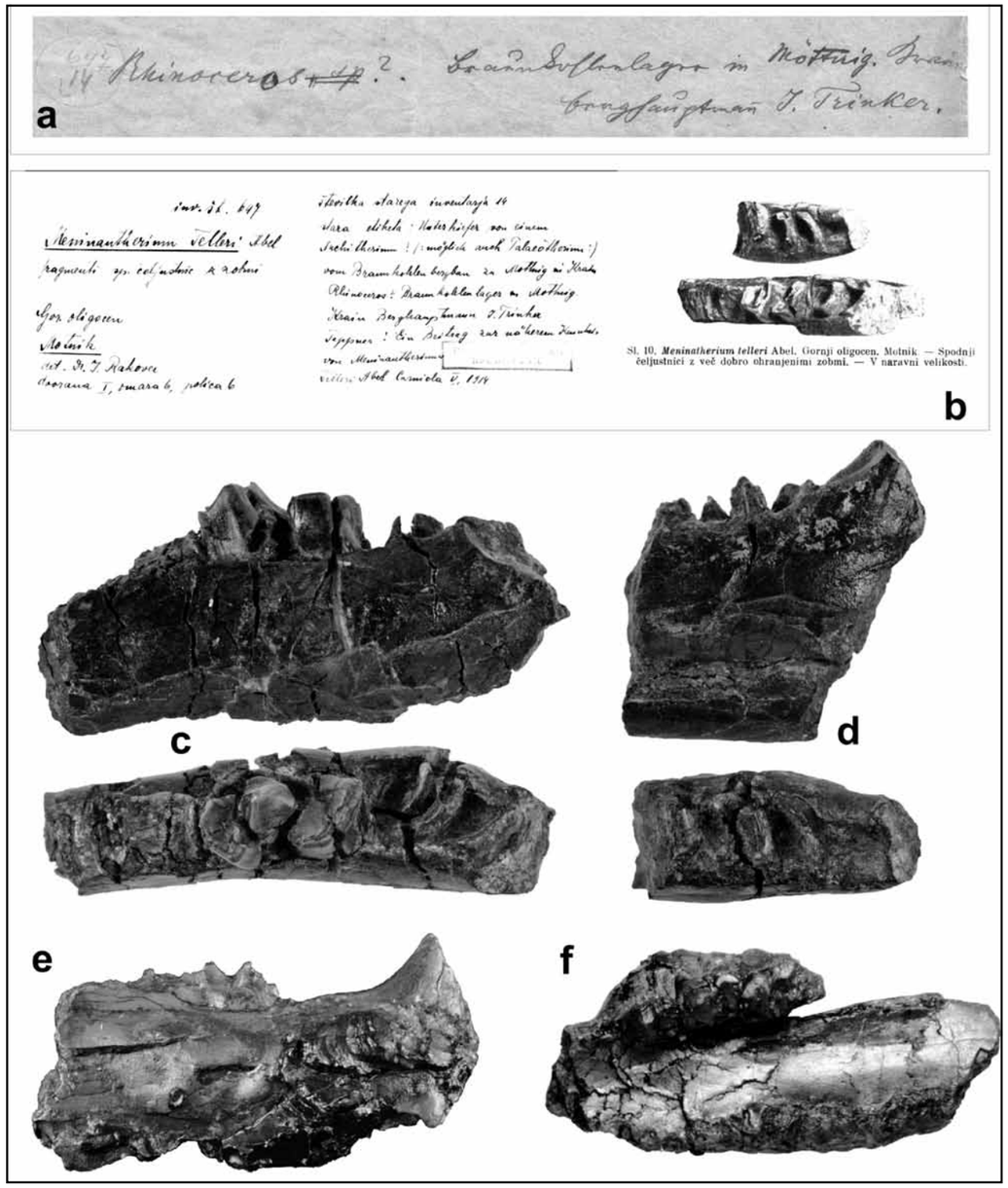
Fig. 1 und 2. Meninatherium Telleri Abel. (Lok. Grösse.)

MUSEUM
FÜR BERGBAU, GEOLOGIE, PALÄONTOLOGIE

c

d e f g h i j

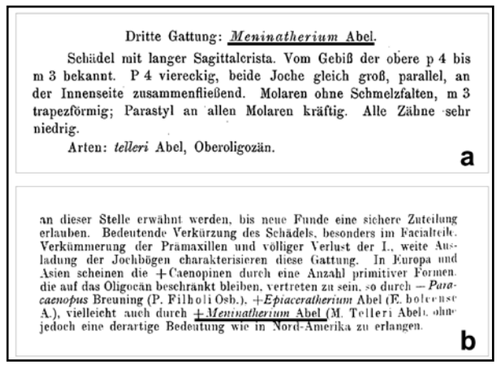
Slika 3: Primerki motniških fosilnih sesalcev iz graškega muzeja: a, b – table iz opisa Meninatherium telleri (po Teppner 1914); c – inventarna lističa primerkov iz Motnika; d–j – ostanki čeljustnic iz graškega muzeja (originali), i – kopija, shranjena v Prirodoslovnem muzeju Slovenije. Fotografije d–j: Martin Gross (Landesmuseum Joanneum). Slike fosilov niso v razmerju.

Sl. 10. *Meninatherium telleri* Abel, Gornji oligocen, Motnik. — Spodnji čeljustnici z več dobro ohranjenimi zobmi. — V naravni velikosti.

Slika 4: Motniški primerki iz slovenskih muzejev (primerki pripadajo Prohyracodon telleri): a, b – zapis v inventarni knjigi o primerku iz Motnika (a), inventarna lističa iz zbirke in slika iz vodnika po muzeju (b), hrani Prirodoslovni muzej Slovenije (PMS); c, d – ostanka spodnje čeljustnice iz zbirke PMS; e, d – ostanek spodnje čeljustnice (e) in prednji del spodnje čeljustnice, hrani Medobčinski muzej Kamnik. Fotografije: Matija Križnar in Tomaž Lauko (arhiv PMS). Slike fosilov niso v razmerju.

Meninaterij se nato pojavlja še v nekaterih paleontoloških učbenikih in predvsem razpravah o evoluciji sesalcev, zlasti nosorogov. Vsekakor je k objavljanju pripomogel Abel, ki je bil oče paleobiologije in je meninaterija omenil tudi v svojem prvem paleobiološkem delu (Abel 1912). Že leto po prvem opisu je bil meninaterij objavljen v paleontološkem učbeniku Karla Zittla (1911) z zapisom: »*Meninatherium* Abel. Oligocän, Krain, P und M einfach, klein.« Leta 1924 je Stephan Breuning razpravljal o evoluciji nosorogov in med drugim navedel tudi nekaj osnovnih podatkov o meninateriju (slika 5). V svojem učbeniku o recentnih in fosilnih sesalcih Max Weber s sodelavci (1928) prav tako podaja nekaj podatkov o sistematiki meninaterija (slika 5). Kasneje so meninaterij in ostali fosilni ostanki iz Motnika nekoliko potonili v pozabo. Zelo kratek zapis o meninateriju zasledimo v klasični knjigi (učbeniku) o paleontologiji vretenčarjev avtorja Alfreda Romerja (1966).

Dritte Gattung: *Meninatherium* Abel.

Schädel mit langer Sagittalcrista. Vom Gebiß der obere p 4 bis m 3 bekannt. P 4 viereckig, beide Joche gleich groß, parallel, an der Innenseite zusammenfließend. Molaren ohne Schmelzfalten, m 3 trapezförmig; Parastyl an allen Molaren kräftig. Alle Zähne sehr niedrig.

Arten: *telleri* Abel, Oberoligozän.

a

an dieser Stelle erwähnt werden, bis neue Funde eine sichere Zuteilung erlauben. Bedeutende Verkürzung des Schädels, besonders im Facialteil. Verkümmerung der Prämaxillen und völliger Verlust der I., weite Ausladung der Jochbögen charakterisieren diese Gattung. In Europa und Asien scheinen die +Caenopinen durch eine Anzahl primitiver Formen, die auf das Oligocän beschränkt bleiben, vertreten zu sein, so durch — *Paracaenopus* Breuning (P. Filholi Osb.), +*Epiaceratherium* Abel (E. bolcense A.), vielleicht auch durch +*Meninatherium* Abel (M. Telleri Abel), ohne jedoch eine derartige Bedeutung wie in Nord-Amerika zu erlangen.

b

Slika 5: Nekateri zapisi o meninateriju v tuji strokovni literaturi v prvi polovici 20. stoletja (po Breuning 1924, in Weber s sod. 1930)

Slika 6: Nekateri novejši članki in prispevki o motniških fosilnih sesalcih iz časopisov (Gorenjski glas, Kamničan, ...) in revij (Proteus)

V slovenski poljudni paleontološki literaturi se meninaterij omenja leta 1933 v *Vodniku po zbirkah narodnega muzeja v Ljubljani* (Rakovec 1933), kjer je predstavljena slika obeh ostankov. Po drugi svetovni vojni je v slovenski (in takratni jugoslovanski) strokovni literaturi zaslediti le nekaj objav. Ivan Rakovec je meninaterija predstavil v dveh člankih (Rakovec 1947, 1948) v Proteusu. Meninaterija v svojih učbenikih omenjata tudi paleontologa Marijan Salopek in Vanda Kochansky (1948), ki pišeta: »*Meninatherium telleri* je mali močvarni nosorožac; djelovi njegove lubanje nađeni su u mrkom uglju gornjeg oligocena Motnika pod planinom Meninom v Sloveniji.« Njun učbenik je bil tudi osnova in zasnova za vse ostale, ki so ju tudi povzemali. Ivan Rakovec (1955) ob geološki zgodovini ljubljanskih tal piše: »V močvirnih gozdovih in goščah so se pasli primitivni in pritlikavi nosorogi vrste *Meninatherium telleri* Abel, znani doslej samo iz naših krajev.« Tudi v *Kamniškem zborniku* je bilo že objavljeno kratko besedilo o meninateriju (Rakovec 1958). V slovenskih učbenikih je meninaterija predstavil Anton Ramovš (1974), ki mu nameni nekaj besed. V zadnjih letih meninaterija omenjata še Pavšič (1995) v svoji knjigi in Preisinger (2010) v knjigi o rudnikih, kjer piše o motniških premogovniških rovih. Ob stoti obletnici prvega opisa meninaterija smo ponovno obudili zanimanje za motniške sesalce (Križnar 2010a, 2010b, 2010c).

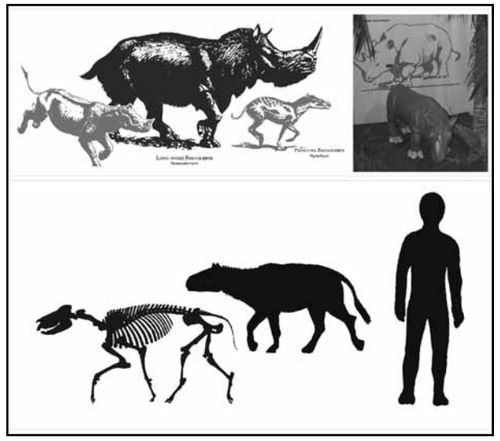
Pri navajanju pa ne smemo pozabiti na ostanke meninaterija, ki ga hrani muzej v Kamniku. Leta 1999 so bili kamniški primerki predstavljeni na razstavi oziroma muzejskem sejmu. Ob tej priložnosti je bila izdana lična zloženka (Zupančič 1999). V desetletjih se je o motniških sesalcih, predvsem o meninateriju, pisalo tudi v revijah in dnevnem časopisju, kot so *Kamniške novice, Mengšan* in *Gorenjski glas* (slika 6). Za javnost pa je danes v središču Motnika odprta muzejska soba, ki predstavlja zanimive fosilne ostanke motniškega sesalca.

Zagotovo je bil meninaterij omenjen tudi še v drugi poljudni in strokovni literaturi, toda le z imenom oziroma zelo kratko. Celo strokovna dela, kot je tolmač k Osnovni geološki karti – list Ljubljana (Premru 1983), se spretno izogibajo navajanju ostankov motniških sesalcev. Podobno je bil meninaterij izpuščen (verjetno edini) iz zelo natančnega seznama novo opisanih fosilov na slovenskem ozemlju (Ramovš 2000). Enako meninaterija in drugih motniških sesalcev ne omenjajo v knjigi *Geologija Slovenije* (Pleničar et al. 2009), čeprav je v njej mnogo paleontoloških podatkov, kar je skoraj nerazumljivo.

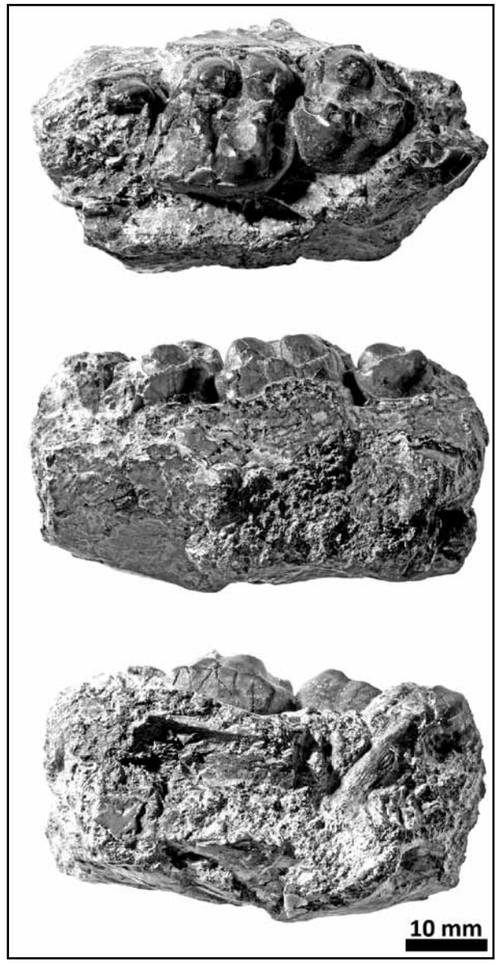
Meninaterij danes

Pregled nekaterih objav meninaterija smo namenoma zastavili tako, da bi bil kronološko najbolj razumljiv. V celotnem besedilu smo uporabljali ime meninaterij, kar pa s strokovnega stališča danes ne velja več. Že Abel (1910) je motniškega sesalca primerjal z rodom *Prohyracodon*, vendar se je odločil za novo poimenovanje. Leta 1929 je rod *Prohyracodon* (natančneje vrsto *Prohyracodon orientale*) raziskal Horace Wood in njegove zobe primerjal z motniškim *Meninatherium telleri*. Šele Kurt Heissig je leta 1989 ob ponovnem pregledu ostankov rodu *Meninatherium* ugotovil, da so motniški primerki zelo podobni rodu *Prohyracodon*.

Razprave – naravoslovje

Slika 7: Bolj ali manj ponesrečene rekonstrukcije meninaterija (zgornji sliki). Okostje in rekonstrukcija prohirakodona (= meninaterija) v razmerju s človekom (spodaj, risba M. Križnar).

Slika 8: Ostanek zgornje čeljustnice Anthracohyusa slovenicusa (pogled od zgoraj in z obeh strani). Ostanek je prvič predstavljen s slikami s treh strani. Fotografije: Gertrud Roessner (Bayerische Staatssammlung für Paläontologie und Geologie).

Analizo je izvedel na graških primerkih, kajti holotip je bil verjetno izgubljen med zadnjo vojno. Raziskava oblike in velikosti zob vrst *Prohyracodon orientale* in *Prohyracodon meridionale* je pokazala, da gre verjetno za drugo vrsto. Motniške ostanke je določil kot *Prohyracodon telleri* (Heissing 1989). Rod *Prohyracodon* spada v družino Hyracodontodae in je bližnji sorodnik nosorogov (nosorogi v širšem smislu). Do danes je opisanih sedem vrst rodu *Prohyracodon*, med katerimi sta dve vrsti vprašljivi. Skoraj vsi primerki prohirakodonov izhajajo z azijskih nahajališč, le dve vrsti (*Prohyracodon orientale* in *Prohyracodon telleri*) sta iz Evrope.

Posebno zanimive so razprave oziroma poskusi rekonstrukcij prohirakodona (= meninaterija). Mogoče je najboljšo razlago podal Rakovec (1947), ki piše: »... sodijo strokovnjaki, da je bil velik kakor muflon (nekako do 70 cm visok in do 1,20 m dolg).« Kot je razvidno, Rakovec nikjer ne omenja, da je imel prohirakodon na glavi »rog«. Kasneje so mnogi risali rekonstrukcije prohirakodona iz Motnika kot nosoroge, kar pa je na podlagi anatomije glave malo verjetno. Najbolj zgleden primer nepravilne rekonstrukcije (slika 7) je bil objavljen v knjigi o izumrlih in še živečih nosorogih (Bonnett Wexo 1991)

Še drugi motniški vretenčarji

Iz stare zbirke fosilov, ki je bila shranjena v tujini, prihaja druga najdba motniškega sesalca. Nanjo je postal pozoren Kurt Heissig, ko je proučeval paleontološko zbirko v Bavarskem deželnem muzeju. Leta 1990 je ostanke zgornje čeljustnice pripisal novi vrsti *Anthracohyus slavonicus*. Vrstno ime je verjetno hotel posvetiti Sloveniji, a jo je zamenjal za Slavonijo (Heissig 1990). Na napako sta prva opozorila slovenska paleontologa Bogdan Jurkovšek in Tea Kolar - Jurkovšek (1994). Kasneje je Vasja Mikuž (2005) vrstno ime popravil in danes lahko drugi primerek sesalca iz Motnika zapišemo kot *Anthracohyus slovenicus* (slika 8).

Vrsto *Anthracohyus slovenicus* (še kot *Anthracohyus slavonicus*) ponovno omenja Heissig (2001), ko razpravlja o razširjenosti rodu *Anthracohyus. Anthracohyus slovenicus* (ponovno kot *Anthracohyus slavonicus*) omenjata Lihoreau & Ducrocq (2007), ki ugovarjata določitvi Heissiga. Med drugim zapišeta: »The species *A. slavonicus* Heissig, 1990, from Eocene of Slovenia, is very likely a cebochoerid and mainly differs from anthracotheriida ...« Torej sta motniškega antrakohiusa pripisala celo drugi družini (Cebochoeridae).

Tretja najdba fosilnega vretenčarja pripada krokodilom. O tem so poročali Aguilar s sodelavci (1998), ki so sicer iskali in raziskovali pleistocenske mikrosesalce v okolici rudniških rovov in v odvalih pri Motniku. V izpranem vzorcu, nabranem na premogovniškem odvalu, so našli dva zoba krokodila (Aguilar et al. 2001), kljub pričakovanju pa niso našli ostankov eocenskih sesalcev, kot so zapisali raziskovalci. Na žalost nam ni uspelo pridobiti slik teh zob.

Kaj pa starost?

Z novimi najdbami oziroma revidiranjem ostankov motniških sesalcev je tudi starost plasti s premogom postala vprašljiva. V vseh starejših objavah so navajali zgornjeoligocensko starost. Šele z novo določitvijo *Prohyracodon telleri* je na vprašanje starosti opozoril Heissig (1989) in nato še z *Anthracohyus slovenicus* (Heissig 1990). Glede na dosedanje poznavanje razširjenosti teh dveh rodov je starost lahko zgornjeeocenska ali največ začetek spodnjega oligocena. Po podatkih Lihoreaua in Ducrocqa (2007) se rod *Anthracohyus* pojavlja od zgornjega dela srednjega eocena do poznega eocena. Za družino Cebochoeridae, če ocenjujemo, da ji pripadajo motniški ostanki (Lihoreau & Ducrocq 2007), pa navajata pojavljanje med srednjim eocenom (MP13) in spodnjim oligocenom (MP21). Zelo podobno razširjenost ima tudi rod *Prohyracodon*, saj so bili Motniku najbližji ostanki odkriti v zgornjeeocenskih plasteh Romunije (Wood 1929, Dashzeveg 1996). Vsekakor bi bilo potrebno nanovo proučiti zaporedje paleogenskih plasti pri Motniku in opraviti dodatne paleontološke raziskave.

Zaključek

Tuhinjsko dolino in okolico Motnika so že v sredini 19. stoletja oblegali iskalci premoga. Čeprav se sliši dokaj nenavadno, je Motnik v svoji kratki rudarski zgodovini postregel z izjemno bero paleogenskih vretenčarjev, predvsem sesalcev. Motniške fosilne sesalce lahko pripišemo vrstama *Prohyracodon telleri* in *Anthracohyus slovenicus*. Našli pa so tudi dva zoba krokodila. Celotna združba kaže na zgornjeeocensko ali spodnjeoligocensko starost. Skoraj zanesljivo so bili pri Motniku odkriti najstarejši fosilni sesalci v Sloveniji. Članek je poskus združiti in zbrati večji del pisnih navedb, od poljudnih zapisov do strokovnih prispevkov ter tudi slikovnega materiala o motniških fosilnih vretenčarjih. Zagotovo bomo z nadaljnjim raziskovanjem zgodovine motniškega rudarjenja odkrili še kakšen podatek več, kar velja tudi za paleontološke raziskave na opuščenih izkopih pri Motniku.

Zahvala

Za pomoč pri iskanju paleontološkega materiala po avstrijskih in nemških muzejih bi se rad zahvalili dr. Martinu Grossu (Landesmuseum Joanneum) iz Gradca in dr. Gertrudi Roessner (Bayerische Staatssammlung für Paläontologie und Geologie) iz Münchna. Za koristne informacije in posredovano literaturo se zahvaljujem tudi dr. Kurtu Heissigu in dr. Draganu Božiču. Zahvala gre tudi Janji Železnikar (Medobčinski muzej Kamnik) pri posredovanju kamniškega primerka.

Summary

Coal mining in the vicinity of Motnik was very aggressive in the middle of the 19th century. Over the next few decades, the remains of many fossilized mammals were discovered, which has been confirmed by the newspapers of the day. The first fossil to be academically described was designated Meninatherium telleri in 1910 by the paleontologist Othenio Abel, but it is known today as Prohyracodon telleri. Another fossilized mammal from Motnik was labeled Anthracohyus slovenicus in year 1990 by Kurt Heissig. Many of the Motnik fossils are currently part of collections in Austria and Germany with only a few examples remaining in Slovenia (Slov. Museum of Nat. History and the Intermunicipal Museum of Kamnik). The Motnik fossils are considered the oldest mammalian remains in Slovenia providing an important contribution to the world of paleontology as well as to the paleogeography of Paleocene mammals.

Literatura (v oklepajih so opombe o fosilnih ostankih iz Motnika)

Othenio ABEL, 1910: *Kritische Untersuchungen über die paläogenen Rhinocerotiden Europas. Abhandlungen. der. k. k. geolog. Reichsanstalt*, 20/3. 26–32 (prvi opis meninaterija s tablo ostanka).

Jean-Pierre AGUILAR, Jean-Yves CROCHET, Katarina KRIVIC, Bernard MARANDAT, Jacques MICHAUX, Andrej MIHEVC, Bernard SIGÉ & Stanka ŠEBELA, 1998: Pleistocene small mammals from some karstic fillings of Slovenia – preliminary results. *Acta carsologica*, 28 (2). 141–150.

John BONNETT WEXO, 1991: *Rhinos. Zoobooks, Wildlife Education* (rekonstrukcija meninaterija).

Stephan BREUNING, 1924: *Beiträge zur Stammesgeschichte der Rhinocerotidae*. Verhandlungen der Zoologisch-Botanischen Gesellschaft in Wien, 78. 5– 46 (sistematika, omenja meninaterija).

Demberelyin DASHZEGEV, 1996: A New Hyracodontid (Perissodactyla, Rhinocerotoidea) from the Ergilin Dzo Formation (Oligocene, Quarry 1) in Dzamyn Ude, Eastern Gobi Desert, Mongolia. *American Museum Novitates,* 3178. 1–12.

Kurt HEISSIG, 2001: *Anthracohyus* (Artiodactyla, Mammalia), an Eurasian Achaenodontid. *Lynx*, 32. 97–105 (primerjava zob antrakohiusa z drugimi).

Kurt HEISSIG, 1990: Ein Oberkiefer von *Anthracohyus* (Mammalia,? Artiodactyla) aus dem Eozän Jugoslawiens. Mitt. Bayer. Staatsslg. Paläont. hist. *Geol.*, 30. 57–64 (prvi opis nove najdbe *Anthracohyus slavonicus*, napačno poimenovanje).

Kurt HEISSIG, 1989: The allaceropine Hyracodonts, v: Prothero, Donald M. & Schoch, R. M.: The Evolution of Perissodactyls. *Oxford Monogr. Geol. Geoph.*, 15. 355–357 (poimenovanje meninaterija *Prohyracodon telleri*).

Bogdan JURKOVŠEK & Tea KOLAR - JURKOVŠEK, 1994: Fosilne želve v Sloveniji. *Geologija*, 36. 75–93 (omenjata motniškega novega sesalca in napačno poimenovanje).

Matija KRIŽNAR, 2010a: Terciarna sesalca iz Motnika. *Proteus*, 72, 8. 368–369 (predstavitev najdb sesalcev iz Motnika).

Matija KRIŽNAR, 2010b: Paleogenski ostanki sesalcev iz Motnika. 3. slovenski geološki kongres, knjiga *Povzetki in ekskurzije*, spletna verzija: http://sgk3.zrc-sazu.si (predstavitev fosilnih sesalcev iz Motnika, poster).

Matija KRIŽNAR, 2010c: Motniški paleontološki zaklad. *Delo* (priloga Znanost), 52, 191, 19 (ob 100-letnici odkritja meninaterija).

Laibacher Zeitung, 1869, no. 45 (verjetno prva omemba fosilnih sesalcev iz Motnika).

Laibacher Zeitung, 1869, no. 50 (daljši zapis o fosilnih sesalcih iz Motnika).

Fabrice LIHOREAU & Stéphane DUCROCQ, 2007: Family Anthracotheriidae. v: Prothero, Donald R. & Foss, Scott E.: *The Evolution of Artiodactyls*. The Johns Hopkins University Press.

Vasja MIKUŽ, 2005: Popravek vrstnega imena terciarnega sesalca iz Motnika v Sloveniji. *Geologija*, 48/1. 19–21 (sprememba vrstnega imena antrakohiusa).

Jernej PAVŠIČ, 1995: *Fosili, zanimive okamnine iz Slovenije.* Ljubljana: Tehniška založba Slovenije. 140 str. (omenja meninaterija).

Mario PLENIČAR, Bojan OGORELEC, Matevž NOVAK, 2009: *Geologija Slovenij*e. Ljubljana: Geološki zavod Slovenije. 612 str.

Davorin PREISINGER, 2010: *Rudniki – opuščeni rudniki v Sloveniji.* Ljubljana: Založba Turistika. 154 str. (omenja fosilne sesalce in opuščene rove).

Uroš PREMRU, 1983: *Osnovna geološka karta (1 : 100.000), Tolmač za list Ljubljana*. Beograd: Zvezni geološki zavod.

Leonard B. RADINSKY, 1976: A review of the rhinocerotoid family Hyracocontidae (Perissodactyla). *Bulletin of the American Museum of Natural History,* 136/1. 1–46.

Ivan RAKOVEC, 1958: Geološki razvoj kamniške pokrajine. *Kamniški zbornik*, 4. 5–31 (omenja ostanke meninaterija in kje so shranjeni).

Ivan RAKOVEC, 1955: *Geološka zgodovina ljubljanskih tal. Zgodovina Ljubljane,* 1. del (omenja meninaterija).

Ivan RAKOVEC, 1948: Naši kraji v oligocenski dobi. *Proteus*, 10. 243–252 (omenja meninaterija).

Ivan RAKOVEC, 1947: O izumrlih in še živečih nosorogih. *Proteus*, 9. 238–246 (daljši opis meninaterija).

Ivan RAKOVEC, 1933: *Geološko-paleontološki oddelek. Vodnik po zbirkah Narodnega muzeja v Ljubljani, Prirodopisni del.* 119–185 (slika ostankov meninaterija iz zbirke Prirodoslovnega muzeja Slovenije).

Anton RAMOVŠ, 1974: *Paleontologija*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za naravoslovje in tehnologijo (učbenik). 276 str. (omenja meninaterija).

Alfred Sherwood ROMER, 1966: *Vertebrate Paleontology*. University of Chicago Press. 468 str. (kratko omenja meninaterija).

Marijan SALOPEK & Vanda KOCHANSKY, 1948: *Paleontologija*. Nakladni zavod Hrvatske (učbenik). 274 str. (omenja meninaterija).

Wilfried TEPPNER, 1914: Ein Beitrag zur näheren Kenntnis von *Meninatherium Telleri* Abel. *Carniola*, 5/4. 246–257 (opis ostankov meninaterija iz graškega muzeja).

Max Wilhel Carl WEBER, Othenio ABEL, Herman Maximillian de BURLET, 1928: Die säugetiere: Einführung in die anatomie und systematik der recenten und fossilen Mammalia (sistematična uvrstitev meninaterija).

Horace Elmer WOOD, 1929: *Prohyracodon orientale* Koch, the oldest known true rhinoceros. *American Museum Novitate*s, 395. 1–7 (omenja meninaterija).

Karl A. ZITTEL, 1911: Grundzüge der Paläontologie (Paläozoologie), II. Abt. *Vertebrata*. Verlag von R. Oldenbourg. 694 str. (omenja meninaterija).

Mirina ZUPANČIČ, 1999: *Meninatherium telleri, naš najljubši muzejski predmet.* Kulturni center Kamnik (zloženka). 8 str. (predstavitev meninaterijevih ostankov iz kamniškega muzeja).

Mag. Matija Križnar
Prirodoslovni muzej Slovenije
Ljubljana

Edo Grmšek
Križ pri Komendi
Komenda

Morska zvezda iz miocenskih plasti pri Komendi

Uvod

Tunjiško gričevje je v zadnjih letih postalo znano po mnogih novih odkritjih fosilov. Mednje spadajo najstarejši fosilni morski konjički, rakovice, žuželke in hišice navtilidnih glavonožcev. Pri raziskovanju manjših pritokov in izdankov pa pogosto naletimo tudi na nove ostanke fosilov, ki pa jih je ponavadi težko pripisati določenemu organizmu. Tako je bilo tudi z ostanki fosilne morske zvezde z nahajališča blizu potoka Tunjiščica, ki so jih najprej pripisali morski liliji.

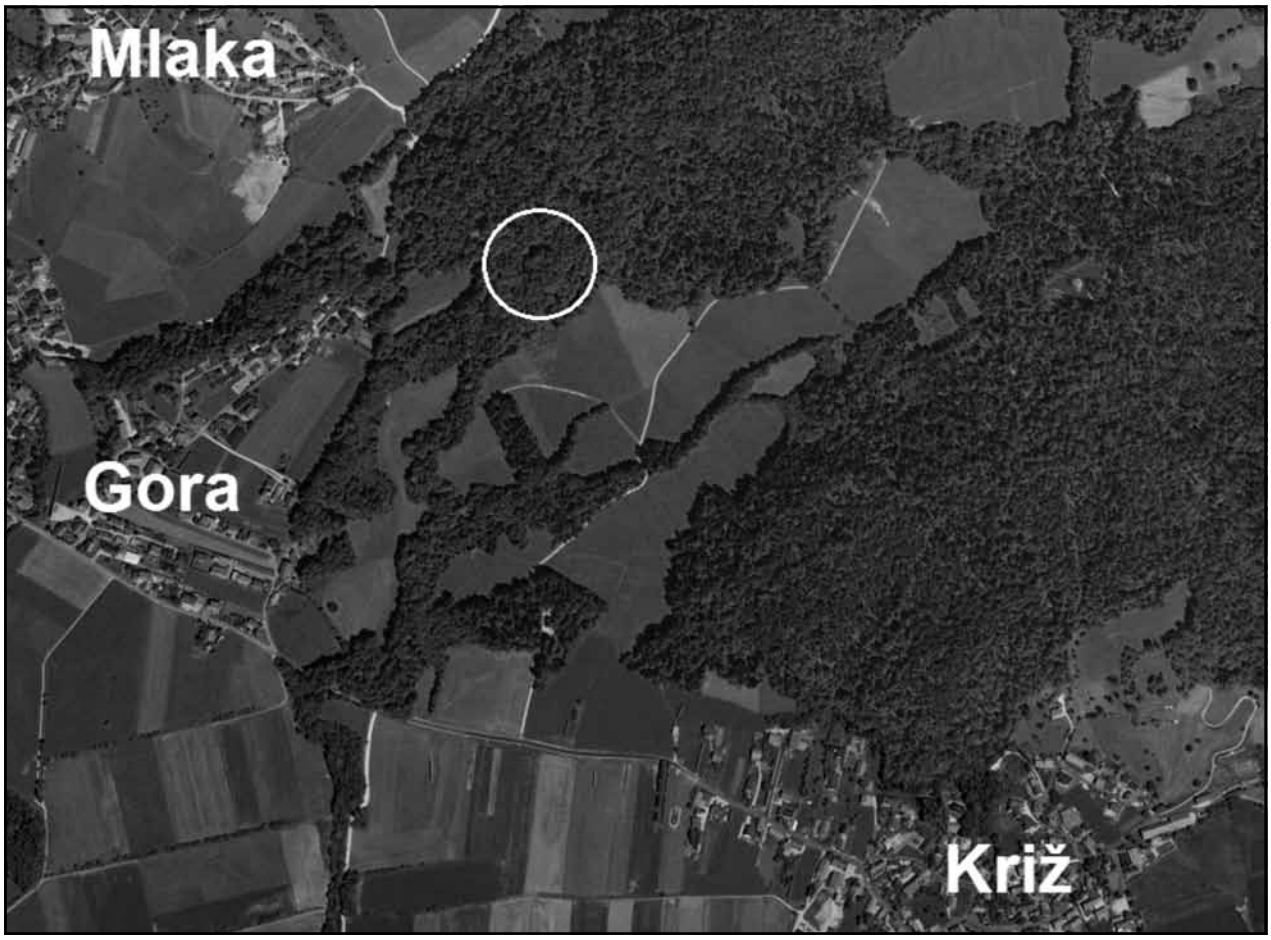
Morske zvezde v Sloveniji in tunjiško nahajališče

Fosilne morske zvezde so v Sloveniji dokaj redke. Do sedaj so znane le štiri najdbe. (Križnar 2011) Iz mezozojskih plasti sta bili odkriti triasna morska zvezda v dolini Vrat in kredna morska zvezda iz okolice Komna. Miocenskim zvezdam so pripisali dva dobro ohranjena primerka z najdišča severno od Maribora. (Krivic 1988; Križnar & Šauperl 2011)

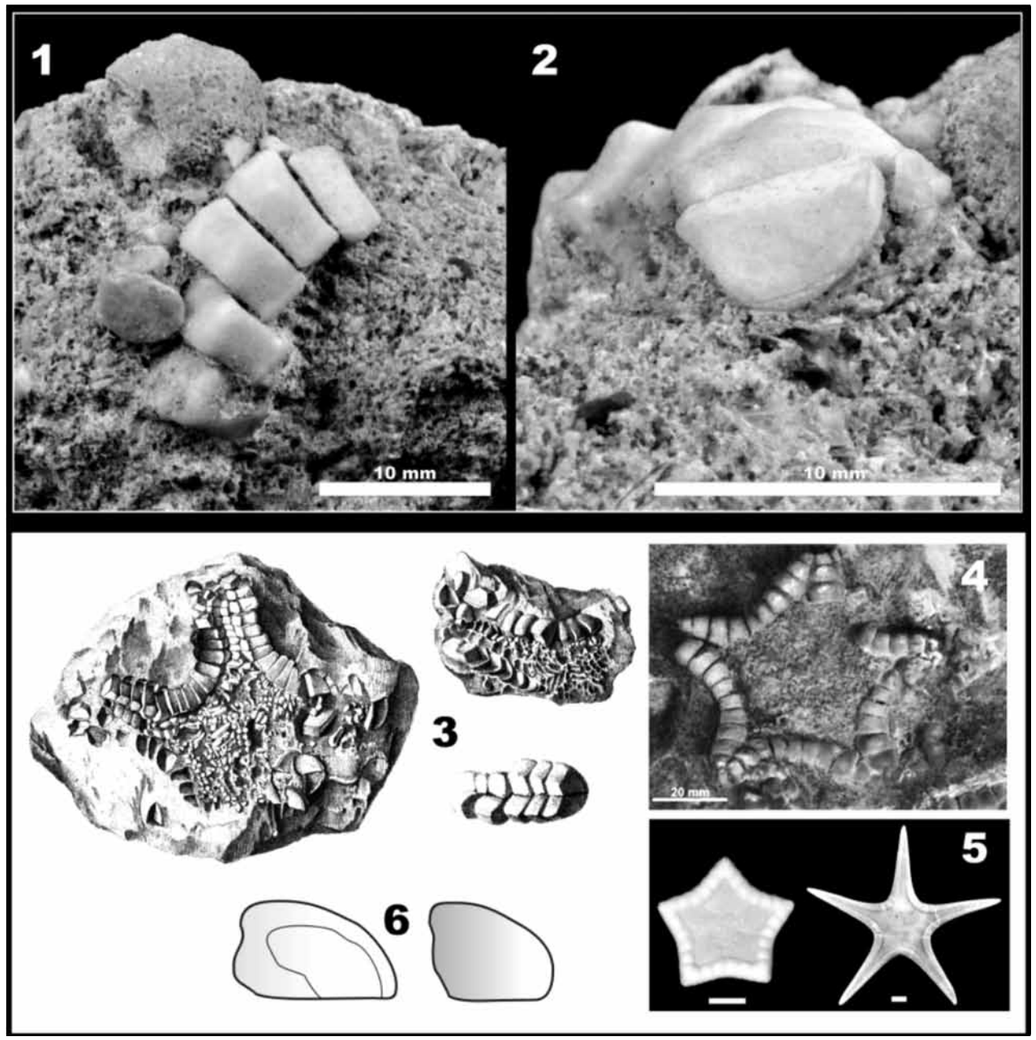
Ostanki tunjiške morske zvezde so bili odkriti v enem od kratkih pritokov potoka Tunjiščica. Na nahajališču so odkrili lepo ohranjeno korono morskega ježka iz rodu *Spatangus*. Med tamkajšnjimi fosili prevladujejo drobni ostanki hišic foraminifer, ki spadajo v rod *Planostegina*. Po novejši geološki karti (Žalohar & Zevnik 2006) naj bi plasti pripadale spodnjemu miocenu oziroma govški formaciji. Na podlagi najdenih foraminifer bi lahko plasti spadale tudi v spodnji del badenija (srednji miocen), saj se v tem času na področju Centralne Paratetide množično pojavi rod *Planostegina* (Rögl 1998). V istem časovnem obdobju se pojavlja rod *Spatangus*, čeprav ni redek zlasti v eggenburgiju (spodnji miocen) (Kroh & Harzhauser 1999). Za natančno starost bo potrebno še dodatno raziskati plasti, v katerih je bil odkrit ostanek morske zvezde.

Ostanki morske zvezde

Na kosu kamnine se je ohranilo pet kalcitnih ploščic (slika 1). Štiri izmed njih so izluščene (delno preparirane), kjer je pri prvi vidna tudi cela bočna stran (slika 2). Vse ploščice so obrnjene z gornjo stranjo proti kamnini. Širine ploščic so od 2,5 mm do 4 mm, dolžine pa od 6 mm do 8 mm. Višina prve ploščice je okoli 4 mm. Poleg omenjenih ploščic se je na kamnini ohranilo še nekaj manjših ploščic, ki pa jih je težko natančneje opredeliti.

Nahajališče ostankov miocenske morske zvezde pri Komendi (krožec). Vir slike: www.geopedia.si.

Slika 1, 2: Ostanek morske zvezde iz družine Goniasteridae (1 – vse kalcitne ploščice, 2 – najmanjša ploščica s strani), nahajališče: manjši pritok Tunjiščice, severno od Komende. Zbirka: Edo Grmšek (Križ pri Komendi). Foto: Matija Križnar.
Slika 3: Originalne slike Goniaster scrobiculatus (povzeta po Heller, 1858)
Slika 4: Miocenska vrsta Ceramaster aff. muelleri iz Belgije (povzeto po Herman & Marquet 2007)
Slika 5: Današnje oblike morskih zvezd iz družine Goniasteridae (vir: http://eol.org, Encyclopedia of Life). Merilo 10 mm.
Slika 6: Obliki apnenčevih ploščic pri družini Goniasteridae. Risba: Matija Križnar.

Na osnovi oblike in dimenzij bi tunjiške ostanke lahko pripisali družini Goniasteridae. Ker pa ni vidna zgornja stran ploščic, bolj natančna določitev ni mogoča. Podobne ostanke je opisal Heller (1858) iz miocenskih (ottangijskih?) plasti Avstrije in jih pripisal vrsti *Goniaster scrobiculatus* (slika 3). Mnoge ploščice se po obliki ujemajo s tunjiškim primerkom. Z drugih evropskih nahajališč morskih zvezd omenjajo tudi kalcitne ploščice rodu *Ceramaster*, iz družine Goniasteridae. Iz Poljske opisujejo vrsto *Ceramaster polonicus* (Nosowska 1997), iz Belgije *Ceramaster* aff. *muelleri* (Herman & Marquet 2007) (slika 4), ki je bila prvič opisana iz miocenskih plasti Avstrije (Heller 1858), podobne ostanke so našli tudi v Romuniji (Jagt & Codrea 2010). Tudi rod *Ceramaster* ima zelo podobne ploščice kot tunjiški primerek, a so vse ploščice nekoliko nižje in širše. Danes živi v svetovnih morjih okoli 70 rodov (z 260 vrstami) morskih zvezd iz družine Goniasteridae. Njihove oblike so zelo različne, z dolgimi ali kratkimi kraki (slika 5).

Summary

Knowledge of the fossils of the Komenda and Kamnik areas can be traced back to the middle of the 19th century. The location in question, which is near Komenda and the Tunjica Creek, has revealed a new fossilized starfish from within its Miocene layers. The specimen consists of five ossicles which we have ascribed to the Goniasteridae family of sea stars. To this day, only two Miocene starfishes, from the Maribor area, have been found (both from family Astropectinidae family). The Komenda specimen is the first Goniasterid starfish fossil discovered in Slovenia.

Literatura

Camil HELLER, 1858: *Über neue fossile Stelleriden. Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, Mathematisch-naturwissenschaftliche Classe, Abteilung I 28. 155–170.

Jacques HERMAN, & Robert MARQUET, 2007: Le Miocène du Deurganckdok à Doel. Memoirs of the Geological Survey of Belgium, 54. 1–149.

John W. M. JAGT & Vlad CODREA, 2010: Agoniasterid starfish (*Echinodermata, Asteroidea*) preserved in a mid-Miocene rhyolitic ignimbrite, northwest Romania. *Acta Geologica Polonica*, 60/2. 275–282.

Katarina KRIVIC, 1988: Tudi fosilna morska zvezda najdena pri nas. *Proteus*, 51/1. 35.

Matija KRIŽNAR, 2011: Fosilne morske zvezde (Echinodermata, Asteroidea) v Sloveniji. *Geološki zbornik*, 21. 65–68.

Matija KRIŽNAR & Dean ŠAUPERL, 2011: Nova miocenska morska zvezda iz okolice Maribora. *Proteus*, 74/4. 185–187.

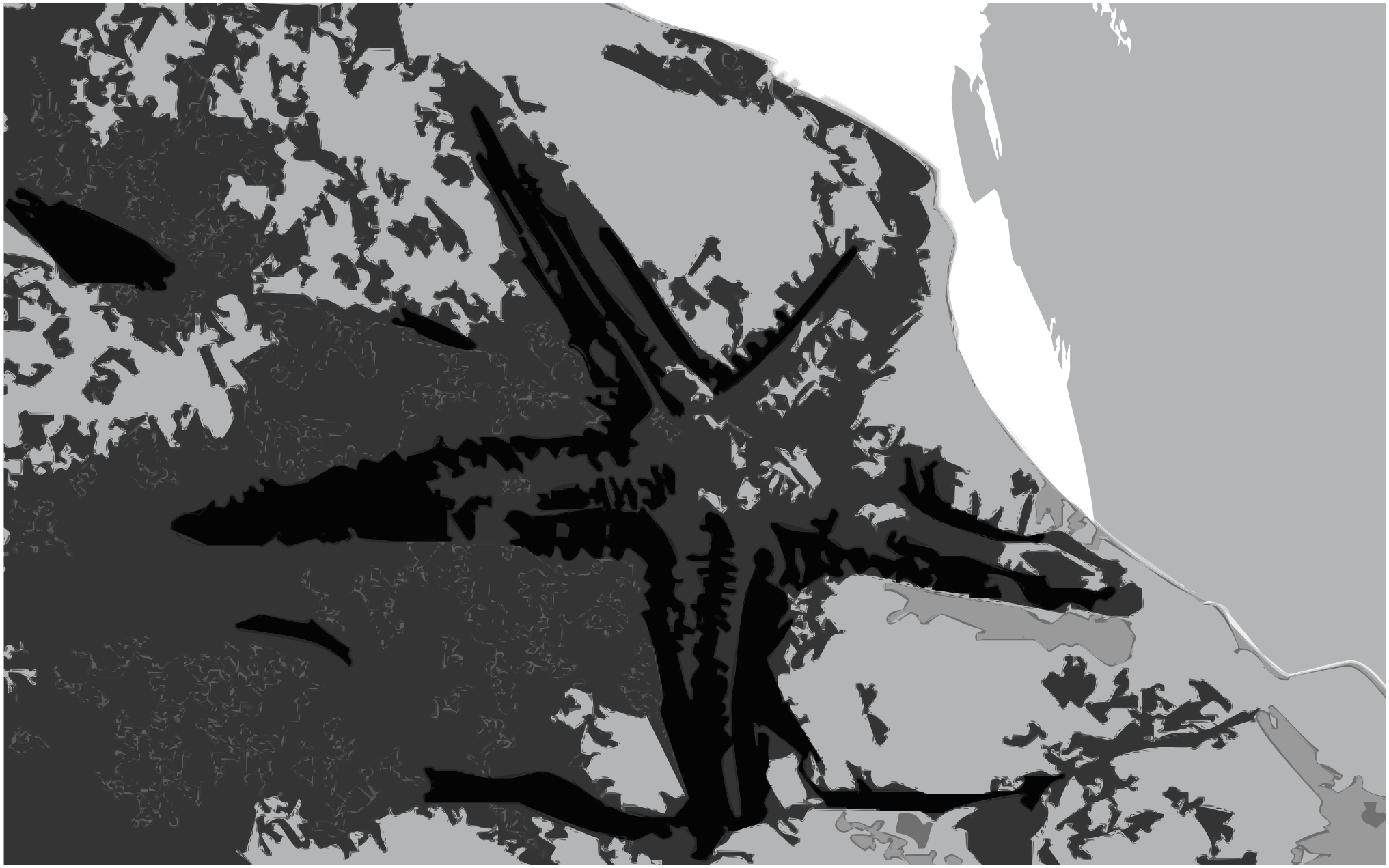
Andreas KROH & James H. NEBELSICK, 2010: Echinoderms and Oligo-Miocene carbonate systems: potential applications in sedimentology and environmental reconstruction. *Int. Assoc. Sedimentol. Spec. Publ.* 42. 201–228.

Raymond C. MOORE, 1966: Treatise on Invertebrate Paleontology, Part U, *Echinodermata 3*, vol. 1. The Geological Society of America & The University of Kansas Press. 366 str.

Ewa NOSOWSKA, 1997: Asteroids from the Nawodzice Sands (Middle Miocene; Holy Cross Mountains, Central Poland). *Acta Geologica Polonica*, 47. 225–241.

Fred RÖGL, 1998: Palaeogeographic Considerations for Mediterranean and Paratethys Seaways (Oligocene to Miocene). *Ann. Naturhist. Mus.* Wien, 99A. 279–310.

Jure ŽALOHAR & Jaka ZEVNIK, 2006: Miocenske plasti v Tunjiškem gričevju. *Kamniški zbornik*, 18. 289–301.

Ožbej Vresnik, prof.
Šolski center Rudolfa Maistra Kamnik

Iz preteklosti Perovega

Vas Perovo z okolico je po naravni legi kraj, kakoršnega ve čislati domačin in še bolje tujec. Lepa zemljišča, ob vodi Bistrici se raztezujoči travniki in sredi doline prijazno plodno polje; a nekoliko više proti vzhodu lepo vzneseno zeleno pogorje, od koder je nepopisno krasen razgled po Kamniku in na planine.[1]

Tako slikovito je opisal Perovo neznani dopisnik v časopisu *Slovenec* leta 1894. Nadaljeval pa z manj izbornimi besedami, ki so letele na kamniški občinski svet in druge »*merodajne kroge*«. Iz njih je moč čutiti, da je Perovo od občinskih in mestnih oblasti prezrt in zapostavljen kraj. V času, ko je v mestu Kamnik vse cvetelo od turizma in so se po perovskih poteh sprehajale trume letoviščarjev, so morali Perovčani moledovati za leseno brv čez Bistrico, saj je bila od zadnje velike povodnji[2] najbližja le novotrška brv in »*/.../ par borih na stolicah slonečih tramov, kar bi o priliki deževja odnesla voda v trenotku.*« Ceste so bile takšne kot na Turškem, nadvse pa so si prebivalci Perovega želeli spodobnega gostinskega lokala, takšnega za tujce, nikakor pa ne za okoliške kmete, ki hodijo v Kamnik jajca prodajat. Ob vseh tisočih goldinarjev, ki so jih občinski očetje namenili za mestni vodovod, ob načrtih gradnje zidanega mostu v Podgori ter govorjenju o električni razsvetljavi v mestu, je dopisnik na kamniške oblasti naslovil prošnjo, naj pomislijo tudi na Perovo.

Vsakodnevne tegobe in nadloge Perovčanov so izvirale iz dejstva, da niso bili del kamniškega mesta, niti njegovo predmestje, tako kot njihovi sosedje v Novem trgu, ampak samo vas, čeprav skoraj zlita s kamniškim mestom. V Kamniku se je že stoletja pazilo na to, kar je bilo v domeni »purgarjev«. Perovčani so se morali torej še konec 19. stoletja zavedati, da so vaščani in potomci kmetov, ki so živeli na plemiški zemlji, s plemiči pa so mnogih pravic navajeni kamniški meščani postopali tako, kot se njihovemu slavnemu mestu spodobi. Navadam in postavam mesta Kamnik so se že pred stoletji morali pokoriti tudi gospodje gradu Zaprice, Kamničani so jim strigli peruti napuha že ob gradnji gradu, ko jim niso pustili prevoza lesa skozi mesto, ko pa je leta 1600 Lamberger primazal zaušnico kamniškemu mestnemu sodniku, so ga brez pomislekov zaprli. Sploh pa so kamniški meščani za propad nekoč cvetoče trgovine in obrti krivili plemiče, ki so podpirali kmečko trgovino in sejme, čeprav so Kamničani s številnimi listinami dokazovali, da imajo pravico do trgovanja v mestu in njegovi okolici le oni.[3]

Najstarejšo znano pisno omembo Perovega najdemo v dveh listinah z 8. maja 1241. Takrat se je v Kamniku na gradu, ki ga je dobil z doto svoje žene Agneze (Neže), mudil avstrijsko-štajerski vojvoda Friderik II. Babenberžan. Poroka z Agnezo Andechs-Meransko mu je prinesla poleg posesti na Kranjskem in v Marki tudi naslov »dominus Carniole« (gospod Kranjske).[4] Njegovo viteško spremstvo je najbrž dobilo zatočišče na dvoru na Perovem, kjer sta 8. maja 1241 nastali listini, s katerima je Konrad iz Žovneka prepustil desetine v ribniški dolini svojemu vazalu Herbardu Turjaškemu. Za nas pa je najbolj zanimiva navedba kraja nastanka listin: »*Acta sunt hec in* ***villa Perav prope Stein*** *existente tunc in Stein domino Frederico illustri duci Austrie /.../.*«[5] Listini sta torej nastali v vasi Perovo pri Kamniku. Vse znane okoliščine pa nas navajajo k temu, da bi bilo izraz »villa« bolje tolmačiti kot dvor, ki se izrecno kot »hof« omenja šele v listini iz leta 1426. Vsekakor pa je Perovo vas, ki je nastala na pridvorni zemlji.

Obe prej omenjeni listini sta bili napisani istega dne, pred istimi pričami na dvoru na Perovem. V originalu je ohranjena na pergament pisana listina, ki je bila najverjetneje napisana prva. Danes jo skupaj s prepisom iz 18. stoletja hranijo v privatnem Turjaškem grofovskem arhivu (Gräflich Auersperg'sches Fideikommisarchiv), ki je bil do leta 1942 stoletja hranjen na gradu Turjak, kasneje na koroškem gradu Reideben, od leta 2009 pa v Koroškem deželnem arhivu v Celovcu.[6]

Dober poznavalec kamniške zgodovine profesor Ivan Zika ponuja tudi odgovor na vprašanje, kdo je bil ta Pero, po katerem je Perovo dobilo ime. Našel ga je med ustanovitelji samostana v Velesovem. Listina z 11. decembra 1238[7] navaja med ustanovitelji samostana brate Gerloha, Werianda in Waltherja iz Kamnika, med darovalci samostanu pa se omenjata tudi vdova Rihca in njen sin Weriand po že pokojnem bratu Beronu. Omenjeni bratje so iz družine Kamniško-velesovskih, nižje plemiške družine, ki sodi med andeške ministeriale.[8] Profesor Zika vidi v Beronu lastnika dvorca pod Starim gradom: »*Podoba je, da je bil Bero lastnik zemljišč in gradiča pod Starim gradom, današnje graščine Zgornje Perovo. To je bilo torej Berovo ali Perovo imetje.*«[9] Takšna razlaga se zdi smiselna in prikladna, čeprav ne povsem zanesljiva.

1 *Slovenec*, 13. 4. 1894.

2 Verjetno je mišljena velika povodenj 25. septembra 1893, o kateri posledicah poroča tudi *Slovenski narod*, 8. 11. 1893.

3 Ljudevit Stiasny: *Kamnik, Zemljepisno-zgodovinski opis*, Ljubljana, 1894, str. 28–29. Dalje Stiasny.

4 S Friderikovo smrtjo se moško potomstvo Babenberžanov konča, po njegovi smrti se začne boj za babenberško dediščino. Od leta 1243 je ločen od Agneze, s katero nista imela otrok. Agneza se je leta 1248 poročila z Ulrikom Spanheimom in mu med ostalimi fevdi prinesla tudi Kamnik.

5 Janez Parapat: Doneski k zgodovini Kranjskih mest, *Letopis Matice slovenske,* Ljubljana, 1876, str. 126. Dalje Parapat: Doneski k zgodovini Kranjskih mest.
Franz Schumi: *Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain*, II Band, Laibach, 1884 u. 1887, št. 113. Dalje Schumi: *Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain.*
Franc Kos: *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku* IV, Ljubljana, 1915, št. 765 in 766. Dalje: Kos, *Gradivo* IV.
Ivan Zika: 750 let mesta Kamnika, *Kamniški občan*, 1975, št. 1, str. 5. Dalje: Ivan Zika: 750 let mesta Kamnika.

6 Več o tem v Miha Preinfalk, Matjaž Bizjak: *Turjaška knjiga listin I*, ZRC SAZU, Ljubljana, 2008.

7 Kos: *Gradivo IV,* št. 698 in 699.

8 Franc Pfajfar: *Velesovo, Zgodovinski in cerkveni opis*, založila župna cerkev v Velesovem, 1938, str. 9–12.

9 Ivan Zika: *750 let mesta Kamnika*, str. 5.

Perovo je značilen primer krajevnega imena, izpeljanega iz osebnega imena s svojilno pripono -ovo. Poleg Perovega pri Kamniku poznamo danes v Sloveniji še Perovo pri Grosuplju, Perovo pri Svetem Gregorju v občini Ribnica, zelo podobno ime ima Perovo selo pri Litiji. V bližini matične Slovenije zasledimo Perovo še kot predmestje Beljaka. V Perovem pri Kamniku se je sčasoma uveljavila delitev na Zgornje in Spodnje Perovo, pri čemer ne gre prezreti dejstva, da so bili »gornji« kraji skoraj vedno naseljeni in obljudeni prej kot njihovi istoimenski »spodnji« sosedi. Tako je po vsej verjetnosti tudi v tem primeru. Skozi stoletja sta imela središčno vlogo na Perovem dvorca, ki še danes stojita vsak na svojem bregu Kamniške Bistrice, ki je delila Perovo na Zgornje in Spodnje. Prvotno srednjeveško naselje se je razvilo v okolici dvora na Zgornjem Perovem, ki je imel tudi pomembno strateško vlogo, saj je stal ob eni izmed prometnih poti, ki so prihajale v Kamnik z južne strani. Zaradi cvetoče trgovine in obrti je v neposredni bližini Perovega nastalo novo kamniško predmestje Novi trg, sicer omenjen prvič šele leta 1402, vendar lahko čas njegovega nastanka postavimo vsaj pol stoletja nazaj.

Že iz prej omenjenih listin iz leta 1241 je moč slutiti obstoj dvorca na Zgornjem Perovem še pred časom, ko sta listini nastali. Listina, nastala leta 1247 pri Kamniku (apud Stein), navaja med pričami tudi viteza Henrika s Perovega (Heinricus miles de Perowe), med ostalimi pričami sta navedena tudi brata Weriand in Gerloh iz Kamnika (domini Weriand vicedominus, et domini Gerloch miles fratres de Stein).[10]

Dvor na Perovem (hof zu Peraw) se prvič omenja v listini, ki je nastala 4. julija 1426 v Mariboru. Z njo je vojvoda Friderik Tirolski prepustil dvor in mlin na Perovem Vilhemu Schnitzenbaumerju, ki je omenjeno posest že prej kupil od Lorenza Trostla.[11]

Lastniki dvora na Perovem so bili v 15. in 16. stoletju premožni kamniški meščani, med njimi izstopata družini Solza (Sulsa) in Pečaher, ki sta svoje premoženje plemenitili tudi z nakupi desetin od okoliških kmetij. 14. junija 1428 je vojvoda Friderik potrdil nakup dvora na Perovem (hof zu Peraw vor der stat Stein) skupaj z mlinom in gozdom kamniškemu meščanu Janezu Solzi in njegovi ženi Margareti.[12] Že leta 1431 je Solza dvor prodal kamniškemu meščanu Jakobu Achpergu iz Nevelj (Jacob Achperg von Newl, burger zu Stein).[13]

S hčerko Janeza Solze, Ano, se je poročil Lenart Pečaher. Leta 1444 je postal lastnik dvorca, mlina in gozda na Perovem.[14] Na dan Svete trojice leta 1458 je Lenart Pečaher ustanovil pri oltarju Svete trojice v kamniški farni cerkvi tedensko mašo. Iz te nadarbine je nastala bratovščina Sv. trojice in sv. Lenarta.[15] Leta 1467 ga je na Perovem nasledil sin Miha.

Valvazor med prve lastnike dvorca na Zgornjem Perovem šteje družino Pečaherjev: Lenarta, sina Ahaca in vnuka Erazma, od leta 1565 pa Andreja Pečaherja. K temu Majda Smole pripominja, da je bil Andrej Pečaher verjetno že lastnik dvora leta 1544, zanesljivo pa od leta 1553.

Dvor na Zgornjem Perovem je pogosto menjaval lastnike, kar je razvidno tudi iz spodnjega seznama.[16]

1247	Henrik vitez Perovski
1426	od Lorenza Trostla kupi dvor Vilhem Schnitzenbaumer
1428	Janez Solza
1431	Jakob Achperg
1444	Lenart Pečaher, Ahac Pečaher, sin Erazem Pečaher
1544	Andrej Pečaher
1626	Maruša Schwab pl. Lichtenberg, hči Ana Katarina, poročena z grofom Henrikom Paradeiserjem
1628	kamniški župnik Andrej Šega
1629	Janez Krstnik grof Werdenberger
1661	Franc Koppenjäger
1665	ljubljanski stolni prošt Bartolomej Gladič
1682	Adam Florjančič
1694	Anton Krištof Dinzl pl. Aigerburg, od 1772 sin Anton Krištof, od 1740 verjetno Krištofov ded Marko Anton baron Taufer
1756	Maksimilijan baron Taufer
1759	Jožef pl. Zanetti
1763	Janez Jurij Dagelli
1779	Jožef pl. Klossenauu, od 1793 sin Vincenc
1804	Janez Gregor Kavčič, od 1820 hči Viktorija
1829	Karolina Šmolc, rojena Schluderbach, od 1856 Marija Šmolc, od 1866 sestra Karolina Šmolc
1875	od Franca Vivoda kupi gospostvo Ludvik Businaro, hči Marija Businaro, poročena Pučko
1945	Jelka Tomšič, poročena Reščič

Med domačini se je za dvor na Zgornjem Perovem danes uveljavilo ime Tomšičeva graščina.

Valvazor kot prvega lastnika dvora na Spodnjem Perovem navaja vdovo Retzovo (Retzinn), za njo nekega Heglerja, ki je prodal dvor Janezu Ludviku plemenitemu Raspu, po njegovi smrti leta 1646 pa ga je podedoval sin Janez Avguštin. Janez Ludvik Rasp je nekdanji dvor prezidal v majhen grad.[17] Od vseh plemiških družin, tako na Zgornjem kot Spodnjem Perovem, so se Hohenwarti na Perovem zasidrali za najdlje časa, saj so bili lastniki gradiča na Spodnjem Perovem 123 let, od leta 1663 do leta 1786.

Seznam lastnikov dvorca na Spodnjem Perovem nam razkriva, da so bila tod menjavanja lastnikov manj pogosta kot na dvoru Zgornje Perovo.[18]

	vdova Retzova
	Hegler
	Janez Ludvik pl. Rasp, od 1646 sin Janez Avguštin Rasp
1663	Franz Krištof pl. Hohenwart, od 1697 sin Jurij Sigismund, od 1717 Jurijev sin Sigismund II.
1786	Joahim Galinger
1798	mlinar iz Kranja Franc Bizjak
1800	nekdanji zakupnik Janez Vrešar in kamniški strojar Franz Muschlechner, ki je 1802 prodal svojo polovico Vrešarju, od 1829 Franz Vrešar
21. 3. 1831	Franz Pirh
22. 10. 1839	Konrad Janežič, do 1912 Emil, od 1953 Bogomil, sin Božo, vnuk Božo

Po zadnjih lastnikih, ki so dvorec obdržali v posesti več generacij, se ta danes imenuje Janežičeva graščina.

Iz do sedaj znanega in objavljenega gradiva je težko ugotoviti, kdaj se je uveljavilo poimenovanje Zgornje in Spodnje Perovo. Ne zasledimo ga še niti pri Valvazorju, ki dvor na Zgornjem Perovem imenuje Ober Perav, po »kranjsko« Perovo, dvor na Spodnjem Perovem pa samo z imenom Perav; to, da se mu naj bi po kranjsko reklo Peroro, je najverjetneje posledica napake črkostavca. Na mapi franciscejskega katastra iz leta 1826 sta obe naselji poimenovani s skupnim poimenovanjem »Unterperau und Oberperau«, na mapi reambulančnega ali prenovljenega katastra iz leta 1868 pa z ločenimi imeni Zgornje in Spodnje Perovo, z imenom Perovo pa je še posebej označena okolica graščine na Zgornjem Perovem.

Najstarejši znani upodobitvi perovskih dvorcev najdemo v Valvazorjevi *Topografiji sodobne vojvodine Kranjske* (1679),[19] oba bakroreza je uporabil tudi za kasnejšo *Slavo vojvodine Kranjske* (1689), v kateri je posebej poudarjena lepa lega obeh dvorcev, ki ju obdaja rodovitno sadno drevje. Za dvorec na Zgornjem Perovem Valvazor posebej poudarja, da je po času nastanka starejši od novodobnih dvorcev na Kranjskem. V Valvazorjevem času je imela v uporabi mlin samo graščina na Spodnjem Perovem, iz starejšega in prej navedenega listinskega gradiva pa je razvidno, da je imela svojo mlinščico in mlin tudi zgornja graščina. Kasnejša industrializacija Perovega je temeljila na večstoletni rabi vodnih virov in mlinarstva, na Spodnjem Perovem se je v Bistrico zlivala voda iz struge nekoč znamenitega, a danes pozabljenega in zasutega »žajspoha«. Nekoč daleč naokoli znana tovarna Titan je nastala na mestu nekdanjega Bučarjevega mlina. Zaradi konkurenčnosti sosednjih mlinov je Franc Bučar svoj mlin preuredil v obrat za mletje čistilnega praška in izdelavo čevljarskih potrebščin, leta 1896 je delavnico kupil Čeh Jan Špalek, ki je proizvodnjo usmeril v izdelovanje stavbnih ključavnic.[20] Nekateri Kamničani pa so čez nekaj let obžalovali, da Bučarjevega mlina ni za 22.000 kron, kakor je bilo sprva načrtovano, kupila kamniška občina in na njegovem mestu postavila elektrarne. »*Mesto bi imelo od tega svoje dohodke, a vrhu tega bi ne bilo treba zapuščati domovine vrlemu rodoljubu Bučarju, ki je na svoja stara leta moral med — Madjare.*«[21]

Po ljudskem izročilu sta bila oba perovska dvorca zgrajena za obrambo pred Turki. V času turških vpadov je imela njuna obrambna vloga gotovo velik pomen. Nanjo opozarja tudi lega obeh gradičev, saj ležita skoraj simetrično vsak na svoji strani Kamniške Bistrice. Verjetno sta služila kot protiturška tabora, kjer so lahko kmetje na varno shranili svoje pridelke. Leta 1534 sta kamniški mestni sodnik in mestni svet naslovila na nadvojvodo Ferdinanda pismo, v katerem se pritožujeta, da je v okolici mesta več kot 20 taborov, v njih pa cvetijo prepovedana trgovina, obrt in tihotapstvo. Za tako veliko število taborov naj bi bilo krivo predvsem plemstvo, ki podpira in se tudi samo vključuje v kmečko trgovino.[22]

V 16. stoletju je bil Kamnik eno izmed žarišč protestantizma na Kranjskem. Duh Lutrove vere je vel tudi na Perovem. Tod se je rodil Krištof Schwab Lichtenberški. Postal je župnik in leta 1546 mu je bila zaupana župnija Cerklje, v kateri je začel kmalu širiti protestantsko vero. Bil je poročen, njegova herezija pa je dosegla vrhunec, ko je na stene cerkve sv. Simona in Jude na Spodnjem Brniku dal upodobiti svojo ženo in otroke. Zato je maja 1581 vizitator Pavel Bizancij cerkev ponovno posvetil in še istega leta krivovernega duhovnika odstavil in izključil iz škofije.[23]

Da so bili nekateri Perovčani luterani že od rojstva, dokazuje primer Jurija Peterleta (Kriskarja). 19. avgusta 1594 sta ga glede njegove vere zaslišala stolni prošt Gašper Fridenschuss in vicedom Kamilo Suarda. Kljub grožnjam, da bo izgubil posest, če se v mesecu dni ne odpove luteranstvu, je Peterle še nekaj let ostajal pri svoji veri.[24] 3. aprila 1599 pa je le klonil in skupaj z ženo stopil v katoliško vero, pri čemer poročilo navaja, da je bil v luteranstvu že rojen.[25]

V novejšem času je poznano večje število sodnih priseg v slovenskem jeziku iz Kamnika. Eno izmed njih je objavil že Stiasny[26] v svoji zgodovini Kamnika. No-

10 Schumi: *Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain*, št. 141.

11 Joseph Chmel: *Geschichte Kaiser Friedrichs IV. und seines Sohnes Maximilian I.*, I, Hamburg, 1840, str. 494. Dalje: Chmel: *Geschichte Kaiser Friedrichs IV*. Milko Kos: *Gradivo za historično topografijo Slovenije (za Kranjsko do leta 1500)*, II, Ljubljana, 1975, str. 424.

12 Chmel: *Geschichte Kaiser Friedrichs IV*., str. 497. Parapat: *Doneski k zgodovini Kamnika*, str. 132. Stiasny, str. 35.

13 Chmel: *Geschichte Kaiser Friedrichs IV.*, str. 501. Franc Kos: Nekateri ljubljanski, kranjski in kamniški meščanje pod Friderikom Tirolskim, *Letopis Matice slovenske za leto 1882 in 1883*, Ljubljana, 1883, str. 415–416.

14 Božo Otorepec: Doneski k zgodovini srednjeveškega Kamnika, *Kamnik (1229–1979)*, str. 39.

15 Stiasny, str. 101. Parapat: *Doneski k zgodovini Kamnika*, str. 134.

16 Večji del seznama je narejen na podlagi izčrpne analize Majde Smole v *Graščine na nekdanjem Kranjskem*, Državna založba Slovenije, str. 570–571. Dalje: Majda Smole: *Graščine na Kranjskem*. Za čas od druge polovice 19. stoletja seznam lastnikov dopolnjuje še Ivan Stopar: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji, I. Gorenjska,* 2. knjiga, Območje Kamnika in Kamniške Bistrice, Viharnik, Ljubljana, 1997, str. 180–183. Dalje: Ivan Stopar: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji.*

17 Janez Vajkard Valvasor: *Die Ehre des Herzogthums Crain*, Ljubljana, 1689, 3. del, 11. knjiga, str. 437. Dalje: Valvazor: *Die Ehre*.

18 Majda Smole: *Graščine na Kranjskem*, 344-345. http://www.gradovi.jesenice.net/s-perovo.html

19 Janez Vajkard Valvazor: *Topographia Ducatus Carnioliae modernae*, Bogenšperk na Kranjskem, 1679, ponatis s spremno besedo in redakcijo Branka Reispa, Cankarjeva založba Ljubljana, München, 1970.

20 Zora Torkar: Iz življenja in dela Kamniških Čehov in Moravcev, *Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino*, št. 34, 1986, str. 49.

21 Kamničan, priloga *Našega lista,* 24. 6. 1905.

22 Sergij Vilfan: Prisilnost tuhinjske ceste, njen konec in gospodarsko nazadovanje Kamnika, *Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino*, št. 33, 1985, str. 101–102.

23 Doneski k zgodovini protestantstva na Slovenskem, Vizitacijska poročila Pavla Bizancija, *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko,* 1907, letnik 5. in 6., str. 130–131.

24 August Dimitz: *Geschichte Krains, III.*, Ljubljana, 1875, str. 285–259.

25 Anton Koblar: Drobtinice iz furlanskih arhivov, *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko,* 1892, letnik 2, str. 50.

26 Stiasny, str. 175.

vejša odkritja opozarjajo na večje število slovenskih uradovalnih besedil, ki so nastala v Kamniku in okolici v 18. stoletju.

Med njimi je tudi prisega pred krajevnim sodiščem v graščini Spodnje Perovo.[27] Leta 1787 je pred njim kot priča prisegel Jožef Grošelj iz Laz v Tuhinju, podložnik kamniškega špitala. Prisegel in zaslišal ga je od župnije »delegirani krajevni sodnik«, v tem primeru kamniški mestni sodnik. Prisežnik se je moral med prisego dotikati evangelija ali razpela. Ker gre za zanimiv in redek primer uradovalne slovenščine iz 18. stoletja, navedimo vsebino prisege iz razprave Bojana Golca:

Jest, Jožef (Jozef) Grošel iz Lazov, špetavski kmet, prsežem eno telesno prsego k Bogu Vsegamogočnimu, de jest taistu, kar bodem vprašan, brez vsega nazajdržajna mojeh misov al na dve viže lohku zastoplejna nobenmo k lubmo al k škode to pravo resnico ven povedat, nič zamoučate inu moje venpovedajne nobenmo rezodete nočem, dokler tu na bo samo od tega sodnika ven povedano, toku gvišno meni Buh pomagaj. Amen.[28]

Številčni podatki izpred I. svetovne vojne nam razkrivajo, da je bilo Perovo majhen kmečki zaselek, katerega stavbni fond ni presegel 30 hiš.

Po deželni deski, plemiški zemljiški knjigi, ki je bila na Kranjskem uvedena v 18. stoletju, je bilo leta 1758 na Zgornjem Perovem 13 kmetij, na Spodnjem Perovem pa leta 1786 11 kmetij.[29]

Po franciscejskem katastru iz leta 1826 je Zgornje Perovo štelo 5, Spodnje Perovo pa 13 kmečkih stavbnih parcel.[30]

Poglejmo še uradne podatke avstrijskih štetij prebivalstva.

Leto 1880[31]

Po popisu prebivalstva se politična občina Kamnik deli na mesto Kamnik s predmestji in na okoliške vasi. K mestu so sodila predmestja: Graben, Novi trg, Šutna in Pred mostom (v kasnejših popisih Podgora). K vasem pa: Fužine, Košiše (Kožiše), Zgornje in Spodnje Perovo (Ober und Unter Perau), Žale in Zaprice.

Na področju občine je živelo 2452 ljudi v 291 hišah. Poleg 2391 katolikov še 54 protestantov in 7 judov. Pod rubriko »občevalni jezik«[32] se je 2033 ljudi opredelilo za slovenščino, 125 za nemščino, 10 za druge jezike, za 284 prebivalcev jezik ni znan.

	hiš	moških	žensk	skupaj	katolikov	slov. jez.	drugi jez.
Zgornje in Spodnje Perovo	22	63	69	132	132	132	

Leto 1890[33]

V vsej kamniški politični občini, ki je merila 9,85 km², je popis naštel 2368 ljudi in 309 hiš, za katoliško veroizpoved se je opredelilo 2360 ljudi, za protestantsko 7 in za judovsko 1. Za slovenski »občevalni jezik« se je opredelilo 2233 ljudi, za nemški 94, za druge jezike pa 16. Razdelitev na mesto s predmestji in okoliške vasi ostaja takšna kot leta 1870, le bolj razdelana po posameznih zaselkih.

	hiš	moških	žensk	skupaj	katolikov	slov. jez.
Zgornje Perovo	12	39	36	75		
Spodnje Perovo	10	24	38	62		
Skupaj	22	63	74	137	137	137

Leto 1900[34]

Kamniška občina šteje 2298 prebivalcev in 336 hiš. Pod rubriko katoliška vera je navedenih 2279 ljudi, pod protestantsko pa eden. Za slovenski jezik se je opredelilo 2203, za nemški 71, za ostale jezike pa 8 ljudi. Popis združuje Zgornje in Spodnje Perovo v eno popisno enoto.

	hiš	moških	žensk	skupaj	katolikov	nem. jez	slov. jez.
Perovo	25	80	80	160	160	3	156[35]

27 Boris Golec: Raspova knjiga obrazcev – mala zakladnica uradovalne slovenščine 17. in prve polovice 18. stoletja, *Arhivi*, letnik 31, 2008, št. 1, str. 63–96.

28 Boris Golec: Ljubljansko škofijsko gospostvo (Pfalz) – zakladnica slovenskih sodnih priseg (1752–1811), *Arhivi*, letnik 28, 205, št. 2, str. 274

29 Majda Smole: *Graščine na Kranjskem*, str. 344 in 570.

30 Angelos Baš: Stavbni značaj Kamnika v franciscejskem katastru, *Kamniški zbornik III*, 1957, str. 67.

31 *Special-Orts-Repertorium von Krain, Obširen imenik krajev na Krajnskem*, Wien, 1884, str. 139.

32 Kategorija »občevalni jezik« je primer nemškega manipuliranja s podatki štetij, saj »občevalni jezik« še ni nujno materni jezik, temveč prevladujoči jezik nekega okolja. Predvsem se je lahko na tak način prikrojevalo podatke na nacionalno mešanih območjih, ki so bila izpostavljena germanizaciji.

33 *Special-Orts-Repertorium von Krain, Specijalni repertorij krajev na Krajnskem*, Wien, 1894, str. 134.

34 *Leksikon občin, kraljestev in dežel zastopanih v državnem zboru. VI. Kranjsko,* Dunaj, 1906, str. 26.

35 Za enega prebivalca jezik ni znan.

Leto 1910[36]

Po zadnjem avstrijskem štetju prebivalstva kamniška občina še vedno meri 985 hektarjev, štela je 351 hiš, 2262 prebivalcev, od tega 2259 katolikov in 3 protestante. Pod rubriko slovenski jezik je navedenih 2118 ljudi, pod nemški 46, 2 pod ostale jezike, 26 pa pod rubriko tuji državljani. Tudi ta popis ne razločuje več med Zgornjim in Spodnjim Perovim.

	hiš	moških	žensk	skupaj	katolikov	protestantov	nem. jez	slov. jez.	tujci
Perovo	28	93	83	176	173	3	8	164	4

Znatno pa je število prebivalstva na Perovem naraslo po I. svetovni vojni, kar je seveda posledica močne industrializacije tega področja: leta 1931 je tod živelo 327 prebivalcev, štetje leta 1948 je naštelo 140 hiš in 478 prebivalcev.

Po odpravi fevdalizma leta 1848 so v avstrijskem cesarstvu začeli uvajati nove politične občine ali srenje. Na Kranjskem so bile uvedene leta 1849, v novonastalo kamniško občino je bilo najprej vključeno mesto Kamnik z okoliškima vasema Perovo in Zaprice, kasneje so bile priključene še Košiše, Žale in Fužine. Nekdanja nasprotja med kamniškimi »purgarji« in okoliškimi kmeti pa so ostala in se pod novo upravno ureditvijo kazala v različnih oblikah. Najbolj so bila očitna v komunalni ureditvi občine. Dopis iz leta 1927 je prav značilen:

»Vas Perovo se preskrblja s pitno vodo iz odtoka Kamniške Bistrice, ki teče skozi mesto Kamnik za Malim grabnom, kjer se perejo v vodi živinske kože, kamor se mečejo dan za dnem nepotrebne in večkrat nečedne stvari. Voda je potemtakem nehigijenična in povzroča med okoliškim prebivalstvom različne bolezni.«[37] Občina se je hierarhično delila na mesto s predmestji in mestne vasi ali »predkraje«. Kamničani so večkrat do hiše natančno pojasnjevali, kje se začne in kje konča njihovo mesto. Leta 1908 se je ob tem vprašanju razvila zelo živahna razprava, ki je doživela celo sodno obravnavo. Vprašanje je bilo porojeno iz potreb dnevne politike in naenkrat vprašljivega dejstva, da volilni upravičenci s Perovega že od leta 1893 volijo v kamniški mestni skupini, po razlagi okrajnega glavarstva in deželne vlade zato, ker so Košiše, Ravne, Žale, Zaprice in Perovo z mestom Kamnikom stavbeno povezana naselja. V *Slovenskem narodu* in *Slovenskem pravniku* so temu oporekali, češ da ta, ki je napisal ta stavek: »/.../ ali ne pozna Kamnika ali pa je zapisal vedoma gorostasno neresnico.«[38] Najtrdnejši dokaz o mestnih mejah Kamnika naj bi bila meščanska korporacija, katere člani so lastniki hiš iz Kamnika in predmestij Graben, Podgora, Novi trg in Šutna, zato je potrebno volilne upravičence iz okoliških vasi vpisati v kmečko volilno skupino. Kajti kmetje imajo drugačne interese od meščanov.

S pospešeno industrializacijo in naseljevanjem Perovega je majhna primestna vasica vse bolj izgubljala svoj kmečki značaj. Na Perovem so se pojavili novi ljudje, stara nasprotja med mestom in vasjo so se umaknila novim težavam. Sklenimo ta kratek in bežen pregled preteklosti Perovega z mislijo, ki jo je pred več kot 100 leti zapisal neki Perovljan: »Kamnik ima še lepo bodočnost, toda k ti bodočnosti spada tudi bodočnost Perovega.«[39]

36 *Spezialortsrepertorium der Österreichischen Länder,* VI. Krain, Wien, 1919, str. 97.

37 *Domoljub*, 28. 4. 1927.

38 *Slovenski narod,* 22. 2. 1909. *Slovenski pravnik*, 1909, letnik 25, številka 9/10.

39 *Slovenec*, 13. 4. 1894.

Summary

Perovo pri Kamniku was first mentioned in a charter from the 8th of May, 1241. A distinctive seal was given by the settlement to the manors, which stand symmetrically, each on their different sides of the river Kamniška Bistrica. The first written account of the village is linked to the manors, its name being a typical toponim, which derives from a personal name with the possessive suffix *-ovo*. Many of the owners of the manors were, in addition to belonging to the upper-middle class, members of the nobility. Eventually the village in the description was divided into Zgornje (Upper) and Spodnje (Lower) Perovo. The first figures reveal that the settlement consisted of around 30 houses up until the pre-industrial era. With the administrative arrangements following the European revolutions of 1848, Perovo was incorporated into the political municipality of Kamnik, where it has long been treated as a suburban village.

Andrej Kotnik, univ. dipl. zgod.
Matična knjižnica Kamnik

Pogledi v delovanje Komunistične partije na Kamniškem v prvih povojnih letih

Uvod

Razplet II. svetovne vojne v Evropi je v Sloveniji odprl pot številnim spremembam, ki so ljudi postavile pred obilico novih izzivov, jih izpostavile nenehnemu preverjanju njihove identitete in številnim poskusom, da bi to spremenili. Komunistična revolucija, ki jo je Komunistična partija (KP), kot se je tedaj uradno imenovala komunistična stranka, začela izvajati že kmalu po začetku II. svetovne vojne v Jugoslaviji, je po osvoboditvi prešla v t. i. »drugo fazo«, katere namen je bil preoblikovanje družbe po komunističnih načelih, v tem obdobju po zgledu Sovjetske zveze (SZ). Že poleti leta 1944, ko je bilo že precej jasno, kakšen bo izid II. svetovne vojne v Evropi, jugoslovanska KP, ki je imela vodilno vlogo v osvobodilnem gibanju, ni skrivala svojih revolucionarnih načrtov za čas po osvoboditvi, pri katerih je bil pomemben poudarek na postopnem podržavljanju gospodarstva. To politiko je revolucionarna oblast že konec leta 1944 izvajala v osvobojenih predelih Jugoslavije, in sicer s konfiskacijo bank, podjetnih izdajalcev, vojnih dobičkarjev, ustaške uprave, Judov in zapuščenega premoženja. Med svoje poglavitne naloge je nova oblast štela tudi uničenje sovražnikov ljudstva, ki so ostali za sovražnikom in naj bi si prizadevali priti na nekdanje pozicije vpliva in oblasti.[1] Med sovražnike ljudstva seveda po osvoboditvi niso šteli le resničnih sodelavcev okupatorja, ampak nasploh vse skupine ljudi, ki z njo niso delile ideološko-ekonomskih pogledov, in seveda tiste, nad katerimi ni mogla uvesti popolnega nadzora, kot npr. verske skupnosti, še posebej največje med njimi. Zanje se je uveljavil izraz »reakcija«. Pridobivanje ekonomske podlage za svojo vladavino in ostro obračunavanje z resnično in namišljeno opozicijo sta bili temeljni potezi delovanja »ljudske oblasti« v prvem povojnem obdobju. S tem seveda ni mogoče zanikati zaslug povojnih oblasti pri obnovi v vojni porušene države, čeprav so bile tudi pri tem podvigu jasno vidne sence totalitarizma.

Namen tega prispevka je na podlagi arhivskega gradiva KP za območje nekdanjega kamniškega okraja[2] pokazati, kako so nastop nove oblasti po osvoboditvi občutili Kamničani in kako so lokalne celice KP sodelovale pri povojnem revolucionarnem preoblikovanju slovenske družbe. Pri tem je bilo uporabljeno arhivsko gradivo, ki se nanaša predvsem na leta 1945–1947, po potrebi pa tudi kasnejše, če je bilo to smiselno. Zaradi obširnosti se v tem prispevku ni bilo mogoče posvetiti nekaterim pomembnim temam s področja ekonomske preobrazbe tedanje družbe. Namen prispevka je torej znotraj sicer poznanih političnih procesov poiskati »kamniške zgodbe« kot majhen prispevek h kamniški lokalni zgodovini povojnega obdobja.

Čas osvoboditve

Nemška vojska je Kamnik zapustila 6. maja 1945. Istega dne so iz mesta odšli še zadnji nemški civilisti, večinoma uradniki, učitelji in njihove družine. Vsega skupaj, če je zaupati seznamu, ki ga je nekaj dni kasneje sestavilo županstvo tedanje kamniške občine, je Kamnik do konca vojne zapustilo 271 nemških državljanov.[3] Dva dni za Nemci so Kamnik zapustili tudi domobranci. V 9. maj 1945, v prvi povojni dan, je torej Kamnik vstopil svoboden, čeprav še ne osvobojen. Na predlog župana barona Rehbacha so kamniški gasilci, ki so začasno vzdrževali red v mestu, poslali svoje sle proti Kamniški Bistrici in v Tuhinjsko dolino, da bi stopili v stik s partizani in jih obvestili, da je mesto svobodno. Proti večeru so partizani, ob navdušenem pozdravljanju prebivalcev, vstopili v mesto. Kamnik je bil osvobojen.

Prvi tedni svobode so minevali v čudnem ozračju napetosti. Zdi se, da prebivalstvo ni bilo popolnoma gotovo, kako se bodo stvari obrnile, in je do novih oblastnikov ostalo zadržano, celo nezaupljivo. Čeprav je oblast po svojih medijih skušala dajati vtis pravičnosti, svobodoljubja in patriotizma, so med ljudmi krožile različne zgodbe o surovem ravnanju. To je bilo obdobje, ko je komunistična revolucija tudi na Kamniškem stopila v najbolj krvavo fazo in območje posula z množičnimi grobišči, med katerimi so bila nekatera tudi na samem robu mesta Kamnika, večina pa v bolj odmaknjenih krajih. Čeprav so bili množični povojni umori, ki so se v kamniški okolici dogajali vse v leto 1946, stvar, o kateri oblast nikoli ni spregovorila glasno, se zdi, da svojega dejanja ni želela popolnoma prikriti. Ko bi imela tak namen, bi ne bila izbirala morišč tako blizu naseljenih območij in tudi za zakrivanje sledi bi ne izbirali domačinov, kot naj bi se to zgodilo npr. pri Šmartnem.[4] Nočno odmevanje strelov in hkrati popoln molk oblasti o tem, sta na prebivalstvo delovala zastraševalno. Povojni krvavi obračuni niso bili popolnoma nepričakovani: *Ljudska pravica* (LP) je že konec aprila 1945 odkrito napovedala, da Nemcem in njihovim pomagačem iz Slovenije ne bo umika, kajti »*v Slovenijo so se natrpali kot v slepo ulico. Zato bo prav slovenska zemlja najbolj pognojena z nemškimi kostmi.*«[5] Vsekakor se je o

1 Jera Vodušek Starič: *Prevzem oblasti* 1944–1946, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1992, 178.

2 Kamniški politični okraj je bil upravna tvorba, ki je obsegala področje današnjih občin Kamnik, Komenda, Lukovica, Vodice, Domžale, Mengeš, Trzin in Moravče. Po osvoboditvi maja 1945 so okraje nadomestili okrajni ljudski odbori (OLO). OLO Kamnik je obsegal isto področje kot nekdaj okraj.

3 Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), KAM 45 – Uprava državnih zgradb Kamnik, t. e. 1, a. e. 47, *Seznam nemških državljanov, ki so se ob prelomu iz občine Kamnik izselili,* 12. 5. 1945.

4 Milan Windschnurer: Leta 1945 v *Zbornik žrtev 2. svetovne vojne v občini Kamnik* – 2. popravljena in dopolnjena izdaja, Kamnik, Občina Kamnik, 2004, 111–113.

5 Iz Jugoslavije fašistom in njihovim hlapcem ni umika, *Ljudska pravica* (LP), 27. 4. 1945, 3.

teh dogodkih med ljudmi govorilo, nedvomno potihem in s strahom. Gotovo je prebivalce Kamnika zanimala usoda nepreglednih kolon vojnih ujetnikov, ki so jih v majskih dneh, kot to opisuje šolska kronika, vodili skozi Kamnik.[6] Enako kot v dokumentaciji osrednjih partijskih in državnih oblasti tudi v dokumentih kamniške partije o teh dogodkih ni najti oprijemljivih podatkov. Le v zapisniku sestanka kamniške mestne celice KP s konca maja 1946 zasledimo pritožbo, da naj bi bil predsednik Krajevnega ljudskega odbora (KLO) Podgorje Svetlin ljudem po vasi govoril, *»da je že polno mrtvih po hribih, pa vi nič ne veste, jaz bom vse skupaj pustil in šel v Kamnik.«*[7]

Na čudne načine so odhajali tudi znani Kamničani. 20. maja 1945 je bil na Žalah ustreljen kamniški predvojni župan Anton Stergar, menda na sprehodu. Med vojno je gmotno podpiral partizane in bil tudi sam zaprt v Begunjah, kjer je komaj ušel smrti. Takoj po vojni pa je ponudil pomoč novim oblastem v Kamniku. Njegov umor ni bil nikoli pojasnjen.[8]

Vsekakor ostaja odprto vprašanje, koliko, če sploh kaj, so imeli pri povojnih množičnih umorih lokalni komunisti. Kamničane, ki so v nočeh leta 1945 in 1946 poslušali oddaljeno pokanje, o katerem so podnevi krožile le govorice, a nič določnega, je to obdobje verjetno v marsičem postavilo na realna tla glede pogledov na pravkar pridobljeno svobodo. Nekaj dni po odmevnem govoru z balkona ljubljanske univerze, 30. maja 1945, je Kamnik, prvič kot vodja države in partije, obiskal maršal Tito. Na Glavnem trgu je sprejel raport načelnika štaba XV. divizije Petra Brajanoviča, se sprehodil po mestu in si ogledal zanimivosti, množica pa je *»navdušeno spremljala sleherno gesto svojega visokega gosta.«*[9]

Partijske celice so se po osvoboditvi hitro formirale. Konec pomladi in čez poletje 1945 so z delom začele partijske celice pri raznih oblastnih organih, pri sodiščih, v večjih podjetjih in na terenu. Člani novoformiranih celic so večinoma vstopili v partijo že v partizanih. Med njimi so bili številni posamezniki, ki niso bili dobro seznanjeni z ideološko usmeritvijo stranke, morda tudi ne z načinom njenega boja za oblast in tudi ne s tem, kaj članstvo v KP zanje konkretno pomeni. Aprila 1946 kamniški okrajni sekretar KP tako Okrožnemu komiteju KP v Ljubljano v precej žolčnem poročilu poroča, kako se je v partijo sprejemalo v partizanih. Pravi, da se je *»v času borbe sprejemalo v partijo deloma po osebnem poznanstvu raznih aktivistov. Zlasti je to vidno v Tuhinjski dolini in v Domžalah. Dobijo se slučaji, ko so razni aktivisti sprejemali v partijo tovarišice čisto iz osebnega mnenja in po obrazu (Jastroblje, Češnjice, Pšajnovica). V Domžalah so sprejemali v partijo drug drugega. Več je takšnih primerov, kar ugotavljajo z anketnimi listi. Toda najvažnejše je to, da jih mnogo ni vedelo, kam so bili sprejeti in kaj je partija. Tako sem sam ugotovil pred enim mesecem v celici Pšajnovica, da ni točno nobeden vedel, kaj je Partija. Prav isto je v Moravčah in v Črnem Grabnu. Tako se je sprejemalo v partijo kot za nagrado za gotovo delo, kot obveščevalno, zbiranje hrane, niso pa gledali na njegovo preteklost in politično delo. /.../ Nekateri so bili sprejeti, če je le prišel v partizane in če se je parkrat pokazal, pa če je bil mogoče celo vrinjenec gestapa /.../. «* V istem poročilu okrajni sekretar vedno znova kritično gleda na ideološko trdnost partijcev. Kot posebno težavo, poleg številnih drugih, izpostavi tudi nezaupanje, ki ga partija uživa med ljudmi zaradi mladosti članov, ki zasedajo vplivna mesta: *»V okrajnem komiteju smo prvič mladi ljudje, od katerih nekateri nimajo prav nobenega vpliva pri starejših ljudeh.«*[10] Izjemno kritično poročilo o stanju partije na Kamniškem v prvem povojnem obdobju kaže sekretarja kot zavzetega aktivista, ki s kritičnim očesom idealista brezkompromisno ocenjuje razkorak med tem, kar je, in tem, kar bi moralo biti. Članstvo je bilo v ideološkem smislu nezgrajeno in z nejasno preteklostjo, zato je kmalu po osvoboditvi stekla akcija urejanja partijskih vrst. Vsi člani celic so morali v posebnih anketnih listih opisati, kje so bili sprejeti v partijo, kdo in kdaj jih je sprejel ipd. Pogosto je bilo treba nepopolne anketne liste dopolnjevati. Mnenje o članih so si partijske oblasti ustvarjale tudi s pomočjo karakteristik posameznikov. Partija na Kamniškem je bila torej v veliki meri otrok vojnih razmer in je kot takšna potrebovala odločno ideološko oblikovanje. Tako je že septembra 1945 Mestni komite KP v zvezi s sprejemanjem novih članov sklenil, da so sedaj *»sprejemali dobre ljudi, aktiviste in borce. Sedaj pa bomo gledali na zgrajenost posameznikov.«*[11] Osebne kvalitete so se umikale ideološki zanesljivosti.

Kljub vsesplošni prisotnosti in propagandnemu stroju, ki ga je imela KP na voljo, partijci svoje strankarske pripadnosti niso obešali na veliki zvon, to je bilo v tem času celo izrazito nezaželeno, saj naj bi bilo delovanje partijcev konspirativno. Zapisniki partijskih celic tako v prvih povojnih mesecih prisotne na sestankih naštevajo zgolj z imeni ali vzdevki. Na prvem sestanku celice Odbora OF Kamnik so bili tako prisotni *»Gašper, Saša, Moris, Marko, Bojko, Samotni, Aleš, Josip, Cvetko, Pjotr, Stojan«*,[12] na prvi sestanek celice pri Upravi državne varnosti (UDV) Kamnik pa sta prišla tudi »*Džek*« in »*Tarzan*«.[13] Po nekaj tednih se je KP počutila dovolj v sedlu, da so v zapisnike sestankov zapisali polna imena in priimke. Strogo prepovedano je bilo tudi kakršnokoli širjenje vesti o tem, kaj se je na sestankih govorilo in sklepalo. *»Kdor iznaša sklepe iz celice, izdaja Partijo in kdor je grešil, bo prejel zasluženo plačilo,«* je sklenila mestna celica KP marca 1946 po tem, ko je postalo očitno, da informacije uhajajo.[14] Sestanki celic KP so večinoma potekali tedensko, običajno v večernih urah, v nekaterih primerih pa tudi pred delom, torej zgodaj zjutraj. Znotraj delovnega časa jih torej načeloma v tem obdobju ni bilo, saj bi bili sicer partijci slab zgled ostalim delavcem, prav tako bi bilo v nasprotju s prizadevanji države za obnovo domovine. Prav različni delovni časi članov so marsikje povzročali velike težave pri sklicevanju sestankov in delu celic. Delovniki članov, ki so bili zaposleni po obrtnih delavnicah in tovarnah, so pogosto trajali tudi po 10–12 ur,[15] zato so udeležbo preutrujenih članov na sestankih dosegali s strogo disciplino in nenehno grožnjo s partijskimi kaznimi ter izključitvijo. Po vsebini so se sestanki delili na organizacijske in študijske. Organizacijski so bili namenjeni tekočemu delovanju celic, študijski pa ideološkemu oblikovanju članstva. Študijsko gradivo sta bila v prvem obdobju predvsem najpomembnejša časnika *Ljudska pravica* (LP) in *Slovenski poročevalec* (SP). Ideološki študij se je dotikal vseh plasti družbenega življenja, še posebej opazne so teme s področja ekonomije in zgodovine, pa tudi prava. Študij pravnih predpisov je bil za člane celic pomemben, ne le zaradi dela, ki jim je bilo včasih naloženo (razne nadzorne komisije itd.), ampak tudi zato, ker so morali na terenu načrtno popularizirati novonastajajoči pravni red, ki ga je uvajala revolucionarna oblast, še posebej številne politično-ekonomske ukrepe, ki pogosto niso imeli podpore med ljudstvom. Za propagiranje nove zakonodaje so se omenjenima časnikoma kot študijsko gradivo že od konca leta 1945 pridružile posebne objave pomembnejših novih zakonov z obširnimi poljudneje napisanimi razlagami. Novembra 1945 je bilo namreč na eni od konferenc na tedanjem Ministrstvu za pravosodje sklenjeno, naj se novi pravni predpisi objavijo v *»lahki, umljivi obliki, da jih bo ljudstvo razumelo in se z njimi seznanilo.«*[16]

Vloga OF na Kamniškem v prvem povojnem obdobju

KP je držala svojo roko nad širšim družbenim življenjem preko raznih množičnih organizacij, ki so po vojni delovale v okviru Osvobodilne fronte (OF), ki je postala glavni organizacijski okvir množičnega političnega, kulturnega in gospodarskega življenja. Preko OF je KP organizacijsko in ideološko usmerjala delovanje velikega števila ljudi, ki je številčno močno presegalo dejansko število članov KP, saj članstvo posameznika v partiji ni bilo pogoj za članstvo v OF. V začetku 50-tih let je bilo vanjo vključenih ok. 70 % volilnega telesa, leta 1945 pa je bil delež 1/3 manjši.[17] V Sloveniji število članov KP npr. nikoli ni doseglo 10 % prebivalstva, niti leta 1982, ko je bilo njeno članstvo najštevilčnejše (126.432 članov).[18] OF je preko svojih organizacij v povojnem času prevzela pomembno mobilizacijsko vlogo pri obnovi domovine, organizirala je udarniško delo, delovna tekmovanja itd. Svoje poslanstvo je opravljala preko številnih množičnih organizacij, ki so se vanjo vključile (npr. Antifašistična fronta žena (AFŽ), Ljudska mladina Slovenije (LMS), sindikati in druge) in so delovale tudi na Kamniškem.

O vključenosti prebivalstva v OF na Kamniškem za prvi povojni leti v arhivskem gradivu ni podrobnejših podatkov. Organizacijsko poročilo o delu Okrajnega odbora OF Kamnik za leto 1948 pravi, da v okraju deluje 34 krajevnih odborov OF in 94 vaških.[19] Leto kasneje v planu dela za februar in marec 1950 iz Kamnika nejasno poročajo, da imajo v okraju *»73 krajevnih odborov OF, kjer je 38.944 prebivalcev, od tega 24.577, ki imajo volilno pravico in 23.334 članov OF. Socialni sestav odborov OF je sledeči: industrijskih, obrtniških ter poljedelskih delavcev je 301, malih kmetov 107, srednjih 99 in 8 velikih, dalje je 98 odbornikov delovne inteligence.«*[20] Vsestranske povezanosti med OF in KP ni nihče prikrival. V citiranem planu dela je tako med političnimi nalogami kamniške OF na prvem mestu zagotovilo: *»OF bo dosledno izvajala linijo Komunistične partije na temelju prepričevanja.«* V okviru OF so potekali študijski tečaji, izobraževanja in krožki, ki so bili namenjeni ideološkemu oblikovanju prebivalstva. Kamniška KP je svojo vlogo v lokalni OF videla predvsem v nadzoru delovanja slednje. *»Vsak partijec mora delati v OF. Mestni komitet mora voditi kontrolo nad ostalimi člani Mestnega odbora OF in med celotnim prebivalstvom,«* je junija 1945 razpravljal kamniški Mestni komite KP.[21]

Med množičnimi organizacijami, ki so delovale v okviru OF in katerih arhivsko gradivo se je ohranilo, velja na Kamniškem posebej izpostaviti delo Antifašistične fronte žena (AFŽ). Kljub jasni politični opredelitvi organizacije so članice svojo vlogo videle predvsem v humanitarnem delu, še posebej v pomoči prebivalstvu v vojni prizadetih območij v kamniškem okraju (npr. za požgani vasi Zlato Polje in Gradišče) in širše, v skrbi za vojne sirote, invalide in druge socialno ogrožene skupine. Sodelovale so tudi pri pomoči pri sezonskih kmečkih opravilih, npr. žetvi. V okviru humanitarnih dejavnosti so organizirale delovna tekmovanja, zbiralne akcije raznovrstnih živil, sanitetnega materiala, tekstila, denarja in med drugim tudi same pletle za pomoči potrebne. Njihova dejavnost je bila torej izrazito praktične narave. Kljub izjemno težkim materialnim in finančnim razmeram so se stvari lotevale z veliko mero idealizma in solidarnosti. Razen po humanitarnem se je AFŽ odlikovala tudi po kulturnem delu: pod okriljem organizacije je tako delovalo več dramskih skupin, pevski zbori, vsaj v Motniku in na Vrhpolju (verjetno Vrhpolje pri Moravčah)[22] so članice AFŽ vodile tudi

6 ZAL, KAM 112, Osnovna šola Frana Albrehta Kamnik, t. e. 8. Čeprav se šolska kronika nahaja v fondu OŠ Frana Albrehta, je iz vsebine razvidno, da gre za šolo, ki je tedaj delovala v zgradbi današnje OŠ Toma Brejca.

7 ZAL, KAM 126, Okrajni komite ZKS Kamnik, 1945–1952, t. e. 7, Zapisnik sestanka mestne celice KP, 31. 5. 1946.

8 Windschnurer, Leta 1945, 113.

9 Maršal Tito v Kamniku, *LP*, 4. 6. 1945.

10 ZAL, KAM 126, t. e. 6, Poročilo o stanju partije – Okrožnemu komitetu za ljubljansko okrožje, 18. 4. 1946.

11 ZAL, KAM 126, t. e. 7, Zapisnik sestanka Mestnega komiteta, 27. 9. 1945.

12 ZAL, KAM 126, t. e. 6, Zapisnik 1. celičnega sestanka referentov OF odbora Kamnik, 2. 6. 1945.

13 ZAL, KAM 126, t. e. 7, Zapisnik 1. celičnega sestanka UDV Kamnik, 4. 6. 1945.

14 ZAL, KAM 126, t. e. 7, Zapisnik sestanka mestnih celic KP 1 in 2, 1. 3. 1946. Gre za skupni sestanek celice 1 (mestna celica KP) in celice 2 (mestna kandidatna celica). Kandidatna celica je pričela delovati v oktobru 1945.

15 ZAL, KAM 126, t. e. 7, Zapisnik sestanka mestnih celic KP 1 in 2, 11. 1. 1946.

16 Arhiv Republike Slovenije (AS), AS 227, Državni sekretariat za pravosodje – Splošni oddelek, 1945, t. e. 1, a. e. 5; Zapisnik konference pravnih referentov vseh ministrstev NVS, Predsedstva SNOS, Javnega tožilca in Komisije za upravo narodne imovine, 8. 11. 1945.

17 *Enciklopedija Slovenije*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1992.

18 Božo Repe: *Slovenci v osemdesetih letih,* Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2001, 5.

19 ZAL, KAM 55 – Okrajni odbor Osvobodilne fronte Kamnik, t. e. 1, Letno poročilo o delu OO OF Kamnik, 12. 1. 1949.

20 ZAL, KAM 55, Plan OF za februar in marec, 1. 2. 1950.

21 ZAL, KAM 126, t. e. 7, Zapisnik I. sestanka Mestnega komiteta KPS v Kamniku, 26. 6. 1945.

22 ZAL, KAM 52 – Okrajni odbor Antifašistične fronte žena (AFŽ) Kamnik, Odposlani dopisi Glavnemu in Obl. odboru AFŽ (leta 1945–1950), Poročilo Okr. odbora AFŽ Kamnik Okrožnemu odboru AFŽ Ljubljana, 12. 6. 1946. Knjižnica na Vrhpolju je omenjena kot edina te vrste v okraju.

svoji knjižnici. Za tisto v Motniku se je Okrajni odbor AFŽ Kamnik lahko pohvalil, da ima *»že 50 % naprednih knjig«*.[23] K široko zastavljeni dejavnosti je nedvomno prispevala tudi zavest o spremenjeni družbeno-politični vlogi žene, ki jo je prinesla osvoboditev. Leta 1945 je bilo vsem ženam prvič omogočeno sodelovanje na volitvah, v kamniškem okraju jih je volilno pravico tako dobilo kar 13.629.[24] Organizacija je zanimiva tudi zato, ker je v poročilih o njenem delovanju jasno čutiti notranja nasprotja, ki so izhajala v veliki meri iz ideoloških razhajanj med članicami na terenu in idejno usmeritvijo organizacije kot takšne. Zdi se, da žene v prvem povojnem obdobju v organizacijo niso vstopale, ker bi čutile kakšno posebno potrebo po »ideološki izgradnji«, ampak predvsem zato, ker so v AFŽ videle možnost, da po svojih močeh pripomorejo k obnovi domovine. AFŽ seveda ni bila apolitična organizacija, od članic se je pričakovalo, da bodo pri političnih vprašanjih zavzele jasna stališča in dejavno podpirale dejanja ljudske oblasti. Da so šle stvari v pravo smer, so skrbeli tudi tako, da so v odborih AFŽ sedele članice KP, ki so nato poročale o dogajanju na celičnih sestankih, na katerih so dobivale tudi navodila za svoje delo v AFŽ. Organizacija je nudila tudi razne oblike političnega študija, ki med članicami pogosto niso naletele na posebno zanimanje. Še več, nekajkrat so prav članice AFŽ odkrito nastopile proti ideološkim odločitvam ljudske oblasti. Posebej občutljivo je bilo področje izpovedovanja vere. Sekretarka Mestnega odbora AFŽ Kamnik tako avgusta 1946 poroča, da *»so se nekatere žene skoraj ločile od AFŽ organizacije in namesto, da bi hodile na mas.[-ovne] sestanke pa raje hodijo na shode Marijine družbe, ki je tudi v našem okraju precej razširjena, tako npr. v Radomljah, Palovčah, Viru, Dragomlju in še celo v Kamniku samem. Na te žene mislim, da bi bilo treba posvetiti čimveč dela in da bi jih najprvo gospodarsko navezale nase, tako da ne bi imele časa hodit na shode Marijine družbe, […] potem pa mislim, da bi se tudi te žene dale politično vzgajat.«*[25] Tudi sicer je v poročilih organizacije pogosto najti, da so žene pod vplivom duhovščine, še posebej je to veljalo npr. za Komendo, pa tudi Kamnik. Januarja leta 1946 so za pravi škandal poskrbele članice AFŽ iz Košiš, ki so se odločile, da *»ne bodo več hodile na sestanke, dokler se ne bo poučeval verouk v šoli«*, zaradi česar je morala posredovati kamniška mestna celica KP.[26] Kljub doseženi politični enakopravnosti so bili koraki do dejanskega povečanja vloge žensk na političnem področju na lokalnem nivoju dolgotrajnejši. Na volitvah so v krajevne ljudske odbore in odbore OF večinoma volili moške odbornike. Aprila 1947 Okrajni odbor AFŽ Kamnik poroča v Ljubljano glede izida volitev, da *»samo v Tuhinju so izvolili za sekretarko OF ženo«*.[27] Notranje napetosti v organizaciji so bile tudi zato, ker so članice organizacije pripadale različnim slojem. Ni bilo zaželeno, da bi vodilne članice odborov izhajale iz premožnejših slojev, ki jih je propaganda tega časa dosledno enačila z »reakcijo«. Ideal žene tega časa je bila preprosta žena, proletarka, ki se je med vojno izkazala v boju proti okupatorju, sedaj pa si kruh služi v potu svojega obraza in hkrati svoje napore vlaga v obnovo domovine na revolucionarnih načelih. V poročilu kamniškega okrajnega AFŽ iz decembra 1946 tako beremo, da se je odbor organizacije v Vodicah *»preosnoval, ker so bile v odboru sedaj samo žene nekdanjih gospodov, mi pa hočemo v naše odbore žene iz preprostih slojev«*.[28] Na isti dogodek je malce bolj konkretno gledala kamniška UDV, ki je pred »preosnovanjem« vodiškega AFŽ sklenila stvari v tamkajšnjem odboru urediti, ker so notri *»žene prejšnjih odbornikov in so same fašistke«*.[29]

23 ZAL, KAM 52, Plani dela in organizacijsko poročilo (1948–1950), Letno poročilo (brez letnice in datuma, najverjetneje se nanaša na leto 1948).

24 ZAL, KAM 52, Odposlani dopisi Glavnemu in Obl. odboru AFŽ (leta 1945–1950), Poročilo Okrožnemu in Glavnemu odboru AFŽ za mesec november, 30. 11. 1945.

25 ZAL, KAM 52, Odposlani dopisi Glavnemu in Obl. odboru AFŽ (leta 1945–1950), Poročilo Mestnega odb. AFŽ Kamnik Okrož. odb. AFŽ Ljubljana, 13. 8. 1946.

26 ZAL, KAM 126, t. e. 7, Zapisnik sestanka mestnih celic 1 in 2, 25. 1. 1946.

27 ZAL, KAM 52, Odposlani dopisi Glavnemu in Obl. odboru AFŽ (leta 1945–1950), Poročilo Okr. odb. AFŽ Kamnik Okrož. odb. AFŽ Ljubljana, 3. 4. 1947.

28 ZAL, KAM 52, Odposlani dopisi Glavnemu in Obl. odboru AFŽ (leta 1945–1950), Poročilo Glavnemu odboru AFŽ Ljubljana, 30. 12. 1946.

29 ZAL, KAM 126, t. e. 7, Zapisnik celičnega sestanka UDV Kamnik, 15. 8. 1946.

30 Jera Vodušek Starič, *Prevzem oblasti*, 46.

Revolucija in pravo

Morda največjo zlorabo s strani povojnega režima je doživelo sodstvo. Revolucionarna oblast na sodišča ni gledala kot na organe, ki naj bi si v sodnih procesih prizadevali najti objektivno resnico in se vzdržali vsake pristranskosti. Revolucionarna oz. »ljudska« pravica naj bi izhajala iz tega, kar ljudstvo pojmuje kot pravično ali pravilno. Pravne norme naj bi torej izhajale iz potreb socialnega življenja, iz ljudskega prava in navad.[30] Pravica je bila torej v očeh oblasti nekaj, kar ni nujno v povezavi z resnico, če ta ne ustreza omenjenim potrebam družbe. Povojna Demokratična federativna Jugoslavija (DFJ) same sebe ni dojemala kot naslednico Kraljevine Jugoslavije niti ne kot naslednico njenega pravnega reda. Pravni red predvojne Jugoslavije je dojemala skoraj izključno kot stvaritev ustroja tedanje države. Starojugoslovanska zakonodaja naj bi bila izgubila veljavo v novi DFJ zato, ker so se spremenili pogoji, ki so starojugoslovanski pravni red vzdrževali. Očitno so v zvezi s tem pri vsakdanjem delu sodišč nastajali številni problemi, zato se je Ministrstvu za konstituanto junija 1945 zdelo potrebno poslati slovenskim sodiščem obsežno razlago *Odloka o ukinitvi in neveljavnosti vseh pravnih predpisov izdanih po okupatorju in njegovih pomagačih*, ki ga je Predsedstvo AVNOJ-a sprejelo februarja 1945. Kljub imenu odloka se razlaga ministrstva v veliki meri ukvarja z odnosom med starojugoslovanskim pravom in novonastajajočim pravnim redom DFJ. Pojasnjuje razloge, zaradi katerih naj se opušča utemeljevanje sodb na predvojni zakonodaji, in hkrati zahteva, da se *»kader naših pravnikov, vzgojen v kultu besedil in hlapčevanju paragrafom stare Jugoslavije, osvobodi te formalne legalistične obsesije«*. Od upravnega aparata države pa isti dokument pričakuje, da se *»osvobodi fetišizma formalnih zakonov in pokornosti starim predpisom«*. Pravo je postalo *»v naši novi državi orožje v rokah ljudske oblasti, da se na najbolj pravilen in najbolj gotov način zavarujejo in dosežejo cilji naše nove narodne skupnosti.«*[31] V praksi je to pomenilo, da se je jugoslovanska država odrekla enemu temeljnih elementov pravnega reda vsake pravne države – predvidljivosti prava in hkrati sodstvo spremenila v »orožje«, s katerim je ljudska oblast odstranjevala sebi nenaklonjene posameznike in zastraševala tiste, ki bi to lahko intimno bili.

Sodišče slovenske narodne časti v Kamniku

Med najbolj znane sadove takšnega razumevanja prava sodijo t. i. sodišča slovenske narodne časti (SNČ). Centralni komite KP Slovenije je odločitev o ustanovitvi teh posebnih sodišč sprejel 4. marca 1945,[32] že pred tem so podobna sodišča delovala v prej osvobojenih predelih Jugoslavije. Svojo neslavno pot so uradno začela 5. junija 1945, ko je bil sprejet Zakon o kaznovanju zločinov in prestopkov zoper slovensko narodno čast, ki ga je razglasilo Predsedstvo Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (SNOS). Zakon je bil namenjen kaznovanju »zločinov in prestopkov«, ki jih ni bilo mogoče označiti za veleizdajo ali za pomoč okupatorju pri izvrševanju vojnih zločinov, ki pa naj bi škodovali časti in odpornosti slovenskega naroda.[33] Sodišče ni izrekalo smrtnih kazni, osnovna kazen je bila »izguba narodne časti«, s čimer so bile državljanu vzete politične in socialne pravice, med drugim tudi možnost zaposlovanja v državnih službah in podjetjih. Sodišče je izrekalo tudi kazni lahkega in težkega prisilnega dela in kazen zaplembe premoženja. Zoper odločitve sodišča ni bilo pritožbe, sodbe so bile izvršljive takoj. Prijave zoper osumljence so podajali razni organi, na Kamniškem predvsem Okrajni odbor OF, seveda so jih lahko vložili tudi posamezniki. Prijave niso imele enotnega videza, ponekod so zanje natisnili formularje, prijave pred kamniškim SNČ pa so bile preprosto natipkane. Poleg formalnih podatkov o izstavitelju in naslovljencu so vsebovale podatke o osumljencu (ime, priimek, kraj in datum rojstva ter naslov prebivališča), opis domnevnega prestopka in na koncu imena prič, ki so pripravljene pričati. Jezik prijav je pogosto zelo nazoren, celo vulgaren, še posebej, kadar se opisujejo domnevni moralni prestopki ovadenih. Običajna je nepravilna raba pravnih izrazov. Tako se je redno dogajalo, da so osumljenca v ovadbi navedli kot »zločinec« in očitano mu dejanje kot »zločin«, pri čemer jim očitno ni prišlo na misel, da osumljenec ni zločinec, dokler se mu pred sodiščem ne dokaže, da so bila očitana mu dejanja zločini. Po zakonu dejanja zoper slovensko narodno čast niso zastarala. Senat sodišča je Predsedstvo Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta imenoval 13. junija 1945,[34] 104 drugi člani pa so bili imenovani 29. junija 1945.[35] Pri obeh imenovanjih so imenovani izhajali iz najrazličnejših poklicev in slojev, pri čemer pa pravniki niso bili v večini. Med omenjenimi 104 je bilo npr. le 20 pravnikov (11 sodnikov ali sodniških pripravnikov in 9 odvetnikov). Med imenovanimi člani sodišč je bilo tudi nekaj duhovnikov, s čimer je oblast verjetno skušala ustvariti vtis verske strpnosti in širine. V resnici so bili ti duhovniki preverjeni ljudje, od katerih so nekateri stik in sodelovanje s KP iskali že globoko v predvojnem času.[36]

V kamniškem okraju je SNČ začelo z delom 18. julija 1945 v telovadnici osnovne šole v Kamniku. Okrajni odbor OF je na razglas, ki je ljudi vabil na obravnave, dal natisniti, da je dolžnost prebivalstva, *»da sodeluje pri obsodbi tistih, ki so se pregrešili zoper slovensko narodno čast«*.[37] Predsednik SNČ v Kamniku je bil dr. Andrej Lasič, odvetnik iz Brežic, tajnik senata je bil dr. Ludvik Berden, tedaj sodniški pripravnik v Ljubljani, javni tožilec je bil Bogo Ogrin, kot člani pa so v sodnem senatu sedeli delavec Lado Stopar, gospodinja Albina Gorkič, uradnica v Kamniku Helena Bervar, čevljar Ivan Novak in Franc Avbelj, ki je bil sicer po poklicu zidar.[38] Pred njimi se je sredi julija 1945 znašlo

31 AS, AS 227, Sekretariat za pravosodje, t. e. 1, a. e. 5.

32 Roman Brunšek: Procesi pred sodiščem slovenske narodne časti v Ljubljani, v *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino,* 1/2 (1995), 107.

33 Drugi člen tega zakona določa, da gre predvsem za prestopke, kot so bili *»politično, propagandno, kulturno, umetniško, gospodarsko, pravno ali upravno sodelovanje z okupatorjem ali domačimi izdajalci, kot n. pr. udeležba v izdajalskih političnih in vojaških organizacijah ali njih podpiranje; predavanja ter pisanje oziroma podpisovanje, izdajanje, tiskanje, razširjanje knjig, brošur, člankov, razglasov ali letakov, s katerimi se opravičuje okupacija, oziroma obsoja ali sramoti narodnoosvobodilni boj; posredna ali neposredna ovadba, /…/ stavljanje gospodarskega podjetja v službo ali podporo okupatorju, važnejša opravila v gospodarskem ustroju oziroma podjetju, ki ga je izkoriščal okupator; izvrševanje dobav na račun okupatorja, zastopanje okupatorjevih koristi pred sodiščem, služba v policijskem ali uradniškem sestavu, ki je posebej važno za okupatorja; izkoriščanje stiske ali sramotitev pripadnikov narodnoosvobodilnega gibanja zaradi njihovega prepričanja ali delovanja /…/«* itd. Zakon o kaznovanju zločinov in prestopkov zoper slovensko narodno čast, *Slovenski poročevalec* (SP), 8. 6. 1945.

34 Senat Sodišča slovenske narodne časti, *Slovenski poročevalec* (SP), 14. 6. 1945.

35 *Uradni list* (UL), 30. 6. 1945.

36 Za člana SNČ sta bila tako imenovana npr. štajerska duhovnika Jože Lampret (odlok SNOS, 13. 6. 1945) in Franc Šmon (odlok SNOS, 29. 6. 1945). Lampret je za sprejem v partijo zaprosil že leta 1928. Lampret, Šmon in Brilej, trije mariborski bogoslovci, ki so se združevali v gibanju krščanskih kolektivistov, so se poleti 1932 v Ljubljani sestali s članoma pokrajinskega vodstva KP E. Kardeljem in B. Kidričem ter se z njima dogovorili za akcijsko enotnost *»v skupnem boju zoper vojaško diktaturo in za končno zmago proletarske revolucije«* (Edvard Kardelj, *Zbrana dela* I, Ljubljana 1989, 246, 467). Lampret je bil med vojno verski referent pri XIV. diviziji, Šmon pa verski referent IV. operativne cone. Zanimivo je, da naj bi bil prvi slovenski prevod Marxovega Kapitala (v Borchartovi izdaji) v izdatni meri Šmonovo delo.

37 *Temna stran meseca: kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990,* ur. Drago Jančar, Ljubljana, Nova revija, 1998, 431.

38 Predsednik dr. Lasič, tajnik dr. Berden ter člani Gorkičeva, Bervarjeva in Stopar so bili v SNČ imenovani z omenjenim odlokom SNOS 29. 6. 1945. Novaka in Avblja med imenovanimi ni najti (prav tako ne v odloku o imenovanju nadaljnjih 7 članov in tajnikov sodišč SNČ z dne 13. 7. 1945 [UL, 14. 7. 19445]) in sta bila verjetno v sodni senat imenovana po kakšni drugi liniji, morda bolj lokalne narave, saj sta bila domačina iz Kamnika oz. okolice. Oba sta bila pri povojni oblasti dobro zapisana, saj je bil npr. Novak 4. 7. 1945 imenovan tudi za člana okrožne volilne komisije za ljubljansko

preko 80 osumljencev.[39] Zanimivo je, da je bila med ovadenimi velika večina žensk (ok. 70 %) in da je bila razlika med povprečno starostjo ovadenih moških in žensk ok. 15 let, pri čemer so bili moški ovadenci v povprečju stari ok. 50 let, ženske pa ok. 35 let. Med ovadenci jih je približno 45 % prihajalo iz mestnega okolja, ostali pa s podeželja. Medtem ko so moškim obtožencem večinoma očitali gospodarske delikte, sodelovanje z okupatorjem na delovnem mestu, zaničevalen odnos do pripadnikov partizanskega gibanja in verbalne prestopke, so ženskam, sploh če so bile mlajše, poleg tega pogosto očitali ljubezenska razmerja z nemškimi vojaki in celo prostitucijo. Obtožence so obtoževali tudi krivde zaradi kvarnega vpliva na njihove svojce, še posebej starše pripadnikov domobranskih in nemških vojaških enot. Nekateri so bili obtoženi celo za dejanja, ki naj bi jih zagrešili pred vojno.[40] Pred SNČ so prišli tudi tisti, ki so se med okupacijo izrekli za pripadnike nemške narodnosti, sploh če so sodelovali v kaki nemški organizaciji ali bili zaposleni v organih okupatorjeve uprave. Sodišče je delovalo z neverjetno hitrostjo: v 8 dneh (obsodbe kamniškega SNČ nosijo datume od 18.–26. 7. 1945) je odločilo usodo preko 80 obtožencev, torej je odločilo o vsaj 10 na dan, če bi poslovalo vsak dan. SNČ v Kamniku je za krive spoznalo okrog 2/3 obtožencev, približno 1/3 jih je oprostilo. Krivim je dosodilo najmanj pol leta lahkega prisilnega dela in leto dni izgube narodne časti ter največ 20 let izgube narodne časti in 10 let težkega prisilnega dela, v nekaterih primerih je dosodilo tudi zaplembo premoženja. Sojenja so se večinoma začela in končala v istem dnevu, pripravljena so bila na hitro in obtožencem niso nudila možnosti ustrezne priprave obrambe, saj so se procesi pred SNČ v Kamniku začeli dober teden po vložitvi prijav zoper obtožene.[41] Kadar obtoženi ni osebno prišel na sojenje, so mu sodili v odsotnosti, sodišče pa mu je določilo branilca. Po kakšnem ključu so izbirali slednje, iz dokumentov ni razvidno, dejstvo pa je, da so bili poklicno nekvalificirani za učinkovito pravno obrambo, saj med poklici takšnih »branilcev« zasledimo npr. skladiščnika, uradnico itd. Procesi proti odsotnim obtožencem so se brez izjeme končali z obsodbo. Da je vse skupaj spominjalo na nekakšen justični cirkus, govori tudi to, da naj bi vsaj za nekatere razprave pred kamniškim SNČ delili vstopnice, in to predvsem tistim, ki so nasprotovali obtožencem, čeprav naj bi bile razprave javne in vsem dostopne. Kasneje je predsednik SNČ dr. Lasič izjavil, da za to dogajanje v Kamniku ni vedel, sicer bi ga bil preprečil.[42]

Pred SNČ so stopili tudi nekateri kamniški umetniki. V Ljubljani so tako sodili kamniški operni pevki Valeriji Heybal, ki so jo obtožili, da je *»bila na poslovilnem obisku pri fašističnemu vojnemu zločincu Grazioliju, ko je odhajal iz Ljubljane in izmenjala slike z njegovo ženo; da je pela v nemščini dve ariji v Tannhäuserju, na koncertu tri nemške pesmi za Zimsko noč v Unionu; da je bila pri nacističnemu hlapcu Rupniku na čaju skupaj z Debevcem Cirilom,*[43] *da je bila pri krvniku Rösenerju na večerji, kjer se je zadržala do 4. ure zjutraj.«* Zaradi teh prestopkov je bila obsojena na 4 leta izgube narodne časti in na 6 mesecev lahkega prisilnega dela, pri čemer se ni nihče spraševal o izbirah, pred katere je bila postavljena v tistem času.[44] V Kamniku pa sta se pred SNČ znašla tudi slikar Maks Koželj in medvojni kapelnik kamniške godbe Ivan Ulman. Prvi je bil obtožen, da je *»umetniško sodeloval z okupatorjem tako, da je kopiral Hitlerjeve portrete, /.../, da je svojo slikarsko umetnost postavil docela v službo okupatorja in njegovih hlapcev, kar je delal na debelo tako, da je popolnoma zašel iz svojega umetniškega poklica.«*[45] Drugega so obtožili, da je po smrti kapelnika Franca Vidmarja organiziral kamniško godbo, dal njene uniforme opremiti z nacističnimi simboli ter da je glasbenike med okupacijo silil k sodelovanju v godbi.[46] Oba umetnika sta bila pred sodiščem spoznana za nedolžna, potem ko so se obtožbe izkazale za lažne.

O direktnem vplivu KP na delovanje SNČ se je nemogoče sprenevedati: primarni namen njegovega delovanja ni bil le kaznovati domnevne prestopke zoper narodno čast, torej pojem, ki ga namenoma niso nikoli povsem opredelili, ampak odvzeti ugled, politično moč, ekonomsko samostojnost osumljenih ter tako socialno izolirati ljudi, ki bi lahko predstavljali opozicijo novi oblasti. To je bilo v času priprav na volitve poleti 1945 posebej pomembno, saj je obsodba na izgubo narodne časti pomenila izbris iz volilnega imenika. KP je ta dogajanja usmerjala povsem zavestno in načrtno. Člani mestnega komiteja KP so to poudarili še pred začetkom delovanja sodišča, ko so na sestanku nalogo SNČ opredelili s sledečimi besedami: *»Sodišče narodne časti. Ožigosati je treba tiste, ki so prikriti in bi v bodoče naši oblasti in narodu lahko škodovali – posebno na bodočih volitvah.«*[47] Zdi se, da je prebivalstvo tudi samo začutilo tovrstna ozadja tega sodišča, kar je na terenu začutila tudi KP. Kamniški komunisti so o tem razpravljali že konec julija 1945, ko so na sestanku ugotavljali, da npr. v Tuhinjski dolini *»ni opaziti nobenega razvoja reakcije. [...] Drugačen položaj je v Kamniku in Komendi, kjer je reakcija dobila precej trdna tla. Predvsem ljudje ne odobravajo sodišča narodne časti, kjer se je razkrinkalo nekaj špekulantov ter vojnih dobičkarjev. Pojavljajo se reakcionarji, ki so že v bivši Jugoslaviji delali med delavci ter hočejo volitve bojkotirati.«*[48]

Škandalozna pravica, ki jo je delilo SNČ, se je končala še istega poletja. 24. avgusta 1945 je SNOS ukinil sodišča slovenske narodne časti in sprejel Ukaz o pomilostitvi oseb obsojenih po Zakonu o kaznovanju zločinov in prestopkov zoper slovensko narodno čast, v katerem je bila obsojencem odpuščena kazen lahkega in težkega prisilnega dela, kazen izgube državljanske časti pa se je omejila na izgubo političnih pravic.[49] Slednje je pomenilo posebno težavo zlasti za obsojene dijake in študente, saj jim je oblast poleg izgube volilne pravice in možnosti zaposlovanja v državnih službah z različnimi uredbami onemogočila tudi nadaljnje izobraževanje.[50] Zaplenjenega premoženja niso vračali. Kazni izgube političnih pravic so izzvenele šele v začetku petdesetih let. Dokončno mesto delovanju SNČ onkraj meja civiliziranosti je dalo šele Ustavno sodišče Republike Slovenije, ki je konec septembra 1998 odločilo, da so bile določbe Zakona o kaznovanju zločinov in prestopkov zoper slovensko narodno čast »v času nastanka in uporabe tega zakona v neskladju s splošnimi pravnimi načeli, ki so jih v času njihove uveljavitve priznavali civilizirani narodi.«[51]

Vpliv revolucionarne oblasti na delo rednih sodišč

O vpreženosti povojnega sodstva v revolucionarni voz KP je bilo že dosti napisanega in ni razloga, da bi o tem dvomili. Znani so veliki montirani procesi, ki jih je takratna oblast prirejala v Ljubljani, najprej zoper resnične in namišljene sodelavce okupatorja, vojne dobičkarje in domnevne zločince, o katerih so tedanji mediji izjemno pristransko, politično angažirano in prenapihnjeno poročali. S sodnimi spektakli je oblast dvigovala lastno samozavest, pridobila nadzor nad ekonomskimi sredstvi obsojencev, potolkla ambicije morebitnih ideoloških nasprotnikov, ljudstvu pa dajala nesporno sporočilo, da so sedaj novi časi, da je z novimi gospodarji prišla nova pravica, ki ne izhaja le iz zakona, ampak iz občutka ljudstva za pravico, ljudstvo pa je predstavljala KP. Da so obtoženci in njihove družine, če so preživeli in ostali v domovini, iz teh procesov izšli kot socialno, politično in ekonomsko uničene osebe, obsojene na tiho životarjenje v deželi senc in pod stalnim nadzorom, nam govore številna pričevanja.

Na Kamniškem v prvem povojnem obdobju ni bilo nič drugače. KP se je z dogajanjem pred okrajnim sodiščem resno ukvarjala in tudi spremljala odzive ljudi na izrečene sodbe. Nestrinjanje javnosti s sodbo sodišč je bilo za lokalno KP posebej zoprno, sploh če se je v zvezi s tem spontano začela kaka nenadzorovana aktivnost, kot npr. zbiranje podpisov v korist obtožence, naslavljanje prošenj. Čeprav naj bi povojno ljudsko sodstvo slonelo tudi na občutku ljudstva za pravičnost, takšnih nenadzorovanih dogajanj KP ni pripisovala temu občutku, ampak delu »reakcije«, torej nazadnjaško mislečim, sebičnim nasprotnikom novega režima, katerih glavni namen je bila ohranitev starih privilegijev. V letu 1945 je kamniška KP ljudsko neodobravanje sodnih in drugih postopkov zaznala kar nekajkrat, morda najmočneje v času delovanja SNČ.[52] Situacija se je še bolj odkrito ponovila, ko naj bi Kamničani začeli kar po treh linijah zbirati podpise pod prošnjo oblastem za pomilostitev medvojnega župana barona Rehbacha.[53] V začetku septembra 1945 je celica okrajnih referentov OF v zvezi s tem procesom sklenila, da je v procesu zoper nekdanjega župana *»treba poiskati dokaze, da je on resnično kriv. Partija naj si vzame za nalogo, da bo ljudi o tem tudi prepričala.«*[54] Kaže torej, da je imela kamniška KP še septembra občutek, da dokazi o županovi krivdi niso bili še niti najdeni, čeprav je bil Rehbach aretiran že kakih štirinajst dni po vojni, torej vsaj tri mesece prej.

Pošastna razsežnost sodnega preganjanja in javnega blatenja v prvem obdobju po vojni je razvidna tudi iz sodne kalvarije, ki so jo oblasti priredile kamniški družini Cererjevih. Družina je imela v lasti znano gostilno, podjetje Cerer pa se je ukvarjalo tudi z drugimi dejavnostmi, predvsem s trgovino z lesom.[55] Ker je

okrožje (UL, 7. 7. 1945), partizan, član KP in narodni heroj Franc Avbelj - Lojko pa je bil 31. 8. 1945 na zasedanju zbora odposlancev NOO izvoljen za prisednika Okrajnega sodišča v Kamniku (UL, 17. 10. 1945), kar je bila zgolj ena od številnih funkcij, ki jih je Avbelj opravljal v svoji povojni politični karieri. Po vojni je deloval kot družbeni delavec. Septembra leta 1952 je bil proglašen za narodnega heroja.

39 Za pripravo tega prispevka je bilo pregledanih 74 sodnih spisov SNČ Kamnik zoper 83 obdolžencev, ki jih hrani ZAL (ZAL, SNČ, Snč, t. e. 1–15). Število obdolžencev pred sodiščem je bilo nedvomno večje, saj med spisi ni bilo najti nekaterih sicer znanih primerov. Razlike so tudi v ohranjenosti arh. gradiva kamniškega SNČ: nekateri spisi vsebujejo ne le ovadbe, sodne zapisnike in sodbe, ampak tudi pritožbe in odločitve drugih sodnih instanc, v nekaterih primerih pa iz dokumentacije ni mogoče odkriti niti tega, če je do procesa sploh prišlo, saj se je ohranila npr. le prijava. Vseeno menim, da obseg gradiva in kvaliteta podatkov, ki jih nudi, dopuščata navedene vrednostne ocene.

40 Tedaj 49-letna F. K., upokojena uradnica, je bila npr. v »dodatni prijavi« obtožena med drugim tudi, *»da je decembra meseca 1940 izjavila, da bo Nemčija naredila red v Jugoslaviji. Iz tega sledi, da je vsekakor morala biti članica pete kolone v Kamniku.«* (ZAL, SNČ, t. e. 4, Snč 53/45) Med procesom je tožilec obtožnico zoper njo umaknil, ker so priče izpovedale precej drugačno zgodbo.

41 Večina prijav zoper obtožene nosi datume med 7. in 10. julijem 1945.

42 Roman Brunšek, *Procesi*, 113. Tudi v pritožbi Antona Cererja st. proti odločitvi Okrožnega izvršnega odbora ljubljanskega okrožja zaradi odklonitve izdaje potrdila o obstoju obrtne pravice pritožitelj v zvezi z delovanjem kamniškega SNČ navaja, *»da je bilo kamniško sodišče narodne časti blokirano in da so dobivali vstopnice samo tisti, ki so pričali proti meni.«* (KAM 113 – Javno tožilstvo Kamnik, t. e. 7, a. e. 53. Prepis, brez datuma, verjetno konec leta 1946)

43 Ciril Debevec (1903–1973), režiser, igralec, publicist, pedagog in prevajalec. Večino ustvarjalnega življenja je posvetil režiserskemu delu v ljubljanski drami in operi.

44 ZAL, SNČ, t. e. 1, Snč. 5/45.

45 ZAL, SNČ, t. e. 4, Snč 61/45.

46 ZAL, SNČ, t. e. 4, Snč 58/45.

47 ZAL, KAM 126, t. e. 7, Zapisnik 2. sestanka Mestnega komiteta KPS Kamnik, 3. 7. 1945.

48 ZAL, KAM 126, t. e. 6, Zapisnik seje 3. aktiva komunistov kamniškega okraja, 30. 7. 1945.

49 UL, 25. 8. 1945

50 Npr. *Uredba o prepovedi šolanja, obiskovanja tečajev in opravljanja izpitov* (UL, 8. 8. 1945)*; Uredba o prepovedi šolanja, obiskovanja tečajev in opravljanja izpitov na strokovnih šolah iz področja ministrstva za industrijo in rudarstvo* (UL, 12. 9. 1945) itd.

51 Odločba Ustavnega sodišča RS, št. U-I-248/96, 30. 9. 1998.

52 Op. 48.

53 Windschnurer, Leta 1945, 114.

54 ZAL, KAM 126, t. e. 6, Zapisnik VI. rednega sestanka celice okrajnih referentov pri okrajnem odb. OF, 2. 9. 1945.

55 Družina Cerer pred vojno poslovno ni bila zelo uspešna. Zaradi prezadolženosti je bila leta 1938 na dražbi prodana njihova družinska hiša v Maistrovi ulici. Kupil jo je Kmetijski hranilni in posojilni dom v Ljubljani, družina pa je v njej še naprej živela in ohranila predkupno pravico. Jeseni leta 1940 so se Cererjevi z upravnim odborom Kmetijskega hranilnega in posojilnega doma že dogovarjali o prenosu lastništva nazaj na družino, a je vse skupaj preprečila vojna. Februarja 1939 so člani družine ustanovili Družbo Cerer, v kateri je bil oče Anton Cerer st. poslovodja, njegova žena Marija in hči Minka pa družabnici. Med vojno, leta 1943, je prišlo do preosnovanja družbe, v katero so kot družabniki vstopili tudi sinovi Albert, Stane in Anton ml. Deleži v družbi so se s tem prerazporedili, in sicer tako, da je imel Anton Cerer st. 20 %, žena Marija 35 %, hči Minka 30 %, sinovi pa po 5 %. Marca 1943 so Nemci Cererjeve nasilno izselili iz hiše in v njej naredili »nemško hišo«. Pod streho jih je vzel kamniški mesar Vincenc Grčar s Šutne. Med vojno so Nemci Antona Cererja st. dvakrat zaprli: prvič že aprila 1941, ko so ga poslali v Begunje in Šentvid, drugič pa 7. 12. 1943, ko so ga odpeljali s 16 Kamničani v Begunje, kjer je ostal do aprila 1944. Po izpustitvi iz taborišča so ga okupacijske

družba Cerer v zadnjem letu vojne, po prisili okupacijskih oblasti, izsekavala gozdove, so poslovodjo Antona Cererja st. postavili pred SNČ pod obtožbo, da je svoje podjetje postavil v službo okupatorja. Pred SNČ je stopila tudi njegova hči Minka Cerer, ki so jo v eni daljših prijav obtoževali vsega mogočega, od tega, da je med vojno zaslužila s preprodajo kvasa, uporabljala okupatorjeva prevozna sredstva, do domnevne nedostojne zveze s »*Švabom Mozerjem*«. Ker so priče ovrgle obtožbe in poudarile njeno aktivistično delo za OF, je bila Minka oproščena.[56] Anton Cerer st. pa je bil spoznan za krivega in obsojen na zaplembo premoženja in na 10 let izgube narodne časti. Kasneje je obsojeni podal na Okrožno sodišče v Ljubljani prošnjo za obnovo postopka, ki ji je bilo ugodeno. V ponovnem sojenju je sodišče 13. 9. 1946 sodbo SNČ v celoti razveljavilo in obtoženca oprostilo. To se je zgodilo tudi zaradi posredovanja predsednika SAZU dr. Franceta Kidriča, ki se je zavzel za družino Cerer v pismu, ki ga je prejel vladni Oddelek za upravo narodnega premoženja. V njem je izpostavil vlogo očeta Cererja, ki ga je spoznal v taborišču v Begunjah kot organizatorja dela za OF na Kamniškem, pa tudi iz hvaležnosti za pomoč, ki je je bil deležen od družine Cererjevih, predvsem Minke, »*ko mi je, neznancu, upala prinesti paket, medtem ko kaj takega ni upal storiti noben mojih sorodnikov in noben mojih ljubljanskih prijateljev. In takih paketov je sledilo pozneje še mnogo, mnogo tudi na Dunaj.*« Akademik v svojem pismu opominja tudi na to, »*da je bil oče Cerer prvi poslanec v stari Jugoslaviji, ki je zagovarjal zvezo z ZSSR in da zato ni smel biti drugič izvoljen.*«[57] Dr. Kidrič je kasneje na obnovljenem sodnem procesu nastopil tudi kot priča. Oprostilna sodba za Cererja je pri oblasti naletela na precej negodovanja. Iz Kamnika so Kontrolni komisiji pri Predsedstvu vlade pisali, da naj bi bila oprostilna sodba zoper Cererja po mišljenju ljudi »*proti pridobitvam narodno osvobodilne borbe*«. Motilo jih je tudi, da je Kidrič sedel ves čas procesa v dvorani, glede sodnika, ki je Cererja oprostil, pa so zahtevali, »*da se take sodnike, kateri ne upoštevajo pričevanje vseh prič in pravilnega razsojanja, kontrolira ter ne dopušča, da bi zopet zavedli naša sodišča v korupcijo, temveč, da delajo samo v korist ljudstva.*«[58]

Medtem ko je Anton Cerer st. skušal oprati svoje dobro ime, so njegovi štirje odrasli otroci, kot zasebniki in ne kot družba Cerer, od Kmetijskega hranilnega in posojilnega doma odkupili staro družinsko hišo, ki jo je družina zaradi prezadolženosti izgubila na dražbi leta 1938, in sicer za 550.000 takratnih dinarjev, pri čemer so morali najeti 350.000 din kredita pri kamniški Mestni hranilnici. Nakup hiše s strani Cererjevih otrok je naletel na odpor pri kamniškem Okrajnem ljudskem odboru (OLO), uradno zato, ker je zahteval, da Cererjevi otroci povrnejo tudi stroške medvojnih okupatorjevih investicij v hišo, prav mogoče pa je, da tudi zato, ker je OLO prostore v hiši uporabljal za uradniško menzo ter stanovanja in se uporabi zgradbe ni želel odpovedati.[59] Sodni postopki seveda niso tekli le zoper posamezne člane družine, ampak tudi zoper družbo Cerer.

Različne postopke proti Cererjevim so pozorno spremljali tudi v kamniški KP. V zapisniku kamniške mestne kandidatne celice KP z začetka decembra 1945 beremo osupljivo odkrito pisanje o tem, da je kamniška mestna celica KP »*dobila nalogo od okrajnega komiteta, da prevzame odgovornost organizacije za razpravo proti družbi Cerer. Vso zadevo za razpravo sta prevzela tov. U. T. in B. A. Celica predlaga, da se vse te priče kakor ing. Kumer, Rak, Alojz Cerer iz Radomlja pokličejo za nedeljo na Okrajni odbor v sobo štev. 42 ob 9. uri dopoldne, kjer bodo pripravili načrt za razpravo. Tov. Bešter bo šel na razpravo kot zastopnik Mestnega odbora Kamnik.*«[60] Iz zapisanega je torej mogoče predvidevati, da je okrajni komite članе mestne celice zadolžil, da pripravijo priče na pričanje. Kako temeljita je bila priprava in kaj je obsegala, ne vemo. Nekaj dni kasneje je *Ljudska pravica* poročala o razpravi pred Okrožno komisijo za ugotavljanje vojnega dobička, ki je potekala proti družbi Cerer iz Kamnika in proti firmi Kovina iz Kranja. Ing. Kumer, ena izmed prič, ki se omenjajo v citiranem zapisniku, sicer je bil član kamniške mestne celice KP, je pred komisijo pričal o goljufivem knjigovodstvu firme Cerer. Časopisni članek opisuje Antona Cererja st. kot grabežljivega sodelavca okupatorja, ki je ljudi silil, da so privolili v sekanje, jih poleg tega goljufal pri izmeri in plačilu posekanega lesa. Na razpravi naj bi navzoči domačini pripovedovali, da »*ni imel ob začetku vojne nobene imovine, da je bil do vratu zakopan v dolgovih, zdaj pa poseduje milijonsko premoženje. Po osvoboditvi je Cerar kupil z denarjem, ki ga je pridobil v času vojske s tako nesramnim početjem, hišo za 550.000 din.*« *Ljudska pravica* izpostavi tudi to, da, ker je moral Cerer »*kmetom vrniti že precej lesa, mu je komisija za ugotavljanje vojnega dobička prisodila 1.200.000 din, ki jih mora v celoti izplačati.*«[61] Zavajajoče in zlonamerno poročanje *Ljudske pravice* ni bilo naključno. Bilo je povsem v kontekstu načrta oblasti, da se dokoplje do ekonomskih sredstev vplivnih posameznikov. Za to je bilo v primeru Cererjevih najprej potrebno uničenje osebnega dostojanstva ter izničenje medvojnih zaslug za OF, za kar je bilo zlorabljeno revolucionarno sodstvo, nato odrekanje zakonite pravice do uporabe hiše ter končno montirani postopki pred raznimi komisijami in blatenje v medijih. Dogajanje je težko razumljivo predvsem zato, ker je šlo za ljudi, ki so med vojno z OF sodelovali in ob velikem osebnem tveganju pomagali rojakom v stiski. Cererjevi seveda niso bili edini medvojni pomočniki partizanov, ki so se morali za svoje pravice boriti v neskončnih sodnih kalvarijah. Podobno je npr. na domžalskem koncu izkusil tudi Franc Majdič z Vira pri Domžalah, ki je med vojno z velikimi količinami moke pomagal partizanom, po vojni, poleti 1945 pa ga je Krajevni ljudski odbor izbrisal iz volilnega imenika. Pot do svoje volilne pravice je moral iskati po sodiščih. Marca 1946 je v zvezi z njim *Slovenski poročevalec* poročal, da je bila agrarnim interesentom »*razdeljena zemlja industrijalca Majdiča, ki je nikoli ni sam obdeloval. Zdaj bodo na tej zemlji dosedanji bajtarji in dninarji ter poljski delavci kot lastni gospodarji orali in sejali. Široko so jim v sreči žareli obrazi, ko so zatikali količe.*«[62]

Vsi sodni postopki neposredno po vojni niso bili politični, to je jasno, saj v vseh postopkih povojna oblast ni imela političnih interesov. Kadar pa so politični interesi bili, se niso izbirala sredstva za uveljavitev revolucionarne volje. Zasluge za osvoboditev niso pomagale. Počasi je postajalo jasno, da je čas osvobajanja mimo in da je nastopil čas dokončne izvedbe sovjetizacije, v kateri ravnanje med vojno ni bilo bistveno. To se je zdelo tudi Francetu Kidriču, ki je v omenjenem pismu zapisal, da se mu zdi, da »*so v Kamniku prišli na krmilo v gotovih stvareh tudi ljudje, ki imajo maslo na glavi, ki so bili prej vse drugo, kakor pristaši našega gibanja, a hočejo sedaj z ugonobitvijo naših prvoborcev odvrniti vsak sum od sebe. Tako se mi zdi, a srečen bom, če se izkaže, da to ni res.*«[63]

Zdi se, da v nekaterih odmevnejših sodnih procesih na Kamniškem revolucionarne oblasti niso žele tolikšnega uspeha, kot bi si želele. Vsekakor ostaja odprto vprašanje, ali je bil kamniški okraj v tem oziru kaka posebnost znotraj slovenskega prostora. Relativno visok delež oprostitev pred SNČ in zapisniki lokalnih celic KP dajejo misliti, da ljudje iz majhnih sredin, kar je Kamnik vsekakor bil, niso bili pretirano dojemljivi za propagando proti ljudem, o katerih medvojnem delovanju je imela javnost pozitivno mnenje, ki je v veliki meri gotovo slonelo na osebni izkušnji. Jasno je tudi, da so morale biti nekatere prijave pripravljene izjemno slabo, zato se postavlja vprašanje, kako so sploh prišle pred katerokoli sodišče. Kot smo videli v primeru Antona Cererja, je k njegovi oprostitvi nedvomno pripomoglo osebno poznanstvo z dr. Francetom Kidričem, saj je že sama prisotnost uglednega akademika in očeta Borisa Kidriča v sodni dvorani delovala kot izjava zase. Čeprav je vladajoča ideologija sodstvo videla kot revolucionarno orožje, to v konkretnih zadevah ni bilo popolnoma podvrženo le partijskim direktivam. Namen sodnih cirkusov, kakršno je bilo npr. kamniško SNČ, je bil ideološkopropagandni. Sodišče v njem ni nastopalo kot neodvisen organ, ki ima namen nepristransko razsojati med tožilstvom in obtoženo stranko, ampak kot podaljšek hrumeče, propagandno obdelane množice v avditoriju, ki je morala dobiti občutek, da je zadoščeno njenemu čutu za pravičnost, kar naj bi se videlo tudi v odločitvi sodišča. V tem oziru je bila revolucionarna oblast na nek način ujetnica lastnega populizma in tako dolžna občasno poslušati »ljudski čut za pravico«, četudi ji to ni bilo všeč. V velikih in medijsko pokritih sodnih procesih do kakih presenečenj seveda ni moglo priti.

V zvezi s povojnim revolucionarnim sodstvom je potrebno povedati, da je obramba obtožencev v odmevnejših procesih terjala od zagovornikov obtožencev nemalokrat velik pogum. Oblasti so v medijih nemalokrat ostro obračunavale s sodniki, ki so si upali razsoditi v nasprotju s pričakovanji in odvetniki, ki so svoj poklic opravljali ne oziraje se na zahteve oblasti oz. »ljudstva«. Od zagovornika se je nekako pričakovalo, »*da bi odvetnik moral braniti zločinca samo tako, da bi pomagal sodniku –ljudstvu*« in naj bi ne »*jahali na mrtvih črkah mrtve stare zagovorniške prakse, katere cilj je vselej bil [...] obtoženca 'izvleči', pa čeprav je bila njegova krivda vsem na dlani. Take zagovornike bo ljudstvo prej ali slej moralo klicati na odgovor.*«[64] Samostojno in profesionalno odvetništvo pač ni bilo v interesu sodstva, ki je služilo kot »orožje« oblasti in katerega učinkovitost so odvetniki s svojim delom lahko znatno okrnili. Dobro leto kasneje, marca 1947, je tudi kamniško okrajno sodišče prejelo strogo zaupno okrožnico republiškega javnega tožilstva, v kateri tožilstvo v zvezi s pregonom političnih nasprotnikov poroča, da so iz prakse ugotovili, »*da so mnogi politični obsojenci, ki nam jih je predala UDB v izvedbo kazenskega postopka, obšli izvrševanje zaslužene kazni na ta način, da so se poslužili vseh zakonskih pravnih sredstev za omilitev izrečene kazni. [...] Obsojenci oziroma njih svojci se poslužujejo vseh teh pravnih sredstev tako dolgo, dokler vseh ne izčrpajo, za tem pa začnejo zopet iznova. Končno le najdejo primeren čas in način za to, da se jim le posreči izmuzniti se izdržavanju kazni ali pa vsaj znatno znižati izrečeno kazen. [...] Vse to pa ni v interesu nas, ki smo politične osumljence gonili z vso upravičenostjo kot naše politične nasprotnike na zatožno klop z namenom, da očuva-*

oblasti prisilile, da je privolil, da njegovo podjetje seka v gozdovih, ki so jih določile. Preden je začel s sečnjo, se je Anton st. obrnil na Gospodarsko komisijo OF, kjer so mu sečnjo dovolili, a pod pogojem, da poskrbi, da les ne zapusti Slovenije. Potrebno je povedati, da je vsa družina Cererjevih med vojno simpatizirala z osvobodilnim gibanjem in ga aktivno podpirala. Sinova Stane in Anton ml. sta leta 1944 prostovoljno stopila v partizane, hči Minka pa je bila prizadevna aktivistka OF, ki je gmotno podpirala pripadnike osvobodilnega gibanja, njihove družine in tudi družine, ki jih je okupator izselil. Tudi sin Albert je gmotno vseskozi podpiral osvobodilno gibanje, sam pa vanj zaradi bolezni oči ni vstopil. Po koncu vojne so otroci Antona Cererja st. od Kmetijskega hranilnega in posojilnega doma svojo družinsko hišo oktobra 1945 odkupili za 550.000 din in svojo lastninsko pravico tudi vknjižili v zemljiško knjigo. Kljub temu se v hišo niso mogli vseliti: po koncu vojne jo je zasedla vojska, nato pa je imel OLO Kamnik v njej uradniško menzo, sindikalni klub in stanovanja za pet uradnikov. OLO Kamnik je tako zakonitim lastnikom še nekaj časa po vknjižbi lastninske pravice oviral razpolaganje z nepremičnino. (Po različnih dokumentih, ki so v KAM 113, t. e. 7, a. e. 53.)

56 SNČ, 64/65.

57 KAM 113, t. e. 7, a. e. 53, pismo dr. Franceta Kidriča, 12. 7. 1946. Iz priloženega gradiva (odlomek stenografa) je razvidno, da je imel Anton Cerer 28. 2. 1934 na zasedanju Narodne skupščine v Beogradu govor, v katerem je poudaril gospodarske uspehe Sovjetske zveze, kjer »*ustvarja sedanji režim za nas nepojmljive gospodarske rezultate, ki gredo v fantastičnost,*« zaradi česar tedanja Kraljevina Jugoslavija ne bi smela, »*kakor je to sedaj, odbijati tudi v bodoče že večkrat ponujeno roko. Zavedati se moramo, da brez Rusije ni mogoča gospodarska obnova [...].*«

58 ZAL, KAM 113, t. e. 7. a. e. 53, Dopis kontrolni komisiji pri Predsedstvu Vlade LRS, 29. 10. 1946.

59 ZAL, KAM 113, t. e. 7, a. e. 53, Poročilo o družbi Cerer, 17. 8. 1946.

60 ZAL, KAM 126, t. e. 7, Zapisnik 7. sestanka mestne celice št. 2, 7. 12. 1945. V mestu sta delovali dve partijski celici: prva je bila mestna celica 1, celica 2 pa je bila kandidatna, ki je z delovanjem začela oktobra 1945 in je sicer pogosto sestankovala skupaj s celico 1. Iz vsebine zapisnika ni jasno, ali gre za pripravo prič za pričanje pred sodiščem ali za pričanje pred Okrožno komisijo za ugotavljanje vojnega dobička, katere prva razprava je bila nekaj dni kasneje na Ministrstvu za finance v Ljubljani.

61 Prva razprava proti vojnim dobičkarjem, *LP*, 11. 12. 1945, 4.

62 Delitev zemlje na Viru pri Domžalah, *SP*, 7. 3. 1946, 6.

63 Op. 57.

64 Zagovorniku črnorokca g. advokatu dr. I. C. Oblaku, *SP*, 14. 12. 1945, 2. V članku propagandne narave avtor dr. Metod Mikuž obračunava z odvetnikom dr. Oblakom, ki je branil pred sodiščem obtoženega medvojnega pripadnika Črne roke Franca Živaliča.

mo od takih elementov našo družbeno in ekonomsko ureditev in jih izoliramo.«[65] Takšen pogled na pravno državo, katere dolžnost naj bi bil tudi pregon ljudi zaradi njihovega prepričanja, se je v praksi ohranil do razpada Jugoslavije.

Usoda uradnika

Temeljitega pregledovanja in čiščenja je bil deležen tudi upravni aparat. Številni uslužbenci iz predvojnega časa so bili odpuščeni ali pa niso dobili novega delovnega mesta. Personalni oddelek pri Predsedstvu Narodne vlade je že sredi maja 1945 poslal okrožnico, v kateri je bilo zapisano, naj v državni aparat pridejo *»ljudje, ki so do konca prežeti moralno političnih osnov naše borbe. Samo ta kader bo znal čuvati pridobitve naše vojne.«*[66] Med pridobitve vojne niso uvrščali le pridobljene svobode, ampak tudi izvedbo revolucije, ki je prav v tistih majskih dneh stopala v svojo najbolj tragično fazo. Proces čiščenja je potekal tudi na nižjih nivojih upravnega aparata, torej na nivoju okrajnih ljudskih odborov, občinskih ljudskih odborov (ObLO) in krajevnih ljudskih odborov (KLO), ki so takoj po vojni nadomestili nekdanje okraje in občine. Nad njim so bdele partijske celice, ki so maja 1945 vzniknile v upravnih organih, v posameznih KLO in seveda tudi pri organih OF, ki je s koncem vojne postala organizacijski okvir množičnega političnega udejstvovanja in hkrati orodje udejanjanja politike KP. Da v povojnem državnem aparatu ni bilo prostora za ljudi, ki so med vojno dejansko delovali proti narodnoosvobodilnemu gibanju, je samoumevno. Pri ocenjevanju moralno-politične primernosti starih državnih uslužbencev in pri nastavljanju novih se je oblast naslanjala na pisne ocene oz. karakteristike, ki so jih o posameznikih izdajali ljudski odbori, partijske celice in drugi organi. V svojih ocenah so se ozirali na predvojno politično usmerjenost in delovanje posameznika, na njegov medvojni odnos do okupatorja in NOB ter na odnos do »nove politične stvarnosti«. Novim oblastem so predstavljali težavo predvsem ljudje, ki so bili glede predvojnega in medvojnega delovanja neoporečni, vendar so bili v ideološkem oziru nezanesljivi. Takšne so skušali odstraniti na vse mogoče načine, jim vzeti ugled, zmanjšati pomen njihove medvojne podpore NOB ali jo celo prikazati zgolj kot nezadostno pomoč, ki je izvirala iz osebnega koristoljubja in preračunljivosti. Na sestanku kamniških partijskih celic 1 in 2 so decembra 1945 npr. sklenili vzeti na znanje naročilo Centralnega komiteja KPS, da se po vseh uradih opravi kontrola oz. da se *»prerešetajo vsi uradi, kakšne ljudi imajo tam zaposlene. Napraviti je treba seznam uradnikov, ki so zaposleni po posameznih uradih«*.[67] A čiščenje kamniških uradov se je pričelo že mesece prej.

Septembra 1945 je celica okrajnih referentov pri okrajnem odboru OF Kamnik (OO OF Kamnik) sklenila, da se zoper uslužbence Japlja, Hudomala in Brozoviča *»poiščejo dokazi, na podlagi katerih se jih bo lahko odpustilo iz službe in to takoj.«*[68] Ti trije uradniki se v ohranjenih zapisnikih omenjene celice KP tu prvič in zadnjič pojavijo skupaj. Usode ostalih iz dokumentov ni razbrati, do neke mere pa je možno spremljati dogajanje v zvezi s prvim omenjenim, Japljem, saj antipatij do njega ni gojila le celica okrajnih referentov, ampak tudi mestna celica KP. V njenem zapisniku iz februarja 1946 beremo, da je Japelj *»uslužbenec pri gremiju trgovcev. Smeje se borzi dela in nam, češ da je dobil službo. Tendenca pa je, da se ga odstrani iz službe.«*[69] Iz navedenega bi bilo mogoče celo sklepati, da je Japelj službo v državni upravi v vmesnem času res izgubil in se kmalu nato, proti pričakovanjem lokalne partije, uspel zaposliti pri omenjenem gremiju trgovcev. Kakorkoli že, volja KP se je hitro uresničila. V arhivskem gradivu Okrajnega sodišča v Kamniku namreč najdemo prošnjo za pomilostitev, ki jo je Anton Japelj naslovil na omenjeno sodišče julija 1947.[70] Japelj je bil namreč maja 1947 zaradi utaje obsojen na deset mesecev prisilnega dela z odvzemom prostosti. V prošnji za pomilostitev navede, da je v času okupacije služboval kot uradnik na medvojni občini Homec, kjer je dejavno podpiral partizansko gibanje tako, da je izdajal peku Alojziju Vavpetiču iz Šmarce nakaznice za moko, da je ta lahko dostavljal kruh partizanom. Vsega skupaj naj bi v letih 1941–1943, ko je delal na Homcu, za partizane namenil za 16–18.000 kg moke nakaznic. Pek Vavpetič je Japljevo izjavo pisno potrdil in dodal še, da je preko Japlja dobival 400–600 kg moke mesečno. Resničnost Japljeve in Vavpetičeve izjave na koncu potrjuje tudi Krajevni ljudski odbor Homec, katerega izjava ga opiše tudi kot človeka, ki je bil *»ves čas vesten in pošten uradnik, uvideven do prebivalstva, ter jim je šel na roke kolikor mu je bilo mogoče v njegovi službeni dolžnosti.«*[71] V zvezi z Japljevo prošnjo za pomilostitev se je sodišče na Notranji odsek pri Okrajnem ljudskem odboru Kamnik (OLO Kamnik) obrnilo s prošnjo, *»da ugotovite in poročate, če je obsojeni Anton Japelj res sodeloval v narodno osvobodilnem gibanju po nalogu ali z odobritvijo vodstva OF.«*[72] Odgovor OLO Kamnik Okrajnemu sodišču je bil za Japlja uničujoč. Med drugim so navedli, da je bil uradnik Japelj vso vojno v navezi z lokalnimi črnoborzijanci in prekupčevalci, med njimi tudi s pekom Vavpetičem, ki da se je v času okupacije *»z vsem opomogel in nakupil stroje itd.«* Čeprav priznavajo, da je z nakaznicami dobavljal moko, od katere je je v resnici šlo precej za potrebe partizanskega boja, hkrati poudarjajo, da delo *»katero je izvrševal tov. Japelj ni bilo organizirano, kakor tudi delo tov. Vavpetiča ni bilo delo po liniji OF, ampak v toliko, da si je on obdržal tisti čas absistenco proti oblasti okupatorja, kakor tudi, da je imel pravilen odnos do NOV, pred katero je imel velik strah. Delal pa je vseskozi v skladu s politiko Angležev in je danes nasprotnik sedanjega družbenega reda.«* OLO Kamnik sodišču priporoča, *»da se tov. Japelj Anton ne pomilosti z ozirom na gornje navedbe.«*[73] Pri branju navedenega odgovora OLO Kamnik pade v oči z rdečo barvo podčrtano mesto, kjer piše, da Japljevo delo *»ni bilo organizirano«*, iz česar je sklepati, da se je to nekomu zdel pomemben podatek. Sodišče je Japljevo prošnjo zavrnilo, iz obrazložitve odločbe pa je razvidno, da je bila v celoti utemeljena na mestoma dvoumnem mnenju OLO, ki je s podano izjavo uspešno izničil medvojne zasluge uradnika Japlja in peka Vavpetiča.

Omenjeni primer gotovo ni bil osamljen. Znova bode v oči dejstvo, da podpora NOB in človekoljubno delo med vojno, ne glede na obseg dela in stopnjo tveganja, pri povojni oblasti ni štelo nič, če takšno delovanje ni bilo povezano z OF, če torej ni uživalo blagoslova KP, ki je v OF imela vodilno vlogo. V svoji pritožbi na Okrožno sodišče v Ljubljani, ki jo je Japelj vložil 1. septembra 1947, opravičuje nepovezanost svojega človekoljubnega dela z OF z dejstvom, da je moral delovati skrivaj in samoiniciativno, zato takrat ni mogel misliti na *»povezanost in čakati na navodila, ker je bila potreba in pomoč nujna in ista od začetka največ odvisna od prostovoljnega nagiba posameznika.«*[74] A oblast za takšno utemeljevanje ni imela posluha. Zdi se, da Japelj ni razumel dobe, v kateri se je znašel. Komunistična država ni ne želela ne cenila samoiniciativnih samarijanov. Kot vsaka diktatura je bila obsedena od potrebe po nadzoru, od ljudi je pričakovala predvsem pokorščino, samoiniciativnost pa je pogosto dojemala kot svojeglavost, problematičnost, samovoljo in predvsem kot nezanesljivost.

Družba nadzora

Prevzem oblasti, kot smo videli, na lokalnem nivoju ni bil prepuščen naključju. Ljudje, ki so s svojim delovanjem kakorkoli ogrožali delovanje nove oblasti, so se hitro znašli v težavah. Revolucija je v socialnem smislu pomenila temeljito preoblikovanje družbe, pri kateri je bila osnova za uspešnost temeljita izločitev vseh »neljudskih« elementov iz narodnega telesa. »Neljudski elementi« družbe so bili tisti, ki se s konkretnimi postopki revolucionarnega procesa niso strinjali ali pa so bili zaradi svoje ekonomske, nazorske ali religiozne naravnanosti z njim nezdružljivi. Od vsega začetka so revolucionarne oblasti te »elemente« poimenovale z izrazom »reakcija«. Politična opozicija komunističnemu režimu se po vojni, kljub formalnim možnostim, dejansko ni mogla organizirati. Njeni voditelji so bili večinoma v emigraciji, v zaporih ali drugače onemogočeni. Glavno orodje družbenega nadzora je bila Uprava državne varnosti (UDV) oz. udba. Vseeno pa je spremljanje reakcije oz. kasneje kotrarevolucionarnih elementov postala ena poglavitnih dejavnosti partijskih celic, še posebno terenskih. Obsedenost z iskanjem »notranjega sovražnika« je bila vse do razpada Jugoslavije nerazdružljivo povezana z delovanjem KP. Notranji sovražnik se je pojavljal povsod in v najrazličnejših inkarnacijah: od kmeta, ki je oddal premalo krompirja, do delavca, ki je povzročil delovno nesrečo, od ideološko »neizgrajenega« učitelja do frančiškanskega kateheta in do soseda, ki je imel stike z bratom v emigraciji. Lokalne partijske celice so na svojem območju v prvem obdobju po vojni zavzeto iskale »gnezda« reakcije, saj je bil to del utrjevanja pridobitev revolucije.

Odnos oblasti do katoliške Cerkve

Cerkev na Slovenskem, predvsem katoliška, je bila nedvomno na vrhu seznama organizacij, ki so v očeh oblasti veljale za generatorja reakcionarnih idej. Odnos oblasti do Cerkve je bil na videz dvojen: čeprav vsaj sprva KP ni želela v javnosti vzbujati vtisa, da Cerkvi nasprotuje zaradi religioznosti same po sebi, je bilo popolnoma jasno, da si stojita uradna oblast in vrh slovenske katoliške Cerkve v ideološkem smislu na povsem nasprotnih bregovih. Javna glasila so cerkvene strukture bičale predvsem z očitki, da so med vojno kolaborirale z okupatorjem, z nasprotovanjem komunizmu podpihovale boje znotraj naroda itd. Kljub temu so nekateri duhovniki z revolucionarno oblastjo dobro sodelovali in z njo niso imeli težav. Kot rečeno, so bili med njimi tudi duhovniki, ki so stik s KP iskali že krepko pred vojno.[75] Nekateri, npr. dr. Metod Mikuž, so postali celo poglavitno orodje revolucionarnih oblasti pri medijskem obračunu s cerkvenimi strukturami. Usoda takšnih »ljudskih« duhovnikov seveda ni bila primerljiva z usodo tistih, ki tega oportunizma niso zmogli. Oblast je vsako uradno preganjanje Cerkve uradno ostro zanikala. Poudarjala je ločitev Cerkve od države in krilatico, da je verska pripadnost osebna stvar. Dejansko pa je politična oblast onemogočala institucionalno delovanje Cerkve in se – kljub ločitvi Cerkve in države – aktivno vtikala v njene organizacijske zadeve. V medijih so za katoliško Cerkev redno poudarjali, da je bila *»zmerom vladajoča v politiki vseh držav, katerim je pripadala Slovenija. […] Izkoriščujoč pobožnost ljudstva in opirajoč se na svojo zvezo z državo, ki ji je dajala podporo in pomoč, je cerkev vodila v Sloveniji protinarodno politiko, ki je izkoriščala verska čustva ljudskih množic za politične programe, […] ki so v najusodnejši dobi prešli odkrito na stran narodnega izdajstva.«*[76] S prirejanjem številnih in medijsko izjemno »pokritih« sodnih procesov proti domnevno izdajalski duhovščini je oblast dosegla, da je beseda »izdaja« postala skoraj da sinonim za cerkvene strukture. S skoraj popolnim izbrisom spomina na kulturne in politične zasluge katoliške Cerkve za slovenski narod, ki jih je v zgodovini vendarle imela, so Cerkev v dojemanju ljudi spravili v položaj, v katerem naj bi se opravičevala za svoje delovanje ves čas obstoja na naših tleh, predvsem pa

65 ZAL, KAM 113, t. e. 6, a. e. 31, okrožnica Javnega tožilstva LRS o kontroli nad pravnimi sredstvi, 19. 3. 1947.

66 Okrožnica z dne 21. 5. 1945, citirano po: Jože Prinčič: *Slovensko gospodarstvo v drugi Jugoslaviji*, Zbirka zgodovinski viri za srednje šole, Ljubljana, Modrijan, 1997, 20.

67 ZAL, KAM 126, t. e. 7, Zapisnik sestanka mestnih celic štev. 1 in 2 z dne 19. 12. 1945.

68 ZAL, KAM 126 Okrajni komite ZKS, Kamnik 1945–1952, t. e. 6, Zapisnik VI. rednega sestanka celice okrajnih referentov pri okrajnem odboru OF Kamnik, 2. 9. 1945.

69 ZAL, KAM 126, t. e. 7, Zapisnik sestanka mestnih celic štev. 1 in 2 z dne 15. 2. 1946.

70 ZAL, KAM 15 Okrajno sodišče Kamnik, t. e. 100, Kr 145/47.

71 Prav tam. Zanimivo pri izjavi KLO Homec je, da je datirana z 18. marec 1947, torej pred Japljevo obsodbo zaradi utaje in da gre v bistvu za priporočilo za sprejem v službo, saj odbor Japlja, ker je bil *»res zanesljiv in v vsakem oziru priporočljiv delavec v smislu Osvobodilne fronte, za sprejem v službo najtopleje priporoča.«* Izjava torej potrjuje, da je moral Japelj po februarju 1946 res ostati brez službe in da je marca 1947 kandidiral za delovno mesto.

72 ZAL, KAM 150, t. e. 100, Kr 145/47, Zahteva sodišča, 19. 7. 1946.

73 Prav tam. Odgovor OLO Kamnik Okrajnemu sodišču, 2. 8. 1946.

74 Prav tam. Pritožba proti odločbi Okrožnega sodišča v Kamniku, Ks 165/47.

75 Op. 36.

76 Ločitev cerkve od države, *LP*, 18. 12. 1945, 2.

se je načrtno ustvarjal vtis, da gre za organizacijo, ki vseskozi vztraja v stanju nekakšne »latentne izdaje«, kar so ji očitali tudi zaradi njene nadnacionalne narave in povezanosti s Svetim sedežem, katerega pomen in vpliv je oblast enačila z imperializmom, fašizmom in podobnim zlom. Predsednik tedanje hrvaške vlade Bakarić je to v govoru marca 1946 potrdil z besedami, da je želja oblasti le, *»da se v cerkvi ne skriva tuja imperialistična, oziroma ustaška garnitura. […] Odstranjevanje te agenture je zamotano delo. Del tega dela smo že izvršili. Odslej ni odvisno od nas ampak od sodišča, da izreče svojo besedo. Od cerkve želimo samo to in ničesar drugega, kot da je zvesta svojemu ljudstvu.«*[77]

Ohranjeno arhivsko gradivo partijskih celic s Kamniškega kaže, da so celice KP spremljale cerkvene zadeve na svojem področju in o njih razpravljale. Odmevnejših sodnih zadev zoper duhovščino na Kamniškem v prvem povojnem obdobju ni zaslediti. Gotovo tudi zato ne, ker je večino duhovnikov, z redkimi izjemami, nemški okupator izgnal že leta 1941, zato na tem področju v zvezi z medvojno kolaboracijo, ki so bile pogoste npr. na področju nekdanje ljubljanske pokrajine, niso prišle v poštev. Partijsko vodstvo izgnanim osebam, torej tudi duhovnikom, povratka ni olajševalo. Junija 1945 je republiški minister za notranje zadeve Zoran Polič v okrožnici pozival odbore OF, naj onemogočijo izdajanje potnih dovolilnic ljudem, ki bi jih lahko izrabljali za širjenje sovražne propagande. Posebna pozornost je veljala tistim, ki so se brez vsakršnih dokumentov vrnili iz drugih krajev, še posebej, če so prihajali iz ljubljanske pokrajine. Za te osebe je bilo ukazano, naj se KLO v krajih, kamor so se vrnili, pozanimajo o njihovem medvojnem zadržanju pri KLO v krajih, kjer so bivali med vojno. V zvezi s tem tožilstvo ugotavlja, da so odbori OF dotlej glede tega ravnali napačno, saj *»so dovolili povratek in delo raznim advokatom, trgovcem, duhovnikom, pa tudi kmetom in drugim, ne da bi od njih zahtevali, da se izkažejo s potno dovolilnico izdano v kraju, od koder so dopotovali in ne da bi od njih zahtevali kakršenkoli dokument, ki bi izpričeval njihovo zadržanje v času narodnoosvobodilne borbe.«*[78] Duhovščina, ki se je kljub temu vrnila, je ob povratku tudi v naših krajih naletela na težak socialni položaj, pa tudi na uničena župnišča in cerkve. Ker je bilo prebivalstvo večinoma verno, bi direkten nastop zoper duhovščino lahko vzbudil nepotrebno nasprotovanje ljudski oblasti. *»Proti duhovnikom ne bomo nastopali, ne bomo pa jih podpirali,«* so tako sklenili v kamniškem mestnem komiteju KP septembra 1945.[79] To pa ni pomenilo, da nadzora nad klerom ne bo, saj v zapisniku sestanka kamniških mestnih celic 1 in 2 zasledimo, da so tudi kamniški komunisti dobili nalogo podati karakteristike vseh duhovnikov in učiteljev.[80]

Leta 1946 so se stvari spremenile. Že konec leta 1945 je močno odmeval t. i. »božični proces« proti duhovnikom v Ljubljani, v letu 1946 pa so oblasti pripravile še več sojenj, predvsem pa dva velika procesa, o katerih so mediji zelo angažirano poročali: proti zagrebškemu nadškofu dr. Alojziju Stepincu in proti ljubljanskemu škofu dr. Gregoriju Rožmanu. Slednjemu so pred vojaškim sodiščem sodili v odsotnosti avgusta 1946, skupaj z nekaj drugimi soobtoženci. V ustvarjanju proticerkvenega razpoloženja so se partijskim medijskim trobilom v Kamniku pridružile tudi lokalne celice, ki so se trudile ljudem predstaviti in razložiti pomen sojenja »zločincu« Rožmanu. Jasno je, da je sojenje škofu v simbolnem pomenu pomenilo sojenje katoliški Cerkvi, ki so ji s škofovo obsodbo oblasti dokončno nadele oznako izdajalske organizacije. Pri svojem agitiranju so bili komunisti v mestu dokaj uspešni, saj je mestna celica KP konec avgusta ugotavljala, *»da se po mestu splošno kritizira sodba vojnih zločincev, da so bili škof Rožman, Vizjak in Krek vse premalo sojeni,«* nekoliko slabši pa je moral biti uspeh na podeželju, saj so *»na sestanku v Palovčah govorili, da so na sodbi v Ljubljani priče podkupljene. Član odbora iz Sel, po domače Miklavževec iz Rožičnega je rekel: 'Pustite jih živeti, saj sedaj je že vse minilo.' Hujska jih župnik iz Sel.«*[81] Omenjena celica KP si je zato malo kasneje dala za nalogo *»pri vseh prilikah predstavljati proces v Ljubljani in razkrinkavati klero-fašizem.«*[82] Kaj naj bi izraz »klerofašizem« pomenil v kamniškem kontekstu, ni bilo nikoli definirano. Izraz je postal – in v nekaterih krogih do danes ostal nekakšen dežnik, s katerim je partija načrtno utrjevala podobo katoliške Cerkve kot »protiljudske« organizacije, in to z namenom, da bi zmanjšala njen ugled med ljudmi in uničila njen vpliv.

S posebno pozornostjo se je tako spremljalo delo duhovnikov po župnijah, še posebej v krajih, ki so veljali za *»gnezda bele garde«* ali reakcije. Takšen sloves je imelo predvsem področje Komende in Vodic, pa tudi nekateri kraji na domžalskem koncu. KP je na organizacije OF in celo na posamezne komuniste na teh območjih gledala z nezaupanjem, saj naj bi bili pod vplivom lokalnega klera in reakcionarjev. V partiji so z zaskrbljenostjo gledali na versko življenje svojih članov in izključevali iz svojih vrst tiste, ki so se cerkveno poročali, krstili svoje otroke ipd. Po drugi strani so duhovnikom šteli v slabo, če so komu odrekli podelitev cerkvenih zakramentov. Tako je marca 1946 prišlo v zapisnik kamniške OZNE, da vodiški župnik Peter Janc pri spovedi ni hotel dati odveze dvema fantoma, ki sta bila na udarniškem delu.[83] Na splošno je duhovnik težko storil nekaj, kar bi partijo prepričalo, da ne minira ljudske oblasti. Julija leta 1946 je bilo v kamniški celici UDV sklenjeno, da je treba *»vršiti borbo proti klerofašizmu, mobilizirati ljudi in jim prikazati napake posameznih duhovnikov, kakor vsega cerkvenega klera.«*[84] Partijske celice so na svojem območju začele zbirati podatke o duhovnikih, njihovi pastoralni dejavnosti, njihovem odnosu do NOB, morebitnih stikih z reakcijo ali sovražno emigracijo. Po navodilih partijskega vodstva je bilo potrebno že leta 1945 izdelati karakteristike vseh duhovnikov in učiteljev.[85] To je bilo v očeh KP očitno potrebno, saj je duhovščina v prvem povojnem obdobju kljub propagandnemu in sodnemu pogromu med ljudmi še vedno uživala ugled in imela vpliv celo pri tistih skupinah ljudi, za katere se je pričakovalo, da bodo najbolj dojemljive za sporočilo revolucionarne oblasti. Tako se je npr. še v začetku leta 1947 ugotovilo, da je v Blagovici samo 6 mladincev naročenih na *Mladino*, kar 20 pa jih je naročenih na cerkveni list *Oznanilo*.[86]

Pogosteje kot drugi duhovniki se v zapisnikih kamniške partije omenjajo frančiškani. Čeprav frančiškani niso imeli lastne župnije, je bila KP nanje pozorna predvsem zato, ker so poučevali verouk v šolah, poleg tega je KP v samostanu videla eno od »gnezd reakcije«, zato so nadzorovali, kdo se tam zbira.[87] Zdi se, da so frančiškani leta 1946 morali reči kako konkretno besedo o odnosu oblasti do Cerkve, zaradi česar se je mestni celici KP zazdelo, *»da so začeli že kar odkrito nastopati proti nam.«* Celica se je nato odločila, *»da se bo nekaj tovarišic udeleževalo maše vsako nedeljo.«* Za to nalogo so zadolžili članice SKOJ-a.[88] Verjetno so se za pošiljanje lastnega podmladka odločili, ker naj bi bili mladi manj vpadljivi.

Šolstvo

Posebnega nadzora je bilo deležno šolstvo. Najprej seveda učiteljski kader, od katerega se je, poleg strokovnosti, pričakovala tudi politično-moralna neoporečnost v odnosu do ljudske oblasti, vključenost v množične organizacije OF in pozitiven odnos do NOB v času vojne. V obdobju neposredno po vojni so zaradi pomanjkanja srednješolskih učiteljev marsikje v Kamniku delo obdržali tudi učitelji, ki jim nova oblast še ni dala pristanka k imenovanju, vendar se je težilo k temu, da se to uredi. Tudi tukaj so se oblasti o posameznikih informirale preko karakteristik, ki so jih sestavili okrožni in lokalni partijski organi. V njih je bil poseben poudarek ne le na strokovni usposobljenosti in obnašanju posameznika med vojno, ampak na tem, koliko pozornosti posveča ideološki vzgoji.[89] Republiško ministrstvo za prosveto je učitelje plačevalo ter jih zato tudi svobodno in po lastni presoji prestavljalo, včasih tudi v škodo posameznih šol, ki so se morale v kadrovski zadregi znajti same. Leta 1946 sta bila tako s kamniške nadaljevalne strokovne šole premeščena učitelja Ivan Golob in Stanislav Pogačnik, zato je šola ostala brez usposobljenih predavateljev za strokoznanstvo in knjigovodstvo, o čemer je vodstvo šole informiralo Oddelek za strokovno šolstvo pri Ministrstvu za industrijo in rudarstvo, pod katerega pristojnost je šola spadala.[90] V odgovoru je ministrstvo zapisalo, da učitelje plačuje in premešča prosvetno ministrstvo in da so *»petletne izkušnje narodnoosvobodilne borbe dokazale, da ni nihče nenadomestljiv.«* Šoli je ministrstvo naročilo, naj pritegnejo k poučevanju *»strokovnjake, ki jih v mestu Kamniku po vsej verjetnosti ne bo primanjkovalo. Za poučevanje knjigovodstva pa je priročnik že v tisku.«*[91]

Na področju osnovnega šolstva so po osvoboditvi vladale izredne razmere. Nova šola v Kamniku, današnja OŠ Toma Brejca, ki so jo začeli graditi že pred vojno, so med vojno Nemci sicer dokončali, vendar je bila zgradba ob odhodu okupatorja povsem opustošena in popolnoma brez šolskega inventarja. Pouk v šolskem letu 1945/46 je tako stekel brez učbenikov, didaktičnih pripomočkov in knjižnice. Tako je bilo še marsikje. Pomen in poslanstvo osnovne šole sta v tem času presegala vzgojno-izobraževalni proces, še posebej zaradi težkih prehranskih in higienskih razmer, zato so bili učenci *»higiensko zelo zanemarjeni«*. Na zdravstvenem pregledu v šolskem letu 1946/47 je bilo npr. v omenjeni kamniški šoli med 383 učenci ugotovljenih 60 primerov garij in srbečice. V istem šolskem letu šolska kronika poroča, da se je reakcija na tuberkulinski kožni test pojavila pri skoraj polovici mladine, pri čemer je bila pri 50 učencih tako močna, da je bil potreben rentgenski pregled. Šolski kronist je ugotavljal, da bo treba posvetiti *»soc. prilikam in prehrani naše mladine veliko več pažnje, da ne bo prepozno in usodno za naš naraščaj. Ne prikrivajmo resnice – prehrana za doraščajočo mladino ni zadostna! Vse slabotne otroke se bo med počitnicami poslalo v zdravstvene kolonije, manj slabotne pa v počitniške.«*[92]

Osnovnošolski prostor je po osvoboditvi postal prostor politične indoktrinacije. Na omenjeni šoli so bili npr. že v šolskem letu 1945/46 vsi učenci člani pionirjev. Učenci so sodelovali na številnih javnih prireditvah, pa tudi šola je organizirala številne proslave, od katerih so bile nekatere izrazito ideološko obarvane: v šolskem letu 1946/47 je tako šolski koledar obsegal sledeče proslave: jeseni v čast Svetozarju Markoviću, nato proslava ob 29. obletnici oktobrske revolucije, sledila je proslava 29. novembra, decembra je bila proslava v čast Stalinu, v januarju 1947 komemoracija ob 23. obletnici smrti Lenina, februarja so imeli proslavo v čast Prešerna in kmalu nato še v čast Rdeče armade, sledila je proslava ob 8. marcu – dnevu žena,

77 Od cerkve ne želimo drugega, kot da je zvesta svojemu ljudstvu, *LP*, 26. 3. 1946, 4.

78 AS, AS 227, t. e. 1, a. e. 6, Okrožnica, 14. 6. 1945.

79 ZAL, KAM 126, t. e. 7, Zapisnik sestanka mestnega komiteja KPS , 27. 9. 1945.

80 ZAL, KAM 126, t. e. 7, Zapisnik sestanka mestnih celic 1 in 2, 28. 12. 1945.

81 ZAL, KAM 126, t. e. 7, Zapisnik sestanka mestne celice KP, 30. 8. 1946.

82 ZAL, KAM 126, t. e. 7, Zapisnik sestanka mestne celice KP, 13. 9. 1946.

83 ZAL, KAM 126, t. e. 7, Zapisnik sestanka celice KP pri Ozni Kamnik, 3. 3. 1946.

84 ZAL, KAM 126, t. e. 7, Zapisnik sestanka celice KP pri UDV Kamnik, 2. 7. 1946.

85 ZAL, KAM 126, t. e. 7, Zapisnik sestanka mestnih celic KP 1 in 2, 28. 12. 1945.

86 ZAL, KAM 126, t. e. 7, Zapisnik sestanka celice KP pri UDV Kamnik, 26. 1. 1947.

87 Mestna celica KP je na sestanku 18. 1. 1946 npr. določila 3 člane, ki naj bi »vršili kontrolo nad duhovniki« (ZAL, KAM 126, t. e. 7. Zapisnik sestanka mestne celice KP 18. 1. 1946). Zavzetost za nadzor ni bila majhna: slaba 2 tedna kasneje je eden od članov celice lahko poročal, da *»se v samostanu shajajo S. J., L. M. in neko dekle z Vrhpolja. Stalno zahaja v samostan žena iz Srednje vasi z očali.«* (Zapisnik sestanka mestnih celic 1 in 2, 1. 2. 1946)

88 ZAL, KAM 126, t. e. 7, Zapisnik sestanka mestne celice KP, 5. 7. 1946.

89 Npr. eno takšnih karakteristik, ki se nanaša na kamniškega gimnazijskega učitelja Toma Žargaja, je na zahtevo Okrajnega komiteja KP julija 1946 sestavila sekretarka mestne celice KP. V njem je zapisano, da naj bi bil učitelj Žargaj še *»stare miselnosti, katere se ne more otresti in misli, da čim izvrši svojo dolžnost v šoli, je s tem svojo nalogo že izvršil. Kot učitelj v gimnaziji ima uspehe in se trudi, toda o kaki političnivzgoji ni govora.«* (ZAL, KAM 126, t. e. 6)

90 ZAL, KAM 80 – Center strokovnih šol Kamnik, t. e. 3, Dopisi 1946/47, Dopis Strokovne nadaljevalne šole Kamnik Ministrstvu za industrijo in rudarstvo, 8. 9. 1946.

91 ZAL, KAM 80, t. e. 3, Dopisi 1946/47, Odgovor ministrstva za industrijo in rudarstvo, 12. 9. 1946.

92 ZAL, KAM 112, t. e. 8, Kronika, 18–21.

27. marca so na proslavi v prisotnosti ministra Toma Brejca razvili prapor pionirske organizacije, 27. aprila so proslavili 6. obletnico ustanovitve OF, slovesno so proslavili 1. maj, ki mu je sledilo proslavljanje 9. maja – dneva zmage. Pri vdiranju politične indoktrinacije v šolski prostor so bili posamezni učitelji skoraj brez moči, saj je nadzor nad njimi potekal na več načinov in zameriti se oblasti je zlahka pomenilo izgubo službe, premestitev ali javno blatenje učitelja v časopisju, zagotovo pa poostreno spremljanje pedagoškega dela. Ko je npr. kamniška učiteljica Marija Peterlin januarja 1945 dijaku raztrgala napis s parolo *»Smrt reakciji!«*, je o tem razpravljala mestna celica KP in sklenila, da je treba zadevo preiskati.[93]

Hkrati so se iz šolskega prostora v zasebnost domov umikala praznovanja z versko konotacijo. V šolskem letu 1948/49 so tako prvič priredili *»novoletno jelko«*, saj mladina s *»takimi obdaritvami pozablja komedijo miklavževanja«*, čeprav je npr. leta 1945 miklavževanje v Kamniku priredila AFŽ v sodelovanju s sindikati.[94] V istem šolskem letu so tudi prvič odpadle velikonočne počitnice, ki so jih nadomestile počitnice med 27. aprilom in 2. majem. Vseeno so v šoli v času velike noči zabeležili 19 neopravičenih izostankov. Šolska inšpekcija je v tem šolskem letu lahko ugotovila, da *»tukajšnje učiteljstvo stavlja vse svoje sile za dvig prosvetnega nivoja mladine v duhu resnične predanosti(?) dialektičnega materializma, po potih marksizma-leninizma in da se načrtno odstranjuje iz šol mračnjaštvo srednjega veka.«*[95]

Posebno vprašanje v okviru šolstva je bilo vprašanje poučevanja verouka v šolah. Z ukinjanjem verouka so oblasti v šolah začele že leta 1945, kar je med ljudmi povzročilo veliko razburjenje.[96] Verouk se je v šolah sicer še vedno poučeval do začetka 50. let, vendar le kot izbirni predmet. Na kamniški nižji gimnaziji ga je vsaj do leta 1947 poučeval p. Heybal, kateremu so to večkrat skušali onemogočiti. Mestna celica KP je o Heybalu razpravljala npr. maja 1946, ker naj bi bil v cerkvi *»molil za bivšega škofa izdajalca Rožmana«*, pri čemer so hkrati s tem odprli tudi temo poučevanja verouka v šoli.[97] Dokončno se je pater isti celici zameril marca 1947, ko naj bi bil v pridigi napadel gimnazijsko vodstvo, ker naj bi oviralo poučevanje verouka in tega predmeta ni vneslo v spričevalo. Zaradi tega je celica Okrajnemu komiteju ZK predlagala, da se mu odvzame pravica poučevanja verouka na gimnaziji.[98]

93 ZAL, KAM 126, t. e . 7, Zapisnik sestanka mestnih celic KP 1 in 2, 25. 1. 1946.

94 ZAL, KAM 126, t. e. 7, Sestanek mestne kandidatne celice KP, 24. 11. 1945.

95 ZAL, KAM 112, t. e. 8, Kronika, Zapis o šolskem letu 1948/49 obsega strani 33–41.

96 ZAL, KAM 126, t. e. 7, Zapisnik sestanka mestne celice KP, 13. 12. 1945.

97 ZAL, KAM 126, t. e. 7, Latinska molitev za škofa je bila pred II. vatikanskim koncilom predpisana in kot takšna obvezen del bogoslužja. Šele avgusta 1952 je bilo zaradi številnih težav v zvezi s tem duhovnikom dovoljeno, da namesto ljubljanskega škofa dr. Gregorija Rožmana v molitvi imenujejo pomožnega škofa in apostolskega administratorja Antona Vovka. (Tamara Griesser-Pečar: *Cerkev na zatožni klopi*, Družina, Ljubljana 2005, 344)

98 ZAL, KAM 126, t. e. 7, Zapisnik sestanka mestne celice KP, 20. 3. 1947.

Kakšen odnos so imeli do verouka učitelji – komunisti, je mogoče razbrati iz dokumentov partijske celice prosvetnih delavcev, ki je bila v Kamniku ustanovljena šele septembra 1947. Pouk verouka so načrtno ovirali na številne, tudi precej premetene načine: v enem od zapisnikov iz leta 1949 tako npr. beremo, naj se *»pred vsako uro verouka vpelje telovadba ali pa naj se učence odpelje na ekskurzijo. Ti ukrepi bodo tudi precej doprinesli, da se obisk verouka zmanjša.«*[99] Svojevrsten pritisk na dijake, ki so obiskovali verouk, je KP izvajala tudi preko svoje dijaške celice, ki je delovala na kamniški gimnaziji, katere člani so med dijaki, ki so verouk obiskovali, iskali informatorje, ki so poročali, o čem se je pri verouku govorilo.[100] Kljub temu je v kamniškem okraju še v šolskem letu 1951/52 obiskovalo verouk od 4813 osnovnošolcev 3747 (77,9 %), izmed 1299 gimnazijcev v okraju pa jih je k verouku hodilo 780 (60 %).[101]

Zasledovanje »reakcije«

Čeprav je bil nadzor nad Cerkvijo in šolstvom bistvenega pomena v boju zoper domnevno reakcijo, nikakor nista bila edina. Zdi se, da so partijske celice, še posebej tiste na terenu in v industrijskih obratih, same sebe videle kot nekakšen neuraden podaljšek represivnih državnih organov, kot so bile UDV, ljudska milica in vojska. Prva leta po osvoboditvi je bil nadzor nad prebivalstvom potreben zaradi številnih, predvsem gospodarskih ukrepov, ki so jih ljudje krepko občutili in jih pogosto sprejemali z negodovanjem. V številnih primerih so izraze narodnega nezadovoljstva pripisovali prikritemu delovanju reakcije oz. opozicije – izraza sta v tem obdobju rabljena kot sopomenki. »Reakcionarje« so najpogosteje našli med premožnejšimi kmeti, industrialci, obrtniki, klerom, gostilničarji, sorodniki emigrantov, vidnimi člani predvojnega družbenega in političnega življenja ter seveda med ljudmi, ki naj bi imeli negativen odnos do novih oblasti zaradi medvojnih dogodkov. Greh, ki so ga pripisovali »reakcionarjem«, je bil predvsem v domnevi, da zaradi ohranitve nekdanjih neupravičenih privilegijev delujejo proti ukrepom ljudske oblasti.

Zapisniki kamniških partijskih celic kažejo stalno spremljanje reakcionarnih pojavov v okraju in ocenjevanje njihove intenzivnosti. Ocene so pogosto temeljile zgolj na govoricah iz druge in tretje roke. Partija sicer ni zaznala, da bi kamniška politična opozicija lahko organizirano delovala, dokaj živčno pa je reagirala na občasne pojave poskusov političnega delovanja mimo partijske organizacije, kakršne so bile razne pobude za zbiranje podpisov ali poskusi, da bi pri volitvah nastala kaka kandidatna lista brez partijskega vpliva,

99 ZAL, KAM 126, t. e. 12, Zapisnik sestanka celice prosvetnih delavcev, 26. 9. 1949.

100 ZAL, KAM 126, t. e. 12, Zapisnik sestanka dijaške celice KP na kamniški gimnaziji, 9. 9. 1949. Zapisnik med drugim prinaša imena devetih dijakov, ki naj bi bili opravljali tovrstno vohunjenje. Poleg imen je pripisano: *»Z vsemi temi je treba govoriti z vsakim posebej. Razložiti vsakemu posebej, da mora poročati, kaj se govori na urah verouka. Ugotoviti je treba točno navzočnost [...].«*

101 ZAL, KAM 55 – Okrajni odbor Osvobodilne fronte Kamnik, t. e. 1, Plani dela in poročila – OO OF Kamnik 1949–1951.

kot se je to zgodilo npr. pred volitvami v kvartne (četrtne) odbore OF jeseni 1946 na kamniškem Grabnu, ko naj bi drugo listo organizirala neka Mejač in Holcar.[102] Kadar se volilni izidi niso skladali z voljo KP, se je storilo vse, da se stvari speljejo v meje pričakovanega. Ker so leta 1945 po volitvah v krajevne odbore OF prišli za partijo nesprejemljivi ljudje, je mestna kandidatna celica sklenila, *»da se doda nekaj naših zanesljivih ljudi poleg, ali pa da Mestni OF odbor te volitve razveljavi.«*[103] Dobra dva meseca kasneje pa je mestna celica v zvezi z ljudmi, ki so bili leta 1945 izvoljeni v ljudske odbore, ugotovila, da je potrebno *»prečiščenje ljudskih odborov, ker nekateri ne odgovarjajo duhu današnjega časa, isto je s poslanci v okrajno skupščino.«*[104]

Da bi se dosegel čim večji nadzor nad Kamničani, je tudi kamniška KP uporabljala vohunjenje. *»Vsakdo mora obvladati svoj teren, imeti mora par zaupnikov, ki mu naj poročajo. Odkriti je treba gnezdo reakcije v Kamniku,«* sta januarja sklenili na skupnem sestanku obe mestni celici.[105] Na istem sestanku so bili določeni tudi trije člani, ki naj bi opravljali *»kontrolo nad duhovniki«*. Zapisnik sestanka omenjenih celic iz decembra 1945 pa navaja imena »zaupnikov«, ki jih ima celica pri posameznih uradih, organih in podjetjih, med drugim tudi pri sodišču, v Mestni hranilnici, tiskarni Slatnar, pri pošti, borzi dela, pri Rdečem križu, ljudski šoli, mestnem odboru idr.[106]

Nič kaj rožnata ni bila usoda tistih, ki so si drznili javno izraziti nestrinjanje s povojnimi oblastmi. Leta 1947 je mestna celica razpravljala o čevljarju Pogačarju, ki naj bi bil rovaril proti *»OF in mladini«*. Celica je sprejela *»načelni sklep o izoliranju. Izolirala ga bo partija, za kar se zadolži B., mladina, za kar se zadolži tov. T., tov. K. pa bo o tem obvestil tudi vojsko. Po taki izolaciji se bo videlo, kateri krog se pravzaprav zbira okoli njega [...].«*[107] Ukrepi so bili lahko še ostrejši. V zapisniku sestanka iste celice iz februarja 1946 tako izvemo, da je bila pri firmi Kregar *»preiskava in je bil postavljen za delegata tov. C. D. Lastnik pravi, da so ga barabe pripravile ob vse. Sklep: Na Okr. komitet predlog, da se napravi iz te trgovine zadružna prodajalna elektr. predmetov.«*[108] Le teden dni prej sta mestni celici brez navedenega povoda sklenili, naj bi se pekarna Murn *»uredila v zadružno pekarijo, njega samega pa proglasilo za vojnega dobičkarja. O tem je treba obvestiti finančni odsek. Kot poslovodjo v pekarni naj se namesti tov. P. Š.«*[109] Podobnih dogodkov je bilo še več. Kot je videti v zadnjih dveh primerih, so kamniški komunisti želeli na ta način dati ekonomsko podlago kamniški Prodajno-nabavni zadrugi, ki je bila ustanovljena konec leta 1945 in pri kateri so se ravno v tem času partijske celice zelo trudile, da bi v upravo zadruge prišli kadri po volji KP.

102 ZAL, KAM 126, t. e. 7, Zapisnik sestanka mestne celice, 28. 9. 1946.

103 ZAL, KAM 126, t. e. 7, Zapisnik sestanka mestne kandidatne celice KP, 2. 12. 1945.

104 ZAL, KAM 126, t. e. 7, Zapisnik sestanka mestnih celic KP 1 in 2, 9. 2. 1946.

105 ZAL, KAM 126, t. e. 7, Zapisnik sestanka mestnih celic KP 1 in 2, 18. 1. 1946.

106 ZAL, KAM 126, t. e. 7, Zapisnik sestanka mestnih celic KP 1 in 2, 19. 12. 1945.

107 ZAL, KAM 126, t. e. 7, Zapisnik sestanka mestne celice KP, 5. 6. 1947.

108 ZAL, KAM 126, t. e. 7, Zapisnik sestanka mestnih celic KP 1 in 2, 1. 2. 1946.

109 ZAL, KAM 126, t. e. 7, Zapisnik sestanka mestnih celic KP 1 in 2, 25. 1. 1946.

Neveljska celica KP se je v letu 1946 po svoji predanosti zasledovanju reakcije posebej odlikovala, morda kar malo preveč. Marca 1946 je sklenila, da je treba zasledovati Laknerjevo družino, *»ker smo opozorjeni, da dela nasproti OF.«*[110] Dva tedna kasneje je bilo sklenjeno, da bodo stopili v stik s KNOJ-em in da mora imeti SKOJ *»tedenske sestanke samo zaradi zasledovanja reakcije.«*[111] Teden dni zatem je bilo že potrjeno, da so stopili *»v stik s KNOJ-em, da skupno zasledujemo reakcijo.«*[112] Teden kasneje so člani na sestanku že poročali o izplenu zasledovalnih akcij, pri čemer zapisnik molči, kaj so izsledili, vendar člani zagotavljajo, da bodo *»zasledovali še bolj budno naprej.«* Celica je sklenila tudi, da *»se vsem članom pismeno naroči, da budno pazijo neznane tuje ljudi in tudi domače. Z vojsko bomo skupno začeli in šli postavljati zasede.«*[113] Zapisnikov za skoraj cel april in maj 1946 v gradivu ni najti. Nato sledi zapisnik s konca maja, katerega vsebina se sicer ne ukvarja z reakcijo, na hrbtno stran pa je roka neznanega pregledovalca z zelenim svinčnikom vseeno zapisala: *»Zakaj vaša celica še vedno izgleda tako žaunarska? Ali mislite, da za vas res ni drugih nalog kot vohunjenje? Pričnite s političnim delom in* [nečitljivo]. *Odnos članov do vere?«*[114] Očitno neveljski komunisti nekoga niso uspeli prepričati s svojo preganjalsko vnemo. Vsekakor bi bilo zanimivo ugotoviti, kako je takšen »lov na čarovnice« vplival na življenje in usodo zasledovancev.

V primerih preganjanja kamniške domnevne »reakcije« se jasno kaže, kako si je KP predstavljala svojo vlogo v družbi in kako suvereno je za doseganje svojih ciljev računala na usklajeno sodelovanje državnih represivnih organov, vojske, obveščevalnih služb itd. Tudi na lokalnem nivoju je postalo jasno vidno, da je ločnica med partijo in državo izbrisana.

Nadzor nad interesnimi dejavnostmi: primer kamniškega fizkulturnega društva

Svoj nadzor in vpliv je KP širila tudi na področje interesnih dejavnosti. Iz zapisnikov kamniške KP je razbrati, da je med društvi bil za komuniste najtrši oreh »fizkulturno« društvo. Člani mestne celice so že decembra 1945 govorili o tem, da je treba tudi v to društvo vriniti svoje ljudi.[115] Čeprav je amaterski šport načeloma precej apolitična dejavnost, je bilo društvo za partijo zanimivo, ker so domnevali, da se v njem zbira reakcija, kar je bilo na sestanku omenjene mestne celice tu-

110 ZAL, KAM 126, t. e. 5, Zapisnik sestanka celice KP Nevlje, 6. 3. 1946.

111 ZAL, KAM 126, t. e. 5, Zapisnik sestanka celice KP Nevlje, 20. 3. 1946.

112 ZAL, KAM 126, t. e. 5, Zapisnik sestanka celice KP Nevlje, 27. 3. 1946.

113 ZAL, KAM 126, t. e. 5, Zapisnik sestanka celice KP Nevlje, 3. 4. 1946.

114 ZAL, KAM 126, t. e. 5, Zapisnik sestanka celice KP Nevlje, 29. 5. 1946.

115 Op. 106.

di izpostavljeno.[116] Ker društvo očitno ni bilo posebej dojemljivo za politično agitiranje od zunaj, je konec januarja mestna celica sklenila, da se bo eden od njenih članov včlanil v fizkulturno društvo *»in bo opazoval delo«*, pri čemer so bili tudi mnenja, da bi bilo dobro, *»da bi se tudi vojska vrinila v fizkulturo«*.[117] Ker to očitno še ni zadostovalo, so februarja sklenili, da je dolžnost vsakega partijca, da postane član fizkulturnega društva.[118] A narava društva se je očitno upirala politizaciji, zaradi česar je omenjena celica stanje v fizkulturnem društvu sredi leta 1946 videla kot *»pereče. Treba je, da se partijci udejstvujejo tudi v fizkulturi, ker le na ta način bo možna poživitev fizkulture, da pridejo resnično naši ljudje v organizacijo fizkulture. Tov. J. in K. imata nalogo, da se morata udeleževati sej fizkulture«*.[119] Da namen prisotnosti komunistov v društvu ni bila le poživitev kamniške fizkulture, ampak predvsem poskus indoktrinacije članov društva ter prevzem nadzora nad njim, je jasno. Konec leta 1946 je ista celica KP sklenila, da bo na sestanke fizkulturnega društva v Mekinje hodil po en skojevec *»ter podal tam vedno političen referat«*.[120] Fizkulturno društvo je bilo najverjetneje komunistom pomembno zaradi mladine, ki se je tam zbirala. Zdi se namreč, da so imeli kamniški komunisti občutek, da pri delu z mladino nimajo srečne roke, deloma zaradi vpliva staršev, gotovo pa tudi zato, ker politično delovanje mladih ni zelo zanimalo. Na več mestih je v zapisnikih različnih celic zaslediti, da mladina ni dovolj motivirana za politično delo in da je to potrebno popraviti. Vztrajnost se je s časom članom KP obrestovala in leta 1947 je eden od članov mestne celice postal strokovni sekretar fizkulturnega društva. A čim je mesto prevzel, ga je predsednik društva opomnil, *»da politike ne v fizkulturo, češ da se s tem odbija pripadnike fizkulture«*.[121] Na sestanku junija 1947 je omenjeni strokovni sekretar poročal mestni celici KP, *»da je fizkult. organizacija zelo močna in uspešno dela na fizkulturnem polju, udeležili so se vedno vseh ljudskih prireditev, dalje ugotavlja, da je fizkultura v interesu cele vasi, kjer tudi jasno delajo vsi vaščani. V političnem oziru ni mogel niti negativno niti pozitivno stran […]. Vsekakor je poudaril, da je fizkultura organizacija na zdravih nogah in bi jo bilo lahko s primerno vzgojo usposobiti za vzorno organizacijo tudi na političnem polju.«*[122]

Kultura na nasprotnem bregu

Oblast je nadzirala tudi ljubiteljsko kulturno delovanje. Od kulturnih društev je pričakovala, da bo njihovo delo usmerjeno v podporo novemu družbenemu redu, odražalo novo družbeno stvarnost in na delovno ljudstvo delovalo vzgojno, ga opominjalo na pridobitve socializma v primerjavi z »gnilim« predvojnim stanjem in ga spodbujalo k nadaljnjemu delu. Številne gledališke skupine so se tako v tem času odločale za uprizoritev dramskih del z izrazito socialno tematiko. Repertoar je moral biti skrbno izbran in po volji novih oblasti. V začetku aprila 1946 se je mladina iz Depale vasi odločila, da bo uprizorila igro *Stari grehi*.[123] Dobro obiskana predstava *»je gledalce razočarala«*, je poročala *Ljudska pravica*. *»Delo je brez naprednega duha in na nekaterih mestih celo žali čustva delovnih slojev. Tako kaže na eni strani norčevanje iz strežnic in strežnikov, na drugi pa izraža hlapčevsko klanjanje gospodi. Igra s takšno vsebino nikakor ne more zadovoljiti našega ljudstva, ki je samo že toliko dozorelo, da si želi boljših, naprednejših stvari in zato podobna dela odklanja. […] Ljudstvo si želi zdravih, naprednih iger, ki mu širijo obzorja, ki dvigajo v delovnemu človeku ponos in samozavest in ki ga seznanjajo z resničnim življenjem in njegovimi zakoni.«*[124] Kultura je morala biti torej konkretna, blizu človeku in življenju delovnega človeka, iz njega je morala izhajati in ga hkrati navdihovati. Socrealistična umetnost je bila v službi politične propagande in kot takšna vedno namenjena najširši množici. Kar je bilo izven duhovnega dometa najširših množic in partijskih cenzorjev, je bilo v nevarnosti, da se razglasi za elitistično, buržujsko, torej nekaj, kar spada v domeno reakcije in ne novega časa. Nekaj takšnega je decembra 1945 doletelo tudi kamniškega slikarja Miho Maleša, s katerim je v *Ljudski pravici* obračunal Drago Šega v članku Slučaj Mihe Maleša.[125] Avtor v njem Maleša označi za predstavnika *»tiste stiske in zagate, v katero je zašla moderna evropska umetnost, posebno še upodabljajoča. Ta zagata se javlja v begu pred resničnim življenjem, in posebej še pred vprašanji, ki jih to življenje odpira, v neki namišljeni svet umetnosti, za katerega ne veljajo več nobeni naravni zakoni in ki se zato izmika vsaki razumski kontroli. To je svet umetnikove samovolje, posvečen in dostopen v najboljšem primeru le majhnemu številu izbranih posameznikov. […] To je svet 'najskrivnostnejših globin človeške duše' ali z drugo besedo: zatočišče tistih, ki so pobegnili iz življenja, ker ne vidijo ali nočejo videti njegovih vprašanj, to je svet, kjer se neha vsaka odgovornost umetnika pred družbo […].«* Maleš je nato obtožen, da se je znašel *»v službi italijanskega fašizma in njegovih imperialističnih načrtov«*, kar naj bi bil storil s tem, da je likovna revija *Umetnost*, katere odgovorni urednik je bil, izhajala tudi v času, ko je OF med vojno razglasila kulturni molk, ter predvsem v tem, da je v njej zapisal, da so bili slovenski likovni umetniki že takoj po okupaciji deležni izredne pozornosti visokega komisarja itd. Malešu avtor članka očita, da je *»organiziral svojo 'Bibliofilsko založbo' tako, da so bile njene drage, numerirane izdaje povsem nedostopne […]. Pri tem ne gre prezreti, da so bile te izdaje prirejene brez prave resnosti in odgovornosti. Očitno so odločali pri njih bolj kupčijski vidiki kot pa kako resno stremljenje po kvaliteti.«* Nato Malešu očita številne nekvalitetne izdaje, objave likovnih del brez privolitve avtorjev itd. Malešu končno očita, da se po osvoboditvi *»še do danes ni zavedel vse zgrešenosti in bednosti svojega početja med okupacijo, ampak se mu niti na zunaj ni zdelo vredno, kakor koli raziti se s svojo kolaboracionistično preteklostjo.«* Kamniški slikar je bil očitno obsojan ne le zaradi svojih domnevnih medvojnih dejanj, ampak v enaki meri zaradi tega, kar je bil kot umetnik, in zato, ker si je človekovo svobodo drznil razumeti tudi kot svobodo umetniškega izraza, ne glede na politične preference. Takšnega nekonformizma komunistična družba zaradi svoje narave ni mogla prenašati.

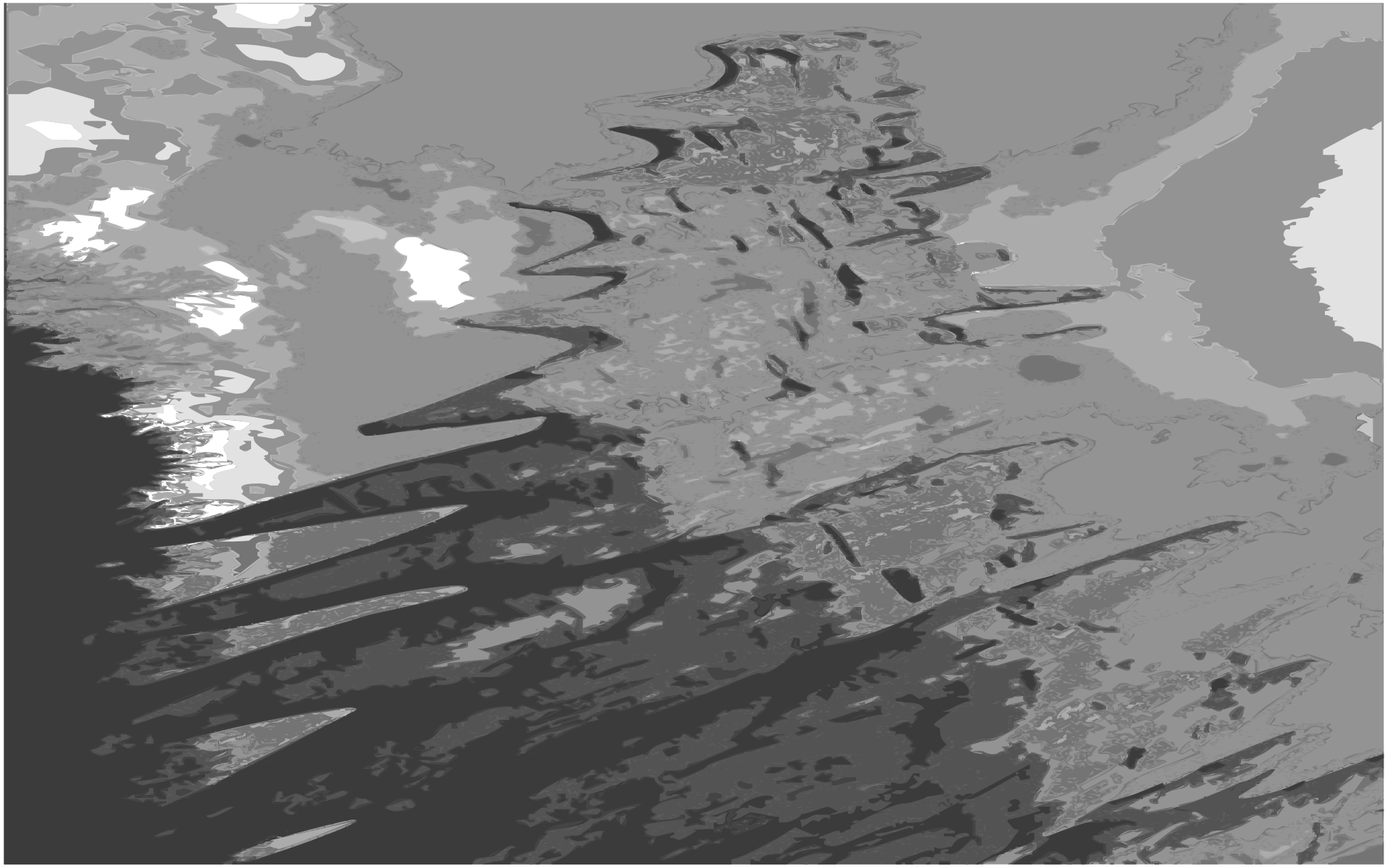
Zaključek

Prvo povojno obdobje je bilo tudi na lokalnem nivoju čas velikanskih sprememb, ki jih je nemogoče razumeti izven konteksta komunistične revolucije. Uporabljeno arhivsko gradivo potrjuje, da je povojna faza revolucije v številnih primerih dramatično ločila usode ljudi, ki jih je medvojni čas sicer povezoval v boju proti okupatorju. S koncem vojne se je osvobodilni boj končal, revolucija pa se je nadaljevala. Čeprav je povojna revolucionarna oblast legitimnost lastne vladavine utemeljevala prav na osvobodilnem boju, v povojnem obdobju medvojna podpora narodnoosvobodilnemu boju ni zagotavljala varnosti posameznika, če je revolucionarna oblast v njegovem delovanju slutila sledi opozicijske naravnanosti oz. »reakcionarne« drže. Posameznik, ki se je iz kakršnegakoli razloga zameril oblastnikom, četudi zgolj lokalnim, se je lahko hitro znašel v uničujoči spirali, v kateri mu je bilo odvzeto dobro ime, pogosto pa tudi sredstva za preživetje, osebna svoboda in premoženje. V času, ko je volja KP dejansko postala volja države, posamezniku v boju za lastno pravico ni ostalo veliko možnosti. Vsekakor je bilo prvo povojno obdobje čas izjemne in načrtne preobrazbe družbe, ki se je v vsem občutila tudi na lokalnem nivoju. Da bi bila preobrazba uspešna, je bilo nujno, da so oblasti nad družbo izvajale poglobljen nadzor, v katerem so pomembno vlogo igrale lokalne partijske celice, ki so v svojem okolju postajale v številnih stvareh odločujoči faktor pri nastajanju lokalnih političnih odločitev, še posebej pri usmerjanju javnega mnenja. V zvezi z nadzorom je po svoje pretresljivo, da so se številni člani KP čutili upravičene vohuniti za svojimi sokrajani, jih nadzorovati pri opravljanju verskih dolžnosti, pri njihovih stikih z drugimi ljudmi, v službah, v gostilnah, na ulici in celo v šoli, pri čemer so uporabljali celo mladoletnike. Takšna podreditev posameznikov in družbenih skupin interesom vladajoče ideologije je v marsičem načela odnose med ljudmi v majhnih sredinah, kakršna je bila kamniška. Kot vsako diktaturo so tudi povojno komunistično državo številni državljani občutili kot družbo ustrahovanja, nadzora in kot družbo, v kateri so bili kot posamezniki skoraj brez moči. Posledice tega se do neke mere čutijo še danes.

Summary

The denouement of World War II in Europe paved the way for a number of changes in Slovenia where people were faced with new challenges, were exposed to the constant need to verify their identity as well as to the numerous attempts to change their identity. In the postwar period, the Communist Party (CP) continued the revolution that began during the war. In practice, this meant the consolidation of the leading political role of the CP, which had been acquired during the war, the acquisition of control over the entire legislative process, control of the administrative, judicial and repressive apparatus, changes in socio-economic relations in the Marxist model, and in particular, changes to the values of contemporary society. The entire process was clear from the outset and was also reflected at the local level, where the above position ensured local party cells. The purpose of this paper is to describe some aspects of the process of the Communist transformation of Slovenian society, as reflected in Kamnik's first post-war years and finally to integrate this into the so-called "story of Kamnik" with the aid of the local archives of the Kamnik party cells, educational institutions, courts and certain administrative authorities.

116 Op. 105.
117 Op. 26.
118 ZAL, KAM 126, t. e. 7, Zapisnik sestanka mestnih celic KP 1 in 2, 15. 2. 1946.
119 Op. 81.
120 ZAL, KAM 126, t. e. 7, Zapisnik sestanka mestne celice KP, 13. 12. 1946.
121 ZAL, KAM 126, t. e. 7, Zapisnik sestanka mestne celice KP, 3. 4. 1947.
122 ZAL, KAM 126, t. e. 7, Zapisnik sestanka mestne celice KP, 5. 6. 1947.
123 Veseloigro v treh dejanjih je napisal češki dramatik, učitelj, pisatelj in pravnik Josip (Josef) Štolba (1846–1930).
124 Kulturna prireditev, ki ljudstva ni zadovoljila, *LP*, 12. 4. 1946, 6.
125 Slučaj Mihe Maleša, *LP*, 22. 12. 1945, 4.

Igor Podbrežnik, univ. dipl. inž.
Novi trg 31, Kamnik

Analiza občinskih volitev 1994–2010 in dosežena raven lokalne demokracije v občini Kamnik

1 Uvod

Slovenija je vstopila v tretje desetletje svoje samostojnosti. Zadnji dve leti smo se spominjali vrste pomembnih odločitev, ki so omogočile izvedbo prvih večstrankarskih volitev v takratno Skupščino RS, referendum o ustanovitvi samostojne države, izvedbo osamosvojitvenih korakov, vzpostavitev državne suverenosti in sprejem ustave. Z osamosvojitvijo in sprejetjem ustave je Slovenija postala ustavna demokracija, v kateri je moč politične večine oziroma organov oblasti pravno omejena z ustavnimi načeli ter človekovimi pravicami, ki jih varuje Ustavno sodišče s širokimi pristojnostmi.

Načelo o zagotovljeni lokalni samoupravi je zapisano v 9. členu Splošnih določb Ustave Republike Slovenije, bolj podrobno pa je razčlenjeno v poglavju Samouprava, in sicer od 138. do 144. člena. Ustava tako določa, da se lokalna samouprava uresničuje v občinah, te pa so samoupravne lokalne skupnosti, v njihove pristojnosti pa sodijo lokalne zadeve. Tako je bila postavljena ostra meja med državo in lokalno samoupravo, saj je bila dejavnost občin omejena na ozek krog lokalnih zadev. V poglavju Samouprava je še zapisano, da se občina ustanovi in njeno območje določi z zakonom po poprej opravljenem referendumu, s katerim se ugotavlja volja prebivalcev na zadevnem območju. S temi določili je bila opredeljena tudi teritorialna ureditev občine: občina po teritorialnem obsegu ne more biti velika, saj je njeno delovno področje omejeno na lokalne zadeve, uprava občine pa mora biti čim bližje svojim prebivalcem. (Statistični urad Republike Slovenije 2007: 6)

1.1 Namen prispevka

S prispevkom želimo osvetliti, kako je v kamniški občini odsevalo obdobje po uvedbi lokalne samouprave v letu 1994. Naša pozornost je namenjena političnemu življenju v občini Kamnik v obdobju od leta 1994 do 2010, v katerem smo imeli pet lokalnih volitev za člane občinskega sveta in za župana občine Kamnik. Pri tem bomo ves čas sledili dogajanjem v občini Kamnik, zato občina Komenda, ki je bila ustanovljena leta 1998, ni predmet našega raziskovanja.

Zanima nas, kako so rezultati lokalnih volitev vplivali na spremembe političnega zemljevida občine Kamnik po letu 1994. Ta je bil, kot ugotavlja Peter Repolusk (1998: 29), izrisan že s prvimi volitvami leta 1990, čeprav so te potekale v drugačnih okoliščinah, saj je bila takrat zaradi mladosti večstrankarskega sistema in zaostrenih političnih razmer v nekdanji Jugoslaviji povsem drugačna politična klima. Lokalne volitve so potekale skupaj z državnimi volitvami, na katerih so veljala drugačna volilna pravila, predvsem pa so s svojo simboliko preloma v novo družbeno ureditev zasenčile volitve v lokalne parlamente. Tudi volilna zakonodaja, po kateri so potekale lokalne volitve v letu 1990, je bila drugačna, saj smo volili v tri domove občinske skupščine, med drugim v zbor združenega dela, in tudi načini glasovanja in ugotavljanja izidov glasovanja so bili pri vseh treh zborih skupščine različni. (Podbrežnik 2010: 140)

Lokalna samouprava v svojem bistvu pomeni zagotavljanje možnosti neposrednega vplivanja na odločanje v lokalni skupnosti, za katero so pomembna vprašanja, ki se nanašajo na življenje te skupnosti. Zato je predmet našega zanimanja tudi dosežena raven lokalne demokracije v občini Kamnik po šestnajstih letih od uveljavitve Zakona o lokalni samoupravi, s katerim je bil ukinjen komunalni sistem iz preteklega družbenega sistema in uveljavljena nova organiziranost na lokalni ravni.

Kakšne so bile spremembe političnega prostora in kakšna je dosežena raven lokalne demokracije v občini Kamnik, bomo ugotavljali z analizo rezultatov lokalnih volitev. Te državljanom ponujajo možnosti, da vplivajo na strukturo lokalne oblasti, zato so neločljivi in naravni del lokalne demokracije kot take. Tudi na lokalnih volitvah morajo biti upoštevana vsa tista načela, ki so se uveljavila v sodobnih demokratičnih volilnih sistemih, kot so predvsem načelo splošne in enake volilne pravice, neposrednost in svobodnost volitev ter tajnost glasovanja.

Analizo rezultatov kamniških lokalnih volitev bomo naredili s pomočjo prispevkov slovenskih avtorjev, ki se ukvarjajo s proučevanjem lokalnih volitev, podatke za analizo pa bomo poiskali v javno dostopnih virih, ki obravnavajo lokalne volitve v občini Kamnik. Glavne značilnosti lokalnih volitev bomo predstavili z opisom ključnih dogodkov, doseženo raven lokalne demokracije pa bomo ugotavljali s kazalniki stopnje volilne udeležbe, stopnje tekmovalnosti, uspešnostjo nestrankarskih kandidatov in s stopnjo organiziranosti političnih strank, ki jih bomo soočili s primerljivimi rezultati na državni ravni.

2 V Sloveniji je zagotovljena lokalna samouprava

Določila slovenske ustave so zahtevala spremembo sistema ozemeljsko velikih občin kot družbenopolitičnih skupnosti z močnimi državnimi funkcijami in vzpostavitev novega sistema lokalne samouprave z ozemeljsko manjšimi občinami, v katerih pristojnosti sodijo lokalne zadeve. Uveljavitev ustavnih določil o uvedbi lokalne samouprave, ki je posledično pomenila razpad komunalnega upravnega sistema, se je začela z Zakonom o lokalni samoupravi (*Uradni list RS*, št. 72/93), s katerim je bilo že nakazano, kako obsežno teritorialno reformo smo lahko pričakovali in kako obsežna bo mreža novih občin.

2.1 Vzpostavitev lokalne samouprave v Sloveniji

Z Zakonom o referendumu za ustanovitev občin (*Uradni list RS*, št. 5/94) so bili urejeni postopki za določitev območij, na katerih je bilo potrebno izvesti referendum, s katerim se je ugotovila volja prebivalcev o ustanovitvi novih občin. Državni zbor je na podlagi tega zakona sprejel Odlok o določitvi referendumskih območij za ustanovitev občin (*Uradni list RS*, št. 22/94), ki je predvidel 340 referendumskih območij. Če bi vsi referendumi uspeli in bi državni zbor izražene in na referendumih izglasovane želje tudi potrdil, bi dobili kar 340 novih občin. Državljani smo na referendumih odločili nekoliko drugače, saj mnogo ponujenih predlogov ni dobilo zahtevane podpore. Oktobra 1994 je bil sprejet Zakon o ustanovitvi občin ter o določitvi njihovih območij (*Uradni list RS*, št. 60/94, 69/94), s katerim je bilo ustanovljenih 147 občin. Državne funkcije, ki so jih pred tem opravljale stare družbenopolitične skupnosti, teh je bilo 62, so bile v prehodnem nekajmesečnem obdobju prenesene na upravne enote, lokalne naloge pa so po opravljenem konstitutivnem postopku prevzeli organi novih občin. Štiri leta pozneje se je število občin povečalo na 192, leta 2002 pa na 193. (Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o ustanovitvi občin ter o določitvi njihovih območij, *Uradni list RS*, št. 56/98, 75/98, 52/02) Leta 2006 pa je število občin v Republiki Sloveniji doseglo številko 210. (Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o ustanovitvi občin ter o določitvi njihovih območij, *Uradni list RS*, št. 27/06, 61/06)

2.2 Vzpostavitev lokalne samouprave v občini Kamnik

Državni zbor je pri končni odločitvi o referendumskih območjih upošteval, da se ugotavlja volja krajanov za ustanovitev novih občin Komenda, Kamniška Bistrica, Šmarca, Moste in Kamnik. Pri svoji odločitvi so upoštevali ugovor krajanov Most, da niso želeli biti v občini Komenda, ni pa upošteval predloga koordinacije mestnih krajevnih skupnosti, da dobi kamniška občina status mestne občine. (Novak 1994: 1)

Krajani Komende in Križa so zavrnili predlog za ustanovitev občine Komenda, podobno so se odločili tudi krajani Šmarce, prav tako krajani, ki so se odločali o ustanovitvi občine Kamniška Bistrica. Ustanovitev občine Kamnik je dobila visoko podporo med krajani Tuhinjske doline in ostalih primestnih naselij, ki so bila vključena v to referendumsko območje, v mestnih krajevnih skupnostih pa niso bili navdušeni nad novo občino, ki bi obsegala tudi Tuhinjsko dolino. Tako je bila večinsko podprta le ustanovitev občine Moste. (Svetelj 1994a: 1)

Državni zbor je rezultate kamniških referendumov razumel, kot da v Kamniku ni posebnega navdušenja do delitve občine. Tako je bila ustanovljena občina Kamnik brez teritorialnih sprememb, ki je ob preoblikovanju štela 116 naselij in 29.172 prebivalcev in je obsegala 289,6 km² ozemlja. Do teritorialnih sprememb je prišlo šele leta 1998, ko se je iz občine Kamnik, ki je pred delitvijo štela 30.034 prebivalcev, izločilo območje, v katerem je bila ustanovljena občina Komenda. Občini Komenda je ob izločitvi pripadlo 14 naselij, 4.276 prebivalcev in 24,0 km² ozemlja, v današnji občini Kamnik pa sta ostali 102 naselji, 25.758 prebivalcev in 265,6 km² ozemlja. (Statistični urad Republike Slovenije 2007: 51 in 56)

3 Politične razmere v Sloveniji

Lokalne volitve so z vidika političnega pomena popolnoma primerljive z državnimi, saj je lokalna samouprava ključna za življenje ljudi in pomeni eno glavnih demokratičnih orodij uresničevanja oblasti, so najpomembnejši vpliv prebivalcev lokalne skupnosti na delovanje lokalne samouprave in so kot take bistvena prvina lokalne demokracije.

Kaj je bistvo politike v demokratičnih družbenih sistemih, nam poskuša pojasniti Tomšič (2001: 41), ko zapiše, da politika zaradi svoje zakonodajne funkcije zaseda nekakšno osrednje mesto v družbi, v kateri igra vlogo posrednika med različnimi področji, kar pa še ne pomeni njene nadrejenosti nasproti ostalim družbenim področjem. Akterji z različnih družbenih področij skušajo s poseganjem v politiko uveljavljati svoje interese, hkrati pa tudi politika z mehanizmi, ki so ji na voljo – zakoni, uredbami, proračunom – regulira delovanje različnih segmentov družbe in v odnosu do njih oblikuje različne politike (npr. socialna politika, ekonomska politika, kulturna politika), ki služijo premoščanju razlik med relativno avtonomnimi delnimi sistemi in skupnemu delovanju v smeri reševanja določenih problemov. Povedano seveda velja tudi za lokalno skupnost, kjer poskušajo različne interesne skupine in posamezniki posegati v lokalno politiko, saj želijo uveljaviti svoje parcialne interese, hkrati pa lokalna oblast z mehanizmi, ki so ji dani v upravljanje, regulira sobivanje različnih interesov v lokalni skupnosti in oblikuje lokalne politike, ki omogočajo reševanje skupnih lokalnih problemov.

3.1 Bipolarna delitev slovenskega političnega prostora

Lokalno politično dogajanje ni nekaj avtonomnega, je del širšega državnega političnega življenja, ki se prenaša z državne ravni in obratno. Političnega dogajanja v občini ni mogoče razumeti, če ne poznamo političnih razmerij v celotni državi, ki so pogojena z bipolarno delitvijo slovenskega političnega prostora na dva politična bloka. Oba bloka – poenostavimo –levico in desnico je mogoče najbolj jasno razdeliti glede na institucionalni izvor. Vodilni politični stranki prvega tabora – Liberalna demokracija Slovenije (LDS) in Socialni demokrati (SD, do leta 2005 Združena lista socialnih demokratov) – organizacijsko izvirata iz starega socialističnega režima. Stranka Socialnih demokratov nosi nasledstvo nekdanje vladajoče komunistične partije. Prevladujoče jedro LDS ima svoj izvor v nekdanji socialistični mladinski organizaciji, ki se jim je pridružil majhen, a zelo pomemben del članstva dveh strank koalicije Demos, ki je vladala med letoma 1990 in 1992. LDS je po volilnem porazu leta 2004 zašla v krizo, ki je privedla do počasnega razpada stranke, saj je del članstva ustanovil novo stranko Zares, SD pa je tedaj postala najmočnejša stranka levice. (Adam, Tomšič in Kristan 2008: 57).

Drugi politični blok sestavljajo tri glavne stranke – Slovenska demokratska stranka (SDS) kot vodilna ter Slovenska ljudska stranka (SLS) in Nova Slovenija (NSi, do leta 2000 SKD) –, ki so bile ustanovljene med procesom demokratizacije, ko so leta 1990 različne družbene skupine, ki so zahtevale pluralizacijo političnega prostora in s tem konec dolgoletnega enostrankarskega sistema, pripeljale do večstrankarskih volitev, s čimer se je v Sloveniji šele v začetku devetdesetih začelo obdobje modernega strankarstva.

Delitev na konzervativni blok – desnico in liberalno-socialistični blok – levico ni nekaj novega, saj izhaja že od začetka strankarstva, ki se je na slovenskih tleh začelo razvijati v drugi polovici 19. stoletja. Konzervativni blok je takrat predstavljala SLS, ki je imela tudi podporo rimokatoliške cerkve, liberalno-socialistični blok pa so sprva predstavljali različni kulturniki in izobraženci, po prvi svetovni vojni pa je bil to jugoslovansko usmerjen socialistični blok. V konzervativnem katoliškem taboru so v različnih obdobjih 20. stoletja namesto strankarske politike nudili korporativno državo z močno vlogo cerkve, v socialističnem pa korporativno državo s poudarjeno vlogo enega razreda. (Zver 1990: 154)

Druga svetovna in slovenska državljanska vojna sta pomenili konec slovenskega strankarstva, začetek dolgega obdobja nestrankarstva, ki je odsevalo vse do današnjega časa. In tudi še ni videti, da se bodo spomini in ravnanja tega obdobja kmalu umaknili demokratičnim načelom, na katerih je utemeljena sedanja družbena ureditev. »Na področju politike je imela popoln monopol vladajoča komunistična partija, s svojo marksistično-leninistično ideologijo /.../, na kateri je utemeljevala svoje zgodovinsko poslanstvo /.../. Iz prepričanosti v to poslanstvo (osvoboditev celotne družbe) je izviral ideološki ekskluzivizem, ki se je izražal v izključevanju drugačnih nazorov, na ravni oblasti pa kot izrazita avtoritarnost, s preganjanjem tistih, ki so nasprotovali partijskemu monopolu.« (Tomšič 2001: 44) Navedeno velja za začetno stalinistično obdobje totalitarnega komunizma, po njem je sledilo obdobje samoupravnega socializma, ki je predstavljal mehko varianto komunističnega tipa družbene ureditve, saj se je dopuščala določena mera individualne svobode in družbene samoorganizacije, dokler to ni ogrožalo oblastnega monopola partije. (Tomšič 2001: 45)

Glavna značilnost v dobrih dveh desetletjih parlamentarne demokracije na Slovenskem je globoka razdeljenost na levico in desnico, pa vendar je Slovenijo vodilo več koalicij, ki so presegale to ostro blokovsko razdeljenost. Za to obdobje bi lahko rekli, da se je zdelo, da so zgodovinska protislovja iz obdobja državljanske vojne, ki so pogojevala delitev na leve in desne in onemogočala sodelovanje med obema političnima blokoma, presežena. Že Demosovi osamosvojitveni koaliciji bi težko pripisali monolitno sestavo, saj so bili Zeleni Slovenije politično močno oddaljeni od krščanskih demokratov, v Demosovi vladi pa so sodelovali tudi predstavniki bivšega komunističnega obdobja. Prva Drnovškova vlada je leta 1992 povezovala liberalce (LDS), naslednike nekdanje Zveze komunistov (ZLSD, kasneje SD), socialdemokrate (SDS, po letu 2002 Slovenska demokratska stranka), socialiste in Zelene Slovenije. V drugo vlado (1992–1996) je Drnovšek povezal LDS, krščanske demokrate, SDS in ZLSD. Tretjo vlado pa je Drnovšek sestavil z LDS, s Slovensko ljudsko stranko – SLS in z upokojenci (Desus). V drugo desetletje po osamosvojitvi smo vstopili z izglasovano nezaupnico Drnovškovi vladi, z nekajmesečnim neuspešnim vladanjem desnice (2000), ki ga je prekinil poraz na volitvah. Po ponovni zmagi levice je sledila koalicija (2000–2004) LDS, ZLSD (tedaj SD), SLS in Desusa. Koalicijski mandat 2000–2004 je bil zaznamovan z odhodom Drnovška, ki je postal predsednik države, na mestu predsednika vlade pa ga je nadomestil Anton Rop. Vendar ne za dolgo, saj je LDS doživela poraz na volitvah leta 2004. Takrat se je končalo obdobje, ki ni bilo naklonjeno ostri blokovski delitvi, saj je eno koalicijsko vlado sestavila desnica (2004–2008), po naslednjih volitvah pa je vlado oblikovala levica (2008–2011).

3.2 Oblikovanje političnega prostora znotraj obeh političnih blokov

Prvi dve desetletji parlamentarne demokracije sta bili zaznamovani tudi z oblikovanjem političnega prostora znotraj obeh blokov. Poudariti je potrebno, da so v vseh vladah, ki jih je vodila LDS na čelu z Drnovškom in so jih sestavljale stranke obeh političnih taborov, desne stranke v teh povezavah igrale le obrobno vlogo. Znotraj desnega bloka je sodelovanje desnih strank v mešanih koalicijskih vladah spremenilo moč in vpliv posameznih strank. Združevanje SKD in SLS je bil eden od poskusov oblikovanja močne desne stranke, ki bi bila sposobna sestaviti vladno koalicijo in tako prevzeti do tedaj vodilno vlogo LDS, v tistem času najmočnejše stranke levice. Združevanje se je ustavilo pri vprašanju večinskega volilnega sistema, zanj se je najbolj zavzemala SDS, saj je bila prepričana, da lahko z njim postane vodilna politična sila desnice. To je SDS v nadaljevanju uspelo brez spremembe volilnega sistema, saj je neuspela združitev oslabila SLS, ustanovljena pa je bila še stranka Nova Slovenija – NSi, ki je nadaljevala tradicijo krščanskih demokratov.

Na levici je vse do volilnega poraza leta 2004 osrednji položaj zavzemala LDS, potem pa so vodilno vlogo prevzeli Socialni demokrati. LDS ni samo izgubila vodilnega položaja na levici, začel se je počasen razkroj. Iz stranke je pred volitvami odšel del vplivnega članstva, ki so ustanovili stranko Zares – nova politika. Sodelovanje stranke Zares in LDS v vladi, ki jo je vodila SD, je še poglobilo krizo liberalnega dela levice, po volitvah leta 2011 sta stranki ostali izven Državnega zbora. V levi politični blok ves čas prištevajo tudi stranko upokojencev (Desus), čeprav sledi izjemno ozkim parcialnim interesom državljanov v tretjem življenjskem obdobju.

3.3 Sledi bivše totalitarne politične kulture v parlamentarni družbeni ureditvi

Slovensko javno mnenje je v začetku devetdesetih prejšnjega stoletja močno podpiralo pluralizacijo poli-

tičnega prostora, kar je sploh bil pogoj za spremembo družbenega reda in ključno za uspeh plebiscita, na katerem smo se odločili za samostojno Slovenijo. Komaj je prišlo do težko pričakovane pluralizacije političnega prostora in s tem do večstrankarskega sistema, že se je javno mnenje obrnilo proti političnim strankam, kar potrjujejo tudi vsakoletne raziskave slovenskega javnega mnenja z izrazitim nezaupanjem v politične stranke.

Parlamentarne razprave in javno soočanje mnenj predstavnikov političnih strank so v javnosti največkrat označeni kot javno prepiranje. Takšne interpretacije parlamentarnega dogajanja so ostanek totalitarnega režima, v katerem je bilo značilno soglasno podpiranje vsega, kar je zagovarjala partijska elita. Vsaka opozicija in nasprotovanje sta bila zatrta že v kali, kar je dajalo videz hitrega in racionalnega odločanja politične elite.

Državljani smo veliko pričakovali od pluralizacije političnega prostora in političnih strank, ki so sestavni del parlamentarne demokracije, politična pluralnost je bila po dolgih letih enostrankarstva nekaj novega. Državljani nismo bili pripravljeni na parlamentarne razprave, ki so javno predstavile družbena nasprotja, še manj pa so bili pripravljeni mediji, ki so bili kadrovsko popolnjeni v prejšnjem družbenem sistemu, ko je veljalo, da so novinarji družbenopolitični delavci. Tomšič (2001: 46) pojasnjuje, da v »večini družb /.../ srednje Evrope komunizem ni predstavljal tujka, ampak je bil na nek način nadaljevanje prejšnjih avtoritarnih oblik družbene regulacije. Ideološka in akcijska enotnost vladajoče elite je bila pogosto le uradno razglaševana zunanja fasada. Boj za oblast je, namesto v obliki odkritega političnega tekmovanja, potekal v obliki spopada med različnimi frakcijami znotraj partije /.../, ki so se oblikovale na podlagi idejne sorodnosti, skupnih ambicij ali pa osebne lojalnosti.« To seveda pomeni, da so bila v bivšem sistemu družbena nasprotja tabu tema, o njih se ni javno razpravljalo, enostavno ni bilo institucije, kjer bi se družbena nasprotja soočila in poiskale ustrezne rešitve. To je pomenilo, da se sam sistem ni mogel prilagajati družbenim potrebam, kar je tudi eden izmed poglavitnih razlogov za njegov propad.

Tudi stranke, ki so se vključile v politično življenje Slovenije, so potrebovale čas, da se oddaljijo od načina delovanja, ki je bilo značilno za partijsko oblast, kjer je veljalo, da je bila »za vstop v oblastno strukturo /.../ poleg določenih vodstvenih sposobnosti (pomembnost le-teh je od obdobja do obdobja variirala) potrebna idejno politična pravovernost, t.j. lojalnost do interesov in norm partije. Izstop ali izključitev iz partije je običajno pomenil (vsaj začasni) konec posameznikove politične, pogosto pa tudi še kakšne druge kariere.« (Tomšič 2001: 45)

Sledi bivše totalitarne politične kulture z navideznim vsesplošnim soglasjem so ostale tudi znotraj strank, kjer prihaja do političnih razhajanj ali boja za oblast, ki ga spremljajo različne zakulisne intrige in spletke. S to razliko, da so bile v partijski oblasti posledice morebitnega političnega poraza bistveno hujše kakor v večstrankarskem sistemu, »saj je bila poražena frakcija (bolj ali manj nasilno) odstranjena iz političnega življenja, njeni pripadniki pa deležni najrazličnejših (bolj ali manj ostrih) sankcij.« (Tomšič 2001: 45)

Javnost nasprotij v parlamentu, v političnih strankah in lokalnih predstavniških organih se v medijih prikazuje za prepire, ne pa v duhu demokratičnega soočenja mnenj, zato se je o ključnih institucijah parlamentarizma oblikovalo negativno mnenje, da je parlament nepotrebna institucija, politične stranke pa generatorji prepirov. Politične stranke so si prav z odkritim predstavljanjem različnih interesov, kar je značilno za razvito parlamentarno demokracijo, prislužile negativno etiketo. Od tod vzpon neodvisnih list, ki se že s samim poimenovanjem želijo odmakniti od vsega, kar je na kakršen koli način povezano s političnimi strankami.

3.4 Strankarske, nestrankarske in koalicijske kandidature

Haček (2007: 42) ugotavlja, da neodvisni, nestrankarski kandidati na nacionalni ravni oblasti zaradi obstoječega volilnega sistema in izrazito poudarjene vloge političnih strank v tekmi za izvolitev v Državni zbor Republike Slovenije nimajo praktično nobene realne možnosti. Zato je njihova kandidatura na lokalnih volitvah edina realna možnost uspešnega uveljavljanja pasivne volilne pravice v Sloveniji nasploh. Glavna razlika med strankarskimi in nestrankarskimi kandidati na lokalnih volitvah je v načinu kandidiranja, ne pa v odnosu do političnih strank.

Predlagatelji strankarskih kandidatov so praviloma občinske podružnice političnih strank. Strankarske kandidate lahko kandidirajo posamične stranke ali pa koalicija strank. V nasprotju s strankarskimi kandidati, ki za kandidiranje potrebujejo le soglasje oziroma nominacijo stranke, morajo nestrankarski kandidati za svojo kandidaturo pridobiti podporo določenega števila volivcev v volilni enoti, v kateri kandidirajo. Zakon o lokalnih volitvah je doživel že vrsto sprememb in dopolnitev, ko je šlo za vprašanja, povezana z nestrankarskimi kandidaturami. Z zadnjimi spremembami lokalne volilne zakonodaje velja, da listo kandidatov v volilni enoti lahko določi s podpisovanjem skupina volivcev, ki imajo stalno prebivališče v volilni enoti. V tem primeru je potrebno število podpisov najmanj 1 % od števila volivcev v volilni enoti, ki so glasovali na zadnjih rednih volitvah v občinski svet, vendar podpisov ne sme biti manj kot 15 in ne več kot 1000. Kadar pa določa kandidata za župana skupina volivcev, je potrebno število podpisov najmanj 2 % od števila volivcev v občini, ki so glasovali v prvem krogu na zadnjih rednih volitvah za župana, vendar ne manj kot 15 in ne več kot 2500.

V javnosti, še posebej pa v medijih, pogosto zasledimo, da se namesto termina nestrankarski pogosto uporablja termin neodvisni. Uporaba slednjega je neustrezna in zavajajoča. Prvič zato, ker je najpomembnejša razlika med strankarskimi in nestrankarskimi kandidati v načinu kandidiranja, ne pa v njihovi politični odvisnosti oziroma neodvisnosti. Drugič pa zato, ker predvideva, da so vsi nestrankarski kandidati politično neodvisni, kar pa seveda ne drži. Tudi na kamniških volitvah je bilo več kandidatov, ki so se predstavljali za neodvisne. Njihovo kandidaturo je sicer vložila skupina volivcev, dejansko pa so imeli močno podporo ene ali več političnih strank. Zato bomo v nadaljevanju uporabljali termin nestrankarski, ki je ustreznejši od termina neodvisni.

Strankarske liste kandidatov in kandidate za župana so lahko parlamentarne, neparlamentarne ali koalicijske. Rezultati državnozborskih volitev po letu 1992 potrjujejo, da je politični prostor na državni ravni relativno stabilen, saj ga obvladuje manjše število strank, ki pripadajo obema političnima skupinama. Politične stranke, ki so po letu 1992 večino časa prisotne v državni politiki, imajo razvejano mrežo, ki seže v večino slovenskih občin, kar jim omogoča delovanje na ozemlju celotne države. To seveda pomeni, da je njihovo finančno poslovanje stabilno, saj so vezane na finančne vire iz občinskih in državnega proračuna. Druga pomembna prednost parlamentarnih strank pa je, da so ves čas prisotne v medijih, zato so med volivci veliko bolj prepoznavne kot neparlamentarne.

Koalicijski kandidati pomenijo tretjo obliko strankarskega kandidiranja županov, koalicijsko kandidiranje list kandidatov za občinski svet pa je redko in bolj pogosto na volitvah v Državni zbor; na kamniških volitvah za občinski svet takega primera tudi ni bilo. V tem primeru kandidaturo skupaj vložita dve ali več političnih strank. Ločiti pa je potrebno med koalicijsko kandidaturo in koalicijsko podporo. Kandidat za župana je lahko deležen podpore koalicije strank, čeprav ga je kandidirala ena sama stranka. Ugotavljanje koalicijskih kandidatur je zelo preprosto, saj se kandidature vlagajo v potrditev občinski volilni komisiji, ugotavljanje koalicijskih podpor pa je veliko težje, saj je ta lahko bolj ali manj jasna, politična stranka lahko nekega kandidata podpre že s tem, da ne predlaga svojega kandidata.

4 Volitve v občinski svet občine Kamnik

Občinski svet je najvišji organ odločanja o vseh zadevah v okviru pravic in dolžnosti občine. Do ustanovitve samostojne občine Komenda je občinski svet občine Kamnik štel 31 članov, po letu 1998 pa 29, zato se za izvolitev članov uporablja proporcionalni volilni sistem. Pri proporcionalnih volitvah se glasuje o listah kandidatov v volilni enoti, pri čemer lahko na glasovnici glasujemo za izbrano listo kandidatov kot celoto, lahko pa za kandidata, ki mu pri izvolitvi dajemo prednost pred ostalimi kandidati na listi. To pomeni, da izbranemu kandidatu na listi dodelimo preferenčni glas, kar podrobneje določa 13. člen Zakona o lokalnih volitvah.

V sedanji občini Kamnik, ki je nastala leta 1998 po ustanovitvi občine Komenda, se o listah kandidatov glasuje v štirih volilnih enotah, leta 1994 pa se je glasovalo v petih, pri čemer je bilo območje sedanje občine Komenda samostojna volilna enota. Mandati se dodelijo listam kandidatov na osnovi zbranih volilnih glasov v dveh korakih, najprej na ravni posameznih volilnih enot, v nadaljevanju pa se preostali nerazdeljeni mandati razdelijo na ravni celotne občine, in sicer po zaporedju največjih količnikov, kar je podrobneje določeno v Zakonu o lokalnih volitvah. S posamezne liste kandidatov je izvoljenih toliko kandidatov, kolikor mandatov je dobila lista.

4.1 Volitve v občinski svet občine Kamnik – 1994

Volitve v občinski svet na območju bivše občine Kamnik, ki je obsegala tudi območje sedanje občine Komenda, so potekale 4. decembra 1994. Občinska volilna komisija je v zaključnem poročilu ugotovila, da je od 21.643 volivcev glasovalo 14.185 volivcev oziroma 65,54 %. Za liste kandidatov za občinski svet je bilo oddanih 14.155 glasovnic, od teh je bilo neveljavnih 1.665 in 12.490 veljavnih. Skupaj je bilo v petih volilnih enotah podeljenih 12 mandatov, ostalih 19 mandatov je bilo podeljenih na ravni občine.

Največje število glasov, to je 23,33 % vseh veljavnih glasov, so prejeli Slovenski krščanski demokrati – SKD. S tem izidom so si v občinskem svetu zagotovili osem mandatov. Po številu dobljenih glasov je SKD-ju sledila Liberalna demokracija Slovenije – LDS, ki je s prejetimi 19,50 % glasov dobila sedem mandatov v občinskem svetu. Socialdemokratska stranka – SDS – je prejela skupno 16,71 % odstotka glasov, kar ji je prineslo šest sedežev v občinskem svetu. Pet mandatov je dobila Slovenska ljudska stranka – SLS, doseženi rezultati volitev so prinesli dva mandata še Združeni listi socialnih demokratov – ZLSD in Zelenim Slovenije, Slovenska nacionalna desnica pa si je zagotovila en sedež v občinskem svetu.

Na volitvah sta sodelovali tudi dve nestrankarski listi kandidatov – Bojan Pollak in skupina volivcev in Neodvisni krajani za razvoj podeželja. Listi se nista uspeli uvrstiti v občinski svet, to tudi ni uspelo neparlamentarnima strankama Narodnih demokratov in Demokratov Slovenije. (Občinska volilna komisija, 1994: 4619)

4.2 Volitve v občinski svet občine Kamnik – 1998

22. novembra 1998 so prvič potekale volitve v občinski svet sedanje občine Kamnik. Glasovanja se je udeležilo 12.031 od skupaj 19.638 v volilni imenik vpisanih občanov, volilna udeležba je bila tako 61,26 %, za liste kandidatov za občinski svet pa je bilo oddanih 10.994 veljavnih glasovnic, ostale glasovnice pa so bile neveljavne. Skupaj je bilo v volilnih enotah podeljenih 17 mandatov, ostalih 12 mandatov se je razdelilo na ravni občine.

Prve tri najuspešnejše stranke preteklih volitev so ostale najbolj uspešne tudi na teh volitvah, zamenjala pa se je vodilna stranka, saj je največje število glasov, to je 29,46 %, osvojila Liberalna demokracija Slovenije – LDS, ki je s tem izidom zasedla deset mandatov v občinskem svetu. Na drugo mesto se je s sedmimi mandati uvrstila Socialdemokratska stranka – SDS, Slovenski krščanski demokrati – SKD pa so izgubili primat največje stranke v občinskem svetu in se s petimi mandati uvrstili na tretje mesto. Tudi Slovenska ljudska stranka – SLS – je izgubila en mandat, vendar je s štirimi mandati še vedno ostala na četrtem mestu. Združena lista socialnih demokratov – ZLSD – je z dvema mandatoma ponovila rezultat preteklih volitev, v občinski svet pa je prvič vstopila Demokratična stranka upokojencev Slovenije – Desus, ki je osvojila en

mandat. Neparlamentarni stranki Nacionalna stranka dela in Demokratska stranka Slovenije se nista uvrstili v občinski svet, to tudi ni uspelo dvema listama kandidatov, ki sta ju oblikovala Brane Kemperle in Rajko Pučnik. (Občinska volilna komisija, 1998: 6940)

4.3 Volitve v občinski svet občine Kamnik – 2002

10. novembra 2002 je bila Martinova nedelja, volitve v občinski svet pa so bile združene z volitvami predsednika republike. V zaključnem poročilu občinske volilne komisije (2003: 189) je zapisano, da je imelo glasovalno pravico 20.879 volivcev, glasovalo jih je 15.394 oziroma 73,73 %, veljavne glasovnice pa je oddalo 14.422 volivcev. Skupaj je bilo v volilnih enotah podeljenih 10 mandatov, ostalih 19 mandatov se je podelilo na ravni občine.

Liberalna demokracija Slovenije – LDS – je z desetimi mandati ohranila položaj največje stranke v občinskem svetu. Po štirih letih so na volitvah ponovno nastopili Zeleni, ki so se z dvema mandatoma tudi vrnili v občinski svet. Prvič je nastopila Stranka mladih Slovenije – SMS – in se z dvema mandatoma uvrstila v občinski svet. V občinski svet se je uvrstil tudi predstavnik nestrankarske kandidatne liste Mihael Resnik, ki je nastopil na Obrtno-podjetniški listi. Uspešno je nastopila Demokratična stranka upokojencev Slovenije – Desus, saj je z dvema mandatoma podvojila rezultat predhodnih volitev, Združena lista socialnih demokratov pa je ohranila dva sedeža v občinskem svetu. Neparlamentarna stranka Naprej Slovenija pa si ni uspela zagotoviti mesta v občinskem svetu.

Volitve 2002 so prinesle pomembno spremembo: stranke desnega političnega bloka so izgubile večino v občinskem svetu. NSi – Nova Slovenija – Nova krščanska ljudska stranka, ki je prvič nastopila na občinskih volitvah, je ohranila volivce svoje predhodnice SKD, zaradi visoke volilne udeležbe pa ni uspela zadržati pet mandatov od predhodnih volitev občinskega sveta. Pomembno slabši volilni rezultat sta dosegli Socialdemokratska stranka Slovenije – SDS in Slovenska ljudska stranka – SLS, ki sta skupaj izgubili štiri mandate.

4.4 Volitve v občinski svet občine Kamnik – 2006

V letu 2006 smo šli na volišča že pred koncem oktobra. Volilno pravico je imelo 22.299 občanov, kar je 13,5 % več kot leta 1998. Občinska volilna komisija Kamnik (2006: 12804) je ugotovila, da je volilno pravico izkoristilo 12.721 volivcev oziroma 57,05 % volilnih upravičencev, veljavnih glasovnic je bilo 12.223. Skupaj je bilo v volilnih enotah podeljenih 10 mandatov, ostalih 19 mandatov je bilo podeljenih na ravni občine. Volivci so svoje glasove zelo razpršili, saj so bili mandati porazdeljeni kar med enajstimi kandidatnimi listami.

Lista Toneta Smolnikarja, ki je prvič nastopila na volitvah, LDS in SDS so osvojili po šest mandatov, razdelitev preostalih enajstih mandatov je prikazana v Preglednici 1.

4.5 Volitve v občinski svet občine Kamnik – 2010

Volitve v občinski svet so bile 10. oktobra 2010. V volilnem imeniku je bilo vpisanih 23.098 volivcev, kar je 3,5 % več kot leta 2006 in kar 17, 6 % več kot na prvih volitvah na območju sedanje občine Kamnik. Občinska volilna komisija (2010: 13546) je v svoje poročilo zapisala, da je glasovalo 12.355 volivcev oziroma 53,49 % volilnih upravičencev, za liste kandidatov za občinski svet je bilo oddanih 11.881 veljavnih glasovnic. V volilnih enotah je bilo razdeljenih 10 mandatov, ostalih 19 mandatov se je razdelilo na ravni celotne občine. Mandate za sedeže v občinskem svetu je prejelo šest kandidatnih list.

Lista Toneta Smolnikarja je bila zmagovalka volitev, saj je izboljšala rezultat iz leta 2006. Štiri mandate so osvojile SDS, SD in NSi, tri mandate sta osvojili Desus in LDS, po en mandat pa so dobile SLS, SMS – Zeleni Evrope, Zares in SNS. Druge nestrankarske liste, med njimi tudi listi dveh županskih kandidatov, Zvoneta Potočnika in Marjana Smoleta - Levčka, niso prestopile volilnega praga za vstop v občinski svet.

4.6 Uspešnost kandidatnih list na volitvah v občinski svet občine Kamnik v obdobju 1994–2010

Preglednica 1 prikazuje uspešnost kandidatnih list, ki so uspele osvojiti mandate za sedeže v kamniškem občinskem svetu. Na vseh do sedaj končanih volitvah v občinski svet je največ mandatov dobila Liberalna demokracija Slovenije, sledijo ji Slovenska demokratska stranka, Nova Slovenija, Slovenska ljudska stranka in Socialni demokrati. To so tudi stranke, ki so nastopile prav na vseh lokalnih volitvah. Demokratična stranka upokojencev Slovenije je bila odsotna le leta 1994, najboljši rezultat pa je dosegla na zadnjih volitvah leta 2010. Te stranke, vse so tudi parlamentarne, so bile stalne udeleženke volitev v kamniški občinski svet, ostale strankarske liste kot tudi liste samostojnih kandidatov pa so bile udeleženke le nekaterih posamičnih volitev. Tako sta trikrat nastopili stranka Zelenih in Stranka mladih Slovenije in se vedno uvrstili v občinski svet.

Zeleni se leta 1998 volitev niso mogli udeležiti, saj občinska volilna komisija po predloženi dokumentaciji ni mogla ugotoviti legitimnosti posameznega vlagatelja in s tem tudi ne upravičenca do vložitve list kandidatov, zato je predlagane liste kandidatov v celoti zavrnila. (Svetelj 1998a: 2)

Različne liste neodvisnih kandidatov so sicer nastopale prav na vseh petih volitvah, vendar prva leta niso bili uspešne. Tako je šele leta 2002 prva uspela Obrtno-podjetniška lista, ki je uspeh ponovila tudi na naslednjih volitvah leta 2006, na zadnjih volitvah pa ni več nastopila. Na volitvah leta 2006 je uspešno nastopila kandidatna lista, ki jo je sestavil Anton Tone Smolnikar, lista je bila leta 2010 tudi zmagovalka volitev. V občinski svet je uspelo stopiti še Slovenski nacionalni desnici, Aktivni Sloveniji, Slovenski nacionalni stranki in Zares – novi politiki, vse ostale stranke ali liste kandidatov, ki so nastopale na volitvah, pa niso bile uspešne.

Preglednica 1: Uspešnost kandidatnih list na volitvah za občinski svet 1994–2010

	1994	1998	2002	2006	2010
Liberalna demokracija Slovenije – LDS	7	10	10	6	3
Slovenska demokratska stranka – SDS (prej Socialdemokratska stranka Slovenije)	6	7	4	6	4
Nova Slovenija – krščanska ljudska stranka – NSi (prej Slovenski krščanski demokrati – SKD)	8	5	4	3	4
Slovenska ljudska stranka – SLS	5	4	2	1	1
Lista Toneta Smolnikarja – Za Kamnik	–	–	–	6	7
Socialni demokrati (prej Združena lista socialnih demokratov – ZLSD)	2	2	2	2	4
Demokratična stranka upokojencev Slovenije – Desus	–	1	2	1	3
Zeleni Slovenije	2	–	2	1	
Stranka mladih Slovenije – SMS	–	–	2	1	1
Obrtno-podjetniška lista	–	–	1	1	–
Slovenska nacionalna desnica – SND	1	–	–	–	–
Slovenska nacionalna stranka – SNS	–	–	–	–	1
Aktivna Slovenija – AS	–	–	–	1	–
Zares – nova politika	–	–	–	–	1

Viri: Uradni list RS, št. 80/1994, str. 4619; št. 82/1998, str. 6940; št. 5/2003, str. 189; št. 120/2006, str. 12804; št. 88/2010, str. 13546

5 Volitve župana občine Kamnik

Pravico voliti župana ima vsak, ki lahko voli člane občinskega sveta. Pravico biti voljen za župana pa ima vsak državljan Republike Slovenije, ki je na dan glasovanja dopolnil osemnajst let. Pogoj za kandidiranje in volitev župana je tudi stalno prebivališče v občini, v kateri kandidira in voli. (5. in 103. člen Zakona o lokalnih volitvah)

Volitve za župana so potekale hkrati z volitvami v občinski svet. Za župana je bil izvoljen kandidat, ki je prejel večino vseh veljavnih glasov. Če nobeden od kandidatov ni dobil potrebne večine glasov, so opravili drugi krog volitev, v katerega sta vstopila kandidata, ki sta dobila največje število glasov. Na do sedaj končanih volitvah se ni zgodilo, da bi več kandidatov z enakim največjim številom glasov ali da bi več kandidatov dobilo drugo največje število glasov. V takem primeru bi se kandidati za drugi krog določili z žrebom.

5.1 Volitve župana občine Kamnik – 1994

Volitve so bile 4. decembra 1994, udeležilo se jih je 14.185 od 21.643 občanov takratne občine Kamnik, ki so bili vpisani v volilni imenik. Volilna udeležba je bila tako 65,54 %. Med oddanimi 14.154 glasovnicami je bilo neveljavnih glasovnic 953, veljavnih pa 13.201. Občani so izbirali med petimi kandidati za župane.

V prvem krogu volitev nihče od kandidatov za župana ni prejel potrebne večine glasov, najboljši rezultat je dosegel Tone Smolnikar, ki je šel na volitve s podpisi podpore volivcev, drugo mesto pa je zasedel Maksimiljan Lavrinc. Oba sta se tako uvrstila v drugi krog volitev. Drugemu mestu in s tem vstopu v drugi krog županskih volitev se je najbolj približal Dušan Jesenik, ki je za Lavrincem zaostal za komaj 170 glasov, Kremžar in Rebova pa sta bistveno bolj zaostala za rezultatom, ki bi ju lahko pripeljal v drugi krog volitev.

V drugem krogu županskih volitev, te so potekale 18. 12. 1994, je glasovalo 9.751 od 21.660 v volilni imenik vpisanih občanov. Volilna udeležba je bila tako 45,02 %, veljavnih pa je bilo 9.340 glasovnic. Kandidata za župana občine Kamnik sta dobila naslednje število glasov:

- Anton Tone Smolnikar 5.917 glasov – 63,35 % vseh veljavnih glasovnic,
- Maksimiljan Lavrinc 3.423 glasov – 36,65 % vseh veljavnih glasovnic.

Občinska volilna komisija je na osnovi rezultatov volitev ugotovila, da je večino vseh veljavnih glasov dobil kandidat Anton Tone Smolnikar, ki je bil tako izvoljen za župana občine Kamnik. (*Uradni list RS*, 1994: 5021)

5.2 Volitve župana občine Kamnik – 1998

Volitve so potekale 22. novembra 1998 in so bile prvič izvedene na območju nove občine Kamnik. Pravico voliti je imelo 19.638 občanov občine Kamnik. Volitev se je udeležilo 12.031 občanov oziroma 65,54 %. Med vsemi oddanimi glasovnicami je bilo 329 neveljavnih glasovnic. Občani so izbirali med petimi kandidati.

V prvem krogu volitev nihče od kandidatov ni prejel potrebne podpore volivcev, zato je bil potreben drugi krog volitev, v katerega sta se uvrstila Anton Tone Smolnikar in Marjeta Humar. Drugi krog volitev župana je potekal 6. decembra, udeležilo se jih je 9.511 volivcev. Volilna udeležba je bila 48,40 %, torej je bila nižja kot v prvem krogu volitev, tudi število neveljavnih glasovnic je bilo manjše, saj so jih našteli le 119. Občinska volilna komisija (1998: 7460) je v svojem poročilu navedla, da je za Antona Toneta Smolnikarja veljavno glasovalo 6.079 volivcev, za Marjeto Humar pa je gla-

sovalo 3.313 volivcev. Večino vseh veljavnih glasov je tako dobil kandidat Anton Tone Smolnikar, ki je bil tako izvoljen za župana občine Kamnik.

5.3 Rezultati volitev za župana 2002

Kot smo že zapisali, so volitve potekale skupaj z volitvami predsednika republike, sicer pa je bila ta dan tudi Martinova nedelja. Občani, volitev se je udeležilo 73,80 % volilnih upravičencev, so lahko izbirali med devetimi kandidati za župana. Oddanih je bilo 15.402 glasovnic, med njimi je bilo 325 neveljavnih glasovnic (glej Preglednico 4).

Antonu Tonetu Smolnikarju je zmanjkalo slabih 4 % glasov, da bi bil že v prvem krogu ponovno izvoljen za župana. Potreben je bil drugi krog volitev, v katerega se je uvrstil Demitrij Perčič.

Drugega kroga volitev župana občine Kamnik, ki je bil 1. decembra 2002, se je udeležilo 14.188 od skupaj 20.899 volilnih upravičencev, ki so bili vpisani v volilni imenik. Volilna udeležba je bila zopet visoka – 67,89 %, saj je sočasno potekal tudi drugi krog predsedniških volitev. Kandidata za župana občine Kamnik sta dobila naslednje število glasov:

Anton Tone Smolnikar 10.128 glasov – 74,15 % vseh veljavnih glasovnic,

Demitrij Perčič 3.531 glasov – 25,85 % vseh veljavnih glasovnic.

Občinska volilna komisija je na osnovi rezultatov volitev ugotovila, da je večino vseh veljavnih glasov dobil kandidat Anton Tone Smolnikar, ki je bil tako ponovno, že tretjič, izvoljen za župana občine Kamnik. (Občinska volilna komisija, 2003: 189)

5.4 Rezultati volitev za župana 2006

Na volitvah so nastopili štirje županski kandidati, volilna udeležba je bila 57,05 %. Med skupaj 12.709 oddanimi glasovnicami je bilo 329 glasovnic neveljavnih. Nihče od kandidatov ni uspel zbrati večine oddanih glasov, zato je bil potreben drugi krog. Rezultati so podrobneje prikazani v Preglednici 2.

Drugi krog volitev je potekal 12. novembra 2006. Udeležilo se jih je 12.094 od skupaj 22.313 občanov, vpisanih v volilni imenik. Volilna udeležba je bila 54,20 %, torej nekoliko nižja kot v prvem krogu. Med 12.087 oddanimi glasovnicami je bilo 93 neveljavnih, kar je še enkrat manj kot v prvem krogu volitev.

Kandidata za župana občine Kamnik sta dobila naslednje število glasov:

- Anton Tone Smolnikar 6.338 glasov – 52,84 % vseh veljavnih glasovnic,
- Demeter Sadnikar 5.656 glasov – 47,16 % vseh veljavnih glasovnic.

Občinska volilna komisija (2006: 12.803) je na osnovi rezultatov volitev lahko ugotovila, da je večino vseh veljavnih glasov dobil kandidat Anton Tone Smolnikar. To so bile tudi zadnje volitve, ki se jih je udeležil Smolnikar in bil na njih vedno najbolj uspešen.

5.5 Volitve za župana 2010

Volitve za župana so bile skupaj z volitvami v občinski svet in v svete krajevnih skupnosti. Med oddanimi 12.351 glasovnicami so bile neveljavne 103 glasovnice, občani so izbirali med sedmimi županskimi kandidati.

Prvi krog volitev ni prinesel končne odločitve o županu, saj nihče od kandidatov ni dosegel večine glasov volivcev, ki so se udeležili volitev. Potreben je bil drugi krog volitev, na katere smo odšli 24. oktobra 2010. Udeležba v drugem krogu volitev je bila nekoliko nižja – 49,29 %, saj je glasovalo le 11.390 od skupnega števila 23.109 volivcev. Po podatkih občinske volilne komisije (2010: 13.546) so vsi udeleženci volitev oddali svoje glasovnice, neveljavnih je bilo 66, veljavnih pa 11.324 glasovnic. Marjan Šarec je zbral 6.057 glasov, Brane Golubovič pa 5.267. Tako je Marjan Šarec dobil potrebno večino glasov in bil izvoljen za župana občine Kamnik.

5.5.1 Uspešnost kandidatov za župana občine Kamnik v obdobju 1994–2010

Na petih volitvah za župana je skupaj nastopilo 23 kandidatov. Največ jih je nastopilo leta 2002, ko se je za mesto kamniškega župana potegovalo kar devet kandidatov, najmanj pa leta 2006, ko so kandidaturo vložili le štirje kandidati.

Anton Tone Smolnikar je nastopil na štirih volitvah, dveh volitev pa so se udeležili Maksimiljan Lavrinc, Marjeta Humar, Tatjana Sonja Rot Djalil in Marjan Smole. V petnajstih primerih so kandidature vložile politične stranke, od teh so bile štiri koalicijske, ostale kandidature pa so podprle skupine volivcev.

Politične stranke določajo kandidate po postopkih, ki jih imajo zapisane v internih pravilih, pri tem pa lahko sodelujejo samo člani stranke, ki imajo volilno pravico in stalno bivališče v občini. Kandidata za župana pa lahko s podpisovanjem določi tudi skupina volivcev, ki ima stalno prebivališče v občini, pri čemer mora biti število podpisov najmanj 2 % od števila volivcev v občini na dan razpisa volitev. Na dosedanjih volitvah so petnajst kandidatov za župana določile politične stranke, osem kandidatov pa so določili volivci s podpisovanjem. NSi in njena predhodnica SKD je s svojimi kandidati nastopila prav na vseh petih volitvah, na štirih volitvah pa so s svojimi kandidati nastopile LDS, SDS, SLS in SD. Dve kandidaturi so vložili Zeleni, po eno pa Desus in SNS.

Preglednica 2: Uspešnost kandidatov v prvem krogu volitev župana občine Kamnik

	Kandidat/ka	Predlagatelji	1994	1998	2002	2006	2010
1	Anton Tone Smolnikar	Podpora volivcev	29,38 %	35,16 %	46,8 %	40,74 %	
2	Maksimiljan Lavrinc	LDS	23,18 %	25,84 %			
3	Marjeta Humar	1998 Koalicija SKD + SDS; 2002 NSi		28,50 %	12,38 %		
4	Dušan Jesenik	SLS	21,89 %				
5	Baldomir Kremžar	SKD	17,08 %				
6	Marija Reba	Zeleni	8,46 %				
7	Florjan Mlakar	Podpora volivcev		5,26 %			
8	Tatjana Sonja Rot Djalil	ZLSD		5,24 %	4,71 %		
9	Demitrij Perčič	LDS			13,20 %		
10	Janez Repanšek	SDS			7,62 %		
11	Lojze Vavpetič	Podpora volivcev			7,20 %		
12	Anton Hočevar	SLS			3,85 %		
13	Silva Cegnar	Podpora volivcev			2,96 %		
14	Anton Plahutnik	Podpora volivcev			1,25 %		
15	Demeter Sadnikar	Koalicija SDS + NSi + SLS				39,20 %	
16	Mihael Resnik	Koalicija ZLSD + Desus + Zeleni				6,71 %	
17	Marjan Smole	Leta 2006 LDS Leta 2010 podpora volivcev				13,36 %	1,84 %
18	Brane Golubovič	Podpora volivcev					32,60 %
19	Marjan Šarec	Podpora volivcev					25,78 %
20	Matej Tonin	Koalicija NSi + SLS + SNS					22,76 %
21	Julijana Bizjak Mlakar	SD					10,35 %
22	Rudi Veršnik	SDS					4,92 %
23	Zvone Potočnik	Podpora volivcev					1,75 %

Viri: Uradni list RS, št. 81/1994, str. 5021; št. 86/1998, str. 7460; št. 5/2003, str. 189; št. 120/2006, str. 12803; št. 88/2010, str. 13546

Anton Tone Smolnikar je na vseh volitvah nastopil kot nestrankarski kandidat. Leta 1998 je bil poleg Smolnikarja nestrankarski kandidat tudi Florjan Mlakar, na naslednjih volitvah so poleg Smolnikarja nastopili še trije nestrankarski kandidati, štirje nestrankarski kandidati so nastopili tudi leta 2010, leta 2006 pa je bil Smolnikar edini nestrankarski kandidat.

Županska funkcija je mikala tudi ženske, skupaj so se volitev udeležile štiri kandidatke: Marija Reba, Marjeta Humar, Tatjana Sonja Rot Djalil in Silva Cegnar. Humarjeva in Rotova sta se volitev udeležili kar dvakrat zapored, največ uspeha, čeprav še vedno ne dovolj za zmago, je imela Humarjeva, ki se je leta 1998 uvrstila v drugi krog, na naslednjih volitvah leta 2002 pa je drugi krog zgrešila za nekaj manj kot 1-odstotni delež volilnih glasov.

6 Značilnosti županskih volitev 1994–2010

Župan je s spremembo Zakona o lokalni samoupravi pred lokalnimi volitvami leta 1998, ko je bila ukinjena institucija predsednika občinskega sveta, postal ključna figura v občini, saj je od omenjene spremembe naprej nasproti občinskemu svetu izrazito pridobival politično moč. Odločili smo se, da zato posvetimo pozornost županskim volitvam, ki jim tudi sredstva javnega obveščanja kot tudi celotna javnost po navadi namenjajo daleč največ pozornosti.

6.1 Županske volitve v letu 1994

Na prvih županskih volitvah, ki so potekale na območju prvotne občine Kamnik, je nastopilo pet kandidatov. Maksimiljan Lavrinc, Dušan Jesenik, Baldomir Kremžar in Marija Reba so bili strankarski kandidati, Anton T. Smolnikar pa je bil nestrankarski kandidat s podpisi volivcev. Dušana Jesenika je kandidirala Slovenska ljudska stranka, pridobil pa je tudi podporo Socialdemokratske stranke in Narodnih demokratov. Maksimiljan Lavrinc je bil kandidat Liberalne demokracije Slovenije, Baldomirja Kremžarja so kandidirali v stranki Slovenskih krščanskih demokratov, Marijo Rebo pa so za kandidatko predlagali Zeleni Slovenije.

Čeprav se je koalicija Demos razpustila že konec leta 1991, pa so v Kamniku občinski odbori strank, ki so se leta 1990 združili v koalicijo Demos na Kamniškem, ostali povezani vse do konca mandata zadnjega sklica Skupščine občine Kamnik. Pričakovalo se je, da bodo tudi skupaj nastopili na županskih volitvah.

Narodni demokrati so bili v Kamniku pobudniki, »da se vse stranke slovenske pomladi združijo v enoten nastop na lokalnih volitvah«, saj so bili prepričani, da

lahko le s skupnim kandidatom za kamniškega župana zmagajo in potegnejo »voz po tisti poti, ki bo vodila slehernega Kamničana v lepšo, predvsem pa varno prihodnost.« (Stele 1994: 6)

Kot se spominja Hočevar (2010: 164), so podobno razmišljali tudi v občinskem vodstvu SLS, ki se »je poenotilo, da bo podprlo Mihaela Novaka, člana SKD, ki je tedaj opravljal naloge predsednika Izvršnega sveta. On bi zlahka dobil podporo vse desnice in bi tudi zmagal na volitvah za župana. /.../ A Novak je na koncu kandidaturo odklonil.« Žal s tem zapletom s skupnim kandidatom za župana še ni bilo videti konca: »Končni sklep koordinacije je bil, da se podpre skupnega kandidata Dušana Jesenika. Stekli so postopki za uradno potrditev kandidature. Ko je bilo vse to opravljeno in poti nazaj ni bilo več, so Zeleni prijavili še svojo kandidatko, nato pa so tudi v SKD nastopili s svojim kandidatom.« (Hočevar 2010: 165)

Jesenik (1994: 6) se je na volitvah predstavil z izrazito političnim programom. Zavzel se je, da pomembnih javnih funkcij »ne morejo imeti ljudje, ki so te funkcije zasedali v prejšnjem sistemu«, nasprotoval je »poklanjanju državljanstva in številnih ugodnosti Neslovencem«, najavil pa je tudi občinski program družinske politike, ki bi mladim družinam omogočila razmere, »da se bodo odločale za rojstvo otrok, saj je naš narod in z njim država v nevarnosti zaradi nekontroliranega priseljevanja tujcev.« Če je bil ta del volilnega programa povezan z aktualnimi političnimi razmerami v Sloveniji, pa je Jesenik gospodarski program tesno naslonil na izkušnje, ki jih je pridobil z dolgoletnim delom pri gradnji največjih občinskih investicijskih projektov. Predstavil se je z natančnim programom potrebne komunalne, turistične in družbene infrastrukture, s katerim je želel zagotoviti skladen razvoj Kamnika in okolice in izkoristiti številne neizkoriščene prednosti občine.

Odločitev Zelenih Kamnika, da nastopijo sami, ne pa v povezavi s strankami bivšega Demosa, je bila razumljiva, saj »je bilo v času predsedovanja Marije Reba okoljevarstveno delovanje kamniških Zelenih vseskozi na zavidljivem nivoju, le odnosi s kamniškim Demosom so se nekoliko ohladili /.../.« (Novak 2010: 136) Pomisleki, odkriti in prikriti odpori do sodelovanja z Demosom so bili v stranki prisotni že od same ustanovitve dalje, zelo kmalu po prvih volitvah so organizirali lastno pisarno, občani so jih poznali kot Zelene Kamnika, ki jim radi in pogosto uspešno pomagajo pri reševanju okoljskih problemov, zato so se iz meseca v mesec vse bolj oddaljevali od skupnih akcij Demosa. (Novak 2010: 135)

Zeleni so tako v štirih letih delovanja postali prepoznavna stranka, ki je na županskih volitvah nastopila z izvirnim programom, v katerem so zapisali, da se bodo zavzemali, »da Kamnik ostane staro in ne postarano mesto. Staro v smislu ohranjanja in spoštovanja tradicije preteklosti, postarano pa ne, ker je treba vnesti vanj več utripa, veselja do življenja.« (Marija Reba 1994: 6)

Če so se Smolnikar, Rebova, Lavrinc in Jesenik dokaj dobro zavedali, da potekajo volitve za župana mestne in hkrati podeželske občine, pa je Kremžar očitno bolj razmišljal o Komendi, saj je zagovarjal stališče, da mora podeželje najti svojo identiteto, odkriti danosti za njihov razvoj in dodati tisto, kar še manjka do polnosti. (Svetelj 1994b: 3)

Perčič (1994: 6) je v volilnem sporočilu zapisal, da so se v stranki LDS odločili, da bodo na najodgovornejša mesta v občini predlagali ljudi, ki so sposobni začeti delati takoj po izvolitvi, da ne pride do pravne in drugačne praznine. Zato so za župana kandidirali Maksimiljana Lavrinca, dotedanjega predsednika skupščine občine Kamnik in poslanca državnega zbora, saj so bili prepričani, da bo z izkušnjami in znanjem znal in zmogel predstavljati občino, zagotovil pa bo tudi močno povezavo z Državnim zborom in resornimi ministrstvi.

V drugi krog sta se uvrstila Smolnikar in Lavrinc, ki je imel za 170 volilnih glasov boljši rezultat kot Jesenik. Smolnikar je odkrito priznal, da se je zmotil v napovedi izidov za prvo trojico kandidatov. Za Lavrinca je bil volilni izid pričakovan, tudi uvrstitev Smolnikarja v drugi krog zanj ni bila presenečenje, zato pa ga je presenetilo, da so bili zasledovalci bliže, kot so pričakovali v njegovem volilnem štabu. (Svetelj 1994c: 3)

Smolnikar je ostal optimist tudi pred drugim krogom volitev. Menil je, da samo strankarsko neobremenjen človek najlaže uskladi vsa strankarska nasprotja in nesoglasja, če se želijo umiriti strasti in pognati voz slovenske demokracije in posebej gospodarstva hitreje naprej. Bil pa je tudi prepričan, da bodo volivci sledili njegovi usmeritvi in zanj glasovali tudi v drugem krogu. Lavrinca so skrbeli rezultati volitev v občinski svet, ki so po njegovem mnenju pokazali, da se je Kamnik v zadnjih petih letih obrnil izrazito proti desni, saj se je delež teh strank povečal s slabe polovice na skoraj tri četrtine. Izrazil je zaskrbljenost, da bo njegov položaj župana precej težaven in njegovo delo bolj podobno don Kihotovemu boju z mlini na veter kot pa uresničevanju sprejetega programa. V drugem krogu je pričakoval samo podporo volivcev LDS. Bilo je očitno, da se je predal že pred drugim krogom volitev, saj je jasno povedal, »da je protikandidat v prednosti, saj mu je podpora nekaterih strank vnaprej zagotovljena.« (Svetelj 1994c: 3) To so njegovi volivci gotovo opazili, zato ne preseneča končni rezultat volitev drugega kroga, v katerem je Lavrinc uspel prepričati le 400 volivcev več kot v prvem krogu in zaostal za Smolnikarjem kar za 2.500 glasov.

Ali kot je zapisal Hočevar (2010: 165): »Splošno mnenje v občini je bilo, da bo zmagal Maksimiljan Lavrinc, kandidat LDS in takrat še predsednik občinske skupščine, vendar ljudje obračamo, Bog pa obrne. Potiho, nepričakovano ga je premagal samostojni kandidat Tone Smolnikar. Kazalo je, da kandidira nekako mimogrede, nato pa je tudi zmagal mimogrede. Tako je zaradi neenotnosti desnice v Kamniku nastopila doba županovanja Toneta Smolnikarja.«

6.2 Županske volitve v letu 1998

Leta 1998 je za župana kandidiralo pet kandidatov. Ponovno sta šla na volitve takratni župan Anton Tone Smolnikar in Maksimiljan Lavrinc, ki je bil takrat poslanec Liberalne demokracije Slovenije v Državnem zboru RS, pridružili pa so se jima še mestni kavarnar Florjan Mlakar, Marjeta Humar, ki je v mandatu 1994–1998 opravljala funkcijo podpredsednice občinskega sveta, in Tatjana Sonja Rot Djalil. Smolnikar in Mlakar sta bila nestrankarska kandidata, Lavrinc je bil kandidat Liberalne demokracije Slovenije, Humarjeva je bila koalicijska kandidatka Slovenskih krščanskih demokratov in Socialdemokratske stranke Slovenije, Rot Djalilova pa kandidatka Združene liste socialnih demokratov.

Smolnikar (1998: 7) se je o morebitni podpori na volitvah dogovarjal z nekaterimi strankami, pogovore pa je uspešno zaključil s Slovensko ljudsko stranko, kjer so mu v vodstvu stranke javno izrazili podporo. V podružnici SLS Kamnik (1998: 6) so bili prepričani, da je ponovna izvolitev Smolnikarja za Kamnik najboljša izmed možnih rešitev, zato so ga tudi javno podprli. Če so v SLS leta 1994 zaskrbljeno spremljali nastop popolnoma neznanega Smolnikarja, ki se je moral spopasti s popolnoma neurejeno zakonodajo, delitvijo občine na upravno enoto in občino, delitvijo ljudi, prostorov in pristojnosti, popolnoma nepreglednim stanjem na ravni države, povrh vsega pa še z veliko zadolženostjo občine, so v izrazu podpore zapisali, da je Smolnikar »začuda razmeroma uspešno izpeljal mandat«. Temu pa so še dodali, da »je Kamnik v preteklih letih napravil velike korake, ob bolj konstruktivnem sodelovanju nekaterih politikov pa bi bili lahko uspehi še večji«. Tudi Hočevar (2010: 168), takrat predsednik občinskega odbora SLS, ugotavlja, da nov človek, ki pride na župansko mesto, potrebuje nekaj časa za uvajanje, saj je Smolnikar »na začetku precej nerodno lomastil po občini, poskušal je odkrivati stare napake, pripeljal je celo nekega revizorja, ki naj bi vzel pod drobnogled delovanje prejšnje uprave, a izkazalo se je, da revizor ni kos položaju in nalogi. No, počasi se je župan privadil. Verjetno je ugotovil, da sam proti vsem ne bo zmogel. Potem je delo normalno steklo. Za razliko od SDS in SKD, ki sta dolgo ostala na drugem bregu, smo v SLS začeli z objektivnim presojanjem županovih predlogov in ravnanj. /.../ Župan Smolnikar je zaznal naše pozitivno nastopanje, precej se je začel naslanjati na nas, še posebej v drugi polovici mandata, ko je stranka v Ljubljani stopila v vladno koalicijo.«

Ob takšni odločitvi SLS je Humarjeva ostala brez pričakovane podpore SLS, pridobila je le podporo Slovenske nacionalne desnice (OO SND Kamnik, 1998: 6), kjer so jo poznali in cenili po energičnosti in vztrajnosti, bili pa so tudi prepričani, da je prišel čas za županjo na krmilu občine. Koliko pa je ta podpora sploh pomenila na volitvah, seveda ostaja neodgovorjeno vprašanje, saj se je vodstvo občinskega odbora SND odločilo, da na občinskih volitvah zaradi različnih razlogov sploh niso sodelovali.

V drugi krog volitev za župana sta se uvrstila Smolnikar in Humarjeva. V prvih odzivih na rezultate prvega kroga se je omenjalo, da so se »uresničile napovedi mnogih, da, podobno kot pred štirimi leti zaradi tega, ker je spet kandidiralo pet kandidatov, novega župana ne bomo dobili v prvem krogu«. (Svetelj 1998b: 3)

Humarjeva je bila z rezultati prvega kroga volitev zadovoljna, izrazila pa je upanje, »da se bodo drugega kroga županskih volitev udeležili tudi tisti, ki prvič niso glasovali«. (Svetelj 1998c: 3) Smolnikar očitno ni bil zadovoljen z rezultati prvega kroga volitev, saj je ocenil, da je bil vrstni red prvih treh uvrščenih kandidatov nekoliko presenetljiv, ker so rezultati pokazali majhne medsebojne razlike in hkrati izrazil pričakovanje, da bodo volivci v drugem krogu oddali svoj glas njemu, »ki želi pošteno, korektno in z veliko energije nadaljevati začeto štiriletno uspešno delo«. (Svetelj, prav tam)

Ker sta v prvem krogu odpadla oba kandidata »levice« in sta prišla v drugi krog kandidata, ki sta uživala podporo »desnih« strank, je bilo seveda izjemno zanimivo vprašanje, koga bodo v drugem krogu podprli volivci LDS, ZLSD in Desus. Smolnikar je bil o morebitni podpori »levih« strank nekoliko skrivnosten, saj je na vprašanje o podporah povedal naslednje: »Ko bo ta časopis izšel, bo gotovo razjasnjena marsikatera dilema o morebitni podpori.« (Svetelj, prav tam) Tako izmikajoč odgovor seveda ne preseneča, saj bi z javnim priznanjem gotovo izgubil del volilnega telesa, ki ni bil naklonjen »levim« strankam. Da so pogovori v resnici potekali in bili tudi uspešni, potrjuje Hočevar (2010: 170), ki pove, da je Smolnikar »za pomoč v drugem krogu sklenil dogovor z LDS in Združeno listo. S tem mi nismo imeli nič, mi smo imeli dogovor samo z njim /.../.«

Humarjeva je tako ostala pri podpori volivcev SDS in SKD in računala na »podporo vseh ljudi, ki želijo, da bi se kamniška občina razvijala tako, da bi bilo v njej lepo živeti«. (Svetelj 1998c: 3)

Kaj se je v resnici dogajalo v času pred drugim krogom in na samih volitvah, ni nikjer zapisano. Tudi Smolnikar se je po volitvah spretno izmaknil Sveteljevemu (1998d: 3) vprašanju o morebitni podpori nekaterih političnih strank (SLS, LDS, ZLSD, Desus, Zeleni). Povedal je, da ga je že v prvem krogu podprla SLS, potrdil je, da se je pogovarjal tudi z drugimi strankami, s katerimi pa niso podpisali nobene koalicijske ali druge pogodbe, in izrazil prepričanje, da so ljudje upoštevali dosežene rezultate njegove ekipe v preteklih štirih letih. In zaključil: »Zato menim, da podpora strank ni imela tolikšnega vpliva kot moje dosedanje delo.« (Svetelj, prav tam)

6.3 Županske volitve v letu 2002

Na naslednjih županskih volitvah leta 2002, ki so potekale sočasno z volitvami predsednika republike, vsaj v prvem krogu ni mogoče potrditi, da je prišlo do jasno izraženih koalicijskih podpor posameznim kandidatom, saj so vse večje parlamentarne stranke nastopile s svojimi kandidati: Janez Repanšek – SDS, Anton Hočevar – SLS, Demitrij Perčič – LDS, Tatjana Sonja Rot Djalil – ZLSD in Marjeta Humar – NSi (prej SKD). Poleg Smolnikarja, ki je ponovno nastopil s podporo volivcev, so se za mesto župana potegovali še trije nestrankarski kandidati: Lojze Vavpetič, Anton Plahutnik in Silva Cegnar. Zato je bilo bolj zanimivo ugibanje o možnih zavezništvih pred drugim krogom volitev, v katerega sta se uvrstila dotedanji župan Smolnikar z malo manj kot 47 % volilnih glasov in dotedanji podžupan Demitrij Perčič z nekaj več kot 13 % podpore volivcev, ki je tretjeuvrščeno Humarjevo prehitel za 124 glasov, kar je bila sploh najmanjša razlika v dosedanji zgodo-

vini kamniških županskih volitev, ki je odločala o uvrstitvi v drugi krog.

Svetelj (2002: 2) je pričakoval zanimiv »drugi volilni krog, še bolj pa vsebinske in organizacijske priprave nanj, če bi se stranke 'neuvrščenih' kandidatov javno opredelile, če bodo in koga izmed dveh kandidatov bodo podprle v drugem krogu.« Tako je Perčič povedal, da so »pričeli z dogovarjanji za možno koalicijo s strankami SMS, SDS, NSi, možnosti vidijo tudi z Zelenimi in Desusom, saj se zavzemajo za programsko koalicijo.« (Mejač 2002: 6) Perčiču lahko pripišemo, da je ohranil optimizem pred drugim krogom, za razliko od Lavrinca iz leta 1994, ki se je predal že pred dnevom drugega kroga volitev. V NSi so za potrebe drugega kroga volitev izdali sporočilo, ki ga lahko razumemo tudi kot tiho podporo Smolnikarju. Zapisali so: »Na drugi strani bo v občinskem svetu zopet 10 svetnikov iz vrst LDS. Kdor se jim bo pridružil, bo v nevarnosti, da proti tako velikemu partnerju potegne zopet 'krajši konec', kot se je to zgodilo z dosedanjim partnerjem, istokoreninskim ZLSD in nesorodnim SLS. Oba slednja sta na teh volitvah nekaj izgubila; še prav posebej SLS, kar 50 %.« (Odbor za informiranje pri OO NSi Kamnik, 2002: 6)

6.4 Županske volitve v letu 2006

Komaj se je začelo volilno leto, že je v začetku januarja Agovič (2006: 7) seznanil bralce *Kamniškega občana,* da so v LDS že pričeli z evidentiranjem kandidatov in kandidatk za jesenske volitve, saj se zavedajo, »da bo v naslednjih štirih letih nov župan z večino v občinskem parlamentu moral dati prednost celovitemu načrtovanju pred parcialnim, ki je na kratek rok všečno, na dolgi rok pa za razvoj občine slabo.« Očitno so o pripravah na volitve razmišljali tudi v Novi Sloveniji Kamnik (2006: 7), saj so prenovili spletno stran, ki je tako postala še bolj aktualna in privlačna zaradi poročil o dogajanjih v občini. Že konec februarja je vodstvo NSi zboru članstva poročalo o dobrem sodelovanju s SDS in SLS, predstavili pa so jim tudi županskega kandidata ter pojasnili, da bo Matej Tonin vodil kandidatov volilni štab. Županski kandidat se je članom NSi osebno predstavil s svojo življenjsko zgodbo in vizijo nastopa na volitvah, s katero je člane prepričal, da je v Kamniku mogoče ustvariti boljšo prihodnost. (NSi Kamnik, 2006: 10) V LDS-u so, kot da niso želeli zaostajali za Novo Slovenijo, sporočili javnosti, »da obstaja realna možnost, da postane župan oseba, ki bo imela podporo Liberalne demokracije Kamnik, in da Kamnik dobi prepoznavno koalicijo in opozicijo«. (Golubovič 2006: 6) Tako so v javnosti že v zgodnji spomladi 2006 ustvarili vtis, da se pripravljajo spremembe v najvišjem vrhu občine. In ni bilo potrebno dolgo čakati, da so se predstavili kandidati za župane.

Prišel je maj – mesec ljubezni in porok, ko so NSi, SDS in SLS (2006: 7) podpisale koalicijsko pogodbo in ob tej priložnosti javno razglasile Demetra Sadnikarja za kandidata za župana občine Kamnik. Podpisniki pogodbe so bili prepričani, da »je skupni kandidat edina rešitev, da se slabe razmere v Kamniku obrnejo na bolje in da se Kamnik končno začne razvijati in delovati kot dinamično gospodarsko, turistično in urejeno mesto, ki je prijazno do vseh svojih prebivalcev.«

V mesecu ljubezni se je predstavil še en županski kandidat – Marjan Smole - Levček (2006a: 5), ki je povedal, da išče podporo pri levosredinskih strankah, ki so mu najbližje tudi po življenjskem nazoru. Pohvalil se je, da je z eno večjo stranko že dogovorjen, vendar pa še naprej išče podporo. Ni minilo niti mesec dni, ko so se LDS in Smole - Levček (2006: 7) dogovorili, da bodo skupaj lažje uresničili zastavljene cilje iz programa »12 razvojnih področij za 12 občinskih svetnikov in župana«. V LDS so posebej poudarili, da »so se v stranki odločili za podporo Marjana Smoleta kot neodvisnega kandidata, ki pa ne bo kandidiral na njihovi listi za občinski svet«, saj županski kandidat ni bil član LDS.

V času praznovanj ob dnevu državnosti smo lahko spoznali še tretjega kandidata. Miha Resnik je pripravil županski program z naslovom Za kakovost bivanja, s katerim je predstavil »vizijo povezane občine Kamnik v korist prebivalcev in prebivalk pred interesi kapitala«. (Resnik 2006: 7) Moramo priznati, da je bila Resnikova obrazložitev tega programa razumljiva le v delu, kjer je predstavil projekte, ki bi vsekakor povečali kakovost bivanja, ni pa uspel pojasniti, kako nas je nameraval zaščititi pred interesi kapitala. Takšne malenkosti se pogosto prikradejo v lokalne politične programe, če jih sestavljajo lokalni politiki z malo izkušnjami, še posebej, če nekritično sledijo programskim tezam državnih strankarskih programov. Prepričani smo, da bi Resnik znal vse skupaj povedati zelo razumljivo, če bi nastopal kot nestrankarski kandidat, vendar se je na volitve podal kot kandidat strank Socialnih demokratov in Demokratične stranke upokojencev, podprli pa so ga tudi Obrtno-podjetniška lista in kamniški okoljevarstveniki.

V Aktivni Sloveniji – AS – so ugotavljali, »da občanke in občane Kamnika čaka dolgo in vroče politično poletje«. (Uršič 2006a: 6) Odločili so se, da v prvem krogu ne bodo podprli nobenega od kandidatov za župana, v drugem krogu pa bodo namenili podporo kandidatu, ki bo pripravljen uresničiti kar največ točk iz njihovega programa. Zanimivo je tudi, da so že v začetku poletja ugotavljali, da politično poletje ne bo samo vroče, pač pa tudi finančno zahtevno: »Predvolilni spopad za župana Kamnika se je že začel in lahko smo priča velikim finančnim vložkom strank, posameznikov ter menda tudi podjetij. Člani OO AS Kamnik pa želimo še naprej ostati neobremenjeni in neodvisni in zato bo naš edini vložek v volilno kampanjo lastno delo in lastna finančna sredstva.« In še kako prav so imeli člani Aktivne Slovenije! Le da so pozabili, da smo veliko volilnega golaža plačali z davki, saj so bile tudi uradne otvoritve raznih občinskih projektov del županovih predvolilnih aktivnosti. In teh, kot bo to prikazano v nadaljevanju, ni bilo malo. Če samo pregledamo posamezne številke *Kamniškega občana*, ki so izšle v času pred volitvami, lahko opazimo zelo veliko celostranskih plačanih oglasov, tudi v arhivu spletnega naslova www.nsi-kamnik.net so shranjena poročila o dogodkih, ki so bili tudi finančno zahtevni. Skratka, v Kamniku smo bili leta 2006 priče izjemno dolgi in vsebinsko bogati predvolilni kampanji, ki se je začela že precej pred uradnim začetkom volilnih opravil in odprtjem posebnih volilnih računov. Torej v času, ko še ne veljajo stroga pravila za finančno poslovanje organizatorjev volilne kampanje in ne veljajo posebna pravila za oglaševanje v medijih.

Aktualni župan Smolnikar se je začel oglašati šele v drugi polovici avgusta. Jereb (2006a: 3) je z dramatičnim uvodom v prispevek prikazal delovno vzdušje v občinski upravi: »Čeprav občinska stavba zaradi nerešenih denacionalizacijskih postopkov še vedno nima klimatske naprave, je julija v njej potekalo delo s polno paro, župan Smolnikar pa je konec meseca novinarje povabil na še eno tiskovno konferenco, na kateri nam je s svojimi sodelavci predstavil najnovejše dogajanje v zvezi z otroškim varstvom, prodajo občinskega deleža v družbi Velika planina d. o. o. in druge večje investicije v naši občini. Ker bosta prodaja občinskega deleža v družbi Velika planina ter oddaja koncesije za otroško varstvo trajali še nekaj mesecev, bo dogajanje v občinski stavbi vsaj do novega leta zelo zanimivo.« To pa še ni bilo vse, saj smo lahko prebrali, da se bomo vozili po karbonskem mostu, ki ga bo v celoti plačala Evropska unija iz strukturnih skladov. (Jereb 2006b: 1) Župan Smolnikar »tudi ni mogel skriti zadovoljstva in ponosa ob uspešnem zaključku ene največjih investicij v zadnjem obdobju, saj zagotavlja najsodobnejše pogoje učencem iz krajev na severnem delu naše občine /.../« (Mejač 2006a: 7) V zadnjem tednu pred drugim krogom volitev ni bilo konca s slovesnimi zaključki investicij, ki jih je Smolnikar izkoristil za neposredna srečanja z občani. Mejačeva (2006: 5), ki je Smolnikarja spremljala na teh dogodkih, je takšno predvolilno dejavnost opravičevala z zahtevami Ministrstva za finance, da se investicije zaključujejo v oktobru in se tudi finančno zaključijo v tekočem proračunskem letu. Smolnikar je že vedel, kako se pridobiva naklonjenost volivcev! Čisto za konec volilne kampanje pa nas je občinska uprava še seznanila, »da bi bila gradnja dveh novih šol res nekoliko dražja, vendar bi bili bolj funkcionalni /.../« (Jereb 2006c: 2)

Presenečenj ni hotelo biti konca. Smolnikar (2006a: 8–9) je zapisal: »Ob letošnji kandidaturi za župana sem se odločil, da v vseh 4 volilnih enotah predlagam kandidate za občinski svet. To so kandidati, ki dobro poznajo moje dosedanje napore in lastna odrekanja, zato da občina napreduje z odločnimi koraki v smeri razvoja, ki ga želijo in zahtevajo Kamničani.« V sporočilu ni pozabil na protikandidate, ki jim je namenil poduk, da so volivke in volivci tisti, ki »naj presodijo o dosedanjem razvoju občine Kamnik in namerah, ki jih želim uresničiti kot župan občine Kamnik v prihodnjem štiriletnem obdobju.« (Smolnikar, prav tam) Z besedami, da govorijo dejanja, uspešno izpeljane naložbe, da večina naložb zahteva pred uresničitvijo dolgoletne priprave, pa je Smolnikar (2006b: 7) pokazal na razliko med njim in njegovimi konkurenti.

V drugi krog županskih volitev sta se pričakovano uvrstila Smolnikar in Sadnikar. To je bila najtežja Smolnikarjeva zmaga v prvem krogu, saj je Sadnikar zaostal le za 193 glasov razlike. Tretji je bil Smole in daleč za njim še Resnik, oba skupaj pa sta bila deležna podpore slabe petine volivcev, ki so prišli na volišča. Smole - Levček (2006b: 6) je odkrito priznal, da kot začetnik ni bil kos političnim igricam, bili pa so tudi premalo agresivni na propagandnem področju, kar pa je bilo povezano s finančnimi zmožnostmi, saj so bili brez sponzorjev.

Obetal se je dramatičen drugi krog volitev, saj je bil Sadnikar sprejemljiv tudi za volivce, ki se sicer ne odločajo za podporo SDS, SLS in NSi. Uršič (2006b: 6) je bil mnenja, da bo Aktivna Slovenija, ki je vstopila v občinski svet, lahko uresničila svoj Program za boljši Kamnik, če bodo sodelovali z županom. Izrazil je zadovoljstvo, da so v Demetru Sadnikarju našli pravega sogovornika za uresničevanje svojih idej. Vodstvo LDS v drugem krogu ni podprlo nobenega kandidata, kar je bila že ustaljena navada na vseh preteklih županskih volitvah – počakali so na konec volitev in upali na vabilo k sodelovanju. Leta 1998 in 2002 so vabilo tudi dobili! Ker Sadnikarjevi sodelavci niso dobili njihove podpore, so v javnosti na drug način poskusili ustvariti vtis, da ima kandidat podporo Liberalne demokracije, saj lahko preberemo, da Perčič (2006: 3) obsoja »zlorabo /.../ logotipa na predvolilnem gradivu kandidata, ki ga podpirajo stranke SDS, NSi in SLS /.../« Zato pa se je Sadnikar (2006: 6) lahko pohvalil, da ga je podprl Maksimiljan Lavrinc, vidni član LDS, nekdanji poslanec Državnega zbora in svetovalec predsednika RS dr. Janeza Drnovška. Kaj je pomenila Lavrinčeva podpora, kako je vplivala na volilni rezultat, lahko samo ugibamo. Po rezultatih drugega kroga volitev mu očitno ni pomagala, gotovo pa od njega odvrnila vsaj nekaj morebitnih volivcev, saj je Smolnikar v drugem krogu volitev dobil 6.338 glasov, Sadnikar pa 5.656.

Očitno je tudi, da županska kandidata pri pridobivanju naklonjenosti volivcev nista izbirala sredstev, uporabila sta tudi nekaj potez, ki so presegle mejo kulturnega političnega boja. Smolnikar je takoj po končanih volitvah spregovoril o svojih vtisih v naporni in ostri volilni kampanji. Tako je že naslednji dan po volitvah Mejačevi (2006b: 2) povedal, da je »/.../ minilo dve leti, ko je direktor Calcita /.../ začel iskati svojega župana. Ti napori so se stopnjevali /.../ po zboru krajanov KS Kamniška Bistrica in Godič /.../.« Sadnikar se je Čebašku (2006) potožil, da ni mogel razumeti, kako lahko nekdo širi tako nizke in nagnusne laži o ljudeh in lahko s tem živi!? Povedal je tudi, da je bil predvolilni čas za njegovo družino zaradi laži, ki so krožile po Kamniku, še posebej zelo naporen.

Sicer pa je Smolnikar (2006: 5) prvič javno omenjal direktorja Calcita že v času volilne kampanje, ko je povedal: »Ob vseh podtikanjih, lažeh, grdih besedah in dejanjih, ki prihajajo iz ‚štaba' protikandidata /.../, je v ozadju glavni akter, ki je ‚določil' svojega prihodnjega župana. To je firma Calcit in njen direktor Matevž Kirn.« Zato nas je zanimalo ozadje Smolnikarjevih navedb, kaj je bil razlog, da naj bi se uspešna in družbeno odgovorna gospodarska družba na tak način zapletla v predvolilna dogajanja.

Da so se Calcitovi poslovni interesi posredno vpletli v volilno kampanjo, lahko sklepamo iz poročanja Majhnove (2006: 4), da je »podjetje /.../ začelo z gradnjo novega proizvodnega objekta /.../ in bo predvidoma zaključena jeseni.« Vsaka naložba se začne že mnogo prej, preden zabrnijo prvi stroji, za vsak večji poseg v okolje je potrebno pridobiti tudi naklonjenost okoliškega prebivalstva. Pri nameravani naložbi v širitev proizvodnje pa so očitno nastali nesporazumi med podjetjem in krajani Stahovice, ki živijo v bližini tovarne, in jih organi krajevne skupnosti Kamniška Bistrica niso

uspeli rešiti. Zato je konec maja 2005 župan Anton Tone Smolnikar »sklical zbor občanov krajevne skupnosti Kamniška Bistrica, na katerem so se krajani in predstavniki Calcita pogovarjali o problematiki onesnaževanja okolja v Stahovici, ki jo s svojo dejavnostjo povzroča Calcit /.../« (Jereb 2005: 2) Razprava na zboru krajanov je bila, po poročanju Jereba (prav tam), »zelo burna, občinstvo pa razdeljeno na dve skupini. Prvo so predstavljali zaposleni v Calcitu, ki so seveda nastopali v prid podjetja, druga polovica dvorane je bila do podjetja zelo kritična, saj je na podjetje naslovila številne očitke /.../« Sestanek se je končal brez zmagovalca, sprejeli so kompromisne odločitve, saj »so vodstvo podjetja in zaposleni, ki so se zbora prav tako udeležili v velikem številu, ‚obtožbe' seveda zavračali in dokazovali nasprotno«. (Jereb: prav tam) Zbor krajanov bi se s tem končal, če ne bi »[P]o koncu razprave /.../ nekaj krepkih na račun podjetja povedal še župan«, ki je predstavnike podjetja opozoril predvsem na hrup in gradnjo novega križišča brez soglasij, svoj nastop pa je zaključil z besedami, »da zbora krajanov sploh ne bi bilo, če bi bilo v podjetju res vse tako lepo in prav«. (Jereb, prav tam)

Sadnikar, po pisanju Čebaška (2006), ni skrival prijateljstva z direktorjem podjetja. Pohvalil se je, da razmeroma dobro pozna Calcitove razmere, bil je prepričan, da je njegovo »prijateljevanje /.../ zgolj prednost, ki lahko bistveno pripomore k boljši komunikaciji in izboljšanju dialoga med podjetjem, krajani in občino«, in tudi ni skrival, da je bil tudi »Calcit eden izmed sofinancerjev /.../ volilne kampanje«. (Čebašek, prav tam)

6.5 Županske volitve v letu 2010

Leta 2010 so se predvolilna dogajanja preselila v elektronsko okolje. Kandidati za župane in politične stranke, ki so določile kandidatne liste za občinski svet, so odprli svoje spletne strani, izkoristili pa so tudi možnosti, ki so jih ponujala socialna omrežja, prostor za sporočila pa jim je odprl tudi spletni časopis Kamnican.si, kjer najdemo izjemno bogat arhiv zapisov o dogodkih iz časa pred volitvami v letu 2010.

O volitvah za župana so nekateri začeli razmišljati že zelo zgodaj. Takoj po končanih državnozborskih volitvah se je Slaparjeva (2008) pogovarjala z Matejem Toninom o njegovih načrtih v lokalni politiki, med drugim ga je vprašala, če namerava na prihodnjih volitvah kandidirati za župana. Tonin se je direktnemu odgovoru izognil, izrazil pa je pripravljenost, da se pri reševanju določenih lokalnih problemov bolj vidno izpostavi, saj so tudi v Kamniku potrebne spremembe.

Hančič (2009a) je objavil analizo prve javnomnenjske ankete o ocenah splošnega stanja v občini, željah po spremembah v vodstvu občine in možnostih najbolj izpostavljenih lokalnih politikov, da zamenjajo Smolnikarja na mestu župana na prihajajočih županskih volitvah. Rezultati ankete so pokazali, da je kar 54 % Kamničanov »/.../ prepričanih, da se splošna situacija v občini Kamnik v mandatu sedanjega župana ni spremenila /.../ sprememb na županskem mestu pa si želi 63 % Kamničanov /.../« Rezultati ankete so tudi napovedali, da bi v prvem krogu volitev zmagal župan Smolnikar, sledili pa bi mu Matej Tonin, Brane Golubovič, Julijana Bizjak Mlakar in Rudi Veršnik. Kot se je izkazalo v nadaljevanju, so vsi navedeni na volitvah tudi nastopili, le Smolnikar je že spomladi 2010 napovedal, da ne bo več kandidiral. Svojo odločitev je pojasnil na tiskovni konferenci, kjer je med drugim povedal: »Ponosen sem, da sem zdržal šestnajst let. Nisem se ustrašil izzivov, ampak sem se odločil, da vajeti zapustim nekomu, ki bo morda našel nove izzive, čeprav bo težko dobiti župana, ki ima dovolj izkušenj in poznanstev.« (Paladin 2010) V nadaljevanju so se četverici pričakovanih kandidatov pridružili še trije, med njimi je še posebej izstopal Marjan Šarec, ki do odločitve za župansko kandidaturo ni prišel sam, ampak ga je povabil Brane Hafner, predsednik Liste Toneta Smolnikarja. (Hančič 2010b)

Na desnici se niso uspeli sporazumeti za skupen nastop, saj je bila SDS odločena, da »si /.../ kot največja kamniška stranka /.../ ne more privoščiti, da bi bila brez svojega županskega kandidata«, Tonin pa je bil prepričan, da »ima ravno on največje možnosti, da se od vseh pomladnih ali opozicijskih županskih kandidatov uvrsti v drugi krog. Pri tem je poleg NSi dobil še podporo SLS in SNS.« (Hančič 2010c)

Tudi na levici so šli ločeno na volitve. Brane Golubovič je celo zapustil LDS in se podal na volitve kot »neodvisni« kandidat, samostojno, s podpisi volivcev je odšel na volitve tudi Marjan Smole - Levček, ki je bil leta 2006 kandidat LDS, strankarska kandidatka Socialnih demokratov pa je bila Julijana Bizjak Mlakar.

Tudi Marjan Šarec je vložil kandidaturo s podporo volivcev, kar pa še ni pomenilo, da je bil tudi resnici nestrankarski kandidat, saj so mu podporo izrazili Karel Erjavec, predsednik stranke Desus, Darko Krajnc, predsednik Stranke mladih – Zeleni Evrope in Brane Hafner, predsednik Liste Toneta Smolnikarja – za Kamnik, argumente za podporo pa sta podala tudi lokalna predstavnika stranke Desus in stranke SMS – Zeleni Evrope. (Hančič 2010d) Tako je bil Zvone Potočnik edini zares neodvisni kandidat, ki je nastopil zgolj s podporo volivcev.

Zmagovalec prvega kroga volitev je bil Brane Golubovič, skupaj z njim se je v drugi krog uvrstil Marjan Šarec, Mateju Toninu pa sta za nadaljevanje zmanjkala dva odstotka. Vsi trije so tudi premočno zmagali na domačih voliščih, Golubovič na Duplici, Šarec v Šmarci, Tonin pa v Tuhinju in še na vseh sosednjih voliščih v Tuhinjski dolini. To dokazuje, da so bili vsi trije županski kandidati priznani in priljubljeni tudi v domačem okolju, ki je praviloma bolj kritično do svojih krajanov. Vsi trije so imeli vrsto prireditev, najbolj odmevno je organiziral Marjan Šarec. Brane Golubovič in Matej Tonin sta odprla tudi svoji pisarni, pri čemer Golubovič ni imel srečne roke z izbiro lokacije, saj jo je odprl sredi gradbišča gostišča Planinka, Tonin pa je izbral izredno inovativno rešitev – pisarno je postavil v kontejnerju na Glavnem trgu. Zanimiva je bila tudi Toninova odločitev, da je obiskal prav vsa večja naselja v občini in vzpostavil osebni stik z volivci. Golubovič je predvsem izjemno spretno izkoristil položaj podžupana, Šarcu pa je srečanja z volivci organizirala Lista Toneta Smolnikarja. Ostali kandidati so bolj ali manj sledili rešitvam Tonina, Goluboviča in Šarca, vendar je očitno, da niso bili uspešni, saj so prvi trije kandidati zbrali skoraj 80 % vseh oddanih volilnih glasov. Kar samo potrjuje, da so s svojimi nastopi ves čas volilne kampanje pomembno odstopali od tekmecev.[1]

V dneh pred drugim krogom volitev se je predvsem ugibalo, koga bodo podprla vodstva političnih strank, še posebej, koga od županskih kandidatov bo podprl Matej Tonin. Ta pa se ni odločil, kar je utemeljil s tem, da se kandidata ne zavzemata za iste spremembe, kot se on sam. Svojim podpornikom je priporočil, da se odločijo za tistega, za katerega verjamejo, da bo v delo občine vnesel več sprememb in svežine. Če sta oba kandidata ostala brez Toninove javne podpore, pa sta Šarca javno podprla Julijana Bizjak Mlakar in Marjan Smole - Levček ter vrsta svetnikov NSi in SLS. Drugi krog županskih volitev je Kamničanom prinesel novega kamniškega župana – Marjana Šarca. S tem se je končalo šestnajst let županovanja Antona Toneta Smolnikarja, ki se je v naslednjih mesecih upokojil ter se tudi sicer umaknil iz aktivne politike. Brane Golubovič, poraženec drugega kroga volitev, je po objavi rezultatov novemu županu izrazil zaupanje, da bo vodil občino po svojih najboljših močeh in v dobro vseh občanov.[2]

7 Razvitost lokalne demokracije v občini Kamnik

Volitve članov občinskega sveta in župana imajo v okviru sistema lokalne samouprave podobno vlogo in pomen kot volitve na državni ravni. V obeh primerih gre za demokratično odločanje o osebah, ki bodo zastopale voljo volivcev v predstavniškem telesu in drugih voljenih organih.

Lokalna samouprava v svojem bistvu pomeni zagotavljanje možnosti neposrednega vplivanja na odločanje v lokalni skupnosti, za katero so pomembna vprašanja, ki se nanašajo na njeno življenje. Lokalne volitve ponujajo državljanom možnosti, da vplivajo na strukturo oblasti, zato so neločljivi in naravni del lokalne demokracije kot take. Tudi na lokalnih volitvah morajo biti upoštevana vsa tista načela, ki so se uveljavila v sodobnih demokratičnih volilnih sistemih, kot so predvsem načelo splošne in enake volilne pravice, neposrednost in svobodnost volitev ter tajnost glasovanja.

Predmet našega zanimanja je razvitost lokalne demokracije v občini Kamnik po šestnajstih letih od uveljavitve Zakona o lokalni samoupravi, s katerim je bil ukinjen komunalni sistem iz preteklega družbenega sistema in uveljavljena nova organiziranost na lokalni ravni. Razvitost lokalne demokracije v občini Kamnik v obdobju 1994–2010 bomo ugotavljali z naslednjimi kazalniki:

- s stopnjo volilne (ne)udeležbe na vseh petih lokalnih volitvah;
- s stopnjo tekmovalnosti za sedeže v občinskem svetu in za župana občine Kamnik;
- z deležem oz. uspešnostjo nestrankarskih kandidatov na volitvah v občinski svet in župana občine Kamnik ter
- s stopnjo organiziranosti političnih strank v občini Kamnik.

7.1 Volilna (ne)udeležba

Haček (2007: 37) ugotavlja, da je nekoliko višjo volilno udeležbo mogoče pričakovati v občinah, ki imajo manj kot 10.000 prebivalcev, znotraj te skupine pa v občinah z manj kot 3000 prebivalci, kjer je v uporabi večinski volilni sistem, saj je bilo med temi zlasti v letih 1998 in 2006 tudi največ novoustanovljenih občin, v katerih so bile to sploh prve volitve za predstavniška telesa samostojne občine. Navdušenje ob ustanovitvah novih občin je seveda vplivalo na volilno udeležbo, ki jo po končanih volitvah ugotavljajo na nivoju celotne države. Zato smo se odločili, da volilno udeležbo v kamniški občini primerjamo znotraj srednje velikih občin, kjer se število prebivalcev giblje med 20.000 in 30.000 tisoč.

Preglednica 3: Udeležba na lokalnih volitvah 1994–2010 v občini Kamnik

	Volilna udeležba v %				
	1994	1998	2002	2006	2010
Celotna država	62,7	58,3	72,1	58,2	50,9
Občine 20.000–30.000 prebivalcev)	64,9	57,3	70,3	53,3	
Občina Kamnik	65,5	61,3	73,8	57,1	53,5

Viri: Statistični urad Republike Slovenije, dostopno na http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=850 (pridobljeno 13. 1. 2012); Uradni list RS, št. 80/1994, 23. 12. 1994, str. 2927; Uradni list RS, št. 82/1998, 4. 12. 1998, str. 6949; Uradni list RS, št. 5/2003, 17. 1. 2003, str. 189; Uradni list RS, št. 120/2006, 23. 11. 2006, str. 12804; Uradni list RS, št. 88/2010, 5. 11. 2010, str. 13546

Seveda nas je v nadaljevanju zanimalo, zakaj se volitev udeležimo ali pa ostanemo doma. Brezovšek (2005: 19) je ugotovil, da je med razlogi volilne udeležbe na prvem mestu državljanska dolžnost, sledita želja po vplivanju na prihodnost občine in po glasovanju za izbranega kandidata; želja po glasovanju za svojo stranko pa je bila manj izrazita. Da je državljanska dolžnost najpomembnejši razlog udeležbe, je pripisal stari politični kulturi, ostale razloge pa je označil za »moderen ali celo postmoderen pristop k volilni participaciji«, ki »daleč bolj zaznamuje usmerjenost h kandidatom kot pa k strankam«. (Brezovšek, prav tam) Meni tudi, da se raziskovanje politične (volilne) participacije manj ukvarja s tistimi, ki se ne udeležujejo volitev. Zanimalo ga je, če je neudeležba posledica naslednjih razlogov: ljudje ne sodelujejo, ker ne morejo (nimajo časa), ker ne želijo (so razočarani nad politiko) ali pa zato, ker so izolirani od družbenih mrež, ki bi jih lahko

1 Podrobnejšo analizo prvega kroga županskih volitev 2010 in napovedi za drugi krog lahko preberemo na povezavi: http://www.kamnican.si/assets/files/predstavljamo%20vam/analiza%20volitev%202010%20_2.pdf (pridobljeno 2. 9. 2012).

2 Podrobnejša analiza volitev 2011 je bila napisana po končanem drugem krogu volitev in je dostopna na povezavi: http://www.kamnican.si/assets/files/Loklane%20volitve/Volitve_24_10_10.pdf (pridobljeno 2. 9. 2012).

vpletle v politiko. Ugotovil je, da so po »/.../ anketi ‚Stališča o lokalni demokraciji' /.../ vzroki oziroma motivi za neudeležbo izraženi zlasti s trditvijo ‚dovolj imam politike', /.../ temu sledi odgovor, 'moj glas nima nobene teže' ter nezadovoljstvo s ponujenimi kandidati. Splošni razlogi za neudeležbo (čas, vreme) niso imeli večje teže in /.../ tudi odgovor, da njihov kandidat ni imel nobene možnosti, ni bil v večjem številu razlogov za neudeležbo na volitvah«. (Brezovšek 2005: 20)

Ugotovimo lahko, to je prikazano v Preglednici 3, da je bila na vseh lokalnih volitvah v kamniški občini volilna udeležba višja kot v primerljivih srednje velikih slovenskih občinah. Ugotavljamo tudi, da je bila v celotni državi in tudi v kamniški občini najvišja udeležba leta 2002, ko so volitve potekale sočasno z volitvami predsednika republike, najnižja pa leta 2010. Zadnje volitve so potekale v času hude gospodarske krize in razpadanja temeljnih vrednot slovenske državnosti.

Preglednica 4: Gibanje deleža neveljavnih glasovnic na volitvah za občinski svet občine Kamnik

	1994	1998	2002	2006	2010
Število neveljavnih glasovnic	1.665	1.037	972	498	474
Delež neveljavnih glasovnic (v %)	11,76	8,62	6,31	3,91	3,84

Viri: Uradni list RS, št. 80/1994, 23. 12. 1994, str. 2927; Uradni list RS, št. 82/1998, 4. 12. 1998, str. 6949; Uradni list RS, št. 5/2003, 17. 1. 2003, str. 189; Uradni list RS, št. 120/2006, 23. 11. 2006, str. 12804; Uradni list RS, št. 88/2010, 5. 11. 2010, str. 13546

V šestnajstletni zgodovini lokalnih volitev so na volitve začeli prihajati državljani, ki niso imeli izkušenj s preteklo družbeno ureditvijo, leta 2010 so prvič volili tudi državljani, rojeni v samostojni Sloveniji. Zato so volitve vedno manj državljanska dolžnost in vedno bolj priložnost, da vplivamo na razmere v lokalni skupnosti in podpremo »našega« kandidata ali »našo« kandidatno listo. V preteklem družbenem sistemu je bila udeležba na volitvah izraz lojalnosti družbenopolitičnemu sistemu, hkrati pa v mnogih primerih tudi priložnost za izražanje nestrinjanja z družbeno ureditvijo in aktualnimi družbenimi razmerami. V demokratični družbeni ureditvi je seveda vprašanje, če se je sploh potrebno udeležiti volitev, da bi na tak način izrazili naše nestrinjanje. Nizka udeležba na volitvah 2010 in majhen delež neveljavnih glasovnic sta bila gotovo tudi izraz nezadovoljstva in nestrinjanja s trenutno situacijo v slovenski družbi ali izraz nezaupanja v politiko. Na padanje deleža neveljavnih glasovnic (Preglednica 4) pa vplivajo tudi pravila izražanja volilne izbire, ki so že nekaj zadnjih volitev nespremenjena. Volivci jih poznajo, na vseh volitvah pa skupaj z glasovnico prejmejo tudi natančna navodila, kako naj glasovnico izpolnijo, da bo njihova volja jasno izražena.

7.2 Stopnja tekmovalnosti na kamniških lokalnih volitvah

Aktivna udeležba državljanov pri odločanju o lokalnih zadevah je demokratični ideal pri lokalnem vladanju in je tudi sredstvo za krepitev lokalne demokracije, saj sodelovanje državljanov na lokalni ravni predstavlja možnost stvarnega vplivanja na odločitve, zmanjšanje razkoraka med vladajočimi in vladanimi, oblikovanje občutka solidarnosti v lokalni skupnosti in drugo.

V občinskem svetu občine Kamnik je od leta 1998 dalje, ko je bila ustanovljena občina Komenda, na voljo 29 sedežev. V Preglednici 5 smo pripravili podatke o skupnem številu kandidatov in skupnem številu kandidatnih list, ki so se v posameznem volilnem letu potegovali za sedeže v občinskem svetu.

Število občanov, ki so izrazili interes za sodelovanje pri odločanju o lokalnih zadevah, se zadnjih šestnajst let skokovito povečuje. Vedno več kamniških občanov želi aktivno sodelovati in s svojim vplivom posegati v odločanje o lokalnih zadevah.

Preglednica 5: Značilnosti kandidatur za občinski svet na volitvah 1994–2010

	1994		1998		2002		2006		2010	
	RS	Kamnik	RS	Kamnik	RS	Kamnik	RS	Kamnik	RS	Kamnik
Kandidati za svetnike/svetnice	16.820	190	20.786	148	23.426	219	26.721	268	26.478	321
od tega število žensk	2.921	29	3.830	29	4.976	57	8.762	91	10.176	131
Delež žensk med kandidati za svetnike (%)	17,4	15,3	18,4	19,6	21,2	26,0	32,8	34,0	38,4	40,8
Izvoljeni svetniki/svetnice	2.779	31	3.188	29	3.231	29	3.386	29	3.323	29
od tega število žensk	299	5	384	4	423	4	728	7	730	10
Delež žensk med izvoljenimi svetniki (%)	10,8	16,1	12,0	13,8	13,1	13,8	21,5	24,1	22,0	34,5
Povprečno število kandidatov za svetniško mesto	6,1	6,1	6,5	5,1	7,3	7,6	7,9	9,2	8,0	11,1

Viri: Statistični urad Republike Slovenije, dostopno na http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=850 (sneto 13. 1. 2012); Kamniški občan: letnik 33, številka 21; letnik 37, številka 19; letnik 41, številka 18; letnik 45, številka 17; letnik 49, številka 16

V Sloveniji se je leta 1994 za eno svetniško mesto v povprečju potegoval 6,1 kandidat, leta 2010 pa 8 kandidatov. V kamniški občini je bilo leta 1994 zanimanje za sodelovanje v občinskem svetu enako kot na državni ravni, na naslednjih volitvah leta 1998 pa je zanimanje celo nekoliko upadlo, zato pa se je na naslednjih volitvah začelo povečevati število kandidatov in je leta 2010 pomembno preseglo državno povprečje.

Zanimanje Kamničank za svetniška mesta se je ves čas od prvih volitev povečevalo in je od leta 2002 dalje pomembno presegalo državno povprečje. Nastop na kandidatni listi v pogojih proporcionalnega volilnega sistema in kasneje uvedba ženskih kvot še ne pomenita avtomatskega vstopa v občinski svet. Delež žensk med izvoljenimi svetniki, ki je bil na vseh volitvah višji od državnega povprečja, dokazuje vplivnost kamniških kandidatk znotraj političnih strank in tudi nestrankarskih združenj v postopkih potrjevanja kandidatnih list.

Zanimanje za župansko funkcijo je bilo največje na prvih lokalnih volitvah leta 1994, saj so se takrat za eno župansko mesto potegovali povprečno 4,3 kandidati, na naslednjih volitvah pa je bilo zanimanje nekoliko manjše. V kamniški občini je bilo zanimanje za župansko funkcijo večje od državnega povprečja, z izjemo v letu 2006, ko so stranke SDS, NSi in SLS zelo zgodaj predstavile svojega koalicijskega kandidata, skupnega kandidata so nominirale tudi stranke ZLSD, Desus, Zeleni in Obrtno-podjetniška lista. Podrobnejši podatki so v Preglednici 6.

Opazno je tudi izjemno nezanimanje Kamničank za najvišjo funkcijo v lokalni oblasti, saj leta 2006 ni bilo nobene kandidatke, kar precej odstopa od državnega povprečja.

Preglednica 6: Značilnosti kandidatur za župana občine Kamnik na volitvah 1994–2010

	1994		1998		2002		2006		2010	
	RS	Kamnik	RS	Kamnik	RS	Kamnik	RS	Kamnik	RS	Kamnik
Kandidati za župane/županje	635	5	750	5	724	9	847	4	778	7
od tega število žensk	31	1	53	2	77	3	91	–	94	1
Delež žensk med kandidati za župane (%)	4,9	20,0	7,1	40,0	10,6	33,3	10,7	–	12,1	14,3
Povprečno število kandidatov za župansko mesto	4,3	5,0	3,9	5,0	3,8	9,0	4,0	4,0	3,7	7,0

Viri: Statistični urad Republike Slovenije, dostopno na http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=850 (sneto 13. 1. 2012); Kamniški občan: letnik 33, številka 21; letnik 37, številka 19; letnik 41, številka 18; letnik 45, številka 17; letnik 49, številka 16

7.3 Delež in uspešnost nestrankarskih kandidatov na volitvah v organe občine Kamnik

Haček (2007: 42) meni, da so lokalne volitve primernejše za uresničevanje pasivne volilne pravice neodvisnih, nestrankarskih kandidatov tudi zaradi svoje ožje narave. To utemeljuje s tem, da volivci na lokalnih volitvah volijo kandidate, ki izvirajo iz okolja, kjer živijo, pogosto jih tudi osebno poznajo, pri tem pa strankarska pripadnost ne igra tako pomembne vloge kot na nacionalni ravni. Kandidatura in izvolitev strankarsko nevezane osebe pripomore tudi k zavesti lokalnega prebivalstva, da lahko v lastni občini tudi dejansko uresničujejo pravico do lokalne samouprave, ki jo ne nazadnje zagotavlja tudi slovenska ustava v svojem devetem členu.

Brezovšek (2005: 28–29) ugotavlja, da je trend na slovenskih lokalnih volitvah v zadnjih letih naraščajoče usmerjen v prid neodvisnim kandidatom, kar še zlasti velja za volitve županov. Meni, da je za povprečnega slovenskega volivca neodvisnost kandidata, takoj za njegovimi doseženimi političnimi izkušnjami, druga najpomembnejša lastnost. Pri čemer pa je zanimivo tudi to, da povprečni slovenski volivec kandidatovo neodvisnost postavlja pred kandidatovo pripadnost politični stranki in pred osebno poznavanje kandidata. Haček (2007: 44) opozarja na problem dejanske neodvisnosti oziroma nestrankarskosti vsaj nekaterih neodvisnih kandidatov, saj je ob pregledu imenskega seznama izvoljenih županov našel ne le člane določenih političnih strank, pač pa tudi poslance ali nekdanje poslance, ki so bili izvoljeni na listah političnih strank, in »tudi del nestrankarskih list je gotovo takšnih, ki so jih de facto ustanovile ali vsaj proizvedle politične stranke /.../«.

Preglednica 7: Nestrankarske liste na volitvah v občinski svet občine Kamnik

	1994	1998	2002	2006	2010
Skupaj število kandidatnih list v občini Kamnik	11	10	10	12	14
od tega nestrankarske liste	2	2	1	3	5
Število mandatov nestrankarskih list v občinskem svetu občine Kamnik	–	–	1	7	7
Veljavni glasovi nestrankarskih list v občini Kamnik (delež v %)	4,20	1,90	4,90	21,70	28,50
Veljavni glasovi nestrankarskih list v Republiki Sloveniji (delež %)	9,40	11,70	17,10	21,40	23,60

Viri: Statistični letopis Slovenije (2011: 107); Uradni list RS: št. 80/1994, 23. 12. 1994, str. 2927; št. 82/1998, 4. 12. 1998, str. 6949; št. 5/2003, 17. 1. 2003, str. 189; št. 120/2006, 23. 11. 2006, str. 12804; št. 88/2010, 5. 11. 2010, str. 13546

Značilnost slovenskih lokalnih volitev – od reforme sistema lokalne samouprave v letu 1994 naprej – kaže močno rast podpore neodvisnim kandidatom ter listam neodvisnih kandidatov, in to praktično v vseh tipih občin, ne glede na volilni sistem. Na prvih treh volitvah v kamniški občini nestrankarske liste niso dosegale uspehov, ki bi bili primerljivi z drugimi slovenskimi okolji. Leta 1994 so Neodvisni krajani za razvoj podeželja in Bojan Pollak in skupina volivcev nastopili samo v eni volilni enoti in bi bili izvoljeni samo v primeru, da bi prejeli dovolj volilnih glasov za direktno izvolitev v volilni enoti. Tudi na naslednjih volitvah se je podobno zgodilo listama, ki sta ju oblikovala Rajko Pučnik in Brane Kemperl. Leta 2002 pa je Obrtno-podjetniška lista nastopila v vseh volilnih enotah in se uspela uvrstiti v občinski svet. Na volitvah 2006 je župan Tone Smolnikar sledil zgledom drugih slovenskih občin in na volitve za občinski svet popeljal svojo listo, ki je osvojila kar šest mandatov, uspeh nestrankarskih kandidatnih list pa je dopolnila še Obrtno-podjetniška lista z enim mandatom. Lista neodvisnih svetnikov, ki je tudi nastopila v vseh štirih volilnih enotah, pa ni dosegla potrebnega števila glasov. Lista Toneta Smolnikarja je bila zmagovalka volitev v občinski svet leta 2010, druge štiri nestrankarske liste pa niso prejele dovolj volilne podpore za vstop v občinski svet.

Pri Listi Toneta Smolnikarja je potrebno naslednje opozorilo. Termin „neodvisni kandidat“ uporabljamo vrednostno nevtralno, saj s tem terminom označujemo tiste kandidate in kandidatne liste, ki so jih predlagale skupine volivcev. S terminom neodvisne liste kandidatov pa označujemo tiste liste, ki na dan prvega kroga volitev niso bile registrirane kot politične stranke oz. vpisane v register političnih strank pri Ministrstvu za notranje zadeve RS. Odločili smo se, da Listo Toneta Smolnikarja tudi v volilnem letu 2010 uvrstimo med nestrankarske liste, čeprav je bila avgusta 2010 vpisana v register političnih strank (http://mrrsp.gov.si/rdruobjave/ps/index.faces). Tako smo se odločili, ker predstavniki novoustanovljene stranke te spremembe niso sporočili javnosti in o tej spremembi tudi nismo našli nobenega zapisa v dostopnih virih. Vprašanje, zakaj niso sporočili tako pomembnega podatka, ki bi lahko vplival na volilno voljo občanov, ostaja brez odgovora.

7.4 Organiziranost političnih strank v občini Kamnik

Lokalne volitve so namenjene oblikovanju organov lokalne skupnosti, v kateri potekajo. Ključne so torej za politično življenje v lokalni skupnosti, kjer so pomembna predvsem tista vprašanja, ki se nanašajo na življenje te skupnosti. Po večini gre za vprašanja lokalnega pomena, za katera je značilno, da so v manjši meri odvisna od političnih stališč in pogledov, zato sta vloga in pomen političnih strank pri lokalnih volitvah tradicionalno manjši kot pri parlamentarnih. Nadalje so politične stranke na lokalni ravni različno dobro organizirane, še posebej, če njihovo organizacijsko strukturo primerjamo s tisto na nacionalni ravni. Zato volilni izid na lokalni ravni ne more biti objektivni indikator politične podpore političnim strankam na državni ravni. Politična stranka, ki je na državni ravni izrazito neuspešna in neznana, ki morda na nacionalni ravni sploh ni organizirana, lahko dobi v nekaterih lokalnih skupnostih celo absolutno večino volilnih glasov in obratno. (Haček 2007: 37) Volilne rezultate strank v kamniški občini smo primerjali s skupnim rezultatom, ki so jih dosegle stranke na nacionalni ravni. Primerjave smo naredili s pomočjo rezultatov, ki so bili zabeleženi na vseh petih volitvah. S tem smo želeli ugotoviti, kako je posamezna stranka organizirana v kamniški občini.

Haček (2007: 42) ugotavlja, da je »[v] primerjavi s parlamentarnimi volitvami /.../ kandidatova strankarska pripadnost za povprečnega slovenskega volivca na lokalnih volitvah znatno manj pomembna«, kot tudi to, da je »med volivci prisotno izrazito protistrankarsko razpoloženje, kar ne nazadnje potrjuje tudi raziskava Fakultete za družbene vede iz leta 2003 /.../«. Zato je lokalna podružnica v manjši meri odvisna od političnih stališč in pogledov stranke, saj na lokalnih volitvah volivci volijo kandidate, ki izvirajo iz okolja, kjer živijo tudi sami. Dobra organiziranost lokalne stranke pomeni, da ljudje, ki se združujejo pod njenim imenom in jo predstavljajo v lokalni javnosti, imajo prepoznavno vizijo lokalnega razvoja, poznajo odgovore na ključna vprašanja lokalnega pomena, so prisotni v javnem življenju, so aktivni v civilnodružbenih organizacijah. Lokalna podružnica stranke je dobro organizirana, če ima trdno organizacijsko strukturo, razdelan medijski načrt in kontinuirano komunicira z lokalnimi javnostmi.

Preglednica 8: Raven organiziranosti podružnic političnih strank v občini Kamnik

	1994	1998	2002	2006	2010
Nova Slovenija – NSi (prej SKD)	127	139	154	162	211
Liberalna demokracija Slovenije – LDS	112	133	133	132	118
Slovenska demokratska stranka – SDS	120	137	110	115	69
Slovenska ljudska stranka – SLS	112	98	62	48	42
Socialni demokrati – SD (prej ZLSD)	58	77	68	55	97
Demokratična stranka upokojencev Slovenije – Desus	–	69	146	94	111
Stranka mladih – Zeleni Evrope – SMS	–	–	198	165	194
Zares (prej AS)	–	–	–	400	151
Slovenska nacionalna stranka – SNS	–	–	–	–	212
Druge stranke	132	57	129	51	–

Viri: Statistični letopis Slovenije (2011: 107); Uradni list RS: št. 80/1994, 23. 12. 1994, str. 2927; št. 82/1998, 4. 12. 1998, str. 6949; št. 5/2003, 17. 1. 2003, str. 189; št. 120/2006, 23. 11. 2006, str. 12804; št. 88/2010, 5. 11. 2010, str. 13546

Indeks organiziranosti predstavlja razmerje med rezultati stranke na državnem nivoju in rezultatom njene podružnice v občini Kamnik. Predpostavljamo, da je stranka v občini Kamnik dobro organizirana, če je vrednost izračunanega indeksa večja od sto.

Za NSi, LDS in SDS na osnovi izračunanih indeksov organiziranosti ugotavljamo, da so v obdobju petih volitev imele najbolje organizirane lokalne odbore v kamniški občini. Za NSi je značilen naraščajoč trend indeksa, LDS je imela ves čas stabilen indeks organiziranosti, pri lokalnem odboru SDS pa po letu 1998 opažamo zniževanje vrednosti indeksa, na volitvah leta 2010 pa je bila podpora na volitvah nižja, kot je bilo državno povprečje stranke. Pri SLS opazimo padajoči trend ravni organiziranosti, pri SD pa ravno nasprotno, saj se raven organiziranosti povečuje. Podobno kot za SD velja tudi za lokalni odbor Desus, kjer pa izstopa leto 2002. V tem letu je na kandidacijski listi Desus nastopila vrsta vidnih kandidatov, ki so prišli iz SDS, vendar se po končanih volitvah niso vključili v delo stranke. Zato je potrebno izračunano vrednost indeksa za leto 2002 izločiti, če želimo objektivno ovrednotiti organiziranost podružnice te stranke. V Preglednici 8 predstavljamo tudi vse ostale lokalne odbore parlamentarnih strank, ki so se uspešno vključili v lokalno politično dogajanje, kar dokazujejo izjemno visoki volilni rezultati glede na skupne rezultate strank v celotni državi. Očitno gre za lokalne posebnosti, ki so povezane z visoko stopnjo motivacije organizatorjev teh strank in tudi za njihov relativno velik ugled v lokalnem okolju. Med drugimi političnimi strankami, ki so bile tudi prisotne v občini Kamnik, je potrebno omeniti Zelene Kamnika, ki so bili do leta 2006 ves čas prisotni v političnem življenju občine. Rezultati kažejo, da so bili tudi ves čas izjemno dobro organizirani, žal pa se leta 1998 niso mogli udeležiti volitev, ker je prišlo do spora o vprašanjih nasledstva Zelenih Slovenije.

8 Zaključek

Anton Tone Smolnikar je bil ključna osebnost prvih šestnajstih let po vzpostavitvi lokalne samouprave. Na vseh volitvah je nastopil kot nestrankarski kandidat z zakonsko zahtevano podporo volivcev. Haček (2007: 43) nas opozarja na previdnost, ko gre za vprašanje domnevne neodvisnosti kandidata kot ene izmed njegovih ključnih lastnosti. Ta je za povprečnega slovenskega volivca druga najpomembnejša kandidatova lastnost, takoj za njegovimi političnimi izkušnjami.

Smolnikarju na podlagi javno dostopnih virov ni mogoče oporekati neodvisnosti. Pripišemo mu lahko izrazito sposobnost prilagajanja spremembam v slovenski in še posebej v kamniški politiki. V obdobju 1996–2002 je oblikoval interesno zavezništvo s Slovensko ljudsko stranko, takrat članico vladne koalicije, ki je bilo povezano s pomembnimi infrastrukturnimi občinskimi projekti. To je bil eden od razlogov, da ga je SLS leta 1998 javno podprla na županskih volitvah, leta

2000 pa je bil celo njen kandidat na volitvah v Državni zbor. (Svetelj 2000: 1) Kaj se je dogajalo v nadaljevanju, ni javno znano, le sklepamo lahko, da se je, zaradi izrazitega padca političnega vpliva SLS, zmanjšal Smolnikarjev interes po tesnejšem sodelovanju s SLS. Smolnikarjeve ambicije, da se prebije v državno politiko, s tem niso ugasnile, saj je leta 1998 nastopil na listi Demokratične stranke upokojencev Slovenije (LTS – Za Kamnik, 2008). Stranki SLS in Desus sta sicer iz nasprotnih političnih blokov, dejansko pa zastopata nekatere izrazito ozke družbene interese, zato Smolnikarjevo nastopanje na državnozborskih volitvah ne pokaže jasno, kakšna je njegova politična opredelitev.

Preglednica 9: Udeleženci drugega kroga volitev za župana občine Kamnik

	Kandidat	Predlagatelji	1994	1998	2002	2006	2010
1	Anton Tone Smolnikar	Podpora volivcev	29,38 %	35,16 %	46,83 %	40,74 %	
2	Maksimiljan Lavrinc	LDS	23,18%				
3	Marjeta Humar	Koalicija SKD + SDS		28,50 %			
9	Demitrij Perčič	LDS			13,20 %		
15	Demeter Sadnikar	Koalicija SDS + NSi + SLS				39,20 %	
18	Brane Golubovič	Podpora volivcev					32,60 %
19	Marjan Šarec	Podpora volivcev					25,78 %

Viri: Uradni list RS, št. 81/1994, str. 5021; št. 86/1998, str. 7460; št. 5/2003, str 189; št. 120/2006, str. 12803; št. 88/2010, str. 13546

Uspešne Smolnikarjeve nestrankarske kandidature potrjujejo Hačkove (2007: 43) navedbe, da povprečni slovenski volivec, ko se odloča o volilni izbiri, postavlja kandidatovo neodvisnost pred kandidatovo pripadnost politični stranki. To je Smolnikar uspešno izkoristil. Leta 1994 in 2002 se je kot nestrankarski kandidat v drugem krogu pomeril z Maksimiljanom Lavrincem oz. z Demitrijem Perčičem, kandidatoma z jasno in prepoznavno levo politično opredelitvijo. Politično desno usmerjeni volivci niso imeli nobenih težav, ko so se odločali o volilni izbiri – svoj glas so oddali Smolnikarju. Tudi za volitve leta 1998 lahko zapišemo podobno. Smolnikarjeva protikandidatka je bila Marjeta Humar s prepoznavno desno politično usmeritvijo, zato levo usmerjeni volivci niso imeli nobenih težav, ko so se odločali o volilni izbiri – svoj glas so oddali Smolnikarju. Leta 2006 se je zgodilo podobno. Sadnikar sicer ni bil prepoznavno desno usmerjen, bil pa je koalicijski kandidat vseh strank desnega bloka, zato je bil Smolnikar logična izbira za tradicionalno levo usmerjene volivce.

Haček (2007: 38) v analizi lokalnih volitev v obdobju 1998–2006 ugotavlja izrazito uspešnost kandidatov, ki sta jih podprli vsaj dve politični stranki; med njimi je bilo največ koalicijskih kandidatov strank SDS, SLS in NSi. Ugotovimo lahko, da v Kamniku taka povezovanja niso bila uspešna in jih tudi ni bilo veliko; dve na desni in eno samo na levi strani političnega prostora. Leta 1994 so desne stranke zbrale skoraj 60 % mandatov v občinskem svetu občine Kamnik, na volitve za župana pa so odšle z dvema kandidatoma, ki sta skupaj zbrala skoraj 40 % volilnih glasov. Zaključimo lahko, da so desne stranke leta 1994 zamudile priložnost, da s svojim kandidatom sodelujejo v drugem krogu in na volitvah tudi zmagajo. Druga priložnost se jim je ponudila že čez štiri leta, vendar se spet niso uspeli dogovoriti za skupnega kandidata. Še več, SLS je celo podprla Smolnikarja. Po letu 1998, prelomno je bilo leto 2000, je prišlo do pomembnih sprememb v desnem političnem taboru, v slovenski javnosti se je povečevalo nezaupanje v politične stranke, uspešnost nestrankarskih kandidatov se je pomembno povečala. V teh pogojih je nastala prva koalicijska kandidatura desnega kandidata v letu 2006. Volilna kampanja leta 2006 je bila izjemno dolga, vsebinsko bogata in tudi finančno zahtevna. Koalicijski kandidat Sadnikar je bil blizu uspeha, vendar takrat še ni prevladalo mnenje, da bi bile spremembe na vrhu občinske oblasti že potrebne. Ko pa se je leta 2010 Smolnikar sam odločil, da so spremembe v občini potrebne, pa se tako desne kot tudi leve stranke niso uspele dogovoriti za skupnega kandidata. Ponovilo se je leto 1994, saj sta se v drugem krogu volitev srečala Brane Golubovič in Marjan Šarec. Oba sta uradno nastopala kot neodvisna kandidata. Kakšna pa je bila njuna dejanska neodvisnost, pove že to, da je Golubovič pred začetkom volilne kampanje izstopil iz LDS, Šarca pa so h kandidaturi nagovorili v Listi Toneta Smolnikarja. Ko so se volivci odločali o volilni izbiri med obema kandidatoma, je bil Šarec v prednosti. Za tradicionalno desno usmerjene volivce Golubovič ni bil ustrezna volilna izbira.

Razvitost lokalne demokracije v občini Kamnik v obdobju 1994–2010 smo ugotavljali z uspešnostjo nestrankarskih kandidatov, z volilno (ne)udeležbo, s stopnjo tekmovalnosti za mesto župana in sedeže v občinskem svetu ter s stopnjo organiziranosti političnih strank.

Na osnovi analize volilne udeležbe lahko zaključimo, da se v kamniški občini uveljavlja moderen pristop k volilni participaciji, raven lokalne demokracije pa je podobna ostalim srednje velikim slovenskim občinam. Kamniške občanke in občani so izjemno naklonjeni sodelovanju pri odločanju o lokalnih zadevah, saj tekmovalnost za županski položaj in za sedeže v občinskem svetu pomembno odstopa od slovenskega povprečja. Uveljavljanje pasivne volilne pravice mimo političnih strank, še bolj pa uspešnost nestrankarskih kandidatov, je bila v začetnem obdobju manj izrazita kot drugje v Sloveniji. Nestrankarske liste se niso ustrezno organizirale na ozemlju celotne občine Kamnik. Štirikratna Smolnikarjeva ponovitev mandata župana in uspehi Smolnikarjeve liste potrjujejo, da so tudi kamniške lokalne volitve primernejše za uresničevanje pasivne volilne pravice mimo političnih strank. Torej, stranke tudi v Kamniku, tako kot drugje v Sloveniji, spremlja nekakšno nezaupanje in kritičnost in protistrankarsko razpoloženje. Nevezano na povedano smo ugotovili, da je večina kamniških podružnic slovenskih parlamentarnih starnk dobro organiziranih in uspešno deluje v lokalnem okolju. Tako je v občini kar nekaj strank, ki imajo prepoznavno vizijo lokalnega razvoja, poznajo odgovore na ključna vprašanja lokalnega pomena in združujejo aktiviste in simpatizerje, ki so prisotni v javnem življenju občine.

Zaključimo lahko, da je raven lokalne demokracije primerljiva z drugimi večjimi slovenskimi občinami. Občani imajo velik interes za sodelovanje v predstavniških telesih občine, pri čemer izstopajo občanke. Očitno je tudi, da politične stranke ne uspejo predstavljati vseh parcialnih interesov, ki se pojavijo v občini. Zato ostaja veliko prostora za nestrankarsko organiziranje, ki je povezano tudi s splošnim nezaupanjem v politične stranke, kar pa je ena od splošnih slovenskih značilnosti celotnega obdobja po spremembi družbenega reda. Pred političnimi strankami, to velja toliko bolj za tiste, pri katerih ugotavljamo padajoče trende v organiziranosti, so veliki izzivi: odgovoriti morajo na povečan interes občanov po sodelovanju v javnih zadevah in na rast nestrankarskih iniciativ.

Summary

The following paper brings to light the local elections of the Kamnik municipality from 1994 to 2010, which includes, besides a review and analysis of the election results, a detailed analysis of the pre-election campaigns of the last sixteen years following the reinstatement of the local autonomy, which was abolished by the municipal system of the past social system while putting into effect a new organization at the local level. With the local autonomy, citizens are guaranteed the possibility of direct influence on decision-making in their local communities, for which the crucial questions refer to life in that community. The item of interest is also the achieved level of local democracy in the Kamnik municipality, when it can be assessed in degrees of election results, the degree of competition for the position as a representative body of the Kamnik municipality, the success of non-party candidates and the degree of organization within the political party. We have found that the level of local democracy is comparable to that of other larger Slovenian municipalities. The citizens, especially women, have shown great interest in cooperating within municipal representative bodies. Many of the branch offices of parliamentary parties are well organized, in spite of all that there remains a great deal of space for the improvement of non-party organizations, which are connected to a general distrust in political parties and also in their non-critical approach to former non-democratic social systems.

Literatura in viri

Frane ADAM, Matevž TOMŠIČ in Primož KRISTAN, 2008: Politične elite in tip kapitalizma: Estonija in Slovenija v primerjalni perspektivi. V: *Teorija in praksa* 45, 1–2. 53–51.

Mark AGOVIČ, 2006: Zbor članstva in volilni štab. *Kamniški občan* 45, 1. 7.

Marjan BREZOVŠEK, 2005: *Lokalna demokracija v Republiki Sloveniji: Končno poročilo Ciljnega raziskovalnega poročila*. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede.

Iztok ČEBAŠEK, 2006: *Kje žaba, da jo poljubim?* Dostopno na: http://www.kamnik.info/article.php?sid=530 (pridobljeno 10. 1. 2010).

Brane GOLUBOVIČ, 2006. Za Kamnik gre! *Kamniški občan* 45, 5. 6.

Miro HAČEK, 2007: Lokalne volitve – še vedno zgolj drugorazredne volitve. V: *Lex localis* V, 1. 31–45.

Damjan HANČIČ, 2009a: *Večina Kamničanov si želi sprememb na županskem mestu*. Dostopno na: http://www.kamnican.si/9191.html?searched=volitve&highlight=ajaxSearch_highlight+ajaxSearch_highlight1 (pridobljeno 9. 2. 2012).

Damjan HANČIČ, 2010b: *V jesenski županski boj tudi Šarec*. Dostopno na: http://www.kamnican.si/16404.html (pridobljeno 9. 2. 2012).

Damjan HANČIČ, 2010c: *Županska kandidata Veršnik (SDS) in Tonin (NSi, SLS, SNS) v županski boj kot zaveznika*. Dostopno na: http://www.kamnican.si/17340.html?searched=volilna+analiza&highlight=ajaxSearch_highlight+ajaxSearch_highlight1+ajaxSearch_highlight2 (pridobljeno 9. 2. 2012).

Damjan HANČIČ, 2010d: *Novinarska konferenca v podporo kandidaturi g. Marjana Šarca za župana občine Kamnik*. Dostopno na: http://www.kamnican.si/novinarska-konferenca-v-podporo-kandidaturi-g.-marjana-arca-za-upana-obcine-kamnik.html?searched=suhover%C5%A1nik&highlight=ajaxSearch_highlight+ajaxSearch_highlight1 (pridobljeno 9. 2. 2012).

Anton HOČEVAR, 2010: Moja politika. V: *Demos na Kamniškem*. Ur. Igor Podbrežnik. 155–179.

Zoran JEREB, 2005: Sožitje med Calcitom in njegovim okoljem mora biti tesnejše. *Kamniški občan* 45, 11. 1–2.

Zoran JEREB, 2006a: Občina je v prvi polovici leta izvedla večino za letos načrtovanih investicij. *Kamniški občan* 45, 14. 3.

Zoran JEREB, 2006b: Čez Kamniško Bistrico se bomo vozili po karbonskem mostu, ki nam ga bo plačala EU. *Kamniški občan* 45, 17. 1–2.

Zoran JEREB, 2006c: Novogradnji OŠ Frana Albrehta in Toma Brejca sta bolj racionalni kot njuni sanaciji. *Kamniški občan* 45, 19. 2.

Dušan JESENIK, 1994: SLS pred občinskimi volitvami. *Kamniški občan* 33, 21. 6.

LDS in Marjan SMOLE - LEVČEK, 2006: Skupaj bomo lažje uresničevali zastavljene cilje iz programa »12 razvojnih področij za 12 občinskih svetnikov in župana«. *Kamniški občan* 45, 11. 7.

LTS – Za KAMNIK, 2009: *LTS in Desus skupaj na ponovoletnem srečanju.* Dostopno na: http://www.kamnican.si/lts-in-desus-na-skupnem-ponovoletnem-srecanju.html?searched=desus&highlight=ajaxSearch_highlight+ajaxSearch_highlight1 (pridobljeno 9. 2. 2012).

Mojca MAJHEN, 2006: Podjetje Calcit širi proizvodnjo. *Kamniški občan* 45, 14. 4.

Saša MEJAČ, 2002: Optimizem pred drugim krogom. Kamniški občan 41, 22. 6.

Saša MEJAČ, 2006a: Žlahtno praznovanje ob prenovljeni in dograjeni šoli Stranje. *Kamniški občan* 45, 17. 1–2.

Saša MEJAČ, 2006b: Tone Smolnikar četrtič župan občine Kamnik. *Kamniški občan* 45, 20. 1–2.

Vera MEJAČ, 2006: Letošnja jesen je bogata – tudi z uspešno zaključenimi investicijami po naši občini. *Kamniški občan* 45, 18. 1 in 5.

Nova Slovenija Kamnik, 2006: NSi ima novo spletno stran. *Kamniški občan* 45, 1. 7.

Branko NOVAK, 1994: Pet območij za odločanje o občinah. *Kamniški občan* 33, 9. 1.

Branko NOVAK, 2010: Zeleni o obdobju sodelovanja v kamniškem Demosu (1990–1992). V: *Demos na Kamniškem*. Ur. Igor Podbrežnik. 130–136.

NSi Kamnik, 2006: Mladi so temelj NSi. Kamniški občan 45, 4. 10.

NSi, SDS in SLS, 2006: Kamničan Demeter Sadnikar s podporo strank NSi, SDS in SLS. *Kamniški občan* 45, 10. 7.

OO SND KAMNIK, 1998: Obvestilo. *Kamniški občan* 37, 19. 6.

Občinska volilna komisija, 1994: Poročilo o ugotovitvi izida volitev za člane občinskega sveta občine Kamnik. *Uradni list RS*, 80. 4619.

Občinska volilna komisija, 1994: Poročilo o ugotovitvi izida volitev za župana občine Kamnik. *Uradni list RS*, 81. 5021.

Občinska volilna komisija, 1998: Poročilo o izidu volitev za člane občinskega sveta občine Kamnik. *Uradni list RS*, 82. 6940.

Občinska volilna komisija, 1998: Poročilo o izidu volitev za župana občine Kamnik. *Uradni list RS*, 86. 7460.

Občinska volilna komisija, 2003: Poročilo o izidu volitev za člane občinskega sveta občine Kamnik. *Uradni list RS*, 5. 189.

Občinska volilna komisija, 2003: Poročilo o izidu volitev za župana občine Kamnik. *Uradni list RS*, 5. 189.

Občinska volilna komisija, 2006: Poročilo o izidu volitev za župana občine Kamnik. *Uradni list RS*, 120. 12803.

Občinska volilna komisija, 2006: Poročilo o izidu volitev za člane občinskega sveta občine Kamnik. *Uradni list RS*, 120. 12804.

Občinska volilna komisija, 2010: Poročilo o izidu volitev za župana občine Kamnik. *Uradni list RS*, 88. 13546.

Občinska volilna komisija, 2010: Poročilo o izidu volitev za člane občinskega sveta občine Kamnik. *Uradni list RS,* 88. 13546.

Odbor za informiranje pri OO NSi KAMNIK, 2002: Iz Nove Slovenije o volitvah. *Kamniški občan* 41, 22. 6.

Jasna PALADIN, 2010: Smolnikar ne bo več kandidiral. *Gorenjski glas* 4. april. Dostopno na http://www.gorenjskiglas.si/novice/gorenjska/index.php?action=clanek&id=40218 (pridobljeno 20. 1. 2012).

Demitrij PERČIČ, 1994: LDS in lokalne volitve '94. *Kamniški občan* 33, 21. 4.

Demitrij PERČIČ, 2006: LDS ni podprla nobenega županskega kandidata. *Kamniški občan* 45, 19. 3.

Igor PODBREŽNIK, 2010: Analiza nastopa kamniškega Demosa na volitvah 1990. V: *Demos na Kamniškem*. Ur. Igor Podbrežnik. 81–99.

Marija REBA, 1994: Zeleni Kamnika – za okolju prijazen razvoj. *Kamniški občan* 33, 21. 6.

Peter REPOLUSK, 1998: Državnozborske strankarske volitve na območju občine Kamnik v letih 1992 in 1996. V: *Kamniški zbornik* 14. Ur. Marjeta Humar. Kamnik: Občina Kamnik. 29–36.

Miha RESNIK, 2006: Miha Resnik za župana! *Kamniški občan* 45, 12. 7.

Demeter SADNIKAR, 2006: Široka podpora spremembam. *Kamniški občan* 45, 19. 6–7.

Mateja SLAPNIK, 2008: *Napovedujete kandidaturo za župana*. Dostopno na http://www.kamnican.si/intervju-Matej-Tonin.html?searched=volitve&highlight=ajaxSearch_highlight+ajaxSearch_highlight1 (pridobljeno 2. 9. 2012).

Marjan SMOLE - LEVČEK, 2006a: Ker mi ni vseeno! *Kamniški občan* 45, 10. 5.

Marjan SMOLE - LEVČEK, 2006b: Marjan Smole - Levček: »Zaljubljen v Kamnik tudi po volitvah. *Kamniški občan* 45, 21. 4.

Tone SMOLNIKAR, 1998: Volivke, volivci, spoštovani Kamničani! *Kamniški občan* 37, 19. 7.

Tone SMOLNIKAR, 2006a: Obljube je treba tudi uresničiti! *Kamniški občan* 45, 17. 8–9.

Tone SMOLNIKAR, 2006b: Obljube niso dovolj. *Kamniški občan* 45, 18. 7.

Tone SMOLNIKAR, 2006c: Spoštovane volivke in volivci občine Kamnik. *Kamniški občan* 45, 19. 5.

SLS Podružnica Kamnik, 1998: SLS podpira kandidata za župana Toneta Smolnikarja. *Kamniški občan* 37, 20. 6.

Statistični urad RS, 2007: *Vzpostavitev lokalne samouprave v RS v številkah*. Dostopno na: http://www.stat.si/doc/pub/02-PP-244-0701.pdf (pridobljeno 13. 1. 2012).

Statistični urad RS, 2011: *Statistični letopis Slovenije. Letnik L.* Dostopno na http://www.stat.si/letopis/2011/05-11.pdf (pridobljeno 13. 1. 2011).

Tone STELE, 1994: ND – Narodni demokrati pričakujejo podporo volivcev. *Kamniški občan* 33, 21. 4.

Franc SVETELJ, 1994a: Za novo občino le v Kamniku in Mostah. *Kamniški občan* 33, 11. 1–2.

Franc SVETELJ, 1994b: O žgočih vprašanjih občine in usklajevanju želja. Kamniški občan 33, 21. 3.

Franc SVETELJ, 1994c: Župan in razmerja v občinskem svetu. *Kamniški občan* 33, 22. 3.

Franc SVETELJ, 1998a: Zeleni Kamnika so protestirali. *Kamniški občan* 37, 20. 2.

Franc SVETELJ, 1998b: Slabša udeležba in drugi županski krog. *Kamniški občan* 37, 21. 1 in 3.

Franc SVETELJ, 1998c: Kandidata za župana pred drugim krogom volitev. *Kamniški občan* 37, 21. 3.

Franc SVETELJ, 1998d: Tonetu Smolnikarju, novemu (staremu) županu skoraj dve tretjini glasov. *Kamniški občan* 37, 22. 1 in 3.

Franc SVETELJ, 2000: Največ glasov Maksu Lavrincu in LDS. *Kamniški občan* 39, 18. 1.

Franc SVETELJ 2002: Koalicija za napredek občine Kamnik? *Kamniški občan* 41, 22. 2.

Matevž TOMŠIČ, 2001: 'Moč kulture': Kulturna elita in politične spremembe v družbah vzhodne-srednje Evrope. V: *Družboslovne razprave XVII,* 36. 39–56.

Sandi URŠIČ, 2006a: Zakaj je pravi čas šele zdaj? *Kamniški občan* 45, 12. 6.

Sandi URŠIČ, 2006b: Čas je za spremembe – čas je, da stopimo skupaj! *Kamniški občan* 45, 19. 6.

Milan ZVER, 1990: Samoupravni korporativizem in korporativno samoupravljanje. V: *Revija 2000*. 48–49.

Mag. Zora Torkar
Medobčinski muzej Kamnik

Ob 50-letnici Medobčinskega muzeja Kamnik

Zgodovina slovenskih muzejev kot javnih institucij sega v leto 1821, ko je bil v Ljubljani ustanovljen Kranjski deželni muzej, danes Narodni muzej Slovenije. Prva specialna muzeja sta bila leta 1889 ustanovljeni Šolski muzej in leta 1908 odprti Jakopičev paviljon – predhodnik leta 1933 ustanovljene Narodne galerije. Razen prvega, ki je bil že od začetka profesionalna ustanova, je bilo delo drugih na začetku v rokah ljubiteljev in nepoklicnih muzealcev, ki so jih vodile narodnopreporodne pobude. Čas med svetovnima vojnama je utrdil vlogo muzejev in dobili smo nekaj muzejev, kot na primer Slovenski etnografski muzej in Prirodoslovni muzej Slovenije, Mestni muzej v Ljubljani, muzeja v Škofji Loki in Kopru.

Po drugi svetovni vojni je število muzejev na Slovenskem izredno naraslo. K temu je pripomogla pobuda takratnega republiškega upravnega organa za kulturo in prosveto (vodil ga je dr. Angelos Baš), naj se oblikuje mreža pokrajinskih muzejev na celotnem slovenskem nacionalnem ozemlju po vseh večjih mestih. Tako se je večina današnjih muzejev ustanovila v petdesetih in šestdesetih letih 20. stoletja. Leta 1959 je bil v Jugoslaviji sprejet Zakon o muzejih, ki je prvič določil zakonski okvir za ustanovitev muzeja. Muzej se je lahko ustanovil le, če je imel dovolj primernega gradiva, prostorov, strokovnega osebja in zagotovljena finančna sredstva.[1]

Leta 1954 se je ob ukrepih za zaščito Sadnikarjeve zbirke prvič predvidevala ustanovitev muzeja v Kamniku. Prvo muzejsko zbirko v Kamniku je leta 1893 osnoval zbiralec, mecen in živinozdravnik po poklicu, Josip Nikolaj Sadnikar. To je bila prva zasebna muzejska zbirka na Slovenskem, odprta tudi za javnost. Ob smrti Josipa N. Sadnikarja 4. novembra 1952 je bila ena največjih in najkvalitetnejših tovrstnih zbirk. Izjemno bogata kamniška kulturna dediščina, ponovno zbujeno zanimanje za narodovo zgodovino ob koncu 19. stoletja, predvsem pa osebno Sadnikarjevo zanimanje za umetnost in veselje do zbiranja predmetov so pripeljali do osnovanja muzeja. V njegovem muzeju so našli mesto zelo različni predmeti: arheološki predmeti, predmeti za čisto vsakdanjo uporabo, posebnosti in dragocenosti, kot so knjige, rokopisi, arhivski dokumenti in galerija dragocenih likovnih umetnin. Način pridobivanja predmetov je bil različen – od daril, zamenjav in nakupov. Vsekakor je bil Sadnikar po zavzetosti za zbiranje starin poznan ne samo v kamniškem okolišu, ampak tudi daleč naokoli. Leta 1937 je za svoje mnogostransko delovanje in življenjsko delo prejel diplomo častnega meščana Kamnika. Leta 1950 je Zavod za zaščito kulturnih spomenikov in prirodnih spomenikov Slovenije izdal odločbo o zaščiti Sadnikarjeve muzejske zbirke. Po njegovi smrti leta 1952 pa je bil sklenjen dogovor Zavoda za spomeniško varstvo LRS z vdovo Štefanijo in sinovoma Nikolajem in Demetrom, da ostane zbirka enotna in v dotedanjih prostorih Sadnikarjeve hiše, da se vzdržuje po načelih, ki veljajo za muzeje, da je muzejska zbirka brezplačno dostopna javnosti v določenih urah in da se za vzdrževanje zbirke določi primeren znesek.[2] Zbirko je leta 1955 inventarizirala uslužbenka Zavoda za spomeniško varstvo LRS. Popisanih je bilo 2741 predmetov.

1961 – dvorišče gradu Zaprice pred obnovo

1964 – vhod gradu Zaprice pred odprtjem razstave NOB

Občina Kamnik je načrtovala odkup celotne hiše z zbirko. Tako je v ta namen leta 1963 ljubljanski antikvar Jože Šajn izdelal popis in cenitev vseh predmetov v Sadnikarjevi zbirki. Vendar pa gospodarske težave v občini niso več dopuščale, da bi uresničila prvotni načrt. Leta 1964 je bil sprejet nov sklep, da se za muzej na Zapricah, ustanovljen leta 1961, odkupi le del predmetov. S pomočjo zunanjih cenilcev, specialistov za posamezne vrste gradiva, so bili izbrani in odkupljeni predmeti, ki so bili po svojem nastanku, uporabi ali nahajališču vezani na kamniško območje. Tako je bilo odkupljenih 1468 predmetov.[3]

29. marca 1961 je Svet za prosveto in kulturo Občinskega ljudskega odbora Kamnik sprejel sklep o usta-

1 Spletna stran Skupnosti muzejev Slovenije.

2 Arhiv Medobčinskega muzeja Kamnik: Odločba o zaščiti Sadnikarjeve zbirke z dne 3. 10. 1950; dogovor o upravljanju z dne 8. 11. 1952.

3 Iz dokumentacije Medobčinskega muzeja Kamnik: Popis in cenitev predmetov Sadnikarjeve zbirke.

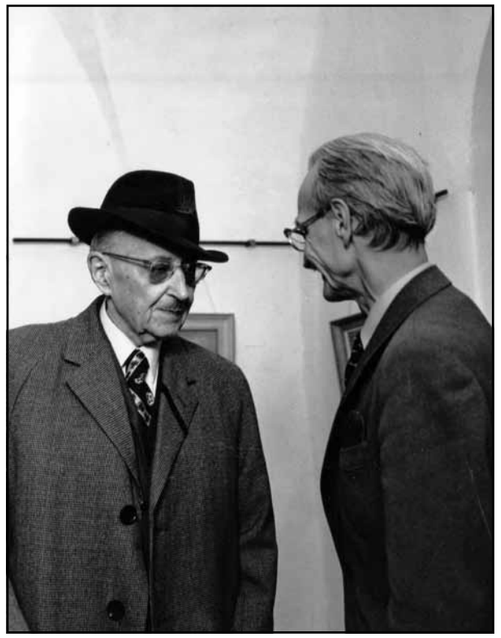
1965 – pogled na etnografsko razstavo

1969 – pogled na stalno razstavo NOB na Kamniškem

1969 – pogled na stalno razstavo Upognjeno pohištvo

1973 – Maksim Gaspari in dr. Emilijan Cevc na odprtju razstave Gasparijevih slik

1980 – Miha Maleš in Borut Rovšnik na odprtju Galerije Miha Maleš

novitvi muzeja splošnega tipa. Muzej Kamnik, predhodnik današnjega Medobčinskega muzeja Kamnik, pa je bil dokončno ustanovljen s sklepom Občinskega ljudskega odbora Kamnik (OLO Kamnik) 4. decembra 1961,[4] k ustanovitvi je 6. februarja 1964 pristopila tudi občina Domžale. S priključitvijo Matične knjižnice Kamnik in Zveze kulturnih organizacij Kamnik je bil ustanovljen Kulturni center Kamnik, ki sta ga potrdili skupščina občine Kamnik s sklepom 1. 10. 1984 in skupščina občine Domžale s sklepom 13. 12. 1984. Matična knjižnica Kamnik se je 1. 1. 1991 osamosvojila. Soglasje k statutarnemu sklepu Kulturnega centra Kamnik je sprejela skupščina občine Kamnik 13. 4. 1992. Na podlagi Zakona o uresničevanju javnega interesa za kulturo je bil ustanovljen kot pravni naslednik Medobčinski muzej Kamnik, ki so ga ustanovile Občina Kamnik s sklepom sveta dne 16. decembra 2003, Občina Komenda dne 18. decembra 2003 in Občina Trzin dne 15. decembra 2003. Odlok o ustanovitvi javnega zavoda Medobčinski muzej Kamnik je bil objavljen 16. januarja 2004 v *Uradnem listu RS*, št. 3/2004.

Novi Zakon o varstvu kulturne dediščine iz leta 2008 je prinesel nekatere spremembe. Novo muzejsko mrežo naj bi oblikoval sistem registriranih državnih in pooblaščenih muzejev, preko katerega se izvaja državna javna služba varovanja premične in nematerialne dediščine v muzejih. Osnovni javni dokument, ki ga vodi Ministrstvo za kulturo RS, se imenuje razvid muzejev. Vanj se lahko s soglasjem svojega ustanovitelja vpišejo vsi muzeji, ki izpolnjujejo osnovne prostorske, finančne in kadrovske zahteve za hranjenje dediščine in njeno varstvo, imajo odpiralni čas in vstopnino. Poleg državnih muzejev, katerih dejavnost v celoti financira država, so tudi t. i. pooblaščeni muzeji, ki izvajajo državno javno službo na določenem območju. To je večina slovenskih muzejev, katerih dejavnost je financirana iz državnega proračuna, njihovi ustanovitelji pa so lokalne skupnosti. Pooblastilo daje muzeju možnost, da se mu do 80 % vseh stroškov pokrije iz državnega proračuna. Trenutno financira država državno javno službo 12 državnim muzejem in 32 pooblaščenim muzejem.

Tudi Medobčinski muzej Kamnik (MMK) je bil vpisan v razvid muzejev na Ministrstvu za kulturo RS in se je prijavil na Ciljni razpis za podelitev pooblastila za opravljanje državne javne službe muzejev 17. 6. 2009. V postopku je bilo ugotovljeno, da MMK izpolnjuje zahteve za pridobitev pooblastila. Vlada RS je s sklepom z dne 12. 11. 2009 podelila MMK pooblastilo za opravljanje državne javne službe muzejev za področje, opredeljeno z ustanovitvenim aktom. Pooblastila se bodo preverjala in podeljevala glede na izpolnjevanje kriterijev in standardov.

Od leta 1962 naprej ima Medobčinski muzej Kamnik v upravljanju grajski kompleks Zaprice, kjer so upravni, depojski in razstavni prostori, in od leta 1979 prostore v meščanski hiši na Glavnem trgu 2 v Kamniku, kjer je dislocirana enota – Galerija Miha Maleš. Tako grajski kompleks kot Galerija Miha Maleš sta razglašena za kulturni spomenik (*Uradni list SRS*, št. 42/1986). V Galeriji Miha Maleš ima muzej v upravljanju prvo in drugo nadstropje, v katerih so razstavni prostori v obeh nadstropjih, depoji, pisarna s študijsko knjižnico in pedagoška soba za izvedbo delavnic in predavanj.

4 Srečko Zabrič, Muzej v Kamniku. Kamniški zbornik VIII/1962, str. 163–170.

1992 – razstava Stane Cuderman 1895–1946

1985 – prekrivanje slamnatih streh na kaščah v etnoparku

Grad Zaprice je danes eden redkih ohranjenih gradov na Kamniškem. Leži na majhni vzpetini nad Kamnikom oz. kamniškima predmestjema Šutno in Zapricami. Na tem mestu je stal že v 14. stoletju grajski stolp, v virih omenjen kot dvor, ki je bil sprva last andeških ministerialov, vitezov Zapriških (Diengerji z Zapric), pozneje je bil v lasti kamniških meščanov. Morda je veliki potres leta 1511 ta grad porušil, tako da je na mestu starejšega objekta leta 1550 grof Jurij Lamberg dal postaviti nov dvorec, ki ga vidimo na Valvasorjevih grafikah. To je bil poseben rezidencialni tip podeželskega dvorca z ogelnimi pomoli, ki presegajo dve nadstropji še s tretjo etažo, in brez notranjega dvorišča. Takih gradov, kot so Zaprice, je pozneje zraslo še nekaj v bližnji in daljni okolici. Zrasel je še s poznogotskimi formami, ki so delno še danes vidne, kot celota pa je z arhitekturnimi masami že docela renesančna stavba. Zaradi turške nevarnosti so ga morali utrditi z utrjenima šesterostranima stolpoma na obeh vogalih, pozneje spremenjenima v paviljone, in z obzidjem, ki je dvorec že od začetka obdajal v obliki trikotnika. Ogelni pomoli na osrednji stavbi so bili torej bolj simbolični in plastični dodatki, kot jih je terjala renesančna moda, kot obrambna funkcija. Grad je imel tudi grajsko kapelo, v kateri so se v času protestantizma zbirali protestantje (verjetno kar nad vhodom na zahodnem pročelju ali v najstarejšem južnem stranskem traktu). Danes vidno podobo je grad dobil šele v času poznega baroka, v tretji četrtini 18. stoletja v času Antona Medarda Wiederkehrja, ki ga je povečal in barokiziral. Svojo dokončno podobo pa šele v 19. stoletju z zgraditvijo vhodnega severovzhodnega trakta, ki podobno kot jugozahodni trakt grad omejuje na trikotni talni ploskvi.

Grad ima t. i. renesančno obokano pritličje, medtem ko je prvo in drugo nadstropje povezano s poznobaročnim zrcalnim stopniščem z odprtim jaškom. V gradu je bil obnovljen grajski salon, ki so ga do konca druge svetovne vojne krasile slikane tapete iz časa barokizacije gradu in jih danes hrani Narodni muzej Slovenije v Ljubljani. Skoraj ves inventar pa je bil, žal, po drugi svetovni vojni raznesen in uničen.[5]

Zadnji zasebni lastniki gradu so bili družina Schneid-Rechbach. Leta 1878 je grad Zaprice kupil Jožef Schneid pl. Treunfeld. Po njem so ga podedovali otroci Elizabeta, Margareta in Josip. Leta 1936 se je Elizabeta Schneid pl. Treunfeld poročila z baronom Hermanom Rechbachom iz Krumperka pri Domžalah in leta 1940 postala edina lastnica posestva. Dne 27. avgusta 1945 je bila na podlagi odločbe okrajnomestne zaplembene komisije v Kamniku izvršena zaplemba premoženja. Po koncu 2. svetovne vojne so v različnih slovenskih krajih organizirali repatriacijske baze, preko katerih so se slovenski izgnanci iz Nemčije po določenem času vračali domov. Na gradu Zaprice je delovala od julija 1945. Nato so v grad namestili šolo za politični in vojaški kader in v letih 1949 do 1953

5 Ugotovitve Marka Lesarja, muzejskega svetovalca za umetnostno zgodovino.

2005 – Niko Kralj na stolu Rex (razstava Stol – Chair – Stuhl v Medobčinskem muzeju Kamnik)

2011 – del kolektiva Medobčinskega muzeja Kamnik

dijaški dom.[6] Po tem so bila v njem stanovanja (leta 1962 se je izselilo 16 strank, zadnja spomladi 1964), dokler ga po letu 1961 niso namenili za muzej. Od leta 1962 ima grajski kompleks v upravljanju muzej.

Grajski kompleks Zaprice je bil od leta 1992 v denacionalizacijskem postopku. Postopek je vodilo Ministrstvo za kulturo RS, ker je celoten kompleks gradu razglašen za spomenik lokalnega pomena. Leta 2009 se je postopek zaključil in lastnik grajskega kompleksa Zaprice s pripadajočimi razstavnimi površinami je postala Občina Kamnik.

Vse od leta 1962 do začetka denacionalizacijskega postopka leta 1992 so se stavbe v grajskem kompleksu sistematično in temeljito obnavljale, raziskovale (tako so bili odkriti in ohranjeni marsikateri starejši arhitekturni elementi) ter prenavljale za muzejsko dejavnost. Tako so bili v jeseni leta 1963 ob adaptacijskih delih v pritličju gradu odkriti temelji predrenesančnega dvorca in rimski apsidialni zidovi. Postopoma so se obnavljale stavbe grajskega kompleksa od temeljev do strehe, od zahtevnih statičnih problemov stavb, napeljave električnega omrežja, telefonskega sistema, centralnega ogrevanja, kanalizacije in vodovoda, stavbnega pohištva in fasad pa do izpolnjevanja muzejskih standardov v razstavnih in depojskih prostorih s protivlomnim, protipožarnim sistemom in sistemom za uravnavanje vlage. Po letu 1992 so se reševale le nujne zaščitne zadeve, kot je reševanje porušenega grajskega obzidja, sanacija baročnega dimnika in obnova strehe in ostrešja na zahodnem gospodarskem poslopju, ki se je vdiralo. Tako se bo potrebno tudi sedaj, po zaključku denacionalizacijskega postopka, s konservatorskim načrtom lotiti sistematičnega investicijskega vzdrževanja grajskega kompleksa.

Prvi ravnatelj novoustanovljenega muzeja je bil prof. Srečko Zabrič, ki je po letu 1963 prevzel vodenje Ljudske knjižnice v Kamniku. V letih 1963 do 2002 je bila direktorica univ. dipl. arheologinja Mirina Zupančič, ki je strokovno vodila adaptacijo celotnega kompleksa gradu Zaprice, sooblikovala kulturno življenje v kamniški občini, poskrbela za bogato donacijo slikarja Mihe Maleša, ki zdaj domuje v samostojni galeriji, opravljala strokovne naloge arheologa in direktorja ter skrbela za razvoj muzejske stroke. Za svoje dolgoletno in prizadevno ter v marsičem pionirsko delo na področju popularizacije kulturne dediščine je leta 1999 prejela Valvasorjevo nagrado, ki jo podeljuje Slovensko muzejsko društvo. Od leta 2002 je direktorica muzeja mag. Zora Torkar, sicer tudi muzejska svetovalka za zgodovino in etnologijo, najprej kot v. d. direktorice in od leta 2004 kot direktorica MMK.

Število zaposlenih v muzeju je zelo skromno, od leta 1986 pa je enako – sedem: direktorica, ki poleg vodenja zavoda opravlja tudi dela kustosinje za zgodovino in etnologijo, muzejski tehnik, kustosinja arheologinja, kustos umetnostni zgodovinar za polovični delovni čas, kustosinja pedagoginja za polovični delovni čas, računovodkinja in receptorki čistilki v muzeju in galeriji. S sredstvi Zavoda za zaposlovanje RS in Občine Kamnik pa se v muzeju izvaja program javnih del za urejanje okolice grajskega kompleksa, kar je glede na površino nujno potrebno.

Medobčinski muzej Kamnik deluje na osrednjeslovenskem območju, kjer je zelo bogata premična kul-

6 Marica Brejc, Dijaški dom v Kamniku, Kamniški zbornik 1955, str. 184–185.

1995 – 1. mednarodni bienale akvarela

turna dediščina in muzejska oz. zbirateljska tradicija. Osnovno poslanstvo muzeja je skrb za spoznavanje, raziskovanje, razumevanje in varovanje arheološke, umetnostnozgodovinske, zgodovinske in etnološke kulturne dediščine na ozemlju občin Kamnik, Domžale, Komenda, Lukovica, Mengeš, Moravče in Trzin ter predstavljanje regionalne kulturne raznovrstnosti tega osrednjega območja v slovenskem in mednarodnem merilu. Muzej skrbi za razvijanje pozitivnega odnosa do lastne kulturne dediščine, ki izhaja iz bogate tradicije in zgodovine na historično zaključenem ozemlju. Svoje poslanstvo utemeljuje na podlagi arheološke, umetnostnozgodovinske – starejše in novejše umetnosti (Galerija Miha Maleš), zgodovinske (starejša in novejša zgodovina, gospodarska, meščanska) in etnološke (materialna in nematerialna kulturna dediščina) zbirke.

Jedro muzejskih zbirk sestavljajo, poleg dela odkupljenih predmetov Sadnikarjeve zbirke leta 1964, ena najmočnejših zbirk Thonetovega pohištva, skansen tuhinjskih kašč ter privatne zapuščine meščanskih in plemiških družin, pomembnih osebnosti s tega območja, odkupi in darila umetnostne in etnološke dediščine ter najdbe terenskih arheoloških raziskav. V okviru Medobčinskega muzeja Kamnik deluje od leta 1980 še dislocirana enota, to je Galerija Miha Maleš na Glavnem trgu 2. Leta 1979 je kamniški rojak in slovenski slikar Miha Maleš podaril rojstnemu mestu 2634 del, donacija se vseskozi dopolnjuje z odkupi. Leta 2002 je bila prevzeta tudi donacija Mile Kačičeve, to je dela slovenskega kiparja Jakoba Savinška, za katerega je po določilih darilne pogodbe potrebno zagotoviti primeren prostor za njegovo prezentacijo. Leta 2007 je bilo s pomočjo sredstev Občine Kamnik odkupljenih skoraj 500 predmetov pastirske dediščine z Velike planine iz zasebne zbirke Vlasta Kopača, ki je bila predstavljena javnosti z razstavo in spremljajočim katalogom v slovenskem in angleškem jeziku. Za primerjavo lahko navedemo, da je bilo ob začetku delovanja muzeja leta 1962/63 inventariziranih 240 predmetov, danes pa hrani muzej 24.215 predmetov.

Naloge državne javne službe, ki jih predpisuje zakon, MMK opravlja na območju občin ustanoviteljice in soustanoviteljic ter po dogovoru na širšem kamniško-domžalskem območju. Ena osnovnih nalog javne službe muzeja je digitalizacija in zagotovitev dostopnosti digitalnih kulturnih vsebin, kar pomeni pospešiti digitalizacijo obstoječih predmetov in zbirk v obliki in vsebini (program Galis, ki ga uporablja dvajset slovenskih muzejev). Prav tako so v MMK zagotovljeni osnovni pogoji za varovanje, zbiranje, hranjenje in predstavljanje premične kulturne dediščine, na terenu, v razstavnih prostorih in v depojih muzeja in galerije, kar konkretno pomeni: ureditev depojev, vzpostavitev standardov hranjenja in varovanja muzealij v depojih in razstavnih prostorih. Občina ustanoviteljica, kjer je sedež javnega zavoda MMK, mora zagotavljati primerne prostore za izvajanje muzejske dejavnosti.

Kot rezultati strokovnega dela nastajajo občasne in stalne muzejske razstave na gradu Zaprice in v Galeriji Miha Maleš, zlasti z občasnimi razstavami poskušamo slediti vsem aktualnim temam, ki so zanimive širšemu krogu domačih in tujih obiskovalcev. Prav tako sodelujemo v skupnih projektih slovenskih muzejev ter redno gostujemo po drugih muzejih in razstaviščih občin soustanoviteljic, torej v Trzinu in Komendi. Bogata izdajateljska dejavnost ob razstavah, v obliki vabil, plakatov, zloženk, še dopolnjuje kulturno-turistično ponudbo. Študijsko pripravljeni razstavni katalogi pa marsikdaj odkrivajo še nepoznana in neraziskana področja naše preteklosti in ustvarjalnosti, v letih delovanja jih je izšlo kar 52.

2012 – del nove stalne razstave Odsevi kamniških tisočletij

Seznam izdanih razstavnih katalogov Medobčinskega muzeja Kamnik:

1. *Maksim Gaspari in kamniško mesto*. Avtor besedila: Stane Mikuž. Kamnik 1973.
2. *Spominska obeležja NOB Občine Kamnik: ob 30. obletnici osvoboditve.* Strokovni sodelavci: Matija Žgajnar, France Hribar - Lovro in Mirko Podbevšek - Lado, fotografije: Srečo Habič. Kamnik 1975.
3. *Miha Maleš 1980.* Avtorji besedil: Mirko Juteršek, Emilijan Cevc, Eva Gspan, Mirko Juteršek in Andreja Koblar. Kamnik 1980.
4. *Miha Maleš: mladostna doba.* Avtorja besedil: Milček Komelj in Borut Rovšnik, fotografski posnetki: Alenka Habič. Kamnik 1982.
5. *Lira: 1882–1982.* Avtorji besedil: Albert Čebulj, Majda Žontar in Samo Vremšak, fotografije in reprodukcije: Alenka in Srečo Habič. Kamnik 1982.
6. *Josip Nikolaj Sadnikar.* Avtorja besedil: Mirina Zupančič in Mirko Juteršek, izbor iz korespondence: Mirko Juteršek, fotografije: Srečo Habič, Franc Aparnik in Marijan Zadnikar. Kamnik 1982.
7. *Miha Maleš: avtoportreti (ob umetnikovi 80-letnici).* Uvodno besedilo: Luc Menaše, fotografski posnetki: Srečo Habič. Kamnik 1983.
8. *Društva in prireditve v Kamniku: 1914–1941.* Avtorica besedila: Marjanca Ftičar, fotografski posnetki: Srečo Habič. Kamnik 1983.
9. *Matija Koželj: 1842–1917.* Avtorja kataloga: Andreja Žigon in Borut Rovšnik. Kamnik 1986.
10. *Umetnine iz depojev kamniškega muzeja.* Avtor besedila: Marko Lesar, fotografski posnetki: Srečo Habič. Kamnik 1987.
11. *Partizanska saniteta na Moravškem, Kamniškem, Tuhinjskem in v Podvolovljeku*. Avtorica besedila: Zora Torkar. Kamnik 1988.
12. *Miha Maleš – slikar.* Avtorji besedil: Mirko Juteršek, Milček Komelj in Marko Lesar, fotografski posnetki: Srečo Habič. Kamnik 1989.
13. *Kamniška fotografa Franc in Stane Aparnik*. Avtorja besedil: Zora Torkar in Mirko Kambič, fotografski posnetki: Marko Habič, Srečo Habič in Franc Zajc. Kamnik 1989.
14. *Narodna čitalnica v Kamniku: od šestdesetih let 19. stoletja do prve svetovne vojne*. Avtorica besedila: Zora Torkar, fotografski posnetki: Marko Habič. Kamnik 1991.
15. Stane Cuderman: 1895–1946. Avtor besedila: Marko Lesar, bibliografija: Marko Kumer, fotografije: Srečo Habič. Kamnik 1992.
16. *Thonetovo pohištvo = Thonet furniture; Upognjeno pohištvo na Slovenskem = Bentwood furniture in Slovenia.* Avtorja besedil: Zora Torkar in Marko Lesar, fotografski posnetki: Milan Pajk. Kamnik 1992.
17. *500 let frančiškanov v Kamniku / Zbornik referatov zgodovinskega simpozija 1992.* Avtorji prispevkov: Milko Bizjak et al., fotografski posnetki: Marko Habič et al. Kamnik 1993.
18. *Od zbirke do muzeja, od predmeta do muzealije.* Kamnik 1994.
19. *Beži Ljubljana, Gradec se skrij, Dunaj tud' Kamniku gliha nič ni / Najpremožnejši meščani Kamnika v drugi polovici 19. stoletja.* Avtorica besedila: Zora Torkar, fotografije: Tomaž Lauko. Kamnik 1996.
20. *Triglav: arheološki problem in vprašanja njegovih predstav / prispevek k preučevanju prvobitne staroslovenske kulture na območju jugovzhodnih Alp = an archaeological problem and questions of its ideas : the contribution to the study of the elementary Old Slovenian culture in the area of the Southeastern Alps.* Avtor besedila: Andrej Valič,

2005 – nastop Big Banda RTV Slovenija pod vodstvom Emila Spruka na Muzejski poletni noči na gradu Zaprice

fotografije: Pavel Rakovec in fototeka Narodnega muzeja v Ljubljani. Kamnik 1997.

21. *Župnijska cerkev na Šutni v Kamniku / umetnostna in kulturnozgodovinska predstavitev.* Avtor besedila: Marko Lesar, fotografije: Miran Kambič. Kamnik 2001.
22. *Slikar gora / Maks Koželj.* Avtorica besedila: Barbara Savenc, fotografije: Tomaž Lauko. Kamnik 2002.
23. *Meščanske vile na Kamniškem od osemdesetih let 19. stoletja do prve svetovne vojne*. Avtorici besedila: Zora Torkar in Nika Leben, fotografije: Tomaž Lauko. Kamnik 2002.
24. *Ustvarjeno s črto / Miha Maleš.* Avtorica besedila: Barbara Savenc, fotograf: Janez Vlachy. Kamnik 2003.
25. *Lapidarij kamniškega muzeja.* Avtorji besedil: Mirina Zupančič, Milan Lovenjak, Marko Lesar in Zora Torkar, fotograf: Miran Kambič. Kamnik 2003.
26. *Četrta generacija.* Avtorica besedila: Barbara Savenc, fotografije: Tomaž Lauko. Kamnik 2004.
27. *Odsevi kamniških stoletij.* Avtorja besedil: Marko Lesar in Zora Torkar, fotografije: Tomaž Lauko, Marjan Smerke in Miran Kambič. Kamnik 2004.
28. *General Rudolf Maister in mesto Kamnik.* Avtor besedila: Zora Torkar. Kamnik 2004.
29. *Noša * Custum * Tracht*. Avtor besedila: Helmut Seidl, Muzejsko društvo Trofaiach. Slovensko-angleško-nemški katalog. Kamnik 2004.
30. *STOL * STUHL * CHAIR – stoletje oblikovanja stolov v tovarni Stol Kamnik.* Avtorja besedil: Matija Murko in mag. Zora Torkar, fotografije: Miran Kambič, Janez Kališnik, Edo Vidovič in Milan Pajk, slovensko-angleško-nemški katalog. Kamnik 2005.
31. *Mira Pregelj – ob 100. obletnici rojstva.* Avtorici besedil: Barbara Savenc in Milena Koren Božiček, fotografije: Peter Marinšek. Kamnik 2005.
32. *Miha Maleš: Sakralna dela*. Avtor besedila: Marko Lesar, fotografije: Tomaž Lauko. Kamnik 2005.
33. *Odkrivanje podob.* Avtorica besedila: Barbara Savenc, fotografije: Tomaž Lauko. Kamnik 2006.
34. *Sedem slovenskih slikark: 1918–1945. Henrika Šantel, Avgusta Šantel ml., Helena Vurnik, Anica Zupanc Sodnik, Elda Piščanec, Mira Pregelj in Bara Remec*. Uvodno besedilo: Barbara Savenc, življenjepisi: Milena Koren Božiček et al., fotografije: Tomaž Lauko. Kamnik 2006.
35. *Dekle je po vodo šlo ... – Rimski vodnjak iz Suhadol.* Avtorica strokovnega besedila: Jana Horvat, predgovor: Gregor Štibernik, izdelava rekonstrukcij in risb: Tamara Korošec, izdelava kart: Mateja Belak, izdelava načrta: Drago Valoh, Dragica Knific Lunder, fotografije: Tomaž Lauko, Jana Horvat, Miran Bremšak. Kamnik 2006.
36. *Boj za meje po prvi svetovni vojni.* Avtorja besedil: Milan Škrabec in Zora Torkar. Kamnik 2007.
37. *Pozdrav z bojišča. Prva svetovna vojna in boj za meje po njej na razglednicah*. Avtorja besedil: Zora Torkar in Milan Škrabec. Kamnik 2008.
38. *Velika planina: pastirska dediščina iz zbirke Vlasta Kopača.* Avtorica besedila: Zora Torkar, fotografije: arhiv družine Kopač et al., risbe: Vlasto Kopač. Kamnik, 2008.
39. *Velika planina: herdsmen's heritage from the Vlasto Kopač collection.* Text: Zora Torkar, photographs: archives of family Kopač et al., drawings: Vlasto Kopač. Kamnik 2008.
40. *Sedem slovenskih kipark: 1918–1945 [Katarina Drenik Marussig, Elsa Kasimir Oeltjen, Karla Bulovec Mrak, Dana Pajnič, Mara Kralj, Milena Dolgan, Sonja Rauter Zelenko]*. Avtorice življenjepisov: Marjeta Ciglenečki et al., avtorica uvodnega besedila: Barbara Savenc, fotografije: Tomaž Lauko in fotoarhiv Moderne galerije Ljubljana. Kamnik 2008.
41. *Mamut po mamutu.* Avtorica besedila: Janja Železnikar, fotografije: Sašo Kovačič et al. Kamnik 2008.
42. *Izbrano iz zbirk in opusov umetnikov, povezanih s Kamnikom.* [Slikovno gradivo]: katalog in igra Izbrani spomin, fotografije: Tomaž Lauko, avtorica besedila: Barbara Savenc. Kamnik 2009.
43. *Ongrovci, prvi Trzinci: arheološke priče preteklosti.* Avtorica besedila: Janja Železnikar, fotografije: Tomaž Lauko et al. Kamnik 2009.
44. *Skozi objektiv Petra Nagliča: Kamnik in okolica.* Avtorica besedila: Zora Torkar, fotografije: iz zbirke Matjaža Šporarja in Tomaž Lauko. Kamnik 2009.
45. *Iz zbirke Mihe Maleša. Tuji umetniki*. Avtor besedila: Marko Lesar, fotografije: Tomaž Lauko. Kamnik 2009.
46. *S poti. Monotipije Mihe Maleša.* Avtorica besedila: Saša Bučan, fotografije Tomaž Lauko. Kamnik 2010.
47. Fosili iz okolice Kamnika. Avtorji besedil: Jure Žalohar et al., uredila: Janja Železnikar, avtorji fotografij: Jure Žalohar et al., risarske rekonstrukcije: Tamara Korošec, risbe morskih konjičkov in kačjega pastirja: Tomaž Hitij. Kamnik 2010.
48. *Prešeren v slikarskih očeh: iz zbirke Mihe Maleša.* Avtor besedila: Marko Lesar, fotografije: Tomaž Lauko. Kamnik 2010.

2011 – srebrno občinsko priznanje Medobčinskemu muzeju Kamnik

49. *Trzin na fotografijah in razglednicah.* Avtorica besedila: Zora Torkar, razglednice in fotografije iz zbirk Slovenskega etnografskega muzeja et al. Kamnik 2010.
50. *Karel Zelenko: v objemu ulice.* Avtorica besedila: Saša Bučan, fotografije Tomaž Lunder. Kamnik 2011.
51. T*rzinski rojak Ivan Hribar.* Avtorica besedila: Zora Torkar, razglednice in fotografije iz zbirk Knjižnice Domžale, Nika Sadnikarja et al. Kamnik. Kamnik 2011.
52. *Gremo iskat fosile.* Avtor besedila: Jure Žalohar, fotografije Jure Žalohar, uredila Janja Železnikar. Kamnik 2011.

Obiskovalcem različnih starostnih skupin in šolam so namenjene pedagoške in andragoške dejavnosti muzeja (otroške delavnice, predavanja, vodstva, študijski krožek). Poleg tega potekajo različne spremljajoče dejavnosti, kot so simpoziji, koncerti, recitali, predstavitve raziskovalnih nalog in novih knjig. S svojimi programi se muzej približuje vsem generacijam občanov in jim zagotavlja dostopnost kulturnih dobrin, naj omenimo Muzejsko poletno noč, Dneve kulturne dediščine, Dan muzejev, Veseli dan kulture, slovenski kulturni praznik, občinski praznik ipd., ki so brezplačni. V letu 2011 smo dodali novi ponudbi, in sicer praznovanja rojstnih dni in muzejske poletne počitnice, ki jih lahko preživljate tudi med kulturno dediščino, ustvarjanjem in prelepo naravo. Na novo pa smo oblikovali tudi družinsko vstopnico, s katero smo omogočili družinam cenovno zelo ugoden ogled razstav. V letu 2011 smo imeli 72 programov za otroke in 31 programov za odrasle.

Prepoznavnost muzeja in njegove ponudbe ter bogastva muzejskih zbirk smo ob 50-letnici delovanja predstavili občinstvu z novo spletno stranjo (www.muzej-kamnik-on.net) v slovenskem in angleškem jeziku. Spletno stran smo pripravili strokovni sodelavci muzeja, oblikovala sta jo Polona Matek in Vladimir Ristić, tehnično izvedbo je izdelalo podjetje Izstop, d. o. o. Začela je delovati 9. februarja 2011. Do sredine decembra 2011 je imela preko 11.000 obiskov.

V letu 2011 smo pripravili tudi občasne razstave v domači občini in v občinah soustanoviteljicah. V občini Kamnik so bile domačemu občinstvu predstavljene razstave: Karel Zelenko v Galeriji Miha Maleš kustosinje Saše Bučan, v muzeju pa skupna razstava muzejev na Gorenjskem (med njimi tudi MMK) Izgnani z domov in gostujoča razstava Gorenjskega muzeja iz Kranja Glina, roka, ogenj, ki smo jo dopolnili s predstavitvijo kamniških majolik in domačih umetnikov, ki delujejo v glini. V Občini Trzin smo v okviru t. i. Hribarjevega leta v Trzinu, ki je bilo organizirano ob 160. obletnici rojstva in 70. obletnici smrti Ivana Hribarja, pripravili predavanje, predvajanje dokumentarnega filma in razstavo s katalogom Trzinski rojak Ivan Hribar. Razstava je nastala v sodelovanju z Muzejem in galerijami mesta Ljubljane, avtorica kataloga je bila mag. Zora Torkar. V občini Komenda smo prikazali 17-letno delo geološkega krožka Kamenkost OŠ Komenda Moste in najdbe fosilov iz okolice z razstavo in izjemno zanimivim in poučnim priročnikom za mlade geologe z naslovom

Gremo iskat fosile, ki ga je v sodelovanju z zunanjimi sodelavci uredila kustosinja Janja Železnikar.

Prav tako smo z lastnimi razstavami gostovali tudi po drugih slovenskih muzejih in galerijah: tako je bila na gostovanju v Novem mestu in sedaj v Kranju razstava Prešeren v slikarskih očeh, ki jo je pripravil kustos Marko Lesar, in razstava Maleševih monotipij v Slovenski Bistrici kustosinje Saše Bučan. Z gostovanji tako poskušamo popularizirati kulturno dediščino, ki je značilna in prepoznavna za naše muzejske zbirke, tako tudi mnogostransko ustvarjanje slovenskega umetnika Mihe Maleša, ki ima svojo matično galerijsko hišo v Kamniku.

Pomemben jubilej muzeja pa smo zaključili z odprtjem nove stalne razstave Odsevi kamniških tisočletij, 14. decembra 2011. Idejno zasnovo in scenarij razstave sta pripravili Janja Železnikar in mag. Zora Torkar, oblikovanje razstave in grafično podobo pa Polona Zupančič. Odsevi kamniških tisočletij, stalna razstava, je zasnovana tako, da prikazuje življenjski prostor širšega kamniškega območja od do sedaj znanih paleontoloških najdb, prvih poselitev, nastanka mesta do 19. stoletja. Stalna razstava predstavlja družbe posameznih obdobij, politične, socialne, gospodarske razmere, promet, kulturo, umetnost in vsakdanje življenje. S privlačno muzejsko predstavitvijo obiskovalec z ohranjenimi materialnimi viri, ljudskim izročilom, replikami, rekonstrukcijami, predmeti za otip in zvočno-slikovno digitaliziranimi informacijami podoživlja bogastvo starodavne preteklosti na enem mestu, pri tem pa lahko aktivno sodeluje. Na razstavi so oblikovani pedagoški kotički, kjer se obiskovalec seznani z rimskimi igrami, kovanjem denarja, merjenjem s starimi merami, posluša legende ipd. Prav tako pa si lahko svoje znanje dopolnjuje preko računalniških zaslonov, kjer si ogleduje filme, rekonstrukcije gradov, zemljevide, osebnosti in druge zanimivosti.

Življenje preteklih tisočletij se nam razkriva skozi skrbno izbrano in predstavljeno materialno in duhovno dediščino, ki je bila reprezentativna ali pa čisto običajna v svojem času in je oblikovana v zaokrožene tematske sklope: življenje v antiki s prikazom rimske kuhinje, lararija in triklinija, sodarsko delavnico iz 4. stoletja, zgodnji srednji vek in slovansko kulturo. Predstavljeno je restavrirano arheološko gradivo z območij občin Mengeš, Domžale, Komenda, Lukovica, Trzin in seveda z območja občine Kamnik. Večina arheoloških predmetov še nikdar ni bilo predstavljena širši strokovni in laični javnosti.

Čas visokega srednjega veka je predstavljen z življenjem na gradu: kuhinja, kapela, palacij, oborožitev in ječa. Mestno življenje spoznavamo z značilnima gospodarskima dejavnostma – trgovino in obrtjo, podeželje pa s prikazom kolonizacije širšega kamniškega ozemlja in težavami, kot so turški vpadi. Duhovnim razmeram in razkošju baroka na različnih področjih sledimo z edinstvenimi predmeti narodnega pomena, kot so: Dalmatinova *Biblija*, stražarja božjega groba, *Valvasorjeva Slava vojvodine Kranjske*, romarske podobice in relikviariji ter dela baročnih mojstrov Valentina Metzingerja, Kamničana Fortunata Berganta, Franca Jelovška in drugih. Čas Marije Terezije in Jožefa II. ponazarja pisarniška omara kot simbol močnega birokratskega aparata in številnih reform, ki sta jih izpeljala. Posledica slednjih je tudi pojav rokovnjačev na širšem kamniškem območju, ki so z ropanjem, skrivanjem in skrivnostnim rokovnjaškim jezikom vzbujali strah med prebivalstvom.

S posebnimi pedagoško-andragoškimi programi si želimo spodbujati obiskovalce k aktivnemu obisku razstave. Pravzaprav želimo celoten muzej promovirati kot družinski muzej, kjer bodo družine z otroki izpolnjevale naloge oz. pri nalogah aktivno sodelovale, ustvarjale, sestavljale ipd. Pri tem jim bo v pomoč natisnjeni vodnik za družine.

Medobčinski muzej Kamnik s predstavljanjem regionalne kulturne raznolikosti in življenja ljudi, ki jih je zaznamovala večtisočletna zgodovina, omogoča obiskovalcem, da na svojstven način doživljajo kulturno dediščino, ki je izredno bogata, in nadaljuje dolgo zgodovino muzealstva na Kamniškem, ki se je začelo ob koncu 19. stoletja s prvo zasebno zbirko na Slovenskem, ki je bila odprta za javnost, to je Sadnikarjevo zbirko. S svojimi zbirkami, dokumentacijo, razstavami in prireditvami spodbuja pozitiven odnos do lastne kulturne dediščine. S svojo odprtostjo in dostopnostjo, z znanjem in izkušnjami pa je nepogrešljiv vir spoznavanja preteklosti, ki omogoča razumevanje sedanjosti širšega osrednjeslovenskega prostora. Kot dolgoletnemu skrbniku, varuhu in popularizatorju premične kulturne dediščine na širšem kamniškem območju mu je Občina Kamnik na slavnostni seji občinskega sveta 28. marca 2011 podelila srebrno priznanje.

Summary

The Municipal Museum of Kamnik was founded by the Kamnik Municipal People's Committee on the fourth of December, 1961. In 2004, it was assigned the role of legal successor of the Intermunicipal Museum of Kamnik, set up by the municipality of Kamnik, Komenda and Trzin. It is the only public institution in charge of the conservation of historical artifacts and national public service performed in the seven municipalities. Since 1962, the museum has managed the Zaprice castle complex, and, since 1979, also the facilities at the Main Square 2 in Kamnik - The Miha Maleš Gallery. Occasional and permanent exhibitions are organized as a result of professional work, while academic exhibition catalogues, 52 published in total, reveal yet unknown and unexplored areas of our past and creativity.

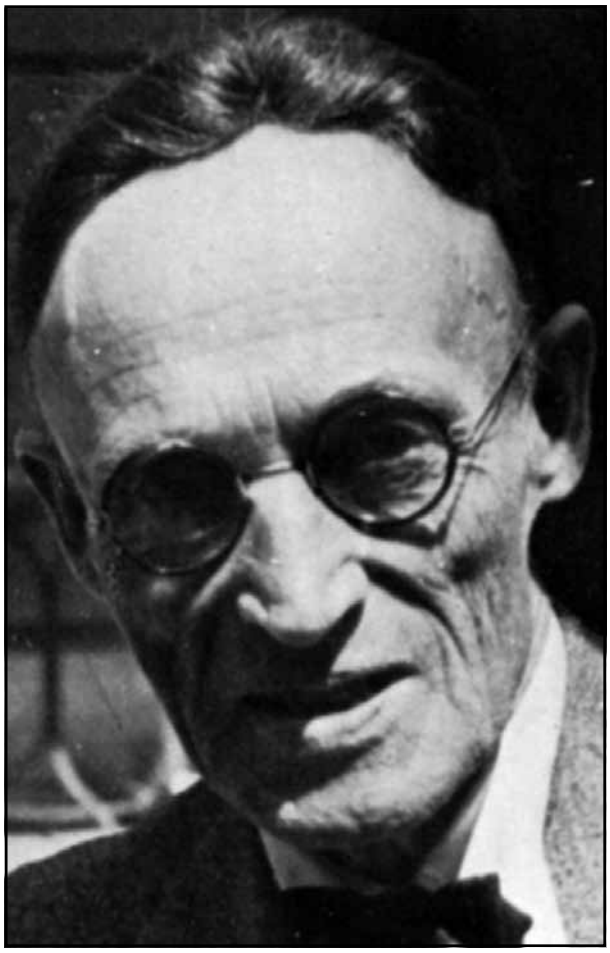
The museum offers visitors of different age groups and schools pedagogical and andragogical educational activities (children's workshops, lectures, guided tours, study circles) as well as accompanying activities which are published on our new website (www.muzej-Kamnik-on.net). For the 50th anniversary of the museum, we completed the opening of the new permanent exhibition *Odsevi kamniških tisočletij* (*Reflecting on Kamnik's Millennia),* displaying the broad habitat of the Kamnik area from paleontological finds to the creation of the town up to the 19 century. For their work, the museum received the Municipality of Kamnik's Silver Award Certificate on the 28th March.

Tinkara Grilc, prof. zgod. in soc.
Gmajnica 104, Komenda

Josip Suchy in Kamnik v njegovih očeh

Ob 70-letnici smrti

Tempora mutantur et nos mutamur in illis (časi se spreminjajo in mi se spreminjamo z njimi). Tako se zastavlja vprašanje, zakaj ohranjati spomine na preteklo. Josip Suchy nam odgovarja, da je ob pisanju *Spominov Krištofovega Pepčka*, ki jih je v samozaložbi izdal leta 1928, še enkrat sam oživel, užival in obujal idilo patriarhalnih kamniških dni polpretekle dobe.[1] Z današnjimi očmi gre pri tem avtobiografskem pisanju že za preteklo dobo in hudomušne spomine na mladostne dogodivščine, ki mimogrede odstrejo, kako je teklo življenje v našem mestu v sedemdesetih in osemdesetih letih 19. stoletja. Sicer že sam Suchy v uvodu opozarja, da ne gre za svetovno pomembne zgodovinske dogodke, vendar je zanimivo izvedeti, da je Kamnik že takrat imel v hiši Cerarjeve gospe nekakšno pripravljalnico za ljudsko šolo, v katero so meščani oziroma purgarji pošiljali svoje nadobudne fantiče in dekliče.[2] Če taisti fantiči in dekliči niso bili pridni, ni bilo treba staršem v bližnje gozdove ali zelnike na Žalah po palice, da bi malopridnežem izprašili hlače, ampak so zavili le v trgovino pri Podrekarju na trgu, kjer so prodajali palice po dva solda.[3] Zdaj, ko je Šutna pod Malim gradom stari del mesta, si težko predstavljamo, da je bila delitev na mesto in predmestja v drugi polovici 19. stoletja še tako živa med ljudmi. Ne le, da je od mesta predmestje Šutno fizično ločeval Klanec, ki ga je dal 1882 znižati znameniti kamniški župan Maks Samec, tudi v glavah ljudi je še vedno obstajala ločnica. Josip Suchy namreč opisuje, kako je njegova stara mati, silno okrogla krčmarica gostilne pri Krištofu s Šutne, s pečo na glavi, kadar je stopila v zgornje mesto, nosila s seboj tisto torbico, ki je imela na sprednji strani lepo izvezen okrasek.[4] Torej se je za obisk nekaj minut peš hoje oddaljenega mesta posebej uredila. V času poplave novic, ki nam jih posredujejo mediji, je tudi zanimivo prebrati, kako so se včasih širile novice ob grmenju bobna po mestnih ulicah, ko se je razlegal glas mestnega biriča: »Se dá na znanje ...«[5] Seveda to ni vedno zadostilo radovednosti novic željnih meščanov. Če je opoldne zapel veliki zvon farne cerkve na Šutni, ki mu je kakor v dialogu odgovarjalo pritrkavanje iz lin frančiškanske cerkve in morebiti še žalske cerkve, in je zvonjenje trajalo skoraj pol ure, kar je bil znak, da se je poslovil član kakšne imenitne kamniške družine, se je že zbrala gruča žensk pod farnim zvonikom in čakala na prihod mežnarja, da sporoči novico. Ob opisu žalostnega pogrebnega sprevoda izvemo

Josip Suchy

med drugim tudi to, da je imel Kamnik privilegirane berače, ki so stanovali v mestni ubožnici, in take, ki niso imeli strehe nad glavo; vsi pa so čakali pri vhodu na žalsko pokopališče gospoda, ki je imel pogreb »čez« in so bili tako deležni majhne miloščine.[6] Josip Suchy beračem in mestnim posebnežem posveti celo poglavje in zapiše, da so nudili meščanom obilo razvedrila. V mestu je bilo še posebej veselo ob sejemskih dneh, ko šolarji niso imeli pouka, in ni čudno, da so se Krištofov Pepček in njegovi prijatelji skupaj s svojimi domačimi živalmi pomerili v cirkuških veščinah, saj se je ob takih priložnostih v mestu mudil cirkus.[7] Možakarji pa so seveda našli posebne vrste sprostitev, izmenjavo novic in krepitev političnih prepričanj v številnih mestnih krčmah. Suchy še posebej navaja prigode iz gostilne Pri nebeškem očetu, kjer so se zbijale šale, vnemale burne politične debate in prirejali godovniški »frehi«. »Tam se je točilo tudi najboljše vino ter obirale najboljše kosti. Nebeški oče je bil stara grča, pristen Kranjec, ki se nikdar ni naučil nemščine. Pri njem so morali vsi govoriti slovenski, tudi gospod župan.«[8] Seveda podrobno popiše tudi pripetljaje iz domače gostilne pri Krištofu, kjer je bilo zbirališče jare in prave mestne ter okoliške gospode, ki je lahko okušala hišno posebnost – kuhane rake, ki so jih lovili kmetje po tunjiških potokih.[9] Ob nedeljah in praznikih pa so se kamniški meščani, ki

1 *Spomini Krištofovega Pepčka,* Ljubljana 1928, str. 5.
2 *Spomini Krištofovega Pepčka,* Ljubljana 1928, str. 21.
3 *Spomini Krištofovega Pepčka*, Ljubljana 1928, str. 15.
4 *Spomini Krištofovega Pepčka*, Ljubljana 1928, str. 21.
5 *Spomini Krištofovega Pepčka*, Ljubljana 1928, str. 46.
6 *Spomini Krištofovega Pepčka*, Ljubljana 1928, str. 62, 63.
7 *Spomini Krištofovega Pepčka*, Ljubljana 1928, str. 55, 56.
8 *Spomini Krištofovega Pepčka*, Ljubljana 1928, str. 116.
9 *Spomini Krištofovega Pepčka*, Ljubljana 1928, str. 43.

so si mogli privoščiti kočijo, zbirali pri Korelnu v Stranjah ali pa na kamniškem Grinzingu tistega časa, na Vrhpolju.[10] Ob popisu mladostnih spominov izvemo tudi, kakšni so bili družinski odnosi, vloga posameznih poslov znotraj družinsko-gospodarske skupnosti ter kakšno je bilo razmerje med meščani in okoliškimi kmeti. Med njimi posebno mesto zavzemajo Podgorci, za katere Suchy piše, da so »posebne vrste ljudje, ki imajo svoje šege in navade, svojo nošo in svoje križe in težave«. Tako podgorski možakarji kot tudi podgorske mamke so bili pozimi oblečeni v slikovite ovčje kožuhe z volno na znotraj, na zunaj pa so bili prešiti z različnimi ornamenti v pisanih barvah. »Podgorčan ni bil nikdar brez tiste podnosne fajfice. /.../ Klobuk je bil vedno črn s širokimi krajci. /.../ Klobuk je bil toplomer za trenotno razpoloženje podgorskega fanta. /.../ Če je klobuk ravno sedel na glavi, je to značilo, da njegov nosilec skratka ni bil pri volji. Na 'auf' je bil klobuk poševno viseč na levi strani; na desni strani pošev nagnjen pa je pomenil 'auf biks ... prmejkuš'.« Suchy tudi ne pozabi omeniti krasote podgorskih deklet[11] in poguma podgorskih fantov, ki so purgarske fantine kdaj pa kdaj spravili v zadrego. Ko so Podgorci na cvetno nedeljo prinesli butare, ki so segale čez strehe purgarskih hiš in s tem spravili mestne fante, ki so sicer imeli lepo okrašene, ampak manjše butare, v zadrego, Krištofov Pepček in prijatelji niso mogli kar mirno gledati te premoči in so v času podgorske nepazljivosti butare narezali.[12] Takšnih z nostalgijo prežetih zgod in prigod, pisanih v slikovitem starinskem jeziku, najdemo tudi v drugem poglavju *Spominov Krištofovega Pepčka* še celo vrsto. Črtice sicer niso avtobiografske, hudomušno pa slikajo, kako so si Kamničani in okoličani krajšali čas z raznimi potegavščinami. Čeprav so se naši kraji v zadnjem stoletju močno spremenili, Suchy tako nazorno predstavi prizorišče dogajanja, da ga domačini zlahka prepoznamo.

Kdo je Krištofov Pepček?

Josip Suchy je bil rojen 5. avgusta 1869 v Kamniku, kot izdaja priimek, češkemu trgovcu in gostilničarju Josefu Suchyju in materi Mariji, rojeni Hostnik. Imel je še dve mlajši sestri in brata.[13] Posebno vlogo pa je imela v njegovih otroških letih njegova babica po materini strani Agnes Hostnik, krčmarica gostilne Pri Krištofu s Šutne. Malega Josipa se je hitro prijel nadimek, ki se veže na domačo gostilno, in vsi so ga poznali kot Krištofovega Pepčka. Stara Krištofova mati je malega Pepčka blagohotno vzgajala in mu spregledala marsikatero vragolijo. Še potem, ko je po zaključeni ljudski šoli pri kamniških frančiškanih, kjer je bil sošolec Antona Medveda, mladi Josip obiskoval ljubljanske šole, ga je stara mamica, kot jo imenuje, vsak teden obiskala s kočijo in taki dnevi so bili zanj kot »paradiž na svetu«, saj sta po »vročem pozdravu« sredi frančiškanskega mosta zavila k Lefantu na imenitno kosilo, postreženo s srebrnino. Zaloge velikanske ročne torbice, ki jo je

Krištofova mama

nosila stara mama, pa so zadoščale še za cel teden.[14] Leta 1886 je stopil na Trsatu v frančiškanski red. Del gimnazijskih let je preživel tudi v Gorici, nato pa se je odpravil študirat teologijo na Dunaj.[15] Po izstopu iz frančiškanskega reda se je vpisal na dunajsko pravno fakulteto, kjer je leta 1907 absolviral. Že leta 1903 je sprejel službo pri izvoznem oddelku dunajske Zbornice za trgovino, industrijo in obrt in zaradi znanja slovanskih, romanskih in orientalskih jezikov (turščine, hebrejščine, arabščine, sanskrta) hitro napredoval. Zanimanje za še druge orientalske jezike mu je odprlo pot v konzularno službo. Kot konzularni ataše je služboval v Aleksandriji, Carigradu in Teheranu, več let pa je preživel tudi v Bombaju in Kairu. Leta 1910 se je za šest mesecev zadrževal na Cejlonu in se v Kandiju seznanil z budističnim menihom nemške narodnosti Nianatiloko in z znanim prevajalcem palijskih tekstov in profesorjem dunajske univerze Karlom Eugenom Neumannom. V tem času se je začel Suchy intenzivneje zanimati za budizem. Med leti 1913 in 1919 je bil zaposlen pri korespondenčnem uradu v Trstu, vmes pa se je mudil tudi na Dunaju in v Brucku. Od leta 1922 pa vse do upokojitve leta 1939 je bil v službi Trboveljske premogokopne družbe v Ljubljani, kjer je v starosti dvainsedemdesetih let 20. januarja 1941 umrl.[16]

10 *Spomini Krištofovega Pepčka*, Ljubljana 1928, str. 12.
11 *Spomini Krištofovega Pepčka*, Ljubljana 1928, str. 88.
12 *Spomini Krištofovega Pepčka*, Ljubljana 1928, str. 49, 50.
13 Zora Torkar: *Čehi in Moravci v Kamniku od leta 1850 do 2. svetovne vojne*, diplomska naloga, Ljubljana 1986, str. 154.
14 *Spomini Krištofovega Pepčka*, Ljubljana 1928, str. 83, 84.
15 Alfonz Gspan: *Slovenski biografski leksikon* 11, SAZU, Ljubljana 1971, str. 541.
16 Zmago Šmitek: *Klic daljnih svetov*, Založba Borec, Ljubljana 1986, str. 166.

Ljubljanski tipi

Suchy je pisal feljtone, humoreske, potopise, memoare, ki jih je objavljal v različnih časnikih in revijah. Z iskrivostjo, ki jo najdemo v *Spominih Krištofovega Pepčka*, je tudi v *Ljubljanskih tipih* posrečeno portretiral ljubljanske postreščke, kofetarice, pijančke, perice in druge zanimive ljubljanske obraze. Izvemo precej drobcev iz življenja v slovenski metropoli, ki so ji takrat zaradi zgledovanja po Parizu pridevali častni priimek »Klein Paris«.[17] To so bili časi, ko so se Ljubljančani shajali pred glavno pošto,[18] milostljive pa so srebale v Švicariji belo kavico v lončenih rjavih posodicah tudi po tri ure skupaj in ob tem hitro obračale roke in jezik. Za Ljubljančanke Suchy sploh zapiše, da so »pasma zase. /.../ Ljubljančanka sicer nima rafinmenta Parižank, nima ognja Španjolk in Italijank, niti orjaštva severjanke, brezskrbnost Nemke ali odličnost Britanke ji je nepoznana. Ona je enostavno Ljubljančanka. Tudi noče več biti. Zelo je ponosna na to ljubljančanstvo, kakor na Ljubljano kot tako. Le malokdaj čuti potrebo, preiti preko tega okvira, iz česar izvira zanimivo statistično dokazano dejstvo, da izmed vsega ženstva Ljubljančanka najmanj potuje po svetu. Fanatično so naklonjene mestu ob Ljubljanici in strašno se vznemirijo, če jim kdo nepovšečno kritizira Ljubljano. Ljubljančanka je, kar potrjuje izkustvo, površna, v splošnem le povprečno izobražena. Gotovo pa je, da, če se posveti višji izobrazbi, v njej napreduje. Hvalijo namreč na njej hitro doumljivost, prirojeni um, odrezavost, gotovost v pogoditvi sodbe in zdravo prirojeno logičnost. /.../ S svojim dobrim srcem, svojim šarmom, načinom hoje, sedenja in govorjenja si vsepovsod prisvojuje simpatije.« Poleg vseh vrlin in pomanjkljivosti Ljubljančanke doda tudi to, da ni maščevalna in da »pravcate pristne Ljubljančanke ne pozabiš zlepa. In ne bo se ti dopadla nobena druga ...«[19] Nazorno opiše tudi srečevanje po ljubljanskih gostilnah in mestnih trgih, kjer so pogovori tekli v zanimivi mešanici slovenščine in nemščine praktično v eni sapi. Ne izogne se niti opisovanju stisk malih ljudi in zabav Ljubljančanov različnih stanov.

Širni svet in budizem

Suchy pa ni opisoval dogajanja le v domačih logih. Leta 1924 je v *Jutru* pod naslovom Popotni Ahasver objavil svoje vtise s poti po Italiji. V času, ko se je bore malo potovalo, je prepotoval skoraj ves Bližnji vzhod, Perzijo in Indijo.[20] Svojo plovbo skozi Sueški prekop v Bombaj, daljne pravljične kraje, utrip življenja in navade ljudi v Indiji in na Cejlonu opiše v knjigi *Bežne slike iz Indije,* ki jo je izdal leta 1934. Še posebej dobro bralcu približa multireligiozni svet takrat tristo petnajst milijonske Indije z vsemi z religioznim obredjem povezanimi navadami (kopanje hindujcev, obredi ob

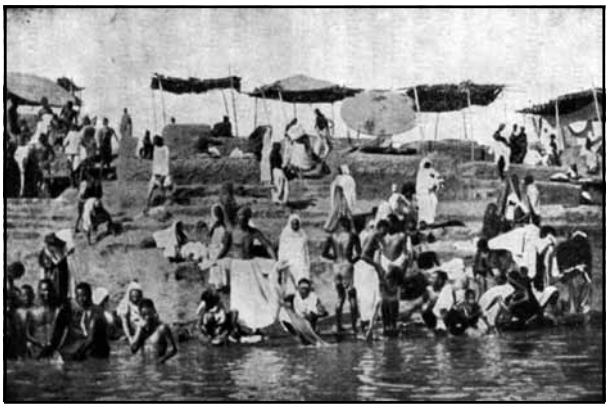
Krotilci kač

smrti parsov, navade sikhov, procesije v čast različnim hindujskim bogovom, življenje judovskih in muslimanskih skupnosti v Indiji ...). Bralcem, ki so le malokrat odhajali v tuje kraje, je moral ob branju o nevarnosti tamkajšnega živalstva, lepoti in orjaškosti rastlinstva in sijajnosti svetišč zastajati dih.[21]

Sad Suchyjevega in tudi splošnega zanimanja za budizem v prvih desetletjih 20. stoletja sta bili knjižica *Uvod v buddhizem* in knjiga *Staroindijske basni, bajke in pravljice*. V predgovoru *Uvoda v buddhizem* je dal tudi napotke za pravilno izgovarjanje sanskrtskih besed. Knjiga je razdeljena na dve poglavji: v prvem so orisane geografske značilnosti indijske podceline, potek naseljevanja arijcev, njihove verske predstave, grški in perzijski vplivi na indijsko filozofijo, družbene in politične razmere v severni Indiji v 6. st. pr. Kr., ko je živel Buda. V drugem poglavju pa najdemo Budov življenjepis, budistične nauke, razvoj budizma po Budovi smrti do časa vladarja Ašoke in opis razširjenja budizma čez meje Indije. K temu je dodal še časovno razpredelnico.[22]

V knjigi *Staroindijske basni, bajke in pravljice* (Jātaka) pa je Suchy zapisal prigode iz prejšnjih življenj Bude. Jātaka je namreč naslov v palinarečju svetega staroindijskega jezika sanskrta spisanih pravljic, pomeni pa več rojstev. Od približno petsto sedemdesetih zgodb o prejšnjih Budovih življenjih jih je izbral deset z namenom, da bi širša javnost spoznala pojmovanja arijskih Indijcev. V uvodu v knjigo je dodal besede, ki jih je pripisal Budi: »Učil sem resnico, ki je dobra v začetku, dobra v sredi in dobra na koncu; krasna je po svojem duhu in krasna po črkah. Toda navzlic nje enostavnosti je mnogo ljudi ne more razumeti. Moram govoriti ljudstvu v njegovem jeziku; svoje misli moram prilagoditi njegovim mislim. Ljudje so kakor otroci in radi poslušajo pripovedke. Hočem jim zato pripovedovati pravljice, da jim lažje razložim lepoto Dharma (resnica, nauk). Če resnice ne morejo umeti s pojmovnimi dokazovanji, s katerimi sem jo jaz dosegel, tedaj naj se je priuče, če sem jim jo razložil s prispodoba-

17 *Ljubljanski tipi: satirično psihološki obrazi,* Ljubljana 1924, str. 7.
18 *Ljubljanski tipi: satirično psihološki obrazi*, Ljubljana 1924, str. 111.
19 *Ljubljanski tipi: satirično psihološki obrazi,* Ljubljana 1924, str. 35, 36.
20 Alfonz Gspan: *Slovenski biografski leksikon* 11, SAZU, Ljubljana 1971, str. 541.
21 *Bežne slike iz Indije*, Ljubljana 1934.
22 Zmago Šmitek: *Klic daljnih svetov*, Založba Borec, Ljubljana 1986, str. 166, 167.

Romarji na obali Gange

mi.«[23] Poseben prispevek so v opombah na koncu knjige razloženi nekateri indijski izrazi in kratka navodila za izgovorjavo indijskih imen. Drugo izdajo *Staroindijskih basni* je Suchy dopolnil z novimi priredbami iz francoščine, tako da obsega sedemindvajset zgodb.

Knjigi *Uvod v buddhizem* in njegove *Staroindijske basni, bajke in pravljice* sta bili v slovenski javnosti, posebno v kulturniških in verskih krogih, sprejeti z veliko pozornostjo. Dvignili sta tudi precej prahu in sodbe ocenjevalcev so si bile skrajno nasprotne. Katoliški kritiki so Suchyja obdolžili, da »hoče moderni zapad in krščene Slovence snubit za temeljni nauk staroindijskega misleca Buddhe«, očitali pa so mu tudi nesistematičnost in diletantizem pri prikazu Budovih naukov. Motilo jih je tudi, da ni navajal nobenih virov in da bralcev ni vnaprej opozoril, da je »nujna posledica Budovih premis odrevenelost in abstruzna, življenju sovražna, neplodna kontemplacija«. Ocenjevali so, da je *Uvod v buddhizem* brez vsake znanstvene vrednosti, *Staroindijske basni, bajke in pravljice* pa neokusne tako po vsebini kot tudi po opremi. Po drugi strani pa je leta 1921 socialistično orientirana revija *Kres* pohvalila Suchyjevo delo, saj je knjižica izšla že v drugi izdaji, in opozorila nanjo predvsem delavstvo, češ da »je potrebno, da se tudi mi slovenski proletarci malo pobavimo z vprašanji, ki si jih je proletariat po drugih deželah že davno osvojil«.

V istem letniku *Kresa* je Suchy objavil pod naslovom Misleci socializma članek o Budi, v katerem je izpostavil, da je Buda postavil v središče svojega nauka moralno in čisto življenje, ki je »temelj socializmu«. Še posebej poudari zavračanje sistema kast, nauk o socialni enakosti vsega človeštva, ki je bil resničen v skupnosti budističnih menihov, in Budovo nesebično ljubezen do vseh bitij. Suchy je zapisal, da namerava svoje pisateljsko delo o budizmu še nadaljevati, vendar njegovih posebej objavljenih del s tovrstno tematiko nimamo.[24] O delovanju budistične skupnosti v Kraljevini Jugoslaviji je zanimiv še članek Na obisku pri budistih, ki ga je v tridesetih letih objavil v *Jutru*. V njem na svoj slikoviti način opisuje svoj obisk v kalmiškem budističnem templju pri Starem Djermu v Beogradu. Po oktobrski revoluciji se je v Srbijo zateklo več budistov iz carske Rusije, saj jim je nova oblast požgala hiše in uničila pagodo. V Beogradu, kjer je bilo takrat edino tovrstno svetišče v zahodnem delu Evrope, je skupnost štela okrog tristo članov, nekaj pa jih je bilo tudi v okolici Pančeva in Gornjega Milanovca. Za pagodo so skrbeli trije svečeniki, ki so Suchyja lepo sprejeli in mu povedali, kako živi njihova verska skupnost in da se njeni člani večinoma preživljajo s prevozništvom, z delom v tovarni in poljedelstvom.[25]

Josip Suchy je kot poliglot tudi prevajal (npr. *Življenje Jezusa Krista* avtorja Ernesta Renana). Prvi je prevedel v slovenščino celotno Horačevo delo, vendar je njegov prevod označen kot ne dovolj kakovosten.[26]

Vsekakor je Josip Suchy zanimiv tip, če uporabim izraz, ki ga je tudi sam uporabljal pri opisovanju različnih oseb. Že od otroštva dalje je sprejemal vase podobe različnih dogodkov, ki jih je uspel tako slikovito podeliti s svojimi bralci. Pa naj gre za spomine iz patriarhalnega rodnega mesta, malo večje bele Ljubljane ali pa daljnih dežel, ki jih je prepotoval. Sicer je njegov stil pisanja precej lahkoten, ampak nemalokrat poskrbi z lansiranjem podrobnosti, ki osvetlijo določen čas ali prostor in pomagajo pri rekonstrukciji dogajanja in vrednotenja v preteklosti. Poseben prispevek je dal ta kamniški rojak že pred sto leti seznanjanju slovenske javnosti z budizmom in njegovemu pozitivnemu vrednotenju. Vsekakor ne sme utoniti v pozabo. Prepričana pa sem tudi, da bi se mlajše generacije Kamničanov zabavale ob prebiranju *Spominov Krištofovega Pepčka* in le upamo lahko, da v bližnji prihodnosti dobimo ponatis knjige, ki je dostopna le v redkih izvodih.

Summary

This article attempts to highlight the literary legacies of Joseph Suchy, who was born on the fifth of August, 1869 in Kamnik. Suchy wrote feuilletons, humorous sketches, travelogues and memoirs, which were published in different newspapers and magazines. In the field of writing, literary portraits of life in Ljubljana are prominent, gathered in the work *Ljubljanski tipi (Ljubljana Types)*, the happenings in his hometown in the second half of the 19th century were described humorously in his collection of short stories, entitled *Spomini Krištofovega Pepčka*. As a diplomat, he travelled a great deal, describing his impressions in *Bežne slike iz Indije (Brief Images of India)* and *Popotni Ahasver (Ahasuerus the Traveler)*. Suchy was among the first Slovenes to write about Buddhism in the booklets entitled *Uvod v buddhizem (An Introduction to Buddhism)* and *Staroindijske basni, bajke in pravljice (Ancient Indian Fables, Myths and Fairy Tales)*. He also dealt with translating.

23 *Staroindijske basni, bajke in pravljice* (Jātaka), Svoboda, Ljubljana 1921, str. 3, 4.

24 Zmago Šmitek: *Klic daljnih svetov*, Založba Borec, Ljubljana 1986, str. 168, 169.

25 Na obisku pri budistih, *Jutro* 24. 7. 1932.

26 Alfonz Gspan: *Slovenski biografski leksikon* 11, SAZU, Ljubljana 1971, str. 542.

Ivanka Učakar, prof.
Šolska 5, Kamnik

Perovo, perovski, Perovljan (Perovčan, Perovec) …

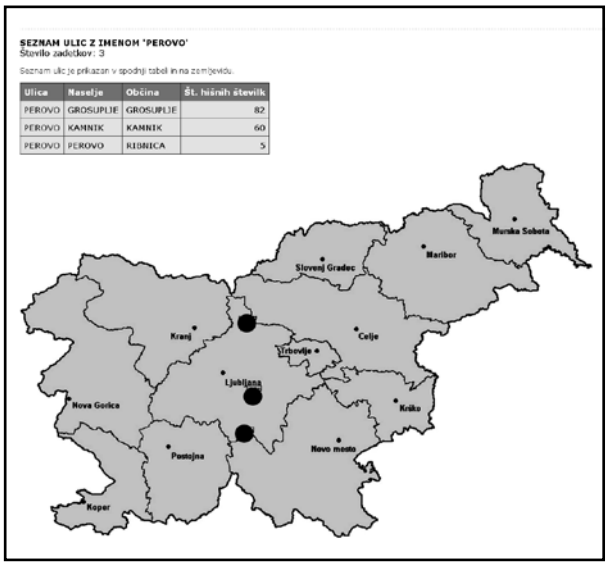
V preteklem letu je »predmestje« Kamnika Perovo praznovalo 770. obletnico prve pisne omembe kraja. V vrtincu dogodkov se je 19. novembra 2011 odvrtel tudi simpozij Perovo – v prostoru in času, ki je spodbudil nastanek tega zapisa. V vabilu k sodelovanju je bil opredeljen kot razgovor o Perovljanih, Perovčanih, Perovcih v slovenistični maniri, vendar naj se ne bi izognil časovno-prostorskim parametrom Perovega. Najprej je predstavljena razširjenost krajevnega imena v Sloveniji in širšem evropskem prostoru, sledi etimološka razlaga krajevnega imena. Nadaljujem s predstavitvijo poimenovanja prebivalcev – stanovniškimi imeni. Ob jezikoslovni razlagi o krajevnih in stanovniških imenih in njihovem zapisovanju predstavim proces normiranja poimenovanja od leta 1962 do 2001, ko je »dovoljena« ena sama končnica *-čan*, druge so označene kot lokalne in neknjižne. Bo živa raba, ki je nosilka identitete, obstala?

1 V Sloveniji je več krajev z imenom Perôvo, prav tako se ime v eni od različic – Perovo, Perau, Перово – pojavi v Avstriji, Nemčiji, Rusiji, Ukrajini in Makedoniji.

V Sloveniji je več krajev z imenom Perôvo

V Sloveniji je okrog 6000 samostojnih naselij, ki so poimenovana s 3360 različnimi krajevnimi imeni, torej se enako ime uporablja za več krajev. Je poimenovanje Perovo kaj posebnega? Se še kakšen kraj v Sloveniji imenuje tako? Za onomastiko pomemben *Atlas Slovenije* ima med 50.000 krajevnimi imeni 3 zapise za Perovo: Perovo kot mestni predel (Kamnik), naselje pri Sv. Gregorju (Ribnica), zaselek pri Grosuplju in 1 zapis Perovo selo (zaselek pri Leskovici pri Šmartnem). Spletna iskalnika Najdi.si in Google zaselka Perovo selo ne pokažeta več, najden pa je 1 kraj Perovo (1316 Ortnek) in 3 ulice Perovo – 1316 Ortnek, 1241 Kamnik in 1290 Grosuplje.

Geodetska uprava RS vodi dva registra, povezana z zemljepisnimi imeni: register zemljepisnih imen in register prostorskih enot, dostopna tudi na spletu.[1] V *Registru zemljepisnih imen*[2] je Perovo zapisano kot: Perovo – del mesta, mestna četrt; Perovo – naselje, mesto; Perovo selo – zaselek, del naselja; Spodnje Perovo – del mesta, mestna četrt; Zgornje Perovo – del mesta, mestna četrt. V *Registru prostorskih enot (RPE)*[3] pa se ime Perovo pojavi kot: 1 naselje (v občini Ribnica) in 2 ulici (v naseljih Grosuplje in Kamnik). Po podatkih Statističnega urada RS pa so v Sloveniji 3 ulice z imenom Perovo: Perovo v Grosupljem ima 82 hišnih številk, Perovo v Kamniku 60 in Perovo pri Ribnici 5.

SEZNAM ULIC Z IMENOM 'PEROVO'
Število zadetkov: 3
Seznam ulic je prikazan v spodnji tabeli in na zemljevidu.

Ulica	Naselje	Občina	Št. hišnih številk
PEROVO	GROSUPLJE	GROSUPLJE	82
PEROVO	KAMNIK	KAMNIK	60
PEROVO	PEROVO	RIBNICA	5

Perovo v Sloveniji. Vir: http://www.stat.si/KrajevnaImena/default.asp?txtIme=PEROVO&selNacin=celo&selTip=ulice&cmd=++Poi%9A%E8i.

Najprej nekaj besed o najmanjšem naselju, zaselku **Perovo pri Ribnici**. Leži zahodno od vasi Sv. Gregor v občini Ribnica na Dolenjskem. Kraj nima zapisov pred l. 1500, franciscejski kataster ga leta 1823 zapiše kot *Perovo* (k. o. Sv. Gregor).

Grosupeljsko Perovo ima po statističnih podatkih največ prebivalcev, saj ima 82 hišnih številk. Prvi zapis 1383 *Pera*, 1490 *Peraw*. Del Grosupljega od 1971.[4]

V **Kamniku** je sedanji položaj bolj zapleten. Tu sta **ulica Perovo** s 60 hišnimi številkami v krajevni skupnosti Novi trg (na levem bregu Kamniške Bistice), kjer je tudi graščina Zgornje Perovo, in **Krajevna skupnost Perovo** (na desnem bregu Kamniške Bisrice), v kateri živi 2916 prebivalcev in je nastala iz delov treh nekdanjih samostojnih naselij: Perovega, Zapric in Bakovnika.[5] Kamniško **Perôvo** (na Perovem, perovski, Perovljani ali Perovčani) je prvič izpričano 1241 kot *Perau*. Do upravne razdelitve leta 1934 samostojno naselje oz. kmetijsko, industrijsko in delavsko predmestje.

1 http://e-prostor.gov.si/.

2 http://e-prostor.gov.si/index.php?id=695.

3 Register prostorskih enot (RPE) je digitalna grafično-opisna baza osnovnih prostorskih enot Slovenije in je v pristojnosti GU RS in Statističnega urada RS. Je edini vir z uradno potrjenimi zemljepisnimi imeni. Podatki se dopolnjujejo sproti in obvezno po zakonu.

4 »Perovo je od leta 1972 del naselja Grosuplje, čeprav takrat ni nihče vprašal, ali si to res želimo. Domorodci se imamo še vedno za vaščane, čeprav smo tehnično meščani. Videti je, da je v tistem času beden zaselek Grosuplje potreboval večje število prebivalcev in so politično priključili Jerovo vas in Perovo,« so zapisali na svoji spletni strani prebivalci. »V letu 2010 smo zabeležili napad na našo suverenost za mostom čez avtocesto. Odstranili so napis PEROVO, vendar so ga neradi spet namestili.« (https://sites.google.com/site/perovosi/vaska-skupnost-perovo-pri-grosuplju/kdu-sma-in-kej-sma).

5 Perovske enačbe ali razjasnitev nejasnega, *Perovski list,* 2010 1/1.

Perau – predmestje Beljaka. Vir: http://us.123rf.com/400wm/400/400/igorgolovniov/igorgolovniov1111/igorgolovniov111100023/11262475-austria--circa-1977-a-stamp-printed-in-austria-is-shown-villach-perau-circa-1977.jpg.

Postaja podzemne železnice v Moskvi. Zidovi iz marmornatih blokov, obdelanih v rombičnem vzorcu. Dekorativna zasnova se navezuje na rusko ljudsko umetnost. Vir: http://engl.mosmetro.ru/pages/page_6.php?id_page=269.

Perovo selo, zaselek Leskovice pri Šmartnem v občini Šmartno pri Litiji, je v katastru zapisano leta 1825 kot *Perovosello* (k. o. Vintarjevec).[6]

1.2 Prav tako se ime v eni od različic zapisa – Perovo, Perau, Перово – pojavi v Avstriji, Nemčiji, Rusiji, Ukrajini in Makedoniji.

V **Avstriji** se dandanašnji dva kraja imenujeta **Perau**: prvi je predmestje **Beljaka** (**Villach**), drugi smučarsko središče v bližini kraja Spitall an der Drau. Avstrijski jezikoslovec Kranzmayer (1958: 26) je nepričljivo izvajal ime vasi **Pérava** pri Beljaku (krajevno pogovorno tudi **Pérova**, najstarejši zapis 1212 *Perowe*, 1233 *apud sanctum Petrum* – mišljena je vas *Perava*) iz slovenskega pridevnika *pirav, perav* 'trhel'.[7] V **Nemčiji** nam Google odkrije zaselek **Perau** blizu Wildsteiga, 15 km severno od Oberammergaua.

V **Ruski federaciji,** največji državi na svetu, ki je razdeljena na republike in pokrajine (oblasti), je najbolj znan kraj **Perovo** v zveznem mestu **Moskva**. Wikipedija nam ponudi še tri kraje v različnih okrajih: zahodno od Sankt Peterburga, skoraj na meji s Finsko; v pokrajini Vladimirsk, 200 km vzhodno od Moskve in v pokrajini Jaroslavelj, 350 km severno od Moskve. Perovo se imenuje tudi narodni park ob Jeniseju v osrednji Sibiriji, blizu vasi Sušenskaja, v pokrajini Krasnojarsk.

Vas **Perovo**[8] (Перово) postane mesto 1925. leta. Od 1960 del **Moskve**, okrožje z zelo znano metrojsko postajo (zgrajeno 1979) in lepim parkom, pomembno železniško križišče. V 19. stoletju so bili lastniki vasi plemiči Razumovski – Perovski, visoki državni uradniki, ministri, podporniki umetnosti, botaniki, mineralogi. Samo ime kraja E. M. Pospelov v slovarju *Geografičeskie nazvanija Rossii* (Moskva 2008) razlaga iz staroruskega osebnega imena *Peró (< pero)*.[9] Prebivalci pa so za svoj grb izbrali dva simbola – pero in lovski rog.

V **Ukrajini, republiki Krim**, pa leži vas **Perove** (**Перове**) blizu kraja Simferopol. Zanimivo je, da je prav tu v letu 2011 dunajsko podjetje Activ Solar dokončalo največji kompleks fotovoltaike na svetu. V zahodni **Makedoniji** blizu Prespanskega jezera v okrožju Resen živi 175 prebivalcev v kraju **Dolno Perovo** (**Долно Перово**), v vzhodni Makedoniji pa je občina Berovo in jezero istega imena.

Krajevno ime – toponim – Perovo je torej razširjeno v Sloveniji in drugih slovansko govorečih državah, v nemško govorečih pa do skrajnega zahodnega roba slovanske poselitve.

2 Slovenski jezikoslovci izvajajo krajevno ime Perovo iz Pero, pomanjševalnice krstnega imena Peter, ruski iz staroruskega imena Peró (v pomenu pero).

Slovenska krajevna imena so predmet poglobljenega raziskovanja od Frana Miklošiča dalje, od druge polovice 19. stoletja. V 20. stoletju so jezikoslovci svoje raziskave usmerili v ugotavljanje etimološkega in etničnega izvora posameznih krajevnih imen. Ugotovili so, da je »izvor slovenskih zemljepisnih imen zelo raznolik: poleg imen domačega izvora (Gradišče, Podgora, Vransko, Bistrica, Triglav), ki jih je večina, obstajajo imena nemškega (Rošpoh, Frajhajm, Boštanj), romanskega (Solkan, Medana, Izola, Soča, Istra), madžarskega (Apače, Kaniža), keltskega in še starejšega porekla (Celje, Kranj, Tamar, Sava, Karavanke).« (Navodila 1995: 8) Več kot polovica slovenskih krajevnih imen izvira iz osebnih imen (Artmanja vas, Braslovče, Mengeš, Šmohor), druga polovica pa se navezuje na relief (Dol, Breg), kakovost zemljišča (Pustota, Rodica), poraslost zemljišča (Gozd, Ledine), kultiviranje (Trebnje, Paloviče), namembnost (Rovte, Senožeti), barvo površja ali vode (Krvava Peč), kamnine (Apno, Škrilje), rastline (Limbarska Gora, Češnjice), živali (Vrabče, Medvedjek, Volavje), dejavnost prebivalcev (Fužine, Špitalič), objekte (Pristava, Zidani Most). (Majdič 2002: 83–84)

V prvih stoletjih po naselitvi so slovanski naseljenci pogosto tvorili krajevna imena po za kraj pomembni osebi z obrazilom *-jь (Tomišelj, Dragomelj, Ljubelj)* ali pa po plemenu z obrazilom *-sko (Gorjansko, Gomilsko)*. Kasneje so krajevna imena, izpeljana iz osebnih imen, tvorili z obrazilom *-ovo/-evo (Adamovo, Beričevo, Škrjančevo)*. Najprej so bila to dvobesedna imena s samostalniškim jedrom selo ali polje, ki je bilo kasneje opuščeno *(Adamovo polje)*. (Majdič 2002: 82)

Tudi krajevno ime *Perovo* sodi v to skupino, saj je izpeljano iz imena Pero ali Bero. France Bezlaj (Bezlaj 1967: 160) in Pavle Merku ga izvajata iz hipokoristične oblike (pomanjševalnice, ljubkovalnice) *Pero* krstnega imena *Peter*. Pavle Merku je več let objavljal članke o svetniških osebnih imenih v slovenskem imenoslovju, nato pa leta 1993 objavil študijo *Svetniki v slovenskem imenoslovju*. Ugotovil je, da »osebno ime *Pero* zasledimo v tolminskem urbarju 1377 za kmeta na Kneži v Baški dolini in v Planini pri Cerknem. Iz tega imena so nastali priimki *Perat* (furlanska izpeljanka), *Pere, Peric, Perko, Perčič, Perša, Perše, Peršič* itd. Iz priimka *Perat* je nastalo krajevno ime Perati (pri Livku).« (Merku 1993: 108) Tudi prvi zapis »in villa Perau« se navezuje na osebo – Bera ali Pera, ki je lastnik posesti ali dvorca pod Starim gradom, kjer so podpisali darilno listino. (Zika 2011: 124)

Kamniško **Perôvo** torej ni nič posebnega, sodi v obsežno skupino krajevnih imen, izpeljanih iz osebnega imena. Naglaša se na predzadnjem zlogu, kar je običajno. Je srednjega spola, kar je redkost, saj je takih le ena sedmina slovenskih krajevnih imen. Sklanja se pridevniško (*na Perovem* in ne *na Perovu*), kar tudi kaže, da je bilo jedro, besedica *imetje, selo* ali *polje*, opuščeno. V vseh treh krajih – pri Ribnici, v Grosupljem in v Kamniku – tvorijo pridevnik na enak način, le narečno ga drugače izgovarjajo (primer: *perovska brv*).

3 Perovljan (Perovčan, Perovec) … Ali je zamenjevanje končnic -ljan/-ljanka in -ec/-ka s -čan/-čanka posledica naravnega razvoja, nemarnosti lektorjev ali nasilne standardizacije?

Pravila za pisanje zemljepisnih imen (SP 1990: 21–22) pravijo, da so ta standardizirana, torej glasoslovno, pravopisno in oblikoslovno prilagojena normi knjižnega jezika (pišemo *Tolmin* in ne *Tmin*, *Kamnik* in ne *Kamnk*). Narečnost in pokrajinskost sta delno ohranjeni pri sklanjanju (iz *Puconec* in iz *Puconcev*) in naglašanju (*Dólina* in ne *Dolína*).

Kako pa je s poimenovanjem prebivalcev krajev, s stanovniškimi imeni? Slovenščina se je skozi stoletja razvejala v bogastvo narečij in tudi podoba imen za prebivalce je zelo raznolika.

Grof Lev Aleksejevič Perovski (1792–1856). Vir: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/ru/7/7e/Count_L.A._Perovskii.jpg.

Narodni park v Sibiriji. Vir: http://www.ecosiberia.org/.

Za kraje »Perovo« je posnetek stanja takle: **Perovo (Ortnek)**: prebivalci **Perúščanje** (vir informator iz kraja); **Perovo (Grosuplje)**: prebivalci **Perovci (Perouc)**[10] (vir spletna stran); **Perovo (Kamnik)**: prebivalci **Perovljani** (vir intervjuji).

Slovenski pravopis leta 1962 pravi, da se imena prebivalcev ravnajo po krajevni rabi in dopušča žive oblike. Navaja najpogostejša priponska obrazila za tvorbo stanovniških imen, imen za prebivalce. To so enostavna *-ec -ka, -ica (Solkanec, Solkanka), -an, -anka (Tržičan, Tržičanka), -ar, -arica, -arka (Kropar, Kroparica)* in sestavljena *-anec, -ovec, -enec, -čan.* Pogosta so še *-jec, -ež.* Da je vseh obrazil čez sedemdeset, v svoji disertaciji ugotovi Viktor Majdič leta 1996. Zelo natančno predstavljene toponime ima prva izdaja *Krajevnega leksikona Slovenije*, kjer so zapisana tudi imena za prebivalce, kakor so jih posredovali krajevni

6 Silvo Torkar, e-pošta 4. 1. 2012.

7 Silvo Torkar, e-pošta 4. 1. 2012.

8 Več o kraju in pomembnih osebnostih na http://list.kamnik-perovo.si/index.php?id=125_perovskija in http://list.kamnik-perovo.si/index.php?id=126_perovskit.

9 Silvo Torkar, e-pošta 4. 1. 2012.

10 »Mi smo pa kar Perouci.« »Spet teji Perouci.« »Bežite, Perouci grejo!« so take lepe fraze, ki so že skoraj ponarodele v grosupeljski kotlini.

informatorji.V drugi knjigi v geslu Kamnik piše tudi: »**Z upravno razdelitvijo l. 1934 je Kamnik pritegnil nase naslednja, dotlej samostojna naselja: /.../ industrijski in delavski predmestji Zgórnje Peróvo in Spódnje Peróvo (na Peróvem, peróvski, Peróvljani ali Peróvčani) /.../**« (*KLS* 1971: 179)

Leksikon *Slovenska krajevna imena* (1985) prinese pomembno novost, saj uvede množico umetno ustvarjenih stanovniških imen in jih označi z zvezdico: *Koper - Koprc (*Koprčan)*. Pri *Trbovljah* so za prebivalce navedene oblike *Trboveljčan* in (v ležečem tisku, kar naj bi bila nesprejemljiva, narečna oblika) *Trbovec, Trbovčan*. Pri *Sežani* pa *Sežanec* in *Sežančan*. Leta 2001 izide nov *Slovenski pravopis*, ki spremeni pravilo, da se upošteva krajevni govor in na prvo mesto postavi umetne oblike stanovniških imen, *Blejci* postanejo *Blejčani*. V želji po čim večjem poenotenju teži k uvajanju obrazila *-čan* oziroma uveljavlja načelo, da naj bo stanovniško ime izpeljano iz krajevnega imena na tako napovedljiv način, da ga bo znal zapisati vsak pismen Slovenec. To pa pripelje v konflikt s tradicijo: *Ajdovci* bi morali postati *Ajdovščičnani(!), Perovci, Peruščanje* in *Perovljani* pa – *Perovčani*.

»V slovenskem jezikoslovju so v zadnji četrtini 20. stol. prišle močno do izraza težnje po aktivnem poseganju v jezikovno zgradbo, kar je pripeljalo tudi do poskusov, da bi s pomočjo jezikovnih priročnikov (*SKI* 1985, SP 2001) standardizirali množico umetno ustvarjenih stanovniških imen in izkrajevnoimenskih pridevnikov. Poleg oblik, ki so v knjižnem jeziku nedvomno upravičene, so pri tem brez zadostnega premisleka nastale številne nepotrebne okorne tvorjenke, ki naj bi nadomestile v stoletjih izbrušene varčnejše oblike, tudi kadar te v ničemer ne odstopajo od zahtev knjižnega jezika. Slovenistična in imenoslovna znanost stojita pred nalogo, da vprašanje slovenskih stanovniških imen temeljiteje obdelata ter poiščeta trdnejše in trajnejše rešitve.« (Torkar 2004: 89–96)

Najbrž k trdnejšim in trajnejšim rešitvam lahko pripomore tudi dosledna raba lokalnih oblik stanovniških imen v govoru in zapisih prebivalcev samih. Prebivalci kamniškega Perovega pravijo, da so Perovljani in ne žele postati Perovčani, čeprav je končnica *-čan* knjižna.

Za informacije in prijazno pomoč se zahvaljujem dr. Silvu Torkarju, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU.

Summary

In Slovenia there are several places named Perôvo, with other versions of the name including Perovo, Perau and Перово, appearing in Austria, Germany, Russia, the Ukraine and Macedonia. Slovenian linguistics have traced the name from Pero, a hypocoristic form of the Christian name, Peter, and Russian linguistics from the ancient Russian name, Peró (meaning feather). In the second part we go from toponymics into onomastics. Local names for the residents or occupationally derived names from three Slovenian regions of Perovo are included: Perouci, Peruščanje and Perovljani. Slovenian language guides allow for local use up until 2001, followed by the Slovenian orthography which demands the formation of the form with the –čan ending (Perovčan), which is predictable and the writer did not have to ascertain what the inhabitants call themselves. Will the normative form overcome the local one, which is an expression of identity?

Literatura in viri

Atlas Slovenije 1985 (in ponatisi). Ljubljana: Mladinska knjiga in Geodetski zavod Slovenije.

France BEZLAJ, 1967: *Eseji o slovenskem jeziku*, Ljubljana: Mladinska knjiga.

Aida HAMZABEGOVIĆ, 2011: Mineral perovskit. *Perovski list* 2/1. 20. http://list.kamnik-perovo.si/index.php?id=126_perovskit.

Franc JAKOPIN in dr., 1985: *Slovenska krajevna imena.* (Leksikoni Cankarjeve založbe). Cankarjeva založba: Ljubljana.

Krajevni leksikon Slovenije. Repertorij z uradnimi, topografskimi, zemljepisnimi, zgodovinskimi, kulturnimi, gospodarskimi in turističnimi podatki vseh krajev Slovenije, 1968–1980. Ljubljana. II. knjiga: *Jedro osrednje Slovenije in njen jugovzhodni del*, 1971. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Viktor MAJDIČ, 2002: Imena vasi in mest v Sloveniji. *Jezikoslovni zapiski* 8. 81– 92.

Pavle MERKU, 1993: *Svetniki v slovenskem imenoslovju.* Trst: Mladika.

Naselja po občinah Republike Slovenije, 1995. Metodološko gradivo 6. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije.

Branko NOVAK, 2011: Perovskija in Perovo. *Perovski list* 2/1. 20. http://list.kamnik-perovo.si/index.php?id=125_perovskija.

Perovske enačbe ali razjasnitev nejasnega. *Perovski list* 2010, 1/1. 3.

Dalibor RADOVAN in Viktor MAJDIČ, 1995: *Toponimska navodila za Slovenijo.* Ljubljana: Geodetska uprava Republike Slovenije. Inštitut za gaodezijo in fotogrametrijo FGG.

Slovenski pravopis. 1962 (ur. A. Bajec in dr.). Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Slovenski pravopis 1. Pravila 1990 (ur. J. Toporišič in dr.). Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Slovenski pravopis. 2001 (ur. J. Toporišič). Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Silvo TORKAR, 2004: Slovenska stanovniška imena. V: *Besedoslovne lastnosti slovenskega jezika. Slovenska zemljepisna imena*. Ljubljana - Pišece: Društvo Pleteršnikova domačija. 89–96.

Ivan ZIKA, 2011: *750 let mesta Kamnika. Iz kamniške zgodovine.* Kamnik: Studio Dataprint.

Activ Solar completes first phase of Perovo project. http://www.ukrproject.gov.ua/en/news/activ-solar-completes-first-phase-perovo-project.

Dolno Perovo. http://makedonija.name/municipalities/resen/dolno-perovo.

Ljubljanke so že zdavnaj izumrle in prepustile mesto Ljubljančankam. http://www2.arnes.si/~lmarus/suss/arhiv/suss-arhiv-000251.html.

Moscow Metro. Official site. http://engl.mosmetro.ru/pages/page_6.php?id_page=269.

Perovo praznuje 770 let. Kje je (bilo) Perovo? http://praznik.kamnik-perovo.si/?p=292.

Perovo. Vaška skupnost Perovo pri Grosupljem. Kdu sma in kej sma? https://sites.google.com/site/perovosi/vaska-skupnost-perovo-pri-grosuplju/kdu-sma-in-kej-sma.

Statistični urad Republike Slovenije. Kako pogosta so enaka imena naselij in ulic? Seznam naselij, katerih ime se začne z »Perov«. http://www.stat.si/KrajevnaImena/default.asp?txtIme=PEROV&selNacin=zacetek&selTip=naselja&ID=3568.

Statistični urad Republike Slovenije. Kako pogosta so enaka imena naselij in ulic? Seznam ulic z imenom »Perovo«. http://www.stat.si/KrajevnaImena/default.asp?txtIme=PEROVO&selNacin=celo&selTip=ulice&cmd=++Poi%9A%E8i++ .

Wikipedia. Perovo district. http://en.wikipedia.org/wiki/Perovo_District.

Wikimedia. Category:Perovo (Moscow Metro). http://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Perovo_(Moscow_Metro).

Janja Pavlič, prof. zgod. in univ. dipl. bibl.
Partizanska 5, Lenart

Ni bil le general, ampak tudi bibliofil – Maistrova knjižnica

Rudolfa Maistra ponavadi označujemo s sintagmo »general in pesnik«. Ta besedna zveza nam odzvanja v glavi, ko pomislimo na tega velikega Slovenca in se skušamo spomniti, kaj vse vemo o njem. Najprej se spomnimo na njegove junaške boje za slovensko severno mejo, nato pa z njim povežemo tudi drugi del zgornje sintagme, a največkrat ostane le pri vsem dobro znanem dejstvu, da je »pisal tudi pesmi«.

Le malokdo pa Maistra pozna kot široko osebnost. Svojega življenja ni posvetil le vojaštvu in pisanju pesmi, ampak je bil tudi slikar, družinski človek in velik ljubitelj ter zbiratelj knjig, pravi bibliofil.

Predvsem temu zadnjemu, manj znanemu Maistru, bomo v prispevku namenili največ pozornosti – predstavili bomo Maistra bibliofila.

1 Maister bibliofil

Rudolfu Maistru je bila ljubezen do knjig privzgojena že v otroštvu, saj je bila njegova mati znana kot dobra pripovedovalka pravljic. Kot takšne se svoje babice spominja tudi generalov sin Borut, ki pravi, da je znala na pamet mnogo pravljic, ki jih je pripovedovala svojima vnukoma. Tudi sicer je Maistrova mati prihajala iz ugledne družine, iz rodbine Tomšičev, v kateri se je rodilo mnogo literatov, eden izmed njih, Anton, pa je bil tudi urednik prvega slovenskega dnevnika *Slovenski narod.* (Maister 1968)

Eden izmed materinih bratov, Emanuel, je bil učitelj, priložnostni pesnik, trebanjski župan in zbiratelj knjig. Svojo literarno zapuščino je zapustil mlademu nečaku Rudolfu, ki se je takrat prvič srečal z večjo knjižno zbirko in jo tudi uredil. Literaturo je Maistru ob materi in stricu približala tudi teta Matilda, ki je objavljala svoje pesmi v *Vrtcu*.

Že kot četrtošolec v Kranju je izdajal svoj rokopisni dijaški list *Inter nos.* V njem je na podlagi babičinega pripovedovanja objavil pripoved o napoleonskih časih na Kranjskem. V *Vrtcu* pa je želel objaviti pesem Stari grad pri Ložu, vendar so mu jo zavrnili. Leta 1890, pri 16 letih, je v *Vrtcu* objavil črtico Pokopali smo jo, pripoved o svoji babici.

V petem razredu gimnazije, ki ga je obiskoval v Ljubljani, je izdajal svoj dijaški list *Večernica*, v šestem razredu pa je pričel objavljati v *Vesni*.

1.1 Poti do knjig

Tako si je kaj kmalu, že kot študent, začel graditi svojo knjižno zbirko. Najprej je vanjo uvrstil stričevo zapuščino in dijaške liste ter druge časopise, v katerih je objavljal svoja literarna dela, kasneje pa je pričel načrtno zbirati knjige, ki so ga pritegnile in jih je s svojim omejenim študentskim proračunom lahko poceni kupil.

Že kot gimnazijec v Ljubljani se je povezal z lastnikom knjigarne in knjižne založbe Pokljukarjem, ki je imel na podstrešju uskladiščenih veliko knjig. Maister se mu je ponudil, da jih pregleda in uredi, v zameno za opravljeno delo pa dobi dvojnike. Tako je prišel do nekaj zelo dragocenih knjig, ki so potem predstavljale jedro njegove knjižnice.

Ko je zapustil Ljubljano in je za nekaj let odšel v dunajsko kadetnico, se je gradnja njegove knjižne zbirke za nekaj časa ustavila. (Hartman 1989) V tem času pa je aprila 1893 postal zunanji član ljubljanske Zadruge. Cankar, Župančič, Kette, Murn in drugi člani društva so se zbirali na sestankih, na katerih so imeli različna predavanja, brali in ocenjevali so svoja literarna dela, prebirali časopise in si iz društvene knjižnice izposojali knjige. Kot dopisni član Zadruge, ki je živel na Dunaju, se Maister ni mogel udeleževati sestankov in srečanj, zato pa je svoja literarna dela, predvsem pesmi, pošiljal članom Zadruge v presojo, z nekaterimi pa si je tudi prijateljsko dopisoval.

Ko je končal šolanje na Dunaju in se vrnil v Ljubljano, se je aktivneje pričel udeleževati sestankov Zadruge, tudi potem, ko je bila januarja 1897 ta razpuščena in naslednje leto ponovno oživljena. (Koblar 1949)

Ob vrnitvi in zaposlitvi v Ljubljani je kot slovenski častnik v slovenskem polku moral hoditi na teren in vojakom pripravljati prenočišča. Skupino vojakov in podčastnikov, ki so potovali z njim, je ponavadi pustil, da so opravili njegovo delo, sam pa se je odpravil od hiše do hiše, kjer je brskal po podstrešjih kmetij, župnišč in raznih uradov, največ na Vipavskem in Krasu. Njegov plen so bile stare knjige, ki jih je odkupil od bivših lastnikov in nosil domov. Tega posla so bili oboji veseli – Maister, ker je dograjeval svojo knjižnico, in ljudje, ki so se znebili starih knjig, za katere so še dobili krono ali dve.

Na tak način je prišel tudi do dragocene Dalmatinove *Biblije*, ki jo je našel v Rovtah.

Maister je brskal tudi po ljubljanskih knjigarnah in starinarnicah, kjer je naletel na marsikatero dragoceno starino. V eni izmed njih je našel tudi slovenski rokopis iz leta 1551.

Povezoval se je tudi z ostalimi slovenskimi bibliofili, ki so prav tekmovali med seboj, kdo si bo pridobil več dragocenih knjig. Med prijatelji bibliofili je največ trgoval s Franom Podkrajškom - Harambašo in Ivanom Vrhovnikom, župnikom v ljubljanskem Trnovem, s katerim sta bila tudi dobra prijatelja.

Da so bile vezi, ki jih je spletel z intelektualci, narodnjaki in bibliofili, za Maistra zelo koristne, nam pove tudi podatek, da je precejšen del svoje knjižnice lahko zapolnil tudi z zapuščinama, ki ju je dobil od dr. Lovra Tomana, pravnika, pesnika in poslanca v dunajskem državnem zboru, in od dr. Jakoba Sveta, celovškega profesorja in predsednika Mohorjeve družbe.

Na zanimiv način si je pridobil tudi dela Janeza Svetokriškega. Dobil jih je za nagrado oz. plačilo od ljubljanske Katoliške bukvarne, ker je uredil njen prvi seznam antikvarnih knjig. (Hartman 1989)

Knjige je pošiljal v skromno in majhno materino stanovanje. Ker se je pritoževala, da ji ga bo zatrpal, jih je pričel shranjevati v zabojnike, ki jih je nato prenesel in hranil na tetinem posestvu na Uncu. Sin Borut ocenjuje, da je tam hranil štiri do pet tisoč knjig.

1.1.1 Sodelovanje s Schwentnerjem

Maister je svojo knjižnico izpopolnjeval povsod, kamor je bil službeno premeščen. Tudi v daljni Galiciji. V kako dobrih in prijateljskih odnosih je bil z nekaterimi slovenskimi tiskarji in založniki, nam priča pismo, ki ga je januarja 1911 poslal ljubljanskemu knjigarnarju in knjigotržcu Schwentnerju.

Potoži mu, da ne dobiva novih knjig, odkar je zapustil Ljubljano, če pa že dobi kakšno, mora za vsako prav posebej prositi. Pohvali knjigotržca Kleinmayrja, ki je bil »najpostrežljivejši«, saj mu je pošiljal tudi knjige iz Schwentnerjeve založbe, »najbolj lena« pa je Narodna knjigarna, ki mu ne pošilja niti svojih knjig.

Tako se je odločil »nakup koncetrirati«, zato se na Schwentnerja obrača z vprašanjem, če mu želi od tega trenutka naprej on pošiljati slovenske knjige. Nadalje mu piše, da bo kupil vsako slovensko knjigo, da mora nabaviti tekoče knjige in tiste, ki jih je zamudil. Prosi ga, da mu pošlje v pregled sezname posameznih novosti.

Schwentnerju naroči, da mu Kleinmayrjevega in kataloga Katoliške bukvarne ni treba pošiljati, prosi pa ga, naj se pozanima, kaj sta ti knjigarni tiskali in kaj sami tudi izdali.

Poudari, da ne želi samo leposlovnih del, ampak »vse, kar je izšlo /.../ da izpopolnim knjižnico«, in da mu bo nadalje »natančno pisal, kake vrste knjige mi pošiljaj.« (Žnideršič 2008: 19) Želi, da mu priskrbi seznname posameznih knjigarn za vse knjige, ki jih imajo na zalogi, tudi »antikvarične«.

Pismo zaključi z besedami, da mu bo zelo hvaležen, da bo v »zarisanem okviru« vedno ostal njegov odjemalec in da mu bo takoj, ko bo dobil sezname, poslal naročilo.

Iz tega Maistrovega pisma lahko razberemo, da je zbiral vse slovenske knjige, ki so takrat izhajale. Prav tako je bil seznanjen s tem, kdo izdaja in tiska knjige, saj je dal Schwentnerju natančno navodilo, katere sezname oz. kataloge naj mu pošlje. Iz pisma je razvidno tudi to, da je bil knjižni trg v Ljubljani in Sloveniji slabo organiziran, saj Maistru, s katerim bi lahko zaslužili, nihče ni pošiljal svojih katalogov, tudi Kleinmayr mu je pošiljal nepopolne sezname. (Žnideršič 2008)

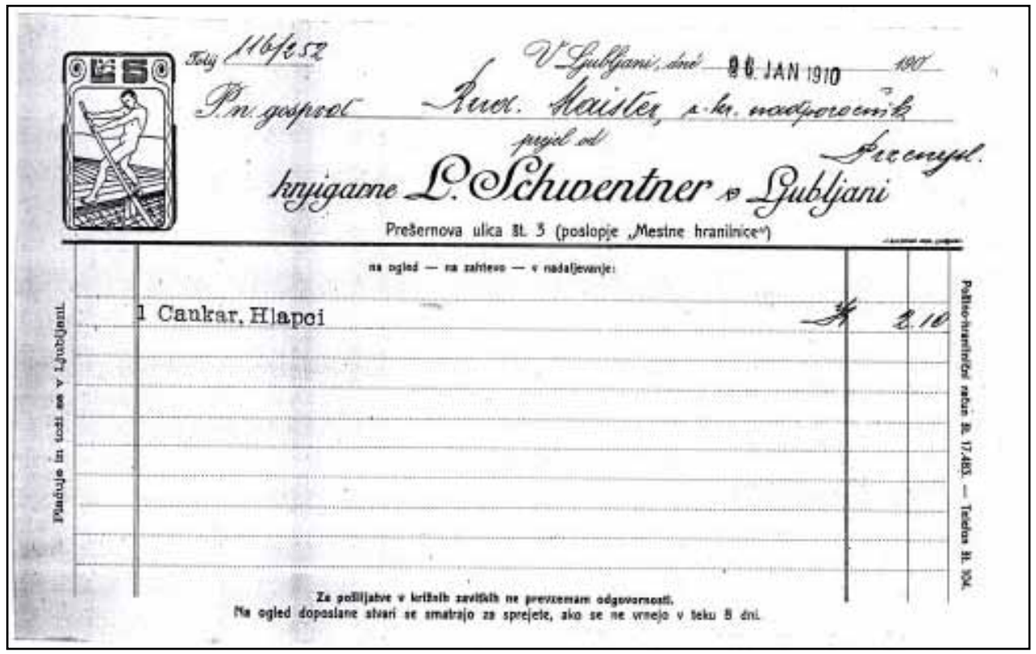
Kako se je sodelovanje Maistra in Schwentnerja razvijalo naprej, nam ni znano. Vsekakor pa sta bibliofil in knjigotržec sodelovala že pred letom 1911, ko je Maister Schwentnerju pisal iz Galicije.

O tem nam pričata računa, ki ju hranijo v UKM, datirana s 6. januarjem in 12. decembrom 1910, iz katerih je razvidno, da je na začetku in koncu tega leta Maister pri Schwentnerju kupil dve knjigi, in sicer Cankarjeve *Hlapce* in Kraigherjevo *Školjko*, Schwentner pa je generalu račun zanju poslal v Galicijo.

Po do sedaj zbranih podatkih je glavnino knjižnične zbirke ustvaril do leta 1912. Po prihodu iz Galicije nazaj v Slovenijo je dal svojo bogato knjižnico prepeljati v kraje svojega službovanja, v Celje in Maribor.

1.2 Prvi opisi Maistrove knjižnice

Prve informacije o Maistrovi knjižnici imamo iz časa njegovega službovanja v Celju. Tu se je družil s celjskimi slovenskimi dijaki, ki so se zbirali okrog dijaškega

Štev. 116/1052 V Ljubljani, dné 26. JAN 1910 191

P.n. gospod Ivan Maister, c. kr. nadporočnik

prejel od

knjigarne L. Schwentner v Ljubljani

Prešernova ulica št. 3 (poslopje „Mestne hranilnice")

na ogled — na zahtevo — v nadaljevanje:

		K	h
1	Cankar, Hlapci		2.10

Plačuje in stoji za v Ljubljani.

Poštno-hranilnični račun št. 17.483. — Telefon št. 304.

Za pošiljatve v kritnih zavitkih ne prevzemam odgovornosti.
Na ogled dopošlane stvari se smatrajo za sprejete, ako se ne vrnejo v teku 8 dni.

Račun za Cankarjeve Hlapce, ki ga je Schwentner izstavil Rudolfu Maistru januarja 1910.

lista *Savinja*. Ko so ga obiskali v njegovem celjskem stanovanju, jim je pokazal tudi svojo knjižnico. Dijaki so si njegovo »prebogato knjižnico«, v kateri »zlepa ni manjkala kaka slovenska knjiga«, z občudovanjem ogledali. (Roš 1957)

Bolj podroben opis knjižnice je leta 1919 podal dr. Leopold Lenard. Takrat je Maister že nekaj let bival v Mariboru, kjer je imel tudi svojo celotno knjižnico, ki je štela blizu 6000 enot knjižnega gradiva.

Lenard se spominja, kako je generala Maistra pred mnogimi leti srečal v Katoliški bukvarni. Takrat je bil Maister že aktivni avstrijski častnik, zato se je Lenardu zdelo čudno, kako to, da ga sreča na takšnem kraju. Ko pa je videl, da v knjigarni ne nastopa kot »pohleven kupec, nego kot dober poznavatelj naše stare knjige«, je bil osupel. Slikovito opisuje, da se je Maister med ogromnimi omarami sukal »s sigurnostjo, kakor marker v kasinu v Monte Carlo med rouletnimi mizicami. Na prvi pogled je vedel za vsako staro knjigo, kolika bi bila njena vrednost in kako velika njena redkost. O vsaki knjigi je tudi vedel dati informacijo, kje se nahaja.« (Lenard 1919: 1)

Od tega srečanja naprej Lenarda Maister ni zanimal ne kot general, ne kot družabnik in tudi kot pesnik ne, ampak samo kot – bibliofil. Vse od tega bežnega srečanja je v Lenardu tlela želja, da bi videl Maistrovo knjižnico. To mu je uspelo leta 1919. Ker je poznal Maistrovo kuharico, se je odločil, da bo to znanstvo ob prvi priložnosti, ko nikogar od Maistrove družine ne bo doma, izkoristil. Tako je podkupil kuharico in si v Maistrovem stanovanju ogledal knjižnico.

Lenard piše, da je bilo gradivo v knjižnici lepo zbrano in urejeno nekako do leta 1912, potem pa naenkrat ni bilo več vešče roke, ki bi knjižnico urejala. Ugotovil je, da so bližajoči se burni dogodki Maistra trgali od tihega duševnega zavetišča.

Po Lenardovem mnenju se v knjižnici takoj opazi, ali je knjižničar samo uradnik ali premožen diletant, ki knjige kupuje samo za zabavo, tako kot nekdo drug zbira npr. pisemske znamke, ali pa je resničen bibliofil, ki s knjigo živi, čuti in misli. In zanj je bila knjižnica generala Maistra nedvomno knjižnica resničnega bibliofila.

Ko je Lenard naskrivaj obiskal Maistrovo knjižnico, je ta imel knjige razporejene v štirih omarah. V prvi omari pri vhodu je bilo shranjeno slovensko časopisje. Na najvišji polici so bile Vodnikove *Lublanske novice,* za njimi nemško časopisje, ki je izhajalo v slovenskih deželah v 1. polovici 19. stoletja, sledile pa so Bleiweisove *Kmetijske in rokodelske novice* – 40 lepo ohranjenih in vezanih letnikov. Na naslednjih policah so bili postavljeni časopisi *Ilirska danica, Vrazovo Kolo, Vedež, Slovenija* in prvi slovenski uradni list *Ljubljanski časnik*. Sledili so *Slovenski prijatelj* in celotne vezane Slomškove *Drobtinice*. Posebno mesto so zavzemali lepo opremljena Janežičev *Bčela* in vsi letniki *Slovenskega glasnika*. Iz časov narodnega preporoda ni manjkalo skorajda ničesar. Lenard je opazil Drobničeve *Bčele*, *Celjske novine, Jadranskega slavjana* in *Slavljanskega rodoljuba.* Maister je imel prav posebej zbrano dijaško časopisje – *Vesno, Dijaško zoro* in *Omladino* pa tudi skromne stare rokopisne lističe. To nas ne preseneča, če vemo, da je bil vnet privrženec dijaškega gibanja in da je tudi sam urejal in pisal v dijaške časopise. V tej omari so bili tudi vezani vsi letniki Škrabčevega *Cvetja*. Lenard ugotavlja, da Maistra ni toliko zanimala verska vsebina *Cvetja* kot slovnične razprave na platnicah. Skupaj na isti polici je imel postavljeno tudi popolno katoliško časopisje – vse letnike *Cerkvenega časopisa, Rimskega katolika* in *Časa*.

Posebno mesto zavzemajo almanahi – Razlagova *Zora*, Vijenskijev *Almanah*, *Mladika*, *Klasja, Nova nada, Almanah slovenskih bogoslovcev* in mnogi drugi.

S področja slavistike je imel v celoti lepo ohranjen Marnov *Jezičnik*, dela Šafařika, Jagičev *Archiv*, krakovski *Ručenik slawistyczny*, poleg tega pa še vrsto znanstvenega časopisja in tudi gospodarsko časopisje, od *Vrtnarja* do *Piščalke*, kar je Lenarda zelo presenetilo.

Na koncu zapisa Lenard poudari, da je to le manjši del časopisja, ki ga je v kratkem času, kolikor je bil v knjižnici, uspel opaziti. Doda, da je tej prvi omari sledila druga, ki ni bila nič manjša, v njej pa je bila slovenska poezija. Tretja omara je bila zapolnjena s slovensko zgodovino, v njej pa najbolj izstopa prva izdaja Valvasorjeve *Slave vojvodine Kranjske*, zraven nje pa še Krajčeva izdaja.

Lenardu se je zdela najzanimivejša omara s starimi slovenskimi knjigami, med katerimi je bila tudi častitljiva Dalmatinova *Biblija*. (Lenard 1919)

Lenardov natančen opis Maistrove knjižnice, predvsem 1. omare, je leta 1934 dopolnil Janko Glazer. Poudaril je pomen Maistrove 4. knjižne omare, v kateri so bile shranjene dragocene redkosti – tako goriški rokopis iz leta 1551, rokopis Prešernovega Trioleta, razne bibliografske nezabeležene izdaje (npr. mariborska izdaja *Historije svete Genovefe* iz leta 1800) kot tudi redki priložnostni tiski.

Po Glazerjevem mnenju knjižnica ni bogata le vsebinsko, temveč je tudi lepo in skrbno opremljena. Glazer je Maistra označil tudi kot bibliofila. Zanj ni bil bibliofil, za katerega je knjiga le mrtev predmet zbiranja. Nasprotno, Maister je bil bibliofil v najboljšem pomenu besede – globoko zvezan s slovensko knjigo, v kateri je videl eno najvažnejših in najzgovornejših prič tega, kar smo Slovenci kot narod ustvarili. Prav s tega vidika mu je uspelo v več desetletjih izpopolniti eno največjih in najlepših zasebnih knjižnic na Slovenskem. (Glazer 1934)

O Maistrovi knjižnici piše tudi Josip Vidmar v *Obrazih* (1985). On se je s knjižnico seznanil, ko je februarja 1926 kot član Društva književnikov sodeloval na proslavi ob 125-letnici Prešernovega rojstva. Takrat je bil predsednik društva Oton Župančič, Maistrov prijatelj še iz časa generalovega službovanja v Ljubljani in njegovega sodelovanja v dijaški *Zadrugi*. Župančič je Vidmarja in Frana Albrehta odpeljal na obisk k Maistru, ki je bil takrat že v pokoju. Vidmar o obsegu in postavitvi Maistrove knjižnice ne piše, več pozornosti pa nameni posebni polici, ki jim jo je pokazal Maister in na kateri je imel, kakor se je sam izrazil, svoje ljubljence: Prešerna, Župančiča, Gregorčiča, Jenka in še nekaj drugih slovenskih pesnikov, katerih imen si Vidmar ni zapomnil.

Maistru je po letu 1930, ko je začela službovati v Mariboru, knjižnico uredila profesorica Silva Trdinova. Podatki o tem so zelo skopi, danes pa lahko vidimo,

Trenutna postavitev Maistrove knjižnice v Univerzitetni knjižnici Maribor

da je večina knjig, ki si jih je Maister pridobil do takrat, opremljenih z nalepko, na kateri je oznaka, sestavljena iz ene rimske ter ene ali več arabskih številk.

2 Knjižnica po Maistrovi smrti

Ko je leta 1934 Maister umrl, je knjižnica postala last njegovih sinov, Hrvoja in Boruta. Hrvoj je takrat že živel v Ljubljani, kjer je služboval pri banski upravi, Borut pa z materjo v družinskem stanovanju v Mariboru. Mati je umrla leta 1938. Takrat je stanovanje ostalo v Borutovi lasti, ki je prevzel skrb za knjižnico. Kot je zapisal sam, pa to ni bila le skrb, ampak tudi moralna odgovornost.

Sinovoma je Maister dal navodila, kako naj skrbita za knjižnico in jo dograjujeta. Naročil jima je, naj jo dograjujeta s slovenskim pesništvom, znanstveno literaturo, z boljšimi slovenskimi literarnimi deli in s prevodi svetovne književnosti. Borut je ta očetova navodila upošteval in zelo selektivno nakupoval nove knjige. Zaposlen je bil pri gradbenem uradu mariborske občine in je kot začetnik imel le zmerne dohodke, zato, kot pravi sam, ni mogel povečevati števila knjig v normalnem obsegu.

Sinova sta v očetovo knjižnico uvrščala tudi knjige, ki jih nista načrtno kupovala sama, ampak sta jih denimo dobila v dar. Takšen primer sta tudi knjigi, ki ju je Hrvoj dobil v dar od Kraljevske banske uprave Dravske banovine in ju tudi danes najdemo v Maistrovi knjižnici.

Ko je postajalo vse bolj jasno, da bo slej ko prej prišlo do vojne, je brata Maister pričelo skrbeti za očetovo knjižnico in preostalo kulturno dediščino. Pretehtala sta več možnosti, vse možne lokacije, kam jo lahko v primeru vojne nevarnosti spravita, a nobena ni bila optimalna in ni ustrezala vsem pogojem.

2.1 Knjižnica med okupacijo 1941–1945

V začetku leta 1941 je bil Hrvoj Maister vpoklican v vojsko. Vodil je artilerijsko enoto v Limbušu. Zaradi bližine sta bila brata v stalnih stikih, ker pa sta oba predvidevala vojno katastrofo za Jugoslavijo, sta še bolj vneto iskala rešitev za očetovo knjižnico.

Najprimernejša se jima je zdela selitev knjižnice v Zagreb. Tam so imeli starši Borutove žene, s katero se je poročil leta 1940, tovarno čokolade Mirim.

Ko je 27. marca 1941 padla vlada v Beogradu in je pričelo naraščati protinemško razpoloženje, se je Borut odločil, da svojo nosečo ženo pošlje k tašči v Zagreb. S Hrvojem sta se takrat dokončno odločila, da bosta tudi knjižnico prepeljala v Zagreb.

Borut Maister se je po telefonu s taščo dogovoril, da bo v njihovo tovarno čokolade poslal očetovo knjižno zbirko. Shranili naj bi jo v skladišču.

Ker se je takrat začela mobilizacija, je bil vpoklican tudi Borut. V najkrajšem času bi se moral javiti svoji enoti na Ptuju, tako da je imel za zavarovanje knjižnice le malo časa, Hrvoj pa v nastalem položaju tudi ni mogel zapustiti svojega delovnega mesta.

V tem času so bili tudi vsi tovornjaki zaseženi, vsi prevozi pa ukinjeni. Borut se je v stiski obrnil na svojega znanca, ki je bil upravnik mestnega avtobusnega podjetja. Ta mu je posodil največji razpoložljiv avtobus. V časovni stiski knjig niso mogli spraviti v zaboje, za katere tudi na avtobusu ne bi bilo prostora, zato so se odločili, da bodo knjige kar prosto zložili na avtobus. Za prenos knjig iz stanovanja v 1. nadstropju do avtobusa ni mogel dobiti ljudi, zato je prosil za pomoč svojega znanca, upravnika Dijaškega doma v Prešernovi ulici. Poslal mu je 10 močnih dijakov, ki so v dobrih dveh urah vse knjige prenesli na avtobus.

Pod veliko težo se je avtobus začel šibiti, tako da po šoferjevih svarilih niso naložili vseh knjig. Borut ocenjuje, da so zato od 200 do 300 pomembnih knjig pustili v stanovanju. Sam se je z avtobusom odpeljal v Zagreb. Tam so delavci tovarne znosili knjige iz avtobusa in jih prosto zložili v skladišče.

Borut se je z avtobusom vrnil v Maribor, se preoblekel v vojaško uniformo in odšel k svoji enoti na Ptuj.

Vendar knjižnica v Zagrebu ni bila na varnem. Nekdo, verjetno kak delavec v tovarni čokolade ali šofer avtobusa, je javil nemškim oblastem, da je bila Maistrova knjižnica prepeljana v Zagreb. Pri Maistrovi tašči v Zagrebu se je namreč oglasil nemški častnik in zahteval, naj mu pokaže knjižnico. Po ogledu skladišča ji je povedal, da je knjižnica sedaj zaplenjena in da ne smejo ničesar ne prestaviti ne odnesti.

Borutova tašča je o tem dogodku obvestila Hrvoja Maistra, ki je po demobilizaciji ponovno opravljal svojo službo na banski upravi. Maister je ubral edino možno pot. Šel je k očetovemu staremu prijatelju Otonu Župančiču.

Župančič je interveniral pri slavistu in kulturnem politiku italijanske okupacijske oblasti v Ljubljani Umbertu Urbaniju. Z njim je bil v dokaj dobrih stikih, saj je Urbani skušal s slovenskimi kulturniki navezati čim boljše odnose.

Oba Maistrova sinova sta bila takrat prebivalca Ljubljanske pokrajine – Hrvoj je že dolga leta služboval in živel v Ljubljani, Borut pa je bil med vojno ranjen in je po zdravljenju v Zagrebu odšel na očetovo posest na Unec, ki je spadal v Ljubljansko pokrajino, kjer je ob kmetovanju preživel preostala vojna leta.

Borutu sicer ni znana pot intervencije, vendar ve, da je Urbani takoj interveniral. Ker sta bila oba Maistra prebivalca Ljubljanske pokrajine, je italijanska oblast Maistrovo knjižnico proglasila za svojo last. To odločitev so sporočili nemški komandi v Zagreb, ki je, kot je zapisal Borut Maister, »to odločitev vzela na znanje«.

Po tem dogodku naj bi se v Zagrebu še oglasil nemški oficir in od Borutove tašče zahteval, naj mu pokaže knjižnico. Knjižnica je bila takrat spravljena v 62 zabojih, v katerih so drugače prevažali čokolado. To delo je opravil svak Boruta Maistra Boris Zalokar, ki je živel pri materi v Zagrebu. Ko je nemški oficir videl tako spravljeno knjižnico, je odšel, zaboji s knjigami pa so ves čas vojne ostali v skladišču tovarne čokolade.

2.2 Knjižnica po 2. svetovni vojni

Po 2. svetovni vojni je tovarna čokolade Mirim postala državna last. Bila je nacionalizirana in priključena tovarni Union. V ljubljanski Union so bili premeščeni tudi zaboji, v katerih je bila spravljena Maistrova knjižnica.

Borut Maister je leta 1946 zaboje s knjigami prepeljal v Maribor, kamor se je z Unca tudi sam vrnil. Ker je imel dokaj veliko družino, stanovanje pa majhno, ni imel prostora, kamor bi bil lahko spravil oz. postavil očetovo knjižnico. Zato je celotno zbirko izročil v varstvo Pokrajinskemu muzeju v Mariboru. Z njimi ni sklenil nobene pogodbe, ampak le ustni dogovor. (Maister 1978) V tem muzeju so tudi sicer po vojni deponirali gradivo iz knjižnic, ki se je iz vseh strani vračalo nazaj v mesto.

Gradivo je muzej sprejel v svoje varstvo v zabojih, tako kot je bilo prepeljano iz Zagreba. Čeprav so Maistrovo knjižnico le skladiščili, so se očitno zavedali njene vrednosti.

Leta 1956 se je zbrala posebna komisija, ki je pregledala vseh 62 zabojev knjig. Sestavljali so jo dr. Franc Sušnik, prof. Alojz Gspan, Borut Maister, prof. Janko Glazer in prof. Bogo Teply. Zaboje so odprli, da bi videli, kako so knjige ohranjene. Ta komisija je predlagala, da se Maistrova knjižnica razglasi za kulturni spomenik – ne glede na to, da so se med vojno nekatere knjige izgubile. (Hartman 1998) O tej komisiji in razglasitvi za kulturni spomenik ni znanih nobenih drugih dejstev, prav tako še ni najdenih dokumentov.

Ob tem dogodku bi naj bil tudi generalov sin Borut izjavil, da bo knjige postopno prenesel v svoje stanovanje, jih postavil na knjižne police in pripravil seznam knjig. Vendar se to v naslednjih letih ni zgodilo, knjige so še naprej ostale v zabojnikih.

Tudi leta 1978, ko je Borut Maister zapisal, kaj se je z očetovo knjižnico dogajalo med okupacijo, je imel vizijo, da bo knjižnico prepeljal iz muzeja in postavil na police. Zapisal je, da bosta z bratom še isto leto knjige prevzela in jih namestila v Hrvojevem stanovanju v Maistrovi ulici 17, kjer so police že pripravljene, vendar se tudi to ni zgodilo.

Brata Maister nista dočakala ponovne oživitve očetove knjižnice. Hrvoj je umrl leta 1982, leta 1984 pa še Borut. Maistrova obsežna in dragocena zbirka pa je še naprej umirala v zabojnikih v Pokrajinskem muzeju Maribor.

2.3 Knjižnica pod okriljem Univerzitetne knjižnice Maribor

Stvari so se pričele premikati na bolje leta 1988. Takrat se je Univerzitetna knjižnica Maribor (UKM) preselila v nove prostore in menila, da bi bilo najbolje, če bi Maistrova knjižnica prešla v njeno varstvo, saj gre za pomembno gradivo pri raziskovanju slovenske literature in kulturne zgodovine.

Po preselitvi v nove in večje sodobne prostore so se v UKM odločili, da bi se glede na njeno funkcijo, ki jo določa tudi njen statut – visokošolska, znanstvena in arhivska knjižnica – spodobilo, da bi na nek način rešili ter ponovno oživili Maistrovo knjižnico.

Za UKM, ki zelo poudarja domoznanstvo, je bila pridobitev Maistrove knjižnice zaradi zaslug, ki jih je imel Maister za Maribor, spominskega značaja (Praznik 1998), prav tako pa so želeli, da bi z Maistrovo knjižnico mlajši uporabniki, ki v glavnem poznajo le sodobne, z informacijsko tehnologijo podprte knjižnice, spoznali, kako bogate so bile nekoč zasebne meščanske knjižnice (Stavbar 2003), med katerimi je bila ena najlepših zagotovo Maistrova knjižnica.

Po smrti bratov Maister je knjižnica prešla v last njunih dedičev, predvsem otrok Boruta Maistra – Hrvoj je umrl neporočen, brez naslednikov.

Navezali so stike z dediči, da bi se dogovorili, kaj storiti s knjižno zapuščino generala Maistra, ki je še vedno ležala v zabojih v Pokrajinskem muzeju. Maistrovi dediči, ki jih je zastopal generalov vnuk Borut, sin Boruta Maistra, so se s tem strinjali.

Maja 1989 so zaboje s knjigami prepeljali v prostore UKM. Julija istega leta so gradivo pregledali strokovnjaki iz Arhiva Slovenije. Predlagali so izvedbo dezinfekcije, konzervatorskih postopkov in kemične zaščite. To je bilo opravljeno do novembra 1989.

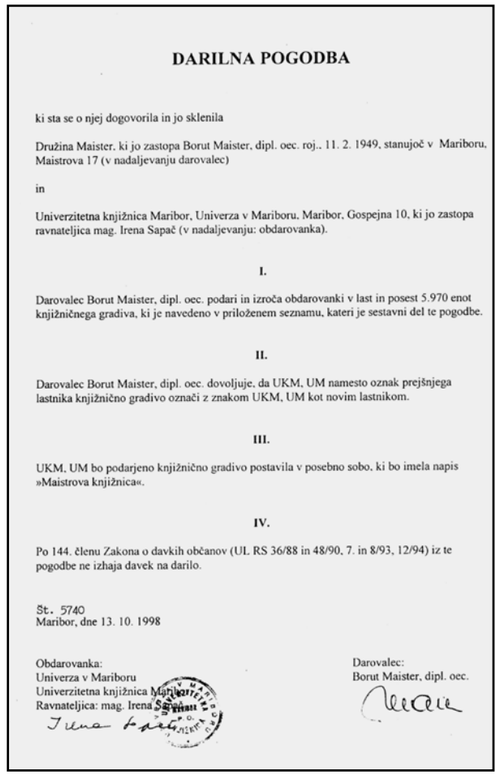
S tem pa gradivo iz Maistrove knjižnice še daleč ni oživelo, saj ga še niso mogli predstaviti širši javnosti in uporabnikom UKM. Formalni lastniki Maistrove knjižnice so bili še vedno njegovi dediči, zbirko pa je UKM le hranila. Želja dedičev je bila, da bi UKM generalovo knjižnico postavila v za to posebej urejen prostor. Tako je gradivo še nekaj let ostalo skrito očem javnosti, saj UKM ni imela posebej v ta namen urejenega prostora, prav tako pa je morala za ureditev posebne sobe kot javna ustanova, financirana iz državnega proračuna, izvesti potrebne razpise.

Za t. i. Maistrovo sobo so izbrali prostor, v katerem so imeli shranjenih 14.000 različnih knjižnih darov. Nahaja se v pritličju stavbe, do njega pa za obiskovalce ni direktnega dostopa. Leta 1996 je UKM organizirala akcijo, pri kateri so sodelovali tudi delavci iz programa javnih del. Izselili so druge knjige in tako izpraznili prostor, namenjen Maistrovi knjižnici.

Leta 1997 so izvedli razpis za izdelavo projekta knjižničnega prostora. Med prispelimi predlogi so izbrali projekt akad. arh. Mirka Zdovca. V sobo so postavili tudi kip Rudolfa Maistra, ki ga je izdelala akademska kiparka Vlasta Zorko. Ureditev knjižničnega prostora je finančno omogočilo Ministrstvo za šolstvo in šport. Ob selitvi gradiva v Maistrovo sobo so izdelali tudi popis gradiva, kar je financirala Mestna občina Maribor. (Sapač 1998) Pri zagotavljanju teh sredstev so imeli tudi precejšnje finančne težave, saj je Ministrstvo sredstva odobrilo le v okviru letnih sredstev za nakup in posodobitev notranje opreme UKM. Sredstva, pridobljena od Občine, pa so dobili šele po večkratnih prošnjah in po sprejetju rebalansa mariborskega občinskega proračuna. (Praznik 1998)

13. 10. 1998 so dediči Rudolfa Maistra, ki jih je zastopal Borut Maister, in UKM, ki jo je zastopala ravnateljica mag. Irena Sapač, podpisali darilno pogodbo. V njej je zapisano, da UKM prejme v last 5.970 enot knjižničnega gradiva. To gradivo je navedeno na seznamu, ki je sestavni del pogodbe. UKM je s pogodbo dobila tudi dovoljenje, da oznake prejšnjega lastnika, ki so na gradivu, nadomesti s svojimi oznakami, ki dokazujejo lastništvo.

S pogodbo se UKM tudi zaveže, da bo podarjeno gradivo postavila v posebno sobo, ki bo imela napis »Maistrova knjižnica«. Danes zanjo skrbi Enota za domoznanstvo UKM.

DARILNA POGODBA

ki sta se o njej dogovorila in jo sklenila

Družina Maister, ki jo zastopa Borut Maister, dipl. oec. roj.. 11. 2. 1949, stanujoč v Mariboru, Maistrova 17 (v nadaljevanju darovalec)

in

Univerzitetna knjižnica Maribor, Univerza v Mariboru, Maribor, Gospejna 10, ki jo zastopa ravnateljica mag. Irena Sapač (v nadaljevanju: obdarovanka).

I.

Darovalec Borut Maister, dipl. oec. podari in izroča obdarovanki v last in posest 5.970 enot knjižničnega gradiva, ki je navedeno v priloženem seznamu, kateri je sestavni del te pogodbe.

II.

Darovalec Borut Maister, dipl. oec. dovoljuje, da UKM, UM namesto oznak prejšnjega lastnika knjižnično gradivo označi z znakom UKM, UM kot novim lastnikom.

III.

UKM, UM bo podarjeno knjižnično gradivo postavila v posebno sobo, ki bo imela napis »Maistrova knjižnica«.

IV.

Po 144. členu Zakona o davkih občanov (UL RS 36/88 in 48/90, 7. in 8/93, 12/94) iz te pogodbe ne izhaja davek na darilo.

St. 5740
Maribor, dne 13. 10. 1998

Obdarovanka:
Univerza v Mariboru
Univerzitetna knjižnica Maribor
Ravnateljica: mag. Irena Sapač

Darovalec:
Borut Maister, dipl. oec.

Darilna pogodba, podpisana 13. 10. 1998, s katero so Maistrovi dediči celotno generalovo knjižno zbirko darovali UKM.

3 Maistrova klasifikacija

Neke vrste svojo klasifikacijo oz. razporeditev knjižničnega gradiva je v svojem stanovanju imel tudi Maister. Knjige je imel spravljene v štirih knjižnih omarah. V eni je imel shranjeno starejše slovensko časopisje in liste, v drugi slovenske pesniške zbirke, v tretji zgodovinska dela, v četrti pa starejše slovenske knjige.

Ko je Maistrova zbirka prešla v varstvo UKM, kjer so zanjo uredili prav posebno sobo, so gradivo razvrstili na police po naključju, tako kot so jih vzeli iz zabojnikov, v katerih so bile shranjene, saj je bilo njihovo primarno vodilo, da knjižnični fond spravijo na police, pri tem pa se niso ozirali na nobeno razvrstitev – ne na UDK ne na razvrstitev, ki jo je za svojo zbirko izbral Maister oz. prof. Silva Trdinova, ki je Maistru knjižnico uredila v začetku 30. let. Izjema je bila le periodika, saj je bila v celoti postavljena na sosednje police.

Ob natančnejšem pregledu gradiva v Maistrovi knjižnici smo ugotovili, da je večina gradiva opremljena z nalepko, na kateri je neke vrste klasifikacijska oznaka. Sestavljena je iz ene rimske številke ter ene ali več arabskih številk, na nekaterih pa se pojavlja tudi črkovna oznaka. Ker je gradivo na police v Maistrovi knjižnici postavljeno po naključju, brez kakšnega sistema, je tudi težko ugotoviti, kako si te oznake sledijo. Ugotovili smo, da se rimske številke končajo pri številki XXIX. Vsak sklop rimskih številk ima dodano tudi arabsko številko. Izjema pri teh je vezana periodika, ki je ponavadi označena z rimsko številko in več arabskimi – sklepamo lahko, da arabske številke pri periodiki pomenijo bodisi število številk določenega naslova, vezanih v posamezni letnik, bodisi število letnikov, vezanih skupaj. Pri časopisih je tudi črkovna oznaka – črka »Č«, kar najverjetneje označuje časopise. Črkovno oznako »ZG« smo opazili tudi pri nekaterih zgodovinskih delih, vendar ne na vseh. Ta oznaka verjetno označuje zgodovinska dela.

Primer klasifikacije, ki jo je za Maistrovo knjižnico uporabila prof. Silva Trdinova.

Kot smo že povedali, s to oznako niso bila označena vsa dela. Brez nje so bila najverjetneje dela, ki so sodila v Maistrovo četrto omaro, kjer je hranil dragocene knjige, npr. Dalmatinovo *Biblijo*, *Slavo vojvodine Kranjske*, Prešernov rokopis, slovenski rokopis iz leta 1551 in še druga dragocena in vredna dela. Brez te oznake so bila tudi dela, ki so prišla v Maistrovo knjižnico po njegovi smrti oz. po letu, ko je Trdinova zaključila z urejanjem knjižnice.

Mnogo del je tudi opremljenih z žigom, nekakšnim ekslibrisom, ki označuje Maistrovo lastnino. Tudi tega ni na gradivu, ki sta ga v očetovo knjižnico uvrstila sinova. Ker je žig enak na vseh označenih kosih gradiva, lahko sklepamo, da je na tak način lastništvo označila Trdinova ob urejanju knjižnice, saj je težko verjeti, da bi Maister imel vsa leta enak žig.

Če bi želeli zares ugotoviti, kaj oznake na gradivu v Maistrovi knjižnici pomenijo, bi morali rekonstruirati oz. v celoti na novo postaviti gradivo, pri tem pa slediti tem oznakam. To do sedaj ni bilo opravljeno. Prvi razlog za to je, da so ob postavitvi Maistrove knjižnice v UKM dali prednost samemu dogodku, dejanske vrednosti in pomena knjižnice pa se še niso zavedali. Zato jim je bilo tudi najpomembnejše, da gradivo le postavijo na police, zbirko dajo na ogled javnosti, z bibliotekarskega vidika pa se s knjižnico niso ukvarjali. Drugi razlog je, tako kot vedno in povsod, pomanjkanje financ in kadra. Dolgoročno sicer načrtujejo selitev Maistrove knjižnice v nov prostor, ki bo bližje uporabnikom, in preureditev knjižnice v celoti, pri čemer bi tudi proučili Maistrovo klasifikacijo, do takrat pa se verjetno ne bo dalo ugotoviti, kaj pomenijo oznake.

Mi smo kot osnovo za analizo gradiva v Maistrovi knjižnici vzeli delovni popis darovanega gradiva, ki je nastal ob predaji knjižnice UKM. Za naše potrebe, torej za podrobno vsebinsko analizo gradiva, smo izbrali univerzalno decimalno klasifikacijo, saj je najbolj uporabljana v slovenskem knjižničnem prostoru. Za nas je najprimernejša, saj smo želeli narediti popolno vsebinsko analizo gradiva, ki ga je Maister zbral v svoji knjižni zbirki. Torej smo želeli ugotoviti, katera so tista področja človeškega znanja, ki so Maistra tako pritegnila, da je sistematično iskal, kupoval, zbiral in urejal knjige, ki so se nanašale na ta področja. In prav UDK je klasifikacija, ki zajema vsa področja človeškega znanja in vedenja, zelo podrobno razdeli discipline, te pa v poddiscipline, pri čemer uporablja desetinsko razdelitev. Zatorej je tudi nam uspelo s pomočjo te klasifikacije podrobno urediti gradivo iz Maistrove knjižnice ter narediti vsebinsko analizo, pri čemer pa si prav nič nismo mogli pomagati ne s trenutno postavitvijo gradiva v Maistrovi knjižnici in tudi ne z označbami, s katerimi je profesorica Trdinova uredila zbirko.

4 Analiza gradiva

Naredili smo vsebinsko analizo gradiva glede na univerzalno decimalno klasifikacijo (UDK). Posebej smo se posvetili monografijam in periodiki, zato bomo prikazali tudi ločeno analizo. Na splošno lahko rečemo, da je Maistrovo zanimanje segalo na vsa področja človeškega znanja in vedenja, pri čemer moramo

poudariti, da se je nekaterim zelo posvečal, z drugih področij pa je imel le nekatera temeljna in specifična dela.

Največji del Maistrove zbirke obsegajo monografije, in sicer so on in po njegovi smrti njegovi nasledniki zbrali kar 4314 kosov različnih monografij od skupaj 5945 kosov gradiva, ki je trenutno v Maistrovi knjižnici, torej monografije zavzemajo 72,57 % vseh enot gradiva.

Nam je uspelo analizirati 3802 kosov monografskih publikacij in vso periodiko, ki ji je prav tako posvečal zelo veliko pozornosti. Prav posebej se je osredotočil na slovenske serijske publikacije iz 19. stoletja, ki jih je imel shranjene v prav posebni omari, večinoma pa vezane v celotne letnike. V njegovi knjižni zbirki je ohranjenih 1631 posameznih kosov (ne različnih naslovov) serijskih publikacij, kar predstavlja 27,43 % vsega knjižničnega gradiva.

4.1 Monografije

Če glede na UDK razdelimo monografije iz Maistrove knjižnice v 9 osnovnih oddelkov, nam že hiter pogled na graf pove, da se je Maister najbolj posvečal zbiranju literature iz oddelka 8 – Jeziki in književnost, in sicer je zbral 1683 kosov gradiva iz tega oddelka, kar zajema 44,27 % vseh monografij. Med njimi najdemo tako razne slovnice, slovarje in učbenike za učenje posameznih jezikov kot vso pomembnejšo svetovno književnost, ki je izšla do generalove smrti.

17,39 % vseh monografij oz. 661 kosov monografij spada v oddelek 2 – *Verstva*, kar kaže na popolnoma drugo stran Maistra, ki smo ga večinoma poznali predvsem kot generala, pesnika in družbeno angažiranega človeka. Maistra so zanimale različne religije, a je daleč največji poudarek dajal krščanstvu oz. katoliški veri.

Verstvu sledi 576 kosov monografij (15,15 %) iz oddelka 9 – *Geografija. Biografija. Zgodovina*. Iz tega oddelka je imel največ biografij, in sicer 144, sledijo dela s področja domoznanstva, med katerimi izstopa 7 izvodov Valvasorjeve *Slave vojvodine Kranjske* – dva sta izšla leta 1688 in dva 1689, trije pa leta 1877. Da je bil Maister velik ljubitelj zgodovine, pa nam pričajo številna dela o slovenski, evropski in svetovni zgodovini.

Zadnja večja skupina predstavlja monografije iz oddelka 3 – *Družbene vede*, in sicer 371 enot monografskega gradiva (9,76 %). Znotraj tega oddelka je namenil največ pozornosti politiki, saj je imel kar 80 enot gradiva, ki vsebinsko zajemajo svetovno, jugoslovansko in slovensko politiko, sledijo dela s področja izobraževanja oz. šolstva, tem pa 59 pravnih del.

Iz oddelkov *0 – Splošno, 1 – Filozofija. Psihologija, 5 – Matematika. Naravoslovje, 6 – Uporabne znanosti. Medicina. Tehnika* in *7 – Umetnost* je le nekaj odstotkov gradiva, pri čemer najbolj izstopa oddelek 1 – *Filozofija. Psihologija* z le 18 enotami gradiva.

4.2 Periodika

Periodika obsega eno četrtino Maistrove knjižnice. Tudi periodiko smo skušali analizirati na enak način kot monografije, torej glede na vsebino po UDK-ju, da lahko primerjamo, če se področja človeškega znanja in zanimanja, s katerih je zbiral monografije, pokrivajo s tistimi iz serijskih publikacij.

Ugotovili smo, da največ periodike, 135 različnih naslovov, spada v oddelek 0 – Splošno, kjer izstopajo koledarji, letopisi, pratike in almanahi. Z 79 različnimi naslovi je druga najobsežnejša skupina s področja družbenih ved, s 36 naslovi sledi periodika s področja književnosti in jezikov, s 24 geografske in zgodovinske serijske publikacije, tem s 15 naslovi periodika s področja umetnosti, z 9 različnimi naslovi periodika z versko vsebino in z enakim številom naslovov serijske publikacije s področja tehnike in medicine.

Zanemarljivo število, in sicer le 1 serijsko publikacijo, najdemo s področja naravoslovja, medtem ko Maister v svojo knjižno zbirko ni uvrstil niti ene filozofske oz. psihološke periodične publikacije.

Splošno gledano lahko rečemo, da se Maistrovo zanimanje za določeno področje pokriva pri monografijah in periodiki. S področij, ki jim ni posvečal veliko pozornosti (filozofija in psihologija, matematika in naravoslovje), najdemo malo monografij in malo periodike, in nasprotno, s tematike, ki ga je zelo zanimala, najdemo veliko monografskih in tudi serijskih publikacij.

5 Dostopnost Maistrove zasebne knjižnice uporabnikom nekoč in danes

Knjižnica Rudolfa Maistra je zasebna knjižnica. V svojem času je Maister zagotovo imel eno največjih in najlepših meščanskih knjižnic na Slovenskem. Ker jo je z ljubeznijo in natančnostjo dograjeval, je ni pokazal vsakemu, ampak le ljudem, za katere je presodil, da jo bodo spoštovali in cenili. Njim se je rad pohvalil z njo, ob tem pa je izpostavil njemu najpomembnejša dela.

Po njegovi smrti je zaradi vojne in že predstavljenih razmer po njej knjižnica ostala skrita očem javnosti vse do 23. novembra 1998, ko so z otvoritveno slovesnostjo v UKM odprli Maistrovo spominsko sobo in knjižnico. Maistrova knjižnica je na voljo uporabnikom, po vnaprejšnjem dogovoru si jo lahko ogledajo, za skupine in posameznike pa pripravijo tudi vodeno predstavitev in ogled knjižnice. Gradivo, ki je v knjižnici, ni na voljo za izposojo uporabnikom knjižnice, saj tudi ni vneseno v COBISS in zato tudi njegove izposoje ni možno identificirati.

Summary

Rudolf Maister was not only a general and a poet but also a great bibliophile, who founded his own library with almost 6000 units of material. Dominated by monographs, periodicals encompass one fourth of the collection. The library was carefully edited and updated regularly and after his death, care of the library fell to Maister's sons. During the Second World War, the library was moved to Zagreb to protect it from the invading German troops. After the war, it spent more than 30 years in the Maribor Museum. In 1998, the collection was donated by its heirs to Maribor's University Library, where it was given its own place of honor becoming known as Maister's Library. With the help of the Universal Decimal Classification (UDC), which divides wisdom and knowledge into 9 categories, we have made a substantive analysis of the material. We found that Maister compiled several monographs in the fields of literature and language, religion, history and geography as well as biographies. Prevalent among the periodicals are almanacs and yearbooks, periodicals in the fields of education, history and religious newspapers. Certain prominent works are considered to be extremely valuable as well as hundreds of years old. This once private library, of which Maister was very proud, was only shown to a select few. It seems that he knew it would one day be appreciated as part of the University Library of Maribor, available to the general public, who now have the opportunity to see another side of this great Slovene.

Literatura

Bibliotekarski terminološki slovar. *Knjižnica*, 2009. 53/3–4.

Janko GLAZER, 1934. Rudolf Maister - Vojanov kot pesnik. *Kronika slovenskih mest* 1/1–4. 264–266.

Bruno HARTMAN, 1988. Bibliofil Rudolf Maister in njegova knjižnica. *Boj za Maribor 1918–1919*. Ur. Janez J. Švajncer. Maribor: Obzorja. 192–196.

Bruno HARTMAN, 1989: *Rudolf Maister*. Ljubljana: Partizanska knjiga.

Bruno HARTMAN, 1998: *Rudolf Maister, general in pesnik*. Ljubljana: DZS.

Fran KOBLAR, 1949: Ljubljanska dijaška »Zadruga«. *Slavistična revija* 2/1–4. 75–110.

Leopold LENARD, 1919: Knjižnica generala Maistra. *Straža* 11/59. 1.

Leopold LENARD, 1919: Knjižnica generala Maistra. *Straža* 11/60. 1.

Borut MAISTER, 1968: Bil je dober in prijeten, a hkrati neizprosen mož. *Večer* 24/273. 9.

Borut MAISTER, 1978: *Usoda Maistrove knjižnice med okupacijo 1941–1945*. Zbirka rokopisov Univerzitetne knjižnice Maribor, Ms 589.

Maistrova knjižnica: delovni popis darovanega gradiva. 1998. Maribor: Univerzitetna knjižnica.

Varja PRAZNIK, 1998: Naša prva naloga je Maistrova knjižnica. *Večer* 54/237. 18.

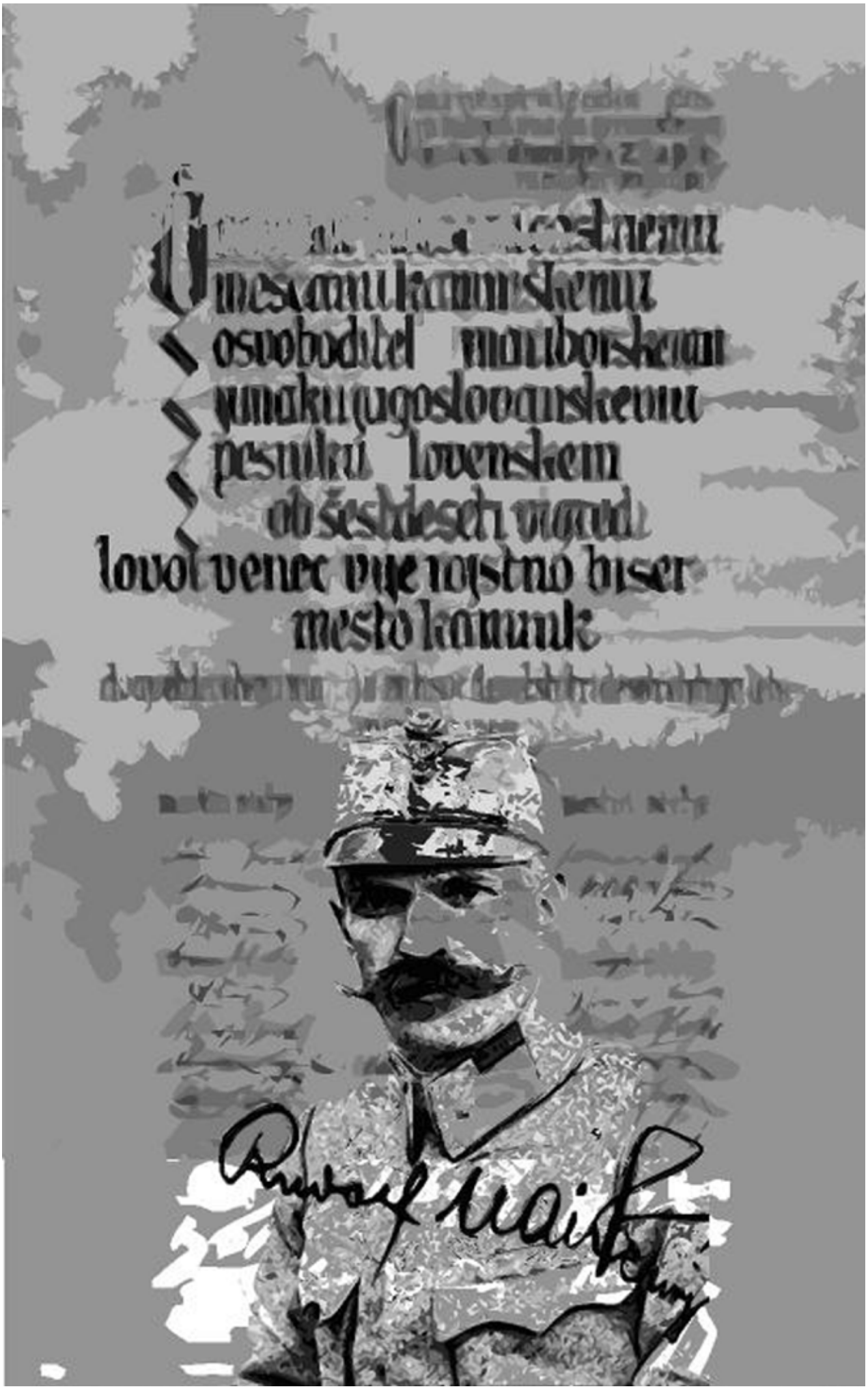
Irena SAPAČ, 1999: Maistrova knjižnica. *Knjižničarske novice* 9/3. 2–3.

Vlasta STAVBAR, 2003: Enota za domoznanstvo. *100 let Univerzitetne knjižnice Maribor*. Ur. Vlasta Stavbar in Sandra Kurnik Zupanič. Maribor: Univerzitetna knjižnica. 151–162.

Josip VIDMAR, 1985: *Obrazi*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Martin ŽNIDERŠIČ, 2008: General Rudolf Maister bibliofil. *Delo* 50/222. 19.

Razpravi – bibliotekarstvo

osvobodil
mariborskem
jugoslovanskem
ljudstvu
lovorjev venec
mesto kamnik

Mag. Breda Podbrežnik Vukmir
Matična knjižnica Kamnik

Dodana vrednost knjižničnih storitev[1]

Študija primera Matične knjižnice Kamnik

1 Namen članka

S člankom želimo ponazoriti, kako merimo in presojamo uspeh, kakovost in ekonomski vpliv knjižnice. Namen članka je argumentirati upravičenost porabe javnih sredstev za knjižnično dejavnost. K razmisleku o tem vprašanju so nas spodbudile krizne razmere, v katerih je potreba po racionalni porabi javnih sredstev več kot upravičena. Odločevalci se odločajo, kaj je za lokalno skupnost bolj pomembno: popravilo vaškega kulturnega doma, širitev vrtcev, nova igrišča, podpora športnim društvom ali ljubiteljski kulturi, popravilo bazena ali zadosten nakup knjižničnega gradiva za splošno knjižnico ...

Financerji, tako lokalne skupnosti kot država, se morajo pretehtano in proaktivno odločati, katero dejavnost v javnem interesu naj podprejo in zakaj, zato potrebujejo argumente, seveda pa tudi znanje in vizijo. Potrebno je pretehtati stroške in koristi in se odločati za največje koristi, pri čemer naj bi imel javni interes prednost pred ozkimi interesi posameznih interesnih skupin, strank ali celo pred osebnimi interesi. Zato je nujno, da proračunski uporabniki znajo opredeliti svoje rezultate in hkrati tudi učinke na širšo družbeno skupnosti.

Čeprav uporabniki priznavajo knjižnicam pomembno vlogo, je vendarle ta še močno podcenjena. Ob zmanjševanju proračunskih sredstev so knjižnice med prvimi, ki se jim sredstva zmanjšajo. Nekateri teoretiki menijo, da vlada in odločevalci knjižnico vidijo kot pogrešljiv nadomestek šolskega sistema ali zgolj kot sproščujočo zabavo na račun javnih sredstev (D'Angelo 2006: 1). Raziskava o uporabi slovenskih splošnih knjižnic iz leta 2011 je pokazala, da uporabniki in neuporabniki zaznavajo širše družbene in osebne koristi, ki jih prinese uporaba knjižnic. Širši skupnosti uporaba knjižnic koristi pri razvoju branja, bralne kulture in pismenosti ter prispeva k dvigu izobrazbene ravni. Na osebni ravni sta najbolj pomembni koristi osebni kulturni razvoj in dostop do koristnih informacij, ki jih potrebujejo za delo in šolo. Kar 96 % anketirancev pa se strinja, da se morajo knjižnice še naprej financirati z javnim denarjem. (Interstat 2011: 43–50)

Knjižnice bi morale biti tako kot drugi javni zavodi sposobne prikazati svojo vrednost tudi z ekonomskimi atributi. V tujini so s primernimi metodami in z raziskavami prikazali ekonomski vpliv in koristi, da bi z njimi utemeljili uspešnost, vrednost in izračun finančnih vlaganj v dejavnosti. (McLure 2001; Elliot 2007; Wisconsin 2008; Morris Sumsion, Hawkins, 2002; Aabo 2007)

Glavni namen članka je prikazati ekonomski pomen knjižnic, ki naj bi lokalni skupnosti pomagal pri argumentiranem odločanju o financiranju te dejavnosti.

1 Nepridobitne organizacije in javni interes

1.1 Javni interes in pravica do enakopravnega dostopa do kulturnih dobrin

Neprofitne dejavnosti so ustanovljene z namenom, da bi zagotavljale storitve, ki jih širša družba spozna za zelo dragocene in jih profitno usmerjene organizacije ne morejo ali nočejo zagotavljati širši družbi. (Dimovski 2002: 695) Tavčar takšna podjetja imenuje nepridobitna, saj njihov temeljni namen ni v ustvarjanju dobička, ampak so namenjena delovanju v družbeno korist. (2005: 16) Država ali lokalne skupnosti ustanavljajo javne zavode za opravljanje dejavnosti vzgoje in izobraževanja, znanosti, kulture in športa, zdravstva, socialnega varstva, otroškega varstva in drugih nepridobitnih dejavnosti. (Tavčar 2005: 18) Med takšne nepridobitne dejavnosti in javne zavode spadajo tudi knjižnice.

Knjižnice ne pridobivajo sredstev na trgu, delež lastnih sredstev sega do 10 % celotnega prihodka. Brez občinskih in državnih sredstev ne bi mogle financirati svoje dejavnosti. Torej so v celoti odvisne od razumevanja, kaj je javni interes in kaj je javno dobro. Slednje določata krovna in področna zakonodaja (Zakon o uresničevanju javnega interesa za kulturo, *Uradni list RS,* 96/2002; Zakon o knjižničarstvu, *Uradni list RS,* 87/2001).

Zakon o uresničevanju javnega interesa za kulturo opredeljuje javni interes kot ustvarjanje, posredovanje in varovanje kulturnih dobrin na državni in lokalnih ravneh, ki se uresničuje z zagotavljanjem pogojev zanje, za nosilce javnega interesa pa določa pristojne organe, od državnega zbora preko vlade do ministrstev in lokalnih oblasti. Nepridobitne organizacije kot nosilke javnega interesa izvajajo svoje naloge v sodelovanju s civilno družbo (v primeru splošnih knjižnic je ta zastopana v najvišjem organu upravljanja, to je v svetu zavoda). Opredeljena je tudi javna kulturna dobrina – to je tista kulturna dobrina, ki jo v javnem interesu zagotavlja država oziroma lokalna skupnost kot javno službo oziroma v obliki podpore posamičnim kulturnim projektom (2. člen). Ker so knjižnice nosilke javnega interesa, področni Zakon o knjižničarstvu natančno opredeljuje naloge in izvajanje dejavnosti, pravilniki in standardi pa določajo brezplačne osnovne storitve, minimalne standarde, ki so pogoji za opravljanje javne službe, razvitost dejavnosti, ki naj bi jo dosegle do leta 2015, ter druge elemente delovanja.

Obstaja torej regulacija, koliko in kaj moramo narediti, obstajajo standardi in merila razvitosti, ni pa ustrezno regulirano financiranje, zlasti ne posledice neizpolnjevanja pogojev, da bi knjižnice uresničevale javni interes in omogočale prebivalcem ter prebivalkam lokalne skupnosti enakopraven dostop do javnih kulturnih dobrin. Financiranje splošnih knjižnic je po državi neenotno in odraža odnos lokalne skupnosti do

1 Za pomoč pri zbiranju podatkov in nastajanju članka se zahvaljujem sodelavkam: Jani Uršič, Renati Kralj, Olgi Zupan in Zdenki Vrhovnik.

knjižnice. S tem je kršena pravica državljanov in državljank do enakopravnega dostopa do javnih kulturnih dobrin, ki so v javnem interesu.

1.2 Knjižnica kot postulat javne dobrine in demokracije

Smisel obstoja nepridobitnih organizacij je delovanje v splošno družbeno korist, za splošne družbene interese, ki jih po principu demokratičnosti ureja država kot javni interes, na drugi strani pa državljani kot skupni interes. Izid delovanja države je t. i. javno dobro, ki je dostopno vsem pod enakimi pogoji, določajo ga javni akti (zakoni, pravilniki). (Kolarič et al. 2002: 10–13) Najbolj pomembni vlogi javnih knjižnic sta promocija in vzdrževanje znanja, vrednot, ki so pomembne za demokratično civilizacijo. Stanje splošnih knjižnic je odraz stanja, v kakršnem sta demokracija in družba (D'Angelo 2006: 1), torej resnično demokratična družba skrbi za knjižnice, ki so postulat javne dobrine in demokracije s svojo odprtostjo, dostopnostjo informacij, znanja in socialne vključenosti za vse ljudi brez razlike. Tudi demokracija je javna dobrina. Javne knjižnice so nastale prav z namenom, da bi bilo znanje dostopno vsem, ne le eliti ali ozko omejeni skupini ljudi. Znanje in informiranost sta torej pomembni tudi za družbeno moč. Zato so bile knjižnice vedno del družbenega in političnega diskurza. Aristokratski dvorci in bogataške hiše so imele svoje bogato opremljene knjižnice, ki so pričale o lastnikovem kulturnem, družbenem in finančnem položaju. Slovensko narodno prebujenje se je izražalo tudi s čitalniškim gibanjem, kjer so pogosto ustanavljali knjižnice, najprej za svoje člane, potem pa tudi za vse prebivalce. Tako so ravnali tudi člani kamniške čitalnice, ki so leta 1906 odprli svojo knjižnico za vse prebivalce Kamnika in okolice.

Knjižnice imajo moč spreminjanja življenja posameznikov. Znamenitemu ameriškemu pesniku Waltu Whitmanu je pri enajstih letih sin njegovega delodajalca plačal vpisnino v knjižnico in mladi Walt se je z izposojenim gradivom iz knjižnice seznanjal z največjimi literarnimi stvaritvami ter postal dober bralec. Kasneje je sam svoje članstvo v knjižnici ocenjeval kot najpomembnejši dogodek njegovega življenja dotlej. (Manguel 2007: 198) Andrew Carnegie je z revnimi starši prišel v Ameriko iz Škotske, od revnega fantiča, ki si je redno izposojal knjige v sindikalni in javni knjižnici bogatega zasebnika za »vajence brez možnosti za šolanje«, se je povzpel do bogatega lastnika jeklarn. S svojim denarjem je zgradil čez 2500 javnih knjižnic, zlasti v angleško govorečih deželah. Verjel je, da lahko vsakdo uspe s trdim delom in branjem. Njegov lik še vedno vzbuja kontroverznost, saj je bil s svojimi delavci trd, za bogastvom se je brezobzirno pehal, a njegovim knjižnicam veliko ljudi dolguje svoje znanje in navade vseživljenjskega branja. (Manguel 2011: 81–85)

Osnovni namen splošnih ali javnih knjižnic je v tem, da omogočajo vire in servise v skladu s potrebami posameznikov ali skupin za izobraževanje, informacije in osebni razvoj, vključno z zadovoljevanjem prostočasnih in sprostitvenih potreb. Imajo tudi pomembno vlogo pri razvoju in utrjevanju demokratične družbe s tem, da omogočajo dostop do velikega števila različnih znanj, idej in mnenj. (IFLA 2001: 2) Za knjižnice je intelektualna svoboda pomembna vrednota, zato je dostop brez omejitev vedno poudarjan. Knjižnice so javna dobrina, saj so cenovno in prostorsko dostopne vsem, ne le kulturnim, političnim ali drugim elitam. Vendar pa so prostori druženja, prost dostop do gradiva, intelektualna svoboda in svoboda do izražanja ter skrb za posebne skupine ljudi demokratični postulati, stanje knjižničarstva pa odraža mnenje vlade in drugih odločevalcev na vseh ravneh o teh temeljnih civilizacijskih vrednotah.

2 Merjenje in evalvacija knjižničnih storitev v Matični knjižnici Kamnik

Knjižnica s svojimi storitvami omogoča uporabniku iskanje, dostopnost in uporabo knjižničnega gradiva. Knjižnične storitve so namenjene različnim ciljnim skupinam in obsegajo nabavo in vzdrževanje knjižničnih zbirk, izposojo, posredovanje informacij, informacijsko in vseživljenjsko izobraževanje, razvoj bralne kulture, domoznansko dejavnost.

Knjižnične storitve je tako kot ostale storitve težko opredeliti, saj so vloženi viri in rezultati neoprijemljivi. Če lokalna skupnost nameni sredstva za mrliško vežico ali prenovo vaškega kulturnega doma, je rezultat otipljiv in merljiv. Vendar se nam tudi ob opredmetenih rezultatih zastavlja vprašanje, kakšna sta njihov vpliv in učinek na okolje. Takšno vprašanje se nam zastavlja tudi za knjižnično dejavnost.

Knjižnična storitev je servis, je ekonomska aktivnost, ki ustvarja vrednost in uporabnikom omogoča koristi. Servis ena stran ponudi drugi. Čeprav je servis povezan s fizičnim produktom, je aktivnost neopredmetena, ne rezultira v lastništvu – servis ali storitev je nekaj, kar se lahko kupi ali proda, a se ne more prijeti v roko. (Lovelock 2001: 6) Že bežen pogled na lokalne proračune razkrije, da gre velik del sredstev v takšne neotipljive in težko vrednotene storitve ali dejavnosti, ki so v javnem interesu in so javna dobrina. Vendar pa je knjižnična dejavnost dobro merjena, čeprav je težko oceniti njen vpliv na okolje, za katerega menimo, da je precejšen. Kako merimo in vrednotimo rezultate ali vpliv knjižnične dejavnosti? Ambrožič in Badovinac natančno opredeljujeta metode in orodja za evalvacijo. Enote za evalvacijo so naslednje: vloženi viri (inputs), notranji procesi, rezultati procesov, končni rezultati (outcomes), ki se kažejo kot vpliv (impact). Evalvacije so naslednje: knjižnična statistika, ugotavljanje uspešnosti delovanja knjižnice, ugotavljanje končnih rezultatov, ki se odražajo bodisi v družbeni bodisi v ekonomski vrednosti knjižnic. (2009: 14–21)

2.1 Knjižnična statistika

Knjižnično delovanje je v Sloveniji natančno merjeno že dolga leta, od vključitve v sistem COBISS pa je merjenje podprto z računalniško tehnologijo od vnosa novega gradiva v sistem do vseh transakcij v izposoji. Zbrane podatke prikazujemo s kazalci. Ti večinoma predstavljajo razmerja med številčnimi vrednostmi in jih pogosto imenujemo kazalci uspešnosti, ki pa jih je potrebno pravilno interpretirati; pomembni pa so za spremljanje razvoja, primerjanje z drugimi knjižnicami, pri odločanjih o prihodnjih vlaganjih v določene storitve knjižnic, za načrtovanje in strateške odločitve. (Ambrožič 2000: 66–68) Med kazalci so tudi kazalci ekonomičnosti, ki prikazujejo izdatke na potencialnega uporabnika.

Matična knjižnica Kamnik je del reguliranega knjižničnega sistema, zato zbira in posreduje statistične podatke o delu knjižnice v zbirnik podatkov vseh slovenskih knjižnic,[2] ki je javno dostopen in kronološko urejen. Statistične meritve dejavnosti slovenskih knjižnic, ki imajo že dolgo tradicijo, redno izvajata Narodna in univerzitetna knjižnica in Statistični urad Republike Slovenije. Vsebino statističnih vprašalnikov določa Center za razvoj knjižničarstva pri Narodni in univerzitetni knjižnici. Vprašalniki so oblikovani na osnovi Unescovih statističnih vprašalnikov in mednarodnih standardov ISO, prilagojeni so tudi meritvam v okviru evropskega projekta za poenotenje knjižnične statistike LIBECON in standardom ISO. (Kodrič 2004: 157) Te meritve tudi kamniško-komendski knjižnici omogočajo primerjave podatkov glede na slovensko povprečje, izsledki podatkov pa so knjižnici v preteklosti služili kot trden argument, da mora lokalna skupnost nameniti več pozornosti razvoju dostopnosti do javnih kulturnih dobrih, zlasti gradiva in informacij.[3] Podatki so predstavljeni v vsakoletnih poslovnih poročilih svetu zavoda, občinskemu svetu, občinski upravi in ustreznim odborom za družbene dejavnosti.

Naj prikažemo izbrane podatke za dejavnosti v kamniško-komendski knjižnici in slovensko povprečje.

Preglednica 1: Izbrani podatki o delovanju MKK v primerjavi s slovenskimi knjižnicami

	(1)		(2)		(3)		(4)		(5)		(6)	
	SI	MKK	SI	MKK	SI	MKK	SI	MKK	SI	MKK	SI	MKK
2001	3,76	3,07	0,21	0,18	0,24	0,21	16,11	17,60	11,00	9,25	14,11 €	12,01 €
2002	3,90	3,16	0,20	0,14	0,24	0,21	16,75	18,48	10,76	9,81	15,89 €	12,89 €
2003	4,08	3,28	0,21	0,16	0,25	0,21	16,83	17,87	10,84	9,96	17,00 €	13,06 €
2004	4,21	3,21	0,23	0,20	0,27	0,20	16,68	19,41	11,93	10,65	18,09 €	14,48 €
2005	4,31	3,38	0,25	0,22	0,26	0,23	17,31	18,00	11,96	10,76	20,20 €	17,15 €
2006	4,54	3,56	0,27	0,24	0,27	0,24	17,06	17,07	12,38	10,73	20,43 €	17,09 €
2007	4,65	3,63	0,27	0,23	0,26	0,23	18,21	17,00	12,66	10,42	21,13 €	16,50 €
2008	4,94	3,76	0,28	0,22	0,25	0,23	19,86	16,88	12,57	10,53	23,44 €	20,61 €
2009	5,05	3,79	0,26	0,23	0,25	0,24	18,16	17,16	11,70	10,86	23,09 €	21,89 €
2010	5,13	3,76	0,27	0,24	0,25	0,24	18,91	18,42	11,96	11,50	24,88 €	21,07 €

Naslovi stolpcev: (1) – število enot knjižničnega gradiva na potencialnega uporabnika, (2) – prirast enot knjižnega gradiva na potencialnega uporabnika, (3) – delež članov med potencialnimi uporabniki, (4) – število obiskov knjižnice na člana knjižnice, (5) – število izposojenih enot knjižničnega gradiva na potencialnega uporabnika, (6) - sredstva za knjižnico na potencialnega uporabnika

Srečanje s Tomom Križnarjem v do zadnjega kotička napolnjeni dvorani Matične knjižnice Kamnik

2 Narodna in univerzitetna knjižnica: BibSistonline. Dostopno na naslovu: http://bibsist.nuk.uni-lj.si/statistika/index.php.

3 Izbor dopisov občinski upravi – arhiv MKK:
1. 12. 2003: Osnutek načrta za doseganje pogojev za opravljanje knjižnične dejavnosti kot javne službe
24. 1. 2004: Načrt za doseganje pogojev za opravljanje javne službe po Pravilniku o pogojih za izvajanje knjižnične dejavnosti kot javne službe (*Uradni list RS*, 73/03)
19. 10. 2006: Zaposlitve v Matični knjižnici Kamnik
9. 7. 2010: Načrtovanje prostora za knjižnično dejavnost v občini Kamnik
14. 5. 2010: Odgovor na dopis z dne 12. maj 2010 – poraba proračunskih sredstev
Gradiva za obravnavo problematike Matične knjižnice Kamnik na odboru za družbene dejavnosti:
februar 2004: Gradivo za obravnavo stanja Matične knjižnice Kamnik: analiza stanja in predlog ukrepov (Breda Podbrežnik Vukmir)
november 2011: Gradivo za sejo odbora za družbene dejavnosti Občinskega sveta občine Kamnik (mag. Breda Podbrežnik Vukmir)

Legenda:

Uporabnik knjižnice je fizična ali pravna oseba, ki uporablja gradiva in storitve knjižnice.

Potencialni uporabniki knjižnice so tisti uporabniki, ki jim je knjižnica v skladu s svojo funkcijo namenjena. Za potencialne uporabnike splošne knjižnice štejemo skupno število prebivalcev območja, ki mu knjižnica služi.

Član knjižnice je uporabnik, ki se včlani v knjižnico, da bi v njenih prostorih ali izven njih uporabljal knjižnično gradivo in storitve knjižnice.

Knjižnično gradivo je vsaka enota gradiva, ki jo knjižnica inventarizira in s tem vključi v svojo zbirko.

Prirast knjižničnega gradiva je število inventarnih enot, ki jih je v določenem časovnem obdobju inventarizirala knjižnica. Običajno merimo prirast za eno koledarsko leto.

Izposoja je posojanje knjižničnega gradiva iz lastne zbirke uporabnikom na dom ali v knjižnico.

Knjižnično zbirko ali knjižnično zalogo sestavljalo enote knjižničnega gradiva oziroma dokumentov, ki jih knjižnica hrani ali lahko dostopa do njih na daljavo.

Obisk knjižnice merimo s štetjem uporabnikov, ki so knjižnico obiskali z namenom izposoje gradiva na dom ali v prostore knjižnice.

Benchmark kaže na zaostajanje naše knjižnice za slovenskim povprečjem. Kaže pa tudi razvojne trende knjižnice, ki so bili do sedaj v vzpenjanju, kar je razvidno iz preglednice 1. Torej smo v zadnjih letih uspešno dohajali slovensko povprečje. Najbolj zaostajamo pri številu enot knjižničnega gradiva na prebivalca in pri prirastu gradiva, saj imamo v knjižnici za 1,3 enote manj na prebivalca. Na slovenskem nivoju je knjižnična zbirka na prebivalca narastla za 33 %, v kamniški knjižnici pa le za 22 %. V letu 2001 smo pri nabavi gradiva za slovenskim povprečjem zaostajali kar za 25 %, leto zatem celo za 30 %, vendar smo prav z uporabo statističnih podatkov odboru za družbene dejavnosti dokazali naše zaostajanje in spodbudili ugodnejše financiranje, zato v letu 2010 za slovenskim povprečjem zaostajamo za 12 %[4]. Po številu članov in obiska na prebivalce smo v koraku s slovenskim povprečjem, pri obisku povprečje celo presegamo. Te podatke lahko razumemo kot pozitivne rezultate in domnevamo, da so uporabniki prepoznali naše storitve kot koristne. Primerjava financiranja knjižnice na prebivalca v obeh tabelah kaže, da smo leta 2007 imeli 5 evrov manj sredstev na prebivalca, v letu 2010 pa 3 evrov manj od slovenskega povprečja. Naj navedemo še sveže podatke za leto 2011, ki ponovno kažejo naraščanje naše dejavnosti: dosegli smo število 3,88 enot na potencialnega uporabnika, 0,26 enot prirasta na potencialnega uporabnika, 25 % prebivalcev obeh občin je članov naše knjižnice, izposodimo pa 11,77 enot gradiva na prebivalca obeh občin.

4 Glede na sprejeti proračun za leto 2012, ki predvideva drastično znižanje sredstev za nakup knjižničnega gradiva, utemeljeno predvidevamo ponovno zaostajanje za slovenskim povprečjem, in tudi to, da ne bomo več izpolnjevali zahtev Pravilnika o pogojih za izvajanje knjižnične dejavnosti kot javne službe (*Uradni list RS*, 73/03) o minimalnem številu nakupa knjižničnega gradiva. Doslej smo te pogoje v skladu z zahtevami pravilnika presegali.

Pojavlja pa se bolj vsebinsko vprašanje: koliko časa je lahko knjižnica z manjšim izborom gradiva in manj sredstvi na prebivalca koristna za lokalno skupnost in uporabnike. Čeprav nam primerjava podatkov marsikaj pomeni in čeprav lahko te razumemo tudi kot kazalnike uspeha, pa jo je potrebno dodatno interpretirati. Ni namreč vsaka izposoja enakovredna in tudi ne vsak obisk. Medtem ko uporabniku lahko hitro najdemo branje za sprostitev s police pravkar vrnjenih knjig, pa se moramo za drugega bolj potruditi, ker so njegove informacijske potrebe bolj specifične, čeprav je končno število izposojenih knjig enako (na primer: pojav poulične antimode, vloga socialne službe pri reševanju družinskega nasilja, vpliv računalniških igric na športno aktivnost šolskih otrok ...). Takšen model merjenja Holt in Elliot (2003: 424) imenujeta model input-output, ki sledi industrijskemu modelu merjenja in knjižnico pojmuje kot črno skrinjico, katere vložki (input) so finančni viri, osebje, material, stavba, vzdrževanje, izložki pa se kažejo v številu izposoje in obiska. Če ima knjižnica glede na povprečje primerno ali celo uspešno izposojo ob podpovprečno nizki rabi sredstev, to ne predstavlja kvalitete in učinkovitosti. Statistični prikaz pa ni dovolj za prikaz posebnih projektov in storitev, kot so na primer naslednji iz leta 2010: digitalizacija *Kamniškega občana* od leta 1962 do 2005, izdelava in izdaja bibliografije Jurija Japlja in del o njem, odprtje enote v Šmarci, sodelovanje na Kamfestu, 20 brezplačnih računalniških tečajev za 428 upokojencev, 61 ur brezplačnega tečaja digitalne fotografije za 224 udeležencev v Točki vseživljenjskega učenja, 32 bibliopedagoških dejavnosti za 1033 otrok, 116 prireditev za otroke in odrasle (pravljične ure, Srečanja s knjigo, srečanja z avtorji). Med drugimi smo gostili Borisa Pahorja in nekatere domače avtorje (Mateja Tonina, Jožeta Urbanijo, Vilka Rifla). V letu 2011 smo se bolj posvetili notranjim procesom in naredili dokument o nabavni politiki, v skladu z njo natančno analizo uporabe zbirk po stroki in izločali neizposojano gradivo, vsebino internih izobraževanj, ki so jih pripravljale sodelavke knjižnice, smo usmerili v vrednotenje in poznavanje knjižnične zbirke ter novitet po posameznih strokah z namenom, da izboljšamo svetovanje uporabnikom. V dvorano knjižnice smo vabili najbolj prepoznane avtorje, kot so Feri Lainšček (čigar roman je bil izbran za maturitetno čtivo, zato so prireditev množično obiskali maturantje), Manca Košir, Jože Pirjevec, Renata Salecl; uveljavljene domače strokovnjake, kot so dr. Andrej Perko, Tone Škarja, ali druge avtorje (Alenka Mihorič, Franc Drolc), posthumno smo predstavili pesniško zbirko Anice Gladek. Uvedli smo novost: to so Kamniške pravljične poti, na katerih z Ireno Cerar spoznavamo kamniške pravljice ter z njimi povezane kraje. Prav tako nadaljujemo z množično obiskanimi tečaji v Točki vseživljenjskega učenja, za katere pridobivamo sredstva iz evropskih skladov preko območne knjižnice.

Problem statističnih meritev in zgoraj prikazanih kazalnikov je v tem, da merijo, kaj knjižnice delajo, in ne koristi, ki jih omogočajo. (Holt, Elliot 2003: 425) Prav tako ne kažejo kvalitete delovanja. Matična knjižnica Kamnik se je odločila za pot vodenja kakovosti z namenom, da v svoje poslovanje in delovanje vpelje ne

Feri Lainšček v pogovoru z dijaki Šolskega centra Rudolfa Maistra

samo količinska merila, pač pa predvsem merila kakovosti.

2.2 Kazalniki uspeha

Prvo vodilo knjižnične dejavnosti so uporabniki in njihovo zadovoljstvo, zato je Matična knjižnica Kamnik uskladila svoje poslovanje s standardom ISO9001:2008. Na pridobitev certifikata smo se pripravljali dve leti. Za sistem vodenja kakovosti v skladu s standardi ISO9001:2008 smo se odločili, ker želimo v čim večji meri kakovostno zadovoljiti potrebne naših uporabnikov, ker smo želeli doseči preglednost poslovanja, boljši nadzor nad procesi, izboljšanje komunikacije med sodelavci, optimizacijo organizacije dela, boljšo odzivnost na spremembe in nenehno izboljševanje. (Poslovnik kakovosti Matične knjižnice Kamnik 2010: 6) Proces nenehnega izboljševanja je sledenje zakonitostim Demingovega kroga: začnemo z načrtovanjem z opredeljenimi cilji in metodami, sledi izvedba, potem preverjanje rezultatov izboljšav in ustrezno ukrepanje, če rezultati niso zadovoljivi. Zaradi preverjanja rezultatov in zavezanosti izboljševanju smo oblikovali kazalnike uspešnosti, ki jih vsebinsko delimo na finančni vidik, vidik odjemalcev, procesov in zaposlenih. Kazalniki uspeha so izračunani na podlagi določenih ciljev, ki so strateški in dolgoročni, zapisani pa v dokumentu Strateški načrt Matične knjižnice Kamnik 2008–2012 (2008). Na podlagi vsakoletnih meritev izračunamo kazalnike, ki nam kažejo bodisi razvoj bodisi nazadovanje na posameznih področjih. Predstavljeni so v vodstvenem poročilu, ki je osnova za letno načrtovanje in izboljšave. Vsakoletne notranje in zunanje presoje pooblaščene organizacije so namenjene nadzoru izboljšav in realiziciji ukrepov ter presoji sprotnih procesov, izboljšavam ter morebitnim zaznavam neskladnosti ali potencialnih nepravilnosti. Tako naše delo in predvsem načrtovanje potekajo sistemsko, na osnovi kazalnikov uspeha, v primerjavi s slovensko knjižnično statistiko ter s kronološko primerjavo kazalnikov. Čeprav smo še vedno zgolj pri številčnem prikazovanju kazalnikov uspeha, pa sistem vodenja kakovosti v skladu s standardom ISO9001:2008 vključuje tudi opisna merila kakovosti, kot so na primer ugotovljene, opisane in obravnavane pritožbe ter pohvale uporabnikov, zaposlenih in vseh drugih odjemalcev. (Vodstveni pregled v Matični knjižnici Kamnik: poslovno leto 2010, 2011: 5)

Statistične podatke interpretiramo tako, da jim sistematično sledimo, ugotavljamo trende in vzroke za številčna gibanja. Na njihovih temeljih skušamo sprejemati odločitve, ki bi obdržale pozitivne trende ali zaustavile negativne. Primer sledenja ključnim kazalnikom:

Preglednica 2: Ključni kazalniki uspešnosti MKK

	1 SLO 2009	2 2007	3 2008	4 2009	5 2010	Indeks 5/4	Indeks 5/1
KKU1	4,99	3,68	3,69	3,73	3,78	101	76
KKU2	11,70	10,34	10,33	10,70	11,55	108	99
KKU3	24,7 %	23,2 %	23,1 %	23,8 %	24,1 %	101	97

Naslovi vrstic: KKU1 – skupno število knjižničnega gradiva na prebivalca, KKU2 – število izposojenih enot na prebivalca, KKU3 – delež aktivnih uporabnikov

Ugotovitev vodstvenega pregleda je bila, da z obsegom knjižnične zbirke močno zaostajamo za državnim povprečjem, s številom izposojenih enot in deležem aktivnega članstva pa smo blizu državnega povprečja, vendar pa je ključni kazalnik obseg knjižnične zbirke povezan s finančnimi sredstvi, ki jih ustanovitelji in financerji namenjajo nabavi knjižničnega gradiva, zato se ta v letu 2010 ne povečuje, je pa vrednost kazalnika KKU3 prvič presegla 24 % prebivalcev, ki so v letu 2010 podaljšali aktivno članstvo, beležimo tudi velik napredek pri številu izposojenih enot (KKU2). (Vodstveni pregled ... 2010: 11)

S sistemom vodenja kakovosti po standardih ISO9001:2008 smo naše delovanje in njegovo načrtovanje utemeljili na sledenju kazalnikom uspeha in doseganju kakovosti, tudi z namenom, da bi lokalni oblasti, ki odloča o življenju njene knjižnice, dokazovali sistematično delo, argumentirane potrebe in uspehe.

2.3 Družbeni in ekonomski učinki Matične knjižnice Kamnik

2.3.1 Knjižnica in lokalna skupnost

Družbena vrednost knjižnice je najbolj prepoznavna vrednost in se navezuje tudi na pojem družbene odgovornosti, zajema širok spekter socialnih, kulturnih, izobraževalnih, intelektualnih, političnih, zgodovinskih in drugih koristi in vplivov; knjižnice vplivajo na socialni in družbeni kapital. (Ambrožič, Badovinac 2009: 18)

Splošne knjižnice imajo vpliv na svojo lokalno skupnost, ta ima od delovanja knjižnice tudi koristi. Vpliv lahko opišemo s splošnimi pojmi: da knjižnica s svojim gradivom vpliva na kakovost življenja svojih uporabnikov, na njihovo izobraževanje in počutje itd. Koristi pa bi bilo potrebno opredeliti bolj konkretno, še zlasti ekonomske koristi. Koristi so posredne in neposredne. Prve se nanašajo na neposredno vrednost za tistega, ki ima dostop do knjižničnih storitev, posredne pa so tiste, ki jih ima tudi ostala populacija, kadar posamezniki uporabljajo storitve te javne ustanove. (Holt, Elliot, Moore 1998: 99) Vendar je takšne vplive in koristi težko, če že ne nemogoče denarno ovrednotiti, na primer bralno pismenost kot rezultat izposoje in dobrega svetovalnega servisa knjižničarjev. Bralna pismenost se odraža v uspešnem šolanju, ki omogoča boljšo zaposlitev in boljše prihodke, tudi boljše poklicno ali drugo družbeno udejstvovanje. V strokovni literaturi najdemo nabor družbenih koristi in tudi vrsto vpliva oz. koristi. Na primer: osnovna pismenost vpliva na osebno rast in razvoj, na višjo kakovost življenja nasploh; knjižnica vpliva tudi na informacijsko pismenost, ki se kaže v boljših osebnih kompetencah in v višji kakovosti življenja; knjižnica vpliva na skupnost tudi kot prostor, ki vpliva na razvoj lokalne skupnosti, medčloveške odnose, krepitev lokalne identitete ... (Ambrožič, Badovinac 2009: 19)

V Matični knjižnici z izposojo tako kot v vseh knjižnicah spodbujamo bralno pismenost. Ob tem naj poudarimo, da smo v skladu z opredeljeno nabavno politiko v zadnjih letih zmanjševali nakup lahkega čtiva, povečevali pa nakup strokovnega gradiva s področja poslovanja, ekonomije, statistike, medicine in podobno. Spodbujamo tudi informacijsko opismenjevanje s pomočjo brezplačnih računalniških tečajev za upokojence. Socialno ranljivo skupino ljudi smo naučili rabe interneta in elektronske pošte, s tem smo jim omogočili dostop do pomembnih in koristnih informacij ter komunikacijo z družinskimi člani, razkropljenimi po svetu. K branju kot cenjeni aktivnosti spodbujamo cele družine in večkrat na leto napolnimo dvorano z obiskovalci, ki se udeležijo srečanja z zanimivim, uveljavljenim avtorjem. Načrtno delujemo na področju vseživljenjskega učenja, domoznanske dejavnosti in utrjevanja lokalne identitete. Ocenjujemo, da smo z dejavnostmi vplivali na naše okolje in uporabnike, navadne statistične meritve kažejo na velik obisk.

2.3.2 Ekonomske koristi

Izziv za knjižnice je najti pot, kako dokazati koristi v denarnih zneskih. Zato je potrebno identificirati in nato količinsko opredeliti koristi v denarnih zneskih, vendar pa je treba knjižnico vrednotiti z otipljivimi in neotipljivimi koristmi. (Elliott 2007) Razlika med deležem proračunskih sredstev na potencialnega uporabnika in deležem ustvarjene ekonomske vrednosti na potencialnega uporabnika ustvarja dodano vrednost, torej povrnitev naložbe. (Ambrožič, Badovinac 2009: 21)

Mednarodni avtorji na podlagi svojih študij ugotavljajo, da dejstva govorijo v prid temu, da knjižnice imajo ekonomski vpliv na svoje okolje, lokalno blaginjo, zmanjšanje revščine v določenih okoljih, da pomagajo k preživetju različnih kulturnih ustvarjalcev, hkrati pa poudarjajo, da ekonomska analiza vpliva kaže na pozitivne značilnosti uporabe knjižnic. (McClure 2001: 2) Ambrožič in Badovinac (2009: 24–33) navajata študije in rezultate, da knjižnice na primer za vsak proračunski dolar povrnejo okrog 4 dolarje in ustvarijo veliko dodane vrednosti oziroma precej več sredstev, kot jih dobijo.

V mednarodni strokovni literaturi najdemo več konceptov za opredeljevanje ekonomskih koristi. Holt je s soavtorji (1996) opredelil raziskovalno metodo za razumevanje in merjenje kompleksnih koristi uporabe knjižničnih virov splošnih knjižnic in jo implementiral v raziskavo ene od ameriških splošnih knjižnic. Metoda se imenuje pristop stroškov in koristi (Cost-Benefit Approach). Tako vrednotenje knjižničnih storitev kaže, da so koristi, ki izhajajo iz knjižničnih servisov, večje od stroškov, ki so potrebni za zagotavljanje vseh servisov. Nekatere knjižnice uporabljajo tudi merjenje potrošnikovega presežka in kontigenčne vrednosti. Potrošnikov presežek je razlika med maksimalno ceno, ki jo je potrošnik pripravljen plačati, in dejansko ceno, ki jo mora za blago ali storitev plačati, torej predstavlja denarno vrednost, ki jo uporabniki povezujejo z blagom ali storitvijo, a ta presega stroške, ki jih namenijo plačilu blaga ali storitve. (Elliott 2007: 18) Raziskovalci ocenjujejo potrošnikov presežek z raziskavo uporabnikov tako, da seštejejo porabo v denarju za vsak knjižnični servis. Zelo pogosto uporabljena metoda na področju storitev ali netržnih dejavnosti je kontigenčna vrednost, s katero ugotavljajo uporabnikovo pripravljenost plačati ali pripravljenost sprejeti nadomestilo za blago ali storitev, ki je vrednotena. (Aabø 2007: 117) Aabø je s to metodo raziskala dve hipotetični vprašanji, in sicer: ali bi nasprotovali ohranitvi knjižnice, če bi to pomenilo povečanje plačevanja prispevkov, ali bi podprli zaprtje knjižnice, če bi to pomenilo prihranek sredstev, ki bi jih namenili drugim dejavnostim. Ugotovila je, da je 35 % respondentov pripravljenih prispevati v lokalni proračun več denarja, da bi obdržali knjižnico, 39 % pa jih ohranitev podpira, a za to ne bi namenjali več sredstev. Na drugo vprašanje je 51 % respondentov odgovorilo, da podpirajo ohranitev knjižnice ne glede na znesek, ki bi ga prihranili za druge proračunske namene, 39 % pa jih podpira, tudi če bi znesek, ki ga porabi knjižnica za svoje delovanje, namenili drugi občinski dejavnosti, ki koristijo posameznemu gospodinjstvu. (Aabø 2007: 121) S tem je dokazala, da so knjižnične storitve cenjene in da Norvežani ne podpirajo zmanjševanja sredstev za knjižnice.

Pravljičarke Ivanka Učakar, Helena Sterle, Barbara Božič in Anja Bolarič, dramatizacija pravljice ob zaključku sezone pravljičnih uric v Kamniku (2 skupini), Šmarci in Komendi

Naslednja metoda je izračunavanje povrnitve vlaganj – POV (ang. return on investment – ROI). Povrnitev vlaganj predstavlja dohodek oziroma vrednost, ki je pridobljena kot rezultat vlaganja v dejavnost organizacije – koliko vrednosti, izražene v denarnem znesku, se povrne za vsak vloženi evro. (Ambrožič, Badovinac 2009: 22) Gre za metodo izračunavanja neposrednih uporabnikovih koristi glede na oceno, koliko povprečno stanejo posamezni knjižnični servisi. Skupni znesek povprečne cene posameznih knjižničnih storitev je enak skupnim koristim, ki so jih prejeli uporabniki. POV dobimo, ko od tega skupnega zneska odštejemo davkoplačevalska sredstva. Ambrožič in Badovinac navajata raziskave ameriških in britanskih splošnih knjižnic, ki so ugotovile, da za vsak vloženi dolar ali funt povrnejo povprečno 4 dolarje ali funte in da ustvarijo 350 % dodane vrednosti. (2009: 26)

Ker je glavni cilj našega članka izračun ekonomske vrednosti naše knjižnice, smo prilagodili primere iz strokovne literature našim posebnostim in naredili izračun za glavne servise: to sta izposoja knjig in neknjižnega gradiva na dom in izposoja revij, sledi ocena koristi prireditev za odrasle, za otroke in bibliopedagoške dejavnosti za šole ter vrtce. Pri izračunu vrednosti izposojenega gradiva smo upoštevali število izposoj za vrsto gradiva in njegovo povprečno vrednost. Pri izposoji knjig smo število izposoje množili s količnikom 0,75, saj predvidevamo, da vsaka izposojena knjiga ni prebrana – kar povzemamo po znani raziskavi Univerze Loughborough, kjer so ocenili, da so od štirih izposojenih enot prebrane tri. (Hawkins, Morris, Sumsion 2001: 90)

V letu 2010 je bilo izposojenih 312.410 knjig, vrednost ene knjige ocenjujemo na 10 evrov (povprečna vrednost nove je 17 evrov), število izposoje pa smo pomnožili z 0,75. Revij s povprečno vrednostjo 4 evrov smo izposodili 35.490, neknjižnega gradiva s povprečno vrednostjo 12 evrov pa 49.222 enot.

Preglednica 3: Izračun povrnitve vlaganj – POV

Izbor merjenih storitev	Izračun
Število izposoje x povprečna cena knjige	2,343.075 €
Število izposoje x povprečna cena revije	141.960 €
Število izposoje x povprečna cena neknjižnega gradiva	590.730 €
Število udeležencev prireditev za odrasle x povprečna cena obiska	13.148 €
Število udeležencev bibliopedagoških dejavnosti x povprečna cena obiska	6.027 €
Število udeležencev pravljičnih ur in bralnih srečanj x povprečna cena obiska	4.056 €
Skupaj ocenjeni stroški	3,098.996 €
Skupaj vsi prihodki MKK v letu 2010	727.552€
Izračun POV	4,25 €

Izračunali smo vse stroške prireditev (avtorski honorarji, fiksni stroški, materialni stroški in stroški dela) in ugotovili, da povprečen strošek ene prireditve za odrasle znese 657 evrov, na obiskovalca pa 6 evrov (skupaj obiskovalcev – 2042).[5] Nismo upoštevali dejavnosti v Točki vseživljenjskega učenja, saj smo sredstva pridobili iz drugih virov, čeprav so te dejavnosti odmevne in zelo obiskane. Stroški za bibliopedagoške dejavnosti za vrtce in šole znesejo 6027 evrov, povprečna vrednost prireditve je 77 evrov, strošek prireditve na enega obiskovalca pa je 2,11 evrov (obiska je bilo 2856). Pravljične urice in bralna srečanja za odrasle znesejo skupaj 4060 evrov, prireditev povprečno stane 31 evrov, strošek enega obiska pa je 1,6 evrov. Zanimalo nas je, če bo izračun POV po spodnji metodi, ki smo jo povzeli iz izračuna miamijske knjižnice (McClure 2001), prinesel rezultate, kakršne smo srečali v strokovni literaturi, ki smo jo navedli zgoraj. Poudariti pa je potrebno, da vseh storitev nismo upoštevali, ker jih

5 Upoštevali smo le prireditve z vabljenimi avtorji, ne pa drugih, na primer sodelovanja na Kamfestu, Dnevu knjig, Dnevu splošnih knjižnic v Žalcu, na Čarobnem dnevu itd., ki so množično obiskane in sejemsko naravnane.

je težko ovrednotiti (izdelava bibliografij, informacijske storitve, domoznanska dejavnost, posredovanje informacij o novem gradivu, rezervacija in naročanje gradiva, razstave), upoštevali smo le najbolj prepoznavne storitve zaradi lažjega izračuna in dokazljivosti koristi, ki jih ima lokalna skupnost od knjižnice.

Naš izračun je potrdil izračune, na kakršne smo naleteli v strokovni literaturi. Knjižnica za vsak vloženi evro ustvari 4,25-kratno dodano vrednost. Izračuni dokazujejo, da imajo občani in občanke koristi od uporabe knjižničnih storitev izposoje, prireditev in bibliopedagoških dejavnosti za šolarje ter predšolske otroke. Poraba javnih sredstev za knjižnico se torej izplača.

3 Sklep

V prispevku smo predstavili različne vidike vrednotenja rezultatov, uspeha in ekonomske vrednosti knjižnice, ki je ena od proračunskih porabnikov. Zlasti v kriznih časih je potrebno porabo proračunskih sredstev utemeljiti z vidika koristi, ki jih ima od posamezne družbene dejavnosti lokalna skupnost. V prispevku smo te koristi prikazali in utemeljili na primeru Matične knjižnice Kamnik Prispevek poudarja tudi dejstvo, da je težko opredeliti koristi in vplive družbenih dejavnosti, saj gre za nepredmetne in neotipljive vrednosti. Glavno sporočilo prispevka je dvojno: proračunski uporabniki morajo dokazati svoj vpliv, tudi z meritvami, odločevalci pa se morajo odločati za financiranje družbenih dejavnosti na podlagi pretehtavanja stroškov in koristi v skladu z vizijo razvoja kraja in v skladu s potrebami sodobne družbe.

Summary

In the following paper we present the method by which the Kamnik Central Library pursues the outcome of its work. The library observes the principles of verifiability and transparency as well as that of a systematical and procedural approach because with the results, it can evaluate the success and quality of the work. The assessment is accounted for in the annual work plans, with the intention of improving them every year. For such continual improvement to take place, the support and understanding of the local community is necessary.

This work shows the normal statistical measurements with the data being available to the public. The data within the framework of the system of quality management by the standards of ISO 9001:2008 is valued in terms of the perspective improvements or lags in the trends and measures are being taken that would guarantee improvement or stem a decline in trends. For the first time, we calculated the return of investment using the computational method of the economic benefits of the library. We found that each invested euro is increased fourfold. It is necessary to bear in mind that all the benefits cannot be economically or monetarily evaluated, since the impacts and benefits of reading or information literacy, knowledge, erudition and the capacity to understand are invaluable for the development of the local community, to which with its services, books, journals, electronic resources, events, and performances greatly assist the public library. The decision-makers in local communities can find concrete arguments to support their public libraries both financially and otherwise. They can also verify the library's impact and the benefits that we have undoubtedly proven.

Literatura

Svanhild AABØ, 2007: Public libraries and valuation: A Norwegian study applying a non-market approach. *Informacijos mokslai.* 115–124.

Melita AMBROŽIČ, 2000: Ugotavljanje uspešnosti delovanja knjižnic: visokošolske knjižnice (II. del). *Knjižnica* (44)4. 65–98.

Melita AMBROŽIČ, Branka BADOVINAC, 2009. Knjižnice – dodana vrednost za uporabnike in okolje. V: *Knjižničarji in knjižnice / Strokovno posvetovanje Zveze bibliotekarskih društev Slovenije, Maribor, 6.–8. oktober 2009*. Ljubljana: Zveza bibliotekarskih društev Slovenije.

Ed D'ANGELO, 2006: *Barbarians at the gates of the public library: How postmodern consumer capitalism threatens democracy, civil education and the public good.* Duluth, Minnesota: Library Juice Press.

Vlado DIMOVSKI, 2002: Management neprofitnih organizacij. V: *Management* Radovljica: Didakta. 695–737.

Marko DIVJAK, Danijel TADENC, Petra LEŠEK (2011). Javnomnenjska telefonska raziskava med uporabniki in neuporabniki slovenskih splošnih knjižnic: poročilo. Maribor: Interstat. Pridobljeno 5. 12. 2011 s spletne strani: http://zdruzenje-knjiznic.si/media/website/javnomnenjska-raziskava-med-clani-uporabniki-in-neuporabniki-splosnih-knjiznic-v-sloveniji/ZDRU%C5%BDENJE-SPLO%C5%A0NIH-KNJI%C5%BDNIC-poro%C4%8Dilo-raziskave-29-09.

Donald S. ELLIOTT, 2007: *Measuring your library's value: How to do a cost-benefit analysis for your public library.* Chicago: American Library Association.

Glen E. HOLT, Donald ELLIOT, 2003: Measuring outcomes: Applying Cost-Benefit Analysis to MIddle-Sized in Smaler Public Libraries. *Library Trend* (51)3. 424–440.

IFLA, 2001: *The public library service: IFLA/UNESCO guidelines for development : prepared by a working group chaired by Philip Gill on behalf of the Section of Public Libraries.* Munchen: Saur.

Zinka KOLARIČ, 2002. Različni znanstveno-teoretski pristopi k proučevanju neprofitnih organizacij. V: D. Jelovac, *Jadranje po nemirnih vodah menedžmenta nevladnih organizacij*. Ljubljana, Koper: Radio Študent : Študentska organizacija Univerze Koper: Visoka šola za management v Kopru.

Christopher LOVELOCK, 2001: *Services marketing: People, technology, strategy.* Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.

Charles R. MCCLURE, 2001: *Economic benefits and impacts from public libraries in the state of Florida: Final report to the State Library of Florida, Division of Library and Information S*. Pridobljeno 15. 12. 2011 s spletne strani: http://dlis.dos.state.fl.us/bld/research_office/final-report.pdf

Anne MORRIS, Margaret HAWKINS, John SUMSION, 2001: The Economic Value of Public Libraries. *Public Library Journal,* 16. 35–37.

Anne MORRIS, Margaret HAWKINS, John SUMSION, 2002: Economic Value of Public Libraries in the UK. *Libri*. 78–67.

Mitja I. TAVČAR, 2005: *Strateški management nepridobitnih organizacij*. Koper: Fakulteta za management.

WISCONSIN, NorthStar Economics, Inc., & Institute of Museum and Library Services (U. S.), 2008: *The economic contribution of Wisconsin public libraries to the economy of Wisconsin: Executive summary. Madison,* WI: NorthStar Economics, Inc. Pridobljeno 1. 12. 2011 s spletne strani Wisconsin department of Public Instruction: http://dpi.wi.gov/pld/econimpact.html.

Viri

Poslovnik kakovosti Matične knjižnice Kamnik (2009).

*Strateški načrt Matične knjižnice Kamnik 2008–2012 (*2008).

Vodstveni pregled v Matični knjižnici Kamnik: poslovno leto 2010 (2011).

Zakon o uresničevanju javnega interesa za kulturo (2002). *Uradni list RS,* 96.

Zakon o knjižničarstvu (2001). *Uradni list RS,* 87.

Dr. Tatjana Novak
Šolski center Rudolfa Maistra Kamnik

Vadba za starejše

1 Uvod

Nascentes morimur – porajajoč se umiramo, je latinski pregovor, ki govori o rojstvu in smrti in nas opozarja na dejstvo, da se začnemo starati takoj, ko se rodimo. Staranje in starost sta pojma, ki ju obravnava gerontologija (»geron« – starček, »logein« – veda), socialno-medicinska znanost, ki obravnava socialno in zdravstveno problematiko starejših prebivalcev oziroma obravnava socialne in medicinske vidike staranja in starosti. (Accetto 1987) Pomembna je postala šele v 20. stoletju, saj se je svetovno prebivalstvo začelo starati, življenjska doba pa podaljševati. Pojma staranje in starost sta si zelo podobna, vendar se razlikujeta po pomenu. Staranje je proces, ki traja od rojstva do smrti, starost pa je neko trenutno stanje, v katerem se nahajamo. (Kladnik 1998) Prelomno obdobje, namenjeno starejšim ljudem, je leto 1999, ki so ga Združeni narodi zaznamovali z geslom »Dodati življenje letom, ki so bila dodana življenju« ter oblikovali pet načel, s katerimi so opredelili obdobje starejših ljudi: neodvisnost, sodelovanje, (samo)oskrba, samoizpolnjevanje in dostojanstvo. Tega leta se je sporočilo Svetovne zdravstvene organizacije ob svetovnem dnevu zdravja glasilo, da je staranje svetovnega prebivalstva velik izziv, s katerim se bo soočal svet v naslednjem stoletju, lahko pa je tudi velika priložnost, kajti starejši ljudje lahko družbi še veliko prispevajo. Vse večja heterogenost starejše populacije je kot posledica podaljševanja življenjske dobe, v bodoče je namreč pričakovana povprečna življenjska doba moških 75 let in žensk nad 80 let, vzpodbudila razmišljanja in raziskave v smeri ohranjanja zdravja v pozno starost.

Zelo pomembno je namreč razlikovati zdravo staranje od pojavov bolezni in patološkega staranja. Funkcionalna sposobnost nekega 70-letnika je lahko zaradi vsakodnevne vadbe tako ohranjena, da se sploh ne razlikuje od funkcionalne sposobnosti 45-letnika. (Tomek-Roksandić idr. 2003)

V Sloveniji se je večje število starejših ljudi začelo pojavljati z upokojevanjem generacije, rojene v času pred drugo svetovno vojno in med njo. Ta generacija je v primerjavi z današnjimi rojstvi izrazito številčna in predstavlja skupino prebivalstva, ki je pomembna zaradi socialnih, družbenih, bioloških in gospodarsko-ekonomskih dejavnikov. Leta 2020 naj bi bilo v Sloveniji po podatkih iz leta 1999 okoli 16 % ljudi, starejših od 65 let (Jakoš 1999), po podatkih iz leta 2009 pa celo 19 % starejših nad 65 let (Sedej 2009), medtem ko naj bi bilo leta 2050 starejših od 60 let kar 39 %, med njimi 12 % starejših od 80 let (Vertot 2008).

2 Teoretična izhodišča

Premišljevanje o starosti je značilnost vsakega človeka. Pri tem se človek srečuje s protislovjem življenja, saj bi vsak rad dočakal visoko starost, obenem pa misel na starost vzbuja strah, kajti vse prepogosto povezujemo starost z odklonilnimi pridevniki, kot so betežen, nebogljen, osamljen, nadležen, izoliran, čudaški, odrinjen. Po drugi strani pa si vsak prizadeva ohraniti mladost čim dlje časa in starost potisniti v poznejše obdobje. (Birsa 1992) V starosti sta fizično in psihično zdravje za posameznika izjemnega pomena. Kronološka starost namreč ne pojasni natančno, kaj se dogaja s človekom, ko se stara, pojasni le, da se stara, ne pa tudi, kako se stara. Če bi hoteli raziskati starost posameznika, bi bilo potrebno oceniti njegove fiziološke funkcije. Gerontološki fiziologi so mnenja, da se le-te da oceniti z metaboličnimi, strukturnimi in funkcionalnimi spremembami v organizmu, najbolje s pregledom homeostatskih parametrov, kot so krvni tlak, krvni sladkor, dihanje in adaptacija organizma na stres. (Chodzko-Zajko & Moore 1996) Ta vidik je zajet v terminu **biološko staranje**, ki ga po bioloških teorijah pogojujejo geni, bolezni, poškodbe in slabi življenjski pogoji ter pomeni propadanje življenjskih funkcij organizma (Požarnik 1981) oziroma privede do neravnovesja med organskimi sistemi (Spirduso idr. 1995). Zato ljudje, stari nad 65 let, lahko po biološki starosti odstopajo od koledarske tudi za ± 20 let. (Israel 1995) Staranje kot neobhoden pojav vsakega posameznika poleg biološkega staranja zajema tudi psihološko in sociološko staranje. **Psihološke teorije staranja** (Požarnik 1981) se opirajo na strukturo osebnosti oziroma razvojne dejavnike, ki osebnost oblikujejo. Pomembna je stopnja zrelosti človekove osebnosti, ki se kaže kot njegovo samozaupanje, prilagajanje, življenjski optimizem, počutje v različnih starostnih obdobjih, reševanje osebnih problemov in podobno. Od tod izhaja trditev, da je človek star toliko, kolikor se počuti. Požarnik (1981) med drugim opredeljuje šest tipov osebnosti, ki so tesno povezane s prilagajanjem: *zreli tip* ima visoko stopnjo osebne zrelosti, realistično ocenjuje sebe in svet, ima zaupanje v ljudi, se obvladuje, je aktiven in ohranja humor; *tip gugalnika* je pasiven, zanj je značilno posedanje pred TV, branje in čakanje na obisk; *tip mladostnika* se ne sprijazni s starostjo, kar kaže z nenavadnim mladostnim oblačenjem, pretirano uporabo kozmetičnih sredstev, poudarjenim mladostniškim nastopom in modernističnim pogledom na svet; *neodvisni tip* se značilno močno upira odvisnosti od drugih; *agresivni tip* ne sprejema starosti, počuti se ogroženega in negotovega, kar privede do pretirane občutljivosti, napadalnosti, sovražnosti in zamerljivosti; *depresivni tip* ni zmožen sprejemati starosti in staranja, kar privede do depresivnosti in strahu pred smrtjo. Raziskave pa tudi kažejo, da se prav zdravi starejši ljudje počutijo najbolj zadovoljne in v starosti najbolj uživajo življenje, saj menijo, da so s svojim delom, načinom življenja in samospoštovanjem dosegli življenjske cilje. (Stoppard 1991)

Sociološke teorije staranja ugotavljajo odnos med človekom in njegovim socialnim okoljem. (Požarnik 1981) V starosti na kakovost življenja vplivajo kognitivni in emocionalni dejavniki, zdravje in telesna pripravljenost ter socialna in rekreacijska konstelacija. Svoj delež neposredno in posredno prispeva tudi ekonomski status, ki pa je pri starejših ljudeh domnev-

no manj pomemben. (Spirduso idr. 1995) Kognitivna in emocionalna funkcija odražata željo vsakogar po ohranjanju produktivnosti, neodvisnosti in aktivni interakciji z okoljem. Ekonomska neodvisnost, čeprav ni zelo izrazita, ima potencial vzpodbujati kakovost življenja. Socialna in rekreacijska funkcija omogočata ljudem bogatejše življenje. Najpomembnejši delež h kakovosti življenja v starosti pa prispevata zdravje in telesna pripravljenost, ki vključujeta telesno zdravje in funkcije, energijo in vitalnost. (Spirduso idr. 1995) Vsi omenjeni dejavniki vplivajo na avtonomijo posameznika, to je na samostojno in od drugih neodvisno kakovostno življenje v tretjem življenjskem obdobju. Za ugotavljanje avtonomnosti starostnikov se uporabljajo različni pokazatelji, med katerimi sta najbolj priljubljena indeks za oceno telesnega zdravja in indeks oviranosti. Indeks za oceno telesnega zdravja temelji na dolžini časa, ko je človek priklenjen na posteljo, na socialnem in ekonomskem nazadovanju, bolezni in številu resnosti bolezni, ki jih pri njem najdemo. Drugi, primernejši, je indeks oviranosti, ki meri najprej stopnjo oviranosti (izhod iz hiše, hoja po stopnicah, gibanje po stanovanju, samostojno umivanje in oblačenje ter striženje nohtov na nogah), šele na osnovi te se ugotavlja neka bolezen. Raziskave tega indeksa kažejo, da so stari ljudje mnogo bolj sposobni skrbeti zase, kakor je splošno mišljenje. (Požarnik 1981)

V starejšem obdobju se poleg pešanja vseh organskih sistemov pogosteje pojavljajo bolezni, kot so: sladkorna bolezen tipa 2, osteoporoza, rak, kardiovaskularne bolezni, hipertenzija, artritis, slušne okvare itd. (Timiras 1988) Pogoste so okužbe, ki zajemajo okužbe dihal, sečil ter kože in mehkih tkiv. Pogosteje se pri starejših pojavljajo sepsa, okužbe v trebušni votlini, infekcijski endokarditis, bakterijski meningitis, pasavec in tuberkuloza. (Videčnik Zorman & Maraspin Čarman 2010) Z naraščanjem starejšega prebivalstva je vse bolj v ospredju tudi sarkopenija. (Burton & Sumukadas 2010) Zlasti sarkopenija, ki se ji posveča zelo malo pozornosti, ima pomembno vlogo pri opravljanju osnovnih funkcionalnih aktivnosti posameznika za samostojno življenje v pozni starosti. Sarkopenija (Burton & Sumukadas 2010) je namreč postopno zmanjševanje mišične mase, moči in funkcije, ki se pojavi kot posledica staranja. Izraz sarkopenija (Lang idr. 2010) je opredeljen kot nizka raven mišične mase v starosti, ki se pojavlja s spremembami celičnih procesov v skeletnih mišicah. Osnovne celične spremembe vključujejo slabitev anabolnih procesov in izražanje vnetnih dejavnikov, ki prispevajo h katabolizmu. Na celični ravni se pojavljajo izguba mišičnih vlaken prečno progastih mišic, izguba oživčenja in spremembe α-motoričnih nevronov. Pogosto (Vandervoort 2002) se zmanjšanje mišične mase pojavlja v kombinaciji s škodljivim učinkom sedečega življenjskega sloga pri starejših odraslih, kar privede do zmanjšanja zmogljivosti živčnomišičnega sistema. Dejavniki, ki povzročajo sarkopenijo, so na splošno nizka stopnja telesne aktivnosti, nizka stopnja steroidnih hormonov, zmanjšanje sinteze beljakovin (Weber idr. 2010), lahko tudi v starosti povečana vnetja, slaba prehranjenost in moteno delovanje ledvic. (Burton & Sumukadas 2010) Raziskave (Beavers idr. 2009), povezane s povišanjem sečne kisline v krvi, so prav tako pokazale povezanost s pojavljanjem sarkopenije. Sarkopenija (Rolland idr. 2011) je označena tudi kot multifaktorski geriatrični sindrom in kaheksija kot presnovni sindrom, kjer so ključni element različna vnetja, zato je kaheksija lahko osnovni razlog za sarkopenijo. Zmanjšanje kroničnih vnetij (Nicklas & Brinkley 2009) je možno pri starejših s povečanjem telesne dejavnosti. Študija v Italiji v domovih za ostarele (Landi idr. 2011) je pokazala, da je sarkopenija bolj zastopana med moškimi kot ženskami in da je tesno povezana s prehranskim statusom ter telesno dejavnostjo. Razveseljivo je (Vandervoort 2002), da primerna telesna aktivnost poveča fiziološke prilagoditve v visoki starosti, preprečuje fizične poškodbe in upočasni procese sarkopenije. Na splošno so mnogi avtorji mnenja, da se starost in z njo povezane procese staranja da zavreti s primerno telesno aktivnostjo, kot so npr. hoja, jutranja telovadba ali redna prilagojena športna vadba, ki dvigajo splošno telesno odpornost in zmogljivost – ohranjajo prožnost, trdnost in gibljivost sklepov, poživljajo metabolne procese, ohranjajo pravilno držo telesa in hrbtenice, kar je pomembno za dihalno in prebavno dejavnost, obnavljajo mišično prožnost, moč in gibljivost, poživljajo delovanje kardiovaskularnega sistema, povzročajo ventiliranost dihal, vplivajo na dejavnost kože, njeno odpornost in prilagodljivost, poživljajo delovanje endokrinih žlez, uravnavajo telesno težo in delujejo pomirjujoče na mnoga živčna iztirjanja, nespečnost ter celo depresivno razpoloženje. (Accetto 1987; Birsa 1992; Spirduso idr. 1995; Pečjak 1998; Ulaga 1999; Strojnik 2009; Šturm & Strojnik 2003; Mišigoj-Duraković idr. 2003)

3 Cilji raziskave

Zanimalo nas je, ali redna vadba vpliva na večje zadovoljstvo v življenju, ali se preference športnih panog razlikujejo od kasnejše vključitve v športne dejavnosti, kakšni so motivi za redno vključitev v telesno aktivnost, ali redna vadba vpliva na boljše in večje gibalne sposobnosti tudi v starejšem obdobju ter ali redna telesna aktivnost v obliki organizirane, načrtne vadbe vpliva na kvaliteto življenja ženske populacije starostnikov nad 65 let, sproščenost in večjo motiviranost za opravljanje vsakdanjih opravil.

4 Metode dela

4. 1 Vzorec oseb in postopek

V raziskavo smo v letu 2006/07 vključili 32 žensk, starih 65 in več let, doma iz Kamnika in Domžal z okolico. Njihova povprečna starost je bila 69,68 let (rojstni letniki od 1930 do 1942). Vse sodelujoče smo seznanili z namenom, vsebino in potekom raziskave. Sodelovanje je potekalo ob prostovoljni odločitvi, prvo leto z redno vadbo 2-krat tedensko, nato 1-krat tedensko. V juniju 2011 je od prvotne skupine še vedno aktivno telovadilo 20 udeleženk, s katerimi smo ponovno izvedli meritve in testiranja. Vadbo smo izvajali v Šolskem centru Rudolfa Maistra Kamnik v mali telovadnici in fitnesu. Vadba je bila namenjena izboljšanju gibalnih sposobnosti udeleženk vadbene skupine, s poudarkom na moči, gibljivosti in ravnotežju. Vadbeno uro smo prilagodili sposobnostim udeleženk in jo razdelili na uvajalno obdobje – učenje vaj in stopnjevanje ponovitev in obremenitev. Vsako vadbeno uro smo začeli z vajami za ogrevanje, da smo telo pripravili na kasnejši napor za izvajanje drugih vaj in da smo povečali srčni utrip, telesno temperaturo ter mišicam zagotovili boljšo prekrvavitev. Sledile so različne vaje za moč, ravnotežje in gibljivost celega telesa. Vaje smo izvajali po regijah telesa (topološki pristop) – od glave do stopal. Izvajali smo raztezne, krepilne in sprostilne gimnastične vaje, vaje za razvoj in ohranjanje gibalnih sposobnosti ter za mišično sproščanje. Raztezne vaje smo izvajali z namenom razviti in ohranjati delovno sposobnost mišic ter vplivati na večjo gibljivost. Krepilne vaje smo izvajali z namenom vplivati na krepitev mišic in posledično na razvoj moči. Sprostilne gimnastične vaje pa smo uporabili za zmanjšanje napetosti v mišicah in za mišično sproščanje.

4. 2 Merski instrumentarij

4. 2. 1 Vprašalniki

Za ugotavljanje zadovoljstva z življenjem smo uporabili Lestvico zadovoljstva z življenjem – Satisfaction with Life Scale (SWLS), ki jo je izdelal Diener s sodelavci (1985). Vprašalnik vsebuje pet trditev o splošnem zadovoljstvu z življenjem posameznika in 7-stopenjsko lestvico ocenjevanja. Vsako trditev je bilo potrebno oceniti z oceno od 1 do 7 tako, da je bila najvišja možna ocena 35 in najnižja možna ocena 5. Ocene pomenijo: 1 – sploh se ne strinjam, 2 – se ne strinjam, 3 – delno se strinjam, 4 – se niti strinjam niti se ne strinjam, 5 – delno se strinjam, 6 – se strinjam ter 7 – popolnoma se strinjam. Seštevek vseh trditev nam je podal končno oceno zadovoljstva z življenjem, kar je pomenilo, čim višja je bila končna ocena, tem večje je bilo zadovoljstvo z življenjem. Lestvica zadovoljstva z življenjem določa kot: zelo sem zadovoljen z življenjem: ocena 35–31, sem zadovoljen z življenjem: ocena 26–30, delno sem zadovoljen: ocena 21–25, niti nisem oziroma sem zadovoljen: ocena 20, delno sem nezadovoljen: ocena 15–19, sem nezadovoljen: ocena 10–14 in zelo sem nezadovoljen z življenjem: ocena 5–9.

Preference športnih panog smo ugotavljali z modificiranim vprašalnikom Preference športnih panog za osebe s posebnimi potrebami. (Vute 1985) Za vsako od športnih panog so sodelujoče izbrale trditev, in sicer: sem se ukvarjal v preteklosti, bi se ukvarjal, če bi imel možnost, se ne bi nikoli ukvarjal ter redno spremljam v medijih.

Subjektivno oceno telesne dejavnosti za starejše smo ugotavljali s pomočjo vprašalnika (Voorrips idr. 1991), ki vsebuje vprašanja o domačih opravilih, aktivnostih, ki se izvajajo v prostem času ter o športnorekreativnih aktivnostih.

4. 2. 2 Meritve

Podatke o gibalnih in funkcionalnih sposobnostih sodelujočih smo zbrali z modificiranimi testi, s Fullertonovo testno baterijo in Športnovzgojnim kartonom. S Fullertonovo testno baterijo (Rikli & Jones 1999) smo ugotavljali funkcionalno telesno pripravljenost za starejše, saj vsebuje teste, s katerimi ugotavljamo sposobnosti, potrebne za samostojno življenje: vstajanje s stola 30 sekund, dvigovanje uteži sede 30 sekund, predklon na klopci, dotik rok na hrbtu, vstani in pojdi, hoja 9 minut, ravnotežje na eni nogi z odprtimi očmi ter stisk pesti – merjenje moči z dinamometrom. S Športnovzgojnim kartonom (1996) smo izvedli teste gibalnih in funkcionalnih sposobnosti: dotikanje plošče z roko v 20 sekundah, vesa, poligon nazaj, skok v daljino z mesta in dviganje trupa v 60 sekundah. Za meritve smo uporabili pripomočke, ki so namenjeni testiranju dijakov za Športnovzgojni karton, moč smo merili z dinamometrom, ki so nam ga odstopili na oddelku za fizioterapijo Zdravstvenega doma Kamnik, za dvigovanje uteži sede pa smo pripravili za ta namen ustrezno ročko, težko 2,27 kg.

4. 3 Statistične obdelave

Za statistično analizo smo uporabili program SPSS 16.0. (SPSS Inc., IBM Corporation, Chicago Illinois, ZDA, 2008) Rezultate smo predstavili v besedilu in v obliki preglednic. Vse statistične razlike smo preverjali na ravni 5-odstotnega tveganja ($p = 0,05$).

5 Rezultati

5. 1 Zadovoljstvo z življenjem

Zadovoljstvo z življenjem splošno odraža optimizem, pozitivno razmišljanje in voljo do življenja tudi v obdobju, ki ga označujemo kot obdobje staranja.

Preglednica 1:

Zadovoljstvo z življenjem udeleženk vadbe v času pred vadbo in po njej leta 2006/07 ter leta 2011

	Začetek 2006/07		Konec 2006/07		2011	
Ocena zadovoljstva	Vrednost	Odstotek	Vrednost	Odstotek	Vrednost	Odstotek
Zelo nezadovoljen	5–9	–	5–9	–	5–9	–
Nezadovoljen	10–14	3,1	10–14	–	10–14	–
Delno nezadovoljen	15–19	21,9	15–19	3,1	15–19	5,0
Niti nezadovoljen niti zadovoljen	20	9,4	20	–	20	5,0
Delno zadovoljen	21–25	34,4	21–25	37,5	21–25	25,0
Zadovoljen	26–30	25,0	26–30	46,9	26–30	30,0
Zelo zadovoljen	31–35	6,2	31–35	12,5	31–35	35,0
Skupaj	**22,91**	**100**	**26,13**	**100**	**28,21**	**100**

Za leti 2006/07 in 2011 smo primerjali subjektivno oceno zadovoljstva z življenjem sodelujočih glede na 7-stopenjsko lestvico SWLS (Preglednica 1). Pred začetkom vadbe je bila kar tretjina udeleženk z življe-

Sodelovanje udeleženk vadbe in dijakov Srednje ekonomske šole v projektu Medgeneracijsko sožitje in osebnostna rast na Ajdovskem gradcu nad Bohinjsko Bistrico, 2010. Vir: arhiv Tatjana Novak.

njem delno zadovoljna, le četrtina je bila zadovoljna, petina delno nezadovoljna, desetina niti nezadovoljna niti zadovoljna in samo manjši delež je bil z življenjem zelo zadovoljen, ena pa je bila z življenjem nezadovoljna. Po končani vadbi se je odstotek zadovoljnih povzpel na slabo polovico, zelo zadovoljnih je bilo nekaj več kot desetino, delno zadovoljnih dobra tretjina, samo ena udeleženka je bila delno nezadovoljna. Po štirih letih je bila četrtina udeleženk z življenjem delno zadovoljna, slaba tretjina zadovoljna in dobra tretjina zelo zadovoljna. Tudi skupna subjektivna ocena zadovoljstva z življenjem je pokazala večje zadovoljstvo z življenjem v polletnem obdobju in še večje po štirih letih vadbe.

5. 2 Preference športnih panog

Preference športnih panog so kazalec zanimanja za posamezne športne aktivnosti. Zanimalo nas je, s katerimi športnimi panogami so se udeleženke ukvarjale v preteklosti, s katerimi bi se ukvarjale, če bi imele možnost, s katerimi se ne bi nikoli ukvarjale in katere športne panoge redno spremljajo v medijih.

Ugotovili smo, da se je tri četrtine udeleženk v preteklosti ukvarjalo s hojo in sprehodi, tretjina s kolesarstvom, četrtina s planinstvom in plavanjem, manj pa z vadbo doma in splošno vadbo, družabnim plesom, sankanjem, drsanjem in alpskim smučanjem. Če bi imele možnost, bi se petina ukvarjala z jahanjem, taborništvom, plavanjem in splošno vadbo ter četrtina z družabnim plesom in fitnesom. Nikoli se ne bi ukvarjale z baseballom, judom, lednim plezanjem, letalskimi športi, soteskanjem, ragbijem, body buildingom, boksom, dvigovanjem uteži, jadralnim padalstvom, veslanjem kajaka ali kanuja, karatejem, gorskim kolesarstvom, padalstvom, podvodnimi športi in športnim plezanjem. Zanimivo, da manjši delež v medijih spremlja avto-moto tekme, borilne veščine, hokej na ledu, nogomet, ribolov in vaterpolo, s katerimi se v življenju ne bi nikoli ukvarjale. Največ pa jih spremlja alpsko smučanje, atletiko, drsanje, košarko, tenis in tekmovalni ples.

5. 2. 1 Preživljanje prostega časa in rekreativna aktivnost

Preživljanje prostega časa in ukvarjanje s športnorekreativno aktivnostjo je vezano na obstoječe stanje ter ritem zaposlitev z različnimi dejavnostmi v tednu. Večina udeleženk vadbe je bila tedensko precej aktivnih v različnih prostočasnih in športnorekreativnih opravilih.

Preglednica 2:

Skupna tedenska vsota ur preživljanja prostega časa in športnorekreativne aktivnosti pri udeleženkah vadbe leta 2006/07 in 2011

Število ur na teden	Prosti čas		Športnorekreativna aktivnost	
	2006/07	2011	2006/07	2011
	Odstotek	Odstotek	Odstotek	Odstotek
0–5	–	10,0	35,0	30,0
6–10	15,0	30,0	20,0	35,0
11–15	20,0	15,0	15,0	25,0
16–20	5,0	10,0	15,0	10,0
21–25	10,0	15,0	5,0	–
26–30	20,0	5,0	5,0	–
31–35	10,0	–	–	–
36–40	10,0	5,0	–	–
nad 40	10,0	10,0	5,0	–
Skupaj	100,0	100,0	100	100
$\overline{X}$	25,3	18,3	12,4	8,9

Primerjava skupne vsote ur preživljanja prostega časa in športnorekreativne aktivnosti na teden je za leto 2006/07 in 2011 za udeleženke vadbe prikazana v Preglednici 2. V letu 2006/07 se je v prostem času 15,0 % udeleženk ukvarjalo z različnimi aktivnostmi od 6 do 10 ur, 20,0 % udeleženk od 11 do 15 ur ali od 26 do 30 ur, le manjši delež se je ukvarjal z dejavnostmi nad 30 ur, leta 2011 pa se je 30,0 % udeleženk ukvarjalo z aktivnostmi od 6 do 10 ur, 15,0 % od 11 do 15 ali od 21 do 25 ur, zelo malo jih je namenilo prostočasnim aktivnostim nad 35 ur v tednu. Povprečno število ur tedenske obremenitve je bilo za udeleženke v preteklosti 25,3 ure oziroma 3,6 ure na dan, leta 2011 pa je povprečno število ur, namenjenih različnim aktivnostim, znašalo 18,3 ure na teden oziroma 2,6 ure na dan.

S športnorekreativno aktivnostjo se je leta 2006/07 do 5 ur tedensko ukvarjalo 35,0 % udeleženk in leta 2011 30,0 %, od 6 do 10 ur se jih je leta 2006/07 ukvarjalo 20,0 % in leta 2011 35,0 %, od 11 do 15 ur se jih je v letu 2006/07 ukvarjalo 15,0 % in leta 2011 25,0 %, od 16 do 20 ur tedensko se jih je leta 2006/07 s športnorekreativno aktivnostjo ukvarjalo 15,0 % in leta 2011 samo še 10,0 %, zelo malo pa jih je tem aktivnostim namenilo več kot 20 ur tedensko. Povprečno število ur tedenske obremenitve je bilo za članice vadbene skupine v preteklosti 12,4 ure oziroma 1,8 ur na dan, leta 2011 pa je povprečno število ur znašalo 8,9 oziroma 1,3 ure na dan.

Največ časa so udeleženke vadbe v preteklosti porabile za vrtnarjenje (84,4 %), gledanje TV (100 %), branje (90,6 %) ter za srečanja s sorodniki in prijatelji (90,6 %), v letu 2011 pa so namenile največ ur vrtnarjenju (80,0 %), gledanju TV (85,0 %), branju (75,0 %) ter obiskovanju prijateljev in sorodnikov (75,0 %). Le tretjina se je vseskozi vključevala v društvene in kulturne aktivnosti, varovanje vnukov, honorarno delo, ročna dela, obiskovanje gledališča ali kina ter izobraževanje.

Med športnorekreativnimi dejavnostmi so bili v letu 2006/07 pri več kot treh četrtinah v ospredju sprehodi v naravo, pri polovici hoja v hribe in počasna hoja, pri nekaj manj kot polovici hitra hoja in kolesarjenje ter pri dobri tretjini plavanje, manj pa počasen tek, fitnes, ples in ostale športnorekreativne dejavnosti. V letu 2011 jih je še vedno več kot tri četrtine največ ur namenilo sprehodom v naravi, polovica počasni in hitri hoji, tretjina kolesarjenju in hoji v hribe ter petina počasnemu teku, manj pa plavanju, aerobiki ter hitremu teku.

5. 3. Rezultati gibalnih in funkcionalnih testov

Za sodelujoče udeleženke vadbe smo izvedli gibalne in funkcionalne teste pred začetkom in ob zaključku polletne vadbe leta 2006/07 ter ponovno v letu 2011. Testirali smo aktivnosti: dotikanje plošče z roko, skok v daljino z mesta, dviganje trupa v 60 sekundah, poligon nazaj, vesa, vstajanje s stola 30 sekund, dvigovanje uteži sede 30 sekund, predklon na klopci, dotik rok na hrbtu, vstani in pojdi, hoja 9 minut, ravnotežje na eni nogi z odprtimi očmi ter stisk pesti – merjenje moči z dinamometrom.

Pred samo vključitvijo v vadbo in po štirih letih nas je zanimalo, zakaj so se vključile v vadbo, za kar smo dobili zanimive odgovore. Pred vključitvijo v vadbo leta 2006/07 jih je nad 80,0 % odgovorilo, da zaradi izboljšanja zdravja, boljše kondicije ter večje moči in gibčnosti, po štirih letih vadbe leta 2011 pa jih je kar 90,0 % odgovorilo, da so vadile zaradi zabave in razvedrila, 65,0 % jih je vadilo zaradi estetskega videza, še vedno pa jih je bilo 90,0 % mnenja, da je vadba odlična za izboljšanje zdravja, pridobitev boljše kondicije ter večjo moč in gibčnost.

Preglednica 3:

Primerjava rezultatov gibalnih in funkcionalnih testov udeleženk vadbe pred vadbo in po njej leta 2006/07 ter leta 2011

	V1–V2		V2–V3		V1–V3	
Meritev	**t-test**	**p**	**t-test**	**p**	**t-test**	**p**
Dotik. plošče z roko 20 sek	–1,334	0,198	–0,959	0,350	–3,264	0,004
Skok v daljino z mesta	–0,478	0,638	4,453	0,000	4,016	0,001
Dviganje trupa v 60 sek	–4,262	0,000	2,424	0,026	–2,170	0,043
Poligon nazaj	2,932	0,009	–2,558	0,019	1,355	0,191
Vesa	–1,976	0,063	–4,530	0,000	–4,685	0,000
Vstajanje s stola 30 sek	–1,282	0,215	–3,276	0,004	–6,127	0,000
Dvigovanje uteži sede 30 sek	–2,427	0,025	–1,957	0,065	–4,302	0,000
Predklon na klopci	–0,287	0,778	–0,726	0,477	–1,406	0,176
Dotik rok na hrbtu	–3,777	0,001	0,260	0,798	–0,932	0,363
Vstani in pojdi	–0,815	0,425	3,254	0,004	2,770	0,012
Hoja 9 minut	–4,211	0,000	–1,029	0,316	–3,809	0,001
Ravnotežje na eni nogi z odprtimi očmi	–0,964	0,347	0,926	0,366	2,725	0,013
Stisk pesti z dinamometrom	–2,131	0,046	1,690	0,107	0,072	0,943

V1 – vadbena skupina na začetku vadbe 2006/07 V3 – vadbena skupina 2011
V2 – vadbena skupina ob koncu vadbe 2006/07 p – statistična značilnost

Primerjava rezultatov gibalnih in funkcinalnih testov (Preglednica 3) sodelujočih v vadbi je pokazala boljše rezultate po polletni vadbi pri vseh testih (primerjava V1–V2) ter statistično pomembne razlike pri dviganju trupa 60 sekund, poligonu nazaj, dvigovanju uteži sede 30 sekund, dotiku rok na hrbtu, hoji 9 minut ter stisku pesti z dinamometrom.

Primerjava rezultatov testov po koncu vadbe leta 2006/07 in po štiriletnem obdobju leta 2011 (primerjava V2–V3) je pokazala statistično značilne razlike v prid testom po koncu vadbe pri testih skok v daljino z mesta, dviganje trupa v 60 sekundah in poligon nazaj ter statistično značilne razlike v prid testom leta 2011 pri vesi, vstajanju s stola 30 sekund ter testu vstani in pojdi. To pomeni, da so sodelujoče, ki so bile testirane po polletni vadbi leta 2006/07 in po štiriletnem obdobju, dosegle slabše rezultate pri skoku v daljino z mesta, dviganju trupa v 60 sekundah in poligonu nazaj ter pridobile boljše rezultate pri vesi, vstajanju s stola 30 sekund ter vstani in pojdi.

Primerjava rezultatov gibalnih in funkcionalnih testov udeleženk v vadbi za štiriletno obdobje (primerjava V1–V3) nam je potrdila pomembnost vadbe, saj so udeleženke vadbe v večini rezultate izboljšale, in sicer za 9,1 % pri dotikanju plošče z roko 20 sekund, za 41,5 % pri dviganju trupa, za 19,0 % pri poligonu nazaj, za kar 707,8 % pri vesi, za 33,2 % pri vstajanju s stola, za 20,9 % pri dvigovanju uteži sede, za 2,8 % pri predklonu na klopci, za 52,3 % pri dotiku rok na hrbtu, za 8,2 % pri vstani in pojdi in za 13,2 % pri hoji 9 minut. Pri stisku pesti z dinamometrom so ohranile isti rezultat, edino, kjer so dosegle slabši rezultat, je za 15,2 % pri ravnotežju na eni nogi z odprtimi očmi in za 13,1 % pri skoku v daljino.

6 Razprava in zaključki

V projektu smo spremljali 32 žensk, starih 65 let in več, doma iz Kamnika (81,2 %) in Domžal (18,8 %), ki so bile aktivno vključene v petletno vadbeno obdobje. Z vadbo smo aktivno začeli v šolskem letu 2006/07, ko je vadba potekala dvakrat tedensko, nato pa do junija 2011 po enkrat tedensko. Njihova povprečna starost je bila ob vključitvi v program prilagojene vadbe s poudarkom na ravnotežju, moči in gibljivosti 69,68 let, ob zaključku programa pa 74,35 let.

Zadali smo si cilje, da ugotovimo, ali redna vadba vpliva na večje zadovoljstvo v življenju, ali se preference športnih panog razlikujejo od kasnejše vključitve v športne dejavnosti, kakšni so motivi za redno vključitev v telesno aktivnost, ali redna vadba vpliva na boljše in večje gibalne sposobnosti tudi v starejšem obdobju in ali redna telesna aktivnost v obliki organizirane, načrtne vadbe vpliva na kvaliteto življenja ženske populacije starostnikov nad 65 let, sproščenost in večjo motiviranost za opravljanje vsakdanjih opravil.

Na osnovi analize zadovoljstva z življenjem s pomočjo Lestvice zadovoljstva z življenjem (Diener idr. 1985) smo ugotovili, da so bile udeleženke po programu vadbe bistveno bolj zadovoljne z življenjem kot pred vključitvijo v vadbo. Pred vključitvijo v vadbo jih je bilo delno zadovoljnih 34,4 % ter zadovoljnih oziroma zelo zadovoljnih z življenjem 31,2 %, po končanem programu vadbe pa jih je bilo zelo zadovoljnih oziroma zadovoljnih 65,0 % in delno zadovoljnih 25,0 %. Podobne rezultate so dobili tudi v raziskavi zadovoljstva z življenjem med starejšimi v Chicagu, kjer jih le 2,8 % ni bilo zadovoljnih z življenjem. (Bylina idr. 2006) Na splošno pozitivno doživljanje zadovoljstva z življenjem vpliva na boljše zdravstveno stanje, boljše splošno počutje, višjo samozavest ter se odraža tako v delu kot pri socialnih odnosih. (Lyubomirsky idr. 2005) Diener in Biswas-Diener (2000) ter Myers in Diener (1995) tudi ugotavljajo, da so na splošno starejši ljudje prej zadovoljni kot nezadovoljni s svojim življenjem.

Pri starejših osebah, kjer ima neodvisno življenje pomembno vlogo, na ukvarjanje s športom bistveno bolj vplivajo subjektivni dejavniki kot objektivni, kot so sama starost, dostopnost in bližina doma, telesna usposobljenost oziroma fizična kondicija, želja po ukvarjanju s posamezno športno panogo, družinske razmere in finančna situacija. Fox (1992) navaja, da ima pomembno vlogo pri tem tudi samozavest, ki je kot kazalnik psihičnega počutja in ukvarjanja s športom. Za marsikoga ukvarjanje s športom pomeni aktivno preživljanje prostega časa ter družabno življenje, kjer je merilo predvsem dobro počutje. Pri prostočasnih dejavnostih in športnih aktivnostih se starejši mnogo raje družijo v starostno heterogenih skupinah, kjer se pojavljajo dinamičnost, pestrost ter različne izkušnje udeleženih. (McGuire 1985) V 70 % imajo pomembno vlogo tudi mentorji in inštruktorji dejavnosti, kar je pokazala raziskava med posamezniki v starosti od 74 do 85 let (Dorgo idr. 2009), potem spet dostopnost, vrsta vadbe, plačilo, status (poročeni, neporočeni), družinsko stanje in zdravje. (Cohen-Mansfield idr. 2004) Med upokojenci se kot najbolj priljubljene aktivnosti pojavljajo kolesarjenje, hoja in plavanje. (Stiggelbout idr. 2008) Tudi naše udeleženke vadbe so se v preteklosti največ ukvarjale s hojo in sprehodi (75 %), kolesarstvom (31,2 %), planinstvom (28,1 %) in plavanjem (25,0 %), manj pa z vadbo doma in splošno vadbo, družabnim plesom, sankanjem, drsanjem in alpskim smučanjem. Na splošno za športne aktivnosti ženske populacije (Sila 2004) v slovenskem prostoru velja, da se najpogosteje vključujejo v dejavnosti, kot so hoja in sprehodi (27 %), plavanje (20 %), kolesarjenje (18 %), planinarjenje (14 %), aerobika (12 %), ples (12 %), jutranja gimnastika (12 %), badminton (10 %), tek (9 %) in alpsko smučanje (8 %). Navedene preference športnih panog so lahko vodilo različnim športnim in upokojenskim društvom v lokalnih okoljih in širše za ponudbo športne aktivnosti, ki bi bila dostopna in primerna generaciji starejših nad 65 let.

Pokazalo se je, da je preživljanje prostega časa za večino pomenilo aktivno opravljanje različnih domačih opravil, ukvarjanje s kulturnimi dejavnostmi, delo v društvih ter druge zaposlitve. Največji delež prostega časa so namenjale gledanju TV, vrtnarjenju, branju ter srečanju s prijatelji in sorodniki, nekaj se jih je ukvarjalo tudi z ročnimi deli, delom v društvih, izobraževanjem, obiski kulturnih prireditev in varovanjem vnukov. Kanadska študija vpliva prostočasnih dejavnosti na zdravje pri starejših ženskah v Montrealu je pokazala, da prostočasne dejavnosti lahko izboljšajo telesno zdravje, preprečujejo pojavljanje kroničnih bolezni ter pozitivno vplivajo na kvaliteto življenja. (Fitzpatrick 2009) Prosti čas lahko pomeni tudi opravljanje manj resnih dejavnosti, veselje, navdušenje, priložnost in drugo energijo, saj so prostočasne dejavnosti sočasno spodbujajoče in pomirjujoče, lahko so izjemno aktivne ali pasivne. (Ebersole & Hess 1995) Od športnorekreativnih aktivnosti so bili pri udeleženkah vadbe najbolj aktualni sprehodi v naravo, počasna in hitra hoja, kolesarjenje, hoja v hribe, aerobika in počasni tek, plavanje, ples in alpsko smučanje. Število ur preživljanja prostega časa in športnorekreativne aktivnosti se je sicer v času projekta zmanjšalo, vendar so bile udeleženke zelo aktivne v tedenski vadbi, kar so nam pokazali rezultati gibalnih in funkcionalnih testov.

Udeleženke vadbe so izboljšale gibljivost ramenskega obroča, hrbtenice in trupa ter povečale moč trebušnih mišic, zgornjih okončin in spodnjih okončin ter splošno vzdržljivost, kar je zelo pomembno za opravljanje osnovnih opravil, kot so vzdrževanje osebne higiene, umivanje, oblačenje, hranjenje, gibanje, kuhanje, nakupovanje, pranje, ravnanje z denarjem, uporaba telefona, čiščenje, uporaba transportnih sredstev, jemanje zdravil in druge aktivnosti, ki so vezane na samostojno življenje v domačem okolju. Gibalne in funkcionalne sposobnosti so v štirih letih uspele izboljšati ali ohraniti, razen pri ravnotežju in skoku v daljino, na kar vplivajo povezave senzo-nevronskega sistema in α-motoričnih nevronov, ki s starostjo odmirajo, zato je še toliko bolj pomembna redna in aktivna vadba tudi pri starejših, saj ohranja telo vitalno v pozno starost, preprečuje padce in s tem poškodbe gibal, razvoj nenalezljivih bolezni in nekaterih duševnih bolezni, pozitivno vpliva na dobro razpoloženje ter nenazadnje ohranja sposobnost samostojnega življenja. Vsem sodelujočim je vadba predstavljala motivacijo in izziv, da naredijo nekaj zase, omogočila je prijetno druženje, sprostitev, veselje in zadovoljstvo ob druženju, krepila je pripadnost skupini in individualno potrditev »biti pomemben, imam se odlično, pozitivno prispevam za skupno dobro« ter dosegla, da so se vse udeleženke redno udeleževale vadbe in za tisti čas zamenjale svoje domače okolje za telovadnico ali fitnes.

Summary

In the year 2006/07 in the Kamnik Rudolf Maister School Center, we began exercising the elderly (over 65 years of age). The activities included 26 women from Kamnik and 6 women from Domžale, who were, on average, 69,68 years old. The training was carried out intensively with two 60 minute classes per week for six months. We altered their satisfaction with life, their sports preferences and the measurements of basic physical parameters. The tests of functional fitness for the elderly and their flexibility, strength and balance were also monitored according to the physical education chart. The study was repeated in 2011, where, after four years of active involvement, 20 women, with an average age of 74,35 years, from the same exercise group took part.

The analysis of their satisfaction showed that the active group was significantly more satisfied with their lives at the end of the exercise program than at the beginning. Most did sports such as hiking and walking, cycling, mountaineering, exercising at home, swimming, social dancing, sledding, ice skating, alpine skiing and general exercising.

The results of the functional fitness tests for the elderly as well as for the modified sports and educational charts significantly improved after half a year of

adjusted exercise in all tests. We have also made progress, in most tests, during the time between the second measurement (following the program in 2006/07) and the measurement taken in 2011.

The purpose of this study was to highlight the significance of regular physical activity to quality of life. It also helped to improve motor skills, which relate to strength, flexibility and balance as well as to the endurance, speed and coordination of persons below 65 years of age. We found that by exercising we can influence the satisfaction in our lives substantially. We feel better and have a significantly higher quality of life, which is reflected in the independent performance of all basic hygiene tasks, dressing up, performing household and domestic work, shopping and other tasks related to movement, the extension of living space and an independent life, without the assistance of others.

Literatura

Bojan ACCETTO, 1987: *Starost in staranje*. Osnove medicinske gerontologije. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Kristen BEAVERS idr., 2009: Low relative skeletal muscle mass indicative of sarcopenia is associated with elevations in serum uric acid levels: findings from NHANES III. *The Journal of Nutrition Health and Aging* 13 (3). 177–182.

Mirko BIRSA, 1992: *Življenje po šestem križu.* Murska Sobota: Pomurska založba.

Louise BURTON & Deepa SUMUKADAS, 2010: Optimal management of sarcopenia. *Clin Interv Aging* 7 (5). 217–228.

Maureen BYLINA idr., 2006: Comparison of exercise attitudes and behaviors of urban older adults with AARP's national sample results. *Journal of aging and physical activity* 14. 41–58.

Wojtek Jan CHODZKO-ZAJKO & Kathleen MOORE, 1994: Physical fitness and cognitive functioning in aging. *Exercise and sport science reviews* 22. 195–220.

Jiska COHEN - MANSFIELD idr., 2004: Socio-environmental exercise preferences among older adults. *Preventive Medicine* 38 (6). 804–811.

Ed DIENER idr., 1985: The Satisfaction With Life Scale. *Journal of Personality Assessment* 49. 71–75.

Ed DIENER & Robert BISWAS-DIENER, 2000: New directions in subjective well-being: The cuting edge. *Indian Journal of Clinical Psychology* 27. 21–33.

Sandor DORGO idr., 2009: The application of peer mentoring to improve fitness in older adults. *Journal of aging and physical activity* 17 (3). 344–361.

Philip EBERSOLE & Peter HESS, 1995: *Toward Healthy Aging*. St. Louis, MO: The C. V. Mosby Co.

Tanya FITZPATRICK, 2009: The Quality of Dyadic Relationships, Leisure Activities and Health Among Older Women. *Health Care for Women International* 30 (12). 1073–1092.

Keith FOX, 1992: The complexities of self-esteem promotion in physical education and sport. In: *Sports and physical activity - moving towards excellence*. London: E & FN Spon. 382–389.

Siegfried ISRAEL, 1995: *Sport mit Senioren.* Heidelberg - Leipzig: Hüthig in J. A. Barth Verlag.

Aleksander JAKOŠ, 1999: Starejše prebivalstvo v Sloveniji – demografsko stanje in projekcije. Ljubljana: Inštitut za varovanje zdravja RS. *Zdravstveno varstvo* 38 (1/2). 50–53.

Tone KLADNIK, 1998: Skupine starih za samopomoč: od skromnih začetkov do evropskega projekta. Ljubljana: *Kakovostna starost* 1 (1). 9–11.

Francesco LANDI idr., 2011: Prevalence and risk factors of sarcopenia among nursing home older residents. *J Gerontol A Biol Sci Med Sci* Mar 10. 1–8.

Trudie LANG idr., 2010: Sarcopenia: etiology, clinical consequences, intervention and assessment. *Osteoporos Int.,* 21 (4). 543–559.

Sonja LYUBOMIRSKY idr., 2005: The Benefits of Frequent Positive Affect: Does Happiness Lead to Success? *Psychological Bulletin,* 131 (6). 803–855.

Francis MCGUIRE, 1985: Leisure co-participant preferences of the elderly: Age-homogeneity versus age-heterogeneity. *Leisure Sciences* 7 (1). 115–124.

Marjeta MIŠIGOJ - DURAKOVIĆ idr., 2003: *Telesna vadba in zdravje*. Ljubljana: Zveza društev športnih pedagogov Slovenije, Fakulteta za šport Univerze v Ljubljani. 85–106.

David MYERS & Ed DIENER, 1995: Who is happy? *Psychological Science* 6. 10–19.

Barbara NICKLAS & Tina Ellis BRINKLEY, 2009: Exercise training as a treatment for chronic inflammation in the elderly. *Exerc Sport Sci* Rev. 37 (4). 165–170.

Vid PEČJAK, 1998: *Psihologija tretjega življenjskega obdobja.* Bled: samozaložba. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Hubert POŽARNIK, 1981: *Umetnost staranja.* Ljubljana: Cankarjeva založba.

Roberta RIKLI & Jessie JONES, 1999: Development and validation of a functional fitness test for community-residing older adults. *Journal of Aging and Physical Activity* 7 (2). 129–162.

Yves ROLLAND idr., 2011: Cachexia versus sarcopenia. *Curr Opin Clin Nutr Metab Care* 14 (1). 15–21.

Mateja SEDEJ, 2009: Izobraževanje starejših v luči trga dela in strategije aktivnega staranja – utemeljitev strategije aktivnega staranja. V: *Zbornik – 13. andragoški kolokvij Izobraževanje starejših odraslih v letu ustvarjalnosti in inovativnosti.* Ljubljana: Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, Direktorat za trg dela in zaposlovanje. 1–16. Pridobljeno 29. 7. 2009 s svetovnega spleta: http://tvu.acs.si/ datoteke/AK/2009/Prispevek_Sedej.pdf.

Boris SILA, 2004: Frequency of Activity in Different Sports of Slovenian Adults Over a One-Year Period. *Kinesiologia Slovenica* 10 (2). 37–48.

Waneen SPIRDUSO idr., 1995: *Physical dimensions of aging*. Texas: Human kinetics.

Statistični program SPSS, 2008: *SPSS Inc*. Chicago Illinois, ZDA: IBM Corporation.

Maarten STIGGELBOUT idr., 2008: Entry correlates and motivations of older adults participating in organized exercise programs. *Journal of aging and physical activity* 16 (3). 342–354.

Mirjam STOPPARD, 1991: *Življenje po petdesetem. Vodnik za starejše.* Ljubljana: DZS.

Vojko STROJNIK, 2009: Vadba za moč pri starejših ljudeh. *Postani FIT – Revija za zdravo in aktivno življenje* 2. 14–15.

Športnovzgojni karton, 1996: Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport.

Jože ŠTURM & Vojko STROJNIK, 2003: *Uvod v antropološko kineziologijo: skripta za študente Fakultete za šport.* Ljubljana: Fakulteta za šport.

Paola Sivestri TIMIRAS, 1988: Aging and disease. In: *Physiological basis of aging and geriatrics*. P.S. Timiras, editor. New York: MacMillan Publish. Co. 27–42.

Spomenka TOMEK-ROKSANDIĆ idr., 2003: *Živjeti zdravo in aktivno starenje.* Zagreb: Centar za gerontologiju Zavoda za javno zdravstvo grada Zagreba, Pliva d. d., Ured za razvoj odnosa s korisnikom. 1–31.

Drago ULAGA, 1999: Kako ostati mlad tudi v starosti. V: *Trideset let gerontološkega društva Slovenije – stari ljudje v Sloveniji.* Ljubljana: Gerontološko društvo Slovenije. 59–63.

Anthony VANDERVOORT, 2002: Aging of the human neuromuscular system. *Muscle Nerve.* 25 (1). 17–25.

Nelka VERTOT, 2008: *Prebivalstvo Slovenije se stara – potrebno je medgeneracijsko sožitje.* Ljubljana: Statistični urad RS. 15–30. Pridobljeno 19. 3. 2011 s svetovnega spleta: http://v2.inst-antonatrstenjaka.si/tisk-clanek.asp?ID=277.

Jerneja VIDEČNIK ZORMAN & Vera MARASPIN ČARMAN, 2010: Okužbe pri starostnikih. *Medicinski razgledi,* 2. Pridobljeno 17. 3. 2011 s svetovnega spleta: http://www.medrazgl.si/e107_plugins/simple_content/scontent.php?Arhiv+%C5%A1tevilk.2010%2F2.2010%2F2%2F04+Vide%C4%8Dnik+Zorman+J%2C+Maraspin+%C4%8Carman+V+-+Oku%C5%BEbe+pri+starostnikih.

Laura VOORRIPS idr., 1991: A physical activity questionnaire for the elderly. *Med and Sci in sports and exercise* 23 (8). 974–979.

Rajko VUTE, 1985: *Struktura stališč, motivov in preferenc športnih panog telesno prizadete moške mladine v odnosu do kinezioloških dejavnosti in razlike v stališčih, motivih in preferencah glede na mobilnost te mladine.* Doktorska disertacija. Zagreb: Fakultet za fizičku kulturu.

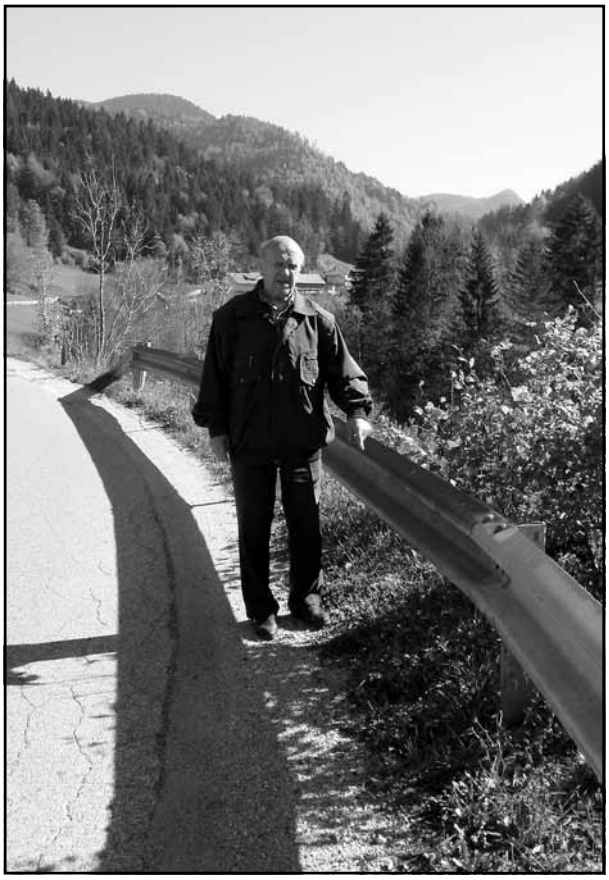
Jean WEBER idr., 2010: Sarcopenia: a physical marker of frailty. *Rev Med Liege* 65 (9). 514–520.

Dr. Marija Klobčar
Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, Ljubljana

Kamniško izročilo pesmi o Pegamu in Lambergarju in divja jaga pod Krvavo gričo

Pri vasi Žaga v dolini Črne je bilo na kraju z ledinskim imenom »na Brezovc« pred drugo svetovno vojno zanimivo znamenje: velik lesen križ, precej večji, kot so bili takšni križi sicer, je imel spodaj pribito tablo z ljudem nerazumljivim zapisom. Po ohranjenem pričevanju naj bi bil na leseni tabli na znamenju upodobljen tudi boj med Pegamom in Lambergarjem.[1] Takšen pisni oziroma likovni spomin, vključen v znamenje, pomeni nekaj izjemnega, prav tako nenavadna je bila tudi sama lokacija znamenja: postavljeno je bilo namreč pred Velikim grabnom pod Krvavo pečjo oziroma Krvavo gričo, in sicer tam, kjer ni videti nobenega križpotja.

Kaj je pomenilo znamenje z domnevno upodobitvijo Pegama in Lambergarja oziroma s skrivnostnim zapisom sredi doline Črne? Ali je bilo tam naključno ali nakazuje povezavo med Kamnikom in izročilom boja med dvema junakoma, med domačim plemičem in tujim izzivalcem? Ali pa znamenje na tako pomenljivem kraju morda nakazuje nekaj drugega, nekaj, kar se je iz bolj ali manj pozabljene preteklosti iz ustnega izročila kamniške okolice vpletlo v njuno zgodbo?

Valentin Romšak »na Brezovc« v dolini Črne, kjer je stalo leseno znamenje – križ z upodobitvijo Pegama in Lambergarja. Fotografirano oktobra 2007, pred vnovično adaptacijo ceste. Foto: Marija Klobčar.

Zgodba o spopadu Pegama in Lambergarja in njeno zgodovinsko ozadje

Pesem Pegam in Lambergar je bila prva objavljena slovenska pripovedna pesem (Kumer 1959: 225) in – kot je pokazalo naključno odkritje starejših zapisov v graškem Deželnem arhivu (Torkar 1993), je bila pesem ne le zapisana, temveč tudi prevajana že prej, preden se je v Evropi po Herderjevi objavi Volkslieder leta 1778 začelo splošno zanimanje za pesemsko izročilo. Zaradi nacionalnosimbolne vloge je bila ta pesem pri Slovencih tudi pozneje najbolj izpostavljena, najbolj jasno pa so jo želeli izpostaviti v veliki zbirateljski akciji *Das Volkslied in Österreich (Narodna pesem v Avstriji),* ki je na Slovenskem potekala od leta 1905 do prve svetovne vojne (Deutsch, Hois 2004: 106–107). Odmevnost te pesmi med preprostimi ljudmi potrjujejo pogoste upodobitve na panjskih končnicah. V precej preoblikovani podobi je ta zgodba nudila tudi izhodišče za Levstikovo pripoved o Martinu Krpanu, prvič izdano leta 1858.

Hkrati sodi pesem Pegam in Lambergar med prve omembe ljudske ustvarjalnosti na Slovenskem: leta 1674 jo je v rokopisni knjigi Appendix ad Annales et Chronologiam Carnioliae omenil kronist Schönleben (SLP 1: 14), Valvasor pa je v povezavi z njo predstavil tudi Lambergarjev grad – grad Kamen pri Begunjah. Ta grad tudi po danes veljavni predstavi velja za bivališče Lambergarja, bojevnika s Pegamom, čeprav so grad Kamen Lambergi dobili šele leta 1469 (Janša Zorn 2001: 191), torej po bitki za dediščino grofov Celjskih, ki naj bi bila v ozadju pesmi oziroma zgodbe. Pesem je bila v Valvasorjevem času zelo razširjena: dvoboj, upodobljen na eni izmed sten na gradu Kamen, je Valvasor pojasnil tako, *»kot to zgodbo vsakodnevno prepevajo kmetje v kranjski pesmi in jo sporočajo potomcem«* (Valvasor 11: 548; prev. M. K.).[2]

Snov boja med dvema junakoma, med nadutim izzivalcem in zvestim branilcem, v evropskem merilu ni izjemna, saj pesmi podobne vsebine poznajo tudi drugi narodi (Kumer 1959: 228–230). Legende o vitezu, ki reši vladarja, so bile v notranjeavstrijskih deželah v 16. stoletju zelo priljubljene: to je bila namreč v klativiteškem oziroma avanturističnem okolju predelana balada o boju krščanskega junaka s poganskim veli-

1 Znamenje mi je opisal dober poznavalec izročila kamniških planin, ohranjevalec arhitekturnega izročila pastirjev in načrtovalec sodobne turistične arhitekture na Veliki planini, dipl. ing. arh. Vlasto Kopač, ki se je spominjal upodobitve boja med Pegamom in Lambergarjem. Pri iskanju sledi za znamenjem mi je pomagal g. Vilko Rifel. Z njegovo pomočjo mi je uspelo priti do g. Valentina Romšaka s Krivčevega, ki se znamenja še spominja in je opisal tudi njegovo lokacijo, hkrati z verovanjem, povezanim z njim. Vsem iskrena hvala.

2 »Wie solche Geschichte noch täglich von den Bauern in einem krainerischgemachten Liede abgesungen und auf die Nachkommen fortgepflanzet wird.«

Romarska podobica cerkve sv. Primoža in Felicijana; za natis iz 19. stoletja je bila uporabljena starejša grafika, kar na črno-beli reprodukciji ni vidno. Izvirnik hrani Semeniška knjižnica v Ljubljani, Grafična zbirka.

kanom za čast svojega gospoda, in sicer na življenje in smrt (Kos 1997: 125). V tem pogledu je torej pripovedna pesem Pegam in Lambergar sorodna nemškim pesmim o Dollingerju, srbskim pesmim o Kraljeviču Marku, motivno pa je povezana tudi z ruskim izročilom v pesmi Rahta Ragnozerskij pa tudi z italijanskimi viteškimi romani in francoskimi chansons de geste (Kumer 1959: 228–229).

Zgodba je na Slovenskem po zaslugi nacionalno zelo poudarjene pesmi, predvsem v Vodnikovem zapisu (SLP I: 5–7) oziroma po zaslugi šol splošno znana: Pegam je s svojim pozivom izzival in ogrožal cesarja, ta pa se je za pomoč obrnil na kranjskega plemiča Lambergarja. Lambergarja je mati opozorila na Pegamove nadčloveške lastnosti, prepoznavne tudi v tem, da je imel tri glave. Lambergar je odšel na Dunaj, se sešel s Pegamom, se domenil za dvoboj in z upoštevanjem materinega nasveta, naj Pegamu odseka srednjo glavo, v dvoboju zmagal in od cesarja prejel ustrezno plačilo.

Pesem pa od prvega zapisa naprej spremljajo nejasnosti. Nejasni sta osebi obeh glavnih protagonistov, prav tako pa tudi dogodek, na katerega je vezan dvoboj. Poleg tega se posamične variante razločujejo v številnih podrobnostih. Že od 17. stoletja naprej se je večina kronistov in zgodovinarjev strinjala, da pesem sloni na prikrojenih, a resničnih dogodkih (Kos 1997: 125). V ospredju zanimanja je rod Lambergarjev, ki je slovensko ozemlje zaznamoval na različne načine. Lambergarji so postali vplivna in premožna rodbina v 15. stoletju, od konca 15. stoletja pa so se uveljavili tudi na državni ravni. Njihova rodbina je bila vedno izjemno številčna in je imela mnoge glavne linije in stranske veje.[3] Posamezniki so se odlikovali tako v bojih kot v diplomatskih službah (Steklasa 1888: 192; Kos 1997: 115–121).

Iskanje zgodovinskega ozadja je že ob prvih omembah pesmi ponujalo različne razlage. Rešitve tudi sama pesem ne ponuja: od vseh variant pesmi o Pegamu in Lambergarju je kot junak imensko omenjen samo Krištof Lamberger, in sicer v dveh variantah – v najstarejši varianti, najdeni v Gradcu (Torkar 1993), in v varianti, ki jo je po zapisu neznanca pred letom 1807 priredil Valentin Vodnik (SLP I: 5–7). Krištof I. je bil najslavnejši pripadnik veje z gradu Boštanj pri Sevnici, ki je bil še tesno povezan s kamensko-gutenberško linijo. Leta 1478 naj bi bil preživel spopad s Turki pri Brežicah, sicer pa je leta 1481 in 1484 posredoval za premirje med cesarjem Friderikom III. in ogrskim kraljem Matijo Korvinom. Na Maksimilijanovem kronanju v Aachnu leta 1486 je prejel viteški udarec, kasneje pa je sodeloval na več turnirjih, kjer se je bojeval tudi z Gašperjem II. Lambergerjem (Kos 1997: 120–121).

Slovenska folkloristika je pri interpretacijah pesmi prevzela Grudnovo hipotezo, da je junak pesmi Gašper Lamberg (SLP I: 14), ta hipoteza pa ponuja le eno izmed možnosti identifikacije. Gašper II., rojen okrog leta 1463, je bil najznamenitejši srednjeveški Lamberger oziroma Lambergar in turnirski bojevnik. Bil je v službi cesarja Friderika III., spremljevalec Maksimilijana I. Leta 1487 je bil poveljnik v bojih z ogrskim kraljem Matijo Korvinom v Slovenski marki (Kos 1997: 191), ki je med Slovenci znan kot Kralj Matjaž.

Navzočnost pesemske snovi pri drugih narodih je ponujala tudi domnevo, da za nastanek pesmi ni bil nujen resničen dogodek (Kumer 1959: 229; SLP I.: 14). Povezave s srednjeevropskim prostorom so bile namreč v tem času kljub poznejšim drugačnim predstavam dokaj pogoste, kar potrjujejo tudi najnovejša spoznanja o potujočih pevcih na Slovenskem (Klobčar 2012). Kljub temu pa je bilo v dogajanjih, povezanih s slovenskim plemstvom, dovolj dogodkov, ki so nudili snov za takšno pesemsko gradivo. Tuje pripovedi so bile ob tem lahko samo hvaležen zgled.

Medtem ko so o tem, koga od Lambergarjev slavi pesem, mnenja različna, že dolgo velja hipoteza, kdo naj bi bil Pegam: kljub nekaterim drugačnim pogledom[4] namreč velja, da pesem govori o odločitvi v vojni za dediščino grofov Celjskih, ki je bila med letoma 1457 in 1461, in o njihovem bivšem vojskovodji, češkem najemniku Janu Vitovcu (Kos 1997: 126). Vitovec sicer na Kranjskem ni doživel porazov, po zasedbi Radovljice pa se je moral umakniti skozi Tuhinjsko dolino v Celje, kjer naj bi ga uspešno napadali tuhinjski kmetje (Kos 1997: 127). V tej navedbi je torej navzoče tudi kamniško območje, in sicer kot prehod med Kranjsko in Štajersko.

3 Obširen opis posamičnih rodbinskih vej Lambergov v delu *Turnirska knjiga Gašperja Lambergerja* (Kos 1997).

4 Ta mnenja se nanašajo na Wolfganga Polheima in Weyckharta Polhama, turnirska nasprotnika Gašperja Lamberga (SLP I: 14); po Čremošnikovem mnenju bi Pegam lahko pomenil tudi Čeha nasploh (Čremošnik 1918: 194).

V ozadju mnogovrstnosti interpretacij ali navidezne zgodovinske nedoslednosti je izjemna odmevnost pomembnih spopadov. Študija, ki izhaja iz *Turnirske knjige Gašperja Lambergerja,* je namreč osvetlila dejavnost članov te rodbine in ob tem dokazala, da na pesem o Pegamu in Lambergarju ni mogel vplivati le en zgodovinski dogodek: *»Pesem torej v enem junaku združuje tri zgodovinske osebe in vsaj štiri resnične vojne, kjer so trije Lambergerji – vsi okinčani s turnirsko slavo, zvestobo cesarju in s poveljniškimi karierami – igrali pomembne vloge.«* (Kos 1997: 131) To prepletanje dopolnjujejo še motivne sorodnosti z že omenjenim pesemskim izročilom drugih evropskih narodov (Kumer 1959: 228–230). Preplet različnih zgodb in njihova odmevnost pa med drugim odpirata tudi vprašanje povezave s kamniškim območjem, hkrati pa tudi vprašanje dodatnih identifikacij glavnih protagonistov.

Pesmi o Pegamu in Lambergarju in njihove interpretacije

Ne le zgodovinske razlage pesmi, tudi pesemske variante oziroma njihove interpretacije se močno razlikujejo med seboj. Že v času, ko so zapisovalci med ljudmi odkrivali in zapisovali variante pesmi Pegam in Lambergar, so hkrati našli različne interpretacije oziroma razumevanja pesmi. Anastasius Grün, ki je slovensko ljudsko pesem s svojimi prevodi predstavil nemško govorečemu krogu, je poudaril, da se nobena ljudska pesem »ne more veseliti« tolikih variant kot ravno pesem Pegam in Lambergar (Grün 1850: 157). Pri tem je bila različnost variant razumljena predvsem kot bogastvo pesemskega izročila.

Zelo zgovorni so tudi zapisi o pevcih oziroma pevkah. Najzgodnejši zapisi, ki so nastali ob koncu 18. in v prvi polovici 19. stoletja, ne vsebujejo nikakršnih podatkov o pevcih, v nekaterih primerih so neznani celo zapisovalci. V drugi polovici 19. stoletja, ko so se že pojavljala izčrpnejša navodila za zapisovanje (Krek 1873, Štrekelj 1887), je bila pesem zapisana le enkrat: zapisovalcu Janku Barletu jo je zapela oziroma povedala babica. V svojem zapisu, objavljenem v leposlovnem in znanstvenem listu *Ljubljanski zvon*, je zapisovalec nakazal tudi okoliščine: *»Nedavno sem mnogo povpraševal po Gorenjskem o znanem narodnem junaku Lambergarji, kateri je Pegama premagal; toda zaman. Naposled se mi je vender posrečilo, da sem našel ostanek prekrasne narodne pesmi o Lambergarji. Povedala mi ga je moja babica v Pirničah pod Šmarijino goro.«* (Barle 1891)

Ob koncu 19. stoletja se je torej v bližini Ljubljane oziroma na Gorenjskem pesmi spominjala le še starejša ženica. Leta 1905 pa je zapisovalec France Stelè[5] v okolici Kamnika zgodbo o Pegamu in Lambergarju zasledil še petkrat, in sicer pri štirih moških in eni ženski. Čeprav je pesemsko besedilo navzoče le v dveh zapisih, drugje pa je pesem prešla v pripoved, je sporočilnost ohranjena. Takšno prehajanje je vidno v varianti, ki mu jo je zapel Anton Rakef, gostilničar v Tunjicah, doma v Loki pri Mengšu:

Lamberger je imel graščino na Kamnu pri Cerkljah.
Pegam je rekel cesarju:
»Kaj to pravim, cesarost,
de ga nimaš pod sebo,
de b skusu se z menoj.«
On je odgovoril:
»U kransk dežel je pa doma,
Lambergar ime mo ja.«
Mati Lambergarjova gleda z visoke line, pa zagleda pota,[6] ki ga je cesar poslal k Lambergarju, in pravi:
»Na klobuk ma pavov pero,
to prida nč ne bo.«
Lambergar kona usedla, k že sedem let na sonc ni biv, je sam pšeničko jedu n rebulco piv. Mati mu je rekla:
»Pegam ima tri glave,
meri ti le v predngа,
vdar pa ta srednga.«
Na Dunaju sta se tepla in Pegam je vprašal:
»Ke se biva bova midva?
Al na dvor cesarjovom?«
Lambergar je odgovoril:
»Ker se svine kolejo,
se junak ne borijo.«
Pegam je zopet vprašal:
»Al na dunajskm tržiš?«
»Ker se babe bijejo,
se junak ne sprimejo.
Pejva vn u ravno pole,
kokr takmu boju gre,
de nej vidjo vsi ludje,
vsa gospoda dunejska.«
Prubart se vdarita,
mazince si vkrvavita,
drug krat se vdarita,
glave si že sekata,
...
Labergar pa srečo ma,
Vdari kar ta srednga. (GNIZRC SAZU, ŠZ 138,VIX)

V zapisih pesmi je bila v prvem zapisovalskem obdobju, ko je bila pesemska konsistentnost še izrazita, variantnost manjša: sama oblika je do neke mere varovala vsebino. Zapisi, ki pesmi niso več zasledili v celoti, temveč je prešla že v zgodbo, vsebujejo več prostora za interpretacije. Te zadevajo poimenovanja glavnih oseb, njihovo pripadnost, v nekaterih primerih pa tudi kraj bojevanja. Od prvotnih variant sta se najbolj oddaljili dve različici, zapisani na kamniškem območju: dogajanje ali pa akterja namreč postavljata povsem v bližino zapisa. V enem primeru naj bi bil dvoboj potekal pri Mostah pri Komendi, torej na ravnini, kjer so v času francoske Ilirije potekali pomembni boji med Francozi in avstrijsko vojsko (prim. Mrkun 1925: 70–71, SLP 1: 5–13), v drugem pa naj bi šlo za boj

5 Gre za umetnostnega zgodovinarja Franceta Steleta (1886–1972) iz Tunjiške Mlake, ki je kot abiturient v Kranju in kot študent na Dunaju Štreklju poslal deset zbirk pesmi in drugega gradiva, večinoma iz kamniške okolice (Kropej 2001: 135). Za njim je pesmi iz kamniške okolice zapisoval njegov sorodnik France Stele iz Kamnika, pevovodja Lire, ki pa pesmi o Pegamu in Lambergarju med svojim zapisovanjem ni več našel.

6 Pota – v pomenu potovca, sla.

Detajl s podobice cerkve sv. Primoža in Felicijana s poenostavljeno prikazano potjo na Veliko planino, za katero so se borili tudi Lambergi; nadzor nad dostopom do planine si je mogoče razlagati z domnevno utrdbo ob poti. Izvirnik hrani Semeniška knjižnica v Ljubljani, Grafična zbirka.

med dvema pripadnikoma Lambergarjev, med rodbinsko vejo iz Begunj in vejo z Zapric pri Kamniku (SLP 1: 12–13).

Steletovi zapisi so dokazali, da je bil spomin na zgodbo o Pegamu in Lambergarju posebno ohranjen prav v osrednjeslovenskem območju v okolici Kamnika. Tudi najpopolnejši zapis pesmi, ohranjene s tridesetimi kiticami in z melodijo, je nastal v območju, ki je bilo povezano s Kamnikom, in sicer na Moravškem: zapisovalcu Francetu Kramarju, organistu iz Matene pri Igu, najprizadevnejšemu zapisovalcu v akciji Das Volkslied in Österreich / Narodna pesem v Avstriji, jo je zapela preprosta dninarica Katarina Zupančič, Živčkova Katra iz Vinj nad Dolskim. Skoraj pol stoletja po zapisu je Franc Kramar za arhiv Glasbenonarodopisnega inštituta pesem po spominu tudi zapel.[7]

Posebnost kamniškega območja v zvezi z izročilom Pegama in Lambergarja pa ni le v posebnih interpretacijah, izraženih v pesmih. Spomin na boj med Pegamom in Lambergarjem se na tem območju namreč ne omejuje le na pesemske sledi: med pastirji na Veliki planini je bilo še po drugi svetovni vojni živo izročilo, po katerem naj bi bil nastanek planine vezan na boj med Pegamom in Lambergarjem: izročilo namreč pravi, da je tistim, ki so Lambergarju pomagali v boju proti Pegamu, Lambergar dal planino. Kmetje s štajerske strani, ki je bila pod celjsko oziroma Vitovčevo oblastjo, namreč na planini niso imeli in še danes nimajo pašnih pravic.[8]

Sredi 20. stoletja so bile torej na Veliki planini še žive pripovedi o tem, kako je Lambergar za zasluge dal kmetom planino, živ pa je bil tudi spomin na Lambergarjevo bajto na planini, Wambergarco, kot je razvidno iz Slevčeve pripovedi: »Pegam in Wambergar sta se go u Pwanin spopadwa. Wambergar je ludi naprosu, da so šlə pomagat in so Pegama uničlə. Uničlə so Pegama u Wambergarc. Od takət so Štajərc mal naščpičen na Krance.« Potrjevala jo je pripoved Jožeta Šlebirja: »Biu je en Wambergar, kə je mu cimpər (se še dons pozna). Pegam je napadu Wambergarja. Kmeti so Wambergaru pomagal, zato jəm je Pwanino darvou.« (Cevc 1987: 69)

Ob tem se poraja vprašanje, ali se je Lambergarjeva oz. Vambergarjeva vloga res ohranjala v povezavi z Vitovcem ali pa je kot nasprotnik nastopalo mesto Kamnik, kot nakazujejo pisno izpričani zemljiškoposestni spori. Zapletenosti interpretacij pesmi o Pegamu in Lambergarju se namreč pridružujejo zgodovinska pričevanja nasprotij med kamniškimi meščani in Lambergarji s Črnelega (Kopač 2006: 183). Gre za dolgoletne spore, dokumentirane v sodnem zapisniku iz leta 1540, oziroma za proces med Andrejem pl. Lambergom s Črnelega in mestom Kamnik (Žnidaršič Golec 2008). Od 15. stoletja, ko so Kamničani po dolgotrajnih sporih z okoliškimi gospodi in podložniki požgali bajte na Veliki planini (Kopač 2006: 184–185), tedaj imenovani Gross Ross Alben (Velika konjska planina), je po sporih v 16. stoletju (Žnidaršič-Golec 2008) razrešitev nadaljnjega poteka konflikta med Kamničani in Lambergi s Črnelega sicer nejasna (Rebolj, Malešič 2008: 19–20), vsekakor pa je lahko tudi to nasprotje zaznamovalo ustno izročilo. Ob tem se poraja vprašanje, ali je katero od teh nasprotij preraslo tudi v spopad ali krvavi obračun, ki bi lahko poimenoval Krvavo peč oziroma Krvavo gričo ali pojasnil skrivnostno upodobitev Pegama in Lambergarja na znamenju »na Brezovc« v dolini Črne in divjo jago, ki je po ljudskem verovanju ob znamenju prečkala dolino.

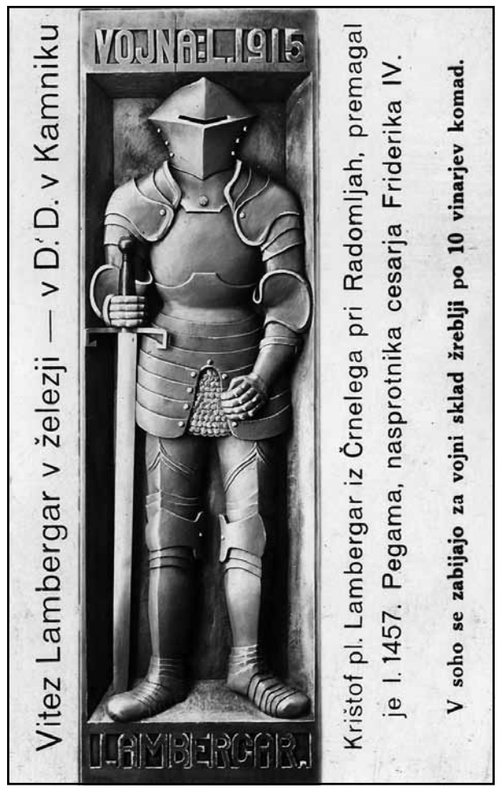
Pričevalnost znamenja v Črni in prepletanja med nacionalnim in lokalnim izročilom o boju med Pegamom in Lambergarjem

Zapletenosti interpretacij boja med Pegamom in Lambergarjem oziroma njunih identifikacij kamniško območje torej ne dopolnjuje le z zanimivimi pesemskimi variantami, temveč tudi s posebnim lokalnim izročilom, ki ima povsem druge poteze, kot jih navaja pesem. Kljub nekaterim zgodovinskim virom so pričevanja o teh nasprotjih preveč raznolika in hkrati preskopa, da bi omogočala kakršne koli zaključke.

Znamenje z upodobitvijo boja med Pegamom in Lambergarjem, ki je bilo do druge svetovne vojne »na Brezovc« pri vasi Žaga v dolini Črne pod Veliko planino in so ga med vojno odstranili Nemci, se najverjetneje ni navezovalo na neko splošno slovensko izročilo, ki je bilo v času narodnega samozavedanja prav posebno izpostavljeno, temveč neposredno na dogodke, ki so zaznamovali ta kraj oziroma to območje. Znamenja te vrste so ljudje postavljali navadno tam, kjer je strašilo. Pri tem torej ni šlo za nevtralno lokalno obeleženje neke splošne slovenske znamenitosti, temveč za izročilo krvavih dogodkov, pri kakršnih so si ljudje pomagali na ustaljen način, globoko ukoreninjen v ljudskem verovanju: na mestih, kjer se je zgodilo nekaj hudega, so postavili križ ali znamenje in se na ta način obvarovali pred neznanimi silami, ki jih je povzročilo zlo.

Po prepričanju ljudi so namreč ponoči mimo znamenja čez cesto divjali psi, ki jim je iz ust švigal ogenj. V to divjo jago, kot so jo imenovali, so ljudje, predvsem ženske, verjeli še pred drugo svetovno vojno, zato so se temu delu doline zvečer izogibali. Kaj naj bi ta divja jaga označevala in po čem je imenovana Krvava peč, ljudem ni bilo več znano.

Zapletenost izročila, povezanega s skrivnostnim znamenjem v Črni, dopolnjujejo različne razlagalne povedke, ki z zgodbami o psih in kršenju ljudskega prava razlagajo obstoj ali propad oziroma zakletje drugih pojavov v tem območju. Vse te pripovedi govorijo o nasprotjih, ki so imela lahko prvotno drugačne, preprostim ljudem manj razumljive pomene oziroma so se ti pomeni lahko sčasoma izgubili. Takšne so na primer povedke o verovanju v divjo jago, povezano z izročilom o okamenelem lovcu, ki naj bi bil kaznovan za lov na kvatrno nedeljo (prim. Cevc 1974, Rifel 2004: 29–30), še bolj pa se kaže zamisliti ob povedkah, ki se nanašajo na razlago imena Pasje peči.[9] Gre za zgodbe o obstoju in propadu gradu pod Veliko planino, ki omenjajo grad, lakomno gospodarico, berača in pse: grad naj bi zaradi lakomnosti gospodarice, ki beraču ni hotela dati kruha, propadel, ker ga je berač preklel, psi pa naj bi okameneli (Podbrežnik idr. 2009: 40, 83).[10] To izročilo je še živo (Štupar, Boris, http://glejdrugacnezgodbe.blogspot.com/2009/02/drugacne-zgodbe-pasje-pecine.html), možnost obstoja utrdbe, na katero se izročilo nanaša, pa nakazuje tudi upodobitev na podobici cerkve svetega Primoža in Felicijana: gre za podobico, pri kateri je založnik ob slovenskem napisu iz sredine 19. stoletja uporabil starejšo grafiko. Na njej je mogoče prepoznati skicirane obrise utrdbe, za katero bi težko rekli, da je le plod domišljije.[11]

Podoba Krištofa Lambergarja v Prosvetnem domu v Kamniku, namenjena zbiranju sredstev za vojni sklad leta 1915 (izvirnik last Nika Sadnikarja, Kamnik)

Vse te pripovedi na videz nimajo nikakršne zveze s skrivnostnim znamenjem v Črni in divjo jago, ki je divjala mimo, še manj pa z bojem Pegama in Lambergarja, kot ga opeva slovenska ljudska pripovedna pesem. Številna nasprotja, ki so zaznamovala prizadevanja za lastništvo Velike planine, in nasprotja, ki jih je z raznimi aktualizacijami prevzemala zgodba o Pegamu in Lambergarju, pa vendarle ustvarjajo pripovedi o bojih za lastništvo in čast, ki so zaznamovali tudi širše območje okrog Velike planine, vključno z Veliko dolino, kjer je ljudi pred divjo jago varovalo znamenje s podobo Pegama in Lambergarja.

Lokalno izročilo tega območja pa v času, ko je še živelo med ljudmi in jih odganjalo od nočnih poti mimo znamenja »na Brezovc«, žal ni bilo deležno zanimanja zapisovalcev.[12] Tudi umetnostnozgodovinski oris političnega okraja Kamnik Franceta Steleta, avtorja, ki je v mladih letih Karlu Štreklju za njegovo veliko zbirko *Slovenske narodne pesmi* zapisoval pesmi kamniškega območja, vključno s pesmimi o Pegamu in Lambergarju, se žal ob lesenem križu pod Krvavo gričo v

7 Arhiv GNI ZRC SAZU, GNI M 30.043; pesem je objavljena na zgoščenki *Odmev prvih zapisov* (Klobčar, Kunej, Šivic 2004).

8 To izročilo se je ohranilo po zaslugi dobrega poznavalca velikoplaninskega izročila, Vlasta Kopača. Arhiv GNI ZRC SAZU, Terenski zvezek 7, str. 52–53.

9 Danes je namesto prvotnega oziroma pravilnega imena Pasje peči večinoma prevladalo izletniško poimenovanje Pasje pečine. Za to informacijo in za presojo tega prispevka se zahvaljujem g. Francetu Malešiču.

10 Objava v knjigi kamniških povedk in pravljic *Veronika z Malega gradu* navaja različne zapise te povedke.

11 Različne izdaje podobic cerkve svetega Primoža in Felicijana z isto grafično upodobitvijo hrani Grafična zbirka Semeniške knjižnice v Ljubljani. Enaka podobica iz Grafičnega kabineta Narodnega muzeja v Ljubljani je bila že objavljena (Šerbelj 1995: 49), vendar sem na možnost utrdbe pomislila šele ob računalniškem prikazu preslikave izvirnika iz Semeniške knjižnice, ki me je presenetil z barvnim nasprotjem med sliko in podnapisom.

12 Tudi natančnejšega opisa znamenja, kot je naveden po opisu g. Vlasta Kopača in g. Valentina Romšaka, ni bilo mogoče dobiti.

Črni ni ustavil. Spomin na krvave dogodke, ohranjen v ustnem izročilu divje jage v Črni, pa hkrati s pesemskim izročilom pesmi Pegam in Lambergar opozarja na različne interpretacije nasprotij, ki so prav posebno zaznamovala prav kamniško območje.

V samem Kamniku pa se je to nasprotje sčasoma umaknilo splošnoslovenskemu razumevanju boja med Pegamom in Lambergarjem, boja med podobo zla in dobrega, med tujcem in domačinom. Med prvo svetovno vojno, leta 1915, je namreč Lambergarjev lik – v podobi Krištofa Lambergarja z gradu Črnelo – v Kamniku vnovič nastopil kot pomočnik cesarju v stiski: na pobudo znanega zbiralca in mecena, veterinarskega inšpektorja Josipa Nikolaja Sadnikarja, so v času tretjega vojnega posojila (prim. Medved 1915) naredili reliefno podobo Krištofa Lambergarja in jo postavili v Društveni dom.[13] Vanjo so za vsakih 10 vinarjev, darovanih kot podporo cesarju, zabili en žebelj. Spomin na Andreja Lamberga s Črnelega, s katerim so se Kamničani štiri stoletja pred tem pravdali za Veliko planino, je dobil novo, povsem drugačno aktualizacijo.

Podoba Krištofa Lambergarja naj bi tako ob koncu habsburške monarhije v Kamniku vnovič simbolično upodobila pomoč cesarju v veliki stiski. Pri tem je na aktualizacijo Krištofovega lika verjetno vplivala bližina gradu Črnelo, povezanega s Krištofom Lambergom, oziroma povest Frana Detele (Detela 2001 [1891]), ki je zgodovinska dejstva prikrojila nekoliko po svoje (prim. Janša Zorn 2001). Z upodobitvijo lika Krištofa Lambergarja se je nezavedno utrdila splošno uveljavljena predstava o dvoboju velikih junakov, kot se je predvsem po zaslugi ljudske pesmi uveljavila v slovenski kulturni zavesti. Ob tem je bledelo lokalno izročilo kamniškega območja, ki je v povezavi z Lambergarji ohranjalo drugačen kulturni spomin.

Kljub temu pa je lokalno izročilo o Pegamu in Lambergarju ali izročilo o nasprotjih, ki so tako ali drugače zaznamovala rod Lambergarjev in pastirje na Veliki planini, ostajalo zapisano na znamenju »na Brezovc« v dolini Črne. Nejasno in skrivnostno, tako kot je bilo skrivnostno izročilo o psih, ki so z ognjem v gobcih v temnih nočeh v divji jagi drveli skozi Veliki graben pod Krvavo gričo, ali pa izročilo o psih, ki so okameneli v Pasjih pečeh. V spomin in opomin nečemu, česar morda nikoli ne bomo poznali.

Summary

The deals with the background of the most representative of Slovenian folk songs, the ballad of Pegam and Lambergar, but simultaneously opens up the question of the links of this song with the Kamnik local tradition.

The narrative song Pegam and Lambergar marked the earliest interest in Slovenian folksong tradition. From the outset it was followed up by different interpretations of the main protagonists, the Carniolan nobleman Lambergar, who fought for the emperor's honor and a giant in possession of superhuman powers. Most records of the songs, with a variety of interpretations, arise precisely from the Kamnik area. Direct links with the battle mentioned in the song are also maintained by the shepherds of Veilka planina. This lack of clarity is complemented by the tradition of a wooden sign, in the Črna (Black) valley, where the memory of the great heroes is remembered. The sign was linked to the people's belief in the legend of Divja jaga and its location beneath Krvava griča still reminds of tragic conflicts.

13 Društveni dom so imenovali poslopje na Glavnem trgu v Kamniku, ki je bilo v lasti Prosvetnega društva Kamnik.

Literatura

Janko BARLE, 1891: O Lambergarji in Pegamu. *Ljubljanski zvon* 11. 251.
Tone CEVC, 1974: Okamnela živa bitja v slovenskem ljudskem izročilu. *Traditione*s 3. 81–112.
Tone CEVC, 1987: *Velika planina*. Življenje, delo in izročilo pastirjev. Ljubljana: Državna založba Slovenije, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU.
Gregor ČREMOŠNIK, 1918: Pegam in Lambergar. *Ljubljanski zvon* 37. 190–194.
Fran DETELA, 2001: *Pegam in Lambergar.* Ljubljana: DZS.
Walter DEUTSCH, Eva Maria HOIS, 2004: *Das Volkslied in Österreich*. Corpus musicae popularis Austriacae. Wien: Böhlau.
Jože GLONAR (ur.), 1939: *Stare žalostne.* Ljubljana: Akademska založba.
Anastasius GRÜN, 1850: *Volkslieder aus Krain*. Leipzig: Weidmann.
Olga Janša ZOR, 2001: Beseda zgodovinarke k povesti Frana Detele Pegam in Lambergar. V: Fran Detela, *Pegam in Lambergar.* Ljubljana: DZS. 189–200.
Marija KLOBČAR, 2012: *Ballad Distribution as an Issue of Social (Under) Development* (v tisku).
Marija KLOBČAR, Drago KUNEJ, Urša ŠIVIC, 2004: *Odmev prvih zapisov.* Ljubljana: CD.
Vlasto KOPAČ, 2006: *Iverí z Grintovcev*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije.
Dušan KOS, 1997: *Turnirska knjiga Gašperja Lambergerja*. Ljubljana: Viharnik.
Gregor KREK, 1873: »Nekoliko opazek o izdaji slovenskih narodnih pesmi«. V: *Slovenski narod* 6, št. 137–138, 140, 142, 145; ponatis v: *Listki* 4. 96–140.
Monika KROPEJ, Karel ŠTREKELJ, 2001: *Iz vrelcev besedne ustvarjalnosti.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
Zmaga KUMER, 1959: Pegam in Lambergar. *Rad kongresa folklorista Jugoslavije*. Zagreb. 225–232.
Zmaga KUMER idr. (ur.), 1970: *Slovenske ljudske pesmi* 1 (SLP 1). Ljubljana: Slovenska matica.
Zmaga KUMER, 1986: Ljudske pesmi Živčkove Katre. *Traditione*s 15. 165–179.
Zmaga KUMER, 1993: Še enkrat o najstarejši varianti Pegama in Lambergarja. *Delo*, 4. marca št. 51, str. 14.
Milko MATIČETOV, 1958: Nicolettijevo sporočilo o Tolmincih in Kralju Matjažu. *Slovenski etnograf* 11. 186.
Anton MEDVED, 1915: *Velecenjeni dijaki! Vrli mladeniči! Tretje vojno posojilo.* Gradec, s. n.
Anton MRKUN, 1925: *Homec*. Ljubljana: Jugoslovanska tiskarna.
Matija MURKO, 1929: Velika zbirka slovenskih narodnih pesmi z melodijami. V: *Etnolog* III. 5–54.
Vlado NARTNIK, 1995: Lambergarjev lik in ime v slovenski ljudski pesmi. *Radovljiški zbornik* 1995. Radovljica: Občina Radovljica. 132–140.
Breda PODBREŽNIK VUKMIR, Maja ŠINKOVEC RAJH, Andreja ŠTORMAN VREG (ur.), 2009: *Veronika z Malega gradu.* Kamnik: Matična knjižnica Kamnik.
Vanda REBOLJ, France MALEŠIČ, 2008: Zven časa na Veliki planini. *Kamniški zbornik* XIX. 17–42.
Vilko RIFEL, 2004: *Dolina Črne in njeni prebivalci*. Črna: Krajevna skupnost.
Ivan STEKLASA, 1888: Jožef Lamberg, drugi avstrijski poslanec na turškem dvoru (1489–1554). *LMS*. 190–204.
France STELÈ, 1937–1939: Izročilo Tomaža Steleta. Narodno blago iz Tunjic pri Kamniku. *Etnolog* X–XI. 329–343.
Ferdinand ŠERBELJ, 1995: *Sv. Primož nad Kamnikom.* Kamnik: Milan Šuštar.
Karel ŠTREKELJ, 1887: »Prošnja za narodno blago«. *Ljubljanski zvon* 10. 628–632.
Johann Weichard Freiherrn VALVASOR, 1689: *Die Ehre des Herzogthums Krain.* Faksimile. Laibach-Nűrnberg / Rudolfswerth: J. Krajec, 1877.
Silvo TORKAR, 1993: Najstarejša slovenska varianta Pegama in Lambergarja. *Delo*, 25. februarja, leto XXXV, št. 45. 13.
Lilijana ŽNIDARŠIČ GOLEC, 2008: Spori zaradi Velike planine po sodnem zapisniku iz leta 1540. *Kamniški zbornik* XIX. 121–133.

Mag. Teja Hlačer, etnolog. in kult. antropolog.
Podlimbarskega ulica 35, Ljubljana

Kulturna dediščina: prenova Korenove domačije na Zgornjem Perovem v Kamniku

Vzhodna, dvoriščna stran Korenove hiše leta 1995. Na desni vidna Lojzetova nova hiša.

Zahodna, zadnja stran Korenove hiše leta 1995

Kratka zgodba o Korenovi dediščini

Leta 1880 je v Kamniku na Zgornjem Perovem,[1] takrat po nemško imenovanem Ober Perau, stala kajža z nekaj zemlje. V bližnji okolici je bilo še nekaj hiš, vendar je bila ta zadnja v vasi. Bila je v lasti Kratnarjevega[2] Franca, po domače se je reklo *Pr'Koren*.[3] Tega leta se je iz Tuhinjske doline priselil Nikolaj Homar in odkupil to kajžo ter vzel Kratnarjevo hčerko Antonijo za ženo. Tu sta Nikolaj in Antonija osnovala družino s šestimi otroki. Kmetijo je nato prevzel najstarejši sin Janez (Johan). Po vrnitvi iz Rusije, kjer se je boril v prvi svetovni vojni, je dokupil še nekaj zemlje, povečal hišo, zgradil gospodarsko poslopje in lesen toplar. Ob zaposlitvi v Titanu je vodil kmetijo, ki je stežka preživljala njegovo številčno družino iz treh zakonov (dvakrat je bil namreč vdovec).[4]

Njegova tretja žena Tončka je s poroko leta 1926 postala lastnica polovice kmetije. Po njegovi smrti leta 1967 je njegovo polovico kmetije prevzel najmlajši sin Lojze. Skupaj z mamo Tončko sta gospodarila s približno tremi hektarji zemlje (njiv, travnikov in gozda) in skrbela za osem do deset glav goveje živine ter štiri do pet prašičev. Prodala sta nekaj zemlje, nekaj pa oddala v najem. Lojze si je leta 1984 postavil novo hišo kot nadomestno gradnjo in opustil staro, kot se je to zgodilo v več primerih v Sloveniji. V stari hiši je do svoje smrti leta 1989 živela mama Tončka. Lojze je vodil kmetijo do svoje upokojitve leta 1993. Po eni strani je želel obdržati čim bolj takšno, kot je bila, po drugi pa je proti koncu kmetovanja že odprodal živino in še nekaj zemlje.

Po Lojzetovi smrti leta 1996 se je domačija razdelila na več delov. Moja babica, Lojzetova polsestra Minka (por. Golob), je dobila staro hišo z gospodarskim poslopjem (brez toplarja) in delom zemlje. Eden od sinov se je v sodelovanju z mlajšim bratom lotil obnove in nadgradnje obeh poslopij, ki sta bili že v zelo slabem stanju. Nameraval je zgraditi poslovno-stanovanjski kompleks za podjetniškoizobraževalni center, vendar ni dobil vseh dovoljenj. Leta 2002 se je odločil za prodajo.

Njegova sestra Tatjana, moja mama, se je odločila za nadaljevanje prenove, vendar z drugo vsebino in s čim manjšimi gradbenimi posegi – v duhu zavestnega spoštovanja dediščine. Osnovni namen je bil vzpostavitev prostora za bivanje in delovanje z umetniško-kulturno vsebino. K sodelovanju je pritegnila tudi mene, etnologinjo, in sestro Nino, grafično oblikovalko. Prejšnji gradbeni posegi so spremenili predvsem zgornje nadstropje obeh poslopij, vendar je bilo še marsikaj ohranjenega, kar je pričalo o preteklem življenju.

Kot etnologinji in kulturni antropologinji se mi je zdelo smotrno, da se obudi zgodovinski spomin in prepozna vrednost kulturne dediščine, pa čeprav po koščkih, in se vkomponira v novo življenje na domačiji. Za projekt z vizijo umetniško-kulturne vsebine je bilo to še bolj smiselno. Zaradi mojih korenin me je ta projekt mikal, a hkrati tudi odbijal. Kot sem ugotovila kasneje, mi je ravno sorodstvena povezava omogočila, da sem kulturno dediščino doživela v polnejši razsežnosti.

Nekaj o kulturni dediščini

Dediščina, tako osebna kot družbena, zavzema velik del prostora v našem vsakdanu, tako v medijih kot v življenju samem. Je pa tudi že mnogokrat prežveče-

1 Takrat hišna številka Perovo 23, danes Perovo 18b.

2 Priimek Kratnar je v starejših knjigah zapisan z e kot Kratner, vendar sem se odločila, da ga zapisujem z a, kakor je bilo zapisano tudi na grobu Antonije.

3 Po domače *Pr'Koren* se imenuje že iz časa Franca Kratnarja. Zakaj se tako reče, se mi žal ni razjasnilo. Po eni teoriji naj bi se prvi lastniki pisali Koren. Res je zaslediti priimek Koren v Kamniku (leta 1796 se v katastru omenja Thomas Koren) pa tudi danes je Korenova cesta v Podgorju.

4 S prvo ženo Ivano Slevec, doma pri Žebovčevih iz Volčjega Potoka, je imel tri otroke: Ivano, Frančiška in Marijo. Z drugo ženo Jožefo Brlec, doma pri Gregorev na Duplici, je imel: Janeza, Franca in Marijo. S tretjo ženo Antonijo Lombergar, doma pri Grošanovih iz Spodnjega Perovega, pa Antona, Heleno in Alojzija.

na in velikokrat izrabljena fraza. Vendar: ali jo zares poznamo?

Kulturna dediščina je vedno povezana tudi z osebno in obratno. S spoznavanjem osebne in družinske dediščine spoznavamo tudi kulturno. Ob raziskovanju Korenove dediščine sem se zavedela, kako malo vem o svojih prednikih. Zanimivo, tako dolgo živiš v družini in le tu in tam nanese beseda na prednike. Predvsem se to zgodi na porokah ali pogrebih, ko se sreča širše sorodstvo. Koliko nejasnega in praznega prostora ostane! Kako skrivnostni smo ljudje, le redki se najdejo, ki radi govorijo o »družinskih« zgodbah! Pripovedovanje takih zgodb danes velikokrat nadomešča televizija, ki prikazuje zgodbe tujih ljudi, v katerih se prepoznavamo. Vendar pa je pripovedovanje zgodb o naših prednikih zelo pomembno tudi v današnjem času, ko ponovno iščemo svoje korenine. (Lowenthal 1998)

Večkrat sem se spraševala, zakaj obujati speče spomine in zakaj jih raje ne pustiti pri miru. Kajti zgodi se, da človek tu in tam dregne v sršenje gnezdo. Vendar je smiselno, saj vidim, da se s pogovori, pripovedovanjem in beleženjem zgodb dogaja neke vrste zdravljenje – na ta način vsak član družine dobi svoje mesto, identiteto. (Hammerschlag in Silverman 1999)

Sama beseda dediščina že priča o svoji vsebini. Nanaša se na pretekle rodove, s katerimi imamo ravno še zadnji stik, saj je generacija »dedov« že v odhajanju. Predstavlja zapuščino in pojem posesti na osebni in skupinski ravni.

Pojem kultura pa je zelo kompleksen in nejasen. Kultura, kot je definirana v *Slovenskem etnološkem leksikonu*, je »skupek dosežkov in vrednot človeške družbe. Je eden najbolj kompleksnih in zapletenih družbenih pojavov /.../. Kompleksnost pojma označuje 161 različnih razredov opredelitve pojma (A. L. Kroeber in C. Kluckhohn) /.../.«

Prav tako ne moremo govoriti o definiciji kulturne dediščine, temveč o njenih definicijah, saj je ta pojav tako različen, kompleksen in razširjen, da ga je težko klasificirati in se izmika opredelitvi. Jasnejše predstave o konceptu kulturne dediščine, kot pravi Rajko Muršič (2005b: 29), lahko dobimo s pregledom zgodovinskih in političnih kontekstov, saj je prav posledica zgodovinske in politične vpletenosti v nastajanje samega koncepta vzrok za številne definicije, ki so nastale znotraj različnih strok in ved.

Dediščina je zelo star pojem. Njegov pomen pa se je v zgodovini spreminjal. »Prva znana omemba je v *Svetem pismu* in govori o dediščini (v smislu dedovanih materialnih dobrin ali zemlje) pa tudi o božji dediščini. Dediščina se je zelo dolgo povezovala s pravniško terminologijo dedovanja (npr. dedno pravo ...). Sodobni rabi pojma dediščina pa sledimo od druge polovice 20. stoletja naprej, ko so ga strokovnjaki Reaganove Amerike (1981–89), Velike Britanije Margareth Thacher (1979–90) in Pompidoujeve Francije (1962–74) začeli uporabljati v pomenu kulturne dediščine.« (Čeplak Mencin 2004: 249)

Kulturna dediščina, kot jo poznamo danes, je torej predvsem konstrukt dvajsetega stoletja. Kot vrednota se je začela pojmovati v povezavi s svetovno organizacijo Unesco (Konvencija iz l. 1972). Ozaveščanje pomena varovanja kulturne dediščine je povezano z grožnjo, da ta izgine, predvsem v vojnah. Najprej so k dediščini šteli le nepremičnine in materialno kulturo ter dele narave, kasneje, in sicer šele leta 2003, pa so se pojavile tudi težnje, da bi podobno zavarovali še nematerialno kulturo (duhovno, socialno). (Vito Hazler 2005, Zvezdana Koželj 2005)

Zgodovina in definicije dediščine so močno povezane prav z ohranjanjem in varovanjem dediščine. Vse človeške družbe so se že od nekdaj opredeljevale do predmetov, stavb in prostorov ter jih varovale. Nedotakljiva so bila pokopališča, znamenja in svete podobe, mnoga drevesa, studenci in drugi naravni pojavi. (Curk in Puc 1989: 13) V modernem času pa potreba po ohranjanju preostankov preteklosti temelji na več medsebojno prepletenih predpostavkah, ki jih je na simpoziju[5] *Kako misliti dediščino?* (2003) izpostavil Božidar Jezernik, in sicer, da je bila preteklost drugačna od sedanjosti, da so preostanki preteklosti nujno potrebni za našo identiteto in vrednota sama po sebi in da so ti omejena in izginjajoča dobrina. »Te predpostavke so bile izpolnjene šele v dobi moderne, saj so tisočletja pred tem ljudje imeli šibko zavest o zgodovinskih spremembah in komajda razlikovali med sedanjostjo in preteklostjo.« (Jezernik 2005: 13) »Do opaznejše ločitve je prišlo šele v renesansi, ko so humanisti s poudarjanjem svoje tesne navezanosti na antiko pretiravali razliko med svojim obdobjem in srednjim vekom. Vendar pa so ti kazali le malo interesa za ohranjanje njenih materialnih spomenikov, z izjemo klasičnih rokopisov in vklesanih napisov. Začetek varovanja antičnih spomenikov povezujemo z Raphaelom, ki je uspel doseči, da je papež Leon X. leta 1515 uradno zaustavil uničevanje preostankov rimske dobe za gradnjo katedrale sv. Petra. Vendar pa sta šele francoska in industrijska revolucija vnesli radikalen rez med včeraj in danes, kjer je preteklost postala zatočišče pred hitrimi in nenehnimi spremembami.« (Jezernik 2005: 15)

Termin kulturna dediščina torej označujejo različne definicije, in sicer te, ki jih podajajo zakoni (svetovni, državni) za varovanje kulturne dediščine, potem različne vede in stroke v svojih diskurzih, mediji in nenazadnje ljudje v vsakdanjem pogovornem jeziku.

V »etnološkem« pomenu besede je dediščina definirana kot »izročilo, tradicija; zgodovinski spomin, preteklost; gmotne, družbene in duhovne sestavine kulture in načinov življenja, ki vsakokratno sedanjost povezujejo s prejšnjimi obdobji. V ožjem pomenu so dediščina gmotne in duhovne dobrine, ki jih posredujejo, predajo ali zapustijo predniki naslednjim rodovom. /.../ V vsakdanji rabi je uveljavljen razloček med kulturno in naravno dediščino, ki je sprejet tudi v slovensko varstveno zakonodajo. Kulturna dediščina je vsa človekova ustvarjalnost, nastala mimo lastnega delovanja narave, ob njej ali iz nje. Naravna dediščina je celotno človekovo naravno okolje: ne le zavestno ali namensko oblikovano naravno okolje (na primer park), temveč tudi t. i. kultura krajine, naravno okolje z vsem življenjem v njem in s človekom, ki v njem deluje. Kulturna dediščina so oblike razmerij med človekom, kulturnim okoljem ter gospodarskimi, družbenimi in duhovnimi prizadevanji v njem«.[6] (Bogataj in Fikfak 2004: 76)

Ta definicija pa je po mnenju nekaterih etnologov v zbornikih *Dediščina v očeh znanosti* in *Dediščina v rokah stroke* iz leta 2005 metodološko zastarela in konceptualno neustrezna. Avtorja v *Slovenskem etnološkem leksikonu* namreč govorita o »duhovni dediščini« in jo izenačujeta s tradicijo oziroma izročilom, kar je povsem drug koncept. Govorita tudi o naravni dediščini, čeprav so leta 1999 po zakonu ločili naravovarstvo od varstva kulture in pri naravovarstvu ne govorijo več o naravni dediščini, temveč o naravi in naravnih vrednotah. (ZVKD 1999)

Glede na opredelitev v *Slovenskem etnološkem leksikonu*, da je kulturna dediščina vsa človekova ustvarjalnost, je pojem kulturne dediščine zelo širok. Vse, kar počnemo, je tako del dediščine. Pod terminom dediščina si namreč lahko predstavljamo vse, kar nam ustreza.

Bojan Baskar (2005: 41–42) izpostavlja: »Tako starejše kakor novejše oblike dediščine pa se seveda zmeraj nanašajo na dediščino v prenesenem pomenu, saj umetniških spomenikov, tehnik spravljanja sena na kozolec, poljedeljskih krajin, različnih genomov in v muzeje spremenjenih opuščenih železarn nismo podedovali dobesedno, torej kot pravno definirani dediči. V resnici marsikaj od naštetega nismo podedovali niti v prenesenem pomenu, še posebej ne naravnega okolja oziroma genomov drugih bioloških vrst.« Ne smemo prezreti tudi dejstva, »da je že 'naša' 'intimno slovenska' dediščina rezultat in produkt interakcij, ki niso nikdar zamejene na notranjost etnonacionalnega prostora.« (Baskar 2005: 51) Muršič gre še dlje: »/.../ vsaka analiza o izviru katere koli kulturne prvine, ali vsaj njih velika večina, pripelje do spoznanja, da je to, kar smo imeli za 'naše', pravzaprav 'tuje', in da je vsa 'dediščina', kar je priznavamo in prepoznavamo, izid prisvojitve.« (Muršič 2005: 35) Sprašuje se, kaj če ni dediščina »preprosto nekaj, pač tam ali tukaj, ampak v resnici vedno nekaj drugega?« (Muršič 2005: 37)

Tu obravnavam kulturno dediščino zelo široko. V našem primeru se kulturna dediščina ne nanaša na dediščino, ki jo varujejo državni zakoni in inštitucije (Zavod za varstvo kulturne dediščine in muzeji), temveč gre za tisto, ki ostaja v široki niši, kamor muzeji in spomeniško varstvo, ki skrbijo za ohranjanje dediščine v njeni čim bolj »prvotni« obliki, ne sežejo in se z njo dogaja, kar pač se.

Izhajam iz prepričanja, da je vir preživetja dediščine v sodobnosti gradivo za ustvarjalnost, da je torej spoznavanje in ohranjanje dediščine ustvarjalno delo. Na drugi strani pa se sprašujem tudi po smotru dediščine in njenega ohranjanja, saj dediščina nima le svetle plati, temveč je konstrukt naših predstav in pomenov. Rajko Muršič (2000: 307) poudarja: »Tradicije in visoke umetnosti je vsekakor potrebno gojiti, vendar ne zaradi njihove vloge pri ohranjanju 'narodove duše' ali narcisoidnega pogledovanja v evropsko civilizirano zrcalce na steni, temveč le za pognojevanje tekoče ustvarjalnosti in domiselnosti.«

Zaradi narave projekta na Korenovi domačiji kot gospodarske dejavnosti z umetniško-kulturno vsebino je pomembno paziti in razmisliti tudi o dediščini, ki danes postaja tržno blago. Pojem dediščine je namreč zaradi svoje večplastnosti in razširjenosti idealen poligon za najrazličnejše manipulacije, njegova narava pa je dvorezna. »V negativnem smislu je beseda postala sinonim za manipulacijo (ali celo za izmislek) in eksploatacijo preteklosti v komercialne namene.« (Jezernik 2005: 11)

Varstvo kulturne dediščine govori o dediščini, čeprav ne gre za ohranjanje celotne dediščine, saj ohranjamo le tisti del dediščine, ki ga vrednotimo pozitivno, in ne vse (tudi negativnih plati dediščine). Dobro pa je, da ne pozabljamo, da je dediščina skupek plusov in minusov, kajti zavedanje tega je bistveno, da se lahko soočimo tudi z minusi, saj gremo šele potem lahko zares naprej in ne ponavljamo istih napak.

Dediščina je neprestano z nami s takšno ali drugačno vsebino in obliko. Vsak od nas hočeš nočeš nosi dediščino s seboj in jo preliva v prostor. S seboj nosimo zgodbe, nekatere nas radostijo, druge nas težijo. Vse to je dediščina. Bistveno je, kaj s tem naredimo; lahko izberemo ločevanje, sovraštvo, vojne ali pa povezovanje, razumevanje in mir. (Lowenthal 1998) Etnologija nam lahko osvetli in pomaga, da se z zavestnim soočanjem s temi zgodbami (razumevanjem, sprejemanjem, odpuščanjem) osvobodimo teže, ki nam jih nekatere nalagajo, in tako lažje in bogatejše stopamo po poti življenja.

Pomembno je poznati dediščino, tako osebno kot družbeno, in z njo navezati aktiven stik. Ko jo ozavestimo, lahko aktivno delujemo v tem svetu tukaj in zdaj. Ni zdravo prekiniti vezi z dediščino, jo ignorirati ali uničevati. Za polno delovanje je potrebno dediščino sprejeti, saj je naš namen njeno nadgrajevanje in ne ostajanje v preteklosti ali v medprostoru s pogledom, zazrtim nekam v prihodnost. Zato sem v naslovu izpostavila prenovo. Ta nas lahko popelje na pot ravnanja z dediščino in k življenju v bolj zavestni sedanjosti.

Moj namen je bil spoznati dediščino, njeno vlogo in pomen ter se z njo povezati za kakovostnejši način življenja danes.

Nekaj o prenovi Korenove domačije

Korenova domačija, ki je iz kajže zrasla v močnejšo kmetijo v prvi polovici dvajsetega stoletja in se potem zmanjševala do razdelitve ob koncu dvajsetega stoletja, je danes zasidrana v novi soseski kot nekakšen otoček, na katerega se zapelješ po kolovozni poti. Dvignjena je na hribčku. Na eni strani je zastrta z gozdičkom, na drugo stran se ji odpira pogled na Kamniške in Julijske Alpe, vse naokrog pa je novo naselje z »modernimi« stavbami. Tu na tem otočku smo želeli čim bolj ohraniti originalnost domačije in vzpostaviti čim bolj trajnosten način bivanja in prenove, s čim manjšimi posegi v prostor, z uporabo naravnih materialov in že obstoječih stvari.

Za prenovo Korenove domačije, ki temelji na zavestnem upoštevanju dediščine, je bilo potrebno raziskati dele stavb, prostore in detajle, ki jih je bilo mogoče ohraniti oziroma nadgraditi za potrebe sodobnosti

5 Na oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani.

6 Besede, ki so v definiciji v *Slovenskem etnološkem leksikonu* krajšane, so tu v celoti izpisane.

Prenovljeno gospodarsko poslopje leta 2005

Prenovljeno gospodarsko poslopje leta 2005

in jim določiti novo namembnost oziroma ohraniti staro, kot to narekuje nova vsebina. Izziv je bil združiti že spremenjene dele stavb zaradi prejšnje obnove skupaj z ohranjenimi deli. Potrebna je bila tudi raziskava življenja na domačiji v preteklosti, vpetost domačije v širše okolje, umeščenost stavbne dediščine v naravo in tako dalje. Vse našteto je bistveno pri vsaki prenovi, če hočemo vgraditi kakovosti dediščine v življenje v sodobnosti.

Če je neka stvar v koraku s časom, se neprestano spreminja, če pa se na neki točki ustavi in jo hoče človek kasneje nadaljevati in povezati tisto točko s sodobnostjo, mora ustvarjati mostove, drugače ne gre. Tako smo tudi mi v tem projektu ustvarjali most med dediščino in sedanjostjo, iskali smo vrednote naših prednikov in nekatere nadgradili s sedanjimi. Šli smo nazaj, da smo se povezali za boljšo prihodnost, in naprej v sedanjost, da nismo ostajali v preteklosti. Razumevanje sodobnosti in preteklosti je nujno, ali kot pravi Allan Pred (1995): »Ne gre za to, da preteklost osvetljuje sedanjost ali to, kar je v sedanjosti, osvetljuje preteklost, temveč gre bolj za predstavo, kjer se takrat in tam ter tukaj in sedaj ujamejo v konstelaciji kot blisk strele.«

Praktični del prenove je imel dva glavna dela. Prvi del je bila etnološka raziskava Korenove domačije skozi čas. Sledila sem razvoju domačije v časovnih prerezih in izpostavila posamezne dele domačije in njihovo postopno oblikovanje. Pred našo prenovo je bilo mogoče na hiši razbrati dve glavni obdobji oblikovnih in vsebinskih sprememb, ki so vplivale na njen videz. Najprej sta bila hiša in hlev združena pod isto streho, po letu 1930 pa so postavili nov hlev in svinjake ter med drugo svetovno vojno v hiši podrli obokano črno kuhinjo.

Drugi del pa je zajemal etnološko in ustvarjalno nadgradnjo dediščine: prenovo gospodarskega poslopja in smernice za prenovo hiše.

Na začetku je bil načrt prenoviti hišo in gospodarsko poslopje s pripadajočo parcelo, zato sem v raziskavi obdelala celotno domačijo. Zaradi pomanjkanja finančnih sredstev se je obrnilo drugače in smo prenovili le gospodarsko poslopje. Tu smo naredili prostor za gospodarske dejavnosti in zaradi potrebe tudi za bivanje, vendar pa smo ohranili občutek gospodarskega poslopja in po mojem mnenju dvignili poleg uporabne tudi estetsko vrednost.

Stari prostori v gospodarskem poslopju so dobili novo vsebino. V hlevu je sedaj delavnica za keramiko in lončarstvo, v svinjaku je kurilnica in umivalnica s straniščem, v svinjski kuhinji pralnica in priložnostna kuhinja ter prostor za umetniške projekte, v nekdanji garaži pa atelje. V zgornjem delu, kjer sta bila včasih le skedenj in prostor za kokoši, sta sedaj majhno stanovanje in prostor za srečanja in delavnice.

Naša prenova je povezana z umetnostjo, ki se je izkazala kot odlična partnerka etnologije in kulturne antropologije pri nadgradnji dediščine za sodobnost, saj presega omejitve znanstvene raziskave in gradi na ustvarjalnosti. Na eni strani etnologija oziroma kulturna antropologija preučuje, raziskuje, ohranja in svetuje, na drugi strani pa ravno umetnost lahko to nadgrajuje, prezentira in približuje življenju.

Ideja umetniško-kulturne vsebine na Korenovi domačiji se ujema s konkretnim prostorom domačije, hkrati pa jo ta tudi pogojuje in omogoča oziroma celo nagovarja. Primarni umetniški material pri novi dejavnosti na domačiji je namreč glina in prav območje okoli domačije je bogato z ilovico oziroma glino. In ni naključje, ali pač, da so se stvari tako obrnile, da se je moja mama, ki se že od leta 1992 ukvarja z glino, z domačo in umetnostno obrtjo v okrilju ILA – dotik ustvarjalnosti, znašla v tem prostoru in na nek način skupaj z mano in sestro spletla povezavo z naravno in kulturno dediščino domačije in širšega okolja. Na Zgornjem Perovem je namreč imelo opekarstvo dolgo tradicijo, tod so bile »cegunce«. Tudi lončarstvo in keramika imata že dolgo zgodovino na Kamniškem, kot na primer lončarstvo v Komendi in keramična delavnica v Kamniku. Tu se je leta 1855 začela pisati zgodovina beloprstene keramike najprej v delavnici Konšek, nato Schnabl, ki je začela izdelovati majolike, da bi se ohranila tradicija te posode na Slovenskem. Kamniški keramični izdelki so bili cenovno in kakovostno konkurenčni dunajski keramiki. Nazadnje je tradicijo nadaljevalo podjetje Eti-Svit, d. o. o., ki pa že nekaj let ne dela več. Prav tako so bili prej pri hiši dobri pevci in igralci, kar nagovarja še na druga umetniška področja.

Za načrtovanje sodobnih gradenj na podeželju je nujno tudi poznavanje zakonitosti in vrednot tradicionalnega stavbarstva. Iz podrobnih analiz stavbarstva na Slovenskem, ki se je stoletja razvijalo v različnem naravnem, gospodarskem in kulturnem okolju, lahko izluščimo splošne značilnosti, ki so se kot vrednote v vsem zgodovinskem razvoju, najmanj od srednjega veka, prenašale iz roda v rod. (Deu 2001: 14) Grajene strukture, naselja in posamezne stavbe so prilagojeni naravnim danostim, predvsem obliki in kakovosti zemljišča, vremenskim razmeram in vodnim površinam. Temeljna gradiva naše stavbne dediščine so les, kamen, glina (opeka) in apno. Vsa so naravna gradiva, pridobljena v neposredni okolici gradnje in uporabljena v različnih količinskih prepletih. Gradiva so torej v celoti ekološka, saj se odlikujejo po tem, da v celotnem življenjskem krogu, od pridobivanja in uporabe do odstranitve, kar najmanj obremenjujejo okolje. Kakovostna naravna gradiva ustrezajo tudi sodobnim merilom gradbeništva. Smotrna okolju prijazna stavba izrablja naravno energijo za ustvarjanje človeku prijaznega ozračja.

Gospodarsko poslopje pred našo prenovo leta 2002

Gospodarsko poslopje v starem stanju leta 1995

Po vsebini raznovrstni objekti so bili prilagojeni tedanjemu načinu življenja in dela, kar se kaže v funkcionalni zasnovi, to je notranji razvrstitvi posameznih prostorov, povezavi notranjih in zunanjih prostorov, oblikovanju in videzu fasad. Izhodišče za oblikovanje stavb je bil človek, in to ne samo glede dimenzije in razmerja, temveč tudi glede na odnos do življenja – z njim je bil prepojen ves organizem objekta. Mere so torej izhajale iz človeka in bile tako tudi poimenovane: seženj, korak, komolec, čevelj, prst. Lastnikovo pomembnost in njegovo vlogo v vaški skupnosti je izražal tudi videz domačije. Individualnost in vidno posebnost objektov so posamezniki v naselju dosegli predvsem z likovnim oblikovanjem.

Niti država niti občina še danes ne sprejemata učinkovitih zakonov in odlokov ter premalo spodbujata (razna nepovratna sredstva, olajšave in podobno), da bi se »stare« hiše prenavljale v duhu ravnanja z dediščino za sodobnost. Ta problem se kaže tudi pri načrtovanju novogradenj. Krajinski arhitekt Dušan Ogrin je še pred našo osamosvojitvijo opozarjal: »Zdi se, da je oblikovanje zavesti o pomenu okolja eden ključnih dejavnikov, ki bodo soodločali o prihodnjem razvoju našega prostora in o usodi naše tvarne dediščine. Razvita zavest je tisto, kar bomo najbolj potrebovali, je najzanesljivejše vodilo, saj sega po celostnih presojah, daje prednost zgodovinskorazvojnemu pred hipnim, dolgoročnemu pred kratkoročnim, in kadar je treba, se tudi odreče materialnemu.« (1989: 7)

Etnologija je premalo vključena v sodobno stavbarstvo nasploh, čeprav nudi bistvena orodja in načine za uspešno celostno gradnjo: poleg popisovanja, preučevanja, razlag elementov kulturne dediščine, ki jih etnologija skuša zajeti v njihovi interakciji z nosilci in njihovim načinom življenja, v kontekstu katerega so pravzaprav nastali, odkriva bistvene vezi, logike, smisle, ki jih, ko govorimo o razvoju, temelječem na kulturni dediščini in naravnih vrednotah, nujno potrebujemo kot izhodišča za njegovo strokovno izpeljavo.

Pojem domačije ima veliko globokih konotacij. Domačija pomeni dom in gospodarjenje, družino in delo, stavbe in zemljišča, torej cel splet odnosov znotraj nje in navzven. Asociacije, ki mi pridejo na misel ob domačem imenu domačije Koren,[7] so: v zemlji, korenine in začetek.

Pri takem projektu celostne prenove se poleg materialnega vidika prenavljajo tudi medsebojni odnosi, kar pa terja tudi pretrese pri vpletenih, ki gredo čez mnoge spremembe. V našem primeru je bila v ospredju družina, ožja in širša. V dediščini je vse: povezava s samim seboj in drugimi, z okoljem v najširšem smislu. Tukaj smo, skupek vse dediščine, vseh pramam in praočetov do prve in prvega, skupek vse kulturne dediščine in narave.

In v čem bi lahko našli splošni pomen Korenove domačije? Gospodarski in gradbeni razvoj kmetije se je v glavnem ustavil pred več kot šestdesetimi leti. Domačija je bila tako posledica gospodarskega razvoja v prvi polovici dvajsetega stoletja. Tu je bil dom družine kmeta in delavca, ki priča o svojem obstoju na slikoviti legi s pogledom na Triglav v sredini novonastalega naselja. S prenovo in novo vsebino dobi domačija nov pomen in s tem lahko doprinese k rasti posameznikov, družine, ožje soseske in tudi širše, mesta Kamnik. Danes tu potekajo tečaji lončarstva in keramike za otroke in odrasle, izdelki domače in umetnostne obrti,

7 Zanimivo, da je v Sloveniji danes sedemnajst domačij z imenom Koren, trije vrhovi, vzpetine, planote in dva zaselka ter ena reka, potok, hudournik. (*Interaktivni naravovarstveni atlas*, 2008)

delavnice na temo gline in dediščine za različne ciljne skupine in poleg pričevanja in ozaveščanja korenin tudi bivanje.

Summary

The following paper is based on interdisciplinary research (ethnology, cultural anthropology and art) for the master's thesis entitled *Cultural Heritage and its New Content*, defended by the author in March, 2008 at the University of Ljubljana. Taken into consideration is the general cultural heritage and home renovation of the Koren's homestead in Zgornje Perovo in Kamnik. The buildings were not protected as national heritage sites. The author suggests one of many possible methods to renovate and upgrade heritage sites and also emphasizes the importance of creative renewal with regard to heritage values. This approach does not erase the historical memory, nor does it leave the restored building frozen in time, but it is upgraded in accordance with the needs and values of modernity. The paper also points out the importance of traditional architecture and the role of ethnology in such cases.

Literatura

Bojan BASKAR, 2005: Avsto-ogrska zapuščina. Ali je možna nacionalna dediščina multinacionalnega imperija?. *Dediščina v očeh znanosti*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo.

Janez BOGATAJ in Jurij FIKFAK, 2004: Dediščina. *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Iva CURK in Matjaž PUC, 1989: *Varstvo naše dediščine*. Ljubljana: Zavod SR Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine.

Ralf ČEPLAK MENCIN, 2004: Neotipljiva kulturna dediščina: Unesco in etnografski muzeji. *Etnolog* 14(65).

Živa DEU, 2001: *Stavbarstvo slovenskega podeželja. Značilno oblikovanje stanovanjskih hiš*. Ljubljana: Kmečki glas.

Carl A. HAMMERSCHLAG in Howard D. SILVERMAN, 2000: *Zdravilni obredi: oblikovanje osebnih obredov za duhovno, čustveno, telesno in umsko zdravje*. Nova Gorica: Eno.

Vito HAZLER, 2005: Nesnovna kulturna dedičina Slovenije. *Nesnovna kulturna dediščina*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije.

Zvezdana KOŽELJ, 2005: Nesnovna kulturna dediščina in njeno varstvo. *Nesnovna kulturna dediščina*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije.

Božidar JEZERNIK, 2005: Preteklost in dediščina. *Dediščina v očeh znanosti*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo.

David LOWENTHAL, 1998: *The Heritage Crusade and The Spoils of History.* Cambridge: Cambridge University Press.

Rajko MURŠIČ, 2000: *Trate vaše in naše mladosti: Zgodba o mladinskem in rock klubu.* Ceršak: Subkulturni azil.

– – 2004: Kultura. *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

– – 2005: Kvadratura kroga dediščine: toposi ideologij na sečišču starega in novega ter tujega in domačega. *Dediščina v očeh znanosti.* Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za EiKA.

Rajko MURŠIČ in Jože HUDALES, 2005: Uvod. Od razmisleka do rokovanja z dediščino. *Dediščina v rokah stroke*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za EiKA.

Dušan OGRIN, 1989: *Slovenske krajine*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Allan PRED, 1995: *Recognizing European Modernities*. London, New York: Routledge.

Dr. Bruno Ravnikar
Ane Ziherlove 4, Ljubljana

Plesi iz doline Kamniške Bistrice in Tuhinjske doline

Uvod

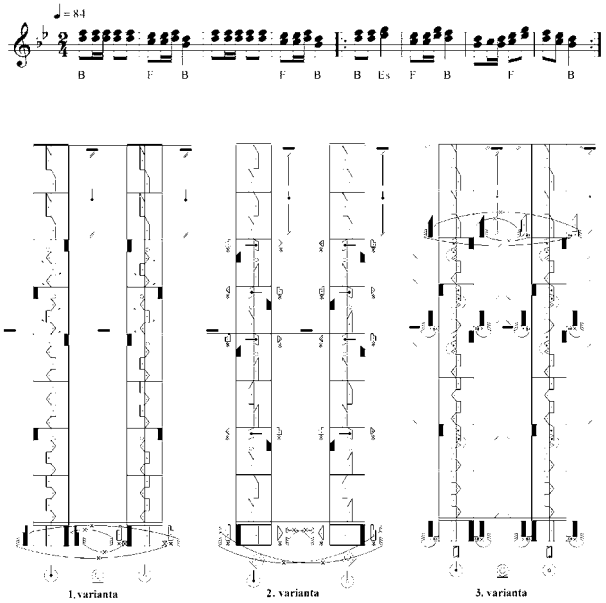
Leta 1970 so si nadobudni plesalci stahoviške folklorne skupine Kamniška Bistrica zaželeli ohraniti spomine starejših domačinov o ljudskih plesih, ki so jih nekoč plesali v okolici Zgornjih Stranj. K tej akciji so povabili tudi pisca tega prispevka, glavno gonilo pa je bil vsekakor neumorni vodja folklorne skupine Franci Poljanšek. Skupaj s soprogo Ilko, tudi odlično plesalko folklorne skupine, sta uspela najti zanesljive informatorje o iskanem gradivu. Opisi se nekritično opirajo na izjave informatorjev, ki so bili pretežno iz Bistričice in okolice Županjih Njiv. Pričakovali smo, da se opisani plesi ne bodo bistveno razlikovali od plesov osrednjega slovenskega območja, kljub temu pa smo lahko zabeležili nekaj zanimivih koreoloških in melografskih različic. Takratni čas ni bil ravno posebno naklonjen objavljanju ljudskega izročila, morda smo pogrešali tudi zanimanje lokalnih organizacij za dokumentiranje domače tradicije, zato so zapiski ostali varno shranjeni v arhivu pisca.

Šele pred letom dni je lokalni strokovnjak za plesno ljudsko tradicijo Franci Poljanšek obudil zanimanje za takrat zabeleženo gradivo in predlagal njegovo objavo. Temu je želel dodati tudi plese, ki so mu jih leto kasneje (1971) prikazali domačini iz Tuhinjske doline. Zato so nekajkrat zabeležene tudi variante iz omenjenih dolin. Plese iz Tuhinjske doline sta zakonca Poljanšek po spominu zaplesala piscu tega prispevka 13. 11. 2011 v Kamniku, delno pa so bili povzeti tudi po posnetku folklorne skupine Društva upokojencev v Kamniku, kot jih ta pleše danes. Besedni opis plesov je mišljen le kot pomagalo pri branju kinetogramov.

Zimšrit – zibnšrit

Ples je vsekakor razširjen po celotnem srednjeevropskem prostoru, pri nas pa največkrat imenovan *zibnšrit*, zaradi sedmih korakov. Nam najbližji tuji imeni sta izvirni nemški *Siebenschritt* in italijanski *settepassi.* Ob tem ne smemo pozabiti Maroltovega poslovenjenja *sedmorka*. Ples sta prikazala 1. 2. 1970 v Bistričici Peter Balantič (1926) iz Zakala 6 ter Pavla Grilc (1925) iz Zakala 8. Oba sta ga imenovala *zimšrit*. Na diatonično harmoniko (F-B-Es-As) ju je spremljal Jože Gradišek (1931) iz Stahovice, Kregarjevo 11.

Zimšrit

V notnem zapisu je označena basovska spremljava, kot jo je igral godec. Plesni zapis obsega dve varianti. Prva je splošno znana, Balantič pa se je spominjal tudi druge variante, ki jo je plesal on, a vedno z nasprotno nogo.

1. varianta

Plesalec stoji pred plesalko in jo prime z obema rokama v pasu, ona mu položi roki na ramena. V prvih dveh taktih naredi plesalec 7 korakov bočno v desno in v naslednjih dveh bočno v levo. V tretjem le 3 poudarjene bočne korake v desno in v četrtem 3 poudarjene bočne korake v levo. Temu sledi v zadnjih dveh taktih s 4 koraki en obrat para v desno. Zadnji 4 takti se še enkrat ponovijo. Plesalka pleše z nasprotno nogo v nasprotni smeri, z izjemo smeri obrata. K prvi varianti je Grilčeva znala zapeti dve kitici:

Izak, Jakob, Abraham, kradli hruške brajnovkam.
To ni res, to ni res, kradli so jih pa zares.
To ni res, to ni res, kradli so jih pa zares.

Hruške, češple, jabuke, mat nesejo s Kam'nka.
Hruške če, hruške če, okol ogla pa nazaj.
Hruške če, hruške če, okol ogla pa nazaj.

2. varianta

Plesalec stoji na levi strani plesalke, z ramo ob rami tako, da je med obema kot 90°. S svojo naprej skrčeno levo roko prime plesalkino desnico nad komolcem. Enako prime plesalka s svojo naprej skrčeno desno roko plesalčevo levico nad komolcem. Plesalec prime z v desno skrčeno desno roko plesalkino levico nad komolcem. Enako prime plesalka z v levo skrčeno levo roko plesalčevo desnico nad komolcem. V prvem taktu naredi plesalec dva poševna koraka naprej, v levo. Temu sledi v drugem taktu še en poševni korak, križni zamah s prosto desno nogo naprej, v levo, in obrat na levi nogi za 90° v desno. Plesalka pleše simetrično. Med obratom zamenjata smeri rok, a se ne spustita. Tretji in četrti takt sta simetrična prvima dvema. V petem taktu naredi plesalec le en poševen korak naprej,

v levo, križni zamah s prosto desno nogo naprej, v levo, in obrat na levi nogi za 90° v desno. Plesalka pleše simetrično. Šesti takt plešeta oba simetrično petemu taktu. V sedmem in osmem taktu sledi s 4 koraki en parni obrat v desno kot v varianti 1. Zadnji 4 takti se še enkrat ponovijo.

3. varianta

V Tuhinjski dolini je znana tudi varianta z imenom zibnšrit. Pri tem plesu stojijo plesalke v notranjem krogu in so obrnjene navzven, plesalci pa so v zunanjem krogu obrnjeni proti sredini kroga. Oba pričneta plesati z bočnimi koraki v desno tako, da se po sedmih korakih srečata s sosednjo plesalko oziroma plesalcem. Nato se s sedmimi bočnimi koraki v levo vrneta na svoji prvotni mesti. Sledijo trije koraki v desno, trije koraki v levo in s štirimi koraki en parni obrat v desno. Zadnji štirje takti se še enkrat ponovijo. To varianto so plesali na svatbah, da so se svatje lahko med seboj »bolje spoznali«.

Zibnšrit

Nežka Rozmanič (1904) iz Zgornjih Stranj 17 je leta 1971 zraven zapela:

Pejmo v gmajno po drva, pejmo v gmajno po drva.
Po drva, po drva, dam večerjo skuhowa.
Po drva, po drva, dam večerjo skuhowa.

Mat pa žgance kuhajo, pa se jəm prsmudo.
Prsmudo, prsmudo, le kədo jəh jedu bo?
Prsmudo, prsmudo, le kədo jəh jedu bo?

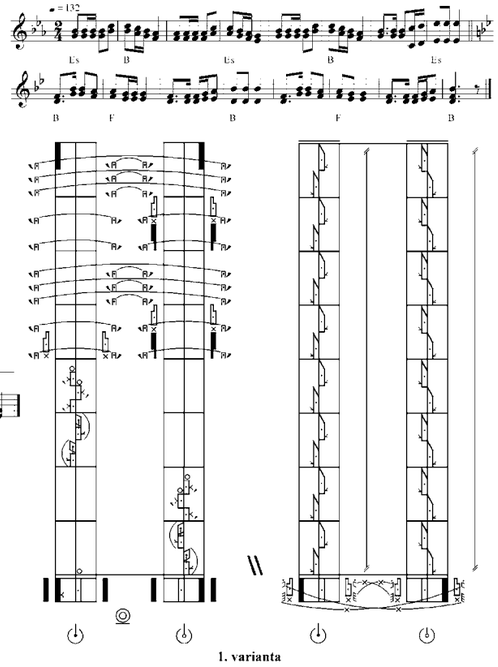
Tam za bregom sem zaspaw,
pisan maček me je uscaw.
Usrow me biw, usrow me biw,
če se mu umaknu ne biw.
Usrow me biw, usrow me biw,
če se mu umaknu ne biw.

Plesala sta Franc Hribar (1908), p. d. Matijevčev ata, iz Praproč in Rezka Osolnik (1886), p. d. Polanska teta, iz Poljane v Tuhinjski dolini. Spremljal ju je Franc Poljanšek (1917) iz Bele Peči 5.

Cotiš

Tudi ta ples sta prikazala 1. 2. 1970 v Bistričici Peter Balantič (1926) iz Zakala 6 in Pavla Grilc (1925) iz Zakala 8. Na diatonično harmoniko ju je spremljal Jože Gradišek (1931) iz Stahovice, Kregarjevo 11.

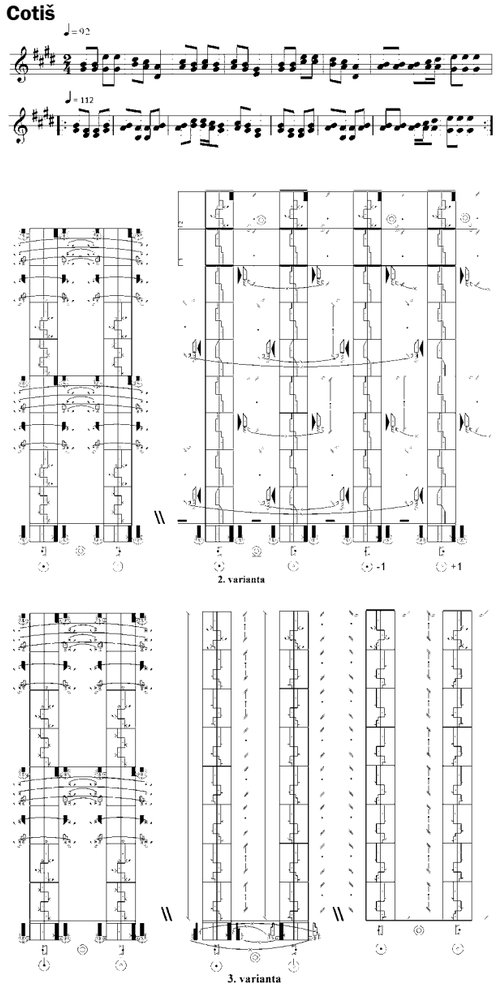
Cotiš

Plesalca stojita drug nasproti drugemu z ob telesu spuščenima rokama. V prvem taktu naredi plesalka z dvema korakoma en obrat v desno in v drugem taktu 3 poudarjene korake na mestu. V tem času stoji plesalec na mestu. V tretjem taktu naredi plesalec z dvema korakoma en obrat v levo in v četrtem taktu 3 poudarjene korake na mestu. V petem taktu ploskne plesalec dvakrat z rokama v višini prsi. Istočasno ploskne plesalka enkrat z rokama za hrbtom in drugič v višini prsi. V šestem taktu ploskneta trikrat ob dlani drug drugega v višini prsi. V sedmem in osmem taktu ponovita peti in šesti takt. Sedaj primeta s skrčenima rokama drug drugega nad komolcem in plešeta naslednjih osem taktov z dvokoračno polko parne obrate v desno.

V Tuhinjski dolini so poznali dve varianti plesa *cotəš*. Od zgoraj opisanega se razlikujeta v tem, da plesalca v prvem delu ne izvajata obratov, ampak samo udarce ob tla. V drugem delu pa bodisi izvajata osmice s sosednjimi plesalci ali pa verižijo pod komolcem po celem krogu tako, da pridejo ponovno do svojega soplesalca(ke). V tem primeru mora biti v krogu 8 parov. Poznajo pa tudi varianto, v kateri plešejo v drugem delu trokoračno polko z obrati najprej po krogu v levo in nato nazaj po krogu v desno. Spretnejši plesalci lahko ploske v tretjem taktu podvojijo.

Cotiš

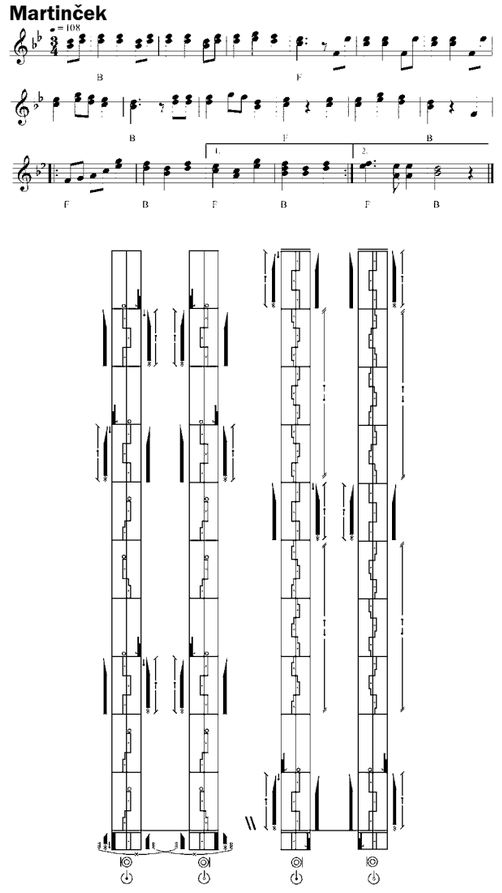

Plesala sta Franc Hribar (1908), p. d. Matijevčev ata, iz Praproč in Francka Poljanšek (1930) iz Bele Peči. Na diatonično harmoniko ju je na domačiji Osredek spremljal Franc Poljanšek (1917) iz Bele Peči 5.

Martinček

Ples je na Gorenjskem znan kot *mrzulin*, domačini pa ga imenujejo tudi *lisičji rep*. Ples sta prikazala 1. 2. 1970 v Bistričici Peter Balantič (1926) iz Zakala 6 in Pavla Grilc (1925) iz Zakala 8. Na diatonično harmoniko ju je spremljal Jože Gradišek (1931) iz Stahovice, Kregarjevo 11.

Martinček

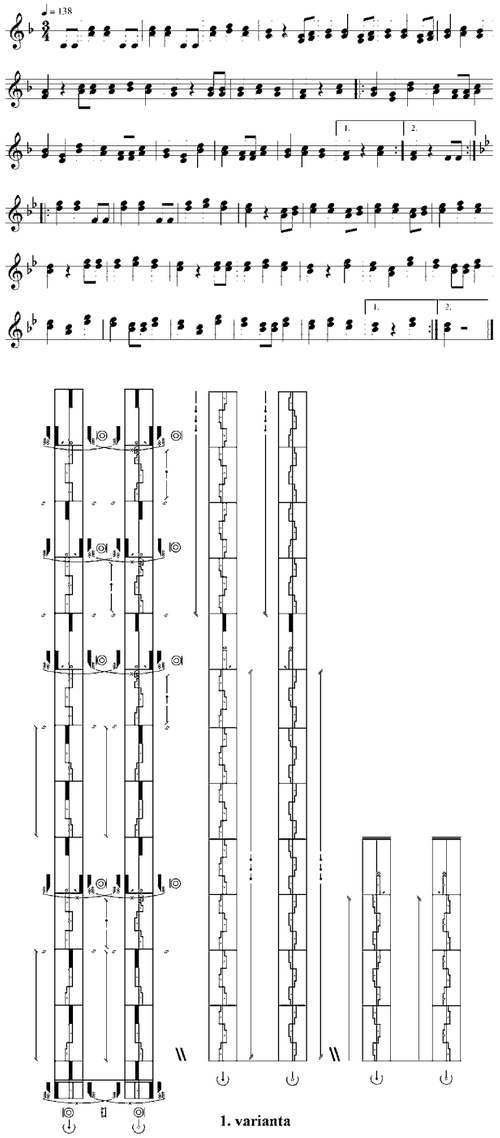

Plesalec stoji na levi strani plesalke z ramo ob rami tako, da sta oba obrnjena naprej. Roki imata spredaj nizko prekrižani. Leva drži levo, desna desno. V prvem taktu naredi plesalec z levo nogo en korak naprej ter priključi desno, plesalka naredi isto z nasprotno nogo. V drugem taktu oba ponovita prvi takt. V tretjem taktu naredita oba 3 korake na mestu. Istočasno se obrne plesalec za pol obrata (180°) v desno in plesalka za pol obrata v levo, s tem prekrižata roki v nasprotni smeri. V četrtem taktu se dotakneta s prsti proste noge spredaj tal. Sledi v petem, šestem, sedmem in osmem taktu simetrična izvedba prvih štirih taktov. V devetem in desetem taktu ponovita tretji in četrti takt ter v enajstem in dvanajstem taktu sedmi in osmi takt. V naslednjih treh taktih pleše plesalec tekalne korake naprej, plesalka pa nazaj tako, da napravita en parni obrat in pol v desno. V šestnajstem taktu naredita tri korake na mestu in se obrneta enako kot v tretjem taktu. V nadaljevanju pleše plesalec tekalne korake nazaj, plesalka pa naprej tako, da napravita še en parni obrat in pol v desno. V zadnjem taktu se obrneta enako kot v sedmem taktu.

Mrzulin

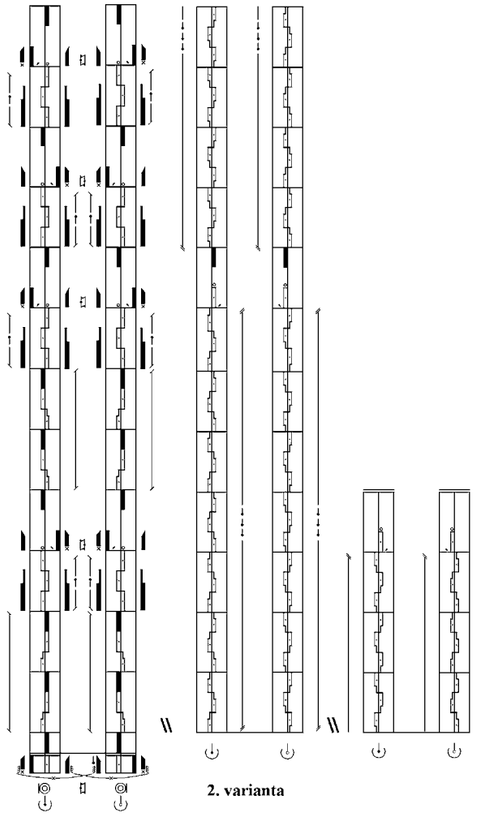
Varianta prejšnjega plesa iz Tuhinjske doline je *mrzulin*. V dveh variantah sta ga na domačiji Osredek plesala Franc Hribar (1908), p. d. Matijevčev ata, iz Praproč in Francka Poljanšek (1930) iz Bele Peči. Na diatonično harmoniko ju je spremljal Franc Poljanšek (1917) iz Bele Peči 5.

Mrzulin

V prvi varianti imata plesalca roki prekrižani na hrbtu in se pomikata s tipičnimi klecnimi koraki na predtakt naprej. Plesalka menja v 3., 7., 9. in 11. taktu svoj položaj tako, da je enkrat na desni in ponovno na levi strani plesalca. V drugem delu plesalca plešeta najprej tri parne obrate v desno in nato tri parne obrate v levo.

V drugi varianti imata plesalca roki prekrižani spredaj in izvajata enake korake naprej tako, da se v 3., 7., 9. in 11. taktu oba zasukata okrog svoje osi v eno ali drugo stran. V drugem delu plešeta enako kot v prejšnji varianti.

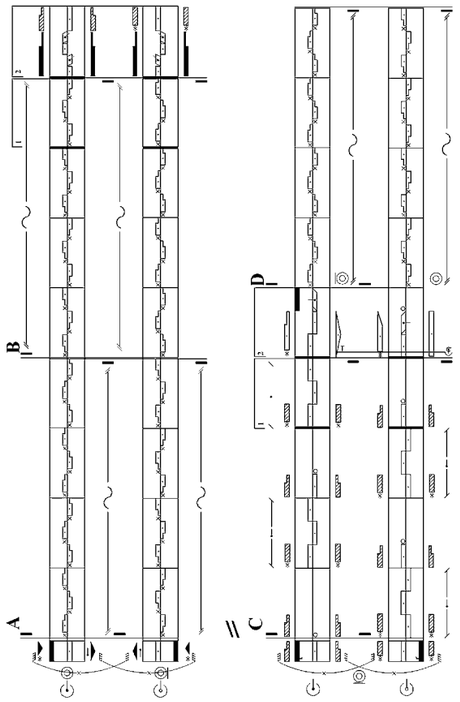
Štajriš

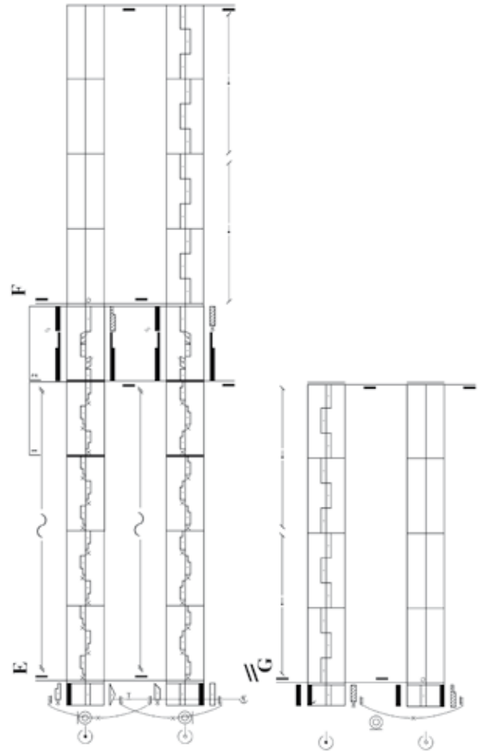
Tudi ta ples sta demonstrirala 1. 2. 1970 v Bistričici Peter Balantič (1926) iz Zakala 6 in Pavla Grilc (1925) iz Zakala 8. Na diatonično harmoniko ju je spremljal Jože Gradišek (1931) iz Stahovice, Kregarjevo 11. Plesalca sta se zanesljivo spominjala sedmih figur tega razširjenega in znanega plesa.

Štajriš

Plesalec stoji na levi strani plesalke z ramo ob rami tako, da sta oba obrnjena naprej. Roki imata spredaj nizko prekrižani. Leva drži levo, desna desno. Prvo figuro A izvaja plesalec s tekalnimi koraki naprej in plesalka s tekalnimi koraki nazaj; v osmih taktih poljubno število parnih obratov v desno. V drugi figuri B izvaja plesalec s tekalnimi koraki nazaj in plesalka s tekalnimi koraki v sedmih taktih poljubno število parnih obratov v levo. V osmem taktu se obrneta drug proti drugemu ter dvigneta roki visoko naprej. V tretji figuri C naredi v prvem taktu najprej plesalka na mestu v treh korakih en obrat v desno z nad glavo dvignjenima rokama. V drugem taktu naredi še en korak na mestu in iztegne roki nad plesalčevo glavo, ki naredi v treh korakih na mestu en obrat v levo. V tretjem taktu naredi plesalec še en korak na mestu in iztegne roki nad plesalkino glavo, ki pleše sedaj enako kot v prvem taktu. Četrti in šesti takt sta enaka drugemu, peti in sedmi takt pa tretjemu. V osmem taktu se plesalca ponovno obrneta v začetni položaj, ko stoji plesalec na levi strani plesalke, z ramo ob rami tako, da sta oba obrnjena naprej. Plesalec ima levo roko skrčeno naprej, plesalka pa drži z levico njegovo levo roko poševno naprej. Plesalka položi popolnoma skrčeno desnico na svojo desno ramo, plesalec pa prime z desno iztegnjeno roko, za njenim vratom, njeno desnico. V četrti figuri D izvajata plesalec s koraki naprej in plesalka s koraki nazaj poljubno število parnih obratov v desno. V peti figuri E izvajata nasprotno, plesalec s koraki nazaj in plesalka s koraki naprej, poljubno število parnih obratov v levo. V zadnjem taktu se ponovno obrneta drug proti drugemu in spustita levici ob telesu navzdol. V šesti figuri F stoji plesalec na mestu. Pod njegovo naprej, navzgor iztegnjeno desnico naredi plesalka v osmih taktih 4 obrate v desno. V zadnji figuri G naredi plesalec pod plesalkino iztegnjeno desnico v osmih taktih 4 obrate v levo.

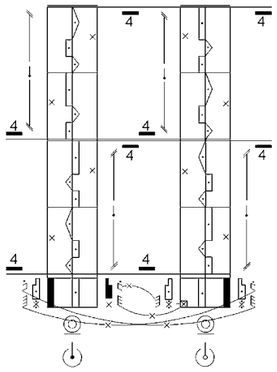

Ta stara (polka)

Domačini so bili mnenja, da je trokoračna polka najstarejša oblika polke pri nas. Zato so jo na splošno poimenovali kar *ta stara*. Seveda so držo prilagodili svojemu okusu. Ples sta prikazala 1. 2. 1970 v Bistričici Peter Balantič (1926) iz Zakala 6 in Pavla Grilc (1925) iz Zakala 8. Na diatonično harmoniko ju je spremljal Jože Gradišek (1931) iz Stahovice, Kregarjevo 11. Plesalca stojita drug nasproti drugega. Plesalec prime z naprej iztegnjeno desnico plesalko levo v pasu, medtem ko prime ona z levo roko njegovo desnico nad komolcem. Plesalec prime s skrčeno levo roko plesalkino desnico nad komolcem, ona pa prime s svojo desno roko njegovo levico nad komolcem. Med izvajanjem menjalnih trokorakov se par vrti najprej osem taktov v desno in potem osem taktov v levo.

Polka

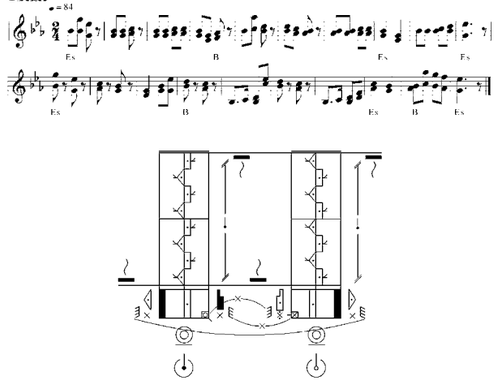

Šimi

Informatorja Janez Čevka (1911) iz Bistričice 10 in Rezka Šlebir (1910) iz Bistričice 20 sta bila 1. 2. 1970 mnenja, da je vendarle starejša *šimi polka,* ki so jo plesali stari ljudje. Harmonikar Gradišek se ni spomnil ustrezne melodije, zato je postregel z novejšo, bolj znano verzijo. V tem primeru gre za dvokoračno polko s podvojenimi koraki v klasični plesni drži.

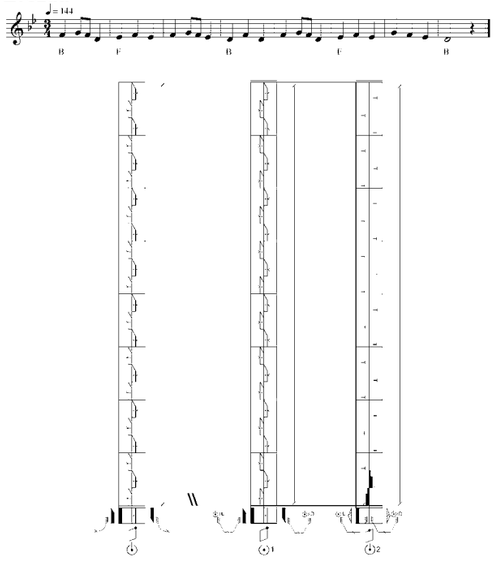
Šimi

Zvezda

Ta moški ples so po pripovedovanju Janeza Čevke (1911) iz Bistričice 10 v Bistričici poznali še vsaj leta 1955. Plesali so ga na Šenturški Gori, k nam pa naj bi bil ples prišel iz Poljske. Plesalci se razdelijo na lihe *ajnzarje* in sode *cvajarje*. Najprej tečejo vsi po krogu v desno. V drugem delu se ena skupina z nogami proti sredini kroga obesi na roke druge skupine in se tudi s svojimi petami rahlo pomika v levo. Lahko se v tem tudi zamenjajo ali pa se vedno spušča le skupina lažjih, ki jih je bilo ugodneje držati. Plesa se je spominjal tudi Jože Jagodic, p. d. Heban, s Sv. Lenarta na Rebri, ki je 1. 2. 1970 ples spremljal s klarinetom.

Zvezda

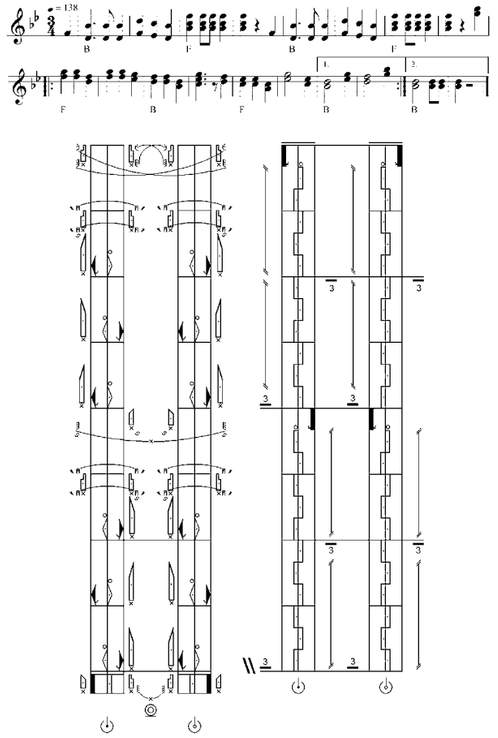

Kmečki valček

Janez Čevka (1911) iz Bistričice 10 in Apolonija Šlebir (1916) iz Bistričice 20 sta poznala ta ples tudi pod imenom *ob bistrem potoku*. Na diatonično harmoniko ju je 1. 2. 1970 spremljal Jože Gradišek (1931) iz Stahovice, Kregarjevo 11.

Plesalca stojita drug nasproti drugega. Naprej pokrčena desna roka plesalca prime v višini ramen naprej pokrčeno levo roko plesalke. Leva roka plesalca je pokrčena v višini ramen naprej v levo, enako je pokrčena tudi desna roka plesalke v višini ramen naprej v desno. Roki obeh sta med plesom stalno v višini ramen. V prvem taktu stopi plesalec z levo nogo v levo, desna se odmaknjena s prsti dotika tal. Podobno stopi plesalka z desno nogo v desno in njena leva se odmaknjena s prsti dotika tal. Istočasno zamahne plesalec z desnico križno v levo, plesalka z levico križno v desno. V drugem taktu je izvedba simetrična. Plesalec stopi z desno nogo v desno, leva se odmaknjena s prsti dotika tal. Plesalka stopi z levo nogo v levo in desna se odmaknjena s prsti dotika tal. Istočasno zamahne plesalec z desnico poševno v desno, plesalka z levico poševno v levo. Tretji takt je enak prvemu, le da se plesalca v zadnji, tretji četrtinki spustita in enkrat ploskneta. V četrtem taktu ploskneta še enkrat in se sprimeta – plesalec prime z levico plesalkino desnico. V petem taktu stopi plesalec z desno nogo v desno, leva se odmaknjena s prsti dotika tal. Podobno stopi plesalka z levo nogo v levo in njena desna se odmaknjena s prsti dotika tal. Istočasno zamahne plesalec z levico križno v desno, plesalka z desnico križno v levo. V šestem taktu je izvedba simetrična. Plesalec stopi z levo nogo v levo, desna se odmaknjena s prsti dotika tal. Plesalka stopi z desno nogo v desno in leva se odmaknjena s prsti dotika tal. Istočasno zamahne plesalec z levico poševno v levo, plesalka z desnico poševno v desno. Sedmi takt je enak petemu, le da se plesalca v zadnji, tretji četrtinki spustita in enkrat ploskneta. V osmem taktu ploskneta še enkrat in se primeta z rokami v višini ramen. Plesalec prime z levo roko plesalkino desnico nad komolcem in z desno roko plesalkino levico nad komolcem. Enako prime plesalka z desno roko plesalčevo levico nad komolcem in z levo roko plesalčevo desnico nad komolcem. V naslednjih osmih taktih plešeta oba valček na mestu z obrati v desno in v sledečih osmih taktih valček v levo.

Kmečki valček

Informatorji v Bistričici so povedali, da so pričeli koledovati za *Tri kralje* šele pred nekaj leti. Pred vojno tega običaja niso poznali.

Na svatbi sta prvi ples vedno plesala starešina in teta, nato ženin in nevesta in končno vsi svatje. Plesali so le polke in valčke.

Za glasbeno spremljavo so od nekdaj obvezno uporabljali diatonično harmoniko – *knofarco*. Včasih sta se pridružila še klarinet in trobenta. Kontrabasa in opreklja se ne spominjajo. Igrali so na ustne orglice in glavnik, kar so znali tudi otroci. Zatrjevali so, da so plesali vse plese tudi ob spremljavi citer. Poznali so *visoke citre* (večje) in *nizke citre* (manjše), ki so jih vedno igrali na mizi. Očitno so mislili s prvimi *kromatične* (koncertne) *citre*, z drugimi pa *diatonične* (bordunske) *citre*.

Pastirji so znali igrati tudi *na pero.* Pri tem se je še zlasti odlikoval Čurga iz Stranj, ki je igral na bršljanov list.

Tuhinjska šuštarska

Tri variante tega razširjenega plesa sta Francu Poljanšku leta 1971 demonstrirala na domačiji Osredek Franc Hribar (1908), p. d. Matijevčev ata, iz Praproč in Francka Poljanšek (1930) iz Bele Peči 5. Na harmoniko ju je spremljal Jože Poljanšek (1914) iz Bele Peči 5. Folklorna skupina Društva upokojencev v Kamniku izvaja danes ta ples tako, da plesalci uvodoma v parih prikorakajo na oder pojoč naslednjo pesem:

Smo šuštarja prosil

Smo šuštarja prosil, da b' šivat ga dobil.
Kako bomo šival, k' pa drete nimamo?
Ta dreta je pri Šmartnem gor,
prnes' jo hiter šuštar dol.
Preljubi ti moj šuštar, prines to dreto dol!

Smo šuštarja prosil, da b' šivat ga dobil.
Kako bomo šival, k' podplatov nimamo?
Podplati so v Motnik, tam doli pr' Svapnik.
Preljubi ti moj šuštar le hitro pojd' po njih!

Vmes se ustavljajo ali pa korakoma s poljubnimi gibi ponazarjajo péti tekst. Sledi melodija *šuštarskega plesa:*

Šuštarska

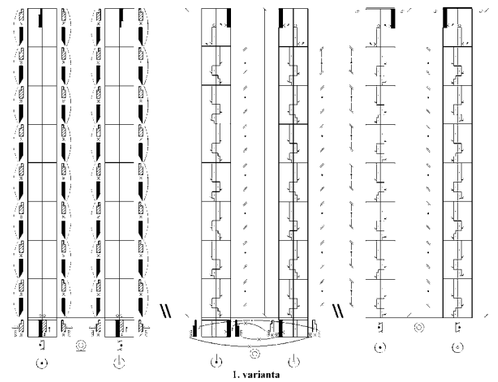

1. varianta

V prvi varianti plesalca klečita na desnem kolenu drug nasproti drugega in s kretnjami rok posnemata sukanje drete ter pojeta osem taktov:

Sukej, sukej dreto, d' jo premaw ne bo!
Sukej, sukej dreto, d' jo premaw ne bo!

V drugem delu zaplešeta trokoračno polko s parnimi obrati najprej po krogu v levo in nato nazaj po krogu v desno.

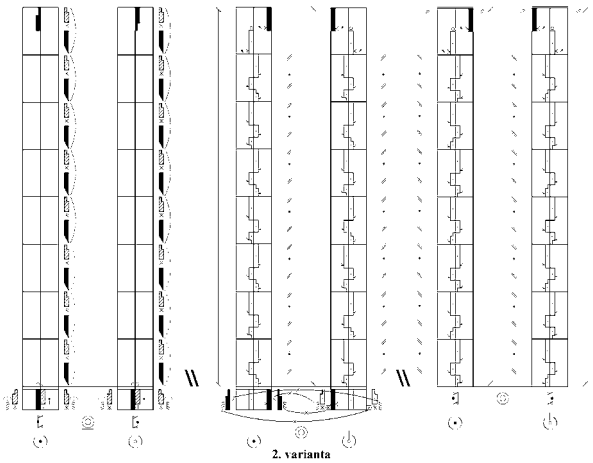
1. varianta

2. varianta

V drugi varianti plesalca kleče s kretnjami rok posnemata vlečenje drete ter pojeta osem taktov:

Vleci, vleci dreto, d' jo premaw ne bo!
Vleci, vleci dreto, d' jo premaw ne bo!

V drugem delu plešeta enako trokoračno polko kot v prvem delu.

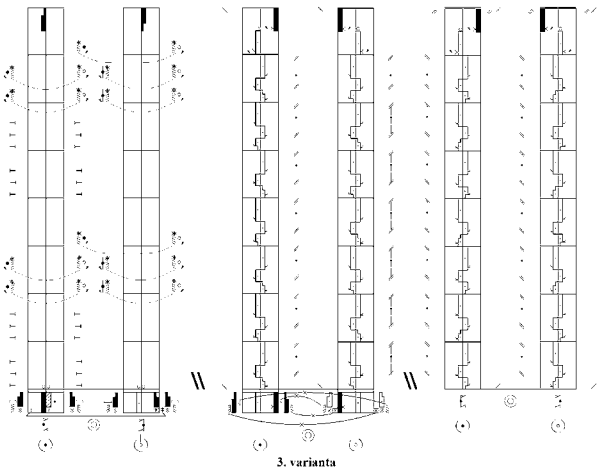

3. varianta

V tretji varianti kleči samo plesalec, medtem ko položi plesalka svoje desno stopalo na njegovo levo koleno. Oba s kretnjami rok posnemata šivanje z dreto in pojeta:

Šivej, šivej z dreto, towci, towci klən!
Šivej, šivej z dreto, towci, towci klən!

V drugem delu plešeta enako trokoračno polko kot v prvem delu.

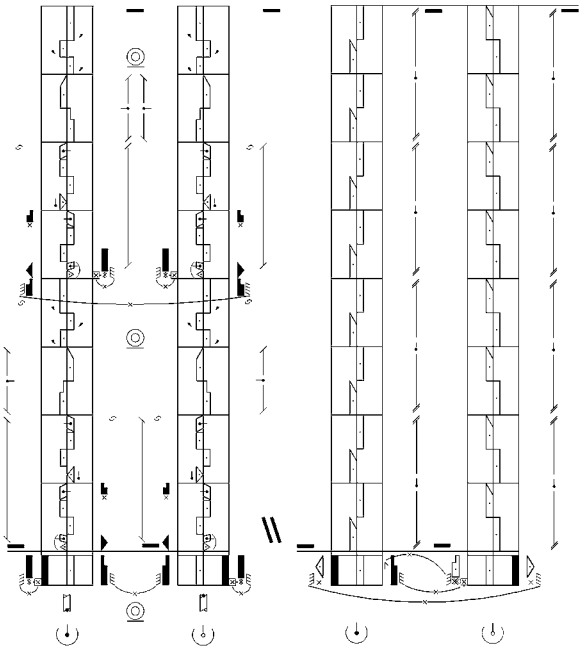
Špancir polka

Folklorna skupina Društva upokojencev v Kamniku pleše dandanes tudi špancir polko, kot sta jo zaplesala Francu Poljanšku leta 1971 Franc Hribar (1908), p. d. Matijevčev ata, iz Praproč in Francka Poljanšek (1930) iz Bele Peči. Na harmoniko ju je spremljal Jože Poljanšek (1914) iz Bele Peči 5.

Špancir polka

V odprtem paru, kjer se plesalec in plesalka držita le za notranji roki, napravita oba dva trokoraka po krogu v levo. Nato se spustita in v dveh korakih napravi plesalec ¾ obrata v levo in plesalka ¾ obrata v desno. Sledijo trije poudarjeni koraki na mestu. V naslednjih štirih taktih ponovita vse simetrično po krogu v desno ter dodatno vse opisano še enkrat ponovita. Sledi dvokoračna polka z osmimi parnimi obrati v desno.

Summary

The following paper includes the publication of cinematographs and recorded melodies. The author collaborated with Franci Poljanšek, who for the requirements of the Kamniška Bistrica Folklore Group, researched the cultural heritage of the local Kamnik region. Already at the beginning of the 1970s, in Bistrica, Županje Njive and the surrounding area they succeeded in recording some intriguing choreological and melographic variations of the central regions. Thanks to their reliable informers concerning the search for material, the recognized folklorists and married couple Franci and Ilka Poljanšek have preserved the testimonies of the traditional dances of various locations in the Tuhinj Valley. After more than four decades since the discovery, the testimonies have been, with the aid of basic keyword descriptions, finally published by the expert Dr. Bruno Ravnikar in his personal cinematographs.

Jože Semprimožnik
Motnik 17, Motnik

Križnikova zgodba o treh bratih, ki so se stepli za kmetijo

Zgodbo o treh bratih, ki so se stepli za kmetijo, sem slišal od Štorove Mice iz Rovta pod Menino planino, ki jo je slišala od Gašperja Križnika, ki je popravljal stare čevlje pri Mežnarjevih v Beli.

Ko sem za izdajo monografije o znanem Motničanu Gašperju Križniku (1848–1904) pregledoval gradivo njegovih zgodb, te nisem nikjer našel. Gašper Križnik jo je pripovedoval neki večer ob petrolejki, ko je čez dan popravljal stare čevlje za Mežnarjevo družino. Štorova Mica je bila tisti čas pestrna pri Mežnarjevih. Pestovala je tudi Mežnarjevega otroka, ki je kasneje postal duhovnik. Umrl pa je takoj po drugi svetovni vojni.

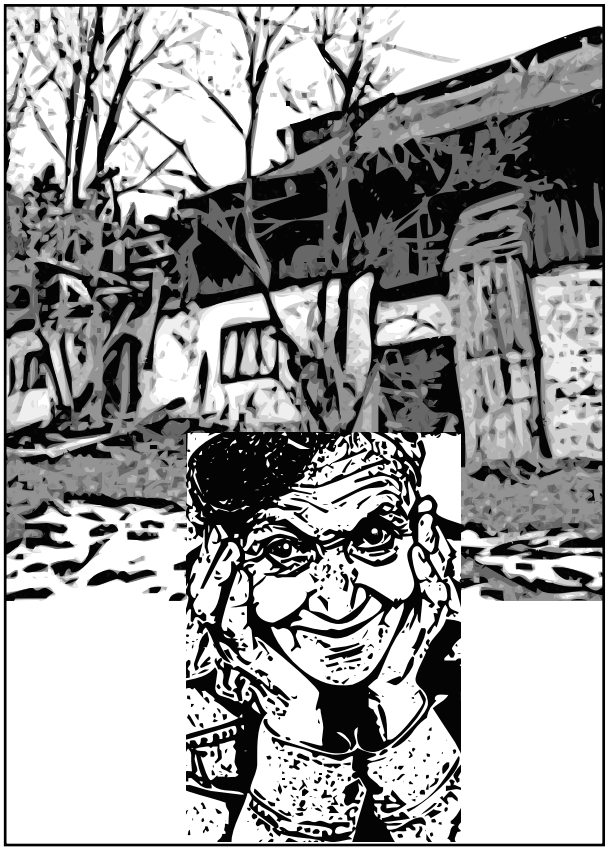
Pripoved se nanaša na večjo kmetijo iz Rovta pod Menino planino. Na njej je gospodaril dober gospodar, ki je imel zelo pobožno ženo in tri sinove. Starejši sin je bil Janez, bil je zelo priden in ubogljiv. Drugi sin je bil Martin, ki je bil materin ljubljenček in je zelo rad pohajal naokoli. Ni pa se preveč dobro razumel s sosednjimi fanti iz okolice. Rekli so mu »ta važen Martin«. Tretji sin je bil Matevž, močan, visok in zelo postaven fant, tako da so se dekleta rade ozirale za njim in ga občudovale.

Oče se ni mogel odločiti, komu naj prepusti kmetijo. Najraje bi jo dal vsem trem, vendar to ni bilo mogoče. Ko se je postaral, je zbolel in na smrtni postelji je poklical k sebi vse tri sinove in ženo za pričo.

Rekel je sinovom: »Ne morem se odločiti, komu naj dam našo lepo kmetijo. Vsi trije ste moji dobri sinovi in vse tri imam enako rad. Odločite sami, kdo bo gospodar na naši zemlji. Jaz se ne morem odločiti, kdo je boljši zame in za našo kmetijo. Naša mati naj bo za pričo, kar jaz predlagam.

Vse naj bo tako, kot vam bom zdaj jaz povedal. Star sem in gospodaril bom do svoje smrti. Čutim, da bom kmalu umrl. Ko umrjem, me pokopljite na pokopališču v Šmartnem. Na mestu, kjer so pokopani moji starši in stari starši. Napravite veliko sedmino. Nanjo povabite vse, ki bodo prišli na moj pogreb. Nihče naj ne gre s pogreba lačen ali žejen, to vam posebej naročim. Kot moji sinovi se držite na pogrebu dostojno, brez jadikovanja in stokanja. Ko pridete domov, pojdite v ovčji hlev in se začnite metati med seboj in kdor bo najmočnejši, naj prevzame kmetijo. Taka je moja zadnja želja, da kmetijo dobi tisti, ki bo najmočnejši izmed vas treh. Oba, ki bosta premagana, lahko do svoje smrti pomagata delati tistemu, ki bo postal gospodar, in imata vedno žlico pri hiši in mesto pri mizi. Če poraženca ne bosta hotela več pomagati na kmetiji in se bosta odselila ali poročila in odšla od doma, naj gresta v božjem imenu.

Vsakemu, ki bo odšel, se da dota v denarju ali drugih dobrinah v vrednosti treh težkih volov in vsakemu po 10 ovc.«

Dušan Sterle: Stara domačija

Ko je oče napravil ta testament, je še tisto noč umrl. Pogreb je bil tak, kot ga je naročil oče. Pilo se je vino in jedla jagnječja pečenka, vendar sta pri bratih nastajala strašna mora in nelagodje drug do drugega.

Ko so se pogrebci razšli, so ostali samo še trije bratje, mati, dva hlapca, dekla in pastir. Sinovi so se med seboj spogledovali in nihče ni rekel, da gredo domov.

Ko je to videla mati, je rekla: »Pojdimo domov in pred vami, moji sinovi, je naloga, ki vam jo je dal vaš pokojni oče. Na vas pa je, da jo izvršite ali pa ne. Vendar mislim, da morate spoštovati očetovo zadnjo željo. To je vaša stvar, da jo čim prej izvršite.«

Hlapca sta se spogledala med seboj in šla prva proti domu. Pastir je šel za hlapcema. Dekla pa je skrivaj pobožala starejšega Janeza, ki ga je zelo rada videla. Ko so prišli domov, so šli bratje v ovčji hlev – ovčjak in prva sta se zgrabila najstarejši Janez in najmlajši Matevž. Ruvala in ruvala sta se med seboj in nihče ni mogel spraviti prvega nasprotnika na tla.

Oba hlapca in dekla so gledali skozi lino, kdo bo močnejši. Oba brata sta bila že zelo upehana in z zadnjimi močmi je starejši premagal mlajšega. Ko sta vstala, je rekel Martin: »Zdaj sem jaz na vrsti, da premagam tebe, Janez.« Matevž je rekel: »To ni pravica, naj se Janez spočije, potem se pa dajta.«

A Martin ni poslušal besed brata, ampak se je zagnal v Janeza in sta se spet ruvala in ruvala dolgo časa in končno je Martin spravil Janeza na kolena in ga sunil v ovčje blato in zaklical: »Premagan si in jaz bom gospodar naše kmetije.«

Užaloščena sta bila starejši in mlajši brat, srednji pa je tekel k materi povedat, da je on zmagovalec.

Drugi dan ob zajtrku je rekel Martin bratoma, naj se zgodi tako, kot je rekel oče: »Kmetija je moja, vidva pa kakor hočeta. Žlico imata in prostor za mizo. Gospodar kmetije sem od danes naprej jaz.« Starejši hlapec je zagodrnjal: »Jaz grem k drugemu gospodarju. Še mesec dni je do božiča, bom že vzdržal, nato pa grem.«

Drugi hlapec je rekel: »Kar pojdi, bom jaz tvoje delo opravil do božiča. Potem pa tudi jaz grem k drugemu gospodarju.«

Takrat se je oglasila tudi dekla: »Tudi jaz bom samo do božiča. Potem grem pa domov. Moj oče je oglar in ima mnogo dela. Mati težko na naši mali bregoviti kmetiji postori vsa dela. Odslej ji bom jaz pomagala in preskrbite si novo deklo. Z Janezom sva se dogovorila, da gre z mano in bo pomagal očetu oglariti, saj ima oče veliko dela in oglje se dobro prodaja kovačem in drugim, ki ga rabijo.«

»Ja, tako je, mati,« reče Janez materi. »Vzela se bova in gospodarila po svoje, saj se imava rada.« In res sta šla.

Pred pustom sta se poročila brez ohceti, ampak z ljubeznijo. Janez je voglaril in prodajal oglje kovačem in drugim po Savinjski dolini. Žena pa je na majhni kmetiji obdelovala zemljo. Rodili so se jima trije sinovi, ki so postali tesarji in so delali po okoliških kmetijah lesene hiše in hleve. Vedno so imeli dosti dela.

Tretji sin Matevž se je priženil na oddaljeno lepo kmetijo.

Brat Martin ni šel niti na ohcet mlajšega brata, ko se je poročil, ampak si je v okolici poiskal bogato nevesto zase.

Mlajši brat je bil priden in vesten gospodar. Spoštovan je bil daleč naokoli, vendar v zakonu z ženo nista imela otrok, Martin se je oženil z bogato poljanko iz doline. Bila je lepa in bogata. Nikoli pa ni bila dobra s sosedi in sorodniki. V družini ni bilo prave ljubezni in spoštovanja.

Ko je umrla mati treh sinov, niso sporočili bratoma, da bi prišla na pogreb. Ko sta brata to izvedela, sta šla v farovž in dala vsak za tri maše, da so se brale za pokojno mamo.

Martinu se je v zakonu rodilo pet fantov in dve dekleti. Na Martinovi kmetiji ni bilo zadovoljstva. Žena je imela dve dekli, Martin pa tri hlapce. Sam pa je rad zahajal na sejme in po gostilnah. Vsi posli, dekle in hlapci so ostajali na kmetiji samo po eno leto ali pa tudi manj. Njuni otroci so šli vsi od doma, ko so odrasli.

Starejši sin je odšel v Spodnjo Savinjsko dolino. Delal je kot hlapec in kasneje postal lesni trgovec in ni nikoli prišel domov. Drugi sin je postal prekupčevalec usnja, delal in prodajal je usnje po sejmih za bogate usnjarje iz Šoštanja in Motnika.

Tretji sin je odšel v cesarsko vojsko in postal častnik. Poročil se je z bogato italijansko graščakinjo in ni nikoli prišel domov obiskat očeta in mater.

Četrti sin je odšel še kot otrok k stricu Matevžu, ker njegov zakon ni imel otrok, in tam postal dober in spoštovan gospodar na stričevi kmetiji.

Martin in njegova žena sta vse upe polagala na petega sina. Bil je nežen in lep mladenič.

V tistih časih so hodile skupine ciganov iz kraja v kraj in tako so prišli tudi na Martinovo kmetijo. Njegov peti sin, ki mu je bilo tudi ime Martin, se je zagledal v mlado in lepo ciganko in tako je vzela noč cigane in tudi sina Martina. Po pripovedovanju je baje postal kralj ogrskih ciganov in bil zelo spoštovan.

Obe hčerki sta se poročili na kmetije po raztresenem Rovtu pod Menino, vendar niso prihajale domov. Raje so hodile k stricu Matevžu, ki je imel srce in dobro besedo za svoje nečakinje.

Martinova žena ni dočakala visoke starosti. Po njeni smrti je ostal sam s hlapci in deklami. Zagrenjen in beden samotar. Ves zagrenjen je šel k mlajšemu bratu prosit, naj mu oprosti, da je v mladosti tako ravnal in po goljufiji dobil kmetijo. Brata je prosil, da gresta skupaj k starejšemu bratu, da ga prosi odpuščanja.

Ko sta prišla k bratu Janezu, ju je sprejel in vsem trem se je obudila zatajevana bratovska ljubezen. Vsi so odpustili drug drugemu.

Po tej spravi je Martin kmalu umrl. Hlapci in dekle so ga pokopali. Na njegovem pogrebu ni bilo pogrebcev. Za pogrebom sta šla brata Janez in Matevž in plačala tudi pogrebne stroške. Hlapcem in deklama pa tudi sedmino.

Po Martinovi smrti je kmetija propadla in vsi so govorili, da Martin hodi okoli in išče svoje otroke, ki so ga zapustili brez očetove in materine ljubezni.

Nekaj besed o Štorovi Mici:

Mica je bila zelo stara ženska. Bila je brez zob in imela je dolge sive lase. Sama je vedno govorila: »Bog mi je pobral vse zobe. Škoda je le, ko mi ni dal še en jezik, da bi z dvema lahko več povedala, ko imam še toliko povedati.«

Summary

The author has written the currently untold story of three sons, as told by Gašper Križnik (1848–1904) and was preserved in folklore.

Matjaž Brojan, novinar, publicist
Masarykova ulica 14, Domžale

Niko Sadnikar, dr. med.
Šutna 33, Kamnik

France Malešič, dr. med.
Levstikova ulica 6, Kamnik

Zlata knjiga Kamnika

Pred nami je nenavadna knjiga, ki je poseben spomenik časa in ljudi, ki so živeli v tem času. Hkrati in predvsem je spomenik Sadnikarjevemu muzeju in njegovemu stvaritelju – veterinarju dr. Josipu Nikolaju Sadnikarju, ki je pred koncem 19. stoletja v svoji hiši na Šutni odprl muzejsko zbirko starin – starih predmetov, nenavadnih najdb in vsega takega, kar v pomembni meri z materialno govorico ilustrira slovenski čas, predvsem stoletja, ko so ti predmeti pomenili identitetno tvarino, ne le Kamnika in okolice, pač pa tudi širše slovenske, tedaj kranjske dežele.

Zlata knjiga je bila odprt sopotnik številnim obiskovalcem, ki so od leta 1893 pa skoraj do petdesetih let dvajsetega stoletja vanjo zapisali svoj vtis ali pa so se vanjo samo podpisali. Zaradi svoje lepe, pravzaprav z medenino okrašene, zunanjosti lahko govorimo o izjemno lepem knjigoveškem dejanju. Zlata knjiga Kamnika pa jo je že pred vojno poimenoval kamniški profesor Ivan Zika.

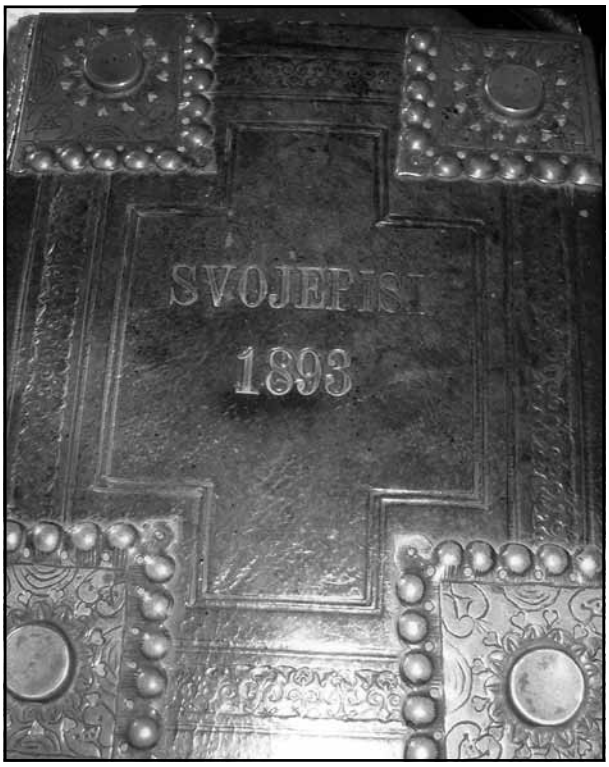
Tu je zgodovina, pot in usoda te dodobra izpolnjene knjige, ki prinaša tisoče vpisov, zapisov in podpisov. Rečemo lahko, da danes ni skoraj nikjer več prostora, kamor bi se še dalo primakniti kaj več kot kak posamezen podpis.

O knjigi govori sin ustvarjalca muzejske zbirke dr. Niko Sadnikar:

»To je knjiga, ki jo je podaril mojemu očetu Josipu Nikolaju Sadnikarju knjigarnar Anton Slatnar, ko je izvedel, da okrajni glavar dr. Georg Friedrich v Kamniku želi, da bi oče pokazal dve sobi, že opremljeni s starinami, obiskovalcem Kamnika, ki so prihajali v glavnem v smodnišnico. Glavar je rekel: 'Obiskovalcem nimam kaj pokazati – razen naravnih lepot, planin in gozdov – kulturnih ustanov v Kamniku pa ni, vi pa imate dve sobi, polni starin. Ali lahko pripeljem te ljudi – obiskovalce v vaše stanovanje?'

Okrajni glavar dr. Friedrich je pravzaprav očetu dal idejo, da bi to, kar je oče že zbral do leta 1893, pokazal še javnosti. Najprej seveda znamenitim možem, potem pa za splošno rabo, da bi javnost zbirko lahko videla.

Prišlo je torej leto 1893 in dr. Friedrich je v smodnišnico sprejemal na obisk in ogled zelo ugledne visoke goste, med njimi tudi prestolonaslednika Evgena, ki je bil tedaj visoka vojaška osebnost in je prišel na kontrolo v smodnišnico, kako dela in kakšne izdelke ponuja. Ko pa je bil na obisku v Kamniku, ga je dr. Friedrich pripeljal na obisk k Sadnikarjevim, povedal pa je, da tudi prestolonaslednik (kronprinc) Evgen na Dunaju zbira starine. Ko je res prišel v zbirko, je bil navdušen

Zlata knjiga Kamnika – Svojepisi 1893. Foto: Matjaž Brojan.

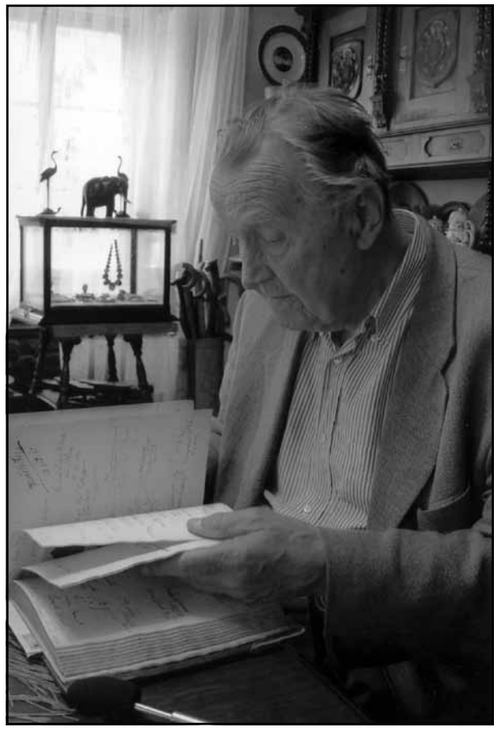
nad lepimi razstavnimi predmeti oziroma starinami. V Zlato knjigo je zapisal:

Z zanimanjem sem si ogledal to zanimivo umetnostno zbirko v tako majhnem kraju, kot je Kamnik
vsa čast zbiralcu
Eugen

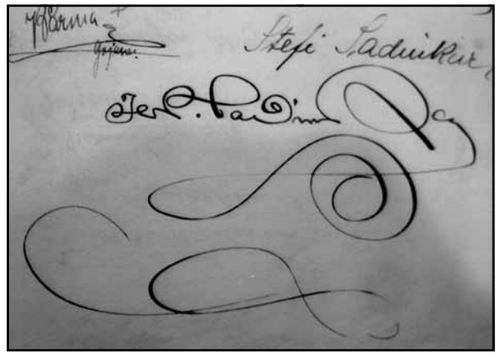
Tiskarnar Anton Slatnar v tistem času še ni imel v Kamniku tiskarne ali knjigoveznice. Delal je v Blasnikovi tiskarni v Ljubljani. Tako ga je oče Josip Nikolaj Sadnikar še pred Eugenovim obiskom prosil, naj mu izdela vpisno knjigo, v katero bi se obiskovalci lahko vpisali po ogledu zbirke. V Blasnikovi tiskarni, ki je natisnila tudi Prešernove *Poezije*, se je Slatnar izučil za tiskarskega in knjigoveškega mojstra. Ko je bil še pri Blasniku, sta bila z očetom že dobra znanca in zato ga je oče prosil, naj mu naredi malo razkošnejši izdelek. Slatnar je izdelal v usnje vezano knjigo z napisi. Na eni strani je pisalo – SVOJEPISI – in je zapisana letnica 1893 – na drugi strani pa je bilo ime lastnika teh starin – Josip Nikolaj Sadnikar.

Ko je moj oče knjigo dobil, je videl, da je tudi papir posebne kakovosti, tako da je res prvovrstna za vpisovanje obiskovalcev. Tako je bila od 1893 do 1930 ta knjiga edina za obiskovalce, da so se lahko vpisali vanjo.

Oče je bil knjige zelo vesel, zato je sklenil, da se Slatnarju za imeniten izdelek oddolži. Šel je v Nemčijo, kjer je obiskal Mainz, rojstno mesto izumitelja giblji-vih črk, Guttenberga. V Mainzu je v Guttenbergovem muzeju, v trgovini spominkov, našel tudi kipe Guttenberga, iz posebnega kamna in visoke dobrega pol metra. Kupil je tak kip, ga pripeljal v Kamnik in poklical Slatnarja ter mu izročil kip kot povračilo za lepo knjigo.

Dr. Niko Sadnikar in očetova knjiga, 20. junija 2011. Foto: Matjaž Brojan.

Neponovljivo razkošen podpis lastnika zbirke – Josipa Nikolaja Sadnikarja. Foto: Matjaž Brojan.

Slatnar je bil zelo vesel, hkrati pa je očetu zaupal, da bo v Kamniku kmalu odprl tiskarno. Bilo pa je takrat težko najti ustrezne prostore, zato je imel prvo tiskarno na Glavnem trgu, tam, kjer je bil Kamniški dom. V pritličju je bila več let tiskarna, vendar so bili prostori premajhni. Po naključju je dobil primerne prostore na dvoriščnem delu velike stavbe na Šutni – nekoč se je reklo v Kládvetovi hiši. Vanje je lahko preselil tiskarno z Glavnega trga. Tiskarna je bila zelo zasedena, tiskali so veliko knjig. Potem se je pojavila priložnost, ko je vdova bivšega kamniškega župana prodajala hišo in njeno pristavo v Samostanski ulici. Prišlo je do kupne pogodbe in Slatnar je kupil hišo na Glavnem trgu, zadaj pa pristavo in gospodarsko poslopje. Sklenil je, da bo to prezidal in napravil veliko tiskarno. In tako je res bilo, na vogal Prešernove in Samostanske ulice pa je dal vzidati kip Guttenberga. Tam je bila tiskarna vse do leta 1947, potem pa so jo prestavili nazaj v Ljubljano, v bivšo Blasnikovo tiskarno, tam pa se je vse porazgubilo in uničilo. Ne vemo, kako so končali stroji Slatnarjeve tiskarne v Ljubljani. Guttenberg pa je ostal vzidan v Kamniku. Zavod za zaščito kulturnih spomenikov je obnovil njegov kip in napravil spodaj neke vrste steber. To pa je pravzaprav edini spomin na Slatnarjevo tiskarno v Kamniku.

Josip Nikolaj Sadnikar se je tako oddolžil Slatnarju za lepo vpisno knjigo. Stari oče, ki je bil kovinopasar v Ljubljani, je z medeninastimi vogali to knjigo še obogatil. Služila je vse do leta 1948, ko je bila povsem polna.«

Profesor Ivan Zika je o knjigi prvič pisal v *Jutru*, 20. februarja 1938, v članku, ki ga je naslovil Iz kamniške zlate knjige: »Spominska knjiga obiskovalcev Sadnikarjevega muzeja bi se prav za prav lahko imenovala tudi zlata knjiga kamniškega mesta. V njej je vpisanih nad 6000 obiskovalcev, med katerimi so skoro vse odlične osebnosti našega kulturnega in javnega življenja, ki so prišle v Kamnik nalašč zato, da si ogledajo muzej. Tako je ta knjiga postala tudi zanimiva zbirka avtogramov, ki jo vsak rad z velikim zadovoljstvom prelista.«

»Leta 1976 je profesor Zika želel napisati članek o njej, ker vsebuje toliko znamenitih ljudi in vpisov in bo nekoč pomenila Zlato knjigo Kamnika. Čez pol leta ga je doletela smrt in vsa zgodba o njej doslej še ni bila napisana.

Do te knjige je prišlo po odločitvi, da evidentiramo vpise, zdaj pa je dokaz obiskov od kronanih glav, predsednikov vlad, tu so skoraj vsi kiparji, likovni umetniki, pesniki, politiki, ministri. Zika je ocenil, da je to izjemno bogastvo.

Znano je, da so nekateri obiskovalci v knjigo prispevali le podpise, avtograme, drugi pa tudi vtise, ocene predmetov. Tako da ima knjiga tudi veliko mišljenj obiskovalcev razstave. Slatnar jih je imenoval 'svojepisi'. To naj bi bili podpisi, avtogrami ali nekaj podobnega.

Knjiga je vsako leto dragocenejša. Stara je čez sto let in je sama že starina in eksponat zbirke. Je izjemno kakovostno vezana pa še papir je nekaj izjemnega. Že Slatnar je rekel, da je 'en poseben papir', mnogo trpežnejši od navadnega. Če bi dal takšnega, bi papir dobil razne glivice, v tem jih pa še ni, zato je knjiga lahko zelo dobro ohranjena.

Z leti je z ene strani zmanjkalo listov, zato je oče knjigo obrnil in se je pisalo z druge strani. Zdaj je zanimivost tudi ta, da, ko se knjiga konča, jo obrneš in strani tečejo proti prvim stranem.

Seveda pa je ta knjiga zanimiva zato, ker je treba vsak podpis identificirati. Po podpisih je videti, kako pomembne osebe so obiskovale zbirko. Mnogo je tujcev: od Avstrijcev, Angležev, Italijanov, Francozov, še celo Arabcev (v knjigi so celo arabski podpisi), zato je ta knjiga zanimiva za bodoče generacije.«

1893

To knjigo je potem Josip Nikolaj Sadnikar prinesel v Kamnik. Naneslo je, da je 5. avgusta 1893 postal prvi vpisnik oziroma prvi obiskovalec z vpisom *grof Wurzbach* z Rodice, ki je bil lastnik grobeljske graščine. Ta vpis je torej uradno prvi med kasnejšimi tisoči podpisnikov.

Najavljeni *prestolonaslednik Evgen* je res prišel na obisk, ne sicer kot prvi obiskovalec, bil pa je med prvimi. Datum njegovega obiska je zabeležen šele v letu 1894, z njim je bil spremljevalec *grof Orsini-Rosenberg*.

Naslednji je vpis *Leopolda Leskovica.* Gre za družino, ki je bila povezana s kamniško družino Samcev. V družini Leskovic je bil najbolj znan skladatelj in glasbenik Bogo Leskovic, katerega stoletnica rojstva je nedavno minila.

Sledijo vpisi *Amalije Jaševec* in lekarnarja *Josipa Močnika;* vsi še v letu 1893. Tega leta je bil lekarnar Josip Močnik kamniški župan. Takrat je bila ustanovljena kamniška podružnica Slovenskega planinskega društva in on je postal njen prvi predsednik.

Ferdo Vesel je bil Sadnikarjev velik prijatelj, ki je prišel v Belo krajino k njemu, da je nabiral vezenine. Vesel je za slovensko slikarstvo v 19. stoletju pomembna osebnost, ker je Antonu Ažbetu pomagal, da sta v Müchnu leta 1891 ustanovila znamenito slikarsko šolo. Ta je bila tako znamenita, da so se zanjo odločali ne samo nemški, avstrijski, francoski in italijanski, ampak celo ruski slikarji, da so se izpopolnjevali pri Ažbetu.

11. avgusta 1893 zasledimo še vpis celjskega profesorja *Jašovca*, ki je Kamnik obiskal verjetno ob kamniški sokolski prireditvi. Tega dne je bil v Kamniku organiziran t. i. sokolski »Na zdar!«. O sokolski prireditvi v Kamniku govorijo tudi podpisi *dr. Gašperšiča* in *Josipa Kušarja* ali *»nepoboljšljivega Petra«*, ki je bil takrat starosta.

Josip Kobilca je podpisan 13. avgusta. Gre za očeta Ivane Kobilce. Doma je bil na Homcu, kjer je imel hišo in majhno trgovino. Potem je dobil trgovino na Starem trgu v Ljubljani in Josip Nikolaj Sadnikar je bil kot mlad fant velikokrat na domu pri Kobilci. Tam sta bila tudi Ferdo Vesel in Ivana Kobilca. Vsi so hoteli študirati slikarstvo, vendar je le Sadnikar opustil misel na to, ker ga mati ni pustila na ta študij.

Ljudevit Stiasny, šolnik in avtor prve knjige o zgodovini Kamnika, je vpisan 15. septembra 1893.

France Galè je bil upravnik pošte v Višnji Gori. Bil je sorodnik žene dr. Samca, ki je bil kamniški župan.

Janko Pollak je bil znan usnjar v Kamniku. Njemu so Kamničani pravili, da je »Trščan« – Tržičan, ker je bil doma v Tržiču.

Naprej sta podpisana *France Stele* in *Josip Stele* – to sta sorodnika Franceta Steleta, umetnostnega zgodovinarja. Jožef Stele - Jožko je bil Francetov brat, gospodar pri Narodni čitalnici. Bil je tisti, ki je takrat, ko je čitalnica najbolj cvetela, kupil zanjo 30 kompletov narodnih noš, tako moških kot ženskih. Kamnik je bil – kot je znano – začetnik predstavljanja narodnih noš na Slovenskem. Sadnikar je Kamničane vzpodbujal, da bi narodne noše propagirali, saj je bil to pomemben korak k uveljavljanju slovenske narodne zavesti. To je bila za Slovence pomembna identitetna stvar. Dragocene noše so leta 1941 odnesli oziroma ukradli gestapovci.

France Stele, bratranec umetnostnega zgodovinarja, je bil pevovodja kamniške Lire. Steletovi so stanovali na Šutni, čisto nasproti Sadnikarjeve hiše oziroma zbirke. Njihov vpis je bil še v letu 1893.

Maks Samec, kamniški župan, se je tudi vpisal še v istem letu (in še 12. avgusta 1904).

Ljudmila Dolenc in *Franc Dolenc* sta bila sorodnika Sadnikarjeve žene, ki je bila doma iz Železnikov. Blaž Dolenc je bil znan organizator fužinarstva v Železnikih in Kropi. Ljudmila Dolenc je bila Pučnikova, tak je bil tudi njen dekliški priimek, njen oče pa je bil znan kranjski krojač. Njegovo hčer Ljudmilo je poročil oče ustanovitelja Instituta Jožef Stefan v Ljubljani, Antona Peterlina.

V vpisni knjigi je 4. oktobra 1893 podpis *Olge Haring*. Josip Nikolaj Sadnikar je bil veterinar v Črnomlju od leta 1887 do 1889. Stanoval je pri njeni sestri Zofiji Haring, znameniti belokranjski rodbini, ki se je prej pisala Kapelano. Haring je bil šef finančne pisarne na črnomaljskem okraju, ki je bila v črnomaljski graščini. Ob kontroli finančnega poslovanja je bilo ugotovljeno, da je prišlo do primanjkljaja denarja. Haring je takrat odšel v Trst in kasneje v Ameriko, tako da je Zofija Haring potem morala oddajati stanovanja uradnikom. In tako je tam stanoval tudi Sadnikar. Z Olgo in Zofijo je seveda vseskozi tesno sodeloval. Zofija je umrla leta 1928; dr. Niko Sadnikar se spomni, da so šli z očetom z vlakom v Črnomelj na njen pogreb. Olga, sicer učiteljica, pa je oslepela in je potem morala imeti ob sebi koga za pomoč. Našla je 12 let staro punčko Mihelo. Poročila se je Bolkovac, njen sin pa je kasneje imel ob Ljubljanici prodajno galerijo slik.

Dr. Josip Vilfan, vpisan 26. oktobra leta 1893, je bil znani borec za slovenske narodne pravice v Trstu. Po prvi svetovni vojni je bil v Ženevi zastopnik Jugoslavije, saj se je z znanjem treh tujih jezikov (nemščine, angleščine, italijanščine) lahko ustrezno uveljavljal tudi v diplomaciji.

1894

Naslednji vpis: *Roža* in *Vekoslav Legát*. On je bil tehnični vodja Mohorjeve družbe v Celovcu. Sadnikarjev stric, ki je bil trgovec v Celovcu, je bil z njim tesno povezan. Legát je večkrat hodil na Brnik, saj so bili prijatelji s Hočevarjevimi, ki so imeli tam posestvo. Še danes je pri Sadnikarjevih fotografija, posneta na Brniku, ko so praznovali god. Na njej sta mlad par, Hočevar in Sadnikarjeva teta Kristina Sadnikar. Josip Nikolaj Sadnikar je to sliko posnel leta 1894, na njej pa je tudi Legát.

Ivan Murnik, trgovec in lastnik znane kamniške trgovine, se je vpisal leta 1894. V svoji izložbi je s Slanikom (Gasparijevo sliko Slanik) pripomogel, da je Josip Nikolaj Sadnikar spoznal njegovega vajenca Maksima Gasparija in kasneje bistveno vplival na njegovo umetniško in življenjsko pot.

Kamniški slikar *Anton Koželj,* brat slikarja Maksa, se je vpisal 24. marca 1894.

12. maja 1894 se je z otroško pisavo podpisal *Julij Polec.*

30. junija 1894 je muzej obiskal ljubljanski fotograf *Davorin Rovšek*.

Fran Sadnikar je bil brat lastnika zbirke Josipa Nikolaja; bil je tisti, ki je pri kmetu na Koroškem za očeta našel Dalmatinov *Pentatevh*. V knjigo se je vpisal 1. julija 1894. Pripisan je tudi datum njegove smrti, in sicer 22. aprila 1958.

1895

Tudi *Jernej Grašek* je bil zelo znan Kamničan. V knjigo je vpisan 28. februarja 1895. V njegovi lasti je bila gostilna, v kateri je bila sredi Šutne ustanovljena kamniška Lira. Zdaj je tamkaj trgovina s čevlji.

Zraven Graška je vpis *Ivana Gostiča*, očeta Josipa Gostiča, z dne 28. marca 1895. Ivan Gostič se je kot organist priselil na Homec iz Škofje Loke, kamor se je tudi vrnil. Josip Gostič je bil rojen v Škofji Loki.

6. septembra 1895 se je vpisal *Jernej Cenčič,* šolnik iz Kamnika. Njegova rodbina je znana po tem, da so bili vsi tako ali drugače vključeni v takratno šolstvo.

Zraven se je 8. septembra 1895 vpisal znamenit slovenski impresionist *Rihard Jakopič*, ki je bil povezan s Ferdom Veselom, velikim prijateljem Josipa Nikolaja Sadnikarja.

Jakob Seebacher, vpisan 22. avgusta 1895, je bil župnik z Jezerskega.

1896

Večkrat je zbirko obiskal tudi pisatelj *Janko Kersnik* z Brda pri Lukovici. Bil je notar in organizator društvenega življenja v Lukovici. Zelo se je tudi zavzemal, da so začeli graditi kamniško železnico, prvo lokalno na Kranjskem. V Kamniku je bil trikrat. Leta 1896 o tem govori njegov podpis, leto kasneje pa je zapisal:

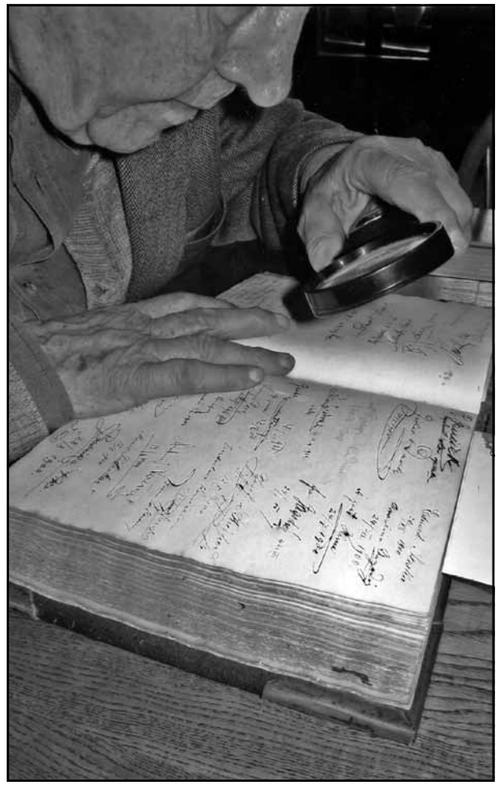
Oči ne dojemajo lepote starin v zbirki J. N. Sadnikarja. Nepozaben obisk in hvala
Janko Kersnik
pisatelj in notar v Lukovici

Jernej Pečnik, katerega vpis je 28. avgusta 1896, je bil starinoslovec iz Dobrepolja, ki je opravljal arheološka raziskovalna dela na Vačah, Magdalenski gori in v Beli krajini. Našel je veliko keltskih izkopanin.

Vpisana sta tudi *dr. Anton* in *Matilde Binter*. Ko je Sadnikar prišel v Kamnik, je bil dr. Binter svetnik za zdravstvo pri okraju, torej okrajni zdravnik. Matilda je imela veliko zbirko starih predmetov. Josip Vidmar in Ferdo Kozak sta ji vzela veliko teh predmetov, oziroma je bila ta zapuščina rekvirirana. Vzrok: bila je Nemka, tedaj stara že 92 let.

24. oktobra 1894 je vpisan vodiški župnik *Simon Žužek*. To je bil tisti, h kateremu je prišla »vodiška Johanca« ali »Johanca iz Vodic« s trditvijo, da se ji ob znojenju pokaže kri. Župnik ji je nasedel, bil je presenečen in prepričan, da gre za sveto stvar. Potem so ljudje trumoma hodili v Vodice. Takrat je nastala pesmica »Johanca iz Vodic doma«.

Fran Šuklje, dvorni svetnik, je vpisan 13. avgusta

Dr. Niko Sadnikar med preučevanjem Zlate knjige, 16. januarja 2009. Foto: Matjaž Brojan.

1896. Bil je politik in zgodovinar, od 1883 do 1911 poslanec v kranjskem deželnem zboru. Leta 1908 je postal deželni glavar. Povezal se je z Jankom Kersnikom, nasprotnik mu je bil Ivan Hribar.

29. avgusta 1896 je podpisana *Johana Sadnikar,* babica Nika Sadnikarja, ki je poznala Prešerna.

31. avgusta 1896 je zbirko obiskala *Rika Tönnies-Bürger* iz znamenite firme Tönnies, ki je delovala v gradbeništvu in je gradila secesijsko Ljubljano.

1897

Videti je, da sta 3. avgusta 1897 zbirko skupaj obiskala duhovnika *Viktor Steska* in *Josip Benkovič*. Bila sta sošolca. Z njima je bil *Anton Medved,* duhovnik in znani kamniški pesnik. Viktor Steska je bil prvi umetnostni zgodovinar v Sloveniji, zelo znan in uveljavljen. Josip Benkovič je bil sprva pisec leposlovnih del, kasneje pa se je lotil raziskovanja slovenske kulturne zgodovine. Znan je kot avtor življenjepisov znanih Kamničanov in raziskovalec kamniške preteklosti, zbiral pa je tudi gradivo za življenjepis Friderika Ireneja Barage.[1]

1 S svojimi zgodovinskimi prispevki zasluži, da bi mu v Novem trgu postavili spominsko ploščo.

1898

24. januarja 1898 je zbirko obiskal Tržačan *Viktor Parma*, godbenik, glasbenik in celo operni skladatelj. V Kamnik se je rad in tudi večkrat vračal, tudi z ženo *Pavlo Parma*. V Kamniku je bil vodja salonskega orkestra, pa tudi politični komisar v srezu Kamnik. Bil je preveč slovensko orientiran, zato so ga leta 1900 premestili v Črnomelj.

15. maja 1898 se je podpisala *Franja Tavčarjeva*, žena znanega slovenskega pisatelja in liberalnega politika *Ivana Tavčarja*. Zraven materinega podpisa so tudi podpisi otrok *Pipce*, *Fraca* in celo samega pisatelja Ivana Tavčarja, ki so ga verjetno podpisali kar razigrani otroci. Kaže, da je šlo za skupni obisk z družino *Zmagoslava* in *Marije Zupanc.*

17. junija 1898 si je Sadnikarjev muzej ogledal znani domžalski tovarnar tirolskega porekla *Chrisant Ladstätter,* ki je bil v Domžalah lastnik največje slamnikarske tovarne, ta pa je v letih pred vpisom zaposlovala nekaj manj kot 2000 delavcev in šivalk slamnikov.

Naslednji je 23. avgusta 1898 vpisan *Slavko Kušej*, znamenit profesor na pravni fakulteti.

V avgustu se je vpisala v knjigo tudi *Augusta Nolli*, žena znanega opernega pevca Josipa Nollija iz Ljubljane. Ob njej je z datumom 12. september 1898 podpis *Guida von Hofmannsthala*, sorodnika znanega avstrijskega literata Huga von Hofmannsthala. Spodaj je še podpis avstro-ogrskega imenitneža doktorja *Antona von Premersteina* z datumom 16. septembra 1898. Doma je bil iz Kranjske Gore, domnevno pa je bil predsednik sodišča v času Kraljevine Jugoslavije v Kamniku in nekako povezan z ustanovitvijo tovarne Eta v Kamniku.

Nekateri vpisi se odlikujejo z izjemno likovno nadarjenostjo avtorjev. Tak kaligrafsko nedosegljiv dosežek je podpis *Iva Langa* 23. novembra 1898, ki dokazuje inteligenco in umetniški smisel.

Na miklavževo, 6. decembra 1898, je podpisana *Zofija Haring* iz Črnomlja. Gre za plemenito gospo, pri kateri je stanoval Josip Nikolaj Sadnikar. S Haringovimi je bil zelo povezan, družini sta si tudi dopisovali. Pri podpisu Zofije Haring je pripisana letnica njene smrti – 1928.

Leta 1898 je prišel v hišo Josipa Nikolaja Sadnikarja župan Ljubljane *Ivan Hribar.* Bil je sošolec apotekarja Jakoba Hočevarja, ki je imel prvotno apoteko v Velikovcu na Koroškem. Potem jo je želel premestiti na Vrhniko, ki tačas ni imela take ustanove. Sadnikar je veliko pripomogel, da je Hočevar dobil licenco za ustanovitev lekarne na Vrhniki. Sadnikar je zato moral obiskati ministrstvo za zdravstvo na Dunaju in druge institucije ter deželno vlado, da je zanj dobil dovoljenje. Hribar mu je svetoval, kdo je pomemben, koga mora obiskati. Hribar je sicer vedno rad hodil na Zgornji Brnik na Hočevarjevo posestvo.

Naslednji je vpisan *Mario Minnutillo*, ki je bil admiral in poveljnik cesarsko-kraljeve mornarice v Puli. Ko je šel v pokoj, je kupil graščino Čemšenik in od tam je z družino prihajal na ogled Sadnikarjevih starin v Kamnik.

1899

K Josipu Nikolaju Sadnikarju je hodil tudi *dr. Edo Šlajmer,* kirurg, ki je v ljubljanski bolnišnici uvedel sodobno kirurgijo. Oglasil se je večkrat, prvič že leta 1899. Z njim je običajno prišla vsa družina. V Zlato knjigo Kamnika je hkrati z očetom vpisan tudi sin *Boris*, ki je bil pozneje zdravnik.

Sledil je obisk škofa nemškega viteškega reda, grofa *Gastona von Pettenegga*. To je bil izredno razgledan mož, ki je prav tako zbiral starine in je imel krasno zbirko na Koroškem v Brežah (Friesach). Znan je bil tudi kot najboljši avstrijski grboslovec. Oče je z njim izmenjaval starinske predmete. Von Pettenegg je pri Sadnikarju večkrat celo prespal; obstaja tudi slika, kako v Kamniku menjavata predmete. Pettenegg mu je dal majhen portret bavarskega kralja Ludvika II., ki je še danes v zbirki. Sodelovala sta zelo dobro in dolgo, saj je bil po prvi svetovni vojni še dvakrat na obisku.

Naslednji je podpis kamniškega notarja *dr. Karla Schmidingerja,* ki je bil ne samo dober notar, ampak tudi zelo družaben človek. Znan je bil kot organizator lova v Kamniku in organizator planinskega društva, vidi se na več lovskih slikah. Grof Windischgrätz, najemnik lovišča v Kamniški Bistrici, je uprizarjal veliko lovov, ki se jih je udeleževal tudi kamniški notar. Za Kamnik je bil Schmidinger v času Avstro-Ogrske pomembna oseba (podpisan je tudi 5. septembra 1911).

Sledi podpis *Valentina Sadnikarja,* starega očeta, ki je zbirki namenil veliko sakralnih posod, saj je bil kovinopasar. Župniki so množično hodili k njemu, da jim je izdelal kristalne lestence za cerkve ali pa cerkveno posodje – kelihe, monštrance, patene in ciborije. Po dolenjskih in belokranjskih cerkvah je še mogoče najti njegov podpis na kristalnih lestencih. Delavnico je imel na Šempetrski cesti v Ljubljani, danes je to Trubarjeva cesta št. 13. Ta hiša je bila prodana leta 1819, ko je umrla mati Josipa Nikolaja Sadnikarja. Pisala se je Wohlmuth – oče je bil češki Nemec, ki je prišel v Slovenijo. Zaradi maminega dekliškega priimka je imel dr. Niko Sadnikar med vojno velike težave, ko so ga Nemci zaprli v Begunje. Ko je Nemcem povedal, da je bila stara mati »Wohlmuth«, je Nemec zavpil, da gre za Judinjo. Odvrnil mu je, da bi bilo ime res judovsko, če bi se pisala Wolgemuth. Stari oče je umrl 3. avgusta 1900.

Josip Nikolaj Sadnikar je bil v krogih slovenskih živinozdravnikov zelo znan, zato so ga njegovi kolegi dokaj množično obiskovali. Kot čislan okrajni živinozdravnik je svoje kolege rad sprejemal, jim svetoval po strokovni plati in seveda še posebej rad razkazal svoj muzej starin. Ob datumu 5. junij 1899 je podpis *Alojzija Paulina*, cesarsko-kraljevega okrajnega živinozdravnika, spodaj pa še en podpis *Otmarja Skaleta*, sošolca Josipa Nikolaja Sadnikarja na dunajski veterini. Skale, veterinar iz Novega mesta, je s seboj v Kamnik na ogled zbirke pripeljal družino: *Lojziko, Slavo, Otmarja* in *Milico Skale*. Oče se je podpisal 22. julija 1899, družino pa je očitno pripeljal še enkrat, in sicer 30. julija – torej 8 dni kasneje.

Sredi strani vpisne knjige z omenjenimi vpisi je 12. junija 1899 vpisan *dr. Pogatschnigg*, z nerazločno pi-

Maksim Gaspari. Foto: Matjaž Brojan.

savo pa so nečitljivo pripisane tudi njegove službene reference.

Naslednja je ob datumu 11. avgust 1899 vpisana ob še dveh angleških spremljevalkah *Catherine Jessie Vesel,* žena slovenskega slikarja Ferda Vesela. Umetnik je s svojo ženo, sicer Angležinjo, slabo ravnal, zato mu je ušla. Očitno pa si je ob obisku v Kamniku z dvema Angležinjama ogledala Sadnikarjev muzej.

V spodnjem delu strani, kjer je podpisana *Catherine Jessie Vesel,* je podpis *Adele Friedrich* in *Georga Friedricha*, okrajnega glavarja v Kamniku, ki je Sadnikarju svetoval, naj vendar pokaže ljudem svoje starine.

1900

Nova stran prinaša v februarju 1900 podpise *Angelosa Mlejnika,* očeta znane operne pevke Manje Mlejnik. *Ivan Riedl* je bil znan lesni trgovec; opazimo podpis *Antona Stadlerja, Janka Graška, Jozefa Škorpika*, violinista v kamniškem salonskem orkestru, *Antona Dolleczeka*, majorja, sicer Čeha, ter *Josipa Dobida*, cesarsko-kraljevega finančnega nadsvetnika (21. avgusta 1913 pa je bil z njim tudi sin *Karol Dobida*, umetnostni zgodovinar).

Sledi vpis znamenitega in uveljavljenega dirigenta slovenske opere. Podpisal se je *Ant. Vaniček,* ki je vpisan tudi kasneje, in sicer 12. septembra 1901.

Nekaj spodaj je z datumom 27. maj 1900 podpisan *Ivan Grohar*, s pripisom »slik.« (slikar). Sadnikar je ob njegovi smrti pripisal še datum 19. april 1911, da gre za oznako smrti, pa govori križec ob datumu.

Na dnu strani je podpis *Matije Koželja*, ki je zase pripisal, da je »historični slikar«, obisk pa je bil 19. avgusta 1900.

Osrednji na tej strani je 20. avgusta 1900 podpis *prof. dr. Johannesa Frischaufa*, po katerem nosi ime planinski dom na Okrešlju nad Logarsko dolino.

Znameniti kamniški podobar *Ivan Klemen*, ki ga je zelo upošteval arhitekt Jože Plečnik, je vpisan 5. oktobra 1900. Ob njem je vpis še enega umetnika – slikarja *Ivana Ruppeja* iz Salzburga.

Na novi strani je najprej podpis *Maksima Gasparija*, sledijo pa po vsej vpisni knjigi še mnogi drugi njegovi podpisi, saj je svojega mecena in njegovo zbirko velikokrat obiskal. Pri enem od kasnejših obiskov je zapisal:

Hvaležen sem mojemu dobrotniku, da mi je omogočil, da sem iz trgovskega pomočnika postal akademski slikar Kranjske dežele.

Maksim Gaspari

1901

Ob datumu 2. junij 1901 je še podpis drugega slikarja *Ivana Šubica.*

Na dnu je podpis *patra Ramovša* iz znamenite ljubljanske glasbene družine.

Ivan Podboj, župnik v Planini, ki je v družbi *Jožefa Kočevarja* 22. januarja 1901 obiskal Sadnikarjev muzej, je zapisal:

Je bil li srednji vek res vek temè?
Študiraj zbirko to in videl boš, da ne.

Potem na dveh ali treh straneh med vpisanimi gosti ni najti znanih ljudi ali vidnejših obiskovalcev, naposled pa se oko ustavi na vpisu oziroma podpisu: *Frančišek Ksaver Tončič,* kipar v Kamniku, 10. oktobra 1901. Gre za še enega kamniškega podobarja.

Na naslednji strani je zgoraj, z datumom 8. oktober 1901, podpisana slikarka *Ivana Kobilca,* Josip Nikolaj Sadnikar pa je s križcem dodal letnico njene smrti 1926.

1902

Na isti strani je tudi podpis znamenitega slovenskega skladatelja *Oskarja Deva*, doma iz Mokronoga, z datumom 19. januar 1902.

Aprila je muzej dočakal obisk kamniškega učitelja *Josipa Milkoviča*. Septembra 1902 se *Maksim Gaspari* v knjigo vnovič podpiše, le da tokrat pripiše še *»akad. pripr.«* (akademski pripravnik).

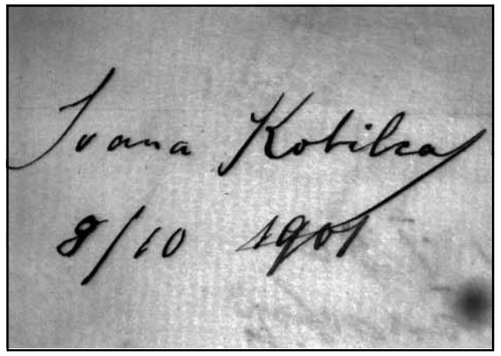
1903

Do ponovnega vpisa *Maksima Gasparija* pride 23. aprila 1903, ko k podpisu doda še *»stud. art. & philariae«*. Levo ob njem je z nenavadno okrašenim podpisom, občrtanjem in veliko samozavestjo predstavljen *Hinko Smrekar*, ki se je 16. aprila 1903 še dodatno označil s *»stud. iur., stud. philariae etc.«*. Avgusta 1903 je izkazan vnovičen skupen obisk *Maksima Gasparija* in *Hinka Smrekarja*, ki se je takrat predstavil humorno, saj je k svojemu podpisu dodal: *»vitez žalostne postave s kislo kumaro«.*

5. junija 1903 se v knjigo podpiše *M. Spalek*, ustanovitelj Titana v Kamniku. V bližini je podpisan *Pepi Zadnikar* (pisano z velikim »Z«), gre pa za očeta Marijana Zadnikarja, umetnostnega zgodovinarja. *Pepi Zadnikar* je bil bratranec dr. Nika Sadnikarja.

Na isti strani je 15. septembra 1903 zabeležen obisk znanega kiparja *Svetoslava Peruzzija - Krilana,* ki ob svojem podpisu sam zapiše: akadem. kipar.

Devetega decembra 1903 muzej dočaka obisk *Štefke Novak*, ki je bila tedaj še dekle Josipa Nikola-

Ivana Kobilca, 8. oktobra 1901. Foto: Matjaž Brojan.

ja Sadnikarja. Rojena je bila v Kranju, kjer je bil njen oče poštni uradnik, ko pa je postal upravnik pošte v Kamniku, jo je mladi Sadnikar lahko spoznal in jo leta 1904 tudi poročil. Ob obisku sta bili s Štefko še njena mama *Ana* in sestra *Anica*. Štefka Novak je umrla 2. aprila 1959.

1904

Leto 1904 prinaša zanimive vpise; na začetku izstopa vpis *Alfonsa von Pavicha* iz 17. pešpolka. Vpisan je kar trikrat. V mladih letih je bil drzen planinec, poleg tega je pri Marku Pernhartu kupil panoramo Triglava in jo daroval Jakobu Aljažu za njegov stolp na vrhu.

Duhovnik, kamniški dekan *Ivan Lavrenčič* je vpisan 9. maja 1904. *Ivan Mächtig* je bil eden od glasbenikov v salonskem orkestru.

Baronica *Bianca Lazarini* iz Smlednika je muzej obiskala 26. avgusta 1904, ob njenem podpisu pa so še podpisi baronice *Georgine Ambrozy* in njenih sorodnikov.

V avgustu 1904 je bil na obisku *Aleksander Šantel*, ki ga poznamo kot slikarja Sašo Šantla.

30. avgusta 1904 je zbirko obiskal naravoslovec *Ferdinand Seidl*, takrat profesor v Gorici, ki je avtor imenitne naravoslovne knjige *Kamniške ali Savinjske Alpe.*

1905

Leta 1905 se je kot drugi obiskovalec spet vpisal *Maksim Gaspari*, in sicer na dan Svetih treh kraljev. Naslednji je vpis obiska znamenitega kamniškega fotografa *Franca Aparnika* z ženo *Justino*, ki se je prav tako podpisala.

Jesen 1905 prinaša vpise *Pavla Grošlja*, ki je bil 24. oktobra še absolvent filozofije, slikarja Vesnana *Gvidona Birolle* (26. septembra 1905) in vnovič *Svetoslava Peruzzija - Krilana*, ki se je tokrat podpisal drugače kot ob prvem vpisu. Bolj dekorativno, samozavestno in dominantno.

15. oktobra 1905 je vpisan *Edvard Pajnič*, znameniti ljubljanski intelektualec. Na isti dan je spet vpisan grof *Gaston von Pettenegg*, Sadnikarjev sodelavec in prijatelj. Bil je član in nadškof nemškega viteškega reda (pripisal je »Erzbischof«).

Jozef Heybal, oče znane pevke Valerije Heybalove, je bil kamniški organist in znamenita osebnost. Na obisku je bil 31. oktobra 1905.

Na isti strani so obiskovalci 29. decembra 1905: *dr. Walter Schmid*, znani arheolog in etnograf, ter profesorja *Josip Wester*, znameniti geograf in planinski zgodovinar iz Ljubljane, ter profesor *Jaka Zupančič*, šolnik in pisec iz Gorice.

Na isti strani je tudi podpis *grofa Sackena* s pripisom datuma, ki ga je prispeval lastnik muzeja J. N. Sadnikar: 1. november 1905.

1906

Naslednja stran prinaša podpisa dveh *Souvanov* iz bližnjega Volčjega Potoka ter še podpis predstavnikov družine *Lazarini – Franca* in *Poldi Lazarini*. Le nekaj kasneje so si zbirko ogledali še drugi člani plemenite rodbine iz Idrije – *Schönbergerji*. Obisk so opravili 22. junija 1906.

Tudi na tej strani je vpis enega od Souvanov – *Helene Souvan,* mame Ferija Souvana. Na obisku 21. julija 1906 jo je spremljala žena znanega ljubljanskega trgovca *Alma Urbanc*.

Tega leta je muzej vnovič obiskala *Ivana Kobilca*, in sicer 29. julija 1906. V poletnem času je takrat muzej gostil veliko obiskov iz tujine. Ogledalo si ga je kar nekaj obiskovalcev iz Trsta – »aus Triest«. V oktobru 1906 je bila v Kamniku tudi baronica z gradu Križ – *Irene baronin Apfaltrern.*

1907

V letu 1907 so v maju muzej obiskali gimnazijci iz Kranja in tajnik Slovenske matice *Fran Podkrajšek* z ženo in sestro. V septembru sta se v Kamniku spet oglasila *Maksim Gaspari* in *Jula Vovk* z Bleda, v katero je bil Maksim Gaspari zaljubljen. Datum ogleda 12. september 1907.

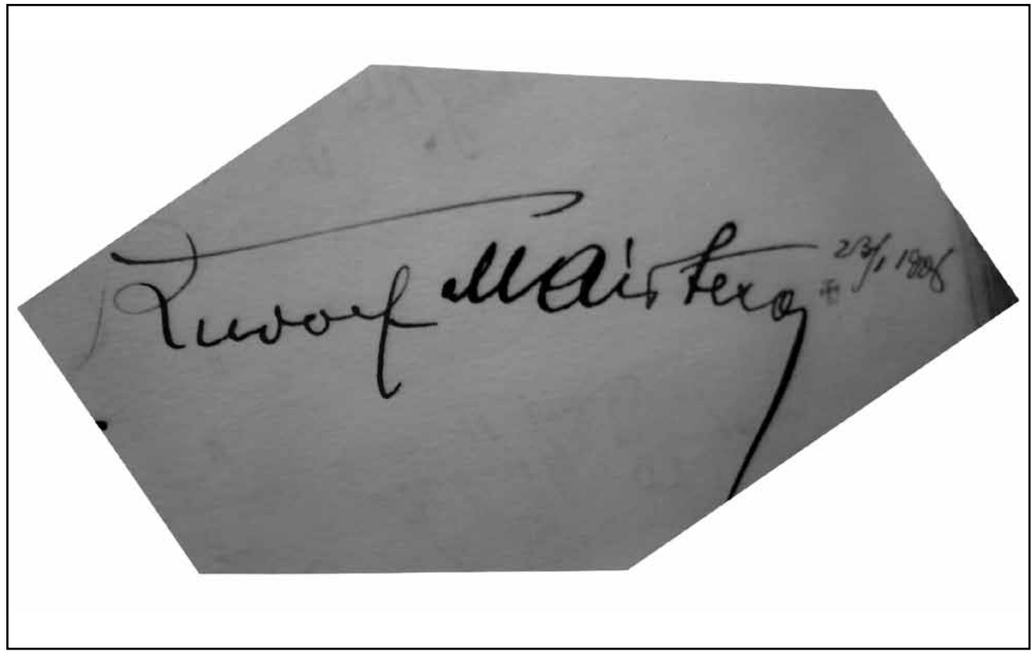
Tega leta je v knjigi tudi sled obiska iz Grčije – Patrasa. Muzej sta obiskala *baron L. Alber*, sicer avstro-ogrski konzul v Patrasu, in njegova žena *baronesa Alber*.

1908

Najznamenitejši obiskovalec leta 1908 je bil *Rudolf Maister,* ki je svojo kariero zgradil ob koncu prve svetovne vojne in po njej ter s svojo držo zagotovil, da je Maribor z okolico ostal slovenski. 23. januarja 1908 je bila z njim v Kamniku tudi bodoča žena *Mary Maister*. Tedaj je bil v garnizonu Ljubljana Maister še nadporočnik. Tega leta se je tudi poročil.

2. aprila 1908 si je muzej ogledal *Rihard Jakopič*. V neposredni bližini njegovega podpisa je tudi podpis kamniškega slikarja *Maksa Koželja.*

17. oktobra 1908 je bil zapisan med obiskovalce *Josip Zarnik*, znameniti slovenski politik, ob njem je *Tomo Zupan*, njegove svetosti tajni komornik. Zupan, ki je bil prešernoslovec in pesnikov biograf, je zapisal:

Rudolf Maister. Foto: Matjaž Brojan.

G. Sadnikarja poznam po njegovi mami Ivani Wohlmuth, poročeni Sadnikar.

Občudujem veliki elan, ki ga ima Sadnikar pri iskanju eksponatov in verjetno velik del plače in denarja, ki ga prisluži pri privatni praksi, vlaga v dragocene predmete, ki jih kot ljubitelj umetnosti pokaže tudi občinstvu.

Na zdar
Tomo Zupan

1909

Ob dnu strani je tudi Kamničan – študent *Vatroslav Kraut,* ki je muzej obiskal na Svete tri kralje – 6. januarja 1909.

Olga Haring na sredi strani je bila spet gostja iz Bele krajine.

Zanimiv je tudi podpis dirigenta opere iz Zagreba – *Nikola Faller* je v knjigo 23. julija 1909 prispeval svoj monumentalni podpis.

15. avgusta 1909 je bil na obisku v muzeju *dr. Josip Mal,* znan zgodovinar, avtor *Zgodovine slovenskega naroda.* Josip Mal je živel v gradu Kolovrat.

29. septembra 1909 si je muzej ogledal župnik iz Rateč *Josip Lavtižar,* ki je bil tudi znan literarni ustvarjalec.

28. novembra 1909 je bil že drugič na obisku naravoslovec *dr. Pavel Grošelj.*

4. decembra 1909 so Sadnikarja obiskali *Seljaki*, ki so bili dobavitelji njegovih indijskih in kitajskih predmetov v zbirki. Zapisani so *Angela, Ljudmila* in *Leopold Seljak.*

1910

Na isti strani je vpisan župnik s Homca *Anton Mrkun,* in sicer 8. februarja 1910. Kmalu za njim je na Šutno prišel *Ludvik von Schivizhoffer,* znani Domžalčan, ki pa je za kraj, od koder naj bi bil izviral, napisal Graz!

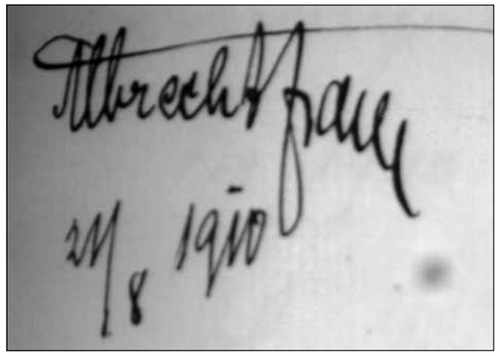
Naslednji je bil na obisku 9. aprila 1910 *dr. Živko Lapajne,* zdravnik, ki je pomagal na svet dr. Niku Sadnikarju, in to celo v kleščnem porodu.

14. avgusta 1910 je Josip Nikolaj Sadnikar vnovič dočakal obisk imenitne osebnosti, saj je ob obisku dirigenta zagrebške opere *Nikola Fallerja*, ki ga je spremljala žena *Thekla Faller*, sam izdelal celo pozdravni naslov v vpisno knjigo: *V dragi spomin obiska 14. avgusta 1910.*

Neposredno po Fallerjevem vpisu se je vnovič vpisal *Viktor Parma,* hkrati z njim pa še en *Parma* (s pripisom gojenec). Na dnu strani je maestralni podpis lastnika zbirke *Josipa Nikolaja Sadnikarja* z okroglimi, tankimi in zadebeljenimi črkami, likovno neponovljivo razkošen.

Na novi strani je ob datumu 21. avgust 1910 podpis pesnika *Frana Albrehta.* Desno pod njim je podpis skladatelja *Emila Adamiča.* Mož je v vpisno knjigo prispeval tudi notni zapis »*Kolera motiva*« in pojasnilo, da bi to »*moral zapisati s krvjo*«. Josip Nikolaj Sadnikar je zapisal tudi datum skladateljeve smrti, 6. december 1936.

9. novembra 1910 je bil na obisku *Josip Mantuani,* znani umetnostni in glasbeni zgodovinar, 28. decembra pa *Fran Orožen*, geograf in zgodovinar ter prvi predsednik Slovenskega planinskega društva.

Fran Albreht, 21. avgusta 1910. Foto: Matjaž Brojan.

1911

Na novi strani, ki kot vse ostale ni oštevilčena, je z datumom 12. januar 1911 zapisan *Wolfried Jäkhel,* ki je zase dejal, da je nova metla v smodnišnici, to pa naj bi pomenilo, da je v letu 1910 prevzel vodenje kamniške smodnišnice. (Zika piše leta 1952 v jubilejnem zborniku smodnišnice: Zaradi kajenja je bil na zahtevo delavcev premeščen.)

7. maja 1911 je zbirko obiskal pesnik *Oton Župančič* z ženo *Ani Kessler,* v bližini pa so vpisi obiskovalcev iz znane ljubljanske družine veletovarnarjev, gradbenikov in jeklarjev *Tönniesov*. Od kod so, so zapisali v nemškem jeziku: aus Laibach.

Naslednji obiskovalec je ob ogledu zapisal rimo:

Pregledal tvojo sem starino,
zdaj pojmo pa na staro vino!

Zgodilo se je 22. junija 1911, podpis avtorja tega verza pa je nečitljiv. Sledi še pripis *A. Korošca* (njegov podpis je mogoče prebrati) s pripisom: *Se pridružim!*

Na isti strani je več podpisov obiskovalcev z Brda pri Lukovici. Gre za družino *Kersnikovih*, ki so bili potomci znanega slovenskega romantičnega realista Janka Kersnika, sicer cesarsko-kraljevega notarja na Brdu. Z Brda so si Sadnikarjevo zbirko ogledali *Anton Kersnik, Maša Kersnik, Ruša Kersnik* ter *Josipa Kersnik.* V zbirko je družino vpeljal, tako je tudi pripisal, *dr. Ž. Lapajne.*

28. julija 1911 si je muzej ogledal takrat zelo znan vinotržec iz Komende *Ferdinand Vode*. Priimek, ki je za vinotržca vsaj nenavaden, je vedno vzbujal hudomušne pripombe. Zbirko si je Vode ogledal v spremstvu *Alfonza Oberwalderja.*

Na naslednji strani je vpis plemenitega *Remersteina* s pripisanim datumom 12. september 1911, neposredno spodaj pa je vnovičen podpis *Maksima Gasparija,* ob njem pa njegova žena *Fanny Gaspari* in datum 24. september 1911.

V bližini njunega podpisa je zabeležen tudi obisk domžalske gostilničarke iz znane domžalske rojalistične postojanke, gostilne *Slokarjevih*, pred katero je sprva stal kip cesarja Franca Jožefa, po ustanovitvi kraljevine SHS pa doprsni kip kralja Aleksandra, delo kiparja Repiča. Na naslednji strani je podpis še enega kiparja *Alojza Dolinarja.*

1912

8. aprila 1912 je zbirko obiskal *Božo Račić,* znani šolnik, ki je bil kasneje kiparju Jakobu Savinšku model za upodobitev dr. Juliusa Kugyja v Trenti.

1913

Med naslednjimi obiskovalci, gre že za leto 1913, je 9. aprila vpisan kamniški historični slikar *Matija Koželj,* rekli so mu »ta stari Koželj«, ki je slikal cerkve. Sledi še 2. maja podpis skladatelja *Antona Trosta* in pa *ing. Gustava Fuchsa*, lastnika gradu Strmol. 31. avgusta je bil prvič na obisku *Zorko Prelovec*, skladatelj iz Idrije.

Zanimiv je vpis 18. septembra 1913 – *Heinrich graf Attems, Landes president.* Attemsi so imeli grad v Slovenski Bistrici. Žal so jih brez krivde potolkli partizani. Zgodila se je velika krivica, zločin.

1914–1918

16. aprila 1914 je vpisana Kamničanka *Fanika Kratner*, 19. julija pa *dr. Demeter vitez Bleiweis Trsteniški.*

Slikar *Matej Sternen* je Sadnikarjevo muzejsko zbirko obiskal 1. marca 1917, pisatelj *Rudolf plem. Andrejka* 27. julija, pravnik in diplomat *dr. Leonid Pitamic* pa 21. julija 1917.

Slikar *Anton Jebačin* jo je prišel pogledat 26. aprila 1918. Naslednji podpis: *Dora Stare Lenarčič* z Vrhnike 20. septembra 1918.

1919

Ivan Povirek je prišel na obisk 14. februarja 1919.

Ivan Tavčar – župan in ljubljanski politik, je bil na obisku 9. junija 1919 (umrl leta 1923).

Jelka Naglas iz znamenite rodbine izdelovalcev pohištva je prišla 6. maja 1919; 9. junija je podpis *Minke Šarabon* iz ljubljanske trgovske rodbine.

Zraven je tudi podpis jurista *Julija Polca.* Njegov sin je bil Julček – zdravnik, ki so ga Nemci leta 1944 ustrelili kot talca v Šentvidu. Stari Julij Polec je bil najprej na Dunaju dvorni svetnik, v Kamnik je prišel že kot upokojenec.

Mira in *Boris Žirovnik* sta vpisana 27. julija 1919 – Boris je bil jugoslovanski rekorder v hrbtnem plavanju. Žal se je kot fant obesil zaradi neuslišane ljubezni do nekega dekleta.

Nekdo je v knjigo zapisal:

Ob krasni umetniški zbirki divi se pohleven zemljan!

10. avgusta 1919 so zbirko obiskali Majdičevi – *Matilda Majdič, Zdenka Majdič, Mira Majdič, Saša Majdič; Marija, Zora, Vera Majdič.* Pri prvih gre za mlinarje iz Jarš, pri drugih pa verjetno za obisk iz Kranja, kjer je bilo veliko Majdičev.

Nekaj drugih obiskovalcev: 15. avgusta 1919 *Josip Sršen,* 21. avgusta *Danica* in *Ivan Ogorelec*, 27. sep-

Gradivo za zgodovino

tembra *Milan Klemenčič* in 20. decembra pater *Janez Žurga,* geolog in univerzitetni asistent.

29. novembra 1919 živinozdravnik *Vlado Stergar,* 30. decembra 1919 *Geoffrey Thompson*, kapitan britanske armade, in *Anton Klemenc.*

1920

V tem letu so bili na obisku *Miha Maleš, Mellihar, Viktor Parma* in spet *Slavko Viher*.

10. februarja je zbirko obiskal domžalski zdravnik in župan *dr. Matija Hočevar*; 12. februarja okrajni glavar v Kamniku *Friderik Luger;* 18. junija pa tudi *Vincencij Povirek*, akademski kipar; 18. julija homški župnik *Anton Mrkun*; 20. julija *Luiza Orel*; 2. avgusta *Vivod*, *Manca Vidic*; 16. avgusta pesnik *Anton Debeljak,* geograf *Anton Melik;* 11. septembra znameniti profesor infektolog *dr. Milko Bedjanič;* 29. septembra *Ida Svetinova* z Vranskega in *Mira Schwentner,* žena založnika Schwentnerja.

1921

Med prvimi sta 6. marca 1921 vpisana Vera in *Fran Albreht*, pesnik iz Kamnika.

Baronica Antonija Lazzarini in drugi člani plemiške družine z gradu Smlednik so bili na obisku 9. marca 1921. 15. maja 1921 so vpisani *Pučniki*, znani kranjski krojači.

28. julija 1921 so vpisani *dr. Simon Dolar,* profesor iz Kranja, *Zofija Peterlin* iz Ljubljane in *Tonček Peterlin* z ljubljanske realke, kasnejši matematik in fizik.

Septembra je bil na obisku *Ivan Pintar*, sorodnik Ivane Kobilce, prvi docent za zgodovino medicine na medicinski fakulteti v Ljubljani. Z njim so bili Sadnikarji veliki prijatelji.

Dr. Vilko Maršič je bil na obisku 5. oktobra 1921.

Nato so že prihajali obiskovalci iz Beograda (SHS) in je polno vpisov v cirilici.

Marija Regvart je vpisana 15. decembra 1921; Regvartovi so bili Sadnikarjevi sorodniki.

Magister farmacije *Pečnik* je bil na obisku 30. decembra 1921.

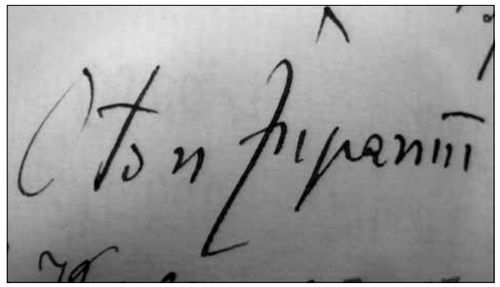
1922

Dušan Adamič je vpisan 12. marca 1922, 17. aprila pa *mag. Stanko Hočevar*, Sadnikarjev bratranec, ki je imel apoteko, in *Anica Tičar*, njegova prva žena.

Eksekutiva Bajsovega vajenskega kluba je bila na obisku 29. aprila 1922: *Bajs* (?), *dr. Franc Orožen* (prvi predsednik SPD), *dr. Arnošt Rosina, dr. Stanko Kmet* (lekarnar), *Jože Turk* (študent prava, ki se je še istega leta ponesrečil na Grintovcu), *dr. Viktor Vovk* (pravnik in planinski pisec) in *Vlado Velušček.*

»Držim, da če Vam cio narod Srba, Hrvata in Slovenaca biti zahvalan, što ste shvatili, da doista rod bo samo taj, koji si budućnost snuje na prošlosti. Želim, da se za Vašu interesantnu zbirku zainteresuje našu javnost. Pošaljem vam naše naučenjake sa Zagreba, da iz Vašeg kamenja čitaju prošlost.«

5. maj 1922 – Radojko Valter

Oton Župančič. Foto: Matjaž Brojan.

Obiski iz Beograda med 26. septembrom in 20. novembrom: *Tonči Kokalj,* dvorni polkovnik pri kraljici Mariji; podporočnik *Nevenko Gjergja;* polkovnik *M. V. Antonijević.*

Z arabsko pisavo se je 10. decembra podpisal *Vejsil Curčić,* sicer kustos kraljevega muzeja iz Sarajeva.

8. decembra 1922 je bil drugič na obisku skladatelj *Zorko Prelovec.*

1923

Generallajtnant *Vladimir Mustafić,* namestnik Stavropoljske dežele in generalni guverner iz Odese, 22. decembra 1930 (pomota?).

Dragutin Nuber, numizmatik iz Osijeka, vpisan leta 1923.

Kamničan *Franci Dolenc*, študent kemije, se je vpisal 14. aprila 1923; 23. aprila pa magister *Bohuslav Lavička,* lekarnar v Tržiču, ki je imel najlepšo apoteko v Evropi. Bil je ustreljen kot talec med nemško okupacijo, sicer pa je znamenita osebnost za zgodovino slovenske farmacije.

5. junija 1923 je bil na obisku *Ivan Vavpotič*, slikar, avtor Verigarja (prvih znamk SHS), rojen v Kamniku, kjer je bil njegov oče nekaj časa okrajni zdravnik. Dveleten se je z očetom preselil v Novo mesto in ga imajo zato za Novomeščana. Za filateliste je zelo pomemben avtor prvih jugoslovanskih znamk.

Učenci in učitelji prve državne kmetijske šole na Grmu pri Novem mestu so 10. julija 1923 občudovali lepoto teh stvari. (Tako so zapisali.)

11. julija 1923 sta bila na obisku *Fran Šuklje*, politik in zgodovinar, in *dr. Ivo Šubelj,* predsednik odbora za prevzem avstrijske oblasti v Kamniku.

1. avgusta 1923 se je vpisal *Ciril Rakovec,* učitelj Nika Sadnikarja.

Avgusta je bil na obisku znani hrvaški kipar *Ivan Meštrović*, verjetno v spremstvu *Maksima Gasparija* in *Izidorja Cankarja,* umetnostnega zgodovinarja, pisatelja, prevajalca in diplomata. Izidor Cankar je leta 1920 zasnoval študij umetnostne zgodovine; ta predmet je med leti 1920 in 1936 tudi sam predaval. Bil je velika avtoriteta v umetnosti. V letu 1944 je bil celo minister v Šubašićevi vladi v Londonu, in sicer za področje prosvete, pošte in telegrafa.

26. avgusta 1923 je vpisan *Josef Stravne*, avstrijski konzularni svetnik.

Listek, vstavljen v knjigi, s pripisom – neznana priložnostna pesem Otona Župančiča, zapisana mladi Kamničanki v spominsko knjigo:

Za sencami, za bežnimi oblaki,
ki v nič razprši jih najmanjši dih,
do smrti se lovimo, siromaki,
iz njih rojeni se vtopimo v njih.

Oton Župančič,
Zaprice, 31. avgusta 1923

9. septembra je z Gasparijem prišel pogledat zbirko slikar *Olaf Globočnik*. Isti dan je vpisan *dr. Ferry Souvan* iz znamenite družine Souvanov, lastnikov graščine v Volčjem Potoku.

1924

Ženska obrtna šola, atelje za šivanje perila in oblek – si je ogledala 23. maja 1924 prezanimivo zbirko gospoda Sadnikarja.

Saša Šantel, profesor in slikar

Vpisi oseb iz Subotice, Splita, Zagreba, Vukovarja. Pianist *Anton Trost* je prišel na obisk 26. julija 1924, ob klavirskem koncertu.

Dr. Fran Ogrin, kamniški srezki poglavar, je bil z ženo *Josipino* na ogledu 6. avgusta 1924.

26. avgusta 1924 je bil na zadnjem obisku sorodnik iz Celovca *Fran Sadnikar*, ki je Josipu Nikolaju Sadnikarju za zbirko priskrbel znamenite protestantske knjige.

Z otroško pisavo sta 30. avgusta podpisana sinova Otona Župančiča, ki sta prišla s teto *Marijo Kesslerjevo*, tedaj desetletni *Marko Župančič* (Ciciban iz očetovih pesmi za otroke), kasneje arhitekt, in *Andrej Župančič,* kasneje zdravnik in znanstvenik.

20. septembra 1924 je član narodnega gledališča v Ljubljani *Milivoje Stojković* zapisal:

Upravo zadivljen interesantnim pokućstvom gospoda doktora izjavljujem svoje duboko poštovanje prijatelju starinaru.

Leopold in *Fani Seljak*, ki sta se vpisala tudi 20. septembra 1924, sta bila prodajalca vseh kitajskih izdelkov Josipu Nikolaju Sadnikarju. Zakonca sta zbirala kitajske stvari. Leopold Seljak je bil strojnik na avstrijski trgovski ladji in je na Kitajskem kupoval eksotične predmete. Kasneje jih je potem žena (že vdova) prodala Sadnikarju.

1925

Dr. Franc Mesesnel, znani ljubljanski umetnostni zgodovinar, likovni kritik in konzervator, je bil strokovnjak za slovenski slikarski realizem od Wolfa do impresionistov. Sadnikarjevo muzejsko zbirko si je ogledal 28. julija 1925.

13. avgusta 1925 je prišel na obisk *Oton Župančič*, ki je takrat bival v Kamniku. Z njim je bila žena *Ani Župančič* (rojena Kessler).

Zbirko sta si avgusta 1925 ogledala tudi profesorja iz Ljubljane *Kobal* (III. državna gimnazija) in profesor nemščine na I. državni gimnaziji v Ljubljani *Gregorin*; *Josip Mazi*, tudi vpisan med obiskovalci, je bil ravnatelj omenjene gimnazije. Pripeljal jih je Oton Župančič. Poleg je vpisana *Marija Kessler*, Župančičeva svakinja.

31. avgusta 1925 je vpisan kot obiskovalec (prispeval je le podpis) *Fran Milčinski,* znani sodnik in humoristični pisatelj; avtor več strokovnih razprav o vzrokih in pojavnih oblikah zanemarjenosti otrok, o delovanju mladinskega sodnika. Bil je avtor *Butalcev*, dela *Gospod Fridolin Žolna in njegova druščina, Ptičkov brez gnezda,* mladinskih iger in drugega. Milčinski in *Oton Župančič* sta vedno prijateljevala in sta si tudi skupaj ogledala zbirko.

Sadnikarjevi so v letu 1925 dozidali spodnjo od obeh hiš. Ko so 12. septembra na ostrešje »za likof« pritrdili smrekico, so se v Zlato kamniško knjigo podpisali mojstri zidarji: zidarski mojster *Alojzij Iskra*, pomočnika *Jožef Iskra* in *Jakob Iskra* ter maltar *Jernej Žumer*, vsi iz Mekinj.

1926

Vladimir Stoviček, kipar medaljer, si je zbirko ogledal 20. januarja 1926.

Mladi *Niko Sadnikar* se je v knjigo podpisal kot 10-letni deček 28. maja 1926.

Prof. dr. Fran Ivan Zavrnik, redni profesor histologije in embriologije na Visoki veterinarski šoli v Zagrebu, je 21. junija iz Zagreba pripeljal v Kamnik na ogled zbirke svoje študente, ki so se tudi vsi podpisali. Ob obisku je prof. dr. Zavrnik, ki je potem tri leta pozneje, torej leta 1929, prav tako v Zagrebu ustanovil Slovensko narodno knjižnico in čitalnico, zapisal:

Vsi udeleženci smo občudovali grandijozen uspeh marljivosti in doslednosti veterinarja dr. Sadnikarja.

23. avgusta 1926 si je zbirko ogledal *Ladstätter*, sorodnik domžalskih slamnikarjev.

30. avgusta je vpisan *Avgust Bukovec*, eden najbolj znanih slovenskih čebelarjev, ki je organiziral slovenske čebelarske podružnice; bil je tajnik čebelarskega društva Slovenije, predsednik zveze čebelarskih društev Jugoslavije, dolga leta (1925–1941) pa tudi urednik *Slovenskega čebelarja*.

1927

Med prvimi je v tem letu vpisan *Franc (Franjo) Cerar,* slamnikarski tovarnar iz Domžal.

Tega leta je s pripisom *Felix Alleluja 1927* vpisan pater frančiškan *Roman Tominec*, teolog in umetnostni zgodovinar, ki je umetnostno zgodovino z doktoratom sklenil leto poprej, sicer pa dobričina in izredno priljubljena osebnost.

16. junija 1927 so prišli na ogled zbirke absolventi veterinarske fakultete iz Zagreba, vodil jih je *prof. Ogrizek*. Istega leta je bilo prav tako veliko obiskovalcev, ki so se podpisali v cirilici.

Zgodilo se je, da je vpisna knjiga dočakala tudi vpis v arabski pisavi. Z arabskimi pismenkami se je vpisal *Mahmud Skenderov Safikurdli.*

Oskar Winkler, ki je bil nekaj časa direktor v kamniškem Titanu, si je zbirko ogledal 27. avgusta 1927 skupaj z ženo *Elso*, z dekliškim priimkom *Pallies*. Tovarna Titan se je prvotno imenovala po lastniku Čehu, ki se je pisal Špalek.

Kot zadnji obiskovalec v letu 1927 se je podpisal dr. *Anton Breznik,* slavist, slovničar, avtor mnogih temeljnih jezikoslovnih knjig in pravopisov.

1928

Prvi tega leta je bil 9. januarja *prof. Karlo Adamič*, glasbenik organist, avtor sakralne glasbe, ki je priredil veliko ljudskih pesmi.

Josip Heybal je zbirko obiskal 9. januarja 1928, bil pa je organist v Kamniku in nekaj časa tudi violinist v kamniškem salonskem orkestru.

26. februarja 1928 si jo je ogledal *dr. Draško Wilfan,* znani slovenski ginekolog in porodničar; bil pa je tudi prvi Slovenec, ki je 100 metrov prosto preplaval v manj kot minuti.

29. aprila je bil v muzeju Kamničan, publicist in narodni delavec *Ivan Fajdiga* (psevdonimi Vinko Dobrin, Zapriški, Marko Zorin). Bil je avtor kamniških pisem (1893–1898), v katerih je obsojal nemškutarstvo in naturalizem kot prihajajočo novo smer.

In prav zastopnik naturalizma v naši literaturi je podpisan blizu Fajdige – *Fran Govekar,* ki si je muzej ogledal aprila istega leta.

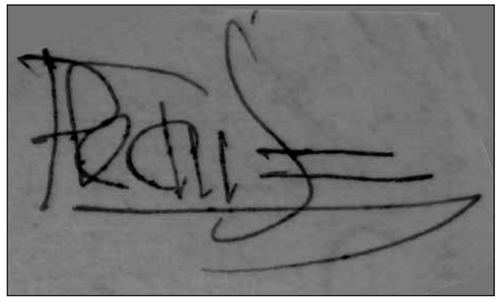
13. maja 1928 sta bila na obisku *Julči Karlovšek - Weble* in njen mož *Jože Karlovšek.* Karlovšek je prijateljeval z Josipom Nikolajem Sadnikarjem, saj sta ju družila ljubezen do istih stvari, lepot in spoštovanje istih vrednot.

23. avgusta so bili v Kamniku skupaj na obisku v muzeju pesnik *Oton Župančič, Janko Lavrin* in njegova žena *Nora*, ki so se malo pred tem srečali že v Bohinju. Lavrin je bil belokranjski rojak na univerzi v angleškem Nottinghamu, literarni zgodovinar, slavist, esejist in prevajalec. S svojimi prevodi je bil pomemben posrednik slovenske književnosti. Z ženo Noro, angleško slikarko, sta prišla na poročno potovanje v Slovenijo in se najdlje ustavila prav v Kamniku. (Primerjaj ilustrirani poročni dnevnik Nore Lavrin, *Slovenija. Poletje 1928.* Založba Vale Novak, 2004.)

Dva dni pozneje si je zbirko ogledal *Matija Murko,* ki je bil do leta 1931 (po gostovanjih v Gradcu in Leipzigu) v Pragi redni profesor, od leta 1932 do 1941 pa redni predsednik Slovenskega inštituta.

Pesnik in prevajalec *Gregor (Griša) Koritnik*, avtor več pesniških zbirk, ki je v angleščino prevajal Prešerna, je bil v Kamniku 26. avgusta 1928, z njim pa tudi bibliotekar in zgodovinar *dr. Jože Rus,* kipar *Ivan Zajec,* avtor Prešernovega spomenika v Ljubljani, in še *Maksim Gaspari.*

Kapitan, komandant podmornice »Nebojša« (podpis nečitljiv), si je zbirko ogledal 15. novembra 1928.

Jože Plečnik. Foto: Matjaž Brojan.

1929

Ivan Selan, znani kartograf, risar in izdelovalec denarja iz Suhadol, je bil na ogledu 22. februarja 1929.

Znamenita slovenska ustvarjalca sta se v Kamniku znašla v juniju 1929; 18. aprila si je Sadnikarjev muzej ogledal arhitekt *Jože Plečnik,* 20. aprila 1929 pa slikar *Hinko Smrekar.* Vpisov obeh je v Zlati knjigi Kamnika še več – vsak je drugačen in pomenljiv.

Znana *Miss Fanny S. Copeland*, Škotinja iz Edinburgha, lektorica angleščine na ljubljanski univerzi, velika prijateljica Slovenije, še posebno planincev in plezalcev, je bila na obisku 7. decembra 1929 z zakoncema *Charles*.

1930

Dr. Ivo Benkovič, brat Josipa Benkoviča, kamniški doktor prava, odvetnik in politik, si je zbirko ogledal 30. januarja in svoj obisk ponovil 17. junija.

V letu 1930 je bilo na ogledu zbirke zelo veliko turistov, ki so svoje počitnice preživljali v Kamniku. Prišli so od vsepovsod (iz Zagreba, Reke, s Krka, iz Splita). Zbirko so si ogledali celo gostje iz Ismailije v Egiptu.

19. avgusta 1930 je pustil svoj avtogram *Dragotin Hribar*, znani knjigarnar in tiskar, ki je bil tudi novinar in urednik več listov (*Slovenski narod, Domovina, Jež, Slovan*), kot tiskar pa je tiskal tudi druge časopise.

Zanimivo je, da so bili prav leta 1930 zelo pogosti obiski iz drugih delov tedanje domovine (predvsem iz Hrvaške). Med njimi je vnovič s podpisom zabeležen Plečnikov obisk Sadnikarjevega muzeja – 13. decembra 1930. Z njim in *Janezom Valentinčičem* so bili študenti arhitekture *Oton Gaspari, Edvard Ravnikar, Edo Mihevc* in drugi.

Pod njimi je 21. decembra vpisan *Demeter Sadnikar*, brat Nika Sadnikarja, ki je bil kasneje, po očetovi smrti tudi solastnik Sadnikarjevega muzeja.

1931

V prvem delu leta je med mnogimi podpisi obiskovalcev mogoče najti vpis *dr. Zore Lovrenčič*, ki je 2. maja zapisala tudi:

Naših starožitnosti muzej,
dobro si ga vsak oglej!

Vekoslav Korošec, evangeličanski misijonar, je 10. junija 1931 zapisal tale psalm:

Gospod je moj pastir,
slabo se mi ne more goditi!

21. junija je vpisan tudi *Tone Gaspari,* brat Maksima Gasparija, sicer pa ravnatelj Meščanske šole v Domžalah.

Sadnikarjevo zbirko si je ogledalo zelo veliko veterinarjev, tako slovenskih kot hrvaških, kar pa je po svoje razumljivo, saj so z obiskom izkazovali tudi spoštovanje do zbirateljske dejavnosti svojega kolega dr. Josipa Nikolaja Sadnikarja.

31. julija je z zelo prepoznavnim, markantnim podpisom vpisan slovenski pesnik, sicer pa pravnik, *dr. Alojz Gradnik.* Njegovo pesništvo pripada moderni, v pesmih pa je izpovedoval vitalistično, nagonsko doživljanje ljubezni, raziskoval je globine občutenja zlitja ljubezni in smrti.

15. avgusta si je zbirko ogledala znana slovenska balerina *Lydia Wisiakova.*

27. avgusta je zbirko obiskal ljubljanski župan *Ivan Hribar* z ženo *Marijo* in hčerko *Zlatico*, kasneje znano zdravnico otorinolaringologinjo.

27. septembra si je zbirko ogledal znani slikar in grafik *Elo Justin.*

30. septembra se je vpisal tudi slikar *Fran Pavlovec*, učenec Riharda Jakopiča. Posebej se je posvetil krajinam in pri tem že zgodaj oblikoval izvirno in lirično poudarjeno podobo slovenske krajine.

1932

Jožef Gorup, pl. Slavinjski, ki si je v začetku leta 1932 ogledal Sadnikarjev muzej, je bil bližnji sorodnik podpornika in mecena, enega najbogatejših Slovencev, ki je celo v mednarodnih razmerah dosegel velik ugled finančnika, hotelirja, gradbenika in pomorca. Gorup je podpiral vse, kar je lahko prispevalo h gospodarskemu in kulturnemu osamosvajanju Slovencev. Podpiral je šolstvo in bil velik naprednjak. Sezidal je današnjo stavbo Mladike v Ljubljani.

Pod Gorupovim razkošnim podpisom je notno črtovje z nekaj vpisanimi notami in podpis *Ivan Noč.* Noč je bil pianist, ki je bil vedno v Gorupovi bližini. Ob koncertu v New Yorku se je odločil za samomor in skočil z nekega mostu v smrt.

Med gosti muzeja je 5. marca vnovičen podpis *Otona Župančiča*, ki je – kot je znano – nekaj let preživel v Kamniku. Bil je v spremstvu *Pavla Golie*, pesnika in dramaturga, doma iz Trebnjega. Golia je bil upravnik Drame SNG in redni član SAZU.

9. novembra je bil v Kamniku, verjetno na poti v Kamniško Bistrico, general *Petar Živković*, predsednik ministrskega sveta kraljevine Jugoslavije; zbirko si je ogledal v spremstvu nekaj ministrov tedanje kraljeve vlade. Ob Živkovićevem obisku je moral biti v spremstvu še ban Dravske banovine *dr. Marko Natlačen,* ki se je tudi podpisal.

Večje število senatorjev je v Kamnik pripeljal poslanec *dr. Rožič*. V tem letu je bilo na ogledu veliko obiskovalcev iz tujih držav: tako so bili v avgustu v Kamniku številni obiskovalci iz Londona, Cambridgea, Birminghama, Nottinghama in drugod. Skupino 36 Angležev je pripeljala *Miss Fanny S. Copelandova* iz Ljubljane.

Znani dramski igralec iz Zagreba *Mato Grković*, ki je 17. avgusta 1934 obisk še ponovil, je prvič zapisal:

Hvala za lijepe utiske, koje sam ovdje imao.

Milka Ternina iz Zagreba, operna pevka svetovne slave, je v Kamnik zelo rada hodila. Stanovala je v spodnji Sadnikarjevi vili, za gospodinjsko pomočnico pa si je izbrala *Marijo Špank,* ki ji je tudi v Kamniku urejala gospodinjstvo. Z njima je bil tudi *Igor Sever,* študent pianist, ki je bil državni pianistični študentski prvak. Vsi trije so se vpisali 24. junija 1932. Milka Ternina se je v Sadnikarjevi spodnji vili zadrževala 3 do 4 mesece. Poleg gospodinjske pomočnice je imela tudi kuharico. Nenehno je sprejemala na obisk goste, med njimi so bili najvidnejši operni pevci in drugi glasbeni sodelavci. Ob obisku je zapisala:

Prevzele so me starine, ki jih je zbral J. N. Sadnikar. Čestitam in hvala za ogled

Milka Ternina
operna pevka Zagreba
in njujorške opere Metropolitan

Skupino umetnostnih zgodovinarjev je 11. septembra vodil *dr. France Mesesnel*, sicer znan tudi kot likovni kritik in konservator. Spremljala jih je Kamničanka *prof. Klavdija Žvokelj*.

»V stare čase se je zatopila – Lea Fatur«, pisateljica, 16. septembra 1932.

Maks Rovšek, znani ljubljanski starinar, je z družino prišel na obisk 7. oktobra.

17. novembra se je med obiskovalce zapisal politik *Franc Grafenauer.* Zaradi izjav o avstrijski politiki je bil leta 1888 obtožen veleizdaje. Leta 1919 je zastopal koroške Slovence v narodni skupščini v Beogradu, bil pa je tudi med tistimi, ki so si (žal brezuspešno) prizadevali za uspeh koroškega plebiscita.

Ob datumu 11. decembra najdemo vpis *arh. Jožeta Plečnika*, ki si je Sadnikarjevo zbirko do tega obiska ogledal že kar nekajkrat.

Stanko Hočevar, vrhniški župan, sicer bratranec dr. Nika Sadnikarja, si je zbirko ogledal 21. decembra 1932.

1933

Ob datumu 14. januarja 1933 najdemo podpis znanega akademskega slikarja *Nikolaja Pirnata* in žene *Nade*. Zraven je 22. januarja podpis doktorice ginekologije *Mire Fink*. Sledi 4. marca podpis *Anteja Gabra,* znamenitega filatelista iz Kamnika. Na naslednjo stran se je podpisal kamniški slikar *Miha Maleš.*

Graščakinja *Wurzbachova* je prišla v Kamnik z bližnje Rodice pri Domžalah.

Predsednik Aerokluba Jugoslavije *Rado Hribar* je pripeljal na ogled zbirke znamenitega angleškega prekooceanskega letalca *Gastona Fitzmauricea*, ki je bil tudi zbiralec starin. V angleščini je zapisal:

Presenečen sem nad bogato zbirko starin sredi majhnega mesta Kamnik.

1934

Znani *Miha Osolnik,* arhitekt iz Šentvida pri Lukovici, se je vpisal v knjigo 24. julija.

Dan pozneje se je ob obisku zahvalil za lep sprejem *dr. Golmajer* z družino:

Dr. Golmajer sa familijom iz Zagreba, docent Veterinarskog fakulteta, zahvaljuje lijepom prijemu.

Poleg te zahvale je nečitljiv podpis gosta iz Prage, sicer sekretarja češkoslovaškega poslaništva v Beogradu.

Potem so bili spet na obisku *Gasparijevi*, in sicer 15. avgusta. Najprej so se v knjigo vpisali otroci: *Breda Gaspari, Vida Gaspari* in *Oton Gaspari,* na koncu pa še oče *Maksim*.

Tenorist s Homca, *Jože Gostič,* ki si je veliko pevsko kariero ustvaril v Zagrebu, si je zbirko ogledal 18. novembra.

Med obiski Kamnika zabeležimo tudi obisk *dr. Nika Županiča*, ministra brez listnice v vladi v Beogradu, sicer etnologa in antropologa, ki je bil prvič tukaj že 10. januarja 1931.

1935

24. februarja se je v knjigo podpisala *Ruža Šantl,* slikarka, sicer sorodnica že bolj uveljavljenega slovenskega slikarja Saše Šantla.

18. marca je bil na obisku znameniti slovenski telovadec, olimpijec *Stane Derganc*, ki je bil slikarju Ivanu Vavpotiču za model pri risanju risbe za znamenito znamko Verigarja.

Naslednja vpisnika v knjigi sta *Vera* in *Ferdo Vesel,* ki je bil dolgoletni Sadnikarjev kamniški prijatelj, saj je od leta 1899 do 1902 živel v Mekinjah. Leta 1887 je izdelal ob množici drugih portretirancev tudi portret Josipa Nikolaja Sadnikarja.

Slavist slovničar *Rudolf Kolarič* je vpisan kot obiskovalec 20. marca.

Nato se je vpisala *Vera Albrehtova,* pesnica in pisateljica, ki je veliko svojega časa namenila delu v ženskem gibanju. Bila je znana avtorica pesmi za otroke, saj je po drugi svetovni vojni izšlo več njenih zbirk, namenjenih mladini.

13. aprila so bili na obisku v Kamniku člani historičnega seminarja univerze v Ljubljani. Po opravljenem ogledu zbirke so se podpisali *prof. dr. Milko Kos, Leo Pettauer, Franc Terseglav, Jože Maček, Marija Verbič* in drugi.

29. maja so Sadnikarjevi dobili na obisk *N. Remeranda*, francoskega konzula v tedanji Jugoslaviji, ki je takrat prišel odlikovat kamniški francoski krožek pod vodstvom prof. Klavdije Žvokelj.

27. junija si je ogledal zbirko potomec znane grofovske družine Wurzbach iz Grobelj – *Norbert Wurzbach*.

Izidor Cankar, znani slovenski umetnostni zgodovinar, pisatelj, prevajalec in diplomat, se je ponovno vpisal med obiskovalce 3. julija.

Ob koncu leta – 27. novembra 1935 – je vnesel v knjigo svoj podpis tudi *Ivan Zika*, znameniti kamniški profesor romanist, ki je s svojim pedagoškim delom na kamniški gimnaziji in z javnim delovanjem v športu zelo zaznamoval svoj čas. Bil je eden največjih kamniških izobražencev, ki je tudi v svojem dolgoletnem novinarskem delovanju zapustil množico člankov. Njegovo strnjeno delo pomeni imenitno gradivo za zgodovino mesta, povzetek dogajanj v Kamniku v prvi polovici 20. stoletja in kroniko Kamnika, ki je ni mogoče spregledati.

1936

V začetku leta 1936 je predsednik vlade Kraljevine Jugoslavije *dr. Milan Stojadinović* v spremstvu žene in hčerk obiskal Sadnikarjevo zbirko. Ob ogledu ga je spremljal takratni slovenski diplomat *dr. Franc Kulovec*, ki je izgubil svoje življenje ob bombardiranju Beograda 6. aprila 1941.

Med prvimi podpisniki v letu 1936 je *dr. Anton Korošec,* ki je v letu 1928 celo sprejel mesto v predsedstvu vlade, leta 1930 pa jo je na pritisk Slovenije zapustil. Dr. Korošec je zavračal liberalizem in socializem ter si prizadeval za oblikovanje avtonomne Slovenije. Bil je častni doktor ljubljanske univerze.

Znameniti slovenski dramski igralec *Avgust Cerar - Danilo* je prišel na obisk 26. aprila 1936.

12. avgusta se je podpisal mladoletni kralj *Petar II.* (Karađorđević) in ob njem kraljica *Marija*.

Med podpisniki je bil 1. novembra tudi urednik Modre ptice *Vladimir Bartol.* Avtor Alamuta je izjavil, da v Ljubljani nima dovolj miru, zato se je podal v Kamnik k teti Nika Sadnikarja, Ani Novak, ki je živela v centru Kamnika. Pri njej je dobil sobo, pisal in v Kamniku knjigo tudi končal.

1937

4. marca je bil v Kamniku na obisku kipar in medaljer *Stane Dremelj*. Svoje reliefe je oblikoval tako v bronu, kosti, zlatu in kamnu. Bil je tudi raziskovalec antične numizmatike. Ob njem so se vpisali tedaj znameniti »Trboveljski slavčki«, ki so prepevali celo na ameriškem radiu.

3. maja je prišel na obisk knez *Pavle*, regent mladoletnega kralja Petra II.:

Obiskal sem zbirko J. N. Sadnikarja kot diplomirani umetnostni zgodovinar in ker sedaj po smrti bratranca Kralja Aleksandra I. nadomeščam mladostnega Kralja Petra II.

regent, knez Pavle

11. avgusta 1937 se je v knjigo podpisal *dr. France Stelè,* znani umetnostni zgodovinar, sicer Kamničan, rojen v bližnjih Tunjicah.

Ob njem je podpisan *prof. Pavle Rančigaj,* organist, skladatelj in pedagog, ki je avtor več zvezkov *Narodnih pesmi* (1937–1951) ter starih božičnih pesmi.

V tem mesecu je Kamnik obiskalo veliko ljudi iz Srbije, zanimivo pa je, da se je za obisk Slovenije odločilo veliko beograjskih študentov, ki so mesto pod planinami praviloma obiskovali v spremstvu svojih profesorjev z beograjskih fakultet. Tako je bilo med leti 1910 in 1940. Študenti iz Beograda so si omislili tudi počitnice v Kamniku, stanovali pa so v režiji Počitniške zveze (Ferijalnog saveza Jugoslavije).

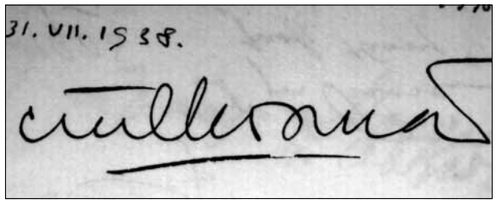
31. avgusta 1937 si je zbirko ogledal *Drago Blatnik*, kasnejši kamniški znanstvenik genetik, z bratom Srečkom.

5. oktobra 1937 sta si v spremstvu *Maksima Gasparija* ogledala Sadnikarjevo zbirko *Uroš Djonić,* upravnik univerzitetne knjižnice v Beogradu, in znani slovenski literarni zgodovinar, leksikograf in prevajalec, predvsem pa knjižničar *dr. Joža Glonar*. Glonar je po doktoratu (1911) služboval v univerzitetni knjižnici v Gradcu in se nato posvetil razvoju slovenskega bibliotekarstva. Zanj ima izjemno velike zasluge.

5. decembra 1937 so dr. Josipa Nikolaja Sadnikarja proglasili za častnega meščana mesta Kamnik in dogodek proslavili tudi v domačem muzeju. Ob tej priložnosti se je v Sadnikarjevi hiši zbralo kar precej uglednih gostov, ki so z gospodarjem želeli praznovati, kar je bil za Sadnikarjevo hišo velik dogodek. Takrat so bili tamkaj gostje: minister v vladi v Beogradu *dr. Miha Krek,* okrajni načelnik *Dioniz Maraž*, advokat *dr. Dominik Žvokelj*, slikar *Stane Cuderman*, ki je izdelal diplomo častnega meščana, kamniški župan *Anton Stergar* in podžupan *Karel Albreht.* Poleg sta bila tudi svečar *Janko Stele* in veterinar *Boštjan Kordaš*.

1938

Med prvimi obiskovalci leta 1938 so se od 15. marca dalje vpisali znani geologi in paleontologi. Med več kot desetimi strokovnjaki za raziskovanje preteklosti zemlje in življenja na naših tleh velja omeniti antropologa *Boža Škerlja*, ki je bil celo častni član Kraljevskega antropološkega inštituta Velike Britanije, *dr. Frana Rakovca*, docenta za geologijo in paleontologijo Univerze v Ljubljani, predvsem pa arheologa *dr. Srečka Brodarja,* ki je leta 1939 doktoriral iz geologije in paleontologije. Dr. Brodar je leta 1928 odkril mlajšo paleolitsko kulturno zapuščino (aurignacien) v Potočki zijalki na Olševi. Najdba več kot 130 koščenih konic na nadmorski višini več kot 1700 metrov je tako posebna, da so novo odkritje v okviru aurignaciena poimenovali »olševien«.

Ciril Kosmač, 31. julija 1938. Foto: Matjaž Brojan.

V Nevljah so namreč 14. marca 1938 našli mamuta. Kaže, da so podpisani arheologi in paleontologi prišli v Kamnik prav zaradi omenjene najdbe in se ob tej priložnosti zglasili pri Sadnikarjevih. Znano je, da sta bila ob odkritju mamuta, neposredno po najdbi, povabljena na prizorišče najdbe tako veterinar Josip Nikolaj Sadnikar kot njegov sin Niko.

Dr. Otmar Pirkmajer, podban Dravske banovine, se je podpisal 8. maja 1938. Zanimivo je, da je bilo prav spomladi 1938 v Kamniku izredno veliko obiskov, ki so bili tako ali drugače povezani z najdbo mamuta.

8. julija 1938 je zabeležen obisk *Lucijana Marije Škerjanca*, znamenitega slovenskega skladatelja.

Slikar *Božidar Jakac* in njegova žena *Tatjana* sta se podpisala 31. julija 1938, poleg njiju pa je podpis *Cirila Kosmača,* ki si je zbirko ogledal kot 28-letni fant. Kosmač, ki je dodobra zaznamoval slovensko literaturo, film in kulturo nasploh, je bil predstavnik socialnega realizma. Po njegovem scenariju so posneli prvi slovenski celovečerni film Na svoji zemlji.

21. avgusta 1938 je vpisan *dr. Boris Orel,* znani slovenski etnolog, ravnatelj Etnografskega muzeja, ki je leta 1947 nanovo postavil različne zbirke Etnografskega muzeja, je hkrati zasnoval tudi načine, kako ohraniti in varovati slovenske etnografske zbirke.

Ob Orlu je podpis drugega etnološkega strokovnjaka *Rajka Ložarja*, prav tako avtorja številnih člankov, publikacij in knjig s področij arheologije in etnologije (prvič že 8. avgusta 1934).

9. septembra se je vpisal *Rudolf Dostal* (s psevdonimom Labacensis). Bil je pedagog, ki je pisal članke o krajevni zgodovini, geografiji, gospodarstvu, pogosto anonimno ali pod omenjenim psevdonimom.

1939

Kamniški slikar *Anton Koželj* se je vpisal 26. februarja 1939 (prvič že 1921).

Dr. Anton Peterlin, podpisan 9. aprila 1939, je bil matematik in fizik; ustanovil je Institut Jožef Stefan. Strokovnjak za sintetična vlakna oziroma polimere je bil v letu 1955 prejemnik Prešernove nagrade.

Slovenski pesnik *Severin Šali* je 30. aprila zapisal verze:

Pod senco Kamniških planin,
za lepa doživetja,
starinska razodetja,
zahvala vam in lep spomin!

Teolog *dr. Anton Korošec*, vpisan 4. junija 1939, tedaj politik, s pripisom predsednik senata, kar je postal decembra 1938, je bil v Kamniku večkrat, saj je bil Sadnikarjev dober prijatelj. Leta 1940 je bil imenovan za prosvetnega ministra v vladi v Beogradu, decembra istega leta pa je umrl. Na obisku z njim je bil *dr. Marko Natlačen*, ban Dravske banovine.

Pisatelj *Fran Govekar,* pristaš naturalističnega pisanja, si je v juliju 1939 kot svoj kraj – nepojasnjeno – vpisal Homec.

Z Dunaja so 2. in 11. avgusta prišli na ogled zbirke *Praschnikerjevi*, ki so bili verjetno sorodniki kamniškega podjetnika Alojza Prašnikarja.

Biolog *prof. dr. Janez Matjašič* se je kot dijak podpisal 26. julija; znani kipar *Boris Kalin* 31. avgusta; *Ciril Vremšak*, glasbenik in dirigent kamniške Lire, žena *Angelca* in sin *Samo*, skladatelj in dirigent Lire, so bili na obisku 28. oktobra 1939.

Kasnejši farmacevt *Janez Kromar* se je kot študent podpisal 3. novembra 1939.

1940

Na obisk iz Rusije, in sicer iz Petrograda, sta 6. januarja prišla ing. *Jakov N. Korobko* in soproga *Frida Korobko.*

Ban Dravske banovine *dr. Marko Natlačen* je bil 11. januarja 1940 z družino vnovič na obisku.

4. junija so si zbirko ogledali člani kegljaškega odseka Slovenskega avtomobilskega kluba; 19. junija pa znani slovenski farmacevt *Pavle Bohinc,* ki ga uvrščajo med začetnike slovenskega farmacevtskega šolstva in znanosti.

Profesor urologije *Slavko Rakovec* se je s soprogo *Ilko* podpisal 11. avgusta 1940. Sledilo je veliko obiskovalcev iz Beograda, Zagreba, izletniki iz Celja in drugi.

Jože Bertoncelj, znameniti kroparski kovač, ki je s svojim kovaškim delom zelo zaznamoval svoj kraj in dal Kropi tudi promocijsko umetniško vrednost navzven, je bil v Kamniku večkrat. Tokrat se je podpisal 19. avgusta 1940.

1941–1945

V tem obdobju je Josip Nikolaj Sadnikar preživel več groženj, da se bodo zbirke polastili okupatorji, vendar do njene selitve na okupatorju bližjo lokacijo v Celovec k sreči ni prišlo. Je bilo pa kljub vojnemu času v njej še vedno precej obiskovalcev; vendar bistveno manj kot v mirnih časih.

4. februarja 1941 si je zbirko spet ogledal risar, slikar in ilustrator *Elo (Gabrijel) Justin*, ki je bil prepoznaven in uveljavljen likovni ustvarjalec v znanih slovenskih časopisih in revijah (*Jutro, Domovina, Slovenski poročevalec, Tovariš* idr.).

Zadnja obiskovalca pred koncem vojne sta bila 7. marca 1945 lastnika bližnjega Volčjega Potoka, *Leo* in *Leonija Souvan*.

1945 in do konca Zlate knjige

Prvi obisk v svobodni Sloveniji, šest dni po osvoboditvi – 15. maja 1945 – *Mirko Kos* (?).

Med prvimi je bil 28. maja študent medicine *Miha Likar,* kasnejši znani profesor bakteriologije.

Že nekaj dni kasneje, 30. maja – najdemo vpis: *»Tudi partizani ljubijo umetnost.«* Podpisan je major *Rado Trost,* pod njim pa 30. junija 1945 partizanski slikar *Ivan Varl.*

»V času osvoboditve junija 1945,« se je podpisal tudi *Franc Jakofčič,* komisar mesta Kamnik, sicer politkomisar XV. divizije.

1. junija istega leta sledi podpis *Marka Vrhunca,* ekonomista, ki je od leta 1967 delal celo v kabinetu predsednika SFRJ, sicer pa je napisal več knjig ter se izkazal tudi kot predavatelj na domačih in tujih visokošolskih ustanovah.

25. in 26. novembra 1945 spet najdemo podpis Kamničana *Mihe Maleša*, žene *Olge* in hčere *Travice*.

V letu 1946 je v knjigi še več vpisov komandantov in članov partizanskih enot in ustanov, ki so v tem času skrbele za repatriacijo Slovencev, izgnanih v tujino.

Lastniku zbirke so se zahvalili tudi člani umetnostnozgodovinskega in zgodovinskega seminarja Univerze v Ljubljani, ki so prišli v Kamnik 30. maja 1946. Podpisana sta tudi znana umetnostna zgodovinarja in strokovnjaka za področje etnologije Kamničan *dr. Emilijan Cevc* in *dr. Angelos Baš* ter mnogi drugi.

4. oktobra je spet prišel grafik *Elo Justin* in potem zbirko predstavil v reviji *Tovariš* (1950, stran 404, Sadnikarjev muzej).

21. decembra 1946 se je v knjigo podpisal Domžalčan *prof. Alojzij Bolhar,* znani strokovnjak za slovensko pravljičarstvo.

Leto 1947 ni prineslo veliko vpisov obiskovalcev. Velja omeniti podpise: 8. junija slikarja *Nikolaja Pirnata;* 29. julija literarnega zgodovinarja *Stanka Janeža;* pravnika in diplomata *univ. prof. dr. Leona Pitamica* in 21. septembra profesorja *Vilka Novaka.*

Med zadnjimi so v knjigi tečajniki Zavoda za varstvo spomenikov, ki so zbirko obiskali 19. januarja 1948; z njimi so podpisani umetnostni zgodovinar *dr. France Stelè,* pesnik *Ludvik Zorzut* ter etnolog in folklorist *Milko Matičetov.*

Zadnja podpisa v Zlati knjigi Kamnika 21. marca 1948 žal nista čitljiva.

Niko Sadnikar:

»Tej knjigi je potem sledilo še 12 knjig; iz vseh se pozna tudi politično življenje pri nas. Prva knjiga je seveda najbolj zanimiva, saj je doživela marsikaj: konec prve svetovne vojne, začetek prve države SHS – na počitnice v Kamnik in na obisk zbirke so takrat hodili ministri in druge osebnosti iz Ljubljane in Beograda. Prišla je druga svetovna vojna in gestapovci so hoteli, da bi se ta zbirka takoj prenesla v Nemčijo, ker pa so bila potem prehuda zavezniška bombardiranja, je po treh mesecih prišel kulturni ataše iz Celovca do očeta in je rekel: 'Veste, zbirka zaenkrat ne bo šla v Nemčijo, ampak po naši zmagi jo bomo pa gotovo prestavili.' Ampak končne zmage ni bilo.

O tej knjigi se je namenil pisati profesor Ivan Zika: 'Ta vaša knjiga s podpisi obiskovalcev me tako privlači, saj je gotovo Zlata knjiga Kamnika.' Knjigo je že več mesecev obdeloval, žal pa je nenadoma umrl in mi jo je potem njegov brat Jože prinesel nazaj.«

Pa vendar nam ostaja, kar je profesor Ivan Zika zapisal že leta 1938:

»Tako se mora kamniško mesto prav muzeju g. nadzornika Sadnikarja zahvaliti, da je mesto obiskalo toliko odličnih gostov in da je rešil pred propadom toliko dokumentov kamniške zgodovine.

Kamnik je pred kratkim dal tej svoji hvaležnosti viden poudarek, ko je imenoval svojega odličnega someščana nadzornika Sadnikarja za častnega kamniškega meščana. Diploma je slikana na pergamentu, ki je shranjen v krasni kovinski, pozlačeni, cizelirani kapsuli, za katero je napravil načrte slikar Stane Cuderman. Krasni so posvetilni stihi na diplomi, ki jih je zložil pesnik Oton Župančič:

Mlad si v delavnici očeta gledal,
zamaknil se v starine naših dedov:
kar so ustvarila kladivo in dleta,
kar igla v rokah babice, dekleta,
tu skrbno shranjeno, tam razmetano,
vse žive dni zasledoval si vdano.

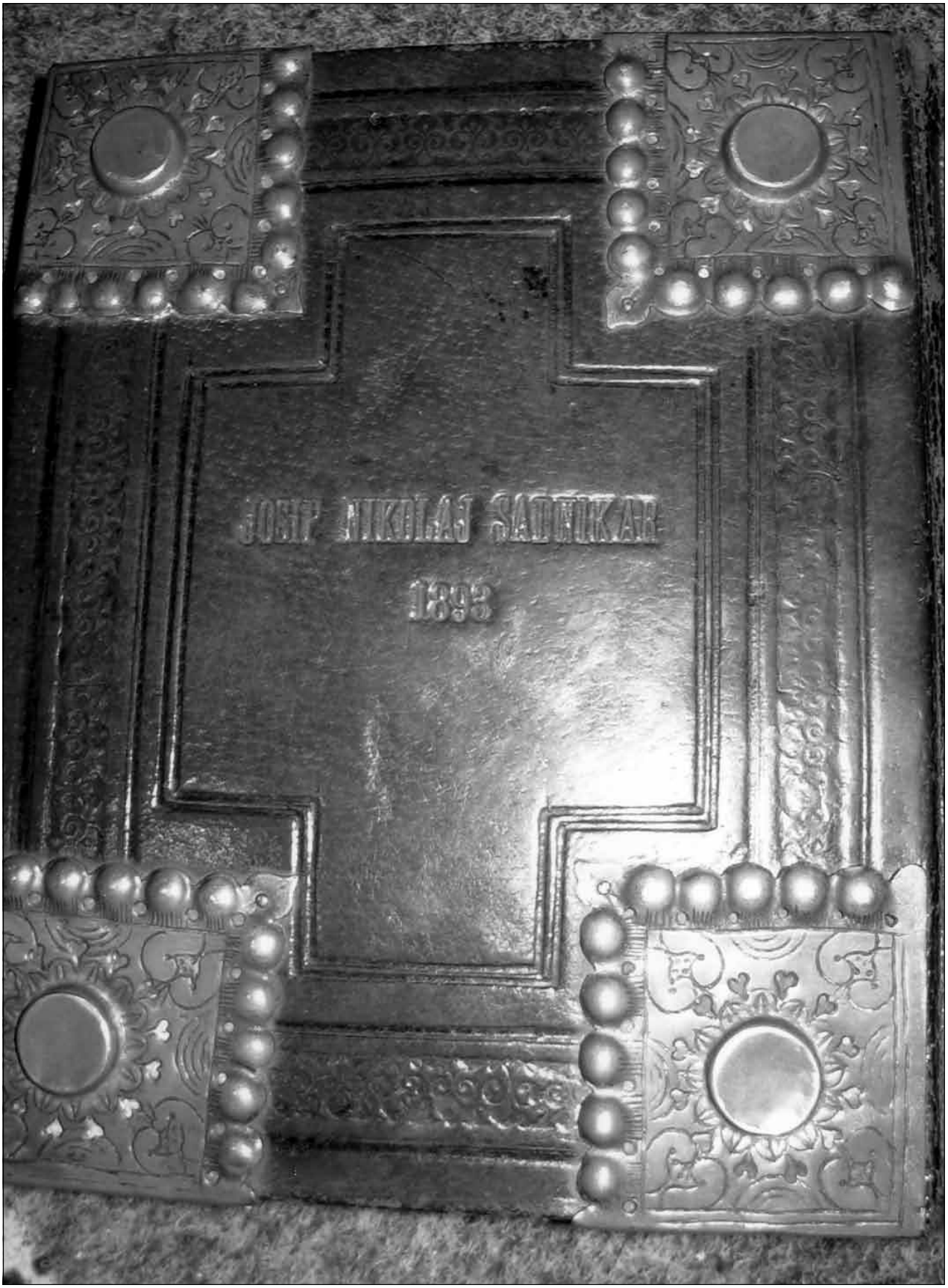
Čas te lepote bil bi nam raztresel,
ti si jih zbral, v zavetje varno znesel;
po naših skrinjah bil bi tujec šaril,
ti si mu jih zaprl, ključ nam podaril.
Tvoj dom zlat hram za kamniško je mesto;
sprejmi zahvalo za ljubezen zvesto.

Z odkritim veseljem in zadovoljstvom je vsa naša javnost sprejela odločitev občinske uprave o imenovanju g. Sadnikarja za častnega kamniškega meščana, saj je s tem dala poudarka iskrenim čustvom hvaležnosti in spoštovanja, ki ga gojijo vsi kamniški meščani in prebivalstvo vsega okraja do tega odličnega javnega in kulturnega delavca in našega najboljšega poznavalca starin. G. nadzorniku Sadnikarju veljajo tudi ob tej priliki naše iskrene čestitke z željo, da bi še naprej tako mladostno čil in krepak posvečal svoje bogate izkušnje in odlične sposobnosti v prid naše celote in lepega Kamnika!«

Zlata knjiga Sadnikarjevega muzeja tudi v današnjem času brez dvoma priča o pomenu Kamnika in o pomembnosti Sadnikarjeve muzejske zbirke, prav tako pa tudi o kamniškem odmevu v slovenskem kulturnem prostoru.

Summary

The Golden Book of Kamnik is the first and most important register book of a private museum collection of veterinary supervisors and Kamnik's honorable citizen, Josip Nikolaj Sadnikar, in which they registered and added their own impressions of visitors from the onset of the museum's opening in 1893 until March of 1948. The book testifies to the city's numerous and important guests in the past and the importance of the data preserved in this book, which was named The Golden Book of Kamnik in 1938 by Kamnik's chronicler, the professor Ivan Zika. We presented, the creation and use of this book, the most significant domestic and foreign visitors as well as information about them, which has been preserved by the museum curator's son, Dr. Niko Sadnikar.

Zadnja platnica Zlate knjige Kamnika: JOSIP NIKOLAJ SADNIKAR – 1893. Foto: Matjaž Brojan.

Mojca Luštrek

O sebi in svojih pesmih

Kaj pravzaprav počnem v zborniku kamniške občine, ko pa živim v komendski? V svoj »zagovor« lahko povem dvoje: veliko večino življenja sem preživela pod Veronikinim grbom in urednikom so bile všeč moje pesmi z gorsko tematiko, pa so me povabili k sodelovanju v letošnjem zborniku.

Že ko sem se 6. novembra 1954 rodila, smo živeli v kamniški občini, v Špitaliču, kjer sta bila mama in oče edina učitelja v osnovni šoli. Ko sem bila stara štiri leta, smo se preselili v Moste, spet v šolo, čez kako leto pa v Komendo, kjer živim še zdaj.

Starši so me vzgojili v pravcatega knjižnega molja, nato pa sem imela srečo, da sta mojo ljubezen do jezika spodbujali dve imenitni profesorici slovenščine: v osnovni šoli pokojna Ana Razpotnik, v gimnaziji pa Kamničanom dobro znana Tina Romšak. Rada sem pisala v obe šolski glasili. Prvi pesniški uspeh sem dosegla v osnovni šoli s sodelovanjem na Cicibanovem natečaju. Najprej moje pesmi niso hoteli upoštevati, češ da je nisem napisala sama. Ko pa sem se goreče zavzela za svoje pravice, saj mi zares ni nihče pomagal in odraslim za svoj »podvig« niti povedala nisem, sem dobila knjižno nagrado. Med študijem angleščine in slovenščine na ljubljanski Filozofski fakulteti sem se preizkušala v prozi in novinarstvu (tudi v Kamniškem občanu), potem pa dolgo nisem več pisala. Po diplomi sem najprej učila na poklicni šoli Zavoda za usposabljanje invalidne mladine v Kamniku, a sem kmalu ugotovila, da ne sodim za kateder. Od leta 1980 sem lektorica pri Zvezi računovodij, finančnikov in revizorjev Slovenije v Ljubljani. »K računovodjem pa že ne grem,« sem pribila ob razpisu tega delovnega mesta, zdaj pa bom tam (kmalu) dočakala upokojitev. Jezik je moj poklic in moj konjiček, kar je velika sreča.

Šele pred desetimi leti sem začela hoditi v hribe, sprva zaradi zdravja, že kmalu pa predvsem za dušo. Tedaj sem po dolgih letih spet napisala nekaj pesmi. In potem čedalje več. Nekatere so mi objavili v Planinskem vestniku, leta 2009 pa sem v samozaložbi izdala pesniško zbirko Gora je moja muza. Naslov je akrostih sonetnega venca, posvečenega goram. Prešerna sem občudovala že v otroštvu, ko ga sploh še nisem zares razumela, in sonet je še danes moja najljubša pesemska oblika. Za objavo v zborniku sem izbrala magistrale sonetnega venca. Ena mojih ljubših oblik je tudi gazela (Samota).

V pesmih, ki nimajo ustaljene oblike, prav tako uporabljam rime in se držim metričnih pravil. Ne čutim jih kot omejitev, nasprotno: spodbujajo in izzivajo me. »Iznašla« sem tudi svojo pesemsko obliko in jo iz dveh očitnih razlogov poimenovala mojca (Viharnik).

V hribih imam največ veselja z živo in neživo naravo: rožami, drevesi, pticami, oblaki, barvami, vonji. Posvetila sem jim večino pesmi v svoji gorski zbirki (Midve, Mavrica, Mrzel jesenski dan na Jelenkamnu, Slika brez okvira).

Zdaj ne pišem več samo o gorah. Počasi, a vztrajno se nabirajo pesmi o »sobi z uro in ogledalom«, toda še vedno tudi o naravi, ki me spominja na marsikaj človeškega. Spominja in opominja.

Sonetni venec – magistrale

G*oré, od nékdaj božje domovanje,*
O*d nékdaj gnezdo za predrzne sanje,*
R*azvnemajo skrivnostne domišljijo,*
A *ne le želje, tudi strah budijo.*

J*eziku stene, grape, raza, planje*
E*nako ni jecljanje, šepetanje*
M*olitev, pesmi, zgodb, ki vró iz mene*
O *tej lepoti, ki me v gôro žene.*

J*esen jo v barve pisane odene,*
A*vrikelj v toplih dneh ji zaljša stene,*
M*ečavo belo ljubijo koraki.*

U*brano poje, ko jo boža zarja,*
Z*lovešče včasih na tamtam udarja*
A*korde temne za svoj ples z oblaki.*

Samota

Kot gams pod steno pase se samota,
ta nedosežna, prava – res samota.
Neskončna se modrina pne nad nama,
na svodu kot oblak lebdi samota.
In ko že misliva, da res sva sama,
se veter zgane – vztrepeta samota.
Povzpneva se po skalnati stezici,
stopinj nobenih, kaže pot samota
navzgor, v neznano, k slutnji o resnici.
Resnica je ... resnica je samota.

Viharnik

Viharnik na gori sameva.
Ljudje mimo njega hitijo,
zamišljeni so in molčijo,
molčijo, miru si želijo:
v dolini jih čas prehiteva.
Samotno drevo se z viharji
lasá, v mrzli jutranji zarji
prezeblo kot nočni stražarji
osamljenost svojo premleva.

Mrzel jesenski dan na Jelenkamnu

Jesen se je macesnov dotaknila
in vsako iglico je pozlatila.
Nato je lonček z rdečo barvo vzela
in že so lica mokovcu zardela.
Nazadnje polno vedro barve rjave
razlila je po listju in med trave.
Pri zimi si je čopič sposodila,
čez Jelenkamen z belo potegnila.

Slika brez okvira

Zazrem v nebo se, sliko brez okvira,
v modrini dúši se perut razpira,
da poletí brez teže, kamor hoče,
da se smeji in le od sreče joče.

Korak v strmino potko si utira,
lepote in skrivnosti mi odstira;
diši mi smrečje, veter me pobože,
ob kriku ptice se najéži koža.

Na vrhu gore konec je nemira,
ki iz vsakdanjika pod njo izvira.
Nad mano lahkokrila ptica kroži,
po trdnih tleh se ji prav nič ne toži.

Na véčer, ko svetloba že umira
in se oko za zvezdami ozira,
prav tiho ptica zadnji krog v modrino
zareže in se potopi v temino.

Midve

Po čem planino, goro si zapomnim?

Po rožah, rušju, gamsu na grebenu,
razgledni poti zgoraj na slemenu,
po deblih, zlomljenih pod težo plaza,
oblakih mehkih nad ostrino raza.
Še bolj kot to v spominu mi ostane
veselje, ki znenada vame plane,
trenutek, ki s posebno me svetlobo
pobože in odžene proč tegobo,
kotiček, kjer v objemu se tišine
razbremenim tesnobe, bolečine.

Po tem planino, goro si zapomnim.

Se tudi ona kdaj na mene spomni?

Ne more me poznati po imenu,
o mojem čisto nič ne ve pomenu
in mojega ne spomni se obraza,
ne loči videza od mene – jaza.
Ne ve, če kdaj pri kaki njeni skali
so želje moje, upi me izdali,
če kdaj kje v njenem snegu, vetru, mrazu
sem zrla iz oči v oči porazu.
Če vse, kar je človeško, ji je tuje,
ne ve za mé in me ne potrebuje.

Ne, ona mene níkdar se ne spomni.

Dokler sva skupaj, je spomin življenje.

Ko v dan pomladni dihava zeleno
in v tesnem žlebu stiskava se v eno,
v avgustovski pripeki kar žehtiva,
obe si dèžja, hladnih sap želiva,
na zadnji zadnji skalnati konici
sva skupaj bliže nebu in resnici –
tedaj sva blizu si, kot blizu more
si biti dvoje bitij: skoz vse pore
vsrkavam njeno nežnost in ostrino
in ona moj užitek, bolečino.

Ko me ne bo, bo ona – pozabljenje.

Mavrica

Znad mokrih, s soncem obsijanih streh
se pne v čarobnem loku kakor smeh,
ki solze je premagal. Z njo dosežem
planine kamniške – ne po poteh,
po mavrici se vzpnem, svoj voz naprežem,
do Brane in Planjave, do obeh
varuhinj Sedla, skoz svetlobo sežem.
Meglice se kadijo iznad leh,
ko z vrha se ozrem; ves svet obsežem
s pogledom, s čarno mavrico v očeh.

Nina Osredkar

O sebi in svojih pesmih

Rojena sem bila 1. 5. 1935. leta v Mariboru. Po opravljeni diplomi na učiteljišču v Ljubljani sem leta 1954 začela poučevati v Stranjah, nato sem bila premeščena na Osnovno šolo Toma Brejca, kjer sem delala do upokojitve.

Izredno sem končala I. stopnjo študija na Filozofski fakulteti v Ljubljani, smer sociologija.

Pesmi so bile moja nuja in način izpovedi. Pisala sem že na učiteljišču, a so se pesmi porazgubile.

Leta 1978 je v samozaložbi izšla brošura z naslovom *Ostane le ruša*. Natisnjena je bila v tiskarni Delavske univerze v Domžalah.

Leta 1985 sta bili v knjigi *Lirika slovenskih pesnic*, ki jo je uredil Severin Šali, objavljeni tudi dve moji pesmi.

Kulturna skupnost Kamnik je leta 1989 izdala zbirko mojih pesmi *Odmevi*, v njej so tudi ponatisi nekaterih pesmi iz zbirke *Ostane le ruša*.

Uvrstitev mojih pesmi v XVII. *Kamniški zbornik* je bila zame priznanje in opora.

Svoje pesmi sem predstavila na številnih prireditvah, največkrat v Kamniku. V posebno zadovoljstvo mi je bilo, če sem našla pot k ljudem.

Kamniški koledniki so jih ponesli na svojih gostovanjih v Ameriko, večkrat sem bila povabljena v radijsko oddajo Besede, besede, ki jo je vodil Vili Vodopivec, sodelovala sem tudi na javni oddaji 6. 2. 2000.

Ob predstavitvi mojih pesmi v okviru ustvarjanja avtorjev treh pobratenih mest z občino Kamnik, so bili predstavljeni tudi prevodi mojih pesmi v nemški jezik.

Spremljam kulturni utrip mesta Kamnika in prizadevanja vseh, ki ga, kljub težavam, oblikujejo.

Zahvaljujem se tudi vsem občanom za razumevanje in vzpodbudo. Na vseh naših pesniških večerih v Kamniku je sodelovalo veliko nastopajočih z željo, da nekaj ustvarimo, njim gre posebna zahvala. Čestitam tudi neutrudnemu uredniškemu odboru Kamniškega zbornika.

Novo leto

Oči objemajo ves bližč
neštetih pisanih luči.
Utvare praznovanja.
Med nami toliko ljudi
beži v brezup,
v neme sobe nemoči
bolečega iskanja.

Zamujene besede

Zamujene besede,
tja v dan izrečene.
Zamujene misli,
nekje izgubljene.
Zamujene sanje,
dane le enim,
nas spremljajo
v sivi vsakdan.

Le roko

Le roko,
Tvojo nežno, toplo roko
mi položi v dlan.
Brez laži
in brez utvar.
Le roko,
ki bi noč
spremenila v dan.

Bori

Lahen piš
predrami veje borov
v dremotni noči.

V jutru zgodnjem,
zazrta v sončne žarke,
objemajoče mrak globeli,
stojim in čakam,
na let metulja,
na cvetje drobno
sredi trate,
na cvrkut sinice,
na nov dan.

Jutro

Droben cvet
med skalami in gruščem
v razpoki
osamljeno cveti.
V brezčasju tihih zvokov
ob prihodu sonca
dan znova zažari.

Alešu ob diplomi

Rada bi Ti
podarila šopek rož.
Ponosna
na vse Tvoje
sanje in iskanja.
Le svetel šopek rož,
za vse bodoče dni,
dni boja
in bodoča
praznovanja.

Hčeri

Poglejva v mrežo skritih senc,
skritih za smehljajem.
V dihu dnevnih trenj
iščeš sij jasnine.

Odšla si svojo pot
kot mnogi pred teboj,
zavita v mrežo
temnih senc vsakdana.

Naredi še korak, dva,
do svetlih poljan,
polnih barvnih sanj.

In od daleč tam
prihaja k tebi
dih miru, dotik topline.

Blagoslov

Z dotikom rok te blagoslavljam
zemlja – mati.
V nedrih tvojih
skrita je ljubezen
za vse ljudi, ki hrepenijo,
da v brazdo dar bi položili,
da raslo bi le kleno žito
v žetev pesmi in miru.
Dlani ponujam v dar ti
zemlja – mati,
človeških rok dotik
na tvoj oltar.

Samota

Osamljenost polaga dlani
na duše ljudi.
Z roko v roki hodita dva
po isti poti
v senci dveh poti.
V noči na nebu tisoče zvezd
nas vabi
in kliče ljudi.
Osamljeni smo sredi sonca,
ob topli grudi,
v svetli noči, ki žari.
Samota nas spremlja
kot sopotnik.
Hodi z nami.
Nas kliče, vabi,
da tudi v njeni gluhoti
poiščemo svetlo poljano
sredi svoje poti.

Sledi

Drobižek sem v vesolju.
Drobna, majhna sled.
Prisluškujem zvokom,
ki prihajajo v moj svet.
prisluhnem zemlji
in njenim povestim,
zraku,
ki diha,
v upu nove pomladi,
v trušču mest in cest.

Milan Golob

Milan Golob je bil rojen leta 1963. Otroštvo in mladost je preživel v Kamniku. Leta 1987 je diplomiral na Oddelku za fiziko na Fakulteti za matematiko in fiziko v Ljubljani, naslednje šolsko leto pa je študiral umetnostno zgodovino na Filozofski fakulteti (1987/88). Vendar se je kmalu odločil za slikarstvo, tako je leta 1993 diplomiral na Akademiji za likovno umetnost v Ljubljani. Leto prej pa je prejel študentsko Prešernovo nagrado za slikarstvo. Med študijem je bil Zoisov štipendist, leta 2003 pa je prejel štipendijo Pollock Krasner Fundation Grant v ZDA. Leta 2005 je bil nominiran za nagrado Henkel Art Award na Dunaju. Leta 2007 mu je Ministrstvo za kulturo RS podelilo delovno štipendijo in mu omogočilo študijsko bivanje v Berlinu. V obdobju 1995–2000 je bil urednik revije Likovne besede. Njegova dela so v različnih umetniških zbirkah (NLB, SKB, Faktor banka, Zavarovalnica Triglav, Abanka, NATO – Bruselj, Eine Sammlung – Casino Velden, Slovenski kulturni center Korotan – Dunaj, Evropska komisija – Bruselj, Okolje Consulting Art Collection http://www.okolje-c.si/Predstavitev/20_letnica_Okolja_consulting,_d.o.o..html – Ljubljana, ...). Milan Golob pogosto samostojno in skupinsko razstavlja doma in v tujini. Kot svobodni umetnik trenutno živi in ustvarja blizu Radencev. (www.golob-gm.si)

milan golob
moje prijateljice in natalija

milangolob@yahoo.com
www.golob-gm.si

Milan Golob
Alexandra Exter (1882-1949): Mark-Twain-Straße-Berlin
2007:10:16 15:00:10

Cimitero San Michele, Venezia

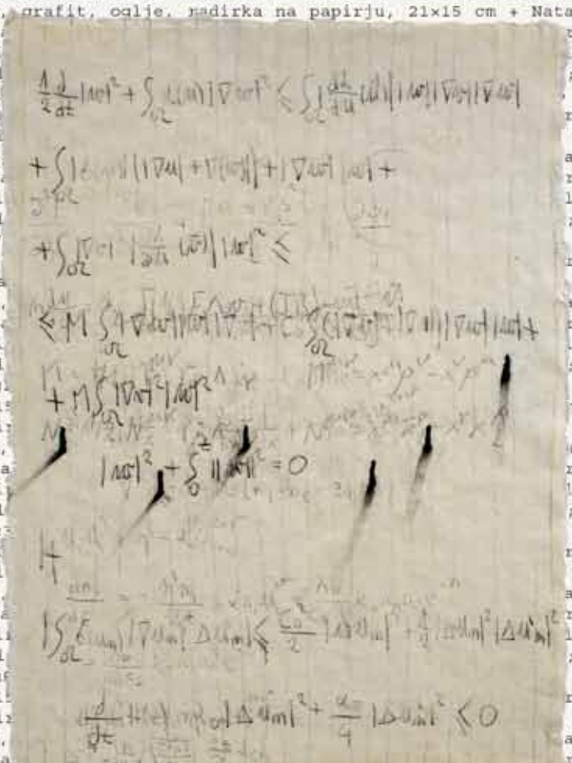

MILAN GOLOB

Osnovna teorija moje žene

Natalija AD29CA45

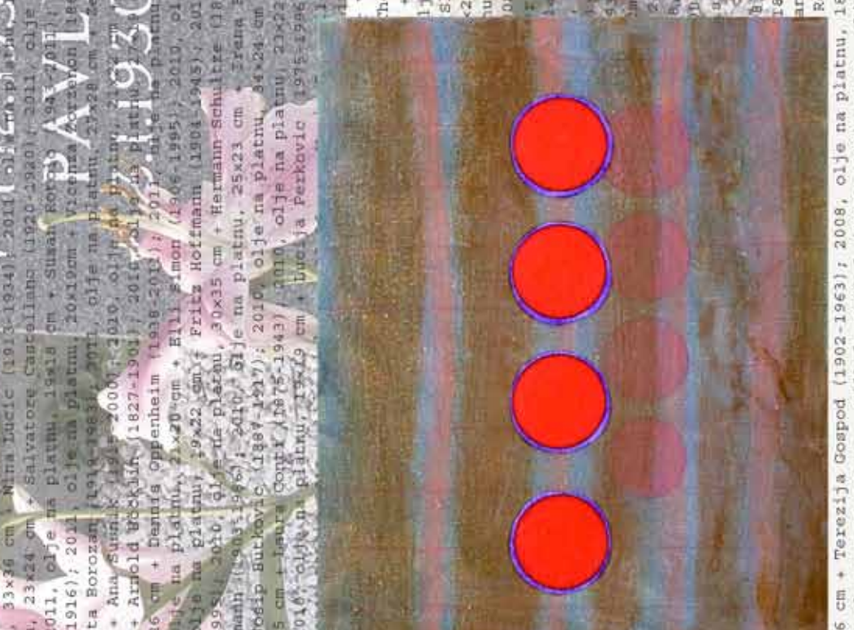
Natalija AD29CA42

2010, grafit, oglje, radirka na papirju, 21x15 cm

Kristina Golob (1936-2006)

2011, olje na platnu, 34x36 cm

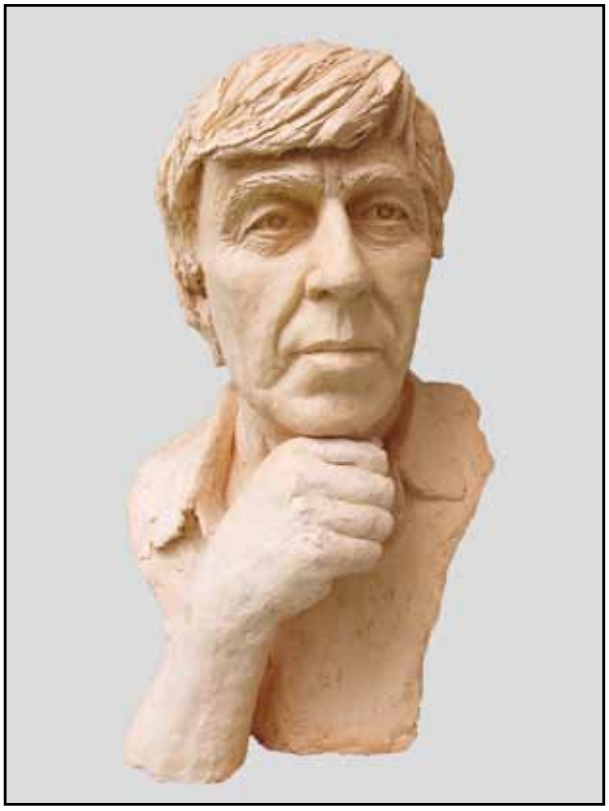
Pavle Golob (1930-2007)

2008, olje na platnu, 26x33 cm

www.golob-gm.si

Anamarija Stibilj Šajn, umet. zgod.
Cesta 5. maja 3/G, Logatec

Miha Kač

Avtoportret, 2002

Izjemne ročne spretnosti, občutek za oblikovanje, poznavanje materialov ter njihovih likovnoizraznih in uporabnih možnosti, pa tudi znanja in spoznanja s širšega tehničnega področja in še posebej modelarstva, so Miha Kača vodili po zanimivi in pestri kreativni poti, razpeti med tehniko in umetnostjo, med eksaktnostjo in dovršenostjo ter likovno občutljivostjo. Osmišljali so jo, jo zaznamovali z vidnimi dosežki in oplemenitili z bleščečimi presežki.

Kot osebnost heterogenih zanimanj je Miha Kač deloval razpršeno, vendar se je v vsako izmed svojih interesnih sfer brezkompromisno poglabljal, raziskoval, analiziral in eksperimentiral. Še posebej je v njem rastla ljubezen do kiparstva, ki je vzklila že v najstniških letih. V letu 1955 je namreč v glini naredil prvi doprsni portret, in sicer podobo dr. Franceta Prešerna. Čeprav učinkuje nekoliko okorno, je za trinajstletnika nedvomno zavidljiv ustvarjalni dosežek, predvsem pa delo, ki nakazuje smer, po kateri je krenilo nadaljnje avtorjevo kiparsko snovanje, ki se mu je še posebej in z vso intenziteto posvetil po letu 1990. Postal je kipar portretist in se tako odločil za najzahtevnejše področje znotraj figuralnih vsebin, pri katerem je podobnost temeljna likovna zahteva, ki vključuje zunanji verni posnetek obraza oz. celotne sohe človeka kot tudi psihološko poglobljenost oz. razkritje notranje enigmatičnosti, s katero je v vizualno predstavo priklicana portretirančeva identiteta, njemu lastna značajska specifika.

Z leti neutrudnega dela je Kačevo oko izostrilo pogled, roka je postajala vse bolj senzibilna in njegovi prsti so voljno sledili modelu in (za)misli. Besede kiparskega nagovora so se kalile, se nadgrajevale in se izoblikovale v osebno prepoznavno, suvereno in prepričljivo likovno govorico. Z njo je želel v polnosti opisati človeka in ga predstaviti kot osebnost. Doprsni tridimenzionalni portret je postal njegova motivna fascinacija, nekakšna uročna vaba, zaradi katere je vselej znova odhajal na kiparska srečevanja z najrazličnejšimi ljudmi.

Pot interpretacije se je vila v ravnovesju med zgodovinskimi izkušnjami in njemu lastnimi spoznanji. (Ob)likovno življenje svojih portretirancev je utemeljeval na klasičnem pojmovanju človeške forme, ki jo je po antičnem zgledu razvilo kiparstvo od renesanse do 19. stoletja. Kljub doslednemu prevajanju vizualnih informacij v tvarino kiparskega materiala je Miha Kač svojemu likovnemu dvojniku vdahnil tudi osebni ustvarjalni utrip. Avtorsko ga je oživel z drobnimi, komaj zaznavnimi modifikacijami in rešitvami. Ob zahtevanem verističnem sledenju je namreč sledil tudi svojim intimnim videnjem in spoznanjem. Danes je z vsakim rojstvom novega junaka tega avtorsko svojstvenega stvariteljstva in življenja vse več.

Z vso intenziteto si prizadeva za oblikovno dovršenost in minuciozno obdelovanje. Zanima ga celota (bodisi celopostavna ali doprsna oblika portreta), še posebej pa tisti drobni, a tako sporočilni detajli, tisti fragmenti, v katerih klijejo izhodišča za najbolj veren videz portretiranca. Ob sledenju fiziognomiji obraza avtor išče zgovornost vsake njegove poteze, se zaustavlja v gubah, ki se v kiparski obdelavi spremenijo v žive pričevalke prehojene življenjske poti. Največje izrazno bogastvo pa se koncentrira v portretirančevih očeh. V njih se zrcalita karakter in identiteta posameznika, njegova stanja duše in duha, njegova percepcija prostora in časa, ki mu (je) pripada(l). Oči so kot »vrelec« notranje svojstvenosti, ki šele odkrita daje popolno podobnost s portretirancem, njegovo ekvivalentno stanje, njegovo resničnost in resnico. Šele tako dobi svojo individualno popolnost in postane njegov dvojnik. Tako človeški lik ni ujet le v »trenutku« utelešenja v kiparskem materialu, ampak v predstavitvi njegove celotne življenjske zgodbe. Poleg oči so tudi ustnice eden izmed temeljnih indikatorjev osebe oz. osebnosti. Njihova zgovornost ni slišna, ampak vizualno nazorna. Preko nje spoznavamo, da si avtor prizadeva vzpostaviti živo stanje svojega izbranca.

Nabor portretirancev kaže, da je Miha Kač nekakšen likovni dokumentarist, da s svojimi junaki poje hvalnico slovenskemu narodu, njegovim velikim ženam in možem, pesnikom, pisateljem, znanstvenikom, duhovnikom in drugim cerkvenim dostojanstvenikom, zdravnikom, glasbenikom, igralcem in likovnim ustvarjalcem, alpinistom, arhitektom, pa tudi ljudem iz političnega življenja, svojim znancem, osebnim prijateljem. Skratka vsem, ki so v svojem času odigravali pomembne vloge in prišli do pomenljivih spoznanj in dosežkov. V bogatem repertoarju portretirancev imajo svoje mesto tudi svetniški liki: sv. Jakob, sv. Frančišek,

sv. Marjeta, s filigransko dovršenostjo pa je med drugimi oživljena tudi Marija – kraljica miru. S posebno mehkobo duše in ljubeznijo srca pa so likovno donegovani člani njegove družine, njegovi najdražji. Skratka, na svoj likovni piedestal je avtor povzdignil skoraj 400 ljudi, 400 enkratnih, neponovljivih oseb in osebnosti.

Mnoge izmed svojih portretirancev izbira v zgodovini in jih upodablja po fotografijah oz. predlogah, ki mu služijo za komunikacijo z osebo. Historični portreti pa svoje popolne podobe ne dobivajo le iz tovrstne predstavnosti. Za njihovo popolno prezentacijo, tako fizioloških značilnosti kot tudi značajskih potez in psiholoških posebnosti, se je potrebno poglobiti v dodatno, biografsko spoznavanje posameznika. V nekaterih rešitvah v portretirančev čas vstopi celo z upoštevanjem mode oz. načina kiparskega upodabljanja, značilnega za tisto obdobje.

Delo po živem modelu pa mu omogoča lažje doseganje avtentično prepoznavne podobe, saj je proces opazovanja natančnejši, stik z osebo pa živ in neposreden. To pogojuje rojstvo Kačevih veliko bolj prepričljivih figur. Fiziognomijo in osebnostne lastnosti namreč podkrepita življenjski utrip, njegova energija. Avtor jih upodobi v trenutku rahlega zasuka, odmika, pogleda vstran. Premišljeni, tenkočutni, natančni, polnoplastični in površinsko dovršeni gradnji se pridružuje izrazit poudarek na individualizaciji in vitalizmu. V sicer stoično podobo se prefinjeno naseli še vedno zadržana dinamika. Tak je nedvomno lik znanega kamniškega slikarja Poldeta Miheliča, katerega hudomušno-skrivnostni nasmeh uzremo pod njegovim širokokrajnim klobukom. Portretno živo pa je uresničil tudi upodobitev samosvojega slikarskega fenomena Jožeta Tisnikarja. Izjemno živost premorejo tudi Alojzij Šuštar, Neža Maurer, Mila Kačičeva, Anton Trstenjak, Nejc Zaplotnik in drugi.

Avtor nekatere svoje izpovedne junake povezuje v zanimive kompozicije, v nekakšna simbiotična jedra, v katerih vsakdo izmed njih ohranja svojo samostojno vlogo, v vsebinski polnosti in s simbolnim sporočilom pa zaživijo šele kot celota. Tovrstno rešitev predstavlja skupinski portret štirih pesnikov: Zlobca, Menarta, Koviča in Pavčka, v novejšem času pa je temu cvetu slovenskih poetov pridružil še peterico Slovencev, imenovano Geniji s slovenskih tal. Na piedestal kompozicije je postavil Hermana Potočnika, strokovnjaka za vesoljsko tehniko in tako simbolično namignil na področje njegovega delovanja. Središčno mesto je poleg njega zavzel edini slovenski Nobelov nagrajenec Friderik Pregelj, ob osrednjih dveh figurah pa so razporejeni še matematik in fizik Jurij Vega, komponist Jacobus Gallus in arhitekt Jože Plečnik.

Za kiparsko utelešenje izbranih človeških likov avtor izbira predvsem glino, včasih mavec, posebna žlahtnost in trdnost pa jim je kasneje dana z ulivanjem v bron. S kiparskim načinom modelacije, z neštetimi dodajanji in odvzemanji vlažne, gnetljive, prvobitne materije, skozi občuten, rafiniran in minuciozen ustvarjalni proces se začenja njihovo novo, paralelno likovno življenje. To zadiha z jasno artikulirano predstavnostjo, nastalo s pomočjo analiz in poglobljenega kompleksnega spoznavanja portretiranca ter s senzibilno roko, ki se loteva zahtevnega, dolgotrajnega, premišljenega in potrpežljivega ustvarjalnega procesa, ujetega v ritem neštetih dodajanj in odvzemanj materialne snovnosti. Vsak avtorjev poseg je korak v gradnji trodimenzionalne podobe, vsak še tako droben nanos gline je oblikotvorni segment, ki ključno pripomore k osebnostni identifikaciji figure. Modelacija materialne snovnosti torej poteka po klasičnih kiparskih postopkih in je podrejena kompoziciji.

Čeprav so bile začetne figure Miha Kača statične, nekoliko toge in tihe, pa so z leti neutrudnega kiparskega raziskovanja pridobile dinamiko in sposobnost, da razkrijejo misli, da gledajo, celo spregovorijo, se zasukajo v značilni pozi, skratka oživele so. Ne kar same od sebe, ampak z avtorjevo močjo, z novimi spoznanji, ki so iz njega naredila mojstra, vse bolj izrazno bogatega kiparskega stvaritelja.

Doprsni portreti, male portretne figurine in celopostavni portretiranci so dokaz, da avtor brez akademije obvlada akademski realizem, da obvlada »sprehod« med realnim in kiparsko udejanjenim, ter na njem ohranja občutek za razmerja in s tem verodostojnost. Dokazal pa je tudi mojstrstvo v postopku modelacije, specifične tehnične pristope v procesu oblikovanja in vzpostavljanja »statičnih« zakonitosti.

Mojstrstvo, kiparska subtilnost, poznavanje materialov in širšega tehničnega področja (od strojništva do mizarstva), vse to je bilo nujno potrebno pri realizaciji največjega kipa v njegovem opusu – monumentalne, celo gigantske skulpture mamuta. Miha Kač se je za upodobitev te ledenodobne živali odločil iz dveh razlogov: mamutovo okostje je bilo izkopano tako rekoč v širšem avtorjevem bivanjskem prostoru, natančneje v Nevljah pri Kamniku, dogodek te izjemne najdbe pa je beležil svoj okrogli jubilej. Dejstvo, da gre za odkritje, ki ni pomembno le v slovenskem, ampak v evropskem prostoru, je povsem zaposlilo njegove ustvarjalne misli. Iz različnih virov je črpal podatke ter intenzivno sodeloval s Prirodoslovnim muzejem v Ljubljani, ki hrani mamutovo okostje. V posebno pomoč so mu bila mnenja strokovnjakov Prirodoslovnega muzeja, še posebej z Oddelka za geologijo. Ko je opremljen z mnogimi pomembnimi podatki postal že pravi poznavalec te ledenodobne živali, se je lotil likovno in tudi tehnično zelo zahtevnega dela. Ustvaril je celo vrsto različno velikih rekonstrukcij in se ga nato lotil v naravni velikosti. To je zahtevalo najprej vzpostavitev trdne konstrukcije, na katero je pritrdil obloge in telesu dal osnovno formo. S palminimi vlakni, namočenimi v posebni zmesi obarvanega betona, je mamutu dal povsem naturalistični videz in tako njegova površina daje resnično vtis prave mamutove dlake. Tako je nastala največja in sploh edina skulptura mamuta v Sloveniji. Glede na vedenja o tej živali popolnoma ustreza predstavnosti, njeni anatomiji in kontrapostu (z njim je avtor želel vzpostaviti gibalni moment). Priča pa o izjemnem študioznem pristopu, o popolni predanosti delu, o času in nadčloveških naporih, ki jih je avtor vložil v ta, ne le likovni, ampak tudi »multitehnični« projekt.

Mamut čaka, da se bo sprehodil do katerega od javnih prostorov in našel tam svoje mesto. Sedaj ostaja še v »intimi« Kačevega domovanja v Bistričici, kjer sta nastala park skulptur in galerija. Številna njegova dela pa so že javni spomeniki.

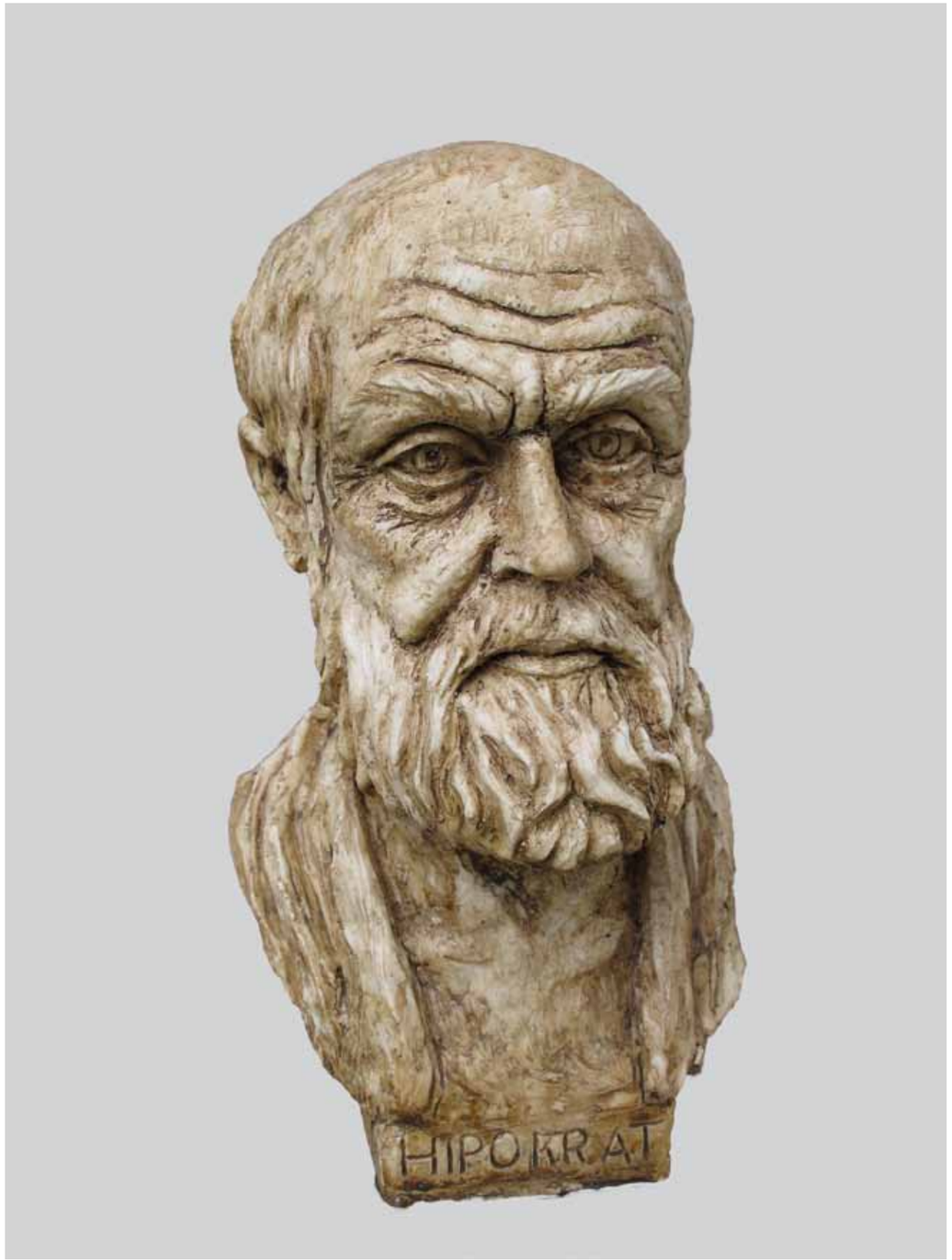
Notranje zaokrožen, a z vsakim portretirancem ponovno preizkušan opus Miha Kača priča o tem, da ga snuje avtor, ki se z občutljivostjo človeka in umetnika približuje liku svojega portretnega izbranca, ki zna videti in likovno interpretirati njegovo obličje, bistvo, skrito v njegovih obraznih potezah, in tisto, odkrito v njegovi duši. Da, tudi v njene globine seže avtorjev pronicljiv pogled, njegova človeška in likovna senzibilnost. Čeprav v njegovem likovnem izražanju dominira mimetično, verističnо upodabljanje, je podprto z duhom ustvarjalca.

Vasilij Kandinski pravi, da prave umetnine črpajo svojo moč in eksistenco iz umetnika samega. Sorodno razmišljanje potrjuje Miha Kač, ki pravi: »Če delaš z dušo, vidiš v dušo.« To svoje razmišljanje v polnosti udejanja v svojem portretnem kiparstvu in ga spreminja v resnico svojega ustvarjanja. V njem pa se zrcali še ena trditev, ki pa pripada Hipokratu in se glasi: »Življenje je kratko, umetnost je večna.« A ne le umetnost, tudi portretiranci Miha Kača živijo skupaj s svojim stvariteljem večno (likovno) življenje. Tako kot so se njegovi portretni izbranci zapisali v prostor in čas, tako ima v njem svoje mesto tudi avtor sam, človek, ki zna prisluhniti svojemu sogovorniku, njegovi specifični zunanjosti in zna vstopiti v njegove enigmatične notranje svetove. Človek, ki je povsem predan poetiki kiparstva, avtor, ki zna ustvarjati realistično, klasično in večno, anatomsko perfektno in izrazno nadgrajeno, ki zna predstaviti človekovo zunanjo in notranjo podob(n)o(st).

Summary

The author presents the sculptor Miha Kač as a creator with exceptionally skilled hands, a connoisseur of the material and its artistic and useful possibilities as well as a man with the knowledge of a wider technical field. This enabled him to develop into an excellent portraitist. With his extensive collection of portraits, Kač has become a Slovenian art documentalist. Besides recreating the human form, he had also realized his talent, with an exceptional academic approach and technical knowledge, through the construction of a gigantic sculpture of a mammoth.

Pesniki, likovni ustvarjalci in oblikovalci

Hipokrat, 1998

Alojzij Prašnikar, 2005

Neža Maurer, 1993

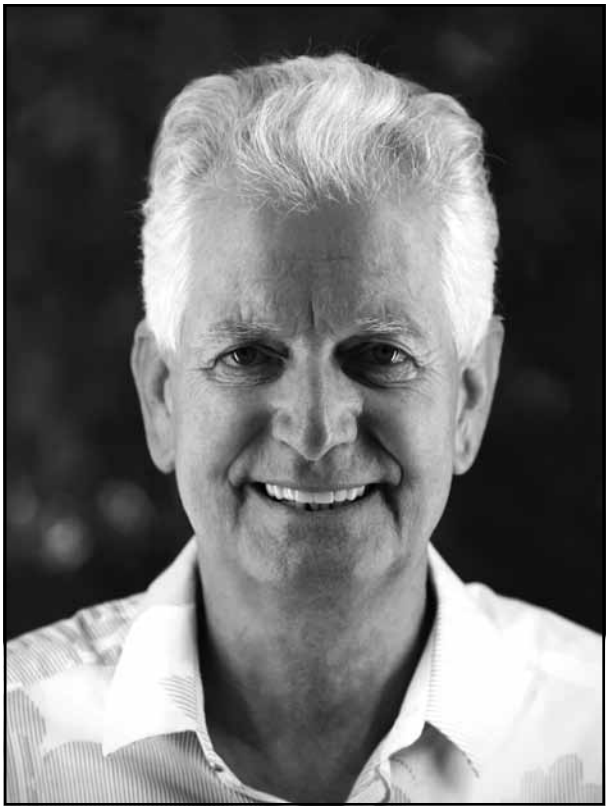
Pet slovenskih genijev: Jože Plečnik, Jurij Vega, Friderik Pregl, Herman Potočnik in Jakob Petelin Gallus, 2002

Polde Mihelič, 1997

Dr. Stane Bernik, zasl. prof.
Akademija za likovno umetnost in oblikovanje, Univerza v Ljubljani

Stolov oblikovalec Branko Uršič

Zazrtost v industrijsko oblikovanje

Branka Uršiča predstavljamo kot najdoslednejšega, premočrtnega in iskrivega ustvarjalca, s posebej občutenim in stvarnim smislom za industrijsko oblikovanje. Še mlad se je uveljavil kot vodilni oblikovalec Stola oziroma Industrije pohištva Stol Kamnik, tako poimenovanega na začetku šestdesetih let, ko je po diplomi kot arhitekt in obetaven oblikovalec nastopil svoje privrženo delo, mu bil nadvse ploden načrtovalec in zrel ustvarjalec, zvest do odhoda v pokoj. Bila je to radoživa in zaprisežena predanost oblikovalskim nazorom in ciljem, kar ga je pomenljivo (kompetitivno) in prepričljivo zaznamovalo skozi njegovo celotno iskateljsko in prodorno ustvarjalno strokovno življenje. Branko Uršič je še danes nadvse dejaven snovalec oblikovalskih zamisli in prepričljiv uresničevalec bivanjskih ambientov, ki jih z domišljenimi uporabnimi izdelki in izbranimi prostorskimi rešitvami vztrajno udejanja.

Zgoščeni prerez, ki ga iz izročila kamniškega konca, na katerega je bil vseskozi vezan, zaznamovano uzremo skozi Uršičevo optiko, nam na hitro oriše Stolovo prepoznavno polpreteklo tovarniško zgodbo. Dupliška tovarna je imela izvire v koncu 19. stoletja, na začetku naslednjega stoletja jo je imel Ivan Bahovec, v kateri so uspešno izdelovali različne lesnopredelovalne in žagarske izdelke in se po vzoru Thonetovih industrij lotili tudi upognjenega pohištva. Po koncu 1. svetovne vojne je tovarno (najprej z družabnikoma) vodil Vladimir Remec, leta 1921 kot Tovarno upognjenega pohištva in lesnih izdelkov Remec & Co., in jo tehnološko, programsko in oblikovalsko napredno razvijal, z uspehi na jugoslovanskem trgu in z več mednarodnimi priznanji za uspešnost izdelkov, a tudi z velikimi težavami v obdobju gospodarske krize. Po letu 1945 je bila tovarna nacionalizirana in je delovala kot Tovarna pohištva na Duplici, z različnimi programsko obsežnimi množičnimi lesnimi izdelki, s pestrim pohištvenim programom in pri tem ohranila in razvojno posodobila in izpopolnjevala tehnološko in oblikovalsko zanimivo izdelovanje iz upognjenega in lepljenega lesa. 1952 se je preimenovala v Tovarno pohištva Stol Kamnik. V istem letu je v tovarni začel delati arhitekt Niko Kralj, ki je v Stol prišel praktično in teoretično že razgledan, z uspešnim diplomskim delom o razvoju sedežnega pohištva skozi čas, kar je bilo ovrednoteno s študentsko univerzitetno Prešernovo nagrado. Kralj se je kot izumiteljski duh, arhitekt in izobražen oblikovalec lotil reševanja razvojnih in strokovnih vprašanj, ki jih je pojmoval v duhu sodobnih razprav v oblikovalskem in arhitekturnem svetu. V njegovem delu sta bila vplivna prav tako dva nikakor ne prezrta dejavnika: opiranje na domače mizarsko in lesarsko izročilo in posebej na vzor skandinavskega oblikovanja, s katerim se je dobro seznanil. Utemeljil in okrepil je oddelek za razvoj, prvi te vrste v jugoslovanskem prostoru, in se načrtno ter poglobljeno lotil konstrukcijskih, tehnoloških in drugih kompleksnih in sistemskih oblikovalskih in proizvodnih problemov, predvsem tipološko raznovrstnega pohištva (pisarniško, stanovanjsko, šolsko ...) in sedežnega pohištva – stola, ki mu je bil posebej ljub. V razvojni oddelek so vključili najbolj izurjene mizarske mojstre in tehnike, ki so se iz dolgoletnih izkušenj dejavno posvečali konstrukcijskim in tehnološkim rešitvam. Kralj se je zgodaj uveljavil kot priznan ustvarjalec in pionir industrijskega oblikovanja. S svojimi sodelavci je dosegal visoko kakovost oblikovalskih dosežkov in bil s številnimi gospodarskimi uspehi v jugoslovanskem vrhu in viden v svetu. Kraljeve izdelke so označevali kot brezčasne, pogosto poudarjene s številnimi priznanji in zgovorno predstavljene na najpomembnejših razstaviščih. Nekateri izbrani izdelki so še danes v prodaji in potrjujejo oblikovalsko priznane Stolove proizvode kot prepoznavne blagovne znamke. Najuspešnejši in najbolj množični izdelki so se neizbrisno uveljavili kot oblikovalske ikone: Rex 120 (1952–54), Rex (1953–55), Stol 4501 (1956), Lupina (1956–60). Kralj je 1960. Stol zapustil, vendar je z njim ohranil delovne stike ter z nadaljevalci in sodelavci projektno občasno sodeloval. Kralj se je na Ravnikarjevo povabilo vključil kot pedagog v novodobno študijsko oblikovalsko smer B na ljubljanski arhitekturi in kot profesor oblikovanja deloval na univerzi do odhoda v pokoj. V Stolu je deloval nepolno desetletje, a dovolj dolgo, da je slovenskemu industrijskemu oblikovanju dal močnega vetra v jadra in zarezal pot valovom. Bi-

la so to pomenljiva petdeseta leta, ki so podobno kot slovenska arhitektura, takrat sicer oblikovalsko še ne docela osamosvojena, odpirala pota ustvarjalnemu napredku, kakor so jo v polnem vidno uresničila arhitekturna in oblikovalska šestdeseta leta, priznana tudi že v mednarodnem svetu.

Z Uršičem naju je generacijsko povezoval najprej začetni študij arhitekture in za tem moj študij umetnostne zgodovine in sociologije, ki sem ju dokončal z diplomskim poglabljanjem v korenine slovenske moderne arhitekture. Ko sem se seznanil z ustvarjanjem industrijskega oblikovalca Branka Uršiča, sem z njim kot urednik revije za likovno kulturo *Sinteza* vzpostavil pristen interesni stik. Bilo je to leta 1964, ko smo tudi s podporo kamniškega Stola končno uspeli izdati prvo (programsko) številko *Sinteze*, ki je nastala z vsebinsko združitvijo *Arhitekta* in *Likovne revije*. Tematski uvodnik, ki ga je napisal profesor Edvard Ravnikar, je govoril o »novodobni likovni sintezi«, o globalnosti pomena in etiološki povezanosti likovnih strok, če se smemo metaforično izraziti. Šlo je pravzaprav za občutenje nove sodobne senzibilnosti, ki je v marsičem izhajala iz polpretekle prenovljene abstrakcije, zgovorno osredotočenega minimalizma in razvite smotrne funkcionalne prvinskosti. Bil je to čas zgoščene simbolne in pomenske izraznosti in vsebinsko soodvisne zaokroženosti. V šestdesetih se je industrijsko oblikovanje temu skladno nazorsko sistemiziralo ter pričelo sporočati in nagovarjati s specifičnim pomenom in uporabno avtentičnim oblikovalskim jezikom, vsekakor pa je bil manj »stilen« in pozitivističen, kadar so poskušale takšne biti druge likovne stroke. Takrat smo se, skupaj z nekaj naprednimi likovnimi ustvarjalci okoli revije *Sinteza*, izdatno oprli na ugledno Uršičevo oblikovalsko vlogo, ki jo je imel kot Stolov kompetitivni vodja razvoja in oblikovanja. Tako je s polnim vsebinskim razumevanjem stopil na stran *Sinteze* in nazorno in gmotno podprl njen obstoj in razvoj.

Ob tem je bilo mogoče občutiti in prepričljivo dognati, da je bil Uršičev osebno izstopajoči novodobni in stimulativni oblikovalski nazor logični nasledek angažirane in smotrne miselnosti, privzet iz izročila plodne kulture »ljubljanske arhitekturne šole« in posebej fundiran iz dejavne Stolove sodobne oblikovalske prakse. V njej je bil Uršič dejaven protagonist in soustvarjalec sočasnega oblikovalskega mednarodnega dialoga in njegovega vsestransko odmevnega preseganja verodostojne oblikovalske promocije.

Na londonskem kongresu ICSID (1969) smo v razpravah slišali potrjevanje primernosti definicije industrijskega oblikovanja (sredi šestdesetih jo je zasnoval oblikovalec in teoretik T. Maldonado): *»Industrijsko oblikovanje je ustvarjalnost, katere temeljni cilj je določitev oblikovnih kvalitet industrijsko narejenih izdelkov. Ob tem, da se uresničujejo kot zunanja podoba izdelkov, te oblikovne kvalitete zadevajo predvsem tista strukturna in funkcijska razmerja, ki neki sistem spreminjajo v soodvisno celoto, tako s stališča izdelovalca kot s stališča porabnika, t. j. vse vidike človekovega okolja, ki so pogojeni z industrijsko proizvodnjo.«*[1] Definicijo smo v takšni obliki pozneje zapisali tudi v leksikonu CZ *Likovna umetnost*. Zasnovni nazor te kompleksne opredelitve je bil zaobsegajoč, saj se je industrijsko oblikovanje uresničevalo kot smotrna proaktivna politika, posledično dosledno in odgovorno razčlenjevana in vrednotena. Občutiti je bilo mogoče nov močan oblikovalski napor, ki je imel skupne mednarodne razsežnosti in globalni smisel, uveljavljajoč ustvarjalni nazor medsebojne soodvisnosti, ki se je najavljal in udejanjal zlasti iz obče etične odgovornosti in postmodernistične sprostitve.

Zakaj poudarjamo oris prenovljenega ustvarjalnega nazora in v definiciji oblikovalske stroke občutje vsebinske sprostitve? Povezujemo ga z novimi pobudami in poletom, ki so iz označenega Stolovega oblikovalskega in proizvodnega temelja v šestdesetih letih pričeli občuteno delovati in pospeševati doživljanje novih bivanjskih vsebin z vidnimi predmeti in opremo ter znotraj tega smotrno procesiranega celostnega oblikovalskega udejanjenja. Z njo pripovedno postavljamo v jedro življenjepisno vlogo slovenskega industrijskega oblikovalca Branka Uršiča, ki je leta 1962 prišel v Stol, in po omenjeni spodbudni Kraljevi dekadi globoko zaoral nove oblikovalske brazde, zaznamovane z dispozitivom učinkovite oblikovalske izpolnitve. Iz neprekinjene ustvarjalne napetosti je iznajdljivo in prepričljivo snoval utrjevanje Stolovega oblikovalskega poslanstva, ki se je iz polpreteklega spomina kalilo in potrjevalo v osebno poudarjeno izraženih ustvarjalnih dosežkih, obogatenih spoznanjih in strateško dejavnih razvojnih pobudah. Svojo oblikovalsko stroko, v bistvu vezano na kompleksno pohištveno industrijo, je poudarjeno pojmoval iz neposrednega praktičnega in teoretičnega izročila ter osvojenih sodobnih mednarodnih znanj in kritično ovrednotenih spoznanj. Pomenljivo je, da je Uršič že na začetku svojega strokovnega delovanja tematsko izzivalno gradil na svoji diplomski študiji, v kateri je obravnaval strukturno zanimiv in nadvse aktualen problem industrijskega oblikovanja aluminijastih fasadnih elementov, se pravi arhitekturne lupine! Rešitev je oblikoval v okviru projektne naloge za stolpnico Metalka, ki ji je bil načrtovalec njegov mentor, profesor Edo Mihevc. Kulturo proizvodnega okolja, v katerem se je Uršič osredotočeno znašel, je hitro osvojil kot relevantno programsko oblikovalsko izhodišče, ki ga je v vlogi razvojnega vodje v industriji pohištva Stol z verodostojnostjo prepričljivo utrdil. Težil je k temu, da je oblikovalska definicija industrijskega izdelka, ki je vsestransko in soodvisno utemeljen izdelčni organizem, uporabniško in tržno premišljen, tehnološko stvaren, ergonomsko preverjen, pravzaprav oblikovalsko vsestransko in sklenjeno domišljen, dosleden kot algoritem in odločilen, ki z nadzorom pelje k zastavljeni rešitvi.

Branko Uršič je prav tako izvrsten poznavalec notranjih arhitektur. Oblikovalsko se je zasnovno poglabljal in razčlenjeval prostore oziroma opremo, zlasti stanovanjskih, poslovnih in šolskih arhitektur. V tem okviru je šlo hkrati tudi za kontekst s sistemskim in smotrno soodvisnim posamičnim oziroma kosovnim pohištvom, zlasti s tipološko raznolikim sedežnim pohištvom. Prav zaradi kompleksne definicije je Uršič izdelke snoval in oblikoval dosledno kot množične industrijske izdelke. Zato je bil njegov pristop k oblikovalskemu načrtovanju rezultat posebej refleksivne ustvarjalne strategije, od samega začetka sistematično razvit, nadgrajen in presežno ovrednoten. Tak pristop mu je znotraj industrijskega procesa zagotavljal ustvarjalno svobodo, ki se mu je z verodostojnostjo vselej ponujala kot izrazno občutena sprostitev in pomensko izraženo oblikovanje.

Ko sem v Cankarjevem domu leta 1996 zasnoval veliko osebno razstavo oblikovalca Branka Uršiča, sem izbrani si že percipiral kot trdno predstavitveno zamisel, v kateri se je mozaično in zgoščeno zložila enoznačna podoba tvornih silnic kot čitljivo prepoznaven oblikovalski jezik, gradnik pretanjšane izrazne oblikovalske sintakse. V bistvu je šlo za oblikovalska vodila, ki so se z Uršičem prodorno utrjevala z omenjeno zgovornostjo definicije ICSID. Kritično predstavljeno oblikovalsko gradivo povzemam iz kataloga omenjene razstave:

»Izbor stolov, predstavljen na razstavi, je utemeljen s pripovedjo o oblikovnih premenah in razgibani izraznosti, v katerih se od začetka svoje ustvarjalne poti kaže kot občutljiv in nadarjen oblikovalec, sposoben ustvarjalnega dialoga s pobudami, ki pulzirajo v svetu, in željami po sprožanju sprememb k identifikaciji z bivalnim okoljem, ki ga z industrijskim izdelkom, ponujenim na trgu, sooblikuje v navezi z uporabnikom.

Videti je, da je zasnovna dihotomija stola v eni osebi razdvojila oblikovalca na 'konstrukterja' in 'bionika', kar se kaže v njegovih izdelkih z različnimi poudarki in kot temelj, iz katerega rasteta dva prepoznavna temeljna tipa stolov. Tako tudi pri Uršiču ugotavljamo, da si je najprej prizadeval stol postaviti trdno na tla, zato je snoval racionalno zgradbo jasnih linij in pri tem z uporabljenimi konstrukcijskimi gradivi in njihovo strukturno sestavo ustvarjal funkcionalno in oblikovno spremenljivo ekspresijo izdelka, kot to kažejo njegovi zgodnji stoli. To lahko slikoviteje povemo z izbranimi stoli in njihovim časom nastanka, označili jih bomo s temeljnim konstrukcijskim gradivom in tipom, čeprav so poimenovani s kodami in tako morda težje ostanejo v spominu, a tudi to govori o njihovi tržni uspešnosti. Pred nami so torej stoli, ki so doživeli izredno odzivnost pri porabnikih. Takšni so na primer jedilniški stol 2087 *(1963–64), narejen iz bukovine (kot večina naprej omenjenih), še danes prodajani kovinski stol* 4033 *(1963–64), lahek naslanjač iz krivljenega bukovega lesa in bambusove mreže (1967), ploskovito sestavljen naslanjač z oblazinjenimi polnili* Union 5555 *(1968), stol* Jak *iz stružene bukovine (1974), sklopni stol* Sklop *(1978), dvoranski sedež iz upognjene vezane plošče in s konstrukcijo iz ploščatega železa* Arena *(1982), programsko pestro razvit sistem sedežnega pohištva* L *(1980–81) iz krivljenega vezanega lesa, s pestro in tudi inovativno oblikovanimi oprijemi za telo, ki tako kot v prejšnjih primerih kljub uporabi drugorodnih s konstrukcijo sooblikujejo skladno celoto. V to skupino moramo uvrstiti tudi konstrukcijsko prvinsko izpeljan stol, krivljen iz bukovine, z univerzalno mrežasto lupino* AB *(1984), večnamenski stol iz upognjene perforirane vezane plošče VN (1982–84) in v geometrični znak preveden stol iz krivljenih cevi* Lok *(1987). Iz novejše produkcije izstopa leseni naslanjač* Iris *(1992) kot konstruktiven in semantično jasen dialog s Plečnikom, toda s prepričljivim avtorskim nabojem, v katerem so osredotočene Uršičeve bogate oblikovalske izkušnje. Takih, že v temeljni konstrukciji povsem postmodernistično zasnovanih in duhovito interpretiranih stolov, je naredil še več. Omenjam le še dva, narejena leta 1994. Leseni stol 010, z očitnim poklonom protooblikovalcu Thonetu, iz istega idejnega okolja, izpovedan v duhu osebne poetike, stoji pred nami iz lesa in kovine izdelan stol* Iris 2, *kot dovršen postmodernistični znak in obenem dokaz preverjene uporabnosti, kar govori o njegovem industrijskem poreklu.«*[2]

V navedenem besedilu so opisno zajeta tudi druga ovrednotena Uršičeva oblikovalska dela. Iz besedila bomo poudarili predvsem oblikovalsko tipološko izstopajoče in nekatere tudi tržno ovrednotene izdelke. Posebne pozornosti je bila deležna severnjaško spodbujena blazina sedišče – ležišče *Makkara* (1974), ki je bil Uršičev svojevrsten mednarodni ekskurz, saj ga je oblikoval za nemško podjetje ASKO, ki mu je po dveh letih podelilo nagrado in ga vključilo v prodajni program. Ta izdelek je bil spontano zasnovan kot mehka oblika iz trakastega poliuretana, oblečenega v elastično tkanino, pri čemer je bil iz ležišča s povezom blazine variirano sestavljen v naslanjač ali poudarjeno vzglavje. Ta mehka uporabna oblika je zanikala togo konstruktivnost in izraz osvobajala iz oblikovalskih konvencij. Kot izjemno naročilo so bili izdelki, ki so bili hoteno mišljeni kot investicijski izdelki, oblikovalsko programirani v specifičnih prepoznavnih funkcijah in prostorsko razgibanih postavitvah, kot je bila na primer hotelska oprema: v blago oblečen naslanjač *Ambasador* (1968), sedeži in klubske garniture *Haludovo* (1970–71) in *Barbara* (1970), tapecirana naslanjača *DC-9* (1971–72) in *Lotos* (1974). Uršič je z leti še bolj mojstrsko izpopolnjeval postmodernistično intonirane rešitve, kakor jih je že uspešno udejanjil z oblikovalsko kompleksnim in programsko pestrim sistemom L (nastajal je v letih 1977–1985), in v okviru novih tehnoloških možnosti krivljenja in funkcionalne rabe novih gradiv iskal doseganje popolnega udobja in ustrezno pomensko artikulacijo. Stol *Cirkel* (1985) je bil poudarjen odtenek nove modelne napovedi. Prepričljiv nagovor je bil dosežen z oblikovanjem sedežev v devetdesetih letih: *Iris 5735* (1992–93), vrtljiva stola *Inter* (1992–93) in *Royal* (1993) in izjemno vpadljiv in dinamično uporaben visoki vrtljivi stol *Contact C 432-2* (1993, skupaj z A. Planiščkovo), *Dinamic* (1993, skupaj z A. Planiščkovo) in igrivo duhovito skonstruiran krivljen kovinski stol *040* (1994).

Ko govorimo širše o oblikovanju pohištva, se kaže spomniti na Uršičevo pisarniško *kotno mizo* s kovinskimi kotnimi profili, ki je nastala skupaj z najbolj množično izdelovanim kovinskim stolom *4033*. To je bil paradigmatično pomenljiv sistemsko rastoči konceptualni izdelek, ki je bil zamišljen kot smotrno celostna oprema, kakor jo je na primer ovrednotil in predvidel arhitekt E. Ravnikar za stolpnico Ljubljanske banke (sezidana 1961–74), a žal kot investicijska oprema zaradi drugačnega (konkurenčnega) interesa investitorja ni bila uresničena. Zatem je bilo variantno pisarniško pohištvo v isti banki večkrat množično uporabljeno,

1 Stane Bernik (ur.), Leksikoni Cankarjeve založbe, *Likovna umetnost*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1979, str. 106.

2 Stane Bernik: *Oblikovalec Branko Uršič,* Cankarjev dom, Ljubljana, 1996, str. 10 in 12.

nazadnje kot interierska oprema več poslovalnic NLB (1996–2005, skupaj z A. Planiščkovo) in pri prenovi izbranih vodstvenih pisarn stolpnice NLB (1999, skupaj z A. Planiščkovo). Uršič je dosegal s stanovanjsko strukturno in uporabniško izpiljeno opremo, kot je bila sistemska pohištvena oprema *Uni* (1970–71, skupaj z A. Bendo in M. Romihom), sistemski pisarniški program *Delta* (1978) in v prostoru s polkrožnimi privinami razgiban pisarniški sistem *Gamma* (1977–80, skupaj z A. Bendo). Oblikovanje smotrnega pisarniškega pohištva je bila Stolova programska konstanta trajnostno uspešna in uporabniško prožna motivacija na jugoslovanskem trgu. Uršič si je ves čas prizadeval z duhovito in refleksivno zasnovano opremo ustvarjati prostorom nove lastnosti ambientalnih podob. Močan izrazni nagovor sta v tej smeri kazali zamisli iz devetdesetih let, kot sta bila pisarniški sistem *Luna* (1990), *Royal* (1990) in kabinet *BX* (1994), ki se je v tem primeru iz prej izpiljene prevladujoče konstruktivnosti in ortogonalnosti postmodernistično mehčal k oblikovanosti novega refleksivnega občutja. Posebej zanimivo interiersko opremo so likovno orisale Uršičeve zahtevne spomeniško zaščitene notranje arhitekture, posebej uporabno premišljenega in oblikovalsko celostno izpeljanega pisarniškega sistema za pisarne, kabinete in knjižnico Arhitekturnega muzeja Ljubljana (1992) ter knjižnice Tehničnega muzeja Slovenije v Bistri pri Vrhniki (1999).

Branko Uršič je pet desetletij v najširšem pogledu nadvse uspešno in prepoznavno vodil politiko Stolovega industrijskega oblikovanja ter utrjeval njegove krovne in izdelčne blagovne znamke. Bile so vselej promocijsko odmevne in tržno učinkovite: v Sloveniji, nekdanji Jugoslaviji in vidne v svetu. Kot vodja razvoja in vodilni industrijski oblikovalec se je vseskozi trdno opiral na visoko kakovostno oblikovanje in soustvarjalno sodelovanje med oblikovalci in drugimi strokovnjaki, ki so bodisi kot sodelavci bodisi kot samostojni oblikovalci uspešno in dejavno sodelovali pri uveljavljenju Stolovega oblikovalskega kakovostnega imidža. Ob Branku Uršiču, izjemno plodnem oblikovalcu ter prodornem vodju oblikovalske in razvojne službe, moramo omeniti tudi zaslužne soustvarjalce in konstruktorje Mirka Romiha, Antona Bendo in Alenko Planiščček, ki so v Stol prišli s praktičnimi izkušnjami in se kot izšolani arhitekti v tem okolju oblikovalsko izpopolnili do mojstrstva.

Branko Uršič je skladno s paradigmatičnim oblikovalskim nazorom, ki ga je zavestno gradil na zgovornosti celostne podobe, vodil politiko dejavne korporativne vizualne identitete Stola in v tem okviru idejno učinkovito oglaševanje. Pri njenem modernističnem uresničevanju je sodeloval z izbranimi vodilnimi grafičnimi oblikovalci, fotografi in oglaševalci. Toda nove pobude in izraznost oblikovnega nagovora so spodbujale učinkovitejšo ikonografijo vizualnega nagovora. Tako je leta 1991 dozorel čas za prenovo Stolove celostne podobe. Grafični oblikovalec Marjan Kocjan, ki je oblikoval prenovo celostne podobe, in ilustrator Kostja Gatnik sta izpeljala nov znak leva iz tradicionalnega simbola prvotne tovarne (1921) – izpeljanega z gestualnim zamahom. V sestavljeni znak je bil domišljeno postavljen slogan Nove podobe prostorov (Interior Image Design) in s tem potrdil Stolovo oblikovalsko miselnost, ki jo je slikovito in identifikacijsko sporočilno zaznamovalo Uršičevo in Stolovo novodobno izpovedno industrijsko oblikovanje.

Oblikovalsko slavljenega podjetja Stol, nekdanje jugoslovanske ikone, o katerem smo zaneseno govorili, ni več. Ostale pa so bogate in nepozabljene oblikovalske sledi, še danes uporabljani, prenovljeni in replicirani Stolovi izdelki. Največkrat jim je bil avtor Branko Uršič. Oblikovalski kritik in kustos oblikovanja v Arhitekturnem muzeju Ljubljana Matija Murko je v katalogu razstave *Stol – Stoletje oblikovanja stolov v tovarni Stol Kamnik* leta 2005 napisal: »*Slovitega dupliškega Stola z več kot stoletno tradicijo danes praktično ni več. Formalno še obstaja delniška družba Stol, ki z nekaj zaposlenimi skrbi za dostojen pokop nekdaj cvetoče pohištvene industrije in za obrat Stol Pisarniški stoli, ki nadaljuje proizvodnjo majhnega dela nekdanjega obširnega Stolovega programa. So tudi obeti, da bo na razvalinah Stola zrasla nova pohištvena proizvodnja, ki bo morebiti vsaj deloma nadaljevala Stolovo vodilo oblikovalske odličnosti. Stol Kamnik izginja v zgodovini.*«[3] A v zgovornih neizbrisnih oblikovalskih sledeh jih seveda ni mogoče prezreti. Še živijo in sporočajo!

Dodatek k oznaki Uršičevega industrijskega oblikovanja

Branko Uršič je bil rojen v Ljubljani 7. 11. 1936. Srednjo gradbeno šolo je končal v Ljubljani in se zaposlil v Slovenija projektu. Že 1957 se je vpisal na oddelek za arhitekturo FAGG ljubljanske univerze in bil Stolov štipendist. Po diplomi pri prof. Edu Mihevcu se je takoj 1962. zaposlil v Tovarni pohištva Stol Kamnik. Že na začetku se je uveljavil kot vodilni oblikovalec in v tovarni prevzel vodenje razvojnega in oblikovalskega oddelka in ves čas predano in uspešno ustvarjalno in inovativno deloval. Od 1989 je bil podpredsednik uprave Stol, d. d., in bil odgovoren za razvoj programov. V Stolu je delal do leta 1996, ko se je upokojil.

O Uršičevem oblikovalskem delu nadvse zgovorno priča strokovna publicistika, prek sto (gospodarskih in sejmskih) razstav in več selektivnih oblikovalskih in osebnih razstavnih kritičnih pregledov: *Stoli Branka Uršiča*, Arhitekturni muzej Ljubljana, 1982 (avtorica B. Rupel, postavljeno tudi v Celju in Kamniku); *Industrija pohištva Stol Kamnik, Sistem pohištva L, Oblikovalec Branko Uršič,* IDCO, Ljubljana, 1984 (avtor P. Krečič); *Design Evolution 1904–1994, 90 let oblikovalske vztrajnosti,* Stol Interier – BIO 14, Ljubljana, 1994 (avtor S. Bernik); *Uršičeve stolice,* Mestna galerija, Dubrovnik, 1988; *Oblikovalec Branko Uršič,* Cankarjev dom, Ljubljana, 1996 (avtor S. Bernik), *Stol, Stoletje oblikovanja v tovarni Stol Kamnik,* Medobčinski muzej Kamnik, Kamnik, 2005 (Avtorja Z. Torkar in M. Murko, postavljeno tudi v Ljubljani). V teh izbranih razstavnih katalogih je zajeta celotna dokumentacija Uršičevega (in Stolovega) oblikovanja. K tem razstavam je treba dodati več domačih in mednarodnih kritičnih selektivnih razstav, posebej mednarodne razstave industrijskega oblikovanja – BIO, na katerih je bil Stol z Uršičem najpogostejši izpostavljeni razstavljavec in dobitnik prestižnih priznanj.

Uršičevo oblikovalsko delo je bilo tako zares obsežno in odmevno. Visoko so ga ovrednotile in proslavile številne domače in mednarodne razstave – oblikovalsko kritične in komercialne oziroma gospodarske razstave (postavljenih jih je bilo okoli 150), objave v občem in strokovnem tisku doma in na tujem. Uršič je dobil številna priznanja in nagrade, a poudarjeno navajamo več uglednih odličij na ljubljanskem mednarodnem bienalu industrijskega oblikovanja BIO, prvič podeljene 1966, to so bile častne pohvale in nagrade, skupaj 19 in med njimi tri zlate medalje leta 1977 (eno skupaj z M. Romihom in A. Bendo, drugo z D. Uršičevo) in 1984, nagrado Prešernovega sklada (1969, skupaj z M. Romihom), Plečnikovo medaljo (1985). Delovo mednarodno nagrado za oblikovanje (DIDA) je dobil 1995 in simbolno zaokroženo z nagrado Brezčasno slovensko oblikovanje (za sistem L), ki jo je prejel na Mesecu oblikovanja 2009 v Ljubljani.

Uršič je še zmerom dejaven oblikovalski tvorec in živo ohranja stik s svojo stroko. Zadnje čase se intenzivneje posveča oblikovanju individualnih stanovanjskih hiš in stanovanjskega interierja. Z vidnim uspehom se je ukvarjal tudi s snovanjem v steklu: oblikoval je družino vinskih kozarcev in namizno steklovino (Rogaška Slatina, 2010–02), svečnike, doze za nakit in druge izdelke, ali kot je Uršič izjavil v intervjuju: »Zanimajo pa me tudi stvari, za katere prej ni bilo časa.«[4]

Summary

The paper presents the architect Branko Uršič as a consistent, principled and clever creator with an especially considerable and concrete sense for industrial design. As a young man, he gained recognition as the leading designer of the *Stol Furniture Industry of Kamnik* and was an active protagonist and co-creator of international contemporary dialogue and the promotion of designing. His work has been featured in professional journals, over one hundred (economic and fair) exhibitions and more selective design and personal exhibitions of critical review. Uršič received a great deal of recognition and numerous awards (several prestigious awards at Ljubljana's international biennial of BIO industrial design, the award of the Prešeren Fund, and so on).

3 Matija Murko: Kralj in Uršič. Ob spoštovanju tradicije v sodobno oblikovanje, v kat.: *Stol Stuhl Chair*, Medobčinski muzej Kamnik, 2005, str. 17–28.

4 Lenka Bajželj: Branko Uršič, Sistem L / System L, *Katalog Mesec oblikovanja,* Zavod BIG, Ljubljana, 15. 10.–15. 11. 2009, str. 71.

Stol 2087, 1963–64

Stol 4033, 1963–64

Stol L 11, 1977–80

Stol Bambus 5708, 1977–80

Stol Lok 4085, 1987

Dr. Marija Klobčar
Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, Ljubljana

»Zelo smo bili domoljubni tiste čase«

Iz pogovora z Boženo Možina

Želja uredništva *Kamniškega zbornika,* naj pripravim intervju z gospo Boženo Možina, me je spravila v precejšnjo zadrego. Javni pogovor s človekom, s katerim te veže veliko srečevanj na povsem drugi ravni, kot je intervju za javnost, ni lahko. Zaradi bližine, ki se splete skozi leta takšnih srečevanj, je pogovor veliko bolj oseben, morda preveč oseben, da bi ga mogli razkriti javnosti. Z ulice namreč ves čas vstopa v zasebne prostore, iz prodajalne se seli v prvo nadstropje, za klavir, iz pisarne v osebni prostor skritih spominov. Tistih veselih in tistih tesnobnih. Iz takšnih spominov je nastajala knjiga *Kamničani*, v katero se je usoda družine Božene Možina po njeni zaslugi zapisala s sliko in besedo. Tiho in nevidno, tako kot so se tkale vezi med meščani. In neslišno, kot se je med kamniškimi hišami neslišno ohranjal spomin na čase velikega Kamnika.

Najino prvo srečanje je zaznamovala priprava razstave o preteklih podobah obrti v Kamniku in okolici, vključena v eno od prireditev ob Dnevih narodnih noš sredi osemdesetih let. V razstavni prostor nad Kavarno je prišla z naročjem pripomočkov in s kratkim pojasnilom: »Tole sem vam prinesla! Mi smo imeli doma pekarno in tole bi lahko dala za razstavo.« Pekarska zapuščina njene družine je tako v razstavni predstavitvi obrti hkrati z njenimi pripovedmi ustvarila eno od podob, ki so pomembno gradile življenje v Kamniku – podobo priprave vsakdanjega kruha.

Odtlej sem pogosto trkala na njena vrata v Veliki ulici. Še vedno Véliki, čeprav že dolgo nosi ime Maistrova. Takšne hiše je imel najbrž v mislih Ljudevit Stiasny, ko je pisal o Kamniku, kjer »je dišalo po mladem kruhu in udobnosti starokranjskih šeg in navad«, čeprav je bila njena družina med najbolj naprednimi v Kamniku. Na njena vrata nisem nikoli trkala zaman: v njenih pogovorih sta zaživeli družina njene mame, povezana z železnico v Kamniku, in družina njenega očeta, ki so ga sredi tridesetih let, ko je bila sama stara devet let, kot uglednega pekovskega mojstra in mestnega odbornika iz Velike ulice na Žale popeljali z vsemi častmi: lastnik pogrebnega zavoda, Julij Weibl, je imel kot vodja sprevoda na glavi cilinder, znak, da se Kamnik poslavlja od enega od najuglednejših meščanov.

Nit najinega pogovora se je prepletala z nitmi, ki so se ob njenih pripovedih ustvarjale v najinih preteklih srečanjih, in se vedno znova vračala k njeni družini in k dejavnosti, ki jih je v Kamniku delala prepoznavne. Vračala se je bolj ali manj brez vprašanj, s tihim sledenjem pripovedi včerajšnjega dne, ki se je ves čas prepletala s spominom na pekarno, nihajočim med občutji in preprostim nizanjem dejstev:

Moj ded Jožef Možina se je v Kamniku naselil v 19. stoletju. Bil je pekovski mojster. V hiši Velika ulica štiri je imel pekarno in prodajalno. Z ženo sta imela dva otroka, hčerko Maro in sina Vinka. Sin je bil po tradiciji določen za naslednika dejavnosti. Čeprav si je mladi Vinko želel drugačno izobrazbo, je opravil učno dobo za pekovski poklic in je po očetovi smrti leta 1915 prevzel obrt. Vse načrte pa je prekrižala svetovna vojna. Bil je vojak avstro-ogrske vojske in je bil ujetnik. Iz Rusije se je vrnil po več letih ujetništva. V novonastali kraljevini SHS se je v rodnem Kamniku vključil v občinske in športne organe, kjer je poleg svoje obrti zavzeto deloval. Bil je zelo priljubljen med meščani in skrben soprog in oče.

Podoba očeta je napolnjevala podobo pekarne in spletala vezi s tistimi, ki so sestavljali vsakdanjost pekovskega poklica. Vsakdanjost in praznik. Pravzaprav je vonj po »mladem kruhu« v Veliko ulico vedno znova vnašal podobo praznika. Tudi takrat, ko so jim pripeljali moko, in takrat, ko se je pred hišo ustavil voz z butarami iz Tuhinja, da so lahko podkurili v svoji veliki peči.

Gospod Rojc, grosist iz Ljubljane, nam je dobavljal moko. Pripeljal je enkrat na mesec. Pri sosedih, Pogačarjih, ki so imeli slaščičarno, je po sklenjeni kupčiji nam, otrokom, kupil slaščice. To je bil velik posel, ko je pri nas prodal moko. Gospod Pavovec, mlinar iz Depale vasi, je dobavljal rženo moko. V »magacinu« je bilo veliko žakljev moke, veste. Kvas in slad je dobavljal g. Kanc.

In praznik je bil vedno znova, ko je trgovino napolnil vonj toplega kruha in drobnega peciva, ki so ga prinesli iz peči. In spomin niza podobe vsakdanjosti njihove trgovine, podobe vsakdanjega kruha:

Bil je bel, polčrn – so rekli sorščin – ne ržen ne bel, zelo dober kruh, ržen – iz domačega mlina iz Depale vasi je pripeljal mlinar to moko, potem je bil mlečen kruh. Potem pa pecivo: žemljice, kifeljčki, slaniki pa mlečne žemljice – angelske ritke so rekli. So bile takšne luštne, majhne žemljice, okrogle. V postu so bile preste, samo v postnem času: tistih štirideset dni so se preste pekle. To so bile kuhane preste: najprej obarjene, potem pa pečene. To testo ni bilo vzhajano, ker bi bile potem preste luknjičaste. To je bila pa gosta masa, krhka. Morda je bilo malo kvasa. V kotlu so bile skuhane, obarjene, toliko, da so prevrele. Iz vode so jih dali takoj v peč, in so bile res krhke. S prijateljico sva jih enkrat prodajali na Klancu, tam, kjer je bila doma, mimo so hodili ljudje na Kalvarijo. To so bile procesije ljudi med vojno, še bolj pa pred vojno. Od Duplice sem so hodili peš, pa na svetega Jožefa. In midve sva prodajali tiste preste. V začetku vojne so jih še pekli, potem pa ni bilo več takšne moke. Kruh je bil črn kot zemlja. Vsako leto vojne je bilo slabše. In še ta je hitro pošel.

V pripoved se je vpletal spomin na ljudi, ki so pri njih kupovali kruh, na tiste, ki so imeli posebne navade, kot na primer ruski emigrant gospod Platkovsky, ki je vsak drugi dan prišel po štruco rženega kruha in plačeval vedno samo ob koncu meseca. In spomin na gospodinjske pomočnice, ki so v pekarno prinašale doma zamešen kruh, ki so ga potem spekli v njihovi peči. In vezivke, ki so jih meščanom pekli za posebne priložnosti ali kot dobitek pri srečelovu na gasilski veselici v mestnem parku.

In misel se je vrnila v današnji čas, na police v trgovinah, na to, kako se je zgubilo znanje tudi v obrti, kot je pekovska.

Prava žemlja je taka, da poka. Skorjica mora biti hrustljava. Te francoske štruce, ki jih prodajajo, so daleč od takih, ki jih Francozi delajo. Mi smo v testo dajali slad – melaso. To je bil produkt pivovarne. Bila je medena gosta tekočina, kot tekoč med ... To je dajalo kruhu skorjico, ni bil tak, kot bi bil kuhan. Danes so žemlje take, da jih lahko mečkate.

Njihov vsakdan je potekal neposredno ob prodajnem pultu. S pogledom na ulico, ki ni brez razloga nosila ime Velika ulica. Spomin se pridruži pogledu majhnega otroka, ki je v teh prostorih preživel čas svoje mladosti in spremljal delo v pekarni.

Vse dnevno dogajanje je bilo v trgovini, v zgornjih prostorih so bile samo spalnice. Čez dan smo bili spodaj, v pritličju. Ker je bila trgovina, smo morali postreči ljudi. So prišli po kruh, spodaj je bila delavnica, spodaj smo kuhali, jedli, otroci smo se učili. Tu je bil tudi radijski sprejemnik na baterije. Spomnim se, da sem s slušalkami poslušala Manco Komanovo, ki je pripovedovala pravljice. Nekaj let kasneje smo kupili sprejemnik na elektriko, ki so ga Nemci med okupacijo zaplenili. Oče – atek – je sledil tehničnemu napredku, zato smo imeli električno razsvetljavo in vodovod v hiši pa tudi angleško stranišče.

V pogovoru je oživela podoba trgovine, oživel je pogled na ulico, ki so jo opazovali iz trgovine, oživeli so ljudje, ki so vstopali vanjo. In oživela je podoba pekarne in tistih, ki so delali v njej.

V pekarni sta poleg očeta delala dva peka pomočnika. V pekarni se je delalo ponoči, podnevi pa so spali. Ker je vse potekalo ročno, je bilo za vse obilo dela. Imeli smo tudi gospodinjsko pomočnico. Bilo je veliko pranja, ribanja, kuhati je bilo treba za vse.

Vsi zaposleni so imeli v hiši popolno oskrbo, to je stanovanje in hrano.

Pred pečjo, kot smo rekli, so radi posedali peki in znanci ob klepetu, saj se je pravo delo pričelo šele zvečer. Ponoči je bilo vse zamešano – vse vrste testa, shajano in spečeno. Zjutraj, gredoč na »šiht«, so delavci kupovali svež kruh. Ob šestih zjutraj je bila trgovina odprta in se je zapirala zvečer. Tako je bilo vse delovne dni v tednu. Tudi ob nedeljah dopoldne si lahko kupil sveže žemljice in kifeljčke za nedeljski zajtrk. Ob dvanajstih je bila šele prava nedelja.

Pravemu delu je sledila torej prava nedelja. Čisto drugačna od vsakdanjika. Drugačna, kot jih poznamo danes. Vprašanje, kaj je bila prava nedelja, je zvenelo kot samopremislek sodobnosti, v katerega so vstopale podobe nekdanjih preprostih druženj.

Nedelja je bila čas za družinsko kosilo, počitek, obisk sorodnikov in sprehode. Z mamo smo redno hodili na Zaprice, na Duplico. Potem smo šli k stari mami, ki nas je pričakala s kavo pa buhteljni ali šarkljem. Vsako nedeljo in tudi za praznike smo šli k stari mami. To je bila obvezna zabava. Užitek je bilo preživeti nedeljsko popoldne na vrtu, v uti. Prišli so tudi prijatelji mojih tet. To je bilo čisto spontano. Tam smo veliko peli. Za božič smo imeli jaslice, prižgali smo dreveščekk, da je bila samo ta razsvetljava, potem smo pa peli. Vse božične, kar je prišlo na vrsto.

Ob misli na pesem in petje, na druženje na vrtu pri starih starših tam na Zapricah je oživela misel na vesele dni v Kamniku. Na ulice in na vrvež ob sejmih.

Sejem je bil v Kamniku pomemben dogodek. Vsak drugi torek v mesecu je bil »ta mali« sejem, vsak drugi mesec na drugi torek pa je bil veliki semenj. Na ta dan otroci nismo imeli pouka v šoli sredi mesta. Od Šutne do Glavnega trga in Velike ulice so bile ceste polne stojnic, da je bilo po mestu težavno hoditi. Kamniški trgovci in drugi obrtniki so svoje blago in izdelke postavili na ogled pred hiše. Tu si lahko kupil vse – od orodja, blaga, čevljev do suhe robe pa tudi »turški med«, ki sva ga s sošolko kupili za en dinar in se sladkali z njim.

Živino so prodajali na travniku – na živinskem sejmišču ob Bistrici.

V naši pekarni so dopoldne še enkrat spekli kruh, ker je bilo veliko kupcev – sejmarjev. Za naporen dan pekov je bila za nagrado slastna pečenka iz krušne peči.

Za otroke so bili vznemirljivi Dalmatinci, ki so prodajali množico drobnarij v svojih krošnjah, obešenih okrog vratu. Tudi cigani s plešočim medvedom in malo opico, sedečo na cigankini rami, so hodili po mestu. Veliko hrupa je nastalo, ko so iz Slavonije prignali jate gosi ali puranov in so jih meščani lahko kupovali. Skratka, ljudje so lahko kupovali in prodajali vse na enem mestu.

Na Sejmišču, ki je bil travnik – tam je po vojni zraslo podjetje Alprem – so imeli nogometaši svoje igrišče. Na tem travniku so postavljali potujoči cirkusi šotore in vrtiljak, ki so ga poganjali močni fantje. Med obema vojnama so večkrat prijezdili v mesto Donski kozaki v svojih slikovitih uniformah. Peli so ruske pesmi, ko so jezdili skozi mesto, meščani smo vedeli, da bo na sejmišču njihov nastop, navadno popoldne. Svoje jahalne veščine so izvajali na lepih konjih in kozaške sablje so se bliskale, ko so jih vihteli.

Spomin se ustavi, ko pride do očetove smrti. Spomni se njegove vloge v kamniški družbi in njegove zavzetosti za šport in telovadbo. Del te zavzetosti je bilo tudi vključevanje v kamniško sokolsko društvo.

Od šestega leta sem bila pri sokolski telovadbi. Nastop smo imeli poleti, pozimi pa je bil – prav za 1. decembra – nastop v Čitalnici. To je bila telovadna akademija. Nastopali smo deca – šolarji, naraščajnice in članice, enako tudi moški. Imeli smo proste vaje za nastope, bila pa so tudi atletska tekmovanja in orodna telovadba – bradlja, krogi, drog – tako kot imajo zdaj telovadci. Tu so bili zgolj tisti, ki so trenirali v to smer, proste vaje, kot se je reklo, so bile pa dosegljive vsem in so bile množične.

Do vojne sem prišla ravno do naraščaja. S petnajstimi leti je dekle postalo naraščajnica, ob polnoletnosti pa članica. Z vojno je bilo pa vsega tega konec.

Misel na druženja in telovadbo pri Sokolu je priklicala v spomin nasprotja med liberalci in klerikalci, med sokoli in orli. Oživele so zgodbe političnih razhajanj, ki so z oddaljenim pogledom videti kot prijeten spomin.

Vključevanje v takšne dejavnosti, kot je bila sokolska, pri politično nasprotno mislečih pa orlovska, je bilo za meščane samoumevno. Bilo je del izražanja pripadnosti mestu, narodu in slovanstvu. Bilo je del domoljubja, ki je usmerjalo javne prireditve ob državnih praznikih.

Državne praznike smo veliko bolj spoštovali. Za 1. decembra – za praznik ujedinjenja – je bila velika proslava. V Čitalnici je bila akademija, ki so se je meščani udeleževali, posebej občinski veljaki. Oficirji na smodnišnici so bili v Čitalnici pa tudi pri maši. Saj je bila maša za domovino. Ni bilo pomembno, kako je kdo razmišljal, ali je bil Srb ali Hrvat, njihova dolžnost je bila, da so bili tam, vsa parada. V Čitalnici so bile pesmi, deklamacije, dogodki, kjer se je povzdigovalo domovino, kralja in vse, kar je bilo povezano s tem. Prazniki so bili zelo spoštovani in to je spadalo zraven. Zelo smo bili domoljubni tiste čase.

Spominjanje teh prireditev in zastav, ki so bile ponekod tako dolge, da so jih spodaj privezovali, se je prepletalo s spominom na same prireditve, na zabave, na maškarade in plese, kot jih je nekoč videla ob opazovanju vloge svojih staršev in druženja Kamničanov, mladine in starejših.

Moj atek je bil mami in sestram za kavalirja, ko so bili plesni venčki v Čitalnici. Na koncu plesnih vaj je bil plesni venček, da so dekleta pokazala, kako znajo plesati. So bila miklavževanja pa obrtniški plesi pa maškarade. Starša sta vedno hodila na maškarade v kostumih. Prireditve so bile tudi v Kamniškem domu, tudi tja so hodili. Oče je bil zelo družaben človek in priljubljen v družbi, samo peti ni znal. Ko sem bila še zelo majhna, sem hodila z očetom drsat. Na kopališču, v paviljonu, v zastekljeni verandi, so imeli gramofon. Na glasbo smo drsali. Odrasli so se lovili, vili kačo pa take zadeve. Gospodje – Knafelič in podobni – so s čoki balinali na ledu. To so bili taki težki čoki, z ročaji. Kamnik je bil prej kot Ljubljana. In v plavanju in v vaterpolu. Imeli smo skakalnico, tenis so igrali, skratka, čisto vse je bilo. Mogoče res, da za določeno – da ne rečem elito, kamniško, ampak čisto vse.

Drsališče je bilo tudi v smodnišnici. Že pred vojno je vsa kamniška mladež hodila tja drsat. Pod upravo je bil bajer, sicer plitev, v sredi je bil otoček, na njem je bila utica – morda so imeli kdaj tudi kakšne čolne – pomol je bil. Ta bajer je pozimi zamrznil pa še malo so ga polili, napeljali so lepe barvaste žarnice. Vojaki so pometali in polivali, da smo se mi lahko hodili drsat. Jaz sem imela privilegij, ker sem bila sošolka od hčerke upravnika. Na smodnišnici so imeli tudi teniška igrišča, po vojni pa je bil za upravo tudi bazen, predvsem za tiste, ki so tam stanovali.

Ob podobah živahnega druženja kamniške mladine in starejših se misel ni hotela ustaviti, dokler ni obstala ob pustnem sprevodu.

Najbolj se spomnim abesinske vojske, ko so Italijani osvojili Abesinijo. Zobozdravnik Stuzzi je bil pobudnik vseh mogočih družabnih zadev – skiering, ko so se hodili sankat, drsat – bil je vsestranski animator. Naredili so tanke, se pobarvali, da so bili Abesinci, in se delali norca iz Italijanov. Na pepelnico so vlekli ploh po Kamniku. Joj, če se katera punca ni poročila, je pa dobila en konec tistega ploha.

Podoba šeg, značilnih tudi za podeželje, je za trenutek utihnila ob akordih, ki so nevsiljivo vstopali iz radia. Poslušanje programa Ars se je oblikovalo v otroških letih, ob učenju klavirja.

Učila sem se klavir, najprej pri enem organistu v Kamniku, ob sobotah sem hodila k teti v Ljubljano, po vojni sem hodila v Ljubljano. Med vojno me je učila soseda, gospa Kendova, ki je tudi dobro igrala klavir. Skupaj sva igrali. To je sodilo k meščanski izobrazbi. Saj so bili klavirji po mojem mnenju v vseh hišah. Mama mi je kupila klavir po očetovi smrti. Sama ni imela možnosti, ker starši niso bili tako premožni. Želela si je igrati citre, pa ni mogla. Njen oče je bil železničar. Bila so štiri dekleta. So pa zelo radi peli.

Prepletanje spominov je pogosto trčilo ob vojno, ob leta navzočnosti Gestapa v njihovi neposredni bližini v Veliki ulici.

Zdaj je že daleč, takrat je bilo pa težko. Posebno zaradi tega, ker nisem mogla iti naprej v šolo. Enaintridesetega leta je naš razred slučajno opravil maturo, potem je bilo pa konec. Potem sem bila doma, na občini so nas porabili, dekleta, štiri, pet, ko so bile

živilske karte, nove izkaznice. Vse dokumente je bilo treba narediti na novo.

Z vojno se je začela druga zgodba, zgodba zaprtih vrat, policijske ure in zatemnjenih oken. Zgodba črnega kruha, ki ga je vedno prekmalu zmanjkalo.

Nasproti nas, v Poljčevi hiši, tam, kjer je zdaj Graditelj, je bil Gestapo. Dr. Polca so ustrelili kot talca, takrat so ustrelili veliko kamniških veljakov. Nemce smo videli, to se pa ni videlo, kdaj so koga pripeljali na zaslševanje. Tudi sicer ne vem, saj nismo hodili okrog. Nemci so imeli svoje prireditve, sčasoma, ko so se ustalili. Frauenschaft – to je bila kot poznejša AFŽ – je organizirala kakšno svojo proslavo. To so bile učiteljice, uradnice, žene teh, ki so prišli kot nova oblast. Prireditve so imeli v Čitalnici, zgoraj. Je bilo za manjšo družbo.

Doma smo spekli toliko kruha, kolikor je bilo določeno. To smo hitro prodali in smo imeli ob osmih že prazno trgovino. Med vojno so bile karte – nakaznice za moko, margarino, kvas in podobno. Težki delavci so dobili več kot kak uradnik. Vsak konec meseca smo lepili karte in jih predložili obrtni pisarni.

Ob koncu vojne sem bila stara 19 let. Saj to večkrat razmišljam, veste, vojna in vse drugo je našo mladost postavilo čisto na glavo.

Ko se je odmaknil spomin na bombnike, ki so hrumeli čez Kamnik, se je bistrila podoba zastave z rdečo zvezdo. In podoba velikih pričakovanj, s katerimi so zrli v svobodo.

Po vojni pa je bilo čisto nekaj drugega. Saj smo imeli zastave, jaz vem, da sem jo prav na skrivaj prekrojila iz stare in izrezala zvezdo iz drugega blaga, in smo jo imeli, dokler nismo dobili konfekcijske. Bili smo tako zadovoljni in veseli! Spodaj pri oknu smo imeli šivalni stroj. Ko so še Nemci hodili po ulici, sem delala takšne majhne zastavice, da sem jih dajala na okna. Še ni bila čisto prava svoboda.

Oživela je podoba tiste noči, ko so čakali na prihod partizanov iz Tuhinjske doline.

Leta 1945 smo na ulicah in na Glavnem trgu celo noč čakali na prihod osvoboditeljev, partizanov. Petkov balkon sem krasila s tepihom in aspidistrami, od nekod so prinesli sliko Tita za miting. Po manifestacijah se je plesalo kar na cesti ali na Glavnem trgu.

Veseli smo bili svobode. Vsi smo pričakovali, da bo spet tako, kot je bilo pred vojno.

Na oder osebnega spomina so prihajale razne podobe, med njimi tudi podoba bivšega partizana, ki ga je na proslavi v Čitalnici spremljala na klavirju, ko je igral na violino. Svoboda je bila sprva veliko olajšanje, čeprav so še vedno vse prodajali na karte in pozneje »na pike«.

To je bilo potem, kasneje – lahko rečem – eno veliko razočaranje. Trgovine so zapirali, nam so zaprli tudi pekarno. Mama je bila do najine polnoletnosti vodja družinskega podjetja. 47. leta smo ga imeli še nekaj časa v najemu. Pojasnilo za ukinitev je bilo, da me kot lastnice nismo izučene. To je bilo privlečeno za lase, saj je bilo tako tudi pred vojno in smo imeli zato zaposlenega pekovskega mojstra. Eden, ki je bil pri nas pred vojno, je med vojno padel kot partizan. Imeli smo še enega peka, ki je vzel to v najem. Pekel je prinešen kruh – tako kot so pred vojno nosile okoliške kuharice kruh v peharjih, da smo ga pri nas samo spekli.

To je bil nov čas. Čas udarniških akcij ob nedeljah, ko so morali hoditi na Kolovec zlagat drva.

Nedelje niso bile »gospodov dan«, pač pa so bile rezervirane za udarniško delo. Že zjutraj smo se s tovornjakom odpeljali na Kolovec pripravljat drva. Včasih je bilo na vrsti »krampanje« ali kar koli za obnovo domovine.

Še bolj kot nacionalizacija in izguba nedelj jo je prizadelo, da ni mogla uresničiti svojih sanj o trgovski akademiji. Meščanom ni bilo težko zapreti vrat do študija.

Celo vojno sem upala na to, da bom potem lahko svoje želje, svoje cilje uresničila, pa jih nisem mogla. Ni mi kazalo drugega, kot da sem šla v službo. Dobila sem službo v smodnišnici. Dekret mi je podpisal minister za obrambo iz Beograda. Tudi v smodnišnici je bilo veliko udarniškega dela. Če ni bilo dela v računovodstvu, smo pobirali krompir ali pleli repo na njivah v območju tovarne. Seveda smo bili na »udaru« pisarniški in tehnični kadri. Takrat sobote niso bile dela prosti dnevi. Še nedelja pogosto ne. Pa tudi plačane niso bile vse neštete nadure. Vse, prav vse je bilo za obnovo in boljšo, lepšo prihodnost. S tem ciljem, v katerega smo verjeli, nam ni bilo težko delati.

To je bil čas, ko si niso upali vzeti dopusta za božič ali prinesti koščka potice za malico v službi. Čas, ko jim je starega očeta pokopal kar mežnar Pepe Štefula, ker ni bilo duhovnika. In pokopal ga je z velikimi častmi, tem bolj zato, ker sta skupaj igrala pri mestni godbi. In tudi v tem času so našli možnost za ustvarjalnost: družabno življenje se je namreč vedno bolj selilo v okvire tovarn. Tam so organizirali svoj pustni sprevod, ki je nekaj časa razveseljeval tudi Kamničane, nastajala pa so tudi povsem nova praznovanja, ustrezna novim družbenim razmeram.

V smodnišnici so bila silvestrovanja v Kulturnem domu. Tam je bila svečanost, kjer je direktor prebral dosežke in potem je bila veselica. To je bil obračun za minulo leto. Vse rezultate se je prečitalo – kaj smo naredili, kaj smo zaslužili in tako naprej. Tam so delili tudi priznanja. Po vojni smo imel petletke, petletne plane. In ko smo tisti plan dosegli – tudi če je bilo en mesec prej – takrat so tulile sirene, da se je vedelo, v kateri tovarni so dosegli plan. In so ljudje ko nori delali v proizvodnji. In potem smo dobili tudi konec tistega dobička – to je bilo 500 dinarjev. Tisti, ki so bili zelo čez normo, so bili udarniki – npr. Obreza Ivana. Na takšnih slovesnostih so bili proglašeni za udarnike. To je bil torej poseben socialistični obred.

Tisto vzdušje da svoje. Ljudje imamo radi to, da nas nekaj povzdigne.

Takšne prireditve so spremljale veselice z domačimi ansambli. Razgledani krog v računovodstvu, kjer je delala, pa je želel več. Tako so zasnovali svoje neformalno kulturno društvo, ki je pred postavitvijo kulturnega doma ob smodnišnici dobilo prostor za igre kar v bivšem Prosvetnem domu v Mekinjah. Tako je nastala igra Študentje smo, v kateri je igrala tudi sama.

Nastopajoči v opereti Študentje smo aprila 1950 v Mekinjah. Slika je last Božene Možina.

Bili smo mladi, željni napredka in ker smo imeli izobrazbo in razgledanost, smo znali sami ustvariti pogoje za »dušo«. Skupina amaterskih kulturnikov je prirejala programe za razne proslave ob delovnih zmagah ali doseženem letnem planu, pevske nastope, recitacije. V Mekinjah smo igrali opereto Študentje smo. Smo imeli glasbenike, Miheličeva gospa (Pepca Miheličeva – op. ur.) *je bila sopranistka, Repanškov Štefan je bil tenorist, vsi smo prepevali. Okrog leta 1949, 50, 51 je bil zgrajen Kulturni dom, 52. leta je bila igrana Planinska roža – maja, junija, jaz sem bila inspicientka, Gobec jo je uglasbil. Pred tem so gimnazijci igrali Hamleta. Trajal je pet ur.*

Na dvorišču osnovne šole Toma Brejca sem sodelovala v predstavi Veronika Deseniška; bila sem njena teta. Veronika je bila Marija Potnik, grof Herman in njegova žena sta bila Gostičeva (Ciril in Ani Gostič – op. ur.). *On je bil tudi režiser. Igrali smo na prostem. Friderik je bil Lojze Vavpotič.*

Spomin na Kulturni dom je kot spomin na domačo hišo. Gradili so ga večinoma udarniško.

Potem pa so rekli: To vendar ne paše v tovarno, da se greste kulturo pa kino pa ne vem kaj in smo kulturni dom knjižno prenesli iz naše lastnine na občinsko lastnino. To je bil brezplačen prenos. Smodnišnica nima dobrega slovesa, dasiravno je veliko pripomogla h kulturnemu življenju tu v Kamniku.

Smodnišnica je bila posebna tudi v tem, da je imela velik park. Ne le tistega pred svojim obzidjem, kjer je bilo poleti sokolsko telovadišče, temveč predvsem obsežen park znotraj svojih zidov, med posamičnimi objekti.

Mi smo imeli dva vrtnarja. To je bilo vse zelo lepo urejeno. Pred upravno zgradbo – vsi oficirji pa družine so tam stanovali – so bile okrasne grede, vse je bilo urejeno in posajeno.

Smodnišnica je imela višji status. Vsi ljudje, ki so tam delali, so vedeli, da jih lahko že naslednji dan odnese. Ko je delavec pri črnem smodniku pognal stroj, je bil zunaj, ni smel biti v objektu, in so zunaj, ko so imeli čas, sadili rožice, da se je tista masa notri – uro, dve – mlela. Čas so preganjali s tem. In je bilo tako lepo vse urejeno, pometeno. Ena popolna specifika je bila tam. Tisti ljudje so bili posebni delavci. Od sodelavke oče je tam vzgajal čudovite vrtnice, visokostebelne. Vse je bilo čisto, ker bi vsak drobcen pesek, ki bi ponevedoma zašel v stroj, lahko sprožil eksplozijo. Nobene kovine ni bilo, vse je bilo iz bakra – bakrene zajemalke – »šaufle«, cokle. Iskreče ni smelo biti.

Tudi v na videz povsem neugodnih razmerah je bilo torej mogoče najti možnost za ustvarjalnost. Vrtnice ob poslopju, kjer se je mlel črni smodnik, igra Študentje smo tam, kjer iz politično obarvanih razlogov ni bilo možnosti za študij.

Ni pa bila praznina, to pa ne! Kdor se je hotel udejstvovati, je imel pravzaprav možnost.

Sem nastopala za Tita, za Bežigradom smo telovadile – okrog 50. leta. To je bilo telovadno društvo Partizan Kamnik. Tu smo se naučili vajo, potem smo pa šli za dva, tri dni v Ljubljano. Je bil zlet, vseslovenski nastop. Nas je bilo čudo. In smo gulili tiste vaje – to je moralo biti vse enotno. Cel stadion nas je bilo. Te-

lovadili smo na glasbo. Tito in Jovanka sta bila na tisti tribuni pa kaj jaz vem, kdo še vse.

Bila so torej razočaranja, toda praznine ni bilo. Spreminjala so se razmerja med ljudmi, smodnišnica je radodarno delila ugodne kredite, ne le za novogradnje, temveč tudi za avtomobile.

Navajena sem bila, da smo znali čakati. Da se bo želja izpolnila, si deval prihranke na kupček in si čez eno leto ali pa še dlje lahko nekaj kupil. Pa sem šla dvakrat ali pa samo enkrat na leto v Ljubljano s točnim ciljem, kaj bom kupila, kaj je treba. Zdaj se ne da počakati niti en teden, da se nekaj dobi. Tudi bilo ni, da bi človek zapravljal. Smo znali živeti s tistim, kar si zaslužil, nič preko. Nikoli si nisem upala iti čez mejo. Bila sem vsem porok, sama pa nisem nikoli vzela kredita.

In prišel je čas samostojne Slovenije. Čas, ko živimo končno v svoji lastni državi, vendar ob državnih praznikih ne izobešamo zastav.

Zdaj ni ljudem nič več do tega, da bi se izkazovalo spoštovanje do lastne države. To se pa ne da primerjati z nobenim prejšnjim obdobjem. Saj ni več tiste sproščenosti, vsaj jaz je ne občutim. Jaz zase še vedno najdem tiste lepe stvari. Če malo okrog pogledam, pa vidim, da ljudje niso srečni. Ne vem, ne vem, ta negotovost, ta večni strah za preživetje.

Zunaj je nekajkrat treščilo in nenadoma se je močno ulilo. Kot bi nebo pozabilo, da je december. Vendar najino druženje ni izzvenelo v tem občutju negotovosti. Pogled in izjemno gibek korak Božene Možina je uprt v jutrišnji dan, vedno znova lep, ker zna v njem poiskati drobne radosti. V sprehodih, s katerimi vsak dan znova polni svojo pot skozi življenje, v tedenskih druženjih ob telovadbi, v stiku z umetnostjo in presežnim.

Imela sem srečo, da sem ob obilici dela in obveznosti v službi, doma in v družbenih dejavnostih lahko uživala v naravi, planinah in lepih umetnostih, kar mi je bilo neizčrpen vir energije in sprostitve.

V njenih mislih in v njenem koraku je še vedno mladost. To občutje me je pospremilo skozi predprostor, kjer več kot sto njenih drobnih kaktusov čaka na prve pomladne žarke. Z mano je nosilo zgodbo o tem, kako je z notranjim mirom mogoče preseči tudi čase stisk in negotovosti. Pospremilo me je po strmih stopnicah in z mano stopilo na ulico. V oddaljenem grmenju pa so še vedno odzvanjali akordi, ki so v prostor najinega pogovora tiho vnašali zgodbo o lepih umetnostih.

Summary

The paper describes the memories of Mrs. Božena Možina from Velika, today's Maistrova Street, and intertwines them with reflections on Kamnik and its changes. With her memories, the paper reveals life among the Kamnik townsfolk before, during and after the war. Možina's family, who, owned a bakery in pre-war Kamnik, felt the changes of nationalization more than others. Thinking about the social changes also uncovers a vitality, which helped the citizens to overcome the time of great social changes. Just as the citizens marked their inclusion to various cultural and sport activities before the war, they also managed to find their places in the new social situation with creative integration in the heart of modern culture as in the case of Mrs. Možina. Within this memoir, the role of the gun powder magazine in post-war Kamnik is also revealed.

Franc Svetelj, publicist
Groharjeva 11, Kamnik

Ob sedemdesetletnici upora proti okupatorju na Kamniškem

Franc Sever Franta o legendarnem preboju s partizanske Menine planine ...

Danes, ko smo postali enakopravna članica Evropske unije, je nujno, da se predvsem mladi zavedajo, kako pomembne so naše slovenske korenine in koliko hudega smo prestali Slovenci v vsej svoji zgodovini, da smo jih ohranili ...

(Franc Sever Franta: Past na Menini planini, 2010)

Franc Sever Franta, komandant operativnega štaba partizanskih brigad na Menini planini leta 1945. Arhiv Franca Severja.

Menina planina, prostrana planota, se na višini med 1200 in 1500 m razteza med gornjegrajsko kotlino in Tuhinjsko dolino in sega na razdalji okrog desetih kilometrov od Lipe z Dobrovljami na vzhodu do prelaza Črnivec na vzhodu. V 19. stoletju je bilo tu močno razvito oglarstvo, planota je bila vir za izkoriščanje lesa, ki so ga splavljali tudi po Savinji. Nekateri griči so porasli z gozdovi, druge pa prekrivajo pašne površine.

Od zahoda proti vzhodu si sledijo Kurji vrh (1466 m), Vetrnik (1448 m), najvišji vrh Vivodnik (1508 m) in Veliki vrh (1454 m). Jugovzhodnemu delu vršne planote pravijo Šavnice z najvišjim gričem Golim vrhom (1426 m).

Menina planina je bila vsa štiri leta nemške okupacije, od leta 1941 do 1945, prizorišče hudih bojev partizanskih enot z okupatorjem. O tem pričajo tudi mnoga spominska obeležja od Tuhinja, Češnjic, Kostavske in Menine planine do Motnika.

Ob teh spomenikih vsako leto občinski odbor Združenja za vrednote NOB Kamnik in občina Kamnik, na Menini planini pa tudi Združenja borcev za vrednote NOB in občine Zgornje Savinjske doline, Štajerske in Zasavja pripravijo spominske slovesnosti.

»Danes je prav, da se spominjamo teh velikih dogodkov in te naše velike preteklosti. Samo predstavljamo si lahko obseg in ognjeno moč tistih vojaških spopadov na tem majhnem ozemlju. To nam ne sme biti odveč. Biti moramo ponosni, da smo Slovenci, da smo pripadniki naroda, ki je znal zavarovati svoj narodni obstoj v vojni in naposled ustanoviti svojo državo ...

Veličina narodnoosvobodilnega boja nam daje številna spoznanja in spodbude za današnji čas. V knjigi Franca Severja Frante, komandanta operativnega štaba VI. in XI. brigade, so opisani pogum, požrtvovalnost, odrekanja vseh vrst in trpljenje, ki so ga borci narodnoosvobodilnega boja vgradili v temelje, v tiste temelje, na katerih danes sloni tudi naša današnja državnost ...«

To so besede, ki jih je na spominski slovesnosti ob 65-letnici znamenitega preboja partizanov iz okupatorjevega obroča 3. julija 2010 na Menini planini izrekel dr. Danilo Türk, predsednik Republike Slovenije.

Zgodba o preboju partizanske vojske IV. Operativne cone z Menine planine, kjer jo je marca 1945 stisnila v obroč dvanajsttisočglava množica nemških ter njim vdanih ruskih in ukrajinskih vojakov ter domobrancev, je zgodba o partizanski vzdržljivosti, pogumu, vojaški razumnosti in vojaški sreči.

Danes 88-letni Franc Sever Franta, ki živi v Ljubljani, se je v jubilejnem letu 2011 udeležil več spominskih prireditev v spomin na začetek oborožene vstaje na Kamniškem. O bojih na Menini planini je spregovoril tudi na spominski svečanosti v Češnjicah v Tuhinjski dolini junija 2011 in avgusta 2011 na Menini planini.

Rad se je odzval našemu povabilu, da spregovori o svoji partizanski poti in še posebej o svoji najhujši življenjski preizkušnji na Menini planini, ki je bila osrednje prizorišče partizanskega boja na Kamniškem in v Zgornji Savinjski dolini.

Naj za uvod navedem njegovo misel, ki jo je zapisal v svoji novi knjigi, ki ji je dal naslov *Trenutki odločitev*:

»V takšnih okoliščinah, pod pošastnimi oblaki, ki so se zgrnili s surovimi okupatorji na naš narod in s tem tudi na mene, je moj poveljnik z dušo in telesom postalo domoljubje. Domoljubje, z vso slo patriotizma, brez kakršnih koli ciljev, želja, misli ali namer za bogatenjem, ali kakršnimi drugimi koristmi, pač pa z jasnim poveljem odločno in pokončno za naš obstoj, za naše pravice, za našo narodovo in domovinsko svobodo.«

»Če imaš brezmejno vero v sebe in svoj prav, boš zanesljivo zmagal,« je nekdanji partizan Franta zapisal

Menina planina – zatočišče partizanskih brigad med NOB. Foto: Janez Medvešek.

Rešilna drča: izhod iz Suhega dola (pri Golicah), grabna z Menine planine, po katerem so se borci po visokem snegu več ur prebijali iz sovražnega obroča. Foto: Franc Svetelj.

Spomenik partizanskim bojem na Menini planini. Ob 65-letnici preboja, leta 2010, so na njem odkrili ploščo. Foto: Franc Svetelj.

v uvodu k svoji knjigi *Past na Menini planini*, ki je lani doživela že četrto izdajo, in jo posvetil 70. obletnici ustanovitve Osvobodilne fronte in narodnoosvobodilnega boja Slovenije.

»Ko se mi je v sedemdesetih letih 20. stoletja rodil vnuk, danes že magister ekonomije, sem si postavil nalogo, da mu zapustim zapisan spomin na svojo najodgovornejšo in najtežjo nalogo v partizanih med drugo svetovno vojno, v dneh od 13. do 16. marca leta 1945, ko sem kot komandant operativnega štaba VI. in XI. brigade na zasneženih in s sivo meglo pokritih vrhovih Menine planine vodil obkoljeni brigadi in bataljon VDV v svobodo,« pravi Franta in doda, da *»ko pride večna tema, izgine bogastvo spominov, če jih mlajši rod ne pozna. Čeprav je mladim pripovedovati o davnih dneh tako težko kot porivati vodo v hrib, sem se vendar lotil pripovedovanja ...«*

Franc Sever Franta se je rodil 21. marca 1923 v vasici Št. Jurij pri Grosupljem v kmečko-trgovski družini. Pred drugo svetovno vojno je končal dva razreda obrtno-tehniške šole na Ledini v Ljubljani. Vključil se je v OF in že pred božičem 1941, ko mu je bilo komaj osemnajst let, vstopil v grosupeljsko četo. Bil je v II. štajerskem bataljonu in II. štajerski grupi odredov, sodeloval je v bojih te grupe pri Turjaku, na Pugledu, Jančah, Muljavi, Verdu, v Dolomitih in na Gorenjskem, Štajerskem, Koroškem in drugod.

Po osvoboditvi je končal višjo vojaško šolo, potem pilotažo in vojno letalsko fakulteto.

Služboval je kot načelnik lovske divizije na aerodromu Batajnica in postal komandant te zrakoplovne baze, kasneje pa komandant zrakoplovne baze Pleso pri Zagrebu. Pred izstopom iz JA je bil pomočnik komandanta zrakoplovnega korpusa v Zagrebu. Kot polkovnik letalstva je diplomiral na ekonomski fakulteti v

Češnjice v Tuhinjski dolini: Franc Sever je o bojih spregovoril junija 2011. Foto: Franc Svetelj.

Zagrebu, nato pa je bil trinajst let direktor Aerodroma Ljubljana-Pula. Upokojil pa se je kot direktor Inex Adrie Airways.

Svetelj: Letos smo poleg dvajsete obletnice samostojnosti zabeležili tudi sedemdesetletnico začetka upora slovenskega naroda proti okupatorju. Ali menite, da je naša zgodovina dovolj prepričljivo orisala ta pomembni čas, da bi naši mladi rodovi spoznali in ohranjali izročila narodnoosvobodilnega boja?

Franta: Menim, da je organizacija zveze združenj borcev skupaj z lokalnimi institucijami, na katerih območju so zaznamovani junaški in tragični dogodki iz NOB, in mladino, ki razume in objektivno ocenjuje naš narodnoosvobodilni boj, uspešno zaznamovala 70-letnico najmogočnejšega dejanja slovenskega naroda v borbi za njegov obstoj.

Žal pa nisem opazil nobene pomembnejše aktivnosti v tem smislu tudi v kakšni državni instituciji. Večina narodov sveta se s ponosom spominja svojih zmagovitih dejanj in tako na mlajše rodove prenaša hrabrost bojevnikov in domoljubje ter svetu pokončno in dostojanstveno pove, zakaj, kje in za koga so se borili in zmagali njihovi predniki. Mi smo bili na zmagoviti strani.

Zato je moja največja želja, da bi se po 70 letih nehali deliti in da bi morali v slogi odpustiti drug drugemu napake, ki so bile našemu narodu prizadete zaradi ideoloških nasprotij. Slovenska borčevska organizacija je to že storila. V medsebojnem zaupanju moramo okrepiti moč naroda, ne glede na generacije in razprtije v preteklosti. Razčiščevanje zgodovine pa prepustimo pristojnim organom in zgodovinarjem.

S tem bomo pridobili vsi, narod, država, politika, cerkev, predvsem pa naša mladina, ki je zaradi preteklih nespametnih ravnanj zmedena in razdeljena in tudi v sedanjih splošnih težavah države in naroda neenotna in neaktivna, kar ne more biti v ponos nobeni generaciji. Zato upoštevajmo tisti rek: Brez resnice ni pravice, brez pravice pa ni miru ...

Svetelj: Zakaj sta bila zmaga nad XIV. SS-divizijo in zlom zadnje Roesenerjeve ofenzive na Štajerskem ob koncu druge svetovne vojne tako pomembna dogodka? Kakšen pomen imajo pri tem dogodki na Menini planini oziroma preboj partizanskih enot iz nemškega obroča marca 1945?

Franta: Vojaški, organizacijski in končno družbenopolitični zlom zadnje Roesenerjeve ofenzive na vzhodnokranjskem in štajerskem območju severno od Save, na operacijskem področju IV. operativne cone, ki je trajala od januarja do marca 1945. leta, je bil pomemben v tem, da sovražniku ni uspelo uničiti in eliminirati partizanskih brigad in odredov z okrog 6500 borci ter ta prostor očistiti za umik Löhrove grupacije ter kolaborantov vseh vrst.

Zadnji spopad z Roesenerjevimi enotami in domobranci se je končal 16. marca 1945 na zasneženi Menini planini, kjer so enote VI. in XI. brigade s svojim manevrom in pravilnimi odločitvami v izredno surovem spopadu lačne, prezeble in izčrpane, v pomanjkanju streliva zdržale v boju in se ponoči s spretnim manevrom izvile iz obkolitve, ob tem pa rešile in prenesle v bolnišnico na zadrečki strani 18 težkih ranjencev.

Ta zmaga na Menini planini je dokončno zapečatila ofenzivno dejavnost okupacijskih enot na tem prostoru ...

Pomen same bitke in manevrov na Menini je bil v tem, da so izčrpane borke in borci, tudi zaradi skrbi za svoje življenje, v težkih zimskih okoliščinah uspeli prebiti obroč in past dvajsetkrat močnejšega sovražnika. To nam je omogočila tudi vera v naš prav in našo zmago. Največja zmaga v tem boju pa je bila rešitev vseh ranjencev. Če ne bi takrat ravnali tako, kot smo

Jubilejna slovesnost na Menini planini 2010. Z desne: dr. Danilo Türk, predsednik Republike Slovenije, Janez Stanovnik, predsednik Zveze združenj borcev za vrednote NOB, Franc Sever Franta, Jože Goltnik iz Češnjic, praporščak odbora Šlandrove brigade in Matevž Košir, predsednik občinskega odbora Zveze združenj borcev za vrednote NOB Kamnik. Arhiv Franca Severja.

na Menini, bi to pomenilo veliko večjo tragedijo, kot se je zgodila Pohorskemu bataljonu leta 1943.

Svetelj: Komaj osemnajstletni fant ste se pred božičem leta 1941 pridružili OF, torej pred sedemdesetimi leti, kaj vas je vodilo pri tej vaši pomembni življenjski odločitvi? Kdaj ste dobili partizansko ime Franta?

Franta: Temeljni postulat moje odločitve za OF in za obrambni oboroženi boj moje domovine je bilo domoljubje, podedovano z geni in vzgojo mojih staršev in moje drage učiteljice, pisateljice in pesnice Ane Galetove, ki so jo domobranci ubili v vasi Zalog pri Škofljici.

Na to mojo čustveno podlago nam je bila kot eksplozija vsiljena okupacija, ki je meni in mojemu narodu ukradla svobodo, jezik, kulturo, skušali so nas do skrajnosti ponižati in sistematično uničiti.

Drugo žareče gorivo, naloženo na mojo prizadeto in ranjeno dušo, je bila sramotna kapitulacija in razpad takratne vojske kraljevine Jugoslavije.

Ta takrat tako čaščena naša armada je ob okupaciji zaradi nesposobnosti vodstva s starimi generali sramotno razpadla in vse svoje orožje izročila okupatorjem. To in sramotna izdaja ter poklon meščanskih strank okupatorju je še bolj okrepilo moje prepričanje, da je treba za domovino nekaj storiti.

V takšnih za naš narod in zame srhljivih okoliščinah se je kot ptič feniks iz tega pošastnega pekla s svojim programom rešitve naroda dvignila OF in nam pokazala pot za izhod iz teme, v katero so nas pahnili okupatorji. Zato sem se julija 1941 odločil za vstop v odbor OF.

Nič drugega nas ni vodilo kot samo domoljubje in svoboda, za katero smo bili pripravljeni dati tudi svoje življenje. To pripravljenost smo nosili v sebi do konca vojne. Ker so mnogi s svojo krvjo oplemenitili naš boj za svojo domovino, smo jim danes dolžni izraziti svojo hvaležnost in spoštovanje. Namreč na teh žrtvah sloni tudi naša današnja državnost.

V takšnih okoliščinah je dozorevala tudi moja želja po samostojnosti. Občutil sem, da sem zrel zanjo, čeprav v težkih in za samostojnost neprimernih časih.

Decembra 1941 sem se kot oborožen vojak Kraljevine Jugoslavije vključil v grosupeljsko četo. Skupaj s Cirilom Skubicem sem postal osmi partizan te enote. Bilo je tako mraz, da je po mogočnih gozdovih Medvedice pod Sv. Ahacem pokalo lubje na stoletnih bukvah.

Ob partizanskem ognju naju je sprejel komandir čete Dolfe Jakhel, ki je bil takrat tudi sekretar okrožja OF Grosuplje. Vprašal je, če se ob tej najini odločitvi zavedava odgovornosti do sebe, svoje družine, OF in domovine. Spregovoril je še o velikih težavah in stiskah ter preizkušnjah, ki nas čakajo v osvobodilnem boju, v katerem bo pogosto šlo tudi za naša življenja. Zdelo se mi je, kot da naju je hotel prestrašiti in poslati domov. Ko je končal, je dejal: »Fanta, povejta, ali bosta vsemu temu kos, če ne, gresta lahko domov, na teren.« Oba sva glasno odgovorila, da ostaneva. Ko me je vprašal po imenu in sem dejal, da sem France, je slovesno dejal: »Od danes naprej do konca vojne si za tovariše, sovražnike in vse ostale samo še Franta (op. pisca: češko France)!« in vrgel moje dokumente v ogenj. Pred postrojeno četo z zastavo na čelu smo nato opravili glasno zaprisego. S tem mojim življenjskim učiteljem sem živel kot partizan še dober mesec, saj je kot poveljnik čete kmalu padel v boju na Turjaku.

Kot so mi starši in učiteljica Ana Galetova vsadili krila za polet v življenje, me je moj komandir Dolfe Jakhel z merili domoljubja naučil poleteti v boj za svobodo, samostojnost, pokončnost in dostojanstven odnos do naroda in domovine.

V spominu na uspešen narodnoosvobodilni boj in še posebej na bitko na Menini je nekdo lepo zapisal: Vsaka generacija ima svojo Menino in vsaka mora iz nje najti izhod, pot in preboj, da ne bo izgubljena ...

Svetelj: Kod vse vas je vodila vaša partizanska pot, koliko časa ste se zadrževali na Kamniškem? Kje ste se srečali z borci s kamniškega območja?

Franta: Pot partizana me je vodila praktično po enotah po vsej Sloveniji – od štajerskega bataljona Franca Rozmana Staneta, po poteh druge grupe odredov, Kamniško-zasavskega odreda, Šlandrove brigade, Cankarjeve brigade, Koroškega odreda, Šercerjeve brigade, Zidanškove brigade – do februarja 1945, ko sem prevzel dolžnost komandanta operativnega štaba VI. in XI. brigade.

Zato lahko rečem, da sem sodeloval v bojih po vsej Sloveniji – od Prekmurja do Primorske.

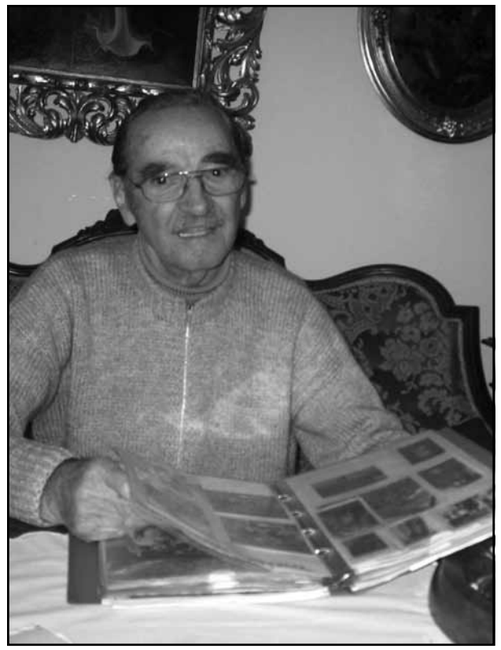
Na zahodni del Menine planine sem se prebil z Aleksandrovo četo Pohorskega bataljona v hudi zimi leta 1942.

S kamniškimi partizani sem se srečal v začetku leta 1943, ko se je ustanavljal kamniško-savinjski odred. Ti tovariši so mi ostali v spominu kot partizanski vzor tudi v oborožitvi, obleki in obutvi, čeprav so imeli pod enako rdečo zvezdo različna pokrivala, od planinskih klobukov, titovk, športnih kap in tudi nekaj polhovk je bilo videti. Najbolj se spominjam Braneta (op. pisca: Poljanška), še posebej pa takratnega pokončnega komandanta kamniškega bataljona Jakoba Zupana Metoda.

Kamniško območje zelo dobro poznam. Poti od Kamnika preko Črnivca, Velike planine, Podvolovljeka, Tuhinjske in Zadrečke doline ter Menine planine sem prehodil podolgem in počez ter imam te kraje v spominu po lepih in težkih trenutkih. S kratko prekinitvijo, ko sem bil s Šlandrovo brigado na Dolenjskem, sem se bojeval skupaj z borci s kamniškega območja, ki me niso nikoli razočarali.

Posebno pa so mi prirasli k srcu takratni krajani Tuhinjske doline, družine in kmetije po nižjih pobočjih Menine ter po celotni dolini. Ti ljudje so bili naši zaupniki in so kljub strahotnemu terorju okupatorja zvesto in trajno ter pokončno podpirali naše borbene enote s hrano in informacijami ter številčno okrepili naše vrste z mnogimi borci. Naš boj na tem delu naše domovine ne bi bil tako uspešen, kot je bil, če nas ne bi Tuhinjci tako domoljubno in nesebično podpirali in pomagali našemu narodnoosvobodilnemu boju

Ta njihova pripadnost se kaže tudi danes v obnovi spominskih obeležij in skrbi za ohranjanje izročila NOB s spominskimi prireditvami ...

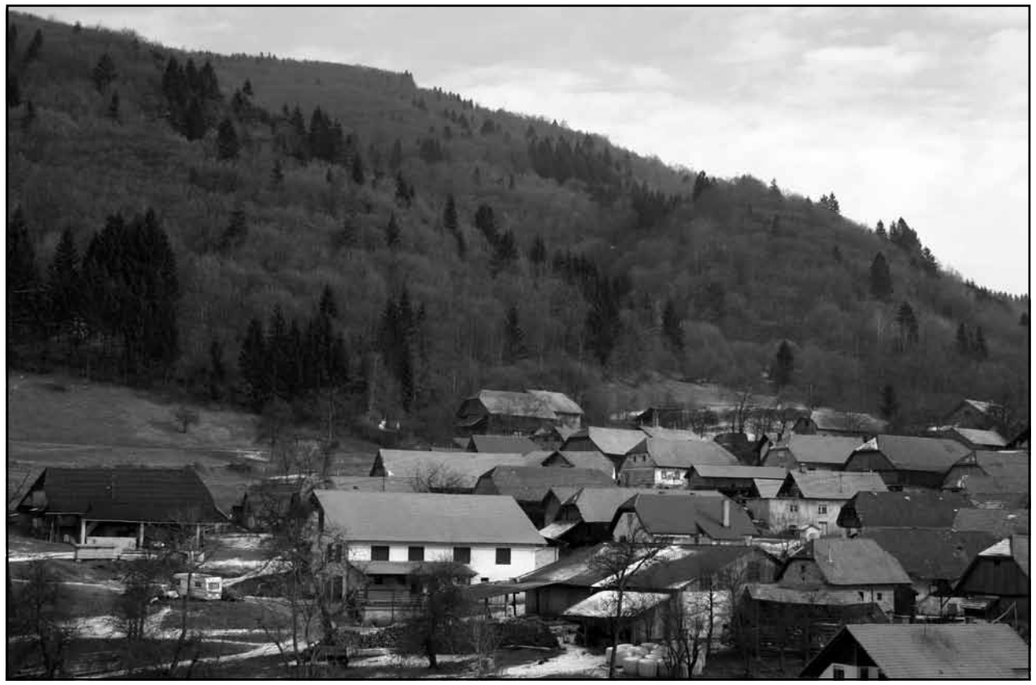
Nekdanji partizanski komandant Franta ob obujanju spominov na svojo partizansko pot (december 2011). Foto: Franc Svetelj.

Svetelj: Zakaj ste se odločili svoje spomine na partizanska leta preliti v knjige? Sedaj ste izdali že drugo knjigo – Trenutki odločitev.

Franta: Če kdo popije vodo iz studenca naše takratne osvobodilne fronte in našega NOB, se vedno rad vrača k njemu in s ponosom te vrednote, za katere se je boril, rad prenaša na mlade rodove. Ta studenec je postal potok in kasneje mogočna reka, po kateri danes plujejo različne ladje. V tej naši samostojni državi pa je žal veliko tistih, ki smo jih zaradi neznanja, sprtosti, nevoščljivosti, strankarskih interesov, zaradi zanemarjanja domoljubja in zaupanja v medsebojnih odnosih vzgojili tako, da so danes posledice poslabšanje gospodarstva, nezrelo ter narodu in državi škodljivo prepiranje, predvsem za korist strank, ne pa v korist naroda in države ter za njen napredek. Vse to pa se potem prenaša na vse ravni in v vse pore življenja. Posledica tega pa je, da se na koncu nobena stvar, problem ali afera ne more več rešiti. Zato država drvi iz težave v težavo kot letalo v nesrečo, če se sproti in natančno ne odpravljajo zapleti in težave.

To je eden od razlogov, da sem se lotil tudi pisnega dialoga, seveda z namenom, da se iz našega NOB lahko v teh naših nič kaj perspektivnih, moralno razrahljanih časih za reševanje nakopičenih problemov tudi kaj naučimo in najdemo kaj koristnega za politike, gospodarstvenike, uradnike in tiste, ki bi morali svoje dolžnosti opravljati profesionalno v korist naroda.

Partizani smo se dobro znali lotevati težav in jih premagovati. Tega pa našim današnjim politikom in nekaterim gospodarstvenikom zaradi sebičnosti in ideolo-

Vas Češnjice v Tuhinjski dolini (januar 2012), ki je bila med vojno požgana. Foto: Franc Svetelj.

ških obremenitev iz preteklosti primanjkuje. Čas je, da po sedemdesetih letih prepustimo zgodovino stroki, nepravilnosti pa organom pregona. Ne bodimo podobni Sizifu, ki je zaman valil skalo na vrh hriba ...

Drugi razlog, ki je narekoval moje nič kaj lahko početje, je ta, da bodo z odhodom moje generacije, če ne prikažemo sedanjim in bodočim rodovom preko tragičnega, včasih pa tudi neuspešnega početja v II. svetovni vojni, ideje tega boja šle z nami v grob in pozabo. Menim, da bi bila velika napaka, če ne bi ohranjali spomina na vrednote in pridobitve NOB, da jih bodo bodoči rodovi s ponosom znali prenašati naprej v prihodnost, da bodo ponosni na boj svojih babic in dedkov, da bodo znali ceniti njihovo vztrajnost, zaupanje, tovarištvo, domoljubje in pokončno držo in pripravljenost, da za svobodo svojega naroda žrtvujejo tudi svoja življenja.

In končno mi je pobudo za pisanje narekovalo tudi vprašanje, zakaj se mladi danes ne oglašajo brez strahu, bolj pogumno in načelno ter organizirano, tako kot smo to počeli mi takrat, ko je naš narod klical na pomoč. Seveda mislim pri tem na pokončno in dostojanstveno početje brez izgredov in podobnih lumparij. Mladi bi se morali bolj zavedati težav, v katerih je naša država, in da tudi danes naš narod v nekem smislu kliče na pomoč. Zato bi bilo prav, da k reševanju težav prispevamo vsi, tudi mladina, vsak po svojih močeh ...

V drugi knjigi, ki je nastala po želji mojih prijateljev, sem opisal dve tretjini mojega življenja ali bolje rečeno dve tretjini, vsaj po mojem mnenju, pomembnih dogodkov, od otroštva v moji šentjurski dolini in potem mojo življenjsko pot z dogodki v 2. svetovni vojni. In doživetje razpada tretjega rajha in naše zmage. Zajel sem tudi spomine na leta šolanja, na življenje v vojnem letalstvu, študij na ekonomski fakulteti v Zagrebu in končno na izstop iz vojnega letalstva.

Svetelj: Če imaš brezmejno vero v sebe in svoj prav, boš zanesljivo zmagal, ste zapisali v svoji knjigi Past na Menini. Kdaj in kje ste v štiriletnem osvobodilnem boju doživljali najtežje trenutke?

Franta: Vsekakor sem kot človek in voditelj preživljal najtežje trenutke v 2. svetovni vojni okrog 66 ur na zasneženi Menini planini marca 1945, ko sem kot poveljnik operativnega štaba VI. in XI. brigade ter bataljona VDV moral skupaj s svojimi tovariši in junaškimi borci v neenakem boju rešiti iz obkolitve XIV. SS-divizije z 12.000 profesionalnimi vojaki petsto bork in borcev ter vse ranjence prenesti v bolnico.

Največje razočaranje in žalost pa sem občutil, ko sem konec leta 1942 po preboju na kamniško območje izvedel, da se je na ljubljanskem območju organizirala oborožena garda, ki se skupaj z okupatorji bori proti naši NOB in preko katere je prišlo do izdaje, tako da so tudi mojo družino oropali in poslali v italijansko taborišče in očeta v Dachau.

Najsrečnejši pa sem bil v mislinjski in šaleški dolini, na Poljanah in Pliberku, ko sem sedel v zaplenjenem kabrioletu in gledal razsulo tretjega rajha. Takrat sem se spomnil prvih dni boja, ko smo začeli golih rok, neoboroženi in brez izkušenj. Takrat sem doumel tudi besede Ivana Cankarja, da si bo narod pisal sodbo sam. To je s svojo pokončnostjo v NOB naš narod tudi storil ...

Misli iz knjige Franca Severja Frante
Past na Menini planini **(izšla 2010):**

Po neuspelem poskusu preboja po grapi Bela med Motnikom in Špitaličem smo se razočarani spet umaknili proti Rovtam in Lazniku in se utaborili pod smrekami na dveh metrih snega, nekje med Slapemi in Vivodnikom. Brigade so zasedle svoje odrejene položaje proti Slapem, Motniku in Črnivcu. Zjutraj so poslale izvidniške patrulje in manjše zasede proti mogočnemu sovražniku. Glede na to, da je nad nami visel gost črn oblak, smo brez skrbi zakurili ognje. Pod njimi in okoli njih se je topil sneg. Po nekaj urah so se ognji spustili v dvometrske snežene kotanje, okrog katerih smo organizirali krožno obrambo in snežene vrtače povezali med seboj z gazmi. Intendanti in kuharji so od vseh borcev pobrali še zadnje zaloge krompirja in makaronov in iz tega in vseh vrst moke pripravili nekakšno močnato jed, ki je bila kar dobro zabeljena z mastjo. Ker nismo imeli skladišč niti transportnih sredstev, se je hrana pred vsakim pohodom razdelila med borce in tako smo prenašali svoje zaloge, ki pa so nam kmalu pošle.

Ta obed smo zaužili okoli poldneva 13. marca. Bil je naš celodnevni obrok. O vsem sem spet obvestil poveljstvo IV. operativne cone in Glavni štab Slovenije. Spet smo prejeli kratek odgovor: »Prebiti se z Menine, ne čakati!« ...

***

Ob koncu leta 1942 in tudi pozneje sem večkrat partizanil v teh krajih in sem dobro poznal konfiguracijo terena Menine, Dobrovelj, Črnivca. Vedel sem, da je to območje primerno za postavljanje zased in da bi nam lahko sovražniki preprečili premike. Črnivec se mi je zdel najprimernejši za drugi poskus preboja. Odlično sem poznal to območje, ker sem kot komisar vzhodnokoroškega odreda večkrat deloval tudi v okolici Črnivca. Po drugi strani sem ocenjeval, da je sovražnik osredotočil močnejše sile okrog Motnika in Češnjic ter okrog Gornjega Grada, Šmartna in Slapnika, ker je verjetno domneval – tudi zaradi poskusa preboja prejšnji večer – da smo na tem delu Menine ...

***

Na položajih se je spet zaslišala pesem, zdaj so jo peli borci VI. brigade in prav nanjo je bil sovražnikov pritisk posebno močan. Pesem Kovači smo in naša sila ... je med grmenjem orožja zadonela po vrhovih Menine. Neverjetno, kako močan dejavnik je pesem v boju. Dvigne duha, ga napolni z novim nabojem in ta se prenaša tudi na telesno vzdržljivost. Tudi v tem spopadu na Menini je petje delovalo magično, kajti ni bilo naročeno, zgodilo se je spontano. Povrnilo je borcem moč, krepilo medsebojno tovarištvo, zaupanje in vero v skupno moč ...

***

Komandanti in komandirji čet so prerazporejali naboje. Na vsakega borca je prišlo deset do petnajst nabojev. Pregledovali so orožje, se šepetaje pogovarjali in opogumljali borce. V taki napetosti in pripravah na naslednji boj smo nenadoma zaslišali iz Zadrečke doline glas zvona, sicer iz daljave, vendar se je slišal do nas, ki je odzvanjal žalostni večerni pozdrav zdravamarija. Ta glas zvona, ki ga je prinesel veter, nas je takrat edini povezoval z ljudmi v dolini in marsikateri borec je pomislil, da je za srečo namenjen tudi nam. Verjetno je v tistih trenutkih marsikdo odmolil zdravamarijo s prošnjo, da mu obvaruje življenje, za rešitev ranjencev in za uspešen izhod iz tega boja. Vedeti je treba, da je bilo v brigadah več kot pet šestin vernih ...

Nobeno zvonjenje in klenkanje, v katerem sem v mladosti tudi sam sodeloval, mi ni ostalo tako globoko v spominu kot pozdrav zvona iz Gornje Savinjske doline. Nekdo, verjetno mežnar, ki je vlekel vrv, je dajal zvonu močan zagon, morda prav zato, ker je tri dni poslušal grmenje in boj partizanov na Mozirski in Menini planini. Ker je vedel, da smo v težavah, nam je s tem sporočal: ne dajte se, tovariši, tej švabski sodrgi. In prav neverjetno je, da smo nekako tako sprejeli in razumeli oddaljeno zvonjenje ...

***

Naša velika sreča je bila, da smo imeli v brigadah nekaj borcev, ki so Menino planino poznali kot svojo dlan še iz časov pastirjevanja, gozdarjenja in spravljanja lesa s planine. Poznali so vsako stezo, pot in drčo za spuščanje lesa. Poklical sem tri fante, ki sta mi jih priporočila Harkov in načelnik štaba Lazo. To so bili četni komandir Tone Ahčin - Darko, Tone Jeras - Zvone in Jurij Petek - Dan, intendant Šlandrove brigade. Preden je bilo vse pripravljeno za juriš, sem tem pogumnim fantom dodelil naslednjo nalogo: »Vodili nas boste na juriš in preboj proti Kurjemu vrhu. Da bi izbrali najugodnejšo smer preboja, pojdite v izvidnico in si oglejte položaj, zasedenost in mesto, kjer bi lahko uspešno udarili. Čakam vas tukaj na čelu razporejenih enot. Ne zadržujte se več kakor pol ure ...«

***

Do ceste (op. pisca: pred Špitaličem) *smo prišli, pripravljeni na spopad. Ker je bila prazna, so jurišne skupine zasedle izkopane položaje in postavile zasede proti Špitaliču in Češnjicam. Sedel sem na ježo ob cesti in poslal kurirja po kolono, sedel sem, ko je mimo mene hitela kolona do konca izčrpanih junakov in junakinj v svobodo!*

Nenadoma je v meni zavrela radost in postal sem popolnoma prazen, počutil sem se verjetno kot ženska po porodu, ko spravi otroka živega in zdravega na svet. Nemško topništvo je še vedno s prekinitvami tolklo po vrhovih Menine. Oblaki nad Menino so se dvignili, kakor da bi vedeli, da zdaj nimajo več komu pomagati. Tam, kjer so še prejšnji večer goreli naši ognji in kjer so bili vroči položaji, so ognji še goreli, našteli so jih kar trideset, le da so jih kurili vojaki znamenite XIV. SS-divizije Galizien, iz doline pa so jih obstreljevali njihovi kameradi.

Sedeč še naprej na ježi ob cesti, z zadnjimi dvajsetimi naboji in nabito parabelo na kolenih, sem naslonil

glavo na roke. Slišal sem utrujene korake trpečih ljudi, ki so hiteli čez cesto in naraslo Motnišnico naprej po strmini proti vrhovom Šipka.

Prepričan sem bil, da sem skupaj z njimi ta trenutek najsrečnejši človek na svetu.

Mrmraje sem se poslavljal od zasneženih in mrzlih vrhov Menine planine, od dvomov, tveganj, skrbi in smrti. Pohitel sem v objem svobode ...

Svetelj: Po osvoboditvi ste se izšolali za pilota in po diplomi na ekonomski fakulteti v Zagrebu postali tudi direktor Aerodroma Ljubljana–Pula na Brniku.

Franta: Po koncu 2. svetovne vojne so me poslali v vojaško šolo v Moskvo. Po vrnitvi leta 1948 sem bil na svojo prošnjo razporejen v jugoslovansko vojno letalstvo in tam končal višjo vojno fakulteto in pilotažo. Služboval sem na letališču Batajnica kot komandant vojne letalske baze. Po izpitu za polkovnika vojnega letalstva sem bil leta 1957 razporejen za komandanta vojne letalske baze Pleso pri Zagrebu. Kot pomočnik komandanta letalskega korpusa v Zagrebu sem zaradi nesoglasij z nekaterimi sodelavci v štabu zaprosil za izstop iz vojnega letalstva in se leta 1964 vpisal na ekonomsko fakulteto v Zagrebu in jo leta 1968 končal ter se z družino končno vrnil v mojo ožjo domovino Slovenijo.

Tu sem leta 1968 postal direktor Aerodroma Ljubljana-Pula, kjer sem ostal štiri mandate, do leta 1981. Potem so me takratni oblastniki po smrti direktorja Janeza Nedoga prisilili, da sem postal direktor podjetja Inex Adria.

Da sem postal letalec, je »kriv« zračni balon, ki je s potniki letel dvakrat na teden čez mojo šentjursko dolino in kmalu za tem še redna potniška letala. To me je spodbudilo, da sem potem v osnovni šoli za domačo nalogo iz lesa in gline izdeloval avionček in zanje dobil prav dobro oceno.

Odločilno pa je name vplival pogled na letala, ko sem leta 1944 s tovariši ležal na obrambnih položajih in opazoval polete zavezniških letal lancastrov, liberatorjev, boeingov in drugih, ki so v spremstvu lovcev sodelovali pri osvobajanju zasedenih dežel izpod nacistične okupacije. Takrat je v meni dozorela odločitev, da bom, če ostanem živ, postal letalec.

Svetelj: V svojem življenju, še posebno v obdobju NOB, ste doživljali mnoge težke trenutke. Kakšen je vaš današnji pogled na svet in še posebej na razmere v samostojni Sloveniji, ki jih poleg gospodarske krize še vedno bremene ideološki spori iz preteklosti?

Franta: Vsako življenje je boj, danes težji, jutri lažji, a vedno življenjski boj. V tem boju pa se je za obstoj potrebno boriti. Pokončno, pošteno in nesebično za tisto, v kar človek verjame. Kot sem že omenil, ima vsaka generacija svojo Menino. Najbolj pa mlada, ki je bodočnost naroda. In prav ta si mora izboriti samostojen izhod iz nje. Zato pa so potrebni ocena okoliščin, hotenje in pripravljenost. Arabski rek pravi: če se boš ustavljal ob vsakem pasjem laježu, ne boš nikoli prišel do cilja.

Dodal bi še svojo iskreno željo, da bi se sedaj vse stranke in politiki s cerkvijo vred po 70 letih razdora v našem narodu sestali in se dogovorili, da sedanje ideološke razprtije spravijo z dnevnega reda. Sedanje stanje ne koristi nikomur, pač pa zelo škoduje narodu in domovini, njenemu razvoju in ugledu v svetu.

Summary

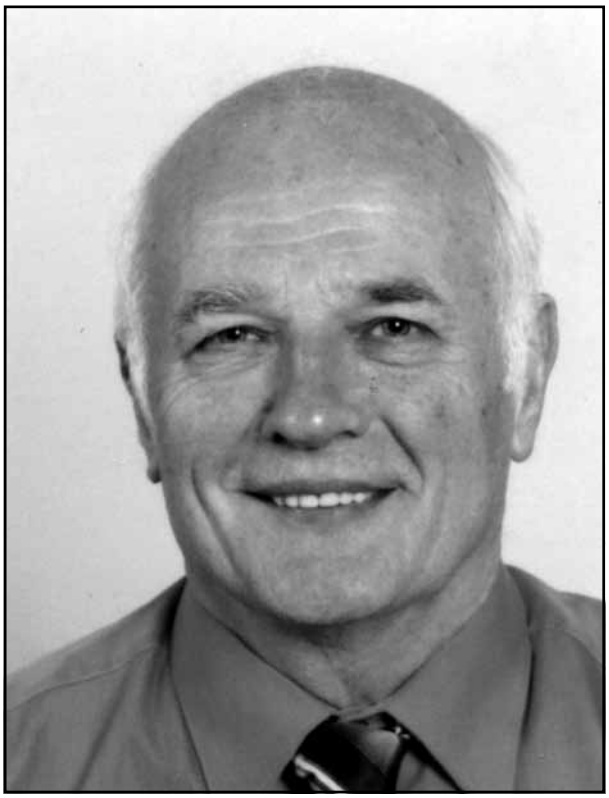
The paper presents Franc Sever Franta, who was a partisan, specifically a partisan commander, during the war and, following the Slovenian liberation, completed higher military college, pilotage and the War Aviation Faculty, did many various jobs in the military, graduated from the Economic Faculty in Zagreb and retired as the director of Inex Adria Airways.

In the heart of his memories is the breaking through of the German lines by combatants and wounded in the snowy Menina planina in March 1945, which he also described in the book *Past na Menini planini* (The Trap on Menina planina) (2010).

His thinking, however, extends well into modern times with a sincere desire to now have all parties and politicians together with the church, after 70 years of discord, meet and agree that the current ideological divisions should end. The current situation does not benefit anyone, and is, in fact, very detrimental to the nation and homeland, its development as well as to its global reputation.

Tone Ftičar
Javni sklad RS za kulturo
Območna izpostava Kamnik

Pogovor s Francijem Poljanškom, dolgoletnim strokovnim in organizacijskim vodjem kamniških folklornikov

Domačni pušeljc zanjo, pastorko folkloro: iz nageljnov in rožmarina. In zelí pelina

Kamničan Franci Poljanšek je na področju folklorne dejavnosti aktiven že štiri desetletja in pol, od srede šestdesetih let prejšnjega stoletja naprej. Bil je ustanovitelj in vodja Folklorne skupine Kamniška Bistrica, ki je ljudske plese, pesmi, šege in izročila Kamnika ter okolice po njegovih raziskavah in v njegovih avtorskih odrskih postavitvah več kot petindvajset let uspešno predstavljala doma in na tujem. Od samega začetka leta 1966 pa domala do danes je bil eden od ključnih strokovnih sodelavcev kamniške prireditve Dnevi narodnih noš, v več kot štirih desetletjih prerasle v mednarodni festival oblačilne dediščine. Zadnjih petnajst let je strokovni vodja Folklorne skupine Kamnik, delujoče v okviru Društva upokojencev Kamnik; z njo kljub skromnim pogojem vendarle še zagotavlja živost te zvrsti ljubiteljske kulture na Kamniškem, ohranja v mnogočem izvirno dediščino in jo varuje pred pozabo. Petinštiridesetletna predanost folklor(istik)i bi si gotovo zaslužila posebno slovesnost in praznovanje v pogojih, ki bi bili obetavni in spodbudni tudi za naprej. Pa je namesto tega »pod črto« lepih spominov žal tudi kar nekaj grenkega priokusa, ki ga puščajo dolgoletne (pre)izkušnje in ga prinašajo tudi aktualne razmere. Te prej ko slej izvirni folklorni dejavnosti in njenim specifičnim potrebam v občini Kamnik niso naklonjene, zato je preživetje te zvrsti kulture tod na žalost (spet) pod velikim vprašajem.

Ftičar: Razmere res niso spodbudne, nemara pa vendarle ne tako obrnjene na slabše, da bi kamniški folklorniki po toliko letih obupali. Je stanje res tako zaskrbljujoče?

Poljanšek: Hitro sva skočila k problemom. Če bi mogel, bi se neobetavnemu odgovoru, sploh na začetku, seveda veliko raje izognil. Ker pa si pred stvarnostjo ne morem zatiskati oči, se bojim, da nam čas in razmere, čeprav smo edina folklorna skupina na Kamniškem, ne prinašajo nič dobrega. Delujemo namreč v specifični zvrsti, ki je hočeš nočeš povezana s precejšnjimi materialnimi potrebami, v končni fazi izraženimi s stroški. Roko na srce, tej dejavnosti nikoli doslej ni bilo »z rožicami postlano«; ne nazadnje to zgovorno ilustrira izkušnja izpred dveh desetletij, žalostni konec Folklorne skupine Kamniška Bistrica, ki se ji je v šestindvajsetem letu mladosti, ubožni brezdomki, društveno življenje izteklo.

Nadaljevanje zgodbe, po nekaj letih premora oživljeno v okviru Folklorne skupine Društva upokojencev Kamnik, je pred kratkim dopolnilo petnajst let. S svojim posluhom in pripravljenostjo so upokojenci želeli ohranjati izročila, do katerih so imeli vsekakor pozitiven odnos, potrebovali pa so spodbudo in predvsem strokovno vodenje. Z dolžno hvaležnostjo temu društvu moram povedati, da razen z njihove strani v nadaljevanju nimamo kaj prida podpore; ne iz javnih ne iz drugih virov. Finančno breme tako najbolj teži folklornike same, saj članstvo nastopa v svojih lastnih nošah, pri čemer znatnih stroškov ne predstavlja le nabava, ampak tudi vzdrževanje. Žalostno je, da v vseh teh letih ne za nabavo narodnih noš ne za vzdrževanje in ohranjanje tega izročila iz javnih sredstev ni pričakovane podpore; o tej problematiki na občini celo nimamo nobenega zainteresiranega sogovornika, kaj šele podpornika. Na srečo nam občina Kamnik omogoča vsaj pokritje stroškov prostorov za vaje v Domu kulture; poti na nastope in druge izdatke si spet plačujemo iz lastnih žepov ... Prišli smo, skratka, do točke, ko se nam ne kot skupini ne kot aktivnim posameznikom folklornikom račun preprosto ne izide, čeprav seveda delamo ljubiteljsko in nastopamo večidel brezplačno.

Ftičar: Če ne bi imeli za sabo grenke izkušnje, ko je zaradi nezadostnih pogojev v že samostojni Sloveniji zamrla več kot petindvajsetletna uspešna dejavnost Folklorne skupine Kamniška Bistrica, bi bila morda kaj vredna tolažba, da se vsaj »minuto pred dvanajsto« vendarle najde rešitev za preživetje. Saj gre vendarle za nekaj, kar bi moral podpirati širši, javni interes

Folklorna skupina DU Kamnik na sejmu Alpe-Adria, 10. marca 1999. Arhiv: Franci Poljanšek.

konkretne družbene skupnosti; ne nazadnje občine, ki ima pri tem vendarle nekaj pristojnosti.

Poljanšek: Po moje bi seveda ohranjanje folklorne dediščine moralo biti stvar javnega, družbenega interesa in zato tudi z njegove strani primerno podprto in omogočeno. Tu gre zares za pomembne sestavine naše kulturne, družbene, socialne, krajevne in narodne identitete ter prepoznavnosti, vrednotenja in samospoštovanja, (samo)zavesti. To ne bi smeli biti prazni pojmi, smo jih pa s svojim odnosom na žalost marsikje že dodobra izvotlili. Dostikrat ne da bi se tega sploh zavedali. Da pa gre res za vrednote, se k sreči najdevajo tudi pomembne potrditve. Na primer: veliko priznanje smo Kamničani dobili z besedami predsednika države dr. Danila Türka, ki jih je z glavnega prireditvenega odra zbrani množici izrekel ob zaključku jubilejnih, 40. Dnevih narodnih noš leta 2010: »Hvala vam, Kamničani, ker spoštujete in ohranjate to našo dragoceno dediščino, cenite našo preteklost in iz njenih korenin bogatite tudi ljudi današnjega časa! Bodite ponosni na to!«

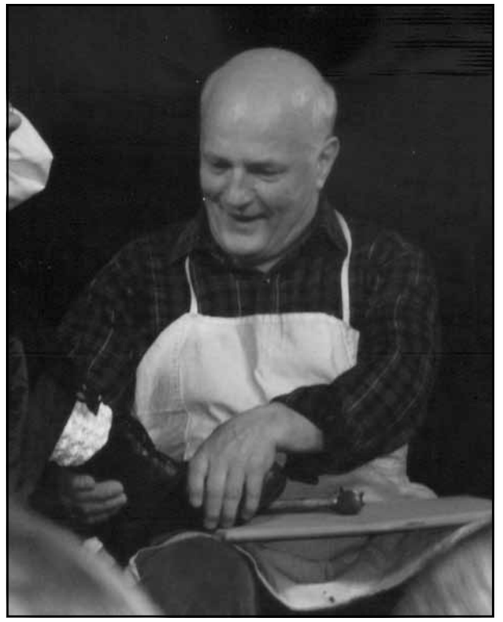
Priznam, da sem se ob teh iskrenih besedah zdrznil, saj se me je v množici njihov pomen posebej dotaknil. Obšlo me je prijetno zadoščenje za desetletja naporov in prizadevanj, ki sem jih s somišljeniki posvetil tem ciljem. Obenem pa sem se spraševal, če jih prav slišijo tudi tisti, ki imajo možnost vplivati na izboljšanje pogojev za folklorno dejavnost v našem okolju. Na to, kar je potrebno storiti, da se tudi pri sedaj delujoči folklorni skupini Kamnik ne ponovi zgodba FS Kamniška Bistrica.

Ftičar: Ki se ji je v danem trenutku društveno življenje izteklo, kar se živim organizmom pač dogaja …

Poljanšek: Ta »pač« me zelo moti in ga moram preslišati, ker mi oživlja brezbrižnost nekaterih, ki bi z nekaj posluha zaton doma in na tujem priznane kamniške društveno organizirane folklore v začetku minulih devetdesetih let lahko preprečili. Pa niso. Namesto da bi se zavzeli za rešitve, ko je bil za to še čas, so le odsotno skomignili, z nekim ciničnim »pač« med zobmi: da se društvenim dejavnostim, takim ali drugačnim, v življenju pač dogaja tudi konec! Brezbrižnost, nezainteresiranost, neodgovornost, češ: to se nas ne tiče, niso razodevale le pišmevuhovskega odnosa tedanje kamniške »oblasti« do ene od uveljavljenih slovenskih izvirnih folklornih skupin – slučajno je bila »pač« iz Kamnika –, ampak so pokazale negativen odnos do dejavnosti same, do vseh naših dolgoletnih prizadevanj in dosežkov, ki jih ni bilo malo in niso bili nepomembni.

Ftičar: Težko je sprejeti, razumeti sploh ne. Pa saj, kolikor poznam okoliščine, časi kulturi tedaj, na splošno, vendarle niso bili tako nenaklonjeni.

Poljanšek: Prav posebej prijazni pa folklori v Kamniku, razen nekaj krajših svetlejših obdobij, tudi ne. Skupino Kamniška Bistrica so, na primer, tako rekoč vsa leta delovanja spremljali problemi ustreznih društvenih prostorov. Vedeti moramo, da gre pri folklori za specifično dejavnost. Za vaje, študij ljudskih plesov z zasedbo desetih, tudi petnajstih parov, je potreben primerno velik prostor; zraven pa še za »fundus«, garderobo, folklorne kostume, drugo opremo in rekvizite, pa tudi arhiv … O kakršnih koli možnostih v smislu društvenega lastništva seveda nismo nikoli mogli niti razmišljati, saj še za najem ali souporabo – tam seveda, kjer bi pogoji ustrezali – ni bilo možnosti ali bolje rečeno posluha. Po nekaj različnih poskusih torej ni preostalo drugega, kot da sem za potrebe folklorne skupine preuredil in dogradil prostore v svoji lastni hiši v Mekinjah. Na svoje stroške, seveda. Sreča je bila, da so me domači pri dejavnosti vseskozi podpirali, da so bili folklori vsi naklonjeni: tako mama in oče kot žena Ilka, tudi sama članica folklorne skupine in pri vsem mojem početju vsa leta tudi moja nezamenljiva »desna roka«.

Franci Poljanšek kot »šuštar« pri šuštarski polki ob 15-letnici FS Kamnik. Arhiv: Franci Poljanšek.

Na našem naslovu je Kamniška Bistrica domovala več kot petnajst let, tu smo imeli vaje, garderobo, arhiv in še kaj – brez najemnine in odškodnine, večidel tudi brez povračil za materialne stroške ogrevanja, elektrike, vode. Pa je bilo s pranjem in likanjem ob nepreštevnih nastopih v teh letih kar nekaj opravka! – Zakaj to omenjam? Ker skupina, če je hotela delati in nekaj doseči, druge možnosti preprosto ni imela! Bili smo veseli, če smo si iz namenskih sredstev občinskih dotacij lahko postopoma uredili garderobo, z leti nabavili noše oziroma folklorne kostume, če smo dobili kakšno podporo za redno dejavnost in kak namenski delež javnih sredstev za daljše poti na pomembnejše nastope, zlasti na gostovanja, tekmovanja in festivale v tujini. Od koder smo se, tudi če se sliši neskromno, v domači Kamnik praviloma vračali z uglednimi priznanji in odličji. Eno od prvih te vrste, dotlej najvišje v katerikoli društveni dejavnosti na Kamniškem, je bilo zlato odličje, ki ga je FS Kamniška Bistrica dosegla na Mednarodnem festivalu folklornih skupin alpskih dežel v Trentu v Italiji leta 1986; sledila so še mnoga druga … Na žalost pa tudi ta niso pripomogla, da bi skupina prišla do boljših pogojev za delo, konkretno do društvenih prostorov.

Ftičar: Z gostoljubjem vaše družine problem ni bil več na očeh in se je morda zato prava rešitev izmikala?

Poljanšek: Da in ne. Skupino smo v zasebnih prostorih »nastanili«, ker drugih možnosti zanjo v Kamniku ni bilo. Čeprav je šlo za začasno rešitev, je tako ostalo poldrugo desetletje. Ko res ni šlo več, saj je družina zrasla in je svoje prostore potrebovala zase. Smo si pa domala ves ta čas na različne načine prizadevali, da bi folklori pridobili trajnejšo možnost za delo v primernih javnih prostorih, vendar, še enkrat: posluha in podpore za to ni bilo in za dejavnost FS Kamniška Bistrica je to pomenilo neizogibni konec. Bilo je, pred tem, sicer ponujenih nekaj improviziranih »rešitev«, ki si resnično zaslužijo narekovaje. Nazoren primer: za hrambo društvenega premoženja, kostumov, narodnih noš in precejšnjega dela arhiva je bil odrejen občinski prostor v mansardi Galerije Miha Maleš. Po slabih dveh letih »varne« hrambe se je s spremembo namembnosti prostora, o kateri nismo bili niti obveščeni, za tremi polnimi skrinjami naše dediščine izgubila vsaka sled. Izginotje vse do danes ni pojasnjeno, storilci so očitno s plenom vred izpuhteli. Takšna je bila torej realnost; vsa dotlejšnja prizadevanja, da bi FS Kamniška Bistrica rešili, so splavala po vodi.

Ftičar: Čeprav ste kot ustanovitelj, strokovni in organizacijski vodja ter predsednik edinega folklornega društva v občini sodelovali tudi v različnih »telesih« aktualne kulturne politike, od občinskih Kulturne skupnosti in Zveze kulturnih organizacij do republiškega Združenja folklornih skupin …?

Poljanšek: In še kje, pa vse skupaj očitno ni kaj prida zaleglo. A si nimam kaj očitati; za kulturo in znotraj nje folklorno področje sem se zavzemal vedno in povsod. V ospredju so zame zmeraj bila vprašanja in z njimi povezane rešitve, ki jih je narekoval strokovni pristop. To je bila osnova, na kateri so temeljila vsa moja prizadevanja, tako za oblikovanje učinkovitejšega sistema, znotraj katerega bi se mogle plodovito in kakovostno uresničevati različne zvrsti kulturnih dejavnosti, kot tudi za čisto konkretne potrebe, povezane z ohranjanjem našega ljudskega izročila, folkloro. Zavzemanja za izpolnjevanje vsaj osnovnih standardov, od razpoložljivosti primernih prostorov do nabave kostumov, omogočanja strokovnega dela in sofinanciranja programov iz razpoložljivih javnih sredstev so nekateri nemara dojemali kot taktiko uveljavljanja interesov ozkega kroga folklornikov, ki s pomočjo ambicioznega vodje pač želijo speljati vodo na svoj mlin, kot se reče. Toliko torej o žlahtnih povezavah s kulturno politiko; morda je bila hiba v tem, da se s politiko samo res nikoli nisem maral pečati.

Ftičar: Ampak to je bil vendarle čas, ko je – po drugi strani – v Kamniku zanimanje za folkloro, za ljudsko dediščino, oživljalo: najvidnejši odraz je prireditev Dan narodne noše, ki je z leti rasla in v več kot štirih desetletjih do danes prerasla v večdnevni mednarodni festival oblačilne dediščine. Skoraj ves njen čas ste pri organizaciji in izvedbi dejavno sodelovali in če komu, so prav vam o tem poznane številne podrobnosti. Pa v vprašanju ne gre zanje, pač pa za razlago nekaj težje razumljivih razmerij: Kamnika, ki ni odmerjal posebne pozornosti svoji edini, po izvirnih ljudskih izročilih sloveči folklorni skupini, in istega Kamnika, ki je za svojo

FS Kamniška Bistrica se je iz Stranj pripeljala v Kamnik na lepo okrašenem vozu – Dan narodnih noš 1971. Arhiv: Franci Poljanšek.

vidnejšo prepoznavo organiziral »folklorno-turistično« prireditev Dnevi narodnih noš. Odnos do ljudske dediščine torej le ni bil tako brezbrižen?

Poljanšek: Tu so stvari precej premešane. Najprej: koga imamo v mislih, ko v teh razmerjih pravimo Kamnik? Če merimo na občinsko oblast, se ta ni kaj dosti menila ne za svojo folklorno skupino ne za Dneve narodnih noš. Lep čas ne! Prireditev, ki je danes v ponos mestu in občini, se je rodila po zaslugi ljubiteljev ljudske dediščine, narodnih noš, in v začetku ni imela niti simpatij niti vidnejše podpore ne s strani oblasti ne uradnih inštitucij. Pobudniki in izvajalci so bili posamezniki, ki so za uresničitev namere po veljavnih predpisih morali najti ustrezno organizacijsko obliko. V konkretnem primeru je šlo za društveno organizirano turistično in folklorno dejavnost. Občine pri organizaciji še dolgo ni bilo zraven; na roko je šla, če je bila voljna prireditev podpreti z izdajo dovoljenj in zaporo glavne mestne ceste. Vsaj delno se je z materialno podporo organizatorjem pridružila šele po dobrem desetletju, ko so se Dnevi narodnih noš zaradi udeležbe številnih nastopajočih skupin in posameznikov ter množice obiskovalcev že lepo uveljavili. Še enkrat ponavljam: ne sami od sebe, pač pa z ogromnimi napori članstva Turističnega društva Kamnik, Folklorne skupine Kamniška Bistrica, Zveze kulturnih organizacij in deloma tudi Obrtnega združenja Kamnik. Stvari se glede podpore »od zgoraj« spremenijo šele, ko organizacijo prevzamejo profesionalni akterji, pokroviteljstvo pa Občina Kamnik. Ta se je pri Turistično-folklorni prireditvi, kakor so bili Dnevi narodnih noš poimenovani v podnaslovu, zaradi množičnega obiska in javne odmevnosti naposled le zganila, odnosa do svoje domače poustvarjalnosti na tem področju, do kamniške folklorne skupine, pa žal ni nikoli izboljšala. Ta dejavnost je bila vseskozi kot nekakšna pastorka: sicer članica družine, ki pa je vsem bolj ko ne v breme. Pogledom javnosti jo ponosno izpostavijo samo takrat, ko si z njo povečujejo lastni ugled, češ: poglejte, kako zalo in brhko mladenko imamo pri hiši!

Ftičar: Pa ste kljub temu vztrajali, tako pri vodenju kamniške folklorne skupine kot pri organizaciji in izvedbi prireditve Dnevi narodnih noš. Veliko ljubezni, zvestobe, volje in vztrajnosti mora biti v človeku, da je nekemu področju tako predan. Sploh če gre za ljubiteljsko dejavnost, za katero seveda ni denarnih nadomestil. Ker je vaše poklicno in službeno področje pripadalo tehnični, lesni stroki, je seveda nadvse zanimivo, kdaj, v kakšnih okoliščinah ste se tako goreče zapisali folklorni dejavnosti?

Poljanšek: Lahko bi govoril o naključjih, ki pa vendarle niso bila brez »podlage«: odkar pomnim, smo v družini in sorodstvu, tako po mamini kot očetovi strani, veliko dali na povezanost, na ohranjanje medsebojnih stikov. Ob različnih priložnostih, povezanih s tradicijo, seveda ni manjkalo družabnosti z ljudsko dediščino, godčevsko tradicijo, petjem, plesom, različnimi zabavnimi šegami in stvarmi, ki so šle zraven. S časom se mi je te vrste »obzorje« širilo in tako me je v mladeniški dobi, Kamničana oziroma Mekinjčana, sredi šestdesetih let prejšnjega stoletja pot med

Prvi člani FS Kamniška Bistrica na Vegradu ob praznovanju rudarskega praznika leta 1967. Arhiv: Franci Poljanšek.

drugim zanesla v sicer bližnje Stranje in sosednjo Stahovico, ki pa dotlej nista bili opazneje vrisani na mojem osebnem zemljevidu. Tam so v okviru lokalnega turističnega društva in krajevne skupnosti Kamniška Bistrica na poseben način želeli poskrbeti za mladino, zato so v novozgrajenem krajevnem domu na Vegradu organizirali tečaje standardnih plesov. Ob njih je bila že tedaj tam »doma« tudi folklora; seveda »v povojih«, kot rečemo. Menda so začetki tamkajšnje folklorne dejavnosti segali še dobro desetletje ali celo nekaj več nazaj, vendar podrobnejših podatkov o tem na žalost ni. Med pobudniki te zvrsti je znano ime Vinka Dobnikarja, tedanjega ravnatelja šole, in učiteljice Majde Šteblaj; v pomoč jima je zagotovo bila tudi naklonjenost predsednika krajevne skupnosti Franca Bernota.

Očitno je šlo za prizadevanja zaradi želje posameznih zanesenjakov, da del tradicije ohranijo in posredujejo tudi v novejši čas. Tako standardne kot tudi folklorne plese je učil gostujoči mentor iz Ljubljane, pisal se je Oblak. Med domačine nas je v skupino tedaj prišlo tudi nekaj mladih iz Kamnika, nekateri z nekaj plesnega znanja – sam sem se s standardnimi plesi dotlej ukvarjal že sedem let – drugi popolni novinci. Nismo pa bili Kamničani v stranjski »fari« najbolj zaželeni, domači fantje so se seveda bali za svoja dekleta … Plesni učitelj, ki me je poznal s tečajev standardnih plesov v Ljubljani, je vodstvu predlagal, da bi namesto njega lahko vodil plesne ure in se kot bližnji sosed lažje prilagajal potrebam in željam skupine. Sprejel sem povabilo in tako se je leta 1966 pravzaprav zame začelo mentorsko delo: zastavili smo sila skromno, ampak

Franci Poljanšek in Ilka Rozmanič; nastop FS Kamniška Bistrica v Kamniku na Dnevih narodnih noš 1967. Arhiv: Franci Poljanšek.

FS Kamniška Bistrica na Zapricah leta 1989. Arhiv: Franci Poljanšek.

zgodba je imela nepredvidljivo in na srečo obetavno nadaljevanje. Spodbuda je namreč prišla še z druge strani, iz smeri Kamnika, kar je naš skromni lokalni interes vsekakor okrepilo in razširilo v precej večji, predvsem pa odmevnejši prostor.

Ftičar: Na kakšen način; kako, konkretno?

Poljanšek: Tega leta, torej 1966, je Kamnik namreč zbral različne moči in organiziral javno prireditev s sprevodom narodnih noš. Predstavitev narodnih noš je bila tedaj večidel omejena predvsem na sprevod, povorko narodnih noš po ulicah starega dela Kamnika, s čimer je bila na nek način oživljena dediščina, ki je nekdaj spremljala pomembnejše prireditve v mestu. Pobudniki so nas povabili k sodelovanju in radi smo se odzvali, čeprav smo kot folklorna skupina dejansko bili povsem na začetku. V novem, povsem drugačnem času je bil korak, s katerim je Kamnik odprl to poglavje, seveda zelo pomemben. Sprva resda še za relativno ozek, kasneje, z leti, pa za vse širši kulturni prostor, saj je pomenljivo spodbudil različne dejavnike k zavzetejšemu odnosu do folklorne dejavnosti. V naslednjih letih in desetletjih so ta prizadevanja najvidnejša pri bolj ali manj uspešni organizaciji in izvedbi zdaj že lep čas tradicionalne mednarodne prireditve, ki je živa še danes in po kateri je Kamnik poznan daleč naokoli, to so Dnevi narodnih noš in oblačilne dediščine.

Ftičar: Ki jim je bila po pričevanjih za pomembno začetno spodbudo tudi vrsta običajev, pred tem oživljenih in predstavljenih na bližnji krajevni prireditvi Podgorska ohcet …

Poljanšek: Nemara tudi; to se pri oziranjih nazaj stalno izpostavlja. Pozablja pa se zgodnejši čas: doba narodnega prebujanja, na primer, ki je bila tudi v tem smislu za Kamnik zelo pomembna. V okviru kamniške Narodne čitalnice, ustanovljene leta 1868, je bil namreč ob moškem pevskem zboru Lira na pobudo občinskega tajnika Jožka Steleta ustanovljen tudi odsek »narodnih noš«, ki je spodbujal ohranjanje folklorne dediščine in si prizadeval za njeno prepoznavnost pri uveljavljanju in utrjevanju slovenstva. Ohranjene so celo dokumentarne fotografije o razstavi noš, ki so jo v začetku minulega stoletja zavedni someščani pripravili v dvorani Narodne čitalnice, sedanji Galeriji Veronika; meščani pa so si noše za različne priložnosti lahko tudi izposojali. Bolj ali manj je znano tudi, da so ob nemški okupaciji čitalniški narodni kostumi našli zavetje pri domoljubnih kamniških družinah, po vojni pa tam zaradi nenaklonjenih razmer v »trajni hrambi« povečini tudi ostali … Zaradi nenaklonjenih družbenih okoliščin je bila po drugi svetovni vojni dejavnost Čitalnice ukinjena: zbor Lira preživi v zasebnih prostorih družine Vremšak, narodne noše pa v nadaljnjih desetletjih niso zaželene.

Ftičar: Pozablja se torej, da do oživitve tako pojavnosti kot tudi manifestativnosti narodnih noš v Kamniku ni prišlo kar čez noč, ne z eno samo »potezo«.

Poljanšek: Narodne noše so se v času po vojni sicer pojavljale na določenih, zlasti pomembnejših cerkvenih slovesnostih, za kaj več pa razmere niso bile zrele. Šele v okviru Turističnega društva Kamnik, ki se je začelo povezovati s folklornimi skupinami, je namera postala bolj oprijemljiva. Glavni pobudniki so bili Alfonz Skala, dr. Svetozar Frantar in Mara Pucelj; ti so imeli že leta veliko željo, da bi narodnim nošam omogočili javno predstavitev. Poskušali so kar nekajkrat, a je ostalo bolj ali manj pri poskusih. Obstajajo fotografije o eni od takšnih skromnih povork narodnih noš v Kamniku iz leta 1954, a se na žalost o njej ne ve nič natančnejšega: ob kakšni priložnosti je bila, pod čigavim okriljem, kdo so bili udeleženci … Oblasti je to najbrž zadišalo po predvojnih časih in nadaljevanja te dejavnosti v novih razmerah ni dopustila. Tako je bilo vse do druge polovice šestdesetih let, ko je vendarle morala popustiti. Noše so se v Kamniku glede na zgodovinsko tradicijo pač »prijele« in se od leta 1966 naprej spet vrstile po ulicah starega dela mesta.

FS Kamniška Bistrica na VIII. mednarodni smotri folklore v Zagrebu leta 1973. Arhiv: Franci Poljanšek.

In vse odtlej smo bili iz leta v leto pomembnejši sestavni del tega dogajanja tudi članice in člani domače folklorne skupine. Mirne duše lahko torej zatrdim: začetku prireditve Dnevi narodnih noš v Kamniku je v največji meri botrovala za oživljanje dediščine zavzeta naravnanost turističnih društev Kamnik in Kamniška Bistrica, ki sta s skupnimi močmi somišljenikov v mestu in okolici narodnim nošam ter z njimi povezanim folklorizmom vse bolj organizirano utirali pot do veljave. To seveda pomeni predvsem: v javnost, med ljudi.

Ftičar: Spomniva in poudariva: po dveh desetletjih od druge svetovne vojne je bilo to res nekaj novega, po svoje še heretičnega. Razmere tedanjega časa so bile v večnacionalni državi s socialistično ureditvijo na žalost takšne, da izražanje in poudarjanje narodne pripadnosti ni bilo zaželeno; noše same kot tovrstni pripadnostni kostum iz političnih razlogov v javnosti niso bile dobrodošle.

Poljanšek: Ravno zato jih je bilo treba za pot v javnost nadgraditi z »dodano vrednostjo«, to pa so bili ljudski plesi, pesmi, šege in običaji, sestavine torej, ki so jih organizirano negovale in predstavljale folklorne skupine. To je preprosta razlaga, zakaj so bile folklorne skupine s svojimi programi za oblast sprejemljive, narodne noše same po sebi pa ne preveč. – Kot rečeno: s folklorno skupino iz Stranj smo že v prvem letu nastopili v Kamniku in s tem seveda opozorili nase, saj smo bili edina organizirana, oziroma sploh delujoča folklorna skupina v občini Kamnik.

Ftičar: Bržkone vam kot začetnikom v tej zvrsti ljubiteljske kulture ni bilo ravno na krožniku ponujeno, kakšne sestavine naj vsebuje vaš program, kaj verodostojno predstavlja tukajšnjo dediščino in kaj so zanjo neprimerni, čeprav publiki morda všečni »modni dodatki«?

Poljanšek: Seveda tedaj, novinci, pravih odgovorov na takšna vprašanja nismo imeli. Pri svojem početju smo s primerno vnemo nekaj povzemali od tukaj, nekaj od tam, vmes pa smo stvari zapolnjevali po svoje. Rezultat zato ni mogel biti dosti boljši kot zmešnjava, ravno pravšnja, da je zbodla strokovno oko. Toda za nas je bila to pravzaprav sreča, kajti naslednje leto, 1967, sta nam po nastopu na Dnevu narodnih noš na Bakovniku »čistega vina« nalila strokovna opazovalca prireditve, nesporni avtoriteti na področju folkloristike: prof. Mirko Ramovš in dr. Bruno Ravnikar. Pohvalila sta sicer vnemo in prizadevnost skupine, glede dejav-

FS Kamniška Bistrica v družbi folkloristov iz Japonske – VIII. mednarodna smotra folklore Zagreb 1973. Arhiv: Franci Poljanšek.

nosti pa sta me kot »strokovnega« vodjo obzirno seznanila z nekaj osnovnimi pojmi iz meni dotlej popolnoma neznane strokovne abecede. Bil sem dejansko le ljubiteljski plesalec standardnih plesov, pripravljen pomagati pri delu folklorne skupine, vendar kot vodja povsem brez tovrstnih izkušenj in potrebnega znanja. Zato sem z veseljem sprejel napotek in povabilo, da se udeležim strokovnega usposabljanja, za ta namen organiziranega v okviru Zveze kulturno-prosvetnih organizacij Slovenije. Tu se je pravzaprav zares začela moja folklorna pot. Seveda je bil za strokovno usposobljenost potreben čas, domišljavo bi bilo pričakovati uspehe čez noč.

Ftičar: Preveč odlašati s prakso pa najbrž tvegano za obstoj skupine?

Poljanšek: Zagotovo, saj me ekipa, ki sem jo vodil, ni bila pripravljena čakati »križem rok«; želela je delati, plesati, nastopati. Kakor me je to po eni strani spodbujalo, mi je obenem narekovalo nujo, da ostanem v stiku s svojima mentorjema. Zame in posredno za skupino sta Ramovš in Ravnikar to vsekakor bila. Od trenutka, ko sta nam nalila »čistega vina«, da gre pri folklori za nekaj čisto drugega kot pri standardnih plesih, pri čemer si stvari ne moremo kar »zmišljevati«. Zato sta iz našega programa izločila vse tisto, kar je najbolj bodlo v oči, kar je bilo izmišljenega. Kot vodjo sta me seznanila s pojmi izvirnosti in reproduktivnosti pri folklornih skupinah; to je bilo spet nekaj, kar je bilo zame tedaj povsem novo. Več sem seveda izvedel šele na tečajih in seminarjih za vodje folklornih skupin, ki sem se jih zlasti od leta 1970 naprej redno udeleževal in pridobil tudi formalne potrditve za svojo strokovno usposobljenost.

Ftičar: Pridobljeno znanje pa nemara »še toplo« uporabljali pri praktičnem delu s skupino. Kakšni so bili odzivi članstva?

Poljanšek: Zelo spodbudni, pravzaprav navdušujoči. Strokovnejše vodenje se je odražalo tako v sami dejavnosti kot v zavzetosti zanjo. Iz začetnega plesnega »krožka« se je vse bolj profilirala folklorna skupina s programsko ambicijo, da čim bolj verodostojno predstavlja izvirna izročila svojega domačega okolja. Vse glasneje se je narekovala nuja, da za organizirano delo uredimo tudi formalni status skupine, zato smo se že leta 1967 registrirali kot Folklorna skupina Kamniška Bistrica. Ime smo si nadeli po reki, katere povodje nas povezuje, ne glede na posamezni kraj bivališča članstva, povečini iz našega ožjega okolja.

Ftičar: Pomudiva se morda nekaj več pri oblikovanju programa folklorne skupine. Kako ste se tega lotevali, kje iskali vire, kaj od najdenega odbirali za rabo v folklorni skupini?

Poljanšek: V tej smeri sem pravzaprav začel še isto leto, ko smo skupino ustanovili, leta 1967. Sprva sem bolj »tipal«, kot se reče, v Stranjah, Stahovici, Bistričici, Županjih Njivah, torej na področju krajevne skupnosti Kamniška Bistrica, nato pa zmeraj bolj tudi v Tuhinjski dolini. V mladosti sem kar precej časa preživel na očetovem domu, zato mi njegova selska in sosednja tuhinjska fara nista bili tuji. Tam sem imel v več krajih kar precej poznanih, do nekaterih virov pa sem prišel tudi s pomočjo ožjega in širšega sorodstva, sosedov, znancev.

Ftičar: Priložnost je, da se kakšno ime izpostavi; sicer gre tudi to v pozabo.

Poljanšek: Seznam bi bil kar dolg, čeprav seveda nepopoln in kot takšen do marsikoga tudi krivičen. A če vanj zajamem le najpomembnejše, potem zagotovo ne morem mimo svoje stare mame Marije Poljanšek z Bele Peči, ki je bila izvrstna pripovedovalka, pevka, tudi plesalka; bila je posredovalka mnogih običajev, ki jih je srečevala ob nekdanjih opravilih, recimo ob preji in tkanju platna ... Podobno tudi Polanska teta, Reza Osolnik; izvrstni pripovedovalki sta bili tudi Rezka Trebušak in Micka Lesjak s Trobelnega. Žlahten vir je bila tudi teta Francka (Poljanšek), očetova sestra, ki je bila ob delu na domačiji tudi imenitna kuharica. Ta odlika jo je »v prostem času« zaposlila na skoraj vsaki ohceti v okolici, kjer ji nobena stvar ni »ušla«, tudi plesi ne. Ker je bila tudi sicer družabna, je rada združevala koristno s prijetnim in se na tovrstnih dogodkih srečevala z mnogimi običaji in navadami, s katerimi je postopoma seznanjala tudi mene. Sicer pa je družabnost bila v rodu: brata, stric Jože in moj oče, sta bila harmonikarja, pri čemer je bil stric res pravi ljudski godec, saj je skrbel za dobro voljo na nekaj stotnijah ohceti. Harmonikar, godec in prikazovalec običajev je bil tudi S'ndolčev Voranc – Lovrenc Korošec iz Praproč; pevec in plesalec Matijevčev ata – Franc Hribar iz Praproč; pa godec, pevec in pripovedovalec – čevljar, ki je še hodil šivat in popravljat po hišah, Poljanšek Franc z Bele Peči; pa seveda še mnogi drugi ... – Hočem reči: že v širšem domačem krogu se je dalo najti marsikaj zanimivega, še več pa s sodelovanjem sosedov in znancev, ki smo jih s tem namenom povabili v goste. Tako smo že leta 1970 pripravili pravo srečanje »ljudskih pevcev, godcev in plesalcev« iz selske fare na domačiji Osredek, v hiši Bela Peč 5. In za tem še v krajevni skupnosti Kamniška Bistrica, na domačiji Žagar v Bistričici. Imena, ki jih moram tu našteti, pa so: plesalca Pavla Grilc in Peter Balantič iz Zakala, godec Jože Gradišek s Kregarjevega, pripovedovalka Nežka Rozmanič iz Zgornjih Stranj, plesalci Apolonija in Rezka Šlebir ter Janez Čevka iz Bistričice ... Dobro se spomnim zato, ker smo že takrat povabili k ogledu in poslušanju nastopajočih dr. Bruna Ravnikarja, ki je bil glede strokovne obravnave predstavljenega neprimerno bolj vešč in izkušen od mene.

Ftičar: Najbrž ste to izvirno ljudsko »nematerialno dediščino«, kot bi rekla stroka, tudi ustrezno zapisali, posneli, dokumentirali?

Poljanšek: Sam sem se, ob vsej vnemi in prizadevnosti, tudi z zbiranjem te vrste »gradiva« vendarle ukvarjal le ljubiteljsko, torej na način, ki je bil v mnogočem seveda improviziran in zato pomanjkljiv. Zavedal sem se, da je za ustrezno obravnavo potreben strokovni pristop, zato tak poudarek sodelovanju dr. Ravnikarja. On je namreč avtor kinetogramskih zapisov ljudskih plesov. Morda za ponazoritev: kar so v glasbi notni zapisi, so pri plesu oz. koreografiji kinetogrami, ki se nanašajo na tako rekoč vse gibe človeškega telesa. In spet primerjava z notami: precej lažje jih je brati kot pa pisati. Marsikaj pri pisanju takoj zgrešiš, če nisi tega res vešč in se s tem ne ukvarjaš res poglobljeno.

Zato je, kot rečeno, Bruno Ravnikar bil pravi naslov za nas; povabilom se je rad odzval in tako smo se podajali na raziskave tako po Tuhinjski dolini kot tudi krajevni skupnosti Kamniška Bistrica. Najdene izvirne plese je Ravnikar seveda sproti skrbno zapisoval, mi pa smo iz te osnove in kasnejših dopolnitev »črpali« gradivo za program folklorne skupine, ki smo ga v dolgih letih delovanja predstavljali številnemu občinstvu doma in na tujem.

Ftičar: To so bile »žive« predstave, uprizarjane kot odrske priredbe, odvisne od razpoložljivosti folklorne skupine. Hvalevredno, pa vendarle premalo za trajnejše pomnjenje. Do objav teh dokumentarnih zapisov pa v dobrih štirih desetletjih ni prišlo?

Poljanšek: Ne, vse do danes na žalost ne. Sliši se skoraj neverjetno, toda preteči je moralo več kot štirideset let, da bodo zapisi ljudskih plesov na Kamniškem naposled javno objavljeni! Ovira je bilo vseskozi pomanjkanje potrebnih sredstev. Priložnost za objavo naposled daje šele ta Kamniški zbornik in prepričan sem, da nisem edini, ki za to s hvaležnostjo izraža priznanje tako avtorju zapisov dr. Ravnikarju kot urednici prof. Humarjevi in založnici Občini Kamnik, vendar je še zmeraj odprto vprašanje sredstev za plačilo izdelave kinetogramov.

Ftičar: Sebe pri tem seveda ne boste izpostavili, čeprav gre ključna zasluga – tudi za objavo, predvsem pa za zbiranje gradiva, terenske raziskave, stike s posredovalci izročil, vztrajanje pri ozaveščanju in ustreznejšem vrednotenju tovrstne dediščine na Kamniškem, prav vam. Ob objavi zapisov, pa čeprav po desetletjih, menda ne boste zanikali osebnega zadovoljstva, tudi vsaj nekaj zadoščenja?

Poljanšek: Seveda sem dosežka vesel in nanj tudi ponosen. Dobrih občutkov ne skrivam, zato kar ponovim: da, prinaša vsaj nekaj zadoščenja dolgoletnim prizadevanjem, da tako strokovno kot tudi širšo javnost seznanimo z ljudskimi plesi, v osnovah poznanimi tudi drugod, ki pa so pri nas na Kamniškem imeli nekaj izvirnih posebnosti. Zato naj jih vsaj naštejem: v kinetogramskih zapisih in objavi so ohranjene po tri variante ljudskih plesov, ki so jim pri nas rekli »zimširit«, »cotiš«, »martinček« in »mrzulin«; več variant »štajriša«; »ta stara polka«, »šimi polka«; »zvezda«; »kmečki valček«; tri variante »tuhinjske šuštarske« in »špancir polka«. Skupina pa sicer pleše še v kamniški okolici ohranjene plese: »potrkan ples«, »ta požugano«, »žakle obračat, kovtre šivat«, »nojkatoliš«, »rašplo«, »križpolko«, »ta potreseno« ... V različnih kombinacijah iz teh sestavin vsako leto pripravim vsaj po tri različne odrske postavitve.

Ftičar: Si na podlagi te objave torej lahko obetamo boljšo prepoznavnost Kamnika tudi po izvirni dediščini ljudskih plesov, ki jih v svoje programe zdaj lahko uvrščajo in izvajajo različne folklorne skupine?

Poljanšek: Možnosti za to so zdaj zagotovo večje kot doslej. Obenem pa bo za nas same še bolj nerazumljivo, kako da doma nimamo pravih možnosti, da svoje tovrstne značilnosti in posebnosti tudi dostojno predstavljamo – s svojo folklorno skupino, seveda. Taka povezava je povsod, kjer dajo kaj nase, nekaj samo po sebi umevnega. Na teh temeljih je bil zgrajen tako rekoč ves program nekdanje skupine Kamniška Bistrica,

FS Kamnik ob 15-letnici delovanja 22. decembra 2011 z gosti. V prvi vrsti tretji z leve je prof. Mirko Ramovš, poleg njega Francka Poljanšek, nato dr. Bruno Ravnikar in mag. Andrej Košič. Arhiv: Franci Poljanšek.

ki je prav zato kot ena redkih pri nas imela status izvirne folklorne skupine. Kamnik je umestila na zemljevid folklorne dediščine Evrope s predstavljanjem značilnosti svojega okolja, ne zgolj z imenom. Po svoje se v tej smeri trudi tudi sedanja Folklorna skupina Kamnik, ki deluje v okviru tukajšnjega društva upokojencev, vendar so možnosti v več vidikih precej omejene. Naprej pa na žalost kaže še manj obetavno.

In še nekaj na to temo: tako rekoč od samega začetka smo si prizadevali, da bi bila v programih Dnevov narodnih noš bolje podprta in vidneje navzoča z domačimi izvajalci predstavljana domača dediščina: ljudskih viž, pesmi, plesov in običajev, ki jih Kamnik kot organizator prireditve na srečo premore, pa se jih zaveda ali ne ali pa jih podcenjuje.

Ftičar: Res, kako da vam to ni bolje uspevalo? Saj ste, ponavljam, skoraj vsa leta doslej sodelovali v organizacijskem odboru te prireditve.

Poljanšek: Sem, vendar glede podpore omenjenim prizadevanjem s silno omejenimi možnostmi. V začetnih letih je prireditev folklorne skupine še potrebovala, ker ni smela biti omejena zgolj na povorko narodnih noš; o tem sem že govoril. Tedaj je bila folklorna skupina Kamniška Bistrica tista, ki je po eni strani sama izvajala program, torej nastopala, obenem pa s pomočjo svojih poznanstev in stikov največ pripomogla, da so se na kamniški prireditvi predstavljale tudi druge, domače in tuje folklorne skupine. Število udeležencev je iz leta v leto raslo, finančni viri organizatorja, turističnega društva, pa žal ostajali skromni in omejeni. Ker podpora javnih sredstev skorajda ni bila omembe vredna, se je bilo treba organizatorju nasloniti na druge vire: na delež trgovcev in gostincev, ki jih je bilo na Dnevih narodnih noš v Kamniku iz leta v leto več. Za to so seveda imeli svoj interes, saj jim je večdnevna prireditev ponujala lepo priložnost za zaslužek. S tem sicer ne bi bilo nič narobe, če zlasti gostinci za ceno svojega sodelovanja, plačano organizatorjem, ne bi terjali zmeraj več. A na žalost ne nastopov kakovostnih folklornih skupin, temveč programa za zabavo in razvedrilo, ki more pritegniti čim več obiskovalcev, potrošnikov: jasno, da predvsem njim, ponudnikom v korist. Značaj Dnevov narodnih noš se je tako odmikal stran od koncepta, ki smo ga podpirali folklorniki, oziroma: če smo hoteli prireditev bogatiti z nastopi folklornih skupin, smo morali za ta del poskrbeti tako rekoč sami; dostikrat tudi na svoje stroške.

Ftičar: Te težave vsaj navzven niso bile vidne.

Poljanšek: Seveda problemov nismo obešali na veliki zvon. Folklorniki smo se po svojih najboljših močeh trudili, da bi tisto, kar predstavlja bistvo naše dejavnosti, v programu obstalo, bilo dostopno obiskovalcem, najširši javnosti. Z Dnevi narodnih noš si je Kamnik za to pridobil edinstveno priložnost, ki je nikakor ne sme zapraviti in dopustiti, da je razen nedeljske povorke noš vse ostalo zgolj naša različica bavarskega Oktoberfesta. S članstvom Folklorne skupine Kamniška Bistrica smo zato od konca sedemdesetih do izteka osemdesetih let poleg svojih nastopov prireditvi prispevali tudi nič koliko organizacijskih in tehničnih opravil: od tako rekoč vseh zadolžitev pri gostovanjih folklornih skupin iz domovine in tujine do izvedbe primernih prizorišč za folklorne nastope, »logistike«, producentskih del, scenarijev, moderiranja … Ne bom pozabil, kako smo morali sami postavljati odre in sceno, zagotavljati osvetlitve in ozvočenja, koliko skrbi smo imeli z namestitvami in postrežbo gostujočih skupin, nazadnje pa še pokrivati stroške – gostinci pa so si ob tem meli roke in se nam dobesedno posmehovali. Pa med organizatorji skupina Kamniška Bistrica nikoli ni bila niti omembe vredna, kaj šele zahvale, plačila ali vsaj povrnitve stroškov … Kljub vsemu prispevku si svojega položaja ni prav v ničemer izboljšala, ni prišla ne do prostorov ne do omembe vrednih sredstev za svojo redno dejavnost. Zaradi vseh teh razlogov so ji v začetku devetdesetih pošle moči.

Dirigent Lire dr. Andrej Misson in Franci Poljanšek, predsednik Lire. Arhiv: Franci Poljanšek.

Ftičar: Vi sami ste kljub temu vztrajali in sodelovali pri Dnevih narodnih noš še naprej.

Poljanšek: Sem, ker sem že kot predsednik odbora za folklorno dejavnost pri Zvezi kulturnih organizacij Kamnik čutil to dolžnost. Temu združenju je bila namreč poverjena izvedba vseh kulturnih programov v okviru Dnevov narodnih noš po tem, ko je Turistično društvo Kamnik zaradi finančnega zloma propadlo. Skrb nad organizacijo v širšem smislu je naposled vse bolj prevzemala Občina Kamnik, saj ji, na srečo, za uveljavljeno prireditev z vsakoletnim množičnim obiskom ni bilo vseeno. Ob prelomu tisočletja je za organizacijo pooblastila svoj javni zavod, Agencijo za razvoj turizma in podjetništva. S tem so se nekatere stvari glede Dnevov narodnih noš vsekakor obrnile na bolje, kajti vsaj finančna osnova za izvedbo programov je postala trdnejša, to je zagotovljena iz sredstev občinskega proračuna. Tako prireditev ni bila več popolnoma odvisna od poslovanja z gostinci, trgovci, oglaševalci … Dana je bila večja možnost uveljavljanja strokovnih izhodišč, za katera sem se osebno ves čas zavzemal; žal pa je bilo v praksi še zmeraj potrebnih precej kompromisov. Zabavni in razvedrilni značaj je namreč s tradicijo prireditve postal njen tako nerazdružni sestavni del, da je nekaterim glavam raznolika in kakovostna folklora, razen nedeljske povorke, bila še zmeraj odveč, posebej glede stroškov. Takšna razmišljanja so mi seveda slabila voljo do sodelovanja, posebej še, kadar sem zaradi njih doživljal podcenjevalni odnos tako na strokovni kot na osebni ravni. Čeprav nekaj časa v ozadju in odmaknjen od odločanja, sem vseeno vztrajal in ostajal zvest svojemu prepričanju. Desetletja, ne nazadnje tudi kot nekajletni predsednik Združenja folklornih skupin Gorenjske, sem imel stike s številnimi skupinami, tudi iz drugih predelov Slovenije in – po zaslugi dr. Bruna Ravnikarja – iz zamejstva in tujine; mnoge od njih so se prav na mojo pobudo predstavile v Kamniku. V tem smislu je prireditev vsekakor rasla in z leti prerasla v mednarodni festival narodnih noš in oblačilne dediščine, ki mu v Sloveniji ni para. S pomočjo uglednih strokovnih sodelavcev, med katerimi je treba posebej izpostaviti ime etnologa, raziskovalca oblačilne dediščine dr. Bojana Knifica, je Kamnik postal vsakoletno prizorišče verodostojnih predstavitev narodnih noš oziroma folklornih kostumov z več tisoč izbranimi udeleženci, ki ponazarjajo oblačilno dediščino preteklosti sodobnemu človeku. Med predstavitvami naposled vendarle primernejše, izbrano in posebno mesto zavzemajo nastopi folklornih skupin iz domovine in tujine. Ne nazadnje tudi zato, ker so kamniški Dnevi narodnih noš in oblačilne dediščine v povezavi s festivalom Od Celja do Žalca naposled le uvrščeni v mednarodno mrežo Združenja folklornih

festivalov CIOFF. Za ta ugledni status sem si na več ravneh prizadeval že pred več kot petindvajsetimi leti, vendar kamniške razmere za to dolgo niso bile zrele ...

Ftičar: »Barve« gostiteljev se pri tem trudite zastopati s Folklorno skupino Kamnik, ki jo vodite v okviru Društva upokojencev Kamnik. Pred kratkim ste praznovali petnajstletnico.

Poljanšek: Ker stara ljubezen ne zarjavi, sem nekaj let po slovesu skupine Kamniška Bistrica sprejel pobudo nekaj folklornikov, da dejavnost oživimo. Posluh in razumevanje smo našli pri Društvu upokojencev Kamnik, pod njihovim okriljem je zaživela Folklorna skupina. Skromni začetni zasedbi iz upokojenskih vrst se je v petnajstih letih pridružilo precej članstva srednje generacije, skupina je številčno spodobno zrasla in glede na razmere vsekakor dosegla določeno kakovost. Okvir upokojenske organizacije je bil v več ozirih presežen, kar je narekovalo tudi spremembo imena v Folklorna skupina Kamnik. Ker pa se zgodovina očitno ponavlja, smo se znašli pred bolj ali manj enakim problemom kot pred leti Kamniška Bistrica: če hočemo delo nadaljevati, predvsem pa pri svojem početju napredovati v kakovosti, potrebujemo ustreznejše pogoje, ki zadevajo kar precej področij, od prostorov do financiranja. Folklorna dejavnost v Kamniku bi si vsekakor zaslužila, da je organizirana v samostojnem društvu in da ima primerno javnofinančno podporo, da reprezentira dediščino svojega okolja, vzpostavlja primeren odnos do nje in ga privzgaja tudi bodočim rodovom. K tem stremljenjem moramo torej nujno vključiti tudi mlajše generacije. Primerov in vzorov te vrste drugod po Sloveniji ne manjka in Kamnik bi jim po mojem prepričanju vsekakor moral slediti. Sam sem pri tem še pripravljen po svojih najboljših močeh pomagati, seveda tako z znanjem kot tudi z izkušnjami, ki sem jih v desetletjih posvečanja folklorni dejavnosti pridobil. S posluhom »pristojnih« – od občinskih oblasti do vzgojno-izobraževalnih, kulturnih, turističnih in drugih ustanov – bi morali folklorni dediščini zagotoviti ustrezno pozornost, da jo ohranimo. Poleg vsega, kar sem že omenjal, je zelo važno: najti pri tem dovolj zgoden stik z mladimi – v vrtcih, osnovnih šolah, v srednji šoli. Tako tudi z nadaljevanjem ne bi bilo težav ob ustreznih prostorskih razmerah in urejenem sistemu financiranja, kar je seveda prvipogoj.

Ftičar: Smo lahko optimisti?

Poljanšek: Če bomo našli skupni jezik in strnili moči, da. Tega si želim, vendar več kot svojega deleža k temu, da bi folklora med kulturnimi dejavnostmi v Kamniku ne bila več pastorka, ne morem dati: ljubezni in zvestobe. V simbolih, ki so nam v ljudskem jeziku domači: nageljnov in rožmarina. Zraven pa še, iz mojega šopka priznanj: zelí pelina.

Ftičar: S kakšno simboliko tega?

Poljanšek: Se zdi potrebna? – Kdor ne ve: pelin je grenka, ampak zdravilna rastlina.

Summary

Kamnik is a historical town with a more than 800 year old tradition known by many cultural curiosities and achievements, which are the most evident in the fields of architecture, art and our musical heritage from past eras (Romantic, Gothic, Baroque) also combining newer forms in both era and variety. One of these has given the new old town a particular validity for more than forty years both at home and abroad: the National Costume international festival and heritage clothing, the largest tourist event of its kind in Slovenia, which attracts thousands of performers and guests and many more visitors every September. In an interview with Franc Poljanšek, who has been involved with the said event from the beginning, he highlights its development and addresses the topical issues concerning its continuation. The festival dates back to the beginning of the organized folklore activities in the Kamnik region in the second half of the 19th century, when the creation of national consciousness was an important part of the cultural heart of the town. Then in the time of manifestation between the two World Wars and the revival of folklorism within the modified social conditions in the mid-1960s.

For over twenty-six years the Kamniška Bistrica Folklore Group, founded and lead by Franci Poljanšek, has attended to the conservation, preservation and presentation of the historical folk songs, dances, narrative traditions and other numerous habits, customs, and mannerisms of regions surrounding town. This is particularly true of the Kamniška Bistrica valley and the Tuhinj valley. Following a break of a few years, the same activities continue on under the same leadership, in the Kamnik Folklore Group organized within the framework of the Pensioners' Association. Despite numerous awards and recognition both at home and abroad, the decade long preservation of folkloric heritage as an important amateur cultural activity in Kamnik, unfortunately, lacks the necessary support. The major difficulties include finding an appropriate place to practice and a way to handle the expenses. The conclusion of the interview ended with Poljenšek's imperative that their survival depends upon being able to guarantee certain conditions, meaning more public funds, the inclusion of young people and enhancing awareness of the importance of caring for our national heritage to enrich our present and preserve it for future generations. Last but not least, Kamnik, as the organizer of the prestigious international folklore festival, is especially deserving and necessary, and therefore also ought to be a role model to others according to Kamnik's Folklornik (a professional magazine).

Marko Kumer,
avtor jazzovskih oddaj na Radiu Slovenija
Medobčinski muzej Kamnik

Emil Spruk – kamniška glasbena legenda

Emila Spruka verjetno vsi ljubitelji bolj zahtevnih zvrsti glasbe poznajo in cenijo. Omenimo, da je naš someščan skladatelj, aranžer, dirigent in predvsem odličen solist na pozavni. Po nižji glasbeni šoli se je vpisal na ljubljansko srednjo glasbeno šolo. Študij je nadaljeval v avstrijskem Gradcu na visoki šoli za glasbo, smer pozavna. Nato je z odličnimi priporočili odšel v Združene države Amerike na bostonski Berklee College of Music in leta 1982 z diplomo magna cum laude končal oddelek za pozavno in kompozicijo. Emil Spruk je dolgoleten solist na pozavni v Big Bandu RTV Slovenija. Sodeloval je z mnogimi eminentnimi dirigenti in solisti, zaigral je recimo tudi na znamenitem Ellingtonovem koncertu sakralne glasbe v ljubljanski frančiškanski cerkvi leta 1986 pod dirigentskim vodstvom Mercerja Ellingtona; na njem je zapela tudi operna pevka – sopranistka Dunja Spruk, Emilova soproga. Ob igranju na mnogih jazzovskih koncertih se je srečal z nekaterimi najboljšimi dirigenti in instrumentalisti sodobnega jazza, najbolj mu je ostalo v spominu sodelovanje z izvrstnim kanadskim pozavnistom in dirigentom, zdaj žal že pokojnim Robom McConnellom. Emil Spruk je napisal tudi slovenski del ambiciozno zastavljene skladbe, ki so jo izvedli kar trije jazzovski orkestri hkrati: to so bili big bandi osrednjih RTV hiš naše takratne skupne države Jugoslavije – iz Ljubljane, Zagreba in Beograda. Ob 50-letnici Big Banda RTV Slovenija je leta 1995 izšla zgoščenka izvirnih jazzovskih skladb slovenskih avtorjev, na njej so ob Gregorčevih in Lazarjevih tudi skladbe Emila Spruka. In to verjetno ni naključje, saj so vsi trije glasbeno sorodne duše, ki jih povezuje globoko medsebojno spoštovanje. Leta 2003 je Big Band RTV Slovenija izvedel koncert Sprukove izvirne glasbe, kar je v slovenski umetnosti svojevrsten kulturni praznik. Leto pozneje so pri Društvu slovenskih skladateljev izdali dolgo pričakovano zvočno zbirko njegovih avtorskih skladb, naslovljeno Without Return – Brez povratka. Na pot jo je pospremil Janez Gregorc z naslednjimi besedami: »Emil Spruk je samosvoja, nekonvencionalna glasbena osebnost, z ustvarjalnim pogledom uprtim tako v preteklost kot v prihodnost. Skladbe Emila Spruka odlikujejo dolge polifone linije v različnih kombinacijah pihal in trobil, pri čemer se rahlo spogleduje s starimi mojstri, ki so tudi drugače njegova priljubljena družba. Melodična linija je samo nadgradnja harmonije. V izpeljavi se velikokrat poslužuje ostinatnih ritmov in harmonskih vzorcev, vendar pri tem vseskozi sledi sodobnemu izrazu, pri čemer je izviren in prepoznaven.«

Ob igranju v matičnem orkestru je našel čas tudi za različna sodelovanja in igranja, izpostavimo kvartet pozavn L'arte musicale in duet s pihalcem in klaviaturistom Milkom Lazarjem Royal Society. Sprukov skladateljski opus je bogat in raznovrsten. Ob pretežno

Diplomant na Berklee Collegu of Music, Boston, 1982. Arhiv: Emil Spruk.

jazzovskem ustvarjanju se je podajal tudi na področje tako imenovane klasične glasbe. Skladbe so pogosto nastajale za Slovenske glasbene dneve ali za Noči slovenskih skladateljev. Omenimo Suito za solo helikon, Partito za klavir, ki jo je premierno zaigral odlični, žal že pokojni pianist Aci Bertoncelj, Partito za godalni orkester, Invencijo za godalni kvartet, ki so jo člani Komornega orkestra solistov Društva slovenskih skladateljev premierno izvedli na Komorni noči slovenskih skladateljev v Škofji Loki leta 2007, in še bi lahko naštevali. Emil Spruk zelo ceni izjemno pomembno slovensko glasbeno osebnost – Janeza Gregorca. Ob Gregorčevi osemdesetletnici je izvedel in dirigiral repertoar njegovih skladb tudi v rodnem Kamniku na Muzejski poletni noči na gradu Zaprice junija leta 2005. Takrat se je na koncertu Big Banda RTV Slovenija pod Emilovim dirigentskim vodstvom trlo občinstva. Čeprav je bil koncert na prostem, je bilo grajsko dvorišče pretesno za vse radovedne Kamničane in ostale ljubitelje vrhunskega jazza iz vse Slovenije. Emila Spruka odlikuje nepogrešljiva – izjemno suverena odrska prezenca, ki ji pogosto dodaja humorno noto. Njegov dirigentski pristop je izjemno predan, energičen in vizualno atraktiven, glasbenike dejansko potegne in pripomore, da iztisnejo iz sebe najboljše.

Vodenje kamniške godbe

Emil Spruk je prevzel vodenje kamniške godbe v sezoni 1984–1985. Bil je seveda poln novih idej in

Družinska zasedba Sprukovih: Franci, Emil (takrat še na violini) in Dragica, okrog leta 1966. Arhiv: Emil Spruk.

optimizma, saj je ravno zaključil šolanje. Svoje ideje je hotel vnesti tudi v orkester, ki je od ponovnega oživetja deloval po dokaj utečenih pravilih. To se je opazilo v repertoarju orkestra, ki ni več igral samo koračnic. Spruk je na repertoar uvrščal vedno več koncertnih skladb. S tem je pritegnil mlado generacijo godbenikov, ki so z veseljem prihajali na vaje. Toda igranje zahtevnejših skladb je bilo pogojeno z nakupom bolj kvalitetnih instrumentov, kar pa v zadnjih krčih jugoslovanskega socializma še vedno ni bilo enostavno. S pomočjo sponzorjev – takrat še zelo uspešnega dupliškega podjetja – so uspeli zagotoviti potrebne devize. A po spletu nesrečnih naključij in nekoliko nekompetentnih posrednikov pri nakupu so na splošno žalost godbenikov dobili cenene češke instrumente, s katerimi si niso mogli pomagati. Zaradi tega je Emilu precej upadel zanos in se je od godbe počasi poslovil, klicala ga je tudi vojaška dolžnost. Seveda pa je z godbeniki preživel tudi precej nepozabnih dogodivščin, ki počasi prehajajo med sodobne kamniške legende. Spruk se spominja, da so mladi zanesenjaki na eni od rednih vaj tako intenzivno vadili fortefortissimo, da je nekemu mladeniču celo pritekla kri iz nosa, od silne nakopičene zvočne energije pa se je enemu od članov orkestra na glavo zrušil lestenec. Zveni pravzaprav mitološko, a je bilo resnično. Legendaren je tudi pripetljaj z vsakoletnega tekmovanja pihalnih orkestrov v Krškem konec osemdesetih let prejšnjega stoletja. Kamničani so seveda pod entuziastičnim vodstvom glasbenega profesionalca Emila Spruka z vrhunsko energijo in maksimalno pripravljeni odigrali svoj prispevek, toda žirija jih je povsem spregledala pri nagradah. Kasneje se je celo izkazalo, da so bile utemeljitve nagrad že vnaprej pripravljene – natipkane na pisalni stroj, ki ga na samem prizorišču tekmovanja sploh ni bilo. Razočarani in tudi besni šef kamniškega orkestra Emil Spruk je zalučal pripravljena odlikovanja in žiriji zabrusil nekaj bridkih glede strokovnih kompetenc in občutka za glasbeno kvaliteto ter svojo godbo protestno odpeljal s prizorišča tekmovanja. Osupla žirija je onemela, o dogodku pa se je govorilo še leta. Čut za pravičnost Emilu Spruku ni dovolil, da bi njegove mlade varovance, ki so bili dobro pripravljeni, tako ignorantsko zaobšli.

Emil Spruk se je rodil na praznični prvi maj leta 1960. Glasba mu je bila tako rekoč položena v zibko, saj je odraščal v glasbeno nadarjeni kamniški družini, ki je predvsem veliko prepevala.

Kumer: Vaš prvi instrument pa ni bil pozavna …

Spruk: Začel sem z violino, nato dodal eufonij in kasneje še pozavno, tako da sem v nižji glasbeni šoli pristal pri kar treh instrumentih. Toda prav v zvenu pozavne sem najbolj našel samega sebe. Na srednji glasbeni šoli – vpisal sem klasično pozavno – je bil moj profesor legendarni Dragiša Mišković, od njega sem se res veliko naučil, veliko časa in truda je vložil v moje šolanje. Marsikdaj je bilo najino sodelovanje tudi naporno, toda konec koncev je zelo dobra srednješolska podlaga kasneje pripomogla k temu, da sem v Gradcu s klasičnimi predmeti vseh štirih letnikov opravil v enem samem! Med samim šolanjem sem prejel tudi celo vrsto priznanj, predvsem prvih nagrad na tekmovanjih v Sloveniji in takratni Jugoslaviji, kar mi je kasneje precej pripomoglo pri pridobivanju prepotrebne štipendije.

Kumer: Preden pa se posvetiva vašim študijskim letom, že v mladosti ste verjetno kot zagrizen glasbenik zasnovali kakšne zasedbe? Kakšni so bili vaši mladostni podvigi?

Spruk: Zelo zgodaj sem sestavil rock zasedbo, mislim, da se je imenovala Boem, igrali pa smo uporniški rock. Leta 1976 sem v mladostni zagnanosti in vznesenosti zasnoval lastno jazzovsko zasedbo, v njej je igral flavto danes ugleden pedagog klasične flavte Cveto Kobal, klavir Tomaž Kozlevčar, še donedavni umetniški vodja popularnega zbora Perpetuum Jazzile, bobne Marko Juvan, član različnih slovenskih popularnih zasedb, kontrabas Kamničan Bojan Zubič, tolkala Borut Rampih, sam sem seveda igral pozavno. V dvorani kamniške glasbene šole smo priredili koncert, ki se je v kamniškem kulturnem izročilu zasidral kot prvi pravi jazzovski večer tega mesta. Na repertoarju smo imeli precej pogumno aranžirane standarde, v duhu sočasnih jazzovskih tokov zaigrano glasbo, ki se ni izogibala eksperimentom. Sam sem na repertoar prispeval tudi svoje debutantske avtorske poskuse. Moramo vedeti, da v tem času na domačem jazzovskem prizorišču ob nacionalnem Big Bandu in modalnem jazzu pihalca Toneta Janše še ni bilo pravih avtorskih jazzovskih zasedb. Koncert je bil nepričakovano dobro obiskan – dvorana je pokala po vseh šivih, tako da je sočasni koncert etabliranega klasičnega Tria Lorenz v dvorani Kina Dom ostal skoraj brez obiskovalcev. Navdušeno občinstvo je glasbenike sprejelo z ovacijami. Kakšni dve leti pozneje sem iz članov številnih skupin, ki so takrat igrale v Kamniku in okolici, sestavil manjši big band kakih petnajstih instrumentalistov. Imeli smo tudi nastop na Starem gradu. Nekaj časa pa sem igral tudi v bolj komercialno naravnani skupini Pomlad, spomnili se je boste po prepevanju priljubljenih sester Jerman. Na sami srednji šoli je jazzovski big band vodil Dušan Veble, vendar pa igranje v njem ni bilo zaželeno, nekateri profesorji so celo zagovarjali tezo, da si z igranjem jazza kvarimo tehniko.

Kumer: Po končani srednji glasbeni šoli ste se znašli pred dilemo: kam naprej.

Spruk: Zanimal me je predvsem sodobni, aktualni jazz. Takrat sem bil že dokaj odločen, da nadaljujem študij v avstrijskem Gradcu na tamkajšnji visoki šoli za glasbeno umetnost, kjer je bila najbližja in najbolj kvalitetna visokošolska jazzovska ustanova. Seveda so bili takrat – bilo je leta 1979 in govorimo o letih v nekdanji državi Jugoslaviji – problemi z devizami in pa z namestitvijo. Imel sem srečo, da so mi pomagale cerkvene ustanove. Zelo dobra srednješolska podlaga je pripomogla k temu, da sem v Gradcu s klasičnimi predmeti vseh štirih letnikov opravil v enem samem letniku!

Kumer: Kateri profesorji so vam ostali v lepem spominu?

Spruk: Največji vtis name je napravil Wayne Darling – profesor za kontrabas, predaval nam je ansambelsko igro. Že takoj na začetku me je vključil v precej zahtevno zasedbo, ki je skupaj igrala že kar nekaj let. Po kakšnih šestih mesecih mi je predlagal, da grem študirat na Berklee College of Music, to je prestižna ameriška jazzovska šola v Bostonu, kjer sta na primer študirala tudi znameniti trobentač Duško Gojković in pa seveda naš mojster Jože Privšek. Darling je poznal njihovega profesorja pozavne, napisal mi je tudi priporočilo in napravil sem posnetke za avdicijo ter jih poslal v Boston. Prejel sem njihovo štipendijo, nekaj je primaknila tudi slovenska država.

Kvartet pozavnistov L'arte musicale (Emil Spruk, Alojz Bezgovšek, Lojze Krajnčan in Aleksander Grašič), 1985. Arhiv: Emil Spruk.

Jazzovska zasedba študentov Visoke šole za glasbo in upodabljajočo umetnost v Gradcu (Karlheinz Miklin – profesor in saksofonist, pozavnist Emil Spruk, pokojni trobentač Miro Erjavec, tolkalec Berislav Puhlovski, bobnar Miroslav Karlović, basist Reinhardt in pianist Slavko Avsenik ml., 1980. Arhiv: Emil Spruk.

Kumer: Kako se spominjate bostonskega Berklee Collegea of Music, kjer ste presenečali profesorje s svojim izvrstnim znanjem pa tudi svojevrstno vehemenco?

Spruk: Profesorji na Berkleeju so bili sicer dobri, niso pa bili vsi vrhunski. Moja pričakovanja pa so bila velika, saj sem se tudi sam maksimalno trudil in vadil. No, po nekaterih začetnih nesporazumih pa smo se ujeli. Spoznali so, da sem resnično nadarjen in željan znanja. Predavanj nisem hotel zamuditi za nobeno ceno, niti takrat ne, ko so me pestile zdravstvene tegobe.

Kumer: Če primerjava ameriški in evropski sistem glasbenega izobraževanja, kakšne so razlike?

Spruk: Ameriški sistem je izvrsten, neprimerno hitrejši kot evropski ter izredno učinkovit. Za materijo, ki se je v Ameriki naučiš v letu dni, bi v Gradcu porabil neprimerno več časa. Urnik je seveda zelo natrpan, gre za zelo intenziven, vrhunsko organiziran in ozko specializiran študij, ki pa ne nazadnje tudi drago stane. V zelo kratkem času lahko konzumiraš zelo veliko informacij. Študij sem želel maksimalno izkoristiti in sem si nakopičil ogromno predmetov, čeprav mi je predstojnik to odločno odsvetoval. In ko sem študij končal z najvišjimi možnimi ocenami – magna cum laude tako na oddelku za pozavno kot za kompozicijo – me je osupli predstojnik celo povabil, da ostanem v službi na fakulteti kot asistent.

Kumer: V Ameriki ste dobili tudi nekatere ponudbe za nadaljevanje glasbene kariere, kako da vas niso premamile?

Spruk: Res so mi ponudili delo na fakulteti, če bi opravil še pedagoške predmete. Nekaj možnosti se mi je odprlo tudi na Broadwayu, za šalo sem šel na avdicijo in jo tudi uspešno prestal, toda zanje si zanimiv le, ko si mlad, kasneje te sistem kruto izvrže. Tudi življenje v Ameriki mi ni ugajalo. Njen blišč in ponarejenost me nista prepričala, prevladal je klic stoletne evropske kulturne tradicije.

Kumer: Od nekdaj vas je zanimala tudi evropska klasična glasbena tradicija, tako ste si klasična glasbena obzorja širili še na Dunaju na podiplomskem študiju.

Spruk: Ja, res je. Prav zato sem se po ameriški intenzivni izkušnji odpravil še na izpopolnjevanje v renesančni in baročni kompoziciji na Dunaj. Že od nekdaj me je zanimal kontrapunkt, ki se mi zdi bistvena zadeva. Pri tako imenovanih pravovernih jazzistih zelo pogrešam kontrapunktični pristop k harmoniji. Pri jazzu je cel kup harmonij, ampak so postavljene druga k drugi z vsemi tenzijami vred, vendar harmonija ni vzrok neke kontrapunktične linije, kar je zelo značilno za klasično glasbo. Klasična glasba je na podlagi tega dobila te strašne mojstrovine, kot so na primer Mahlerjeva, Brucknerjeva ali Brahmsova dela. To so zgodbe, ki se nikoli ne končajo. Glasba, ki jo pišem, je nekakšna zveza med evropsko kulturno tradicijo in sodobno ameriško jazzovsko sceno, ki bi bila brez evropskega ozadja sicer izpovedno zelo siromašna.

Kumer: Sledil je angažma v nacionalnem jazzovskem orkestru – Plesnem orkestru RTV Ljubljana, kasneje preimenovanem v Big Band RTV Slovenija pod vodstvom mojstra Jožeta Privška.

Portret Emila Spruka. Foto: Hugo Šekoranja.

Spruk: Takole je bilo: v Slovenijo sem se moral vrniti in odslužiti štipendijo kljub ponudbi, da bi nadaljeval univerzitetno kariero na Dunaju. Na začetku igranja v orkestru RTV sem naletel na precej negodovanja, saj me niso hoteli zaposliti glede na mojo izobrazbo in sposobnosti ustreznem mestu v orkestru. Ker pa sem odločno in nepopustljivo vztrajal, so mi le dodelili mesto pozavnista – solista v orkestru. Mojster Jože Privšek je bil markantna in zelo sposobna glasbena osebnost. V orkestru je imel vse pod kontrolo – vse niti so bile v njegovih rokah. In če se je slučajno pojavil kdo, ki bi lahko ogrozil njegov imperij, je poskrbel, da se ga je nevtraliziralo. Jože Privšek je bil pač avtoriteta, ki so jo vsi spoštovali, in tak je bil tudi njegov način vodenja orkestra.

Kumer: Kako se spominjate sodelovanja z multiinstrumentalistom in skladateljem Milkom Lazarjem v zasedbi Royal Society?

Spruk: V malih zasedbah sem zelo redko sodeloval. Razen z zelo redkimi izbranci, izločim lahko Milka Lazarja in Janeza Gregorca. Gregorc je nenavadna, samosvoja glasbena osebnost, celo genialec in posebnež. Ob druženju z Milkom pa se je sproščala prav posebna sinergija, ujela sva se skoraj v vsakem trenutku najinih glasbenih razmišljanj. Lazar je izvrsten glasbenik in človek odprte duše ter dovzeten do vsega. Sodelovanje z njim mi je bilo v pravi užitek. Najin skupni projekt iz leta 1989 se je imenoval Royal Society – kraljevska ali pač sijajna družba po naše. Izvajala sva nenavadno zmes raznorodnih sodobnih glasbenih zvrsti od funka do free jazza in elektronske glasbe. Najina plošča Phenomenones je izšla tik pred razpadom nekdanje skupne države v Beogradu in tako zaradi nesrečnih okoliščin po krivici ostala prezrta. Skupaj z italijanskim tolkalcem Mauriziom Ravalicom sva nastopila na glavnem odru mednarodnega jazzovskega festivala junija 1989 v ljubljanskih Križankah.

Kumer: Ste tudi avtor zapisa petdeseterice skladb univerzalnega tipa, nekakšnih glasbenih informacij za različne instrumente.

Spruk: Gre za zbirko z notami zapisanih okvirnih idej, ki jih glasbenik vzame, ugotovi, kakšen tempo bi mu ustrezal, kakšna interpretacija in celo kakšen instrument bi uporabil, in jih nato izvede. Na podlagi karakterja teh skladb in izrazne možnosti izbranega instrumenta ali pa celega orkestra, pa ne nazadnje tudi prostora, kjer se glasba izvaja, glasbenik – izvajalec izbere najprej tempo, nato pa se skuša čim bolj približati sporočilu glasbenega zapisa. Med drugim je izbor teh skladb uporabil tudi moj glasbeni prijatelj Milko Lazar – leta 1996 jih je zaigral na čembalu. Posnetki so nastali v Križevniški cerkvi v Ljubljani. Eno od teh skladb iz zbirke Cigansko dekle sem namenil tudi sinu Domnu, ki se prav tako ukvarja z glasbo. Prav pisanje glasbe za mlado občinstvo je velik izziv in huda odgovornost. Skladbe za mladino so kaj hitro lahko banalne in celo osladne. Trudil sem se, upošteval sem, da so skladbe manj naporne in ne preveč komplicirane za izvajanje, vseeno pa imajo zgodbo, ki jo mladi izvajalec lahko izpove, še posebej, če je talentiran.

Kumer: V vašem opusu sodi med najbolj iskrene glasbene izpovedi – nekakšen glasbeni credo – skladba za švicarsko trobilno zasedbo?

Portret Emila Spruka. Foto: Hugo Šekoranja.

Spruk: Skladba za švicarsko trobilno zasedbo je nastala slučajno, kot že veliko dobrih stvari v življenju, preko skupnih prijateljev. Spet je prišlo do sodelovanja čisto po naključju, brez uradnih državnih stikov. Sprva je bila namenjena manjši zasedbi, je nekoliko žalostna in čustveno zelo globoka. Pesem Jesus, Meine Freude – Jezus, moje veselje so tudi kasneje pogosto izvajali ob različnih slovesnih priložnostih. Gre za neke vrste rdečo nit mojega glasbenega ustvarjanja, sem namreč globoko veren. Preprosto povedano: zelo verjamem v tisto zgoraj, brez tega zgoraj ne bi bilo tistega spodaj, več ko je tistega zgoraj, več je tudi tistega spodaj.

Kumer: Saksofonski kvarteti so tako v jazzu kot v klasiki pogosta komorna zasedba, precej bolj redki pa so kvarteti pozavn?

Spruk: Že leta 1985 smo skupaj z Lojzetom Krajnčanom, Alojzom Bezgovškom in Aleksandrom Grašičem sestavili kvartet pozavn in ga poimenovali L'arte musicale, zanj sem prispeval tudi nekaj skladb, saj je literatura za tovrstne zasedbe zelo zelo redka. Igrali smo sodobno komorno glasbo, včasih smo ji dodali tudi jazzovske harmonije. Veliko smo nastopali, tudi v cerkvah in na manjših koncertnih prizoriščih. Z glasbo za štiri pozavne sem se spopadel ponovno leta 2002, takrat sem skladbo Images namenil kvartetu, sestavljenem iz pozavnistov iz naše hiše in iz Slovenske filharmonije, to so bili Petrej, Babnik, Krajter in Repe. Pisanje skladbe za kvartet saksofonov je dejansko izjemno naporno in težko. Problem je v tem, da morajo neprestano igrati. Tromboni so relativno nizki, zato moraš skladbo napisati v relativno visokih legah, in višje ko igraš, bolj je igranje tehnično zahtevno in fizično naporno. Gre dejansko za pravi ustvarjalni in izvedbeni izziv.

Kumer: Kako vpliva takle pritisk – zadnji rok – na ustvarjalca, je to lahko tudi stimulativno ali je predvsem neprijetno?

Spruk: Če povem neposredno: človek mora imeti akumulatorje idejno napolnjene, v sebi mora imeti neko dozo navdiha, potem steče delo dokaj hitro, moraš imeti rezervo idej, če tega ni, si hitro v slepi ulici.

Kumer: Pogosto skladate tudi za godala?

Spruk: Ja, godala so moja mladostna ljubezen, v mladosti sem šest let igral violino. Violina je v glasbi alfa in omega med instrumenti. Godala imajo strašen obseg – celo nizki instrumenti gredo lahko izredno visoko in obratno, se pravi, imaš ogromno možnosti že samo glede razpona, potem pa so tu še interpretacije, lokovne zgodbe itd.

Kumer: Verjetno imate enega najbolj prepoznavnih osebnih slogov igranja pozavne, ki celo manj vešče mu ljubitelju jazza sugerira, da je solo vaš. Ta slog ste nadgradili tudi z izvirno artikulacijsko tehniko – nam jo lahko predstavite.

Spruk: Pri trobilih imaš enojni, dvojni in trojni jezik. Sam pa sem na poseben način razvil četvorni jezik, kar je popolnoma moja inovacija. Toda če ga želiš izvajati, moraš jasno in glasno izgovoriti črki t in r, se pravi tr, preden postaviš še en t, vmes pa mora biti še alikvotni ton, izrazni preskok pa mora biti tolikšen, da prideš do četvornih artikulacij zvoka, kar pa je govorečim z anglosaksonskega jezikovnega območja praktično neizvedljivo, saj mora biti izgovorjava r-ja in t-ja absolutno jasna. Ko sem izvajal to tehniko v Združenih državah, me ravno zaradi te jezikovne pregrade profesorji niso uspeli »pogruntati«. Vsem je bila ta tehnika – kljub podrobnim razlagam – popolnoma nedoumljiva. Za to artikulacijsko tehniko pa moraš zelo dobro obvladati instrument, saj jo je potrebno izvesti hitro in brez dodatnega premlevanja, tako rekoč podzavestno. Preskok na alikvotni ton moraš namreč izvesti, še preden ga ozavestiš. Izvaja se torej le v izredno hitrih tempih, v najhitrejših uptempo swingih, zaznaven oziroma slišen pa je le na zelo kvalitetnih posnetkih. Opravili so celo študijo, v kateri so skladbe predvajali upočasnjene, v oktavi nižje in so študirali, iz katerega tona je šlo v katero lego in iz katerega alikvotnega tona.

Naš pogovor

Portret Emila Spruka. Foto: Hugo Šekoranja.

Kumer: Ob pozavnistični igri je vaš ustvarjalni del življenja posvečen predvsem komponiranju in aranžiranju. Kako, kdaj, kje ustvarjate? Menda vas ustvarjalni navdih pogosto sreča prav v zavetju domačega glasbenega ateljeja.

Spruk: Ne nazadnje sem svoja najboljša dela ustvaril doma, v Kamniku. Naj povem odkrito, če se usedem za mizo, da bi komponiral, se ponavadi ne zgodi nič ali pa bore malo. Priti mora poseben trenutek, vendar pa nanj sam nimam nobenega vpliva, ne da se ga izsiliti. Sem le nekakšen prevodnik nekakšne nerazložljive sfere oziroma ideje. Takole se mi je zgodilo: sedim za mizo, neka energija prehaja preko roke, preko klaviature v računalnik, avtomatično sem zapisoval kakih deset minut. Ko se je prekinilo in sem bil ponovno prizemljen, zapisanega nisem mogel popravljati, ker enostavno nisem razumel. Mislim, da imamo pri navdihu ljudje malo zraven, to je danost, energija, močnejša kot je, manj človeškega faktorja je udeleženega. Pomembna je le koncentracija, da si v tistem prelomnem trenutku sposoben reagirati. Že Plečnik je rekel, da je umetnost milost božja, ki pač ni vsakomur dana. Več ko si je deležen, večji dosežki pridejo izpod tvojih prstov.

Kumer: Pri svojem ustvarjanju ste uporabili tudi posebno kompozicijsko tehniko.

Spruk: Tako je, na primer skladba Death from the Space je nastala s posebno kompozicijsko tehniko – z razbitjem dominantnosti tritonusa oziroma dominante, ki dejansko drži vse v šahu. Z razbitjem moči te dominante se odpirajo neslutene možnosti in ogromen glasbeni prostor in svetovi, za katere se mi ni niti sanjalo, da sploh obstajajo. Prav skladbo Death from the Space sem zasnoval na tej tehniki in v njej je pravzaprav več klasičnih kot jazzovskih elementov. Tudi zasedba instrumentov je nenavadna – big band igra brez klasične ritem sekcije, od pihal sem vzel le solista Milka Lazarja na bas klarinetu. Motivno pa je skladbo inicirala pretresljiva zgodba o ruskih astronavtih, ki so preminuli med poslanstvom v vesolju in se mrtvi vrnili na Zemljo. V zadnje sekunde skladbe sem vtkal tudi originalni posnetek njihovih zadnjih besed. Tudi v skladbi Sail In se izdatno čuti vpliv klasike: z mikropremiki linij sem prav tako poskušal odpirati čisto nove spoje akordov, intervalov in posledično barv. Tudi tu lahko zaznate kompozicijsko tehniko, ki se ji posvečam od začetka osemdesetih let dalje.

Kumer: Zanimiva je tudi zgodba o nastanku skladbe Double Gup.

Spruk: Skladba je nastala v času osamosvojitvene vojne naše države leta 1991 in je moj čisto osebni pogled na čas razpadanja naše nekdanje države Jugoslavije, ko je bilo med politiki ogromno nekega prepričevanja, kupčkanja in mešetarjenja. To nekoliko nenavadno snov sem uporabil v skladbi Double Gup, ki uglasbi to nenehno prepričevanje prepričanih in boj za edino zveličavno resnico in pravico, ki se nesrečno izteče v spopade, nesmiselno vojskovanje, razkroj in razpad, letalski napad, nasilje, vojno in potem čisto na koncu pride zvok betonskega mešalca kot naznanilo novega začetka in nove prihodnosti. Glasbeno si v skladbi nasprotujeta dva motiva, ki se brezkompromisno oziroma necivilizirano potiskata drug čez drugega. Zanimivo uporabo kontrapunkta lahko slišite tudi v moji dvodelni skladbi Out of Junction. Prvi del je nekakšno ogrevanje, ki je nujno potrebno, saj drugi del postaja čedalje bolj zapleten in ko pride do finala, je že na robu zmogljivosti instrumentalistov, ki skladbo igrajo, pa tudi poslušalcev, kajti kontrapunkt, ki je večplasten, preide tudi v ritmičnega in uho le stežka zaznava toliko glasbenih informacij hkrati. Namenoma sem skušal priti do ekstrema. Korak naprej bi bil mogoče lahko že usoden.

Kumer: Pred dobrimi petimi leti so pri Društvu slovenskih skladateljev izdali dolgo pričakovano zbirko vaših avtorskih skladb, naslovljeno Without Return – Brez povratka. Kako ste jo sestavili, zakaj ste se odločili predvsem za posnetke z nastopov?

Spruk: Na živih posnetkih pluje kri po notah. Za kvalitetne studijske posnetke se bije hud boj s tehniko, skoraj nemogoče pa je pričarati življenjsko energijo koncertne izvedbe, ki pretehta studijsko perfekcijo. Zato sem v zbirko Without Return uvrstil predvsem skladbe, ki so nastale na koncertih in z njimi nekako podoživljamo fluid, ki se z izvajalcev prenaša na občinstvo.

Kumer: Eden vaših zadnjih in izjemno odmevnih projektov je bil koncert nenavadnih ali drugače rečeno povsem nepričakovanih priredb skladb z repertoarja še danes izjemno popularnega Glenna Millerja. Kako ste si zamislili sodobnega Glenna Millerja?

Spruk: Naj takoj poudarim, da se z aranžiranjem, z eno samo izjemo – Ave Maria – doslej nisem ukvarjal. Toda pred dvema letoma je s strani umetniškega vodje Big Banda RTV Slovenija Huga Šekoranje prišla ponudba ali bolje rečeno izziv, ki ga nisem mogel zavrniti. Glenna Millerja naj bi aranžiral na povsem nov, celo nepričakovan način, z močno osebno noto. Na misel mi je prišlo, da bi vključil tudi vokal in besedila, spremljevalno vokalno zasedbo in za dodaten šarm še pevko. Poiskati sem moral nove melodije in linije. Zamislil sem si, da bi kralja swinga priredil v vseh možnih slogih, ritmih in tempih, razen v swingu, in za tak projekt sem imel popolnoma proste roke. Odločil sem se tudi za pevko, ki ni preveč »okužena, zastrupljena« z jazzovsko glasbo – na misel mi je prišla izvrstna pop pevka Nuša Derenda, ki se je z veseljem lotila takega izziva. Besedila sem poiskal pri Simonu Gregorčiču in pri mariborski pesnici Mae Wallnes, ki je v projekt vključila celo vampirsko tematiko: tako je Millerjeva Pensilvanija nenadoma postala Transilvanija. Nastala je neka nova izvirna zgodba – koncert swingovskega skladatelja brez enega samega swingovskega aranžmaja – pač pa uspešnice, zaigrane v slogu bosse nove, hip hopa, gospela itd. Zelo me je razveselilo, da so tak koncept z naklonjenostjo sprejeli tudi pravoverni ljubitelji jazza – kljub skepsi, ki so jo izražali pred koncertom. To pa je seveda tudi dokaz, kakšne močne linije oziroma kakšne močne zamisli so vsebovane v originalni glasbeni materiji Glenna Millerja. Ta repertoar bomo v letošnjem letu izdali tudi na samostojni plošči.

Kumer: Glasbenih načrtov za prihodnost vam verjetno ne manjka?

Spruk: Ja, veliko je tega. Morda boste težko verjeli, toda najlažje razmišljam ob kakšnem težaškem fizičnem delu, ruvanju skal, krampanju, kopanju jarkov ali kaj podobnega, ko se telo fizično izčisti in sprosti in se glava začne odpirati, porajajo se nove ideje in zgodbe. Ob sedenju za mizo in čakanju na morebitni navdih se ponavadi ne zgodi nič.

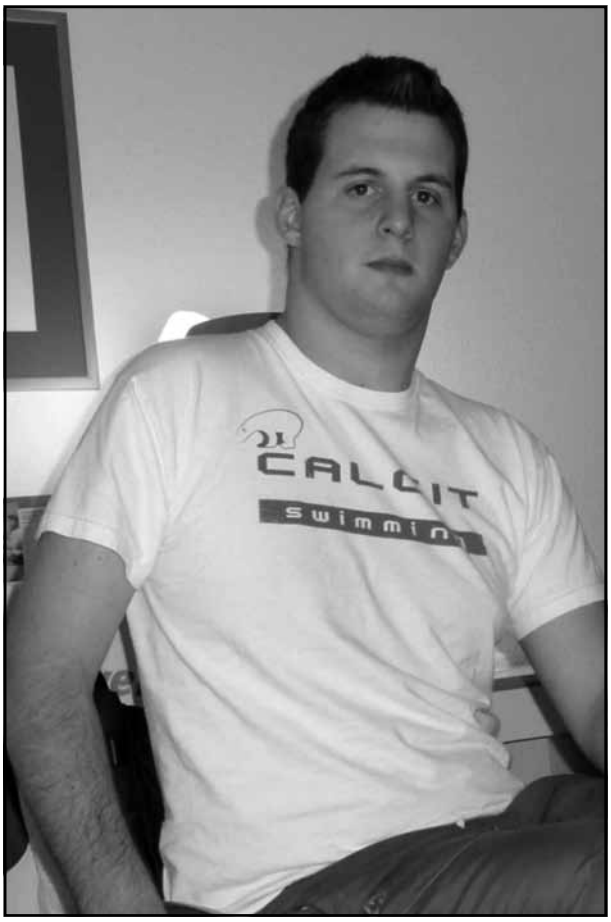
Emil Spruk trenutno pripravlja album izvirnih priredb skladb Glenna Millerja, v prihodnosti se lahko nadejamo še marsikakšnega glasbenega presenečenja. Ostaja pa njegova absolutna predanost kvalitetni glasbi ne glede na zvrst ali obdobje. Njegova zanimiva, včasih nekonvencionalna razmišljanja o umetniškem ustvarjanju sem zabeležil na pogovorih septembra leta 2010 in decembra leta 2011 v Ljubljani in Kamniku.

Summary

Emil Spruk is a composer, music arranger and conductor as well as being a great trombone soloist. In an interview, he outlined his musical journey and revealed to us his creative processes, compositional techniques and his own original technique of articulation. He was born on the first of May, 1960. Following his attendance at a local music school, he enrolled in the Ljubljana's High School of Music. He continued his studies in Graz's Higher School of Music concentrating mainly on the trombone. Then, having acquired excellent recommendations, he attended the Boston Berklee College of Music in the United States of America. In 1982, he completed his studies with a degree magna cum laude in trombone and composition. After graduating, he worked as a trombone soloist for Big Band RTV Slovenia, where he continues to play to this day. Spruk's opus is diverse, while composing predominantly jazz he also explored the realm of classical music. His compositions are recorded on many albums and also included in a collection of fifty universal songs. The last collection of his original songs under the title Without Return was released by the Society of Slovene composers.

Dr. Tatjana Novak
Šolski center Rudolfa Maistra Kamnik

Aleš Sečnik – izjemen plavalec

Novakova: Aleš, kako bi se nam predstavil?

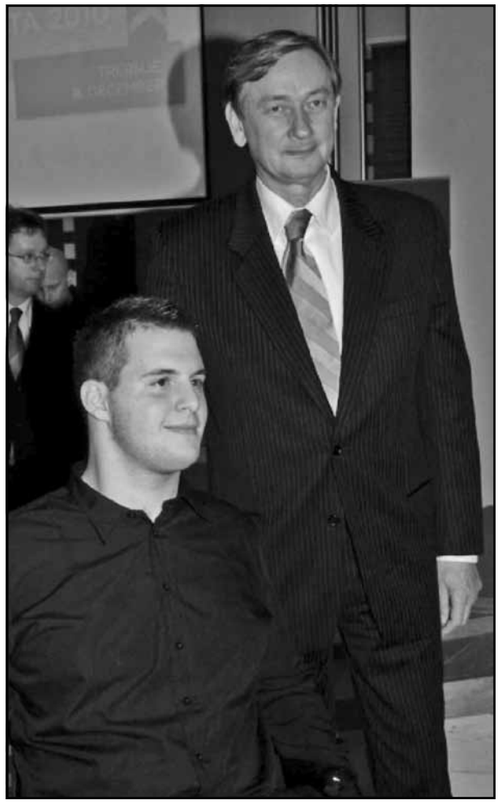
Sečnik: Star sem 20 let, bivši dijak gimnazije, ŠCRM Kamnik, zdaj študent na Filozofski fakulteti, smer psihologija, uspešen športnik, svetovni rekorder in invalid.

S športom sem se prvič resneje srečal v 4. razredu osnovne šole, ko sem se skupaj s starejšim bratom prijavil k odbojki. Udejstvoval sem se v več športih, vendar sem največ obetal prav v odbojki, saj sem bil v devetem razredu OŠ sprejet v državno odbojkarsko reprezentanco.

Ko sem bil v najboljši življenjski formi, pa se mi je v nedeljo, 15. januarja 2006, na zadnji vožnji po smučišču pripetila nesreča, ki je zaznamovala življenje meni, mojim bližnjim ter prijateljem. Po padcu sem ostal popolnoma hrom od vratu navzdol. Diagnoza je bila katastrofalna: zlom vratnih vretenc C3, C4, kar v večini primerov pomeni smrt ali trajno ohromelost. Prav taka je bila tudi napoved zdravnikov.

Vendar jim tega ne zamerim, kajti niso poznali ne mene ne moje družine. Skupaj smo se oklenili tistih majhnih optimističnih procentov, ki so kazali na boljše čase. Po dveh mesecih bolnišnice sem se z velikim trudom znebil umetnih pljuč – dihalnega aparata, ki je namesto mene opravljal najbolj osnovno opravilo, brez katerega človek ne živi. Premeščen sem bil na takratni IRRS – Center za rehabilitacijo Soča, kjer sem »preživel« naslednjih 10 mesecev. Sprva sem bil nameščen na otroški oddelek, kasneje na odraslega, saj na fizioterapiji niso pričakovali, da ima otrok pri 14 letih lahko 193 cm in 90 kg, tako so bile vse naprave za mojo obravnavo neprimerne. Tipičen dan na odraslem oddelku je obsegal telesno delo od 7. ure zjutraj do 18. ure zvečer. Fizioterapija – bazen – delovna terapija – kosilo – fizioterapija – bazen in samodejavnost. Tako sem se prebijal čez sleherni dan. Seveda mi to brez družine in prijateljev ne bi uspelo. Skupaj smo sestavili mozaik, ki se je pokazal v mojem napredku in psihični trdnosti, skupaj smo postali vzor mnogim, ki se znajdejo na takšni ali drugačni trnovi poti. Za potrditev uspeha sem bil predstavljen na svetovnem kongresu rehabilitacije in fizioterapije.

Na sprejemu pri predsedniku države dr. Danilu Türku

V bazenu

Novakova: Kdaj in zakaj si začel s plavanjem?

Sečnik: Vzporedno z rehabilitacijo sem se spoznaval z invalidskim športom, ki je bil sprva pomoč pri rehabilitaciji. Kasneje sem spoznal, da hendikepirani tudi tekmujejo v športih prav tako kot zdravi športniki in da za tem stoji celo svetovna organizacija IPC – International Paralympic Committee. V meni pa je takrat, še posebno zaradi nesreče in nezmožnosti, še toliko bolj vrela želja po dokazovanju, želja po tem, da lahko in da zmorem. Tako sem se srečal z namiznim tenisom in plavanjem. Pol leta sem treniral z namiznoteniško reprezentanco Slovenije, zmagal na šolskem državnem prvenstvu in na državnem prvenstvu. Prav tako sem zmagal na šolskem državnem prvenstvu v plavanju, kjer me je opazil trener dr. Boro Štrumbelj in me zvabil v plavalne vode.

Novakova: Kdo te je navdušil?

Sečnik: Navdušil sem se kar sam, saj mi je plavanje že pred nesrečo pomenilo odlično sprostitev, svobodo, če pa k temu dodam še spremembo svojih zmožnosti, je rezultat tega logična izbira med športi. Nimam idolov in tudi ne vzornikov, imam pa prijatelje in družino, kar je več kot zadostna podpora.

Novakova: Med plavalci si dosegel izjemne rezultate? Kaj ti predstavlja plavanje: izziv, zadovoljstvo, stil življenja ali kaj drugega?

Sečnik: Ja, do sedaj sem dosegel kar lepe rezultate, toda tisti pravi še prihajajo. Plavanje mi je samo na sebi zadosten izziv, kot športnika po duši pa me potiska naprej želja po tem, da vidim, koliko zmorem, in moram reči, da temu še nisem blizu. V mozaik, ki ga sestavlja ta želja, bi prištel še stil življenja, gibanje, zdravje, dobro počutje, temu pa na koncu seveda sledi zadovoljstvo.

Novakova: V katerih disciplinah nastopaš in kako poteka tekmovanje?

Sečnik: Nastopam v disciplinah 50 m prosto, hrbtno, prsno, delfin, 150 m mešano in 100 m prosto. Če mogoče ne poznate, kako poteka tekmovanje, naj vam na kratko razložim. Da je tekmovanje kljub različnim vrstam poškodb pravično, smo razdeljeni v skupine od S1 do S14. S1 pomeni zelo težko disfunkcionalnost, S2 malo boljšo in tako naprej. Meni je bila na začetku dodeljena skupina S4, ki pa glede na mojo poškodovanost ni bila upravičena, zato sem letos dobil povabilo mednarodne zveze za ponovno klasifikacijo. V Neaplju sem bil reklasificiran v skupino S2.

Novakova: Kolikokrat na teden treniraš?

Sečnik: Treninge izvajam vse dni v tednu vsaj enkrat dnevno (pet vodnih treningov, dva fitnesa), priprave na tekmovanja pa zahtevajo treninge tudi dvakrat dnevno. Kljub pomoči družine, ki mi stoji ob strani tako moralno kot finančno, zahteva vrhunski šport, pa čeprav »invalidski«, ogromna finančna sredstva in odpovedovanja.

Tabla na tekmovanju, kjer je Aleš dosegel zlato odličje v plavanju 50 m delfin.

Novakova: Ali lahko navedeš nekaj plavalnih rezultatov, ki so te ponesli v svetovni vrh!

Sečnik: Veliko jih je, najbolj pa mi je pri srcu svetovni rekord na 50 m delfin v dolgih in kratkih bazenih oziroma bolje rečeno svetovni rekordi. V tej disciplini sem namreč že štirikrat na šestih tekmovanjih popravil rekord. Ponosen sem tudi na 7. mesto na evropskem prvenstvu, kjer pa zaradi združitve skupin nisem mogel poseči višje. Imam tudi 10. in dvakrat 13. mesto s svetovnega prvenstva 2010 na Nizozemskem.

Novakova: Kljub mladosti si dosegel že veliko. Kakšni plavalni izzivi te čakajo v bodoče?

Sečnik: V prihajajoči sezoni me čakajo paraolimpijske igre v Londonu, kamor pa zaradi majhne kvote, ki jo dobi Slovenija, še nisem uvrščen. Norme imava namreč izpolnjene dva plavalca, jaz in Darko Durić iz PK Radovljica, v London pa bo po vsej verjetnosti odpotoval samo eden. Tako me najprej čaka interni dvoboj z Darkom, nato pa paraolimpijske igre. V načrtu imam še izboljšanje svetovnega rekorda. Čim večkrat!

Novakova: Kako na tvojo kariero gledajo prijatelji, znanci, tvoji najbližji?

Sečnik: Mislim, da se razen mene in trenerja Aleša Kuharja nihče pretirano ne obremenjuje z mojo kariero. Aleš Kuhar deluje v Plavalnem klubu Kamnik, katerega član sem tudi jaz. Moji znanci in družina pa vedo, da sem v plavanju predvsem zato, da svoje telo spravim kar se da v pogon po nesreči. Seveda se izjemno veselijo odličnih rezultatov in tudi kdaj pa kdaj pripravijo manjši sprejem po tekmi, da se skupaj poveselimo.

Novakova: Si se kdaj znašel v razmišljanju, da bi svoje življenje popolnoma spremenil, usmeril drugače?

Sečnik: Ja, toda to je bilo bolj kratkoročne narave. Saj veste, novoletne zaobljube, diete, da bom bolj priden v šoli, da bom dobil punco itd. Ni me dolgo držalo (smeh). Pravijo, da se zmagovalnega konja ne menja, prav tako jaz ne bi zamenjal oziroma spremenil svojega načina življenja.

Novakova: Kje vidiš sebe čez pet, šest, morda deset, dvajset let?

Sečnik: Še vedno med vami, toda upam, da v bolj stabilni državi, z bolj pozitivno naravnano politiko, kar bi dolgoročno lahko pripeljalo olimpijske igre k nam. Tam se vidim na vrhu z zlato medaljo okoli vratu in z diplomo za končano fakulteto v žepu. To bi bil idealen scenarij, ki pa bo težko uresničljiv. V Riu de Janeiru, ki gosti olimpijske igre 2016, ciljam na zlato odličje. To bo lažje in bolj realno uresničljivo.

Novakova: Neverjetno. Občudujemo lahko tvojo pozitivno energijo, borbenost in trezno razmišljanje. Počneš še kaj drugega v življenju, npr. imaš kakšne hobije?

Sečnik: Poleg plavanja dokaj redno obiskujem fakulteto (smeh). Trudim se biti dober študent. Drugače pa ne pozabim tudi na druge športe, kot so namizni tenis, badminton, hokej, bovling idr. Skratka vse, kar si kljub mojemu stanju lahko privoščim. Poleg tega pa se zelo rad hecam in zabavam okolico. Delam tudi na Radiu 1, kjer sem avtor kratke oddaje Nočna srečevanja v nočnem programu. Rad se družim s prijatelji, uživam ob dobri glasbi, tu pa tam obiščem kakšen koncert in

kakšno tekmo, nikoli ne zamudim športnega praznika v Planici, kjer vsako leto navijam za, po mojem mnenju, najboljšega letalca Roberta Kranjca.

Novakova: Kaj bi želel sporočiti vsem nam?

Sečnik: Želim si svet brez vojn in mir v svetu (smeh). Tudi to: imejte se radi, uživajte v življenju, spremljajte šport, pa četudi invalidski. Iskreno si želim, da bi imeli kdaj možnost ogleda tekmovanja, kot je svetovno prvenstvo invalidov ali paraolimpijskih iger, ki jih prevevajo čisto drugačen naboj, borbenost, požrtvovalnost tekmovalcev, ki jim je nagrada zgolj dokaz, da zmorejo ...

Na srce vam polagam še nekaj nasvetov, ki sem jih prepoznal za učinkovite. Prvi je standardni nasvet za krizne situacije: »Upanje umre zadnje.« Tega ni potrebno prevajati. Naslednji je bolj poslovne narave: »Nikoli ne zapiraj vrat za seboj, pomisli, koliko truda si vložil v to, da si jih odprl.« Vse to seveda v prenesenem pomenu, da ne bo pomote. Na koncu ne pozabite na prijatelje: »Dober prijatelj je vreden več kot deset avtomobilov. Ponavadi se ne pokvari in s starostjo ne izgublja cene.« Če pa ste bolj pristaši črnogorskih variant in naše politične kulture, se ravnajte po tem nasvetu: »Vi naredite vse, jaz bom pa vse ostalo!«

Aleš, naj ti ne zmanjka energije za vse podvige. Želimo ti uresničitev vseh tvojih ciljev in naj te na poti spremlja sreča. Za pogovor iskrena hvala.

Summary

Aleš Sečnik is a young swimmer, whose career began following a skiing accident in January, 2006. Today, he is breaking both national and world records in Paralympic swimming disciplines including the 50 meter freestyle, backstroke, breaststroke and butterfly stroke as well as the 150 meter medley and the 100 meter freestyle. To Aleš, swimming is a challenge, where, being an athlete at heart, he incessantly pushes himself to find his limits. Swimming became a way of life for him, as he came to appreciate the movement, health and well-being it provided. All obstacles can be overcome with a strong will and positive energy, which inspires those it comes in contact with.

Primož Hieng, novinar in fotograf
Pot terencev 14, Brezovica pri Ljubljani

Družinska tradicija Aparnikove fotografske družine

140-letnica rojstva Franca Aparnika

Devetnajstega avgusta letos bo minilo 173 let od slovesne razglasitve izuma fotografije, ki je v marsičem spremenil svet. Tedaj so ta izum imenovali kar po izumitelju Daguerreu. Slovesnost je bila v Parizu pod okriljem takratne francoske vlade, zastopnikov akademije znanosti in akademije umetnosti. Izum je Francija odkupila in ga velikodušno, brez pridržkov, podarila vsemu svetu.

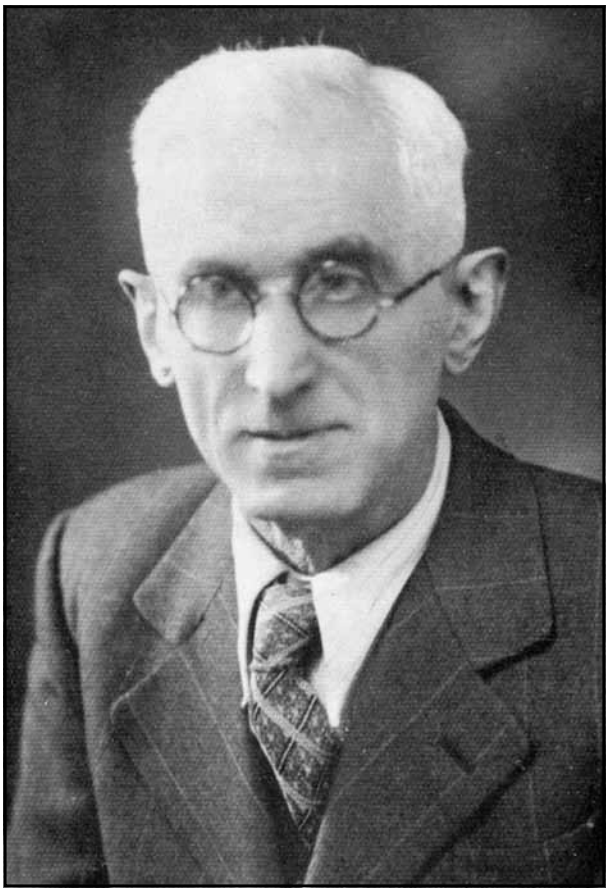
Tudi na Slovenskem so se prvi znanilci novega izuma pojavili že precej zgodaj. Ponosni smo lahko na Janeza Puharja in njegove fotografske izume. To so bila leta pionirjev fotografije, ki so predvsem z velikim zanosom razvijali in dopolnjevali svoje iznajdbe. Tudi Kamnik je dobil svojega »mestnega fotografa« Franca Aparnika. V začetku leta, 14. februarja, je minilo 140 let od njegovega rojstva.

Že ob koncu petdesetih let 19. stoletja so se v večjih slovenskih mestih pojavili prvi fotografi, ki so bili profesionalci, saj so s pomočjo fotografije dobili stalen zaslužek. V manjših mestih se je fotografska obrt razvila šele v osemdesetih letih 19. stoletja, že v zadnjem desetletju pa se pojavijo prvi ljubiteljski fotografi, ki so leta 1889 celo ustanovili klub fotografov amaterjev v Ljubljani.[1]

Tako kot je kamniški veterinar in zbiratelj starin dr. Josip N. Sadnikar pomembno vplival na odkritje slikarskega talenta in nadaljnji umetniški razvoj Maksima Gasparija, tako je kulturni mecen iz Kamnika odločilno vplival tudi na fotografsko pot Franca Aparnika. »Ko je mladi Franc končal osnovno šolo, se je šel učit v Ljubljano k znanemu trgovcu Šarabonu nasproti cerkve sv. Petra,« pripoveduje dr. Niko Sadnikar. »Aparnik je stanoval v Ljubljani, ko pa je 1891 stekel promet po novi kamniški progi, se je vrnil v Kamnik in se vsak dan vozil k Šarabonu in tam je, kot mi je pripovedoval oče, prodajal moko.«

Leta 1889 je v Kamnik prišel dr. Josip Nikolaj Sadnikar. Kot se spominja sin dr. Niko Sadnikar, oče ni poznal nikogar in se je najprej seznanil s Kajetanom Pogačnikom, pisarjem in uradnikom na kamniškem okraju. Pogačnik je bil zanimiv človek, poznal pa je skoraj vse Kamničane. »Pri Kajetanu Pogačniku je oče iskal dobre zidarje in ključavničarje, saj je želel urediti svojo zbirko starin,« pove dr. Niko Sadnikar. »Svetoval mu je, naj se obrne na trgovskega pomočnika Franca Aparnika, ki je znal narediti prav vse in vse tudi dobro popraviti. Videl je, da je izredno spreten človek, da je

1 Mirko Kambič, Zora Torkar: *Kamniška fotografa Franc in Stane Aparnik,* Kulturni center Kamnik, 1989, katalog ob razstavi.

Franc Aparnik je 8. maja 1895 prijavil tako imenovano »vršitev svobodne obrti fotografske« pri c.-kr. okrajnem glavarstvu v Kamniku.

Sin Stane Aparnik je bil izučen fotograf in je okoli leta 1930 v Gornjem Gradu odprl svoj fotografski atelje, ki pa ni bil preveč donosen.

Družinska fotografija Aparnikovih – od desne poti levi sedijo fotograf Franc Aparnik, sin Stane, žena Justina in sestra Filipina.

razgledan in da dobro pozna prebivalce Kamnika. Dejal mu je, da je škoda, ker se vsak dan vozi v Ljubljano prodajat moko. Oče je že takrat imel fotografski aparat in temnico za razvijanje fotografskih plošč in ker je bil Aparnik zelo spreten, je upal, da bo znal z njim tudi rokovati. Tako ga je vpeljal v fotografsko tehniko. Mladi Franc se je hitro naučil novega dela, oče pa je ugotovil, da ima tudi velik smisel za motive. Svetoval mu je, naj odpove službo pri Šarabonu in naj se napoti na šolanje na Dunaj. Aparnik se je odločil in se za tri leta odpravil na Dunaj, kjer je opravil fotografski izpit, delal pri svojem učitelju in po letu dni postal tudi mojster.«

Franc Aparnik je bil rojen 14. februarja 1872 v Kamniku. Kot »fotografist« se je 24. oktobra 1904 poročil z Justino Bertetič, 7. maja 1907 pa se jima je rodil sin Stanislav France Aparnik. Leta 1939 se je sin Stane poročil z Marto Erjavec, v tem zakonu pa sta se rodila sin Borut in hči Marina. Zaradi bolezni je leta 1951 najprej umrl sin Stane, nekaj let za tem, 1954, pa še oče Franc Aparnik. Obrt je opravljal vse do leta 1953, torej kar 58 let, nato pa jo je zaradi starosti in bolezni opustil. Fotografska obrt sicer ni bila prekinjena, ker jo je že 28. julija 1953 nadaljeval Aparnikov vajenec in pomočnik, končala pa se je družinska fotografska tradicija, kot jo zasledimo tudi pri drugih fotografih na Slovenskem – poleg fotografske družine Aparnik v Kamniku še družine Vengar na Bledu, Pelikan v Celju ter Kunc in Rovšek v Ljubljani.

Franc Aparnik je 8. maja 1895 prijavil tako imenovano »vršitev svobodne obrti fotografske« pri c.-kr. okrajnem glavarstvu v Kamniku. Kot sedež obrti je sicer navedel hišo na Grabnu št. 30, vendar je tam le začasno stanoval. Leta 1905 je omenjen kot lastnik hiše v Prešernovi ulici št. 87. Prvi atelje je imel v Frankovi hiši v današnji Maistrovi ulici v Kamniku.[2]

Ob koncu leta 1909 oziroma v začetku naslednjega leta sta Franc in Justina Aparnik odkupila Prašnikarjevo hišo z gospodarskimi poslopji in vrtom na Šutni št. 33. Na dvorišču sta zgradila delno lesen, delno zidan »fotografski paviljon«. Aparnik je zgradil 12,5 metra dolg in 5 metrov širok atelje, ki je imel temelje zidane, stene pa delno steklene, delno lesene. Prav te lesene stene so zelo vznemirjale sosednjo posestnico Jožefo Kratnar, ker se je bala požara. Fotograf je pri svojem delu potreboval primerno dnevno svetlobo, kajti umetne v tem prvem obdobju še niso tako pogosto uporabljali, zato sta bila severna stena atelјeja in strop steklena. Svetlobo je fotograf uravnaval s premikanjem modrih in belih zavesic, ki so visele na teh steklenih površinah. Franc Aparnik je bil pravi mojster v osvetljevanju z dnevno svetlobo.[3]

Ves material, kot na primer plošče, papir, filme, kemikalije, je Aparnik naročal pri trgovskih potnikih in po katalogih. Uporabljal je povečini plošče, medtem ko je sin Stane že fotografiral na različne vrste filmov. Tovarne so že od leta 1880 izdelovale tovarniško pripravljene fotografske plošče, ki pa so jih bolj kupovali amaterski fotografi kot poklicni. Ti so jih še dolgo raje izdelovali sami. Tudi Franc Aparnik je sam izdeloval plošče, menda še vse do konca prve svetovne vojne.

2 Mirko Kambič, Zora Torkar: *Kamniška fotografa Franc in Stane Aparnik,* Kulturni center Kamnik, 1989, katalog ob razstavi.

3 Mirko Kambič, Zora Torkar: *Kamniška fotografa Franc in Stane Aparnik,* Kulturni center Kamnik, 1989, katalog ob razstavi.

Fotografija družine Staneta Aparnika – od desne proti levi sedijo Stane Aparnik, sin Borut, hči Marina in žena Marta.

Veliko lepih, a tudi žalostnih spominov na Aparnikovo družinsko fotografsko tradicijo nosi v sebi Marina Aparnik, vnukinja Franca Aparnika in hči Staneta. »Stranke so vedele, zakaj so se prišle fotografirat v fotografski atelje Aparnik, saj je bil moj ded prvi fotograf in mojster umetniške fotografije, kar velja tudi za mojega očeta Staneta,« se spominja Marina Aparnik. »Moj oče Stane je bil tudi drogerist, kajti v hiši smo imeli drogerijo, ki jo je vodil skupaj z mojo mamo, ki mu je pri njegovem delu veliko pomagala.«

Po fotografiranju so vsako stranko vpisali tudi v posebno knjigo, in to nalogo je ponavadi opravljala njena stara mama, oma torej, ki je strankam po vpisu izročala naročene fotografije. »Poleg tega je bilo njeno delo še spiranje slik, ki so se vrtele ob curkih vode – ne glede na temperaturo – v velikih umivalnikih, da so se očistile kemikalij,« pravi Aparnikova. »Nato jih je pobirala iz mrzle vode in jih sušila na posebnem sušilniku. Ko so bile fotografije posušene, jih je uredila in nato jih je vajenec obrezal na zobčke, jih zložil v kuverte in stranka je lahko na določen dan prišla ponje.«

Poleg fotografske obrti je imel Franc Aparnik prijavljenih še vrsto drugih zaposlitev, med drugim tudi »laterno magico«, trgovino s fotografskimi potrebščinami in drogerijo ter žaganje drv. Marina Aparnik podrobneje pripoveduje o laterni magici, ki je bila nekakšna predhodnica diaprojektorja. »Ob takih slikah se je pelo in pripovedovalo, torej je bila nekakšna kombinacija gledališke igre in enkratne filmske projekcije. Laterna magica je delovala s pomočjo obločne luči, tako kot vsi kini do petdesetih let 20. stoletja. Obločnica je oddajala tudi izredno veliko toplote, zato je bila pri takih predstavah velika nevarnost požarov. Stari oče Franc

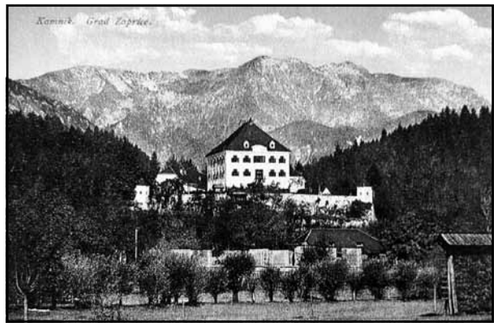
Atelje Aparnik na dvorišču hiše na Šutni leta 1939

Aparnik se je začel ukvarjati z laterno magico verjetno že v letih 1899 in 1900. S posebej prirejeno kočijo je potoval po sejmih, po večjih mestih in naseljih na Kranjskem, Dolenjskem, v Beli in Suhi krajini. S seboj je imel tudi platno, klopi za gledalce, po predstavah pa je seveda pobiral vstopnino.«

Fotograf Aparnik je imel svojo delavnico na Šutni v Kamniku. »Pri nas na dvorišču, ki je bilo zelo prostrano, je stal tudi naš fotografski atelje, do katerega je bilo mogoče priti po lesenih stopnicah,« pove Marina

Izredno pomembna zvrst Aparnikovega fotografskega dela so bile razglednice. Na sliki središče Kamnika, današnji Glavni trg.

Prvo večje število Aparnikovih razglednic zasledimo po letu 1905 in 1906, čeprav jih je v manjši meri zalagal že prej. Večina njegovih prvih razglednic pa nekako do konca leta 1918 je črno-belih in nato barvanih z ročno izdelanimi klišeji.

Poleg fotografske obrti je imel Franc Aparnik prijavljenih še vrsto drugih zaposlitev, med drugim tudi laterno magico.

Aparnik. »Nato si stopil v velik, svetel prostor, torej v atelje. Tam so stali: fotografska kamera, stoli in stolčki, mizica, veliko ogledalo in kulise. Ves prostor je bil v steklu, tudi strop, na katerem so bile obešene nebesno modre in bele zavese. Te je moj opa Franc Aparnik premikal z dolgo leseno palico, da je lahko svetlobo pravilno usmeril v sam prostor oziroma na osebo, ki se je prišla fotografirat. Ko so se prišli fotografirat odrasli, je bilo lažje, saj so mirno sedeli ali stali pred fotografskim aparatom in mojstrom. Opa jih je samo usmerjal, kako se morajo držati, da bo fotografija lepo uspela. Fotografirance in zavese je popravljal toliko časa, da je bil z delom zadovoljen, šele nato je stopil za fotografski aparat. Še enkrat je preveril, če je vse v redu, in nato sprožil. Bolj zanimivo in tudi veliko bolj zahtevno je bilo fotografiranje otrok. Za otroke je bil prihod v fotografski atelje prava čarovnija. Da so lahko sedeli

Sprejem kralja Aleksandra na spodnji postaji v Kamniku je leta 1921 posnel Stane Aparnik.

Kamniški salonski orkester; prvi v sprednji vrsti levo je dr. Josip N. Sadnikar, ki je Franca Aparnika navdušil za fotografijo.

Aparnik je bil v svoji motiviki in vrsti izdelkov izredno širok, saj za to obdobje lahko rečemo, da se ni nič zgodilo, kar ne bi Aparnik fotografiral in nam na ta način tudi dokumentiral.

Stane Aparnik je 8. marca 1932 dobil dovoljenje za trgovino s fotografskimi potrebščinami na Šutni št. 33 v Kamniku. Arhivski podatki omenjajo kot lastnika Staneta Aparnika, reklame pa govore o Foto trgovini Franc Aparnik (na sliki Marta Aparnik s sinom Borutom).

pri miru, je imel dedek na stojalu majhen vrtiljak s figuricami. Ko ga je navil, se je ta začel vrteti. Otroci so strmeli v čudo in glava je bila mirna. Fotografija je uspela, mojster je bil zadovoljen in nasmejan, nastale so tudi lepe fotografije otrok.«

Poleg družinskih in osebnih fotografij je Franc Aparnik večkrat fotografiral interiere, predvsem meščanskih hiš, včasih tudi grajske prostore, Sadnikarjevo zbirko starin, družinske posnetke Apfaltrernov v notranjosti graščine na Križu pri Komendi. Prav tako je Aparnik fotografiral tudi člane društev in njihovo delovanje, javne in politične dogodke. Sin Stane je dokumentiral prihod kralja Aleksandra v Kamnik, politične shode raznih političnih strank, gospodarske dogodke, na primer odprtje Majdičeve tovarne platnenih izdelkov v Jaršah.

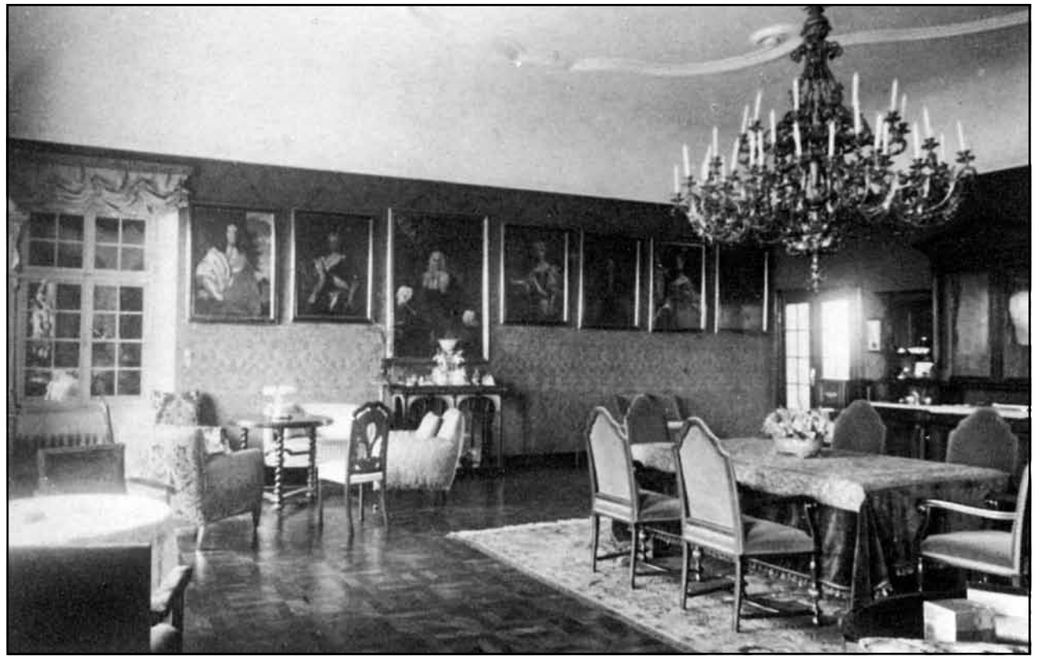
Izredno pomembna zvrst Aparnikovega fotografskega dela so bile razglednice. Kamnik je bil namreč konec 19. stoletja pa še vse do prve svetovne vojne precej pomembno kopališče in zdravilišče v avstro-ogrski monarhiji, kasneje je poskušal to izgubljeno vlogo spet pridobiti tudi z izdajo številnih razglednic in prospektov. Posnel je številne fotografije doline Kamniške Bistrice, Predaslja, Kamniških planin s kamniške in savinjske strani ter seveda tudi samega Kamnika. Njegovo delo je nadaljeval sin Stane. Povečini je te motive uporabljal za razglednice. Prvo večje število Aparnikovih razglednic zasledimo po letu 1905 in 1906, čeprav jih je v manjši meri zalagal že prej. Večina njegovih prvih razglednic nekako do konca leta 1918 je črno-belih in nato barvanih z ročno izdelanimi klišeji, le redke med njimi so samo črno-bele. Na vsaki razglednici je bilo besedilo, vedno le v slovenščini, na hrbtni strani pa je naveden založnik ali tiskar, včasih je bila dodana še letnica izdaje razglednice in njena serijska številka. Od konca 19. stoletja pa do konca prve svetovne vojne je bilo v kamniškem političnem okraju približno petnajst domačih izdajateljev razglednic in okoli pet iz drugih delov monarhije in inozemstva. Vendar lahko rečemo, da je največ razglednic v teh letih izdal prav kamniški fotograf Franc Aparnik.[4]

Sin Stane Aparnik je bil izučen fotograf. Okoli leta 1930 je v Gornjem Gradu odprl svoj fotografski atelje, ki pa ni bil preveč donosen, zato ga je po krajšem času zaprl. Osmega marca 1932 je dobil dovoljenje za trgovino s fotografskimi potrebščinami na Šutni št. 33 v Kamniku. Arhivski podatki omenjajo kot lastnika Staneta Aparnika, reklame v Kamničanu in Slovencu pa govore o Foto trgovini Franc Aparnik. V trgovini so prodajali razne vrste fotoaparatov, filmov, fotografskega papirja, sprejemali in razvijali so amaterske filme. V začetku leta 1939 je Stane Aparnik na Šutni 33 odprl tudi prvo drogerijo v Kamniku in v celotnem kamniškem okraju. V drogeriji je bil zaposlen le Stane Aparnik, po poroki julija 1939 pa še njegova žena Marta. Trgovina je delovala tudi med vojno, čeprav so imeli velike težave s preskrbo in osebjem, po vojni pa je bila 31. maja 1948 nacionalizirana.[5]

Tudi oče Stane je imel po besedah Marine Aparnik izreden smisel za fotografijo, bil je odličen drogerist,

4 Mirko Kambič, Zora Torkar: *Kamniška fotografa Franc in Stane Aparnik,* Kulturni center Kamnik, 1989, katalog ob razstavi.

5 Mirko Kambič, Zora Torkar: *Kamniška fotografa Franc in Stane Aparnik,* Kulturni center Kamnik, 1989, katalog ob razstavi.

Poleg družinskih in osebnih fotografij je Aparnik večkrat fotografiral interiere, predvsem meščanskih hiš, včasih tudi grajske prostore, Sadnikarjevo zbirko starin, družinske posnetke Apfaltrernov v notranjosti graščine na Križu pri Komendi (na fotografiji).

bil je športnik in glasbenik. Bil je tudi odličen motorist. Zelo je užival v vožnji in hitrosti, ki z današnjim časom ni primerljiva. Imel je motor s prikolico, s katerim so se kdaj pa kdaj peljali na izlet v Solčavo k njegovemu prijatelju Matku, največkrat pa v Kamniško Bistrico. Z bratom sta sedela v prikolici, mama pa je sedela na sedežu za očetom, ki je upravljal motor.

Spomini so lahko lepi, a tudi boleči. Žal je kruta tuberkuloza hitreje premagala očeta Staneta kot dedka Franca. »Moj spomin sega v čas mojega otroštva rodnega doma na Šutni 33, kjer je bilo neskončno veliko topline mojih staršev in starih staršev,« pripoveduje Aparnikova. »Ko se sedaj vračam v ta čas, ki je bil lep do tistega obdobja mojega otroštva, ko mi še ni bilo devet let, bratu Borutu pa enajst, se spominjam tistega 26. aprila 1951, ko je oče Stane umrl za posledicami tuberkuloze. S tem se je končalo tudi obdobje Aparnikove družinske fotografske tradicije. V spominu oziroma v ušesih imam še vedno mamin pretresljivi jok. Ded, klicali smo ga opapa, je imel 79 let, oma pa 81 let. Oba stara starša sta ostala v hudem življenjskem položaju, kdo bo vodil obrt naprej, kdo bo poskrbel za njiju na starost, ki je že prihajala. Ne spominjam se, da bi bila kdaj bolna, saj sta bila – kot je kazalo – prav jeklenega zdravja.«

Spomini Marine Aparnik segajo v čas druge svetovne vojne, ko je prišla na svet. »Moje otroštvo, moje življenje v tem domu, v stari meščanski hiši v starem Kamniku, je bilo več kot čudovito,« se spominja. »Moj dom je bil zelo prostran. V sprednjem delu sta živela stara starša s svojo fotografsko obrtjo, v dvoriščnem delu hiše pa naša družina: oče Stane, mami ter otroka Marina in Borut. Spominjam se, kako čudovito je bilo naše življenje. Po stekleni verandi, ki je bila moje sprehajališče in je predstavljala neizmerno svobodo, si prišel v naš dom z dvema sobama, otroško in spalnico, pa kuhinjo in shrambo ter z vrati, ki so me vodila po lesenih stopnicah na prostran cvetlični in zelenjavni vrt. Sredi vrta smo imeli okrogel bazenček, kjer sva se z bratom Borutom kopala in igrala. Imela sva tudi ribice. To je edino, kar je na tem vrtu še ostalo od mojega rodnega doma.«

Na zadnjem delu vrta je bilo posajeno sadno drevje, stal pa je tudi kokošnjak in seveda dva čebelja panja, v katerih je imel opapa Franc Aparnik čebele. Ravno pred tema panjema je mala Marina prestala ure in ure ter opazovala čebele pri njihovem opravilu in nenehnem gibanju. Zanimivo, da je ni nikoli nobena čebela pičila. Njen ded jo je poučeval o njihovem življenju in pomenu, najbolj zanimivo pa je bilo takrat, ko so čebele rojile. Ves roj se je obesil na slivo, opapa pa si je nadel čebelarsko obleko s kapo.

»Fotograf je bil kot župnik,« so izjavili mnogi informatorji. »Vse ljudi je poznal, pa tudi on je bil med ljudmi poznan in spoštovan.« Zaslužek fotografa v takšnih mestecih, kot je na primer Kamnik, je bil kar donosen. Še posebno, če upoštevamo tudi to, da je Franc Aparnik opravljal tudi vse druge obrti, ki so bile s fotografijo na kakršenkoli način povezane. Prav tako v fotografski obrti ni imel konkurence, čeprav so v Kamniku občasno delovali tudi drugi fotografi.

Mnogi Kamničani so ga poznali kot zelo mirnega človeka, prav asketskega, delavnega in varčnega. V politiki in društvih ni sodeloval, seveda če ni takih dogodkov fotografiral. Pač pa ga je v prostem času zanimalo še »tisoč drugih stvari«. Popravljal je ure, motorje,

napeljeval prvo elektriko v Kamniku in izdeloval razne obrtne predmete.

Pravo očetovo nasprotje je bil sin Stane. Sodeloval je v številnih kamniških društvih, bil je član planinskega društva, strelske družine, Narodne čitalnice, kolesarskega društva, po vojni tudi predsednik Avto-moto društva. Vsekakor je bil Stane Aparnik glasbeno zelo nadarjen, zlasti dobro je igral klavir, bil je član Jazz orkestra in kasneje njegov kapelnik.

In kako se starega očeta spominja Marina Aparnik? »Opapa, tako smo ga klicali, je bil prava dobričina, ni veliko govoril, tudi zaradi dela, ki ga je imel,« pravi Aparnikova. »Oma je bila prijetna in skrbna ženska. Oba sta bila zelo zaposlena s svojim delom; oma mu je veliko pomagala pri razvijanju slik in spiranju v mrzli vodi, sprejemala je stranke, sušila fotografije, zapisovala obiskovalce in jih vpisovala v knjigo strank ter izdajala narejene fotografije. Poleg vsega dela v fotografskem ateljeju pa je skrbela še za kuhanje, za ostala dela pa so imeli gospodinjsko pomočnico. Omina kuhinja je bil prostor, kjer sem najraje in najdlje ostajala, saj sem jo opazovala, kako suši slike in jih pripravlja za retuširanje in končno ureditev za stranke. Vedno so me čakale razne dobrote, bonboni, pecivo in veliko klepeta in srčnosti. Imela sem jo zelo rada in tudi ona mene.«

Aparnikova mami je bila zelo delavna, med vojno je vodila drogerijo, ko so očeta Staneta zaprli v Begunje in kasneje tudi mamo. »Kasneje so jo izpustili, ker je bila noseča z menoj, očeta pa so po hudih sankcijah poslali v taborišče v Avstrijo,« je povedala Marina Aparnik. »Že med vojno je zaradi vsega hudega zbolel za tuberkulozo, ki ji je hotel uiti. Zdravil se je na Golniku, tako da sva ga z bratom Borutom zelo malo videvala. Kdaj pa kdaj smo se srečali na Bledu, zadnje srečanje pa je bilo junija 1950.«

Kasneje so se preselili v drugo, to je dedovo hišo na Šutni 12, ki jo je dedek zapisal vnukoma Marini in Borutu Aparniku. »Bilo mi je osem let, ko smo se odselili od starega očeta in stare mame, oče Stane pa je bil več ali manj na Golniku,« pravi Marina Aparnik. »Očetova bolezen je vedno bolj napredovala in se žal končala s prezgodnjo smrtjo.«

Atelje Aparnik je opravljal fotografsko obrt v Kamniku več kot pol stoletja, od leta 1895 do 1953. Oče in sin, Franc in Stane Aparnik, sta imela pomembno vlogo pri vpeljevanju in razvijanju fotografije v kamniškem okolišu, pri njeni vse večji popularnosti med ljudmi. Poleg tega sta s svojim delom in fotografskimi izdelki zapustila današnjim rodovom dragoceno in bogato dediščino, ki nam omogoča raziskovanje Kamnika in njegovih prebivalcev z različnih vidikov.

Velik del dediščine Franca in Staneta Aparnika hranijo v Medobčinskem muzeju Kamnik, med drugim tudi ateljejsko kamero na plošče.

Summary

This year will mark the 173rd year since the invention of photography. Daguerreotype, the pioneer of modern photography was repurchased by the French, who then gave the invention, generously and without reservation, to the world. Even in Slovenia, the first heralds of the new invention appeared early on. These are the years of the pioneers of photography, who with great enthusiasm, developed and supplemented their invention. Even Kamnik had its own »town photographer«, Franc Aparnik. The beginning of this year marked the 140th anniversary of his birth.

In 1889, Dr Josip Nikolaj Sadnikar came to Kamnik already in the possession of a camera and dark room for the development of photographic plates. Franc Aparnik became enraptured with the process, choosing to spend three years in Vienna to successfully complete a photography examination. He would later become a professional. On the eighth of May, 1895, he patented the so-called »execution of photographic trade freedom« with the imperial district board in Kamnik.

During the end of 1909 and beginning of 1910, Franc and Justina Aparnik purchased Prašnikar House with the outbuilding and garden in Šutna and built a partially wooden, partially bricked »photographic pavilion« in the yard. The trade of photography also went through a time when there was a great deal of work available. Franc Aparnik, as the best known photographer in Kamnik had sufficient work to last him through the year, however, the high season began in the spring, from the nineteenth of March, on the name day of Saint Joseph, until the autumn.

Aside from photography, Franc Aparnik was also occupied by a number of other ventures, among them »lanterna magica« (the predecessor of today's cinema), a photography supplies store, a drugstore and a wood cutting business.

Janez Majcenovič, prof.
Kovinarska cesta 23a, Kamnik

Trideset let s kamniško Liro ob 130-letnici Prvega slovenskega pevskega društva Lira Kamnik

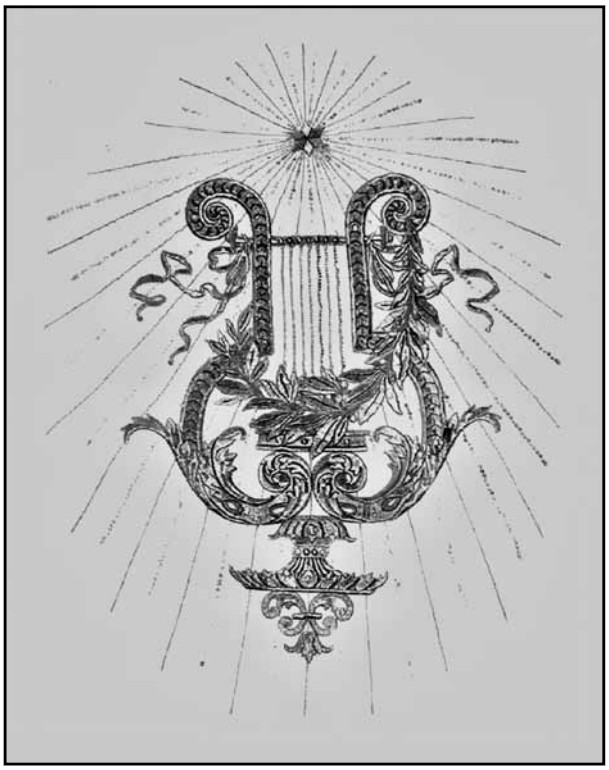
Za trinajst desetletij delovanja Prvega slovenskega pevskega društva Lira iz Kamnika obstaja obsežno dokumentarno gradivo, ki se je ohranilo na različnih koncih in krajih. Vse skupaj bo treba ponovno pregledati in strokovno obdelati; podobno velja za Lirino pevsko sobo, ki je s svojo bogato vsebino eden najpomembnejših kamniških zgodovinskih in kulturnih spomenikov. Dolga vrsta fotografij v okvirih, s podpisanimi imeni in priimki, zgovorno pričuje o tem, kako so se starale in pomlajevale generacije lirašev – od konca 19. stoletja do današnjih dni. Nič manj dragoceni niso spominski predmeti v vitrinah, bogat notni in splošni arhiv, društveni prapor ipd. Vse skupaj se je po zaslugi družine Vremšak in še nekaterih prijateljev Lire ohranilo pred uničenjem med drugo svetovno vojno in tudi po osvoboditvi! Liraši so lahko ponosni na dejstvo, da imajo vaje v *kulturnem spomeniku lokalnega pomena*, skrbe zanj – in prosijo in čakajo, da bodo pristojne institucije tak status tudi formalno potrdile.

Precejšnjo vrzel pri obravnavanju Lirine zgodovine je zapolnil katalog ob razstavi Lira 1882–1982, ki z besedo in sliko govori o delovanju od ustanovitve do stoletnice. Avtorji z dr. Albertom Čebuljem na čelu so vzorno opravili zahtevno delo, ki bo ostalo pomemben vir za proučevalce zgodovine Lire in Kamnika, pa tudi zborovskega petja in kulturnega življenja na Slovenskem.

Prispevke o Liri za časopise, različne publikacije, koncertne liste itn. so pisali Emil Adamič, Zorko Prelovec, Leon Engelman, Marjan Gabrijelčič, Pavel Mihelčič, Albert Čebulj, Samo Vremšak, Majda Žontar, Ivan Zika, Cene Matičič in mnogi drugi, med njimi tudi nekateri Lirini pevci, ki so vsak v svojem času zapisali tisto, kar naj se ne bi pozabilo! Tem slednjim se pridružujem avtor teh vrstic s prispevkom o Liri v obdobju od leta 1962 do leta 1993, ko je Liro vodil Samo Vremšak (1930–2004), in tako nadaljujem Zgodbo od včeraj, ki sem jo posvetil spominu na umrlega zborovodjo (*Kamniški zbornik* XVIII, 2006).

Dolgoletni pevec in Lirin solist pri zborovodju Cirilu Vremšaku znani Kamničan Cene Matičič je v svojih spominih na Liro (*Kamniški občan*, 10. junij 1993) zapisal:

»Kamniška Lira se mora zavedati, da jo je prav Samo Vremšak (navkljub svojim metodam učenja!) v vseh treh desetletjih korak za korakom pripeljal v vrh slovenske poustvarjalne umetnosti. /.../ Lira je pojem za Kamnik! Odhod Sama Vremšaka je torej mnogo resnejši in pomembnejši, kot se Kamnik in Kamničani zavedajo. Na potezi ni samo Lira, pač pa tudi Kamnik!«

Lira – starogrško brenkalo in simbol Lire

Navedba priča o Matičičevi veliki pripadnosti Liri, kar potrjujejo tudi prispevki – pričevanja o Liri pod vodstvom Cirila Vremšaka med obema vojnama in po osvoboditvi. Cene Matičič je kasneje od daleč pozorno in kritično spremljal dosežke »Samotove Lire«. Ob redkih srečanjih smo radi prisluhnili njegovim spominom na »ta staro Liro«, Maroltov Akademski pevski zbor, radijski Komorni zbor in številne dogodivščine iz Cenetove dolgoletne solopevske, igralske in pevovodske prakse.

Za pisanje spominov na tri desetletja, ki sem jih preživel in »prevandral« s sopevci – liraši, so bile odločilne nekatere srečne okoliščine.

V zadnjih letih me je dobesedno obsedlo, da moram stare priložnostne posnetke prenesti z avdiokaset na zgoščenke (CD-je), ki imajo »daljši rok trajanja«. Za to je poskrbel vsestranski glasbenik, nekdanji liraš in dolgoletni pevski prijatelj Dominik Krt v svojem Dream-studiu v Stranjah.

Oba sva bila zadovoljna, ko sva poslušala na zgoščenke prenesene avdiospomine. Mene pa še vedno stisne pri srcu, ko se iz odmaknjene preteklosti oglasi petje ob orglah iz cerkve na Homcu, v Stranjah in Nevljah, v Kamniku – na Šutni in pri frančiškanih. Mislim si: zraven sem bil in »za orglami« so bili Hubert Bergant - Zlato, France Humar - Cvek, Jožko Pogačar in drugi; prvi počiva na Sveti gori pri Gorici, drugi v Nevljah in tretji na Kamniških Žalah. Na posnetkih izstopajo solistični vložki znanih opernih pevcev Jožeta Gostiča, Rudolfa Francla in Poldeta Polenca, ki so v duetih zapeli skupaj z domačimi pevci, med njimi sva bila dva Lirina solista (Ivo Kordaš in jaz). Jože Gostič je bil med prvimi, ki je s seboj (na cerkveni kor!) prinesel mag-

Lira na tekmovanju v Arezzu (Italija), avgusta 1965. Arhiv: Janez Majcenovič.

netofon, kmalu sta se mu pridružila stranjski župnik France Gačnik in homški župnik Karel Babnik; vsem trem moramo biti hvaležni za dragocena zvočna pisma iz sredine dvajsetega stoletja!

Med zgoščenkami iz Lirine zgodbe sva z Dominikom Krtom izbrala nekatere pesmi in posnetka dveh radijskih oddaj za zgoščenko Spomini na Liro (Iz arhiva Janeza Majcenoviča – je dodal Dominik). Vsebina zgoščenke je bila osnova za predavanje Trideset let s kamniško Liro, ki sem ga pripravil na pobudo prof. Marjete Humar in s pomočjo Društva sv. Jakoba iz Kamnika. Med poslušalci, ki so v petek, 23. novembra 2010, napolnili dvorano Frančiškanskega samostana v Kamniku, so bili tudi nekateri liraši, ki so prepevali več kot deset let pod vodstvom Cirila Vremšaka, potem pa so nadaljevali pri zborovodjih Samu Vremšaku, Marjanu Ribiču in dr. Andreju Missonu. Omenim naj le Avgusta Ogrinca, Jožeta Ogrinca in Janeza Krta st., ki so leta 1997 praznovali pevskega abrahama. Dolgoletna Lirina napovedovalka prof. Tina Romšak je takrat zapisala:

»Vsi trije so bili pripadniki izjemne generacije, zaznamovani z delavnostjo, vztrajnostjo in zvestobo svoji ljubezni do petja in pevskemu društvu, ki so se mu zapisali pred petdesetimi leti.

Zato biti liraš ne pomeni biti zgolj pevec; pomeni biti zidar pri obnovi pevske sobe, strežnik in gospodinjec na dolgih cestah Evrope ob zborovih gostovanjih, organizator nastopov in gostovanj, animator razpoloženja v skupini … in še marsikaj. Vse to so jubilanti bili.«

Po končanem predavanju smo obujali spomine na različne dogodke in na tiste sopevce, ki so odšli na večne pevske vaje … v glavnem na kamniške Žale in na druge božje njive. Samo iz »Samotove Lire« smo jih našteli več kot trideset.

Naša skupna zgodba se je začela proti koncu leta 1962; takrat je Lira praznovala svojo osemdesetletnico in zborovodja Ciril Vremšak je z jubilejnim koncertom sklenil svoje 42-letno zborovodstvo. Poslovili so se tudi starejši pevci in nadomestili smo jih novinci. Med njimi smo se znašli kar trije člani kamniškega plavalnega kluba: Marjan Novak, Vladko Zrimšek in jaz. Tam smo našli še četrtega plavalca, to je bil Ivo Kordaš, ki je imel za seboj uspešno plavalno in solopevsko kariero, bil pa je tudi moj mentor na obeh področjih. V Liro me je uradno povabil novi zborovodja Samo Vremšak, ki je bil dolga leta v dijaški in študentski druščini na kamniškem vlaku; sodelovala sva že prej, najbolj pa mi je ostalo v spominu, kako me je z nasveti in notami podpiral, ko sem med služenjem vojaškega roka v bosenskem Travniku in Slavonski Požegi vodil pevski zbor. Oba sva imela tudi izkušnje z vojaškimi konji … najbrž mi tudi zato ni bilo treba delati avdicije.

Na prvi pevski vaji sem ugotovil, da večino sopevcev poznam, saj smo sodelovali pri različnih proslavah, spevoigrah in na cerkvenih korih v kamniški okolici in … zlasti pri Sv. Primožu! Med njimi so bili tudi Avgust Ogrinec, Jože Ogrinec in Janez Krt, ki smo jih omenili med Lirinimi abrahami, takrat pa so bili mladi stebri Lire in ubrani mekinjski fantje na vasi, ki so me že nekaj let vključevali za svoje podokniške, gostilniške, pogrebne in druge nastope.

Spomini na prvo pevsko vajo nove Lirine zasedbe so že davno zbledeli, zato ne vem več, kaj sta povedala v svojih nagovorih predsednik društva dr. Albert Čebulj in novi zborovodja, ki je zasedel očetovo mesto za velikim črnim klavirjem. Nekaj pa drži: takrat se je začelo novo Lirino obdobje, ki je trajalo tri desetletja.

Svojevrstno kroniko z naslovom NASTOPI, KONCERTI IN TURNEJE I. SLOV. PEVSKEGA DRUŠTVA LIRA iz Kamnika, obdobje 1962–1993, je Samo Vremšak začel takole:

»Jeseni 1962 je za Cirilom Vremšakom prevzel vodstvo I. slov. pevskega društva LIRA iz Kamnika njegov sin Samo Vremšak. Do pomladi 1963 je naštudiral program za celovečerni koncert

(Glej program!) …«

Nato je sledilo 240 zapisov na sedemindvajsetih straneh za preko 500 različnih nastopov.

Pri pregledovanju kroniških zapisov in z njimi povezanih fotografij se mi je v glavi odvila prava španska nadaljevanka, ki jo dopolnjujem s prebiranjem vsebinsko bogatih koncertnih listov. Tam na Grabnu, na svojem domu, jih je s pomočjo žene Milice ustvarjal dr. Albert Čebulj. Morda je tudi zato kupil in tudi sam drago plačal takrat najmodernejši pisalni stroj »IBM-Kuglkopfschreibmaschine«, ki je omogočal različne oblike in velikosti črk. Pri razmnoževanju je svojemu dekanu (in s tem Liri) priskočila na pomoč elektrotehniška fakulteta in koncertni listi(či) na štirih straneh malega formata še danes pričajo o racionalnosti in varčevanju. (»Tud' pr' tem mor'mo šparat', turneje so drage …« je večkrat rekel dr. Albert Čebulj.)

Skoraj ne morem verjeti, da mineva pol stoletja od takrat, ko smo v »Vremšakovem kevdru v Vel'ki gasi« (Maistrova ulica 18) začeli našo tri desetletja dolgo zgodbo v zdaj že 130-letni zgodovini Lire, in težko jo bo opisati v nekaj odstavkih.

Lirini mladinci 1962/63 Vladko Zrimšek, Janez Majcenovič in Marjan Repič. Arhiv: Janez Majcenovič.

Najbolj odmevne so bile Lirine turneje. Najprej smo šli med rojake onstran Karavank, nato v Nemčijo, Švico, Italijo, Holandijo … pa na Češko, Madžarsko, Poljsko in Hrvaško. Lirini koncerti so bili namenjeni našim zamejcem in zdomcem ter poslušalcem različnih pobratenih zborov. – Danes si težko predstavljamo, kakšne »železne zavese« je moral premagovati organizacijski odbor z dr. Čebuljem na čelu. Ne samo potrebna sredstva tudi različna družbenopolitična soglasja je bilo treba pridobiti in problemi s potnimi listi niso bili enostavni. Vedno znova so bili pohvaljeni tisti liraši, ki so s pomočjo kamniških sponzorjev zbrali in napolnili, nato pa vzorno »upravljali« avtobusni prtljažnik s hrano in pijačo. Nepozabne so bile malice na dolgih potovanjih, manj prijetni pa nesporazumi z obmejnimi organi nekaterih držav, ker je zaloga takih in drugačnih steklenic presegala dovoljeno količino.

Med mednarodnimi uspehi je (bilo) najbolj dragoceno srebrno odličje na renomiranem zborovskem tekmovanju leta 1965 v italijanskem Arezzu. Zelo odmevne so bile tudi tri zmage v Ljubljani na radijskih tekmovanjih Naši zbori pred mikrofonom in dve srebrni ter eno bronasto odličje na tekmovanjih Naša pesem v Mariboru.

Za domače občinstvo so bili zelo zanimivi Lirini kombinirani koncerti, kjer so svoj del programa predstavili gostje Slovenski oktet, Akademski pevski zbor Tone Tomšič, Oktet Gallus, Ribniški oktet, Moški zbor Lek in drugi. Precej kombiniranih koncertov je bilo tudi s pobratenimi zbori iz inozemstva.

Pri nekaterih Lirinih programih so svoje pesmi dodali operni pevci Jože Gostič, Valerija Heybal, Rajko Koritnik, Dragiša Ognjanovič in še nekateri, ki so »pomagali« napolniti dvorano.

Višek vsake pevske sezone za liraše je bil celovečerni letni koncert, takrat je bilo treba kamniški publiki položiti račune o delu zbora in zborovodje! Tega se je zavedal tudi Samo Vremšak, ki je bil pravi mojster za oblikovanje koncertnih programov. Bil je priznan poznavalec slovenske in tuje zborovske literature; tudi sam je napisal številne zborovske skladbe in priredbe ljudskih pesmi. – Z Liro je pripravil vrsto odmevnih stilnih koncertov, o njih govore koncertni listi, časopisna poročila, ugodne (!) kritike, spomini in naslovi: Koroška ljudska pesem, Pesmi planin, Slovenska vojaška pesem, Slovenska partizanska pesem, Ljudska pesem slovanskih narodov, Pesmi kamniških avtorjev, Večer v Čitalnici … in koncerti v spomin zborovskim skladateljem Emilu Adamiču, Francetu Maroltu, Zorku Prelovcu in Cirilu Vremšaku.

V najlepšem spominu so poslušalcem in pevcem ostali koncerti sakralne glasbe pri Sv. Primožu, na Trsatu, v Šmartnem pri Litiji, Smledniku … in ne nazadnje v kamniških cerkvah – na Šutni, pri frančiškanih in na Žalah. Večkrat sta sodelovala kamniška organista Hubert Bergant in Marija Holcar; pri pogrebih Lirinih pevcev in njihovih sorodnikov je »za orgle sedel« zborovodja Samo Vremšak, ki je znal iz vsakih orgel izvabiti največ, kar se je dalo; to pohvalo je izrekel operni tenorist Jože Gostič, ki ga je Samo Vremšak pogosto spremljal na klavirju in orglah.

V kroniki so zabeležene številne jubilejne prireditve kamniških podjetij in drugih organizacij, kjer je Lira sodelovala z glasbenimi točkami. Tradicionalno sodelovanje s kamniškimi gasilci in planinci je imelo korenine v skupnih ustanoviteljih v 19. stoletju! Zato ni čudno, da je Lirina pesem zazvenela na Kamniškem in Kokrskem sedlu, v Staničevi koči in ob obletnicah Planinske zveze Slovenije z odra unionske dvorane in Cankarjevega doma v Ljubljani.

Še nekaj besed namenimo Lirinim nastopom pri odkritjih kamniških spomenikov in spominskih obeležij, o tem je vestno poročal *Kamniški občan*; morda se je liraševemu najbolj dotaknil general in pesnik Rudolf Maister, radi smo prepevali njegove pesmi in njegov spomenik nam ostaja najbolj pri srcu.

Samo Vremšak je večkrat poudaril, da je bila »njegova« Lira glasovno najboljša v šestdesetih letih, tedaj zbor ni bil niti prestar in ne premlad! Kasneje pa je bilo premalo mlajših pevcev, da bi skupaj s starejšimi lahko dosegali uspehe na zahtevnejših tekmovanjih. – S tem je pozneje utemeljeval pomoč svojih pevskih kolegov, v glavnem iz radijskega komornega zbora, ki jih je vključeval zaradi zahtevnejših skladb in solističnih »partij«. To so bili Danilo Čadež, Igor Ziernfeld, Marjan Trček, Janez Močnik, Marjan Ribič, Tone Juvan, Janez Triler, Peter Bedjanič, Peter Čare, Tone Petrovčič in še nekateri. Včasih je Lirin program zahteval sodelovanje ženskih glasov, takrat so prišle pomagat šolane pevke Dragica Čadež, Irena Baar in še nekatere gostujoče »lirašice«.

Kvaliteto Lirinega petja v obdobju 1962–1993 najbolj objektivno presojamo s poslušanjem zvočnih, filmskih in televizijskih posnetkov, profesionalnih in ljubiteljskih, ki v glavnem čakajo na oživitev in dostopnost na sodobnih in trajnejših medijih (CD zgoščenke, DVD, internet ipd.). S tem bi omogočili ohranitev spomina na uspešna desetletja delovanja Lire pod vodstvom Sama Vremšaka.

To bi bila zahtevna naloga, vendar potrebni tovrstni viri še obstajajo; naj nekatere naštejem:

1. posnetki več snemanj za radijske arhive v Ljubljani in Celovcu;
2. zvočni, filmski in avdio-video posnetki Lirinih nastopov na zborovskih tekmovanjih, festivalih, koncertih ipd. Nekje morajo biti še posnetki televizijskih oddaj

»Zdej ga pa poč'mo en glažek al' dva!« leta 1967 v Holandiji. Arhiv: Janez Majcenovič.

o Liri ob stoletnici in še nekaterih (npr. Pod Graškovo hruško);

3. več barvnih filmov (8-milimetrski filmski trak) o Lirinih turnejah je posnel Marjan Ribič in zanje prejel več nagrad. Prenos teh filmov na DVD ne bi smel biti problem; za preživele udeležence in družine ostalih so to dragoceni spomini, ki bi jih radi kupili;
4. najbolj realno zvočno sliko Lire nam posredujeta dve gramofonski plošči (LP, veliki vinilni plošči), in sicer Hodil po zemlji sem naši (1976) in Gremo v Korotan (1980). Za kvaliteten posnetek in lepo opremo je poskrbela priznana založba Helidon iz Ljubljane. Spremno besedilo o posnetih pesmih Prvemu slovenskemu pevskemu društvu Lira in zborovodji Samu Vremšaku je napisal Marjan Gabrijelčič. Na ovitku so navedeni naslovi pesmi, avtorji, solisti idr.;
5. za nekaj dragocenih (piratskih, ilegalnih) posnetkov Lirinih koncertov se lahko zahvalimo Krtovim fantom z najstarejšim Dominikom na čelu. O tem obstaja nekaj različnih zgodb (včasih kar anekdot!). Ena od teh se je zgodila 26. maja 1984 v avli Šolskega centra Rudolfa Maistra. Takrat je »mama Mira« (gospa Mira Krt) pritisnila na tipko »radio-kasetarja« in posnela Lirin stilni koncert Ljudska pesem slovanskih narodov. Glasbeni kritik je čez nekaj dni v časniku Delo pohvalil stilno ubran izbor pesmi, vzorno izvedbo, domiselno spremno besedilo ipd. Kamniški moški pevski zbor se je predstavil v najboljši luči po tehnični in izrazni strani. Razmerje glasov kamniške Lire je dovolj uravnoteženo, izmenoma po potrebi izstopajo višji in nižji glasovi. Dobro pevsko zaledje oblikuje vrsta solistov iz vseh glasov, ki so se v svojih pesmih uspešno predstavljali.

Podobnih zgodbic je še več; z njimi sem se srečeval pri pisanju kroniških zapisov za Lirine jubilejne publikacije in predvsem pri veznih besedilih, kjer mi je Samo pustil popolno svobodo; sam jih je tudi prvič poslušal na koncertu v interpretaciji prof. Tine Romšakove (ki jih je pred tem »polektorirala«). Tukaj in zdaj pa bi morali to pisanje »korigirati« tisti sopevci, ki se še niso pridružili prvim trem Lirinim zborovodjem Francetu Steletu, Cirilu Vremšaku in Samu Vremšaku; mimogrede: ti trije so Liro vodili celih 111 let!

Prepričan sem tudi, da bi vsak od sopevcev zapisal svojo različico naše zgodbe, kjer bi poleg Sama Vremšaka nastopali trije glavni protagonisti – to so Lirini predsedniki v tem času: dr. Albert Čebulj, Edo Perne in Marjan Novak – ti so s svojimi sodelavci ustvarjali pogoje za uspešno delo zbora in umetniškega vodje.

Naredili so vse, da je polno živela in hkrati prepevala zanimiva pevska druščina, v kateri so bili delavci, kmetje, obrtniki, študentje in intelektualci vseh ravni. Lirin basist Alojz Homar (Korenov Lojze), odličen pevec in naravno inteligenten kmet ostrega jezika, je nekoč ugotovil, da pridejo pri Liri v povprečju trije kmetje na enega doktorja znanosti ... in dr. Albert Čebulj in dr. Albin Neřima sta se prisrčno nasmejala. Kmetje Lojze Homar, Janez Kovterc, Martin Golob, Avgust Ogrinec, France Plahuta ... so bili res stebri Lire, zlasti prva dva sta znala duhovito obvladovati vse Lirine doktorje, profesorje, mojstre, uradnike in druge.

Ne glede na starost, poklic, svetovnonazorske usmeritve smo bili liraši prava pevska družina, ki jo lahko opišemo z besedami ameriškega glasbenika Leonarda Bernsteina:

– da skupaj pojemo, igramo in dihamo,
– da hodimo drug za drugim in si kot ljudje bolj blizu ne moremo biti!

Samovo priporočilo in pevska druščina pod novim vodstvom Marjana Ribiča so me zadržali pri Liri še dve sezoni.

Pomlajena Lira, maja 1963 na Koroškem. Arhiv: Janez Majcenovič.

Čez nekaj dni, ko sem odpravil službene obveznosti in jubilejni koncert Kamniških kolednikov, smo Tomaž Plahutnik s citrami, Božo Matičič s harmoniko, pevca Rok Lap in Janez Majcenovič odleteli (z letalom) novim dogodivščinam nasproti. Nekje nad Atlantikom sta me Božo in Rok spomnila, da sem dokončal svojo delovno dobo v službi na šoli in pri Liri tudi! – Samo Vremšak pa se je večkrat z malo grenkobe ponorčeval: Zdaj sva pa oba Lirina preužitkarja!

Nekje daleč je sreda, 22. avgusta 1984, ko je bila na prvem programu slovenskega radia oddaja Zborovska glasba po željah poslušalcev. Urednik Danilo Čadež mi je že spomladi dal naslednja navodila: Oddaja traja 35 minut, za izbrane pesmi imaš 27 minut, eno minuto potrebujem za napovedovalca, v preostalih sedmih minutah pa povej nekaj o samih pesmih, čim več o Liri in Kamniku, pa tudi o sebi moraš nekaj povedati. Z izbiro pesmi kljub časovni omejitvi ni bilo problemov, s pisanjem, krajšanjem, »minutiranjem« pa sem potil križev pot dober mesec dni. Z oddajo samo sem bil takrat in sem še zdaj zadovoljen. – Moji liraši so me takrat in zdaj postavljali na realna tla s pripombami, kaj vse bi moral še povedati. Zame se je potegnil le Korenov Lojze s pripombo: »Kva pa sitnar'te, sej sploh ne veste, kaj je sedem minut pred mikrofonom!«

Na zgoščenki Spomini na Liro je še posnetek oddaje Sloven'c Slovenca vabi ..., ki jo je Radio Ognjišče posvetil 120-letnici Prvega slovenskega pevskega društva Lira iz Kamnika. Oddaja je 5. decembra 2002 tekla v živo in voditeljica Nataša Ličen me je v sproščenem razgovoru in smehu vodila od pesmi do pesmi. Nekateri liraši so mi rekli, da je bila oddaja kar dobra, ampak v studiu ste se morali imeti »zlo fajn«!

V vsako od omenjenih radijskih oddaj sem uvrstil po eno pesem z mojim solističnim vložkom (Lovro Horvat: N'ča bom več vinca piu; Pavle Kernjak: Jes s'm ta lijp' Šimen). Po enakem kriteriju sem na zgoščenko uvrstil še dva studijska posnetka (Emil Adamič: Vasovalec; Ciril Vremšak: So še rož'ce u hartelnu žavovale) in dve pesmi z omenjenega koncerta slovanskih ljudskih pesmi. Naj se ve, kako smo prepevali pesmi o Stjenki Razinu (Volga, Volga ...) in kako sva z Rokom Lapom »blestela« v znani Ribniški!

Za konec bom dodal še nekaj besednih odlomkov iz obeh radijskih oddaj:

– S pesmijo potujemo po življenju. Pesem od rojstva nas pripelje na svet, ob odprtem grobu pa zveni nagrobnica Gozdič je že zelen. Vmes pa so pesmi za vse priložnosti, zlasti ljubezen in vino nista zapostavljena.
– Zelo sem navezan na Kamnik in na vse, kar je povezano s starodavnim mestom pod planinami. Posebno so mi pri srcu kamniški pevski zbori, skladatelji in pevci. Po vojni smo uživali ob spevoigri o Miklovi Zali, kjer je blestel tenor Jerneja Plahute. Na koncertih smo spoznali slavna rojaka Josipa Gostiča in Valerijo Heybalovo.
– Kamniške glasbene korenine gredo daleč nazaj ... do Jakoba Zupana, Mihaela Omerze in Janeza Krstnika Dolarja.
– Večkrat se sprehajam po kamniških Žalah in se spominjam prijateljev pevcev: Tomaža Keršmanca, dr. Albina Neřime, Janka Steleta - Lectarja, Cirila Vremšaka in drugih. – Tu me pozdravlja očetov grob, tam počiva Maks Koželj in ob vratih v zakristijo je nagrobnik pregnanca s Koroške Lovra Horvata; zbiral in zapisoval je koroške ljudske pesmi in med njimi tudi Čej so tiste stazice.
– Z veseljem ugotavljam, da prevzemajo kamniške zbore mladi zborovodje in tudi zborov je več.
– Tam pod Graškovo hruško, na gostilniškem vrtu na Šutni, so se leta 1868 zbrali kamniški rodoljubi in

Pred »ukradenim« domom – kjer je Lira domovala v letih 1882 do 1947. Na sliki so: Avgust Ogrinec, Janez Majcenovič, Marjan Novak, Jože Ogrinec, Janez Krt, Andrej Krt in Rok Lap. Arhiv: Janez Majcenovič.

ustanovili Narodno čitalnico. Štirinajst let kasneje, 1882, so čitalniški pevci pod isto hruško ustanovili samostojno pevsko društvo Lira.

– V ponedeljek, 4. novembra leta 2002, s(m)o se spet zbrali pod mogočno krošnjo četrt tisočletja stare Graškove hruške in se spomnili na generacije Lirinih pevcev, ki so s pesmijo, besedo, znojem in krvjo soustvarjale kamniško in slovensko zborovsko tradicijo!

Zavedajmo se, da gre za povezavo osmih stoletij kamniške zgodovine in dvanajstih desetletij Lire: to je tradicija, ki se je ne da kupiti!

Mineva Lirino trinajsto desetletje. Srečen bi bil, če bi med spomine lahko zapisal, da so liraši zapeli ob odkrivanju spominskih obeležij:

– na pročelju nekdanje Narodne čitalnice v Kamniku (današnje Veronike), kjer je Lira domovala od leta 1882 do leta 1947;
– na Vremšakovi hiši v Maistrovi ulici; obeležje si zaslužijo prvi predsednik Lire Alojzij Vremšak, njegov sin Ciril in vnuk Samo – oba Lirina zborovodja! Pripisati bi morali tudi, da je ta hiša dajala Liri zavetje od leta 1947 do leta 1997, torej celega pol stoletja;
– na pročelju kamniškega Doma kulture. Pod njegovo streho so dobili liraši svojo pevsko sobo, ki je hkrati Lirin muzej – zakladnica in galerija prednikov. Ta pevska soba je živ kulturnozgodovinski spomenik, ki ga je treba varovati in ohraniti!

Rekli so, da so sanje dovoljene. Pred desetimi leti sem po končanem jubilejnem koncertu na odru po mikrofonu na glas »zasanjal«: »Želim, da bi Lirina pevska soba pod to streho tudi formalnopravno postala Lirino domovanje – s pergamentom in pečatom!«

Tako sanjam še vedno: Lirino pevsko sobo v Domu kulture je treba čim prej proglasiti za zgodovinski spomenik in status Lire v tej sobi je treba pravno urediti tako, da Prvo slovensko pevsko društvo ne bo le najemnik – gostač od danes do jutri!

Summary

Janez Majcenovič, at the 130th anniversary of The First Slovenian Choral Society (Lira Kamnik), relives the memories of his 30 years with Lira, mingling with other singers, conductors, in particular Samo Vremšak, concerts, touring Europe and choral competitions. To preserve the memory of these people and events, it is necessary to gather all of the clips of Lira and transfer them to a CD, placing the memorial items at the house of the family Vremšak and at the National Reading Society.

France Malešič, dr. med.
Levstikova ulica 6, Kamnik

Profesor Ivan Zika in njegova knjiga

Kamniški kronist in zgodovinar

Profesor Ivan Zika (1908–1976), ki je dolga leta učil francoščino in latinščino na kamniški gimnaziji, je bil izredno delaven tudi kot široko razgledan novinar, kronist in zgodovinar.

Po očetu je bil češko-kamniškega, po materi pa madžarsko-kamniškega rodu. Očetov oče, Jozef Zika, se je rodil blizu Prage leta 1838. Po poklicu je bil čevljar, izurjen tudi v izdelovanju smodnika in še glasbenik. V Kamnik je prišel okrog leta 1860 in se sprva zaposlil v smodnišnici. Ustalil se je in se poročil z domačinko Rozalijo Benkovič, rojeno leta 1845. Imela sta sedem otrok, pet hčera in dva sinova. Ko so se jim razmere izboljšale, je oče najel gostilno v Novem trgu.

Sin Ivan se je rodil 3. marca 1882. Zaposlil se je kot delavec v smodnišnici in se poročil z Marijo Vegh, rojeno 11. decembra 1882. Bila je hčerka madžarskega kraljevega gozdarja Kolomana Vegha in Kamničanke Ane Koželj. Njena družina je stanovala nedaleč stran od Zikovih. Ivan in Marija sta prebivala v hišici v Novem trgu 6 (14), ki jo je Ivan dobil po očetu. V njej se jima je 17. septembra 1908 rodil prvi sin Ivan. Leta 1910 mu je sledil brat Jože. Oče Ivan se je kasneje zaposlil kot tovarniški delavec kovinar v Titanu. Umrl je 17. januarja 1918, ko je bil sin Ivan star deset let, Jože pa komaj osem.

Vdova se je z dvema otrokoma s težavo prebijala naprej. Kljub izredno skromnim razmeram je omogočila vedoželjnemu Ivanu, ki je osnovno šolo dokončal v Kamniku, da je po njej leta 1920 odšel v gimnazijo v Novo mesto. Stanoval je pri frančiškanih, na hrani pa je bil pri sorodnicah kamniškega sošolca Franca Bervarja. Mati Marija se je leta 1921 poročila s tovarniškim delavcem Karlom Bobnom (roj. 1889). Lepo so se razumeli in življenje je bilo nekoliko lažje. V gimnazijskem času je začel pisati in dopisovati v časnike. Prvi njegov članek je bil objavljen leta 1923 v *Jutru*. To je bilo nadobudnemu Ivanu v veliko spodbudo in je z veseljem nadaljeval.

Janez Majcenovič: *Bil je izredno ponosen na svoja dva prastrica, Josipa Ogrinca in Josipa Benkoviča, oba znana kamniška pisatelja.*

Takoj po maturi se je 15. julija 1928 zaposlil kot administrativni uradnik v državni smodnišnici v Kamniku in bil tam še do decembra 1929. Doma so še vedno živeli zelo skromno, zato mu je tudi dopisniški honorar prišel prav. Z velikim veseljem se je vključil v vsakovrstno društveno življenje v Kamniku. Postal je tajnik športnega društva, dejaven je bil v planinskem in turističnem društvu, prav tako tudi v društvu Solidarnost.

Prvega oktobra 1928 se je vpisal na filozofsko fakulteto na univerzi v Ljubljani. Izbral si je francoski jezik in književnost (a), primerjalno slovnico romanskih jezikov (b) ter latinski jezik in južnoslovansko književnost (c). Odprl se mu je nov svet.

Postopno se je uveljavil s svojim vedno bolj rednim in tehtnim novinarskim delom. Nadaljeval je v Jutru, oglašal pa se je tudi v *Slovenskem narodu*, ki je sicer imel svojega rednega kamniškega dopisnika Rajka Kosa. Z veseljem je obdeloval teme, ki se jih le-ta ni utegnil lotiti, po njegovem odhodu pa je vedno bolj redno sodeloval tudi tam.

Janez Majcenovič: *Po izročilu sta bila s prijateljem Štefanom Repanškom, ki je bil dopisnik Slovenca, domenjena, da se nadomeščata, kadar bi bilo potrebno. Uredništvi sta bili sicer med seboj dokaj različni, vendar glede tega ni bilo nikoli nič narobe.*

Od takrat je prispevke pošiljal še v *Slovenca* in kasneje dopisoval še v *Jugoslovana* in popoldnevnik *Slovenski dom*.

Še danes je mogoče takoj opaziti, da v njegovih člankih ni nikdar nobene nepotrebne ostrine in bojevitosti ali celo prepirljivosti. Vedno samo prijazna odločnost, ki je nič ni spravilo iz tira; ob vsem tem pa izredno veliko vsakdanjih vesti in večjih člankov z vabljivimi naslovi in duhovito zaokroženimi zapisi.

Leta 1929 kamniški meščani zaradi drugih načrtov in stroškov niso utegnili proslaviti okrogle obletnice mesta. Prav tako se nekako niso mogli prav dogovoriti o mestnem grbu.

Študent 1928. Arhiv: Medobčinski muzej Kamnik.

Z beležnico leta 1931 v Mekinjah. Arhiv: Medobčinski muzej Kamnik.

(podpis uslužbenca)

Tudi to je bila Ivanu Ziki spodbuda, da je že takrat začel vedno bolj sistematično zbirati in raziskovati zgodovino mesta in najširše okolice.

Diplomiral je 23. oktobra 1933. Zaman je iskal službo, zato je nadaljeval svoje novinarsko delo in raziskovanje. Kasneje se je še prav tako oglašal iz različnih krajev in objavljal priložnostne članke v zvezi s Kamnikom in kamniškimi rojaki.

Leta 1933 je postal tajnik novega kamniškega francoskega krožka, ki ga je vodila prof. Klavdija Žvokelj. Krožek je po njeni zaslugi kmalu postal najboljši v takratni Jugoslaviji in je bil deležen izrednega zanimanja in kasneje celo visokega francoskega odlikovanja. Francoska vlada je podelila štipendijo, ki je omogočila Ziki, da se je od 1. marca do 30. junija 1935 izpopolnjeval v francoskem jeziku in književnosti na univerzi Sorboni v Parizu.

Vojaški rok je služil v šoli za rezervne intendantske oficirje v Zemunu od 15. oktobra 1935 do 15. julija 1936. V Sloveniji (takratni Dravski banovini) mu še vedno ni bilo mogoče dobiti službe. Z dekretom je bil 1. novembra 1936 dodeljen na mesto profesorskega pripravnika na Državni gimnaziji v Peći na Kosovu, od koder je bil 4. septembra 1938 premeščen na popolno državno gimnazijo v Mursko Soboto. Tam je bil do začetka druge svetovne vojne, 6. aprila 1941. Tik pred tem je 2. aprila v Ljubljani z odliko opravil profesorski izpit.

Z domačimi: spredaj očim Karel Boben, mati Marija, nečaka Helena in Jože, zadaj bratova žena Francka, sestrična Angela Bottini in Ivan Zika.

Tina Romšak: *Ta leta so bila v njegovem spominjanju najlepši časi. Tudi sam je bil širok in odprt človek, zato so se mu ljudje onkraj Mure močno priljubili; še po mnogih letih se je spominjal njihove gostoljubnosti in dobrote.*

Madžarske okupacijske oblasti so ga 26. julija 1941 premestile v Subotico in ga postavile za profesorja moške gimnazije, kjer je ostal do osvoboditve Srbije in Vojvodine 10. oktobra 1944. Poverjena mu je bila organizacija obnovitve pouka na gimnaziji in učiteljišču v Subotici. Nato ga je jugoslovansko poveljstvo mesta Subotica 20. decembra 1944 postavilo za profesorja popolne ženske gimnazije v Subotici, kjer je služboval do 10. septembra 1947.

Na lastno prošnjo je bil potem premeščen na novo gimnazijo v Kamniku. V domačem mestu so ga sprejeli z odprtimi rokami. Sprva je poučeval srbohrvaški jezik, kasneje, na višji gimnaziji, francoščino in latinščino.

Tina Romšak*: Bil je humanist v pravem smislu besede. Poznal je evropske jezike, tudi če jih ni študiral. Bil je tako razgledan, da je lahko prebiral nemško, angleško, italijansko besedilo, govoril je tudi madžarsko, medtem ko je posebej imenitno obvladal francoščino in latinščino.*

Gotovo je bil eden najbolj plemenitih ljudi, ki sem jih kdaj srečala v življenju. V razmerju dijak profesor je bilo sicer tako kot vedno. Profesor je bil vedno nadzorni. Zlasti pri latinščini, ko smo pisali šolske naloge, je bil strašno hud, če smo poskušali kaj prepisovati. Dolga leta je bil s *svojim rdečim »biciklom« kamniška znamenitost, vsepovsod pričujoč, tudi tam, kjer ga njegovi dijaki niso pričakovali, in je bilo bližnje srečanje z njim pravi pretres. Posledice največkrat niso bile usodne; bil je le malce hudomušen, malce ironičen »vpoklic« pred tablo.*

Potem, ko sva postala kolega, pa je bil moj drugi oče. Številnim drugim je pomagal že v dijaškem obdobju. Zaznamoval je ta naš čas, naše odraščanje in naše doživljanje sveta, hkrati pa je bil ob nas, ko smo imeli mladostniške ali pa kakšne druge težave.

Po vrnitvi v Kamnik je nadaljeval z dopisništvom v časnike. O zanimivih kamniških dogodkih je pisal v *Slovenski poročevalec, Gorenjski glas* (dolga leta je bil tudi član uredništva in se je na sestanke vozil s kolesom), *Ljudsko pravico, Turistični vestnik, Planinski vestnik, Ljubljanski Dnevnik* in *Delo*.

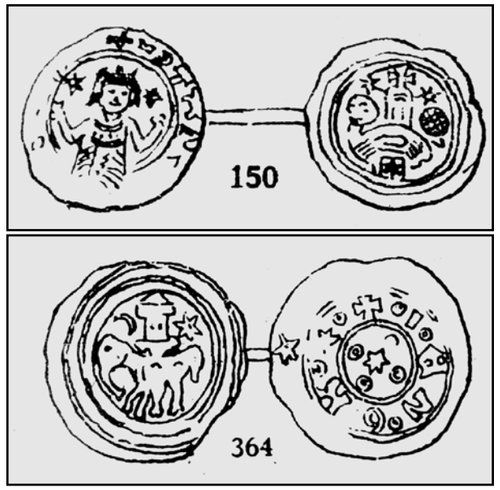
Leta 1955 je bil med pobudniki *Kamniškega zbornika* in potem ves čas najbolj dejaven član uredniškega odbora. Objavljal je biografske in bibliografske zapise o znamenitih Kamničanih, ki so doma in po svetu delovali za človeštvo in njegov napredek. To so bili misijonar in prosvetitelj Andrej Smolnikar, pisatelj in šolnik Franc Mihael Paglovec, oče umne sadjereje na Kranjskem in oče mesta St. Cloud v Ameriki Franc Pirc, začetnik slovenske in jugoslovanske šahovske književnosti Josip Ogrinec, kamniški mecen Janko Šlakar in še precej drugih. V dvanajstih letnikih *Kamniškega zbornika* je profesor Ivan Zika zapustil veliko število člankov, esejev in različnih zgodovinskih zapisov s številni-

Kamniški grb s sv. Marjeto, na grbovni plošči okrog leta 1490. Hrani Medobčinski muzej Kamnik.

Valvasorjev grb Kamnika z Veroniko v knjigi grbov 1688. Hrani Narodni muzej Slovenije.

Risbi novcev Neže Andeške iz kovnice na Malem gradu; zgoraj neisit, spodaj Nežin slonov kov. Arhiv: Medobčinski muzej Kamnik.

mi podatki, ki jih je našel oziroma ugotovil o zgodovini Kamnika.

Prav tako je bil leta 1962 med pobudniki mesečnika *Kamniški občan*, član uredništva in glavni dopisnik, kronist in krajevni zgodovinar. Povsod je sodeloval s svojimi zgodovinskimi, narodopisnimi in drugimi aktualnimi in zanimivimi članki, ki so jih ljudje lepo sprejeli, saj so v njih videli svoje mesto in svoje ljudi.

Že prva leta izhajanja *Zbornika* in *Občana* je uvidel, da o mestni zgodovini govori le knjiga Ljudevita Stiasnyja iz leta 1895 in jo omenja France Stelè v svojem umetnostnozgodovinskem delu *Politični okraj Kamnik,* v letih od 1922 do 1929. Zavedal se je, da se je od takrat nabralo veliko pomembnega gradiva, tudi takšnega, ki je bilo kasneje izgubljeno. Tako je že leta 1969 najavil, da se bodo v *Kamniškem občanu* začela nadaljevanja člankov o mestni zgodovini. Zgodovinski podlistek *750 let mesta Kamnika* – njegovo osrednje delo – se je začel aprila leta 1971 in je bil sprejet z velikim odobravanjem navadnih bralcev in meščanov, ki so pripovedi radi sledili in se jim je kmalu priljubila.

Njegov najodmevnejši podlistek je nastajal sproti kot sinteza njegovih številnih obiskov NUK-a in drugih knjižnic, pregledovanj arhivov, župnijskih kronik in drugih virov ter dopisovanj z domačimi in tujimi posamezniki in ustanovami.

Tina Romšak*: Skoraj ni bilo dneva, da ne bi brskal v zbornici po svojih zapiskih, na katere je zapisoval vsakovrstno gradivo. Ko je šel raziskovat v arhiv ali pa v Narodno in univerzitetno knjižnico, si je vse zapisoval kar na posamezne listke, ki jih je bilo izredno veliko. Teh listkov ni hranil v preveč veliki urejenosti. Ko pa so bili listki v nekem zvezku, je natančno vedel, v kakšnem vrstnem redu morajo biti. Imel je izreden spomin in je vedno znal med temi listki v vsakem trenutku najti tistega, ki ga je potreboval.*

Maja 1959 je dobil posebno pedagoško odlikovanje. V utemeljitvi je prof. Zvone Verstovšek poudaril, da mu pri posredovanju mnogih splošnih življenjskih resnic, dognanj in izkušenj pomagata tudi njegova široka razgledanost in poznavanje zlasti domačih razmer in domače krajevne zgodovine. Že od leta 1930 zbira zgodovinske dokumente, ki obravnavajo Kamnik in kamniški okraj, piše in sestavlja kamniško kroniko iz gradiva naših znanstvenih in drugih publikacij.

Valvasorjeva upodobitev Kamnika z vzhodne strani, iz knjige skic za Topografijo 1679. Hrani Narodni muzej Slovenije.

Leta 1967 je prejel srebrni znak Turistične zveze Slovenije za številne spodbudne in navdušujoče članke in drugo neutrudno delo na turističnem področju. Ves čas pa se je vračal k zgodovini domačega mesta in okolice.

Niko Sadnikar: *Ko se je bližala 750-letnica mesta (1979), si je Zika zamislil, da bi iz številnih podatkov o listinah in vsega drugega, kar je dolga leta zbiral in raziskoval, pripravil zgodovino mesta Kamnika, ki bi bila gotova do proslave te obletnice. Vso to zgodovino je pisal v domači časopis Kamniški občan, kjer je izhajala šest let (63 nadaljevanj), vendar je na žalost mnogo prezgodaj umrl.*

Eno od najljubših področij njegovega delovanja je bil šah in njegova zgodovina. Bil je razgledan šahist problemist, šahovski zgodovinopisec in vzgojitelj šahovskega naraščaja. Raziskoval je stare pisne vire o zgodovini šaha pri nas, o šahovskih problemistih, med njimi o prvem, kamniškem pisatelju Josipu Ogrincu. Velik uspeh je doživel v letu 1972, ko je v njegovem soavtorstvu izšla pri DZS knjiga *Slovenski šah. Mojstri šaha, partije, problemi, zgodovinski prikaz*. V njej je njegov pregled: Šah na Slovenskem od prvih začetkov do 1914.

Istega leta ga je ob 50-letnici šahovske zveze Jugoslavije (skupaj z desetimi šahovskimi delavci) predsednik države Josip Broz Tito odlikoval z redom dela z zlatim vencem kot dolgoletnega šahovskega delavca, predvsem pa za njegovo dolgoletno poglobljeno raziskovanje zgodovine slovenskega šaha.

Milan Trbižan: *Navdušil nas je, sošolce in mene, za šah. Bil je izredno prijateljski, znal nas je pritegniti kot velik učitelj, ne samo v stroki, ampak tudi izven šole, kot tekmovalec, prijatelj in vzornik.*

Ves čas do upokojitve 31. avgusta 1973 je bil profesor za francoski jezik na Gimnaziji Rudolfa Maistra v Kamniku. Honorarno je tudi potem še poučeval do smrti.

Tina Romšak: *Prevzemali sta nas njegova človeška dobrota in plemenitost. Četudi nisva imela pouka skupaj, je prišel zvečer v zbornico pa je rekel: »Tinka, zdaj sem pa prišel kavo skuhat.« In je skuhal kavo. In tako je prišel še tisti poslednji večer, 17. decembra 1976.*

V začetku leta 1987 je na pobudo svakinje Francke Zika zgodovinarka kamniškega muzeja mag. Zora Torkar temeljito popisala gradivo, ki je bilo še ohranjeno v domači hiši v Novem trgu 14. V avgustu 1987 so v Medobčinskem muzeju Kamnik prevzeli Zikovo zapuščino in jo ustrezno uredili. Na podlagi tega je Torkarjeva pripravila pregled vsega gradiva, ki ga je z naslovom *Zapuščina prof. Ivana Zike v kamniškem muzeju* objavila leta 2000 v *Kamniškem zborniku* XVII, str. 189–192.

Tina Romšak: *Prezreti ne gre tudi njegovega dela v občinski komisiji za imenovanje ulic, saj je kot malokdo poznal vse rojake, ki so skozi stoletja žlahtnili podobo rodnega mesta. Danes je v južnem delu mesta tudi Zikova ulica ...*

Matjaž Brojan: *Težko bi bilo izmeriti pomen in izjemno vrednost njegovega dela. Zaznamovala ga je neverjetna širina znanja; množica področij, kamor je segal, je enciklopedična. Bil je tudi organizator in spodbujevalec različnih kamniških društvenih dejavnosti, tako da ga moremo in moramo uvrščati med tiste kamniške ljudi, ki bodo vedno v mislih, kadar bodo prihajajoči rodovi govorili o resničnih ustvarjalcih kamniške zgodovine. Profesor romanistike, zgodovinar, esejist, novinar in estet, hkrati pa izjemen človek, ki s svojimi značajskimi lastnostmi s petintridesetletne oddaljenosti izseva v naš današnji čas ...*

Knjiga – manjkajoči kamniški kulturni člen

Profesor Ivan Zika je poleg osrednjega dela o najstarejši zgodovini mesta, ki je izhajalo od aprila leta 1971 do decembra 1976, že precej let prej in še posebej vzporedno ob tem objavljal še posamezne zaokrožene zgodovinske članke. Vse gradivo, razporejeno po času, se razpre v pester in lep prikaz kamniške zgodovine od najstarejših časov do sredine 18. stoletja; ves čas avtor omenja tudi sodobnejše dogodke in podatke. Podlaga vsebine je njegovo dolgoletno sistematično zbiranje in raziskovanje kamniškega dokumentarnega gradiva.

Njegov način je pripovedovanje v obliki zaokroženih nadaljevanj, katerih vsebina se lepo prepleta in zložno stopnjuje v naslednjih nadaljevanjih. Profesor Ivan Zika svoje delo skromno poimenuje sestavek, razmišljanje, kramljanje ali pa samo gradivo. Pa vendar je ta prijetna pripoved ves čas podkrepljena s podatki, dokazi in ustrezno literaturo, prav tako pa avtor dostikrat vabljivo poudarja, kaj vse bo še nujno potrebno raziskati.

V uvodnem delu govori o kamniškem jezeru, bajkah in pravljicah; vse v navidez lahkotni obliki, ob tem pa navaja svoje misli, dopolnjene s podatki, ki doslej niso bili znani. Stara krajevna imena in sledovi velikih poplav, tako v Kamniku kot v Nevljah, se skladajo z zanimivim in pestrim tovrstnim izročilom.

Vrstijo se omembe arheoloških najdb iz najstarejših obdobij, opisi časov preseljevanja ljudstev in naselitve naših prednikov. Prišleki v svoji prvotni domovini in med preseljevanji marsikje niso videli zelo veliko kamnitih in visokih vzpetin in gora. Zato so kamniško območje imenovali pač *kamnik*, iz česar je kasneje nastalo poimenovanje naselja Kamnik. Ime naselja so prevzeli tudi kasnejši tuji naseljenci.

Povsem mogoče je, da se je ime Kamnik prvotno nanašalo na prepadni Mali grad, na katerem je bilo po izročilu v davnini svetišče enookega poganskega božanstva, ki je prerokovalo, ljudje pa so se po pomoč zatekali k njemu tudi od daleč.

Kamnik je prvič omenjen kot kraj (*Stein*) v listini, napisani med letoma 1143 in 1147. Pred letom 1188 je omenjen kot trg (*forum Steun*). Že dolgo so si zgodovinarji prizadevali ugotoviti, kdaj je postal mesto. V znameniti listini iz leta 1229, ki jo je napisal vojvoda Oton Andeško-Meranski, so prvič omenjeni kamniški meščani (*cives steynenses*).

To je zanesljiv dokaz in so ga dolga leta upoštevali tudi kot leto morebitnega nastanka mesta. Profesor Ivan Zika je po tem letu naslovil svoje delo *750 let mesta Kamnika*. Pa vendar se je prav tako kot vsi strokovnjaki zavedal, da je ta letnica ohranjena po naključju in je Kamnik postal mesto že prej in je torej starejši. Dolga desetletja se je izredno trudil, da bi odkril še druge podatke o tem, kdo in kdaj je trg Kamnik povzdignil v mesto.

Prav zato v knjigi posebej temeljito obravnava obdobje Andeških grofov, plemičev iz bavarskega mesta Andechs (izg.: Ándeks, ándeški). Prikazuje celo madžarski del njihove zgodovine, ki drugim ni bil tako blizu. Andeški vzpon v 12. in 13. stoletju doslej še ni bil predstavljen na tako poglobljen in zaokrožen način.

Andeški grof Bertold II. (+1151) je v prvi polovici 12. stoletja z doto žene Sofije Weimar-Orlamünde (Istrske) dobil njena posestva na Kranjskem in tudi Kamnik, njegov sin Bertold III. (+1188) pa je leta 1180 že imel kovnico denarja v Kamniku.

Naslednik Bertold IV. (+1204) je pred letom 1190 dosegel najvišji položaj, saj ga je nemški cesar Friderik Barbarossa zaradi zaslug povišal v grofa Andeško-Meranskega. Bil je na vrhuncu moči. Med njegovimi hčerami in sinovi najbolj izstopajo – madžarska kraljica Gertruda in šlezijska vojvodinja Hedvika (pri Poljakih zelo priljubljena sv. Jadviga), Oton Andeško-Meranski in kamniški Henrik IV. Istrski. Še posebej znan je oglejski patriarh Bertold V., tudi spreten diplomat, ki je Kranjski organizacijsko priključil Belo krajino (žal pa ni uspel z ustanovitvijo škofije na Kranjskem, ki bi pomenila večji razvoj naših krajev dvesto let prej).

Med Andeškimi je za Kamnik seveda najpomembnejši Henrik IV. (+1228), mejni grof Istrski, ki ga profesor Ivan Zika imenuje tudi Kamniški. Po očetovi smrti je prevzel tudi njegova posestva, izvrševanje deželnoknežje oblasti na Kranjskem in kovnico denarja v Kamniku. Leta 1207 se je oženil s Sofijo Višnjegorsko; dobil je njena velika posestva in postal največji deželni zemljiški gospod. Profesor Ivan Zika poudarja, da je bil Kamnik v njegovem času osrednji kraj v deželi Kranjski, zato sklepa, da ga je najverjetneje povzdignil v deželnoknežje mesto že v tem času – med letom 1204, ko je po očetu prevzel deželno oblast, in letom 1207, preden je bogato ženo pripeljal na svoj grad v Kamnik.

Druga možnost, da je Henrik povzdignil trg Kamnik v mesto, je po Zikovem mnenju čas, ko se je po krivični obtožbi, da je vpleten v uboj nemškega kralja, najprej umaknil k sestri na Madžarsko, potem pa med leti 1211 in 1218 odmaknjeno živel v Kamniku. Takrat je imel dovolj priložnosti, da prisluhne željam prebivalcev pod Malim gradom. Kot tretja možnost pa ostane še doba med 1218 in 1228, ko sta z bratom Bertoldom, oglejskim patriarhom, vzpostavila živahno povezavo Slovenj Gradca z Oglejem skozi Tuhinjsko dolino in Kamnik, ki je bil sedež Henrikove oblasti na Kranjskem ali nekako glavno mesto dežele.

Po njegovi smrti je Kamnik dobila nečakinja, Otonova hčerka, burgundska vojvodinja Neža Andeška, ki ga je kot doto prinesla v zakon Frideriku Babenberškemu, imenovanemu tudi Bojeviti, po njegovi smrti pa še Ulriku Spanheimskemu. Žal so potem vse tri rodbine izumrle. Po kratkem vladanju češkega kralja Otokarja II. Přemysla so naše dežele leta 1278 prišle pod oblast Habsburžanov.

Palača Jurlina Seydla ali Grajski dvor na Glavnem trgu – najlepša kamniška posvetna stavba z znamenitimi podokenskimi reliefi

Prav tako je zelo temeljito razpravljanje o kovnici novcev v Kamniku. Tudi temu je mogoče povsem lahko slediti s pomočjo nazornih ilustracij (le zanimati nas mora). Delovanje kovnice je trajalo približno sto let, vse do kralja Otokarja. Najbolj imenitni so seveda novci, ki jih je kovala Neža Andeška (prvi se po njej imenuje *neisit*, drugi pa celo *Nežin slonov kov*).

Profesor Zika sklepa, da je bila kovnica na Malem gradu, s tem pa se sklada mnenje sodobnih strokovnjakov. Povzema ugotovitve starejših numizmatikov, da je tudi mesto sámo kovalo svoj mestni denar. Na njem je posnemalo oblikovne prvine z andeških novcev, kar je bila podlaga za mestni pečat in grb. Ob tem posebej opozarja, da lahko vsaka nova najdba povsem spremeni dotedanje numizmatične ugotovitve in sklepe.

O razvoju mestnega pečata in grba poudarja, da sta nastala iz elementov andeških novcev, od katerih ima vsak svoj razvoj. Ob stolpu sta polmesec in zvezda, ki sta se razvila iz andeškega orla (polmesec) oziroma burgundskega leva (zvezda). Njuna prava lega je: zvezda levo ob stolpu (grboslovno desno ob njem), polmesec pa desno ob stolpu (grboslovno levo ob njem). Polmesec je prvi krajec, ki pomeni rast, razcvet in blagostanje, zvezda jutranjica pa vzpon in napredek. Pečatorezci so lika na pečatniku včasih izrezali pozitivno namesto v negativu, zato sta na teh odtisih na zamenjanem mestu (nekajkrat je tako odtisnjeni polmesec postal celo zadnji krajec, ki pač ni simbol rasti). Ta zamenjana lega pa se je postopno ustalila.

V odprtini stolpa je bila prvotno mestna zavetnica sv. Marjeta. Slona z novca Neže Andeške sta se na pečatu in grbu spremenila v zmaja, svetniška atributa zaščitnice mesta. Takšna sta bila mestni pečat in grb v 15. stoletju. Na podlagi Zikovih ugotovitev in kasnejših raziskovanj prof. Boža Otorepca pa je mogoče sklepati, kako se je nadaljeval razvoj.

Prvotne, marsikdaj bolj grobe in nejasne podobe pečata so postopno postale nerazumljive. Poleg tega so meščani po potresu 1511, ko se je podrl tudi Mali grad, kapelo na njem posvetili sv. Eligiju, zavetniku kamniških obrtnikov. Ljudska domišljija si je nerazločno postavo na pečatih razlagala po svoje in spletla znano pravljico o oholi in trdosrčni Veroniki z Malega gradu, ki se je zaklela, da ne bo dala milodara trem bratom za nadstropno kapelo, pri tem pa je udarila v kamen in se spremenila v pol žensko, pol kačo; od takrat pa še vedno čuva zaklad. Kamniška pravljica je torej nastala po kamniškem pečatu in grbu in ne obratno.

Profesor Božo Otorepec je kasneje poudaril, da je Janez Vajkard Valvasor vedel, da je v prvotnem kamniškem grbu sv. Marjeta, pa vendar se je leta 1688 odločil, da ni prevzel te razlage o sv. Marjeti, ampak je omenil – takrat verjetno že močno razširjeno – »ljudsko« razlago, da ima Kamnik v grbu »žensko s kačjim repom«, in dal takšen grb upodobiti v svoji knjigi grbov. Tako je vse do današnjih dni ostala bolj priljubljena razlaga grba z Veroniko, pol ženo, pol kačo.

Profesor Emilijan Cevc je pred leti predlagal, da smemo s primernim romantičnim poudarkom Kamnik poimenovati tudi *Mesto uklete grajske gospodične Veronike*, grofične z Malega gradu. Prav Zikovi poglobljeni prikazi obdobja Andeških grofov, kamniške kovnice, vprašanj o pečatu in grbu in še posebej listin, ki so jih marsikdaj svečano napisali v zgornji kapeli Malega gradu (»ob številnih plemenitih in neplemenitih pričah«), potrjujejo, da je Mali grad najpomembnejši kamniški kulturnozgodovinski spomenik.

V knjigi ima posebno mesto Tuhinjska dolina, ki pomeni strateško važen prehod med zahodom in vzhodom, oziroma za povezavo med Kamnikom, Škofjo Loko, Tolminom, Furlanijo in Oglejem na zahodu ter Slovenj Gradcem in Dravsko dolino na vzhodu. Dolino na zahodni strani čuva Stari grad, na vzhodni pa grad v Motniku. Andeški grof Henrik je odredil, da mora tovorni promet potekati po njej in ne več po Črnem grabnu in čez Trojane. Takšno pot je mogoče strokovno imenovati prisilno pot in poenostavljeno reči, da je Kamnik napredoval pač samo zaradi takšne koristoljubne odločitve.

Pa vendar je bil prehod po tej dolini pomemben že sam zase, saj je bil Henriku precej bolj pri roki za zvezo s Slovenj Gradcem, katerega lastnik je bil njegov brat Bertold, oglejski patriarh. Prav zato je v današnjem Špitaliču, pri cerkvi sv. Antona pod Kozjim Hrbtom, zgradil špital ali gostinjec za popotnike, ki je kraju dal tudi ime. Takratna pot ni potekala preko Kozjaka, ampak se je z vzhoda dvigovala od cerkve po pobočju Menine proti naselju Kozji Hrbet (današnji Spodnji Okrog nad Češnjicami) in se potem spustila navzdol po zahodni strani doline.

Poleg tega tudi prvotna pot proti gornjegrajskemu samostanu ni potekala po neobljudeni dolini Črne, ampak iz mesta proti začetku Tuhinjske doline in se Med Tesnicami dvignila proti Porebru, čez Gozd in Črnivec v Gornji Grad in se nadaljevala po Zadrečki in Savinjski dolini in še naprej proti Koroški.

Kot lepo in hvalevredno zanimivost profesor Zika dodaja, da so Tuhinjci leta 1822, ko ni bilo cesarskega denarja, kamniškega pa je zmanjkalo, sami zgradili cesto skozi vso svojo dolino!

V knjigi avtor prav tako zanimivo prikazuje mestno življenje in razvoj zgledne samostojne mestne organiziranosti v srednjem veku – mesto je imelo svojega sodnika, med prvimi špital, to je ubožnico za starejše meščane, in gostinjec za popotnike, prav tako šolo in celo kopališče. Meščani so imeli stare pravice in svoboščine, ki so jih vladarji potrjevali drug za drugim, sprva ustno, kasneje pa z listinami; spretni Kamničani pa so poskrbeli, da so prejšnjim pravicam dodajali še nove. Leta 1528 je kralj Ferdinand potrdil vse mestne pravice in pravice svojih prednikov, izdane v korist mesta. Ta najdragocenejši kamniški dokument, v katerem je razvrščenih kar 23 takšnih slovesnih potrdil, se imenuje Privilegijska knjiga Kamnika.

Kamniške meščane je na primer lahko sodil le mestni sodnik, razen če je šlo za najhujšo kazen. Višji je bil deželni sodnik, ki je prebival na Starem gradu, njegov sodni okoliš pa je bil vse do reke Kokre pri Kranju, do Save pri Litiji in do Trojan.

Mesto je imelo že v 13. stoletju obrambni zid, leta 1451 pa je cesar Friderik III. zaradi turških vpadov ukazal postaviti trdno in visoko obrambno obzidje. Opis poteka tega obzidja nazorno dopolnjujeta Valvasorjeva slika mesta z vzhodne strani (iz leta 1679), z zahodne strani pa votivna slika z Zakala (1779).

Posebej je poudarjena najlepša kamniška posvetna stavba – Grajski dvor oziroma gotska hiša Jurlina Seydla na Glavnem trgu z znamenitimi podokenskimi reliefi. Prav tako je izredno zanimiv podroben opis kamniškega Starega gradu, ki ga prinaša zapisnik deželnoknežjih komisarjev iz leta 1570.

Kasnejša obdobja so prav tako predstavljena s precej pomembnimi poudarki. Turški vpadi so na primer pomenili hudo gorje in so povzročili obubožanje dežele. Zastala je trgovina s Hrvaško in Kamnik je začel propadati. Leta 1526 so bile zaradi turške nevarnosti tudi na Kamniškem pobrane cerkvene dragocenosti in pretopljene v denar, ki pa ga ni bilo dovolj. Zaradi protiturškega cesarskega davka so nastajale še nove dajatve. Do takrat so tlačani za domačije, ki so jih nasledili po očetih, plačevali zakupnino. Takrat pa so jih zemljiški gospodje prisilili, da so jih kupovali vsakokrat znova po polni ceni. Prav to je poleg drugih nasilstev sprožilo kmečke upore.

V času protestantizma so kamniški meščani še posebej trpeli. Avtor je zbral še dodatne podatke o njihovih skrivnih podzemnih rovih pod mestom, po katerih so prihajali izven mesta do svojega bogoslužja in utehe. Želel je povedati, kakšen čas je bil to in kaj vse se je dogajalo.

Profesor Ivan Zika svojo pripoved podpira s podatki iz številnih starih listin in drugih zgodovinskih virov. Postreže s kopico osebnih in krajevnih imen, z njihovimi tradicionalnimi in tudi sodobnimi etimološkimi razlagami, od kod izvirajo posamezna poimenovanja. Posebej so poudarjene kamniške umetnostnozgodovinske in druge dragocenosti in znamenitosti, prav tako ne manjkajo zanimive in celo nenavadne zgodbe iz bogatega in edinstvenega kamniškega izročila. Izstopa vse, kar je bilo v Kamniku izvirnega oziroma pred drugimi slovenskimi kraji. Pripoved je vedno vpletena v širše deželne in državne okvire časovnih obdobij, ki jih opisuje.

Zanimivi podatki se vrstijo drug za drugim, vsi pa v sproščenem in bralcu prijaznem tonu. Vmes se avtor vendarle za trenutek ustavi in razmišlja, »čemu toliko vedeti« in zakaj neki naj bi naštevali same cesarje, kralje in druge mogočneže – kmalu nato pa spet poudari, da so na najrazličnejših starih listinah podpisane številne priče; najvišji predstavniki gospodarskega življa pa s tem posebej izpostavljajo pomen kraja, iz katerega izhajajo. Iz takšnih drobcev sestavlja prikaz časa, v katerem je Kamnik postajal mesto. S tem svojim razmišljanjem profesor Ivan Zika vedno znova potrjuje, da je vse to vendarle naša zgodovina, ki se ji ne moremo odreči, četudi marsikdaj ni bila prav vesela.

Pismo je skrinja spomina – o nastajanju knjige

Profesor Ivan Zika je imel pri svojem prizadevanju veliko podporo Franca Svetelja, urednika *Kamniškega občana*, in gimnazijske kolegice, lektorice prof. Tine

Trije podokenski reliefi na Seydlovi hiši: Levinja in lev, Nosilec pečatov Jurlina Seydla (desno) in njegove žene (levo), Sv. Jurij premaguje zmaja

Romšakove. Prav tako so ga podpirali in spodbujali vsi vedoželjni meščani in nič manj njegovi zvedavi dijaki, ki jim je vsa leta sproti pripovedoval o svojih odkritjih imenitnih zgodovinskih posebnosti. Bil je nenadkriljiv pripovedovalec zgodb, ki ga imajo številni njegovi dijaki in prijatelji po toliko letih še vedno v ušesih in pred očmi.

Zavedal se je poslanstva svojega dela. Prepričan je bil, da bo s svojimi nadaljevanji pripoved pravočasno privedel do obletnice v letu 1979. Imel je željo in namen, da bi potem vse vzel v roke še enkrat, ko bo v pokoju in bo takrat v miru raziskal še preostala vprašanja in besedilo pripravil za knjižno objavo. Brez dvoma je nameraval še posebej poudariti najpomembnejše ugotovitve in zaključke.

Žal smo Kamničani nenadoma ostali brez velikega prijatelja svojega mesta. Prišlo je jubilejno leto 1979 z znanstvenim srečanjem, ki mu je sledil zbornik *Kamnik 1229–1979*. V njem je pohvalno poudarjeno pionirsko raziskovalno delo prof. Ivana Zike. Pa vendar se je kasneje pokazalo, da vseh njegovih objavljenih podatkov ni bilo pri roki. Marsikaj, kar bi koristilo dijakom, študentom, profesorjem in strokovnjakom, prav tako pa tudi vsem drugim vedoželjnim, je počasi uhajalo iz spomina na objavo. Tega se je zavedel pravnik Ciril Ahlin in iz fotokopij objavljenih triinšestdesetih nadaljevanj pripravil vezano knjigo. Nekaj izvodov te knjige je dolga leta krožilo po mestu in razveseljevalo posameznike, vendar do knjižne izdaje, žal, ni prišlo.

Sledil je slovensko-nemški simpozij o Andeško-Meranskih grofih s poglobljenim zbornikom. Ob tem je bilo posebej mogoče opaziti, kako nam manjka temeljno poznavanje kamniške zgodovine Andeških grofov in kako lepa podlaga za to je osrednje delo prof. Ivana Zike.

Od njegovega dela – našega manjkajočega kulturnega člena – je minilo 35 let, to pa pomeni tudi toliko generacij, ki njegovega dela niso poznale in ga žal niso mogle uporabiti. Sedaj je njegovo delo o starejši zgodovini mesta pred nami, preverjeno, urejeno in dopolnjeno z njegovimi sorodnimi samostojnimi članki in njegovim prevodom *Paglovčeve kronike* župnije Šmartno v Tuhinju iz 18. stoletja. Opremljeno je s slikami oseb in krajev, o katerih govori pripoved.

Vse novejše ugotovitve so v opombah pod črto. Tam so tudi sklici na druge strani, kjer se zaradi boljšega razumevanja nekateri podatki ponavljajo. Ponekod so postavljena vprašanja za nadaljnje raziskovanje.

Na koncu so Okruški spominov na profesorja Ivana Ziko, v katerih so zbrani doslej znani njegovi življenjepisni podatki in spomini njegovih najbližjih prijateljev ter nečakov Helene in Jožeta Zike. Opremljeni so s fotografijami iz Medobčinskega muzeja Kamnik in družinskimi fotografijami nečakinje in nečaka.

Sledijo seznam kratic in okrajšav, seznama nekaterih starejših virov in literature, ki jih je uporabljal Ivan Zika, in še seznam novejše literature, kazalo slik in imenika oseb, krajev in stvarni imenik, kar bo gotovo v pomoč bralcem.

Gradivo za knjigo je zbral in uredil France Malešič ob pomoči Zikovih prijateljev Nika Sadnikarja, Janeza Majcenoviča in Tine Romšak, ki je avtorju pomagala z jezikovnim pregledovanjem že pri večini prvih objav. Posebej pomembna je pomoč Medobčinskega muzeja Kamnik in njegove direktorice Zore Torkar, ki je dala na razpolago arhivsko gradivo profesorja Ivana Zike in pomagala s strokovnimi podatki in nasveti. Na najrazličnejše načine so pomagali Vanda Rebolj, Andreja Eržen, Marjeta Humar, Roman Hribar, Matjaž Brojan, Marjan Kordaš in drugi. S strokovnimi nasveti so po-

magali Andrej Kotnik, Saša Lavrinc, Janja Železnikar, Samo Kristen, Peter Kos, Lilijana Žnidaršič Golec, Ferdinand Šerbelj, Peter Fister in drugi. Med ustanovami je Narodni muzej pomagal z Valvasorjevim slikovnim gradivom, numizmatičnimi podatki in fotografijami, Arhiv republike Slovenije s podatki in slikovnim gradivom o najpomembnejših kamniških listinah, od knjižnic pa še posebej Slovanska knjižnica, Narodna in univerzitetna knjižnica in Matična knjižnica Kamnik.

Knjigo je založil Studio Dataprint, d. o. o., pod vodstvom Saša in Tatjane Matičič, oblikoval pa jo je Dušan Sterle.

Izid so omogočili Občina Kamnik, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, akademik prof. dr. Marjan Kordaš ter podjetje Calcit.

Celotna knjiga izpričuje, da ob njeni vsebini oba kasnejša zbornika, tako *Kamnik 1229–1979* kot *Grofje Andeško-Meranski,* izstopita v bistveno bolj pestrih barvah. Prav tako obe njuni vsebini omogočata sozvočje novejših strokovnih ugotovitev prof. dr. Emilijana Cevca, prof. dr. Boža Otorepca in drugih s spoznanji profesorja Ivana Zike. V Otorepčevi predstavitvi listine oglejskega patriarha Bertolda Andeškega iz leta 1232 prav zato dobi poleg splošnega še posebej kamniški pomen njegova odločitev o zapisani besedi – *pismo je skrinja spomina.*

Knjiga je izredno lepa počastitev Kamnika in njegove zgodovine, zato naj pride v roke vseh, ki se veselijo, da živijo v našem lepem mestu. Na vsaki strani jim bo mogoče najti veliko zanimivega, pa tudi odgovor na marsikatero vprašanje in celo kakšno novo spodbudo. Iz vsega tega bo prav gotovo nastalo veliko lepega in dragocenega. To bodo znanstvena raziskovanja in dosežki ali pa imenitni romani, pesmi in drame in še kakšna drugačna umetniška stvaritev – vse v poklon našemu mestu.

Summary

The Kamnik professor Ivan Zika, specialist in the Romanace languages, journalist, chronicler and historian, has been collecting material on the history of the town since 1930. His main work, *750 let mesta Kamnika (The History of Kamnik: 750 Years),* was published regularly in the magazine of the Kamnik municipality from April, 1971 until his sudden death in December, 1976. This work, Kamnik's missing cultural link, was released last September as a printed publication, edited and supplemented with his independent articles concerning the era lasting until the end of the 18th century. It also includes visual material, notes of recent data and findings, as well as lists and indexes.

Helena Plahuta
Tunjiška cesta 2, Kamnik

Osemdeset let bajtarjev na Veliki planini

Turistovska koča na Veliki planini. Iz zbirke Helene Plahuta.

Uvod

Velika planina je bila od nekdaj kot lepa kulisa v ozadju Kamnika, mesta v naročju Grintovcev. Že v davnih časih je privabljala domačine – drzne lovce, ki so sledili divjadi in verjetno prvi raziskali skrivnostni gorski svet, nabiralce zdravilnih zeli in rudosledce, ki so si skušali pomagati s smelim obiskom visoke gore, za njimi pa pastirje, ki so si ogledali svet gora in nanj vsako poletje prignali živino na pašo in se s takšnim »planovanjem« prebijali v boju za obstanek. Ko so se pred dvesto in več leti za gore začeli zanimati tudi mestni ljudje kot naravoslovci ali pa le iz gole radovednosti, se je tudi na Veliki planini začelo razvijati planinstvo. Takšni obiskovalci so bili dolga leta le redki posamezniki in o njih večinoma ni ostalo dosti spominov. Leta 1893 je bilo ustanovljeno Slovensko planinsko društvo in obisk se je povečal. Največkrat je Veliko planino obiskovala skupina drenovcev – planincev, ki so sicer začeli s plezanjem po najvišjih gorah, ob tem pa tudi z zimskimi obiski vrhov in smučanjem. Velika planina je tako dobila svoje prve goreče občudovalce, ki so z lepimi fotografijami ponesli slavo te gorske lepotice daleč naokrog. Prvi smučarji na Veliki planini so bili drenovci, med njimi so bili tudi Rudolf Badjura, Bogumil Brinšek, Pavel in Josip Kunaver. Smučali so na lesenih smučeh z usnjenimi jermeni, pozneje pa s sodobnejšimi Zdarskijevimi smučmi *s trdimi, jeklenimi stremeni in eno samo dolgo palico.* Kamnik je bil na začetku dvajsetega stoletja že na višku turističnega razvoja. Imel je zdravilišče, sobe pri zasebnikih in številna gostišča in gostilne. Obisk v njegovi okolici in gorah nad njim je bil zanimiv za vse.

Pojav prvih turistov na planini

Že več kot sto let je minilo, odkar je leta 1910 dr. Karel Schmidinger, notar iz Kamnika, podaril svojo kočo nad Vovkôvo jamo Slovenskemu planinskemu društvu. Društvo je kočo preuredilo v turistično kočo in jo leta 1912 predalo svojemu namenu. Vse do leta 1921 je bila odprta le poleti. Zlasti v poletni sezoni, ko je bila koča večkrat prenapolnjena, so bili obiskovalci primorani iskati prenočišča tudi pri pastirjih. S pojavom zimske turistike in prvih smučarjev na planini pa je bila koča v sezoni 1921–1922 odprta tudi pozimi. Izletnike, ki so tedaj zahajali na planino in se v poletnem času ustavljali v koči, so pastirji imenovali turiste, zato se je tudi planinske koče kmalu prijelo ime »Turistovska koča«, pogosto pa so uporabljali tudi nemški izraz »Turisten-haus«.

Turisti začnejo najemati pastirske bajte

Koča je bila od leta 1922 oskrbovana tudi pozimi, zato se je skokovito povečal obisk planine tudi v zimskem času, prihajali so zlasti mladi navdušeni smučarji, ki so jim velikoplaninska bela prostranstva ponujala enkratno smuko. Povečana turistovska koča je kmalu postala pretesna za vse obiskovalce. Zato so nekateri med njimi začeli leta 1930 za skromno najemnino najemati pastirske bajte za daljše bivanje na planini med zimsko in pomladno smuko. Med prvimi takšnimi najemniki je bil Kamničan Rajko Gregorc, ki je skupaj z bratom Slavkom najel Havtežovo bajto (ta je bila takrat ena redkih, ki je že imela okno) nad Vovkôvo jamo za bivanje čez zimo. Gregorc je na rami pritovoril »gašperček«; prinesel ga je v nahrbtniku iz Stahovice, mimo Sv. Primoža in Sušav, čez Pasjo peč na Malo in naprej na Veliko planino. Všeč mu je bilo, če je lahko bival na planini v zimskem času, ko se je planina odela v belo kristalno obleko, on pa jo je raziskoval s smučmi in se spuščal po njenih čarobnih predelih. Skupaj z bratom Slavkom sta tako postala začetnika neobičajnega in zanimivega družabnega življenja v gorah, ki se ga je počasi prijelo ime bajtarstvo.

Tako so tudi drugi stalni obiskovalci planine v zimskem času kmalu sledili njunemu zgledu in v treh letih zasedli skoraj vse bajte. Med najemniki so bili v tistih časih večinoma mladi fantje, športniki (planinci, smučarji, alpinisti), ki so se radi predajali užitkom v naravi. Med njimi so bili predvsem študentje, ki so jim domačini pravili »polentarji« (šele pozneje se jih je prijelo ime »bajtarji«), obrtniki in nekaj učiteljev. Prihajali so v glavnem iz Kamnika in Ljubljane. Najemniki so najete bajte urejali, da je bilo bivanje v njih pozimi čim bolj prijetno. Tako so notranjost oblepili s kartonom in lepenko, postavili dimnike, odprta ognjišča pa so zamenjali z manjšimi preprostimi štedilniki (gašperčki). Nekatere bajte so dobile tudi prva okna, ki jih prej niso imele. Običajno so jeseni, ko so pastirji odgnali živino v dolino, bajtarji prišli na planino in si pripravili drva za zimo. Ko je zapadel prvi sneg, so bajte na planini oživele. Bajtarji so se do Kamnika pripeljali z vlakom, od tu pa nadaljevali pot peš do Stahovice. Tam so si nekateri, ki so bili premožnejši, najeli »nosača«. Domačini so čakali v Stahovici ob cesti (ob sobotah in nedeljah). Če je kakšen turist potreboval pomoč, so bili zadovoljni in veseli, saj jim je vsak dinar prišel

Velika planina, smučarji. Iz zbirke Vilka Rifla.

Koča pri Micki na Sušavah. Iz zbirke Vilka Rifla.

Velika planina. Iz zbirke Helene Plahuta.

prav. Nekaj let pred začetkom druge svetovne vojne je do Stahovice enkrat dnevno vozil tudi poštni avtobus, ki je obiskovalcem planine prihranil pešačenje od Kamnika do Stahovice. Bajtarji so na planino najbolj pogosto prihajali iz Stahovice mimo Svetega Primoža, kjer so se pri mežnarju pogosto ustavljali, ali pa so se ustavili šele na Sušavah »pri Micki« (Ljubljančani so imeli navado reči »pri Mojci«), kjer so se v njeni koči pogreli, si privoščili pijačo in enolončnico. Mnogi med njimi so imeli pri njej shranjene tudi smuči. Lastnica koče je bila Marija Slevc, po domače Lužarjeva Micka iz Stahovice. Bajtarji so pot čez Pasjo peč nadaljevali še isti dan, mnogokrat pa šele naslednji dan, saj je marsikaterega premamila vesela družba v topli koči. Sprva so bili med bajtarji predvsem mladi fantje, včasih pa so se znašla med njimi tudi dekleta, ki so rada smučala. Tako so »drušne« s preprosto opremo in na lesenih smučeh čez dan smučale, ob večerih pa so se pogosto zbirale v toplih bajtah in veseljačile. Njihovo druženje po pastirskih bajtah in v Turistovski koči je bilo vedno prijetno in zabavno. Planina je bila v času zimske sezone prepredena s smučinami, saj takrat še ni bilo vlečnic in se je bilo treba na vsako vzpetino povzpeti s »štamfanjem«, šele nato je sledil spust. Najraje so smučali v Repu, na Poljanskem robu, na Njivicah in v Veliki in Mali Vlačici (Tiha dolina).[1]

Prišla je vojna. V ofenzivi Schneegestöber (Snežni metež) v decembru leta 1944 so Nemci skupaj z gorenjskimi domobranci požgali dobršen del pastirskih bajt na Veliki, Mali in Gojški planini, do sredine marca leta 1945 pa še preostale pastirske bajte (122 bajt), s kapelo Marije Snežne in Turistovsko kočo vred.[2]

1 Tone Cevc: *Velika planina; življenje, delo in izročilo pastirjev,* Ljubljana, 1993, str. 70–71; Teja Hlačer: *Ko se planina preobleče, Bajtarstvo Velike planine,* Ljubljana, 2000, str. 25–30; po pripovedi Vlasta Kopača iz Ljubljane.

2 Tone Cevc: *Velika planina; življenje, delo in izročilo pastirjev,* Ljubljana, 1993, str. 39; Vlasto Kopač: *Iverí z Grintovcev,* PZS, Ljubljana, 2006; Vilko Rifel: *Velika planina v odsevu časa,* Kamnik, 2010, str. 134.

Avtobus proti Črnivcu. Iz zbirke Vilka Rifla.

Velika planina. Iz zbirke Helene Plahuta.

Razvoj bajtarstva na planini v obdobju po drugi svetovni vojni

Takoj po vojni so pastirji začeli na novo postavljati bajte. Pastirske bajte, nekdaj ovalne, so zdaj večinoma oglate, a na srečo še vedno tradicionalno krite s skodlami. Obdržala pa se je tudi tradicija, da so kmetje, lastniki, tudi po vojni oddajali bajte turistom in ta bajtarska tradicija se je še bolj utrjevala. Drugega februarja leta 1946 se je v Hauteževo bajto vselil prvi najemnik po vojni, Leon Štiftar - Loni iz Domžal. Jeseni, ko je odšla živina v dolino, so prišli še drugi. Tudi na Malo in Gojško planino. Tako je planina v zimskem času spet oživela, bajtarji pa so nadaljevali s svojim načinom življenja po bajtah. Planina je postala lažje dostopna, ko je začel skozi Stahovico v dolino Črne voziti avtobus. To je bilo kmalu po drugi svetovni vojni. Ob 7. uri je odpeljal iz Ljubnega proti Kamniku in se vračal iz Kamnika ob 16. uri proti Ljubnemu. Kasneje je začel voziti še eden, uro kasneje, ob 8. uri, in se vračal ob 17. uri. Delavski avtobus pa je začel voziti proti koncu šestdesetih let, a le od Kamnika do Rudnika kaolina v Črni. Na savinjsko stran je v tem obdobju vozil le delavski avtobus »litostrojčan«.[3] Na planino pa so hodili pozimi tudi iz vasi Žaga čez »Strmino« do Železničarskega doma na Kisovcu, ki je bil zgrajen leta 1952, in vasi Krivčevo od gostilne pri Jurčku, mimo Podkrajnika na planino Kisovec in naprej na Gojško, Malo in Veliko planino. Največkrat so hodili na planino v skupini, da so lažje gazili sneg. Njihove »drušne« pa so bile vedno dobro in lepo sprejete, kjerkoli so se na poti ustavili. V petdesetih in šestdesetih letih je bilo družabno življenje na višku. Vračali pa so se po isti poti in se v vasi Krivčevo ustavili še v gostilnah pri Jurčku ali pri Logarju, posedeli, modrovali in počakali na avtobus.

Leta 1951 so na Malo planino potegnili tovorno žičnico iz doline Črne. Začela se je gradnja domov. Domžalski dom je bil dograjen leta 1953, Jarški leta 1954 in Črnuški v letu 1970. S tem pa je bilo več prostora tudi za bajtarje. V letu 1958 je arhitekt Vlasto Kopač, ki je že pred tem poskrbel za zaščito pastirskega selišča in ga obvaroval nesmiselnega razdejanja, izdelal urbanistični program za planino za OLO Ljubljana in še posebej načrte šest različno oblikovanih turističnih koč, ki se zgledujejo po pastirskih bajtah. Leta 1960 so začeli graditi tovorno žičnico iz Kamniške Bistrice na planino za prevoz materiala za gradnjo zgornje postaje žičnice. Vlasto Kopač je bil projektant za spodnjo in zgornjo postajo žičnice, pa tudi za hotel Šimnovec in zgornjo postajo sedežnice na vrhu Gradišča. Pravili so, da je urbanist Velike planine. Gostišče Zeleni rob je bilo zgrajeno pozimi 1962/63. Žičnica – gondola – je pripeljala prve obiskovalce na planino v letu 1963, sedežnica pa 1964. Tako se je obisk planine znatno povečal, zlasti v zimskem obdobju.[4]

Bajtarji se organizirajo

S prihodom novih obiskovalcev na planino se je začelo obdobje, ko so bajtarji ugotovili, da potrebujejo trdnejšo povezanost med seboj. Organizirati se je bilo potrebno, da so poskrbeli za ohranjanje pravega bajtarstva. Na novo leto 1961 so bajtarji prvič koledovali. Nosili so koledarje od koče do koče in zbirali prostovoljne prispevke za svoje delo. Izbrali so prvega župana in tajnika. Prvi sestanek je bil leta 1963 v Svatenškovem hlevu. Naslednji je bil 2. januarja 1964 v brunarici vlečnice št. 2. Iz zapisnika je mogoče razbrati, da so se zavzemali za povezovanje med seboj, za dobre odnose s kmeti lastniki bajt in za poživitev družabnega življenja. Sklenjeno je bilo tudi, da bi imeli mesečne sestanke v dolini. Izbrali so vsako prvo sredo v mesecu, kar velja še danes. V poletnem času so od leta 1964 dalje organizirali izletniške ture, včasih eno, včasih pa dve. Maja 1966 so razvili svoj prapor, značke Bajtar pa so bile prvič razdeljene v decembru 1967. Bajtarji so sodelovali s kmeti in pastirji, izbirali svojega župana, fajmoštra, policaja ... in skrbeli za planino. Bajtarji Male in Velike planine so se združili in se leta 1968 organizirali v Županstvo bajtarjev Velike planine. Leta 1973 je PD Bajtar izdalo pregledno karto vseh pastirskih bajt na Veliki planini z domačimi imeni (avtor: Vlasto Kopač).[5] Vsako leto so bili bolj dejavni in se v letu 1974 kot sekcija priključili PD Kamnik.

3 Po pripovedi Jožefa Rifla, Riflovega iz Žage.

4 Nace Novak: *Šestdeset let bajtarstva na Veliki planini,* samozaložba, 1991; Teja Hlačer: *Ko se planina preobleče; Bajtarstvo Velike planine*, Ljubljana, 2000.

5 Tone Cevc: *Velika planina; življenje, delo in izročilo pastirjev,* Ljubljana, 1993; Teja Hlačer: *Ko se planina preobleče, Bajtarstvo Velike planine*, Ljubljana, 2000.

Bajtarska značka in prapor. Foto: Helena Plahuta.

Pred Domžalskim domom po občnem zboru društva. Arhiv: Helena Plahuta.

Planinsko društvo Bajtar

Drugega januarja 1989 so na občnem zboru na Veliki planini ustanovili Planinsko društvo Bajtar Velika planina s sedežem v Stahovici št. 20. Društvo je bilo registrirano in vpisano v register društev pod zaporedno številko 137 z odločbo št. 024-1/1-1989, dne 18. januarja 1989, in je združeno z drugimi planinskimi društvi v Sloveniji v Planinski zvezi Slovenije. Za župana je bil izvoljen Štefan Lavriša. Najvišji organ društva je občni zbor, ki ga predstavljajo vsi člani. Društvo vodi predsednik društva oziroma župan, ki se voli na dve leti. V letu 2012 je naš župan Vinko Poličnik. Odbor društva sestavljajo: župan, tajnik, blagajnik, kulturnik, gospodar, župnik, kuhar, policaj, 'dohtar', markacist, reševalec in zapisnikar. Naše članstvo šteje okrog

Farovž. Foto: Helena Plahuta.

Na golažu. Foto: Helena Plahuta.

140 bajtarjev. Društvo ima sestanek vsako prvo sredo v mesecu Pri Marjanci na Kolodvorski 5 v Kamniku. Prihajamo iz vseh delov Slovenije, od Velenja do Grosuplja in Jesenic. Naši markacisti skrbno vzdržujejo gorske poti po planini in Dolu do doline, udeležujejo pa se tudi ostalih markacijskih akcij PD Kamnik. Včasih je res težko hoditi na sestanke in prireditve, ko so vremenske razmere neugodne. Takrat zmagata dobra volja in prijateljstvo, ki se vsa leta tketa med nami. Naj bo še dolgo tako. Bajtarji so veseli ljudje in marsikatero uganejo. Veliko veselja je pri »bajtarskih krstih«. Zadnji čas sodelujejo tudi na tekmovanju smučarjev starodobnikov – kamniških grč na Veliki planini, kjer z veseljem krstijo koga od udeležencev na tekmovanju s starimi smučmi.

Utrinki iz bajtarskih šeg in običajev

Praznik bajtarjev je vedno prvo soboto v oktobru. Takrat se na planini zberejo bajtarji in drugi obiskovalci. Središče vsega dogajanja pa je pastirsko naselje »Veliki stan«, kjer kuhamo golaž. Na prireditvenem prostoru, okrašenem v ta namen, je bajtarska zastava. Pod njenim okriljem se podeljujejo bajtarjem, članom PD Bajtar Velika planina, bajtarske značke, priznanja in pohvale. V programu je tudi simbolična »predaja ključa« med pastirjem in bajtarjem, ki obljubi, da bo čez zimo skrbel za bajto in planino ter jo predal kmetu, ko junija pržene živino. Ko je golaž kuhan, ga s svojim »bajtarskim farovžem požegna župnik«. Šele takrat se začne golaž deliti, kajti v nasprotnem primeru ne bi bil dober. Nato pa pride čas za druženje in veselo razpoloženje, ki je bajtarjem pisano na kožo. Vreme jim kdaj zagode, vendar tudi sneg ni ovira!

Za novo leto se koleduje. Začelo se je davnega leta 1961. Sneg in slabo vreme nista ovira. Koledniki, ki hodijo od bajte do bajte, nosijo koledarje. Ob dovtipih in šalah voščijo srečno novo leto in pribijejo novi koledar, ki ga je treba plačati s prostovoljnim prispevkom. To je zahtevno koledniško delo, saj prehodijo velik del zasnežene planine, obiščejo po trideset do štirideset bajt. Vseskozi morajo paziti, da se ne zamerijo, ko odklanjajo kozarček žganega. V nasprotnem primeru bi bilo koledovanje neuspešno. Na bajtarskem koledarju so vedno navedene vse glavne dejavnosti tistega leta, ki jih sprejmejo na občnem zboru. Ti datumi tudi vedno držijo! Občni zbor imajo 2. januarja v enem od domov na planini. Na njem preberejo poročila o delovanju med letom, potrdijo organe društva in sprejmejo nove aktivnosti.

V februarju, ko so počitnice, se v veliko zadovoljstvo otrok z vseh koncev naše domovine izvedejo Pastirčkove igre (od leta 1984 dalje). Postavijo veleslalomsko progo pri katerem od domov ali pastirskem stanu. Otroci so stari od enega do 14 let. Razporejeni so v tri kategorije. Peljejo dve vožnji. Upoštevajo oba časa vožnje, najboljši trije v kategoriji dobijo medalje, vsak, ki tekmuje, pa pisno priznanje in praktično nagrado (šolske potrebščine, sadje, čokolado). Na koncu vsi dobijo vročo hrenovko in čaj. Gledalci (odrasli seveda) pa se »pocrkljajo« s kuhanim vinom.

Pustni smuk organizirajo na pustno soboto (od leta 1974 dalje). Tekmujejo lahko le pustne maske. Zmaga tekmovalec s srednjim časom, drugi tekmovalec je tisti, ki ima prvi čas, tretji pa tekmovalec z zadnjim časom. Nagrade so kravji zvonci različnih velikosti.

Izberejo tudi najboljše maske. Prve tri dobijo lične koške z bajtarskim znakom in bogato vsebino. Prva nagrada je krača, zeljnata glava in toaletni papir, za drugo nagrado je zeljnata glava in toaletni papir, za tretjo nagrado pa je v košku le toaletni papir. Nagradijo tudi najmlajšega udeleženca tekmovanja. Takrat po planini zadiši po krofih, ki jih razdelijo med tekmovalce in udeležence.

Leta 1987 so takoj po koncu Kompasovih in Delovih športnih iger na pustno nedeljo bajtarji izvedli pokop pusta. Imeli so lepo krsto z napisom Pogrebno-turistični center, ki sta jo pripeljala bajtarja na smučeh, oblečena v okostnjaka. Napis je bil namenjen Komunalnemu podjetju Kamnik, ki je tedaj upravljalo s smučarskimi objekti in gondolsko žičnico na Veliki planini. Na prizorišču je bilo okrog 300 gledalcev, ko je pristopilo županstvo bajtarjev in začelo obred. Na ukaz so zbrani takoj pokleknili in sodelovali. Velik trenutek je bil, ko je krsta zagorela in je iz nje ušla duša Pusta.[6]

Zanimiv je tudi dogodek 1. maja, ko je organiziran turni smuk (s starimi smučmi) po velikoplaninskem naselju, pa spust v lavorju itd. Sploh je lahko zelo veselo. Ker v maju ni veliko snega, včasih pa sploh nič, nanosijo sneg za spust v lavorju iz Vetrnice. Tekmovalci morajo imeti čim starejše smuči, dolge do 110 cm.

6 Nace Novak: *Šestdeset let bajtarstva na Veliki planini,* samozaložba, 1991; Teja Hlačer: *Ko se planina preobleče, Bajtarstvo Velike planine*, Ljubljana, 2000.

Ljudje in čas

Koledar iz leta 1961. Iz zbirke Štefana Lavriše.

Smučke pred startom namažejo z raznimi »mažami«, kot so pasta za čevlje, olje vseh vrst, kravjeki ... Proga je postavljena po celem velikoplaninskem Stanu. Začne se s startom pri kapeli Marije Snežne. Vsak najprej opravi servis smuči in dohtarski pregled. Dohtar brizgne z injekcijo vsakemu tekmovalcu – v usta mešanico žganih pijač. Nato mora tekmovalec pojesti pol suhe žemlje in zažvižgati. Potem lahko starta. Prva postaja je pri Urinovi bajti, kjer je treba pojesti feferon. Nato sledi »štamfanje« do naslednje postaje na Njivicah. Tu je treba zvrniti šilce žganja. Potem sledi spust, smuk do »čajne postaje«. Vsak tekmovalec mora pred nadaljevanjem spiti skodelico vrelega čaja. Da si ohladi usta, se v smuku spusti do korita za napajanje živine, kjer je treba spiti neznano močno mešanico in spet zažvižgati. Tokrat pesem Na planincah sončece sije. Prej je bil cilj pri križu – razpelu sredi planine, zadnje čase pa je pri Svržinovi bajti. Tu pričaka tekmovalce največ gledalcev. Tekma je omejena na eno uro. Tisti, ki pride zadnji v cilj, dobi za nagrado »veliko kahlo« (nočna posoda), zmagovalec pa prehodni pokal. Tega so po dvajsetih letih, ko je romal od enega do drugega tekmovalca, zamenjali in naredili novega. Vsako leto nanj dodajo bajtarski znak z vgraviranim imenom zmagovalca.

Ženske pa se spuščajo v lavorju. Dve vožnji, zmaga najhitrejša obeh voženj. Vsi tekmovalci prejmejo pisna priznanja. Včasih so volili tudi »miss dilco«. Zadnja leta pa se je to opustilo.

Maja je čiščenje planine, da jo pripravijo za živino, ki prihaja v začetku junija in ostane do srede septembra. Takrat jim prisluhne tudi občina Kamnik in sodeluje pri odvozu smeti s finančno podporo. Poleti naredijo še kakšno planinsko turo in si ogledajo zanimivosti Slovenije in zamejstva.

Pastirčkove igre. Iz zbirke Helene Plahuta.

V letu, ko je bilo ustanovljeno PD Bajtar Velika planina, se je 20. avgusta 1989 ponesrečil dolgoletni bajtar, planinec, gorski reševalec Miha Habjan - Mihol. Njemu v spomin vsako leto v avgustu, letos že dvaindvajsetič, organizirajo Miholov pohod na Kokrsko sedlo.

Dejavni pa so bili tudi na drugih področjih. Leta 1977 in 1986 so sodelovali pri delih na Kokrskem sedlu (stopnice, plošča). Leta 1988 so izkopali temelje za postavitev kapele Marije Snežne, jih zabetonirali in s kamenjem sezidali dobrih pol metra zidu, na katerem stoji leseni del kapelice. Vsa zidarska dela in material za zidavo in tlak so prispevali bajtarji. Kapelo je leta 1988 blagoslovil slovenski metropolit Alojzij Šuštar.

Koledar za leto 2012. Iz zbirke Helene Plahuta.

Pustni smuk. Iz zbirke Helene Plahuta.

Turni smuk. Foto: Helena Plahuta.

Ob svojih praznovanjih pa bajtarji radi poskrbijo za presenečanja. Ob 60-letnici je Nace Novak napisal knjigo *Šestdeset let bajtarstva na Veliki planini.* Za 65-letnico je bila izdana bajtarska pesmarica *100 planinskih pesmi*. Pesmi sta izbrala Miro Repič in France Malešič, notni zapis pa je delo Mira Repiča. Ilustracije je izdelal Igor Rehar, fotografija na naslovnici pa je delo Staneta Klemenca. Pesem Na Veliko planino je postala bajtarska himna.

O bajtarstvu naše planine je pisala Teja Hlačer v delu *Ko se planina preobleče* in ga predstavila za našo 70-letnico. Ob tej priložnosti sta bili postavljeni tudi fotografski razstavi Helene Plahuta in Cirila Velkovrha. Ko so praznovali 75 let bajtarstva, so povabili na planino nadškofa msgr. Alojza Urana, ki je za bajtarje daroval sveto mašo v kapeli Marije Snežne. Ob tem jubileju je bila postavljena tudi razgledna plošča Roža vrhov na vrhu Gradišča (1668 m), za katero ima največ zaslug Miro Šuštar. Častitljivi jubilej, 80 let bajtarstva na Veliki planini, je v knjigi, ki jo je izdal Vilko Rifel in nosi naslov *Velika planina v odsevu časa*, opisala bajtarka Helena Plahuta.

V zadnjem obdobju (2011) so bile na naši planini posnete bajtarske dejavnosti, ki jih je RTV Slovenija predstavila v oddajah Na lepše in Slovenski magazin. S tem so bajtarji ponesli vest o svojem delu in prireditvah po vsem svetu, saj te oddaje predvajajo v več jezikih in na tujih omrežjih.

V jesenskem času v zadnjih letih organizirajo piknik, na katerem se starejši bajtarji, ki ne prihajajo več na planino, družijo z mlajšimi in obujajo spomine.

Pri prireditvah jim rada priskoči na pomoč Agrarna skupnost – Pašna skupnost Velika planina. Pomagajo jim tudi člani Družbe Velika planina, d. o. o.

Zaključek

Bajtar, ki obiskuje planino že več kot 23 let, pravi takole:

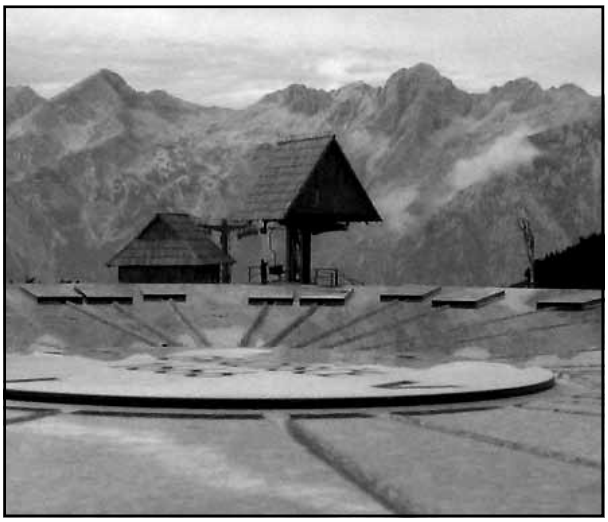
»Bajtarstvo je postalo način doživljanja prostega časa za vse tiste, ki so planino nosili v srcu in so prosti čas namenjali njej.« Slavc Gerlica - Encijan se je pred časom poslovil od planine z besedami: »Čutim, da sem se planini oddolžil.« Planini smo pravzaprav vsi dolžniki in prav je, da ji njeno dobroto vračamo vsaj z ohranjanjem temeljnega bajtarskega občestva. Sprejela nas je v svoje naročje in nam z vso svojo lepoto in prvinskostjo ponudila beg od nesmiselnega potrošništva. Dopustila nam je, da smo lahko vso pezo in bizarnost sodobnega časa nadomestili z vsem tistim, kar je vredno človeka.

Summary

The following paper presents crofting at Velika planina, which began in 1910. The crofters rented the shepherds' huts during the winter. The author will describe how skiers once travelled to Velika planina, organized a society of crofters, crofters' traditions and customs as well as the meaning of crofting for the modern man.

Nadškof Uran na planini. Iz zbirke Helene Plahuta.

Roža vrhov. Foto: Helena Plahuta.

Knjiga Vilka Rifla. Foto: Helena Plahuta.

Viri

Zbornik PD Kamnik, 1993.
Tone Cevc, 1993: *Velika planina, življenje, delo in izročilo pastirjev.* Ljubljana: [samozal.] T. Cevc, Inštitut za slovensko narodopisje Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU. 108 str.
Tone Cevc, 1997: *Davne sledi človeka v Kamniških Alpah.* Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU. 107 str.
Nace Novak, 1991: *Šestdeset let bajtarstva na Veliki planini.* Vrhpolje: samozal. 59 str.
Teja Hlačer, 2000: *Ko se planina preobleče, Bajtarstvo Velike planine.* Ljubljana [i. e.], Trzin: samozal. 130 str.
France Malešič in dr., 2002: *Zgodovina reševanja v gorah nad Kamnikom.* Ljubljana: Planinska zveza Slovenije. 471 str.
Vlasto Kopač, 2006: *Iveri z Grintovcev.* Ljubljana: Planinska zveza Slovenije. 238 str.
Vilko Rifel, 2010: *Velika planina v odsevu časa.* Kamnik: Studio Dataprint. 256 str.

Ustni viri

Vlasto Kopač, 1913–2006, Ljubljana.
Vilko Rifel, roj. 1966, Žaga 11a, Stahovica.
Jožef Rifel, roj. 1944, Žaga 11a, Stahovica.
France Malešič, roj. 1944, Levstikova 6, Kamnik.
Boris Štupar, roj. 1963, Podlom 6a, Stahovica.
Miro Štebe, roj. 1953, Ljubljanska c. 18a, Trzin.
Vinko Poličnik, 1957, Podvolovjek 47, Luče.
Starejši bajtarji in pastirji.

Marinka Mošnik, publicistka
Golice 14E, Laze v Tuhinju

Ivanka Smolnikar

**Sorodnica pesnika Prešerna,
nadškofa Vovka in pisatelja Finžgarja,
rojena v Prešernovi rojstni hiši
in tudi njena zadnja prebivalka.**

Čeprav bo Kamničanka Ivanka Smolnikar v letu 2012 dopolnila 90 let,[1] je še vedno polna življenjske energije. Nikoli ne miruje, skrbi za velik zelenjavni vrt, peče kruh, kuha žganje, prebere vse časopise, ki ji pridejo pod roke, sledi dogajanju doma in po svetu, z veseljem pa se vrača v rodno Vrbo na Gorenjskem. Rodila se je namreč v isti hiši kot pesnik France Prešeren in sto let za njim ljubljanski nadškof Anton Vovk. Z njima je v sorodu po očetovi strani; pisatelj Fran Saleški Finžgar pa je bil bratranec njenega starega očeta po mamini strani in zaslužen, da je Prešernova rojstna hiša sedaj muzej.

Prešernov rod

Prešernov rod se v Vrbi zasledi že v sredini 17. stoletja. Za pesnikovim pradedom Jožefom Prešernom (1693–1754) je kmetijo pri Rib'čevih v Vrbi številka 1[2] prevzel njegov sin Jernej (1742–1800). Z ženo Mino[3] sta imela šest otrok. Doma je ostal najstarejši, Šimen (1762–1837), ki se je leta 1797 poročil z Mino Svetina (1774–1842) iz Žirovnice. Od osmih otrok[4] je bil France (pesnik) tretji po vrsti, šesta pa Mina (pesnikova sestra).

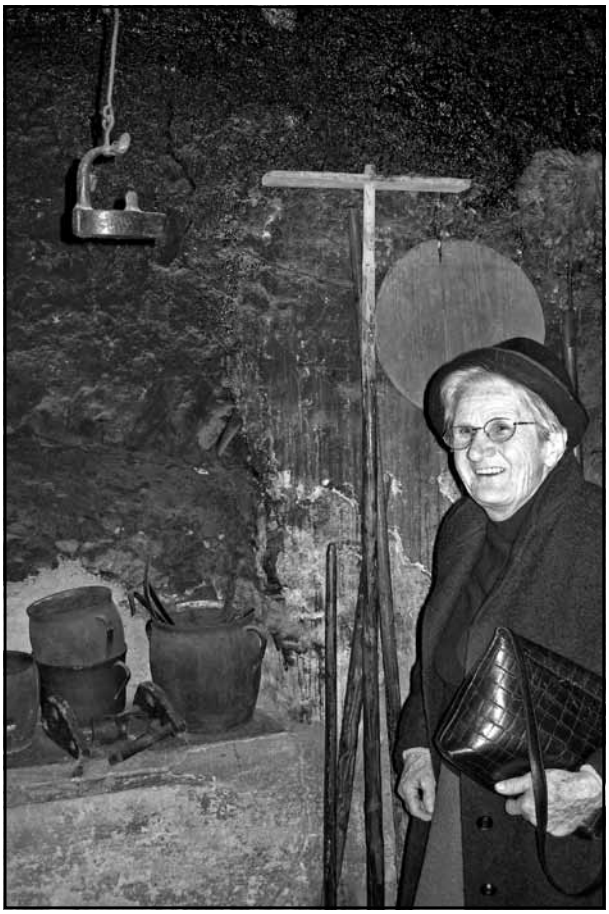
Oče Šimen je bil sicer napreden gospodar in je želel, da doma ostane France. Ker pa je bila mati Mina bolj izobražena in – lahko bi rekli, »da je ona nosila hlače«, kar je bilo za tisti čas gotovo zelo nenavadno – je želela svojim otrokom omogočiti preboj v meščanski sloj, zato je upala, da bodo sinovi postali duhovniki. Otroke je naučila pisati in brati, zgodaj jih je poslala od doma; hčerke so gospodinjile stricem duhovnikom,[5] vsi trije sinovi so se šolali.

Ker je Jožef že kot študent umrl, Jurij je postal duhovnik, France se je odločil za pravo, je na domu ostala hči Mina (1808–1878), ki je po očetu prevzela posestvo. Leta 1827 se je poročila z Jožefom Vovkom (1806–1881) s Črnivca v župniji Mošnje in mu rodila devet otrok.

Zadnji gospodar pri Rib'ču s priimkom Prešeren je bil pesnikov oče Šimen. Od poroke pesnikove sestre

Sedanja oskrbnica Prešernove rojstne hiše rada prisluhne pripovedi Ivanke Smolnikar (na sliki), kako so včasih živeli. Vrba 2011, foto: Marinka Mošnik.

V črni kuhinji se je velikokrat kaj polilo ... Vrba 2011, foto: Marinka Mošnik.

1 Rojena je bila 9. 6. 1922.

2 Iz hišne številke 1 lahko sklepamo, da je to najstarejša hiša v vasi.

3 Rojena Prešeren, po domače Boštjanova.

4 Jera (1798–1876), Katra (1799–1873), France (1800–1849), Jože (1803–1818), Jurij (1806–1868), Mina (1808–1878), Urša (1809–1878), Lenka (1811–1891).

5 Pesnik France Prešeren je imel šest stricev duhovnikov: tri po očetovi in tri po materini strani. (Ludovik Ceglar: *Nadškof Vovk in njegov čas 1900–1963*, I. del, Celovec, 1993, str. 8)

V Vrbi 8. februarja 2009. Na fotografiji od leve: Ivanka Smolnikar, predsednik RS Danilo Türk, sin Tone Smolnikar in sestri Francka ter Kati. Vrba 2009, foto: Marinka Mošnik.

Mine dalje se na Rib'čevini pojavlja priimek Vovk[6] – zadnja gospodarja, ki sta z družino živela v tej hiši, sta bila Ivankina starša Janez in Marija Vovk.

Pesnik France Prešeren je Ivankin praprastric

Ivanka Smolnikar, rojena Vovk, je prapranečakinja pesnika Franceta Prešerna, z njim je v sorodu v četrtem kolenu. Jožef Vovk (1844–1904), sin pesnikove sestre Mine, je bil njen stari oče. Poročen je bil z Marijo Debelak iz Srednje Dobrave (poročil se je pri 37-tih; nevesto mu je menda pomagal izbrati župnik Jakob Aljaž). Za njim je posestvo pri Rib'ču prevzel njegov sin, Ivankin oče, Janez Vovk (1883–1935), ki je bil poročen z Marijo Fertin, Kraljičevo z Breznice. Poročila sta se 30. septembra 1918. *»Zanimivo je bilo to,«* pravi Ivanka, *»da sta se poročila vsak zase, narazen. Mama Mina v Breznici, oče, ki je bil med prvo svetovno vojno na fronti in ujet v Galiciji in je bil tudi Maistrov borec, pa v Mariboru! Zakaj tako, nismo otroci nikoli vprašali. Veste, nismo upali. Včasih je bilo drugače, smo imeli drugačen odnos do staršev, smo jih vikali.«*

Janez in Mina Vovk sta imela deset otrok, devet hčera in sina: najstarejša je bila Mici (1921), za njo

Ivanka pred rodovnikom v Prešernovi in svoji rojstni hiši. Vrba 2011, foto: Marinka Mošnik.

Ivanka (1922), Kati (1923), naslednje leto ni bilo nič, potem pa Julka (1925), Tončka (1926), Jože (1927), Francka (1928), Tilka (1930), Angelca (1933) in Helenca (1934).[7] Brat Jože je po nekaj tednih umrl, najmlajša Helenca pa tudi, stara komaj eno leto.

Ivanka se spominja, da si je oče zelo želel, da gre priimek Vovk naprej in se je po petih hčerah zelo razveselil rojstva sina: *»Ko je ta fant po dveh tednih umrl, je oče rekel, da bi raje videl, če bi vse pogorelo, vsa*

6 V Knjigi faranov župnije Breznica je priimek Volk sprva pisan s črko l: Jožef Volk (roj. 1806). Pri sinu Jožefu (roj. 1844) priimek ni zapisan. Pri njegovem sinu Janezu (roj. 1883) je prvič zapisano Vovk. Oblika priimka Vovk se je torej udomačila kasneje. (Ludovik Ceglar: *Nadškof Vovk in njegov čas 1900–1963*, I. del, Celovec, 1993, str. 9)

7 Uradna imena otrok Janeza in Marije Vovk so: Marija, Ivana, Katarina, Julijana, Antonija, Jožef, Frančiška, Matilda, Angela in Helena.

Ob kulturnem prazniku je v Vrbi veliko novinarjev in Ivanka rada odgovarja na njihova vprašanja. Vrba 2011, foto: Marinka Mošnik.

hiša, ves hlev, vse, samo da bi sin ostal. Takrat ni bilo toliko zdravniške pomoči kot danes, otroci so umirali doma, v naročju svojih mater. Kasneje so se rodile še štiri hčerke, sina ni bilo ...« To je bil zadnji rod, ki je bil rojen in je še živel v Prešernovi rojstni hiši.

Življenje v Prešernovi rojstni hiši v Vrbi

Vrba je prijetna vasica s cerkvijo sv. Marka v župniji Breznica[8] na Gorenjskem. Sredi vasi stoji mogočna lipa, okrog nje je dvanajst kamnov. *»Kamni so bili različnih velikosti,«* se spominja Ivanka. *»Označevali so kmetije v vasi. Večji kmet je bil, večji kamen je imel. Tu so se ob nedeljah po maši zbirali vaški gospodarji in tam so po navadi imeli sejo, kot bi danes rekli, in se pogovarjali o skupni, srenjski lastnini in o drugih pomembnih stvareh. Kako velik je bil Rib'čev kamen, se pa že ne spomnim.«*

Prešernova, se pravi Rib'čeva kmetija iz Vrbe, je bila velika, merila je okrog trinajst hektarjev. Ivanka pravi: *»Oče Janez je pripovedoval, da je bil star 21 let, ko mu je leta 1904 umrl oče, čez 13 let (1917) še mama in je kot najstarejši pri 34-tih moral prevzeti vajeti kmetije v svoje roke. Ker je bil na fronti, sta se z mamo ločeno poročila in Rib'čeva kmetija je dobila novo gospodinjo. Po vrnitvi domov mu je kot gospodarju kar dobro šlo, saj je barantal s konji. Pa tudi na polju smo pridelali veliko žita in ga tudi prodali: pšenico, koruzo, ječmen, rž, proso, sivo in črno ajdo. Na njivah se je vse delalo ročno. Na roke smo trosili gnoj, koruzo smo dvakrat pleli. A ni zanimivo – okopavali pa nikoli nismo! Vse smo opleli s 'pralco', po kolenih ... 'Ta velika' njiva je segala od Vrbe do stare glavne ceste. Na njej smo res veliko pridelali. Po drugi svetovni vojni so nam jo vzeli, nacionalizirali, tako kot tudi drugim kmetom. Kaj hočeš, takšni časi so bili ... Pred nekaj leti je sestra nekaj malega odškodnine dobila zanjo, nekaj drobiža ...«*

Zamisli se in nadaljuje: *»Veliko dela je bilo, zato je*

8 Iz te župnije je v sto letih (od 1800 do 1900) izšlo kar 120 izobražencev: duhovnikov, uradnikov, oficirjev in učiteljev. Med njimi: pesnik France Prešeren, Matija Čop, pisatelja Fran Saleški Finžgar in Janez Jalen, jezuit Anton Prešeren ter škofa Janez Krizostom Pogačar in Anton Vovk. (Ludovik Ceglar, *Nadškof Vovk in njegov čas 1900–1963*, I. del, Celovec, 1993, str. 7)

Vsako leto znova se na Prešernov dan vpiše v spominsko knjigo. Vrba 2011, foto: Marinka Mošnik.

Ivanka s sestro na pragu rojstne hiše v Vrbi. Vrba 2011, foto: Marinka Mošnik.

Vovkova nečakinja Ivanka Smolnikar pravi, da je stric Anton zaradi zažiga veliko pretrpel ... Foto: Marinka Mošnik.

Ivankina mama Marija Vovk, rojena Fertin, na dan poroke. Arhiv: Ivanka Smolnikar.

Ivankin oče Janez Vovk na dan poroke. Poročila sta se ločeno. Arhiv: Ivanka Smolnikar.

Ob slovesni otvoritvi Prešernove rojstne hiše (muzeja) leta 1939 so se tudi tri Rib'čeve punce oblekle v narodno nošo. Stojijo v zadnji vrsti: Kati (druga z leve), Marija (predzadnja) in Ivanka (zadnja). Arhiv: Ivanka Smolnikar.

bil pri hiši hlapec, nekaj časa tudi dekla, najemali smo tudi delavce. Spomnim se, da sva šla z očetom kar nekajkrat z lojtrnikom in s konji v Begunje iskat kaznjenke, da so pomagale pri žetvi.«

Pri Rib'čevih so imeli veliko živine. Po šest do osem govedi, po dva konja, nekdaj celo tri, tudi žrebce, saj so k njim drugi kmetje vozili kobile na pripust. Redili so po štiri prašiče, kakšnega so tudi prodali. Meso in potica sta bila na mizi le ob največjih praznikih. Ko je dozorel ječmen, so se razveselili kruha iz ječmenove moke, sicer pa je mama vsak teden enkrat v veliki kmečki peči spekla deset hlebcev kruha. Veliko so pridelali, a je bilo pri hiši veliko ust, zato so živeli skromno.

»Na Lipcah smo imeli en hektar travnika,« se spominja Ivanka, *»kjer smo samo enkrat na leto kosili, pa takrat tako garali, da smo v enem dnevu posušili in na skedenj speljali. Tja smo vozili sušit tudi lan, ki smo ga pridelovali med drugo svetovno vojno. Mama ga je kasneje v Domžalah zamenjala za olje.«*

Travnik je bil v neposredni bližini današnjega igrišča za golf na Bledu,[9] ki je bilo tam že pred drugo svetovno vojno, na srenjski zemlji, potem je bilo ukinjeno in pred desetletji znova vzpostavljeno. Ivanka se ob spominih nasmeje: *»Tam smo starejše Rib'čeve sestre golf žogice pobirale in veliko zaslužile. Vsaka je imela določenega svojega igralca. Bolj pogosto so 'naši' igralci prihajali, več smo zaslužile. Z denarjem smo lažje plačali delavce, ki so pomagali na polju, ga nismo smele zase zadržati. Strojev takrat še ni bilo, toda ali si lahko mislite, da je oče že leta 1933 motor 'naštimal', pa elektriko? Mlatilnica in slamoreznica sta nam močno olajšali delo.«*

Sedem Ribč'evih sester ob Ivankini osemdesetletnici leta 2002. Od leve: Angelca, Francka, Tilka, Julka, Ivanka, Kati in Marija. Arhiv: Ivanka Smolnikar.

Same ženske pri hiši

Oče Janez je bil star komaj 52 let, ko je leta 1935 umrl. Za vodenico, tako kot pesnik Prešeren. Čutil je, da odhaja. Ko je umiral, je rekel, da bi ta mali dve hčerki najraje vzel s seboj. Vedel je, kako hudo bo na kmetiji brez gospodarjeve roke. Helenca je bila takrat stara 11 mesecev in en mesec po očetovi smrti, stara točno eno leto, je tudi ona umrla. Na veliki kmetiji je ostala mlada vdova, 43-letna mama Marija, Minca[10] so jo klicali, z osmimi mladoletnimi hčerkami.

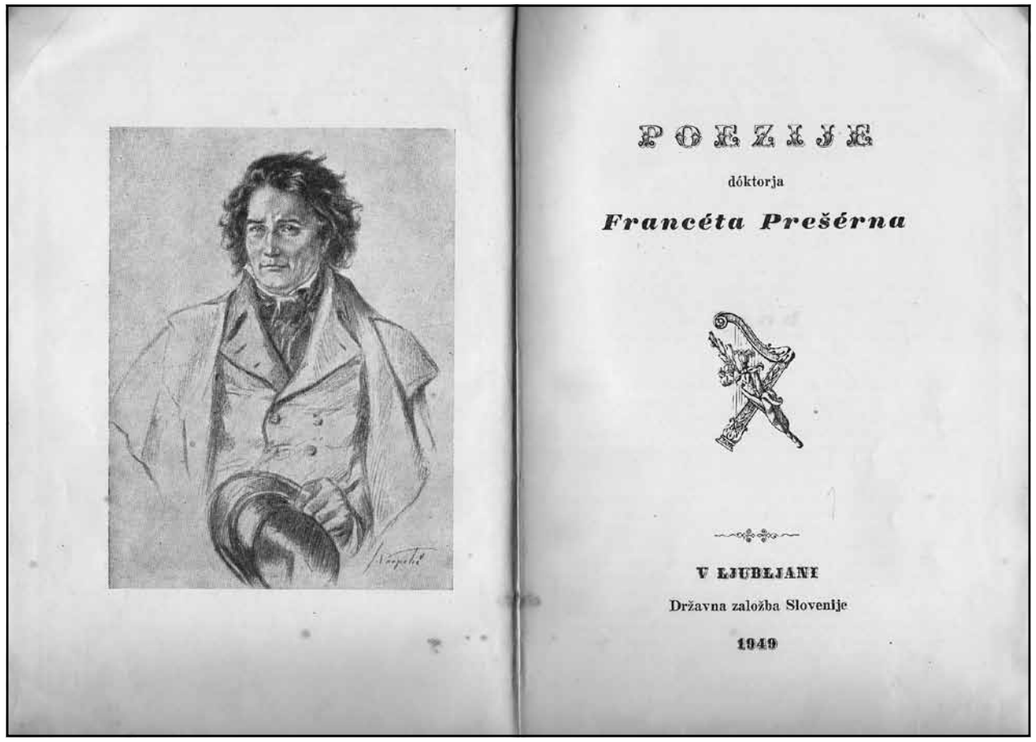
Ivanka se spominja: *»Ne morete si misliti, kako hudo je bilo. Same ženske pri hiši. Najstarejša sestra Mici je komaj končala osnovno šolo, bila je stara 14 let, jaz 13, Angelca komaj dve leti. Prijele smo za vsako delo, fejst smo prijele za delo. Dela je bilo veliko, saj smo imeli pravzaprav dve kmetiji, tudi mamino, ki jo je podedovala na Breznici in jo je dala v najem, da je vsaj od tam padel kakšen dinar.[11] Najemnina je šla za davke in za 'sekorant', kakor je zavarovanju za hišo rekla mama.*

Ker sem bila med starejšimi otroki, sem po očetovi smrti morala poprijeti za najtežja moška dela. Starejša sestra Mici je mami veliko pomagala na polju, Kati je hodila še v šolo, a je rada pomivala, pospravljala in ribala lesena tla. Četrta, Julka, je za vse prijela, za koso, za plug. Je šlo včasih štiri, pet koscev že zgodaj zjutraj kosit, ko je bila še tema, pa sestra Julka med njimi in jim je vedno 'štih' držala. S 14 leti je že kosila travo, s konjem orala na njivi. Za občudovat! Jaz sem tudi molzla, šivala, kuhala – pa veste kje? V črni

9 Leta 1936 so na željo diplomatov, ki so v poletnih mesecih uradovali na Bledu, kjer je bila letna rezidenca jugoslovanskega kralja, zgradili prvo igrišče za golf v Sloveniji. Druga svetovna vojna je prekinila igranje golfa na Bledu, prenovljeno igrišče z 18 luknjami je bilo uradno odprto šele leta 1977. (*Kratka zgodovina golfa v Sloveniji*, www.golfportal.info)

10 Zanimivo je, da se kar v šestih rodovih, ki so gospodarili pri Rib'čevih v Vrbi, ponavlja materino ime Mina. Uradno so bile verjetno vse krščene za Marijo, klicali so jih pa Mina, Minca. Že Prešernova stara mama je bila Mina, pa njegovi mama in sestra, nečakova žena in tudi Ivankini mama in sestra.

11 Dinar je ime več valut na območju nekdanje Jugoslavije. Ime je dobil po gorovju Dinara. Jugoslovanski dinar (DIN) je bil valuta predvojne Kraljevine Jugoslavije, povojne Socialistične federativne republike Jugoslavije in Zvezne republike Jugoslavije. V Sloveniji ga je ob osamosvojitvi leta 1991 zamenjal slovenski tolar. Oznaka valute je bila YUD, manjše enote pa pare: 1 dinar = 100 par. (/http//:sl.wikipedia.org/wiki/*Jugoslovanski_dinar*)

Poezije dr. Franceta Prešerna, izdane ob stoletnici pesnikove smrti leta 1949, je krasila pesnikova podoba, posneta po izvirniku kamniškega slikarja Ivana Vavpotiča. Knjiga je bila shranjena v Prešernovi rojstni hiši (nosi njen žig), leta 2011 pa se je znašla na bolšjem sejmu v Kranju. Foto: Marinka Mošnik.

kuhinji! O, kolikokrat se mi je kaj polilo, ko sem lonce vlekla iz peči!«

Mladi vdovi so nekateri želeli »priskrbeti« skrbnika za otroke in gospodarja kmetije. Toda vztrajala je, da je sama zmožna poskrbeti zanje. In je. Naučila jih je delati, spoštovati zemljo in ljudi, tudi berače: *»Če boš dal kos kruha revežu, ga tudi tebi ne bo zmanjkalo.«*

Ivanka pravi: *»Po moje je sorodnike bolj skrbelo nekaj drugega. Očetova sestra Mica je takrat hotela prevzeti vso komando. Pa še to je bilo. V Prešernovi hiši je bil vedno hlapec. Stric Lovrenc in stric Anton pa nista želela, da bi bil pri hiši s samimi ženskami. Punce smo odraščale, mama je bila pa tudi še zelo mlada in sta se bala … Je stric Tona rekel, da raje dve dekli plača, kakor da bi bil hlapec pri hiši. Da se ne bi kaj zgodilo.«* Številna družina se je ob pomoči strica Lovrenca, strica Antona, sosedov, predvsem Lenčkovega Lojza in Pogačarjevega ata, skromno preživljala ob mleku, polenti, žgancih, krompirju in zelju.

Velik dobrotnik – ljubljanski nadškof Anton Vovk

Sto let za pesnikom Francetom Prešernom se je v njegovi rojstni hiši v Vrbi rodil Anton Vovk,[12] brat Ivankinega očeta Janeza Vovka, ki je bil najstarejši, Anton pa najmlajši od devetih otrok Jožefa in Marije Vovk.

Anton še ni imel štiri leta, ko jim je umrl oče. Za otroke je skrbela mati. Janez (Ivankin oče) je po mamini smrti prevzel kmetijo. Trdo je moral garati, saj je moral doštudirati brata Antona, ki je leta 1923 bral novo mašo.

»Stric Anton – klicali smo ga stric Tona – je bil po očetovi smrti velik dobrotnik naše družine. Takrat je bil župnik v Tržiču in spominjam se, da nam je vsem devetim sestram dal sešiti nove oblekice, da smo šle v njih na očetov pogreb. Na zimo nam je vsem dal sešiti nove plašče in s sestro sva šli iz Vrbe v Tržič kar z jerbasom ponje. Podaril nam je tudi telička. Imenovali smo ga kar Tržiček, ker je prišel iz Tržiča. Tudi kasneje, ko je postal škof, nam je veliko pomagal in ko smo ga obiskovali v Ljubljani, nas je vedno peljal v kapelo in nas tam blagoslovil. Je pa tudi veliko pretrpel v življenju, posebno takrat, ko so ga leta 1952 v Novem mestu polili z bencinom in zažgali. Brazgotine na vratu, še bolj pa v duši, so ostale do konca njegovega življenja.«[13]

12 Anton Vovk (1900–1963), rojen v Vrbi; nova maša 29. 6. 1923 na Breznici; kaplan v Metliki in Tržiču; župnik v Tržiču; stolni kanonik v Ljubljani. Vodstvo ljubljanske škofije je prevzel kot generalni vikar leta 1945 in bil 1. 12. 1946 posvečen v škofa ter bil hkrati imenovan za pomožnega škofa. Za apostolskega administratorja je bil imenovan 27. 9. 1950. Po vrsti 30. ljubljanski škof je postal leta 1959, ob petstoletnici ljubljanske škofije leta 1962 je bil imenovan za nadškofa. Leto kasneje, 6. 7. 1963, je umrl. (Ludovik Ceglar: *Nadškof Vovk in njegov čas 1900–1963*, I. del, Celovec, 1993)

13 Škof Anton Vovk se je skupaj s sodelavci 20. 1. 1952 z vlakom peljal na pastoralni obisk v Stopiče, da bi blagoslovil obnovljene orgle. Na železniški postaji v Novem mestu so ga polili z bencinom in zažgali. (Ludovik Ceglar: *Nadškof Vovk in njegov čas 1900–1963*, I. del, Celovec, 1993)

Ivankina družina okrog leta 1954. Zadaj stoji oče Anton Smolnikar, v prvi vrsti z leve: sin Tone, mama Ivanka s hčerko Maruško v naročju, ob njej hči Anka in pred njo hči Zdravka. Arhiv: Ivanka Smolnikar.

Očividci so povedali, da je škofu v plamenih z vratu in obraza visela ožgana koža, a kljub temu nekateri niso imeli sočutja. Sramotili so ga in zahtevali celo njegovo smrt. Vse napade in preganjanje je junaško in potrpežljivo prenašal.[14]

Odkup Prešernove rojstne hiše

Rojstna hiša največjega slovenskega pesnika Franceta Prešerna,[15] prvega ljubljanskega nadškofa Antona Vovka[16] in tudi Ivanke Smolnikar, je, po kamnitem portalu v kleti sodeč, nastala že v 16. stoletju in je bila sprva lesena. Že pred pesnikovim rojstvom so zgradili

14 Škof Vovk je kasneje povedal: *»Z najgršimi besedami in psovkami in z najostudnejšimi izrazi so me začeli sramotiti kot človeka, duhovnika in škofa. Bilo je nekaj tako strašnega, da se ne da povedati. Bolečine, ki so mi jih prizadeli plameni, niso nič v primerjavi z moralnimi bolečinami, ki sem jih prenašal med podivjano drhaljo, ki so jo za to priliko posebej pripravili.«* (Anton Pust: *Škof v plamenih*, Ljubljana, 2002, str. 25–26)
Septembra 2009 je bil zaključen škofijski postopek za beatifikacijo škofa Antona Vovka za blaženega in poslan v Rim na Kongregacijo za zadeve svetnikov.

15 Na pobudo Slovenskega pisateljskega društva so leta 1872 pesniku dr. Francetu Prešernu na rojstni hiši odkrili marmornato spominsko ploščo. Ob 200-letnici njegovega rojstva je bil leta 2000 ob hiši postavljen doprsni kip.

16 Leta 2000 so vaščani Vrbe na isti steni rojstne hiše odkrili tudi spominsko ploščo ljubljanskemu nadškofu Antonu Vovku, ob stoletnici njegovega rojstva. Pred cerkvijo sv. Marka stoji njegov doprsni kip.

Ivankin sorodnik, pisatelj in duhovnik Fran Saleški Finžgar, zaslužen za odkup Prešernove rojstne hiše, v Kamniških planinah okrog leta 1935. Foto: NUK, DliB.

zidano »hišo« in kamro. Današnjo podobo je dobila sredi 19. stoletja, po velikem požaru, ki je leta 1856 prizadel Vrbo in tudi Rib'čevo domačijo. Takrat je v celoti pogorelo gospodarsko poslopje, pri hiši pa ostrešje. Hiša je dobila slamnato streho, kasneje so jo prekrili s cementno opeko. *»Hiša je potem še enkrat gorela, ob pogrebu sestrice Helence,«* pripoveduje Ivanka Smolnikar. *»Šli smo k pogrebu, po običaju pa smo doma pustili goreti svečo. Okno je bilo odprto, da se je zračilo, zapihal je veter in se je vžgalo. Najprej zavesa, potem še 'parn gvant'*[17] *in sreča je, da ni pogorelo.«*

Ivanka Smolnikar pravi, da v njeni mladosti doma niso veliko govorili o pesniku Francetu: *»Saj veste, živeli smo na vasi, kjer je pomembno le delo. So pa večkrat prihajali obiskovalci in se zanimali, kaj vemo o njem, pa tudi kakšnega desetaka ali stotaka so nam pustili. Hišo je obiskal tudi kralj Aleksander in menda je bila takrat moja mama ravno po enem od porodov še v postelji. Pravijo, da je enkrat prišel tudi Ivan Cankar. Prihajala sta Božidar Jakac in dr. France Kidrič.*

Dobro se spominjam, da je pisatelj Fran Saleški Finžgar,[18] *ki je bil bratranec mojega starega očeta po mami, že očeta nagovarjal, naj proda Prešernovo rojstno hišo, da bi jo lahko spremenili v muzej, pa oče ni bil za to. Je rekel, da svoje rojstne hiše že ne bo dal, po očetovi smrti pa je mama na prigovarjanje le pristala s pogojem, če nam zgradijo novo hišo; hlev in gospodarsko poslopje pa nam ostaneta. Mogoče je bilo mami kasneje malo lažje to storiti, ker ni mogla reči, da je to njena rojstna hiša. Hiša je bila majhna, prvotno je imela le 'hišo' in kamro. Ker pa je pred leti del hiše pogorel, je oče ob obnovi dozidal še čumnato z večjim oknom, ki so ga kasneje spet zamenjali z manjšim. Mama je hišo nameravala obnoviti, vzidati večja okna, prvo leto po očetovi smrti smo naredili 'belo' kuhinjo in vanjo postavili nov štedilnik, saj smo se v črni kuhinji otroci večkrat opekli.«*

17 Včasih so pokojniki do pogreba ležali v krsti na žalnem odru, t. i. »parah«, v domači hiši. Za pripravo »par« so imeli v ta namen izvezene prte, ponekod tudi zavese, s katerimi so prekrili žalni oder in okna, temu so rekli »parn gvant«, ponekod tudi »parn prtiči«.

18 Fran Saleški Finžgar (1871 Doslovče – 1962 Ljubljana), pisatelj, dramatik, prevajalec, duhovnik. Njegovo najbolj znano delo je roman *Pod svobodnim soncem.*

Znamenita lipa z dvanajstimi kamni. User: Matijap, Wikipedia.org.

Fran Saleški Finžgar je z drugimi kulturniki osnoval Odbor za odkup Prešernove rojstne hiše, ki je sprejel pogoje Ivankine mame Marije Vovk, rojene Fertin, in napravil naslednji načrt:

»V bližini Prešernove rojstne hiše se zgradi novo stanovanjsko poslopje, Prešernova rojstna hiša se pa popravi kar mogoče v prvotni obliki, opremi se s pohištvom v slogu iz Prešernovih časov in uredi se v njej majhen Prešernov muzej. Tudi okolica se primerno uredi. V hiši bi stanoval samo oskrbnik. Hišo samo bo pa izročil odbor v last Dravski banovini, ki je pripravljena hišo prevzeti v svojo last in jo oskrbovati.«[19]

Leta 1938 je bila hiša odkupljena in v dobrem letu spremenjena v muzej. Svečano odprtje je bilo 21. maja 1939. Velike slovesnosti so se udeležili zastopniki oblasti in društev, šolska mladina in drugi. Ban Marko Natlačen je z lepim nagovorom prevzel Prešernov dom v varstvo Dravske banovine.

Ivanka se tega dne še dobro spominja: *»Prišlo je veliko ljudi, učiteljev, profesorjev, tam je bil ban, pa pisatelj Finžgar. Tri Rib'čeve punce smo se oblekle v narodno nošo, prav tako sosede. Še hranim fotografijo!«*

O tem, koliko predmetov je v hiši v resnici še ostalo iz časa življenja pesnika Prešerna, pa pravi: *»Zibka je še čisto prava, uro je dal stric Anton Vovk, oprema v črni kuhinji je tudi ostala in klopi v veži. Druge predmete so kasneje zbrali in prinesli od drugod.«*

Ob tem dogodku je časopis *Učiteljski tovariš* v članku z naslovom Darovalci za Prešernovo rojstno hišo v Vrbi med drugim zapisal: *»Za odprtje Prešernove rojstne hiše v Vrbi 21. maja 1939. je kraljevska banska uprava izdala te dni poseben seznam darovalcev, ki so kaj prispevali za odkup in ureditev te hiše, po podatkih odbora za odkup Prešernove rojstne hiše.*

/.../ Naša mladina je torej prispevala skoro tri četrtine vseh stroškov, to je 151.995 dinarjev. Zato bo za vso našo kulturno zgodovino ostalo dejstvo: Prešernovo rojstno hišo je odkupila naša slovenska šolska mladina. /.../ Za popravo in ureditev hiše je bilo treba mnogo materiala in starinskega pohištva. Na zunanji steni[20] *je vzidana velika spominska plošča, ki je narejena po načrtih Plečnikove šole in so jo poklonili dediči pokojnega Alojzija Vodnika. Ljubljanska Mladika je izdelala po vzorcih iz narodnega muzeja vso posteljnino za posteljo in zibko pod vodstvom Kristine Hafnerjeve in Jožice Likozarjeve. Izdelki so bili že razstavljeni v Ljubljani. Kovačičeva tovarna na Viču je izdelala starinsko peč, ki že zdaj vzbuja pozornost obiskovalcev. Kolikor je bilo mogoče, je gosp. župnik Finžgar zbral opravo, ki je bila last Prešerna in njegovega doma. Pa tudi faksimile njegovih poezij je odstopila ga. Prepeluhova. Narodni muzej, g. Zadnikar in dr. Steska so odstopili značilen denar iz Prešernove dobe. Še mnogo je drugih zanimivosti, ki jih bo hranila Prešernova hiša.*

Ta izkaz darov bo vekovita živa priča o slovenski zavednosti sedanjega našega rodu in tudi tistih naših rojakov, ki živijo izven ožje svoje domovine.

Prešernova rojstna hiša pa, ki je zadobila svoje prvotno lice lepega kmečkega doma na zunaj in znotraj, naj bi bila vsem, ki jo bodo obiskali, topla pobuda za spoštovanje naše pristne slovenskosti, naj oživi v vseh smisel za žrtve v prid kulturnega napredka našega naroda, obenem tudi odpor zoper tujstvo, ki mnogokje izpodriva lepote naše pristnosti in prvotnosti.

Tujcu bodi lepo ohranjena Prešernova rojstna hiša stvaren dokaz, da smo, da živimo in da se sebe zavedamo.«[21]

13. septembra 1939 je bila na Okrajnem sodišču v Radovljici podpisana kupna pogodba, sklenjena med Marijo Vovk, roj. Fertin, posestnico v Vrbi št. 1, kot prodajalko, in Dravsko banovino, zastopano po banu dr. Marku Natlačenu, kot kupovalko.

Ivanka hrani prepis omenjene kupne pogodbe. Spominja se teh časov: *»Ja, leta 1938 je šolska mladina hišo odkupila in maja leta 1939 je Prešernova rojstna hiša postala prvi kulturni spomenik in pravi romarski kraj slovenske šolske mladine, mi pa smo se preselili v novo hišo s hišno številko Vrba 30, kamor se je preneslo tudi hišno ime pri Rib'ču. Leta 1946 je v starosti 54 let umrla še mama in posestvo je prevzela sestra Marija.«*

Leta 1985 je Prešernova rojstna hiša postala bogatejša za knjižno zbirko: prevode Prešernovih pesmi v različne jezike, 84 različnih izdaj Poezij in literaturo o življenju in delu pesnika dr. Franceta Prešerna, na steni visi Prešernov rodovnik.

Rojstno hišo Franceta Prešerna, cerkev sv. Marka in vaško (srenjsko) lipo v vasi Vrba na Gorenjskem je Vlada Republike Slovenije 13. januarja 2011 razglasila za kulturne spomenike državnega pomena.

19 Kraljevska banska uprava dravske banovine, Odkup Prešernove rojstne hiše po šolski mladini in učiteljstvu, Vodstvu vseh šol III., IV. in VIII. oddelka v Dravski banovini, okrožnica št. IV. No. 20.704/1, Ljubljana, 1. 12. 1937.

20 Mišljeno je v veži, na steni med vhodoma v osrednji bivalni prostor »hišo« in črno kuhinjo.

21 Darovalci za Prešernovo rojstno hišo v Vrbi, *Učiteljski tovariš,* 25. 5. 1939, 79, 20

Film o Prešernu ni pokazal prave pesnikove podobe

Ivanki in njenim sestram televizijska nadaljevanka z naslovom *Prešeren* in film o Prešernu z naslovom *Pesnikov portret z dvojnikom*[22] o Prešernu ni bil všeč: *»Že moja mama je večkrat rekla, da bi morali na pesnika bolj gledati prej, ko je bil revež, ne pa šele sedaj. Kar pa se filma tiče – ni mi všeč in Prešerna ni pokazal takega, kot je bil v resnici. Taka baraba pa res ni bil, sem rekla, pa tak pijanček. Nesrečen je bil v življenju. Sestra je proti takemu prikazovanju poslala protest v Ljubljano, a zdaj je, kar je.*

A veste, zakaj je bil Prešeren tak revež? Zato, ker je moral že z osmimi leti od doma. Ker so vsi sinovi študirali, sta starša posestvo izročila njegovi sestri Mini in njenemu možu, ki se k hiši ni priženil iz ljubezni, ampak zaradi denarja ..., no, k hiši ga je tudi prinesel, toda bil je surov človek, on je pravzaprav nagnal Prešernove starše od hiše. Potem tudi France ni imel kaj iskati doma. Sestre so bile fine gospe, ker so bile pri fajmoštrih za kuharice in niso hotele delati na kmetiji. Gospodarica je bila pravzaprav Mina, ne njen mož. Zaradi tega je mož tudi začel piti in potem je Mina polovico posestva izročila možu, polovico pa sinu, ker se je bala, da bo mož s pitjem vse zapravil. Navsezadnje je prišlo tako daleč, da ga je na dražbi sin moral kupiti od očeta. Pa še njene sestre so nagajale, ker niso nič od doma dobile.«

Zaradi nesoglasij z zetom je pesnikova mama Mina svoja zadnja leta življenja preživela pri sinu Juriju, duhovniku v Šentrupertu na avstrijskem Koroškem, kjer je umrla in je tudi pokopana. Oče Šimen se je zatekel k bratu duhovniku na Skaručno, kjer je po nekaj mesecih žalostnega pregnanstva umrl.[23]

Pesniku Prešernu je bilo neizmerno hudo, ker ga je »uka žeja« z rodne domačije v svet speljala »golj'fiva kača«. Bil je prepošten, zato je tolkel revščino. Ni našel prave ljubezni, izgubil je dom, izgubil je ljubljeno mater, še na njen pogreb ni mogel. Njegove pesmi vse povedo, še posebej soneti nesreče, kot je O, Vrba, srečna draga vas domača, ...

Iz Vrbe v Kamnik ...

Kako je Ivanko življenje zaneslo v Kamnik, najlepše pove sama: *»Pred vojno sem se šla učit šivat in se kasneje zaposlila v tovarni čevljev Prešeren v Kranju. Tam sem spoznala bodočega moža Antona Smolnikarja (1919–2001), doma iz Krtine pri Domžalah. Hodil je v srednjo tehnično čevljarsko šolo in je tudi delal v Prešernu, kasneje je bila to Planika. Leta 1947 sva se poročila in se preselila v Kamnik. Hiša, kjer živim še danes, je bila v njegovi in bratovi lasti, a je bila zasedena, zato sva sprva stanovala drugje, potem pa se je le uredilo, da sva šla lahko v lasten dom.«*

Rodili so se jima štirje otroci, hčerke Anka, Zdravka in Maruška ter sin Tone.[24] *»Posebej Tone in Maruška sta bila velikokrat na počitnicah v Vrbi. Ne vem pa, če sta se takrat zavedala, kako pomembnega sorodnika imata. Danes pa vsaj za Toneta vem, da je ponosen, da izhaja iz Prešernove rodovine.«*

Z možem Antonom sta leta 1997 praznovala zlato poroko in Ivanka ponosno pove: *»V Kamniku naju je civilno znova poročil najin sin Tone, takratni župan, cerkveno poroko pa sva ponovila v cerkvi sv. Marka v Vrbi.«*

»O Vrba, srečna draga vas domača ...

... kjer hiša mojega stoji očeta...,« je zapisal pesnik France Prešeren. To pesem vsi poznamo. Celo uglasbili so jo. Malokdo pa ve, da je svojo domačo vas in rojstno hišo zelo pogrešal tudi škof Anton Vovk. Vsa čustva in ponos na svoj rod in dom ter domotožje je izrazil v pesmi, ki nima datuma in se glasi:[25]

Rojstni hiši

Hiša rojstna, dvakrat sveta meni,
raj preljubi, vedno zaželjeni!
Tu tekla zibelka je možu Slave,[26]
ki dvigal male je in nepoznane;
tu pela pesmi mati meni je ljubko,
bitje, ki ljubilo me je presladko.
Hiša rojstva, dvakrat sveta meni!
Odšel od tebe je prvak – poet,
odšel prezgodaj jaz
v goljufivi daljni svet.
Njemu v slovo si dala pesmi snov,
mene naj spremlja duh njegov
– in tvoj blagoslov.

Tudi Ivanka Smolnikar in njene sestre Vrbo rade obiskujejo. *»Ob 200-letnici rojstva pesnika Franceta Prešerna smo bile vse sestre povabljene na proslavo, takrat nas je bilo še sedem živih, danes nas je le še pet.*[27] *V Prešernovi hiši smo se srečale tudi s takratnim slovenskim predsednikom Milanom Kučanom,«* o obisku rojstne hiše pripoveduje Ivanka in zagotovo je vsako leto na Prešernov dan v Vrbi. Obisk in proslava ji veliko pomenita, saj sreča stare znance, pa tudi pomembne ljudi. Leta 2009 je bilo še posebej prijetno, saj je skupaj s sestrama pokramljala s sedanjim predsednikom države Danilom Türkom, ki si je zanje vzel čas, vesel dejstva, da kot žive priče pomembnega dogodka – odprtja muzejske hiše pred sedmimi desetletji – lahko obiskovalcem kot zadnje prebivalke še povedo, kakšno je bilo življenje v pesnikovi rojstni hiši. Leta 2011 sta Ivanki poleg številnih obiskovalcev z veseljem prisluhnila takratni predsednik Državnega zbora Pavle Gantar in kulturna ministrica Majda Širca.

22 *Pesnikov portret z dvojnikom*, film, 2003, režiser Franci Slak, pesnika je upodobil dramski igralec Pavle Ravnohrib.

23 Andrej Mrak, Skaručna, *Javna tribuna,* 1985, letnik 25, št. 262.

24 Anton Tone Smolnikar (1949), dolgoletni novinar na TV Slovenija in dolgoletni kamniški župan (1994–2010).

25 Ludovik Ceglar: *Nadškof Vovk in njegov čas 1900–1963,* I. del, Celovec, 1993, str. 32–33.

26 France Prešeren.

27 1. januarja 2012 živi še pet sester: Ivanka Smolnikar (Kamnik), Kati Mohar (Bled), Francka Jančar (Breznica), Tilka Juvan (Žirovnica), Angelca Čuden (Zabreznica).

Pred cerkvijo sv. Marka v Vrbi stoji doprsni kip škofa Antona Vovka. User: Matijap, Wikipedia.org.

»Iz veka v vek,
iz roda v rod krvi gre tek,
duh išče pot ...«

Ti verzi pesnika Otona Župančiča so vklesani v spominsko ploščo v veži Prešernove rojstne hiše. Ivanka je ponosna na svoj rod in na svoje prednike, saj je bilo med njimi veliko pomembnih mož in rada pove:

»Pesnik France Prešeren se je rodil v Vrbi leta 1800, sto let kasneje je bil v isti hiši rojen nadškof Anton Vovk. Pesnik Prešeren je umrl leta 1849, sto let kasneje se je njegovi prapranečakinji Ivanki rodil sin Tone Smolnikar. Pesnik Prešeren je umrl 8. februarja, na ta dan se je rodil Tonetov sin Nino Smolnikar, Ivankin vnuk in pesnikov nečak v petem kolenu. Iz veka v vek, iz roda v rod krvi gre tek, duh išče pot!«

Summary

Ivanka Smolnikar was born in Vrba in Upper Carniola, in the same house as the poet Dr. France Prešeren (1800–1849) and that of Archbishop Anton Vovk of Ljubljana, one hundred years later (1900–1963). Ivanka is the great-great-niece of the poet France Prešeren. Her grandfather, Joseph Vovk, was the son of the poet's sister, Mina. The farm Pri Rib'ču was eventually taken over by his son Janez Vovk, who was married to Marija Fertin. They had ten children, with Ivanka being the second in a row. After their father's death, their mother remained on the farm with nine young daughters. Their uncle, Anton Vovk, who later became the Archbishop of Ljubljana, greatly supported the family during this time.

The writer Fran Saleški Finžgar (the cousin of Ivanka's grandfather on her mother's side) is credited with buying and converting the house into a museum. Ivanka, along with her mother and sisters, were the last residents of the poet's birthplace. Ivanka has been living in Kamnik since her marriage to Anton Smolnikar in 1947.

Literatura

Jelka BOJC, 2004: Pr Rib'ču.
Ludovik CEGLAR, 1993: *Nadškof Vovk in njegov čas 1900–1963*, I. del. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva založba.
Peter HAWLINA, 2009: Prešernova sorodovina. *Gorenjski glas,* 13. 2. 2009.
Anton PUST, 2002: Škof v plamenih. Ljubljana: *Družina*.
NUK DLib
ANONIMNO, 1938: Odkup Prešernove rojstne hiše, *Učiteljski tovariš*, 78. 4.
ANONIMNO, 1939: Lep dar šole za Prešernovo rojstno hišo. *Učiteljski tovariš,* 79. 19.
ANONIMNO, 1939: Darovalci za Prešernovo rojstno hišo v Vrbi. *Učiteljski tovariš*, 79. 20.
ANONIMNO, 1939: Prešernova rojstna hiša. Vrtec. Slovenski mladini, 70. 1.
Andrej MRAK, 1985: Skaručna, *Javna tribuna,* 25, 262.

Zgodovinski arhiv Ljubljana

ANONIMNO, Kraljevska banska uprava, 1937: Odkup Prešernove rojstne hiše. Osnutek predavanja za učence ljudskih, meščanskih in nižjih razredov srednjih šol.
Marko NATLAČEN, Kraljevska banska uprava Dravske banovine, 1937: Odkup Prešernove rojstne hiše po šolski mladini in učiteljstvu. Okrožnica IV. No. 20.704/1.
Okrajno sodišče v Radovljici, 1939: Kupna pogodba. Prepis.

Splet

Zavod za turizem in kulturo Žirovnica, 2011: Pot kulturne dediščine. http://zirovnica.eu.
Slovenija, kam na izlet, 2011: Etno kmetije. Prešernova rojstna hiša. http://www.kam.si.

Ustni vir

Ivanka Smolnikar, roj. 1922, iz Kamnika.

Dr. Milan Trbižan
Prešernova ulica 1a, Radomlje

Kamnik čaka na mamuta

Mamut, ki ga je izdelal kipar Miha Kač in stoji na njegovem domu v Bistričici pri Stahovici, je predragocen, da bi nanj pozabili, zato je nenehno opozarjanje nanj neizogibno. Takoj je potrebno podčrtati, da je to le model, ki ni trden in trajen in zahteva redno vzdrževanje, da se ohranja kakovostna površina. Z leti ga bo nepopravljivo najedel čas. Nikakor ne more nadomestiti bronastega ulitka, na katerega čakamo. Za Kamnik kot turistično mesto in tudi za širšo okolico bo pomenil odmevno pridobitev.

Model mamuta je večletno ustvarjalno delo kiparja Mihe Kača, ne samo priprava in načrtovanje, kar je trajalo dve leti in pol, temveč predvsem izdelava tako velike in zahtevne skulpture. Pri tem ni poznanih primerov, po katerih bi se zgledoval, saj poteka razvoj tehnologij izdelave takih modelov in izbora materialov neverjetno hitro. Modeli so izdelani po vedno enostavnejši tehnologiji in z vedno lažjimi materiali, vse to je omogočilo hitro, ceneno, lahko in kljub temu trdno izdelavo. Vse to je kipar Miha Kač samostojno, z neverjetno vztrajnostjo, z nenehnimi inovacijami zmogel. Najbolj pogosto je v neprespanih nočeh razmišljal o rešitvah in odločitvah, kako naprej, podnevi pa jih je izvajal.

Kipar Miha Kač ob modelu mamuta v naravni velikosti na njegovem domu v Bistričici pri Stahovici. Foto: Janez Kosmač.

Zasnova modela

Zasnova gradnje modela je podobna skeletni izdelavi velikih in enostavnih modelov, ki jih v livarstvu uporabljajo za litje največjih ulitkov, le da tam izdelajo neposredno livarsko formo. Predhodno je tudi kipar Kač izdelal celo vrsto študijskih skulptur v različnih velikostih, s katerimi je reševal temeljna vprašanja, ki se pojavljajo pri tako velikem kolosu, to so zgodovinska istovetnost in podobnost z resničnim mamutom, podroben načrt postavitve s telesno zgradbo, vprašanje izbora ustreznih materialov in postopkov izdelave. Pri osnovni zunanji obliki, konstrukciji kosti, poraščenosti z dlakami, oblikovanju oklov in študiju gibov celotnega telesa itd. je tesno sodeloval s strokovnjakinjama s prof. dr. Vido Pohar, ki je bila nosilka predmeta o terciarnih in kvartarnih sesalcih na Oddelku za geologijo na Naravoslovnotehniški fakulteti v Ljubljani in je najdbe mamutov v Sibiriji in Evropi do potankosti poznala, in s Katarino Krivic, univ. dipl. inž. geologije, iz Prirodoslovnega muzeja v Ljubljani, kjer so pred časom ponovno rekonstruirali poznano okostje mamuta iz Nevelj, po katerem je tekla tudi izdelava modela. Po daljših razpravah, popravkih in novih študijskih modelih različnih velikosti se je kipar Miha Kač dokopal do končne zunanje oblike na manjšem modelu v razmerju 1 : 30. Z merilnimi nastavki je kipar poenostavil številna merjenja in snemal podrobnosti, ki jih je prenašal v navedenem razmerju na končni model višine 4,05 in skupaj z okli dolžine 6,40 m. Model upošteva livarski skrček,

Kipar Miha Kač, prof. dr. Vida Pohar, Katarina Krivic, univ. dipl. inž. geologije, in prof. dr. Milan Trbižan (z desne) med gradnjo modela mamuta. Foto: Janez Kosmač.

Na sliki je model mamuta, glede na naravno velikost pomanjšan v razmerju 1 : 30. Z njega je kipar snemal mere za zunanjo obliko mamuta. Ob strani vidimo enostavno napravo z merilniki za snemanje dimenzij, ki jih je kipar povečeval v razmerju 1 : 30. Natančno izdelan merilni miniaturni model je inovativni osnovni element celotne postavitve modela mamuta v naravni velikosti. Foto: Miha Kač.

Na to ploščo so v razmaku po 0,45 m pritrjene konturne plošče za oblikovanje površine mamuta. V predelih, kjer se kontura močno spreminja, pa so razmaki manjši. Vsaka konturna plošča je izdelana posebej z dimenzijami z miniaturnega modela. Foto: Miha Kač.

Gradnjo je kipar pričel s postavitvijo pokončne nosilne plošče po sredini skulpture mamuta. Foto: Miha Kač.

Praznine med konturnimi ploščami je kipar zapolnil s stiroporni mi ploščami, ki jih je posamično izdelal in zlepil s poliuretansko mrežico. Površino je utrdil in zgladil s cementno prevleko. Foto: Miha Kač.

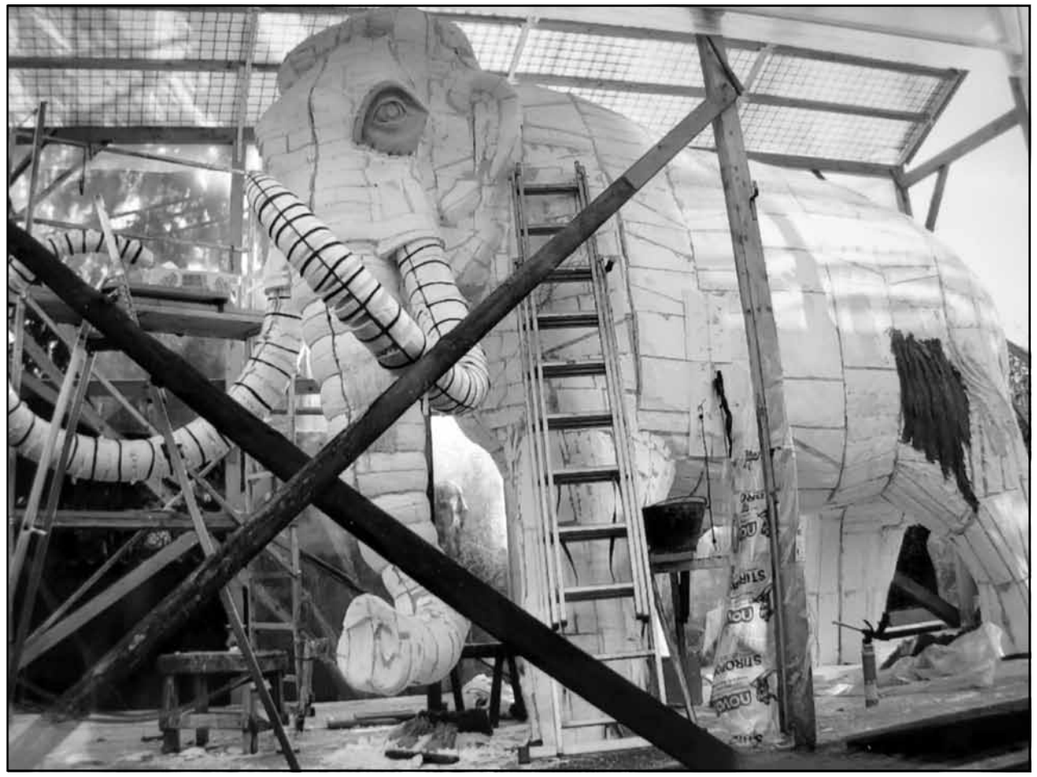
tako da bodo končne izmere povsem enake v Nevljah izkopanemu mamutu.

Inovativna izdelava modela

Kot vidimo z leve slike, je mamut razdeljen z osnovno konturno ploščo v dva vzdolžna dela. Na to ploščo, ki sega od glave do repa, je na obe strani nameščal posebno izrezane prečne konturne plošče, ki segajo do površine skulpture, ki je bila tako povsem določena. V naslednji fazi je izrezoval stiroporne plošče in jih polagal med konturne plošče ter točno zgladil zunanjo površino. Stiroporne plošče je zlepil s poliuretanskim lepilom, zlepljene plošče se dobro vidijo na desni sliki. Nato jih je utrdil z mrežico in zgladil s cementnim nanosom, debeline enega milimetra. Sledil je nanos 40–60 cm dolgih dlak, s katerimi je bil mamut poraščen. Izbral je palmova vlakna, ki jih je potapljal v cement, ojačan z dodatki vlaken za povečanje trdnosti in z dodatkom emulzije, s katero je povečal lepljivost na cementni premaz in zaprl pore, po katerih bi lahko v notranjost prodirala vlaga.

Celotna tehnologija je tukaj opisana v nekaj vrsticah, a skriva nešteto težav, ki so nastale pri reševanju podrobnosti. Podčrtati je potrebno, da ne obstajajo podobni primeri iz prakse, zato se ni bilo mogoče nikjer učiti ali prenašati dosežkov. Vse rešitve so inovativne, od izbora materialov, postopkov predelave oziroma utrjevanja do kakovostne površine in trdnosti modela. Pri tem je kipar sledil sodobnim ciljem izdelave: poleg kakovosti naj bo izvedba čim lažja in cenena, postopki čim bolj enostavni in izvedba hitra.

Dosežek je neponovljiv, saj zajema poleg umetniških tudi različna inženirska znanja, ki jih je kipar pridobil ob inovatorskem delu v elektrotehniki, nato pri izdelavi lahkih letalskih modelov, s katerimi je tudi tekmoval, in pri dolgoletnem delu v kiparstvu. Zato je prav, da smo delo opisali in ovrednotili ter ga uvrstili v zgodovinski spomin Kamnika.

Dokončno zunanjo površino je kipar dosegel z nanosom kožuha. Uporabil je obarvana palmova vlakna dolžine 0,4 do 0,6 m in jih po inovativni metodi lepil na cementno prevleko modela. Šope vlaken je potapljal v cement, ki mu je povečal trdnost in lepljivost z dodatki za skrajšanje časa utrjevanja. Na sliki vidimo začetni nanos vlaken kožuha – manjša temna lisa na svetlem stiroporu. Foto: Miha Kač.

Zapleti pri ulivanju

Do litja do danes ni prišlo. Na prvem sestanku organizacijskega odbora, ki je bil tudi zadnji, sklical in vodil ga je tedanji župan Kamnika Anton Smolnikar, je bila sprejeta vrsta sklepov: skulptura mamuta bo v naravni velikosti, ulita iz brona, odprtje pa bo ob 70-letnici najdbe, leta 2008. Kot edini ponudnik za model je bil napisan kamniški kipar Miha Kač. Načelno je bila že določena postavitev na točki sredi Kamnika, v sotočju Kamniške Bistrice in Nevljice. V nadaljevanju je začetna navdušenost popustila, izkazalo se je, da je bilo podanih le nekaj nedorečenih zamisli, brez temeljite priprave, pojavili so se tudi resni zapleti. Pričakovanje, da bo kipar model podaril, se je izkazalo kot neutemeljeno; prostor za postavitev je postal le neuresničljiva želja, o sofinanciranju ni bilo več besed. Dogovorov se je držal le kipar Miha Kač, saj je bil model ob terminu za začetek ulivanja popolnoma končan in pripravljen za ulivanje. Ulivanja pa Kamničani nismo več zmogli.

Kje smo obstali?

Če upoštevamo gola dejstva in odpišemo izgubljeni čas za brezplodne razprave, lahko ugotovimo, da je bilo že nekaj narejenega in še ničesar zavoženega. Občina Kamnik je odkupila model in avtorske pravice za litje, tako je zagotovljeno, da Kamnik pridobi unikatno skulpturo. To gre pripisati bivšemu županu Antonu Smolnikarju, pomemben pa je naslednji korak, ki pa je tudi nekoliko zavezujoč. Ker bi model lahko podrl vihar, ki je po Kamniškem tedaj že divjal, je priznani umetniški livar Roman Kamšek iz Komende dobil naročilo, da izdela negativ in ga shrani do ulivanja. Da bi razumeli pomembnost tega koraka, moramo navesti nekaj tehničnih podrobnosti. Poznano je, da danes ne ulivajo več večjih umetniških ulitkov v enem kosu, posamezne dele kipa izdelajo iz tankih plošč in jih nato med seboj zvarijo v celoten ulitek. Stene ulitka imajo debelino od 4 do 8 mm, plošče so različnih velikosti, od približno 0,5 do 1,5 m^2. Odvzemanje negativa z modela pa sodi že v pomemben del livarske tehnologije vsake livarne, ki se določi na osnovi usposobljenosti ekipe, velikosti livarskih peči, zahtevnosti končnega varjenja, razdelitve ter števila in velikosti plošč. Zato negativa ni mogoče enostavno prenesti v drugo livarno, kot to poteka pri običajnih industrijskih modelih. Ko je bilo izdano naročilo za izdelavo negativa, se je zaprla pot, da bi lahko z ulivanjem nadaljevala druga livarna, o čemer se pogosto zmotno razpravlja. Sicer pa je livar Roman Kamšek povsem ustrezen, ne samo zaradi usposobljenosti in velikih mednarodnih referenc, temveč je lahko zaradi bližine tudi cenejši. Za mamuta obstaja tako okoli 35 plošč, ulite plošče bo potrebno še zvariti. Samo varjenje je dolgotrajen in zahteven postopek, ker se tako pri ulivanju kot pri varjenju plošče

Kipar Miha Kač ob modelu mamuta. Foto: Janez Kosmač.

neizogibno krivijo in je potrebno naknadno ravnanje. Na uliti skulpturi mamuta ni predviden dodatni notranji nosilni skelet. Skulptura bo samonosilna, to pomeni, da bodo stene spodnjih plošč nekoliko debelejše od zgornjih, kar bo zagotavljalo nosilnost in stabilnost. Predvsem pa bo skulptura bistveno lažja ob manjši porabi brona. Livar je predvidel tudi mehanizem za preprečevanje napak zaradi temperaturnega raztezanja in krčenja. Predvidena teža ulitka znaša le okoli 2,5 t. Če pri tem pomislimo, da je teža votlega modela, ki je izdelan pretežno iz stiropora, nekaj lesa in palmovih vlaken, že 1,5 t, vidimo, da gre za vrhunsko tehnologijo litja tako velikega kipa, ki bo največji v Sloveniji.

Kako naprej?

Sedanji župan Marjan Šarec je zapisal, da ni zavezan obljubam, ki jih je v zvezi z mamutom dal prejšnji župan. Ko se ozremo po svetu, vidimo, da so minili časi, ko smo vse pričakovali le od občine, vlade ali druge državne institucije. Če te niso pognale kolesja, je pač vse obstalo. V svetu je vedno več fundacij, donacij in civilnih pobud za različne akcije in gradnje, ki nimajo pridobitniških ciljev. Ko je eden od naših ministrov vprašal v tujini, zakaj v Sloveniji nimamo donacij, so mu pojasnili, da jih tudi pri njih prvih 25 let ni bilo, šele nato se je odprlo. Mineva 20 let od osamosvojitve in to prihaja tudi k nam. Tudi postavitve mamuta bi se lahko lotili na osnovi civilne pobude, npr. z ustanovitvijo društva Mamut, ki bi prevzelo iniciativo. Najmanj, kar bi lahko občina pri tem prispevala, je primeren prostor ob neki že obstoječi poti, tako bi se čim bolj izognili dodatnim stroškom. Za samo postavitev mamuta imamo lep zgled pri kiparju na njegovem domačem dvorišču, ki je bila izvedena z nepomembnimi stroški.

Zanimivo je, da po večletnih razpravah nihče ni povprašal livarja za ponudbo, za ceno ulivanja, seveda skupaj z zaključnim varjenjem. Za koliko denarja pravzaprav gre. Če si pomagamo z oceno, da ima mamut površino okoli 45 m^2 in znaša cena 1 m^2 ulivanja povprečno okoli 3000 evrov, dobimo okvirni znesek 135.000 evrov. Seveda je to le groba ocena.

Lahko zaključimo, da se nadaljevanju, litju in končni postavitvi praktično ni mogoče izogniti, ker je bilo za mamuta porabljenega že toliko denarja, da umik ni več mogoč.

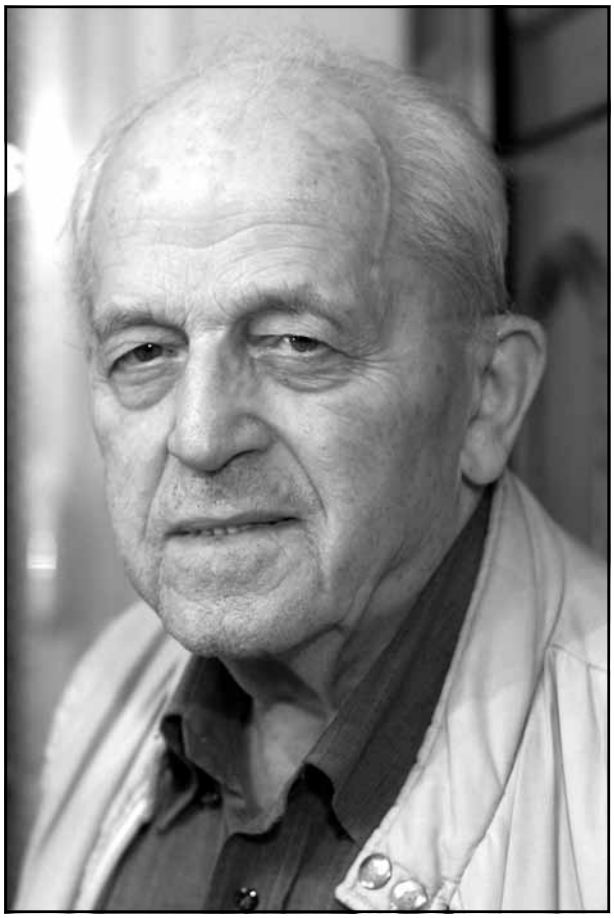
V zgodovini Kamnika poznamo več osebnosti, ki so vložile v razvoj mesta svojo pobudo ali denar. Tudi danes je v Kamniku dovolj energije, ne samo za postavitev mamuta, temveč tudi za nov razcvet, ki zanesljivo prihaja. Čas je, da se tudi Kamnik zbudi iz desetletne zaspanosti in se priključi Piranu, Ptuju, Idriji in mnogim drugim manjšim slovenskim mestom.

Summary

The paper presents a physical model of a mammoth, created by the sculptor Miha Kač over a period of years. For the execution of the life-sized model of the mammoth unearthed in Nevlje, both artistic and technical knowledge were necessary. Due to various complications and an inadequate budget they have not managed to make a cast of the sculpture, although everything is prepared. The author suggests, that the citizens of Kamnik establish an association, whose perogative would be to acquire funding for the casting and construction of the sculpture.

Dr. Niko Toš
Perovo 1, Kamnik

Dr. Janez Šmidovnik – devetdesetletnik

Letos je dr. Janez Šmidovnik, starosta slovenskih pravnikov, proslavil pomemben življenjski jubilej. Kot družboslovec, doktor pravnih znanosti, publicist, profesor javne uprave, kot strokovnjak na zakonodajnem področju, ki je večino svoje ustvarjalne kariere posvetil vladni službi za zakonodajo, je kljub visoki starosti še vedno polno vključen v pravno strokovno in splošno družbeno dogajanje v Sloveniji. S svojimi tehtnimi pravnoteoretskimi presojami in s svojo etično profesionalno zavzetostjo se vključuje v razprave o pravnih vidikih ključnih razvojnih vprašanj slovenske družbe.

Dr. Janez Šmidovnik se je rodil v Tunjicah 20. 3. 1921 in je tam začel in tudi štiri leta nadaljeval svojo šolsko pot v tamkajšnji dvorazredni osnovni šoli. Ko pa je nekje padla odločitev, da bo šel naprej v gimnazijo, »ker se dobro uči«, so ga prepisali na kamniško osnovno šolo, ki je takrat skrbela tudi za pripravo učencev na izpite v gimnazijo – ne le za kamniško, pač pa tudi za okoliške osnovne šole, ki niso bile sposobne za tako pripravo. To je bil za učenca iz Tunjic preskok v dvojnem smislu: prvič iz osnovnošolske dvorazrednice kar neposredno v peti razred kamniške osnovne šole in drugič iz popolnoma kmečkega v mestno okolje, kjer se je srečal s povsem drugačnimi šolskimi in družbenimi razmerami. Osnovna šola mu zaradi preskoka ni delala nobenih težav. Mestno okolje, ki je bilo zmes različnih družbenih slojev, kar se je odražalo tudi v šoli, pa mu je odpiralo širše poglede v svet, ki jih ni bilo mogoče opaziti na vasi, od koder je prihajal. V mestni šoli se je jasno pokazala razlika med »elito«, ki naj bi študirala naprej, in tistimi, ki bodo delali na kmetih ali v obrtniških poklicih. Danes je zanimivo ugotoviti, da je bilo takrat v petem razredu kamniške osnovne šole, kamor je bil vključen tudi naš jubilant, kar nekaj učencev, ki so pozneje izstopali iz slovenskega povprečja in se vpisali v slovensko kulturno zgodovino. Tu je bil France Balantič, ki ga prištevamo med največje slovenske pesnike, ki pa je, kot je znano, prezgodaj in tragično končal med vojno; prav tako je med vojno na podoben način tragično končal Janez Tominc, ki je že v osnovni šoli in v nadaljnjem šolanju kazal odlike bodočega znanstvenika; pomemben znanstvenik (na področju biologije) in član najvišje znanstvene ustanove SAZU je postal Janez Matjašič; tu je bil tudi Cene Matičič, izjemno razborita osebnost, znana iz novejše slovenske politične zgodovine (akcija 25 poslancev), ki se je v času socializma spopadal s partijskim monopolom v državnem parlamentu. To je neverjetno število imenitnih učencev v enem samem razredu takratne kamniške osnovne šole. Ta šola je bila takrat kakor tudi prej in pozneje bogato gojišče intelektualnega dogajanja, ki je zaznamovalo ne le razvoj Kamnika in njegove okolice, pač pa tudi razvoj vse Slovenije. Zato je bilo obiskovanje te šole in Kamnika kot mesta že samo po sebi privilegij za mladega človeka.

V Kamniku v tem času še ni bilo gimnazije. Kamničani so se zato vpisovali na različne gimnazije v Ljubljani, v sorazmerno velikem številu pa so hodili tudi na Škofijsko klasično gimnazijo v Šentvidu nad Ljubljano. Tudi Šmidovnika so vpisali na to gimnazijo. To je bila sicer gimnazija, ki je bila prvotno namenjena pripravi študentov za poznejši duhovniški poklic, vendar se je dejansko več kot polovica njenih maturantov odločala za druge poklice. Vanjo so se vpisovali predvsem tudi zaradi tega, ker je bilo znano, da je bila to najboljša slovenska gimnazija v tistem času. Šmidovnik je tu končal sedem gimnazijskih razredov, osmega pa je končal v Ljubljani; leta 1941 je bila šentviška gimnazija takoj po nemški okupaciji zaprta, učenci pa so šolo nadaljevali in maturirali na klasični gimnaziji v Ljubljani, ki je bila pod italijansko okupacijo.

Sledilo je težko obdobje nemške okupacije. Okupirani teritorij Gorenjske in Štajerske je bil na poseben način neposredno priključen nemškemu rajhu. Danes si je težko predstavljati, kako brezobzirno in kruto so Nemci priključeni del Slovenije v najkrajšem času spremenili v smislu Hitlerjeve zahteve, ki jo je izrekel v Mariboru: naredite mi to deželo zopet nemško. Ne le Maribor, kjer je pred vojno živelo določeno število Nemcev še iz časa bivše Avstrije, tudi popolnoma slovenski Kamnik je postal čez noč nemško mesto z nemškim jezikom, z nemško vsebino in videzom vseh institucij in naprav v mestu. Slovenstvo je hipoma izginilo iz naših mest z ljudmi in stvarmi, ki so ga predstavljale. Za del prebivalstva, ki ga Nemci niso mogli takoj

izseliti v smislu Hitlerjeve zahteve, so predvideli poseben postopek ponemčevanja (Wiederverdeutschung); zlasti za podeželske ljudi, za katere so šteli, da bi bili vsaj začasno lahko gospodarsko koristni in sposobni ponemčenja. Mladim ljudem je poleg vsega drugega grozila še mobilizacija v nemško vojsko. Letnik 1921 je bil seveda med najbolj ogroženimi za tako mobilizacijo. Šmidovnik ni hotel biti Hitlerjev vojak, razen tega pa je želel začeti z univerzitetnim študijem. Zato se je tako kot mnogi drugi zatekel v Ljubljano, kjer je bilo to takrat še mogoče, ker je bila italijanska okupacija vsaj v začetku milejša od nemške in je dopustila Slovencem nekaj avtonomije.

V Ljubljani se je vpisal na Pravno fakulteto, za študij pa skorajda ni bilo pravih možnosti. Za begunce brez denarja in brez zaslužka, brez stanovanja in celo brez poštene obleke je bilo življenje sila težavno, v glavnem odvisno od socialne pomoči dobrodelnih organizacij. Razen tega je mladim ljudem, zlasti pa študentom, neprestano pretila nevarnost t. i. racij, s katerimi so Italijani poskušali preprečiti vsak poizkus odporniškega gibanja na okupiranem območju. S policijskimi zaporami posameznih delov mesta so zajemali mlajše moške, zlasti pa študente, in jih nato – s pomočjo domačih kolaborantov – razporejali in vozili bodisi v zapore bodisi za talce ali pa v begunska taborišča v Italiji, kakršen je bil na primer zloglasni Gonars. V eni od takih racij je bil maja 1942 zajet tudi Šmidovnik in odpeljan v zapore in nato v Gonars, od tod pa v internacijo. Po kapitulaciji Italije pa se je zatekel v bližjo Švico, kjer je bil – tako kot vsi begunci – najprej interniran, nato pa po določenem času pritegnjen v delo jugoslovanske misije v Bernu. Od tam je bil konec leta 1944 prestavljen v Francijo na delo v zvezi z repatriacijo jugoslovanskih državljanov, ki je takrat potekala pretežno preko Marseilla.

Domov se je vrnil jeseni leta 1945 in z vso vnemo nadaljeval študij na Pravni fakulteti, saj ga je vojna prekinila za več kot tri leta. Leta 1947 je diplomiral, svoje pravniško znanje pa je poglabljal z delom na disertaciji in na isti fakulteti leta 1968 doktoriral iz pravnih znanosti. Po diplomi se je zaposlil v državni upravi, in sicer v vladni službi za zakonodajo, kjer je opravil največji del svoje službene kariere – z njo kot svetovalec še vedno sodeluje. Ob tem je tudi kot profesor javne uprave predaval na Višji upravni šoli, današnji Fakulteti za upravo, in sicer vse do svoje upokojitve v letu 1988. Že zgodaj se je uveljavil kot zakonodajni pravnik, še posebej kot strokovnjak za vprašanja organizacije in delovanja državne uprave, javnih služb in lokalne samouprave.

Tem področjem se je posvečal tudi v svojem strokovnem in znanstvenem delu. O vprašanjih s teh področij je napisal več knjižnih del in več sto strokovnih in znanstvenih člankov v domačih in tujih strokovnih revijah in drugih publikacijah. Objavil pa je tudi številne poljudne članke o aktualnih družbenih vprašanjih, ki so ga bodisi angažirala ali pa vznemirjala. Šmidovnikov opus je obsežen in ga ni mogoče zaobjeti in oceniti v tem zapisu. Omeniti pa je vsekakor treba zlasti dve njegovi knjižni deli s področja lokalne samouprave: *Koncepcija jugoslovanske občine* (1970) in *Lokalna samouprava* (1995), ki sta prvi temeljni sistemski znanstveni deli o lokalni samoupravi v Sloveniji in tudi na območju bivše Jugoslavije. Posebej je treba omeniti tudi dva njegova učbenika za predmet Javna uprava: *Temeljni pojmi o upravi* (1980) in *Teoretične osnove upravljanja* (1985); v teh svojih delih o upravi je opustil tradicionalno deduktivno metodo pravne razlage uprave in se naslonil na sistemsko in kibernetsko informacijsko teorijo, ki omogočata, da se problemi v sferi države in njene uprave lahko poglobljeno obravnavajo tudi z analitičnim instrumentarijem temeljnih znanosti.

Osnovna poteza Šmidovnikovega delovanja je bil njegov kritični odnos do oblasti, njene politike in njenih ukrepov, predvsem tistih v prvem obdobju socializma, ki so izražali realizacijo ideologije boljševiške revolucije; vendar pa tudi pozneje, tudi po osamosvojitvi Slovenije in po uvedbi parlamentarne demokracije. S svojim pisanjem in s svojimi nastopi je kazal kot v zrcalu pravo podobo stvarnosti, ki jo je politika pogosto prezrla in delala usodne napake. Do najhujšega nesporazuma z oblastjo, zaradi katerega je dobil neizbrisno črno piko, je prišlo, ko je bila objavljena *Koncepcija jugoslovanske občine*, ki je bila dejansko v knjižni obliki izdana njegova doktorska disertacija. S tem delom je prizadel uradno politično filozofijo ne le glede jugoslovanske občine, pač pa doktrino same socialistične države. V tem delu je pokazal in dokazal, da ne drži uradna doktrina, da je občina, ki se je označevala kot komuna v Marxovem smislu, temelj, na katerem sloni in se gradi cela državna struktura od spodaj navzgor, pač pa je resnica obratna: jugoslovanska občina je bila najnižji izvršilni organ države, ki je izrazito centralistična; taka občina je izvajala pretežno državne naloge; občine v pravem pomenu besede, ki bi opravljala lokalne zadeve, ki neposredno zanimajo državljane na terenu, pa v takem sistemu sploh ni bilo.

Razumljivo je, da je bil s tem prizadet sam politični in državni vrh tedanje države, da je bil Šmidovnik deležen posledic, da mu je bila zaprta pot do profesure na Pravni fakulteti, ki si jo je želel in se je pred tem zdela odprta. Njegova knjiga je bila za dve desetletji potisnjena v pozabo, aktualna pa je postala zopet po osamosvojitvi Slovenije. V skladu s takratno prakso političnega obračunavanja bi moral biti Šmidovnik sicer odslovljen iz vladne službe. Taka zahteva je bila tudi postavljena v najvišjem političnem vrhu Slovenije. Vendar se to ni zgodilo. V intelektualno razgibanem in strpnem kolegialnem okolju Službe za zakonodajo je preživel ta in še mnoge naslednje nesporazume z oblastjo ter ohranil svoj položaj in svojo strokovno integriteto. Obdržal je tudi zveze z Univerzo – preko Fakultete za upravo, na kateri je predaval – ter z drugimi strokovnimi institucijami, s katerimi je lahko strokovno sodeloval ter vzdrževal in razvijal svoj intelektualni potencial.

K njegovi človeški in poklicni rasti je pomembno prispevala njegova družina: njegova soproga Vida Šmidovnik, zdravnica, ter otroka, hči Alenka, arhitektka, in sin Andrej, doktor kemijskih znanosti. Vseskozi pa je ohranjal tudi vezi s svojimi brati in sestrami ter z domačim, tunjiškim okoljem, kjer si je družina v idiličnem kraju ob Tunjščici zgradila majhen dom, kamor se zateka vsak prosti čas.

Dr. Janez Šmidovnik si je s svojim delovanjem pridobil nesporen ugled pravnega strokovnjaka in družboslovca. To se izraža tudi v pomembnih priznanjih. Ob 80-letnici je prejel od predsednika republike visoko državno odlikovanje, srebrni častni znak svobode Republike Slovenije; od Zveze društev pravnikov Slovenije pa je v letu 2002 prejel nagrado za življenjsko delo na področju uprave in lokalne samouprave.

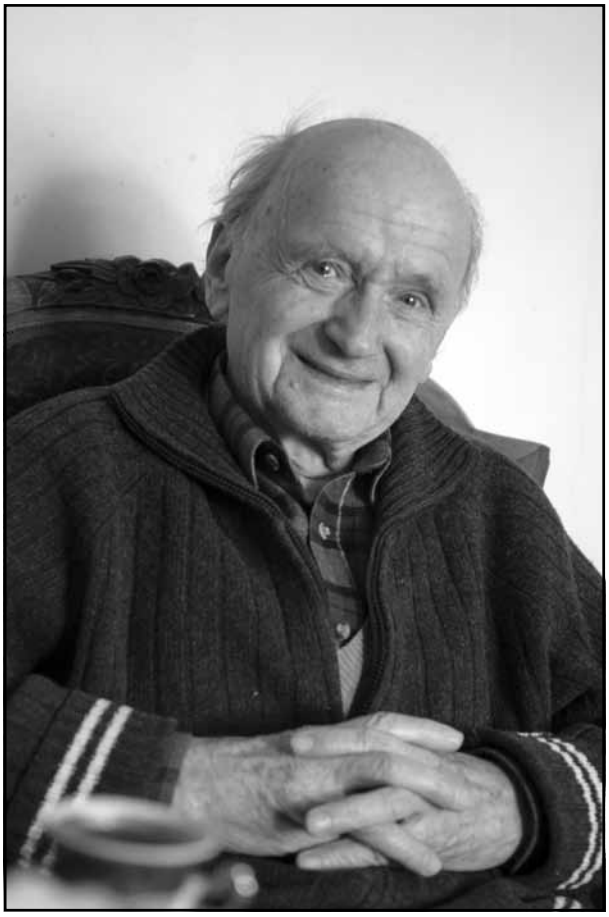
Spoštovanemu dr. Janezu Šmidovniku želimo še mnogo ustvarjalnih let.

Summary

This article is dedicated to the life and work of Dr. John Šmidovnik on his ninetieth birthday. Janez Šmidovnik is a senior Slovenian lawyer, sociologist, doctor of legal science, publicist, professor of public administration and expert of the legislative field, who has dedicated most of his career to the legislative government service and is, regarless of his age, still fully active within the legal expertise and general social happenings in Slovenia.

Dr. Janez Marolt
Filozofska fakulteta
Univerza v Mariboru in Univerza v Ljubljani

Klasični filolog in arheolog, častni občan občine Kamnik akademik dr. Stane Gabrovec devetdesetletnik

Akademik dr. Stane Gabrovec. Foto: Tomaž Perko.

1 Uvod – namesto prologa

Arheologija se je v Sloveniji razvila razmeroma pozno. Vključevanje podatkov o starinah, odkritih z načrtnimi izkopavanji, v obče zgodovinske preglede zasledimo šele v novejši dobi. Izjema so rimski napisni kamni, ki so budili zanimanje že od leta 1485, ko jih prvič omenja Paolo Santonino v dnevniku o popotovanju po prostoru današnje Slovenije. Razmah te znanstvene panoge se začne v sedemdesetih letih 19. stoletja in v naslednjih desetletjih spremeni dotedanje poznavanje davnine vzhodnoalpskega prostora in njegove burne prazgodovine. (Čepič idr. 1979: 17) Po arheološki karti iz leta 1975 je bilo na slovenskem ozemlju okoli 3200 arheoloških najdišč. (Knific idr. 1991: 2–4)

Slovenska arheologija je mlada veda, njen razvoj pa so narekovali posamezniki, ki so se z njo ukvarjali predvsem ljubiteljsko. Svoje prvo uradno strokovno zatočišče je našla v današnjem Narodnem muzeju. Njeni prvi raziskovalci so prišli iz drugih ved in je tako postala stranska stroka drugih poklicev. Najpomembnejša med njimi sta bila Balduin Saria, antični zgodovinar, in Rajko Ložar, arheolog, umetnostni zgodovinar, kritik moderne umetnosti, etnograf, etnolog in knjižničar. Njen razvoj je usmerjal najprej Dunaj, v stari Jugoslaviji pa se je skušala osamosvojiti in se je razvijala samostojno. Vendar je ta razvoj prekinila druga svetovna vojna, med katero sta morala tako Ložar kot tudi Saria zapustiti državo. (Snoj 1996: 68–69)

Tako se je po drugi svetovni vojni razvoj arheologije začel na novo in lahko rečemo, da je za arheologijo prišlo svetlejše obdobje. Začetnika tega novega obdobja sta bila Jože Kastelic, klasični filolog, poznavalec umetnosti od paleolitika do moderne, in Josip Korošec, prazgodovinski arheolog. Oba sta veliko prispevala k slovenski arheologiji. Korošec je prinesel Filozofski fakulteti v Ljubljani arheološki seminar s prazgodovinsko in zgodnjeslovansko arheologijo, Arheološki inštitut pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti ter glasilo *Arheološki vestnik*. Kastelic pa je bil prvak v muzejstvu. Narodnemu muzeju je dal novo podobo, tako z razstavami kot tudi z znanstvenimi publikacijami. Arheologija je postala institucionalizirana veda, ne več samo ljubiteljska. (Snoj 1996: 69)

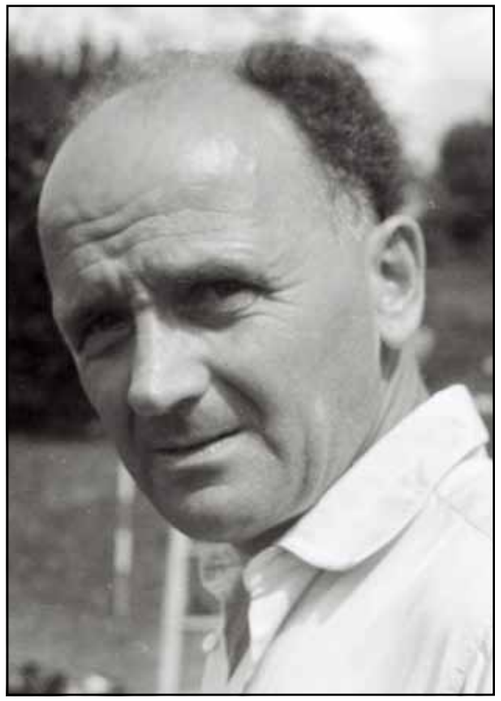
Narodni muzej Slovenije so ustanovili Kranjski deželni stanovi 15. oktobra 1821. Je najstarejša slovenska muzejska institucija. Muzej ima tudi status raziskovalne institucije in sodeluje v nekaterih znanstvenoraziskovalnih programih, katerih cilj je podrobnejše proučevanje slovenske kulturne dediščine. S predstavitvami gradiva (v obliki strokovnih in poljudnih publikacij oziroma razstav) želi muzej podrobneje osvetliti posamezne segmente zgodovine današnjega slovenskega prostora ter ozaveščati najširšo javnost.[1]

Arheološki oddelek je najstarejši med specializiranimi muzejskimi oddelki v Sloveniji. Pridobiva, hrani in proučuje gradivo iz vseh arheoloških obdobij z območja Slovenije. Poleg tega hrani majhno zbirko predmetov iz Egipta, ki vključuje tudi mumijo. Najstarejše najdbe so bile pridobljene pred več kot 170 leti. Zbirke danes obsegajo okrog 63.000 predmetov iz vseh arheoloških obdobij. Med posameznimi predmeti in sklopi je tudi nekaj takih, ki presegajo pomen slovenskega prostora.[2]

Arheologija je bila v zgodovini Narodnega muzeja tesno povezana s posameznimi osebnostmi in z razvojem stroke. Najstarejše arheološke najdbe so v muzej prispele nenačrtovano v prvi polovici 19. stoletja, večinoma kot darila. Naravoslovec Karel Dežman je bil prvi muzejski kustos, ki se je načrtno posvetil arheologiji. Leta 1875 je vpeljal izkopavanja kot nov vir pridobi-

1 Pozdrav. Pridobljeno 9. 12. 2010. http://www.nms/slovensko/01_informacije/pozdrav.html.

2 Arheološki oddelek. Pridobljeno 10. 11. 2010. http://www.nms/slovensko/12_oddelki/arheoloskioddelek.html.

Dr. Stane Gabrovec na izkopavanjih. Vir pri Stični leta 1970. Foto: Tomaž Perko.

vanja arheološkega gradiva (kolišča na Ljubljanskem barju). Raziskal in strokovno predstavil je najbolj pomembna železnodobna grobišča in nekatera najdišča rimskega obdobja na tedanjem Kranjskem. Pridobljeno gradivo je znatno povečalo pomen in obseg arheoloških zbirk. Leta 1888 so bile predstavljene v novi muzejski stavbi, ki je bila tudi plod Dežmanovih prizadevanj. V letih 1889–1903 mu je kot kustos sledil Alfonz Müllner. Inventariziral je vse arheološke najdbe in objavil fotografije vsega gradiva. Prispeval je tudi temeljno delo o zgodovini železarstva na Slovenskem. Žal pa je bila prav v času njegovega službovanja večina izkopanega arheološkega gradiva iz tedanje Kranjske prodana v Naravoslovni muzej na Dunaju.

Njegov naslednik v letih 1905–1909 je bil Walter Schmid, ki je ustanovil muzejsko strokovno glasilo *Carniola* in vodil številna izkopavanja, med drugim rimske naselbine Emone z grobiščem ter poznoantičnih in zgodnjesrednjeveških grobišč na Gorenjskem.

Po njegovem odhodu se je vrsta kustosov, posvečenih predvsem arheologiji, pretrgala. Nadaljeval jo je šele Rajko Ložar, ki je bil kustos v letih 1928–1940.

Velike spremembe v Narodnem muzeju so nastopile po letu 1946 z direktorjem Jožetom Kastelicem, antičnim arheologom. Zaradi potreb po specializaciji muzejskega dela je pritegnil nove sodelavce in uvedel samostojne oddelke.

Leta 1948 je Stane Gabrovec, specialist za prazgodovinsko obdobje, postal prvi vodja arheološkega oddelka. Sledili so mu kustosi, specializirani za prazgodovinsko, rimsko in srednjeveško arheologijo: Peter Petru (direktor muzeja v letih 1970–1983), Vinko Šribar, Vida Stare in Sonja Petru. Stane Gabrovec je organiziral sodobno hranjenje gradiva, nato pa se je posvetil raziskavam železne dobe. S temeljnimi študijami tega obdobja in ob vzgoji študentov na fakulteti je utemeljil mesto slovenske prazgodovine v srednjeevropskem prostoru. V letih 1987–1999 ga je nasledil Drago Svoljšak, ki je poskrbel za nove prostore oddelka. Leta 2000 je postala vodja arheološkega oddelka Janka Istenič.[3]

2 Življenjepis

Stane Gabrovec se je rodil 18. aprila 1920. Mati Jožefa Stanič je bila Primorka iz Anhovega, oče Franc Gabrovec pa je prihajal iz Palovč pri Kamniku. Skupno pot sta začela v Trstu, kjer se jima je rodil tudi prvi otrok, hčerka Josefina/Jožefa. Ko se je začela prva svetovna vojna, je moral Franc v vojsko in je poslal svojo družino k sorodnikom v Kamnik. Tu sta se jima rodila še dva otroka, hčerka Olga in sin Stanislav. Stane je bil rojen na Zapricah, v prostorih današnjega kamniškega muzeja. Tu je v krogu družine, ki jo je preživljal oče z delom na železnici, preživel mlada leta. Stanovali so v proletarskih prostorih pred graščino, ki so bili včasih gospodarska poslopja in je bilo v njih, kot se spominja Stane, zelo mrzlo. V zapriško graščino so poleti prihajali pomembni gospodje in tako se je imel Stane možnost družiti tudi s pripadniki višjega sloja. Sem je prihajal Oton Župančič z družino, profesor Franc Šturm z družino, profesor France Koblar ter tudi sam lastnik gradu vitez Schneid z Dunaja z obema hčerkama in sinom. Starejša hčerka se je v Kamniku tudi poročila z domačinom baronom Rechbachom, ki je kasneje postal župan. (Snoj 1996: 55; Zgodovinski arhiv Ljubljana, KAM 112, OŠ Frana Albrehta Kamnik, Matični list, a. e. 109, škatla 14)

Leta 1927 je Stanislav začel obiskovati deško osnovno šolo v Kamniku, ki jo je končal z odličnim uspehom. Tu je spoznal številne prijatelje, med katerimi so bili tudi Emilijan Cevc, Marjan Savinšek, Milan Matjašič … Ustanovili so nogometni klub Triglav in pred graščino igrali nogomet. Imeli so odličnega, vendar strogega učitelja Ivana Goloba, ki jim je dal veliko znanja in s tem odlično odskočno desko za nadaljnje šolanje. (Snoj 1996: 55; Zgodovinski arhiv Ljubljana, KAM 102, Zbirni fond, Družinski list, a. e. 54 Šutna-Zaprice, škatla 18)

Kljub finančni stiski sta ga starša pri desetih letih poslala v Škofijsko gimnazijo v Šentvid. Gimnazija je takrat trajala osem let in so jo dijaki začeli obiskovati z desetimi leti. O njeni zahtevnosti priča podatek, da jih je od devetdesetih vpisanih prišlo do mature le trideset. Gimnazija je bila razdeljena na dva dela. Prvi del je bila štiriletna nižja gimnazija, ki se je končala z malo maturo.

Glavni predmeti nižje gimnazije so bili verouk, slovenščina, francoščina, latinščina, zemljepis, prirodopis, matematika in petje. Po končani mali maturi so sledila še štiri leta višje gimnazije, ki se je končala z maturo. Dijaki so prišli v višjo gimnazijo odlično podkovani v vseh slovnicah, od latinske, francoske do slovenske, tako da so se jim na urniku pridružili še drugi predmeti: nemščina, grščina, zgodovina, fizika, kemija, higiena, temelji filozofije.

Poleg tega je gimnazija dijakom nudila tudi razne krožke in s tem dodatne možnosti izobraževanja ter spodbujala zanimanje za probleme izven šole in soočanje s problematiko tedanjega časa. Dijaško društvo Palestra, za katerega so se dijaki odločali prostovoljno, je s svojimi številnimi krožki predstavljalo kombinacijo osebnega veselja, zdrave želje po uveljavljanju in hkrati dolžnosti, ki so si jo dijaki prostovoljno naložili. Domače vaje so odkrivale pesniške talente – tako Antona Vodnika, Tineta Debeljaka, Jožeta Udoviča kot tudi Ivana Hribovška, Janeza Remica in Jožeta Brejca. Sodobno literaturo je živo spremljal literarni krožek. Vodil ga je Janez Remic, ki je že kot šestošolec napisal oceno prve pesniške zbirke Jožeta Kastelica *Moje podobe*. Oceno je sam Kastelic označil kot najboljšo, kar jih je bilo napisanih o njegovi prvi pesniški zbirki. Pomemben je bil tudi dramski krožek, ki je bil nepogrešljiv na vseh hišnih proslavah in je bil sposoben na oder postaviti tudi grško tragedijo v izvirnem jeziku. Delovala sta tudi pevski zbor in orkester, razni kvarteti in okteti ter socialni, cirilmetodijski in slovenski krožek. Zadnjega je ustanovil prav razred Staneta Gabrovca in je nastal iz živega občutka ogroženosti slovenskega naroda, ki ga je povzročil nastop italijanskega fašizma (1922) in nemškega nacionalsocializma (1933). Pomembno vlogo pri izobraževanju so imeli tudi v znanju odlično podkovani učitelji, ki so bili poznani kot najboljši tistega časa. Še posebej je treba omeniti profesorja Jakoba Šolarja. Šolar je predstavljal dijakom središčno karizmatično osebnost. Učenci so spoštovali in občudovali njegovo znanje, ki ni bilo omejeno le na zahteve uradne šole. Pri vsem svojem strokovnem delu je mislil predvsem na učence. Po njegovi zamisli in volji so nastale šolske čitanke in slovnica za gimnazije, ki so bile zgledne učne knjige. Stane Gabrovec je kljub zahtevnosti gimnazije šolanje leta 1939 končal z odličnim uspehom. Na slovesnosti ob koncu šolanja 15. maja 1939 so osmošolci prišli v šolo v praznični opravi, z rdečimi nageljni v gumbnicah, ob zvoku primerne koračnice. V tej skupini osmošolcev, katerih razrednik je bil prof. Franc Belec, je bilo več bistrih glav in vztrajnih garačev. Fantje so se med seboj zelo dobro razumeli, kar jim je omogočilo doseči še večje uspehe. (Snoj 1996: 55–57; Nadškofijski arhiv Ljubljana, ŠAL/Zav. Štv., Zavodi Št. Vid, Izvestje o šolskem letu 1931/32, fascikel 5; Nadškofijski arhiv Ljubljana, ŠAL/Zav. Štv., Zavodi Št. Vid, *Vestnik društva Jeglič* ob koncu šol. leta 1939, fascikel 3)

Gimnazija je omogočila Stanetu Gabrovcu odlično izobrazbo in mu s tem dala trdne temelje za nadaljnje izobraževanje in življenje, kar dokazujejo tudi jubilantove besede:

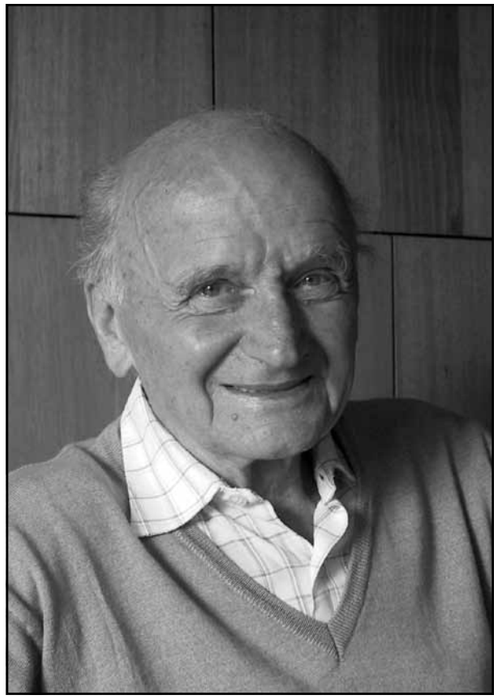
»*Glede izobrazbe, pridobivanja znanja naj rečem le na kratko. Vse naše znanje se vedno bolj specializira, vedno manj je obvladljivo, vedno manj pregledno. Zato naj da pouk pri vsakem predmetu temelje, ki na eni strani omogočajo dostop do celote, odkrivajo smisel in cilj predmeta, na drugi pa omogočajo pozneje tudi specializacijo. So stvari, ki se jih je potrebno enostavno naučiti, druge tudi razumeti. Šola naj torej nauči delati in misliti. Vzbuditi mora veselje do dela. To je naša gimnazija znala.*« (Nadškofijski arhiv Ljubljana, ŠAL/Zav. Štv., Zavodi Št. Vid, Pričevanje o življenju v zavodih, fascikel 3)

Po maturi je Stane Gabrovec vpisal študij klasične filologije na ljubljanski univerzi. Hkrati se je vpisal tudi v študentsko društvo Zarja, v katerem je spoznal vse pomembne pobudnike in organizatorje: Janeza Gradišnika, Jožeta Udoviča, Boga Grafenauerja, Vlada Novaka, Jožeta Mahniča in Vitka Muska. Društveno življenje je bilo živo, prijateljsko in tudi močno angažirano. Organizirali so številna predavanja in samostojno nastopili na volitvah v študentsko društvo na filozofski fakulteti, ki je bilo uradni zastopnik vseh študentov pred fakulteto. Gradišnik je bil kandidat za predsednika, Stane Gabrovec pa za tajnika. Zarja je bila tudi začetnica in pobudnica demonstracij proti trojnemu paktu, h kateremu je Jugoslavija pristopila konec marca 1941. Ker je kmalu sledila vojna, študija ni uspel dokončati.

21. maja 1942 so ga Italijani skupaj z vsemi študenti, ki so dobili zatočišče v Jegličevem domu na Novem trgu, kjer so danes prostori inštituta SAZU, poslali v Italijo. Splošno je bilo znano, da so bili Zarjani pristaši OF, kar je prišlo na ušesa Italijanom, ki so jih poslali v Gonars in nato v konfinacijo v severno Italijo blizu Novare. Ob zlomu Italije leta 1943 je Gabrovec zbežal v Švico in tam v različnih delovnih taboriščih pričakal konec vojne. Ob koncu vojne mu je uspelo priti iz delovnega taborišča na univerzo v Bernu. Ravno ko je v Bernu stopil z vlaka, so zazvonili zvonovi in oznanili konec vojne. V Bernu je ostal še ves letni semester kot študent klasične filologije in arheologije. Po sporazumu Tito-Šubašić je prišel na jugoslovansko ambasado v Bernu vodja OF Zagrović in Stanetu priskrbel štipendijo. V drugi polovici avgusta 1945 so Švicarji organizirali povratek iz internacije v domovino. Čeprav je Gabrovec imel možnost ostati v Švici, saj ga je profesor na klasični filologiji v Bernu W. Theiler vabil, naj ostane in pri njem doktorira, se je vrnil v domovino. Tu je s prvim novembrom 1945 postal prefekt v Marijanišču, znanem katoliškem dijaškem zavodu, kjer je spoznal številne pomembne osebnosti: Jožeta Pogačnika, Janeza Menarta, Borisa Kralja, akademika Pitamica, Antona Trstenjaka in Jakoba Šolarja. (Snoj 1996: 65–66)

Diplomiral je leta 1948 in takoj po diplomi začel z delom v Narodnem muzeju v Ljubljani. Leta 1962 je doktoriral na Filozofski fakulteti v Zadru. Od leta 1969 je predaval prazgodovinsko arheologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani. 23. aprila 1987 je postal izredni član SAZU, 30. maja 1991 pa redni. Od leta 1962 je redni član Centra za balkanološke študije pri Akademiji znanosti in umetnosti BiH v Sarajevu, od 1967 izredni in od 1977 redni član nemškega arheološkega inštituta, od leta 1963 dopisni član Inštituta za prazgodovino Italije, od leta 1972 Inštituta za etruščanske in italske študije in od 1985 dopisni član Bavarske akademije znanosti v Münchnu. (Svoljšak 2000: 9; Gabrovec, Stane (b. d.). Pridobljeno 8. 12. 2010, http://www.sazu.si/o-sazu/clani/ stane-gabrovec.html)

3 Zgodovina oddelka. Pridobljeno 09. 12. 2010. http://www.nms.si/slovensko/12_oddelki/arheoloski/zgodovina/zgodovina.html.

Akademik dr. Stane Gabrovec 90 let. Foto: Tomaž Perko.

3 Stane Gabrovec kot arheolog

Čeprav je Stane Gabrovec po izobrazbi in tudi po srcu klasični filolog, ga je življenje prineslo v arheologijo. Ob koncu študija se je znašel v socializmu, ki je iz šol odpravljal latinščino in grščino. Tako ni imel nobenih možnosti, da bi lahko učil svoj predmet. Zato je naredil bibliotekarski izpit in iskal službo po knjižnicah. V muzej je prišel naključno. Leta 1942 so mu v Ambrusu ubili prijatelja Janeza Tominca, nadarjenega zgodovinarja. Po vojni so Zarjani organizirali prekop njegovega trupla. Stane Gabrovec in Stanko Oster sta ga v Ambrusu prekopala in ga odpeljala k njegovi mami v Mekinje. Na grobu je imel Stane Gabrovec govor. Pogreba se je udeležil tudi Jože Brejc. Ta je s seboj pripeljal tudi Jožeta Kastelica, ki ga je Tominčeva usoda zelo pretresla. Zapomnil si je tudi Gabrovčev govor in ga zato po diplomi povabil v službo v Narodni muzej. Tako se je Gabrovec znašel v novem svetu, ki mu je bil popolnoma neznan, saj mu študij klasične filologije ni nudil znanja o arheologiji. Vendar ga je Kastelic usposobil za delo arheologa in mu odprl vrata v svet. Tako na Dunaj, kjer se hrani v Naravoslovnem muzeju ogromno slovenskega arheološkega gradiva, in v Nemčijo, kjer je lahko sodeloval na takrat najpomembnejših izkopavanjih v Heuneburgu. Vodja izkopavanj W. Kimming mu je na svojem inštitutu za prazgodovino v Tübingenu ponudil mesto univerzitetnega asistenta, kjer je Gabrovec v enem letu dobro spoznal nemško arheološko šolo, pridobil pomembne izkušnje in spoznal prijatelje, s katerimi je tudi kasneje še sodeloval. Gabrovec se je tako vživel v arheološki svet in svojo pozornost posvetil prazgodovini, predvsem bronasti dobi, torej prvemu tisočletju pr. Kr. K tej odločitvi je veliko pripomoglo dejstvo, da je bilo v Narodnem muzeju največ gradiva iz tega obdobja, kot tudi prepričanje, da je to najbolj vznemirljivo obdobje. V tem času je Evropa z Grki in Rimljani prvič postala vodilna politična in kulturna svetovna velesila, danes slovensko ozemlje pa je prvič v celoti kultivirano ustvarilo lastno kulturo, ki je bila v vzhodnoalpskem in srednjeevropskem prostoru vodilna kultura s svojim imenom.

To je Gabrovec pokazal tudi v Narodnem muzeju z razstavo situlske umetnosti, ki so jo pripravili skupaj z Italijani in Avstrijci. Razstava je pokazala pomembnost našega prostora in njegove kulture ter utrdila sodelovanje Narodnega muzeja in slovenske arheologije z najpomembnejšimi evropskimi arheološkimi centri.

Stane Gabrovec je svoje glavno delo posvetil raziskovanju bronaste in železne dobe v Sloveniji. Kot vodja arheološkega oddelka je sistematično skrbel za objavo starega fonda arheološkega gradiva, ki ga več kot polovico hranijo v tujih muzejih (Dunaj, Gradec, Trst, Harvard) in je bilo zaradi tega nedostopno za znanstveno raziskovanje v Sloveniji. Največji rezultat tega prizadevanja je objava nekropole z Mosta na Soči v treh zvezkih. Od 1960 do 1974 je vodil velika izkopavanja v Stični (ob sodelovanju arheološkega seminarja univerze iz Marburga in Inštituta Smithsonian iz Washingtona). Izkopavanja so prinesla pomembna nova spoznanja o načinu pokopavanja, predvsem pa o naselju železne dobe. Rezultati niso pomembni le zaradi novega gradiva in tehničnih podatkov, ampak so pomenili nov uvod v zgodovino dolenjske skupine, ki ima med železnodobnimi kulturami Slovenije najpomembnejše mesto. Izkopavanje v Stični je bilo v mnogih pogledih pionirsko in dragocena šola modernih izkopavanj. Objava izkopavanj (*Stična I,* 1994, in *Stična II,* 2006) je bila s priznanjem sprejeta tudi v tujem strokovnem tisku. Na podlagi sistematične objave gradiva in izkopavanj je dal v številnih študijah sintezo bronaste in železne dobe na ozemlju današnje Slovenije.

Tako je izdelal novo kronologijo bronaste in železne dobe, od katerih ima zlasti zadnja mednarodni pomen in je bila splošno sprejeta. Nanovo je opredelil kulturne skupine na našem ozemlju in v sosedstvu ter orisal njihovo kulturnohistorično podobo. Številne so njegove študije o posameznih kosih materialne in s področja duhovne kulture. Med prve sodijo predvsem študije o obrambnem orožju, med druge o situlski umetnosti. Nanovo je postavil tudi probleme etničnih nosilcev železnodobnih kultur na Slovenskem in na Balkanu. Rezultate svojih študij je strnil v sintetičnem prikazu bronaste in železne dobe Slovenije in Istre, ki je izšel v *Praistoriji jugoslovenskih zemalja* IV (1983) in V (1987), katere sourednik je bil. O rezultatih svojega dela je predaval na kongresih in v arheoloških inštitutih doma in v tujini. Bil je urednik številnih strokovnih revij in publikacij.[4]

4 Stane Grabovec (b. d.). Pridobljeno 8. 12. 2010, http://www.sazu.si/o-sazu/clani/stane-gabrovec.html; Verena Perko, 2002: Akademik prof. dr. Stane Gabrovec – arheolog in pedagog. Pridobljeno 8. 12. 2010, http://castni.kamnik-perovo.si/gabrovec/index.php.

Od leta 1962 je sodeloval v redakcijskem odboru *Arheološkega vestnika*. Pogosto je sodeloval tudi pri publikacijah Narodnega muzeja (*Argo, Situla, Katalogi in monografije, Razstavni katalogi*). Pomembno pa je tudi njegovo sodelovanje v uredniških odborih za publikaciji *Arheološka najdišča Slovenije* (Ljubljana 1975) in *Praistorija jugoslavenskih zemalja* (prvi zvezek je izšel v Sarajevu leta 1979). (Blažon 1980: 13)

Leta 1996 so slovenski arheologi na izredni skupščini ob petdesetletnici delovanja arheološke stroke kot samostojne znanstvene discipline v Sloveniji sprejeli sklep, da bodo vsako leto nagrajevali svoje najodličnejše člane. Prvo nagrado za življenjsko delo na področju arheologije je tega leta prejel Stane Gabrovec. Podelitev nagrad je bila v Narodnem muzeju v Ljubljani. Prejel je srebrni kipec Emonca, plaketo in denarno nagrado. (Šutej 1996: 8)

Leta 2000 pa je Stane Gabrovec prejel še eno pomembno nagrado. Na slavnosti v Narodni galeriji v Ljubljani je prejel Zoisovo nagrado za življenjsko delo na področju arheologije.

13. aprila 2002 mu je Občinski svet občine Kamnik podelil naziv častnega občana, kar si akademik dr. Stane Gabrovec vsekakor zasluži.

4 Gabrovčeve arheološke raziskave Kamnika z okolico

Čeprav sodi mesto Kamnik med arheološko manj raziskan prostor, je Stane Gabrovec na podlagi razpoložljivega gradiva sestavil podobo mesta Kamnik v prazgodovinskem obdobju. Prvo sintezo kamniškega prostora v prazgodovini je objavil leta 1965 v *Kamniškem zborniku*. Leta 1979, ob 750-letnici mesta Kamnik, pa je to podobo na podlagi novih najdb še dopolnil. Največ gradiva o prazgodovinskem Kamniku je priskrbel J. N. Sadnikar (1863–1952), ki pa je bil le ljubiteljski zbiratelj, po poklicu veterinar. Večjih strokovnih izkopavanj pod vodstvom arheologov pa v Kamniku kljub pomembnim najdbam (grob s čelado v Nevljah) ni bilo. Edina izjema so paleolitska izkopavanja na Mokrici v letih 1954–56 in izkopavanja Arheološkega inštituta iz Ljubljane leta 1960 pod vodstvom Mitja Brodarja. Pri orisu kamniškega ozemlja v prazgodovini se je Stane Gabrovec omejil na naslednje ozemlje: ravnina ob Kamniški Bistrici, na zahodu skaručenska pokrajina, na vzhodu pa Moravška dolina, Črni graben in Tuhinjska dolina. Časovno pa se je omejil na obdobje prazgodovine, torej na vse arheološko gradivo, ki priča o življenju človeka na tem območju do prihoda Rimljanov, torej približno do začetka našega štetja. (Gabrovec 1965: 89–134; Gabrovec 1985: 5)

Iz obdobja paleolitika sta na kamniškem območju dve pomembni točki izkopavanj, in sicer Mokriška jama in Nevlje. Zaradi sistematičnih izkopavanj, ki jih je vodil M. Brodar, je pomembna predvsem Mokriška jama. Tu je odkril 12 koščenih konic in tri kamnite artefakte, ki sodijo v zadnjo ledeno dobo. Mokriška jama predstavlja drugo visokoalpsko paleolitsko postajo. Prva paleolitska postaja na Slovenskem pa je Potočka zijalka, ki jo je S. Brodar odkril leta 1928. Pri obeh postajah je predstavljala presenečenje nadmorska višina, ki je pri Potočki zijalki 1800 m, pri Mokriški jami pa 1500. Večina raziskovalcev meni, da gre le za primera lovske postaje in ne stalnega bivališča, saj je težko verjetno, da bi v ledeni dobi človek živel tako visoko. Potočka zijalka in Mokriška jama sta tako sprožili številne razprave in potrdili teze geologov, da ledena doba ni enotna, ampak so znotraj nje topla in hladna nihanja, s tem da v toplem obdobju klima ni bila bistveno drugačna od današnje. Tako so rešili vprašanje visoke lege obeh jam. Potočka zijalka in Mokriška jama sta na Slovenskem prvi priči o prisotnosti homo sapiensa.

V Nevljah pa je nekoliko mlajša paleolitska postaja. Od tod je znana rekonstrukcija mamuta, ki ga hrani Prirodoslovni muzej v Ljubljani. Poleg mamuta je bil najden tudi severni jelen. Ker sta obe živali mrzlodobni, je logično sklepanje, da postojanka izhaja s konca prvega vmesnega obdobja. (Gabrovec 1985: 6)

Pomembnejše pa je obdobje bronaste dobe, iz katerega je veliko naključno najdenih sekir (Duplica, Palovče, Zaprice). Med drugo svetovno vojno je bila v strugi Kamniške Bistrice pri Zagorici najdena bronasta sekira z robniki iz starejšega obdobja bronaste dobe. V Narodni muzej pa je prišla šele leta 1966. Sekire z ozkimi robniki so značilne predvsem za starejšo bronasto dobo in so pogostejše v alpskem svetu, v panonskem pa prevladujejo sekire na uho. V Sloveniji sekir v takšni obliki skoraj ni, spada pa v tip Magerkingen (po najdišču v južni Nemčiji). Severno od Alp je bila sekira dosti bolj razširjena. V Domžalah je bila iz tega obdobja najdena tudi bronasta igla s čebulasto glavico in odebeljenim vratom, iz bližine Krvavega znamenja na Podgorskem polju pa bronasta igla s čašasto glavico, ornamentirano s horizontalnimi vzporedno vrezanimi črtami. Na tem območju je bilo najdenih več predmetov tudi v času gradnje kamniške železnice leta 1890.

Najmlajše obdobje bronaste dobe imenujemo kultura žarnih grobišč (KŽG). Tudi iz tega obdobja je največ gradiva na kamniškem območju zbral N. Sadnikar. Med najpomembnejše sodijo razne sekire ter dva bronasta obeska in bronasta ovratnica. Posebej pomemben pa je žgani grob, ki ga je odkrila M. Zupančič leta 1965. Odkrit je bil na bregu nekdanje struge Bistrice. Vkopan je bil 30–50 cm globoko v rečni prod in pokrit s kamnito ploščo. V žari z visokim vratom je bil pepel in skodelica na nogi z izvihanim ustjem in vertikalno preluknjanim plastičnim držajem ter igla s sploščeno glavico in vratom, ornamentiranim v obliki ribje kosti. Časovno sodi grob na začetek kulture žarnih grobišč, torej v obdobje, ko v Sloveniji grobne najdbe niso številne.

Iz istega obdobja kot ta grob pa sta bili na Veliki planini najdeni dve bronasti sekiri, ena tulasta in ena plavutasta. Obe najdbi sta zanimivi predvsem zaradi višinskega ozemlja, čeprav je Velika planina še posebej zanimivo najdišče zaradi koč, ki so po svoji zgradbi nekaj posebnega. Ne da se jih razložiti niti iz domače kmečke niti iz srednjeveške arhitekturne tradicije. Z velikoplaninsko arhitekturo se je največ ukvarjal Tone Cevc. Te najdbe dokazujejo, da je človek že v pozni bronasti dobi prišel na Veliko planino. (Gabrovec 1965: 94; Gabrovec 1985: 6–7)

Tudi iz halštatskega obdobja je gradivo skromno, čeprav je v tem obdobju slovenski prostor prvič nase-

Akademik dr. Stane Gabrovec 20. 4. 2010 – ob devetdesetletnici. Foto: Marko Kumer.

ljen skoraj v enakem obsegu kot v srednjem veku. Na hribu, ki teče od Repenj proti jugozahodu do Smlednika, je bilo najdenih več prazgodovinskih naselbin (na Brecljevem hribu, na Šternovem hribu, pri razvalinah Smledniškega gradu, najlepša pa na Drenovem vrhu nad Repnjami s štirimi terasami). Severno od Drenovega vrha pri vasi Hraše so bili odkriti tudi žgani halštatski grobovi, vendar gradivo ni ohranjeno. Grobne najdbe iz tega obdobja so zelo številčne. (Gabrovec 1965: 95–96) Najznamenitejša najdba iz tega obdobja pa je gotovo grob iz Nevelj. Negovska čelada, ki je končala v zbirki maršala Tita, je bila najdena skupaj z dvema železnima sulicama in bojno sekiro, kar predstavlja tipično dolenjsko oborožitev. Tudi sama čelada je tipično dolenjska in je bila verjetno narejena v dolenjskih delavnicah. Nastala je sicer po italskem vzorcu. En italski kos je bil najden v Stični, vendar so jo dolenjske halštatske delavnice začele izdelovati v samostojni enačici. Iz celotne Slovenije se jih je ohranilo 45. Kronološko sodi v najmlajše halštatsko obdobje, v nekaterih primerih pa se je ohranila še v pozno latensko obdobje. (Gabrovec 1985: 7–8)

Nekaj pomembnih najdb pa je tudi iz latenskega obdobja. V Domžalah je bil najden keltski novec (vzhodnonoriški srebrnik s prestastim ušesom). Orožniška postaja v Lukovici je poslala leta 1922 v Narodni muzej nekaj železnih latenskih mečev z delno ohranjenimi nožnicami, ki očitno izvirajo iz grobov. V Mengšu sta bila najdena udarni meč in železna latenska sulica. V Moravčah je bil najden keltski novec (vzhodnonoriški srebrnik tipa ECCAIO). V Šmartnem v Tuhinjski dolini pa so bili najdeni številni predmeti, ki jih hrani Sadnikarjeva zbirka: bronasta zapestnica, steklena zapestnica in bronasta fibula srednjelatenske sheme. (Gabrovec 1965: 102–103)

5 Sklep

Vpogled v bibliografijo akademika dr. Staneta Gabrovca je zares impresiven in zgovoren. Obsega okrog tristo strokovnih in znanstvenih prispevkov v domačih in tujih strokovnih publikacijah in monografij. Člankov v publikacijah, ki jih ne zajema COBISS, pa je še veliko več.

Kot profesor in učitelj je vzgojil veliko študentov in študentk, jim bil mentor ali dober svetovalec. Vedno je bil dobrohoten, skromen, človeško žlahten in krščansko naravnan; izoblikovan v številnih življenjskih preizkušnjah od mladosti do starosti – od Gonarsa do komunističnega/socialističnega obdobja. Ostal je pokončen. Prav zato so ga, smo ga, vsi cenili in spoštovali. Vedno je ostal na strokovno visokem in znanstvenem nivoju. Tih, delaven, na zunaj manj opazen, vendar pa intenzivno strokovno prisoten ves čas aktivnega delovanja. Kamničan akademik dr. Stane Gabrovec je s svojim delom zaznamoval in obogatil slovensko arheološko in zgodovinsko stroko.

Summary

The paper presents a short overview of the development of Slovenian archaeology and the work of the archaeologist, Dr. Stane Gabrovec for his ninetieth birthday (1910). Stane Gabrovec was born in Kamnik. Following the education of classical philology, he spent the rest of his life devoted to archaeology as a lecturer and researcher. Gabrovec is counted among the most important Slovenian archaeologists. For his work he has received many awards. The Municipality of Kamnik awarded him the title of honorable citizen.

Literatura

Marjan Blažon, 1980: Bibliografija Staneta Gabrovca. V: *Zbornik posvečen Stanetu Gabrovcu ob šestdesetletnici*. Ljubljana: Narodni muzej.

Zdenko ČEPIČ, Dušan NEĆAK, 1979: *Zgodovina Slovencev.* Ljubljana: Cankarjeva založba.

Stane GABROVEC, 1965: Kamniško ozemlje v prazgodovini. V: *Kamniški zbornik*.

Stane GABROVEC, 1985: Mesto Kamnika v prazgodovini Slovenije. V: *Kamnik 1229–1979: zbornik razprav s simpozija ob 750-letnici mesta Kamnik*. Kulturna skupnost.

Timotej KNIFIC, Drago SVOLJŠAK, 1991: *Arheološka najdišča.* Ljubljana: Cankarjeva založba.

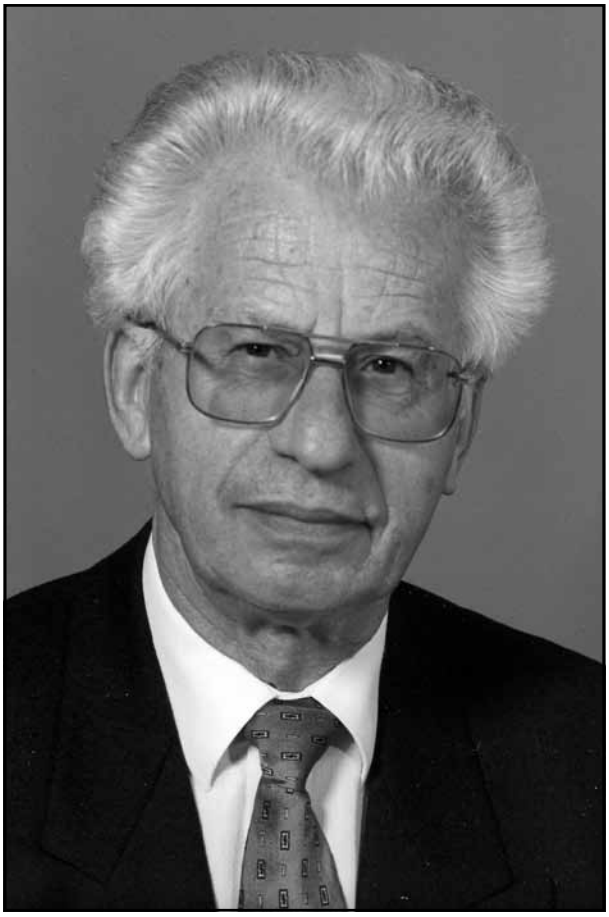
Jože SNOJ, 1996: Pogovor s Stanetom Gabrovcem. *Nova revija,* letnik X.

Drago SVOLJŠAK, 2000: Akademik prof. dr. Stane Gabrovec – osemdesetletnik. *Argo*, 43/2.

Jelka ŠUTEJ - ADAMIČ, 1996: Nagrado za življenjsko delo je prejel Stane Gabrovec. *Delo* 8. 5, št. 104, str. 8.

Marjeta Humar, prof.
Žale 4a, Kamnik

Milan Šuštar – osemdesetletnik

Profesor Milan Šuštar se je rodil 4. junija 1932 v Podgorici v občini Dobrepolje. Diplomiral je na Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete v Ljubljani in se kmalu preselil v Kamnik, kjer živi na Duplici. Tako je postal Kamničan, ustvarjalno pa je ostal povezan tudi s kraji, kjer se je rodil in odraščal.

Kot profesor slovenskega jezika in književnosti je učil na osnovni šoli Frana Albrehta v Kamniku, na Srednji vzgojiteljski šoli v Ljubljani, na Srednji agrotehnični šoli v Kamniku oz. v Ljubljani, že upokojen pa na kamniški ekonomski šoli. Njegovi učenci in učenke se ga spominjajo kot odličnega strokovnjaka, vsestransko razgledanega človeka in vzornega vzgojitelja.

Ob pedagoškem delu se je posvečal še marsičemu drugemu, zlasti pa kulturi in kulturni dediščini, občinski politiki kot poslanec in svetnik, raziskovanju vojnih in povojnih žrtev na Kamniškem, pisanju člankov, urejanju, oblikovanju in lektoriranju različnih zbornikov in knjig. Odkar je znova začel izhajati *Kamniški zbornik,* je Milan Šuštar njegov pomembni in zvesti sodelavec.

Skupaj z ženo je pred več kot petindvajsetimi leti sprejel oskrbovanje celotnega spomeniškega kompleksa Svetega Primoža. Zanj je res vzorno skrbel. Takrat je Sveti Primož postal to, kar je danes, cilj romarjev, kulturnikov, turistov in rekreativcev. Ker se je zavedal zgodovinske in umetniške pomembnosti cerkve in vseh objektov v njeni bližini, se je dogovoril z umetnostnim zgodovinarjem dr. Ferdinandom Šerbeljem, da je napisal znanstveno monografijo *Sv. Primož nad Kamnikom,* fotografije je prispeval Marjan Smerke, risbe Maja Črepinšek, nemški prevod daljšega povzetka Hanka Štular, angleški prevod pa Gerda Fras. Delo je izšlo leta 1995 pri Mladinski knjigi, vse stroške za izdelavo in izdajo knjige pa je ob sodelovanju donatorjev plačal Milan Šuštar. Isto leto je prav tako v samozaložbi izdal še priročni vodnik z istim naslovom in istimi avtorji. Noben kamniški umetnostni spomenik nima tako bogate in lepe monografije in vodnika! Nič čudnega, da sta knjigi že zdavnaj razprodani.

Za delo pri Svetem Primožu je ljubljanska nadškofija Milanu Šuštarju 3. marca 2002 podelila posebno priznanje in zahvalo »za dolgoletno vestno in požrtvovalno skrb za mežnarijo in cerkev Svetega Primoža in Felicijana.« Nadškof in metropolit dr. Franc Rode je priznanje utemeljil z besedami: »S svojim poznavanjem zgodovine in umetnosti, predvsem pa s svojo gostoljubnostjo, velikodušno bogatite obiskovalce te cerkve.«

Za Milana Šuštarja lahko rečemo, da je magister elegantiae, kot so take ljudi imenovali stari Rimljani. Njegov smisel za lepo in pravo kažeta ne samo knjigi o Svetem Primožu, ampak tudi druge knjige, ki jih je izdal v počastitev dolenjskega rojaka Frana Jakliča - Podgoričana. Za zbornik *Naši kraji in ljudje,* ki ga je leta 1996 izdala občina Dobrepolje, je napisal pregledne portrete Dobrepoljcev: Staneta Novaka, Antona Hrena - Kompoljskega, Frančiška Kralja - Angelarja Zdenčana, Jožefa Prelesnika, dr. Matija Prelesnika, Josipa Jakliča, Andreja Kančnika in drugih. Leta 1999 je ob 130-letnici rojstva Frana Jakliča, ustanovitelja prve rajfajznovke na Kranjskem, uredil zbornik posvetovanja *Zadružništvo včeraj, danes, jutri*, ki so ga izdali občina Dobrepolje, Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano ter Ministrstvo za znanost in tehnologijo.

Že kot študent je univerzitetnemu profesorju Antonu Slodnjaku obljubil, da bo oskrbel nove izdaje del pisatelja Frana Jakliča - Podgoričana. Za izdajo Jakličevih narodopisnih povesti *Nevesta s Korinja* in *Sin*, ki jo je uredil in je izšla leta 1997, je napisal tudi spremno besedo ter knjigo opremil z ilustracijami slikarja Franceta Kralja. Leta 1999 pa je pri celjski Mohorjevi družbi izšla Jakličeva zbirka kratke proze *Vaška pravda.* V knjigi so reprodukcije umetniških del Franceta Kralja iz zbirke Milana Šuštarja. Študijo o teh slikah je napisal umetnostni zgodovinar Milček Komelj. Fotografije je prispeval Marjan Smerke.

Vezanost prof. Šuštarja na Dobrepolje je Kamnik obogatila z galerijo del Franceta Kralja, ki jo je uredil v svoji hiši.

Po spremembi družbenopolitičnega sistema in osamosvojitvi Slovenije je bil prof. Šuštar dvakrat občinski poslanec: leta 1990 je bil izvoljen v skupščino občine Kamnik, in sicer v zbor krajevnih skupnosti, po štirih letih (1994–1998) pa je postal član občinskega sveta.

Kot svetnik je štiri leta vodil komisijo za volitve, imenovanja, priznanja in administrativne zadeve.

31. januarja 1996 je občinski svet imenoval komisijo za popis žrtev druge svetovne vojne na Kamniškem. Njen predsednik je postal prof. Milan Šuštar. Komisija se je zavzeto lotila dela. V letu in pol je popisala imena s partizanskih spomenikov v celotni občini, pregledala in izpisala spominsko literaturo in arhivsko gradivo Ministrstva za notranje zadeve in Zgodovinskega arhiva mesta Ljubljana. *Zbornik žrtev II. svetovne vojne v občini Kamnik*, ki je kot plod tega dela izšel leta 1998 in popravljena izdaja leta 2004, je bil zlasti po zaslugi prof. Šuštarja zastavljen tako, da ni razdvajal žrtev niti ni vzbujal političnih pomislekov in nasprotovanj. Kamnik se je s tem delom dostojno oddolžil vsem žrtvam druge svetovne vojne na Kamniškem. Svoje delo za *Zbornik žrtev II. svetovne vojne v občini Kamnik* je prof. Šuštar opisal tudi v zborniku *Demos na Kamniškem*, ki je izšel leta 2010.

Zelo pomembna je vloga prof. Šuštarja pri *Kamniškem zborniku.* Bil je med pobudniki oživitve te publikacije. Za vsako knjigo opravi lekture in korekture vseh člankov. Kot član uredniškega odbora sodeluje pri izbiri člankov, pesnikov in likovnih ustvarjalcev, ki bodo predstavljeni v naslednji knjigi. Skratka: brez njega, ki delu za zbornik posveti kar nekaj mesecev, bi bilo knjigo težko izdati.

Predstavniki kamniške občine se radi pohvalijo, da praznujemo občinski praznik na rojstni dan Rudolfa Maistra. Dan je predlagal prof. Milan Šuštar, občinski svet z županom Tonetom Smolnikarjem pa je predlog brez oklevanja sprejel.

Občinski svet občine Kamnik je Milanu Šuštarju leta 2001 podelil zlato priznanje, ki je utemeljeno takole: »Za življenjsko delo na področju kulture, promocije kulturne dediščine in za njegov prispevek k slovenski zgodovini.«

Še na mnoga leta, spoštovani Milan Šuštar!

Summary

The article presents the professor Milan Šuštar on his 80th birthday. Milan Šuštar is a member of the Editorial Board of the *Kamniški zbornik*, reads articles for publishers and advises editors in the selection of songs, articles and illustrative material. He carried out very important work for many years as the administrator of the Church of St. Primož. He published a book by Ferdinand Šerbelj on St. Primož as well as a guidebook on the church. He completed the historically vital work as the head of the commission for the investigation of the victims of the Second World War in the Kamnik region and the editor of the codex on this topic. Milan Šuštar received an award for his work from the Kamnik municipality.

Tone Ftičar
Javni sklad RS za kulturo
Območna izpostava Kamnik

V spomin Božu Matičiču (1926–2010)

Plodovita življenjska pot Kamničana Boža Matičiča je zaznamovana z mnogimi sledmi njegovih razvejanih in raznolikih področij dejavnosti, ki se jim je posvečal tako v svojem ožjem okolju kot tudi širše. Bil je eden tistih, ki je s svojimi neutrudnimi mnogostranskimi prizadevanji pomembno sooblikoval prepoznavnost svojega domačega okolja, mesta, občine, domovine. Poklicna zavzetost, s katero se je tako rekoč vso svojo delovno dobo posvečal razvojnim ciljem ene od najstarejših kamniških tovarn (KIK), je bila neločljivo povezana z njegovim širokim družbenim angažiranjem. Ljubiteljska vnema, s katero se je loteval številnih organizacijskih in (po)ustvarjalnih stremljenj na raznolikih področjih javnega delovanja, je bila več kot sedemdeset let tvorno prežeta z različnimi vrstami in oblikami kulture v najširšem smislu.

Že kot otrok, rojen v eni od najstarejših mestnih hiš ob vznožju Malega gradu, ki je bila vse življenje njegov dom, je sledil stopinjam svojega očeta, harmonikarja in godbenika Leopolda, opazneje pa se je v kulturno dogajanje rodnega mesta vključil leta 1938, ko je kot dvanajstletni harmonikar pred domačim občinstvom nastopil v spevoigri V Indijo Koromandijo. V predvojnem obdobju je sodeloval na številnih šolskih in društvenih prireditvah tako v Kamniku kot tudi na gostovanjih drugod po Sloveniji, osvoboditev leta 1945 pa po številnih krajih ožje domovine obeleževal kot harmonikar kulturniške skupine Šlandrove brigade.

Službovanje v Beogradu v letih 1947–52 njegovega ljubiteljskega kulturnega zanosa ni prekinilo: bil je plesalec v znameniti folklorni skupini Abrašević, v prestolnici Jugoslavije je ustanovil in vodil svojo glasbeno skupino, ki ji je ob repertoarju iz Slovenije in drugih republik poslušalstvo vedno rado prisluhnilo tako doma kot na tujem.

Povratek na kamniške odre je Božo Matičič zaznamoval s sodelovanjem v spevoigri Planinska roža (1952), sledilo je obdobje njegovih nepreštevnih nastopov v različnih vlogah: ustanovil in osem let je vodil Folklorno skupino Kemijske industrije Kamnik (KIK), kot harmonikar je bil ustanovitelj in vodja skoraj 35 let delujočega ansambla Veseli hribovci – Miki jazz. Bil je izvrsten instrumentalist na kromatični harmoniki, vse bolj pa se je uveljavljal tudi kot organizator, animator in pobudnik razvoja raznovrstnih kulturnih dejavnosti v ožjem in širšem okolju. Zavzemal se je za kulturno izobraževanje na različnih ravneh, ob tem pa spodbujal raznovrstna angažiranja domačih »potencialov«, zlasti med mladino. Tako je leta 1971 s povezavo vrste dejavnikov na relaciji kulturne politike in glasbenega šolstva tvorno sodeloval pri ustanovitvi medobčinskega Simfoničnega orkestra Domžale-Kamnik, leta 1976 pa pri oživitvi delovanja kamniške godbe v okviru DKD

Božo Matičič na koncertu ob svoji osemdesetletnici

Na odprtju razstave slikarjev iz Ennigerloha, Nemčija. 9. avgusta 1996

Pri Mestni godbi Kamnik je tudi aktivno sodeloval v »ritem sekciji«.

Veliko sta nastopala z Jožico Kališnik.

Solidarnost (Mestne godbe Kamnik), katere predsednik in »spiritus agens« je bil polni dve desetletji.

Zavzemanje za oblikovanje žlahtnega kulturnega profila Kamnika, temelječega na dolgoletni tradiciji predhodnih generacij, je s spodbujanjem in uveljavljanjem novih oblik in vsebin Božo Matičič uresničeval kot praktični izvajalec, kot zavzet društveni delavec in kot kulturni politik, saj je bil vrsto let nosilec vidnih funkcij v različnih organih kulturne politike (tudi predsednik Kulturne skupnosti Kamnik). Med različnimi zvrstmi kulture je osebni angažma Boža Matičiča dolga leta vendarle s posebno pozornostjo usmerjen na področje društvenih dejavnosti, materialnih pogojev, financiranja, sodelovanja in povezovanja ter javnih predstavljanj tako imenovanega kulturnega »ljubiteljstva«.

Z zavzemanjem za profesionalizacijo strokovnih opravil na tem področju in z več kot desetletnim predsedovanjem Zvezi kulturnih organizacij Kamnik je Božo Matičič doprinesel k vrsti sistemskih rešitev, ki so različnim izvajalcem, društvom in poklicnim ustvarjalcem omogočile ustreznejše pogoje dela, (ne samo kamniški) javnosti pa bogato in prepoznavno bero kulturnih dogodkov.

Kot glasbenik je bil Božo Matičič upravičeno imenovan za dostojnega naslednika legendarnega harmonikarja Avgusta Stanka. Pri nas vse redkejše glasbilo, kromatična harmonika, je v njegovih v rokah ohranjala popularnost, v repertoarju priredb slovenskih in tujih narodnih pesmi, zimzelenih melodij starejših obdobij in zabavnoglasbenih uspešnic povojnih generacij. S pestro programsko ponudbo in virtuoznimi izvedbami melodij je bil Božo bodisi kot solist bodisi kot spremljevalec različnih vokalnih izvajalcev vedno dobrodošel na številnih nastopih doma in na tujem.

Kot prepoznaven izvajalec je izdal tudi več glasbenih kaset in CD-plošč, nastopal v programih domačih in tujih radijskih in televizijskih postaj in tudi pri filmu.

Ob koncertni dejavnosti je bil zlasti v zadnjih dveh desetletjih nepogrešljiv na pomembnejših prireditvah, proslavah in svečanostih v domačem kamniškem okolju, največ tistih v organizaciji Zveze kulturnih organizacij Kamnik, kamniške območne izpostave Javnega sklada R Slovenije za kulturne dejavnosti, Planinskega društva in Društva upokojencev Kamnik ter ZB NOV Kamnik in Društva izgnancev, v širšem okolju pa pod okriljem Zveze društev upokojencev Slovenije.

S Kamniškimi koledniki je Božo Matičič poletel čez »Lužo« k našim rojakom.

Borci Šlandrove brigade na proslavi obletnice ustanovitve. Šipek, 2009. Božo Matičič je prvi z desne.

Ob odprtju razstave v Ennigerlohu

Med turnejo po ZDA in Kanadi so si ogledali muzej NASE v Hustonu, kjer jih je sprejel tudi dr. Ronald Šega, astronavt slovenskega rodu.

Med nekaj tisoč nastopi niso bila redka sodelovanja z mnogimi pevkami in pevci, od kamniških največ s sopranistko Joži Kališnik, baritonistom Janezom Majcenovičem in basistom Rokom Lapom ... Različnim organizatorjem na področju kulture, turizma, športa in drugih civilnodružbenih ter humanitarnih dejavnosti je neštetokrat, večidel brezplačno, pomagal tudi pri tehnični izvedbi prireditev.

Ime svojega rodnega Kamnika in Slovenije pa je Božo Matičič več desetletij uspešno predstavljal tudi v zamejstvu in tujini: v povojnem obdobju po vseh republikah nekdanje Jugoslavije, pa med koroškimi in tržaškimi rojaki v Avstriji in Italiji; s svojo harmoniko je, denimo, »oral ledino« pri sodelovanju Kamnika z mesti Ennigerloh v Vestfaliji in Andechs na Bavarskem ter Trofaiach na avstrijskem Štajerskem in Kočani v Makedoniji ... Tako Slovencem kot tujcem je ostajal v hvaležnem spominu po nastopih še v vrsti drugih krajev in dežel po stari celini ...

Boža Matičiča, ime Kamnika in Slovenije so si s številnih nastopov v okviru dveh turnej Slovenske izseljenske matice zapomnili med drugim tudi v San Franciscu, Los Angelesu, Houstonu, Las Vegasu in Hollywoodu v ZDA ter Vancouvru in Calgaryju v Kanadi ...

Za več kot 70-letno uspešno dejavnost na področju glasbenega poustvarjanja, tvornega sooblikovanja in spodbujanja raznovrstnih dosežkov kulturnega ljubiteljstva na Kamniškem, organizacijsko angažiranost in zavzeto uresničevanje sodelovanja med kulturnimi in drugimi društvi ter organizacijami v domači občini in širše, pomemben doprinos k prepoznavnosti Kamnika v slovenskem in mednarodnem prostoru ter za uveljavljanje kulture v najširšem smislu je Božo Matičič prejel vrsto uglednih stanovskih in družbenih priznanj; ob njegovem življenjskem jubileju, 80-letnici, pa mu je Občina Kamnik podelila zlato priznanje občine Kamnik.

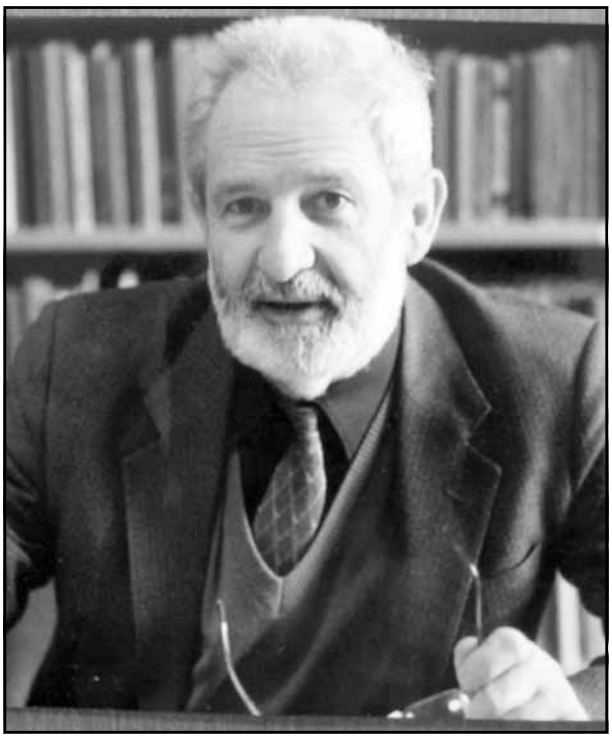
Od sredine aprila 2010 ostaja Božo navzoč v blagih tonih hvaležnih spominov vseh, ki smo ga poznali in cenili, z njim prijateljevali, sodelovali in soustvarjali. Pogrešamo ga, ker smo ga imeli radi.

Summary

The prolific life of Kamnik's Božo Matičič has been marked by many traces of its diversified and varied fields of activity, who participated both in its narrower and broader environment. He was a man who, with his tireless multilateral efforts was an important contributor to the recognition of his local environment, town, municipality and nation. The professional commitment, with which he has devoted his entire working life to the developmental goals of one of Kamnik's oldest factories (KIK), was inseparably connected to his broader social obligations. His passionate zeal, with which he initiated numerous organizational and creative aspirations in various fields of public activity, was, for more than seventy years, actively imbued in different varieties and forms of culture in its broadest sense.

Marko Lesar, um. zgod.
Medobčinski muzej Kamnik

V spomin Mirku Juteršku (1932–2011)

Ob slovenskem kulturnem prazniku 7. 2. 2011 nas je užalostila novica, da nas je nenadoma zapustil prof. dr. Mirko Juteršek, slovenski umetnostni zgodovinar.

Mirko Juteršek se je rodil leta 1932 v delavski družini v Podgorju pri Kamniku. Leta 1953 je maturiral v generaciji prvih kamniških maturantov. Leta 1959 je na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani diplomiral iz zgodovine in umetnostne zgodovine ter za svoje diplomsko delo o freskah v hrastoveljski cerkvi prejel študentsko Prešernovo nagrado. Za doktorsko disertacijo si je leta 1971 izbral slikarja Matija Jamo in njegovo delo. Leta 1971 je doktoriral na Filozofski fakulteti v Ljubljani, kjer se je tudi zaposlil. Strokovno se je med drugim izpopolnjeval v Münchnu in Moskvi ter postal izvedenec za ikonsko slikarstvo in rusko umetnost, kar je kot docent in izredni profesor od leta 1968 do 1989 predaval na oddelku za umetnostno zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Leta 1989 je prevzel vodenje Slovanske knjižnice. Od leta 1996 pa vse do smrti je predaval umetnostno zgodovino na Visoki šoli za risanje in slikanje v Ljubljani. Leta 1962 je opravil bibliotekarski strokovni izpit z nalogo, ki je še danes nepogrešljiv pripomoček za raziskovanje novejše likovne umetnosti na Slovenskem (Razstavni katalogi v Sloveniji od začetkov 1900 do 1945).

Sodeloval je pri nastajanju mnogih monografij o slovenskih likovnikih – o Mihu Malešu, Miri Pregelj, Maksimu Gaspariju, Lojzetu Perku, Ivanu Napotniku in drugih. Mnogo let je bil strokovni izvedenec in svetovalec na področju likovne umetnosti. Dejavno je sodeloval pri snovanju Galerije Mihe Maleša v Kamniku in zbirke Hermana Pečariča v Piranu, med slikarji je bil poznan kot ocenjevalec slikarskih kolonij ter po odprtju številnih slikarskih razstav po vsej Sloveniji.

Vseskozi se je kot kritik ukvarjal z umetnostno zgodovino in svoja dognanja tudi objavljal v strokovnih publikacijah in dnevnem časopisju. Več kot 35 let je deloval kot stalni sodni izvedenec in cenilec za področje likovne umetnosti. Zanimivo, da ga je za to zahtevno nalogo takrat predlagal naš kamniški rojak (in od leta 1990 tudi kamniški častni občan) akademik dr. Emilijan Cevc.

Skoraj dvajset let je kot stalni zunanji sodelavec Radia Ljubljana za različne oddaje pripravljal prispevke o likovnih razstavah v Sloveniji, v *Enciklopediji Jugoslavije* pa o slovenskih umetnikih. Osem let je bil tudi predsednik odbora za likovno galerijsko dejavnost pri Kulturni skupnosti Ljubljane.

Od leta 1989 do upokojitve septembra 1996 je bil direktor Slovanske knjižnice v Ljubljani. Posebej se je zavzemal, da knjižnica dobi nove, ustreznejše prostore. Kot član predstavnikov Filozofske fakultete je pri svetu za visoko šolstvo takratnega republiškega sekretariata (ministrstev še ni bilo!) glede na svoje bibliotekarske izkušnje dosegel, da je bil kljub nasprotovanju Fakultete za družbene vede oddelek za bibliotekarstvo ustanovljen na Filozofski fakulteti.

Po osamosvojitvi Slovenije je bil dve leti član odbora za podeljevanje Prešernovih nagrad, več let je sodeloval v komisijah za priznavanje statusa umetnika, izjemnih pokojnin itd.

V sodelovanju s kamniškim muzejem mu je uspela predstavitev slikarja Miha Maleša, ki ga je pridobil, da je rojstnemu mestu leta 1979 podaril obsežno zbirko svojih umetniških del. S tem je skupaj z direktorico Kulturnega centra Mirino Zupančič, s Francem Svetljem, predsednikom občinske skupščine, spodbudil ustanovitev Maleševe galerije v Kamniku.

Podobno vlogo je imel pri ustanovitvi galerije Hermana Pečariča v Piranu. Bil je tudi med ustanovitelji Galerije naive v Trebnjem, v zadnjem času pa kolonije, poimenovane po kamniškem slikarju Dušanu Lipovcu. Med drugim je leta 2006 dal pobudo za postavitev stalne zbirke ulitkov kamniškega rojaka profesorja Milana Trbižana na Naravoslovnotehniški fakulteti v Ljubljani.

Leta 2007 je ob svoji 75-letnici prejel najvišje občinsko priznanje za prispevek k razvoju likovne galerijske dejavnosti v Kamniku in v Sloveniji, častno občanstvo občine Kamnik. Tako se ob profesorjih akademikih dr. Francetu Steletu in Emilijanu Cevcu uvršča med trojico pomembnih Kamničanov umetnostnih zgodovinarjev, ki so bili prepoznavni tako v slovenskem, mednarodnem in kamniškem okolju.

Tudi po upokojitvi je bil še vedno nadvse dejaven in se je vse do smrti v Kamnik vedno rad vračal. Nazadnje smo ga opazili lani decembra v Maleševi galeriji ob praznovanju 20-letnice kamniškega Demosa. Ni pa potrebno posebej omenjati, da je bil stalni obiskovalec

muzejskih in drugih galerijskih razstav, nazadnje se je angažiral v slikarski koloniji, ki nosi ime po pokojnem slikarju Dušanu Lipovcu.

Naj njegovi bogati življenjski poti dodam še nekaj svojih spominov nanj.

Z dr. Juterškom sem se prvič srečal leta 1976. Takrat nas je bruce na Filozofski fakulteti sprejel in nam bil prvi informator na takratnem oddelku za umetnostno zgodovino. V poznejših letih študija so se najine poti še večkrat srečale, tako na proseminarju, ki ga je vodil, kot drugače. Ob nastopu službe v takratnem Kulturnem centru pa skoraj ni bilo meseca, da se ne bi srečevala. Najine poti so se še zbližale ob delu v Maleševi galeriji in njegovem ateljeju ob popisu umetnostne dediščine. Z dr. Juterškom sva prepotovala večji del Slovenije. Prav zaradi njega sem lahko vstopal v domove in spoznaval dediščino, slikarsko in drugačno, ki sicer ostaja običajnemu človeku skrita.

Ob tem sem spoznaval ne samo umetnine, marveč tudi ljudi, ki so te umetnine zbirali, že pokojne ali še živeče. Od dr. Juterška sem zvedel marsikaj o razmerah v naši stroki, o velikem učitelju in njegovem profesorju Francetu Steletu in drugih njegovih kolegih. Danes, ko jih skoraj že ni več na svetu, so ta srečanja in informacije zame še toliko bolj dragocene, kot sem si takrat mislil. Velikokrat me je bodril pri delu. Rad se je pošalil in je sebe včasih namesto Juteršek imenoval kar Včerajšek. Čeprav nisva bila v vsem enotna in na isti valovni dolžini, ko gledam nazaj, vidim, da sva se kar dobro dopolnjevala. Vedno me je spodbujal pri delu in nikoli ne bom pozabil njegove maksime, da smo vsi, ki imamo ta privilegij, da smo lahko službeni umetnostni zgodovinarji, neke vrste resnični apostoli umetnosti.

Najino daljše, žal poslednje, srečanje je bilo v Laškem ob odprtju razstave o upodobitvah Primoža Trubarja. Dr. Juteršek je bil eden od treh organizatorjev razstave, ki je takrat obeležila veliki Trubarjev jubilej. Sam sem takrat več dni tam popisoval Maleševo zbirko domačih in tujih umetnikov. Z ženo sta me pozno zvečer varno pripeljala domov. Niti slutil nisem, da je bilo to najino zadnje srečanje ob skupnem pogovoru o vsem koristnem, lepem, predvsem pa o umetnosti in Kamniku.

Žalostno novico o njegovi nenadni smrti sem zvedel na bolniški postelji šele nekaj dni po operaciji v Kliničnem centru. Onemel sem in nisem mogel doumeti. S tem letom je odšla skoraj vsa generacija Steletovih učencev, generacija, ki jo je združevala ljubezen do naše domovine, preteklosti in umetnosti. Danes o ljudeh takega kova in širine, kot je bil pokojni dr. Juteršek, lahko samo sanjamo. Velika družina, ki ji je dal pečat njihov učitelj – »ata«, je danes razpadla v množico individualistov, samohodcev in ideologov.

Summary

The author pays tribute to the recently deceased art historian Dr. Mirko Juteršek (1932–2011). In this short summary of his life, the author describes his work and his contributions to the town of Kamnik, The Kamnik Intermunicipal Museum, the Miha Maleš Gallery and his importance to the Slovenian artistic culture.

In memoriam Francetu Tomšiču (1937–2010)

Janez Humar, univ. dipl. inž.
Žale 4a, Kamnik

S Francetom sva bila rojena istega leta v homški fari in sva bila že v otroštvu deležna izkušenj, ki jih da življenje v istem kraju. Najprej sva bila med vojno v nemškem vrtcu, ki je bil organiziran v homškem župnišču, iz katerega so Nemci izgnali župnika. Ob koncu vojne pa sva v farni cerkvi obiskovala verouk ob pripravi na prvo obhajilo. Po vojni sva na Homcu zaključila osnovno šolanje in ga nadaljevala na nižji gimnaziji v Kamniku. Po drugem letniku gimnazije je France prešel na poklicno šolo, jaz pa sem na tej gimnaziji maturiral. Najino otroštvo, ki je bilo zaznamovano z izjemnimi vojnimi dogodki in zatem s spremembami političnega sistema z revolucionarnim prevzemom oblasti, se je zaključilo v času, ko se je France vključil v poklicno šolo.

Naše otroštvo je bilo izpolnjeno predvsem z brezskrbnostjo in igrami, vendar so mnogi vojni dogodki delovali name s spoznanjem resnosti in nevarnosti stanja in položajev, v katerih smo se pogosto znašli. Po vojni pa so mnoga nasilna in brutalna dejanja v procesu uvajanja socializma z ukinitvijo mnogih demokratičnih svoboščin prav tako povzročila strah, nemir in napetosti, ki so se nas polastile predvsem s posredovanjem odraslih, vendar pristnega negativnega otroškega občutja ob teh dogodkih ne morem zanikati. Najino družinsko okolje se je razen po delavskem in kmečkem poreklu razlikovalo tudi po nekaterih drugih značilnostih. France mi je nekoč oponesel, da sem imel zaradi mojih starejših bratov in kontaktov, ki smo jih imeli z uglednimi osebnostmi našega okolja, kar nekaj prednosti. Okolje pa v mnogočem vpliva na doživljanje in razumevanje sveta, zato se s Francetom glede na nekatera eksistenčna, nazorska in druga vprašanja nisva vedno in povsem ujemala. Tako je France na primer, če upoštevamo, kar je zapisal v svojih spominih, razmeroma skop in ponekod tudi stereotipen v pogledih na otroštvo. Meni je to zaradi izjemnosti vojnih in povojnih dogodkov globoko vtisnjeno v spomin. Naj omenim samo našo otroško razigranost ob čakanju na katehete pri verouku, ki so se zaradi vojnih razmer pogosto menjali in nas je šele četrti v poznem poletju leta 1945 dokončno pripravil na prejem prvega obhajila. Prostorske in druge razmere in značilnosti cerkve, zvonika, mežnarije in nasploh okolje homškega hriba so nam v otroški fantaziji sprožale neštete igre pa tudi aktivnosti, ki to že niso bile več. Živ je tudi spomin na številne otroške igre v vaškem okolju med vojno in po njej, ki so s spremenjenim načinom življenja izginile in so današnji otroci prikrajšani za medsebojna druženja v igri in drugih aktivnostih, nas pa je to oblikovalo v zavesti medsebojne pripadnosti in sodelovanja in nas s tem obvarovalo pred pretiranim individualizmom in egoizmom. Globoko pa se je obeh dotaknil povojni poboj domobrancev, četnikov pa tudi civilnih ubežnikov, ki so jih zajeli na Kamniškem in zatem umorili v Kamniški Bistrici, nekatere od njih je naplavila reka in smo njihova napihnjena trupla videli tudi otroci.

Z usposabljanjem za poklic se je France vključil v internatski sistem vzgoje, tedaj sva za nekaj časa izgubila stike. Zaradi te vzgoje so mnogi gojenci pričeli opuščati tradicionalne običaje in navade. Mnogi od tistih, ki so izšli iz tradicionalnega vaškega okolja, so opustili kakršnokoli versko prakso, saj internatski sistem te ni vključeval, ponekod pa je celo izvajal načrtno ateistično propagando. V odnosu do mene, ki sem ostal praktični vernik, se je France tedaj distanciral, ob srečanjih se je omejil le na bežen pozdrav. Znova pa sva se zbližala v času najinega univerzitetnega študija, k čemur je gotovo pripomogla vsakodnevna vožnja v Ljubljano.

Bili pa so tedaj še drugi razlogi, ki so naju zbližali. V našem okolju so na Mengeškem polju, na Drnovem, pričeli izvajati prisilno arondacijo kmetijskih zemljišč, kakor so postopek imenovali, seveda je bila z arondacijo izvedena tudi nacionalizacija. Kmetje so se temu upirali, France se je kot kmečki sin v interesu kmetov, za kar so ga kmetje zaprosili in pooblastili, neuspešno pogajal s takratnimi agrarnimi oblastniki. To je bila njegova prva grenka izkušnja v boju z oblastnimi strukturami. Študentje smo takrat z izjemnim zanimanjem spremljali družbenopolitično dogajanje, posebej peripetije ob revijah, ki so kritično obravnavale takrat-

France Tomšič in Andrej Magajna na ustanovnem kongresu SDZS

no stvarnost. To sta bili reviji *Revija 57* in *Perspektive*. Vzniknile pa so tudi razprave ob ustanovitvi Visoke šole za politične vede v Ljubljani. V živahnih študentskih diskusijah in na sestankih se je izoblikovalo stališče, ki je bilo preko študentskega časopisa predstavljeno javnosti: Ali bo nova šola opravljala poslanstvo dela ali poslanstvo vladanja, torej oblasti.

V času, ko sva se po diplomi vključila v proizvodno delo, se je država znašla v globoki gospodarski krizi. Sledila je prva gospodarska reforma, z njo pa tudi delna liberalizacija družbenoekonomskega sistema. V pogojih delnega tržnega gospodarstva je v poslovnih in gospodarskih zadevah mimo partijskega cekaja vse bolj odločal menedžment velikih podjetij. Kapital se je skoncentriral v velikih podjetjih in s tem tudi odločanje o gospodarskih pa tudi drugih zadevah, predvsem kadrovskih. Sledil je protiukrep v inačici samoupravljanja, ki naj bi pod demokratičnim videzom perpetuiral partijsko oblast. V podjetjih, ki so bila razčlenjena na manjše organizacijske enote (temeljne organizacije združenega dela), so znova vzpostavili partijsko kontrolo nad gospodarstvom. Po eni strani so z nastavljanjem vodij posameznim enotam po moralnopolitičnem kriteriju dosegli nadzor nad kadrovanjem, s podelitvijo upravne funkcije tem enotam pa so razpršili odločanje in s tem tudi kapital. Vrhunski menedžment je postal pomožna služba temeljnim enotam, oropan vodstvenih kompetenc. Sistem, ki je bil uspešno vpeljan, je neuspešno končal v gospodarski in politični krizi, saj je negiral osnovno gospodarsko zakonitost, po kateri mora podjetje enotno izvajati vse imanentne gospodarske funkcije in ne le nekaterih, kot je bilo to značilno za temeljne organizacije, ki so obvezno opravljale le upravno funkcijo, od ostalih pa le nekatere, kar je povzročilo neenakopraven proizvodni in ekonomski položaj posameznih enot in s tem poslovno neučinkovitost podjetja kot celote. To je bil en segment samoupravljanja, druga značilnost pa je bila dogovorna ekonomija, ki je partijskim strukturam omogočala kreiranje poslovne, prostorske in katerekoli druge politike po njihovih interesih. Značilen je poskus Skupščine občine Kamnik, da bi s samoupravnim postopkom pridobila lastninsko pravico do zemljišč na območju Zgornjega Perovega. V postopek se je na pobudo prijatelja, ki mu je grozila izguba kmetijske zemlje, vključil France, ki je prijatelju zatrdil, da bodo uspeli le pod pogojem: »Če bomo uporabili ista sredstva in metode kot komunisti.« V postopku je France s pogumnimi somišljeniki, z osebnim tveganjem in pogumom uspel in preprečil nakano samoupravnih struktur in postal iniciator demokratizacije na Kamniškem.

Poskus razlastitve zemljišč na Perovem se je zgodil po Francetovem prihodu iz Nemčije, kjer je prebil deset let in si pridobil tudi demokratske izkušenje. Vrnil se je kot izoblikovan demokrat z jasno politično vizijo. Po njegovi vrnitvi sva se pogosteje srečevala in se obiskovala, predvsem pa sva ob priložnostnih srečanjih ob kavi izmenjala svoje poglede in stališča ob aktualnih dogodkih. Nekoč mi je ob kavi v tunelu pod Malim gradom razodel svojo vizijo o ustanovitvi alternativne politične stranke. Najbolj primerna bi bila socialna demokracija, je menil. Tedaj sem spoznal njegovo zagnanost, njegov pogum in pripravljenost na osebno tveganje in odgovornost kot odgovor na nasprotje med življenjem in teorijo v tedanji družbeni realnosti. Njegovo radikalnost sem dojel iz razlage, da je za dosego sprememb vredno tvegati tudi življenje. »Da, tudi življenje!« mi je odvrnil na moj vprašujoči pogled.

Francetova vizija družbenogospodarskih sprememb, njegova zagnanost in energija so ga kmalu zatem ob zaupanju njegovih sodelavcev postavile v vrh litostrojske stavke in zatem v ustanovitev prve alternativne politične stranke, ki je delovala neodvisno zunaj partijske kontrole, ne pa v okviru Socialistične zveze delovnega ljudstva. Stvari je vedno poimenoval s pravim imenom. Tako govori v svojih spominih o uporništvu proti partijskim fevdom, da so takrat sodišča pod vplivom partije čisto odpovedala, da je takratni sindikat postal orodje partijskih struktur itd. France je bil in ostaja z vsemi svojimi dejanji začetnik demokratizacije. Zadela pa ga je usoda preroka. Kakor je Mojzes videl obljubljeno deželo, vanjo pa ni vstopil, tako tudi France ni užil sadov svojega dela.

Dr. Jože Pučnik, France Tomšič in Anton Tomažič

Anton Tomažič, univ. dipl. pravnik
Vir, Parmova 1, Domžale

Po večdesetletni diktaturi je v Sloveniji pač obstajala le ena elita – levičarska. Posamezni desno usmerjeni intelektualci s(m)o bili povsem zdesetkani in praktično brez možnosti javnega nastopanja. Normalno se je slovenska desnica lahko razvijala le v (omejenih pogojih) v tujini, pri zamejcih in v diaspori. Kdor se je s prepovedanimi idejami izpostavljal v domovini, je pristal v zaporu ali pa je vsaj imel velike probleme na delovnem mestu in v družbenem okolju. Tako se seveda tudi niso mogli razviti mnenjski voditelji (desnice) in tako s(m)o posamični razumniki bili pretežno v anonimnosti. Mislim, da je bil eden takšnih tudi Lojze Peterle. Verjamem, da je kaj objavljal, vendar jaz zanj nisem mogel zvedeti ...

Za mladega človeka s solidnimi talenti in voljo do dela in življenja je bilo v takšni družbi zelo težko živeti, če se ni uklonil in pridružil levičarski eliti. Praktično so imeli določene meje, do kod lahko sega njihova kariera. Jaz sem jo dosegal s tem, da sem postal pravni svetovalec generalnega direktorja Litostroja, nisem pa niti pomislil, da bi lahko postal na primer direktor tozda, ker sem zavrnil vstop v Zvezo komunistov. Zato ne moremo (in ne smemo) obsojati nikogar, ki se je nekoliko uklonil (beri: vstopil v ZK), da bi sploh lahko uresničil svoje življenjske potenciale. Nekateri so sprejeli partijsko knjižico že samo zato, da bi lahko svoj revolt sploh izrazili – znotraj partije, saj drugje za relevantno aktivnost sploh ni bilo prostora. Verjamem, da je bil eden takšnih tudi Janez Janša, saj je takoj začel »rovariti« in javno delovati v ZSMS, pisati v Mladino (ki je bila tedaj za 180 stopinj drugačna, kot je danes) in je v končni fazi tudi fermentiral slovensko pomlad.

Naj za ilustracijo svoje – priznam dokaj pasivistične – drže slovenskega desnega intelektualca navedem tale dialog, ki sva ga imela s Francijem Tomšičem sredi 80. let kot sodelavca v Litostroju. Kot boste videli, je Franci res eden prvih v Sloveniji začel govoriti o večstrankarstvu, saj ga je tudi spoznal, ker je pred tem več let delal v Nemčiji.

Franci: »Tone, a se strinjaš, da bi morali v Sloveniji ustanoviti kakšno stranko?«

Jaz: »Ja, se strinjam ... Se pa hecaš, kajne?«

Franci: »Ne, resno mislim! Eno socialdemokratsko stranko ...«

Jaz: »Veš kaj, če bi pa že ustanovili novo stranko, bi morala biti pa kakšna desna, kajne? Da bi bila vsaj res opozicijska, saj eno zelo levo že imamo ...«

Franci: »Ne, jaz sem bolj za socialno demokracijo ...«

Jaz: »To potem spet ni nič ... Kakšna demokracija bi bila pa to, da bi imeli samo leve stranke? Če bi že ustanovili novo stranko, potem bi morala biti na primer krščanskodemokratska ...«

Franci: »No, sedaj se pa ti hecaš, kajne?«

Besede morda niso povsem v pravem zaporedju, vsebina najinega dialoga pa je povsem točna, saj sva podobne misli kar nekajkrat izmenjala ...

Franci je kasneje res ustanovil socialdemokratsko stranko, katere naslednica je danes Janševa SDS. Jaz pa sem se pridružil pobudi za ustanovitev prve prave opozicijske stranke na ustanovnem kongresu SDZ 11. 1. 1989. V njej se nas je zbralo tudi veliko desno usmerjenih kristjanov, toliko, da smo kasneje lahko preglasovali (levo usmerjeno) vodstvo in se preimenovali v Narodne demokrate.

Andrej Magajna
Mihov štradon 13, Ljubljana

»France, pogum velja, gremo! Kdor trka, se mu odpre!« S tem izrazom strinjanja in svetopisemskim stavkom sem pospremil njegov poziv, da začnemo »zares«. Namreč: bili smo tik pred obletnico znamenitega litostrojskega štrajka, ob katerem je napovedal ustanovitev socialdemokratske stranke.

S »pogum velja« sem nagovoril v bistvu sebe. V Francetu sem zaznal neomajno voljo, kar je tudi meni dalo korajžo. Dejansko smo jo potrebovali. Da bi takratna oblast mirno dovolila ustanoviti konkurenčno stranko, je le malokdo verjel. Večina pa je bila prepričana, da le strankarski pluralizem lahko prekine hegemonijo zveze komunistov in da razna gibanja, zveze in društva ne morejo parirati partijski organizaciji.

France se je spomnil, da sem pred časom omenil možnost pridobitve pisarne v centru Ljubljane, ki bi služila iniciativnemu odboru socialdemokratske stranke. Ob tem je le potrebno povedati, da prva iniciativa v Litostroju ni zaživela. Čeprav je ob štrajku večina delavcev z aplavzom podprla predlog, se je kasnejših sestankov udeležila le peščica – iz tedna v teden manj. A seme, ki je padlo pozno jeseni, je čez zimo preživelo in

drugo jesen vzklilo. Spomnim se Alenke Pavlin (Cotič), kako je dvigala telefone, ki niso nehali zvoniti. Če bi jih imeli deset, bi jih zvonilo sočasno deset. Ljudje so po objavi iniciativnega odbora v tedniku Mladina dobili pogum. A to je že zgodba za nadaljevanje, ki ga bolj ali manj dobro poznamo.

V tem prispevku se bom osredotočil na dan, ko sva dejansko morala trkati na vrata in je še kako veljal svetopisemski rek: kdor trka, se mu odpre. Mislil sem, da se bova ta mrzli poznojesenski dan le pomenkovala ob čaju, pa je moje »taktično premišljevanje« France ustavil z besedami: »Danes greva v akcijo. Nič odlašanja. Čas obletnice se približuje.«

Ob teh značajskih razlikah sva se pravzaprav dobro dopolnjevala. Bolj kot poguma je meni manjkalo odločnosti; nasploh pogosto tehtam in premišljujem, preden naredim korak. France je vedel, da bo minil spet teden, preden se bova dobila, in da ni smotrno možnosti preverjati po telefonu, saj sva v centru imela vse na dosegu roke. Mojo idejo o Kersnikovi 4 (K4) in UK ZSMS (Univerzitetna konferenca mladinske organizacije) sva hranila za »drugi krog«. Po neuspelem trkanju na prva vrata sva se ustavila pred Društvom pisateljev Slovenije na Tomšičevi v Ljubljani. Vrata so bila zaklenjena, čeprav je bilo dopoldne. »Eh, ti umetniki, delajo doma ali čakajo na navdih, ne vem, če jih bova pričakala,« je nekako v tem stilu pripomnil France. Pridružil sem se mu z mnenjem, da bi od njih težko dobili pisarno v uporabo. Poznal sem njihovo držo. Čeprav so se zelo angažirali v družbenopolitični prenovi in zavzemanju za samostojno Slovenijo, so hoteli biti nadstrankarski, kar je glede na njihov status pravzaprav razumljivo. Po drugi strani pa je bilo med njimi zaznati tudi neko vzvišenost do profane politične operative. Še danes marsikateri od njih gleda na politiko nekako zviška, to naj ne bi šlo skupaj z njihovo senzibilnostjo in poslanstvom.

Ko tako modrujeva pred ograjo društva v ne preveč prijaznem vremenu, se ob nama – s kapo, pod katero so gledale bistre oči ob sicer poraščenem obrazu, z bundo in »obveznim« nahrbtnikom – pojavi mladinski aktivist, pesnik in publicist Samo Resnik. (Žal je lani prezgodaj odšel s tega sveta.) Takoj se je vključil v debato in pritrdil, da v društvu ne bo mogoče dobiti prostora za stranko. Spomnim se njegovega pogleda in besed: »Veš, nekateri mi 'umetniki' bolj dihamo z ljudstvom, jaz bi vam posodil še svoje stanovanje!« Tudi on je predlagal K4 in naju bodril, naj greva »naprej«. Izmenjali smo si še nekaj hudomušnih, burkaških na račun partije in udbovcev, ki jih očitno, tako kot pisateljev, ni bilo na spregled, in odšli.

Nekako ob 12. uri sva bila na Kersnikovi 4. Upal sem, da bova dobila Gorazda Drevenška, takratnega predsednika UK ZSMS. Čeprav so bile mladinske organizacije pod tutorstvom komunistične »avantgarde«, jih personalno le niso, vedno in povsod, »pokrivali« s preverjenimi kadri. Z Gorazdom sva pred časom vsak po svojih kanalih delala na projektu odprtih kadrovskih list. Zavzemanje za več kandidatov na volitvah je bilo takrat še bolj ali manj bogokletno. Pravoverne »zdrave sile« partije so v tem zaznale nevarnost političnega pluralizma, zato je bilo potrebno uporabiti vso zvijačnost političnega uma, da se je pobuda za politično odpiranje prevedla v takrat edino legitimno delegatsko samoupravno retoriko.

Ko torej potrkam v prvem nadstropju Kersnikove, odpre Gorazd. Zagleda me in me kar sam povpraša, če sem prišel zaradi »rušenja« partijskega volilnega sistema. V tistem uzre Franceta in se še bolj zresni. Povem naravnost: »Iščeva prostor za delovanje stranke, ki jo je Franc Tomšič napovedal pred letom v Litostroju.« »Vem, poznam,« je bil kot po navadi jedrnat Gorazd. Ozrl se je k Francetu in v svojem odrezavem stilu bolj pripomnil kot vprašal: »Stranko?! Če bo res STRANKA, potem je odgovor DA, če bo nekaj, kot so delali drugi do sedaj: zveze, gibanja, ... potem rečem NE.«

Nasproti sta si stala dva odločna moža. »Dal bom na predsedstvo UK ZSMS, jutri pa lahko že prideta. Se vama pridružim,« je še dodal Gorazd.

Kratko, jedrnato. Čez pet minut smo sedeli v bližnjem lokalu, ne vem, o čem vse smo se pogovarjali, pravzaprav o politiki ne – bi se spomnil. Sproščeno, kot da se ni nič zgodilo. Nisem vedel, ali je to vse res: ... srečanje z Resnikom, trkanje na vrata, šale na račun pisateljev, politike in udarne besede pred vrati UK ZSMS me je bolj kot na organizirano akcijo spominjalo na humoresko, politično burko. Preden se je čaj ohladil, pa so me začeli prevevati še drugačni topli občutki. Bomo zares začeli, o čemer sem sanjal leta nazaj – bomo ustanovili socialdemokratsko stranko?

Bil sem ponosen, da lahko sedim skupaj s kolegoma, ki jima ni manjkalo preudarnosti in POGUMA.

Z Gorazdom sva ostala prijatelja in pogosto se spomniva Franceta in skupne prehojene poti. Tudi s Francetom sva ostala dobra kolega, čeprav naju je prihod Pučnika razdvojil. V boju spoznaš tovariša, je staro partizansko geslo, prijatelja v stiski – pravi lep slovenski pregovor.

Branko Podbrežnik
Novi trg 29b, Kamnik

Čas mineva, spomini ostajajo, pa čeprav že rahlo obledeli, vendar še vedno prijetni in topli.

Taka osebnost je bil tudi France Tomšič, ki sem ga spoznal kot mladinski funkcionar in funkcionar krajevne skupnosti Novi trg v Kamniku jeseni leta 1984.

Najino poznanstvo je preraslo v dolgoletno iskreno prijateljstvo, še posebej v letu 1986, ko se je zgodila »kamniška pomlad« v Novem trgu.

Imel je izjemno energijo in voljo, ki jo je znal s svojim žarom in pristopom razdeliti med nas vse, ki smo se upali upreti tedanji oblasti in njenemu načinu vodenja in dela pod mističnem okriljem samoupravnega socializma in deklarativne enakosti in participacije v odločanju.

Pod njegovim vodstvom smo postali prvi znanilci možnih političnih sprememb v tedanji Socialistični republiki Sloveniji, ki pa so se porajale tudi v ostalih državah evropskega socialističnega bloka.

Tedaj se niti nismo zavedali, v kaj se spuščamo, ko smo hoteli samo zaščititi občane krajevne skupnosti Novi trg in sosednjih območij pred predlagano razlastitvijo zemljišč ter podelitvijo teh zemljišč za simbolno ceno tedanji vodilni občinski srenji in vodilnim funkcionarjem vladajoče politične in gospodarske elite.

Breda Podbrežnik, Matej Tonin, France Tomšič in Igor Podbrežnik

In ravno na tem področju gre zasluga Francetu, da smo na podlagi njegove pokončne drže, voditeljskih sposobnosti in vizionarstva uspeli preprečiti aktivnost, ki ni bila etična do »malega« človeka, kljub izjemnim političnim pritiskom na posameznike ter številnim diskreditacijam, ki smo jih posamezniki doživljali na osebni ravni še kar nekaj časa po zaključku, praktično do procesa oblikovanja nove države v letu 1990 in 1991.

Najino prijateljevanje se je nadaljevalo tudi v obdobju po osamosvojitvi, pa čeprav sem se zaradi vstopa v Slovensko vojsko odrekel nadaljnjemu aktivnemu političnemu delovanju, vendar je mojo odločitev sprejel z razumevanjem in odobravanjem.

Mnogokrat sva pozneje ob naključnih srečanjih ob kavi ali sprehodih analizirala aktualno politično situacijo in se z iskrico v očeh spominjala začetkov kot tudi uspehov, ki smo jih dosegli skupaj. Njegova politična analiza je vedno temeljila na poznavanju teoretičnih podlag in študiju primerov, zato je bila debata z njim vedno tudi izjemno poučna, mnogokrat zaradi različnih pogledov pa tudi vroča.

France Tomšič je bil človek, na katerega si se lahko vedno zanesel v veri in upanju, da ti bo stal ob strani in ti bo v oporo, ko si se boril za pošteno idejo.

Takega sem spoznal leta 1984 in takega bom vedno nosil v spominu, od takrat, ko sva se zadnjič rokovala na predstavitvi zbornika *Demos na Kamniškem,* dober teden pred njegovo prerano smrtjo.

Igor Podbrežnik, univ. dipl. inž.
Novi trg 31, Kamnik

S Francetom Tomšičem sva se prvič srečala leta 1984 na sestanku krajevne skupnosti Novi trg. To so bili časi, ko so na Občini Kamnik na veliko razmišljali o novih posegih v prostor. Ugotavljali so, da je v Novem trgu izjemna priložnost za nove gradnje, saj je bilo celo območje ob Kamniški Bistrici povsem nepozidano, vznožje pod Starim gradom pa izjemno redko naseljeno. Na zboru krajanov smo obravnavali predlog zazidalnega načrta, ki je na območju, kjer danes stojita zdravstveni dom in vrtec, predvideval gradnjo večnadstropnih stanovanjskih zgradb. Zbora smo se udeležili tudi člani krajevne mladinske organizacije, ki smo odločno nasprotovali nameravanim posegom v prostor. Še danes ne vem, zakaj smo gradnjam nasprotovali, morda samo zato, ker smo bili mladi. Takrat je proti nam ostro nastopil France Tomšič, zahteval je, da svoje nasprotovanje argumentiramo in predstavimo alternativne rešitve. Kar smo tudi storili in vodstvu krajevne skupnosti poslali predlog, naj se zida na Zgornjem Perovem, češ da nas tam novogradnje ne bodo motile. Ni sicer potrjeno, da so takrat v resnici upoštevali naš predlog, toda čez dobro leto je že bil pripravljen načrt za pozidavo Perovega in večjega dela Novega trga, pripravljen pa je bil tudi predlog, da se celotno območje nacionalizira, saj bi tako lažje izvedli načrtovane gradnje. Takrat sem se ponovno srečal s Tomšičem, to pot ne več z nasprotnikom, pač pa sva bila prijatelja, kar sva ostala vse do njegove prezgodnje smrti.

Francetova življenjska naloga je bila, da je vedno naredil prve korake in s svojim zgledom popeljal za seboj ljudi, ki so želeli spremembe. Tako je bilo v Novem trgu v Kamniku, kjer smo pod njegovim vodstvom izbojevali morda prvo zmago proti takratni oblasti; tako je bilo v Litostroju, kjer nam je pokazal rešitev za izhod iz globoke gospodarske krize, ki so ga lahko razumeli in ponotranjili tudi delavci. Zanj je bilo vse zelo prepro-

sto, vedno je našel rešitve, ki so se nam zdele na meji verjetnega in tudi dovoljenega, zanj pa so bile povsem izvedljive.

France je imel neizmerne sposobnosti, meni in mnogim drugim je odpiral oči in kazal nove poti. Zanj ni bilo nič nemogočega, iz Nemčije je prinesel miselnost, ki meni, ki sem živel samo v socializmu, ni bila poznana. Kar se je meni zdelo nemogoče, je bilo zanj enostavno in je to znal razložiti s preprostimi besedami. Takšen je bil France do vseh, ki jih je dnevno srečaval, sprejemali in razumeli so ga lahko tudi najbolj preprosti ljudje. To ga je ločevalo od drugih voditeljev slovenske pomladi, to je bil njegov pomemben prispevek našim prizadevanjem za demokracijo in samostojno državo. Pogosto je poudarjal inženirski pristop. Bil je prepričan, da je načrtovanje družbenega sistema podobno načrtovanju zapletenih strojnih mehanizmov. Menil je, da se je sprememb v družbi potrebno lotevati preudarno, a hkrati smelo in brez strahu. France je to navdušenje vzbudil tudi v meni, odkrival mi je nov pogled na družbene razmere, me spodbujal v rasti. Nikoli me ni vodil, ampak me je navduševal in spodbujal, da sem vztrajal na začrtani življenjski poti. Tako je navdušil tudi druge, njegove misli in njegov zgled so sprožili plaz, postopoma smo postali množica, ki je naredila odločilne korake v prelomnih letih slovenske zgodovine. Povsod po Sloveniji so ga pričakovali z odprtimi rokami, povsod je prižigal plamen upanja in utrjeval pogum za odločilne korake na poti v samostojno Slovenijo. To je bilo mogoče, ker je France razumel dušo slovenskega podeželja in delavstva.

Marjan Stanič
Spodnje Pirniče 60a, Medvode

Kot ožji sodelavec v času ustanavljanja in delovanja SDZS (Socialdemokratske zveze Slovenije) in prijatelj pokojnega Franceta Tomšiča bom na kratko opisal, kako je naš pokojni France pomagal Hrvatom, da je bila HDZ ustanovljena na načrtovani dan, čeprav je to takratna oblast prepovedala. In lahko trdim, da brez odločnosti Franceta, ki je takrat tudi na Hrvaškem užival visoko spoštovanje, ustanovitve HDZ tistega dne ne bi bilo. Vprašanje je, kako bi se v nasprotnem primeru pisala zgodovina ustanavljanja HDZ.

Na sedež takrat pri nas v Sloveniji že uradno ustanovljene SDZS je prispelo uradno vabilo iniciativnega odbora za ustanovitev HDZ s podpisom Franja Tuđmana, da vabijo predstavnike SDZS na ustanovni zbor.

France, takratni predsednik SDZS, je bil, čeprav je bil tiste čase polno zaseden z aktualnim političnem delovanjem doma v Sloveniji, takoj pripravljen s prisotnostjo pomagati pri ustanavljanju HDZ na Hrvaškem. Takoj je imenoval tričlansko delegacijo v sestavi: France Tomšič, predsednik stranke, Silvester Plahutnik, organizacijski tajnik, in Marjan Stanič, član konference.

Na dan predvidene ustanovitve, 17. junija 1989, smo se imenovani odpeljali iz Ljubljane in nekaj minut pred 10. uro, ko je bil predviden shod, prispeli pred hotel Panorama v Zagrebu. Tam je bilo po moji oceni zbranih nekaj sto ljudi, ki jih je nadzorovala tudi (tedanja) »milicija«. Že na uvozu na parkirišče hotela so nas ustavili miličniki in nas vprašali, kam smo namenjeni. Ko jim je France razložil, da smo iz Slovenije (kar je bilo očitno videti po registrskih tablicah našega avtomobila) in da smo povabljeni gosti ustanovnega zbora HDZ, so nam povedali, da je zbor prepovedan, da ga ne bo in da naj zapustimo prizorišče.

Kljub nasprotovanju miličnikov smo na parkirišču parkirali in se odpravili proti hotelu. Ob samem vhodu v hotel so nas predstavniki iniciativnega odbora seznanili, da je ustanovni zbor prepovedan in da ustanovitev HDZ zato odpade. Odpeljali so nas v prostore hotela, kjer smo za mizo ob kavi izmenjali nekaj mnenj o tem, kaj je v dani situaciji mogoče storiti. Hrvaški predstavniki iniciativnega odbora (Franjo Tuđman, Vladimir Šeks, sin generala Bobetka, Krvavica ...) so bili obupani in so že sklenili, da ustanovni zbor prestavijo na kasnejši datum, ko bo to dovoljeno. Vsi prisotni so nestrpno čakali, kaj meni o prepovedi naš France. Ta jim je v umirjenem uvodu razložil, da imamo tudi v Sloveniji podobne težave z oblastjo. Vztrajal je, da je pravi trenutek za ustanovni zbor sedaj, zato naj se takoj razmisli o rezervni lokaciji, kjer bi ustanovitev lahko izvedli.

Nekdo od prisotnih je bil funkcionar NK (nogometnega kluba) Borac na Jarunu na obrobju Zagreba in je imel dostop do ključev klubskih prostorov. Na vztrajanje Franceta so prisotni popustili, tako da je bil izglasovan dogovor, da se ustanovitev stranke izvede takoj, in sicer na drugi lokaciji. O novem scenariju in kraju shoda so povedali samo tistim zunaj čakajočim simpatizerjem, ki so jim zaupali. Morala sta namreč ostati čim dlje v tajnosti, da oblast tudi tega ne bi prepovedala.

Zaradi še vedno prisotne milice je bil odhod na novo lokacijo organiziran tako, da se je spontano in posamezno zapuščalo omenjeni hotel, kot da se razhajamo. Mi trije smo naš avto pustili na parkirišču hotela, tako da so nas na novo lokacijo dostavili organizatorji. Spominjam se, da me je tja peljal Vladimir Šeks, in to po stranskih poteh, tako da se je otresel morebitnih zasledovalcev. Podobno so na kraj dogodka prispeli tudi ostali.

Ob prihodu na novo dogovorjeno lokacijo se je ugotovilo, da je prisotnih samo približno štirideset od nekaj sto pred hotelom čakajočih somišljenikov. Zato so Tuđman in ostali imeli ponovno pomisleke, da je za ustanovitev nove stranke HDZ premalo prisotnih in bo nelegitimna. Ponovno se je v potek dogajanja vključil naš France, ki jim je zagotavljal, da jih je za ustanovni zbor dovolj in naj se procedura takoj začne. Zaradi ugleda, ki ga je užival, saj je bil predsednik že ustanovljene podobne stranke v Sloveniji, so se z njim na koncu strinjali in izpeljali ustanovitev HDZ (Hrvatske demokratske zajednice).

Ne vem sicer, kakšen bi bil razvoj dogodkov ustanavljanja HDZ, če ne bi France posredoval in dosegel, da se je dejanje zgodilo kljub prepovedi tedanje oblasti in kljub že obupanim akterjem. Vem pa zagotovo, da je bil hrvaški HDZ ustanovljen 17. junija 1989 po zaslugi Franceta Tomšiča.

Dr. Rosvita Pesek
Repnje 44, Vodice

France Tomšič je bil pogumen mož. Verjetno mu je določeno oporo pri njegovi drži dala tujina. Tam je moral prvič zaslutiti, kaj so socialdemokratske delavske pravice, kaj pomeni večstrankarski sistem in kaj za svobodo posameznika pomeni demokratična družbena ureditev.

Kako bi sicer na delavskem shodu, kjer je bila prva ost usmerjena v sindikate, ki svoje funkcije niso opravljali, pač pa podložno služili partijskim direktivam, začutil potrebo, da ga izkoristi tudi za apel k ustanovitvi iniciativnega odbora Socialdemokratske zveze. Apel je zaključil z besedami: »Naj živi demokratična in pluralistična družba!« Oboje je bilo takrat še bogokletno dejanje. Pluralizem je bil zaželen le toliko, kolikor se je držal obstoječega okvira socialistične samoupravne družbe, kakšne druge zveze oz. stranke, ki bi konkurirale vodilni partiji, Zvezi komunistov Slovenije, pa so bile z ustavo prepovedane.

Obdan in obkrožen z doušniki je zatem potreboval dobrih 13 mesecev, da je socialdemokratsko zvezo lahko ustanovil. Ustanavljal jo je v večini s tehnično inteligenco, saj se je kulturniška in humanistična inteligenca organizirala po svoje in Tomšičeve pobude po sodelovanju v glavnem zavračala.

Pogum je pokazal tudi z nastopom na zborovanju, na katerem je bila prebrana Majniška deklaracija (8. 5. 1989), ki pa je pravzaprav pomenil začetek konca njegovega meteorskega vzpona v sam vrh nastajajoče slovenske strankarske politike. S tem nastopom je dobil v stranki močno skupino nasprotnikov, češ da je šel z nastopom »predaleč«, da mu je ploskal samo »pofl«, poleg tega pa so ga kot politika, ki je zgrešil »stoletje svoje promocije«, okrcala tudi sredstva družbenega obveščanja. In kaj je bilo povedano na tem zborovanju?

Nič drugega kot to, da je pravica vsakega naroda, da razpolaga s puško, palico in kaso (nič od tega Slovenija po Tomšičevih besedah ni imela na voljo) in da si Slovenci lahko predstavljamo, da bi dostojno in mirno živeli kot samostojna država v okviru ES.

Obstoječo politiko, predvsem predsednika Janeza Stanovnika, Milana Kučana in Jožeta Smoleta, pa je označil kot tiste, ki se lahko na glavo postavijo, pa ne bodo dosegli nič, »...niti tega, da bi obnovili zmanipuliran vojaški proces!«

Zato menim, da je bil France Tomšič velik Slovenec in mož, ki je oral ledino naše demokratizacije in civilnega poguma.

Ivo Hvalica
Zagrad 1, Solkan

Šestnajstega februarja 1989 je v Ljubljani potekal ustanovni kongres Socialdemokratske zveze Slovenije (SDZS). Na njem nisem sodeloval, čeprav sem že prej pisal Francetu Tomšiču in prosil za včlanitev v zvezo (beseda stranka takrat še ni bila dovoljena), vendar mojega pisma ni nikdar dobil!

Dvanajstega aprila 1989 smo v prisotnosti predsednika SDZS Franceta Tomšiča v Novi Gorici ustanovili območni odbor SDZS in sem takrat prvič v življenju postal član politične stranke. S Francetom sem v trenutku vzpostavil pristen odnos. Izjemno sem cenil njegov pogum v Litostroju, on pa je pri meni cenil to, da nisem bil nikdar v partiji.

Sicer sem se večkrat vprašal, zakaj socialdemokrati in ne katera druga pomladna stranka. Odgovor je bil enostaven: čeprav nisem izhajal iz delavskega sloja, so bili moji politični vzorniki v zahodni Evropi vselej socialdemokrati.

Socialdemokratska zveza Slovenije se je takrat naselila v svoje prve prostore na Sternenovo 8 v Šiški v Ljubljani. Tja sem občasno zahajal na sestanke širšega vodstva stranke. Spoznaval sem nekatere ljudi, ki so kasneje močno zaznamovali slovensko politiko. Poleg predsednika Tomšiča so bili tu pogosto tudi Jože Pučnik, Dimitrij Rupel, Hubert Požarnik in drugi.

Pozno jeseni leta 1998 pa se je zgodil zame dokaj nepričakovan prelom. V ljubljanskem hotelu Slon je bil 23. novembra na konferenci SDZS za novega predsednika izvoljen Jože Pučnik. Še danes ne poznam ozadja te pomembne odločitve. Takrat sem živel in delal v Novi Gorici in v Ljubljano prihajal le enkrat tedensko in zato nisem imel dovolj informacij (ne pozabimo: takrat ni bilo ne mobitelov ne elektronske pošte!). Vsekakor je bilo nenavadno, da se je to zgodilo na konferenci in ne na kongresu.

Mislim sicer, da je bila izvolitev Pučnika dobra, zaradi kasnejših slabih volilnih izidov pa bi lahko špekulirali, kaj bi bilo, če se to ne bi zgodilo. Ne glede na vse to, se je moje sodelovanje s Francetom nadaljevalo. Najprej sem bil kooptiran v predsedstvo stranke, potem pa sva bila dolga leta kolega v predsedstvu, dokler se ni posvetil samo sindikatu Neodvisnost.

France Tomšič je bil človek poguma, njegov prispevek za samostojno demokratično Slovenijo je velik, zelo velik. Ohranimo spomin nanj, da bodo zanj vedeli tudi bodoči rodovi!

Dr. Gorazd Drevenšek
Novi trg 1, Ljubljana

Danes lahko mirno rečem, da je bil France Tomšič konec 80. let v prvi vrsti družbeni in politični aktivist v najboljšem pomenu te besede, da ga ne onečedim z današnjim pojmovanjem besede »politik« ali ga po krivem primerjam s kakšnim politikantom. Nisem ga poznal kot sindikalista, kot bi ga radi označili nekateri njegovi takratni sodobniki in kasnejši politični konkurenti. Ni bil le inženir in vodja projektov, ki je okusil tako zdomstvo kot socialistično gospodarstvo svetovnih dimenzij, o katerih lahko danes le pobožno sanjamo. Ni bil le pobudnik štrajka, takrat prepovedanega pojma, in kasneje pobudnik stranke, takrat »neobstoječega« pojma. Bil je vse to, pa še oče treh otrok, ki so vsi iz »bogate« Nemčije prišli za njim v nastajajočo Slovenijo. Državo, ki smo jo čutili na koncu prstov, ki nam je že od vsega začetka pridišala kot prvi vonj španskega bezga spomladi, ki nam je vlivala življenjsko energijo, optimizem, voljo do dela in truda biti »druga Švica«, ki bi osmislila slovensko pomlad osemdesetih. In nam je vsem ostala le kot nedorečena, pobožna želja.

Moje politično prijateljstvo in politično partnerstvo s Francetom se je pričelo konec novembra 1988, ko sta se po prazniku republike (SFRJ, 29. 11.) na nedeljski večer z Andrejem Magajno oglasila pri meni na Kersnikovi 4 (K4) v prostorih študentske organizacije (UK ZSMS), katere predsednik sem bil. Že vse od litostrojskega štrajka naprej sta iskala politične zaveznike, tisti dan pa organizacijsko podporo, s katero bi obeležili obletnico štrajka in na štrajku prvič izrečene besede, da potrebujemo socialdemokratsko stranko. France je po kratkem pogovoru kljub začetnemu strahu hitro pristal na mojo pobudo, da je bolje, da stranko raje ustanovimo, kot da praznujemo obletnico štrajka. Take hitre in pozitivne odločitve so bile njegov moto delovanja vse naslednje leto, ki se je dogajalo bliskovito hitro in zgodovinsko usodno.

Socialdemokratsko zvezo Slovenije (SDZS) smo pričeli ustanavljati takoj naslednji dan. Po začetni najavi v Mladini in dodelitvi prostora na K4 v prostorih UK ZSMS se je pričelo burno obdobje, ko je France pokazal svojo delavnost in zagnanost ter vizionarstvo. V prostorih K4 je preživel vsak dan od konca službe pa do večernih ur, dvigoval telefone, sprejemal nove člane, številne tuje novinarje. Njegova zdomska izkušnja v Nemčiji in dobro znanje jezika sta mu prišla prav, saj je velik del intervjujev opravil v nemščini. Odmevnost njegovih intervjujev v evropskih medijih je bila eruptivna, po moji današnji oceni veliko bolj kot nastop dr. Bučarja leta pred tem v Evropskem parlamentu, ko je pozval k sankcijam proti Jugoslaviji. Upam si trditi, da bi brez Franceta Tomšiča ostali »salonski politiki« in še leta brezplodno razpravljali s takratnim političnim vrhom. Današnja politika je žal vse preveč podobna takratni brezplodni razpravi med partijo in notranjo partijsko kritiko, kot je podobna razprava danes znotraj strank in vse dlje od ljudi. In glede tega je bil France ljudski človek, ki je čutil z ljudmi, ki je bil med ljudmi, ki je znal navdušiti in potegniti. Z energijo, ki bi danes še kako prišla prav.

France je bil zmerni socialdemokrat, ki je socialdemokracijo okusil v Berlinu sedemdesetih let, takrat kot zet nemškega socialdemokratskega politika. Ko smo pričeli s pobudo za ustanovitev socialdemokratske stranke, je deloval potrpežljivo, dobrohotno, upiral se je načinu vladanja takratne monolitne politike, dišeče po neoliberalizmu.

France je bil tudi eden redkih ljudi v Sloveniji, ki je bil politično korekten, ki je spoštoval ljudi kljub njihovi morebitni drugačni miselnosti, ki je spoštoval njihove zasluge, ki so jih drugi vsi pozabili. In imel je nekaj, kar temu prostoru že leta kronično primanjkuje: ni zameril svojim političnim nasprotnikom ali zaveznikom, tudi tistim, ki so ga mnogokrat politično očrnili. In ki je znal za skupni cilj požreti tudi kakšna svoja gledanja, samo da bi hitreje dosegli začrtano.

Od vseh slovenskih politikov ostaja France zame tisti, ki je zapisan kot eden ključnih »reformatorjev«, ena ključnih zgodovinskih osebnosti, ki ga je politika, kasneje vodeča v požrtni neoliberalizem, žal povozila. Bil je pač človek, ki ni želel povoziti drugih. In kot tak eden redkih pokončnih Slovencev zadnjih desetletij.

Stanislav Žagar,
župan občine Medvode
Cesta v Žlebe 23, Medvode

France Tomšič ni bil tipičen politik, ni hotel biti ljudem le všeč. Želel je, da njegove sanje o demokraciji in samostojni Sloveniji doživimo vsi Slovenci. In to čim prej! Ker sem to želel tudi sam, mi je bil tako zelo »všeč«.

Tehnična inteligenca v politiki ni množično zastopana, ker ne zna »nakladati« in leporečiti, da bi bila všeč množicam. Zanimajo jo zgolj končni rezultati. Takšnih neposrednih ljudi, naravnanih v realizacijo ciljev, pa ljudje ne marajo preveč – to je »neslo« Franceta.

Kmalu je dobil nasprotnike v lastnih vrstah – začele so se akcije za njegovo zamenjavo v vodstvu stranke. In uspeli so. Med njimi je bilo veliko infiltriranih komunistov, nanje smo ga ves čas opozarjali! Svobodna Slovenija in socialdemokracija po nemškem vzoru, ki jo je France zagovarjal, ni bila njihov cilj! Zamenjali so ga na sestanku, ki je bil novembra 1989 v hotelu Slon, v centru Ljubljane. France je bil zelo razočaran, tako da je, presunljivo za odraslega, jokal. Jožetu Pučniku je zaželel srečo in izrazil bojazen, da ga čaka njegova usoda. France je hitro spoznal ozadja!

Družboslovci so odstranili tehnika, ker ni bil po njihovem okusu.

Če bi bilo v vrhu države več takšnih, kot je bil France, danes ne bi bili tam, kjer smo – na dnu!

France ni bil prepirljiv in zamerljiv. Bil je zaupljiv in naiven kot večina nas. Politik pa to ne sme biti – biti mora preračunljiv. Tega pa France žal ni znal! To dokazuje njegovo odkritost do vsega, kar je želel doseči v politiki.

Politična odstranitev ga je zelo prizadela, po njej se ni več »pobral«. Tudi to ni tipično za politika.

Moj spomin nanj je še vedno izredno svež. France Tomšič je bil velik človek, kar se v Sloveniji ne ve dovolj in se morda ne sme vedeti. Kdo ve?

Summary

The paper consists of short commemorative articles of friends and political colleagues of the recently deceased France Tomšič (2010), the key political personalities of Slovenian politics before the collapse of communism and the first years after it. France Tomšič lead the so-called litostrojski štrajk (Litostroj Strike) in 1988 and in 1989, still in the time of communism, established the first political party, was its first chairman for a short time and later worked in a trade union.

Matjaž Brojan, novinar, publicist
Masarykova ulica 14, Domžale

In memoriam Anici Gladek

Anica Jezeršek, poročena Gladek. Mati Francka Jezeršek je bila hišna pomočnica pri tej hiši, ki ji je ob Aničinem rojstvu dala zavetje. Komaj dobro leto ji je bilo, ko sta bili z mamo zaprti v gradu Goričane, vendar ju je okupator po srečnem naključju po treh tednih izpustil. Vojna leta do osvoboditve sta z mamo potem preživeli v Domžalah, nato pa sta se preselili v vas Fužine v Poljanski dolini, kjer je bila mama Francka doma. Tam je Anica štiri leta obiskovala osnovno šolo, nato pa sta se z mamo vnovič preselili v Domžale.

Anica je v Domžalah obiskovala nižjo gimnazijo, kjer jo je profesorica slovenščine Milena Vodopivec navdušila za slovenski jezik. Po končani nižji gimnaziji se je za leto dni zaposlila v domžalski tovarni Toko; najprej v računovodstvu, kasneje tudi v proizvodnji. Po letu dni dela v tovarni je obiskovala kamniško gimnazijo, na kateri je leta 1961 z odliko maturirala.

Jeseni leta 1961 se je vpisala na Filozofsko fakulteto v Ljubljani na študij zgodovine, geografije, hkrati s turizmom. Študij je končala le delno. Vpisala se je na Pedagoško akademijo in leta 1980 dokončala študij. Gmotno stanje ji ni omogočalo, da bi še študirala, kot je želela, zato se je brž zaposlila. Delovno mesto je našla v takratnem podjetju Ljubljana Transport, ki jo je poslalo v kamniško turistično poslovalnico Izletnik. 1966. se je zaposlila v škofjeloški poslovalnici Transturista v Domžalah, kjer je ostala do leta 1968. Tedaj se je dokončno odločilo Aničino delovno področje za vse življenje.

Ljubezen do jezika jo je pripeljala na Radio Ljubljana

V letu 1968 se je prijavila na avdicijo za radijske napovedovalce. Radio Ljubljana je iskal mlade moči, ki naj bi popolnile vrste nekdanjih starejših radijskih govorcev. Na avdiciji je bila uspešna. Sledilo je dolgotrajno usposabljanje, ki ga je (tudi z odliko) končala pri karizmatični Ani Mlakarjevi. Prav Ana Mlakar ji je dala osnove za njeno kasnejšo bleščečo radijsko kariero profesionalne napovedovalke, skrbela je zanjo, jo spodbujala in ji pomagala. To njuno radijsko sodelovanje je bilo temelj lepega in trdnega prijateljstva vse do smrti Ane Mlakarjeve.

Radijsko delo napovedovalke, bralke in tudi avtorice najrazličnejših besedil jo je zelo navduševalo, saj mu je bila docela predana polnih 28 let, kolikor jih je preživela na Radiu Ljubljana, ki se je po osamosvojitvi preimenoval v Radio Slovenija. Tudi upokojitev leta 1996 je dočakala na Radiu.

Po upokojitvi svojega dela na področju jezika ni opustila. Predvsem je delovala kot skrbna mentorica lepega govora mnogim skupinam – tako v društvu Lipa – na univerzi za tretje življenjsko obdobje v Domžalah, delovala je v Trzinu, Ajdovščini in Škofji Loki. Pri tem delu je spoznala mnogo slovenskih kulturnih delavcev oz. ustvarjalcev in se v teh stikih z njimi vsestransko bogatila. Njena ljubezen so bili tudi obiski galerij, muzejev, gledališč in antikvariatov, rada je hodila tja, kjer je vedela, da bo srečala lepoto.

Mož Marjan, prijatelj, zaupnik, življenjski sopotnik ...

Leta 1965 se je Anica Jezeršek poročila s Kamničanom Marjanom Gladkom. Tri leta po sklenitvi zakonske zveze se jima je rodil sin Damjan. V Kamniku sta zakonca leta 1972 kupila stanovanje, kjer sta živela do Aničine smrti leta 2010. V njunem 45 let dolgem skupnem življenju sta v medsebojnem spoštovanju najraje doživljala Poljansko dolino starih staršev obeh, tja pa sta se tudi najraje vračala. Skupaj sta bila v svetu, ki sta si ga ustvarila sama, skupaj sta bila na mnogih potovanjih, skupaj sta odkrivala stvari, ljube obema.

Anica je govorila kar nekaj tujih jezikov, posebej rada pa je imela knjige, nadvse klasično literaturo. Seveda so jo zaradi tega na nacionalnem radiu vedno radi povabili, da je, ko je tako zahtevala programska shema, prav Anica poslušalcem na njej svojstven način prebirala to literaturo in najbolj zapletena jezikoslovna vprašanja. Dolgoletno radijsko napovedovalsko delo jo je izmojstrilo do te mere, da je lahko strokovno odgovorila na vsa taka vprašanja. Rada je pripovedovala, da je slovenski jezik najlepši na svetu, zato je to svojo ljubezen nadvse rada prenašala tudi na svojega vnuka Žigo.

Ko je s pesniško zbirko *Misli vasujejo* (izdala jo je v samozaložbi leta 2008) storila prvi korak tudi na literarnem področju, je tudi v sebi udejanila to svojo primarno poklicno ljubezen, o kateri je večkrat na radiu prebirala:

Sladka materina govorica
lepa mimo zemskih vseh glasov,
mojih misli in čutil glasnica
oblij me zadnji blagoslov.

Pa ne le ob misli na jezik, v mislih je znala vasovati tudi na vseh drugih področjih. V tej njeni prvi zbirki *Misli vasujejo* gre za nabor dogodkov, čustvovanj, doživljajev in tudi najbolj tenkočutnih zaznav, kar jih more zaznati občutljiva pesniška natura, za najbolj fine vibracije duhovnega sveta in drhtenje eksistence človeka, ki zna, hoče in zmore ta svoja duhovna dogajanja interpretirati na izjemno subtilen način.

Druga njena pesniška zbirka *Bolj v senci kot na soncu* je nastajala hkrati ali pa neposredno po prvi zbirki. Bilo je v decembru leta 2009, ko so se ji zapisale tele besede:

Ko še tišina onemi
in ni nobenih besedi,
si rečeš: Naj, naj se čim prej zgodi.
Ni več časa za kesanje in obžalovanje,
za neizrečene stvari, za vse neizsanjane sanje.

Takrat ti je v uteho
prostost, naročje večnosti,
kjer cveto popolnosti brez zmot.

Zdaj je tam, naša Anica! V tej utehi popolne prostosti, v naročju večnosti, v časovnici večnosti brez zmot.

Mož Marjan je zaslutil njeno željo in v tem času, ko je Anica zdaj še duhovno tu in sta minili dve leti, odkar se je poslovila, zmogel uresničiti njeno, četudi neizrečeno, željo, da tudi te pesmi izidejo v novi zbirki.

Tako v življenju kot tudi v službi kljub znanju, veščinam in človeškim karakteristikam Anica ni mogla tja, kjer ji je bilo mesto, in kamor sodelavci, ki smo jo spoštovali, občudovali in jo kot prijateljico imeli radi, vemo, da je spadala.

Bila je vse življenje bolj v senci kot na soncu. Tja, na sonce naše naklonjenosti, jo postavljamo zdaj, posthumno, ko je žal ni več med nami. Na sonce in v osredje vsega, kar je vredno. Morda je zato – tako se ves čas dogaja – odšla tako kmalu, ker nam usoda vedno odvzame najpoprej tisto dragoceno.

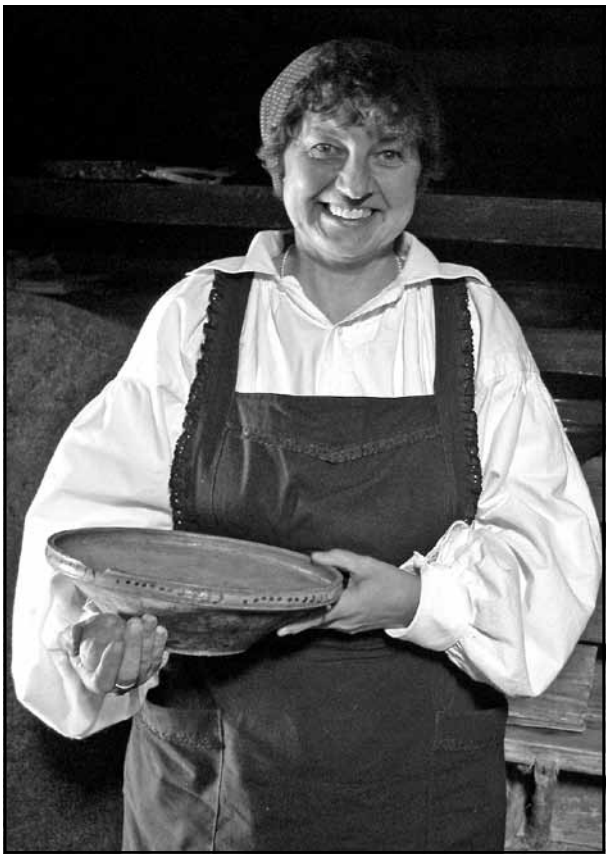
Odslej bo svetila tudi z mislimi, ki jih imamo pred sabo, in na ta način bo za vselej med nami, ne le med njenimi najbližjimi, pač pa tudi med vsemi nami, ki smo jo imeli radi.

Summary

The author as a friend and colleague would like to pay tribute to Anica Gladek, a poet and radio announcer with a love and good knowledge of the Slovenian language.

Primož Hieng, novinar in fotograf
Pot terencev 14, Brezovica pri Ljubljani

Med življenjem in dediščino Iva Šubelj Kramar (1953–2011)

Prispevek predstavlja pred kratkim umrlo etnologinjo Ivo Šubelj, ki je z razstavami, objavami in oživljanjem starih objektov postavila temelje za razpoznavanje in ohranjanje naše kulturne dediščine. Pripravila je vrsto razstav o stavbni in kulturni dediščini. Oživela je Budnarjevo domačijo, kjer je bila hkrati kustosinja in gospodinja, in Preskarjev stan na Veliki planini.

Iva Šubelj Kramar, ena največjih slovenskih zagovornic ohranjanja naše kulturne dediščine, bo v tem spominskem zapisu le Iva. Vem, da ji ne bi bilo preveč po godu, če bi k imenu dodal še besedico gospa, čeprav je to bila, pisano z veliko začetnico.

Zdi se, da se je v tem svojem prekratkem življenju predvsem bojevala z najbolj kruto boleznijo, ki jo je zaznamovala v najlepših letih življenja in sredi največje ustvarjalne energije. V tem nenehnem boju med življenjem in smrtjo je bila vse do začetka lanskega leta, do prvih januarskih dni – zmagovalka. Čeprav so bili ti njeni boji kruti in največkrat povezani z bolečinami, je vse težave premagovala s tistim, kar nam je bilo pri njej najbolj všeč in kar smo poleg njenega dela in rezultatov še najbolj občudovali. To je bil njen nasmeh, poln in iskren, to je bila tista njena energija, ki se je z vso močjo razlegala po vseh prostorih sicer skromne Budnarjeve domačije, to je bil zanos, s katerim je vdahnila življenje Preskarjevemu stanu na Veliki planini, to je bilo garanje, kjerkoli je želela postaviti stvari na noge, na prave temelje.

Ko me je Miro Šubelj, človek, ki je z vsem srcem in z vso možno ljubeznijo stal Ivi ob strani, lani poklical in vprašal, če imam morda kakšne fotografije številnih pogostitev, ki jih je tako umetniško pripravila njegova Iva, me z vprašanjem ni mogel spraviti v zadrego. Kamorkoli sem prišel, pa naj bo to prireditev v Budnarjevi muzejski hiši ali razstava v Erbergovih paviljonih v Dolu pri Ljubljani, povsod sem najprej pogledal, kakšno kulinarično presenečenje je tokrat pripravila Iva.

Na računalniškem disku so ostale neštete fotografije njenih zamisli, ki jih je ustvarjala, podobno kot ustvarjata slikar in kipar. A s to razliko, da slikarjeve in kiparjeve umetnije ostajajo večne in neponovljive, medtem ko so Ivini drobni prigrizki, izvirno okrašeni narezki ali okusno pripravljene slaščice prehitro izginili v ustih udeležencev odprtij razstav in drugih dogodkov. Nešteto ur je bilo vloženih v to, da je oko zdramilo človekove brbončice ...

Tudi ko smo se v soboto, 11. septembra 2010, v širšem krogu zbrali v njeni novi življenjski postojanki na Beli nad Motnikom. Takrat smo lahko občudovali, kaj vse je že obnovila in želela ponuditi novim obiskovalcem teh čudovitih krajev, a so oči najprej pogledovale k bogato obloženi mizi. To je tista stara Iva, je marsikdo pomislil. Povabilo, naj obiščemo Belo, je bilo pravzaprav namenjeno predstavitvi njene bogate zbirke pletenih izdelkov, ki jih je morala zbirati dolga leta in nabirati po vseh krajih naše Slovenije. Čudovita zbirka, urejena in smiselna, nam je pod Ivinim obnovljenim kozolcem in na vsakem koraku njene postojanke na Beli odpirala poglede v svet stare in izginjajoče obrti. S svojo zbirko, ki pa ni bila edina zakladnica starih predmetov, je hotela opozoriti na preteklost, ki izginja iz našega spomina, in morda na sedanjost oziroma prihodnost, da bi se kdo še kdaj lotil starih ročnih spretnosti in rokodelske umetnosti.

Vsi, ki smo jo poznali, smo vedeli, da je do ponovnega srečanja na Beli dobila še en boj z boleznijo, toda žal smo se vseeno bali, da ni bilo to morda zadnje naše srečanje, morda slovo za vedno od prijateljev, ki smo jo obiskali. Bodimo odkriti: bolezen je v zadnjih letih spremenila njen videz in nekoč bujni lasje so posiveli. Nečesa ni nikoli izgubila in to vsaj meni ostaja v večnem spominu in za to smo ji lahko hvaležni prav vsi. Ostal je, tako kot sta večna slikarjev portret ali kiparjev doprsni kip – Ivin nasmeh. Ta nam je tudi v tem sobotnem popoldnevu ostal v spominu kot popotnica za čas, ko Ive ne bo več. Zdaj je že dobro leto, ko ni ne Ive in njenega nasmeha, toplega in iskrenega. Nasmeh je torej ostal kot nenapisana želja, da bi jo tako ohranili v večnem spominu. In to se je tudi zgodilo, se dogaja in se bo dogajalo tudi v prihodnje. Takih ljudi, kot je bila Iva, preprosto ne moreš pozabiti.

Iva Šubelj Kramar je bila neskončna zakladnica znanja s področja etnologije, ohranjanja dediščine, poznala je vso literaturo o etnološkem izročilu, o arhitekturi gradov, zgodovini Slovencev in arheologiji. Če se je še toliko posvečala naši dediščini in če ji je bil pri

srcu še tako majhen kamenček v mozaiku nenehnih želja po ohranjanju vsega, kar je dišalo po starem, je predvsem znala ohranjati in negovati tesne prijateljske stike. Hkrati je bila prijateljica in dobra mati, zato je njena zapuščina, tudi tista nesnovna, čisto človeška in zato tako izjemno bogata.

Iva prav gotovo spada med ljudi, ki so postavili temelje za razpoznavanje in ohranjanje naše kulturne dediščine, sta zapisala njena prijatelja Majda in Peter Fister, ki smo ju večkrat videvali v malem Budnarjevem muzejskem hramu v Zg. Palovčah, in prišla sta tudi na Belo nad Motnikom, saj sta se želela, tako kot vsi ostali, na lastne oči prepričati, da je Iva kljub bolezni in nenehnemu boju z njo otela pozabi tisti stari toplar, pa skromno hišo, a dela je bilo v tistem raju nad Tuhinjsko dolino še veliko. Nikoli ni obupala, nikoli klonila. Čeprav verjamemo, da je bilo prav delo z odrekanjem in garanjem v tem nenehnem boju med življenjem in smrtjo tista najbolj oprijemljiva rešilna bilka, ki ji je vlivala moč in energijo.

Odkrili in spoznali smo jo, ko je z vsem srcem sprejela upravljanje Budnarjeve domačije, kjer je bila hkrati kustosinja muzeja in gostoljubna gospodinja. Zdelo se je, da je, kljub številnim obiskovalcem, ki so se zgrnili v zadimljeno preddverje domačije z ohranjeno črno kuhinjo, prisotna prav v vsakem kotičku, v hiši, za trdno hrastovo mizo, ob peči, ali spodaj pod gankom, v gartelcu ali v galeriji.

Skoraj bi bili pozabili, da je vrsto let delala v Gradbenem centru Slovenije, kjer je pripravila vrsto razstav o vse preveč zapostavljenih vrednotah naše stavbne dediščine. Majda in Peter Fister, njena dobra prijatelja in vzornika, pravita, da se je prav z njenim posredovanjem na Srednji gradbeni šoli ponovno začelo posebno izobraževanje izvajalcev prenove in varstva na stavbah, ki predstavljajo pomembno kulturno dediščino. Nadaljevanje teh pomembnih izhodišč, ki jih je sama ustvarila, nam bo tudi v prihodnje vedno znova omogočalo srečevanje z Ivo Šubelj Kramar, saj brez nje vsega tega ne bi bilo.

Vse to svoje znanje, hotenja, nesebične želje po ohranjanju snovne in nesnovne dediščine, je znala darovati in žrtvovati za Budnarjevo muzejsko hišo in Preskarjevo bajto hkrati. Tudi njena postojanka na Beli nad Motnikom je bila deležna njene srčne skrbi, ko je želela v največji možni meri ohraniti pri življenju vse tisto, kar je spominjalo in opominjalo na nekdanje življenje generacij. Te so se zamenjale v skromni hiši ob vaški cesti sredi palovške krajine, na planini med pastirji in na Beli, kjer morda nihče niti pomislil ni, zakaj si je ubogi in skromni kmet postavil svoje domovanje in kozolec prav na tistem položnem bregu nekje visoko nad Motnikom.

Fisterjeva dodajata, da so prav ti trije objekti postali vzorčni primeri tega, kako je življenje v resnici ustvarjalo našo kulturno dediščino in kako nam prav naše poznavanje danes in v prihodnje omogoča ohranjanje posebnih vrednot.

Če je bila Iva dobesedno zaljubljena v te stare hiše, je vedela, da to niso zgolj in samo zidovi, temveč da so se med stenami v Palovčah, na Veliki planini in na Beli pisale tudi številne zgodbe, življenjske usode, veselje in trpljenje, zdravje in bolezen, rojstvo in smrt, a vse to so povezovali tisti drobni predmeti, do katerih je gojila še prav posebno ljubezen. Če je poleti nekje na morju nabrala suhih vej bogvedi katerega drevesa, jih je že naslednji mesec pri odprtju razstave znala koristno uporabiti pri pripravi bogato obložene mize, ki je spominjala na sol in soline, na morje, na kraje, kjer bi sicer te posušene veje ostale in tam tudi končale. Tokrat so rezinam pršuta in sira vdahnile življenje … Posušene veje, na katerih so se svetlikali še drobni kristalčki soli, so šle z njo v vse tiste prostore, kjer je hranila take stvari. In tam odložila vse tiste predmete, za katere je morda zapravila zadnje denarje na tem ali onem bolšjem sejmu, samo da bi končali v njenem varstvu in zavetju. Kajti to je cenila in imela neskončno rada. Z vsem tistim vonjem, ki spominja na stare čase.

Ne vem, kako ji je bilo pri srcu, ko je še zadnjič zaklenila vrata na hišni številki 5 v Zg. Palovčah in se odpeljala v dolino, a lahko ji prav gotovo ni bilo. Domačija je bila njen otrok, toda prepričan sem in vesel hkrati, da ga je skupaj z Občino Kamnik, lastnico objekta, oddala v varno zavetje in naročje mladih, ki nadvse uspešno nadaljujejo njeno delo. Ne v rejo, oddala ga je v življenje, kajti Budnar'ca že dolgo ni več tisti nebogljeni otrok; počasi in uspešno odrašča in živi z vsemi svojimi številnimi obiskovalci naprej in naj tako tudi ostane. Tudi kot opozorilo morebitnim omahljivcem, saj ima Iva zagotovo več kot uspešne naslednike.

Ko je predala ključe Matjaževe hiše, kot se je nekoč reklo Budnarjevi muzejski hiši, je vedela, da bo nekje z nekim novim ključem odprla vrata v nov svet. V njen svet starih zidov in starih predmetov, ki so ostali kot nekakšna popotnica novemu življenju, pa razpokanega lesenega poda in na pol podrte kmečke peči, kjer se je morda še pred desetletjem ali dvema pozimi grel gospodar, ko je opravil v hlevu.

Življenje in uspehe merimo tudi po številu priznanj, ki jih prejmemo za svoje delo in prizadevanja. Iva Šubelj Kramar je leta 2004 prejela najvišjo Fordovo nagrado za ohranjanje kulturne dediščine pri nas, in sicer za oživljanje Preskarjevega stanu na Veliki planini, leta 2006 pa bronasto priznanje Občine Kamnik za zasluge pri varstvu etnološke dediščine na Kamniškem.

Morda se Iva niti ni zavedala, da je bila prav ona tista, ki nam je vsem podelila nešteto nagrad in priznanj že s tem, da smo jo poznali in bili deležni vsega tistega, kar nam je s svojo nesebično ljubeznijo in predanostjo pomagala ohranjati in ohraniti.

In to skozi spomine nanjo prav gotovo kot življenjsko popotnico ohranjamo in bomo ohranili tudi vnaprej.

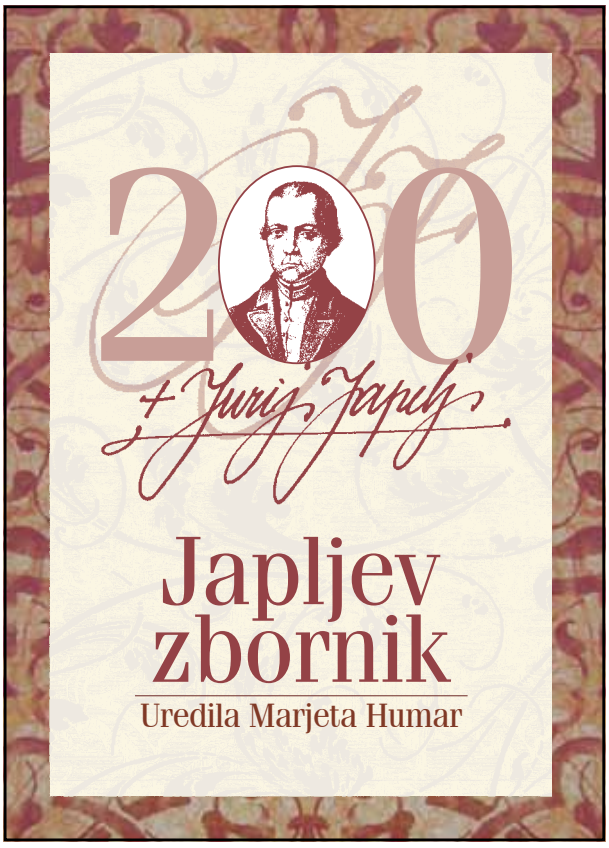
Summary

The paper presents the work of the recently deceased ethnologist, Iva Šubelj, whose exhibitions, publications and the revival of old buildings laid the foundations for the identification and preservation of our cultural heritage. She prepared a series of exhibitions concerning both architectural and cultural heritage. She revived the Budnar homestead, where she was both a curator and a housewife, and Preskarjev stan at Velika planina.

Dr. Jožica Narat
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
ZRC SAZU, Ljubljana

Ob izidu Japljevega zbornika

Več kot dvesto let je minilo od smrti Kamničana Jurija Japlja (1744–1807), duhovnika, prenovitelja, prevajalca, jezikoslovca, neustoličenega tržaškega škofa, znanega predvsem kot prevajalca prve celotne katoliške izdaje Svetega pisma, ki so jo zaradi njegove vodilne vloge pri tem pomembnem projektu v prvi polovici njenega 20-letnega izhajanja (1784–1804) imenovali Japljev prevod. In v teh dvesto letih je izšlo več kot 150 besedil, ki obravnavajo Japlja. Tako pravi Bibliografija Jurija Japlja, ki sta jo sestavili A. Štorman Vreg in F. Uršič iz Matične knjižnice Kamnik in je objavljena na 31 straneh obsežne monografije (385 strani) z naslovom *Japljev zbornik*. Dosedanje obravnave Japlja in njegovega življenja in dela segajo od monografskih, a žal neobjavljenih raziskav preko objavljenih razprav in simpozijskih prispevkov tja do zgoščenih leksikonskih in literarnozgodovinskih besedil. Da je Japelj predmet obravnave, je navadno razvidno iz naslovov, velikokrat pa sta ga skrbni bibliografki odkrili pod kakim splošnejšim naslovom. Nesporno dejstvo pa je, da je decembra 2009 prvič sedlo skupaj 25 različnih strokovnjakov in Jurija Japlja predstavilo iz različnih zornih kotov in da je na tej osnovi leta 2011 izšel *Japljev zbornik* kot prva objavljena monografija o Juriju Japlju do zdaj.

V monografiji je objavljenih 26 besedil 25 avtorjev: eden (I. Navernik) je napisal dve besedili, že omenjeni dve avtorici pa sta sestavili bibliografijo. Največ avtorjev je z Inštituta za slovenski jezik (devet), sledijo štirje s Teološke fakultete v Ljubljani, tri iz Matične knjižnice Kamnik, po dve s Filozofske fakultete v Ljubljani in s Filozofske fakultete v Mariboru, dva sta samostojna, po eden pa je iz ljubljanskega Nuka, Frančiškanskega samostana v Kamniku, osnovne šole Šmartno v Tuhinju in iz Javnega zavoda – Agencije za turizem in podjetništvo Kamnik.

Knjiga je urejena po načelu od splošnega k posebnemu oz. konkretnemu. Najsplošnejša sta prva dva prispevka, ki predstavljata cerkvene oz. jezikovne razmere v Japljevem času. M. Ambrožič postavlja razmere v Katoliški cerkvi najprej v širši časovni in prostorski okvir, temu pa sledijo prikaz stanja v ljubljanski (nad) škofiji, delovanje in nazori škofa K. J. Herbersteina in nadškofa M. Brigida ter vključitev Jurija Japlja kot priznanega izobraženca v projekt za pripravo slovenskih bogoslužnih besedil. Z družbenopolitičnim in jezikovnim položajem v Japljevem času nas seznanja A. Eržen, zlasti z reformami razsvetljenega absolutizma in reformnega katolicizma ter s prerodnim gibanjem, ki so vplivali na slovensko knjižno produkcijo. Naslednji prispevek avtorice V. Rebolj z naslovom Vplivni ljudje Japljevega časa obljublja večjo širino, kot jo dejansko ponuja, saj so vsi predstavljeni na določen način povezani s Kamnikom, hkrati pa sega čez obljubljeno, saj ni govora samo o ljudeh iz Japljevega časa, ampak precej širše. Kljub temu je naravnost fascinantno, da navaja na 200-letni časovni premici (1650–1850) kar 38 znanih ljudi s tega področja. Kamniško šolstvo v Japljevem času postavlja T. Drovenik Čalič v širši slovenski kontekst, tudi z vrednotenjem kamniških zasebnih šol 1. polovice 18. stoletja kot najboljših izobraževalnih ustanov tega časa na Kranjskem. M. Snoj podaja dve možni razlagi priimka Japelj: po prvi naj bi izhajal iz imena Adalbrecht, po drugi pa naj bi šlo za manjšalnico od Japp. J. Müller razmišlja o pojmih kranjstvo in slovenstvo pri Japlju in o razmerjih med njima, in sicer na podlagi Japljeve lastne rabe teh dveh izrazov in na podlagi bibliografskih zapisov v njegovi dobi; rezultat analize je ugotovitev, da spada Japelj glede tega še v dobo predmoderne nacionalne zavesti. Naslednja dva prispevka govorita o Japlju, kakor se kaže v nejezikoslovnih (B. Podbrežnik Vukmir) in jezikoslovnih (M. Humar) obravnavah. Kljub bogati vsebinski razčlenjenosti nejezikoslovne literature (biografika, zgodovina, literarna zgodovina, poezija, prevajalstvo, biblicistika) je izpričanih veliko več jezikoslovnih razprav kot nejezikoslovnih, v glavnem pa imajo tudi večjo raziskovalno težo, saj jih večina izhaja iz novega, prej neobdelanega gradiva. Sledi že omenjena bibliografija, ki bi spadala bolj na konec knjige. O Japljevi zapuščini v ljubljanskem Nuku piše M. Glavan in izpostavlja sedem Japljevih rokopisnih enot (zlasti njegovo obsežno rokopisno slovnico); sicer pa so v Nukovi zbirki vsi naslovi Japljevih del, tudi v več izvodih, skupno je nad 30 signatur in nad 50 kosov. Za simpozij o Japlju so po poročanju I. Navernika temeljiteje pregledali kamniško samostansko knjižnico p. Donata Valvasorja, za katero je veljalo,

da v njej ni Japljevih del, in odkrili veliko zvezkov njegovega Svetega pisma (ne pa veliko kompletov – zanimivo, da je ohranjen samo en zvezek evangelijev, pa še to druga izdaja), *Pridige za vse nedele skuzi lejtu* in *Ta velki Katekizmus* iz leta 1779.

Naslednji prispevek je prvi, ki bi ga lahko uvrstili v skupino besedil, ki so nastala na osnovi analize konkretnih Japljevih besedil. O Japlju kot prevajalcu petju namenjenih besedil piše J. Močnik in se ustavi zlasti ob maši s slovenskim naslovom Pred tronam tvoje milosti, ki jo je Japelj prevedel za skladbo Johana Michaela Haydna, brata slavnega Josepha Haydna. J. Močnik ni besedila in glasbe le pronicljivo analiziral in ocenil, ampak je skladbo priredil za mešani pevski zbor cerkve sv. Jakoba in godalni ansambel in je bila pod vodstvom dirigenta Janeza Klobčarja izvedena na zaključnem slavnostnem koncertu, posvečenem Juriju Japlju. Sledijo besedila štirih teologov. I. Navernik se je lotil zanimive primerjave treh Japljevih avtorskih pesmi, ki jih zaznamujejo izrazita humorna vsebina in odkriti erotični elementi, z njegovimi pridigami in ga na tej osnovi označil kot razsvetljenega katoliškega duhovnika. C. Sorč je v Japljevem katekizmu poiskal pomembnejše dogemske vsebine in preveril, kako so prikazane v njegovih pridigah, tj. v njihovem moralnem in pastoralnem kontekstu. Po M. Peklaju je Japelj uporabljal v pridigah Sveto pismo precej svobodno, odvisno od konkretnih pridigarjevih potreb, nenavadno pa je, da ni v pridigah nikoli spodbujal vernikov k branju Svetega pisma. Med Japljevimi teološkimi nazori posveča Peklaj posebno pozornost nauku o milosti in človekovi svobodni volji, ki je bil glavni predmet janzenističnih sporov, in ugotavlja, da je bil glede tega vprašanja Japelj usklajen s tedanjim uradnim rimskim naukom. Naslednji prispevek je napisala T. S. Večko in govori o Japlju kot svetopisemskem prevajalcu. Po predstavitvi Japljevega prevoda analizira Debevčev uvod v slovenski prevod Peteroknjižja, nato prikaže mesto Japljevega prevoda v razvoju slovenskega knjižnega jezika in na koncu poskusno primerja Dalmatinov in Japljev prevod z njunima predlogama in izvirnikom. Japljev prevod pohvali ne le kot jezikovno ustreznejši, ampak tudi glede na izvirnik: »Zvestoba prevoda zvestemu prevodu [tj. latinski vulgati] lahko razmeroma zelo dobro ohrani izvirno besedilo.«

Zadnjih deset besedil je jezikoslovnih, in to v ožjem pomenu besede. Glede na to, da sta dve jezikoslovni besedili (M. Snoj in J. Müller) uvrščeni v začetni del knjige in da o jeziku govori tudi prispevek T. S. Večko, je jezikoslovnih besedil 13, tj. točno polovica. Da jih je bilo tudi v preteklosti več kot iz drugih strok, pokažeta že zgornja pregleda literature o Japlju, očitno pa zanimanje jezikoslovcev za Japlja tudi danes ne usiha. Jezikovnim zgodovinarjem, ki zlasti Japljev svetopisemski prevod obravnavajo kot pomemben člen v prikazu knjižnojezikovnega razvoja – to so M. Orožen, I. Orel, A. Legan Ravnikar, M. Merše, J. Müller – so se pridružile dialektologinja J. Škofic in raziskovalke sodobne slovenščine, vsaka s svojega raziskovalnega vidika.

M. Orožen, raziskovalka Japljevega jezika z najdaljšim stažem in začetnica primerjalnega raziskovanja istih bibličnih mest v različnih slovenskih prevodih, nadgrajuje prejšnje diahrono-sinhrone raziskave jezika slovenskih protestantov in Jurija Japlja s primerjavo jezika dveh rojenih Kamničanov, Paglovca in Japlja, in to na osnovi njunih prevodov lekcionarja. Na glasoslovno-oblikoslovni ravnini se v Japljevem knjižnem jeziku kažejo nova zgodovinsko utemeljena normativna izhodišča, njegovo ohranjanje prevzetega besedja in skladenjskih kalkov pa s pojavom Kopitarja in njegovih knjižnojezikovnih nazorov pomeni zaključno stopnjo v dotedanjem jezikovnozgodovinskem razvoju. Z izrazno podobo Japljevega jezika v tridesetletnem časovnem prerezu se v svojem prispevku ukvarja I. Orel, in to na osnovi njegovih dveh zgodnjih rokopisov (pridiga in libreto opere *Artakserkses*) in devetih različnih izdaj velikega katekizma (izhajale od 1779 do 1809); potrjuje se ji v veliki meri neenotna izrazna podoba Japljevega jezika, najbolj gorenjska je v prvi izdaji iz leta 1779. Po ugotovitvah A. Legan Ravnikar na osnovi katekizemskih primerjav od leta 1580 do 1811 gre pri Japljevi krščanski terminologiji za zelo utrjeno poimenovalno tradicijo temeljnih verskih pojmov, opaznejše so razlike v pravopisu, glasoslovju, oblikoslovju in besedotvorju. M. Merše odkriva s paralelno primerjavo Dalmatinovih in Japljevih svetopisemskih odlomkov spremembe glagolskega sistema v dvestoletnem knjižnojezikovnem razvoju, in to na leksikalni ravni (domače besede namesto prevzetih, manj glagolskih kalkov), zlasti pa na slovnični (spremembe časov, naklonov, načinov z novimi izraznimi možnostmi); vključene so glavne prevodne predloge kot dodatni primerjalni členi: Luthrov nemški prevod pri Dalmatinu ter latinska vulgata in Rosalinov nemški prevod pri Japlju.

J. Škofic se s pregledom *Pridig* potrjuje že skoraj 30 let stara teza M. Orožen, da je za Japljev jezik značilna izmenjava v knjižnem jeziku izpričanih dolenjsko-notranjskih glasoslovno-oblikoslovnih prvin z gorenjskimi. A. Valh Lopert predstavlja germanizme v Japljevih *Pridigah* in opozarja na nekatere še danes žive, ki so umeščeni tudi v *Slovar slovenskega knjižnega jezika* oz. *Slovenski pravopis.* Leksikologinja I. Stramljič Breznik analizira zveze s *kakor* v Japljevih *Pridigah* s štirih vidikov, in sicer z oblikovno-skladenjskega, leksikološkega, kognitivnega in pragmatičnega. Frazeologinja N. Jakop se pri identificiranju frazeoloških enot v Japljevih *Pridigah* zaveda, da frazeološki določevalni dejavniki nimajo v zgodovinskih besedilih enake teže kot v sodobnih (npr. ustaljenost besednozvezne zgradbe in njena leksikaliziranost), in poudarja, da morajo biti pri pripravi slovarja nekega historičnega obdobja postavljena trdna merila za identifikacijo frazemov. H. Dobrovoljc obravnava posvetilo cesarici v prvi izdaji velikega katekizma, ponatiskovano tudi v sledečih izdajah, in odkriva v njem elemente vljudnosti, ki so – sicer v precej manjši meri – v rabi še danes (socialna in ideološka velika začetnica, onikanje), le obrazec je značilen za 18. stoletje. Z jezikoslovno metodo retorične analize A. Bizjak Končar odkriva razvrščenost retoričnih enot v Japljevem prevodu izbrane pridige in ugotavlja, da gre za premik od argumentativnega prepričevanja k prepričevanju s čustvi.

Knjigo sta založili Občina Kamnik in Založba ZRC, vsebinsko koncipirala in uredila pa jo je Marjeta Humar. Ker je avtorjev 25, ni nič nenavadnega, če knjiga ni v celoti enovito delo. Kvaliteta kdaj tudi zaniha, sodbe so včasih preuranjene ali preveč poenostavljene, podatki niso vedno točni (tako npr. Kolarič ni Rajko, ampak Rudolf, Kastelec pa ni Miha, ampak Matija, in še bi jih našli), v neposredni bližini se pojavljata dve različni fotografiji istih strani, z jezikoslovnega stališča pa je predvsem moteče, da se za glas [s] uporablja mala črka ş, ki je Japelj sploh ne uporablja. Za njegov pravopis je značilna velika črka Ş za glas [s], mala črka za to glasovno vrednost pa je ſ, to je t. i. dolgi s. Prav tako ni pravilen zapis naslova pesmi Kakú se na Krajnskim prosú mane, saj se za dolgopoudarjeni [u] ne more uporabljati grška črka. Nedosledna so tudi prečrkovanja (ali prepisi) za glasovni vrednosti [s] in [z], saj se še v nekaterih drugih prispevkih uporablja za oboje neustrezno kar črka s. Treba se je odločiti za dobesedni prepis ali pa za dosledno prečrkovanje. Vsaka tretja rešitev je slaba. Vse to pa so malenkosti, če pogledamo delo kot celoto. Gre namreč za velik doprinos k dosedanji japljelogiji, za sistematične preglede dosedanjih raziskav, za temeljite obravnave novih tem oz. dopolnjevanja starih, za nove, bolj specializirane pristope, ki celoto samó bogatijo in bi lahko bili koristno uporabljeni še pri raziskovanju drugih osebnosti in obdobij. Po več kot dvesto letih večnega počitka je Jurij Japelj dočakal knjigo, ki ga je vredna.

Summary

The paper presents Japljev zbornik, which features mostly the articles of the symposium of Jurij Japelj, which was held in 2009 in Kamnik. The monograph consists of 26 texts.

Kazalo

Marjeta Humar
Uvodnik 5

Marjan Šarec, župan
Pravica do kulture 7

Marjan Šarec, župan občine Kamnik, s sodelavci
Občina Kamnik 2010–2011 9
Prostorsko načrtovanje 10
Investicije v cestno infrastrukturo 13
Lokalni energetski koncept 14
Ureditev in vzdrževanje otroških igrišč 15
Investicije na področju javne razsvetljave (JR) 15
Investicije na področju vodooskrbe 15
Komunalna infrastruktura,
izvedena s pogodbami o opremljanju 16
Odprava posledic elementarnih nesreč 16
Ravnanje z odpadno vodo 17
Pokopališka dejavnost 18
Področje predšolske vzgoje
v letih 2010–2011 18
Področje osnovnošolskega izobraževanja
v letih 2010–2011 19
Sistem za reševanje potreb starejših oseb
v občini Kamnik 20
Varstvo pred naravnimi in drugimi nesrečami
v občini Kamnik med leti 2010 in 2011 23
Sodelovanje z Društvom gorska
reševalna služba Kamnik 28

Razprave – naravoslovje

Dr. Branko Vreš,
dr. Tatjana Čelik
Rastlinske zanimivosti Kamnika 35

Ambrož Kregar,
Klemen Kregar,
Vido Kregar,
Tadej Uršič
Jame Mokrice in Kalc 43

Mag. Matija Križnar
Vretenčarji iz paleogenskih plasti pri Motniku 61

Mag. Matija Križnar,
Edo Grmšek
Morska zvezda iz miocenskih plasti pri Komendi .. 69

Razprave – družbena zgodovina

Ožbej Vresnik, prof.
Iz preteklosti Perovega 73

Andrej Kotnik, univ. dipl. zgod.
Pogledi v delovanje Komunistične partije
na Kamniškem v prvih povojnih letih 79

Igor Podbrežnik, univ. dipl. inž.
Analiza občinskih volitev 1994–2010 in dosežena
raven lokalne demokracije v občini Kamnik 97

Mag. Zora Torkar
Ob 50-letnici Medobčinskega muzeja Kamnik 119

Razprava – literarna zgodovina

Tinkara Grilc, prof. zgod. in soc.
Josip Suchy in Kamnik v njegovih očeh 129

Razprava – jezikoslovje

Ivanka Učakar, prof.
Perovo, perovski, Perovljan (Perovčan, Perovec) ... 133

Razpravi – bibliotekarstvo

Janja Pavlič, prof. zgod. in univ. dipl. bibl.
Ni bil le general, ampak tudi bibliofil –
Maistrova knjižnica 137

Mag. Breda Podbrežnik Vukmir
Dodana vrednost knjižničnih storitev 147

Razprava – pedagogika

Dr. Tatjana Novak
Vadba za starejše 155

Razprave – etnologija

Dr. Marija Klobčar
Kamniško izročilo pesmi o Pegamu in
Lambergarju in divja jaga pod Krvavo gričo 163

Mag. Teja Hlačer, etnolog. in kult. antropolog.
Kulturna dediščina: prenova Korenove
domačije na Zgornjem Perovem v Kamniku 169

Dr. Bruno Ravnikar
Plesi iz doline Kamniške Bistrice
in Tuhinjske doline 175

Gradivo za etnologijo

Jože Semprimožnik
Križnikova zgodba o treh bratih,
ki so se stepli za kmetijo 183

Gradivo za zgodovino

Matjaž Brojan, novinar, publicist,
Niko Sadnikar, dr. med.,
France Malešič, dr. med.
Zlata knjiga Kamnika 185

Pesniki, likovni ustvarjalci in oblikovalci

Mojca Luštrek....203

Nina Osredkar....205

Milan Golob....207

Anamarija Stibilj Šajn, umet. zgod.
Miha Kač....213

Dr. Stane Bernik, zasl. prof.
Stolov oblikovalec Branko Uršič....221

Naš pogovor

Dr. Marija Klobčar
»Zelo smo bili domoljubni tiste čase«....231

Franc Svetelj, publicist
Franc Sever Franta o legendarnem preboju
s partizanske Menine planine....237

Tone Ftičar
Pogovor s Francijem Poljanškom,
dolgoletnim strokovnim in organizacijskim
vodjem kamniških folklornikov....245

Marko Kumer
Emil Spruk – kamniška glasbena legenda....257

Dr. Tatjana Novak
Aleš Sečnik – izjemen plavalec....265

Ljudje in čas

Primož Hieng, novinar in fotograf
Družinska tradicija
Aparnikove fotografske družine....269

Janez Majcenovič, prof.
Trideset let s kamniško Liro
ob 130-letnici Prvega slovenskega
pevskega društva Lira Kamnik....277

France Malešič, dr. med.
Profesor Ivan Zika in njegova knjiga....283

Helena Plahuta
Osemdeset let bajtarjev na Veliki planini....293

Marinka Mošnik, publicistka
Ivanka Smolnikar....301

Dr. Milan Trbižan
Kamnik čaka na mamuta....311

Ob jubileju

Dr. Niko Toš
Dr. Janez Šmidovnik – devetdesetletnik....315

Dr. Janez Marolt
Klasični filolog in arheolog,
častni občan občine Kamnik
akademik dr. Stane Gabrovec devetdesetletnik....319

Marjeta Humar, prof.
Milan Šuštar – osemdesetletnik....325

V spomin

Tone Ftičar
V spomin Božu Matičiču (1926–2010)....327

Marko Lesar, um. zgod.
V spomin Mirku Juteršku (1932–2011)....331

Janez Humar, univ. dipl. inž.,
Anton Tomažič, univ. dipl. pravnik,
Andrej Magajna,
Branko Podbrežnik,
Igor Podbrežnik, univ. dipl. inž.,
Marjan Stanič,
Dr. Rosvita Pesek,
Ivo Hvalica,
Dr. Gorazd Drevenšek,
Stanislav Žagar, župan občine Medvode
In memoriam Francetu Tomšiču (1937–2010)....333

Matjaž Brojan, novinar, publicist
In memoriam Anici Gladek....341

Primož Hieng, novinar in fotograf
Med življenjem in dediščino
Iva Šubelj Kramar (1953–2011)....343

Ocene

Dr. Jožica Narat
Ob izidu Japljevega zbornika....347

Kazalo....351

Kolofon....353

Kamniški zbornik XXI

Izdaja:
Občina Kamnik

Ureja uredniški odbor:
Marjeta Humar, prof., glavna urednica
dr. Božidar Drovenik
Tone Ftičar
Tinkara Grilc, prof. zgod. in soc.
dr. Tatjana Novak
Jasna Paladin, univ. dipl. etn. in kult. antr.
Marjan Šarec, župan
Milan Šuštar, prof.
mag. Zora Torkar
mag. Breda Podbrežnik Vukmir

Lektorja:
Milan Šuštar, prof.
Marjeta Humar, prof.

Korektorica:
Tatjana Matičič

Angleški povzetki:
Andrea Jadrzyk, prof.

Grafična oprema in oblikovanje:
Dušan Sterle, slikar in grafični oblikovalec

Računalniška obdelava besedila:
Sašo Matičič

Izvedba tiska:
Studio Dataprint, d. o. o.

Naklada:
600 izvodov

Na platnicah motiv Paž s kamniškim grbom
iz Sadnikarjeve muzejske zbirke.
Foto: Primož Hieng.
Oblikovanje naslovnice: Dušan Sterle.

V Kamniku, marca 2012

